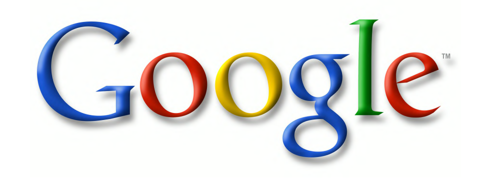

SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDINAE IN NOV ANG
VE RI TAS
CHRISTO ET ECCLESIAE

Anal.

SKRIFTER

UTGIFNA AF

KONGL. HUMANISTISKA VETENSKAPS-SAMFUNDET

I

UPPSALA

BAND VII

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

UPPSALA 1901—1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

INNEHÅLL.

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 1.

SAMMANSATTA ORD

I NUTIDA SVENSKAN

UNDERSÖKTA MED HÄNSYN TILL BILDNING AV FÖRLEDER

AV

FREDR. TAMM

UPPSALA 1900
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

FÖRRA DELEN

(KAP. I—X).

Om Substantiv såsom förleder i sammansättning.

Första Kapitlet.

För Substantiv av skilda huvudformer gällande generella kompositionsregler ock därmed sammanhängande förhållanden.

I Regeln:

Av substantiv som i självständig användning hava pluralform (i den betydelse som är i fråga) bildas förleder i sammansättning regelmässigt lika som förleder bildas (eller skulle bildas) av samma substantivs singularformer (brukliga eller konstruerbara efter analogi).

Till belysande härav meddelas några efter olika pluraländelser ordnade exempel på sammansatta ord, hvilkas förleder hänföra sig till subst. i pluralis, resp. till enbart såsom pluraler bildade substantiv.

Till pluraler på **-ar**:

Geting-bo, glunt-afton (i tidn.), *hatt-partiet, pänning-påse; dår-hus, fång-vård, gubb-hus, pinn-harv, tank-full;*

tåre-flod; skeppsgosse-brigg, snapphane-kriget; stadge-paragraf;

föräldra-hem, ynglinga-förening, lärjunga-skara;

främlings-byrå, goddags-pilt, julklapps-utdelning; jordgubbs-land, andungs-jakt.

Till pluraler på **-er** el. **-r**:

Art-rik, form-fattig, kläd-hängare (andra former till *kläder* se nedan), *sort-räkning; kalsong-knapp, kamrat-möte, subskribent-*

förteckning, sportel-avlöning, inkunabel-bibliotek; sko-handel; bräd-last;

till plur. med *i*-omljud: *and-jakt, bok-handel, fot-vandrare, hand-fat, rot-mos;*

kläde-bonad; utan *i*-omljud: *bonde-plågare* (dialektalt: *sportle-inkomst,* G. H. T. 5 jan. 1900);

en hel mängd till subst. på **-ier**, de flästa knappast brukade annat än i plur.: *ferie-läsning, infusorie-art, inventarie-förteckning, studie-tid, subsidie-guld, tullfalsarie-mål;* ish. på **-alier**: *backanalie-firande, fatalie-tid, kemikalie-fabrikant, mineralie-kabinett, musikalie-bibliotek, naturalie-kabinett, repressalie-hot, saturnalie-upptåg, viktualie-handel;*

gästa-bud, synda-register, örta-gård, basuna-ljud; till plur. med *i*-omljud: *fota-pall, handa-slöjd, -värkan;*

raritets-vurm, seniors-kollegium, grönsaks-handlare, utskylds-belopp;

klädes-borste, -persedel, -plagg (därjämte dels i samma sammans. hvardagl. *kläs-*, dels i olika sammans. *kläd-*, *kläde-*, se ovan) samt *sedes-lös* (jfr *sede-betyg, sede-* o. arkaist. *sedo-lag*).

Till pluraler på **-or**:

An-träd, bet-odling, blån-tott, byx-tyg, fackel-tåg, flick-pension, kopp-epidemi, möss-riksdag, pärl-band, run-alfabet, sid-tal, siffer-granskare, skorp-korg, skul-ämbar, sop-hög, såd-bröd, vis-bok, älv-dans, änk-hus; äldre, ställvis ännu brukad form: *org-trampare, -värk* (till det nu föråldrade *orgor*);

lilje-bukett, nunne-kloster, sköterske-hem;

ego-delning, människo-vän;

varu-lager, trävaru-export;

firma-register, villa-koloni;

bondböns-land, hvitbets-odling, smittkopps-epidemi, stålkuls-fabrik (i tidn.), *vinranks-klädda bärg, blåsipps-bukett, inälvs-maskar.*

Till pluraler på **-n**:

Sinne-värld, bi-avel;

sinnes-rubbad, ämnes-omsättning, varumärkes-register;

mellanriks-lag, frimärks-album.

Undantag.

1) Partiella undantag: former med det för plur. egendomliga *i*-omljudet, annars lika med singularer:

Brödra-folk, -församling, -kärlek o. s. v.

Böt-fälla, eljest *bötes-* i sammans. till *böter*, ss. *bötes-belopp, -medel*, den senare formen historiskt hörande till ä. nsv. *böte* n. »böter» (t. ex. i Lex. Linc. 1640).

2) Undantag med pluraländelser i förlederna (utom kardinaltals-sammans.).

a) Av subst. som i självständig användning i ifrågavarande betydelse alltid hafva pluralform:

Nipper-bod.

Sammansatta former av *kläder* i hvardagsspråk ibland med *-er* o. tillfogat *-s*: *manskläders-affär, sängkläders-fjädrar* (i tidn.), *damkläders-börs* (i London, se Sv. D. 16 maj 1900).

b) Av subst. som även brukas i sing, med lika betydelse:

Bilder-bok, -galleri o. s. v.

Ständer-församling, -deputation (i tidn.).

Ögon- i alla sammans., men ursprungl. väl med plural betydelse.

Öron- i en del sammans.

Godemäns-val o. *sysslomäns-val* (i tidn.).

Latinsk plur.: *Skripta-rättelser* (i tidn.).

3) Med kardinaltal ss. attribut förenade subst. i plur. på *-ar*, *-er* el. *-or*.

Av sådana bildas förleder i sammans. med vacklan mellan två bildningsprinciper: a) efter det gamla ock annars vanliga sättet utan hänsyn till numerus, b) efter nyare allt mera vanligt sätt med pluraländelserna kvarstående samt oftast med tilllägg av *s*, m. a. o. med former lika med genitiver i plur.

Exempel av plur. på **ar**:

Tvåvånings-hus; fjortondagars- ock *fjortondags-avlöning* (omväxlande i en artikel i G. H. T. 15 nov. 1899); *8-dagars-revy* (rubrik i G. H. T.), *åttatimmars-dag;* sällsynt fall utan *s: trekroppar-problemet* (astronomisk term).

Av plur. på **-er:**

Fämakts-drama, treakts-operett, säxspalts-format, trestats-förbund; 2-millioners-anslag, tiomillioners-lån, 100-millioners-budget (i tidn.); sällan utan *s: 30-millioner-krigslånet* (Sv. D. 16 mars 1900).

Av plur. på **-or:**

Fämkanns-krus; tiokrone- el. *tiokron(s)-sedel; tusenkronors-revärs, 500-kronors-strecket,* i annan bet. *trekronors-sköldar* (i tidn.); *säxveckors-kurs.*

II Regeln:

Av substantiv som hava bestämd artikel i självständig användning (med motsvarande bet.) bildas förleder i sammansättning utan artikeln.

Några exempel på sammansatta ord, hvilkas förleder hänföra sig till subst. med bestämd artikel:

Bibel-text; Iliad-översättning, antik-kännare, kontinent-routen; vetenskapsakademi-jubileet (i tidn.); *gulafeber-baciller, andrakammar-majoriteten;*

världs-fred, doms-basun, himmels-färd, ekvators-plan(et); medeltids-byggnad, gårdags-tidningen, landsbygds-befolkningen, landsorts-prässen, riksbanks-huset, sydpols-färd, fastlags-ris (av *fastlagen,* där *-en* icke från början var, men tidigt uppfattades som artikeln); *fämterads-publiken, högsta-domstols-utslag;*

dome-dag, jorde-livet;

kunga-porträtt (om porträtt av Oskar II).

Med neutral artikel:

Folk-omröstning, hus-värden, sekelslutet;

slotts-backen, riks-bekant, 1700-tals-literatur, stortingspresident, blåbands-möte, rödakors-avdelningen (i tidn.), *Godahopps-udden.*

Med plural artikel:

Alp-flora, glunt-melodi, argonaut-tåget, hugenott-krigen.

Undantag.

Bland appellativa subst. finnes ett som i en sammans. har artikeln kvar, nämligen: *hälften-bruk.*

Annars finnes ett särskilt slags hithörande subst., där undantag icke så sällan förekomma. Då de även annars äro egendomliga ock delvis svårhanterliga såsom förleder i sammansättning, må här en särskild behandling egnas åt dem. Dessa subst. äro:

Geografiska ock lokala namn med bestämd artikel.

Dessa kunna lämpligen delas i tvänne huvudgrupper: A) med artikelform *-en, -n* eller *-et, -t;* B) med plural form på *-na, -ne.*

A. **Namn på -en, -n** (artikel i sing. eller neutr. plur.) eller **-et, -t.**

För dessa kunna uppställas följande regler.

1) Nordiska namn bilda vanligen förledsformer utan artikeln, i övrigt efter reglerna för de artikellösa formerna, betraktade som appellativa subst. Särskilda fall:

a) Tvåstaviga namn på **-en**, **-et**, artikulerade former till brukliga enstaviga appellativa subst. på konsonant, bilda sammansättningar, i den mån sådana förekomma (hvilket är tämligen ovanligt), lika med dessa subst. i egenskap av appellativa. T. ex.

Hed-, Krok-, Vik-borna (= de som bo på ställen med namn *Heden, Kroken, Viken*); *Fluster-promenaden* (vid *Flustret* invid Upsala); *Hat-torparn* (innehavaren av torpet *Hatet* under Skokloster); *Näs-folket* (i gården *Näset*).

Anm. För namn som höra till i riksspråket obrukliga subst. ss. *Edet, Noret* o. dyl., torde knappast allmänna regler kunna uppställas; dithörande sammansättningar förekomma väl oftast blott i orternas närmaste grannskap såsom egentl. dialektala bildningar.

b) Tvåstaviga namn på **-en**, **-et**, artikulerade former till tvåstaviga subst. på **-e**, bilda sammansättningar (i icke-dialektalt språk) på *-e* utan artikeln; t. ex.:

Backe-, Holme-, Kulle-borna = de som bo på ställen som heta *Backen, Holmen, Kullen* (däremot *Kulla-* till det skånska *Kullen,* från Skåne-dial.).

Bleke-backen (vid det forna *Bleket* intill Upsala).
Gärde-bor (på ställe med namn *Gärdet*).

c) Namn på **-en**, **-et** med form av sammansättningar eller med ändelsen **-ing-** i stamslutet bilda i regeln sammansättningar med utelämnat *-en*, *-et* ock med ett *s* fogat till återstoden av namnformen; t. ex.:

Sammans. på **-en**: *Älvsnabbs-hamnen*, *Saltsjöbads-järnvägen*, *Tiveds-bygden*, *Sörbygds-målet*, *Kolmårds-marmor*, *Roslags-bonde*, *Bärgslags-bo*, *Oviks-fjällen*, *Svartbäcks-gatan*, *Lappmarks-gränsen*, *Fryksdals-målet*, *Romsdals-kusten*; till subst. på *-e*: *Luthags-bo* (i Upsala), *Smedjebacks-resa*, *Långholms-varvet*, *Riddarholms-kyrkan*.

Anm. Hit hör för nutida svenskan det egentl. med nederländsk pluraländelse *-en* bildade *Spetsbergen*, sammans. *Spetsbergs-expedition* o. s. v.

Sammans. på **-et**: *Lilla-Eds-bo*, *Eldslands-expedition*, *Islands-bron* (i Upsala), *Masthuggs-bärgen*, *de försvunna Malmbärgs-handlingarna* (Sv. D. 23 mars 1899), *Hötorgs-hallen*, *Stora-Sjöfalls-expeditionen*, *Harsprångs-hyddan*, *-affären*, *Ishavs-fauna*, *Medelhavskust*; till subst. på *-e*: *Stadsdiks-gatan* (vid det forna *Stadsdiket* i Upsala).

Namn på **-ingen**: en mängd namn på smärre sjöar, ss. *Fysings-stränderna*, *Trehörnings-trakten*; namn på öar, t. ex. *Essings-sunden* (i Mälaren vid Stockholm), *Hisings-bonde*; andra namn, t. ex. *Billings-jakt*, *Fjärdings-bo* (i Upsala).

d) Sjönamn o. dyl. på **-ern** o. **-aren**, **-arn** bilda sammans. normalt i former på *-er-*, resp. *-ar-* o. (i mera officiell prosa) *-are-*; former med tillfogat *s* förekomma hos de förra undantagsvis, hos några av de senare såsom förleder i gamla namn; t. ex.:

Väner-båt, *-färd*, *Vätter-hägring*; *på Väners-isen* (i tidn.), *Väners-borg*, *Väners-näs*; *Mälar-dalen*, *-torget*, *Mälar-gående båtar* (Sv. D. 30 april 1900); *Hjälmar(e)-kräftor*, *Temnar-ån*; *Mälare-provinserna*; *Gullmars-fjorden*, *Hjelmars-berg*, *Ljusnars-berg*.

e) Namn på **-n** av enstaviga subst. på vokal (enkla el. sammansatta former) bilda sammans. i former med utelämnat *-n* utan vidare; t. ex.:

Järnbro-gatan, Nybro-hamnen, Ringsjö-trakten, Storsjö-odjuret, Östersjö-hamn, Emmå-dalen, Björkö-fynden.

f) Tvåstaviga namn på **-an** med artikel *-n* bilda sammans., åtm. sådana av nyare uppkomst, med utelämnad artikel i former på *-a;* t. ex.:

Hjässa-krönet (på Ombärg), *Värta-banan, -hamnen, Åtra-lax* (jfr ortnamn ss. *Nissafors, Viskafors, Tidaholm,* ställen vid *Nissan, Viskan, Tidan*).

g) Namn på **-an** med form av sammansättningar till tvåstaviga subst. på **-a** bilda sammans. i artikellösa former, för övrigt på flera vis såsom sammansatta subst. på *-a;* t. ex.:

Med *-s* fogat till stamformen: sammans. med gatunamn (i Stockholm), ss. *Götgats-, Hamngats-, Riddargats-backen, Drottninggats-hörnet, Nygats-tvärgränd.*

Med ändelselös form: *Åreskut-fjället.*

Med former på *-e: Saltkälle-fjorden, Trollhätte-fallen.*

2) Vissa nordiska namn hava en del i nyaste tid bildade sammansättningar med kvarstående artikel, utan eller med *-s;* t. ex.:

a) I oförändrade former:

Boden-frågan, -fästningen m. fl.; *Fryken-bygden, -sidan* (Ord och Bild 1900, s. 186, 189) m. fl. dyl. sammans. av tvåstaviga sjönamn på *-en; Glommen-linjen; Lofoten-fiske; Ofoten-banan* (dock *Ofotsbanebygget* jämte *Ofotenbanbygget* i Sv. D. 6 dec. 1899) o. *Ofoten-fjorden* (Ord och Bild 1899 s. 641); *Göteborgs Saltsjöbaden-fråga* (Sv. D. 10 mars 1899).

Henån-trakten (G. H. T. 4 juli 1899).

Vättern-staden (Sv. D. 29 mars 1899).

b) Med *-s* efter artikeln:

Notvikens-bråket (G. H. T. 29 sept. 1899; jfr det annars vanliga *Notviks-affären*).

Vikens-trakten (i tidn. från Skåne).

Siljans-båt o. *Mora-Siljans-banan* (jfr namnet *Siljansnäs*).

Venjans-målet (i Dalarna).

3) Namn av icke-nordisk stam.

a) Namn med artikelform **-en** få i sammans. artikellös form, i regeln utan vidare förändring; t. ex.:

Nil-deltat, -översvämning o. s. v.
Vatikan-biblioteket, -handskrift.
Atlant-kust, levant-folk, orient-politik.

Ett undantagsfall, dock utan artikel, är: *Atlanter-ångare* (vanligt i tidn. jämte *atlant-ångare*), *atlanter-vågorna* (Sv. D. 31 maj 1900).

b) Landsnamn på **-iet** med *-et* som neutral-artikel äro alldeles oanvändbara till förleder i sammans. Sådana namn äro *Berberiet, Bukariet, Lombardiet, Mongoliet, Tartariet, Turkiet, Vallakiet.*

B. **Namn i plural form med artikel -na** el. **-ne.**

1) Svenska namn, som tydligen äro pluraler till nutida appellativa subst., brukas i sammans. med samma förledsformer som dessa; t. ex.:

Dal-folk, -mål, -regementet o. s. v., därjämte *dala-lagen, -män, dal(a)-socken* o. s. v.
Rödbod-torget (vid *Röda bodarna*).
Fjäderholms-frågan (Sv. D. 24 okt. 1899).
Färö-fiskare, -resa o. s. v.

2) Svenska namn, pluraler till utdöda eller icke längre som grundord fattade appellativa subst. undvikas som förleder i sammans.; men om de någon gång brukas därtill, så bli de i regeln oförändrade med både pluraländelse ock artikel. Sådana namn äro:

Bodarne(-borna), Grafverna el. *-arne, Rekarne(-bygden) Sandarne, Svältorna.*

Dock fins exempel på, att ett hithörande namn behandlas såsom appellativ plur., nämligen:

Majorna (väl plur. av det gamla lettisk-finska lånordet *maja* »fiskarkoja»), sammans. *Maj-boar* (t. ex. G. H. T. 7 sept. 1899).

3) Namn av utländsk stam på **-erna,** oftast betecknande bärgskedjor eller ögrupper, brukas icke ofta som förleder i sammans., men, om så sker, hälst utan ändelse. Sådana namn äro t. ex.:

Anderna, Antillerna, Azorerna, Cevennerna, Dardanellerna, Fillippinerna, Hebriderna, Karolinerna, Karpaterna, Moluckerna, Pyreneerna, Vogeserna.

Såsom användbara sammans. må anföras: *Antill-befolkningen, Dardanell-frågan, Filippin-kriget, Hebrid-befolkningen, Karpat-kedjan.*

Undantagsformer med det tyska *-er* äro *Ardenner-häst, -ras, -skogen,* samt det väl för tillfället bildade *Andamaner-borna* (invånarna på Andamanerna: G. H. T. 12 maj 1900).

III Regeln:

Ett substantiv som ensamt ingår som förled i sammansättning i en form som slutar på konsonant, hörande till substantivets stam, får, då det skall utgöra efterled inom den sammansatta förleden hos ett dubbelt sammansatt ord (s. k. »dekompositum»), gärna tillägg av **-s** i slutet näst efter nämda konsonant (m. a. o. *s* inflickas i dekompositions-fogen).

Till denna i svenska kompositionsbildningen djupt ingripande regel må anknytas några kortfattade anmärkningar.

1. Regelns tillämpning inskränkes ofta därigenom, att vissa konsonanter eller konsonantförbindelser ogärna förenas med följande *s* eller icke alls kunna hava ett hörbart *s* omedelbart efter sig i samma stavelse.

Av fonetiska grunder undantagas sålunda från denna regel alla förledsformer där substantivstammen slutar på **-s**, **-rs**, el. **-sj**-ljud eller på konsonant med omedelbart föregående sibilant **s** el. **rs**.

Exempel till dessa undantagsfall skola meddelas nedan i sammanhang med behandlingen av subst. hörande till olika formella huvudgrupper.

2. Hvarken de språkhistoriska förutsättningarna för eller åldern ock utvecklingsgången av bruket av *s* hos dekomposita äro närmare utforskade.

Särskilt är det oklart, i hvad mån möjligtvis inflytelse från besläktade språk (låg- o. högtyska eller danska) från början kan hava medvärkat. Men tydligt är i alla händelser, att bru-

ket i nyare svenska vidare utvecklat sig självständigt ock genomförts i vida högre grad än annorstädes.

Emellertid må framställas några anmärkningar:

a) Klart är, att *s*, liksom annars där det tjänar som kompositionsmärke eller »bindeljud», ursprungl. är genitivändelsen.

b) Man kan taga för givet, att det för svenskan egendomliga (troligen ursprungl. uppsvenska) bruket av *s* även hos sådana sammansatta förleder, hvari ingå som efterleder substantiv slutande på svagtonigt **-a** eller **-e** i de lexikaliska formerna, uppstått i jämförelsevis sen tid efter mönstret av med enstaviga subst. på konsonant sammansatta förleder, hos hvilka bruket av *s* är långt mera allmänt genomfört.

c) Bruket har antagligen indirekt i hög grad befrämjats av den därmed följande fördelen att kunna med inflickande av *s* klargöra, huru en treledad sammansättning är i närmaste hand sammansatt.

3. Man kan iakttaga, att sammansättningar, som med sammansatta förleder nybildas i våra dagar, icke så sällan i sin första början, t. ex. i tidningar, uppträda med förledsformer utan *s*, men att tendensen att inflicka *s* märkbart tilltager i samma mån som de nydanade orden i fråga bli mera allmänt använda.

Några exempel må här meddelas på dylika nyare ord med vacklan i bruket av *s:*

Olycksfall(s)-försäkring, lekmannadop(s)-frågan, ficktjuv(s)-liga, lifsmedel(s)-tullar, zontariff(s)-komitén, skyddskopp(s)-ympning, glödlamp(s)-fabrik, ligapojk(s)-komitén.

Någon gång kan ett gammalt lokalnamn, av ålder brukat utan *s*, i nyaste tid framträda även i form med *s*, t. ex. *Domtrapps-* i st. f. *Domtrapp-huset* i Upsala.

4. Det finnes en del dubbelt sammansatta ord som mot regeln sakna *s*, utan att det kan bero vare sig på fonetisk form eller på ordens nyhet eller ovanlighet, nämligen vissa ord som bildats med kombination av tvänne vanliga sammansatta ord, av hvilka det ena har till efterled samma subst. som hos det andra är förled. Här synes frånvaron av *s* bero på stark association med det av de bägge sammansatta grundorden som har

samma efterled som hela dekompositionsordet, hvilken association åter synes betingad av starkt framhävande av den första av de tre dekompositionslederna. Exempel härpå äro *kallbadhus* o. *varmbadhus*, bildade med kombination av *kallbad*, resp. *varmbad* ock *badhus* samt med särskilt på motsättning beroende framhävande av *kall-* o. *varm-*, så att för språkkänslan *badhus* kanske snarare än *hus* förefaller som den egentliga efterleden i *kallbadhus* o. s. v. Detsamma gäller sådana ord som *maltkuranstalt*, *Kneippkuranstalt* m. fl. liknande bildningar.

5. I några särskilda undantagsfall ser det ut som om dissimilatorisk invärkan från ett föregående *s* stått i vägen för antagande av kompositions-*s*, såsom i vissa nyare former hörande till något af följande substantiv:

salt, t. ex. *koksalt-lösning*, *-insprutning* (väl vanligare än *koksalts-*);

sill, t. ex. *fetsill-fiske*, *skarpsill-fiske*, *storsill-fångst;*

skrift i en o. annan sammans. med *handskrift*, ss. *handskrift-prov*, *-läsare* (jämte *handskrifts-läsare*);

slöjd, t. ex. *hemslöjd-magasin*, *husslöjd-alster*, *konstslöjd-utställning;*

sylt, t. ex. *lingonsylt(s)-burk;* o. s. v.

6. Tillfällig frånvaro av *s* i en annars med *s* bruklig sammansatt förledsform kan bero på slavisk efterhärmning vid översättning (t. ex. i tidningsartiklar) från danska eller norska.

IV. Till de tre ovan meddelade reglerna må fogas en fjärde generell anmärkning, som dock icke kan kallas för regel:

En del sammansatta ord, där efterlederna börjas med *s* el. *sj*-ljud ock förlederna äro sådana som annars förekomma i sammans. bildade med *s*, finner man icke sällan i skrift uppträda utan kompositions-*s*.

Å andra sidan kan undantagsvis en regelmässigt utan *s* bildad förled få ett *s* inflickat framför efterled med begynnande *s*.

Intetdera skrivsättet har egentligen någon betydelse för uttalet, åtm. i vanligt ledigt språk. Men man måste vid val av exempel för att bestyrka någon regel rörande förledsbildning med eller utan *s* taga hänsyn därtill, att sådana sammansatta

ord, där efterlederna börja med *s* eller *sj*-ljud, icke äro fullt bevisande.

Här följa några exempel på anträffade hithörande *s*-lösa former av olika slag:

Skydd-sökande (Ord och Bild 1899, s. 622), *kväll-sidan* (m. fl. sammans., se Lundells ordlista; jfr *kvälls-mat* o. s. v.), *rätt-skipning, -sökande* (ofta i tidn.), *stift-stad* (G. H. T. 2 febr. 1900).

Barndom-skola (i citat i Sv. Akad. Ordb.), *sanning-sökare, arrendator-son* (G. H. T. 3 jan. 1900), *obligation-svindlare* (Ups. N. T. 27 jan. 1900).

Protokoll-stil (G. H. T. 23 nov. 1898), *skvadron-chef* (G. H. T. 15 juni 1899), *advent-söndag* (Sv. D. 4 dec. 1899).

Tallrik-slickare, konsul-staten (Sv. D. 12 jan. 1900), *vädur-skepp, idrott-sällskap.*

Grönsak-stånd (Ord och Bild 1900, s. 79), *fotboll-spel, järnmalm-streck, hjorthorn-salt, halvtropp-chef, världsmakt-ställning* (jämte *världsmakts-välde* i G. H. T. 14 febr. 1900), *banvakt-stuga* o. *-syssla, spelkort-skatt* (G. H. T. 1 okt. 1898), *språk-prov-samling, -skatt* (Sv. D. 21 dec. 1899), *gödkalv-stek* (allmänt brukligt); *helafton-stycke* (G. H. T. 13 juni 1899), *sötvatten-sjö* (Sv. D. 3 dec. 1899); *Behringssund-sidan* (i tidn.).

Ättik-sprit, -syra (jfr *ättiks-flaska* o. s. v., dock ännu hos A. F. Dalin även *ättikflaska* o. s. v.); *ämne-sven.*

Stålpänn-skaft (allmän form), *gräshopp-svärm; rundbåg-stil, skolpojk-slang, -språk* (jfr *skolpojks-ord* o. s. v.), *knytnäv-slag* (jfr *knytnävs-politik*).

Sekelskifte-stämning (jämte *sekelskiftes-natt* i G. H. T. 2 jan. 1900).

Vida sällsyntare äro former med mot regeln inflickat *s*. Dock må anföras ett par exempel:

Drottnings-sägner (jämte *drottning-lycka* hos Levertin i Sv. D. 17 dec. 1899).

Mans-spillan (Sv. D. 29 jan. 1900).

Andra Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant i sina lexikaliska former: Några generella satser.

I. Såsom förleder hos sammansatta verb (ock hos av sammansatta verb bildade nomina) hava substantiv på konsonant sina lexikaliska former oförändrade.

Denna regel betingas språkhistoriskt därav, att i forna tider, när substantiv voro förbundna med följande verb, uppträdde de antingen såsom förleder i värklig sammansättning ock då i sina stamformer, som i nutida svenskan sammanfalla med de lexikaliska formerna, eller ock i ordfogning ock då oftast i en med stamformen lika kasusform (t. ex. i ack. sing., styrd av verbet självt, eller i en singularkasus, styrd av preposition, som elliptiskt bortfallit i det till form av sammansättning övergångna uttrycket).

Anm. Verbalnomina, bildade av med substantiviska förleder sammansatta verb, böra icke förblandas med sammansatta verbalnomina, där efterlederna såsom nomina ingått i sammansättning med substantiviska förleder. De förra bildas lika väl som verben regelmässigt utan *s*, de senare följa reglerna för sammansättningar med nomina såsom efterleder ock kunna således ofta bildas med *s;* av det förra slaget äro t. ex. *grundläggande, -lagd, -läggare, -läggning;* av det senare t. ex. *tids-ödande, besittnings-tagande, skepps-bruten, freds-brytare, skogs-skövling* o. dyl. utan motsvarande sammansatta verb.

Exempel till själva regeln äro fullt bevisande endast i de jämförelsevis sällsynta fall, där förlederna höra till sådana subst. som i sammansättning med nomina få *s*-form, såsom *frid-* el. *fred-lysa* (jfr *frids-* el. *freds-röster*); *liv-nära* (jfr *lifs-uppehälle*); *våld-föra (sig), -gästa, -taga* (jfr *vålds-dåd, -gärning, -värkare*); *oljefärg-måla* (jfr *oljefärgs-tavla*).

Annars finnas många verb sammansatta med förleder av substantiv, som även eljest brukas utan *s*, t. ex. *järn-beslå, hår-draga, botten-frysa, rot-fästa sig; bok-, slut-, torg-föra; topp-*

hugga, mun-huggas; bön-höra, lager-kröna; färg-, grund-, hand-, plan-, skrin-lägga; dag-teckna; dam-, luft-torka; vatten-ösa o. s. v.

Undantag. Ibland kunna mot regeln förekomma förledsformer med *s* till sammansatta verb, ifall verben äro sekundära i förhållande till sammansatta verbalnomina med kompositions-*s*.

Allmänt brukligt är ett verb av denna art, nämligen:

Lands-förvisa, motsv. da. *landsforvise;* till subst. *landsförvisning* o. partic. *-förvist* (da. *-forvisning, -forvist*) efter t. *landesverweisung,* lt. *landsverwisung,* o. t. *landesverwiesen,* verbalnomina till frasen *des landes verweisen,* hvilken fras ju ock kan direkt medvärkat till uppkomsten av det svenska o. danska verbet.

Andra mera tillfälligt bildade sekundära verb äro följande (påträffade i tidn.):

Permissions-förbjuda (-förbjudits), jfr *permissions-förbud.*

Skogs-odla, jfr *skogs-odling.*

Tvångs-visitera (en engelsk kryssare tvångsvisiterade den franska ångaren »Cordoba», G. H. T. 15 nov. 1899), jfr *tvångsvisitation.*

Bevärings-övas (tidn. Upsala 8 mars 1900), jfr *bevärings-övning.*

Grundlags-bestämmas (Ups. N. T. 7 maj 1900), jfr *grundlagsbestämmelse.*

II. Såsom förleder i sammansättning med nomina kunna substantiv på konsonant hafva åtskilliga former.

Dessa bildningsformer (om hvilka det i det följande uteslutande blir fråga, så länge det gäller substantiv på konsonant) kunna med hänsyn till brukbarheten för nutida ordbildning delas i tvänne huvudgrupper:

1) De tvänne mäst brukliga formerna, hvilka äro:

a) de lexikaliska formerna,

b) former med -s, fogat till de lexikaliska formerna.

2) Övriga former, som äro dels gammaldags svenska, dels lånade former (behandlade i III kapitlet).

Angående de förstnämda formerna följa här några generella anmärkningar.

A. Bruket av den ena eller andra av dessa former grundar sig ytterst på forntida språkförhållanden. Emellertid är det endast undantagsvis som man kan uppställa några på forntida förhållanden grundade regler, användbara för det nutida språkbruket. Utan man får för det mästa nöja sig med att hos åtskilliga från äldre tider ärvda eller direkt efter gamla mönster bildade sammansatta ord påvisa spår av äldre språkförhållanden, som röja sig däri, att:

a) en form **med -s** gärna brukas, ifall betydelsen är individuell; detta beror därpå, att *s* ursprungl. tillhörde den singulara genitiven hos vissa slags substantiv;

b) en form **utan -s** gärna brukas, ifall betydelsen är generell (indifferent med hänsyn till numerus) eller ock plural; detta beror därpå, att

α) den oböjda stamformen tillhörde urgamla sammansättningar, där denna form kunde representera alla möjliga betydelseförhållanden;

β) den nutida formen utan ändelse ofta härstammar från forntida plural genitiv, där ändelsevokalen (äldre fornsv. *-a*) gått förlorad genom synkope.

B. I samband med dessa i största korthet framställda allmänna satser ock till en del med tillämpning av dem på särskilda fall följa här några regler ock anmärkningar angående åtskilliga slags på konsonant slutande substantiv utan hänsyn till deras särskilda form i övrigt, t. ex. med avseende på slutljud, stavelseantal, egenskap av enkelt eller sammansatt ord, olika accentuering el. dyl.

1. Förlederna i sammansatta ord som innehålla **måttbestämning i ental** hava former på **s**.

Exempel till subst. som annars hava förledsform utan *s:*

Alns-bred, -bredd, -djup, -hög, -höjd, -lång, -längd o. s. v. (jfr *aln-mått,* där betydelsen är generell eller, om man så vill, indifferent).

Arms-lång, -tjock o. s. v.

Famns-börda, -djup, -hög, -lång, -längd, -tjock.

Fingers-bred, -bredd, -lång, -tjock.
Fots-bred, -bredd, -djup, -hög, -höjd, -tjock o. s. v.
Hands-bred, -bredd.
Hårs-mån.
Mils-bred, -lång, -vid, -vitt.
Muns-bit.
Punds-gädda, -vikt (= ett punds vikt i abstrakt mening; jfr *pund-vikt,* där *vikt* är konkret ock *pund* generellt).
Tums-bred, -bredd, -hög, -lång, -tjock o. s. v.

Till subst. som i andra slags sammansättningar hava dels *s*-form, dels form utan *s:*

Mans-börda, -hög, -höjd, -längd; hit kan ock räknas *mans-ålder* (jfr i olika bet. *manna-ålder*).
Svärds-längd.

Undantag, bildade utan *s,* förekomma dock hos vissa nyare lånord med slutformer som regelmässigt icke få tillägg av *s,* såsom *spalt-lång, kabel-längd* o. flera på *-er,* t. ex. *centner-tung, meter-bred, kilometer-längd* (jfr nedan i IV kap.).

2. **Mansnamn** hava former på **s** såsom förleder i äldre eller efter äldre svenska mönster bildade sammansatta ord (utan hänsyn till namnens olika slutformer); däremot ofta utan **s** i en del nyare efter främmande mönster bildade sammansatta ord.

Med -s efter gammal svensk sed bildade sammansättningar kunna delas i tvänne grupper:

a) En mängd namn på ställen, ish. gårdar, av tväggehanda form:

α) Med huvudaccent på den av mansnamnet bildade förleden, sådana som *Gunnarsbo, -torp, Karlstorp* o. s. v. av mycket gammal typ ock egentl. icke fallande inom området för nutida svensk ordbildning.

β) Med huvudaccent på efterleden, sådana som *Gustafsberg, Karlslund, -vik, Lennartsnäs, Oskarsborg, -hamn, Ribbingsfors* o. s. v. av nyare typ ock accentuerade väsentl. lika med ordfogningar bildade med genitiver av mansnamn.

Undantag med förleder utan *s* i denna grupp äro rela-

tivt sällsynta ock få väl tillskrivas bristande kunskap om svenskt språkbruk hos namngivarna, såsom t. ex. fallet torde vara med det, som det tros, av Karl Gyllenhjelm namngivna *Karlberg*.

b) Namn på gator ock offentliga platser i eller vid städer, byggnader, monument o. s. v., t. ex.:

Chalmers-, Döbelns-, Horns-, Jakobs-, Odens-, Tors-, Mäster-samuels-gatan.

Pipers-gränden; Horns-kroken; Tegnérs-platsen; Valdemars-udden.

Jupiters-tämpel, Immanuels-kapellet.

Muréns-monumentet i Gäfle (Sv. D. 11 nov. 1899).

Undantag i denna grupp bilda en del vid senaste allmänna regleringen på 1880-talet i strid mot svenskt språkbruk antagna namn på gator o. platser i Stockholm, såsom *Banér-, Fleming-, Oden-, Tegnér-, Wallin-gatan, Tegnér-lunden* o. dyl.

c) Diverse äldre o. yngre sammansatta ord, såsom:

Adams-äpple, Davids-harpa, Eriks-(Ers-)mässa, Geijers-priset, Jobs-post, Mårtens-afton, Napoleons-krigen, -kult, -marschen, Olovs-(Ols-)mässan, Peters-pänning, Pärs-mässan, Tegnérs-fäst o. s. v. (om namnsdagar se nedan).

Utan -s bildade sammansättningar, hvilka pläga innehålla namn på berömda eller åtm. mycket kända män, träffas numera allt oftare i dagsliteraturen, särskilt i tidningarna, där de utan tvivel huvudsakligen inkommit från likartad utländsk literatur, ish. väl från danska o. norska samt tyska tidningar.

Särskilt talrika äro sådana sammansättningar av namn på *-er* ock rätt många höra till namn på *-(s)on* el. *-en*. Detta får väl sammanställas med regeln, att appellativa subst. på *-er, -on, -en* såsom förleder gärna äro utan *-s* (se IV kap., 6), t. ex.:

Alexander-tåget, -äpple, Bessemer-ugn, Jäger-dräkt, Krüger-telegram (i tidn.), *Lancaster-metod, Mauser-gevär, Reuter-telegram, Schiller-priset, Scholander-afton, Wagner-opera;*

Laokoon-gruppen, Melanchton-forskare (i tidn.), *Remington-gevär, Jameson-affären, -invasionen, John-Ericsson-monumentet, Josephson-konsärt, Wilson-linjen, -ångare;*

Andersen-afton (Sv. D. 28 febr. 1900), *Bethoven-program*

(Sv. D. 12 jan. 1900), *Ibsen-framställare* (om skådespelare), *Ibsen-fästskrift, -pjäs, -premiär, -översättning, Nansen-expedition, -fonden, Röntgen-apparat, -ljus.*

Exempel till andra namnformer:

Amdrup-expeditionen (Sv. D. 28 febr. 1900), *Aulin-kvartetten, Eiffel-tornet, Kneipp-kur, Maxim-kanon, Nobel-fonden, -institutet, Pasteur-institutet, Ruskin-kretsen* (G. H. T. 2 febr. 1900), *Sergel-monument* (Sv. D. 29 april 1900), *Shakspere-forskare, -tolkare.*

Påfallande osvenska äro *s*-lösa sammansättningar av namn med form av sammansatta subst., sådana som *Lindblad-afton* (Sv. D. 30 nov. 1898), *Lönnrot-monumentet* (Sv. D. 25 febr. 1900), *Maxim-Nordenfelt-kanon* (Sv. D. 3 febr. 1900), *Sjögren-konsärt, Strindberg-föreställning, -nummer* (det sista jämte *Strindbergs-arbeten, -dramer* i G. H. T. 7 febr. 1900).

Anm. Naturligt är, att striden mellan det äldre svenska ock det nyare språkbruket skall föranleda vacklan i användningen av *s* hos en del uttryck, såsom t. ex. *Banting(s)-kur, Makart(s)-bukett, Rembrandt(s)-utställning* (med o. utan *s* t. ex. i Sv. D. i okt. 1898) m. fl. dyl. ord.

Särskilt märkes vacklan hos beteckningar för namnsdagar, såsom t. ex. *Karl(s)-, Knut(s)-, Gustaf(s)-, Axel(s)-, Viktor(s)-dagen* o. s. v. De nyare formerna utan *s*, hvilka förefalla i någon mån dialektala (författaren själv använder icke sådana, möjligen med undantag för namn med vissa slutformer, ss. *Axel-, Kasper-, Anton-dagen*), bero kanske mindre på utländsk inflytelse än på nyare uppfattning av namnens betydelse såsom generell (t. ex. *Karls-dagen,* ursprungl. Karl den stores dag, nu dagen för dem som bära namnet Karl).

I detta sammanhang må omnämnas uttrycket *Mårten gås,* ställvis brukat för *Mårtens gås:* påvärkat av det näst förut i almanackan stående *Mårten Luther?*

3. Även av **kvinnonamn**, som sluta på konsonant, bildas förleder i sammansättningar av rent svensk typ numera med **s**.

Hithörande former träffas emellertid jämförelsevis sällan, emedan dessa namn dels äro föga talrika, dels fordom icke hade

genitivform på *s*, hvarföre kvarlevor av gammalt bildningssätt utan *s* jämförelsevis ofta förekomma.

Såsom exempel kunna tjäna, förutom de i avseende på *s* vacklande namnsdagsbeteckningarna, såsom *Elisabet(s)-dagen, Karin(s)-dagen* o. s. v., en del nyare namn på ställen, såsom *Elinshäll, Hedvigsfors, -lund, Ingeborgs-lund* (men *Ingeborgbo*), *Ingridstorp* (jämte *Ingritorp*, även *Ingriatorp* av den äldre genitiven), *Karinsdal, -lund* (men *Karintorp*), *Malinsbo* o. *Malinshill, Ragnhildsborg, -dal, Signildsberg, Sigridsberg, -holm, lund* o. s. v.

4. När förledsformer på s förekomma som undantag inom vissa kategorier av formellt likartade substantiv, kan man stundom spåra en särskild anledning därtill i påvärkan från till betydelsen närstående subst. av annan formkategori, hos hvilken *s*-form är regelmässig.

Inom följande grupper av till betydelsen likartade subst. tycks man få antaga påvärkan av denna art i större eller mindre utsträckning.

a) Subst. som beteckna innehavare av militära befäls- el. underbefälsgrader, hvilka hava *s*-form i alla sammans. utom sådana där de äro förbundna med efterleder av samma kategori för att beteckna mellangrader, ss. *general-major, -löjtnant, kapten-löjtnant, kommendör-kapten* m. fl. dyl.

Exempel med *s*-former:

Amirals-flagg, fänriks-grad, generals-utnämning, kaptens-pension, kommendants-plats, kommendörs-grad, konstapels-tjänstgöring, korporals-befordran, löjtnants-fullmakt, majors-lön, officers-kår, sergeants-beställning.

Till samma grupp hör väl också *chef* (ehuru använt även om civila ämbetsmän), det enda enstaviga subst. på *f*-ljud som får *s* i sammans., t. ex. *chefs-egenskaper, -fartyg, -plats.*

b) Några subst. som beteckna underordnade präster, såsom:

Komministers- (jämte form utan *s*), t. ex. *komminister(s)-val*; *kaplans-tjänst; adjunkts-plats:* troligen med *s*-form efter det ungefär synonyma *pastor*, som har förledsform *pastors-* enligt allmänna regeln för personliga subst. på *-or*.

c) Åtskilliga namn på tyger, några dock med *s*-form endast i sammans. med vissa efterleder. T. ex.

Buldans-väv, flanells-liv, gobelins-tapet, -vävnad; karduans-arbete, kattuns-klädning, korderojs-byxor, musslins-klädning, -lapp; saffians-tofflor, sammets-rock.

Dessa former torde åtm. till en del vara bildade efter några av de till samma kategori hörande subst. som hava *s* enligt gammalt bruk, ss. *lärfts-väv, klädes-byxor, vadmals-rock,* eller enligt nutida regler, ss. *bomulls-, hamptygs-, kammarduks-, moll-skinns-byxor, nättelduks-klädning* o. s. v.

Vacklande är ett enstavigt subst. av samma betydelsekategori, där *s*-formen utgör undantag från regeln i avs. på formkategorien, nämligen: *Taft,* sammans. *taft(s)-band, -klädning.*

d) Några grammatiska termer, hörande till satsläran, såsom:

Attributs-förhållande, objekts-kategori, predikats-fyllnad, subjekts-växling.

e) Några subst. betecknande rum i boningshus, såsom:

Salongs-dörr, kabinetts-möbel, garderobs-dörr: väl efter *sals-* o. *förmaks-?* Jfr ock *köks-* med *s* mot regel.

Dessutom finnas mera ensamstående fall, där *s*-form kan förmodas bero på invärkan från särskilda ord; t. ex.:

Ackords-arbete: efter *betings-arbete?*

Attentats-man: efter *gärnings-man?*

Katalogs-arbete: efter *katalogiserings-arbete?*

Pergament(s)-handskrift: med *s*-formen kanske efter *pappershandskrift?*

Traktats-bestämmelse, -vilkor o. s. v.: väl efter de med gammalt eller regelmässigt *s* bildade *freds-, förbunds-, fördrags-* i motsv. sammans.

Tredje kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Mindre vanliga, dels gammaldags, dels lånade förledsformer.

Här skola först behandlas de äldre svenska ännu relativt ofta förekommande formerna på **-a** o. på **-e**, sedan de övriga, ordnade efter bokstavsföljd, så vitt möjligt.

1. Former på **-a**.

Dessa motsvara fornsvenska genitiver på *-a*, oftast i pluralis, mera sällan (av äldre fsv. *-aR*) i singularis ock äro till största delen kvarlevor från äldre svensk literatur, i ett fåtal fall lånade från vissa nyare dialekter.

I avseende på användningen äro de av olika art i mer än ett avseende:

dels så, att åtskilliga former nu endast finnas i enstaka sammansatta ord, andra åter förekomma i sammansättning med flera olika ord som efterleder;

dels så, att somliga former kunna allmänt brukas i normalprosa, andra åter endast i medvetet arkaiserande (t. ex. efter bibelspråket bildad) eller ock bygdemålshärmande stilart;

dels så, att betydelsen hos somliga former är i enlighet med ursprunget uteslutande plural, hos andra mera generell (indifferent i avs. på numerus), hos en ock annan form (även där gammal gen. plur. ligger till grund) avgjort singular i vissa sammansättningar av relativt ungt bildningsdatum, troligen egentl. danade efter mönstret av ursprungl. i pluralform sammansatta, men även i singularis använda subst., sådana som t. ex. *konunga-rike*, hvilket väl i början endast brukades i plur., men senare även såsom singularform trädde i stället för fsv. *konungsrike*.

Exempel på hithörande sammansatta ord:

Allhelgona-dag, apostla-hästar, avguda-tämpel, barda-sång, barna-mord, basuna-ljud, brödra-folk, byggninga-balk, bärsärka-lynne, daga-karl, dvärga-låt, fikona-löv, fota-pall, fågla-låt, fåra-hus, geta-bock, guda-ingiven, gästa-bud, handa-slöjd, himla-rand, hävda-tecknare, jorda-färd o. *jorda-gods;*

konunga- o. hvardagl. *kunga-*, t. ex. i sammans. med *-krona, -rike, -tron, -val* o. s. v., ofta med singular bet., den kortare formen även i nybildade ord, ss. *kunga-bal, -besök, -firande, -porträtt* m. fl.;

lemma-lytt, manna-kraft (mila-, se *sjumila-), nåda-tid, orda-förstånd, påska-lam, sjumila-stövlar* (jfr modärna sammans. ss. *tiomils-löpning*), *själa-ro, stränga-spel, svina-hjord, synda-straff, systra-förening* (i tidn., nybildn. efter *brödra-*), *såra-bot, tanda-gnisslan, varga-väder, vikinga-lynne, väga-fred, ynglinga-ålder, åra-tal* (jfr i olika bet. *år-tal*), *åsyna-vittne, ängla-lik, örta-gård.*

Härtill kunna läggas förutom sammans., ss. *trättioåra-kriget,* några särskilda former:

a) Några, där efterlederna annars icke äro brukliga (i samhörig bet. i riksspråket):

Fiska-fänge; jarla-, knekta- ock *prästa-döme; landa-märe:* med förleden till betydelsen aflägsnad från det motsvarande självständigt brukade ordet: *fata-bur.*

b) Några från Skåne härstammande former, dels ord som beteckna olika slags skånsk vävnad, ss. *duka-gång, munka-bälte* m. fl., dels hörande till skånska ortnamn, ss. *Lunda-* i *Lunda-professor* o. dyl. sammans.

Anm. 1. Till det appellativa subst. *karl* hör ursprungl. *karla-vagnen,* som man i nyare tid associerat med namnet *Karl* ss. namn på svenska konungar. Troligen har detta ord, så uppfattat, tjänat som mönster för det nya gatunamnet *Karla-vägen* (jfr *Karls-gatan* i Strömstad).

Anm. 2. Av ordet **man** bildas en hel massa sammansatta förledsformer på **-a.**

En del sammansättningar finnas också med formen *-mans-*, ss. *husmans-kost, krigsmans-kassan, sjömans-hem, styrmans-examen, talmans-konferens, liberala valmans-föreningen* o. s. v., särskilt en del sammans., där betydelsen är avgjort singular, ss. *köpmans-fru, länsmans-änka, nämdemans-mor, justitieombudsmans-expedition, rotemans-expedition, sysslomans-huset* (i Upsala) o. s. v.

Sammansättningar med formen *-manna-* kunna delas i två grupper:

a) Sådana där förlederna innehålla kardinaltal eller andra adj. med flertalsbetydelse, såsom:

Tremanna-komité, fämmanna-råd, tolvmanna-nämd, hundramanna-styrelse, tusenmanna-förening, fåmanna-välde (jfr däremot *tvåmans-säng* till *man* i äldre bet. människa, person).

b) Sådana där förlederna innehålla ord av annat slag, t. ex.:

Affärsmanna-duglighet, bankmanna-möte, bärgsmanna-förening, fackmanna-kritik, försäkringsmanna-förening, hovmanna-later, härremanna-klass, jurymanna-kår (i tidn.), *järnvägsmanna-kretsar, krigsmanna-bedrifter, köpmanna-intresse, landstingsmanna-val, lantmanna-partiet, lekmanna-synpunkt, lokomotivmanna-kongress* (G. H. T. 2 juni 1900), *nordmanna-sed, nämdemanna-institutionen* (i tidn.), *odalmanna-släkt, postmanna-kåren* (i tidn.), *riksdagsmanna-val, sjömanna-utbildning* (i tidn.), *skogsmanna-värksamhet* (i tidn.), *sportsmanna-bragd, statsmanna-blick, tidningsmanna-yrket, tjänstemanna-familj, tulltjänstemanna-möte, uppbördsmanna-ansvar, världsmanna-uppfattning* (Sv. D. 18 febr. 1900), *ämbetsmanna-bana, örlogsmanna-sällskap* m. fl.

Någon gång förekommer form på *-manna-* i sammans. utan att motsvarande sammans. subst. är brukligt ss. självständigt ord, t. ex. *arbetsmanna-förbundet, svenskmanna-sed* (jfr *svenske män* ss. ordfogning).

Stundom användes *-manna-* i st. f. normalt (officiellt) *-mans-*, såsom *justitieombudsmanna-expeditionen* (i tidn.), *sysslomanna-befattningen* (G. H. T. 23 maj 1900).

2. Former på -e.

Dessa äro huvudsakligen på forntida svag accentuering av *-a* beroende varianter till formerna på *-a*, i enskilda fall dock etymologiskt att förklara annorlunda.

I avs. på användningen äro de likställda med formerna på *-a* i det egentliga riksspråket, men dessutom förekomma ofta dialektalt i Götaland sådana former som äro främmande för uppsvenskt språkbruk (av denna art är väl t. ex. *dränge-dagsvärk* i Lundells ordlista).

De i riksspråket brukliga *e*-formerna kunna från etymologisk synpunkt delas i tre grupper:

a) Från forna genitiver (oftast i plur.) till de nutida substantiven härstammande former. Sådana äro:

Bote-medel (även hänförligt till vb. *bota*); *bygde-mål, -patriotism* (väl efter norskan), *bygde-vägar* (G. H. T. 2 dec. 1899); *böne-möte, dygde-mönster, fräjdebetyg, fröjde-full, gagne-rik* (nyare ord, jfr *gagnelig* o. *trösterik*), *grifte-ro, gråmunke-kloster* (jfr *munk-*, enkel förledsform), *gränse-tullrätt, huse-syn, hälge-flundra, hämde-rop, häste-hemman, hävde-* i juridisk bet., t. ex. *hävde-beskrivning, -förteckning; höste-ting; jorde-lifvet, jorde-bok; jule-* i poetisk stil, t. ex. *-frid, -fäst, -kväll, -ljus, -tid; knekte-kontrakt, köpe-brev, låne-handling* (sammans. *krigslåne-förslag*, Sv. D. 17 mars 1900), *läste-tal, löne-förmåner* (sammans. *prästlöne-reglering*), *myske-gräs, natte-tid, nåde-ansökan, nämde-man, pänninge-medel, präste-stånd, rätte-gång, röste-tal, sede-betyg, skalde-konst, skatte-belopp* (sammans. *kommunalskatte-komitén:* i tidn.), *skrifte-barn, skulde-brev, skölde-märke, skörde-tid, sockne-män, sorge-tid, svane-sång, syne-män, tide-rymd, tröste-rik, tviste-ämne, tåre-flod, vade-talan, värne-plikt, ätte-fader.*

b) Ursprungl. genitivformer till andra substantiv än dem, hvartill de nu höra som förleder. Dit höra:

Arve-del: av ä. fsv. *arva-*, gen. sing. till det personliga subst. *arve,* således egentl. »arvinges del».

Dome-dag: av ä. fsv. *doma-*, gen. sing. till *dome* m. (jfr isl. *dóma-dagr*).

Hälle-bärg, -flinta, väl egentl. av ä. fsv. *hællo,* gen. sing. till *hælla* f.

Hövdinge-värdighet (Sv. D. 5 jan. 1900; sammans. *lands-hövdinge-ämbete*): till ä. fsv. *høfþinge* sv. m.

Proste-tunna: av ä. fsv. *provasta-*, gen. till *provaste.*

Skytte-gille, sammans. *skarpskytte-förening* o. s. v., till den äldre formen *skytte* hos substantivet ss. självständigt.

Tjänste-brev, -tid: av fsv. *þiænisto-*, gen. sing. till *þiænista.*

c) Former som icke alls äro gamla svenska genitiver; av flera slag, såsom:

α) Kvarlevor av äldre lexikaliska former på *-e* till samma substantiv, alla lånade. Hit höra:

Familje-liv o. s. v. av ordets äldre form *familje,* den enda ännu hos Weste 1807, tidigare *familie,* motsv. da. o. t. *familie.*

Fäjde-brev, direkt lånat av mlt. *veide-brêf.*

Läjde-brev av fsv. formen *leidhe,* lånord av mlt. *leide.*

Likställda med *familje-* äro antagligen formerna *champanje-glas* o. s. v. samt *kommerse-kollegium, -råd* (da. *champagne-, kommerce-*).

β) Hörande till ett annat nu i riksspråket obrukligt substantiv med *-e* i stamslutet:

Ene-lag: av subst. *ene* n. i dial. (jfr no. *eine* m., isl. *einir* m.).

γ) I förleder på *-ie-* (till subst. på *-ium* o. några på *-ius*) med nyare *-e* för *-i,* latinsk ändelse i gen. sing. (se vidare i VIII kap.).

δ) Med förlorat *-n:*

Pärme-brev, jfr fsv. *pærman,* mlt. *permen.*

3 Övriga mindre ofta förekommande förledsformer: de flästa med tillägg av ändelser, som här upptagas i bokstavsföljd.

-al, ändelse med huvudaccent: egentl. hos avledda adjektiv, av fra. *-al,* lat. *-alis,* men även brukad i kompositionsformer till en del subst. av latinskt, romanskt el. grekiskt ursprung; ibland med smärre avvikelser från substantiven; t. ex.:

Departemental-styrelse, experimental-fält, instrumental-musik, kommunal-lån, kontinental-makter, -route (jämte *kontinent-route*), *national-egendom, personal-fråga* (jämte *person-fråga*), *personal-ändelse, proportional-val* (jämte *proportions-val* omväxlande t. ex. i Statsvetensk. Tidskr. I 411), *verbal-stam.*

Av subst. på *-men* med *i* för *e,* t. ex. *abdominal-fötter, nominal-böjning, pronominal-kasus.*

Av subst. på *-um* utan *-um,* t. ex. *kollegial-styrelse, maximal-vikt, medial-bildning, neutral-form.*

En variant *-ial* fins i *ekvatorial-ström, -trakt, -värme* o. s. v. samt i *provinsial-församling* o. s. v.

-ar, obetonat, fornnordisk genitivändelse, lånad på literär väg, troligen först på 1700-talet, i:

Ättar-tal o. *-tavla,* det förra efter isl. *ǽttartal,* det senare en efterbildning, kanske under medvärkan av fsv. *ættærtræ* »stamträd» i yngre västgötalagen.

-ar med huvudaccent o. långt *a:* egentl. hos avledda adjektiv, motsv. t. *-ar* av lat. *-aris,* även använd i en del sammans. till subst. av främmande härkomst, såsom:

Elementar-undervisning, konsular-agent, molekylar-krafter, polar-färd, sammans. *nordpolar-trakter, sydpolar-forskningen* (jämte *nordpols-* o. *sydpols-*).

Utan *-um: plenar-sammanträde* (i tidn. om statsutskottet).

-en, fsv. *-en,* lånat av mlt. *-en* i gen. sing. o. i sammans. av subst. på *-e* (med *n*-stamsböjning), i nuvarande svenskan till ett konsonantiskt slutande substantiv:

Rosen-, t. ex. *rosenbuske, -hy, -kind,* fsv. *rosen-* av mlt. *rosen-* till mlt. *rose.*

-er (1). fsv. *-er,* av obetonat ä. fsv. *-ar* i gen. sing. (således variant till *-ar* i *ättar-*) i ett par sammansättningar med *-mål,* egentl. lagtermer, nämligen:

Gifter-mål till fsv. *gift, gipt* f. (nu endast hänförligt till *gifte,* således, om man så vill, bildat med *-r*).

Skrifter-mål, fsv. *skriptermal,* angivet som sidoform till det vanliga fsv. *skriptamal* (dock knappast fullt säkert bestyrkt, då det endast fins med abbreviatur för *-er* en gång), en i nyare svenskt lagspråk ensamt bruklig form, trol. väsentl. beroende på ändring av äldre nsv. *skriftemål* (som för övrigt ännu brukas, åtm. dialektiskt) efter *giftermål.*

-er (2), lånat av lt. o. nht. *-er,* av fsax. fht. *-aro,* slutform i gen. plur. hos subst. på fsax. fht. *-ari,* lt. nht. *-er,* betecknande personer av mankön, samma ändelse som sv. *-are.*

Detta tyska *-er* har i nyare tid fått stor användning i kompositionsformer till vissa slags namn, hvarav åtskilliga upptagits i svenskan, dock så, att man på senare tid börjat alltmera ersätta dem med former utan *-er.* Sådana former förekomma:

a) Till namn på medlemmar av andliga ordenssamfund, t. ex.:

Benediktiner-regel, bernhardiner-orden, dominikaner-munk, franciskaner-kåpa, jesuiter-general, johanniter-riddare, karmeliter-kloster m. fl.

Någon gång finner man efterbildning i svenskan, ss. t. ex. *Samariterhemmet* (sjukhem i Upsala).

b) Till landsnamn med tysk språkform samt en del stads- o. ortnamn, såsom:

α) Namn på *-en,* som i sammans. ersättes med *-er,* t. ex.:
Thüringer-visa, Tyroler-hatt; Bremer-cigarr, Erlanger-öl, Solinger-klinga, Tübinger-skolan.

β) Namn på *-en,* som kvarstår i sammans., t. ex.:
Dresdener-galleriet, Münchener-målare, Pils(e)ner-öl.

γ) Namn med andra former, t. ex.:
Schweizer-ost; Berliner-börsen, Berner-konventionen, Düsseldorfer-målare, Edamer-ost, Emser-vatten, Frankfurter-korf, Genever-konventionen, Hamburger-firma, Karlsbader-kur, Kieler-freden, Nauheimer-bad, Nürnberger-kram, Pariser-utställning, Petersburger-tidning, Stettiner-ångare, Ulmer-dogg, Wiener-bröd.

Till andra än europeiska namn brukas icke former på *-er* i svenskan, dock kan man någon gång påträffa undantagsfall, väl genom tillfällig härmning efter tyskan, t. ex. *Pekinger-syndikatet* i Sv. D. 8 dec. 1899.

c) Sällan till andra slags namn, såsom:

α) Till folknamn: *Hellener-staden* (Sv. D. söndagsbil. 12 nov. 1899).

β) Till geografiska namn med bestämd artikel (som utelämnas i sammans.): *Andamaner-borna; ardenner-häst, -ras; atlanter-ångare* (jfr I kap., II: B: 3).

-er (3), tysk pluraländelse, i:
Bilder-bibel, -bok, -galleri.

-es: av olikartad (någon gång oklar) härstamning i följande former:

Dryckes-horn, -kanna, -kärl, -vara o. s. v., y. fsv. *drykkis-;* detta synes hava uppstått med *s*-tillägg av *drykke-,* ä. fsv. *drykkio-,* gen. sing. av *drykkia* f. »drickande, dryckeslag».

Enviges-kamp, -kämpe av det äldre nu knappt brukliga *envige.*

Fånges-man, fånges-handling (t. ex. i Sv. D. 30 dec. 1899);

y. fsv. *fanges-man,* ombildat av ä. fsv. *fanga-man,* ehuru ovisst, om med *s* från en svensk gen. *fangs* eller möjligen från mlt. *vanges,* gen. av *vank* (jfr ä. da. *fangsmand* i något olika bet., se Kalkar I 505).

Sedes-lös, nyare form (upptagen hos A. F. Dalin 1853 endast som biform) till äldre *sede-lös,* med *s* tillkommet av okänd anledning (jfr *vårdslös?*).

Sädes-, form som nu brukas i nästan alla sammans. till *säd* (medan den lexikaliska formen är ovanlig ss. förled, t. ex. *minimisädpris* i G. H. T. 14 febr. 1900), ursprungl. hörande till kollekt. neutr. *säde.*

Någon gång finner man *-es* oregelmässigt använt efter främmande mönster, såsom *nådes-bevisning* (i st. f. *nåde-*), använt av Ellen Key i Sv. D. 11 febr. 1900, da. *naades-bevisning.*

-i: den latinska ändelsen i gen. sing., i svenskan förekommande i en del kompositionsformer till subst. på *-um* el. *-us,* hvilka ändelser i sammans. utbytas mot *-i* (se vidare i VIII kap.). — En annan latinsk genitivform på **-is** står mera isolerad i svenskan i ordet *martis-son* (av *Mars,* krigsguden).

-o (1) av inhemskt ursprung, väsentligen härstammande från fsv. *-o* i oblika kasus i sing. till femin. subst. med nom. sing. på *-a;* stundom i senare tid insatt för ett av äldre *-a* uppkommet *-e* efter analogi med de många fall (bl. a. i kompositionsformer till femin. på *-a*), där i yngre fornsvenska o. äldre nysvenska vid sidan av hvarandra brukades ett äldre *-o* ock ett yngre *-e.*

Hit höra följande former:

Födslo-arbete o. s. v. (även *förstfödslo-rätt*), nu till *födsel,* ursprungl. till fsv. *fødsla* f.

Förfallo-lös, förr *förfalle-lös* (se ordböcker från 1700-t.), av fsv. *forfalla løs* (jfr med annan bet. *förfallo-dag* o. s. v., se XIII kap., B: 3).

Sedo-lära, -regel, förr vanliga former (se t. ex. Westes ordb. 1807) för *sede-lära, -regel.*

Svaro-mål (till *svar* el. till vb. *svara;* (jfr XIII kap., B: 3).

Egendomligt fall med *-o* i sammans. i st. f. ändelsen *-an* är:

Prediko- i *prediko-samling, skrivning* o. s. v., egentl. till fsv. subst. *predika* f. »predikan» (jfr XIII kap., B: 3).

-o (2), härstammande från italienskan i en form:

Banko- av substantivets äldre från italienskan oförändrat lånade form *banko (banco),* kvarlevande i vissa officiellt brukade på Sverges riksbank syftande sammans. till *bank,* såsom *banko-fullmäktig, -utskott* m. fl.

-t, härstammande från lt. *t,* hvilket som slutljud företräder ett *d* i ordstammens slut i andra lägen; i svenskan teende sig som tillägg i ock för komposition hos de båda subst. *hand* o. *land* i en del från lt. eller ht. lånade eller efterbildade sammans., såsom:

Hant-langa (mlt. *hantlangen*) med det vanligare subst. *-langare,* samt *hant-värk* (mlt. *hant-werk;* jfr sv. *handa-värk,* lagterm i annan mening).

Lant- (mlt. *lant-*) i nästan alla sådana sammans., där landsbygd, motsatt stad, avses, ss. *lant-bo, -bruk, -egendom, -folk, -man* o. s. v., dessutom i några andra direkt från tyskan upptagna sammans., ss. *lant-dag, -mätare, -rygg, -värn* (t. *landwehr*) m. fl.

-u, ersättande *-en* i några arkaistiska sammans. till *vatten,* av fsv. *vatu-* i vissa sammans., hvilket torde stå i samband med en gammal nordisk form hos detta subst. som motsvarar got. *watô* i nom. sing. (jfr Noreen: Orddubbl. N:o 269). Hithörande sammans., som ännu brukas, äro:

Vattu-man, -skräck, -sot, samt *Vattu-gatan* i Stockholm.

Till sist äro att nämna:

Förledsformer bildade med stympning i slutet av substantivstammarna.

Sådana äro:

a) En form med förlust av -el:

Samfärds-medel till *samfärdsel,* väl genom dissimilatorisk invärkan från *-el* i *medel,* möjligen understödd av association med subst. *färd.*

b) En form med förlust av **-en**:

Vatt-gröt, -lagd, -välling m. fl. sammans., där *n* i det äldre *vatn* bortfallit mellan *t* ock annan konsonant.

Anm. Kanske beroende på stympning, men oklart till sin förhistoria, är:

Inföds-rätt, ett äldre (ännu ibland brukat, men i ordböcker ej upptaget) uttryck för *infödings-rätt (indigenatsrätt):* med stympning av *infödsel-?* eller kanske (med analogiskt långt *ö*) bildat till partic. *infödd?* Jfr de till verb hörande förledsformerna *införs-, inkörs-,* m. fl. dyl., behandlade i XIII kap., B: 5.

Fjärde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): De viktigaste formkategorier, där såsom förleder i sammansättning regelmässigt brukas de lexikaliska formerna *utan -s.*

1. Hos subst. på **-s**, **-rs**, el. **-sj**-ljud (inberäknat tonande *sj*-ljud, för så vitt det användes i franska ord, t. ex. i subst. på *-age*) äro former **utan -s** de enda som kunna förekomma (i uttalet).

Visserligen kunde hos subst. på *-s* näst efter lång vokal *s*-tillägg i ock för sig vara tänkbart i form av förlängning av substantivets slutande *-s* med förkortning av vokalen; men invärkan från de övriga formerna i substantivparadigmen gör, att vokalen förblir lång, hvarigenom tillägg av hörbart *s* omöjliggöres.

Som belysande exempel må endast anföras några sammansatta former, eftersom sådana annars regelmässigt hava *s*-bildning (se V kap., 1):

Sjuglas-vagn, kolos-förgiftning, flintlås-gevär; storkors-kommendör; kammarpage-tjänst, stråldusch-apparat, rompunsch-butelj.

Mycket sällsynta äro undantagsfall, visserligen endast av ortografisk art, såsom ett par exempel med *s* efter *sch:*

anmarschs-linie (Sv. D. 2 mars 1900); *uppmarschs-linie* (Ups. N. T. 30 sept. 1896).

2. Subst. med sibilant **s** el. **rs** näst före slutkonsonanten hava former **utan -s.**

I den mån denna regel korsar annars gällande regler för *s*-bildning, såsom hos sammansatta subst. med enstaviga efterleder (se V kap., 1), är den en yttring av dissimilation, värkad av svårigheten att ledigt uttala två endast av mellanliggande konsonant åtskilda sibilanter inom samma stavelse.

Här följa några exempel (med förbigående av enstaviga subst. på *-k* o. *-t,* emedan sådana även utan föregående *s, rs* hava former utan *s,* se avdeln. 4 i detta kap.):

Lutfisk-fat, hyrkusk-affär, Burträsk-målet; arabesk-mönster, basilisk-ögon, mollusk-fauna.

Riksmarsk-ämbete.

Spasm-rörelser, entusiasm-utbrott, atavism-företeelse, organism-värld (i tidn.), *reumatism-anfall.*

Asp-löv.

Jubelfäst-kantat, domprost-befattning, koltrast-vinge; kräftsvulst-operation; välkomst-bägare; gudstjänst-tid, svartkonst-bok; hvalfångst-fartyg; foderväxt-odling; frukost-bord, Almqvist-kännare; ynnest-bevis, ångest-rop, Orust-båt; förlust-konto, kontrastvärkan, protest-möte, turist-led, ametist-ring.

Armborst-beväpnad, metvurst-fabrikant, Nathorst-expeditionen.

Endast i mycket sällsynta undantagsfall kan man finna *s* använt i sammansatta el. prefixbildade subst. på *-sk, -st.* T. ex.:

lysmasks-illuminationen (Finsk Tidskr. XXXI s. 26);
guldfisks-kupa (tidn. Barngarderoben 1895 N:o 7, s. 8);
förlusts-listor (G. H. T. 15 mars 1900);
årsväxts-rapport (G. H. T. 15 juni 1898);
Almqvists-afton (Sv. D. 5 maj 1900).

3. Åtskilliga konsonantiska slutformer äro hos alla eller nästan alla subst. förbundna med förledsbildning **utan -s,** för så vitt substantiven icke äro sammansatta eller uttalade likt sammansatta ord (jfr V kap., 1, 2).

Till dessa slutformer höra, förutom en del mindre ofta förekommande, följande:

b-ljud, långt *(bb)* eller näst efter konsonant; **f**-ljud; **j**-ljud utom i *-rj (-rg)*; **m** näst efter vokal med huvudaccent; **rn** (supradentalt *n* efter vanliga riksspråksuttalet); **rr**; **lt**; **rt** (supradentalt *t*).

Exempel på hithörande sammansatta ord (eventuellt med undantag från regeln):

-bb (utan undantag): *dubb-hål, flabb-fasoner, klubb-lokal, kubb-hvete, nubb-låda, näbb-mus, skabb-djur, skrubb-nyckel, snibb-krage, snobb-manér, stubb-kjol, stubb-åker, stybb-fria kol, äbb-tid; tulubb-krage.*

-b efter konsonant (utan undantag): *fälb-hatt, amb-vinst, bomb-kanon, jamb-meter, romb-figur; katakomb-gångar, adverb-funktion, proverb-författare.*

-f: *strof-byggnad; apostrof-tecken; hieroglyf-inskrift, kalif-väldet, teosof-möte* (o. kanske några flera på *-sof-*); en mängd på *-graf-*, personliga o. sakliga, ss. *fotograf-biträde, geograf-kongress, kartograf-arvode, stenograf-förening, typograf-veteran* (i tidn.); *autograf-album, heliograf-meddelande, kinematograf-bilder, paragraf-tecken, psykograf-medier* (Nord. Fam. XV 266), *telegraf-linje.*

-ff: *biff-paj, gruff-lysten, klaff-bord, muff-foder, puff-ärm, puff-notis, ruff-tak, stoff-behandling, straff-dom, tuff-lager; giraff-hals, karaff-bricka, relieff-arbete, tariff-traktat.*

-f efter konsonant: *släjf-knapphål, alf-kors, nymf-dans, skymf-ord, triumf-båge, trumf-kort.*

Undantag med *s* efter *f:*

Chefs-fartyg, -plats, -ämbete o. s. v. (jfr II kap., II: B: 4; mycket sällan utan *s,* t. ex. *chef-förändringar* (Sv. D. 20 nov. 1899).

Bischoffs- (det enda bemärkta fall med *f* efter obetonad vokal; väl direkt efter t. *bischofs-*), t. ex. *bischoffs-glas.*

-j efter vokal: *boj-rep, haj-fena, kaj-byggnad, koj-beslagare, skoj-affär, säj-fiske; jockej-mössa, kavaj-kostym, konterfej-målare, konvoj-fartyg, lakej-livré, malaj-folk, oktroj-tid, pastej-bagare, plebej-natur, timotej-frö;* geografiskt namn: *Jenisej-mynningen.*

Ett enda undantag (jfr II kap., II: B: 4): *Korderojs-byxor.*

-lj (o. *-lg*): *alg-flora, bälg-hus, svalg-konstriktorer* (Nord. Fam. XV 935), *sälj-blad, talg-ljus, älg-horn; apparelj-gymnastik, batalj-målning, butelj-hals, detalj-rik, emalj-öga, konselj-dag, medalj-gravör, portfölj-lås, revelj-tid, stramalj-nål, vanilj-glace.*

Ett undantag: *Hälgs-mål* (annars utan *s: hälg-dag, -fri* o. s. v.).

-nj: *champanj-butelj, -glas* (även med *-e-*, se III kap., 2: c: *α*), *kampanj-ledare.*

-m efter lång vokal (utan undantag): *brom-metall, bräm-fällning, dam-kappa, gam-klo, kram-handel, krom-gult, kräm-karott, plym-hatt, pråm-karl, ram-list, ram-tag; agronom-titel, anatom-kongress, arom-fylld, astronom-term, atom-vikt, bohem-liv, diadem-prydd, fanerogam-flora, fantom-bild, gastronom-middag, hippodrom-fäst* (i tidn.), *kostym-bal, melodram-musik, pantomim-roll, parfym-doft, poem-bok, problem-lösning, pseudonym-lexikon, regim-förändring, reklam-artikel, synonym-lexikon, system-tvång, tantiem-belopp, volym-procent;* mansnamn: *Maxim-kanon* (t. ex. *4 krupps- och 2 maxim-kanoner,* Sv. D. 6 mars 1900).

-m efter kort vokal med huvudaccent: *bom-talja, dam-korn, dam-lucka, dröm-bild, gom-ljud, gram-vikt, hem-ort, kam-fodral, lam-huvud, lim-panna, lom-vinge, rem-bygel, rim-ord, rom-fisk, rom-toddy, skam-känsla, slam-lager, slem-bildning, stam-ros, ström-fåra, söm-huvud, töm-lycka, madam-titel;* ord på *-gram-,* t. ex. *epigram-författare, monogram-mönster, Program-bladet* (namn på tidning), *telegram-taxering.*

Några få undantag med *s* efter långt *m:*

Doms- i *doms-akt, -rätt* (men *dom-bok, -för, -villa* o. s. v.), i särskild bet. i *doms-basun.*

Rums- med *s* alltid med abstrakt bet. i vetenskapliga termer, ss. *rums-begreppet, -bestämning, -relation* o. s. v., valfritt i fråga om rum i hus, t. ex. *rum(s)-dekoration, -kamrat* o. s. v.

Tums- med *s* i sammans. som innehålla måttbestämning (se II kap., II: B: 1).

-rn: *björn-ram, flarn-bit, garn-härva, horn-kam, hörn-butik, järn-ten, korn-ax, kvarn-hjul, torn-glugg, värn-lös, örn-näste; cistärn-ångare, kasärn-liv, nocturne-kompositör.*

Ett undantag med *s: Barns-* i flera sammans., ss. *barns-ben, -börd, -nöd, -öl.*

-rr (utan undantag): *barr-träd, borr-undersökning, dörr-lås, harr-fiske, kärr-botten, märr-kreatur, narr-kåpa, starr-hö, starr-operation, ärr-bildning; cigarr-låda, gitarr-fodral, katarr-pastiljer, partärr-biljett.*

-lt: *filt-rem, fält-flaska, kolt-klädd, malt-extrakt, palt-bröd, salt-kar, spalt-fyllnad, sylt-burk, tält-öppning; basalt-pelare, re-volt-försök, tumult-dag* (i tidn.); *kobolt-halt.*

Någon gång med *s: Asfalts-trottoarer* (G. H. T. 17 nov. 1898), men annars *asfalt-beläggning, -papp, -tjära* o. s. v.

-rt: (efter lång vokal:) *art-namn, fart-ökning, hjort-horn, kart-ätande, kort-lek, lort-hög, ort-namn* (jfr undantagen nedan), *port-nyckel, i start-ögonblicket;* (efter kort vokal med huvudaccent:) *mört-öga, sort-räkning, stjärt-mes, vört-bröd, ärt-balja, ört-blad; eskort-trupp, export-premie, import-förbud, rapport-korporal, retort-ugn, transport-kostnad;* (efter svagtonig vokal:) *buf-fert-fjäder, dävert-block, hävert-ben, kamfert-lukt, koffert-lock, komfort-behov, loggert-tackling, skonert-tackling.*

Undantag med *s* förekomma hos några subst. i en del sammans., dock så att knappast i någon *s*-formen är obligatorisk; väsentl. efter främmande mönster:

Orts- efter t. *orts-,* t. ex. *orts-namn* (efter t. *ortsname;* jämte *ort-namn* enligt regeln), *orts-intrásse, orts-tidning;* med skillnad i bet. *orts-bestämning* (grammatisk term) = bestämning genom substantiv som betecknar en ort; *ort-bestämning:* bestämning av en orts läge, t. ex. dess latitud o. longitud.

Sports- i *sports-man* av eng. *sports-man* (jämte nyare sv. *sport-man*), vidare t. ex. *sports-intressen* (Sv. D. 10 nov. 1899), men annars *sport-kärra, -tidning, älskande* o. s. v.

Exports-inträssena (i tidn., kanske genom omedveten association med *exportörs-* i samma mening?).

4. Enstaviga subst. som sluta på tonlös explosiva hava former **utan -s** med jämförelsevis mycket få undantag.

Hit höra (förutom de strax ovan omtalade subst. på *-rt*) subst. på **-k**, på **-p** o. på **-t**.

Exempel på hithörande sammans. jämte undantag:

-k efter lång vokal: *bok-märke, bok-ållon, buk-hinna, byk-kar, bråk-del, båk-pänningar, dok-klädd, duk-tyg, ek-ållon, gök-klocka, hök-vinge, krok-väg, lek-kamrat, lik-kista, ok-rem, pik-mössa, påk-olja, rök-pelare, sak-kunskap, sik-rom, smak-närv, -råd, snok-bo, spik-huvud, språk-form, stek-fat, tak-ås, tok-prat, vak-öppning, vrak-gods, vråk-ägg.*

Undantag med *s:*

Bruks-: till *bruk* »industriellt värk» i alla sammans. av oviss historisk anledning; i annan mening i det nya *bruks-anvisning* efter t. *gebrauchs-anweisung.*

Köks-: med *s* av oklar anledning (jfr II kap., II: B: 4; i alla händelser att förklara inom svenskan själv, jfr da. *kjøkken-*, lt. *köken-* i sammans.).

-ck (långt *k*-ljud): *beck-tråd, bleck-kärl, block-trissa, bläck-flaska, bock-horn, bråck-band, bäck-krasse, check-lag, fack-man, flock-ull, fläck-tvål, fock-mast, frack-krage, häck-planta, klack-järn, lack-färnissa, nock-talja, prick-linje, rock-ärm, schack-drag, skrock-full, skräck-bild, späck-lager, stack-moln, stock-upplag, stuck-arbete, svyck-avgift, säck-väv, träck-hög.*

Undantag med *s:*

Backs- i sjömansord, ss. *backs-gast* m. fl. (jämte *back-lag*): lt. *backs-*, t. ex. *backs-junge.*

Däcks-balk, -last o. s. v., motsv. da. *dæks-*, men avvikande från t. *deck-* (från lt.) o. ndl. *dek-* av okänd anledning (månne att ställa i samband därmed, att da. *dæk-* ss. förledsform utan *s* hör till da. vb. *dække* täcka?).

Kocks-, från lt. lånad form i *kocks-pojke* (jfr ndl. *koks-jongen* i samma bet. samt lt.-ostfris. *kocks-meit* »kökspiga») o. i sjömansordet *kocks-mat* av lt. *kocks-mat.*

Hit hör också *dricks-*, i den mån det kan hänföras till det

föråldrade subst. *drick* »dryck» (t. ex. i *dricks-glas, -pängar*), annars numera hörande antingen till vb. *dricka* (se XIII kap.) eller till subst. *(svag-)dricka* (se IX kap.).

-k efter konsonant (utan undantag):
sträjk-kassa;
balk-indelning, dolk-klinga, falk-öga, folk-visa, kalk-ugn, mjölk-bytta, stjälk-blad, talk-jord, tolk-tjänst;
bank-kontor, brink-hake, bänk-kamrat, drank-tunna, fink-bo, flank-marsch, hink-grep, länk-kula, munk-kåpa, plank-biljett, skunk-päls, skänk-disk, smink-burk;
bark-bit, björk-ris, burk-lock, dyrk-fri, fyrk-egare, kork-matta, mark-låda, mark-upplåtelse, park-träd, skurk-fysionomi, sork-art, stork-näbb, turk-vän, värk-helig.

-p efter lång vokal: *djup-uppgift* (Sv. D. 20 jan. 1900), *dop-vittne, dråp-mål, grop-kant, pip-kanna, rep-gunga, skräp-låda, skåp-mat, slup-roddare, stop-flaska, typ-förråd.*

Undantag: *Skåps-*, en i vissa trakter förekommande form, särskilt i sammans. *skåps-dörr, -nyckel* (se Lundells ordlista; men i uppsvenskan *skåp-dörr, -nyckel*).

-pp: *grupp-fotografi, knapp-hål, knopp-bildning, krapp-rot, käpp-krycka, lapp-hund, lapp-täcke, papp-ask, stäpp-höna, tapp-borr, topp-lantärna, trupp-befäl, tupp-kam.*

Undantag med *s:*

Kropps-aga, -byggnad, -kraft o. s. v., sannolikt gammal kompositionsform av gen. sing. (ehuru i fsv. endast formen *kropp-* är uppvisad i ett par sammans.); jfr adj. *kroppslig* (men fsv. *kroppeliker*).

Skepps-, nu i alla sammans., t. ex. *skepps-bro, -byggeri, -flotta* o. s. v., motsv. fsv. *skips-*, växelform i några sammans. till det annars vanligare *skip-;* jfr mlt. *schepes-*, ndl. *scheeps-* o. t. *schiffs-* med *s* i de flästa sammansättningar.

-p efter konsonant (utan undantag):
alp-hydda, hjälp-lös, julp-knapp, skalp-jägare, tölp-fasoner, valp-lek;

kamp-plats, kramp-anfall, klump-fot, pump-kanna, ramp-feber, slump-köp, sump-trakt, svamp-bildning;
karp-dam, korp-näbb, torp-jord, varp-hög.

-t efter lång vokal: *bot-dag, båt-karl, fat-öl, flit-betyg, fot-påse, get-mjölk, gröt-fat, klot-blixt, knut-punkt, krut-horn, mat-påse, myt-bildning, nit-uppfylld, nit-vinst, not-tecken, not-varp, nöt-kärna, nöt-hår, plåt-mynt, rot-knöl, sot-lucka, sprit-dryck, stat-dräng, strut-form, trut-huggare.*

Undantag med *s:*

Båts-hake, -man: lånord från lt., för övrigt mäst uttalade utan *t:* redan mlt. *bôs-* (för *bôts-*)*hake, -man.*

Spjuts-udd, fsv. *spiuts-udder.*

Stats-, hörande till *stat* i politisk mening, t. ex *stats-klok, -kyrka, -rätt* o. s. v., även *stats-kontoret, -utskottet* m. fl. ord med särskild bet., eller i bet. »prakt» i *stats-vagn*; överallt motsv. t. *staats-*.

-tt: *brott-mål, fett-bildning, flott-fläck, hatt-brätte, hytt-plats, katt-fot, kött-gryta, lott-egare, mitt-punkt, mått-band, natt-fjäril, plätt-panna, ratt-lina, skatt-land, skott-tavla, skott-år, skratt-paroxysm, slätt-bo, snitt-blomster, spatt-knöl, spott-körtel, svett-por, tratt-form, tvätt-nota, ätt-led.*

Undantag med *s:*

Kötts-dagar av *kött* i religiös bet. (annars *kött-* utan *s* i sammans.).

Rätts- i juridisk mening, motsv. da. *rets-* o. t. *rechts-*, t. ex. *rätts-fråga, -historia, -innehavare, -medicin* o. s. v. (även *rätts-lös*, avvikande från fsv. *rætløs*, da. *retløs*, t. *rechtlos;* möjligen med fonetiskt *s* i förbindelsen *tl?*).

Slotts-, motsv. fsv. *slots-*, da. *slots-*.

-ft: *drift-kucku, gift-bägare, höft-led, kraft-prov, luft-drag, saft-butelj, skaft-hål, skrift-drag, stoft-partikel.*

Undantag med *s:*

Lärfts-krämare, -lakan o. s. v. av gen. sing. till fsv. *lærift(-ipt), -oft;* jfr y. fsv. *lærofs tradhir* »lärftstrådar.»

Stifts-indelning, -tidning o. s. v., i annan bet. *stifts-jungfru;* motsv. t. *stifts-*.

Taft(s)-band, -klädning med vacklan i bruket av *s* (jfr II kap., II: B: 4).

Dessutom förekommer stundom *s*-form, dock väl endast dialektal, i ett ord:

Drift(s)-, t. ex. *drifts-form* (i G. H. T. 3 febr. 1900 om bärgvärksdrift), *drifts-kapital* (Sv. D. 1 mars 1900), med annan bet. *drifts-livet* (G. H. T. 28 dec. 1899).

-kt: *bikt-fader, dikt-art, dräkt-reform, frakt-gods, frukt-gömme, fukt-fri, gikt-knöl, jakt-kniv, knekt-manér, makt-bud, plikt-känsla, prakt-band, punkt-fyrkant, slakt-mask, släkt-möte, sekt-väsen, takt-pinne, trakt-huggning, vakt-manskap, vikt-lod.*

Undantag med *s:*
Akts-förklaring: efter t. *achts-erklärung.*

-nt (utan undantag): *dynt-blåsa, front-linje, funt-inskrift, glunt-melodi, kant-band, mynt-fot, pant-lek, spant-ring, strunt-affär, tant-titeln, vant-tåg.*

Anm. Subst. på **-lt** se ovan (avd. 3). På **-mt** är att nämna *tomt-karta, -köp* o. s. v. (annars även till verb hänförliga ord, ss. *grymt-oxe, klämt-ljud, skämt-tidning*); delvis med *s* efter danskan (norskan): *amts-*, t. ex. *amts-förening* jämte *amt-möte* i G. H. T. 10 jan. 1900.

5. I allmänhet hava enstaviga subst. på konsonant till största delen former **utan -s.**

Bland slutformer som hos enstaviga subst. i regeln äro förbundna med förledsbildning utan *s* kunna ytterligare följande förtjäna att omnämnas:

-dd, -gg, -ll, -lm, -rm samt **-n** näst efter lång vokal.

Exempel på hithörande sammans. jämte undantag:

-dd: *bredd-grad, brodd-mask, bädd-tillbehör, grodd-tråd, kladd-anteckning, ludd-tåtel, rodd-tur, snodd-beslag, udd-ljud, vadd-fabrik.*

Undantag med *s:*
Skydds-, lånad form (möjligen med förmedling av da. *skyts-*)

med *s* från ht. *schutz,* som blandats med sv. *skydd,* som är ett annat ord av lt. härkomst (jfr fsv. *beskydda* v. = mlt. *beschüdden*).

-gg (utan undantag): *agg-känsla, bjugg-bröd, brigg-tackling, dagg-droppe, dogg-fysionomi, glögg-bål, grogg-glas, hägg-bär, kugg-hjul, lagg-kärl, lugg-krusare, mugg-handtag, nagg-hål, pigg-haj, ragg-mossa, rygg-kota, sjagg-överdrag, skägg-fjun, slagg-tegel, spigg-fena, tagg-fisk, vägg-klocka, ägg-järn, ägg-kopp.*

-ll: *bill-harv, bål-frans, cell-membran, dill-kött, dräll-duk, fjäll-rygg, fjäll-fisk, hall-rätt, häll-ristning, knall-effekt, mjäll-hvit, moll-ackord, mull-jord, noll-punkten, pall-överdrag, roll-innehavare, sill-huvud, skall-kedja, stall-dörr, tall-frö, troll-bär, tull-kammare, tyll-flor, ull-garn, vall-gata.*

Undantag med *s:*

Kvälls-mat, -mål, -vard o. s. v. (men utan *s kväll-kvisten* samt några med *s* i efterleden, ss. *kväll-sol, -stund, -sömnig* m. fl., jfr I kap., IV): jfr fsv. *qwældz tima* jämte *qwæl-tima.*

Tjälls-dörr, gammalt ord i bibeln.

-lm (utan undantag): *alm-löv, halm-hatt, hjälm-visir, malm-bärg, palm-blad, salm-bok, skalm-hake, skälm-unge, vålm-rad.*

-rm: *arm-band, barm-hölje, farm-innehavare, form-lära, harm-lös, karm-trä, larm-trumma, norm-givande, orm-bett, parm-mätare, pärm-omslag, skärm-blad, storm-hatt, svärm-anfall, tarm-kanal, term-förklaring, ärm-linning.*

Undantag med *s:*

Arms-, dock endast i måttbestämningar, ss. *arms-lång, -längd, -tjock* o. s. v. (jfr II kap., II: B: 1).

-n efter lång vokal: *ben-bit, ben-brott, bön-dag, dun-kudde, en-ris, fjun-beklädnad, gran-kotte, gren-dike, gryn-korv, hån-grin, kon-form, kran-balk, lin-frö, lön-lös, man-kam, men-ed, -lös, plan-karta, ren-hud, rån-mord, scen-förändring, sken-död, skrin-nyckel, slån-buske, son-hustru, spån-tak, sten-hus, svan-hals, svin-fot, syn-vinkel, ton-våg, tran-kokeri, tron-följd, vin-butelj.*

Undantag med *s:*

Köns-drift, -organ o. s. v., med *s* alla sammans. utom *kön-*

lös; jfr t. *geschlechts-* i motsv. sammans., resp. *geschlecht-los* (jämte *geschlechtslos*).

Läns-härre o. s. v. samt *läns-lasarett, -notarie* o. s. v. med *s* alla sammans. utom *län-tagare*; av fsv. *læns-*, jfr ock t. *lehns-herr* o. s. v.

6. Vissa svagtoniga ändelser äro regelmässigt förbundna med förledsbildning **utan -s**, såvida substantiven icke äro sammansatta eller uttalas med hos sammansatta ord vanlig accentuering (jfr V kap., 1 o. 2).

Sådana ändelser äro:

-el; **-en**, med undantag för bestämda artikeln ock *-men* i latinska abstrakta subst. samt *-en* hos vissa landsnamn; **-on**; **-er** utan biaccent (näst efter akut accent) hos de självständigt brukade substantiven.

Exempel på hithörande sammans. jämte undantag:

a) **-el**: *apel-blad, axel-håla, axel-ledning, betsel-tyg, bibel-ord, buffel-horn, cirkel-båge, dadel-palm, doffel-rock, drätsel-nämd, fabel-diktare, flygel-adjutant, formel-väsende, fågel-bur, gaffel-bit, gavel-fönster, griffel-tavla, gyckel-bild, hagel-bössa, hagel-fall, hassel-nöt, hvirvel-vind, hyvel-järn, jubel-fäst, kabel-telegram, kakel-lera, kisel-jord, kittel-botten, kummel-grav, körtel-gång, mandel-olja, mangel-bod, mantel-flik, muskel-tråd, märgel-grav, möbel-tyg, mögel-fläck, nagel-rot, navel-bråck, nickel-beslag, nyckel-hål, orgel-toner, oxel-bär, poppel-blad, puckel-hval, pudel-hår, pändel-rörelse, pänsel-drag, pöbel-välde, raffel-låda, regel-rätt, sabel-gehäng, sadel-dyna, sedel-tryckeri, segel-duk, sekel-gammal, skovel-hjul, slyngel-år, smärgel-dyna, snigel-gång, sockel-fyrkant, spegel-bild, spindel-väv, stapel-bädd, stämpel-papper, stövel-knekt, svavel-rök, svindel-anfall, tadel-votum, taffel-musik, tagel-madrass, tegel-panna, tistel-blomma, titel-blad, toffel-hjälte, tryffel-pyré, tunnel-öppning, tygel-ring, tämpel-gård, vaktel-pipa, vinkel-ben, växel-diskont, växel-anordning;*

verbalsubst. på *-sel; blygsel-rodnad, gödsel-hög, hörsel-organ, klädsel-granit, känsel-närv, skrämsel-medel, stängsel-förordning, vigsel-attest;*

subst. på *-el* med mer än två stavelser: *artikel-författare,*

exempel-lös, inkunabel-bibliotek, kapitel-överskrift, lavendel-olja, mandibel-körtel, persedel-förråd, spektakel-afton, triangel-bas, tuberkel-bacill;

särskilt anmärkningsvärd är en sammans. betecknande mått i ental (utan *s* mot regeln i II kap., II: B: 1): *kabel-längd* (jfr t. *kabel-länge*, men däremot ndl. *kabels-lengte*);

även geografiska namn på *-el*, t. ex.: *Arkangel-konsulatet, Brysselmatta, Cassel-museet, Konstantinopel-brev, Memel-hamnen, Neapel-resa, Weichsel-området, Ösel-bo.*

Undantag med *s* (mästadels gamla svenska eller efter främmande mönster bildade former):

Adels-kalender o. s. v. (t. *adels-*).

Avels-djur, -gård o. s. v. (fsv. *afls-*).

Bödels-dräng, -yxa o. s. v. (väl från lt., motsv. t. *büttels-knecht,* ndl. *beuls-knecht* o. s. v.).

Handels-bod, -kompani o. s. v. (t. *handels-*).

Himmels-färd, -glob o. s. v. (fsv. *himils-* i flera sammans.), men *himmel-rike* (fsv. *himirike* av fsv. *himin*); nybildn. *himmel-famnande* (hos Ola Hansson enligt G. H. T. 27 april 1900).

Konstapels-vakt (jfr ndl. *konstabels-kamer* o. s. v.).

Tvivels-mål (*tvivels-möjlighet:* se »I vår tids lifsfrågor» X s. 19).

Sällan finner man nutida nybildning med *s*-form, såsom:

Medels-redogörelse (G. H. T. 2 febr. 1900).

Vacklande är ett svenskt sockennamn: *Vendel(s)-fynden, Vendels-bo* (i tidn.).

b) **-en**: *botten-våning, braxen-fiske, bräken-växter, bäcken-ben, fröken-titel, myrten-krans, siden-fabrikör, socken-kyrka, sägen-förtäljare, tecken-tydare, töcken-bild, vapen-makt, vatten-glas, öken-vind;*

subst. på *-en* med mer än två stavelser: *abdomen-form, cyclamen-blomma*;

utländska stadsnamn (så vitt icke former på *-er-* brukas, se III kap.):

Antwerpen-utställning (i tidn.), *Dresden-bo* (i tidn.), *Nimwegen-(*el. *Nijmegen-)freden, Leiden-universitetet, Wiesbaden-kur.*

Undantag med *s:*

Borgens-förbindelse o. s. v., av ä. fsv. *borghans-(-anz-):* med *s,* såsom ännu verbalsubst. på *-an* (se V kap.).

Ordens-broder o. s. v.: mlt. *ordens-brôder.*

Väsens-enhet, -olikhet; t. *wesens-einheit* o. s. v.

Ett norskt stadsnamn: *Drammens-bor* (G. H. T. 2 febr. 1900).

Vacklande äro:

Lösen(s)-ord (båda formerna rätt ofta i tidn.); i annan bet. *lösen-försändelse* (post-term).

Ett norskt stadsnamn: *Bergen(s)-museet, -utställningen, ångare* (i tidn.).

c) -on:

bär- o. fruktnamn, t. ex. *fikon-löv, hallon-buske, hjortron-kompott, krikon-kärna, lingon-gröt, mjölon-ris, nypon-blomma, odon-blad, olvon-buske, plommon-mos, päron-träd, smultron-planta, sviskon-kärna, ållon-borre;*

andra tvåstaviga: *afton-rodnad, canon-imitation* (Ord och Bild 1900 s. 10), *helgon-bild, kolon-bakterie, läjon-bur, morgon-bön, natron-lut, ostron-bank, plankton-håv, syskon-tycke;*

med mer än två stavelser: *baryton-parti, skioptikon-bild, syndetikon-flaska;*

geografiska namn, t. ex. *Boston-hamnen, Ceylon-te, Kanton-viken, Libanon-platån, Lissabon-jordbävningen, London-dimma;* dock med *s*: *Washingtons-korrespondent* (Sv. D. 31 dec. 1899).

d) -er: *blomster-doft, bläster-rör, bolster-var, bäver-päls, ceder-trä, center-man, daler-myntning, eter-narkos, etter-böld, feber-yrsel, filter-bassäng, finger-ring, fjäder-båll, fläder-blomma, foder-växt, foder-tyg, foster-fördrivning, fönster-karm, galler-port, hjärter-färg, hummer-klo, häger-bo, höger-ministär, ister-mage, junker-politik, jämmer-rop, kaffer-by, kamfer-olja, klander-votum, klister-fat, kloster-broder, klöver-blad, klöver-kort, kutter-brigg, lager-källare, lever-fläck, ljuster-järn, lummer-art, läder-rem, läger-gata, mudder-pråm, mönster-bok, neger-ras, nummer-häst, näver-dosa, ocker-ränta, offer-djur, order-utdelning, panter-hud, perser-krig, piller-dosa, plåster-lapp, pointer-valp, porter-glas, puder-vippa, pulver-dosa, ruter-färg, seger-bud, silver-malm, skiffer-lager, skvaller-historia, slödder-härrskap, socker-topp, spader-hacka, svå-*

ger-lag, säter-flicka, tender-hjul, tiger-hud, timmer-flotte, tjuder-pinne, tjäder-tupp, under-barn, utter-bo, vender-folket (i tidn.), *vesper-ringning, vinter-köld, väder-il, vänster-regering, åder-bråck, åker-redskap, årder-bill, äjder-ägg;*

med mer än två stavelser: *afrikander-resning, cylinder-ur, dissenter-lag, eskader-besök, kandelaber-ljus, kateder-karl, magister-grad, manöver-torn, masacker-dagar* (i tidn.), *minister-portfölj, nubier-by* (Retzius: Bilder från Nil., s. 138), *orkester-anförare, pilaster-kapitäl, propeller-axel, rabarber-kräm, register-bok, revolver-kula, salamander-djur, salpeter-lada, sekvester-order, semester-tid, teater-affisch, tornister-rem;*

några grupper med särskilda slutformer: *α*) månadsnamnen på *-ber*, ss. *september-dag, november-blomma, oktober-marknad; β*) personliga på *-iker* (jämförelsevis sällan använda i sammans.), ss. *komiker-roll, skeptiker-lynne, tekniker-möte; γ*) subst. på *-meter*, ss. *barometer-höjd, kronometer-fabrikör, manometer-visare, taxameter-droska, termometer-kula;*

geografiska namn på *-er*, t. ex. *Falster-bor, Jäder-bor, Koster-båt, Lister-kusten, Manchester-teorier, Oder-mynningen, Stavanger-valet, Säter-dalen, Weser-området.*

Anm. Bland sammans. till subst. på *-er* märkas några som få former utan *s*, ehuru betecknande mått i ental (jfr II kap., II: B: 1), ss. *centner-tung* (dock *centners-tyngd* i Ord och Bild 1900 s. 56), *centimeter-bred* (G. H. T. 26 jan. 1900), *kilometer-längd, meter-bred, -hög.*

Undantag med *s:*

Heders-gäst, -känsla o. s. v. med *s* alla sammans. med subst., fsv. *heþers-* i dylika sammans. (men adj. *heder-värd*, fsv. *hedher(s) værdher*).

Hinders-mål (troligen gammalt lagord; eller efter andra sammans. med *mål?*), *hinders-* el. *hinder-lös(-het).* Annars nyare ord utan *s*, t. ex. *hinder-löpning, -ritt.*

Hungers-nöd, -död (fsv. *hungers-nødh*, da. *hungers-død*); *hungers-år* (Ups. N. T. 20 nov. 1899). Annars nybildade ord utan *s: hunger-korn, -känsla, -tyfus* o. s. v.

Lägers-mål, lagterm; jfr fsv. *læghers-bot* i hithörande bet.

Ålders-gräns, -president o. s. v., fsv. *alders-* (men *ålder-*

man av mlt. *olderman*, sammans. av mlt. *older*, kompar. till adj. *olt, old-* »gammal»).

Ett par subst. med *s* i sammans., där de beteckna mått i ental (annars utan *s*; jfr strax ovan):

Fingers-bredd, -lång o. s. v.

Kilometers- i uttr. *på kilometers-håll* (Ord och Bild 1899 s. 644).

Vacklande är (med *s*-formen efter *pastors-*?): *Komminister(s)-beställning, -boställe, -val, -änka* o. s. v.

Bihangsvis må här för sammanhangets skull omnämnas den lilla grupp av subst. på -er som uttalas eller åtm. kan uttalas med svag biaccent i självständig ställning. Dessa subst., hvarav flertalet utgör s. k. släktskapsord, hava av historisk anledning olika förledsbildning, nämligen:

α) Alltid utan *s*:

Fadder (hvilket också kanske allmännast, åtm. utanför den egentliga uppsvenskan, har *-er* utan biaccent), t. ex. *fadder-gåva, -kyss*.

Syster-barn, -fartyg, -lott o. s. v.

β) Alltid med *s*:

Kvarter ss. rymdmått, t. ex. *kvarters-mått* (dessutom ss. längdmått med, åtm. efter uppsvenskt uttal, samma accent *kvarters-bred, -lång*, ehuru ss. självständigt ord här med långt samt med huvudaccent uttalat *e*).

Pappers-ark, -handel o. s. v.

γ) Med båda formerna:

Broders-kyss, -kärlek, men *broder-mord, -mördare*, även (jämte *brödra-*) *broder-folk, -rike, -tvist*.

Dotter(s)-kärlek, annars utan *s*: *dotter-barn* o. s. v.

Fader-lös, -mord, -mördare, annars med *s*, t. ex. *faders-glädje, -kärlek, -namn* o. s. v.

Moder: i egentlig bet. behandlat ss. *fader* i motsvarande sammans., t. ex. *moder-mord*, men *moders-glädje* o. s. v.; därjämte med *s* i rent svenska ord, ss. *moders-bröst, -mjölk, -mål*, men utan *s* i *moder-liv* m. fl. läkarord efter tyskan; utan *s* i bildlig användning med appositionell funktion, t. ex. *moder-för-församling, -kupa, -land, -näring, -träd* m. fl. dyl. ord.

7. Flera med huvudaccent uttalade slutstavelseformer hos två- ock flerstaviga, men icke sammansatta (eller med sådana formellt likställda) substantiv på konsonant äro förbundna med förledsbildning **utan -s**. Sådana former komma för bättre översikts skull att behandlas i VII kapitlet.

Fämte Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): De viktigaste formkategorier, där såsom förleder i sammansättning regelmässigt brukas former med ett till de lexikaliska formerna fogat *-s*.

1. Sammansatta substantiv, däri efterlederna äro sådana subst. på konsonant som, när de stå ensamma som förleder i sammansättning, hava sina lexikaliska former, få som förleder (hos s. k. dekomposita) gärna former **med -s**.

Denna regel, här gällande subst. med konsonantiskt slutande lexikaliska former, är förut framställd i allmännare omfattning såsom III regeln i I kapitlet, där också hava berörts olika anledningar till undantag, som emellanåt förekomma.

Dessa undantag utgöras i allmänhet av förledsformer utan ändelse (= lexikaliska formerna). Mycket sällan förekommer sammansatt förledsform på *-e*, där den av det enkla substantivet bildade förledsformen saknar *-e*, såsom *stadsplane-ingeniör* (i Sv. D. 17 jan. 1899; jfr *stadsplans-fråga* G. H. T. 27 april 1900).

Förledsbildning med *s* är mäst genomförd hos sammansatta subst. med enstaviga efterleder, långt mindre hos sammans. av flerstaviga, såsom t. ex. på *-el, -en, -er* o. s. v.

För övrigt bör kanske särskilt påpekas, att regeln gäller icke endast subst. som i självständig användning hava sammansatt form, utan även sådana i egenskap av förleder sammansatta uttryck som i självständig användning hava form av ordfogningar, såsom t. ex. *gottköps-pris, frihands-teckning, varmlufts-*

rör, andrahands-forskning, tredjerangs-poet, enakts-komedi, fämkorts-kille, frånlands- o. *pålands-vind, mellanrads-glosor, undervattens-kabel* o. s. v.

Exempel på sammans. bildade med sammansatta förledsformer på *s*, jämte undantagsfall utan *s*, till enstaviga subst. på olika konsonanter.

-b: *jordglobs-axel; spelklubbs-lokal,* men *träkubb-parkett* (Sv. D. 20 nov. 1898); *hjälpverbs-paradigm.*

-d: *urkeds-prydnad* (i tidn.), *välljuds-regel, ståltråds-lina, barrträds-vegetation, skäddvads-fiske, kolveds-huggning* (i tidn.); men utan *s* t. ex. *extrablad-utgivare* (G. H. T. 16 jan. 1900), *Oranjeflod-linien* (Sv. D. 8 nov. 1899), *snurrevad-fiske* (G. H. T. 5 dec. 1899), särskilt några allmänt brukliga sammans. med *bad,* t. ex. *hafsbad-* o. *gyttjebad-anstalt, kallbad-* o. *varmbad-hus;*

gullsnodds-beslag, men *kapprodd-båt;*

tronföljds-lag, polhöjds-bestämning; men oftast utan *s* sammans. med *slöjd,* ss. *husslöjd(s)-alster, allmogeslöjd-utställning, konstslöjd-avdelningen* (i tidn.) o. s. v.;

snabbelds-kanon (jfr *eld-vapen*), *Riksgälds-kontoret, vapensprölds-dekoration;*

pärlbands-lik, mordbrands-anläggning, lapphunds-valp, flygsands-fält;

grundfonds-hypotek, vallängds-upprättande, folkmängds-förhållanden.

-rd: *sandjords-potatis, ovanjords-ledning, självmords-mani, sjukvårds-manskap.*

-f: *dödsstraffs-dom,* men *förvandlingsstraff-fångar* (Sv. D. 5 dec. 1899); *ljusalfs-lockar.*

-g: *grundlags-fråga, grönrågs-gärde, framstegs-fientlig, fälttågs-plan, landsvägs-karta;* men utan *s*: *nattåg-par* (G. H. T. 5 jan. 1899 jämte *snälltågs-par* i samma artikel); vacklande: *kyrkolag(s)-utskott* (i tidn.);

bulldoggs-fysionomi, överplaggs-rum, helskäggs-anläggning; men *bulldogg-valpar* i annons i G. H. T.

-j: *ankarbojs-kätting, nattskojs-tillställare,* men utan *s*: *gråsäj-fiske;*

julhälgs-firande;
oljefärgs-tavla, munkorgs-lag, ryggmärgs-lidande.

-k: *skrivboks-pärm, handduks-hängare, överkäks-ben, knölpåks-beväpnad, talspråks-form;* men *kontorsbok-fabrik* (i tidningsannons);
stenbocks-huvud, solfläcks-maximum, överrocks-tyg, byxsäcks-ur, högtrycks-maskin; men *postcheck-lag* (i tidn.);
storsträjks-planer;
kranbalks-tryckaren (Nord. Fam. VIII 1482), *dalfolks-dräkter, sötmjölks-ost; sparbanks-ränta, skolbänks-modell;* vacklande: *bofink(s)-hane;*
halvarks-korrektur, konservburks-öppnare (i tidn.), *skogsmarks-förvärv, spelmarks-låda, tiomarks-mynt, jaktparks-område, vattenvärks-egare.*

-l: *barnbals-bjudning, Indals-älven, tremils-tävling* (i tidn.), *bygdemåls-färgat språk* (ofta i Sv. Akad. ordbok), *knappnåls-huvud, fyrktals-längd, provvals-resultat, prästvals-ordning* (i tidn.), men utan *s*: *presidentval-dagen* (G. H. T. 21 mars 1899), *riksdagsmannaval-frågan* (Sv. D. 26 jan. 1900);
snöbålls-krig, överfalls-hjul, högfjälls-region, ciss-molls-kvartett (Sv. D. 12 jan. 1900), *torvmulls-klosett, bomulls-garn;* men utan *s* sammans. av *sill,* ss. *fetsill-* o. *skarpsill-fiske, storsill-fångst;* vacklande: *olycksfall(s)-försäkring* o. *-försäkrad.*

-rl: *lerkärls-fragment* (sammans. av *karl,* uttalat *kar,* således icke egentl. hithörande: *gårdskarls-plats*).

-m: *kameliadams-typen* (G. H. T. 23 sept. 1897); *skiljedoms-fråga, barnhems-föreståndarinna, n-stams-form* (språkvetenskaplig term), *Näckströms-gatan,* men *växelström-maskin* i Nord. Fam. (art. *alternator*);
järnmalms-export, dadelpalms-dunge (men *järnmalm-gruvor* G. H. T. 7 mars 1898);
överarms-ben, huggorms-bett, solskärms-mossa, blindtarms-inflammation.

-n: *revbens-brott, äjderduns-kudde, julgrans-ljus, kullerstens-lagda gator, rödvins-butelj;*

fårskinns-päls, fyrspanns-hästar;
åskmolns-vägg;
frihamns-rätt, ortnamns-register (vacklande: *familjenamn(s)-plikt,* i båda formerna i G. H. T. 17 febr. 1898);
hällrägns-väder, järnvägsvagns-fabrik.

-rn: *hittebarns-hus, isbjörns-jakt, drivgarns-fiske, tackjärns-tull, guldkorns-förande sand* (Sv. D. 14 jan. 1900), *lantvärns-man.*

-ng: *fördrängs-plats. avgångs-tid, treklangs-ackord, första-rangs-plats;* vacklande: *nationalsång(s)-tävlingen* (i tidn.).

-p: *barndops-kalas, brandgrops-liknande* (Sv. Fornm. tidskr. XI 130), *påköps-bitar* (Ups. N. T. 3 jan. 1898), *fallreps-trappa, ångslups-förare;* vacklande: *lekmannadop(s)-frågan* (i tidn.);
urklipps-album, statskupps-rykte, omlopps-tid, sockertopps-form; men utan *s: träpapp-fabrik* (i tidn.), vacklande: *asfalt-papp(s)-tak;*
självhjälps-förening, men *begravningshjälp-kassa* (m. fl. dyl. uttryck);
klasskamps-predikan (G. H. T. 8 okt. 1898), *tvättsvamps-etui; Oktorps-gården.*

-r: *krusbärs-buske, rovdjurs-lik, c-durs-ackord, luftrörs-katarr, intressesfärs-politik* (Sv. D. 4 dec. 1899), *Alskärs-grundet, dubbelspårs-anordning* (i tidn.), *löneturs-beräkning, fickurs-fabrik* (Nord. Fam. XVI 1509); men utan *s* sammans. med *kur: malt-kur-* o. *vattenkur-anstalt, luftkur-ort* o. s. v.;
alkärrs-mylla (Nord. Fam.); men utan *s: diamantborr-vatten* (i tidn.), *tamburdörr-nyckel;* vacklande: sammans. av *barr: gran-barrs-avfall, tallbarr(s)-bad, -extrakt, -olja.*

-t: *ångbåts-färd, husflits-alster, myntfots-fråga, valnöts-tårta, kålrots-blast, sekelsluts-liv* (i tidn.), *fältspats-brott;* men utan *s: torpedbåt-förstörare, pansarbåt-typ* (G. H. T. 6 nov. 1897), *konst-flit-föreningen* (i Helsingfors), *myntfot-reform* (Sv. D. 17 nov. 1899); *pansarplåt-fabrik* (G. H. T. 15 juni 1900);
inbrotts-tjuv, väglotts-egare (i tidn.), *midnatts-timme, konti-nentroutes-telegram* (ofta i Sv. D.), *träsnitts-plansch, på pilskotts-håll* (Rydberg: Vapensm. s. 329); men utan *s: filthatt-fabrik,*

fältritt-klubb, arvskatt-värdering (i tidn.), *stjärnskott-rägn* (G. H. T. 6 nov. 1899);

barrdofts-mättad luft, gruvdrifts-planer (i tidn.), *vattenkrafts-anläggning, frilufts-lekar; snabbskrifts-apparat, tidskrifts-häfte;* men *handskrift* vacklande, t. ex. *handskrift(s)-avdelning, -kännare, -läsare, -rum* (dessa dock oftast med *s*), *handskrift-prov* (boktitel);

kvinnodräkts-reform, tillflykts-ort, rotfrukts-odling, välmakts-dagar, heltakts-paus, postvakts-betjänt (G. H. T. 15 mars 1900), *jämvikts-läge;* men utan *s: brödfrukt-träd* (så alltid), *trädfrukt-premiering* (tidn. Upsala 27 mars 1900);

malmfälts-bolag (i tidn.), *järnhalts-undersökning, kräksalts-vin* (Nord. Fam. IX 183), vacklande: *koksalt(s)-lösning* (väl oftast utan *s*), *lingonsylt(s)-burk; byggnadstomts-försäljning;*

dopfunts-inskrift, Trekants-grundet, guldmynts-prägling, kopparslants-påse; men utan *s: fyrkant-järn, -lanternin* (Sv. D. 27 febr. 1900; här efter lt., där *vêrkant-* egentl. är = mlt. adj. *vêrkant* »fyrkantig»), likaså *trekant-fil.*

-rt: *bärgarts-prov, sjöfarts-näring, dovhjorts-kalv, fämkorts-kille, hemorts-rätt, Kungsports-avenyen, luktärts-blomma, malörts-droppar;* men utan *s: Svenska kurort-föreningen, Upsala hjulsport-förening, malört-liknande droppar* (i Sv. D. 26 febr. 1900, översatt från norska).

-v: *fribrevs-rätt, Tjärhofs-gatan, efterkravs-försändelse, skollovs-koloni, eklövs-krans;* vacklande: *ficktjuv(s)-liga* (utan *s* t. ex. i Stockholmstidn. 19 okt. 1897);

kassahvalvs-dörr, Klarälvs-vatten;

gråsparvs-unge, bränntorvs-upptagning; men *gråsparv-par* (G. H. T. 23 dec. 1899), *bränntorv-mosse* (i Lundells ordlista).

Tilläggsvis må påpekas, att förledsbildning med *s* är regelmässig även hos sådana sammansatta subst. som hava e n s t a v i g a e f t e r l e d e r m e d h u v u d a c c e n t. Sådana ord äro av två slag:

a) Appellativa subst. som i självständig användning hava form av (mer el. mindre stereotypa) ordfogningar, t. ex.: *vicevärds-befattning, egnahems-frågan, -idén, -komitén, rörelsen* o. s. v. (någon gång utan *s: egnahem-frågan*), *Rödaörns-orden* o. s. v.

b) Ortnamn, bildade genom sammans. av svenska, resp. i svenskan brukliga, enstaviga substantiv; t. ex.:

Läbyvads-monumentet; Öregrunds-grepen, Rosenlunds-kanalen, Hernösands-banken, Rörstrands-porslin, Öresunds-trafiken (jämte *Sund-trafiken* i G. H. T. 17 nov. 1898); *Göteborgs-posten, Karlsborgs-befästningarna; Örnsköldsviks-trakten; Rosendals-vägen; Roslagstulls-gatan, Sundsvalls-branden; Zinkensdams-gatan, Östermalms-bo; Söderarms-lots; Karlshamns-lax, Köpenhamns-resa; Nykvarns-papper, Babelstorns-förbistring; Helsingörs-tidning* (Sv. D. 1 mars 1900); *Landsorts-leden.*

Exempel på sammans. till subst. med svagtoniga ändelser **-el**, **-en**, **-on-**, **-er**.

-el. *α*) Med *s: väderflöjels-politik, rovfågels-lik, varghagels-laddning, märssegels-kultje, kråkvinkels-värld* (O. Levertin i Sv. D. 1 okt. 1899); sammans. av trestaviga: *domkapitels-beslut, vaktkonstapels-kongress* (i tidn.).

β) Utan *s: vagnsaxel-fabrik, halvcirkel-form, bittermandel-olja, ekmöbel-fabrik, trätoffel-fabrik* (i tidn.), *postväxel-rörelse* (i tidn.).

γ) Varierande: *Rödgavels-grottan, trappgavel(s)-hus; läkemedels-pris* (Stockholmst. 21 nov. 1898), *skogsmedels-fond, lifsmedel(s)-förråd, -pris, -tullar; lottsedels-försäljning, lånesedels-blankett, matsedels-förvärv* (Sv. D. 9 jan. 1900), men *debetsedel-utdelning* (i tidn.); *halvsekel(s)-lång, -minne; namnstämpel(s)-gravering.*

-en: *trossbottens-fyllning, Norrbottens-kuriren,* men *sängbotten-konstruktion;* sammans. av *vatten,* ss. *grundvattens-ledning, sötvattens-alg, undervattens-kabel, vichyvattens-flaska* o. s. v., dock utan *s: kallvatten-kur, mineralvatten-fabrik; grannsocken(s)-bor.*

-on: *julaftons-ledighet, björnhallon(s)-buske, klippläjons-hua* (Sv. D. 11 febr. 1900), *höstmorgons-dimma, ekållons-gödning.*

-er. *α*) Med *s: solfjäders-palm, kofoders-ersättning, Munklägers-gatan, rägnväders-, töväders-, yrväders-dag* (o. s. v.), *Ving-*

åkers-dansen; sammans. av trestaviga: *straffregisters-institutionen* (Sv. D. 14 dec. 1899), *fältmanövers-dag.*

β) Utan *s: snittblomster-utställning* (i tidn.); sammans. av *feber,* ss. *närvfeber-anfall, skarlakansfeber-epidemi; innanfönster-insättning, rödklöver-frö* (o. dyl.), *gåslever-pastej, lösnummer-pris, provnummer-utdelning* (o. s. v.), *häftplåster-lapp, tandpulver-recept;* sammans. av *silver,* ss. *kvicksilver-pelare, nysilver-gaffel; alunskiffer-lager;* sammans. av *socker,* ss. *hvitbetssocker-avgift, råsocker-fabrik, rörsocker-odling; kungstiger-hud;* sammans. av *timmer,* ss. *furutimmer-, sågtimmer-upplag; vidunder-fartyg, puls-åder-bristning;* av trestavigt subst.: *kyrkomusiker-möte* (G. H. T. 27 febr. 1900).

γ) Varierande: *lillfingers-nagel,* men *pekfinger-knoge* (tidn. Upsala 16 nov. 1899); *frilager(s)-frågan, kullager-låda* (G. H. T. 16 mars 1898); *blankläders-kängor, gyllenläders-plastik, ryssläders-pung,* men *juftläder-fabrikation* (Nord. Fam. X 410); *midvinters-bål, -natt,* men *midvinter-brasan* (hos Levertin i Sv. D. 17 dec. 1899); sammans. av trestaviga: *simmagister(s)-krans, krigsminister(s)-portfölj, statsministers-fullmakt* (hos De Geer: Minnen I 187).

Vacklande är också ett sammansatt ord på *-er,* där huvudaccenten hvilar på efterleden, nämligen *riksdaler,* t. ex. *riksdaler(s)-mynt, -räkning* (med *s* i Nord. Fam. XIV 1272).

Anmärkningar till V kap., 1:

Anm. 1. Sammansatta förledsformer med *s* förekomma stundom även av subst. som hava enkla förledsformer, åtm. i normalprosa, danade på annat sätt än med de lexikaliska formerna (jfr III kap.). T. ex.:

Med enkla förledsformer på *-e:*

Sammans. av *bygd,* ss. *Bollebygds-tinget* (i tidn.), *hembygds-dialekt, landsbygds-valkrets.*

Sammans. av *nämd,* ss. *kommunalnämds-ordförande, skiljenämds-komité.*

Andra exempel: *hovskalds-poesi, höskörds-arbete, brandsyns-protokoll.*

Med enkel förledsform på *-es:* sammans. av *säd,* ss. *bland-säds-odling, brödsäds-produktion.*

Anm. 2. Sammans. av. enstaviga subst., som i hvardagstal förlora slutkonsonanten, få förledsformer utan *s* efter regeln för subst. på lång vokal (se X kap., VI). Sådana äro:

Sammans. av *bod,* ss. *fäbod-vall, kryddbod-borste, vedbod-nyckel, Fäbod-grundet, Rödbod-torget,* uttalade utan *d.*

Stadsnamn på *-stad,* där nästföregående stavelse har akut accent, uttalade utan *d,* ss. *Karlsta(d)-bo,* även *Karlsta(d)-tidningen,* hvardagl. för *Karlstads-tidningen; Halmstad-lax, Kristiánsta(d)-publiken* o. s. v.

Sammans. av *ved,* ibland utan *s* i mindre vårdad prosa, t. ex. *björkved-prisen* (i tidn. Upsala 10 nov. 1898).

Pärlemor, med *r* bortfallet i talspråket, sammans. *pärle-mo(r)-glans, -knapp* o. s. v. (sällan i skrift *pärlemors-*).

Anm. 3. Emedan förleder av subst. med plurala kardinaltalsattribut kunna bildas i pluralformerna (se I kap., I regeln, 3:e undant.), kan *s* fattas icke blott som kompositions-*s,* utan även som plural-ändelse i vissa sammans. av från engelskan lånade subst. som t. ex. *30-tons-kuttrar* (Sv. D. 23 dec. 1899), *tiogallons-kärl* (Sv. D. 15 jan. 1900), *5000-dollars-pokalen* (G. H. T. 31 mars 1900).

Anm. 4. Även av en del utländska, företrädesvis till språkformen tyska, ortnamn, särskilt stadsnamn, som hava form av sammansättningar med enstaviga konsonantiskt slutande efterleder, bildas gärna förleder med *s,* i den mån man icke använder former på *-er* efter tyskan (se III kap.).

Exempel på sådana namn, förutom namn bildade av i svenskan brukliga subst., ss. *Falklands-öarna, Newfoundlands-hund, Shetlands-dialekt* o. s. v. eller *Stralsunds-dukat* (se Sv. D. 17 nov. 1899), *Königsbergs-filosofen* (G. H. T. 6 april 1900), äro:

Greifswalds-universitetet, Düsseldorfs-målare, Edinburgs-universitetet, Johannesburgs-tidning (i tidn.), *Mecklenburgs-dialekt, Petersburgs-meddelanden* (i tidn.), *Lübecks-ångare, Rostocks-professor, Liverpools-regementet* (Sv. D. 5 dec. 1899), *Amsterdams-utställning, Nauheims-kur, Doornkops-dagen* (G. H. T. 27 febr. 1900).

Anm. 5. Hos några enstaviga subst. med lång vokal förekommer olikhet i bildningen av enkla ock sammansatta förleder av annan art än den vanliga (att de förra sakna, de senare hava *s*), nämligen så, att de enkla förlederna, som också hava *s*, hava gamla former med vokalen förkortad ock slutkonsonanten, ifall den är tonande, förvandlad till tonlös näst före *s*, de sammansatta förlederna åter (åtminstone i regeln) hava nyare former i likhet med de nutida genitiverna med bibehållen lång vokal ock utan förändring av den stamslutande konsonanten. Hithörande sammans. äro sådana som följande:

till *död: skendöds-fall;*
till *gud: skyddsguds-beläte;*
till *stad: stapelstads-rättigheter;*
till *strid: sjöstrids-manöver;*
till *dag: böndags-text* (dock hvardagl. *böndas-* med kort *a*);
till *krig: guerillakrigs-taktik;*
till *skog: barrskogs-region;*
till *bruk: tegelbruks-egare;*
till *kök: ångköks-föreståndare, skolköks-elev;*
till *hav: inhavs-bäcken;* i geografiska namn än *-havs-*, än *-hafs-* (med kort *a*), t. ex. *ishavs-fauna, söderhafsöarna, medelhavs-* el. *-hafs-länderna* o. s. v.,
till *liv: folklivs-bilder* o. s. v.

2. Två- eller flerstaviga subst. på konsonant, som i självständig användning (med huvudaccent på en förutgående stavelse, oftast den första i ordet) hava stark biaccent på den sista eller näst-sista stavelsen, få såsom förleder former med -s (m. a. o., med användning av en vanlig term: Formellt sammansatta subst. på konsonant få former med *s*).

Under denna regel falla, förutom de flästa oomtvistbart för nutida uppfattning sammansatta appellativa subst. (se ovan 1:a regeln), subst. av följande slag:

a) I äldre tid bildade sammans., där efterlederna nu äro som självständiga ord obrukliga eller brukade i icke-samhörig betydelse (i riksspråket).

b) Prefixbildade subst., som hava huvudaccent på (de oskiljaktiga) prefixen.

c) Avledda subst., som hava stark biaccent på avledningsändelserna, nämligen subst. på **-dom**, **-het**, **-lek**, **-skap**, **-när**.

d) En del lånord, som i svenskt uttal fått den accentuering som tillkommer »formellt sammansatta» ord.

Exempel på sammans., där förlederna äro subst. som, då de stå självständigt, uttalas med stark biaccent på slutstavelsen (m. a. o. »formellt sammansatta» subst. med enstaviga efterleder), ordnade efter slutkonsonanterna.

-d: *armods-börda, avskeds-ord, brandstods-bolag, mullvads-arbete, uppbåds-manskap, villebråds-tjuv, överflöds-vara;* på *-mod: högmods-ande, tålamods-prövande* m. fl.; ortnamn, ss. *åt Breareds-hållet* (i tidn.), *Unnaryds-bor, Linderöds-åsen;*

åbrodds-te;

odygds-pojke, vanfräjds-dom;

avgrunds-furste, avunds-man, samfunds-anda, urkunds-publikation (mot regeln *urkund-värk* Sv. D. 28 febr. 1900); på *-stånd: avstånds-beräkning, skadestånds-fråga, tillstånds-bevis* m. fl.; ortnamn, ss. *Skärkinds-bo.*

-rd: *huvudgärds-inrättning;* på *-börd,* ss. *innebörds-rik* (i tidn.), *nederbörds-mängd, uppbörds-borgen;* på *-färd* i överförd bet., ss. *högfärds-galen, välfärds-utskott;* på *-vard,* ss. *kvällsvards-dags, nattvards-barn.*

-g: *bohags-ting, fartygs-befäl, föredrags-hållare, misshags-yttringar, undantags-fall;* på *lag* (icke samhöriga med de enkla *lag* i brukliga bet.), ss. *bolags-ordning, nederlags-rätt, tolags-ersättning* m. fl.; på *-slag,* ss. *uppslags-rik, utslags-röst, överslags-beräkning* m. fl.; ortnamn, ss. *Arjeplogs-lappar, Vedevågs-aktie;*

hetväggs-bulle, rospiggs-båt, skörbjuggs-patient, tilläggs-arvode.

-j: *förgätmigejs-krans; fingerborgs-blomma.*

-k: *anspråks-full, förmaks-möbel, orsaks-förhållande, skråpuks-ansikte, utkiks-torn;* på **-lek**: *kärleks-krank, storleks-förhållande, väderleks-profet;*

färnbocks-träd, matsäcks-korg, uttrycks-medel; marskalks-taffel; harkranks-ben; lärovärks-adjunkt.

-l: *andels-mäjeri, nachspiels-tillställning, näktergals-röst;* på *-mål,* ss. *giftermåls-annons, slagsmåls-historia, spannmåls-priser;* ortnamn, ss. *Jumkils-, Lysekils-bo;*

undantagsfall: *alkohol-missbruk* o. s. v., vacklande: *örfil(s)-täck*;

anfalls-krig, bifalls-rop, hushålls-bestyr, innehålls-diger.

-m: *pilgrims-färd, samkväms-afton;*

medlems-antal, namnams-påse, rördrums-ägg; växtnamn på *-bom,* ss. *buxboms-häck;* på **-dom**: *barndoms-vän, egendoms-agent, fattigdoms-bevis, kristendoms-lärare* o. åtskilliga flera dyl.;

ortnamn på *-holm,* ss. *Stockholms-resa* (annars vanligen med huvudaccent på efterleden: *Djursholms-banan* o. s. v.).

-n: *förmåns-rätt, hänsyns-tagande, tordöns-lik.*

-rn: *hagtorns-buske, liktorns-operatör;* ortnamn, ss. *Sundborns-prosten* (i tidn.), *Bjurtjärns-bo* o. flera på *-garn,* ss. *Angarns-, Västergarns-bo, Tullgarns-resa* o. s. v.

-ng: *bihangs-blad, omfångs-rik;* på *-gång,* ss. *markegångs-pris, rättegångs-biträde;* ortnamn, ss. *Västerljungs-bo;*

undantagsfall: *orangutang-hane* (G. H. T. 25 nov. 1899).

-p: en mängd ord på **-skap**, ss. *boskaps-hjord, dryckenskaps-last, härrskaps-klädd, kunskaps-rik, landskaps-målare* o. åtskilliga flera;

angrepps-punkt, julklapps-korg, upplopps-företag.

-r: *allvars-ord, fältskärs-brev, kreaturs-marknad, upprors-fana, villkors-bisats, vädurs-fartyg, äventyrs-lysten;* på **-när**: *borgenärs-ed, konstnärs-kall, kämnärs-rätt.*

-t: *avlats-brev, grannlåts-lysten, ledamots-val, tillits-full;*

på **-het** en oöverskådlig massa exempel (jfr t. *-heits-, -keits-,* alltid med *s*), ss. *fastighets-egare, frihets-vän, likhets-tecken, överhets-person* o. s. v. i oändlighet.

hackspetts-näbb, idrotts-park, igelkotts-tagg, örngåtts-var; på *-skott,* ss. *sammanskotts-måltid, utskotts-porslin, utskotts-medlem, överskotts-medel;*

på *-gift* (verbalabstr.), ss. *avgifts-fri, eftergifts-politik, utgifts-post;*

andakts-full, otukts-brott, upptäckts-resa; på *-dräkt,* ss. *andedräkts-organ, tvedräkts-ande;* på *-sikt,* ss. *avsikts-lös, utsikts-torn, översikts-tablå;* på *-täkt,* ss. *intäkts-belopp, lertäkts-grop, våldtäkts-försök;*

undantag utan *s: instinkt-lik;* vacklande: *insekt(s)-,* t. ex. *insekts-pulver* (alltid med *s*); *insekt-bo, -håv, -(s)-liv, -värld* o. s. v.;

anstalts-behandling (G. H. T. 1 mars 1900); ortnamn på *-hult,* ss. *Elmhults-, Tenhults-bo;*

blåklints-krans.

-rt: *lagfarts-bevis.*

-v: *bokstavs-tolkning, upphovs-man, uppskovs-politik;* ortnamn på *-löf,* ss. *Eslöfs-bo.*

Exempel på sammans. där förlederna äro bildade av med stark biaccent på näst-sista stavelsen uttalade (m. a. o. formellt med tvåstaviga efterleder sammansatta) subst. på **-el**, **-en**, **-er** (jämförelsevis sällan förekommande fall).

-el: *benrangels-mannen, samfärdsels-teknik* (i tidn.);

utan *s: utstyrsel-magasin;* vacklande: *införsel(s)-* o. *utförsel(s)-förbud, -premie, -tull* (oftare utan *s*).

-en: *stillebens-målning.*

-er: *fruntimmers-hatt;* ortnamn, ss. *Landvetters-bo,* åtskilliga på *-säter* o. *-ånger,* ss. *Björsäters-bo, Ransäters-gården* (i tidn.), *Harmångers-, Njutångers-bo* o. s. v.;

undantagsfall: *Kolsäter-fördraget* (Cederschiöld: Erikskrön. s. 127).

Anm. Det sydafrik.-holländska *uitlander* kan förekomma som förled med *s,* men kanske är detta menat som nederländskt plural-*s;* t. ex. *uitlanders-avdelning, -frågan, -kontingent* (i Sv. D. 4 febr. o. G. H. T. 14 mars 1900).

3. Två- o. flerstaviga subst. på **-ing** o. **-ung** hava i regeln former **med -s**.

Närmare regler:

a) Abstrakta (el. med ur abstrakt grundbet. härledd betydelse) på *-ing* hava (frånsett fornordet *byggninga-balk*) utan undantag former med *s;* t. ex.:

Alstrings-rik, besittnings-tagande, brytnings-tid, dragnings-kraft, frälsnings-armén, församlings-bo, menings-frände, närings-frihet, sannings-kär, tävlings-pris o. s. v.

Särskilt märkes, att även helt nya lånord från engelska få *s* (avvikande från engelska bruket), t. ex. *clearings-avdelning* (i bank), *-rörelse* (i tidn.), *meetings-resolution.*

Bland till grundbet. abstrakta subst. är ett nu personligt kollektiv: *bevärings-möte* o. s. v.

b) Konkreta på *-ing* hava även till största delen former med *s*, såsom:

Personliga o. djurnamn, t. ex.:

Enslings-liv, enstörings-lynne, främlings-byrå, hednings-grannlåt (i tidn.), *hövdings-egenskaper, infödings-rätt, lärlings-prov, nidings-dåd, noshörnings-hud, strömmings-fiske.*

Till grundbet. personliga: *förstlings-arbete, älsklings-rätt.*

Andra rent sakliga, t. ex.:

Distings-marknad, fjärdings-man, honings-kaka, hullings-borst, köpings-rättigheter, lårings-båt, mässings-instrument, mässlings-epidemi, shirtings-foder, smärtings-lapp, sparkstöttings-tur, tidnings-läsande, väpplings-krans.

Namn på svenska bygder o. orter, t. ex.: *Blekings-dräkt, Köpings-bo, Nordmalings-dialekt, Norrköpings-kläde, Värings-bo.*

Undantag utan *s* bland konkreta subst. på *-ing* äro, förutom förut omtalade arkaiskt bildade former, ss. *vikinga-blod, ynglinga-sinne, hövdinge-, landshövdinge-värdighet, pänninge-medel,* följande:

α) Två subst. betecknande kvinnor, med former utan *s* av historisk grund:

Drottning-gatan, -huset, -krona.

Käring-prat o. s. v.

β) Utländska ortnamn, med former utan *s* efter främmande mönster, t. ex.:

Mafeking-belägrarne (i tidn.), *Mayerling-dramat* (i tidn.), *Peking-befolkningen, -telegram* (i tidn.).

γ) Åtskilliga andra subst. med former utan *s,* delvis härstammande från äldre gen. plur. (på *-a,* sedan *-e*), för övrigt flera av dem med sidoformer på *s,* såsom:

Geting-bo, men (i icke-plural bet.) *getings-liv.*

Kyckling-bur, -höna, kyckling(s)-ben.

Landshövding- (sällan *-ings-*) *plats, -residens, -utnämning* (formen utan *s* väl nyare för *-inge-*, till fsv. nom. sing. *-høfþinge*).

Pänning-pung, pänning(e)-medel o. s. v.

Rotting-käpp o. s. v. (men *rottings-bit* Sv. D. 27 febr. 1899).

Skilling(s)-myntning (Nord. Fam. XIV 1272 med *s,* XVIII 648 utan *s*).

Tinning-ben.

Tvilling- o. *trilling-broder, tvilling-flod* (i tidn.), men *trillings-nerverna* (Nord. Fam. I 832).

Tärning(s)-kast.

Välling(s)-klocka.

c) De fåtaliga subst. på **-ung** hava (frånsett arkaist. *konunga-*) former med *s,* såsom:

Honungs-kaka, konungs-man, ledungs-bud, -färd; ortnamn, t. ex. *Malungs-bo.*

4. Subst. på svagtonigt **-ad** o. **-an** hava, de förra utan undantag, de senare (om *-n* icke är bestämd artikel) i regeln, former **med -s.**

Särskilda fall:

a) Subst. på *-ad,* t. ex.:

Härads-ting, marknads-liv, månads-hyra.

Avledda med abstrakt (grund-)betydelse på *-nad* eller (efter *n*) *-ad,* t. ex.: *Byggnads-ritning, fyllnads-val, häpnads-väckande, kostnads-fri, levnads-trött, spånads-växt, tjuvnads-brott, vördnads-betygelse.*

b) Verbalabstrakta på *-an* utan undantag, t. ex.:

Dyrkans-föremål, förtröstans-ord, förtvivlans-väckande, längtans-kval, väntans-tid, ängslans-rop.

Mera vanliga sammans. med adj. *full* o. *värd,* såsom *förtröstans-* o. *längtans-full, fruktans-* o. *ömkans-värd;* några subst. på *-an* endast brukliga i sammans. med något av dessa adj., såsom *fasans-full* o. *-värd; beaktans-, behjärtans-, beklagans-, efterföljans-, erkännans-, förvånans-, rysans-värd.*

c) Konkreta på *-an* till största delen med *s,* t. ex.:

Besmans-krok, hemmans-egare o. s. v., *lakans-lärft, saffrans-bröd, satans-tyg, skarlakans-röd.*

Undantag utan *s:*

Hemman-tal (där bet. är plural).

Geografiska namn, ss. *Balkan-halvön, -frågan, Japan-traktaten* (i tidn.).

Vacklande: *timjan(s)-olja.*

5. Subst. med några ändelser av latinsk el. fransk härstamning hava former **med -s.**

Sådana subst. äro:

a) Abstrakta på **-men** från latin, såsom:

Examens-rädd, tentamens-betyg, specimens-tid.

b) Subst. på **-on** näst efter *i, j* eller *sj*-ljud med abstrakt betydelse, motsv. de franska på *-ion,* latinska abstrakta på *-io* (eller efterbildade); t. ex.:

Opinions-yttring, religions-förföljelse, unions-flagga (sällsynt undantag: *de båda union-landens* i G. H. T. 8 febr. 1898);

direktions-val, evolutions-teori, gravations-bevis, kommissions-kontor, kommunikations-linje, muntrations-råd, nations-hus, passions-predikan, reflexions-vinkel, seglations-tid o. s. v.

Anm. Det till bet. säregna *million* har form utan *s,* t. ex. *million-arv, -bolag* o. s. v., även *mångmillion-uppgörelse* (i tidn.).

c) Subst. på **-tet,** jämte det ensamstående *majestäts-brott* (o. s. v.), motsv. franska på *-té,* latinska på *-tas,* t. ex.:

Anciennitets-fråga, elektricitets-maskin, fakultets-vaktmästare, festivitets-våning, kvantitets-tecken, pietets-full, societets-liv, solidaritets-känsla, universitets-lärare o. s. v.

6. Vissa enstaviga subst. på konsonant, som icke höra till förut behandlade kategorier (jfr II kap., II: B, samt IV kap., 3, 4, 5), hava former med -s (utan andra sidoformer än arkaiskt bildade, ss. *kunga-* o. *svaro-mål*).

Till ett par ord med lång vokal näst före tonande slutkonsonant *(d)* brukas som förleder gamla former med förkortad vokal ock med tonlös konsonant (resp. hvardagl. med bortfall av konsonanten) näst före *s*.

Hithörande subst. äro:

Brunn, t. ex. *brunns-hink*, *-kur* (jfr fsv. *bruns-vægg*).

Börd i bet. härkomst, t. ex. *börds-adel* (jfr t. *geburts-adel*), *-aristokrati* o. s. v.

Clan i *clans-färger* (i tidn. om skottska färger).

Kung: med *s*, där det är fråga om »kungl. majestät» (»kronan»: i motsats till *kunga-* om konungens person, se III kap., 1), t. ex. *kungs-gård*, *-ådra*, eller i bildlig bet., t. ex. *kungs-fågel*, *-tiger*, *-vatten* o. s. v. (jfr fsv. *kungx-*, även *kongx-*, yngre för *kunungx-*, *konungx-*).

Sal, t. ex. *sals-dörr* (fsv. *sals-dyr*).

Smed, t. ex. *smeds-värktyg* (jfr y. fsv. *smedz-bælghiom*); men *smed-tång* (t. ex. i Lundells ordlista) får väl anses som dialektalt för *smeds-tång*.

Stab, t. ex. *stabs-kapten* (efter t. *stabs-*).

Stad, t. ex. *stads-mur* (fsv. *stadz-mur*) o. s. v.

Strid, t. ex. *strids-man*, *-vagn* (fsv. *stridz-man*, *-vaghn*) o. s. v. (i fsv. väl egentl. till det neutrala *stridh*, isl. *stríð* n.).

Stånd i social o. politisk mening, t. ex. *stånds-anda*, *-person*, *-riksdag* (jfr t. *standes-* med motsv. bet.; även ndl. *stands-* i ett par sammans.).

Svar i *svars-lös*, *-påstående* (jfr fsv. *swarsløsa*).

Ting, t. ex. *tings-hus* (fsv. *þingx-dagher*, *-fall*, *-vitne* o. s. v. jämte många sammans. med formen *þing-*).

Ugn, t. ex. *ugns-lucka* (jfr fsv. dat. *ungs-munne*).

Varv, t. ex. *varvs-arbete*, *-timmer-man*.

Vind i bet. översta del i ett hus, t. ex. *vinds-kupa*, *-rum*.

Värld, t. ex. *världs-bekant*, *-omsegling* (fsv. *værulz-*, yngre *værl(d)z-)*.

Sjätte Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Enstaviga subst. som hava förledsformer både med ock utan *-s*. — Av enstaviga stammar med obetonade prefix bildade substantiv såsom förleder.

1. Enstaviga subst. som ss. förleder hava än de lexikaliska formerna, än former med *-s*.

Dubbelbildningen med el. utan *s* kan bero på flerehanda språkhistoriska förhållanden (jfr II kap., II: A).

a) I fsv. användes av ett ock samma subst. dels stamformen ss. förled i sammansättning enligt urgamla mönster, dels en genitiv i förra delen av en ordfogning, som i jämförelsevis sen tid övergått till sammansatt ord. Härpå bero sådana fall som följande:

Eld(s)- i *eld-gnista* o. s. v., men *elds-ljus, -våda*; fsv. *eld-* o. *eldz-gnista, eld-bruni, eldz-vaþe* o. s. v.

Blod(s)- i *blod-droppe,* men *till sista blods-droppen;* fsv. *bloþ-* o. *blodz-drupi* o. s. v.

I vissa fall kan det dessutom vara kvarlevor av tvänne olika genitivformer, såsom:

Barn-, t. ex. i *barn-barn,* väl av fsv. *barna-barn* (ännu arkaistiskt), bildat med gen. plur.; men av gen. sing. *barns-börd, -nöd, -öl* o. s. v.

Skog-, möjligen delvis beroende på fsv. *skogha-,* gen. sing. (motsv. isl. *skógar*) i många sammans. vid sidan av *skoghs- (skogx-),* en annan genitivbildning.

b) I ett ock annat fall kunna de två formerna hava ursprungl. tillhört skilda fornsvenska subst., såsom:

Död(s)-, t. ex. *döds-dag,* fsv. *dødz-dagher,* av gen. sing. till fsv. *dødher* m.; men *till död-dagar,* fsv. *till dødha-dagha,* yngre *døde-daga,* av gen. sing. till fsv. *dødhe* m.

Äng(s)-, t. ex. *äng-dun, -kavle* (m. fl. växtnamn) jämte *ängs-gräs, -mark, -näjlika* m. fl., den förra formen till fsv. *æng* f., men den senare kanske egentl. av ett fsv. *ængis-,* gen. sing. till *ængi* n.?

c) Formen på *s* kan bero på särskilt främmande mönster, t. ex.:

Flor, lånat av lt. *flor,* sammans. *flor-behängd, -vinge,* jämte *flors-* i andra sammans., ss. *flors-band, -huva* m. fl. (jfr da. *flors krave*), den senare formen motsv. ndl. *floers.*

Värd, y. fsv. *værdh,* lånat av mlt. *wert (werd-);* sammans. *värd-folk, värd-par* (i tidn.), men *värds-hus,* motsv. da. *værts-hus* o. t. *wirtshaus.*

Härtill kunna läggas de förut (i IV kap., 3 o. 4) behandlade formerna *sports-* (i *sports-man* o. s. v.), *båts-* (i *båts-hake, -man*).

Enstaviga subst. med tväggehanda förledsformer med ock utan *s* äro förutom vissa förr (t. ex. i II kap., II: B: 1 ock IV kap., 3 o. 4) behandlade ord, följande:

Arv: arv-lös, arvs-berättigad o. s. v.

Barn: barn-dop, barns-öl o. s. v.

Blod: blod-uttömning, blods-utgjutelse, blod(s)-droppe (jfr ovan); annars utan *s* i egentlig bet., men *blods-band* o. s. v.

Bord: bord-uppsats, bords-granne, bord(s)-duk o. s. v.

Bärg: bärg-land, bärgs-bygd, bärg(s)-klint, bärg(s)-väsende o. s. v.

Dag: dag-avlöning, dags-pänning o. s. v.

Dvärg: dvärgs-nät, annars utan *s,* t. ex. *dvärg-gestalt.*

Död: död-dagar (död-full, även hänförligt till adj.; jfr isl. *dauða drukkinn);* annars med *s,* t. ex. *döds-blek, -dag.*

Eld: eld-brand, elds-låga o. s. v.

Flor: se ovan.

Fred: fred-lös, annars med *s,* t. ex. *freds-tid.*

Gud: gud-lös, guds-förnekande o. s. v.

Gård: egentl. med *s* i alla nutida sammans., ss. *gårds-egare, -plan* o. s. v.; utan *s* i ett par gamla ord, där efterlederna nu icke brukas självständigt: *gård-var* el. *-vard* o. *gård-fari (-handel).*

Hav: hav-omfluten (även *hafs-*): i andra sammans. med *s,* t. ex. *hafs-botten.*

Hor: hors-brott, annars utan *s,* t. ex. *hor-karl.*

Hälg: hälgs-mål, annars utan *s,* t. ex. *hälg-firande, -fri, -hvila.*

Här: härs-makt, annars utan *s,* t. ex. *här-ordning.*

Kniv: kniv-blad, knivs-udd o. s. v.

Krig: krig-förande, -föring, annars med *s,* t. ex. *krigs-förklaring.*

Kön: kön-lös, annars med *s,* t. ex. *köns-mogen, -organ.*

Land: land-remsa, lands-del o. s. v.

Liv i bet. »vita»: *liv-dömd, lifs-farlig* o. s. v. (i bet. »kropp, midja» eller annars ss. motsv. t. *leib* alltid utan *s,* t. ex. *liv-gördel, liv-drabant* o. s. v.).

Man: man-kön, mans-namn o. s. v.; sammansatt i ett par gatunamn i Upsala: *Svartman-gatan* med gammal gen. plur. i förleden, men *Sysslomans-gatan* med *s,* bildat av sing., dock även ofta uttalat *Syssloman-gatan* genom påvärkan från det förra namnet.

Namn: namns-dag, annars utan *s,* t. ex. *namn-förväxling.*

Nål: nåls-udd, -öga; utan *s nål-huvud* samt övriga sammans. (där bet. oftast är plural).

Råd (i politisk bet.): *råd-kammare, råds-församling* (ss. abstrakt, i egentlig bet. utan *s,* t. ex. *råd-lös, -vill;* rent personligt alltid med *s,* t. ex. *råds-fru, -ämbete*).

Själ: själ-tåget (bildligt *själ-full, -lös*), annars med *s: själs-arbete* o. s. v.

Skog: skog-vaktare, skogs-förvaltare o. s. v.

Stol: stol(s)-ben, -dyna, -karm o. s. v., hälst med *s* i vanlig bet. utom det plurala *stol-rad;* utan *s* dessutom i läkaruttryck, ss. *stol-gång, -tvång* m. fl.

Svärd: svärd-fäste, svärds-ägg o. s. v.

Tid: tid-punkt, tids-följd o. s. v.

Tjuv: med *s* i arkaist. *stånda tjuvs-rätt,* men *tjuv-gods* o. s. v.

Tråd: tråds-ända, -ände, annars utan *s,* t. ex. *tråd-knapp.*

Vagn: vagn-fabrik, vagns-hus o. s. v.

Värd: se ovan.

År: utan *s* med generell bet., t. ex. *år-gång, -tal, -hundrade* o. s. v.; med *s* i singular bet., t. ex. *års-avgift, -bok, -gammal, -lång, -tid* o. s. v.

Äng: se ovan.

En särskild liten grupp utgöres av förkortade släktskapsord:

Bror: brors-barn, -lott, brors-dotter; utan *s* i *bror-dotter* ss. dialektal form, annars näst före *s* i *bror-skål, -son.*

Far: utan *s* (ock med kort *a*) i sammansatta släktskapsord, ss. *far-broder (-bror), -fader (-far), -moder (-mor);* annars med *s: fars-arv, -gubben* o. s. v.

Mor: efter samma regel som *far,* sålunda utan *s: morfader* o. s. v., med *s* t. ex. *mors-gris, -gumman* o. s. v.

Anm. 1. Några enstaviga subst. hava utom lexikaliska formen ock form på *s* även någon arkaiskt bildad eller lånad förledsform (jfr III kap.), sålunda tre eller t. o. m. fyra särskilda förledsformer. Sådana äro:

a) Med tre former, den tredje på *-a: Barn, dag, dvärg, fot, gud, man, själ (själa-,* vanligare form än *själ-), år* (*åra-tal* pluralt, men *år-tal* i generell bet.).

b) Med tre former, en på *-e: Arv, hälg, rätt* (i *rättegång*), *tid.*

c) Med fyra former, en på *-a* ock en på *-t:*

Hand: hand-fat, hands-bredd, handa-slöjd, hant-langare.

Land (ifall *landa-märe* medräknas), t. ex. utom sistnämda ord: *land-vinning, lands-ända, lant-rygg* o. s. v.

Anm. 2. Stundom förekommer, att homonyma subst. med utpräglat olika betydelse hava olika förledsbildning. T. ex. (jfr ock *liv, råd* o. *stol* här ovan):

Stat: stat-dräng, -folk, -karl o. s. v., men i olika bet. *stats-* (se IV kap., 4).

Stånd: subst. till vb. *stå,* t. ex. *stånd-krage, -läger, -punkt, -rätt* m. fl. utan *s,* men i social eller politisk bet. *stånds-* (se V kap., 6).

Vind i bet. »ventus»: *vind-fång, -kast* o. s. v., men *vinds-* i bet. översta avdelning i hus.

Anm. 3. Hos ett par sammansatta ord, som hava till denna grupp hörande förleder på *s,* utelämnas samma *s,* när dessa ord själva ingå med vidfogat *s* som förleder i dekomposita. Dessa äro:

Barns-börd, sammans. *barnbörds-anstalt, -hus* o. s. v.

Hälgs-mål, sammans. *hälgmåls-ringning.*

2. Subst. bildade av enstaviga stammar på konsonant med obetonade prefix **be-**, **för-**, **ge-**.

Be-: *a*) Med *s* ss. förleder, t. ex.:

Begrepps-förvirring, behovs-inköp (i tidn.), *bestånds-del, besvärs-hänvisning, betings-arbete, betygs-grad.*

b) Utan *s* ss. förleder, t. ex.:

Behag-full, beröm-värd, beslut-för, betjänt-livré.

c) Med tväggehanda förledsformer, t. ex.:

Befäl-havare (efter tyskan), annars med *-s: befäls-grad, -möte, -tecken* o. s. v.

Beslag(s)-fråga, beslags-konflikt (i tidn.), *beslag-lagd, -tagen* (kanske att förklara ss. hörande till annars icke brukade sammans. verb *beslag-lägga* o. *-taga?* jfr II kap., I); i annan bet. *beslags-lina.*

d) Subst. till hvilka förleds-former icke äro kända:

Bedrift, begär, belopp, besked, beskydd, beskärm, bestick, bestyr, besök, betryck; dessutom några endast i prepositionsuttryck brukade subst.: *behåll, beråd, bevåg.*

e) Sammansatta förledsformer med *s*, t. ex. *sybehörs-affär, polisbetjänts-plats.*

För-: *a*) Med *s* ss. förleder: de allra flästa, såsom t. ex.:

Förbands-lära, förbuds-brott, förbunds-broder, fördrags-enlig, förfalls-period (jfr i helt annan bet. *förfallo-lös*, se III kap., 3), *förhörs-protokoll, förlags-rätt, förnufts-grund, förråds-hus (förskotts-anordning:* även med huvudaccent på *för), förslags-mening, förstånds-fråga, försvars-rörelse, försöks-anstalt, förvärvs-begär.*

b) Utan *s* ss. förleder, t. ex. (förutom sådana där fonetisk anledning finnes till saknad av *s*, ss. *förlust-konto, förtjänst-adel* el. *försåt-ställare*):

Förakt-full, fördärv-bringande.

c) Med tväggehanda form:

Förtal-angrepp, förtals-fälttåg (tillfälliga bildningar i G. H. T. 9 febr. o. 27 nov. 1899).

d) Subst. till hvilka enkla förledsformer icke äro kända:

Förfång, förgift, förlopp, försyn, förtret, förtryck, förvant;

e) Sammansatta förledsformer med *s*, t. ex.:
Tidsfördrivs-lektyr, kammarförvants-tjänst.

Ge-: *a*) Med *s* ss. förleder, t. ex.:
Geschäfts-hajar (i tidn.), *-män; gevärs-eld.*

b) Utan *s* ss. förleder, t. ex.:
Gehäng-band, gehör-äskande, gesant-hotell, gesäll-prov.

c) Subst. till hvilka förledsformer icke äro kända:
Gebit, gemak, gemål, gestalt.

d) Sammansatta förledsformer med *s*, t. ex.:
Husgeråds-kammare, värkgesälls-plats.

Sjunde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Två- ock flerstaviga subst. med huvudaccent på slutstavelsen (men icke sammansatta eller prefixbildade) såsom förleder i sammansättning (i enkla eller sammansatta former).

De hithörande fallen ordnas här i grupper efter slutformernas fonetiska beskaffenhet.

-b efter lång vokal:

a) Utan *s*: *Arab-kostym, kerub-vingar, mikrob-gift*; ord på *-fob*, t. ex. *finnofob-tidning* (G. H. T. 28 maj 1900).

b) Med *s*: *Garderobs-dörr* (jfr II kap., II: B: 4).

-b i övriga fall med former utan *s* (hos enkla subst.): se IV kap., 3.

-d: *a*) Enkla subst. alltid med *s* (i riksspråket), t. ex.:

Ambassad-hotell, arkad-båge, ballad-diktning, balustrad-pelare, barrikad-hjälte, blockad-flotta, brigad-general, chokolad-fabrik, charad-tydning. entreprenad-auktion, esplanad-plantering,

fasad-tegel, limonad-glas, marmelad-burk, maskerad-dräkt, nomad-liv, palissad-räcka, parad-uniform, passad-vind, promenad-plats, serenad-trio;

samojed-hund, torped-jagare, velociped-hjul;

celluloid-krage, invalid-hus, karbid-fabrik, likvid-fråga, pyramid-poppel;

geografiska namn: *Madrid-biblioteket, Valladolid-katedralen.*

Anm. Då i Upsala förekommer *Invalids-hjon* (till *Invaliden*, en försörjnings-anstalt, jfr *Invalid-gatan* invid samma anstalt), så måste det anses som dialektal bildning.

Antipod-öarna, episod-berättelse, kommod-lock, metod-lära, period-byggnad;

latitud- o. *longitud-grad;*

etyd-häfte; applåd-åska.

Smaragd-brosch;

dividend-utdelning, examinand-antal, konfirmand-undervisning, legend-berättare, -diktare, sekund-visare, tamarind-mos.

b) Sammansatta förledsformer varierande, t. ex.: *vaktparad(s)-musik, sockerraffinad-fabrik.*

-ard: Enkla subst. utan *s*, t. ex. *bastard-form, biljard-egare, bulevard-tidning, hasard-politik, kokard-färger, kommunard-uppror, leopard-jakt, petard-explosion.*

-ord (= *ård*): *a*) Utan *s*: *rekord-tid.*

b) Varierande: *ackord* (i skilda bet.), i musik utan *s*: *ackord-anslag*, i bet. »överenskommelse» med vacklan, t. ex. *ackord(s)-arbete, -avtal, pris, ackords-erbjudande* (i tidn.).

-f-ljud: *a*) Enkla subst. utan *s*, se IV kap., 3.

b) Sammans. form med vacklan: *zontariff(s)-fråga, -komité.*

-g: *a*) Enkla subst. utan *s* nästan genomgående, t. ex.: *Arkipelag-natur, sarkofag-relief; intrig-komedi; demagog-politik; centrifug-avdelning* (i tidn.);

subst. på *-log*, personliga o. sakliga, såsom: *arkeolog-kongress, filolog-möte, teknolog-förening, teolog-fakultet; dialog-form, epilog-författare, prolog-uppläsning.*

Subst. på *-rg: demiurg-läran, dramaturg-värksamhet, kirurg-behandling, superkarg-befattning.*

b) Hos ett subst. förekommer en sammansättning (eventuellt) med *s*, nämligen:

Katalogs-arbete (t. ex. i redogörelser för Upsala universitets bibliotek), troligen påvärkat av *katalogiserings-arbete* i samma bet.; annars utan *s: katalog-redaktör, -uppställning* o. s. v.

c) Sammans. form med vacklan: *överkirurg(s)-befattning* (båda i tidn.).

-j: *a*) Enkla subst. utan *s* i regeln, se IV kap., 3.

b) Sammans. former varierande, t. ex. *vinbuteljs-korg;* i tidningsannons: *halvbutelj-kork.*

-ek: Subst. på *-tek* (från grekiskan) i saklig bet. med *s*, övriga (sällan förekommande) utan *s;* t. ex: *apoteks-privilegium, biblioteks-amanuens, hypoteks-bank;*

aztek-konungen (i tidn.), *kopek-märke* (i tidn.).

-ik: *a*) Enkla subst. utan *s*, med undantag för ett par sakliga konkreta.

Hit höra bl. a. många namn på vetenskaper, konster o. discipliner; till sådana kunna i oöverskådligt antal bildas sammans. med efterleder utgörande sådana ord som *lektion, undervisning, lärare, föreläsning, övning* m. fl. dyl.; av dylika meddelas här några få tillsammans med övriga hithörande exempel:

Akustik-förhållanden, antik-beundran, arsenik-halt, botanik-lärare, dogmatik-föreläsning, domestik-klädning, domestik-personal, estetik-kollegium, fysik-pensum, galvanoplastik-arbete, grammatik-regel, gymnastik-attiralj, heraldik-term, kanik-värdighet, keramik-föremål, klinik-undervisning, kolik-droppar, kritik-lysten, logik-lektion, matematik-timme, mosaik-golv, musik-handel, polemik-fri, politik-intresse, relik-dyrkan, replik-växling, rubrik-färg, statistik-bilaga, supplik-underskrift, symbolik-kedja (G. H. T. 16 mars 1900), *taktik-förändring.*

b) Ett subst. med *s* (alltid):

Fabriks-arbetare, -pris o. s. v.

c) Ett subst. med vacklan:

Butik(s)-biträde, -ägare, -fönster, -lägenhet o. s. v.

d) Sammans. former varierande, oftast väl utan *s*, t. ex.: *samtrafiks-fråga*, men *järnvägstrafik-medel; kammarmusik-matiné, läderplastik-arbete.*

-k i övriga fall:

Enkla subst. utan *s* (frånsett ett gammalt ord efter äldre bildningstyp sådant som *Polacks-backen*, även med omflyttad accent), t. ex.:

Kajak-roddare, kloak-rör, ostjak-koja, schabrak-beklädd; epok-görande; peruk-klädd; volapyk-grammatik.

Attack-plan, barack-byggnad, bivack-plats, kosack-hetman; baschlick-klädd, panik-artad, picknick-arrangör; barock-tiden, berlock-medaljong, tarock-kort; enuck-tjänst, kalmuck-hord.

Katafalk-kläde; skavank-full; monark-möte, patriark-värdighet.

-al: *a*) Utan *s* de flästa subst. med saklig betydelse; bland personliga några folknamn, t. ex.:

Fodral-fabrik, gratial-kassa, ideal-dyrkan, jurnal-anteckning, juvenal-tiden (i tidn.), *kamtsjadal-familj, kanal-båt, kannibal-hövding, kapital-välde, kloral-dosis, kopal-färnissa, koral-bok, linjal-rät, lokal-hyra, madrigal-form* (Nord. Fam. XVI 1638), *marginal-anteckning, material-bod, mineral-rikedom, moral-predikan, opal-brosch. personal-ombyte, provençal-poesi, sandal-klädd, santal-missionen, schakal-hunger, signal-flagga, skandal-tidning, vandal-dåd, vokal-bortfall.*

Anm. 1. En del förledsformer lika med subst. på *-al* kunna eller böra snarast fattas som adjektiv, som endast brukas i sammans. (likställda med *general-* i t. ex. *general-agent, -församling, -tullstyrelsen* o. s. v.), t. ex. *diagonal-båge, filial-kontor, original-handling* o. s. v. — Till adjektivkategorien får väl också räknas *austral-* i *austral-neger* o. det nybildade *austral-kontingent* (i tidn. om australiska trupper i Sydafrika).

Anm. 2. Utländska geografiska namn få mäst former utan *s*, t. ex. *Escurial-branden, Natal-missionär, Ural-malm;* vacklan förefinnes i *Transvaal(s)-frågan, -regeringen* o. s. v.

b) Former med *s* hava:

α) Subst. som beteckna innehavare av tjänst el. värdighet (utom *general-* i sådana sammans. med personliga efterleder som beteckna mellangrader, ss. *general-löjtnant, -major*), t. ex.: *Amirals-flagg, fiskals-ämbete, generals-epålett, -grad, -person, -utnämning; kardinals-hatt, -kollegium; korporals-befordran* (i tidn.).

β) Några få icke-personliga ord: *Arsenals-gatan. hospitals-läkare, karnevals-glädje, kvartals-hyra.*

c) Sammans. former, gärna med *s*, t. ex. *cigarrfodrals-ficka, tarmkanals-baciller, storkapitals-väldet, skrivmaterials-anskaffning, brandsignals-anordning, slutvokals-bortfall.*

-l efter andra långa vokaler:

a) Enkla subst. utan *s* med undantag av ett enda med vacklan: *juvel-brosch, -halsband, -prydd* o. s. v. jämte *juvel(s)-arbeten, -ring* (i guldsmedsannonser med *s*).

Andra exempel utan *s:*

Epitel-vävnad (Nord. Fam. IV 611), *kamel-hår, kanel-bark, panel-bräder;*

automobil-trafik, fossil-fynd, krokodil-tårar, lokomobil-trösk-värk, profil-ritning, projektil-rägn, ventil-låda;

fiol-fodral, karriol-färd, mongol-väldet, pistol-hölster, stanniol-hylsa, viol-blomma, vitriol-olja;

gondol förare, karbol-lukt, konsol-bord, kupol-tak, monopol-innehavare, symbol-figur;

somnambul-tillstånd, vestibul-ingång;

asyl-rätt, kabyl-by, kalkyl-tablå, molekyl-rörelse, pendyl-garnityr, peristyl-gård;

kapitäl-ornament.

c) Sammans. former varierande, t. ex. *basfiols-fodral, lackviols-bukett,* men i tidningsannons: *skogsviol-tvål; koppar-vitriol-lösning.*

-oll (= *åll*): *a*) Utan *s*, t. ex.: *entresol-våning, kontroll-byrå, parasoll-krycka, paroll-utdelning.*

b) Med *s*, blott i en sammans. eventuellt utan *s:*
Protokolls-bok, -förare, -lösen, -utdrag o. s. v.; *protokoll-förd* (kanske under påvärkan av *bokförd* ss. partic. till *föra till protokolls*, jfr *föra till boks?*).

c) Sammans. av *kontroll* utan *s* liksom det enkla ordet, t. ex. *frökontroll-anstalt, mjölkkontroll-förening.*

-ell (= *-äll*): *a*) Enkla subst. de flästa utan *s*, t. ex.:
Akvarell-porträtt, bagatell-affär, bordell-värd, duell-förbud, hotell-rum, kapell-predikant, karusell-gunga, lamell-kompensation, mamsell-titel, modell-kammare, novell-författare, rappell-brev, sardell-låda, tabell-kommission.

b) Ett par subst. eventuellt med *s:*
Citadells-kanalen (i Malmö, enligt tidn.).
Flanells-liv, annars *flanell-tröja* o. s. v. (jfr II kap., II: B: 4*:* c).

c) Sammans. former ibland med *s*, t. ex. *husmamsells-plats, tidtabell(s)-konferens* (med o. utan *s* i tidn.).

-ll i övriga fall:

a) Enkla subst. utan *s*, t. ex.:
Korall-halsband, kristall-nål, marschall-belysning. metall-tråd, vasall-plikt;
april(l)-narri (i vissa trakter *april-* med långt *i*), *bacill-odling, kamomill-te, makrill-fiske, paskill-författare, pupill-kassa, sigill-gravör, vådevill-författare;*
patrull-manskap, schatull-nyckel;
beryll-kristall, idyll-värld (i tidn.).

b) Sammans. former, flera med *s*, t. ex. *bärgkristalls-brosch, storvasalls-väsendet* (Boethius: Hist. läsn. II 471), *natt-patrulls-manskap;* men *gulmetall-ringar* (i tidn.).

-m efter lång vokal:

a) Alla enkla subst. utan *s*, se IV kap., 3.

b) Sammans. former, åtm. ibland med *s*, t. ex. *läns-agronoms-befattning, närvsystems-rubbningar.*

-m efter kort vokal:

a) Enkla subst. utan *s*, t. ex. *teaterprograms-försäljning, iltelegrams-porto.*

-rm: *a*) Utan *s*, t. ex.: *alarm-trumma, gendarm-officer, jodoform-gas, kloroform-behandling* (m. fl. dyl.), *reform-vän.*

b) Ett subst. med *s:*
Uniforms-knapp, -persedel o. s. v.

c) Sammans. av *reform* utan *s*, t. ex. *dräktreform-förening, skolreform-fråga.*

-m efter andra konsonanter (sällsynta fall, utom ord på *-sm*, hvarom se IV kap., 2) utan *s*, t. ex.:
Paradigm-tablå; logaritm-tabell.
Exempel på *-lm* saknas.

-an: *a*) De flästa enkla subst. utan *s*. Hit höra:

α) Nästan alla personliga subst., mästadels sådana som beteckna folk eller anhängare af en lära, t. ex.:
Afghan-kampanjen (i tidn.), *alan-här*,. *arian-biskop, bulvan-roll, fennoman-tidning, indian-krig, korsikan-familj, lutheran-hat, mohikan-hövding, muhamedan-fanatism, sjaman-väsendet* (Nord. Fam. XV 268), *schartauan-präst, sultan-harem, titan-kraft. trojan-här. ulan-uniform, vegetarian-middag.*

β) Flertalet sakliga subst. ock några djurnamn, t. ex.:
Altan-fönster, babian-ansikte, fasan-jakt, karavan-väg, krokan-bit, mangan-järn, ocean-ångare, orkan-lik, pelikan-näbb, roman-hjälte, slentrian-väsende. sopran-parti, tulpan-rabatt, turban-form, vulkan-krater;
geografiska namn: *Meran-kur, Sudan-fälttåg.*

b) Några få sakliga ock ett enda personligt subst. med *s:*
Buldans-väv, divans-bord, filigrans-brosch, karduans-arbete, saffians-toffel.
Kaplans-boställe, -tjänstgöring o. s. v. (jfr. II kap., II: B, 4).

c) Sammans. former, några med *s*, t. ex. *talorgans-apparaten, rövarromans-läsning.*

-en: *a*) Utan *s*, t. ex.:

Acetylen-belysning, fenomen-värld, fotogen-lampa, hygien-regler, selen-förening, syren-häck;

geografiskt namn: *Aten-resa.*

b) Med *s* (jfr II kap., II: B: 4):

Kaptens-fru, -grad, -pension o. s. v.

c) Sammans., ett exempel med *s*: *höstsyrens-blommor.*

-in: *a*) Enkla subst. med några få undantag utan *s*, t. ex.:

Anilin-färg, antipyrin-pulver, apelsin-kärna, aseptin-flaska, beckasin-unge, beduin-läger, benzin-flaska, brahmin-kast, delfin-art, disciplin-mål, dressin-färd, faskin-band, gardin-hållare, gelatin-kapsel, glycerin-bad, kamin-rör, kanin-gård, karbin-beväpnad, kokain-insprutning, kusin-möte, latin-vän, latrin-gödsel, lavin-katastrof, lupin-blomma, mandarin-kopp, mandolin-virtuos, margarin-fabrik, marin-målare, maskin-delar, mockasin-klädd, naftalin-derivat, nikotin-förgiftning, paraffin-vax, pingvin-art, rabbin-installation, rubin-röd, ruin-hög, sardin-låda, sebastin-fabrik, stearin-ljus, stryknin-bete, stubin-tråd, terpentin-duk, trampolin-hopp, trikin-byrå, turbin-motor, urin-blåsa, vaccin-depot, violin-konsärt;

geografiskt namn: *Berlin-tidning* (jämte *Berliner-*, se III kap., 3).

b) Några enkla subst. med *s*, såsom:

Hermelins-mantel, magasins-hyra, musslins-klädning, porslins-vas, termins-avgift.

c) Sammans. former, gärna med *s*, dock vacklande, t. ex. *rullgardins-väv; symaskins-fabrik,* men i tidn. *symaskin-olja, ångmaskin(s)-typ* (i G. H. T. 25 sept. 1897 med o. utan *-s*), *ångmaskin-lära* (i annons i G. H. T.); *ångturbins-prov, ångturbin-fabrik* (i tidn.).

-on (med *o*-ljud: *ω*).

a) Abstrakta subst. av den art, som omtalas i V kap., 5, hava former med *s*.

b) Andra enkla subst. mästadels utan *s*, t. ex.:

Amason-trupp, antimon-glas, baron-titel, beton-fyllning, bu-

bon-päst, ciceron-taxa, citron-pudding, dragon-häst. eon-läran, fa-son-järn, galon-prydnad, kalkon-höna, kanon-lavett, melon-kärna, mormon-församling, patron-hylsa, patron-titel, person-tåg, ponton-bro, ranson-minskning, sifon-barometer, skorpion-gadd, spion-tjänst, telefon-linje, vallon-namn.

c) Några enkla subst. förutom de ovan omtalade abstrakta hava former med *s*, såsom:

Bataljons-läkare, galjons-bild, garnisons-ort, kantons-gräns o. *-lagar* (G. H. T. 23 nov. 1898), *pardons-plakat, postiljons-kupé, skvadrons-hästläkare.*

d) Sammans. former, flera med *s*, t. ex.: *riksbarons-värdighet, fältkanons-typ, vattenmelons-kärna, brukspatrons-titel;* men utan *s*: *rikstelefon-apparat, -karta, -linje.*

-ån (*-on* med *å*-ljud: Utan *s* alla (enkla) subst., t. ex.:

Diakon-värksamhet, epigon-literatur, kvarteron-ras, ozon-gas, terseron-flicka; dessutom eventuellt att föra hit enskilda under *-on* uppförda subst. med varierande uttal av *o*, ss. *mormon-, tele-fon-* ock kanske ett eller annat mer.

-un: *a*) Enkla subst. utan *s* i regeln, t. ex.:

Bardun-puttingar, basun-blåsare, harpun-lina, kapun-kött, kommun-intresse (i tidn., jfr *kommunal-*), *lagun-bildning, pau-lun-tyg;*

geografiskt namn: *Kamerun-faktori, -neger.*

b) Ett subst. varierande (jfr II kap., II: B: 4):

Kattuns-klädning, kattun-tryckeri o. s. v.

c) Sammans. form, ett exempel med *s*: *domsbasuns-ljud.*

-än: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:

Domän-intendent, fontän-bassäng, migrän-plågor, morän-grus, suverän-rättigheter.

b) Ett subst. med *s*:

Karantäns-inrättning, -läkare o. s. v.

c) Sammans. form, ett exempel med *s*: *kronodomäns-inkomster.*

-nn (*-n* efter kort vokal): Utan *s* alla (enkla) subst., t. ex.:
Subst. på *-ann: i tyrann-händer* (Sv. D. 9 april 1900).
På *-enn: antenn-grop* (Nord. Fam. XII 678), *ateniennn-grann-låt, persienn-fabrik.*
På *-onn: kolonn-kapitäl, kolonn-formering.*
Geografiska namn, t. ex. *Cayenne-peppar, Garonne-kanalen* m. fl.

-mn: Utan *s: kolumn-rubrik.*

-rn: *a*) Enkla subst. i regeln utan *s*, se IV kap., 3.
b) Sammans. former, ävenledes (i anmärkta fall) utan *s: vattencistärn-byggnad, gardeskasärn-tomt.*

-ang: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:
Komplimang-fraser, lavemang-behandling, restaurant-rörelse, talang-full, transparang-dekoration.
b) Ett par subst. på *-mang*, därjämte med uttalsform *-ment*, med *s:*
Departemangs-tjänsteman, guvernemangs-indelning.

-ong: *a*) Enkla subst. mästadels utan *s*, t. ex.:
Balkong-dörr, ballong-färd, batong-beväpnad, buljong-kött, diftong-rik, kalsong-knapp, kapuschong-klädd, kartong-blad, kokong-tråd, kupong-bok, perrong-biljett, pistong-kanna, säsong-biljett, talong-kort.
b) Några få subst. med *s*, resp. vacklande:
Kotiljongs-dekoration, medaljong(s)-porträtt, salongs-passagerare; paviljong-byggnad, men *paviljongs-hall* (G. H. T. 11 april 1900).
c) Sammans. former, ibland med *s*, t. ex. *luftballongs-färd* (men *polarballong-männen* en gång i G. H. T.), *yllekalsongs-lager, vintersäsongs-nöjen.*

-äng: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:
Bassäng-bad, maräng-tårta, poäng-beräkning, refräng-melodi, terräng-förhållanden.

b) Ett subst. med vacklan:
Gobelin-vävnad, gobelin(s)-tapet.

-p efter lång vokal: Enkla subst. utan *s*, t. ex.:
Satrap-förvaltning; particip-ändelse, princip-fast; antilop-jägare;
heliotrop-doft, misantrop-lynne, perikop-läsning (Nord. Fam. XII 1045); subst. på *-skop*, ss. *kaleidoskop-bild, mikroskop-lins, stereoskop-fotografi, stetoskop-undersökning;*
polyp-armar; subst. på *-typ*, ss. *paleotyp-upplaga, stereotyp-plåt.*

-pp: Utan *s*, t. ex. *etapp-väsende, galopp-takt.*

-r efter lång vokal.

För hithörande subst. kunna uppställas följande allmänna regler:

A. Subst. på **-ar**, **-ir**, **-ur**, **-yr**, **-år** hava former utan *s*.

B. Subst. på **-er**, **-or**, **-är**, **-ör** hava olika förledsformer.

C. Sammans. former visa endast undantagsvis tendens att antaga *s*, ifall de enkla orden hava former utan *s*.

Särskilda fall:

-ar: Utan *s*, t. ex.:
Agrar-förbund, barbar-hord, basar-branden, bojar-värdighet, bulgar-riket, fanfar-blåsande, hospodar-värdighet, husar-uniform, jaguar-jakt, janitschar-musik, kasuar-fjäder, kaviar-burk, korsar-bragd, standar-bärare, tatar-hord; åtskilliga subst. på *-oar*, lånade av franska på *-oir, oire*, ss. *accessoar-figur, budoar-möbel, lavoar-inrede, memoar-författare, repertoar-pjäs, reservoar-överbyggnad, trottoar-kant.*

-er: *a*) Utan *s*: *Baner-förare, klaver-utdrag.*

b) Med *s*: *Kavaljers-flygeln* (S. Lagerlöf: Gösta B.), *-umgänge* (i tidn.); *officers-kår* o. s. v.

c) Varierande:
Kamrer(s)-befattning, -titel o. s. v.
Kvarter(s)- i bet. stadsdel, t. ex. *kvarter(s)-karta* (med *s* t. ex. i Sv. D. 26 nov. 1899). Däremot *kvarter-* utan *s* i krigs-

termer, ss. *kvarter-häst, -läger, -mästare.* Av *kvarter* såsom längdmått bildas förledsformen *kvarters-,* där åtm. i uppsvenskt uttal huvudaccenten förflyttats från ändelsen till första stavelsen, t. ex. *kvarters-bred, -lång* (jfr s. 48).

-ir: Utan *s*, t. ex.:
Bankir-firma, furir-tjänst, kurir-häst, revir-förvaltare, safir-blå, tapir-nos, visir-försedd hjälm, visir-linje.
Även sammans. form: *storvesir-värdighet.*

-or: *a*) Utan *s*, t. ex.:
Rumor-mästare, tenor-aria.
b) Med *s*, t. ex.:
Inspektors-byggning, kontors-personal, majors-befordran.

-ur: Utan *s*, t. ex.:
Agentur-affär, arkitektur-värk, bonjour-kostym, bravur-aria, censur-hinder, diktatur-paragrafen (för de tyska rikslanden), *figur-målning, fraktur-tryck, intendentur-tjänst, investitur-rätt, kolo-ratur-aria, konjunktur-politik, korrektur-ark, kultur-bild, litera-tur-alster, makulatur-hög, manufaktur-handel, mixtur-flaska, natur-lag, partitur-avskrift, retur-biljett, sinekur-lön, skulptur-värk, struktur-förändring, sutur-nål, tambur-dörr, temperatur-växling, tinktur-flaska, trubadur-poesi;*
geografiskt namn: *Amur-distriktet.*
Sammans. former, någon gång med *s*, t. ex. *helfigurs-porträtt,* oftare utan *s*, t. ex. *patentagentur-byrå, mosskultur-föreningen, skönliteratur-läsning.*

-yr: Utan *s*, t. ex.:
Broschyr-författare, dressyr-förevisning, gipyr-arbete, gla-syr-massa, gravyr-plansch, karrikatyr-bild, lektyr-brist, martyr-gloria, miniatyr-målning, polityr-färnissa, satyr-lynne, tortyr-kammare, uvertyr-melodi, vampyr-art.

-år: Utan *s*, t. ex.:
Bottfor-klädd, kondor-bo, korridor-lampa, matador-kort, meteor-fall, resår-madrass, semafor-lykta, thermidor-revolutionen, toreador-kostym.
Sammans. form: *möbelresår-fabrik.*

-är: *a*) De flästa subst. utan *s*, däribland:

α) Alla på *-iär, -jär*, t. ex.:

Barriär-traktaten, glaciär-undersökningar, grenadiär-uniform, kanoniär-kasärn, kyrassiär-regemente, lanciär-kadrilj, pontoniär-bataljon, pioniär-kompani, premiär-afton, spaljär-växt.

β) Subst. på *-sfär*, ss. *atmosfär-tryck, fotosfär-massor* (G. H. T. 20 jan. 1900), *hemisfär-karta*. Åtskilliga andra, t. ex.: *Cirkulär-författare, galär-varv, militär-kordong, ministär-ombyte, parlamentär-flagga, proletär-klass, surnumerär-antal, veterinär-institut, volontär-tjänstgöring*; eventuellt hithörande, när de uttalas utan *t*: *dessär(t)-tallrik, konsär(t)-biljett, kuvär(t)-bröd.*

b) Några subst. med *s*, resp. varierande, t. ex.:

Affärs-duglig, karaktärs-danande, kommissionärs-arvode, millionärs-dotter (i tidn.), men *millionär-familj* (Sv. D. 13 jan. 1900), *-yngling, missionärs-fartyg, -invigning, -kall, -värksamhet.*

c) Sammans. former, varierande, t. ex. *länsveterinär-tjänst*, men *stuteriveterinärs-befattning* (båda i tidn.); *student-konsär-biljett.*

-ör: *a*) En del subst. utan *s*, t. ex.:

Amatör-fotografi, frisör-yrket, i gravör-lära (G. H. T. 20 jan. 1900), *kompositör-begåvning* (i tidn.), *marodör-droppar* (Nord. Fam. X 963), *minör-kompani, portör-gehäng, sappör-bataljon, sufflör-lucka, tiraljör-fäktning.*

b) Något flera med *s*, t. ex.:

Auditörs-tjänst, direktörs-val, guvernörs-post, honnörs-vakt, inspektörs-befattning, instruktörs-arvode, kassörs-göromål, kolportörs-värksamhet, kommendörs-tecken, konduktörs-kupé, kontrollörs-plats, redaktörs-ombyte, regissörs-talang, restauratörs-förening.

c) Subst. med vacklan.

Förutom sannolikt ett ock annat här ovan upptaget subst., där endast en form anträffats, får ss. vacklande betecknas *ambassadör(s)-värdighet* (o. s. v.) samt framför allt:

Ingeniör, med tvänne former i de flästa sammans., ss. *ingeniör(s)-arbete, bataljon, -klubb, -konst, -kunskap, -teknik, -trupper* m. fl., men utan *s* (åtm. väl hälst): *ingeniör-officer.*

d) Sammans. former, varierande:

α) till enkla former utan *s*, åtm. eventuellt, t. ex. *fotografi-amatör-förening; stadsingeniörs-kontoret*, men *byråingeniör-tjänst, maskiningeniör-facket* (i tidn.).

β) till subst., icke uppvisade som enkla förleder, t. ex. *post-expeditörs-befattning, hovleverantörs-utnämning*.

-rr: Utan *s*, såväl enkla subst. (se IV kap., 3) som sammans. former, ss. t. ex. *havannacigarr-import, magkatarr-plågor, Strömparterr-musiken*.

-at: *a*) Enkla subst. av följande slag utan *s:*

α) Alla personliga, t. ex.:

Advokat-byrå, akrobat-övning, diplomat-läktare, homeopat-kur, kamrat-fäst, kandidat-examen, kastrat-röst, kroat-trupp, licentiat-prov, magnat-gods, mecenat-understöd, pirat-fartyg, prelat-myndighet, soldat-ränsel, stipendiat-upprop; subst. på *-krat*, ss. *aristokrat-fördömandet, autokrat-tendenser, byråkrat-formalism, demokrat-möte, plutokrat-härravälde.*

β) Alla som beteckna föremål eller ämnen (konkreta), t. ex.:

Apparat-rum, assignat-mynt, automat-restaurant, dukat-guld, exsiccat-värk, granat-brosch, granat-explosion, klorat-fabrik, muskat-vin, petrifikat-fynd, preparat-låda, spenat-omelett, sublimat-lösning, sulfat-fabrik, superfosfat-gödning.

γ) Några andra, såsom:

Format-ökning, kantat-text, klimat-feber, kvadrat-form, pensionat-innehavare, plagiat-arbete, sonat-form, vertebrat-avdelning (i zool. museum).

b) Några subst. med *s*, t. ex.:

Baccalaureats-grad (Annerstedt: Ups. Univ. hist. I, s. 41), *indigenats-rätt, kommissariats-tjänsteman, lektorats-tillsättning, magistrats-person, pastorats-adjunkt, -bor; patronats-rätt, predikats-fyllnad, senats-beslut.*

c) Flera subst. med varierande förledsformer, t. ex.:

Attentat-rykte, attentats-historia, -man, -plats, -tillfälle; celibat-tvång, celibats-lagen (Nord. Fam. XII 171);

konsulat(s)-avgift, -fråga, -väsen o. s. v., dock väl hälst utan *s;*

notariat-avdelning i bank, men *notariats-attest, -bevis, -vidimation;*

resultat(s)-lös (oftast utan *s*), *resultat-rik;*

traktat-hamn (i Kina); annars med *s*, t. ex. *traktats-bestämmelse, -brott, -utkast, -vilkor;*

vikariat(s)-arvode (hälst med *s*).

d) Sammans. former med *s*, t. ex.: *bondadvokats-knep, telefonapparats-flyttning, skolkamrats-möte, fästkantats-författare, tennsoldats-ask.*

-et: *a*) Enkla subst. utom de tre- o. flerstaviga på *-tet* hava former utan *s*, t. ex. (mästadels tvåstaviga subst.):

Asket-liv, atlet-klubb, diet-föreskrift, estet-kollegium (G. H. T. 22 febr. 1900), *komet-bana, magnet-nål, manet-arm, paket-post, planet-bana, privet-byggnad, profet-ord, pulpet-klaff, raket-käpp, servet-ring, signet-ring, staket-virke, tapet-rulle, trumpet-fanfar;* ett trestavigt: *vilajet-indelning* (Nord. Fam. XVII 984).

b) Tre- o. flerstaviga på *-tet* med *s*. Förutom subst. med ändelsen *-tet* av fransk härkomst (se V kap., 5: c) må antecknas ett hithörande subst. (sällan förekommande):

Epitets-ord.

c) Sammans. form, med *s* t. ex. *postpakets-befordran.*

-it: *a*) Alla hithörande subst. hava eller kunna hava (enkla) förledsformer lika med de lexikaliska formerna; t. ex.:

Aptit-retande, bandit-följe, elit-kår, eremit-boning, hermafrodit-blomster, hussit-krigen, israelit-hatare, jesuit-lära, kommandit-lott, kredit-anstalt, merit-lista, metropolit-värdighet, moskit-nät, parasit-djur, profit-bringande, respit-månad, samarit-kvinnan (i tidn.), *semit-typ* o. *antisemit-liga, sybarit-liv, termit-bostad, trilobit-fauna. visit-kort.*

Särskilt en mängd namn på mineral el. kemiska preparat, t. ex.:

Antracit-kol, apatit-fynd, dolomit-lager, dynamit-patron, grafit-fjäll, granit-block, krysolit-fynd, malakit-vas, melinit-granat, stalaktit-grotta, sulfit-fabrik, syenit-fyndighet o. s. v.

b) Subst. som beteckna medlemmar av andliga ordenssamfund hava (jämte numera brukliga lexikaliska former) förledsformer på *-er-* efter tyskan (se III kap., 3), t. ex. *jesuiter-kollegium, johanniter-orden, karmeliter-kloster* o. s. v.

c) Ett mot allmänna bruket (i riksspråket) stridande exempel med *s* är: *apatits-förrådshus* (jämte *apatit-produkt* i Sv. D. söndagsbil. 26 nov. 1899).

-ut: *a*) Flertalet subst. utan *s*, t. ex.:
Debut-afton, konvolut-papper, minut-visare, salut-dag, statut-bestämmelser, syrtut-krage, tribut-plikt.

b) Ett par subst. med *s:*
Attributs-ord, servituts-förhållande.

c) Sammans. former, gärna med *s*, t. ex. *arbetareinstituts-föreningen, kanonsaluts-dunder.*

-ät: ett enda subst. med *s* (se V kap., 5): *majestäts-förbrytare.*

-t efter andra långa vokaler o. diftonger:
Enkla subst. utan *s*, t. ex.:
Idiot-hem, kanot-färd, kreosot-olja, patriot-liga.
Sammans. med *s: bygdepatriots-politik.*
Anekdot-berättare, despot-lynne.
Dispyt-lysten, proselyt-fångare, rekryt-möte; kemiska o. mineralogiska termer, ss. *baryt-gult, trakyt-bärg.*
Musköt-kula.
Argonaut-tåget, lockout-år (om år 1899 i tidn.); *farmaceut-klubb.*

-ott (= *-ått*): Utan *s*, t. ex.:
Bergamott-träd, fagott-munstycke, gavott-kompositör, hotentott-hövding, hugenott-krig, kalott-predikningarna, kamlott-klädning, karott-lock, kokott-roll, komplott-process (Sv. D. 15 nov. 1899), *kompott-burk, papiljott-lockar, sansculotte-pöbel.*

-ätt, resp. **-ett** (med *ä*-ljud):
a) De flästa enkla subst. utan *s*, däribland:

α) Alla tvåstaviga, t. ex.:

Assiett-gaffel, balett-dansös, bankett-tal, barett-plym, biljett-lucka, bukett-papper, dublett-lägenhet, dublett-form (i språk), *dublett-* el. *duplett-exemplar, facett-ögon, falsett-röst, florett-båll, kadett-kår, klosett-fabrik, kornett-blåsare, korsett-fabrik, kotlett-fat, kuplett-föredrag, lampett-eklärering, lancett-lik, manschett-knapp, palett-kniv, pamflett-diktare, parkett-golv, pincett-etui, porträtt-byst, pudrett-fabrik, recett-afton, reträtt-plats, rosett-fönster, servett-ring* (även *servet-*, se ovan), *skelett-delar, stilett-klinga, subrett-roll, sufflett-vagn, vedett-tjänst, vignett-gravör;* dessutom musiktermer, ss. *duett-nummer, kvartett-komposition* o. s. v.

β) Åtskilliga med mer än två stavelser, t. ex.:

Amulett-bärande, bajonett-anfall, cigarett-fabrik, flageolett-ton, kastanjett-ackompanjemang, klarinett-toner, marionett-teater, omelett-fat, operett-musik, silhuett-klippare, taburett-hunger, toalett-medel.

b) Ett par trestaviga med *s:*

Kabinetts-möbel, -order o. s. v.

Lasaretts-direktion, -läkare o. s. v.

c) Ett trestavigt subst. varierande:

Etikett-fråga, etiketts-besök, -trätor (Ord och Bild 1900 s. 96), *-tvist, etikett(s)-väsende.*

d) Sammans. former, med el. utan *s*, t. ex. *fribiljetts-rätt, perrongbiljett(s)-försäljning, Noreens orddubletts-avhandling; sjökadetts-uniform, sjökadett-kåren; kalvkottletts-fat, ljusmanschetts-krossare; mässingssextett-nummer* (m. fl. dyl. utan *s*).

-tt efter andra vokaler:

a) Enkla subst. utan *s*, t. ex.:

Debatt-resultat, fregatt-kapten, mulatt-gosse, rabatt-växter, rabatt-biljett; redutt-anläggning; bahytt-klädd.

b) Sammans. form med *s: tulldebatts-dagarna 1888* (i tidn.).

-akt: *a*) Utan *s: Autodidakt-arbete, epakt-tabell.*

b) Med *s: Kontrakts-brott, kontrakts-prost.*

c) Vacklande: *Kontakt-fenomen, -metamorfos, -minor,* men *kontakts-läge, -teori* (Nord. Fam. VIII 1264 o. s. v.).

-ekt: *a*) Enkla subst. mäst utan *s*, t. ex.:
Affekt-lös, arkitekt-bildning, dialekt-ordbok, effekt-full, kollekt-medel, konfekt-påse, projekt-lysten, respekt-full.

b) Ett par grammatiktermer med *s* (eventuellt):
Objekts-bisats, -förhållande o. s. v.
subjekts-kategori o. s. v., *subjekts-*(även *subjekt-*)*växling.*

c) Sammans. former, delvis med *s*, t. ex. *daldialekts-form; reseffekts-magasin,* men *Göteborgs reseffekt-fabrik* (i tidn.).

-ikt: Varierande (väl hälst med *s*), t. ex.:
Distrikts-läkare, -veterinär m. fl. sammans. med *s*, jämte *distrikt-loge* (i Goodtemplarorden);
edikt(s)-bestämmelser;
konflikt-artiklar, -drama, -fråga, -år; konflikts-period, -tid, -ämne (allt efter tidningar).

-kt efter andra vokaler:
a) Enkla subst. utan *s*, t. ex.:
Dekokt-beredning; akvedukt-anläggning, produkt-plakatet, viadukt-byggnad.

b) Sammans. av *produkt* med *s*, t. ex. *mäjeriprodukts-försäljning, lantmannaprodukts-tillförsel.*

-nkt: Ett subst. med *s* (normalt):
Adjunkts-befattning, -lön, -tjänst (men t. ex. i G. H. T. 4 dec. 1899: *adjunkt-tjänst,* väl dialektalt).

-lt: Enkla subst. utan *s*, se IV kap., 3.

-ant: *a*) Enkla subst. mäst utan *s*, däribland:
α) Alla icke-personliga, t. ex.:
Diamant-ring, diskant-klav, elefant-hud, foliant-hylla, proviant-depot, spirant-växling, variant-form.

β) Flertalet personliga subst., t. ex.:
Aspirant-antal, backant-följe, dilettant-musik, emigrant-ångare, gigant-gestalt, komediant-trupp, laborant-antal, predikant-

möte, prenumerant-lista, protestant-fiende, representant-val, suppleant-plats.

b) Några namn på militära tjänstemän (jfr II kap., II: B: 4) med *s* (åtm. hälst), t. ex.:

Adjutant(s)-tjänst, kommendants-befattning, -order, sergeants-beställning.

c) Sammans. former, varierande, t. ex. *brukspredikants-tjänst, hovpredikants-fullmakt; skeppsproviant-affär* (i G. H. T.), *folkrepresentant-församling.*

-ment: *a*) Flertalet utan *s*, t. ex.:

Cement-golv, dokument-förfalskning, experiment-värkstad, fragment-föreställning (om fragment av skådespel i G. H. T. 15 jan. 1900), *instrument-förlossning, komplement-vinkel, linement-behandling, pigment-bildning, postament-bas, rudiment-organ, sediment-lager, segment-bildning.*

b) Några subst. med *s*, t. ex.:

Departements-tjänsteman, detachements-övningar (i tidn.), *medikaments-flaska, ornaments-bildhuggare, parlaments-ledamot.*

c) Några subst. med vacklan, t. ex.:

Monument(s)-avtäckning (med *s* i Ups. N. T. 15 okt. 1898);

pergament(s)-band, -handskrift (hälst med *s*), *pergaments-brev, pergament-papper;*

sakrament(s)-begreppet, -lära (med o. utan *s* i Nord. Fam. XIV 377), *-utdelning;*

supplement(s)-katalog, -lista (med *s* i Sv. D. 28 febr. 1900), *-val; subplement-band, -häfte, -vinkel.*

-ent utom efter *-m:*

a) Enkla subst. mäst utan *s*, t. ex.:

Abiturient-uppsats, accent-förändring, agent-provision, assistent-befattning, docent-institutionen, ekvivalent-vikt, exponent-beteckning, insurgent-ledare, konkurrent-avund, konsulent-post (i tidn.), *kontinent-route* (annars också *kontinental-*), *konvalescent-hem, korrespondent-fantasi, patent-byrå, procent-tal, producent-intresse, referent-läktare, regent-ombyte, skribent-flock* (i tidn.), *student-mössa,*

subskribent-antal, tangent-problem, tangent-instrument, trassent-namn.

b) Några subst. med *s*, t. ex.:

Advents-tid;

intendents-aspirant, -befattning, -departement o. s. v. (sammans. *överintendents-ämbetet*).

c) Några subst. med vacklan, t. ex.:

Abonnent-antal, abonnent(s)-avgift;

disponent(s)-befattning, -bostad, -lön;

kontingent(s)-området (med o. utan *s* i Sv. D. 19 nov. 1898); *kontingent-borgare* (se Nord. Fam. VIII 1269);

president-val, -värdighet; presidents-byggnaden (Sv. D. 15 mars 1900).

d) Sammans. former, varierande:

α) Alltid med *s:* sammans. av *procent* med föregående kardinaltal (nyare sammans., utgångna från uttryck med genitiven, ss. *fäm procents ränta*), t. ex. *treprocents-lån, säxprocents-obligation* o. s. v.

β) Andra sammans. subst. vanligen lika med de enkla formerna (sål. oftast utan *s*), t. ex. *reseagent-plats, byråassistent-befattning, mäjerikonsulent-föreningen; vicepresidents-posten* (Sv. D. 15 febr. 1900), *vicepresident(s)-val, konseljpresident-ämne* (G. H. T. 5 april 1900).

-nt efter andra vokaler: Utan *s*, t. ex.:

Absint-glas, hyacint-lök, kolokvint-droppar, korint-pudding, labyrint-liknande.

Arkont-värdighet, diskont-rörelse, kameleont-natur, mastodont-ben (*remont-inköp:* vanligen med *-ng*-ljud).

-pt: Utan *s*, t. ex.:

Accept-teckning, koncept-bok, recept-påskrift; manuskript-läsare; excerpt-lapp.

-rt: *a*) Enkla subst. normalt utan *s*, se vidare IV kap., 3.

b) Sammans. former, någon gång med *s*, oftare utan, t. ex. *brevkuvärts-bunt; trävaruexport-förening, fläskimport-förbud, malmtransport-kostnad.*

-v: Alla enkla subst. utan *s*. — Särskilda fall:

-iv: *a*) Enkla subst., t. ex.:

Arkiv-forskning, detektiv-bragd, initiativ-människa, kreditiv-räkning, lokomotiv-förare, motiv-val, objektiv-mikrometer, offensiv-kraft, oliv-blad, perspektiv-bild, positiv-toner, recidiv-tecken, saliv-körtel, stativ-ben.

Dessutom grammatiktermer, såsom *ackusativ-objekt, indikativ-form, komparativ-bildning, passiv-ändelse* m. fl. dyl.

b) Sammans. form med vacklan: *riksarkiv(s)-huset.*

-v efter andra långa vokaler:

a) Enkla subst., t. ex.:

Arkitrav-list; enklav-besittningar, oktav-band, skandinav-koloni; elev-antal; alkov-rum.

b) Sammans. former, utan *s* t. ex.: *storoktav-upplaga* (G. H. T. 24 mars 1900), *postelev-kurs.*

-rv: Utan *s*, t. ex.:

Konserv-burk, reserv-befäl.

Åttonde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Två- ock flerstaviga subst. med svagtonig slutstavelse såsom förleder i sammansättning (i enkla eller sammansatta former).

-d: *a*) Ett subst. utan *s*:

Huvud-hår, -kudde o. s. v.

b) Med *s*:

α) *Sallad* (jämte *sallat*, samt *salad* med huvudaccent på *-ad*), t. ex. *sallads-blad, -planta, -växt* (Sv. D. 25 jan. 1900; men enligt Lundell *salad-växt:* väl egentl. dialektalt).

β) Svenska geografiska namn (gamla sammans., jfr V kap., 2); t. ex. *Håfveruds-akvedukten, Medelpads-bonde, Värends-flicka.*

c) Utländska geografiska namn (om de icke hava form av svenska sammansättningar) varierande, t. ex. *Bagdad-banan, Novgorods-bygden* o. *Novgorod-distriktet* (i tidn.).

d) Sammans. av *huvud* med *s*, t. ex. *djurhuvuds-ornament, hästhuvuds-form,* även ortnamn, ss. *Hökhufvuds-bo.*

-g: *a*) Ett subst. utan *s* (av historisk anledning): *Härtig-krona* (jfr *härtigdöme*, fsv. *hærtoghadøme* till fsv. nom. sing. *hærtoghe*).

b) Några andra med *s*: *Humbugs-affär, älskogs-krank, örlogs-flotta.*

c) Sammans. av *härtig* varierande, t. ex. *storhärtig-titel, ärkehärtigs-päron.*

-k. A. Appellativa subst. på *-k*:

-ak: *a*) Utan *s*: *Ammoniak-lukt, salmiak-lösning.*

b) Med *s*: *Arraks-punsch, konjaks-glas, pinsbacks-ur, tobaks-pipa.*

-ik: Med *s*: *Fänriks-fullmakt, tallriks-hylla.*

-uk: *a*) Oftast utan *s*: *Kautsjuk-band, -ring, -tråd* o. s. v., men med *s* en tillfällig bildning: *kautsjuks-lagar* (i tidn.).

b) Med *s*: *Häjduks-göra.*

B. Geografiska namn på *-k*:

a) Ett par lapska namn med *s*: *Jockmocks-lapp, Kvickjocks-resa.*

b) Andra namn, varierande, t. ex. *Klondyke-guld, Newyork(s)-börsen, -damer, -tidning* o. s. v.

-al: *a*) Utan *s*: *Odal-rätt* o. s. v.

b) Med *s* (gammal sammans.): *Vadmals-rock* o. s. v.

-el: *a*) Enkla subst. mäst utan *s*: se IV kap., 6: a.

b) Sammans. former varierande: se V kap., 1.

-il: *a*) Utan *s*: *Mackril-fiske* o. s. v. (jämte *makrill-* med huvudaccent på *-ill*).

b) Varierande: *Fjärils-larv, -lik* o. s. v.; hälst utan *s*: *fjäril(s)-art, -vinge;* hälst med *s*: *fjäril(s)-liv, -lätt.*

-ul: Med *s*: *Djävuls-besvärjelse, hemuls-man, konsuls-rapport.*

-ål: Ett stadsnamn med *s*: *Åmåls-idyll* (i tidn.).

-m. A. Ortnamn, vanligen med *s*. Närmare regler:

a) Svenska (gårds- o. socken-) namn med *s*. Förutom namn på *-hem,* som följa regeln för sammans. subst. (se V kap., 1), höra hit t. ex.:

Salems-bo, Markims-gård samt en mängd på *-um,* ss. *Husums-ån, Kvistrums-ån, Gusums-fabrikat, Norums-funten, Tanums-dialekt, Öfverums-plog* o. s. v.

b) Åtskilliga namn på utländska städer med *s*, t. ex.: *Betlehems-krubban, Birminghams-borna* (G. H. T. 7 dec. 1899), *Jerusalems-färd, Sodoms-liv, Trondhjems-tidning.*

c) Åtminstone ett utländskt landsnamn med *s*: *Siam-banken* (Sv. D. 4 dec. 1899).

B. Appellativa subst. på *-m:*

-am: Utan *s*, t. ex.: *Balsam-doft, mäjram-blomma, sesam-olja, skvattram-blad, volfram-halt.*

-em: Varierande:

Harem(s)-damer, -hustru, -liv, -luft (hälst med *s*); *rekviem(s)-mässa.*

-um: med ovanligt mångartad ock ofta vacklande förledsbildning, mäst därföre att från latinet härstammande former konkurrera med vanliga svenska former. Särskilda regler:

1) Nyare vetenskapliga o. tekniska fackord hava ss. förleder vanligen de lexikaliska formerna på *-um*. Sådana äro:

a) Växtnamn, t. ex.: *Chrysanthemum-utställning, geranium-blomma, pelargonium-planta, sedum-, solanum-art, viburnum-buske* o. s. v.

b) Ämnesnamn, dock med någon vacklan, så att nyare former med *s* efter *-um* även kunna förekomma.

Hit höra, förutom en mängd kemiska fackord i sammansättning med andra fackord, ss. *barium-, natrium-oxid, kalium-hydrat, kalcium-karbid* o. s. v., sådana ord som t. ex.:

Aluminium-brons, kolofonium-bit, linoleum-matta; opium-kafé, -kaka, -pipa o. s. v. (i tidn. jämte *opie-* el. *opii-* i flera sammans.); *petroleum-källa, -produktion* o. s. v., men även *petroleums-affär, -fält, Malmö petroleum(s)-hamn* (allt i tidn.); *serum-behandling, -injektion, -terapi,* men även *serums-insprutning* (i tidn.).

c) Andra slags subst., t. ex.: *Delirium-anfall, vacuum-broms, -panna.*

2) Av grammatiktermer på *-um* kunna förleder bildas på tre sätt: med utelämnande av *-um,* resp. *-ium,* utan vidare (åtm. ifall även i självständig ställning förekommer sådan kortare form), med adjektivform på *-al* eller med lat. genitiv på *-i.* T. ex.:

Aktiv-ändelse, medial-form, neutral-form, particip-bildning o. *participial-konstruktion, passiv-märke, perfekt-, imperfekt-* o. *pluskvamperfekt-form, preteriti-* o. *preterital-bildning, verbal-böjning, -tema* o. s. v., *verbal-* el. *verb-bildning, -paradigm* o. s. v.

3) Andra slags subst. på *-um:*

a) **-eum**: med förledsformer än på *-eums,* än på *-ei;* ifall båda formerna brukas hos samma ord, den förra formen i mera hvardaglig stilart; t. ex.:

Ateneums-elev;

jubileums- el. *-ei-dagar, -fond; jubileums-medalj, -mynt, i jubileums-hänseende* (Sv. D. 21 febr. 1900);

museums- eller *musei-besökare, musei-byggnad, -direktör, -nämden.*

b) **-ium** (med obetonat *i*) med följande olika slags förledsformer:

α) I mera lärd, annars tämligen föråldrad stilart med former på *-ii* av den latinska gen. sing., t. ex.:

Evangelii-text, konsistorii-sammanträde, stipendii-tillsättning o. s. v.; *opii-leverantör* (G. H. T. 26 juni 1900).

β) Vanligen med former på *-ie* (en nyare form för *-ii*), t. ex.:

Evangelie-bok, gymnasie-lärare, kollegie-avgift, kollegie-beslut, kranie-form, opie-droppar o. s. v. (jämte *opium-*, se ovan), *presidie-tal* (i akademi), *privilegie-brev, stipendie-fond, studie-kamrat;*

särskilt subst. på *-arium, orium,* ss. *diarie-bevis, herbarie-skåp, inventarie-förteckning, seminarie-adjunkt; konservatorie-elev, konsistorie-notarie, krematorie-fråga, laboratorie-sal, Observatorie-gatan, oratorie-konsärt, provisorie-regemente, sanatorie-läkare.*

γ) Med form på *-ium* (sällan), t. ex.:

Proscenium-loge.

δ) Med *s* efter *-ium* (sällan), t. ex.:

Laboratoriums-infektion (Sv. D. 25 okt. 1898).

ε) Med adjektivform på *-al,* t. ex.:

Kollegial-styrelse (men *konsistorial-chef* i Sv. D. 30 mars 1900 snarast menat som sammans. av personl. subst. *konsistorial*).

c) -um efter konsonant, med följande slags former:

α) På *-um,* t. ex.:

Album-blad, centrum-borr, datum-ort (Sv. D. 30 mars 1900), *-visare; forum-fråga, minimum-fordringar, -kapital* (ovanlig form i tidn. för *minimi-*, se strax nedan), *samum-blåst.*

β) Med *s* efter *-um* (icke särdeles ofta hos enkla subst.), t. ex.:

Centrums-agrar (i Tyskland, se G. H. T. 5 mars 1900); *korums-flagga;*

maximums-år (för solfläckar, se G. H. T. 17 jan. 1900).

Sammans. former, t. ex. *fotografialbums-lager, förtroende-votums-äskande* (i tidn.).

γ) På *-i,* latinsk gen. sing., t. ex.:

Maximi- o. *minimi-* i de flästa sammans., ss. *-antal, -belopp, -gräns, -problem, -termometer* m. fl. (jfr ovan);

pleni-sal.

δ) På *-e* (ovanlig ny form för *-i*), t. ex.:

Maxime-antal (Stavenow: Frihetst. s. 229).

ε) På *-a,* latinsk pluralform:

Skripta-rättelser (i tidn.).

ζ) Med adjektivform:
på *al: maximal-vikt* (jämte *maximi-vikt* i Sv. D. 22 febr. 1900), *spektral-analys;*
på *-ar: plenar-sammanträde.*

-n (sådant *-n* som icke är bestämd artikel; jfr I kap., I regeln med undantag). Särskilda fall:

-an: mäst med *s*, se V kap., 4.

-en, resp. **-n** efter *l, r:*

a) Enkla appellativa subst. på *-en* mäst utan *s*, se IV kap., 6: b.

b) Latinska abstr. på *-men* med *-s*, se V kap., 5: a.

c) Sammans. former av appellativa på *-en* varierande, se V kap., 1.

d) Landsnamn på **-ien** med flerehanda förledsformer, såsom:

α) På *-ia*, med latinskt utseende, men troligen efter engelskan, t. ex.:
Arabia-fart (Stockholmst. 29 sept. 1898), *Asia-resande* (i tidn. om S. Hedin), *Italia-farare* (G. H. T. 18 jan. 1898), *Kalifornia-vin.*

β) På *-ie*, efter nederländskan, t. ex.:
Asie-, Australie-, Kalifornie-, Ostindie-, Västindie-farare; Sibirie-kännare.

γ) På *-i* (sällan):
Ostindi-resor (G. H. T. 27 april 1899).

e) Landsnamn på **-en** efter konsonant, resp. på **-n** efter *l, r* (hvilka icke ofta användas i sammans.) kunna hava förledsformer av följande slag:

α) Utan förändring, t. ex.:
Rügen-bo (i tidn.), *Hohenzollern-dynastien.*

β) Bildade av namnens stammar utan *-en, -n* (vare sig med historiskt riktig uppfattning av *-en, -n* ss. gammal ändelse, icke ursprungl. hörande till namnen, eller på grund av föreställning, att *-en, -n* är svensk artikel).

Exempel till namn på *-en* (ovanliga):
Egypt-färd (G. H. T. 11 okt. 1898).
Preuss-hat (Stockholmst. 13 okt. 1897).

Till de få namnen på *-n* efter *l, r* torde hithörande former få anses som normala; t. ex.:
Angel-befolkningen, -dialekt.
Gelder-dialekt.

Även till ett stadsnamn på *-n* förekommer dylik form: *Mechel-borna* (invånarna i Mecheln, se Sv. D. 4 april 1900).

-in: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:
Dussin-vara, kummin-ost, russin-kaka;
geografiskt namn: *Dublin-universitetet.*

b) Ett personligt subst. med *s:*
Harlekins-dräkt (med annat uttal: *-kängs-*).

-on: *a*) Enkla subst. utan *s*, se IV kap., 6: c.

b) Sammans. former, gärna med *s*, se V kap., 1.

-un: *a*) Med lexikaliska formen: *Alun-lösning.*

b) Med utelämnande av *-n* (emedan detta ursprungl. är artikel, ehuru det längesedan upphört att så uppfattas):
Falu-bränvin, -bröd o. s. v.

-p: Med *s*, t. ex.:
Biskops-mössa, bröllops-gåva, isops-te, senaps-deg, siraps-tratt.

Svenska ortnamn, t. ex. *Skurups-bo, Alnarps-elev, Åkarps-lagen* o. s. v.; *Löderups-mördaren*, dialektalt *Löderup-mördaren* (G. H. T. 31 maj 1900).

-ar: *a*) Utan *s: Koppar-flaska, pansar-fartyg, peppar-korn, sommar-dag.*

b (Med *s* (en gammal sammans.): *Valmars-rock* o. s. v., folkspråklig o. hvardaglig form för *vadmals-*, fsv. *vadh-mals.*

c) Varierande: *Dollar-furste, -kung* jämte *dollars-man* (i tidn.; den senare formen väl egentl. eng. plural).

d) Sammans. former varierande, t. ex. *hvitpeppar-* o. *cayennepeppar-flaska;*

sammans. av *sommar: försommar-, högsommar-, indian-sommar-dagar; midsommar-afton, -dag, -hälg, -råg, -tiden; mid-sommar(s)-fäst, -natt, midsommar-nattssol, midsommars-vaka; sen-sommar-ljus* (Levertin: Diktare o. Dr., s. 231);

väl med engelskt plural-*s: 5000-dollars-pokalen* (G. H. T. 31 mars 1900).

e) Geografiska namn:

α) Utländska (till språkformen icke svenska) namn utan *s*, t. ex.: *Gibraltar-garnisonen, Madagaskar-krig, Wismar-frågan.*

β) Svenska namn varierande (väl på grund av olikartade grundformer), t. ex.:

Utan *s: Kalmar-bo* (både om staden o. Uplandssocknen); jfr *Axmar-by* (by nära Axmar i Gästrikland).

Med *s: Kökars-dialekten* (på Åland); de påtagligen ursprungl. sammansatta namnen på *-hammar*, ss. *Skefthammars-bo, Öst-hammars-trakten* o. s. v.

-**er**: *a*) Enkla subst. mäst utan *s*, se IV kap., 6: d.

b) Sammans. former varierande (rätt ofta med *s*), se V kap., 1.

-**or**: med olika förledsformer efter olika betydelse-kategorier.

Man kan dela subst. på *-or* i två huvudgrupper: sakliga subst., som hava former utan *s* (i regeln), ock personliga, som hava former med *s*.

A. Till sakliga subst. med former utan *s* höra:

a) Tvänne ämnesnamn: *Fosfor-tändsticka, marmor-byst.*

b) Sakliga nomina agentis av latinsk härkomst, ss. matematiktermen *multiplikator-funktioner*, samt en del nyare namn på mekaniska o. fysikaliska inrättningar, såsom:

Ackumulator-batteri, elevator-rem, generator-ugn, motor-vagn, reflektor-tub, regulator-hjul o. s. v.

B. Till personliga subst. med former med *s* höra:

a) Latinska nomina agentis, såsom:

Censors-resa, doktors-hatt, elektors-röst, inspektors-val, kon-

servators-befattning, laborators-tjänst, lektors-lön, prætors-edikt, professors-utnämning, rektors-ämbete.

b) Latinska komparativer, namn på medlemmar av olika klasser inom studentnationer, såsom:

Juniors-val, recentiors-röst, seniors-kollegium.

c) Ett par ss. appellativa använda mansnamn ur forngrekiska sagan:

Mentors-roll, stentors-röst.

C. Undantagsfall:

a) Sakligt subst. med *s: Ekvators-plan, -region* o. s. v.

b) Personligt subst. utan *s* (sällsynt fall, som knappast kan anses som god svenska):

Konservator-elev (i Sv. D. 23 mars 1900).

-ur: *a*) Utan *s: Asur-färg* (även med huvudacc. på *-ur*), *masur-fanér, purpur-mantel.*

b) Med *s: Approbaturs-betyg, laudaturs-karl, vädurs-fartyg* (*vädur* dock ofta med stark biaccent på *u;* jfr V kap., 2).

-yr: Ett subst. utan *s: Porfyr-vas.*

-us. A. Vanligen utan förändring ss. förleder (i sammans. efter nutida bildningstyp).

a) Sakliga subst., t. ex.:

Akantus-blad, diskus-kastning, kaktus-planta, lupus-patient, Merkurius-banan, modus-bildning, tempus-märke, Venus-passage, Vesuvius-kratern.

b) Personnamn (fornklassiska mansnamn eller svenska familjenamn med latinsk form), t. ex.:

Argus-ögon, Augustus-byst, Bacchus-dyrkan, Homerus-kännare, Horatius-översättare, Kristus-bild, Livius-handskrift, Petrus- ock Paulus-legenden, Plautus-komedi, Plinius-edition, Pyrrhus-seger, Stagnelius-porträtt, Titus-bågen.

B. En del personliga subst. (namn el. titlar) kunna hava förledsformer av äldre typ, härstammande från lat. gen. sing. på *-i*.

a) På *-i* efter konsonant, t. ex.:

Bacchi-broder, -hjälte, -tempel;

emeriti-lön (men *emeritus-klassen:* i tidn.);
farmacie-studiosi-examen;
neptuni-gördel.

b) På *-i* eller nyare *-e* efter ett kort *i*, t. ex.:
Aesculapii-son;
Ansgarii- el. *Ansgarie-förening*, *Ansgarie-bärget* o. *-gatan* i Stockholm;
Berzelii-stoden;
Ignatii-gränden i Stockholm;
Merkurii-orden, *Merkurii-* el. *Merkurie-son;*
pastorprimarie-tjänsten (Ord och Bild 1899 s. 394).

Anm. Av ett sakligt subst. förekommer förledsform på *-i*, som väl är menad som latinsk pluralform:
Cirri-moln (citat efter Öhrvall i Sv. Akad. Ordb. under *antipassad*), *cirri-slöja* (Nord. Fam. III 373).

-at: *a*) Utan *s*: *Pereat-* o. *vivat-rop;*
geografiska namn: *Ararat-bestigning*, *Herat-näjden.*

b) Med *s*: *Sabbats-brott* (även med huvudacc. på *at*), *sal-lats-fat* (även *sallads-* o. s. v., se ovan s. 90).

-et: *a*) Utan *s*: *Debet-post*, *kricket-parti*, *krocket-plan;*
geografiskt namn: *Tibet-resa.*

b) Med *s*: *Sammets-krage.*

c) Vacklande:
Budget(s)-behandling, *-förslag*, *-termin*, *-år* o. s. v., *budget-debatt*, *-fråga* o. s. v. (i tidn.), *budgets-beredning* (i G. H. T.).

-it: Utan *s*, t. ex.: *Facit-bok*, *kredit-post*, *sanskrit-form*, *zenit-distans;*
geografiskt namn: *Tilsit-freden.*

-ot *(-åt)*: *a*) Utan *s*: *Cheviot-kostym*, *muskot-blomma.*

b) Med *s*: *Abbots-värdighet.*

-ut: Utan *s*, t. ex.: *Mammut-fynd*, *vermut-glas*, *vismut-lösning;*
geografiskt namn: *Bejrut-hamnen.*

Nionde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på vokal: Subst. på svagtonigt *-a* såsom förleder i sammansättning.

I. **Kvinnonamn** (dopnamn) på **-a** hava olika former i olika slags sammansättningar, nämligen:

1) Former på **-e**, härstammande från lat. *-æ* i gen. sing., i sammansatta ortnamn.

Förutom namn på städer, ss. *Kristinehamn, Kristinestad, Mariefred, Mariehamn, Mariestad* m. fl., höra hit sådana namn som t. ex.:

Annefors, Beatelund, Evedal, Heleneborg, Johannedal. Katrinefors, Kristineberg, Lovisefarm, -fred, Margretehill, Marietorp, Sofiero o. s. v.

2) De lexikaliska formerna på **-a** i andra slags sammansatta ord. T. ex.:

Anna-, Emma-, Helena-, Johanna-, Kristina-, Margareta-, Sofia-dagen o. s. v.;

S:t Anna-bild (i tidn.); *Eufemia-visorna; Magdalena-hem; Maria-kult; Medusa-huvud; Sofia-hemmet, Sofia-källan* (vid Helsingborg); *Viktoria-museet* (för egyptiska fornsaker, i Upsala) o. s. v.

3) Undantagsvis i några sammans. former på **-en** från tyskan (ht. el. lt.), där *-en* är ändelse i genit. till motsvarande tyska namn på *-e*, t. ex.:

Av *Charlotta, -otte* bildade namn på ställen, ss. *Charlottenberg, -borg, -dal, -lund.*

Marien-glas o. *-tistel:* från tyskan lånade ord, där jungfru Maria åsyftas.

4) Enstaka form utan slutvokal, väl egentl. i folkspråket:

Brit-mässan med sammans. *Britmäss(e)-sommaren,* även (t. ex. i G. H. T. 5 okt. 1898) *Britt-sommaren.*

II. **Nomina propria** på **-a** hava annars ss. förleder (åtm. i nybildade sammans.) de lexikaliska formerna på **-a**.

De kunna vara av flera slag, såsom:

1) Familjenamn (såsom tillhörande ätter eller enskilda män), t. ex.:

Dohna-vapnet, Hjerta-släkten, Vasa-ätten, -ättling,' -konungar, Vasa-bron, -gatan m. fl. stockholmska lokalnamn; *Volta-priset.*

Undantagsvis kan en hithörande sammans. vara bildad med genitivform på *-as: Renstjernas-gatan,* nyare form (i tidn.) för det annars såsom ordfogning bildade namnet *Renstjernas gata* (i Stockholm).

2) Geografiska namn, t. ex.:

Afrika-resande, Amerika-arv, Java-kaffe, Kanada-hjort, Kuba-upproret;

Lena-deltat, Petschora-bolaget, Volga-båt;

Arboga-kringlor, Eskilstuna-kniv, Grenna-päron, Narva-vägen, Vadstena-spetsar; Kristiania-bo, Marsala-vin, Smyrna-fikon.

Alunda-visan, Brännkyrka-gatan, Dannemora-järn, Forsa-ringen, Mora-kulla, Ramkvilla-Johan (i tidn.), *Sorunda-bonde, Våla-stol;*

Haga-parken, Kosta-magasinet, Lomma-cement, Vinga-telegram;

Katarina -o. *Maria-hissen, Klara-bo* (i Stockholm).

3) Diverse slags sakliga nomina propria, ss. namn på stjärnbilder, fartyg, diktsamlingar el. dyl., t. ex.:

Andromeda-nebulosan; Alabama-affären, Vega-expeditionen, -medaljen; Edda-kväde, Veda-hymn.

III. Nyare lånord hava i allmänhet (utan åtskillnad efter genus) såsom förleder de lexikaliska formerna på **-a.**

Dit höra bl. a. en mängd växtnamn samt ämnesnamn, såsom t. ex.:

Akleja-blomma, ambra-doft, begonia-blad, cellulosa-fabrik, cikoria-kaffe, guttaperka-galosch, jakaranda-möbel, kamelia-dam, manna-gryn, platina-tråd, polenta-gryn, reseda-doft, rosa-färg, soda-vatten, soja-böna, spirituosa-försäljning, terrakotta-vas.

Andra slags hithörande subst. med den-kön, t. ex.:

Basilika-stil, firma-register, hansa-kontor (Strindberg: Gustaf V. s. 143), *influensa-epidemi, kamarilla-intriger, kamera-*

bild, kassa-bok, kolera-droppar, kollega-befattning, kria-ämne, liga-pojkar, masurka-steg, opera-text, pascha-titel, polka-takt, prisma-lins, prosa-dikt, tombola-vinst, veranda-dörr, villa-tjuv, vira-parti.

Hithörande neutra, t. ex.:

Delta-land, komma-fel, schema-uppsättning, tema-bok.

IV. Appellativa feminina eller **denköns-substantiv** på **a** förekomma annars med förledsformer i sammans. bildade på många olika sätt.

1) **Utan slutvokal** ock utan annat tillsatt ljud.

Sådan förledsbildning, historiskt uppkommen genom synkope av obetonad vokal (närmast *-e*, uppkommet av äldre *-o*, fsv. ändelse i gen. sing.) hava flera slags subst. på *-a*, såsom:

A. En mängd tvåstaviga substantiv.

Hos tvåstaviga subst. äro ändelselösa förledsformer de normala i nutida hvardagligt språk (åtm. i uppsvenska); d. v. s. de användas så ofta man befinner sig alldeles oberoende av inflytelse från äldre sammansatta ord, bildade efter annan typ.

Innan exempel meddelas, bör påpekas, att en del enstaviga förleder kunna hänföras dels till subst. på *-a*, dels till verb, såsom t. ex. *föd-krok, gung-bräde, hvil-stol, pin-bänk, res-färdig. rynk-band, slung-sten, smitt-ämne* m. fl. dyl.

Exempel på hithörande sammans. till tvåstaviga subst. på *-a*, ordnade efter stamsluten.

-a efter vokal (enstaka fall): *ri-torr, -torka.*

-ba: *klubb-lav, krabb-fångst, krubb-bitare, ribb-ved.*

-da: *grod-rom, gröd-auktion* (i tidn.), *kåd-rik, lad-tak* (hvardagl., annars *ladu-*), *låd-fack, rud-dam, sid-tal, skad-skjuten, skid-frukt, skid-löpare, slid-kniv, våd-eld;*

gädd-drag, krydd-bod, padd-fisk, skädd-vad;

skrind-lass, sländ-trissa, änd-tarm (*änd-* annars ock till *ände*).

-rda: *kard-tråd.*

-fa: *soff-dyna, lymf-kärl.*

-ga: *flug-vinge* (*fråg-vis,* eventuellt till verbet), *kvig-kalv, pig-lön, plåg-fri; sag-förtäljare* o. *sag-ton* (Sv. D. 14 maj 1900; annars vanl. *sago-*); *slag-tröskad säd, stug-golv* (annars också *stugu-*), *flagg-fråga* (eventuellt till *flagg*), *mygg-larv* (eventuellt till *mygg*), *skugg-bild, snugg-munstycke, sugg-tvätt* (hos Wenstr. o. Jeurl.), *vagg-mede.*

-ja: *blöj-tvätt, kaj-ägg, löj-rom, tröj-ärm;*

efter *l* vanligen med sidoformer på *-e* (som här är förhärskande): *balj-växt; bölj-rörelse, -slag; olj-kvarn, -palm* (jfr *olj-aktig*); *sölj-torn; talj-löpare, -rep.*

efter *r* hos ett par subst., det ena också med *-e* (som här är normal form): *färj-karl, -led, -pänningar, färj(e)-trafik; värj-fäste, -gehäng.*

-ka: *hak-lapp, kak-form, klyk-pinne, kruk-växt, kråk-vinge, lok-trä, puk-pinne, råk-ägg, räk-håv;*

brack-håla, brick-duk, dock-kläder, dock-byggnad, fick-ur, flick-pension, jack-ärm; klock-fodral, -kläpp; kryck-käpp, luck-karm, lyck-träff, nuck-moral, rock-haj, snäck-gång, sock-klädd, stick-bunt, svick-hål, tack-lam, veck-havande, -vill (annars *vecko-*);

alk-ägg; ank-dam, plank-ända, rank-växt, skink-omelett, slink-fasoner, änk-hus, -lek (annars vanl. *änke-*);

gurk-frö, kyrk-backe, lärk-vinge;

ask-hög, drosk-kusk, flask-foder, mask-uppläggning, pisk-rapp, risk-plockning, rusk-prick, sisk-bur (task-spelare), visk-säljerska, åsk-väder; polsk-melodi.

-la: *bil-beväpnad, dval-lik, kul-rägn, kyl-knöl, mil-botten, skal-gångar* (i musik), *skol-gosse, sul-läder, sval-bo;*

fyll-hund, fåll-gärdsel, fäll-fångst, gall-blåsa, hyll-fack, kull-dräkt, käll-vatten, myll-blandad, pull-påse (påse med sockerpullor), *skäll-ko;*

märl-nål, pärl-band, ärl-ägg;

-la annars efter konsonant med det konsonantiska *l* ersatt av *-el:* en förledsbildning som särskilt är bruklig i uppsvenskt hvardagsspråk, medan i Götaland åtminstone somligstädes i enskilda ord gärna användes förledsform på *-le-*. T. ex.: *buckel-prydd sköld, fackel-tåg, hummel-bo* (hvardagl., annars *humle-*),

kringel-bak, kägel-bana, murkel-art, mussel-kalk, nässel-kål, räffel-balk, svickel-strumpa, tavel-ram, -utställning (*tavle-utställning* t. ex. G. H. T. 30 okt. 1899), *uggel-bo, vessel-djur* (Wenstr. o. Jeurl., men *vessle-djur* Nord. Fam. XVII 665), *våffel-järn.*

-ma: *am-saga, blom-kruka, dim-bild, flam-rosett* (i fyrverkeri), *grim-skaft, gum-porträtt, im-bad, stäm-band* (fonetisk term), *stäm-föring* (i musik), *trum-pinne.*

-na: *ban-brytare, bön-land, dyn-var, fan-marsch, fen-tagg, hon-djur, hön-kyckling, kan-åkare* (Wenstr. o. Jeurl.), *kron-ljus, kron-vrak, lin-dansare, min-fartyg, run-inskrift, sen-drag, sken-lägga, slyn-år, tran-ärt;*

hinn-frukt, kann-mått, kvinn-kön, pann-ben, pann-mur, pänn-kniv, ränn-hyfvel, tunn-band, vann-ränsning.

-rna: *hjärn-feber, kärn-ved, kärn-mjölk* (eventuellt till vb. *kärna*), *stjärn-bild, tärn-ägg* (jfr *Tärnsundet* i Mälaren), *tärn-bukett* (på bröllop), *urn-form.*

-nga: *dyng-hög, gung-rep, kling-fabrik, klung-bildning, lung-katarr, lång-fiske, sling-ornament, slung-beväpnad, tung-häfta, ång-kraft.*

-pa: *ap-natur, kup-plåt, kåp-klädd, nip-ras* (av *nipa* hög brant å- eller älvstrand: i Norrland), *pip-huvud, rip-jakt, snip-form, såp-bubbla, vip-ägg;*

kapp-krage, klipp-fast, knipp-tals, kopp-ärr, lopp-bett, pupp-tillståndet, sipp-bukett, snäpp-art, sopp-tallrik, trapp-hus, täpp-odling, vipp-bärande;

hamp-frö, lamp-glas, limp-bagare, pump-varietet, rump-tång, simp-art, strump-läst;

harp-ton, skorp-korg, snärp-laddning.

-ra: *ler-kruka* (eventuellt till *ler* n.), *lyr-form, lyr-trä* (för bållspel), *mar-riden* (även *mare-*), *myr-ägg* (*skar-vis* adv.), *skär-form, snar-fångst, tjär-lukt, år-blad* (eventuellt till *år* i folkspråket);

kärr-hjul, snurr-form;

-ra efter konsonant med *r* ersatt av *-er*, t. ex.: *bjäller-klang, citter-spel, ocker-gul, siffer-tal, skulder-blad.*

-sa: *blås-katarr, bras-tändare, dos-barometer, glos-bok, näs-duk, res-kost* (eventuellt till vb. *resa*), *tras-matta, vis-bok;*

böss-kolv, fross-feber, hjäss-ben, mass-möte, moss-belupen, mäss-fall, möss-foder, triss-block;

räfs-pinne; hyls-fabrik;

häx-dans, läx-läsning, pjäx-beklädd, säx-mästare, tax-ned-sättning (Stockholmst. 12 mars 1898; annars *taxe-*), *yx-hammare* (eventuellt till äldre *yx* i folkspråket).

-rsa: *syrs-låt.*

-sja: *hässj-torkning, ryssj-arm.*

-ta: *bet-odling, gat-hörn, gryt-krok, gåt-full, krit-pipa, lut-ackompanjemang, rut-mönster, skat-bo, skut-last, sprut-mönstring, yt-mått;*

bytt-lock, flott-manöver, grott-björn, hytt-mästare, kratt-pinne, matt-väv, ott-fågel (även *ott-sång* hvardagl., annars *otte-*), *pott-kant. rått-fälla, smitt-förande;*

koft-ärm, kräft-håv; lykt-tändare; stylt-gångare;

flint-lås, jänt-unge, lunt-bössa, plant-bänk;

host-attack, kist-botten, list-val.

-rta: *kart-bok, skjort-bröst, tårt-bit, vårt-bitare, årt-hanne;*

pärt-tak, smärt-fri, svärt-hona, svärt-vals (i tryckeri), *ärt-balja* (eventuellt o. hällre till *ärt*).

-va: *druv-klase, duv-unge, gruv-arbetare, kräv-stinn, rov-frö, skiv-lax, snuv-väder, struv-bakerska, sträv-pelare, stäv-hand-tag, tuv-bildning;*

salv-bestrykning, älv-dans; härv-tråd.

B. Några subst. med mer än två stavelser; t. ex. (ordnade efter stamslut):

Sakristi-dörr.

Pomad-burk.

Synagog-förestândare.

Lövkoj-bukett, papegoj-bur.

Näjlik-blomma, rättik-bit (*ättik-fabrik* dialektalt, annars *ättiks-*); med sidoformer på *-e: basilik-tak* (mindre vanligt, annars *basilike-* eller hälst *basilika-tak*), *krönik-anteckning* (Sv. Akad. Ordb. under *anteckning;* annars *krönike-*), *pärsik-kärna* o. *pärsik(e)-träd.*

Hyen-tjut.

Rädis-frö; diakoniss-anstalt, färniss-fabrik, prinsess-pudding.

Kajut-vakt.

Mera tillfälliga bildningar (där man snarast skulle vänta former med *-a*) äro väl följande:

Decim-passager (i en musikanmälan i tidn. Upsala 13 febr. 1900).

Nebulos-materie (i en uppsats av K. Bohlin i N. Ill. T. 16 april 1898).

C. En del sammansatta former till sådana tvåstaviga subst. som hava enkla förledsformer utan slutvokal.

Hithörande exempel upptagas för jämförelses skull nedan i avdeln. 6: B i sammanhang med formerna på *-s.*

2) **Med slutande -e** (företrädande *-a* hos de lexikaliska formerna): från historisk synpunkt en yngre på forntida svag accentuering beroende variant till *-o.*

Sådana förledsformer förekomma hos följande olika slags subst. på *-a:*

A. Subst. på **-ja** efter konsonant, med undantag av några få på *-lja, -rja;* t. ex.:

Tvåstaviga subst.: *Brynje-klädd, gyttje-bad, kedje-bråk, kättje-full, lättje-full, midje-band, mönje-målning, smedje-härd, städje-spänning, vidje-band, ävje-brodd* (växtnamn);

på *-lja: lilje-hvit, vilje-kraft;* med sidoform utan slutvokal: *bölj(e)-rörelse, olje-lampa* o. s. v. (de flästa sammans. med *-e,* ett par med form *olj-,* se avdeln. 1), *talj(e)-löpare, -rep;*

på *-rja: färje-lina, -rodd* o. s. v. (jämte *färj-* i flera sammans., se avdeln. 1).

Flerstaviga subst.: *Bresilje-trä, persilje-sås, valkyrje-skepnad.*

Sammans. av tvåstaviga subst., som hava former på *-e: guldkedje-smyckad, kungslilje-bukett, linolje-flaska, gasolje-lampa.*

B. Åtskilliga subst. av annan form, två- ock flerstaviga, resp. sammansatta.

a) Tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-e*, t. ex.:

Age-lös, bläddre-rot (växtnamn), *faste-dag* (jfr dock den gamla sammans. med *ting: Fastingen*), *faste-brev, fible-växter. flundre-fisk, hätte-bröder, ilske-full, linde-barn, nunne-kloster, ondskefull, semle-bak, styrke-förhållande* (G. H. T. 19 febr. 1900), *sälte-provare, vane-sak, vätske-pelare, åsne-öron, ödle-art.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1), t. ex.:

Alke-kung, ape-katt, flicke-barn, gruve-stadga, humle-bo, hyttebruk, hässje-stång; klubbe-här, -krig; mar(e)-ritt, ockre-färgad, otte-fågel, rese-beskrivning, räfse-skaft; ränte-fot, skade-ersättning, strumpe-band, taxe-bestämmelse, vessle-släktet, änke-man, ärlesläktet.

γ) Med sidoform på *-o*, t. ex.:

Frille-barn, fråge-formulär (jfr tillika *fråg-vis*), *gåve-försäljning* (i tidn.), *äre-lös.*

b) Sammansatta former till åtskilliga tvåstaviga subst., som kunna delas i två grupper:

α) Subst. av hvilka enkla förleder bildas (resp. kunna bildas) med *-e* eller också inga enkla förledsformer äro anträffade; t. ex. *skolage-mål* (Sv. D. 10 okt. 1899), *såpbubble-blåsning, äggule-olja, ägghvite-ämne* (men *ägghvit(s)-sjuka*), *Trollhättefallen, gaslåge-krans* (i tidn.), *rundrese-biljett, livränte-anstalt, lungröte-fall* (i tidn.), *brandskade-ersättning, hagelskade-försäkring* (m. fl. dyl.), *friskare-anförare, tornspire-byggnad, jaktstadge-* o. *legostadge-komité, kolsyre-halt, svavelsyre-drama* (m. fl. sammans. av *syra*), *hamntaxe-väsendet, posttaxe-förhållanden* (i tidn.), *sjötunge-filet, sedvane-rätt, mulåsne-drivare.*

β) Subst. av hvilka enkla förleder bildas i andra former än på *-e*.

Hit höra åtskilliga sammans. subst., där motsvarande enkla förleder bildas utan slutvokal, hvarpå exempel anföras nedan i 6: B); dessutom t. ex.: *vapenhvile-förslag* (jfr *hvilo-* o. *hvil-*); *vagnhyre-taxa* (Sv. D. 22 dec. 1899; jfr *hyres-*); *sjukkasse-styrelse, sparkasse-räkning* (m. fl. dyl.; jfr *kassa-,* se ovan III);

arbetsstuge- o. *läsestuge-idén* (i tidn.; jfr. *stugu-* o. *stug-*); *trävare-utförsel* (sällsynt fall för *-varu-* i G. H. T. 11 nov. 1899).

c) Några trestaviga subst. med stark biaccent på mellanstavelsen (m. a. o. »formellt sammansatta» med tvåstaviga efterleder, hvilka icke brukas som självständiga ord), t. ex.:

Allmose-utdelning, *barnmorske-elev*, *domsage-arrende* (i tidn.), *mjöldryge-förgiftning*.

d) Åtskilliga tre- o. flerstaviga subst. med olika ändelser, såsom:

α) Personliga femin. på **-inna** utan undantag, t. ex. *gudinne-gestalt*, *herdinne-hatt*, *judinne-skönhet*, *käjsarinne-mordet*, *lärarinne-värksamhet*.

β) Personliga femin. på **-ska**, som icke utgå från folknamns-adj. på *-sk*, t. ex. *kassörske-plats*, *kokerske-lön*, *mäjerske-tjänst*, *sköterske-hem*, *sömmerske-lön*.

γ) Några få subst. på **-ia** med obetonat *i*, däribland några vanligare växtnamn (jfr ovan III), t. ex.:

Akasie-träd, *dalie-grupp*, *fuchsie-odlare*;
glorie-krönt, *historie-forskare*.

δ) Några subst. på **-ika**, som delvis dock hava även andra former (jfr 1: B ovan), t. ex.:

Basilike-byggnad, *-form* o. s. v., *fänike-indelning*, *krönike-berättelse*, *pärsike-träd*.

e) Några trestaviga subst. med huvudaccent på mellanstavelsen. Dit höra, förutom subst. på *-inna*, t. ex.:

Kopie-präss; *madonne- och helgon-måleri* (Ord och Bild 1899 s. 558), *madonne-anlete*, *-lik* (adj.), även *madonne-bild* (G. H. T. 4 jan. 1899, mindre vanligt för *madonna-bild*); *Sibylle-gatan* i Stockholm.

3) **Med slutande -o:** av fsv. *-o* i gen. sing. hos femin. med nom. sing. på *-a*.

Detta fsv. *-o*, annars ofta ss. svagtonigt övergånget till *-e*, vidare ofta ss. obetonat (utan biaccent) alldeles bortfallet (synkoperat), kunde i många sammansatta ord, såsom ännu i relativt sen tid uttalat med (svag) biaccent, bibehålla sig såsom *-o* (jfr vidare Kock i Sv. Landsm. XIII: 11).

Förledsformer på *-o* förekomma nu hos åtskilliga subst. på *-a* av följande slag:

a) Tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer (i vårdad prosa) endast på *-o*, t. ex.: *Hälso-vård, känslo-utbrott, lego-avtal, stämmo-böter, tredsko-dom, villo-mening.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (i några fall dock även hänförliga till verb), t. ex.:

Duvo-post, födo-ämne, harpo-klang, hvilo-dag, kron(o)-fogde, kyrk(o)-ruin, lycko-bådande, pino-rum, plågo-bädd, sago-lik, sid(o)-hugg, smitt(o)-förande, tungo-mål (annars *tung-* i alla sammans.), *vecko-lön.*

Särskilt märkas ett par fall, där de kortare sidoformerna endast förekomma i vissa gamla sammans., men icke användas i nutida ordbildning:

Faro-bringande (i G. H. T. 18 april 1900; jfr *far-håga*).

Sysslo-lös o. *sysslo-man* (jfr *syssel-sätta*).

γ) Med sidoformer på *-e*, t. ex.:

Frillo-barn, gåvo-brev (med *-o* nästan genomgående, undantagsvis i nyare sammans. *gåve-*), *äro-rik.*

δ) Med tväggehanda sidoformer, t. ex.:

Frågo-dag (jfr *fråg-vis*, annars *fråge-*).

Kvinno-namn o. s. v. (jfr *kvinn-folk, kvinn(o)-kön, kvinns-person, kvinn-* el. *kvinns-dagsvärke, -arbete*).

b) Sammansatta former till några tvåstaviga substantiv.

α) Till subst. som även hava enkla förledsformer på *-o*, t. ex.:

Bondkyrko-församlingen, domkyrko-byggnad, Storkyrko-brinken (men *Brännkyrka-gatan*, nybildad sammans. af sockennamn, jfr ovan II);

kommunalstämmo-beslut (m. fl. dyl. sammans. till *stämma*); *halvvecko-upplaga.*

β) Till andra subst., t. ex.:

midfasto-söndag (men *faste-* ss. enkel förled);

lövhyddo-högtiden (med enkel förledsform icke anträffad).

c) Ett flerstavigt enkelt subst.: *Människo-hand, -kännare* o. s. v.

4) **Med slutande -u:** av fsv. *-u,* en äldre form av ändelsen i gen. sing., hvilken i senare fsv. oftast ersattes med *-o* till följd av den s. k. vokalbalansen, men i vissa fall bibehöll sig såsom *-u.*

Denna förledsbildning förekommer nu hos subst. av följande slag:

a) Ett par tvåstaviga subst., som hava endast former på *-u*: *Furu-timmer, varu-lager.*

b) Några tvåstaviga subst. som hava sidoformer utan slutvokal:

Gatu-belysning o. s. v., *gat(u)-sångerska* o. s. v.
Ladu-svala o. s. v., *lad(u)-byggnad, -tak.*
Stug(u)-dörr, -golv o. s. v.
Tjär(u)-bränning, tjär(u)-stickor (i en tidningsnotis från Norrland med *-u*); annars utan *-u.*

c) Sammansatta former till en del av nyssnämda subst. (eventuellt med på annat sätt bildade paralellformer hos andra sammans. av samma subst.), t. ex.:

tvärgatu-perspektiv (med sidoform *-gats-* hos sammansatta namn på gator, t. ex. i Stockholm, se I kap., II);

höladu-byggnad;

backstugu-sittare, dalstugu-typen (Sv. D. 12 febr. 1900), *förstugu-svale* o. s. v. (med sidof. *-stuge-* i en del nyare sammans., se 2: B: b);

hvitvaru-handel, järnvaru-lager, kortvaru-affär, matvaru-förråd, trävaru-export o. s. v. (med ovanlig sidoform *-vare-* i *trävare-utförsel,* G. H. T. 11 nov. 1899).

5) **Lika med de lexikaliska formerna på -a.**

Sådana former äro regelmässiga hos åtskilliga nomina propria samt hos nyare lånord ss. förleder i sammans. av nyare datum (se ovan I—III). Men annars äro de sällsynta ock förekomma allmänt brukliga endast hos två gamla svenska appellativa subst., hvilkas nutida lexikaliska former på *-a* utgått från forna oblika kasus hos maskul. på *-e,* nämligen:

Fasa-väckande, våda-dråp o. *-skott.*

Ett mera sällsynt hithörande fall är *dvala-liggare* (om djur som ligga i vinterdvala, i Ups. N. T. 5 maj 1900).

6) **Med slutande -s** utan ändelsevokal.

Sådana former förekomma hos:

A. Tre subst. av icke sammansatt form (tvänne tvåstaviga, ett trestavigt):

Kanns- i *kanns-krus,* hvardagl. för *kann-krus:* med *s* från sammans. med kardinaltal ss. *tvåkanns-, fämkanns-krus?*

Kvinns- i *kvinns-person,* eventuellt *kvinn(s)-dagsvärke, -arbete,* möjligen en gammal form, identisk med fsv. *quinz-* i adj. *quinzliker,* möjligen ock nyare paralellbildning efter *mans-* i *mans-person, -dagsvärke* (jfr *kvinn-folk, -kön,* paralella med *man-folk, -kön*).

Ättiks-, normalform åtm. i uppsvenska hvardagsspråket (utom före *s* i *ättik-sprit, -syra*), t. ex. *ättiks-flaska, -ål* o. s. v.; med dialektala variantformer i *ättik-,* även *ättike-fabrik* (i tidningsannonser).

B. Sammansatta el. prefixbildade subst., däri efterlederna äro tvåstaviga subst. av hvilka enkla förleder bildas utan slutvokal ock utan tillsättning av annat ljud.

Former med *s* äro dock icke hos subst. på *-a* lika förhärskande som hos sammans. av enstaviga på konsonant (se V kap., 1). Ganska ofta förekomma här också ändelselösa former eller former på *-e;* dessa senare, som det tyckes, särskilt gärna anlitade, när det är fråga om att nybilda för tillfälligt behov (i normalprosa, tidningsliteratur o. dyl.). Sådana former upptagas bland exemplen här nedan i sammanhang med *s*-formerna för bättre översikts skull.

Efter vissa konsonanter i stamslutet (näst före *-a*) kan man icke alls använda förledsbildning med *s,* såsom:

a) Efter *s.* Här användas olika former, ofta växlande efter stilarten, t. ex.:

gallblåse-inflammation; snusdos-lock, speldos-ackompanjemang; folkvis(e)-melodi, -sångare, -ton;

sparböss-lås; trämass(e)-fabrikant, -papper; renmoss(e)-utfodring; högmässo-, högmässe-, högmäss-predikan, larsmäss(e)-päron, valborgsmäss(o)-afton, -eldar, (med alldeles fjärmad betydelse:) *skilsmässe-mål; nattmösse-politik;*

patronhylse-fabrik (i tidn.); *hemläxe-system, stenyx(e)-former.*

b) Efter konsonant med nästföregående *s* (jfr IV kap., 2); t. ex.:

pottaske-lösning (Nord. Fam. IX 99), *åkardrosk-trafik, jakt-flask-fodral, hårpisk-prydd, grönsisk-bo;*

kikhost(e)-epidemi; dragkist-låda, likkist-plåt; prisliste-frågan (Ups. N. T. 4 maj 1898).

c) Efter *l* med föreg. konsonant: med former utan slutvokal efter *rl*, annars på *-e;* t. ex.:

glaspärl-band, sädesärl-vinge;

sköldbuckle-form, saffranskringle-bak, stenmurkle-sås, blind-nässle-blad, nattuggle-ögon.

Exempel på sammans., där förlederna äro sammansatta subst. på *-a,* motsvarande enkla förledsformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1: A).

-ba: *spikklubbe-blad* (Nord. Fam. III 941; annars väl ock *spikklubbs-*), *barnkrubbe-föreståndarska.*

-da: *boklåds-fönster,* men *brevlåde-befordran* (G. H. T. 5 febr. 1900), *brevlåd-tömning* (Stockholmst. 30 nov. 1897); *hel-sids-plansch* (el. *helsides-*, se nedan avdeln. 7), *halvsids-tillkännagivanden* (Söndagsnisse 11 febr. 1900), *dubbelsids-teckning* (i tidn.);

sköldpadds-unge (sköldpadd- före *s* i *-skal, -soppa);*

höskrinds-åkning; dagsländs-artad (Aftonbl. 12 april 1891), *dagslände-liv.*

-fa: *liggsoffs-madrass.*

-ga: *spyflugs-larv; skolfrågs-debatter* (Sv. D. 4 juli 1899); *barnpigs-* el. *barnpige-tjänst;*

unionsflaggs-bråket.

-ja: *siklöj-rom; ylletröj(s)-paket; blanksmörjs-butelj; ång-färje-förbindelse, -trafik.*

-ka: *pepparkaks-gumma, blomkruks-fat, blåkråk(s)-vinge* (ursprungl. hithörande: *rödhake-sångare,* av *rödhaka,* t. ex. hos A. F. Dalin; senare ersatt av *rödhake* genom ellips av det sammansatta ordet);

västficks-format, skolflicks-manér; kyrkklocks-inskription, men *gasklocke-bygge* (i tidn. Upsala 8 maj 1900); *fönsterlucks-hake, olycks-fågel* (jfr da. o. t. former också med *s*), *tändsticks-ask*; *det vinranks-klädda bärget* (Nord. Fam. X 1380), men *vinrank-varieteter* (Fyris 20 okt. 1897); *piplärk(s)-unge.*

-la efter lång vokal; *s*-form sällsynt, t. ex. *stålkuls-fabrik* (i tidn.); annars mäst med *-e*, t. ex.:
eldkule-bana, kolmile-botten;
folkskole-inspektör, -sal, -väsen o. s. v., *folkskol(e)-lärare, lappfolkskol-hus* (Sv. D. 13 febr. 1900); *ridskole-kurs, småskole-barn, Söndagsskol-klockan* (namn på en tidning);
fotsule-avtryck; tornsvale-släktet (Nord. Fam. XVI 529).

-lla: *råttfälls-taktik* (Sv. D. 23 jan. 1900), *dalkulls-* el. *dalkulle-dräkt.*

-ma: *smörbloms-bukett, lufttrums-galler.*

-na efter lång vokal: *bondböns-land, renfane-blomster; järnkrone-orden, takkrone-ekläreringg; handmine-fartyg, sjömine-trupper; lönnrune-skrift; järnvägsskene-tillvärkning;*
ett par subst. med synnerligen varierande förledsbildning äro:
bana, t. ex. *Beridarbans-gatan; ryska sydban-bolaget, Ofotenban-bygget* (i tidn.), annars mäst med *-e: bibane-anläggning, järnbane-projekt, lokalbane-nät, statsbane-linje, västkustbane-personalen;*
krona (svensk myntenhet) i sammans. med kardinaltal, t. ex.: *enkrone-* el. *enkrons-mynt, enkrone-lotteri* (Sv. D. 31 dec. 1899), *enkronas-lott, -tombola, 1-kronas-märke; tvåkrone-* el. *tvåkrons-mynt, tiokron(s)-sedel, hundrakrone-sedel, hundrakrono-sedel* (mindre vanlig form, t. ex. i tidn. Upsala 23 april 1900), *500-kronors-streck* (m. avs. på politisk rösträtt), *tusenkronors-revärs* (jfr I kap., I).

-nna: *bukhinne-* o. *hjärnhinne-inflammation, fämkanns-krus, ångpanne-explosion; stålpänns-ask* (*stålpänn-skaft*, jfr I kap., IV), *stålpänne-konstruktion* (Fyris 13 okt. 1897); *tjärtunne-bål.*

-rna: *nordstjärne-riddare, brudtärne-dräkt, gravurne-fynd.*

-nga: *ormslinge-ornament, vattenång(s)-mättad luft;* ovanlig form, lika med lexikal. formen: *oxtunga-kotletter* (Sv. D. 8 jan. 1899).

-pa: *bikups-rad, säckpip-blåsare, snörips-jakt,* men *moripорre* (bastard-fågel);

rägnkapps-tyg, pälskapp(s)-ficka; skyddskopp(s)-ympning, smittkopps-epidemi; blåsipps-bukett, drillsnäpp(s)-ägg, saftsopps-tallrik; Domtrapp-huset (mera sällan ss. nyare form *Domtrapps-huset:* i Upsala);

båglamps-belysning, glödlamp-rader (Stockholmst. 20 sept. 1897); *ullstrumps-tvätt; nyckelharp(s)-virtuos, kryddskorps-bak.*

-ra: *stenkolstjär-lukt; skottkärr-hjul; dombjällre-prydd.*

-ta: *hvitbets-odling, sidogats-mynning* (i tidn.), *världsgåte-tolkare* (Sv. D. 17 jan. 1900), *rödkrits-kors, fönsterruts-krossare. snöskat(s)-ägg; brandsprute-* el. *brandspruts-mönstring, ångsprut-fabrik* (G. H. T. 9 juli 1898);

smörbytts-lock; riksflotte-skatt (i Tyskland, se Sv. D. 16 febr. 1900); *markatts-fysionomi,* men *markatt-hona* (t. ex. hos Brehm); *halmmatte-flätning; julotte-* el. *julotts-predikan;*

i gaslykts-form (i tidn.).

-rta: *Sjökarte-kontoret, nattskjorts-linning; trycksvärts-* el. *trycksvärte-doft, -fläck; smörtårts-fat.*

-va: *vindruvs-klase; brevduve-,* även *brevduv-post, kolgruve- (kolgruv-) arbetare, -explosion; hundrovs-blad, brödskiv-hög;*

garnhärvs-buntar.

C. En del sammansatta eller eljest med stark biaccent på näst sista stavelsen uttalade (»formellt sammansatta») flerstaviga subst. på *-a,* där efterlederna icke äro anträffade som enkla förleder i sammans., t. ex.:

Gräshopps-art, -ben, -vinge o. s. v. (*gräshopp(s)-svärm,* jfr I kap., IV), *gullvivs-bukett, ingefärs-päron; jordärtskocks-pyré* o. *kronärtskocks-botten; morkulls-jakt, nötskriks-vinge, nötväcks-ägg,*

pepparmynts-kaka (Sv. D. 19 nov. 1899, men i Nord. Fam. XII 1015: *pepparmynt-olja* m. fl. sammans. utan *s*); *slagdängs-musik; svartsjuks-drama* (G. H. T. 27 mars 1899 m. fl. st.); *ägghvits-sjuka* (även *ägghvit-* enligt I kap., IV, samt *ägghvite-* enligt avdeln. 2: B: b, se s. 107).

Dessutom kunna hit räknas några subst. som också hava variantformer utan *-a*, dock mindre vanliga, såsom:

Almanacks-upplagor, kackerlacks-vinge, murgröns-ranka.

7) **Med slutande -es.**

Sådana former förekomma hos:

a) Ett par enkla subst., där *-es* synes bero på främmande förebilder:

Hyres-gäst, -medel o. s. v. (i alla sammans. där förleden icke är sammansatt, jfr *vagnhyre-taxa* ovan sid. 107): väl efter ett äldre lt. *hüres-*, jfr nyare lt. *hürs-mann*, ndl. *huurs-man* »hyresgäst».

Skades-lös, redan hos Lind 1749 jämte äldre *skade-lös* (enda formen hos Serenius 1741): väl efter da. *skadesløs.*

b) Sammans. av **sida** (om sida i bok), ss. *dubbelsides-plansch, helsides-bild, -illustration, -plansch:* måhända kontaminationsform mellan normalt svenskt *helsids-* (efter regeln i 6: B) ock da. *helside-billede* (med understöd av sv. adverben *av-, jäm-, ömse-sides*?).

8) **Med slutande -as** (m. a. o. genit. sing.):

Sådana former (redan förr omtalade i detta kapitel) äro:

Renstjernas-gatan (se ovan sid. 101).

Enkronas- ss. förled i nyare sammans., t. ex. *enkronas-biljett, -tombola* o. s. v. (jfr ovan s. 113).

9) **Med slutande -er:**

Gnister-aska, -fångare, -släckare o. s. v., egentl. av subst. *gnistra,* dialektisk variant till *gnista* (jfr vb. *gnistra* i riksspråket).

10) **Med slutande -en:** efter t. *-en* (i gen. sing.) till motsv. t. subst. på *-e.*

Hit höra de redan (sid. 100) omtalade formerna *marien-* o.

(i ortnamn) *Charlotten-*, annars växtnamnet *ärenpris* samt familjenamn, ss. *Liljenkrans, Ehrenborg*, i den mån de få gälla som sammansatta svenska ord.

V. Neutra på -a
(utom sådana som nämnas under II, III ovan).

Dessa få subst. hava så olika förledsformer, att de bäst behandlas hvart för sig.

Dricka: med form *dricks-* (t. ex. *dricks-ankare, svagdricks-butelj*), regelmässig nutidsform till det sammansatta *svagdricka*, men ursprungl. till subst. *drick* »dryck», fsv. *drikker* (jfr s. 39 f.).

Hjärta med två former: *a*) *Hjärt-blad, -fel, -ängslan* o. s. v., utan *-a* bl. a. i alla sådana sammans. där det menas kroppsorganet eller något av liknande form. *b*) *Hjärte-god, -vän* o. s. v. med *-e* i sammans. med överförd andlig betydelse.

Öga: *a*) *Ögon-*, enkel förledsform i alla nyare sammans. ss. *ögon-hår, -läkare, -mått* o. s. v. (även sammans. *glasögon-glas* i en annons, annars med *s*, se nedan); trol. väsentl. efter lt. *ôgen* (nht. *augen*), ersatt med den svenska plur. på *-on*.

b) *Ögna-*, arkaist. i *ögna-blick, -märke, -sikte* (jämte nyare former med *ögon-*) av fsv. gen. plur. *øghna-*.

c) Sammans. form på *-ons-* (*s*, fogat till plur.), t. ex. *glasögons-bågar, -orm*.

Öra: med fyra former (den tredje dock endast i enstaka gammal sammans., hvars efterled icke nu finnes som självständigt ord): *a*) *Ör-* (jfr lt. *ôr-*), t. ex. *ör-hinna, -hänge, -värk*. *b*) *Öron-* (jfr lt. *ôren-*), t. ex. *öron-bikt, -sjukdom, -spruta*. *c*) *Örn-* (äldre *örne-* av fsv. gen. pl. *ørna-*), nu endast i *örn-gått*. *d*) *Örna-*, arkaist. i bibl. *örna-tasslan* o. *-tasslare*.

Tionde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på vokal (forts.): Subst. på svagtonigt *-e* samt subst. på övriga vokaler såsom förleder i sammansättning.

I. Nomina propria på **-e** hava i allmänhet såsom förleder i sammans. de lexikaliska formerna på **-e**.

Sådana kunna vara av olika slag, såsom:

1) Personliga, t. ex.:
Ariadne-tråd, Cybele-dyrkan, Psyke-myten; Dante-forskare, Frode-friden; Bonde-palatset, Scheele-gatan, Sture-morden, Trolle-vapnet; Tykobrahe-dag, Stensture-fonden, Grefture-gatan.

2) Geografiska namn, dock med undantag för vissa landsnamn, där former på *-es* förekomma.
Exempel på hithörande sammans.:
Elbe-ångbåt, Schelde-mynningen; Gefle-ån, Sköfde-trakten, Södertälje-kringla, Roeskilde-freden; Alsike-klöver, Börje-gatan (i Upsala, efter *Börje* socken), *Huddinge-trakten, Skuttunge-dialekt; Gellivare-malm, Rejmyre-glas.*

Sammans. av landsnamn:

α) Med lexikal. formerna, t. ex.:
Skåne-bonde, -lagen, -pastorat o. s. v.
Chile-regeringen (-salpeter).

β) Med *-es* (enbart):
Närkes-bonde, -mål o. s. v.

γ) Varierande, dock hälst med *-es:*
Norges-resa, -vistelse (i tidn.) jämte *Norge-besök* (t. ex. i G. H. T. 10 ock 22 mars 1900).
Sannolikt kan till sista gruppen också räknas *Sverge* (endast sammans. *Sverges-resa* en gång anmärkt i tidn.) samt *Frankrike* o. *Österrike* (av hvilka sammans. icke hava påträffats).

II. Subst. med ändelserna **-ande**, **-ende** ock **-else** hava såsom förleder de lexikaliska formerna på **-e**.

1) Subst. på **-ande**, **-ende**, av tväggehanda art:

a) Presensparticip ss. personliga subst., t. ex.:

Besökande-antal (på ett museum), *kärande-ombud, ordförande-klubba, resande-rum, svarande-biträde.*

b) Verbalabstrakta, neutra, t. ex.:

Egande-rätt (väl ursprungl. bildat med gen. sing. av personl. presenspartic., fsv. *æghanda-* »den egandes», men fattat ss. likställt med *besittnings-rätt*) samt andra kanske efter detta ord bildade sammans. med *rätt,* ss. *avgörande-, beslutande-, bestämmande-, förfogande-, nyttjande-rätt;* vidare: *frikännande-dom* (i tidn.), *uppförande-betyg, yttrande-frihet;*

förtroende-man, inneboende-system, misstroende-votum, uppseende-väckande.

Tvänne undantagsfall:

α) En enstaka form på *-es:*

Lidandes-historia, väl direkt uppkommet ur det ss. ordfogning bildade uttrycket *Kristi lidandes historia* (kanske med tanke på *passions-historia* i samma bet.); efterbildat: *lidandes-kval* (Ord och Bild 1899 s. 616).

β) En form med ellips av ändelsen *-ande:*

Medvets-lös, ett tämligen nytt ord, att döma av dess saknad hos A. F. Dalin (även i handordb. 1868): månne bildat efter *samvets-lös* (med tanke på lat. *conscientia* såsom betydande dels »samvete», dels »medvetande»?)? Jfr annars av verb med partikelsammansättning bildade förleder, ss. *avrätts-plats* m. fl. (behandlade i XIII kap., B: 5: b).

2) Subst. på **-else**, t. ex.:

Bakelse-fat, begynnelse-bokstav, bemärkelse-dag, betydelse-lära, döpelse-akt, fängelse-direktör, födelse-dag, förargelse-klippa, förföljelse-mani, inflytelse-rik, rökelse-kar, rörelse-kapital, salvelse-full, skickelse-diger (jfr med *s: ödes-diger*), *stiftelse-urkund, väckelse-predikant, åminnelse-tal.*

Anm. Det är anmärkningsvärt, att danskan i motsats till svenskan oftast använder *s,* t. ex. *begyndelses-bogstav, forberedelses-examen, forfattelses-tid, forfølgelses-aand, følelses-liv, styrelses-sæt* o. s. v.; dock även *røgelse-fat, stavelse-deling* (men *tostavelses-ord*).

III. Hos subst. på **-are** förekomma flerehanda förledsformer, dock endast de tvänne första mera brukliga.

1) På **-ar** (m. a. o. med förlorat *-e*).

Dessa former förekomma:

a) Ensamt brukliga hos några sakliga subst., till hvilka finnes en äldre variantform på *-ar* även i självständig användning, såsom:

Altar-duk, ankar-boj, bägar-foder, hammar-slag, kammarjungfru, -rätt, pelar-bas.

b) Förhärskande i tal- o. hvardagligt skriftspråk hos personliga ock övriga sakliga subst. på *-are;* t. ex.:

Arbetar-förening, bagar-bod, dykar-klocka, fiskar-flicka, hökar-bod, jägar-horn, kapar-bragd, krämar-politik, läkar-arvode, läktar-våning, lärar-möte, riddar-dikt o. *Riddar-torget* (i Upsala), *rövar-band, skeppar-historia, skräddar-räkning, torpar-hustru, åkar-droska* o. s. v.

Även sammansatta el. därmed likställda former, ss *trekäjsar-möte, bokförläggar-firma, skomakar-värkstad, trädgårdsmästarbostad, plåtslagar-gesäll.*

2) På **-are** (= de lexikal. formerna).

Sådana former äro rådande i högtidligare prosa ock åtm. ganska vanliga jämte former på *-ar,* ofta alldeles efter individuellt tycke, i normal prosa utan vidare högtidlig prägel, t. ex. den som användes i vanlig tidningsstil, där båda formerna ofta brukas utan åtskillnad om hvarandra.

I värs har man fritt val mellan *-ar* o. *-are* efter meterns krav.

Betecknande för förhållandet mellan *-ar* o. *-are* är, att åtskilliga namn på gator el. platser i Stockholm, bildade av personliga subst. på *-are,* oftast skrivas med *-e,* men allmänt uttalas utan *-e,* t. ex.:

Beridare-bansgatan; Bryggare-, Holländare-, Parmmätare-, Riddare-, Skomakare-gatan; Kolmätare-gränden; Räntmästaretrappan.

Vidare må anmärkas, att någon gång en förledsform på *-e* tycks betingas av efterledens arkaisk-poetiska art, t. ex. i

det av det helt hvardagliga ordet *luffare* bildade uttrycket *på luffare-stråt* (i tidn.), där förleden icke gärna har annan form än på *-e* på grund av stilarten hos ordet *stråt* (jfr poet. *på giljare-stråt*).

3) På **-ars** (*-e* borta, men *s* tillfogat): endast undantagsvis hos sammans. av ordet *kammare* i lägre stilart, t. ex.:

(Jenny Nyströms) barnkammars-laveringar (i G. H. T. dec. 1898);

sängkammars-möbler (i en tidningsannons).

4) På **-ares** (gen. sing.).

Ett exempel: *Davidbagares-gatan,* nyare form (t. ex. i Sv. D. 12 febr. 1900) för *David bagares gata,* likställd med *Renstjernas-gatan* (se s. 101, 115).

5) På **-er,** den tyska (lt. el. ht.) formen för sv. *-are.* Hit höra:

Mäster-brev, -katt, -kock o. s. v. efter lt. *mester* (hvarav även sv. *mäster* ss. titel).

Bologneser- eller malteser-hundar (Sv. D. 16 nov. 1899).

6) På **-ers,** tysk (väl väsentl. lt.) form: endast i ett par sammans. med *man:*

Borgers-man (jfr t. *bürgers-mann*).

Ridders-man (mlt. *ridders-man*).

IV. Maskulina eller **denköns-substantiv** på **-e** av andra kategorier än de som behandlats här strax förut (i avd. I—III) kunna hava förledsformer i sammans. bildade på åtskilliga sätt.

1) **Utan slutvokal** ock utan annat tillsatt ljud.

Denna förledsbildning, historiskt beroende på synkope av obetonat *-e,* uppkommet till följd av svag accentuering av fsv. *-a* i gen. sing. el. plur. till hithörande maskul. subst., förekommer hos subst. på *-e* av följande slag.

A. Åtskilliga tvåstaviga subst.

Hos tvåstaviga subst. äro ändelselösa förledsformer nor-

mala i nutida hvardagsspråk (lika väl som hos femin. o. s. v. pä *-a,* se IX kap., IV: 1).

Innan exempel anföras, bör påpekas, att en enstavig förledsform ibland kan hänföras efter tycke ock smak antingen till ett subst. på *-e* eller till annat ord, såsom till ett verb, t. ex. *flott-timmer, rull-tobak, värm-apparat,* eller till enstavig även självständigt brukad variant av substantivet, t. ex. *kugg-hjul, käk-ben, sav-ring, vigg-form,* eller till en (låt vara dialektal) variant på *-a* av subst., t. ex. *and-hämtning, bull-bak, grädd-kanna, släd-mede, spjäl-värk, tim-visare, änd-lös* (med själva *e*-formen dialektal: *fross-brytning, gall-feber, kärn-frisk, skugg-bild*).

Exempel på hithörande sammans. av tvåstaviga subst. på *-e,* ordnade efter stamsluten.

-be: *gubb-hus, stubb-upptagning.*

-de: *släd-färd, spad-tag;*
grädd-kaka, kudd-var;
bond-dräng, fränd-sämja.

-rde: *mjärd-fiske.*

-ge: *båg-linje, -skytt, hag-mark, krag-tag, log-golv, mag-grop, steg-pinne;*
bagg-horn (bagg-söta), kagg-botten.

-je: *galg-fågel.*

-ke: *drak-bo, hak-kors, lak-rom, lak-runnen tunna, stak-hög, stak-matta, stråk-föring, vek-tåg* (en art Juncus; så hos Lundell, hos andra *veke-tåg*);
back-hare, nack-ben;
pojk-byting (jfr *pojk* i dial.);
bjälk-lag, kälk-backe;
bunk-stål, mank-läder, tank-full;
busk-växt, handsk-bod, ljumsk-bråck.

-le: *mul-bete, -sjuka, pål-brygga, sel-don, spol-mask, strål-krans, sval-gång, tjäl-lossning;*

bull-hög, knall-bygden, kull-formig, skall-bildning (antropologisk term);

-le efter konsonant: *navel-sträng* (i dial. även självständ. *navel*); åtm. i uppsvenskt talspråk: *hummel-gård.*

-me: *stom-karta, tim-glas, tum-nagel; holm-uppfylld sjö.*

-ne: *fån-grin, han-fot* (sjömansord), *han-blomma, mån-gård, spen-varm;*
finn-bygd, grann-gård, pinn-harv, tinn-krön.

-nge: *fång-vård, ung-stinn, ving-pänna.*

-pe: *grep-korg, knap-adel, strup-katarr;*
dropp-bildning, kapp-land;
stolp-rad, järp-ägg.

-re: *dår-hus, har-tass, njur-lidande, skar-snö, star-holk;*
härr-kläder, orr-lek, sparr-värk, sporr-trissa;
i uppsvenskt hvardagsspråk: *haver-soppa* (annars *havre-*).

-se: *bus-fasoner, pås-papper;*
goss-kläder, krass-knopp, moss-odling;
ox-hud, gums-horn.

-te: *rot-mästare, sat-unge;*
kott-bärande, -fjäll, -klängning (jämte *kotte-* i samma sammans.);
mjält-hugg; jämt-yngling (i tidn., jfr *Jämt-land*); *vant-tumme;*
borst-bindare, furst-biskop.

-ve: *Gref-bron* o. *Gref-gatan* i Stockholm, *klav-binda, näv-rätt;*
kärv-hög.

B. En del sammansatta former till tvåstaviga subst., som hava enkla förledsformer utan slutvokal (ock hvarpå exempel meddelas för jämförelses skull tillsammans med former på *s* nedan i avdeln. 4: B); dessutom några få andra subst. med mer än två stavelser, nämligen:

a) Några »formellt sammansatta» subst. på **-rre**, t. ex.:
Abborr-fiske, ekorr-bo, kardborr-blad, ållonborr-krig (i tidn.).

b) Ett subst. på *-inge* (hvilket också har förledsform på *-e*): *Hälsing-bonde, hälsing-gårdarna* (i Upsala vid distingen).

2) **Med slutande -a.**

Hithörande former, hvilka till ursprunget äro gamla genitiver i sing. el. plur., till användningen likställda med former på *-a* till subst. på konsonant (se III kap., 1), förekomma i följande ord:

Bunka-lag, busa-mål (duktigt mål mat: kanske dialektalt uppsvenskt?), *buska-blyg, herda-brev, härra-välde, kämpa-gestalt, lärjunga-skara* (även med *-e-*), *maka-lös, spena-barn, ända-mål.*

Även gamla ättenamn, t. ex. *folkunga-gods, -uppror, ynglinga-konungar* o. s. v., samt några namn på inbyggare i svenska landskap, hvilkas sammans. med *-a* också hänföra sig till själva landskapen, t. ex. *guta-lagen, -sagan; västgöta-dialekt, -sed; östgöta-mål, -slätten.*

Hit höra eventuellt (hänfört till *jude* o. icke till bibl. namnet *Juda*): *Juda-folket, -landet.*

3) **Lika med de lexikaliska formerna på -e.**

Hithörande former äro etymologiskt av tväggehanda art, dels sådana som från början sammanfalla med de lexikaliska formerna, dels gamla genitiver (i sing. el. plur.), där *-e* uppkommit till följd av svagare accentuering ur fsv. *-a.*

De förekomma, förutom hos nomina propria (se ovan I), hos subst. av följande slag:

a) Åtskilliga tvåstaviga substantiv.

α) Med förledsformer endast på *-e*, t. ex.:

Bane-man, djäkne-kost, fogde-tjänst, glädje-rop, herde-dikt, hjälte-bragd, jätte-gryta, lie-mannen, priffe-bord, påve-bulla, tomte-gubbe (väl från början av den gamla gen. till fem. *tomt*, jfr *tomt-gubbe* i äldre svenska ordböcker), *värme-ledning.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1), t. ex.:

Ande-drag, bond(e)-uppror, fränd(e)-sämja, furste-hus, gosse-barn, greve-titel (o. s. v., med *-e* väl i alla appellativa sammans.), *hane-gäll, hane-exemplar* (G. H. T. 10 jan. 1900), *havre-bröd* (o. s. v., i vårdad prosa alltid med *-e*), *kott(e)-bärande* o. s. v.

(se Nord. Fam. VIII 1446), *rote-man, skalle-form, -mätningar, tanke-experiment.*

γ) Med sidoform på *-a*: *Jude-hat* o. s. v.

δ) Med två sidoformer, utan slutvokal o. på *-a: Härre-gods* o. s. v.

b) Sammansatta former till en del tvåstaviga subst.

Hit höra, förutom en del sammans. subst., där motsvarande enkla förleder sakna slutvokal (exempel, se nedan 4: B), sådana ord som t. ex. *storbonde-ätt, kronofogde-boställe, kurfurste-värdighet, skeppsgosse-brigg; fårherde-syssla, kyrkoherde-val, -änka; frihärre-krona, fälthärre-talang; kortskalle-* o. *långskalle-ras; sol-värme-absorption.*

c) Några trestaviga subst. med stark biaccent på mellanstavelsen (»formellt sammansatta» med tvåstaviga efterleder), t. ex.:

Allmoge-mål, lärjunge-antal, snapphane-kriget.

d) Ett par subst. med vacklande uttalsformer: än tvåstaviga på *-je*, än trestaviga på *-ie*, men alltid med *-e* obetonat (utan biaccent):

Linje- el. *linie-ornament;* sammans. *grundlinje-teckning.*
Pinje- el. *pinie-kotte.*

e) Tre- el. flerstaviga subst. på -ie el. -je näst efter stavelse med akut accent. Dit höra:

α) Personliga subst. på **-arie**, t. ex.:

Aktuarie-tjänst, arkivarie-befattning, bibliotekarie-ämbete, kommissarie-titel.

β) Andra subst. på -ie, -je, t. ex.

Aktie-brev (sammans. *stamaktie-utdelning* o. s. v.), *amfibie-natur, bakterie-odling, ganglie-cell, mumie-fynd, premie-obligation, radie-längden, serie-lott, studie-huvud.*

Kanalje-tilltag, kastanje-brun, liljekonvalje-bukett.

f) Några andra trestaviga subst. på *-e*, såsom:

Aloe-blad, fiende-här, hälsinge-liv (jfr ovan 1: B: b), *oboe-blåsare, tionde-räst.*

4) **Med slutande -s** utan ändelsevokal.

Sådana former förekomma hos:

A. Ett tvåstavigt subst. i en sammans., som troligen är bildad efter särskilt mönster:

Tims-lång (jfr *tim-* annars), t. ex. *timslångt anförande;* väl bildat efter andra sammans. med *lång*, närmast sådana som *månads-* o. *års-lång;* •jfr ock *alns-*, *mils-lång* o. s. v. med *s* efter regeln i II kap., II: B: 1 (sid. 19 f.).

B. Sammansatta former till sådana tvåstaviga subst. av hvilka enkla förleder bildas utan slutvokal ock utan tillsättning av annat ljud.

Liksom hos subst. på *-a* (se sid. 111, jfr sid. 14) är bruket av *s* här rätt vacklande. Ofta förekomma dels ändelselösa former, dels former på *-e*.

För övrigt är även här *s*-bildningen oanvändbar efter *s* samt efter konsonant med nästföregående *s*, i hvilka fall vanligen användas ändelselösa former, t. ex.:

hamnbus-fasoner, kindpås-råttor (Nord. Fam. VIII 714), *torvmoss(e)-odling, myskox-grupp* (Sv. D. 28 febr. 1900);
bärbusk-plantering, tandborst-etui.

Exempel på andra sammans., däri som förleder ingå sammansatta hithörande subst. på *-e*, med motsvarande enkla förledsformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1: A).

-be: *tomtegubbs-mössa.*

-de: *kappsläds-åkning; soffkudds-broderi;*
husbond-stämma (Levertin: L. fiender s. 153; jfr 3: b).

-ge: *armbågs-led, -rum* o. s. v. (i Lundells ordlista *armbåg-ben* o. *armbåg(e)-rum,* väl dialektala former), *rägnbågs-hinna, spetsbågs-hall* (i tidn.); *kohags-grind, Luthags-bo* (i Upsala); *löskrags-etui, -tvätt;*

-je: *telefongalge-linje* (i tidn.).

-ke: *björklaks-tappning, ljusstaks-matta, lampveks-rulle; kälkbacks-åkning;*
gatpojks-upptåg, ligapojks-väsendet, men även *ligapojk-komitén* (i tidn.), *skolpojks-uttryck;*

hanbjälks-vind (Sv. D. 27 dec. 1898), *slängkälks-åkning; filbunks-kalas.*

-le (efter lång vokal *s*-form icke funnen): *skampåle-straff, Röntgens x-stråle-apparat;*

köttbulls- el. *köttbulle-fat;* hit hör förmodligen *Sprängkulls-gatan* (i Göteborg).

-me: *Kungholms-kyrkan* (m. fl. dyl. namn).

-ne: *fullmåns-ansikte,* men *halvmån-form; tungspens-operation;*

rätpinn-harv (i en auktionsannons), *bärgstinn-bestigning* (Sv. D. 8 febr. 1900).

-nge: *straffång-anstalt, andungs-jakt.*

-pe: *luftstrups-katarr; bröstdropps-flaska, halvkappe-mått; telegrafstolp(s)-uppsättning.*

-re (inga sammans. med *s*): *oxhare-, kalvnjure-portion; taksparr(e)-resning, riddarsporr(e)-blomma.*

-te: *tallkott-körteln* (Nord. Fam. VI 1304).

-ve: *knytnävs-politik* (*handlov-ben* enligt Lundells ordlista, väl dialektalt).

Bihangsvis må anföras några ursprungl. sammansatta förledsformer, däri efterlederna knappt hava något betydelsesamband med motsv. självständiga subst. i nutida språket: *jordgubbs-land, ormbunks-blad, skalbaggs-vinge, snödropps-blomma.*

Ett formellt sammans. subst. (även i form utan *-e*): *brudgums-frack.*

5) **Med slutande -es** (enstaka fall):

Vredes- i *vredes-mod,* ousprunglig form (emedan fsv. *vreþe* var femin.): med *s* kanske efter sammans. till neutra på *-e* (jfr fsv. *glædhis-* i yngre sammans. till *glædhi* f.) eller ock från sådana uttryck som fsv. *vreþs- (vræþs-) hand, -vili, -værk,* bildade med genit. av adjektivet ss. personligt subst.? Nyare sammans. ss. *vredes-utbrott* kunna vara närmast bildade efter da. *vredes-udbrud* o. s. v.

6) **Med slutande -en:** efter t. *-en* (i gen. sing.).

Detta *-en* finnes, förutom i *furstendöme* (nu knappt att räkna bland sammans.) ock familjenamn ss. *Drakenberg*, endast i ett tyskt ord, ännu icke riktigt försvenskat, nämligen:

Galgen-frist.

V. Neutra på -e.

Dessa kunna hava förledsformer i sammans. bildade på följande olika sätt.

1) **Utan slutvokal** ock utan annat tillsatt ljud.

Hit höra ett antal tvåstaviga subst. (därav några även med de lexikal. formerna på *-e* i en del sammans.), t. ex.:

Bräd-lapp, bält-ros, fnösk-ticka, löp-mage (*löpe* ibland med den-kön), *snill-rik* (*snille-* i andra sammans.), *snör-rät, spänn-torn, spök-rädd, styck-arbete* (jfr dock enstav. formen av subst. i *per styck;* efter t. *stück-arbeit*), *styck-gjutare* o. *-junkare* (t. *stück-giesser, -junker*), *ställ-företrädare* (t. *stell-vertreter*), *syr-sätta, törn-tagg, äppel-kaka* o. s. v. (men *äpple-syra,* samt regelmässigt *äpple-* i götalands-munarter).

Anm. 1. I dialektalt hvardagsspråk förekommer en ändelse-lös form (med vokalförkortning i position) i:

Hvett-bröd, -mjöl (annars *hvete-*).

Anm. 2. Vissa eventuellt hithörande förledsformer kunna i en del sammans. hänföras till verb, resp. efter fritt val till subst. eller verb. T. ex.:

Fisk-don, -läge, -redskap, -vatten m. fl. sammans.; men med sammansatt form ss. förled endast hänförlig till substantivet, vare sig bildad på *-e* eller undantagsvis utan *-e,* ss. t. ex. *pärlfisk-fartyg* (G. H. T. 29 sept. 1898).

Vidare *kläng-växt; styr-inrättning, -lina, -pinne* o. s. v.; *sänk-bly.*

Till subst. på *-e* hänföra sig de kemiska termerna *kväv-, syr-* o. *vät-gas,* men till sin uppkomst äro de sannolikt bildade paralellt med dessa subst. av verben.

Anm. 3. Ett par gamla sammans., som formellt o. etymologiskt höra till neutra på *-e,* associeras väl numera föga med dessa, nämligen:

Gärd-smyg (en fågel; möjligen ss. likställt med *gärds-gård* med latent *s?*).
Sinn-rik: t. *sinn-reich.*

2) **Lika med de lexikaliska formerna på -e.**

Sådana former förekomma hos neutra av följande slag (förutom de under I—III ovan anförda kategorierna):

a) Åtskilliga tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-e* (i riksspråket), t. ex.:
Bränsle-åtgång, frälse-ränta, gille-broder, hänge-träd, ideliggande (om vissa djur: Ups. N. T. 5 maj 1900), *kaffe-kopp, linne-duk, vide-kvist, ylle-tröja.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1), t. ex.:
Bälte-spännare, -stad; fiske-rätt, hvete-bröd, kväve-fattig, snille-foster, stycke-gods, stycke-bruk, syre-tillgång, törne-krans, väte-halt.

γ) Med sidoformer på *-es* (jfr nedan avdeln. 3), t. ex.:
Löje-väckande, sinne-värld (sinne-bild med tämligen avvikande bet. av t. *sinn-bild), sköte-barn, värde-brev, öre-mynt. -prägling, -räkning* (o. s. v. i alla sammans. utom *öres-land*).
Dialektalt förekommer *silke-* (för vanl. *silkes-*) i några sammans., ss. *silke-duk, -tofs, -vantar* (kanske efter *ylle-?*).

b) Sammansatta former till en del tvåstaviga subst., som hava enkla förledsformer, ifall sådana överhuvud äro kända, bildade på *-e* (uteslutande eller jämsides med andra former).

α) Med sammansatta förledsformer endast på *-e*, t. ex.:
sillfiske-period, bohvete-gröt, kolväte-gas (m. fl. dyl.), *halvylle-filt, galläpple-ek.*

β) Med sammansatta förledsformer även på *-es* (jfr nedan 3: b); t. ex.:
världshärravälde-planer (G. H. T. 16 jan. 1900).
Likställda i formellt avseende äro gamla sammans. till *öre*, ehuru nu med ringa betydelsesammanhang med detta ss. enkelt ord, såsom:
lösöre-bo, -köp, -persedel o. s. v.

c) Några få andra trestaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-e*, t. ex.:

Intresse-räkning, intresse-konflikt; möderne-arv, prebende-pastorat.

β) Med sidoform på *-es:*

Fäderne-jord, -torva o. s. v. (i alla sammans. utom *fäder-nes-land*).

3) **Med slutande -es.**

Hit hör ett större antal neutra på *-e* än till någon av de andra grupperna. Också var i äldre svenska förledsbildningen med *-es*, d. v. s. av gen. sing., förhärskande i långt högre grad än nu.

Denna bildning förekommer nu hos neutra på *-e* av följande slag:

a) Tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-es*, t. ex.:

Betes-hage, bytes-handel, dikes-kant, fylkes-konung, följes-man, gardes-officer, häktes-regler (i tidn.), *klädes-kläder* (däremot flera olika former till *kläder* ss. plurale-tantum, se I kap., I), *lynnes-daning, läges-bestämmandet* (Sv. D. 20 febr. 1900), *löftes-rik, minnes-firande; märkes-dag* (nyare i st. f. *(be-)märkelse-dag*) o. *märkes-sten*, även *märkes-givande* (Sv. D. 16 april 1900), jfr det gamla *märkes-man* av *märke* i bet. »fälttecken, fana»; *mötes-plats, nöjes-lysten, ryktes-utspridare, skiftes-rik, smides-arbetare, sätes-gård* (jfr *härresäte*), *trädes-åker, virkes-upplag, vites-förbud, yrkes-idkare, ämnes-omsättning, ämnes-läsning, ödes-diger.*

Till denna grupp bör för det egentliga riksspråkets vidkommande väl också räknas *silke* (jfr ovan 2: a, *γ*), t. ex. *silkes-len, -mask.* En tillfällig undantagsbildning är väl *syres-omsättning* (Ups. N. T. 19 maj 1900, troligen efter *ämnes-omsättning*).

β) Med sidoformer på *-e* (jfr ovan avdeln. 2), t. ex.:

Löjes-utbrott, -skimmer (i tidn.); *sinnes-art, -lugn, -rubbad* o. s. v.; *sköte(s)-vän; värdes-omdöme* (Ord och Bild 1899 s. 392); *öres-land* (där mått i ental avses, jfr II kap., II: B: 1).

γ) Med sidoform på *-s* utan *-e*, allmän i talspråk:

Gärd(e)s-gård.

b) De flästa sammansatta former till tvåstaviga subst., däribland även flera sådana som hava enkla förledsformer bildade (åtm. i regeln) annorlunda än på *-es*, samt sådana som icke alls äro anträffade som enkla förleder.

I några hithörande fall finnas jämte de i mera vårdad prosa brukade formerna på *-es* hvardagliga sammansatta förledsformer på *-s* utan *-e* (se nedan 4: b). — Exempel:

Renbetes-fjäll, nybygges-anläggning, tomtbytes-fråga, täckdikes-dränering, livgardes-brigaden, skyttegilles-medlem, förklädes-band, patronläges-typ (på gevär: Sv. D. 20 febr. 1900), *fornminnes-förening; råmärkes-flyttning, varumärkes-falsarier, -registrering, frimärkes-affär, -album* o. s. v. (med allmänt bruklig hvardagsform *frimärks-*); *valmötes-bestyrelse, -resolution; sommarnöjes-hyra; lydrikes-förhållande; råsilkes-produktion; sekelskiftes-dagar, storskiftes-värket; utsädes-frö* (jfr *sädes-* i nutida sammans. till *säd*, se sid. 32); *korsvirkes-hus; envältdes-period, -planer, -tiden, världsväldes-drömmar* (i tidn.; jfr ovan 2: b, β); *födoämnes-förfalskning, råämnes-import, sprängämnes-fabrik*; sammans. former av *öre* dels med attributiva kardinaltal, ss. *enöres-kassa, ettöres-mynt, tvåöres-bröd, 20-öres-märke* (frimärke), *75-öres-entré* o. s. v., dels i det till betydelsen särskilda *tomtöre*, t. ex. *tomtöres-avgift, -belopp, -uppbörd* (jfr ovan 2: b, β).

c) En del gamla sammansatta el. prefixbildade subst. med nu som självständiga ord icke brukliga tvåstaviga efterleder, samt andra flerstaviga subst. med stark biaccent på näst-sista stavelsen; t. ex.:

Åtskilliga ord på **-träde**, ss. *företrädes-rätt, inträdes-avgift, sammanträdes-lokal, tillträdes-tid* m. fl.; sammans. t. ex. *handelsbiträdes-förening*.

Arvodes-belopp, avskrädes-hög, helvetes-maskin, okynnes-politik, omdömes-gill, områdes-utvidgning, umgänges-ton, utrymmes-hänsyn.

d) Ett par trestaviga subst. med annan accentuering:

Fädernes-land (annars utan *s*).

Levernes-beskrivning.

4) **Med slutande -s** utan ändelsevokal.

Sådana former hava:

a) Ett par tvåstaviga subst., det ena med enkel form alltid på *-s*, det andra med sådan form i en sammans. jämsides med högtidligare skriftform på *-es*, nämligen:

Gärds-gård (o. *gärdes-gård*).

Riks-bank, -bekant o. s. v. (jfr *lydrikes-*, se 3: b).

b) Sammansatta former till en del tvåstaviga subst.

α) Till subst. som hava enkla förledsformer utan ändelsevokal:

Boställs-innehavare, -våning o. s. v. i alla sammans.; annars mera som undantagsfall, t. ex. *furubräds-upplag, guldsnörs-fabrikant* (G. H. T. 9 juli 1898).

β) Till subst. som hava enkla förledsformer, om sådana överhuvud äro påträffade, på *-es*.

De hithörande sammansatta förledsformerna utan *-e* tillhöra hvardagsspråket, mästadels ss. sidoformer till former på *-es* i högre, resp. mera vårdad, prosa (se 3: b); t. ex.:

Renbets-distrikt (i tidn.); *täckdiks-rör, Stadsdiks-gatan* (äldre namn på nuv. Kungsgatan i Upsala); *frögöms-växt; förkläds-band* o. s. v.; *frimärks-affär, -album* o. s. v.; *sekelskifts-arbete* (om en bok, G. H. T. 14 febr. 1900).

c) En del gamla sammansatta el. prefixbildade subst. med tvåstaviga efterleder som icke nu brukas som självständiga ord, samt andra trestaviga subst. med stark biaccent på mellanstavelsen. Sådana äro:

Anlets-drag, ansikts-mask, arbets-bord, samhälls-lära, samvets-tvång, ämbets-man.

d) Subst. på **-mente**, t. ex.:

Regements-läkare, reglements-enlig, testaments-vittne, traktaments-ersättning.

VI. Subst. som sluta på annan vokal än svagtonigt *-a* eller *-e* hava såsom förleder i sammans. regelmässigt de lexikaliska formerna.

Några få exempel må meddelas på hithörande sammans. med olika slags förleder.

Enstaviga: *fe-drottning, te-kopp; bi-kupa, kli-bröd; bro-pelare, ko-mjölk, sko-pligg; fru-hatt, gnu-jägare; bly-kula, by-väg,*

sky-fall; rå-kalv, tå-nagel, å-mynning; knä-veck, trä-ben; frö-hus. sjö-botten, ö-bo.

Flerstaviga med huvudacc. på slutvokalen: *komité-ledamot, kupé-fönster, chiffonier-klaff, spalier-växt; ekonomi-byggnad, parti-manöver, sympati-kur, tryckeri-personal; ragu-pastej; paraply-käpp, revy-författare; paletå-foder, trikå-tröja.*

Flerstaviga med svagtonig slutvokal: *gummi-galosch, kolibri-båt,* ortnamn (gamla sammans.) ss. *Medevi-kur; kabeljo-pudding, piano-musik,* person- o. ortnamn, ss. *Apollo-broder, Cicero-upplaga, Vernamo-bo, Åbo-resa; bambu-rör, hustru-mord, känguru-unge; jury-man, toddy-glas; byrå-låda, kallikå-väv,* ortnamn ss. *Luleå-bo.*

Sammansatta: *åbo-rätt, Järnbro-gatan, träsko-fabrik; hus-fru-plats; Ottenby-häst; ormslå-unge; fjäderfä-avel; linfrö-kaka, insjö-fisk, spårsnö-jakt, torrströ-fabrik, Dalarö-båt;*
valkomité-ledamot, krigsparti-ledare, ylletrikå-kalsonger.

Undantag förekomma mycket sparsamt. Sådana äro:

1) Gammaldags eller lånade förledsformer (jfr III kap.):
Bya-lag, -män.
Kolonial-förvaltning. -varor o. s. v.

2) Förledsformer med *s.*

a) En enstavig form, troligen efter främmande förebilder:
Tros- i kyrklig bet., t. ex. *tros-artikel, -bekännelse, -bröder, -visshet* o. s. v.; jfr med *s* da. *tros-,* ävensom t. *glaubens-* o. ndl. *geloofs-* i sammans. med motsvarande bet., t. ex. da. *tros-artikel,* t. *glaubens-artikel,* ndl. *geloofs-artikel,* o. s. v. (jfr ock med regelmässigt *s: religions-* i liknande sammans.?). Med *s* bildas också *otros-* i *otros-hjälte.* Däremot utan *s* i annan bet. (liksom också da. *tro-*), t. ex. *tro-fast* (noga skilt till bet. från *tros-fast*) o. *tro-lös* m. fl. ord.

b) Sammansatta o. prefixbildade former av enstaviga subst. (jfr I kap., III regeln, samt V kap., 1 o. 2):
Oros-ande, -fylld, -tider o. s. v.

Spilträs-tunna, gammalt rymdmått, motsvarande 48 kannor, av det i samma bet. brukade *spilträ.*

En mera tillfälligt förekommande form är väl *stortås-naglar* (i tidningsartikel av Sigurd mars 1899).

SENARE DELEN

(KAP. XI—XIII).

Om icke-substantiviska ord såsom förleder i sammansättning.

Älvte Kapitlet.

Om Adjektiv såsom förleder i sammansättning.

Bland adjektiv behandlas här av formella grunder även substantiviskt fungerande ord som hava adjektivform, d. v. s. böjas eller äro bildade med sådana ändelser som egentligen tillhöra adjektivböjningen.

Adjektiv (inberäknat räkneord o. pronomina) kunna med hänsyn till förledsbildning delas i flera huvudgrupper (A—F.).

A. **Böjliga adjektiv som sluta på konsonant** i de lexikaliska formerna (ock de med dessa lika stamformerna), med uteslutande av adj. på svagtonigt *-en.*

Hos adj. i denna grupp kunna förekomma följande olika slags förledsformer i sammansättning.

1) **Förledsformer utan ändelse,** d. v. s. lika med de lexikaliska formerna (eller stamformerna).

Dessa former äro i denna huvudgrupp de normala, i jämförelse med hvilka andra förledsformer te sig som tämligen sällsynta undantag.

Exempel på sammans. med ändelselösa förleder.

a) Sammans. där förlederna äro adjektiv som utgöra attribut till substantiv ss. efterleder.

Då här endast kan bli fråga om ett urval bland massan av hithörande sammans., kan det vara nog att (med förbigående av sammans. som motsvara ordfogningar med ändelselösa adj.) meddela några exempel på sådana sammans. som motsvara ordfogningar med böjda adjektiv. Sådana äro:

Neutra i sing. (motsvarande ordfogningar med adj. i former på *-t*): *Halv-år, låg-land, stark-öl, stor-främmande, svag-dricka.*

Pluraler: *God-dagar, hvit-sippor, lös-tänder, steril-marker* (tidn. Upsala 13 mars 1900), *stor-gubbar, tom-buteljer, vid-byxor.*

Neutra, lika i sing. o. plur.: *Hög-fjäll, kall-rum, stor-dåd, tom-fat, ung-nöt, vild-svin, våt-år.*

Subst. med best. artikeln i sing.: *Halv-parten, lång-fingret, stor-tån;* ett subst. utgörande sammansatt förled i sammans.: *först-gångs-ringning* (härav sedan ellipt. *först-gången*); hit höra åtskilliga geografiska el. lokala namn som t. ex. *Bred-sjön; Lång-holmen, -sjön, Öster-lång-gatan; Stor-dammen, -forsen, -gatan, -sjön, -ån.*

b) Sammans. där båda lederna äro adjektiv.

Till begreppet kunna adjektiven vara sidoställda (så att de liksom adderas till hvarandra), t. ex.:

Döv-stum, blek-fet, svensk-norska konsulatet, österrikisk-ungerska monarkien, den grekisk-romerska forntiden, det fransk-belgiska bolaget (i tidn.), *svensk-finsk-estniska kyrkan i Kronstadt, matematisk-naturvetenskapliga sektionen.*

Eller adjektiven kunna supplera, modifiera eller motsättas hvarandra, t. ex.:

Gul-grön, mörk-röd, söt-sur, lång-grund, rak-lång, den finsk-nationella kulturen (i tidn.), *svensk-amerikansk tidning. dansk-västindiska öarna, holländsk-ostindiska kompaniet, svensk-norska gränsen (unionen), rysk-turkiska kriget, den engelsk-portugisiska överenskommelsen* (G. H. T. 7 april 1900).

På gränsen till nästa grupp (*c*) sväva sammans. där efterlederna äro bildade av particip, till hvilkas subjekt adjektiven i förlederna stå i appositionsförhållande, ss. *en-rådande, ensam-rådande, -styrande; kär-kommen, kall-skuren* o. dyl.

Anm. I fråga om många sammansatta ord med adjektiv till efterleder är det svårt att bestämt skilja mellan adjektiviska ock adverbiella förleder. I somliga fall får t. o. m. ovissheten (eller valfriheten) i uppfattning i detta avseende sitt språkliga uttryck, sålunda att förlederna kunna bildas antingen av adjektivens ändelselösa former eller såsom adverb med neu-

tralt *-t*, t. ex. uttrycken för de förnämsta kristna religionsformerna (efter tyska uttryck, där adjektivens ändelselösa former sammanfalla med adverbformerna), såsom *romersk(t)-katolska kyrkan, grekisk(t)-ortodox, evangelisk(t)-luthersk;* även andra uttryck, ss. t. ex. *ornitologiskt-biologiska studier* (Sv. D. 9 mars 1900), *industriellt-ekonomiska tvister* (Sv. D. 23 maj 1900) o. dyl.

c) Sammans. där efterlederna äro verb eller verbalnomina ock adjektiven i förlederna predikativa eller appositionella bestämningar; t. ex.:

Mör-bulta, -bultad, -bultande o. s. v.;

klar-, lös-, möjlig-, nödvändig-, oskadlig-, tydlig-göra (*-gjord* o. s. v.); *ren-göra* o. *-görning* el. *-göring;*

slät-hyvla; hvit-kläda, -klädd; torr-lägga, -lagd, -läggning;

grön-, hvit-, röd-måla (-målad, -målning);

sjuk-rapportera;

bar-, ren-skrapa; säker-ställa, ensam-ställd; rund-svarva; lös-taga; ren-tvätta;

sned-vrida (kan dock även hänföras till prepositionsuttrycket *på sned*).

Verbalnomina utan motsvarande finita verbformer: *långdragen, död-född, ledig-förklarad, fin-malen; ledig-bliven, storvuxen* el. *-växt; ensam-försäljare* o. *-försäljning; bankrutt-förklaring.*

Anm. Ganska ofta är svårt att skilja mellan adjektiviska ock adverbiella förleder, liksom överhuvud gränsen mellan predikativa adjektiv ock adverb är mycket svävande, för att icke säga omöjlig att uppdraga. Såsom för detta förhållande belysande exempel kunna anföras ett par sammansatta subst. till samma verb med lika fungerande, men olika bildade förleder: *a*) *ren-hållning*, som kan hänföras till *hålla rent*, där åter *rent* kan efter smak betecknas som ett generellt (opersonligt neutralt) predikatsadjektiv eller som adverb, men också till *hålla* (*gården* el. dyl.) *ren*, resp. *hålla* (*gatorna* el. dyl.) *rena;* *b*) *museilokalernas öppet-hållande* (se G. H. T. 24 mars 1900), som motsvarar uttrycket *hålla museilokalerna öppna*, men formellt beror på det generellt formulerade uttr. *hålla öppet;* där-

jämte förekommer t. ex. *rakstugas öppen-hållande* (G. H. T. i juni 1900).

d) Sammans. där förlederna äro substantiviskt fungerande adjektiv, hvilka kunna vara:

α) Personliga (vanl. i plur., resp. kollekt.), t. ex.:

Blind-institut, dövstum-undervisning, en-gifte, fattig-vård, frisk-gymnastik; sjuk-hus, sinnessjuk-avdelning; banko-, riksgälds- ock *stads-fullmäktig-val; sakkunnig-utlåtande.*

β) Sakliga med generell betydelse, t. ex.:

All-härskare, -ätande; *mörk-rädd* (kanske ursprungl. sammansatt med subst. *mörker*); *röd-blind.*

γ) Folknamnsadjektiv på **-sk**, där betydelsen kan vara än personlig, än saklig. Hithörande sammans. äro av tre slag:

αα) Sådana där förleden hänför sig till en el. flera individer (alltefter efterledens numerus); såsom sammans. av *född*, t. ex. *dansk-, finsk-, polsk-, skånsk-, spansk-, svensk-, engelsk-, grekisk-född* o. s. v., resp. *-födda.*

ββ) Sådana där förleden hänför sig till folket eller nationaliteten ock betydelsen kan vara än personligt-kollektiv, än saklig (mer el. mindre abstrakt); t. ex. *engelsk-fientlig; tysk-hat, -hatande, -hatare; fransk-vän, -vänlig; svensk-hänsyn* (G. H. T. 28 maj 1900). — Anm. Att betydelsen här företrädesvis fattas ss. personlig, kan slutas därav, att till vissa folknamn bildas samma slags sammans. med de substantiviska formerna, t. ex. *boer-, grek-, jude-, kines-, portugis-, turk-vänlig* o. s. v.

γγ) Sådana där förleden hänför sig till språket (ock eventuellt skulle kunna anses höra till substantiv på *-ska*, som betecknar språket), t. ex. *finsk-, fransk-, spansk-, tysk-, engelsk-, grekisk-, holländsk-talande* o. s. v.; *norsk-undervisning* (G. H. T. 29 nov. 1899).

2) **Förledsformer på -e**: av tväggehanda ursprung.

a) Ett par former, förekommande i arkaiska uttryck, troligen efter äldre lågtyska, med *-e* ss. kvarleva av de forntida slutljuden hos själva adjektivstammarna:

Rike-man (i genit., t. ex. *rike-mans barn* el. *hus*); jfr mlt. *rîke* »rik» (nlt. *rîk*) med sammans. *rîke-dage* (ännu enligt Brem.

Wörterb.) jämte nyare *rîk-dage* »rikedom(s-dagar)»; samma form med den gamla stamslutande vokalen fins för övrigt i *rikedom*, fsv. *rikedomber* = mlt. *rîkedôm*, fsax. *rîkidôm* (men fno. *ríkdómr*).

Söte-bröd (i *sötebrödsdagar*) med förleden troligen lånad från (i alla händelser motsvarande) lt. *söte*, äldre form till *söt* (se t. ex. Brem. Wörterb.), motsv. fsax. *swôti*.

b) Några nyare ss. substantiv om personer brukade former, där *-e* är pluraländelse (eventuellt brukad särskilt med avs. på manliga personer). Dessa former användas oftast (dock icke alltid) i sin egentl. plurala betydelse. De kunna delas i två grupper:

α) Former på *-e* utan sidoformer, nämligen några som äro bildade ss. passiva particip, såsom:

Betjänte- (om lägre statens tjänare), t. ex. *betjänte-graderna vid järnvägsstaten* (i tidn.).

Deputerade-kammaren o. med singular bet. *deputerade-mandat*.

Delegerade-möte (G. H. T. 18 jan. 1900).

β) Former på *-e* med sidoformer utan ändelse (se 1: d, *α*) ss. förleder (icke-participialt bildade), såsom:

Dövstumme-missionär (Sv. D. 26 mars 1899).

Fullmäktige- i sammansatta former ss. namn på vissa korporationer, t. ex. *bankofullmäktige-val*, *kyrkofullmäktige-sammanträde*, *stadsfullmäktige-ordförande*.

Sakkunnige-utlåtande (jfr ock 5: c).

Vanföre-skolor (G. H. T. 18 jan. 1900).

c) Ordinaltalet *förste-* i med personliga maskul. subst. sammansatta ord, som själva ingå som förleder i sammans., t. ex. *förste-lantmätar-tjänst*, *förste-stadsläkar-befattning*.

3) **Förledsformer på -a.**

Hit höra s. k. bestämda former i egenskap av attributiva förleder till subst., hvilka i de sammansatta formerna utgöra förleder i sammans.; t. ex.:

första-rads-loge, *första-rangs-konstnär*, *förstaårs-vallarna* (i tidn.) o. s. v.;

gula-feber-baciller (i tidn.);

högsta-domstols-utslag;
röda-kors-avdelningen (Sv. D. 3 febr. 1900).

Anm. En säregen bildning är ***hårda-bröds-lådor*** (funnen i en annons från bageri i Upsala), där det kan vara ovisst, om ***hårda-*** skall föreställa plur. el. bestämda formen.

4) **Förledsformer på -o**: gamla dativer i neutr. sing.

Hit höra två sammans.:

Sanno-lik, fsv. (i neutr.) *sanno likt* (någon gång hopskrivet *sannolikt*).

Vrångo-ed i 1734 års lag; jfr fsv. (i Vm L.) *eþar mæþ wrango gangas.*

5) **Förledsformer på -s**: av flerehanda art, såsom:

a) Gamla genit. i sing. av adj. i substantiv-funktion.

Gen. mask.: *Självs-våld.*

Gen. neutr.: *Alls-mäktig.*

b) Gen. sing. av ett forntida subst., likformigt med det nutida adjektivet:

Ödes-by, -hemman (av fsv. *øþe* n. öde tillstånd).

c) Sammansatta förledsformer ss. substantiv, undantagsvis bildade med *s* efter regeln för subst. på konsonant (se V kap., 1), t. ex.:

sakkunnigs-utlåtande (G. H. T. 18 jan. 1899; variant till *sakkunnig-* o. *sakkunnige-*, se ovan);

zinkhvitts-fabrikant (tidn. Upsala 20 jan. 1900).

6) **Singulara neutra på -t** ss. förleder.

a) I adjektivfunktion. — Hit höra:

Ett- i några sammans. av säregen art, nämligen: *α*) sådana som själva endast förekomma såsom förleder i sammans. (i det de direkt utgå från ordfogningar av neutrala subst. med *ett* ss. attribut), t. ex. *ett-års-arrende, -kontrakt, -kurs; ett-öres-mynt, -stycke; β*) sådana som äro bildade med ellips, t. ex. *ett-öre* i st. f. *ett-öres-mynt* el. *-slant; ett-struken* (där *ett* är liktydigt med *ett streck*).

Gott- i *gott-finnande,* verbalsubst. till frasen *finna (för) gott.*

Anm. Former på *-t* kunna naturligtvis också hava adverbfunktion (hörande under regeln i XII kap., 1). Ofta är svårt att precisera funktionen (jfr anm. till 1: b o. 1: c ovan), såsom t. ex. hos *gott-* i *gott-göra* ock *gott-skriva,* som för övrigt väl äro efterbildade efter tyskan, jfr t. *gutmachen,* ndl. *goedmaken,* samt t. *gutschreiben.*

b) I substantivfunktion, t. ex.:

Allt-omfattande.

Sammans. form (jfr ovan 5: c): *blyhvitt-plåster.*

B. **Enstaviga adj. slutande på lång vokal** i de lexikaliska formerna (o. stamformerna).

Av sådana adj. bildas förleder alltid lika med de lexikaliska formerna, om man bortser från den till räkneordet *två* förekommande variantformen *tve-* i vissa sammans. ss. *tvegifte, tve-kamp, tve-stjärt.* — Exempel:

Blå-bär, -frusen, -gul, -måla; fri-brev, -giva, -görelse, -handel, -spektakel; grå-kall, -klädd, -papper; ny-bygge, -måne, -år, Ny-bron, Ny-gatan; rå-mjölk, rå-ämne; små-folk, -prat.

C. **Oböjliga adj. på svagtonigt -a.**

Hos sådana förekommer tväggehanda förledsbildning.

1) **Förledsformer på -a,** lika med de självständiga formerna.

Hit höra några adj. med sammansatt form, såsom:

Allena-styrande, barfota-munk, helbrägda-görare, långvägafärd, urarva-konkurs, urbota-mål, urtjuva-ed.

Med förleden substantivisk till följd av ellips: *urtima-löfte* (syftande på urtima riksdagen 1892, den s. k. *urtiman*).

Dessutom några kardinaltal, nämligen *fyra* o. *åtta* i en del sammans. (jfr avdeln. 2), samt:

Älva, t. ex. (med förleden elliptiskt ss. subst.) *älva-kaffe.*

Hundra: som adjektiv i sådana sammans. som själva utgöra förleder, ss. *hundra-krone-sedel*, *hundra-års-fäst* o. s. v., annars som subst., t. ex. *hundra-tal, -dubblad, -lapp* o. s. v.

2) **Förledsformer utan -a** (enstaviga):

Still- i *still-vatten* (andra sammans. med *-a,* men lika väl

el. snarare att hänföra till adverbet, ss. *stilla-sittande, -stående* o. s. v.).

Tvänne kardinaltal (med sidoformer på *-a*, för övrigt ss. förleder oftast till följd av ellips i annan funktion än som adjektiv):

Fyr- i de flästa sammans., t. ex. *fyr-dubbel, -kant* o. s. v. (men *fyra-tiden*).

ÅtT- i *åttkant* (annars *åtta-*, t. ex. *åtta-dubbel*).

D. **Oböjliga adj. på svagtonigt -e.**

Även hos dessa förekomma tväggehanda förledsformer.

1) **Förledsformer på -e**, lika med de självständiga formerna.

Hit höra tre slags adjektiv:

a) Adj. på **-se**, t. ex.: *Varse-bliva, vilse-föra, -kommen.*

b) Oböjliga ordinaltal (d. v. s. ordinaltal med undantag av *första* o. *andra*).

Hit höra sammans med *-del*, ss. *tredje-, fjärde-, fämte-, sjunde-, tolvte-del* m. fl.

Vidare t. ex. *tredje-* o. *fjärde-dag(s-frossa). fjärde-part, fämte-rads-publiken* m. fl. dyl.

c) Presensparticip i substantivfunktion (se vidare X kap., II).

2) **Förledsformer utan -e.**

Sådana former förekomma hos:

a) Några tvåstaviga adj. med form av komparativer på **-re**, betecknande relativt läge, där *r* näst efter konsonant i sammans. utbytes mot *-er*, t. ex.:

Inner-dörr, neder-skolan, ytter-fönster.

b) Ordinaltal med mer än två stavelser på **-de**, hvilka i sammans. med ordet **del** i hvardagligt språk förlora *e* tillika med det med *d* i *del* sammanstötande *d;* t. ex.:

Åtton-del, aderton-del, säxtion-del m. fl. (med *-on-* i st. f. *-onde-*); *hundra-del, tusen-del.*

E. **Adj. som sluta på svagtonigt -en** i de lexikaliska formerna.

Dessa utgöra tvänne grupper:

1) Adj. där **n** tillhör stammen (*n* fins även i bestämd form o. plur. med synkope av *e*).

Sådana adj., ehuru ganska talrika, omfattande bl. a. alla passiva particip på *-en*, brukas i påfallande ringa utsträckning som förleder i nutida sammansatta ord, men då alltid i de lexikaliska formerna på **-en**. Samma former förekomma också i de mycket talrika avledda subst. på *-het* samt *-dom* o. *-skap*, hvilka alla äro i rent formellt avseende likställda med sammansatta ord.

Hithörande sammans. äro t. ex.:

Egen-kärlek, -nytta, -rättfärdighet.

Galen-panna.

2) Adj. där **n** fins blott i en del böjningsformer.

För sådana adj. saknas enhetlig förledsbildning, hvarföre de här upptagas hvart för sig.

Ingen förekommer i sammans. i neutralformen ss. subst., t. ex. *intet-sägande;* annars fins den lexikaliska formen i adv. *ingen-städes* (som tillhör gränsområdet mellan sammans. ock avledn.).

Liten får i sammans. formen *lill-*, t. ex. *lill-finger*, *-gammal*, *-katekes*, *-ände* o. s. v. (dialektalt fins *lille-bror*).

Mången har formen *mång-* i sammans., t. ex. *mång-beprisad*, *-frestande*, *-gifte*, *-läseri*, *-omtalad;* dessutom adv. *mångenstädes*.

F. **Övriga adjektiv,** som icke tillhöra någon av de föregående grupperna. — Dit höra:

1) Oböjliga kardinaltal: oförändrade ss. förleder i sammans., t. ex.:

Fäm-krona, säx-man, nio-talet, tio-dubbel, tolv-tiden, *trätton-tal* o. s. v.

I sammansatta förleder till sammans. t. ex. *tjugu-öres-märke* (el. *tjugo-* o. i talspråk *tjuge-*), *fämti-öres-slant, tusen-punds-not* m. fl. dyl.

2) Demonstrativpron. i de båda sammans. *den-kön* o. *det-kön*.

3) Den plurala komparativen *flera* med varianter *flere, fler;* i sammans. med den enstaviga formen, t. ex. *fler-dubbel, -tal;* dock *flere-* jämte *fler-städes.*

4) Ordinaltalet *andra, -e:* i sammansatta förledsformer i attributs-funktion med *-e,* ifall substantivet är personligt maskul., annars med *-a,* t. ex.:

andre-lantmätar-tjänst; andra-kammar-majoriteten, andra-rangs-poet, andra-klass-hotell o. s. v.

Annars förekommer den forna obestämda formen (nu eljest obruklig ss. ordinaltal) i de gamla sammans. *annan-dag* (hvardagl. även *ann-dag*) ock *ann(an)-gångs-ringning.*

Tolvte Kapitlet.

Om Adverb samt Isolerade Prepositionsuttryck såsom förleder i sammansättning.

I. Adverb som icke hava form av prepositionsuttryck.

Av sådana adverb bildade förleder i sammans. kunna hava flera olika former.

1) Förledsformer lika med de självständiga adverbformerna.

Sådana äro regelmässiga hos de flästa slags adverb. Endast hos adverb som sluta på svagtonigt *-a* eller på neutralt *-t* är även annat bildningssätt vanligt.

Några exempel på sammans. till adverb med olika ändelser:

-an: *hädan-färd, innan-fönster, ovan-läder, utan-rock, nordan-vind, östan-från.*

-e: *inne-boende, -bränd; ute-arbetare, -liggare.*

-s el. **-es:** *jäms-löpande, långs-gående, nyss-förliden; förgäves-resa* (Sv. D. 30 april 1900), *jämsides-ställd, utrikes-farande, -färd.*

-a (jfr nedan avdeln. 2 : b o. 3): *borta-varande, borta-försäkring; hemma-hörande, -son, -varande, hem(ma)-gjord; lik(a)-berättigad, lika-berättigande, lika-lydande, lik(a)-sinnad; när(a)-liggande; stilla-tigande* (jfr XI kap., C: 2).

-t (jfr nedan avdeln. 2 : a): *djupt-liggande; evigt-varande; högt-lovad, högt-spända förhoppningar* (i tidn.); *tätt-slutande; vitt-berest, -berömd, -fräjdad, -gående, -omfattande, -strävande.*

2) **Förledsformer utan ändelser**, som finnas hos de självständigt använda adverben (om de höra till adverb som härstamma från adjektiv, lika med adjektivstammarna).

Sådana former förekomma hos följande slags adverb:

a) Hos adverb bildade med neutralt **-t** av adjektiv.

Här är detta bildningssätt vanligare än med kvarstående *t*.

Till sitt historiska ursprung torde hithörande former delvis vara adjektivformer i appositions- eller predikativställning, delvis från tyskan härstammande adverb (utan ändelse i nyare tyska) eller neutralformer av adjektiv (bildade efter den s. k. nominala flexionstypen, utan ändelse i nom. o. ack. sing. neutr.).

Att det för övrigt i rätt många fall är svårt, för att icke säga omöjligt, att skilja mellan adjektiviska ock adverbiella förleder, är redan förut påpekat (i XI kap., anm. till A: 1: b o. A: 1: c).

Exempel:

Allmän-nyttig, djup-gående, fin-bildad, fri-stående; full-god, -mogen, -rustad; grund-gående; halv-blind, -klädd, -sova; hel-nykter; hög-buren, -stämd; jämn-löpande, -mulen; lång-skjutande; sen-kommande, -kommen; skarp-laddad; små-förtretad, -gnabbas; snabb-arbeta (G. H. T. 19 mars 1900), *snabb-seglande; snar-äten, stor-gråta, svensk-ljudande namn* (i tidn.), *tung-lastad, tvär-stanna.*

I en del sammansatta ord förekommer förleden än utan, än med *-t* (jfr XI kap., anm. till A: 1: b), t. ex. *allmän-* eller *allmänt-mänsklig, svensk-* el. *svenskt-sinnad, ytterlig-* eller *ytterligt-gående.*

b) Hos några adverb på svagtonigt **-a** (de flästa bildade av adj. samt lika med oböjliga adj.); t. ex.:

Hem-arbete, -bakad o. *-pageri, -bryggd, -gjord.*
Lik-betydande, -ljudande, -nöjd, -tänkande.
Nog-räknad.
När-belägen, -boende, -gränsande, -liggande.
Ring-akta.
Sakt-färdig.
Äkt-klassisk, -luthersk, -romersk.

c) Hos ett par adverb på **-an**:

Fjärr- (egentl. ett annat adverb än *fjärran*) i *fjärr-belägen, -skådande.*

Säll- (egentl. gammal adjektivstam) i *säll-spord, -synt* (jfr ock det avledda adj. *sällsam*).

3) **Förledsform på -o,** ersättande det självständiga adverbets **-a**:

Borto- i *borto-varo,* den forntida formen av adverbet, som annars förändrats till *borta* (väl efter *hemma*) ock dialektalt till *borte* (jfr *framme* o. dyl. adverb på *-e*).

4) **Förledsformer på -s:**

Ett par med partiklar sammansatta former av *för,* såsom förleder behandlade likt sammansatta substantiv (jfr V kap., 1), nämligen:

Uppförs-backe, -väg o. *utförs-backe, -väg.* Båda formerna saknas i äldre ordböcker t. o. m. A. F. Dalin. Kanske med *s* genom inflytelse från *utförs-* till verbet *utföra* (se XIII kap., B: 5: b)?

II. Prepositionsuttryck.

Man kan skilja mellan tvänne huvudgrupper av prepositionsuttryck (mellan hvilka dock gränsen i enskilda fall kan vara något svävande):

A. **Prepositionskasus till nutida substantiv** eller sådana uttryck som höra till substantiv i deras vanliga form ock deras i självständig ställning vanliga nutida betydelse.

Av dessa bildas förleder i sammans. med ellips av enstaviga prepositioner, för övrigt efter reglerna för substantiven såsom sådana, rättande sig efter dessas form.

B. **Isolerade prepositionsuttryck** eller sådana som mer eller mindre avsöndrat sig från substantivparadigmerna ock fått en självständig ställning i förhållande till dessa.

Dessa kunna delas i tre grupper:

a) Sådana som icke alls innehålla något substantiv (åtminstone från nutida språkets synpunkt), t. ex. *i fjol, om kull, på sned, till reds, till spillo.*

b) Sådana som innehålla nutida substantiv, men äro bildade på arkaiskt sätt, t. ex. *av daga, till freds, å sido.*

c) Sådana som innehålla substantiv i vanlig form, men med alldeles självständig betydelse, t. ex. *för handen, om händer, ur stånd.*

Av isolerade prepositionsuttryck kunna förleder i sammans. bildas på något av följande sätt.

1) **Med bibehållen preposition** ock för övrigt lika med de fristående formerna, frånsett att accenten stundom flyttas (ibland med vacklan i fråga om accenten efter dialektala förhållanden).

Detta är det vanliga sättet att bilda förleder, hvarigenom hithörande former röja sig som isolerade från substantivens paradigmer.

Exempel på hithörande sammans.:

Avdaga-taga, avsig-kommen;

fördagen-politik (i tidn.), *förhanden-varande, församnt-hållande;*

ihåg-komma, istånd-satt;

ombord-varande, omhänder-taga, omintet-göra;

pånytt-födelse;

tillbaka-blick, -gående, -visa; tillfreds-ställa, tillfyllest-görande, tillgodo-havande, tillhanda-hålla, tillhopa-bringa, tillkänna-giva, tillmötes-gående, tillreds-varande, tillrygga-lägga, tillrätta-visa, tillspillo-giva, tillstädes-varande, tillvara-taga, tillväga-gående;

underhand-försäljning;
urstånd-satt;
ådaga-lägga, åsido-sätta;
överända-kasta.

2) **Med bibehållen preposition**, men därjämte ett s tillfogat i slutet av substantivstammen efter regeln för sammansatta substantiviska förleder (jfr V kap., 1).

Detta bildningssätt brukas hos till nutida substantiv hörande prepositionskasus, ifall prepositionen är tvåstavig eller annars har en sådan betydelse, att den icke kan utelämnas i sammansättning, t. ex. *mellanrads-översättning, frånlands-vind, ovanjords-ledning, undervattens-klippa* o. dyl. Men hos isolerade prepositionsuttryck förekommer det endast undantagsvis, ss. t. ex. en (väl alldeles tillfällig) sammans. till uttr. *på köpet:*

Påköps-bitar (i Ups. N. T. 3 jan. 1898; hvar huvudaccenten skall placeras, är obekant).

3) **Med utelämnande av enstavig preposition.**

Detta bildningssätt, som är normalt för till nutida subst. hörande prepositionskasus med enstaviga prepositioner, förekommer även hos några med prepos. *i* samt enstaka med andra enstaviga prepositioner bildade isolerade prepositionsuttryck.

Sådana, bland hvilka dock finnas en del som även kunna behålla prepositionen i somliga sammans., äro:

I fjol, sammans. t. ex. *fjol-gammal, -lam, -året.*

I går, sammans. *går-dag.*

I hop, sammans. t. ex. *hop-blanda, -gyttra, -lägga; hop-* el. *ihop-kommen, -lagd, -satt, -trasslad.*

I kapp, sammans. *kapp-körning, -löpning, -seglande* o. s. v.

I sär, sammans. *sär-skilja, sär-* el. *isär-tagen.*

I tu, sammans. *tu-delad, -delning,* men *itu-skuren, -slagen.*

Ikring o. *omkring*, sammans. *kring-boende, -föra, -gå, -ränna* o. s. v.; *kring-* el. *omkring-dragande, -flackande, -irrande, -liggande, -smygande, -stående* m. fl. presensparticip.

Ikull o. *omkull,* sammans. *kull-kasta, -segla, -slå* m. fl.; *kull-* el. *omkull-blåst, -fallen, -kastad* m. fl. passiva partic. (dock icke gärna *omkull-* i överförd betydelse).

På grund, sammans. *grund-stöta.*

Till salu, sammans. *salu-bjuda, -hålla* (väl bildade under invärkan av *salu-bod, -brev* m. fl. gamla sammans. av det annars förlorade substantivet).

~ *stad,* sammans. *stad-väg* (väl egentl. av folkspråkets *sta* i frasen *gå sta* för *gå åstad* med kontraktion av två *å*).

Trättonde Kapitlet.

Om Verb såsom förleder i sammansättning.

Bland förleder i sammans., som kunna anses höra till verb, finnes en stor mängd sådana som också kunna hänföras till substantiv, resp. formellt sammanfalla med avgjort substantiviska förleder.

Å andra sidan finnes även ett mindre antal förleder, som från nutida formsynpunkt måste hänföras till verb, men hava substantivfunktion så till vida, att de äro förenade med efterleder, hvilka annars blott förbindas med substantiviska förleder, t. ex. i sammans. sådana som adj. *ret-full, smäde-full, ork-* o. *orkes-lös, skons-lös.*

Man kan dela verb i formellt avseende, särskilt med hänsyn till förledsbildning, i två huvudgrupper (A, B).

A. **Verb hvilkas ändelselösa former sluta på lång vokal.**

Av sådana bildas förleder i sammans. alltid med ändelselösa former; i förhållande till infinitiverna av två slag:

1) Lika med infinitiverna, i det dessa sakna särskild ändelse; t. ex.:

Se-värd, avse-värd; spy-flyga, sy-maskin; flå-buse, klå-mask; spå-kvinna, stå-plats, så-låda; strö-moln.

2) Utan infinitivernas ändelse *-a.*

Hit höra ett par former, som eventuellt kunna hänföras till substantiv, nämligen:

Di- i *di-barn, -broder, -lam* o. s. v. (hörande till *dia*, den vanligaste formen av verbet, men även hänförligt till verbformen *di*, dessutom till substantivet *di*).

Tö-väder: till vb. *töa* (jfr *blåsväder*) eller till subst. *tö*.

B. Verb hvilkas ändelselösa former sluta på konsonant.

Av sådana bildas förleder i sammans. på flera olika sätt.

1) **Förledsformer utan ändelse**: regelmässiga former hos verb av alla bildningskategorier ock av alla böjningsklasser.

Exempel på hithörande sammans. av olika slags verb:

Starka verb: *bind-nål, bit-varg, bär-rem, flyg-fisk, ligg-plats. rid-hus, skjut-bana, skriv-kunnig, spring-bräde, ät-dags.*

Svaga verb av 2:a konjug.: *brygg-hus, bränn-het, fäll-kniv. göm-ställe, häng-bro, kläng-apa, känn-spak, kör-redskap, läk-kött, läs-rum, mät-band, räck-håll, skräm-skott, skölj-kopp, smält-degel, smörj-olja, stärk-linne, tälj-kniv, tänk-värd, vig-vatten, åk-tur, ös-kar;* eventuellt med stark böjning: *dyk-and, löp-eld.*

Svaga verb av 1:a konjug.: *dägg-djur, flytt-fågel, fäkt-mästare, hitt-ord, kok-bok, ladd-flaska, mält-kar, skur-trasa, släp-lina, trån-matt, vänt-rum, önsk-värd;* eventuellt med stark böjning: *sim-lärare.*

Särskilt märkas i denna konjug. en mängd verb på **-era**, t. ex. *balanser-stång, bogser-båt, friser-tång, graver-nål, kalker-papper, laxer-medel, linjer-stift, poler-pulver, rader-kniv, schatter-söm, studer-kammare.*

2) **Förledsformer på -e.**

Dessa härstamma huvudsakligen direkt eller indirekt från fsv. former på *-i, -e* till verb böjda efter den konjugation som ligger till grund för den nuvarande 2:a konjugationen. De ursprungliga mönstren för dessa former åter torde varit förleder bildade av verbalsubstantiv på *-i, -e,* hvilka förleder sedan gärna hänfördes direkt till samhöriga verb av ifrågavarande konjugation.

Ännu i nutida svenskan höra de flästa förledsformerna på *-e* till verb av 2:a konjug., hvartill komma några till verb som

fordom haft sådan böjning, ss. *hitta, rätta, vänta*. Enskilda former hava tysk härkomst, ss. den enda till starkt verb hörande: *binde-*, eller komma från danskan el. norskan, ss. *leve-bröd*.

I ett ock annat fall finnas jämte *e*-former gamla former på *-o*, ss. *skiljobrev* o. *skådobröd* i bibeln; men knappast äro dessa så gamla, att *e* kan anses fonetiskt uppkommet av *o*, utan båda formerna torde bero på paralell analogibildning.

Hithörande verb kunna med hänsyn till eventuell förekomst av andra förledsformer än de på *-e* delas i flera grupper.

a) Verb som hava endast former på *-e* i nutida sammans., t. ex.:

Leve-bröd, löse-pänning, räkne-fel, rätte-snöre (enstaka sammans.), *skåde-lysten (skådo-bröd* endast arkaisk biblisk form för *skåde-bröd), smäde-ord, stödje-pelare, sände-brev;* dessutom en ock annan form som eventuellt kan hänföras till substantiv (jfr III kap., 2), ss. *bote-medel, tröste-ord.*

b) Verb som jämte former på *-e* hava ändelselösa förledsformer.

α) Normalt med *-e*, endast i enstaka sammans. med former utan ändelse, t. ex.:

Hitte-gods, känne-tecken, läke-medel, tänke-sätt, önske-barn (jfr *hitt-ord, känn-spak, läk-kött, tänk-värd, önsk-värd*).

β) Med båda formerna väsentl. likställda eller de ändelselösa förhärskande, t. ex. (jfr avdeln. 1):

Binde-medel, läse-bok, stärke-medel (i tidn., med *-e* kanske efter *styrke-* i lika bet., möjligen ock för att framhäva skillnaden i bet. från *stärk-* i *stärk-linne* o. dyl.), *vänte-tid;* dessutom former som eventuellt kunna hänföras till substantiv, såsom *rese-agent, -handlande* o. s. v., *stöte-sten* (enstaka sammans., jfr *stöt-kraft, -vapen*), *tale-gåva, -sätt* (jfr *tal-för, -lysten*).

c) Verb som jämte former på *-e* hava förledsformer med andra ändelser, såsom:

Skilje-dom, -mur o. s. v., *skilje-* jämte *skiljo-brev*, dessutom den gamla sammans. *skils-mässa* (se nedan avdeln. 5).

Vädje-mål jämte *vädjo-rätt.*

3) **Förledsformer på** -o.

Dessa former härstamma väsentligen direkt eller indirekt

från sådana former på *-o* som hört till feminina substantiv med nom sing. på *-a* (jfr IX kap., IV: 3).

Ibland kan *-o* vara substituerat för äldre lågtyskt *-e*, men även denna substitution betingas väsentligen av motsvarigheten mellan fsv. *-o* ock mlt. *-e* i oblika kasus i sing. hos en mängd femin. subst. som i fsv. hade nom. sing. på *-a*.

En del hithörande former tarva för övrigt ett något närmare skärskådande för att språkhistoriskt förstås. Sådana äro:

Förfallo-bok, -dag, -tid (äldre *förfalle-dag* i flera ordböcker fr. 1700-talet, *förfall-tid* hos Möller 1790): lånord, närmast väl från lt., motsv. t. *verfall-buch, -tag, -zeit,* ndl. *verval-dag, -tijd,* egentl. sammansatta med ett till vb. *förfalla* hörande, i svenskan i ifrågavarande bet. icke förekommande substantiv, t. *verfall,* mlt. *vorval.* De nutida svenska *o*-formerna komma väl från andra till både subst. på *-a* ock verb hänförliga sammansatta ord av typen *hvilo-dag, -tid, klago-dag, -tid.* Knappast kan det av subst. *förfall* i bet. »hinder» bildade adj. *förfallo-lös* (på 1700-talet *förfalle-lös,* fsv. *forfalla-løs*) hava tjänat som mönster, snarare är väl detta självt ombildat efter *förfallo-dag* o. s. v. (jfr III kap., 3).

Göromål (med *o* t. ex. hos Serenius: sv.-eng. ordb. 1741), troligen yngre form med analogiskt *o* från andra sammansatta ord (jfr t. ex. *klago-mål*) för *gjöremål* o. *gjöramål* (t. ex. hos Serenius: eng.-sv. ordb. 1734 under *making* o. *doing*), ursprungl. sannolikt bildat med den oförändrade infinitiven av verbet. Ordet tycks förr egentl. hava brukats i sådana uttryck som *det är dit (hans) gjöramål,* likbetydande med det nu brukliga *det är ditt (hans) göra,* som otvivelaktigt består av infin. ss. subst.

Klago-ljud, -mål o. s. v., med äldre varianter *klage-* o. *klaga-* (t. ex. i Syllabus 1649 *klago-grååt* »lamentatio», *klage-grååt* »lessus», *klaga-werd* »accusabilis»), fsv. *klagha-* i *klagha-mal,* väl lånat av mlt. *klage-* i sammans., uppvisat i adj. *klage-lôs,* motsv. nht. *klage-* ock egentl. hörande till subst. mlt. o. nht. *klage* f. »klagan, åtal». Den svenska formen med *-o* beror troligen närmast på invärkan från det synonyma *käro-* (se följ.).

Käro-mål, nu endast juridisk term, fsv. *kæro-mal* med allmännare bet., synonymt med *klagha-mal* (se strax ovan) av subst. *kæra* f. »klagan, anklagelse».

Läro-, hänförligt till verbet t. ex. i *läro-anstalt, -dikt, -metod* m. fl., men med *o* väl härstammande från *läro-*, hörande till subst. *lära;* jfr fsv. *lære-* o. *læra-* i sammans., t. ex. *lære-fadhir, lære-* el. *læra-mæstare* o. s. v., motsv. mlt. *lêre-* i sammans., som väl åtm. mästadels egentl. äro bildade av substantivet, mlt *lêre* f. — Här fins också en form utan ändelse, t. ex. *lär-girig, -pojke, -pängar.*

Prediko-, i de flästa sammans. hänförligt direkt till verbet, t. ex. *prediko-gåvor, -sjuka, -sätt, -ämbete,* men i vissa sammans. endast till subst. *predikan,* t. ex. *prediko-samling, -skrivning, -utkast;* ursprungl. bildat av det gamla subst. fsv. *predika* f. »predikan». — En egendomlig form efter lt. fins i *predik-stol,* mlt. *predikstôl.*

Prövo-sten, -tid, i Variar. 1538 *pröffuo-steen,* lånord från lt. eller närmast från danskan; jfr da. *prøve-sten, -tid,* ä. t. *prüfe-stein,* bildade av subst. da. *prøve,* ä. t. *prüfe* »prov».

Skiljo-, gammal form för *skilje-* i *skiljo-brev, -väg,* i bibeln 1541 *Skiliobreff* samt *Skiliodal* (Joel 3: 14); försvenskad form, kanske med förmedling av da. *skille-* i *skille-vej,* för mlt. *schêde-*, t. ex. i *schêde-brêf* »skilje-brev», motsv. t. *scheide-brief, -weg* o. s. v., fattat som bildat av verbet mlt. *schêden* »skilja», t. *scheiden,* men sannolikt egentl. av subst. mlt. *schêde* f., t. *scheide* »skillnad».

Svaromål: en, som det tyckes, föga gammal form (hos Weste 1807, men *swarsmål* hos Möller 1790, liksom hos Sahlstedt 1773); troligen såsom juridisk term bildad (för äldre *svaramål?*) till vb. *svara* ock dess substantiviska presensparticip *svarande* efter *käromål* ss. samhörigt med *kära* o. *kärande.*

Tukto-mästare, fsv. *tukto-mæstare* (motsv. da. *tugtemester*) med biform *tykto-mæstare;* lånord från lt., egentl. sammansatt med subst. fsv. *tukt (tokt), tykt* f., men icke utan vidare förklarligt av det uppvisade mlt. *tucht-mêster* (motsv. mht. *zuht-meister*), utan förutsättande äldre mlt. förledsformer *tuchte-* o. *tüchte-* (jfr det likbet. mht. uttrycket med gen. plur. *der zühte meister*).

Vädjo-rätt (t. ex. i G. H. T. 30 mars 1900), väl ss. hörande till vb. *vädja* i nutida bet. en nyare form i st. f. *vädje-* (jfr *vädje-mål,* se ovan 2), men förmodligen påvärkat av det gamla ordet *vädjo-bana* (även *vädje-bana*), som väl är lånord från lt. i

likhet med y. fsv. *wædhio-lop* »kapplöpning», mlt. *wedde-lôp*. sammansatt med mlt. *wedde* (= ht. *wette*) i bet. »insats såsom tävlingspris», men uppfattat ss. hörande till verbet mlt. *wedden* (ht. *wetten*), hvilket motsvarades av fsv. *wædhia*.

4) **Förledsformer lika med infinitiverna.**

Sammans. med sådana former äro:

Giftas-lysten, -tankar, -vuxen o. s. v., bildade med den medio-passiva infinitiven *giftas*.

Grabba-tag o. *nappa-tag:* av osäker uppkomst. Att dessa ord äro bildade av substantiven *grabb* (i dial. i bet. »grabbande hand», jfr Rietz 209) ock *napp*, förefaller icke rätt sannolikt, emedan det genitiviska *-a* hos nutida folkspråkliga sammansättningar egentl. tillhör sydsvenska dialekter (jfr III kap., 1). Kanske får man därföre härleda orden från fraserna *grabba tag (i något)* ock *nappa tag (i någon)*, direkt förvandlade till sammansatta subst. av väsentl. samma art som *sitt-opp, sväng-om* o. dyl. ord? I sådant fall kunna *grabba* o. *nappa* lika gärna vara imperativer som infinitiver.

5) **Förledsformer på -s** utan ändelsevokal.

Sådana bero troligen alltid direkt eller indirekt på substantiviska former, hvilka emellertid icke endast utgöras av former med det genitiviska kompositions-*s*, utan i vissa fall även kunna vara stympade verbalsubst., bildade med avledningsändelsen *-sel* (fsv. *-sl*).

Hit höra följande sammansatta ord (jämte en del gamla sammans. hvilkas efterleder förlorat betydelsesambandet med motsvarande självständigt brukade ord, ss. *dröjs-mål, skils-mässa*).

a) Med enstaviga förleder (bildade utan partikelsammansättning):

Dricks-glas, -vatten o. s. v., egentl. av gen. till subst. *drick* (i *en drick vatten*, annars föga brukligt i riksspråk), fsv. *drikker* m. (från samma ord härstammar också *dricks-* till subst. *dricka, svagdricka*, se sid. 116).

Dröjs-mål, på 1600-t. *drögz-mål*, väl av ett annars icke uppvisat subst. fsv. **drøgh* n. el. dyl. (jfr *spörs-mål* nedan).

Skils-mässa, motsv. da. *skils-misse,* sammans. med det gamla subst. fsv. *skil* »åtskiljande».

Skons-lös, nyare ord (ej upptaget hos Weste 1807), väl lånat av da. *skaansel-løs* med stympning, kanske under invärkan av det i svenskan tidigare uppvisade *skons-mål:* detta sistnämda möjligen i frasen *utan skonsmål,* använd om straff, bildat efter *utan dröjsmål?*

Skälls-ord, motsv. da. *skjælds-ord,* väl egentl. ett lånord = mlt. *schelde-, schelt-wort,* men med *s* tillfogat i de nordiska språken, kanske genom påvärkan från det synonyma inhemska ordet, sv. *okvädins-ord,* da. *ukvæms-ord?*

Skärs-eld, fsv. *skærs-elder,* en yngre form, närmast väl med interkonsonantiskt *l*-bortfall av *skærls-elder* (ofta skrivet *skerldz-, skerltz-*), detta med *l*-metates av *skærsl-elder,* en biform av subst. *skærsl* till fsv. *skærslo-elder* av subst. *skærsla.* Även det ä. da. *skæres-eldh* (Molbech: Glossar II 126) beror antagligen på ett äldre **skærels-* el. dyl. Jfr nuv. da. *skærs-ild.*

Spörs-mål, y. fsv. *spørs-mal,* motsv. da. *spørgs-maal;* antagligen bildat av ett annars icke uppvisat subst. (ett fsv. **spyr?*).

b) Med partikel-sammansatta förleder.

Bland dessa torde några kunna förklaras av särskilda anledningar, angående andra må man tills vidare åtnöja sig med att konstatera, att de äro bildade likt sammansatta substantiviska förleder (jfr V kap., 1; även IX kap., IV: 6: B): måhända närmast efter både till verb ock subst. hänförliga ord av samma typ som *ölbryggs-metod* (i tidn.; jfr subst. *brygg* n.).

Hos en del av här nedan anförda sammansatta ord får man på grund av efterledernas beskaffenhet fatta förledernas funktion ss. substantivisk, ehuru de formellt hänföra sig till verben. — Hit höra:

Avrätts-plats: bildat under inflytelse från lågtyska? Jfr ä. t. *gerichts-platz,* ndl. *gerechts-plaats* i samma bet.

Försätts-blad: lånord av t. *vorsetz-blatt,* således icke bildat med något tillagt *s.*

Införs-tull, -vara, väl väsentl. beroende på försvenskning av t. *einfuhr-zoll, -waare* (eller liknande lt. ord, jfr ndl. *invoerrecht*), vare sig att förleden utan vidare är verbalstammen, be-

handlad såsom sammansatt subst. med kompositions-*s*, eller att sv. *införsel-* förkortats under invärkan från de tyska formerna.

Inkörs-port: med förleden av tvetydig bildning (liksom *införs-*), antingen av verbets stam eller med förkortning av *inkörsel-* (möjligen under invärkan från *ingångs-port?*).

Utförs- (1) i *utförs-artiklar, -premier, -varor* o. s. v., analogt med *införs-*, jfr t. *ausfuhr-zoll*, ndl. *uitvoer-artikel* o. s. v.

Utförs- (2) i andra betydelser än »export», t. ex. i *utförs-gåvor* (*utförs-gofwor* hos Serenius 1741), *utförs-gång* ss. anatomisk term (jfr *utförs-canal* i samma mening hos Möller 1790) samt det äldre *utförs-öl* (t. ex. hos Möller 1790) = »traktering vid liks utförande ur huset». Detta sistnämda ord beror sannolikt på *utförsel-* med dissimilatorisk förlust av *l*. Men svårare är att på lika sätt förklara *utförs-gåvor;* här skulle man kanske hällre få tänka sig ett äldre **utföres-*, som vore bildat av samma ord som ingår i *mål-före?*

Återvänds-gränd: kanske av det gamla feminina subst. *återvända,* som lever kvar i det arkaistiska *utan återvändo?*

Mera undantagsvis förekommer *allfars-väg* jämte *allfar-väg*.

Anm. I detta sammanhang må påpekas ett egendomligt slags sammansättningar, brukade endast skämtvis i hvardagsspråk, med förlederna bildade av infinitiver med efterställda adverb som hava huvudaccent, ss. *gåbort-rock, gåut-väder, tafram-fröken*. Ett hithörande exempel med *s* fogat till förleden är *gåborts-kläder* (i Söndagsnisse för något år sedan).

6) **Förledsform på -es**: i ett enda ord:

Orkes-lös, en i riksspråket nyare form (icke ens upptagen hos A. F. Dalin: handordb. 1868) jämte *ork-lös,* fsv. *orko-løs* (av ett subst. = fno. *orka* f.). Då i Skåne-dial. förekommer *orkens-lös* (se Rietz 489), får man kanske förklara *orkeslös* ur ett fsv. **orkans-løs,* sammansatt med ett **orkan* f., i det obetonat *-ans-* övergått till *-es-* på samma sätt som i *borgesman* av fsv. *borgans-man*. Eller har man att antaga efterbildning efter da. *ørkes-løs* »overksam» (jfr *skades-lös* sid. 115)?

Innehållsöversikt.

Några Förkortningar:

G. H. T. = Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Nord. Fam. = Nordisk Familjebok.

Sv. D. = Svenska Dagbladet.

Ups. N. T. = Upsala Nya Tidning.

bet. = betydelse.
da. = danska.
fsv. = fornsvenska.
ht. = högtyska.
lt. = lågtyska.
mlt. = medellågtyska.
ndl. = nederländska.
nht. = nyhögtyska.
ss. = såsom.
t. = tyska.
vb. = verbet.
y. = yngre.
ä. = äldre.

Rättelser.

S. 9, r. 17 uppifr.: »enstaviga» utgår.

S. 12, r. 14 uppifr. Läs: »Namn som . . . . nutida svenska appellativa subst.», o. s. v.

S. 20, r. 12 nfr. Står: »tvänne», läs: »tränne».

S. 54, r. 16 uppifr.: *vaktkonstapels-* hör icke hit; jfr *konstapels-* sid. 23 o. 45.

S. 90, nederst. Här borde tillagts hänvisning till V kap., 4 : a, där det är fråga om *-ad* med svag biaccent.

Résumé:

Composita in der jetzigen schwedischen Sprache

von

Fredr. Tamm.

In dieser Abhandlung wird auf Grundlage umfassender Beispielsammlungen die formale Behandlung der schwedischen Wörter aller Klassen als erster Glieder von Composita untersucht.

Die Abhandlung ist in zwei Hauptabschnitte getheilt. Der erste, Kap. I—X, umfasst die Substantive, der zweite, Kap. XI—XIII, die übrigen Wörter.

Im Kap. I werden einige generellen Regeln für substantivische Composita nebst Ausnahmen dargestellt und erläutert. Erstens die zwei Regeln, dass plurale, resp. artikulierte Substantive als erste Glieder in der Composition ohne Rücksicht auf Numerus, resp. ohne den suffigierten Artikel gebildet werden.

Die dritte Regel, die in der schwedischen Compositionslehre eine sehr bedeutsame Rolle spielt, kann so formuliert werden: Ein zusammengesetztes erstes Compositionsglied (in einem sog. Decompositum) wird mit Anfügung eines -s gebildet, wenn dies Glied selbst als primäres Compositum in seinem zweiten Gliede ein solches Substantiv enthält, welches sonst in einfacher Form als erstes Compositionsglied fungierend mit dem letzten Consonanten des Wortstammes schliesst.

Besonders regelmässig ist das Compositions-*s* bei den einsilbigen consonantisch schliessenden Substantiven. Z. B. von *lag*, *bär* bildet man *lag-fråga, bär-buske,* Decompos. mit *s*:

grundlags-fråga, krusbärs-buske, u. s. w. Bei anders geformten Substantiven findet man wenigstens eine starke Tendenz in der Decomposition ein *s* anzunehmen. Z. B. von *fågel, vatten* haben wir *fågel-näbb, vatten-ledning*, mit *s*: *rovfågels-näbb, grundvattens-ledning*. Ebenso bei Wörtern auf *-a, -e*, wenn der Endvokal bei primärer Composition wegfällt. Z. B. von *beta*: *bet-odling* und *hvitbets-odling*, von *strupe*: *strup-katarr* und *luftstrups-katarr* u. s. w.

Die folgenden Kap. II—VIII behandeln die Compositionsformen bei consonantisch schliessenden Substantiven.

Kap. II enthält einige allgemeinen Bemerkungen über die beiden normalen, bei jetziger Neubildung in der alltäglichen nicht-dialektalen Sprache fast ausschliesslich verwendeten Compositionsweisen, nämlich die Bildung mit der lexikalischen Wortform ohne Zusatz und die Bildung mit Anfügung von *s*. Es wird u. a. bemerkt, dass bei solchen Substantiven, die Composita beider Art haben können, noch heute diejenige alte Regel nachwirkt, nach welcher das *s* als eigentlich singulare Genitivendung vorzugsweise mit individueller Bedeutung, die Bildung ohne *s* aber mit genereller oder pluraler Bedeutung verbunden wird.

Im Kap. III werden einige weniger häufigen, resp. ganz sporadischen Compositionsformen bei consonantisch schliessenden Subst. verzeichnet. Hierher gehören u. a. altererbte Compositionstypen, wie *själa-vård, statsmanna-blick* oder *skalde-konst, löne-reglering*, ferner nach dem Deutschen z. B. *Pariser-utställning, atlanter-ångare* u. s. w.

In den Kap. IV, V werden die wichtigsten formalen Kategorien von Substantiven erwähnt, bei welchen Composition entweder mit der unveränderten lexikalischen Form oder mit der *s*-Form die regelmässige ist.

Ohne *s* werden zusammengesetzt: alle mit Sibilanten oder mit *s*-Verbindung schliessenden Substantive; ferner die meisten einfachen Subst., die mit *-bb, -f, -j, -m, -rr, -lt, -rt* oder schwachtonigem *-el, -en, -on, -er* und die meisten einsilbigen Subst. die mit *-k-, -p, -t* schliessen.

Die Formation mit *s* ist regelmässig bei den zusammengesetzten Subst. (nach der dritten Regel im Kap. I) und den

Subst. die wie Composita accentuiert werden, darunter den Subst. auf *-dom, -het, -lek, -skap, -när,* ausserdem bei den Subst. mit gewissen anderen Endungen, wie *-ing, -(n)ad, -on, -ion, -tet* u. a.

Kap. VI verzeichnet eine Anzahl einsilbiger Subst., die Composita mit und ohne *s* haben können, und berührt auch die Compositionsformen solcher Subst., die aus einsilbigen Stämmen mit unbetonten Präfixen *be-, för-, ge-* gebildet sind.

Kap. VII und VIII behandeln die Compositionsformen bei den mehrsilbigen einfachen Subst., in Gruppen nach den consonantisch auslautenden Endsilben geordnet.

Dann folgen in den Kap. IX, X die vocalisch schliessenden Substantive, in zwei Hauptgruppen vertheilt: 1) die Subst. auf schwachton. *-a* oder *-e,* 2) die übrigen. Für die zweite Gruppe gilt die einfache Regel, dass ihre Composita mit den lexikalischen Formen gebildet werden, z. B. *bi-kupa, kupé-fönster, hustru-mord,* auch Decomposita, z. B. *linfrö-kaka.*

Die erste Gruppe, d. h. die Subst. auf *-a* (Kap. IX) und *-e* (Kap. X) vertheilen sich wieder in mehrere Gruppen:

1) Eigennamen: in der Composition mit der lexikalischen Form auf *-a*, resp. auf *-e.* Eine Ausnahme machen die weiblichen Namen auf *-a,* insofern sie zur Bildung neuschwedischer Ortsnamen dienen; für das *-a* steht hier *-e* aus lat. *-æ,* z. B. *Beatelund* von *Beata.*

2) Neuere Lehnwörter (Fachwörter, Pflanzen- und Stoffnamen u. s. w.) auf *-a*: ebenfalls mit der lexikalischen Form componiert.

3) Vier echtschwed. Neutra auf *-a*: *öga, öra, hjärta, dricka*: mit verschiedenen Compositionsformen.

4) Die übrigen appellativen mit weiblichem oder »den»-Geschlecht versehenen (älteren Femin. entsprechenden) Subst. auf *-a.* Bei diesen findet man nebst mehreren sporadischen Formen folgende Compositionstypen, z. B. von *duva, låda, nunna, vara*: a) *duv-ägg, låd-fack*: der Normaltypus für die alltägliche Sprache; b) *nunne-kloster, brevduve-förening*; c) *duvo-post*; d) *boklåds-fönster* (nach Regel 3 im Kap. I); e) *varu-lager* (seltenere Parallelform zu Typus c).

5) Die Subst. auf *-ande, -ende, -else,* in der Composition unverändert.

6) Die Subst. auf *-are,* in der Composition mit *-ar-* oder *-are-,* ausnahmsweise mit anderen Formen.

7) Die übrigen appellativen mit männlichem oder »den»-Geschlecht versehenen (älteren Mascul. entsprechenden) Subst. auf *-e.* Compositionstypen, z. B. von *härre, båge:* a) *härr-kläder, båg-linje:* der Normaltypus für die alltägliche Sprache; b) *härre-maner;* c) *härra-välde;* d) *armbågs-led* (nach Regel 3 im Kap. I).

8) Die appellativen Neutra auf *-e.* Compositionstypen, z. B. von *törne, dike:* a) *törn-ros;* b) *törne-krans;* c) *dikes-kant:* der gewöhnlichste Typus (auch zusammengesetzt z. B. *täckdikes-dränering*); d) *täckdiks-rör* (in der alltäglichen Sprache).

Im zweiten Hauptabschnitte werden zuerst die Adjective behandelt (Kap. XI). Diese haben in der Composition regelmässig die lexikalische (unflectierte) Form. Selten werden andere Formen gebraucht, wie bei gewissen substantivisch fungierenden Adj. Formen auf *-e* (Plur.) oder auf *-s,* z. B. *stadsfullmäktig(e)-val, sakkunnig(s)-utlåtande.*

Dann folgen im Kap. XII die Adverbien und solche Präpositionsverbindungen, die zu keinen Subst. gehören oder von den Subst. isoliert sind. Hier gilt als Hauptregel, dass in der Composition keine Veränderung eintritt. Ausnahmefälle:

1) Die aus Adj. mit dem *-t* des Neutr. gebildeten Adv. werden sehr oft von der Stammform des Adj. ersetzt, z. B. *hög-travande* (neben *högt-flygande*).

2) Einige Adv. auf *-a* können Composita ohne *-a* bilden, wie von *noga: nog-räknad.*

3) Einige Präpositionsverbindungen können Composita mit Ellipse der Präposition bilden, wie von *i kapp: kapp-löpning.*

Das letzte Kap. XIII beschäftigt sich mit den Verben. Composita zu Verben aller Conjugationsklassen werden regelmässig ohne jede Endung gebildet, z. B. *sy-maskin, flyg-fisk, skur-trasa.* Doch giebt es auch Composita nach älteren Typen gebildet, wie mit *-e,* z. B. *läse-bok* (neben *läs-rum* u. s. w.), *skåde-lysten;* etwas seltener mit *-o* oder *-s,* z. B. *prövo-sten, skälls-ord, återvänds-gränd,* die beiden letzteren Typen ohne Zweifel ursprünglich aus der Substantivcomposition stammend.

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 2.

TILL DEN NORDISKA SPRÅKHISTORIEN

BIDRAG

AF

OTTO VON FRIESEN

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

UPPSALA 1901
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

TILL

ADOLF NOREEN

I.

Om behandlingen af urn. -*u̯a*^{x}- och -*i̯a*^{x}- i svagtoniga stafvelser efter bortfallet af *a*^{x}[1].

Denna fråga är utan tvifvel en af de svåraste inom den nordiska grammatiken. Den har också varit flitigt debatterad. De lärde ha delat sig i två hufvudgrupper, af hvilka den ena anser att *u̯* och *i̯* efter synkopen af *a* sonantiserats (öfvergått till *u* och *i*), den andra åter antar att *u̯* och *i̯* bibehållit sin konsonantiska karakter och förr eller senare bortfallit, liksom f. ö. äfven de af motpartiet supponerade *i* och *u* gjort. För att använda förut brukade exempel skulle alltså de urn. **haru̯a-R* och **hari̯a-R* enligt de förras mening öfver **haruR* och **hariR* blifvit *hǫrr* och *herr*, enligt de senares har mellanstadiet varit *haru̯R* och *hari̯R* (enstafviga former).

Den sistnämnda meningen torde f. n. vara den mest omfattade. Så kallar Noreen Aisl. Gr.[2] § 72 labialomljudet i *sǫngr* (< urn. **sangu̯aR*) för *w*-omljud. Kock hyser, såvidt jag kunnat finna, en liknande uppfattning såsom framgår t. ex. i IF. V, 153 af konstruktioner som **þiwR* (< urn. **þiwiR* = fvn. *þír*), **dawnēR* (< urn. **ðawanēR* l. d. = fvn. *dáner* pl. af *dáinn*). Jfr PBB XIV, 56, där han anser *v* (*w*) försvunnet i *blý*, *ýr*; dock läser han Rökst. **karuR** som *garuR* (< **ʒaru̯aR*) ib. s. 62 och ansätter PBB XV, 265 **hariskiþ* (< **hari̯askiþa*). Den som allra senast företrädt den gängse meningen är Alois Walde i sin bok Die germanischen Auslautgesetze s. 182 ff. För honom är föl-

[1] Med *a*^{x} menas en vokal hvilken som hälst; närmast är i förevarande artikel fråga om *a i u*.

jande förhållande afgörande. Om *u̯* blifvit *u* (stafvelsebildande), så skulle urn. **fehu* och urn. **ehu̯aR* ha fått samma utveckling. Man skulle nämligen efter synkopen af *a* ha haft formerna **fehu* och **ehuR*. Nu har **fehu* gifvit *fé*, alltså borde äfven **ehuR* blifvit **éR*. Faktiskt heter det emellertid *iór*. Alltså ha vi att utgå — enligt Walde — från **ehu̯R*, icke från **ehuR*. Följaktligen har *u* efter *a*-bortfallet icke sonantiserats. Waldes bevisning skulle vara bindande om man med säkerhet visste, att *fé* är den ljudlagsenliga utvecklingen af **fehu* och *iór* af **ehu̯aR*. Man vet emellertid intetdera. Ty det är lika tänkbart att *fé* kan vara resultatet af en analogi-påverkan från paradigmets öfriga kasus, som att *iór* är en analogibildad form från dat. sg. och pl. liksom *iarl* (Hoffory Konsonantstudier s. 63), *þórr* och många andra.

Men den åsikt, som går ut på att *u̯* och *i̯* vid den följande vokalens bortfall öfvertog dess sonantiska funktion d. v. s. öfvergingo till *u* och *i*, är den som blifvit grundligast motiverad. Detta af Hoffory i Konsonantstudier s. 48 ff. och Gött. gel. Anz. 1885. På sistnämnda ställe s. 30 sammanfattar han sina åsikter på följande sätt: »Während in den Endungen das alte *a* und *i* der Endung sehr frühzeitig verschwand, fiel das *u* der *u*-Stämme erst weit später aus. Und gleichzeitig mit diesem verschwand auch aus den Endungen das hysterogene *u* und *i*, welches bei den starken Substantiva und Verba mit *j* oder *v* im Stamme durch Vokalisierung des Halbvokals entstand, nachdem der ursprünglich darauffolgende Vocal ausgefallen war. Zu einer Zeit, wo Formen wie *dagR, salR, bindR, berR* längst einsilbig geworden waren, hiess es alo noch z. B. *sunuR* (= urn. *sunuR*), *haruR* (= urn. *harvaR*), *heriR* (= urn. *harjaR*), *synguR* (= *singwiR*), *sitiR* (= urn. *sitjiR*); erst später wurden auch die zuletz genannten formen einsilbig.» Då det gäller att bevisa sonantiseringen af *i̯* och *u̯*, stöder han sig dels på rent fonetiska skäl, dels på språkhistoriska. Han anser att former som **harjR, harjs* (d. v. s. *hari̯R, hari̯s*) hvarken i nordiska eller något annat språk kunnat existera, på den grund att *i̯* och *u̯* med naturnödvändighet måste öfvergå till *i, u* mellan konsonanter. Det har alltså hetat **hariR*, **haris*. Han finner en direkt bekräftelse på denna mening i Räfsalsstenens **hariwulfs**. Att jämväl *u̯* > *u*, stödes af Istaby-

stenens **haeruwulafia** för **hearu-** (= *hiǫru*) samt af Ramstastenens **karut** och Rökstenens **karuʀ** = *garut, garuʀ.* Streitberg biträder i PBB XIV, 172 väsentligen af fonetiska hänsyn denna mening och bemöter de invändningar som gjorts af Brate Bezz. Beitr. XI, 193 ff. Walde Germ. Ausl. s. 182 invänder att *i* i *hariwulfs* är gammalt *i* ej *i̯a.* Detta påstående öfverraskar, ty i alla germanska fornspråk är stamformen **hari̯a-* ursprunglig (jfr ock denommativet *hari̯ōn-* 'härja'), och att det är detta ord som ingår i de germ. egennamnen af typen *Heriolfr* (= **hariwulfʀ**), bevisas af de romerska skrifningarna *Chario-* (Kluge Et. Wb. s. *Heer*). Medger alltså Walde, att man bör läsa *hari-* (tvåstafvigt), så måste han också medgifva att **hariwulfs** är ett bevis för sonantiseringen af *i̯.* Formerna *karuʀ* och *karut* äro enligt Walde icke heller beviskraftiga, ty de ha icke uppstått ur **ʒaru̯aʀ* och **ʒaru̯at-* utan böra med Streitberg IF. Anz II, 48 återföras på en afljudande *u̯o*-stam af typen gr. πολύς[1]. Streitberg, som i en not å det anförda stället i förbigående framkastar denna mening, har icke lämnat något närmare bevis därför. Förmodligen stöder han sig emellertid på det af Noreen Sv. Lm. II, 692, Sievers Gött. gel. Anz 1883 s. 55 och ännu af Noreen Aisl. Gr.[2] § 353 mom. 1 på grund af sidoformerna *gǫrr* : *gørr* gjorda antagandet att detta adj. är en ursprungl. *-wu*-stam. Omljudsväxlingen i nordiska språk förklaras dock osöktast däraf, att *gǫrr* fungerar som participium præt. till det på samma adjektiv bildade denominativet *gerua,* pret. urspr. *gørða,* genom utjämning senare *gerua gerða* och *gørua gørða,* och följaktligen till sin vokalism rönt inflytande af detta, ett inflytande som betingades däraf, att språkkänslan kräfde öfverensstämmelse här som i verb af samma klass mellan pret. finit. och pret. ptc. (Jfr Sievers anf. arb. s. 56 f.). Äfven i vestgerm. fornspråk är ordet *u̯a-* stam. Antagandet att *gǫrr* skulle vara ursprunglig *-u̯u-* eller *-u-* stam är onödigt och obestyrkt. **karuʀ** etc. är alltså — under antagande att **u** uttalas sonantiskt — beviskraftigt. Men äfven om **karuʀ** vore en (*u̯*)*u*-stam, äga vi dock på vikingatidens runstenar

---

[1] Att πολύς är en sådan stam är ej uppvisadt, ty som bekant kan att. πόλλοῦ (g. sg.) etc. ej återföras på *πολϝοῦ. Schulzes skarpsinniga förslag Quæst. epicæ p. 82 (< *πολϝιοῦ) är möjligt men stöder i hvilket fall som hälst icke Streitbergs mening.

andra liknande former af ursprungliga *u̯a*-stammar; så Vedelspang **siktriku**, hvilket Wimmer Runenschr. s. 325 läser *Sigtryggu̯* liksom han läser Rökstenens **karuʀ** som *gåru̯ʀ*, och Kälfvesten **stikuʀ**, hvilket prof Läffler i bref till prof. Noreen synnerligen tilltalande tolkar = fvn. *styggr*.

Det är emellertid uppenbart att alla ofvan anförda bevis ur runinskrifter för sonantisering af *i̯*, *u̯* endast gälla i det fall, att *i*, *u* i **hariwulfs** och **karuʀ** etc. verkligen beteckna sonantiskt *i*, *u*. Detta har, som vi ofvan sett, blifvit bestridt. För min del är jag med Hoffory och Streitberg af den meningen, att *i̯*, *u̯* af rent ljudfysiologiska skäl måste öfvertaga en omedelbart efter dem synkoperad vokals sonantiska funktion. Jag skall emellertid tillåta mig att nedan ytterligare anföra några fakta, som synas mig bestämdt peka i samma riktning.

1. För jämförelse ställe man bredvid hvarandra urn. **mau̯iʀ* och urn. **lau̯na*. Om nu vid synkopen af ändelsevokalerna *u̯* i *mau̯iʀ* förblir *u̯* liksom det bevisligen gör det i *lau̯n*[1], så borde **mau̯iʀ* utveckla sig till **mau̯ʀ* lika väl som *lau̯na* blir ***laun***. Detta gör det emellertid — som bekant — icke, utan *mau̯iʀ* ger det historiska **măʀ*. Denna form vinner däremot en otvungen förklaring om vi antaga, att i *mau̯iʀ* *-u̯iʀ* vid *i*'s bortfall fortfarande fungerade som egen stafvelse d. v. s. *ma-u̯iʀ* öfvergick till **ma-uʀ*, hvars *u* sedermera synkoperades samtidigt med *u* i *sunuʀ*. På samma sätt förklaras diftongens bevarande i fvn. *heyia* (< urn. **hau̯i̯an-*) och *u*'s bortfall i pret. *háða* (< **ha-u-ða* < **ha-u̯i-ðō*).

2. Ett kraftigt bevis för Hoffory's mening skulle det vara, om man kunde påvisa urspårningar från *i̯a* till *i*-stammar, från *u̯a*- till *u*-stammar och vice versa, föranledda däraf att vissa kasus i sing. (nom. och ack.) under en period af språkutvecklingen varit lika. Detta är emellertid synnerligen vanskligt på den grund, att äfven efter synkopen *i̯a*-stammar och *i*-stammar, *u̯a*-stammar och *u*-stammar kommo att öfverensstämma, hvarför faktiskt påvisbara öfvergångar från den ena till den andra flexionen mycket väl kunna förskrifva sig från tiden efter synkopen. I det fsv.

[1] Det är för bevisföringen af ingen betydelse, om *au* varit en s. k. svätvande diftong, d. v. s. *a* och *u* varit hvad jag skulle kunna kalla samsonanter i stafvelsen.

nakudher adj. 'naken' torde man dock äga ett ord, där ett sonantiseradt urn. *u̯* är påvisbart. Af fvn. *nøkkviðr* och fsv. *naqvidher* framgår att den urn. grundformen är **naku̯iðaR*. Detta ord böjdes efter det *ı* synkoperats

sg. nom. **naku̯iðR*
dat. **nækuðom*.

Genom utjämning erhölls

**nakuðR* (> fsv. *nakudher*)
**nakuðum* > *nǫkðum*

eller

**nøkuðr* jämte *nøku̯iðr*
nøkðum *nøkðum*.

3. Af stor vikt är, att ofvan försvarade åsikt om sonantiseringen af *u̯* och *i̯* direkt stödes af förhållandet inom de västgermanska språken.

Om fornhögtyskan säger Braune Ahd. Gr.[2] § 108: »Zusammenfassend lässt sich bemerken, dass inlautendes *w* zum vokal *o* wird, sobald es in den auslaut eines wortes oder einer silbe zu stehen kommt z. b. *knëo* g. *knëwes* 'knie', *sêo* g. *sêwes* 'see', *snês* — *snêwes* 'schnee', *garo* 'bereit', flect. *gar(a)wêr*, *garwen* 'bereiten', præt. *gar(a)wita* oder gewöhnlich mit synkope des *i* *garota* etc.» — Förhållandet är i allt väsentligt detsamma med *i̯* se § 119.

Gallee Altsächs. Gr. § 91 lär likaledes, att slutljudande *w* (*u̯*) såväl i stafvelse- som ordslut blir sonantiskt *o* och *u*.

I angelsaxiskan ger urg. *þëwa-* enligt Sivers Ags. Gr.[3] § 174 först **þe-u* så *þéo*, så ock **baru̯a-* > *bearu*, *ʒaru̯a* > *ʒearu* ack. *ʒearone* för **ʒearu̯ne*; **snaiu̯a-* > **snāu* > *snā*; *sáule* för **sāu̯le*.

Hvad beträffar tiden för bortfallet af dessa af Hoffory s. k. hysterogena *ı* och *u*, kan följande konstateras. Vexelformer som fsv. *saker* och isl. *sekr* adj. 'skyldig' (< urn. **sakiaR*) visar att sonantiseradt *ı* har samma verkningar som gammalt *i*: liksom urn. **stāðiR* ger *staðr* har urn. *sakjaR* via **sakiR* gifvit *saker*, *sekr* är analogi från dat. etc. *sekium*. Likadant är förhållandet med sonantiseradt *u*: detta har samma verkningar som gammalt sonantiskt *u*: liksom **spānuR* > *spónn* (< **spǫ́nn*) så **māhuR* (< **maihu̯aR*) > (**mǫ́R* >) *mór* och liksom **keluR* > *kiolr*

så **smerụa-* > **smeru* > *smior*. Förmodligen ha alltså sonantiserade *i* och *u* synkoperats samtidigt med resp. *ı* och *u*, som af gammalt voro stafvelsebildande.

I annat sammanhang hoppas jag kunna närmare ingå på denna intressanta fråga.

II.

Om behandlingen af urn. *ai̯* i ställningen framför *u̯*, *u*.

Så vidt jag kunnat finna, är Noreen den förste som framställt den hittills allmänt antagna åsikten om denna fråga i Altisl. u. altnorw. Grammatik[1] § 88, 3. Han säger här: »schon im urn. ging *ai* — — in *ā* über — — unmittelbar vor *v*». Som bevis för denna öfvergång anför han följande ord: fvn. *vá* (fht. *wêwo*), 'weh, unglück', *sál* (got. *saiwala*) 'seele', *ská* (lat. *scævus*, gr. σκαιός) 'schräge', *ǽ* (got. *aiw*) 'immer', *langǽr* (lat. *longævus*) 'lange dauernd', *ǽvin-* (got. *aiweins*) (i sammansättningar) 'ewig-', *ǽvi* (jfr lat. *ævum*) 'lebenszeit', *sǽr* 'see', *snǽr* 'schnee', *slǽr* (fht. *slêo*) 'stumpf', *mǽr* 'schmal', *hrǽ* (got. *hraiw*) 'leichnam', *frǽ* (got. *fraiw*) 'same', *frǽr* 'fruchtbar'. Till dessa ord fogar han i andra upplagan af samma arbete § 57, 3, där han f. ö. inskränker öfvergången *ai* > *ā* till ställningen framför heterosyllab. *w*, jfr nedan, följande: fvn. *lǽvirke* (ags. *lāwerce*, mht. *lēwerich*) 'lerche', ? *sæing* (jfr fsv. *siang*) 'bett', ? *sár* (< **saiwaR* eller **saihaR*) 'zuber', fno. *árofe* (jfr fht. *ewa* Falk Arkiv III, 343 f.) 'zeuge', fsv. *hāskaper*, *hǣskaper*, (jämte *hīskaper*, fgutn. *hīscepr*, jfr got. *heiwafrauja* Schagerström Arkiv III, 138 f.) 'familie, wirtschaft'; se äfven Noreen Aschw. Gram. § 80, 3. Härtill komma slutligen äfven följande ord, som man sökt förklara efter samma regel: fvn. etc. *hann*, *hón* 'er, sie' Schagerström Ark. III, 132 ff., fsv. *māke* (< **maiwaka(n)* eller **maiwuka(n)-*) 'möwe' Lidén Ark. XIII, 38 och fvn. *ávalt* 'immer' Kock Ark. XIV, 258 f.

Den noreenska lagen synes a priori äga ett visst stöd i den omständigheten, att äfven i fht. diftongen *ai* behandlas på

samma sätt framför *u̯* som framför *h* och *r*: här kontraheras näml. urg. *ai* till *ē*, däremot kvarstår det som diftong i alla öfriga fall, Braune Ahd. Gr.[2] § 43 f.[1]. Då nu *ai* i urn. framför *h* och *r* utan allt tvifvel monoftongiseras till *ā*, vill man däraf gärna draga den slutsatsen, att det äfven framför *u̯* har underkastats samma behandling. Flere af de till förmån för den sistnämnda slutsatsen framdragna exemplen synas också ganska beviskraftiga. Härtill kommer, att äfven en annan forskare, Sophus Bugge, i Ark. II, 208 ungefär samtidigt med och oberoende af Noreen framställt samma åsikt.

Vid en mer detaljerad granskning af det anförda materialet torde dock det oaktadt den ofvan relaterade ljudlagen icke visa sig hållbar. I det följande skall jag först något mera ingående skärskåda dessa ord och därefter framställa en annan mening i frågan.

1. Fvn. *vǫ́ (vá)* f.[2] sammanställes af Noreen med fht. *wêwo*, ags. *wáwa* 'wehe, schmerz, leid'. Det förutsätter alltså ett urn. **uaiuō* och denna form föreligger enligt Thomsen Den got. Sprogklasses Indflydelse s. 157 i det finska lånordet *vaiva* 'labor molestus, molestia, ærumnia, miseria'.

Om man emellertid underkastar betydelsen hos de sammanställda orden en närmare granskning, skall man finna att en väsentlig olikhet gör sig gällande mellan fvn. *vǫ́* å ena sidan och fht. *wêwo*, ags. *wáwa* + fin. *vaiva* å den andra. Den sistnämnda ordgruppen uppvisar nämligen den mera passiva betydelsen 'smärta, elände, lidande', som hos det finska lånordet efter välbekanta analogier utvecklat sig till 'vedermöda, tungt arbete'. Det fvn. *vǫ́* är däremot enl. Fritzner[2] 'Fare, Ulykke, Skade'. Man bör med Egilsson och Aasen tillägga 'res mira, inopinata, insolens', 'noget uventet'; denna betydelse framgår af uttryck som

[1] Den fht. kontraktionen är dock något mer omfattande än den urn., i det att *ai* > *ē* jämväl före sådant *r* som uppkommit ur urg. *z*.

[2] Ett mot fvn. *vǫ́* svarande eller därmed nära besläktadt ord ser Bugge Ant. Tskt för Sver. V, 6 (jfr ock Noreen Aschw. Gr. § 80, 3) i Rökstenens **uamuþ** = *Vāmōþ* nom. pr.

þat er lítil vá, hon skævaþi
þótt luþr þrumi, skýiom øfri
er mær konungs ok vega þorþi
mǫndul hrørir, sem víkingar.

Helg. Hund. II, 4.

Här måste man uppenbarligen öfversätta: »det är icke så underligt, att grunden brakar, då kungens mö drager kvarnen, ty hon (är icke en vanlig kvinna utan) sväfvade en gång högre än skyarne etc. (d. v. s. hon var valkyria). Det ger uppenbarligen en föga god mening att, som ännu Gering Glossar[2] gör, öfversätta: »das ist ein kleines unglück», hvilket skall betyda så mycket som »das hat wenig zu bedeuten». I Lokas 33, 1 träffas också som motsättning till *válítt* (= *vá lítil*) *undr*. — Ännu klarare framträder motsatsen mellan fvn. *vǫ́* och fht. *wêwo* etc. hos det nno. *vaa* f. 'Tvivl, Uvished; Frygt, Aengstelse; Uheld, Fare' Aasen samt i komposita som

fvn. *vábóli* 'uforudseet Ulykkestilfælde' = nno. *vaabøle* 'et uheldigt Opholdssted, et vanskeligt Sted at bo paa eller komme til' Aasen,

fvn. *váligr* adj. 'skadelig, frygtelig' Fr.[2] = nno. *vaaleg* 'farlig, slem, ubesindig, forvoven' Aasen,

fvn. *vályndr* adj. 'ildesindet, pønsende paa ondt' = nno. *vaalynd* 'usikker, ustadig, upaalidelig',

fvn. *váskapaðr* adj., som Fritzner[2] säkerligen riktigt — liksom fordom Egilsson o. a. — tolkar 'misdannet, hæslig', hvaremot Vígfússon och Gering ge betydelsen 'unheilbereiter',

nno. *vaaen* adj. 'uvis, vanskelig at træffe eller faa fat paa' Aasen.

Af *vǫ́* i dess ursprungligen ljudlagsenliga form *ǫ́ (jfr Noreen Aisl. Gr.[2] § 73, 2) är afledt

fvn. *óask* 'forfærdes, frygte, vare bange for noget' eg.' oroa sig, bekymra sig'; jfr nno. *vaa* vb. 'ængste, bekymre' mest *vaa seg* 'ængstes, grue for noget' Aasen. Man har ställt *óask*, nsv. dial. *óa* 'vara rädd, frukta' Rz tillsammans med got. *ogan* 'frukta' (alltså *ōa* < urn. **ōhōn-*). Det går emellertid icke för sig af det skäl, att got. *ōgan* + *agis* 'fruktan' med all rätt förbundits med det med *agis* formelt och semasiologiskt identiska gr ἄχος (< *ag¹hos*) och fir. *agor* 'fürchte'; men härtill är en germansk sidoform med *h* omöjlig. Noreen Aisl. Gr.[2] § 233, 1 förbinder

likaledes *óask* med *ōgan* men utgår från pres. *ō = got. *ōg*; jfr dock det nyssnämnda nno. *vaa seg* 'ængstes'! — Ytterligare är till denna stam att hänföra

fsv. *ōnder, vānder*, fvn. *vándr* 'ond, slem, som man har Vanskelighed ved at bruge' Fr.[2]. Jag ser i detta adjektiv ett starkt böjdt ptc. pres. till ett urg. verb **u̯anhōn-* 'vara vrång, vansklig'. Med denna förklaring kan man förstå *ō-* i *ōnder* som uppkommet genom inverkan från **ó* f. = *vǫ́*, hvilket förefaller mer tilltalande än att — som allmänt sker, så t. ex. hos Kock Ark V, 52 — fatta det som ett resultat af det kombinerade *u*-omljudet i dat. *ōndum* o. s. v. Om *vandr* — som är ett annat ord, Kock l. c. — se nedan![1]

Fvn. (samnord.) *vǫ́* ∾ **ó* f.[2] är sålunda redan till sin inre språkform bestämdt skildt från *wêwo-wáwa-vaiva* 'smärta'. Det är det säkerligen också till sin historia: *vǫ́* ∾ **ó* är nämligen i allt väsentligt identiskt med ags. *wóh* n. 'bending, crookedness; error,

[1] Förmodligen bör äfven *óliga* Oddrúnargr. 26, 7 härledas af det ofvan omtalade **ó* (∾ *vǫ́*). Man har hittills förklarat det < *óðliga* 'wütend', se Egilsson Lex. poet. s. v., Noreen Aisl. Gr.[2] § 232 anm., Gering Glossar s. v. Den sistnämnde öfversätter det 'eifrig'. Det synes dock på det nämnda stället vara med sammanhanget i det hela mera öfverensstämmande att öfversätta *óliga* med 'olyckligtvis, i en olycklig stund'; jfr ibid. v. 25:

ok þeir kvǫ́mo þar
er þeir koma ne skyldot,

samt det annorstädes i Eddan förekommande æva skyldot. Om det parallella *váligr* = nno. *vaaleg*, se ofvan s. 10. På ännu ett ställe näml. Islendingadrápa 23 möter en form af detta ord: *óligaz* = *óligast*. Äfven här kan det förklaras såsom ofvan skett, om man använder den hos nno. *vaaleg* förefintliga betydelsen 'forvoven', alltså 'på det djärfvaste sätt', kanske också 'i det mest ojämna spel'.

[2] Hit hör jämväl fvn. *vǫ́* f., som Bugge å de båda ställen, där det förekommer i cod. reg. af den poet. eddan, ändrar till *ra* (för hskts *va*). Dessa ställen äro Hávam. 25 och Sigurþarkviða III, 29. Emellertid har Fritzner[2] s. v. framhållit, att ordet otvifvelaktigt är detsamma som förekommer i flere norska ortnamn t. ex. *Voom, Vaa, Vaagrend*. Härmed torde formen *vǫ́* vara fastställd. Fritzner[2] öfversätter ordet 'Tilholdssted, Hjem?' På de ställen ordet förekommer passar — såsom Bugge Norr. Fornkv. s. 394 anmärker — betydelsen *vra* bättre i sammanhanget. Såväl betydelsen som formen bekräftas af det ofvan anförda ags *vóh*. Fvn. *(v)rǫ́* o. s. v., med hvilket Noreen Aisl. Gr.[2] § 228 a. 3 sammanför *vǫ́*, i det han antar att *r*, icke *v* är bortfallet, hör till en annan rot urg. **wranh-* ∾ **wranʒ-*.

misstake; perversity, wrong, injustice, iniquity, depravity'. Det hör alltså på det närmaste samman med ett adj. urg. **wanha-* 'krokig, vriden, vrång, felaktig' = ags. *wóh* adj. 'id.' = got. *-wāhs* i *unwāhs*[1]. Af detta nomen är fvn. *vá* vb. 'tadla' afledt, såsom redan Bugge Norr. Fornkv. s. 45 tveksamt föreslagit, eg. 'anse oriktig, betrakta l. brännmärka som fel'; jfr för bildningen fvn. o. s. v. *lasta*, 'laste, dadle, tale ilde om noget': *lǫstr* m. 'Skade, Feil, Lyde' Fr.[2] (fvn. *last* n. 'Dadel' är däremot afledt af verbet *lasta; lǫstr* : *lasta* : *last* n. = nsv. *klamp* c. 'kluns' : *klampa* 'gå klunsigt' : *klamp* n. 'klunsig gång', jfr v. Friesen De germ. mediagem. s. 32 not.), nht. *tadeln* : mht *tadel* 'fehler, makel, gebrechen' m. fl. Om urg. **wanha-* och dithörande inom andra ieur. språk se Uhlenbeck Got. Etym. s. *unwāhs*.

Betydelseutvecklingen hos *vǫ́* ∾ **ó* etc. är fullt analog med den hos fvn. o. s. v. *vandr* 'vanskelig at have med at giøre', *vandi* m. 'hvad der sætter en i Forlegenhed, udsætter en for en Ulempe; vanskelig og ansvarsfuld Gjerning eller Stilling': *vindr* adj. 'skjæv, vind', *vinda* (*vatt*) 'vrida, vända' o. a. Fvn. *vandr* etc. är obesläktadt med *vándr* : det är af flere skäl omöjligt att — såsom skett — anse *vandr* < *vándr* genom förkortning före två konsonanter, jfr ock Kock Ark. V, 52. Jfr ock lat. *pravus* 'sned, krokig, vrång; förvänd, orättvis, ond'. Ur den yttre språkformens synpunkt förhåller sig *vandr* : *vinda* = *þrǫngr* : *þryngva*, *valtr* : *velta* o. s. v.

2. Fvn. *sǫ́l* 'själ' härleder Noreen ur en urn. grundform **saiwalō* = got. *saiwala*. Han menar alltså, att ordet har af gammalt hemortsrätt i nordiska språk. Denna åsikt torde ha omfattats af de flesta forskare, bl. a. t. ex. af Kock Ark. V, 375, IX, 257. Fvn. *sǫ́l* skulle alltså, om man bortser från omljudet, förhålla sig till got. *saiwala* som *sǽr* : urn. *saiwiR*. Men redan Vígfússon har i Oxforderordboken s. *sála* framhållit, att detta ord lika litet som dess sidoform *sǫ́l* förekommer hos de

[1] Af urg. **wanha-* är jämväl fvn. *váðı* m. 'Skade, Ulykke, Vaade' Fr.[2] fsv. *vāþe* m. 'våda, fara' Schl. o. s. v. bildadt. Adj. **wanha-*, nord. *vā-* är afledt med suffixet urg. *-(a)þan-*. Samma suffix träffa vi bl. a. i fvn. *vanðı* m. 'vana' (: *vanr*), *fiolðı* m. (: *fiol*), hvarom se närmare Kluge Stambild.[2] § 118 f. För bet. jfr fvn. *vǫ́* 'skade, ulykke, fare'. Vígfússon i Oxforderordb. har ock sett sammanhanget mellan *vá* och *váðı*.

hedniska skalderna samt uteslutande användes för betecknande af ett fullständigt kristet begrepp. Han anser *sála, sǫ́l* som ett anglosachsiskt lån. Vígfússons mening har senare omfattats och närmare utvecklats af Brate i Uppsala-studier tillägnade Sophus Bugge s. 6 ff. Han visar här, att typen *sǫ́l, sála,* som mest förekommer i västnordiskan, utgår från ags. *sáwl* etc. — det västliga Skandinavien kristnades hufvudsakligen af ags. missionärer —, samt att å andra sidan typen *sial* etc., som är vanligast i fornsvenskan, bör härledas från fsa. *seola* (eller dess sidoform *siala,* Reinius Språkvetenskapliga sällsk. i Uppsala Fh. 1897—1900 s. 53). Af i allt väsentligt samma åsikt är den forskare som senast yttrat sig i frågan, Reinius anf. st. Blott därutinnan afviker Reinius från Brate, att han anser fsv. *sial* snarare utgå från fornfriesiskan än från fornsachsiskan.

3. *Ská* : nisl. *ská* f. 'obliquitas' Haldorsen, *á ská* 'askew, askance' Vígfússon, nno. dial. *skaa* i förbindelserna *i skaa* eller *paa skaa* 'skraat, skjævt' Aasen, nsv. dial. *stå på skå* 'stå på lut' Rietz, Noreen Ordb. ö. Fryksdalsm. *ská* etc. har Noreen fört till gr. σκαιός (< *σκαιϝος), lat. *scævus* utan att dock anföra något germanskt ord, som anger i hvilken riktning förklaringen af det formellt mångtydiga *ská* bör sökas.

Det germanska ord, hvarmed *ská* efter all sannolikhet närmast hänger samman, är mht. *schæhe* adj. 'schielend', hvilket återfinnes i nht. dial. (Schweitz) *schächig* 'schielend' och *schächen* 'schielen'; om de sydgerm. orden se Schade D. Wb. s. v. Mht. *schæhe* återgår på ett fht. *ja*-stamsadjektiv **scāhi;* detta **scāhi* : fvn. *ská* = fht. *smāhi* : fvn. *smár* 'liten'. För betydelseutvecklingen s n e d, s k e f, l u t a n d e ⟶ s k e l a n d e jfr fht. *scëlah* 'quer, verkehrt, s c h i e l e n d', fvn. *skialgr* 'skjæv, s k e l ø i e t' Fr.[2]. Nsv. *skela* har numera liksom mht. *schæhe* uteslutande betydelsen 'vara vindögd'.

4. Fvn. *ǽ,* fsv. *æ, ā* 'alltid'; fvn. *langǽr* 'långvarig'; *ǽvin-* 'ewig-', *ávalt* 'alltid' samt *ǽvi* (*ǽfi*) f. 'Liv, Levetid; Tidsolder'. Samtliga dessa ord återgå på en rotform urn. **ai̯u̯-* : got. *aiws* < urg. **ai̯u̯i-* 'tid', lat. *ævum,* gr αἰών (< *αἰϝων). De enda former, som direkt skulle bevisa en öfvergång *ai̯* > *ā* före *u̯* (*w*),

äro fsv. *ā* och fvn. *ávalt*. Hos de öfriga: *ǽ, ǽvi, ǽvin-* skall det sålunda uppkomna *ā* sedermera enligt nu gängse uppfattning ha träffats af *i*-omljud. Beviskraften hos *ā* och *ávalt* är dock ej stor. Det här uppträdande *ā* kan nämligen förklaras ur den bekanta öfvergången *ai̯* > *ā* i bitonig ställning. Den hufvudtoniga formen är *ǽ* (= got. *aiw*, ags. *á, ó*), *ǽvi, ǽvin-* o. s. v., där *ǽ-* enligt min mening, som jag längre ned skall utförligare framlägga, uppkommit ur s m n o r d. **æi̯u̯-* < urn. **ai̯u̯-*. Däremot är *ā* den i stark biton i u r n. tid utvecklade formen. I de nordiska fornspråken stod *ǣ* etc. 'alltid' ofta i bitonig ställning; detta icke blott i uttryck som fsv. *e hwar, e hwat, e mæþan* etc., fvn. *ǽ sem fyrst, ǽ sem tíðast, ǽ hverso,* utan sannolikt äfven i fall som fvn. *ǽ verðr þú at leysa, ǽ mun ek þora* o. s. v., jfr nsv. *nog gör han väl det alltid,* där *alltid* har samma urblekta betydelse (och till följd däraf saknar hufvudton) som *ǽ* i de ofvan anförda exemplen. Svagtonighet för former af detta ord antas f. ö. af Noreen Aisl. Gr.[2] § 57, 3 a. 2: så har t. ex. fvn. *é* 'alltid' < *ǽ* i svagton.

Hvad slutligen fvn. *ávalt* angår har Kock, som Ark. XIV, 258 f. behandlat ordet, hvilket han förklarar som ett kompositum af **ai̯u̯* (= got. *aiw* 'alltid') och adv. *alt* 'fullständigt', framhållit, att i *á-valt v* hos skalderna bildar alliteration med andra ord började med *v* (citat hos Vígfússon s. v.), och han drar däraf den naturliga slutsatsen, att hufvudtonen i *ávalt* åtminstone ursprungligen hvilade på senare stafvelsen: altså *āvált*. Sannolikt har betoningen äfven i senare tid varit den samma, ty jag ser i det vid sidan af **āvált* uppträdande *of alt* en direkt utveckling ur detta, i det att *ā* (som redan i mycket tidiga handskrifter har ljudvärdet *ǭ*: d. v. s. *ā* och *ǿ* ha redan c:a 1200 l. något senare sammanfallit i uttalet, jfr Noreen Aisl. Gr.[2] § 80) i *āvált* i fall, då det ej längre associerades med *á,* ljudlagsenligt förkortades: men då dess ljudvärde nu närmast var *ǭ* måste förkortningsresultatet bli *ǫ*: alltså **ǫvált*; *ǫv-* har så folketymologiskt omtydts till *of*. Det vid sidan af *of alt* uppträdande *um alt* har uppkommit genom *of*'s ersättande af den likvärdiga prepositionen *um*. De citat på förekomsten af *āvalt* och *of alt,* som Vígfússon s. v. lämnar, synas visa, att i äldsta urkunder träffas *ávalt,* i något yngre (äldst Elucid. cod. Am. 4:to 674 från c:a 1200)

of (v)alt. Annorlunda Kock anf. st. s. 259 ff.[1]. — Men om nu så är, att hufvudtonen i *ávalt* i hvarje fall ursprungligen hvilat på senare kompositionsleden, så är *ā*- uppkommet under biton och bevisar intet för en öfvergång *ai̯* > *ā* före *u̯* i hufvudton.

Anm. Om fvn. *øy, ey* och *æi, ei* etc. se nedan!

5. För fvn. etc. *sár* m. 'Zuber', som Noreen förklarar alternativt ur urn. **saihaR* eller **saiu̯aR*, har Lidén Upsalastud. s. 81 f., spec. s. 81 n. 2 med stöd af det lulelappska lånordet *sāďa* < urlapp. **saja* 'så' visat, att grundformen måste vara **sai̯haR*, ej **sai̯u̯aR*, som skulle ha gifvit ett lulelappskt **saiᵉva* eller **saiᵉve*. Urn. **sai̯haR* identifierar Lidén med lit. *saĩkas* 'hohlmass'.

6. Fsv. *māke* m. 'mås' härleder Lidén Ark. XIII, 38 ur en grundform **maiwaka(n)*- eller **maiwuka(n)*-, detta tydligen med stöd af den äldre förklaringen af fvn. etc. *mǿr, mór*[2] < **maiwaR*. Numera återföres emellertid allmänt fvn. etc. *mǿr* på urn. **mai̯hu̯aR*: fht. *meh*, nlt *mewe*: Kluge Et. Wb.[5] s. *möwe*, Noreen Aisl. Gr.[2] § 57, 1, Uhlenbeck PBB XX, 328. Också anser Noreen Aschw. Gr. *ā* i fsv. *māke* vara uppkommet ur *ai̯* före *h*.

7. Fvn. *árofe* har af Falk Ark. III, 343 ff. förklarats som ett kompositum af *ai̯u̯a*- (= fht. *ēwa* 'gesetz') och *-rofe*, nom. agentis bildadt af *riúfa* 'bryta, slita'[3]. Falk menar, att *árofar* betecknar de personer, som under en pågående process om en odaljord genom sitt vittnesmål »bryder gammel hævd.» De

---

[1] Redan innan Kocks förklaring af *ávalt* publicerats, har jag tänkt mig en likartad. Men jag fattar andra kompositionsleden *-al(l)t* icke som uppkommen ur adverbet *alt* 'alldeles' utan som neutr. af adj. *allr* i attributiv ställning. Jag menar, att *ávalt* uppkommit ur ett urn. **aiu̯ą allat*- 'all tid'. Neutrum **aiwą* är visserligen icke i germanska språk förut påvisadt, men tillvaron af en *a*-stam *aiu̯a*- vid sidan af *i*-stammen *aiu̯i*-: got. *aiws* kan på grund af dat. pl. got *aivam* samt ags. *ā ō*, hvilket ej kan föras tillbaka på en acc. urg. *aiwi*, enär denna skulle gifvit *ǣ*, icke förnekas. Det postulerade **aiu̯ą* n. är identiskt med lat. *ævum*.

[2] *mór* med *-ó-* < *mǿr* på grund af den *ǿ* föregående nasalen, så Kock IF. V, 155. Annorlunda Noreen Aisl. Gr.[2] § 73, 2.

[3] En annan tolkning af *árofe* hade redan tidigare Ark. II 208 gifvits af Bugge, men han har senare, enl. hvad Falk å anf. st. upplyser, uppgifvit den.

skulle härvid alltså uppträda mot den ursprunglige odalmannen. Emot Falk har Ebbe Hertzberg Ark. V, 227 ff. visat, att de män som kallas *árofar* tvärtom städse användes af odalmannen för att göra hans urgamla rätt gällande gent emot en senare köpare, »hvorved følgelig opstod en art legaliseret 'kauprof'»; *árofar* voro altså de, som gjorde »rof á kaupmál» — jfr rof á festarmál. Med Hertzberg anser jag, att *á-* i *árofar* är prep. *á*; jfr för bildningen fsv. *aboe* 'åbo' och flera andra.

8. Fsv. *hasskapær* 'hushåll' ÖGL Dr. B. 13 består enl. Noreen till sitt första led *ha-* af ett urn. **haiua,* afljudande med got. *heiwa-*; jämför det bataviska gudinnenamnet *Haeva.* Formen *hasskaper* möter, så vidt jag kunnat finna, en gång i fsv., näml. i Schlyters hufvudhandskrift cod. holm. B 50.[1] I ä. fsv. är eljest formen *hæskaper* (VGL I, MEL) jämte *hærskaper* den vanliga. I och för sig kan *hasskaper* icke tillmätas någon större beviskraft, äfven om formen vore säker. Det är den dock ingalunda. Det är nämligen mycket möjligt att *hasskapær* helt enkelt är ett skriffel för *hæsskaper.* Såsom Schlyter i företalet anmärker, förekomma skriffel rätt talrikt i hufvudhandskriften. Så t. ex. uppträda ensamt i flock 12 af Drap. B. — där *hasskaper* anträffas — icke mindre än tre säkra skriffel: *innat* för *innan nat*, *skak* för *skal* och *stær* för *sitær*. Särskildt framhäfver Schlyter ÖGL s. III såsom vanlig misskrifningen *a* för *æ*. Och äfven om ingalunda allt, hvad Schlyter betraktar som felskrifningar, i själfva verket är det, så återstår ändock ett betydligt antal fall, för hvilka ingen annan förklaring synes möjlig och än fler, där felskrifning är i öfvervägande grad sannolik. Så t. ex. möter i Vinsorþa B. 7 formen *klaþe* 1 g. för *klæþe* som finnes minst 11 ggr i handskriften. Tamm anför i Uppsalastudier s. 30 ff. en hel serie af former, där han delvis tvekande söker en annan förklaring, t. ex. *stamna* för det vanliga *stæmna* subst. o. vb.,

[1] Äfven 1607 års upplaga af ÖGL (B kallad i Schlyters edition) har *hasskaper*. Men då utgifvaren af denna upplaga äfven haft att tillgå Schlyters hufvudhandskrift samt vid konstituerandet af sin text förfarit eklektiskt (Schlyter, Företalet till ÖGL s. XVII), är det möjligt, att formen ***hasskaper*** förskrifver sig från B 50 och detta förefaller sannolikt på grund af den egendomliga stafningen med *ss*.

mallum för vanl. *mællum, maþ* t. ex. i flock 13 af Drap. B. m. fl. ställen för det i regeln i handskriften förefintliga *mæþ*.

9. Fsv. *haraþ* i motsats till det i fsv. vanliga *hæraþ*, är såsom Noreen själf i Aschw. Gr. l. c. anmärker osäkert, då det möjligen hör till *hær- har-*; att förklara som *Haraldr*, hvilket Tamm redan föreslagit i anf. arb. s. 30.

10. *hann, hón.* I Ark. III, 132 ff. har Aug. Schagerström framställt en skarpsinnig och ur flere synpunkter tilltalande förklaring af detta för de nordiska språken specifika pronomens uppkomst. Enligt hans mening bör det återföras på en grundform **haiwnaʀ, *haiwnō,* »en adjektivbildning med vokallöst *n*-suffix, analog med got. *analaug-ns* etc., af en rot *haiw* som ingår i ett urnordiskt neutralt subst. *haiwa* l. *haiwi* och som med annan afljudsvokal föreligger i det got. *heiva* (i *heiva-frauja*).» Äfven om denna djärfva hypotes skulle visa sig riktig, är det klart att öfvergången *ai* > *ā* | *u̯* ej därigenom vinner något stöd. Det är nämligen möjligt att förklara *ā* som uppkommet ur **hai-u̯naʀ* i bitonig ställning. Som bekant måste ju vokalismen hos personliga så väl som hos andra pronomina i stor utsträckning förklaras från dessa ords förekomst under icke-hufvudton.

Jag har ofvan granskat de fall, där *a* anses ha uppkommit ur *ai̯* framför *u̯* och där *ā* i literär tid ännu kvarstår utan att ha drabbats af *i*-omljud eller andra ljudlagar. Som jag hoppas ha visat, är intet af de anförda orden beviskraftigt för den öfvergång de ansetts ådagalägga. Jag vill nu öfvergå till en granskning af de ord, där det enligt den gängse uppfattningen före *u̯* uppkomna *ā* ej längre i de nordiska literatur-språken kvarstår.

1. Fvn. *ǽ*, fsv. *æ̅* 'alltid', fvn. *langǽr* 'lange dauernd', *ævin-* 'ewig-', *ævi* f. 'lebenszeit' hafva samtliga förts till got. *aiws* 'tempus' (jfr lat. *ævum*). *ǽvi* och *ǽvin-* ha enligt gängse mening uppkommit genom *i*-omljud ur ponerade **āu̯i-* < **ai̯u̯i-; langǽr* torde väl i allmänhet fattas som *-ia*-stams adjektiv och *ǽ* 'alltid' förklaras som ursprunglig acc. sg. af den ursprungliga germ. *i*-stammen **aiwi-* 'tid' = got. *aiws* (acc. pl. *aiwins*).

Äfven om det medges, att jämte en ursprunglig maskulin

i-stam **aiṷi-* funnits en neutral *a*-stam *aiṷa-* (= lat. *ævom*), från hvilken ags *ā ō* 'alltid' och fvn. *ávalt* utgå — se ofvan s. 15 n. 1 —, är ju denna förklaring af *ǣ* fullt plausibel, under förutsättning att öfvergången *ai̯* > *ā* | *ṷ* är bevisad.

2. Fvn. *sǽr* = got. *saiws* < urg. **saiṷiz*. Ordets egenskap af *i*-stam bevisas af ags. *sǽ* < **sǣwi* < **sāwi* < **sai̯wi-* Sievers Ags. Gr.[3] § 66 a. 3; vidare af fht. dat. pl. *sêwim*, instr. sg. *sêwiu*, n. pl. *sêwi* Braune Ahd. Gr.[2] § 216 a. 5. Äfven här kan alltså *ǣ*'s uppkomst efter den gamla åsikten utan svårighet förklaras: de långstafviga mask. -*i*-stammarne ha ju i regeln den *i*-omljudda vokalen genomförd genom hela paradigmet.

3. Fvn. *hrǽ* n. Got. *hraiwa-* i *hraiwadūbo* 'turturdufva' och ags. *hrǽ(w)* (∾ *hrā(w)*) < **hraiwi-* ge oss syftlinjerna till en ursprungl. -*es*-, -*os*-stam, se Sievers Ags. Gr.[3] § 250 a. 1 och Bugge PBB XXIV, 427 bl. a.

4. Fvn. *lǽvirke*, fsv. *lærikia* (ags. *láwerce*, *lǽwerce*) utgå enl. Noreen, Svenska Etymologier s. 27 f. från ett urspr. adj. nom. *laiṷiʀ-ikaʀ*, där rotstafvelsen *laiṷiʀ-* är en ursprungl. -*es*, *os*-stam: ieur. *lai̯-wes* eller möjligen *loi̯-wes* 'säng', jfr fir. *loid* sång och för formens skull gr. αἰ-ϝές. Är denna förklaring riktig — i hvarje fall är den ju något osäker, intill dess ett *loi̯wes*, *laiwes* 'sång' påvisats från annat håll —, förklaras därmed dubbelheten ags. *láwerce* : *lǽwerce*, liksom möjlighet lämnas öppen för en utveckling *lǽvirke* < **lāṷirke* < **laiṷ-*.

5. Är min Ark. XVI, 197 uttalade förmodan riktig, att i fvn. *Hlǽfǫþr* S. E. II, 472 och *Hlǽfreyr* ib., bägge namnen poetiska benämningar på Oden, första leden *hlǽ-* är att sammanföra med urn. *hlaiwa* n. 'grafkummel' Bø (jfr *valfǫþr*), kan *ǣ* i *hlǽ-* förklaras däraf, att det är gammal *es*- *os*-stam, hvilket bevisas af got. *hlaiwas-na* f. 'id.', ags. omljudet i *hlæ(w)* (∾ *hlā(w)*) Sievers Ags. Gr.[3] § 250 a. 1 och 288, fht. dat. pl. *lêirun*, jfr Bugge, Norges Indskr. med de ældre Runer s. 240 och Osthoff PBB XIII, 406.

I ofvan anförda fem fall är *ǣ* alltså mer eller mindre lätt

förklarligt såsom *i*-omljud af ett postuleradt *ā*. I fallen 3. *hrǽ* och 5. *hlǽ* ligger det visserligen närmare till hands att utgå från got. *hraiwa-* och urn. *hlaiwa*, som äro de enda i nordgermanska språk (nordiska och gotiska) faktiskt belagda formerna.

Men det finnes äfven ett antal ord, där *ā* såsom mellanstadium i utvecklingen *ai̯* > *ǣ* endast med svårighet eller alls icke låter sig antagas.

6. *slǽr* adj. 'slö'. För att här kunna förklara *ǽ* ur *ā* måste man förutsätta, att ordet varit en gammal *i(a)*-stam: alltså urn. **slai̯u̯i(a-)*. Undersöker man ordets historia i andra forngermanska språk, förefaller emellertid ett sådant antagande föga sannolikt. Ags. är här det utslaggifvande. Ordet har där formen *slāw*, hvilket är den enda af Sievers Ags. Gr.[3] § 301 upptagna formen. Sievers för ordet också utan anmärkning till *wa*-stammarne liksom Braune, Ahd. Gr.[2] § 254 det fht. *slêo* och Gallee As. Gr. 214, 2 det fs. *slêu*, hvilka senare ju dock icke äro afgörande. Jämte formen *slāw* anför Bosworth-Toller Ags. Dict. ett *slǽw* 'slow, inert, sluggish', som dock synes vara sällsynt och, om formen är säker, väl kan förklaras genom påverkan från verbet *slǽwan* (<**slaiwian*). och substantivet *slǽwþ* f. 'sloth, torpor'. Om emellertid formen *slǽw* är gammal, kan ju gifvetvis möjligheten icke förnekas, att en *i(a)*-stam **slaiwi(a)-* funnits.

7. Ungefär på samma sätt ställer sig saken med

fvn. *frǽ* n. 'frö', *frǽvask (að)* 'frodas', got. *fraiw* n. 'id.' Bugge söker PBB 24, 457 förklara *frǽ* genom inflytande dels från adj. *frǽr* < **frai̯u̯ia-*, dels från ett verb **frai̯u̯ian*, som han anser förutsättas af nsv. dial. *frö säg* (pret. *frödd(e)*) 'mogna'. Äfven tänker han sig möjligheten af att jämte *a*-stammen **fraiwa* fanns en *es-*, *os*-stam **fraiwiz*, **fraiwaz*, liksom vi ofvan ha sett, att jämte urn. *hlaiu̯a* har funnits ett **hlai̯u̯iz*, jämte urg. **hraiu̯a* ett **hraiu̯iz*.

Ett **fraiu̯ia-* adj. är icke belagdt. Kluge i Stammbild.[2] ansätter med större rätt en grundform **fraiwa-*, jfr Kluge hos Osthoff PBB 20, 97. Ett urn. *frai̯u̯ian* styrkes visserligen icke af nsv. dial. *frö* pret. *frödd(e)* (detta verb är fastmer identiskt med fvn. *frióast (að)*, en yngre form för *frǽvask* : *frödd(e)* i pret.

i st. f. väntadt *fröade* beror på den i yngre svenska vanliga ombildningen af pret. hos verba »pura» t. ex. nsv. *spådde* för ä. fsv. *spāþi*) men väl af fvn. *frǽvask (frǽðısk)* Larsson Ordf.

Mera sannolik är alternativa förklaringen af *ǽ* som *i*-omljud af *ā*: enligt denna skulle — som nämndt — jämte *a*-stammen *fraįųa* ha funnits en *es*-, *os*-stam, **fraįųaz *fraįųiz*, från hvars senare form *ǽ* förskrefve sig. Det bör dock observeras, att en sådan *s*-stam ingenstädes är belagd: got. *fraiw* är en ren *a*-stam (: dat. *fraiwa*).

8. För att förklara *ǽ* < *ā* i fvn. *snǽr* är man nödsakad till det antagandet, att *snǽr* liksom *sǽr* ursprungligen varit *i*-stam: detta står emellertid i direkt strid med förhållandet i öfriga germanska språk. Fht. *snêo* är *wa*-stam och intet tyder på att ordet förr varit *i*-stam, Braune Ahd. Gr.[2] 204. I ags. är endast *snā(w)* påträffadt: något *snǽ(w)* (jfr ags. *sǽ(w)* = fvn. *sǽr*) finnes icke. Man har alltså rätt att antaga, att fvn. *snǽr* också är en ursprunglig *wa*-stam. Att *a*-stams-böjningen hos detta ord är ieur., bevisas af de identiska lit. *snëgas*, fksl. *snĕgŭ* (skt. *snēha*- 'öl, fett, glanz') 'snö', jfr Uhlenbeck Got. Etym. s. *snaiws*. Men är *snǽr* en *wa*-stam, så är *ǽ*, som genomgår hela flexionen, oförklarligt under antagande, att utvecklingen varit **snaįųaR* > **snāųaR*. Ty ett antagande, att det genom hela paradigmat gående *ǽ* skulle förskrifva sig från nom. **snāųR* > *snāR* > **snǽR* genom *R*-omljud, saknar stöd i analoga exempel: smnord **skōR* > **skøR* (jfr *mǽr* 'flicka' < **māR*) har ej vållat ett paradigm. **skør*, **skøs*, **skø* utan har — som man med rätta kan vänta: jfr *maðr*'s ombildning till *mannr* efter alla kasus med stamformen *mann*- — själf ombildats till *skór*.

Man är följaktligen nödsakad att ur grundformen *snaįųaR* förklara *snǽr* utan antagande af ett mellanstadium **snāųaR*.

9. *mǽr* (*miór*) 'tynd, smækker, smal' anför Noreen Aisl. Gr.[2] § 57, 3 som exempel på öfvergången *ai* > *ā* före *ų*. Han menar alltså att *mǽr* återgår på en urn. grundform **maiųi*-. Men han anför icke något ord från någon annan germansk dialekt, som bevisar denna grundforms existens, och öfver hufvud taget har jag icke inom den språkvetenskapliga litteraturen fun-

nit någon utredning af ordets historia, lika litet som jag kunnat finna något utomnordiskt ord, som förutsätter det nyssnämnda **maiu̯i-*. Och dock har redan Ihre i sitt Glossarium sviogothicum uttalat en förmodan, som jag tror träffar det riktiga. Han sammanställer *mǽr* förslagsvis med ags. *mearu, mæru, myru* 'tender, soft' Bosworth-Toller Ags. Dict., fht. *mar(a)wi* (äfven *muruwi*), *maro* 'zart, mürbe'. Detta adjektiv är ursprungligen en *u*-stam, se Kluge Stambildungsl.[2] § 182: den urg. grundformen var altså m. **maru-z* f. **marwi-* och genom utjämning **marwuz* **marwi-,* jfr got. *manwus* 'bereit'. Nu har Noreen Ark. f. Nord. Fil. VI, 303 ff. och Nord. Sprachen[2] § 85, 4, b i Pauls Grundriss uppvisat att *r* under vissa omständigheter (»sporadiskt») bortfaller i förbindelsen *ru̯* t. ex. fsv. *þōlver,* äldre *þōolfr* < **þōru̯olfR,* fvn. *haustr* < **haru̯ustR* < **harƀustR* (om *ƀ* > *u̯* före *u* Noreen ibid. § 85, 8) jfr ags. *hærfest, naumr* < **naru̯umR* (fsa. *naru,* ags. *nearu*) m. fl. Äfven om flere som exempel på den nämda ljudlagens verkan anförda ord kunna tolkas annorlunda, så t. ex. *naumr* Persson Uppsalastud., s. 192 not 1 och Kluge Stambild.[2] § 184 (: got. *nau-þs*), så äro andra som t. ex. *haustr* fullt bevisande. Man synes dock böra med hänsyn till former som *hǫrr* (< urn. **haru̯ar*) etc., *smyrþa* < **smiru̯iðo* etc. närmare begränsa ljudlagen så, att i förbindelsen *-ru̯u(-) r* bortfaller, naturligtvis med förlängning af den *r* föregående vokalen, jfr Noreen Nord. Spr.[2] § 46 b. För att återkomma till det ofvan ansatta urn. **māru̯uR,* bör detta i de former, där *ru̯* stod före *u,* och detta gjorde det sannolikt åtminstone i nom. o. acc. mask. och neutr. sg., jfr Kluge Stambild.[2] § 179, ljudlagsenligt utveckla sig till **māu̯uR* etc. Nu veta vi, att *u*-stammarne i flera kasusändelser hade ett *i,* som följaktligen verkar *i*-omljud. Så erhålles en sedermera förallmänligad stamform *mǣu̯-*, som på sätt, som jag nedan skall visa, återfinnes förutom i *mǽr* jämväl i *mjór* och *mjár*. — *mǽr* kan alltså icke tagas till intägt för den postulerade utvecklingen *ai* > *ā*.

I det föregående har jag granskat de ord, som anförts till bevis för öfvergången *ai̯* > *ā* före *u̯*. Det torde därvid ha lyckats mig att visa, att intet af de fall, där *ā* anses ha kvarstått oförändradt, är beviskraftigt. Vidare torde af denna undersökning

ha framgått, att af de fall, där *ā* senare skall genom omljud ha förändrats till *ǣ*, kunna fem, näml. *ǽ* etc., *sǽr, hrǽ, lǽwirke* och (?)*hlǽ* vara riktigt förklarade på den grund att de äro gamla *i*- eller *s*-stammar; för två, *slǽr* och *frǽ*, är den framställda förklaringens möjlighet icke att förneka, äfven om dess sannolikhet är mycket ringa; ett fall, *snǽr*, kan som gammal (ieur.) *o*-stam icke förklaras ur en grundform med *ā* (< *ai*); det sista fallet, *mǽr*, hör icke hit, då dess *ā* (*ǽ*) icke återgår på urn. *ai*. Men om sju exempel med mindre eller större svårighet kunna förklaras med antagandet att *ai* > *ā* före *u̯*, är det därmed icke afgjordt att de böra så förklaras. I detta fall ger det faktum, att något bevaradt *ā* icke är påvisbart, kombineradt med ett annat faktum, att *snǽr* icke kan återföras på **snāu̯aR*, utslaget. Och dessa båda fakta bevisa, att urn. *ai* icke öfvergått till *ā* före *u̯*.

Enligt Aisl. Gr.² § 57 a. 2 skall *aiu̯* under vissa — då ännu okända — omständigheter bevaras och sedermera utvecklas till *æiƀ* (i anteson. ställning) eller med bortfall af *u̯* till *øy, ey*. I Aschw. Gr. § 80, 3 och a. 2 anser Noreen sig kunna närmare bestämma villkoren för fonemet *aiu̯*'s olika behandling. Han uppställer nämligen här den regeln, att *ai* > *ā* före heterosyllabiskt *u̯* men däremot bevaras före ett *u̯*, som hör till samma stafvelse, och där öfver *æi* utvecklas till *øy*. Jag har ofvan granskat de fall, där *ai* anses ha öfvergått till *ā*; jag vill här nedan något närmare skärskåda de ord, som ansetts eller kunna anses bevisa utvecklingen *aiu̯* > *øy* och *æiƀ* (isl. *eif*). Vi skola finna att, äfven om ej alla anförda fall på denna senare utveckling äro beviskraftiga, likväl flere fall af *øy* äro otvifvelaktiga.

1. Som exempel på *æiƀ* har anförts ett enda fall: isl. *hreifi* i Cod reg. af den poetiska Eddan, Helgakv. Hund. II, 25. Bugge anser å anf. st. *hreifi* som felskrifning för *hrǫfi* och anför liknande fel. Med honom instämmer Finnur Jónsson Ark. IX, 372, som lämnar ytterligare litteraturanvisningar. Vígfússon har f. ö. velat förstå ordet som *reifi* 'glädje'.

2. Fisl. *hreyr* enl. Noreen (Uppsalastud. s. 221) < urn. **hraiu̯iR*. Bugge har redan i Norrøn Fornkv. s. 243 not gifvit

den rätta förklaringen: *hreyr* är skrifning för *hrør* < urn. **hruRa*: ags. *hréosan* 'falla'; skrifningen *ey* för *ø* är spec. i cod. reg. icke sällsynt, Bugge ibid. s. IX. Jfr nu ock Bugge hos Fritzner[2] III 1102 (Fritzner[2] har orätt *hrǿr*) och PBB XXIV, 428.

3. Fno. *øyman* n. 'Ensomhed, lang Afstand fra andre Mennesker' träffas i Cod. Tunsberg. c:a 3 ggr. Eljest heter ordet i fno. *æinman,* så i cod. A af Borgarthings æ. Kristenr. NGL I, 339 ff. Äfven alltid fno. o. isl. *æinmane, æinmana* adj. 'ensam'. Noreen, Urg. Lautlehre s. 159 f. härleder *øy-* i *øyman* ur urn. **aiu̯a-* = gr. οἶϝος 'ensam'. Denna förklaring skulle vara synnerligen tilltalande, om **aiu̯a-* f. ö. vore kändt från något germanskt språk. Nu synes den mig allt för djärf, i synnerhet som *øyman* uppträder väl isoleradt och sent. En mot det förmodade *aiu̯a-* svarande form möter i keltiska (Stokes hos Fick Wb.[4] II, 3), zend och fornpersiska. Sannolikt ha vi därför i cod. Tunsb.'s *øyman* att göra med en folketymologisk omstöpning af det äldre och allmänt fvn. *æinman.* Ordet förekommer i Borgarthings ældre Kristenret (i fotolitogr. Gjengivelse) i följande sammanhang. S. 2: Nu ef maðr býr i ðýmane fra adr*um* mo*nnu*m *ok* uerdar ſua brado*m* boret. at eigi ma kono koma vid sengfor kono. etc.; s. 4: Ef m*ad*r uerdar stadar i ðymane *ok* e*r* han daguillar etc. Jag förmodar, att *æinman* genom assimilation gifvit *æi(m)man,* jfr nno. dial. *eimæle* = fno. *æinmæle* och att, då *æi-* icke mer associerades med *æin,* ordet förbundits med det till betydelsen öfverensstämmande *eyðı, eyðıland, eyðımǫrk,* möjligen också med *eymð* f. 'hjælpeløs Stilling': *eyma* 'gjøre, ussel, elendig'.

4. Y. fsv. *snø* förekommer på följande ställen: i Didr. 272 1 g., eljest i samma skrift *snyø* (felskrifvet *snøy* 1 g.) och *sniø* ofta; i den i början af 1500-talet skrifna handskriften till Läkeb. VII 2 ggr; *snøde* (pret. af *sniøa*) 1 g. i RK 2 : 4268, se Söderwall s. *snior.* Växlingen *sniø* ∾ *snø* i Didr. visar oss, att det här är fråga om en ortografisk olikhet, ej en språkhistorisk. Tydligtvis har redan vid slutet af 1400-talet *-ni̯-* åtminstone i vissa trakter öfvergått till mer eller mindre starkt muljeradt *n,* som gjort skrifvarne villrådige, om de skulle teckna *n* eller

på gammalt sätt *ni*. Detsamma är uppenbarligen förhållandet med

5. y. fsv. *sløø* som träffas en g. i RK 2 : 2209; eljest i y. fsv. *slio(r), slyo, sliø, slyø.* — Om ngutn. *snoy* och *sloy(gur)* se nedan!

Jag kommer nu till fall, där ett samn. *øy* — så godt som odisputabelt eller med all sannolikhet — är arftagaren af ett urn. *-aiu̯-*.

6. Fvn. *øy (ey), æi* 'alltid' kan svårligen tolkas på annat sätt, än Noreen och Kock IF.V 158 gjort, nämligen ur ett urn. *ai̯u̯-*; detta *ai̯u̯-* må nu vara stammen i det got. *aiws* 'tid' (*i*-stam) eller i ett urn. **ai̯u̯a*$_v$ n. 'tid', hvars tillvaro jag ofvan s. 15 n. 1 sökt göra sannolik. Båda de nämnda lärde anse att *øy* < **æiu̯* < **aiu̯-* genom *w*-omljud. Man har all rätt att vänta att detta isolerade tidsadverb skall innehålla den ljudlagsenliga formen. Men huru är i så fall utvecklingen *æi̯u̯-* > *øy* att förlika med den ofvan uppställda ljudlagen att **aiu̯-* > **æiu̯-* > **ǣu̯-*, hvilken form f. ö. föreligger i fvn. *ǣva* adv. 'aldrig' (= *ǣu̯-a*, *-a* suffigerad negation) och med dubbel negation *ǣvagi*? Den enda användbara utvägen är uppenbarligen den att antaga, att *øy* icke utvecklat sig ur *æi* framför *w* (= *u̯*) utan framför s o n a n t i s k t *u*. Detta antagande, hvars förutsättning *u̯* > *u* jag ofvan s. 3 ff. sökt leda i bevis, ger oss vid tiden för här i frågavarande ljudlagars uppträdande följande paradigm af urn. *ai̯u̯a*$_v$ n.:

Sg.	n.	**æi̯-u* (tvåstafvigt), efter bortfall af *u*	**øy*.
	g.	**æi̯-us*	**øys*.
	d.	**ǣ-u̯e*	**ǣu̯e*.
	a.	**æi̯-u*	*øy*.

Genom senare skeende utjämning få vi *ǣ* jämte *øy*; *æi* är en svagtonig, form på hvilken *u*-omljudet följaktligen ej kunnat verka.

Säkra fall af *øy* visa också de af Noreen anförda

7. ngutn. *snoy* 'snö' och

8. » *sloy(gur)* 'slö'. Till dessa vill jag i detta sammanhang äfven lägga

9. ngutn. *froy* 'frö'.

e anförda *snoy* och *sloy(gur)* förekomma ej blott på Fårön
ı Sv. Lm. I och Säve Cod. Ups. R. 630) utan äro — så-
; af Klintbergs (Sv. Lm. VI) och bröderna Säves (Gutn.
Universitetsbiblioteket i Uppsala) upplysningar kunnat
- allenahärskande öfver hela Gotland. *froy* känner jag af
ıandskrift Cod. Ups. R. 626 samt genom vänligt med-
af lektor Klintberg. Det nygutn. *oy (åy)* återger i regeln
y (< samnord. *øy*). Det ligger därför närmast till hands
de ngutn. formerna förutsätta fgutn. **snoyr, *sloyr, *froy.*
dra utvägar till förklaring af de ngutn. formerna kan man
vara benägen att tillgripa, nämligen
lån från danskan eller fastlandssvenskan,
progressivt *i*-omljud i ställningen efter konsonant på
vid det sålunda möjligen uppkomna *ø* senare öfvergått

vad utvägen a) beträffar, är det visserligen sant, att man
utniskan måste i icke få fall antaga påverkan från grann-
, se t. ex. Noreen Sv. Lm. I, 292 ff. passim; det är vi-
ınt att i några isolerade och inom begränsade områden
ande ord *oy* synes — mot hvad eljest är vanligt — upp-
om substitut för svenskans och danskans *ø*, så t. ex.
soyva — sv. *söfva* (det fg. *sȳva* skulle ha gett ngutn.
Noreen s. 340, ngutn. *royra* — sv. *röra* Carl Säve Got-
Ordbok Cod. Ups. R 628 s. 212, *royrning* 'rörning (af
Säve Cod. Ups. 630 (Fårömålsord uppteckn. 1854) s.
yrenes 'rörlig', *royrsambur* 'id' ibid. s. 56 (därjämte före-
r *röyra* (< fg. *rȳra*) ibid. s. 146), *groynsvärd* 'gröngräs' —
rønsvær, nsv. dial. *grönsvär* C. Säve Gotl. ordb. (i Gutn.
Men två omständigheter synas mig afgjordt förhindra oss
klara *snoy, sloy(gur), froy* som lån. För det första till-
minstone *snoy* och *sloy(gur)* icke den kategori af ord som
handel och samfärdsel pläga införas. Det råder härut-
en bestämd motsats mellan dessa ord och t. ex. ngtn.
som eg. är lånord från riksspråkets *smör* och hvilket un-
)0-talet ersatt det af Neogard anförda *smer* < fg. *smier*
Sv. Lm. I, 327. Vidare bör man observera, att det en-
i några enstaka och tills vidare oförklarade fall — nästan
ı ofvan uppräknade — som ngutn. *oy (åy, åi)* står som

substitutet för sv.-da *ō*. Det normala substitutet är *øy* t. ex *løyk* < sv. *lök* o. s. v.

Hvad åter alternativet b) angår (att uppfatta *oy* < *ø* < *iō*) så är detta än mindre antagligt än det första. Ty progressivt *i*-omljud på *ō* är lika litet uppvisadt för gutniskan som för de med henne i många afseenden närbesläktade finländska dialekterna (om förhållandet i dessa se Hultman, Finländska Bidrag till svensk språk- och folklifsskildring s. 160) och det motbevisas bestämdt för våra ords vidkommande af det fgutn. egennamnet *Snyovaldus* på en grafsten med munkskrift (från 1200 l. 1300-talet?) från Martebo (Lindström, Anteckningar om Gotlands Medeltid II, 95 f.), hvilket lefver kvar i nygutn. såsom ett ganska vanligt gårdsnamn och såsom sådant i folkmun heter *snāu-val(d)s*, Säve Gutn. Saml. Cod. Ups. R 623: 2 ortnamn s. 75. Uppgiften bestyrkes af lektor Klintberg i bref af 15. VIII 1900. På generalstabs-kartan skrifves *Sno(f)valds*. Det är därmed bevisadt, att fgutn. *sniō-* icke fått progressivt omljud. Och därmed är äfven det andra alternativet till förklaring uteslutet.

Det synes alltså omöjligt att uppfatta ngutn. *snoy*, *sloy(gur)*, *froy* annorledes än som fortsättning af fg. former med *oy*. Detta bestyrkes hvad *froy* beträffar af närbesläktade dialekters former. Så anför Karsten från Kökarsmålet[1] Sv. Lm. XII: 3, 72 och Thurman från Pargasmålet Sv. Lm. XV, 4, s. 84 ett *frøy*, hvars ursprunglighet styrkes af Runömålets *fræi* < *frøy* Vendell Sv. Lm. II: 3, 24 och Freudenthal o. Vendell Ordb. öfver de est-sv. dial. s. 60, Gamla Karlebymålets *frøy-* Hagfors Sv. Lm. XII: 2, 52 Närpesdialektens *fröi* Freudenthal Über d. Närpesdialekt s. 43 Pedersöre-Purmo *frøyj* Vendell Ordbok öfver Ped.-Purm.-målet. Från samnord. **frøyr* utgår väl ock nno. dial. *frøy* adj. =*fræ* 'tjenlig til Sæd, spiredygtig, frugtbar' Aasen. — Äfven ngutn. *sloy(gur)* stödes af andra dialektformer näml. västerb. *sløy* (Rietz Sv. Lm. VI: 6, 67) och (?) nno. dial. *sløy* (Oslo) Ross, hvilket dock möjligen är en hypernorvagism för *slō*.

Det nsv. *snö*, *slö*, *frö* kunna visserligen utgå från samnord. **snøyr*, **sløyr*, **frøy*. För de två förstnämnda har jag emellertid redan ofvan afböjt denna förklaring. Hvad *frö* beträffar är de

[1] Hvad Karsten a. st. menar, då han säger att *frøy* fått sin diftong genom analogibildning, förstår jag icke.

t att afgöra, huruvida grundformen är *frøy* l. *frió*. Den meningen är den gamla (Rietz Ordb. s. 164) och har se-innit en försvarare i prof. Kock Ark V, 380 not, och VI, ock menar, att *-i̯ō-* > *ø* förlitterärt på grund af det före-postkonsonantiska *r*. Denna öfvergång vore parallell > *ȳ* i samma ställning t. ex. **friūsa* > *frȳsa*. Och det trots Noreens invändning Aschw. Gr. § 122 a. 3 sanno-man på detta sätt bör med Kock förklara fsv. *fræls* < (belägg hos Noreen Aschw. Gr. § 93, 2) < **friāls* = fvn. På samma sätt förklaras ock osöktast fsv. *þrætighi* < *ghi* = fvn. *þriátigi*, jfr Kock Sv. Lm. XI: 3, 22. Med öfverensstämma också angående *frø* < **friō* Torp och Falk norskens Lydhistorie s. 136 o. 247 och Kristensen Ark. s. 88. I samtliga de anförda **snøyr*, **sløyr*, **frøy* kunna na med diftong förklaras ur ställning framför *u*, de med *r*, *slǿr*, *frǿ*) ur ställning före *u̯* (*w*).

). Fsv. *sø-* förekommer i lokalnamnet *Søhundari* i ett bref ı Sv. Dipl. 2, 118. Af detta originalbref finnas tvenne ar i Riksarkivet och båda ha — efter vänligt meddelande Ernst Lidblom — klart och säkert *sø-*. Då samma ort i bref (1310?) kallas *Sæhundære* ib. 610, III, 149 (1314), 316) (ännu senare *Siohundari*, *Siøhundare*, nu *Siuhundra* Skandinavien under unionstiden s. 299), kunde man vara n att antaga att man här hade att göra med en skrifning eller en ljudlagsenlig öfvergång af *ø* > *æ*, som möter från södra delen af Upland härstammande Engsöcodex landslagen, hvilken varit okänd för Schlyter vid hans af denna lag och som inom kort kommer att ut-i Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar. Men ett så-ntagande motsäges däraf, att andra vid samma tid i södra d utställda pergamentbref visa sig noga skilja mellan *ø*; så t. ex. läses i ett i Upsala utfärdadt bref af 1298 II, 257: *sæby*, *væstra aros*, *strengenæs* vid sidan af *øffro-køpmannus*. Dessutom vinner *sø-* en viss bekräftelse af n samma trakt (Skånella) hämtade runsv. **subiarn** = *søbi-*fr **Sæbiarn**) Liliegren n:o 482, Bautil 1133. Efter dem inskriften af Uplands Fornminnesfören. Tidskrift II, 24,

som meddelar att stenen nu är försvunnen. Inskriften är h
Bautil klar och f. ö. rätt huggen. Särskildt *subiarn* står fritt o
tydligt. Det torde därför ej vara sannolikt, att man me
I. T. A. Bureus i hans »i koppar stuckne runstenar» (enl. Lilj
gren) bör läsa **sikbiarn**. Jfr **sufari** Bautil 611, Liljegren 70
Upl. F. Tidskr. II, 321 (nu försvunnen) = *søfari?*, egennamn
denna sten är dock ung och har flere onöjaktigheter i ristninge
— Senare har *sø-* aflösts af det i Centralsverige vanligare *sæ*
(i *Sæby, Sætunum* o. s. v.). Förmodligen återgår *sø-* på e
samnord. *søy-*, jfr fvn. *øy (ey)*, ngutn. *snoy, froy* o. s. v. ofvan. -

Det nda. *sø*, som senast Kock I. F. V, 158 not 1, om oc
tvekande, förklarar som en genom *w*-omljud uppkommen forn
(väl < *sæu-*), torde väl ej böra identifieras med detta fsv. *s*
utan fastmer återföras på mda. *siø-*, fda. *sio;* se härom närmar
längre fram.

Granskningen af de ords historia, hvilka kunna användas
som bevis för, att urn. förbindelsen *-aiw- (-aiu-)* under vissa fö
hållanden kunnat utvecklas till *øy*, har alltså gifvit vid hande
att visserligen icke alla anförda fall äro beviskraftiga (fvn. *hrey*
eyman, y. fsv. *snø, slø*) men att åter andra (fvn. *øy (ey)*, ngut
snoy, sloy(gur), froy, nsv. dial. *frøy*, nno. *frøy* samt slutligen fs
sø) icke eller svårligen kunna på annat sätt tolkas. Vidare ha
af granskningen framgått, att i intet fall urn. *-aiu-* i samnor
tid motsvaras af *æiw, æiþ* (»*hreifi*»). Hvad angår Noreens Aschw
Gr. § 80, 3 gifna förklaring, att *ai* före till samma stafvelse h
rande *w* öfver *æi* öfvergår genom bortfall af *w* till *øy*, så
denna riktig om vi blott i hans regel insätta »sonantiskt *u*»
stället för »tautosyllabiskt *w*».

Vid granskningen af de åsikter som uttalats angående b
handlingen af det urn. fonemet *aiu* har jag kommit till följanc
slutsatser:

1. *aiu* utvecklas icke ljudlagsenligt i starkton till *āu*, se ofva
s. 22.

2. *aiu* har under vissa förhållanden utvecklats till *øy*.

Jag skall nu be att få framställa en öfversikt af de positiv
slutsatser, hvartill man på grund af förefintligt material ka
komma.

Ofvan har jag flere gånger antydt, att jag så till vida ä

na mening som Noreen, att jag anser, att en monoftongi-
af *ai̯* i urn. förb. *ai̯u̯* under vissa förhållanden inträdt.
sultatet af denna monoftongisering är icke *ā* utan *ǣ*, *ai̯*
så först blifvit *æi̯* och detta i sin tur *ǣ*. Vidare framgår
det föregående att villkoret för monoftongiseringen var
æi kom att stå framför ett i litterär tid bevaradt *u̯* (= *w*, *v*).
remot urn. förbindelsen *ai̯u̯* i samnord. tid kom att stå i
eller före konsonant, skulle *u̯* > *u*, se s. 3 ff., och förb.
k så vid *u*'ets bortfall öfver till *øy*.
nder det att det senare fallet torde vara tillräckligt belyst,
g ytterligare tillägga några ord om *ai̯u̯* > *æi̯u̯* > *ǣu̯*.
ositivt bevisande för denna öfvergång äro:
snǽr < urn. **snaiu̯aR*, se ofvan s. 20.
Fvn. *wǽ* subst. förekommer i Fgsk. 193 i uttrycket
erum vér ock væ er oss fyrir». Under formen *ve*
ng — såsom ofta — för *vǽ*) möter ordet äfven i Stjórn
Eva þýðist upp á várt mál eymd eðr ve». Fritz-
fversätter 'Elendighed' men förser denna öfvers. med ett
cken, hvilket man emellertid tryggt kan stryka. Ordets
kan i nordiska språk ej bestämmas. Förmodligen är *vǽ*
t med fsa., fht., mht. *wê* (gen. *wêwes*) st. n. 'Wehe,
tz, Leid': urn. **u̯aiu̯a*. *vê* är en sidoform till fht. *wêwo*,
îwa etc. sv. m. Som jag ofvan s. 9 ff. visat, böra dessa
ljas från fvn. etc. *vá* f. Troligen är det finska lånordet
dentiskt med den ofvan ansatta urn. grundformen **u̯aiu̯a*[1].
vis kunde dock *wǽ* ha varit en gammal *s*-stam, hvarför
e är i lika hög grad bevisande som *snǽr*.
Fvn. *lǽ* (dat. *lǽvi*) n. 'Skade, Ødelæggelse' Fr.[2] sam-
ler jag med fht., mht. *lêwes*, *lês* 'ach, leider', ags. *lā* 'id'.
har Et. Wb. s. *leiden* fört de båda sistnämnda orden sam-
h deriverar dem från ett urg. subst. **laiwa-*, hvilket ännu

[1] Det *ve-* som ingår i *vesæll*, *vesall*, *veill* (< *ve-heill*) är förmodligen en
ghetsform af *vǽ*, uppkommen därigenom att de nämnda komposita
udtonen på senare sammansättningsleden.

[2] et först i yngre fvn. (Barlam, Riddara s., Karlam., Stiorn, Alex., Didr.
trädande *vei* i uttryck som »vei (er) oss» etc. kan möjligen vara =
hvarom Uhlenbeck Got. Etym. s. v. Kanske är det dock snarare —
ör talar dess sena uppträdande — lån från mlt. *wê* med i lånord van-
ituering af *ei* för lågt *ē* t. ex. *greifi* från lt. *grēve*.

är bevaradt i det fvn. *lǽ*. Gerings etymologi i Glossar zu d. Liedern d. Edda s. v. (: got. *lēw* 'Gelegenheit') är ur alla synpunkter förkastlig. En annan förklaring af ags. *lā* näml. < ieur. **lai* = skt. *re* gifves af Uhlenbeck Etym. Wb. d. aind. Spr. s. v.

Resultatet af föregående undersökning i sin helhet blir alltså följande. Urn. fonemet *ai̯u̯* har i samnordisk tid utvecklat sig till

a) *-æi̯u̯-* > *-ǣu̯-*, om *u̯* (hskt. *v, f*) i litterär tid bevarats,

b) *-æi̯u(-)* > *øy*, om *u̯* efter synkope af den följande sonanten trädde i slutljud eller antekonsonantisk ställning.

Såsom exempel må anföras urn. **frai̯u̯a* 'frö'.

urn. sg.	n.	**frai̯u̯a* 'frö',	senare **fræi̯u*,	slutl. **frøy*
	g.	**frai̯u̯as*	**fræi̯us*	**frøys*
	d.	**frai̯u̯ē*	**fræi̯u̯e*	*frǣu̯e*
	a.	**frai̯u̯a*	**fræi̯u*	**frøy*
pl.	n.	**frai̯u̯u*	**fræi̯u*	**frøy*
	g.	**frai̯u̯ō*	**fræi̯u̯a*	*frǣu̯a*
	d.	**frai̯u̯umR*	**fræi̯u̯um*	**frǣu̯um?*
	a.	**frai̯u̯u*	**fræi̯u*	**frøy*.

Om dessa båda ljudlagars relativa ålder se nedan s. 44!

III.

Om uppkomsten af växelformerna *sǽr siór siár* 'sjö' etc.

Har det alltså lyckats mig att visa, att urn. fonemet *ai̯u̯* > *æi̯u̯* > *ǣu̯* i samnordisk tid, så har därmed — såsom jag tror — uppslaget vunnits till en förklaring af de omdebatterade men detta till trots ännu dunkla växelformerna *sǽr siór siár, snǽr snióр sniár*.

I det följande skall jag söka påvisa,

1. att *sǽr, snǽr* 'snö', *slǽr* 'slö' o. s. v. äro de äldsta litterära formerna; visserligen äro icke ens dessa de ljudlagsenliga descendenterna af urn. **saiu̯iR, *snaiu̯aR, *slaiu̯aR,* ty de borde heta **søyR*, **snoyR, *sloyR,* utan uppkomma genom utjämning inom paradigmat **soyR* g. *sǽu̯aR* o. s. v.

2. att *siór, snior, slior* äro kontraktionsresultatet af ett i senare (dock förhandskriftlig) tid från de kasus, där *u̯* bevarats, (*sǽu̯ar, snǽu̯i)* nybildadt *sǣu̯R, snǣu̯R, slǣu̯R.*

3. att *siár, sniár, sliár* äro dialektiska, dock vidt spridda former, uppkomna genom en urspårning inom flexionssystemen *siór sióvar, slior, slióvan* förorsakad af de parallella flexionssystemen *mór* pl. *mávar, hór* 'hög' ack. *hávan:* så bildades först *siávar, sliávan* sedan genom analogi *siár, sliár* o. s. v.

Innan jag framlägger bevisen för dessa satser, skall jag något dröja vid den behandling, denna fråga hittills fått.

Åsikten att *ió* i de ofvan nämnda och med dem likställiga ord uppkommit genom kontraktion af *ǣv* (d. v. s. *ǣu̯*) är i själfva verket icke ny: den är t. o. m. den äldsta mening, som — så vidt jag kunnat finna — publicerats angående detta spörsmål. Jag syftar på Holzmann, Altdeutsche Gram. I, 1, 101, som emellertid lämnar sin mening utan närmare motivering.

Samma mening har också framställts af Falk Ark. III, 293. Enligt honom var den ursprungliga böjningen hos *sǽr* och likställiga:

Sg. n. *siór* < **sǣwr, sǣor*
g. *sǽwar*
d. *sǽwi*
a. *sió* < **sǣw, sǣo*
pl. n. *sǽwar* o. s. v.

Falk, liksom Holzmann, synes emellertid vara af den åsikten, att **sǣwr* är den form, som direkt uppstod ur urn. **saiwiR,* icke senare genom analogi uppkommen. Men former som *mǽr* 'flicka', *snýr* 'snöar' (< **sníuR* < **sníu̯iR*) ge ogensägligt vid handen att *u̯* i sådan ställning måste i samnord. tid bortfalla, jfr Pauls teori nedan. Vidare upplyser Falk i sin korta framställ-

ning icke om hur *ǽ* skall tänkas uppkommet i *snǽr, slǽr* o. a. — Af *siár, sniár* etc. ge de nämde lärde ingen förklaring.

Paul har i sin afhandling Zur geschichte des germanischen vocalismus i PBB VI, 107 f. gifvit följande framställning af ordens historia: »Die dreiheit *snǽr—sniár—sniór, sǽr—siár—siór* wird folgende entwicklungsgeschichte haben. Zuerst rein lautlich entwickelt:

sœr	*sœvar*
sœvar	*sœva*
sœvi (sœ?)	**sœum*
sœ	*sœva.*

Dann schwankender wegfall des *v* nach analogie des nom. und acc. sg. und dat. pl., wodurch doppelformen entstehen: *sœvar* —**sœar*, *sœva*—**sœa*. Darauf contraktion **sear*, **sea*, **seom*. Darauf dringen *ea* und *eo* in den nom. acc. sg. *(sear, seor* neben *sœr)* und weiter in die casus mit erhaltenem *v* (*sjávar, sjóvar* etc.) Vielleicht hat sich der dat. sg. zuerst nach dem dat. pl. gerichtet; ich finde wenigstens in Hom. diesen in der form *sjó* neben *sœvar*. Eine solche entwickelung mag vielleicht manchem abenteuerlich erscheinen. Ich sehe aber keine einfachere, die sich mit den lautgesetzen vertrüge. Jedenfalls dürfen wir uns die sache nicht dadurch erleichtern, dass wir aus **sœvr* ein **sœur, seor* entstehen lassen. Man braucht zum beweise dagegen nur das vollkommen analoge *mœr* zu vergleichen, welches vor jedem verdachte der anlehnung an eine andere form gesichert ist. Auf entsprechende weise kann auch nur die nebenform *frjó* zu *frœ* gerechtfertigt werden, und die dreifaltigkeit in den adjectiven *frœr (frjár, frjór), mœr, slœr.*»

Denna Pauls förklaring strandar på det faktum, att former som g. sg. *sjár*, o. pl. *sjá* aldrig äro påträffade och icke öfver hufvud taget kunna förutsättas: detta på den grund att *v* i äldsta fornvästnordiskan aldrig saknas i dessa kasus g. sg. *sǽvar, sióvar, siávar* — g. pl. *sǽva, sióva, siáva*; icke heller hos adj. *slǽr, mǽr, frǽr* saknas någonsin *v* i t. ex. ack. *slǽvan, slióvan, sliávan,* Wimmer Fornnord. Formlära § 82 a, 1, Noreen Gr.[2]

Och det är i hög grad otroligt, att från dat. pl. *siόm* diftongen *iό* skulle ha spridt sig genom hela paradigmat ott i pluralis utan äfven i singularis, något som för öfrigt jligt i sådana fall, där pluralis saknas eller sällan kommer ändning.

t annat förslag har Noreen PBB VII 436 ff. Enligt skulle sidoformerna *snǽr, sniόr, sniár* vara att förklara paradigm med icke blott accentväxling utan äfven afljud ien. Detta paradigm skulle te sig sålunda:

	Äldre	Yngre
g. n.	**snaivaR*	*snǽr*
g.	**snivès*	*snjόs*
d.	**snivè*	**snivi, snǽvi, snjόvi* m. m.
a.	**snaiva*	*snǽ*
Pl. n.	**snaivōR*	*snǽvar*
g.	**snivō*	**snjá, snjáva*
d.	**snivòm*	**snjόm, snjόvum*
a.	**snaivan*	*snǽva*

a paradigm har *snjόr* framgått från g. sg. och *snjár* från På samma sätt söker Noreen tolka *sǽr siόr siár, slǽr iár* etc. Bland talrika invändningar, hvartill denna framg inbjuder, skall jag endast framhålla en af mera allmän, m jag tror fördenskull icke mindre afgörande art. Denna ing gäller antagandet af afljud inom ett tematiskt para- rot. Ett sådant afljud synes icke ens ha i ieur. tid före-. Man skulle visserligen möjligtvis kunna tänka sig att an af hvarandra stående rotformer med olika afljud senare rat sig till ett paradigm, där de starkare afljudsformerna ndet återkomma i vissa kasus och de svagare i vissa Denna som mig synes synnerligen aflägsna möjlighet ck styrkas med bevis. Sådana hafva icke anförts, och enna tanke talar på det bestämdaste den omständigheten, amtliga utomnordiska germanska fornspråk de mot *snǽr,* s. v. svarande orden genomgående sakna ett sådant afljud.

I något senare tid (älst i fno.) möta former som sg. g. *siόar,* sg. ack. ien dessa ha icke betydelse för det ofvan förda räsonnemanget; forár och *siόr* äro äldre än detta aflägsnande af *v.*

Under de senare åren har så vidt mig är bekant icke näg
mera ingående försök gjorts till de afhandlade formernas enh
liga förklaring. Noreen Aisl. Gr.[2] § 57 härleder *snǣr, sǣr*
**snaiu̯iR*, **saiu̯iR* och § 72, 2 förklarar han nom.-formen *si*
snjór såsom uppkommen ur **siǎu̯R*, **sniǎu̯R* genom *w*-omljud (
gen. *siáfar, sniáfar*). Han lämnar dock osagdt, huru stamform
sǣu̯-, *snǣu̯-* etc. bör förbindas med *siǎu̯-*, *sniǎu̯-* etc.; jfr A
schwed. Gr § 69, 2.

Kock har Indog. Forsch. V 155 not. 2 framhållit ovisshet
i Noreens förklaring af *siór* < *siǎu̯R* genom *w*-omljud — i Asch
Gr. l. c. håller Noreen denna blott för »wahrscheinlich». Tvekan
framställer Kock den förmodan, att i *sniár* etc. skulle fö
ligga en sorts brytning af *ē* > *iā*, där *ē* uppkommit ur äldre
(**snaiu̯aR*), när fortis föll på ultima (ieur. **snoigʷhós*). Em
detta förslag tala emellertid flere viktiga saker. Det är —
att börja med — icke uppvisadt något fall, då i germ. språk
i roten stående *ai̯* öfvergår till *ē* på grund af suffixbetonir
För slutljudande *-ai* är visserligen denna öfvergång säker: so
exempel kan anföras dat. sg. af *a*-stammarne; men säkerlig
har *ai* här förenklats till *ē* först långt efter det ieur. **snoigʷh*
urg. **snaiu̯ás* redan fått den samgerm. recessiva accenten **snaiu̯*
I hvarje fall är en stamform *snē-*, *sē-* o. s. v. ingenstädes bela
i gammal tid. Vidare är det eljest alltid kort *e* som drabb
af brytning, icke långt. Slutligen bör det framhållas att *sni*
är en jämförelsevis ung form. Den ursprungliga och — såso
jag nedan skall visa — ännu i de äldsta handskriftliga källor
bevarade flexionen var:

Sg. n. *siór*
g. *sǣvar*
d. *sió*
a. *sió* etc.

Material.

Nedan kommer att lämnas en samling ord, som förete de
för *sǣr siór siár* karakteristiska växlingen i stamvokalism. Sam
lingen, som ej afser fullständighet, kommer att omfatta de mer
allmänna fallen. Under de särskilda ordrubrikerna grupperas d
belagda formerna efter den stamform de uppvisa.

I.

Fvn. *frǽ, frió* 'frö'.

nf. *frǣu̯-* träffas i:

poesi, se exkurs 1 s. 55. I hvarje fall förutsättes en
ın form af rim som *frǽ* ∾ *ǽvi:* detta och likartade rim
en ursprungl. n. *frǣu̯*, uppkommen genom analogiskt
ɛrförande af *u̯* från t. ex. d. *frǣu̯e*, g. pl. *frǽu̯a*, där *u̯*
ı i litterär fvn. tid ljudlagsenligt bevaras. Detta *frǣu̯*
ıre > **frǣu* > **frēō* > *frió*, se nedan!

- träffas i:

frǽ, äfven skrifvet *fré*, *frę* Rimbeg. (Larsson Ordförr.
s. 97), *fre* Physiol. I.

. *fræ* Vigf.

fræ Fritzner[2].

. *fræ* Aasen; äfven *frē* se strax nedan!

Från denna stamform utgår på ett eller annat sätt nno.
frē (Bugge Sv. Lm. IV: 2, 54 n. 3); hit hör vidare
dial. (Norrl.) *fre* (< smnord. *frǣ*, jfr Åström Sv. Lm.
/I, 6, 72 o. 53); äfven från äldre tid (c:a 1750) äro från
lessa trakter formerna *frä, free* bekanta enl. Åström. Rietz
ınför från Västerbotten, Helsingland (?) och Ångermanland
re. Den helsingska formen dock möjl. < *frø*. I nsv. dial.
ıga vi äfven en emot det ofvan anförda nno. *frē* svarande
orm näml. dalmål *frī, frē*, som i likhet med nno. *frē* när-
nast återgår på en grundform *frē* (Noreen Sv. Lm. IV: 2,
;4; denna form kan antingen utgå från en fsv. pluralböjning
ı. **fræ* g. **frea* d. **frēum* a. *fræ*, bildad som *knæ knea*
ɛneum knæ, eller ock möjligen förskrifva sig från öfver-
gångsformerna vid kontraktionen **frǣu* > **frēo* > *frió*.

. dial. (Mellersta Jylland) *fræ·*, *fre·* (· beteckn. stötton),
Feilberg Jysk Ordb. I, 378.

-: denna samnordiska form synes förutsättas af
. *frø* 1 g. OSH s. 75 = Cod. Delagardie 8 i Upsala Uni-
vers. Bibliotek. I handskriften är eljest vanlig och korrekt
ɛtymol. fördelning af *ø* och *æ*. Formen stödes af ett af
Hægstad Upphavet til det norske Folkemaal s. 4 ur ett
diplom från 1250 anfördt *frøkorn*. Om det fno. *frø* bevisar

ett samnord. *frō̆-*, kunde denna stamform förklaras geno
utjämning inom paradigmet (se s. 30 ofvan!) n. *fræi̯u*
d. *frǣu̯e*.

Om *ǣ* här från dat. infördes i nom. före det *-u* bortfö
borde det sålunda uppkomna *frǣ-u* vid *u*-bortfallet > *fr*

4. *fri̯ō-*, hvilket är uppkommet ur stamf. 1. *frǣu̯-* ofvan, åte
finnes i:

fvn. *frió* Fr.[2] o. Vigf.

nno. *frjo* eller därur utvecklade former som *fro* (med bortfa
af *j*), *frio* (med progressivt *i*-omljud, liksom) *frø* (där
dessutom är bortfallet).

? fsv. o. nsv. rspr. o. dial. *frø* (<*friō* <*fri̯ō*), kan dock ock
härledas ur stammen *frøy-*, se s. 26 f. ofvan! På samma sätt o

? fda. o. nda. rspr. o. dial. *frø* Lund Aeldste da. Ordf., Fe
berg Jysk Ob. I, 378.

? ä. da. *frød* Kalkar.

5. *frøy-*, ljudlagsenl. framgången ur urn. *frai̯u̯a-* i de kasus, d
u̯ sonantiserades och bortföll (s. 24 ff. ofvan!), föreligger

ngutn. *froy (fråi)* och

östsv. dial. *frøy*, se s. 26 ofvan!

II. Fvn. *frǽr, friór* adj. 'fruktbar' etc.

1. Grundformen *frǣu̯-* möter framför vokal *(a, i)* i:

fvn. *frǽvan, frǽvir* o. s. v. — nno. *fræv* har i senare ti
efter öfvergången *u̯* > *ƀ* fått *v* analogice infördt från dess
kasus, jfr fvn. (yngre) *slǽfr* för *slǽr*.

2. *frǣ-* förekommer i öfriga ställningar

fvn. *frǽr* f. *frǽ* d. sg. *frǽom* o. s. v.

3. *fri̯ō* (< n:o 1 *frǣu̯*) träffas i:

fvn. *friór* (vanligare än *frǽr*); genom analogi har *frió* (< **frǣu̯*
ersatt *frǣ* i *fríóvan, fríóvir* o. s. v.

nno. *frjo*, jämväl den därur utvecklade formen *frø*, Aasen.

nisl. *frjór* Carpenter Grundr. s. 43.

nsv. dial. *frø* adj. 'grobar' Rietz, hvilket ock kan komma
<*frøy-*

4. *friā-*; denna grundform uppges af flere författare t. ex. Wim
mer Fornnord. forml. s. 77, som dock förser den med
parentes, B. M. Olsen i Carpenters Grundriss s. 43 etc

exika (Fritzner, Vigfússon, Holdorsen o. s. v.) upptaga
en dock icke. Teoretiskt är *friár* naturligtvis lika möjligt
om *sliár* vid sidan af *slǽr, slíór*.
- i
frøy 'frugtbar'.

III. Fisl. *frǽvask* (pret. *frǽþask*) o. s. v.

ndformen *frǣu̯-* i:
frǽvask, pres. *frǽvesk*
- i:
pret. *frǽþosk* se Larsson Ordförrådet s. v.
nm. Fritzner och Vigfússon upptaga endast verbet *frǽ-
ask (frǽvaþask)*.
i:
frióva (að), senare *frióa*
frøa seg
c.)
-, urspr. ljudlagsenl. form i pret. **frai̯u̯iðō* > **fræi̯uðō* >
røyða, kan föreligga i:
frøyd eg. ptc. 'befruktad' nsv. dial. *frøydkvist* (Nyland)
ngt skott af tall'. Dessa ord kunna dock föras till nno.
raud 'skum, fradga, frodighet', se Aasen.

IV. Fvn. *glǽr*, nno. *gliō* m. 'glöd, glans' o. s. v.

ndformen *glǣu̯-* i:
Himinglǽva, ett böljenamn hos skalder se Exkurs I nedan
57 f.; kanske hit också *glǽvir* m. 'hjälm' eg. 'glänsare'.)
i:
glǽr m. 'haf' jfr *glǽheimr* 'vattenverld'.
. *glær* adj. 'lys, klar' Holdorsen, Vigfússon, jfr *glænýr*
ritt ny').
i:
gljo m. 'glöd' Ross;
. *gljor* n. 'glänna' < **ʒlǣu̯iR*).
i:
gljár adj. 'glinsende, funklende, straalende' Þorkelsson
ppl. III.)
nm. Se f. ö. om urn. roten **ʒlāu̯-* Exkurs I nedan s. 57 f.

V. Fvn. *hlǽr*, fsv. *liō(r)* 'ljum' etc.

1. *hlǽ* (< urn. *hlāwi-*, fht. *(h)lāo* 'tepidus', hvilket förmodlig utgår från samma grundform; de af detta adj. härled verbet *hlána (að)* 'mildra (om vädret)' och *hláka* f. 'bli väder' utgå från former utan *i* i afledn.-stafvelsen) i:
fvn. *(h)lǽr* adj. 'blid, mild' =
nno. *læ* adj. 'mild, lind, ikke kold'.
2. *hliō* träffas i:
fsv. *lio(r)*, äfven *lyoe* adj. 'ljum, tepidus' Söderwall. Jfr äfv
nsv. dial. *jōwi* (< **liōin*) adj. 'ljum' och *jōwa* (< **liōa*) 'ljumm se Vendell Ordbok öfver Pedersöre-Purmo-målet i Öst botten s. 215.
Anm. Man skulle ock kunna föra de svenska orden sa man med det i svenska dialekter (norrl., upl., gotl.) vanli adj. *lȳ* 'ljum' fsv. *lyr*? se Sdw. under *lya*, nisl. *hlýr*, nn *lý* 'id'.

VI. Fvn. *mǽr*, *miór* 'smal' o. s. v.[1].

1. Grundformen *mǣu-* träffas i:
fvn. poesi *mæv-ǫrum* (hskterna *mǽ-ǫrum*), *mǣu-tygill* trolige se Exkurs I s. 55 n. 2 och 58; senare i komp. som t. e *mǽv-eið*)(*miófingr* samt framför allt i flexionen fö ändelse som börjar på *a* l. *e (i)*.
2. *mǣ-* träffas i:
fvn. *mǽ-r*, *mǽ* o. s. v. Vigfússon och Fritzner.
3. *miō* i:
fvn. *miór* den vanligaste formen redan i de äldsta handsk terna såsom fisl. Homilieboken, Rímbegla o. s. v.,
nisl. *mjór* Carpenter Grundriss s. 43,
nno. *mjō(g)* adj. 'smal, smækker, tynd; smidig, böjelig' Aas Ordbog s. 501,
fsv. *mio(r)*, *myo*, y. fsv. *miø*,
nsv. dial. (Finland) *miōär*, *miōvär*, *miåär* 'spenslig' Hultm Finl. Bidrag s. 161, Vendell Saml. af ord i Nyl. Alm.-mål s. 148, (Estland) *miūan* id. Hultman ib. s. 277, Freudenth Vendell Ordb. s. 146,

[1] Angående ordets etymologi se ofvan s. 20 f.

nio- i *miohund*, ä. da. *mjø* 'smal' Kalkar Ordbog,
mø- i *mønde* Kalkar, nu skrifvet *mynde* = fda. *miohund*.
återfinnes i:
miár (*miávan*, *miávir* o. s. v.) Fritzner, Vigfússon,
dial. *mjaa(g)* = *mjog* Aasen Ordb. s. 501.

VII. Fvn. *skiór*, nno. dial. *sk(j)ær* f. 'skata'.

träffas i:
dial. *skjær* f. Aasen s. 677,
skjære f.,
dial. *skär* f. Rietz,
(Gotl.) *skärå* f. Rietz;
nm. Från denna grundform utgå säkerligen också följande
mer, som närmast återgå på ett smnord. *skēr*: nno. dial.
ēr (i vestliga Norge), nsv. dial. (Dalarne) *stjīęr* (< *skēr*
elfdalsm. *frīę* < *frē* för *frǣ*, se ofvan under detta ord)
oreen Sv. Lm. IV: 2 s. v. samt slutligen det norrl. *fīr*,
t. ex. Åström Sv. Lm. VI, 6, 72. Som jag nedan skall
a har under en viss period i paradigmet växlat *skǣu̯r-* ∾
ǣr-; när nu *ǣu̯-* öfvergick från en fallande diftong till en
äfvande **skǣor* (**skeōr*, **skiōr*) och än senare till en
gande *skįōr*, har på vissa stadier i denna utveckling *ǣ*
vergått till *ē* och *ī*, hvilka vokaler så införts i den i para-
gmat växlande grundformen *skǣr-* i st. för *ǣ*; så ha vi
t resp. **skēr-* o. *skīr-*.
träffas i:
skiór f. Fritzner etc.
dial. *skjōr* f. Aasen s. 677,
kiōr (f. pl. *skiōrar*).
dial. (Österg., Smål.) *skjōr* vanl. med öfvergång till svag
jning *skjōra* f. Rietz s. 592.
nm. Formellt nära besläktad med denna form är nno.
al. *skjur* (i Nordl. etc.) Aasen, nsv. dial. (Uppland o.
ödertörn) *skjura* Rietz, där *iu* sannolikt utvecklat sig ur
dialektiskt (härför talar den omständigheten, att ordet i
tsvenskan heter i Wichterpol *skiúr*, i öfriga dial. *skiór*
eudenthal o. Vendell Ordb. s. 191 f.) eller i vissa ställ-

ningar; man kunde äfven tänka sig den möjligheten,
samnord. (analog.) *ǣu̯* dialektiskt utvecklat sig till *i̯ū*, nå
som är tänkbart därför, att öfvergången *ǣu̯* > *i̯ō* är
Jfr för *i̯ū* i *skjur(a)*, nno. dial. *sjū-* Ross, nsv. dial.
(i Elfdalen) se Noreen Sv. Lm. IV: 2 s. v., *Sju-* i *Sjuhun*
äldre *Siohundari*. — Nno. *skjør*, *sk(j)ȳr* äro utvecklin
ur *skiōr*, jfr Aasen under *sjo!*[1]

---

[1] Ordets etymologi skall jag tillåta mig att här något dröja vid.
tror att skatan *(skjór)* fått sitt namn af de långa stjärtpennorna, »som
en sax»: fvn. *skǽri* 'sax'. Med denna förklaring är det omöjligt att f
sidoformen *skjōr*. Och ur reel synpunkt måste invändas, att skatornas
ingalunda liknar en sax som t. ex. svalornas: det är tvärtom de mell
pennorna som äro de längsta. Eller tänker Rietz möjligen på en hopfäld
sax eller skräddaresax?! Att dock skatans stjärt är särskildt anmärknings
men detta genom sin storlek, finna vi af hennes vetenskapliga namn,
caudata. Och jag har hört en zoolog, docenten L. Jägerskiöld, framställa
som mig synes synnerligen enkla och tilltalande förklaringen af namnet *skat*
det sammanhänger med *skate* 'spets, lång, smal ända', och att fogeln fått
namn af sin långa stjärt, liksom rockan (Raja), en fisk hvars bakkropp ut
i ett långt svansliknande parti, af denna anledning utefter hela Norges
kallas *skata*, se Aasen; annorlunda Hellquist Språkvetensk. Sällskapets i
sala Förh. 1891—94 s. 1 f. Af en annan egendomlighet synes emellertid
net *skiór*, *skǣr* härleda sig. Noreen Urg. Lautl. s. 31 o. 67 för *skiór*, *skǣ*
fht. *skēri*, *skēro* 'schnell, schier' (förmodl. < ieur. **skēi̯ru-*) och det därm
rotvariation» stående fvn. *skýrr* (< **skeu̯ris*). Denna sammanställning
därpå, att fsv. o. nsv. dial. *skiōr* icke kan förklaras ur en rot *skeu̯r-*,
borde gifvit *skiūr*. Dessutom synes adj. fht. *skēri*, fvn. *skirr*, *skǽrr* 'glänsa
äfven 'snabb' icke ge en betydelse, som innebär någon af de enligt folkås
ningen för skatan utmärkande egenskaperna. — Det fins ett nord. verb,
uppvisar samma växling af en rot *skiō-* : *skǣ-*, som vi ofvan funnit råda m
grundformerna *skiōr* och *skǣr*: detta verb är nsv. dial. *skjova (skjua)* 'gå s
Rz s. 588: fvn. *skǽva* (*að*) 'to stride' Vigf. ('bevæge sig fremad' Fr.[2]), nsv.
skēi̯ga (< *skǽva* Noreen Sv. Lm. I, 319) 'haja till, skygga åt sidan'. S
återgår på urg. **skēu̯i-*, såsom det motsvarande got. *skēwjan* 'ὁδὸν ποιεῖν
visar. (Rietz uppger äfven ett fvn. *skjóa* 'ströfva omkring', som jag icke
belägga). Verbet *skǽva*, **skiōa* synes ha en ursprunglig betydelse 'röra s
och an, hit och dit' (Fritzners öfversättning är icke fullt korrekt; i hvarj
bör »fremad» uteslutas). Af detta verb har i nordiska språk härledts ett
namn på ett flygdjur näml. fsv. *natskæva* 'flädermus'. Ordet fins i nsv.
där som namn på nattblakkan, Caprimulgus europæus. Sammanställning
vb. *skæva* med *natskæva* är gjord af Hellquist Ark. VII, 56. En god be
telse på sammanställningens riktighet ger nsv. dial. (Värend) *nattsjoa* 'fl
mus' Rz. Utmärkande för flädermusen som för skatan är en egendo

VIII. Fvn. *slǽr, slíór* 'slö' o. s. v.

dformen *slǣu̯-* föreligger i:
(poesi) *slǽu̯r* se Exkurs I s. 57 f.; vidare före ändelser
rjande på *a* o. *i (e)* t. ex. *slǽvan, slǽvir;*
i:
slǽr, slǽ, slǽom Fritzner och Vigfússon,
dial. *slæ* (Voss) Ross s. 709
i:
sliór, slió, slióvan, sliófan,
sljór,
dial. *sljō* eller former som utvecklat sig därur såsom
j)ø, slo, sjo, sly Aasen s. 705;
sliōr, slyōr samt därur *sliø, slø,* hvilket senare ej < **sløy-*,
s. 23 f. ofvan, och
slö,
dial. *sliōg, sliō, slō* se Rietz s. 627.
i:
sliár,
dial. *sljaa* Ross s. 709.
. som förhåller sig till *slǣ-* liksom *frøy* : *frǣ,* träffas i:
dial. (Gotl.) *sloy(gur)* m. fl. se ofvan s. 25 f.

— —

och irrande flykt. Det är på dessa grunder, som jag för *skiór* dial.
verbet *skiōa, skǣva.* Något ovisst är, huru det stamslutande *r* skall
Jag förmodar, att vi här ha att göra med det germ. suffixet *-isi(ō),*
-usi(ō), -uzi(ō), hvilket — se Kluge Stambild.[2] § 85 — vanligen
ll bildande af redskapsnamn: så t. ex. *aqizi* 'yxa' : gr. ἀξ-ίνη, ags.
rr' : *borian* 'borra', fht. *slęngira, slangura* 'slunga' : urg. *slangwian-*
. a. Äfven har därmed bildats djurnamn: fsa. *brimiss(i)a,* me. *brimse*
till ieur. roten *bhrem-* 'brumma, surra', jfr skt. *bhramara* m. 'bi', se
. Wb. s. v. Så har — tänker jag mig — till verbet urn. *skāwian-* bildats
R f. eg. 'flaxare, flygare', hvilket gifvit ett samnord. n. **skǣu̯iRR.* g.
(ljudlagsenl. **skøRaR*); genom utjämning och öfvergång till ren *ō-*
ning ha vi å ena sidan fått *skǽr* g. *skǽrar,* i andra dialekter **skǣu̯R*
RaR > senare *skiór* g. *skiórar.* — Till roten i got. *skēwian* hör äfven
t.) *skǽr* g. *skǽs* 'häst' eg. 'gångare, springare', jfr fvn. (poet.) *skǽvoðr*
från obl. kusus *skǽvaðar, skǽvaði*), *skǽvaðr* 'häst', bildadt med det be-
nord. produktiva nom.-agentis-suffixet *-uðr, -aðr,* hvarom Falk PBB

IX. Fvn. *snǽr, snıór* m. 'snö' etc.

1. Grundformen *snǣu̯* träffas i:
fvn. komposita som *Snǽv-arr* nom. pr.)(*Sniófríðr* No
Fornkv. s. 264, 297, framför *a* och *i (e)* i flexionsändel
t. ex. *snǽvi*; belägg hos Vigfússon s. *snær*;
2. *snǣ-* i:
fvn. *snǽr, snǽ, snǽom*, (jfr att det i cod. Reg. Sæmun
Edda 3 g. heter *hrǫom, hrǫvm* (= *hrǽom, hrǽum*)
Hund. I 44, II 33, Gudr. II 42 men regelb. *hrǽfi, hræ*
dock bör anmärkas att i denna hskt jämväl yngre forn
förekomma t. ex. *slǫvorom* Lokas. 22, 23, *miovom* Si
(prosa), *slǫvo* Fafn. 30; så ock i Physiologus II *hrǫ*
Larsson Ordf. s. 157), se Fritzner och Vigfússon.
? nda. dial. *snej·* Vensyssel; formen kan vara < *snæ* (jfr *f*
< *fæ, trej·* < *træ*) men också < *snī* (jfr *bej·* 'bi' o. s. v.
Anm. Från *snǣ* utgår väl nda. *sne*. Allmänt har hitt
antagits, att ordet i da. vore lån från plattyskan, mlt. *s*
så Jessen Etym. dansk Ordb. s. v., Torp o. Falk Dan
norskens Lydhistorie s. 136. Möjligheten häraf kan ju i
förnekas. Men det är att märka, att *sne* har en icke obet
lig utbredning i da.dial., och att vid sidan af *sne* står i an
dial. (Midtjylland [och Vensyssel?]) en form **snī* M.
som ej kan förklaras ur plattyska *snê*. Formerna *snē*,
kunna förhålla sig till *snǣ* = *skēr, skīr* : *skǣr*; angåe
detta förhållande se ofvan s. 39. Man kan äfven tänka
en annan utväg till deras förklaring eller rättare två ko
binerade utvägar: sg. *snǣ* har, om det i fda. liksom i
och ngutn. haft pluralis, där hetat *snæar*, hvilket ljudlags
> *snēar* (jfr nda. *lē* < fda. *læ(i)a*); ett på **snǣ* bildadt v
**snæa* (jfr fsv. *snioa*, nsv. *snøga* : *snio*, hvilket verb ersä
smnord. **snīu̯a*) bör likaledes ha gifvit *snē* vb., som i
tur naturligen påverkat subst. **snæ* och ombildat detta
snē. Denna förklaring finner Marius Kristensen »ikke h
ringe sansynlighed» och han anser själf, att dialektforn

[1] För dessa och flertalet nedan följande notiser angående danska forn
speciellt dialektformer står jag i tacksamhetsskuld till min vän cand. m
Marius Kristensen i Askov, som äfven välvilligt tillåtits att rådfråga de ä
otryckta delarne af Feilbergs Ordbog. Jag signerar hans meddelanden M

snī i äldre tid uppkommit genom påverkan af smnord. st. vb. **snīva*, fvn. *snýia* (nybildn. från pres. *snýr*). — Äfven i skånska och blek. dial. träffas *sni*, *sniv* som möjl. dock < *sny* < *sniø* < *sniō* (Billing Sv. Lm. X: 2, 30).

Äfven i svenskan träffas kanske *sne*: Rietz uppger formen från Helsingland, men här har den säkerligen utvecklats ur *snø* (öfverg. *ø* > *ē* Hels. (Delsbo) Lundell Sv. Lm. I, 92 f.). Men äfven för fsv. uppger Söderwall ett *snee*. Detta förekommer 2 g. i ett i Åbo 1496 utfärdadt bref från Sten Sture m. fl. till ärkebiskop Jakob Ulfsson. Brefvet är affattadt på den tidens något daniserande kanslisvenska och företer självt åtskilliga danismer. Det är därför möjligt, att *snee* är danskt. Hvad om icke, är det att bedöma som *frē*, *skēr*, *snē* ofvan.

3. *sni̯ō-* möter i:

fvn. *snjór* a. *snió* d. *snióf i* (f. äldre *snǽvi* med *io* analogice från *snjór* etc., jfr *ǽvi*, där det före vokal ljudlagsenliga *ǽu̯* kvarstår) etc.

nisl. *snjór* g. *snjós* d. a. *snjó* pl. *snjóar* Carpenter Grundriss s. 27, jfr B. M. Olsen Germania XXVII 282 och Finnur Jónsson Literaturblatt für germ. und rom. Phil. 1881 n:o 2 s. 43.

nno. *snjo(r)*, *sno(r)*, *snjø*, *snø* Aasen s. 721 (*snø* < *sniø* < *sniō*);

fsv. *sniō(r)*, *sn(i)ø* *snyo(r)*, *snyø* Söderwall, jfr ofvan s. 23.

nsv.: ä. nsv. *sn(i)ø*, y. nsv. *snö*;

fda. *sniō* Saxo och Gesta Danorum s. 10; ä. da. *sniø* Gesta Danorum s. 11 o. *snø* i Næstved-fragmentet af G. Dan. (Sthm. kgl. bibl. K. 46) s. 22 b, allt enl. M. K.

nda. dial. *snø* (nordvästra Jylland) < fda. *sniø* < *snio* M. K.

Anm. Nno. dial. *snu-* förekommer enl. Ross s. 726 i *snuviit* 'snöhvit' (Smålen.); *snu* < **snju* : *sniō* = *skjūra* : *skjōr* l. *sju* : *sjō*, se dessa ord.

4. *sni̯ā-* i:

fvn. *sniár* g. *sniávar* a. *sniá* o. s. v.

nisl. *sniár* i arkaiserande stil (skriftspråk) se F. Jónsson ä ofvan anf. st.

fgutn. *snia-* i run. **sniaval[ts]**, se Säve Gutn. Urk.

5. *snøy-*, som : *snǣ* = *frøy* : *frǽ*, i:

nsv. dial. (Gotl.) *snoy (snåi)*, se ofvan s. 24 f.

X. Fvn. *spió* (pret. af *spýia*).

Verbet har i samnord. tid i pres inf. lydt **spīu̯a* (=
speiwan); pret. urn. *spai̯u* (= got. *spaiw*). Detta *spai̯u* bo
ljudlagsenl. ge **spøy* (jfr *frøy*), en enastående preterital fo
som snart ersattes med **spæi̯u̯*, liksom t. ex. den äldsta lite
fvn. formen af *stíga* näml. *sté* ersattes med *steig*. Det sup
nerade **spæi̯u̯* > *spǣu̯* > *spió*. Detta ord är intressant därför,
det visar, att ljudlagen *æi̯* > *ǣ* före *u̯* ännu verkade på en tid
sonantiseradt *u̯* i slutljud bortfallit. Mot ett antagande, att
ljudlag först skulle ha inträdt efter *u*-bortfallet, talar å an
sidan fno. *frœ* om hvars förklaring se s. 35 f. ofvan!

XI. Fvn. *sǽr, siór* 'sjö' o. s. v.

1. Grundformen *sǣu̯-* träffas i:
   fvn. i ställningen före ändelse började på *a* l. *i (e)* t. ex.
   g. *sǽvar* dat. *sǽvi*;
   (fsv. *Sæva* i *Sævu stromber* 'Sagån' väl < urn. **saiu̯iōn-*)
2. *sǣ* i:
   fvn. *sǽr* d. a. sg. *sǽ* dat. pl. *sǽum* (jfr ofvan s. 42 *hrǽu*
   nno. *-sæ* i namn på insjöar t. ex. *Langsæ, Topsæ* o. s
   Aasen & Ross;
   fsv. i egennamn *Sæ-tunum, Sæ-by* o. s. v.; så ännu i ny
   och nda.
3. *søy-* (ljudlagsenliga utveckligen < *sæi̯u*, där *u* bortföll) möjlige
   fsv. *Søhundari*, run. **subiarn** = *Søbiarn* se ofvan s. 27.
   Anm. Däremot torde nda. *sø* så godt som säkert åte
   på mda. *siø*, fda. *siō*, jfr ofvan s. 28; nda. *sø* : fda. *si*
   nda. *nyde* : fda. *niȳtæ, niutæ*. Af samma mening är Ma
   Kristensen, såsom han i bref meddelar mig. I en stor
   da. dial. bortfaller *j* i uddljud mellan *s* och palat. vok. M
4. *si̯ō-* i:
   fvn. *siór* g. *sióvar* (för äldre *sǽvar*)[1] d. a. *sio* o. s. v.;

---

[1] I hds 1812 4:o gml kgl. samling på kgl. bibl. i København (= I
begla), äldsta delen, som är den äldsta handskt där ordet något oftare f
kommer, synes den ursprungl. flexionen sg. n. *siór* g. *sǽvar*, d. a. *sió* beva
där träffas sg. ack. *sió* 2 g. (ena gången skrifvet *seó*, som väl dock icke, e
eó eljest alltid i 1812 4:o betecknar *ó*, är att läsa *só*) men g. *sǽvar, sęvar*, s
inalles 5 ggr däraf 4 i komposita.

sjór g. *sjóar* l. *sjós* etc.;
sjō och därur framgångna former *sjø, sjȳ, sy* Aasen o.
oss;
siō(r) g. *siō(a[r])* senare *siø*, nsv *sjö*;
dial. (estsv.) *siō* Freudenthal o. Vendell, ngutn. **siō* Noreen
åröm. o. Klintberg Laumålets accent, eljest *siø* Rietz;
siō Lund Ældste da. Ordf., ä. da. *s(i)ø* t. ex. Schlyter
kånel. Glossar > nda. *sø* se strax ofvan;
dial. *sjø* (Angel, Bornholm), *sjøw* (Abenrå, Dybbøl, Vest-
esv.), *sø·* (Ost- och Nord-Jylland och de flesta öarne) M. K.
nm. 1. Från *siō*- utgår nno. dial. *sju*- i »Gaardnavne i
estfold» Ross, nsv. dial. *siu* (Dalarne) Rietz o. Noreen
v. Lm. IV: 2 s. v., äfven *Sjuhundra*, härad i Uppland,
dre *Siohundari*, *siú* Wichterpal, *siugwêr* Storrågö = *sió*
r öfrigt i Estland utom i en del komposita, där *siu*- före-
ommer som *siugang siukalv* o. s. v.; *siū* : *siō* = *skiūr(a)* :
kiōr(a), *snū* : *sniō*, se dessa ord.
nm. 2. I Rökstenens *siulunt* få vi däremot icke söka
amformen *siō*- Bugge Rökstenen[1] s. 57 ff., Ark. VI, 241,
rate A T f. S X, 103, not. 11.
i:
siár, siávar etc. Denna stamform möter redan i de
ta isl. handskrifterna, så i Placitusdrápa sg. a. *sea* (= *siá*)
arsson Ordförr. s. 295;
-sjaa i insjönamn t. ex. *Tindsjaa, Norrsjaa* Aasen och Ross;
n. *sia* Schlyter;
dial. **siævar* (< *siāvar*) föreligger förmodl. i vesterbottn.
rtnamnet *fēvar* 'Sävar' Lindgren Sv. Lm. XII: 1 s. 63.
dial. *sjå* (Angel, Fjolde : *få*), *sjåw* (Angel, Westslesv.) M. K.

Slutsatser.

Ofvan har visats, att den ljudlagsenliga utvecklingen af urn.
, **snaiuaR*, **slaiuaR* närmast varit **sæiuR*, **snæiuR*, **slæiuR*
fviga former se s. 3 ff.), hvilka sedermera då *u* bortföll[1])

Att *u* här måste bortfalla och icke, som man ju kunde tänka sig för
 form som **frǣu* (förutsatt af fno. *fræ*), kvarstod, bevisas af t. ex. pres.
sniuR < *sniuiR*) 'snöar' : **snīua* (got. *sneiwan*), af *myle* dat. sg. (< **miulē*
): *miuill*, genom analogi *myll* 'boll' o. a.

fingo *u*- (s. k. *w*-)omljud: **søyr*, **snøyr*, **sløyr* på samma sätt
grund som t. ex. **væiku*, pret. af *víkua* utvecklade sig till *(v)*
Dylika stamformer, innehållande *-øy*, finner man i ofvanståe
materialsamling under I, II, III(?) VIII, IX och XI(?).

I paradigmet n. **sæiuR* g. **sæiuaR* och n. **slæiuR*
slæiuan skulle *i* i former af typen **slæiuan* och **sæiuaR* b
falla ljudlagsenligt före *u* med förlängning af den föregåe
vokalen *æ* > *ǣ*, se s. 30. Att denna monoftongisering ännu ske
medan *u* i n. **sæiuR* stod kvar, synes bevisas af fno. *fro*
under I s. 35 ofvan. Att å andra sidan den ljudlag, som vå
förenklingen, lefde kvar lifskraftigt efter *u*-synkopen synes v
af *spió*, se s. 44 ofvan!

Inom de ytterst oregelbundna paradigmen

sg. n. **søyR*		sg. n. m. **sløyR*	
g. *sǣuaR*		g. **sløys*	
d. *sǣue* l. **søy*		d. *slǣ(u)um*	
a. **søy*		a. *slǣuan*	
pl. n. *sǣuaR (*sǣuiR)* etc.		pl. n. *slǣueR* etc.	

har af naturliga skäl utjämning inträdt, som i allmänhet utf
till förmån för *ǣ*: alltså

sg. n. *sǣR* sg. *slǣR*
g. *sǣuaR* a. *slǣuan* etc.;

jfr t. ex. utjämningen i smnord. n. *gæstr* g. **gasts* d. **gas*
gæst etc., där vi icke ens äga spår kvar af de oomljudda
merna, ehuru vi teoretiskt måste förutsätta dem.

Men nordiska ord, som senare uppvisa en växling *ǣ*
förskrifva sig icke enbart från urn. stammar, som innehöllo f
met *-aiu-*. Under materialsamlingens n:r IV, V, VI och
ha anförts stammarne urn. *ʒlāui-*, *hlāui-*, *(māui-)* och *skāui(Ri)-*,
innehålla ett fonem *āu* hvilket genom *i*-omljud öfvergått till *ǣ*
och sålunda sammanfallit med de ofvan behandlade orden
urspr. *aiu*. Ursprungligen borde i paradigmat **mǣuR* acc. *mǣ*
nom., såsom Kock IF. V visat, få labialomljud på grund af
bortfall men ack. däremot behålla sitt *ǣ* oförändradt, därför
u här kvarstår. Genom utjämning erhölls emellertid äfven
mǽr mǽuan.

De sålunda uppkomna stammarne af typen *sǣ-*, *slǣ-*,
äro särskildt under fornvästnordiskans klassiska tid vanliga,

en ålderdomligaste litteraturen de nära nog ensamt anträffade
nte de senare på dem bildade *sǣṷ-*, *slǣṷ-* o. s. v.). Det är
specielt intresse att framhålla, att våra handskrifter af 800-,
- och 1000-talets skaldevisor nästan endast bjuda dessa for-
. Likaså har Cod. regius af den äldre Eddan i de poetiska
ierna dem i vida öfvervägande antal, under det att de in-
kade prosastyckena innehålla icke få yngre former (som *sió-*,
o. d.). I fsv. möta de däremot endast (nära nog) i komposita
Sætunum, *Sæby* o. s. v. I enstaka fall har emellertid denna
nform bevarats ända till vår tid: så t. ex. i nno. dial. *fræ*.
slæ. —

Men jämte stammarne *sǣ-*, *slǣ-*, *mǣ-* funnos i gammal (för-
dskriftlig) tid icke blott i ställningen framför vokaler *(a e i)*
n äfven i slutljud och före konsonant stamformerna *sǣṷ-*.
ṷ, *mǣṷ-*. Detta söker jag påvisa i Exkurs I nedan, där jag
för skalderimmen *frǽ* ∾ *ǽṷi* på en prototyp *frǽṷ* ∾ *ǽṷi*.
ock Exkurs II s. 60, af hvilket ställe framgår, att *ýr* 'båge'
urn. **iṷaR*) hos Sighvatr har flexionen n. **ívr* (= *íṷr*) g. *ívs*
iṷs) d. **ívi* a. **ív*. Formerna *sǣṷ-*, *slǣṷ-*, *mǣṷ-* etc. kunna —
a framgår af den närmast föregående framställningen — natur-
vis icke vara ljudlagsenliga, utan *ṷ* har i dem genom analogi
rförts på den äldre stammen *sǣ-*, *slǣ-*, *mǣ-* från flexionskasus
ṷ bevarats t. ex. g. *sǣṷaR* ack. *slǣṷan*, *mǣṷan*. Alldeles
ma företeelse — analogiskt öfverförande af *ṷ* från kasus, där
ljudlagsenligt kvarstod — möter i t. ex. ags.: där är den ur-
böjningen af *snā* < urg. **snaiṷaz* m. 'snö' och *sāwol* f.
' var:

sg. n. *snā* *sāwol*
g. *snāwes* *sāle*
o. s. v.;

om utjämning erhöllos sg. n. *snāw* och g. *sāwle*, Sievers Ags.
§ 174, 3.

Med denna förklaring tyckes dock den bestående uppfatt-
gen af behandlingen af *ṷ* mellan vokaler komma i strid. I
. Gr.[2] § 194 förlägger nämligen Noreen öfvergången *ṷ* > *ƀ*
) till slutet af Vikingatiden för fall som *háfer* : *hór* 'hög',
'lif' etc. Är denna mening riktig, så borde följaktligen redan
900-talet *sǣṷaR*, *slǣṷan*, *mǣṷan* ha gifvit **sǣƀaR*, **slǣƀan*.

*mǣƀan d. v. s. *sǽfar* o. s. v., och som följd häraf måste en eventuell utjämning ha gifvit **sǽfr*, **slǽfr*, **mǽfr*, hvilka måste förbli oförändrade likaväl som *rǽfr* o. d. blifvit det. I Exkursen II nedan har jag dock sökt påvisa, att denna tidiga datering af öfvergången *u̯* > *ƀ* ej äger tillräcklig grund. Säkerligen har *u̯* > *ƀ* åtminstone i inljud först på 1200-talet.

Om alltså t. ex. *sǽr* på 900- och 1000-talen kunnat ha och haft en böjning

sg. n. *sǣu̯r*
g. *sǣu̯ar*
d. *sǣu̯(e)*[1]
a. *sǣu̯*
pl. n. *sǣuar* o. s. v.,

så framställer sig den frågan: Huru ha dessa former ljudlagsenligt bort utveckla sig? Enligt min mening[2] så, att *ǣu̯* i slutljud och före konsonant öfvergått till en stigande diftong -*i̯ō*-. Detta antagande bestyrkes direkt af ordets böjning i den äldsta handskrift, där det något oftare förekommer, näml. Rímbegla, jfr ofvan s. 44 not. Här finna vi flexionen

sg. n. *siór*
g. *sǽvar*
d. *sió*
a. *sió*.

Att med andra fullt kongruenta exempel bevisa öfvergången *ǣu̯* > *iō* är på den grund omöjligt, att förbindelsen *ǣu̯* i slutljud och antekonsonantisk ställning städse är uppkommen genom analogibildning. Ty ljudlagsenligt måste ju *u̯* i dessa ställningar bortfalla, se ofvan s. 45 n. Någon gammal förbindelse *ǣu̯*, som undergått samma förändringar som den i *sǣu̯r*, *sǣu̯* etc. nybildade, har alltså icke funnits och icke kunnat finnas. Ett stöd vinner dock öfvergången *ǣu̯* > *i̯ō* i behandlingen af de likaledes genom nybildning framträdande långdiftongerna *ēu̯* och *īu̯*.

Diftongen *ēu̯* föreligger i fvn. (poet.) *iór* 'häst' och i fsv. *Iō*- i egennamn som *Ioar*, kändt från Uppland, Västml., Östergötland, Värmland, Södermanland o. s. v., och *Ioger* (run. **iokeʀ**), Lundgren Sv. Lm. X: 6, 135 f. Som bekant återgår *iō-r* på

[1] Som gammal *i*-stam bör ordet ursprungligen ha saknat ändelsen -*e* i dat.
[2] Denna mening har förut uttalats af Holzmann och Falk, se s. 31 ofvan!

: urg. **ehu̯az*, jfr. got. *aihwa-* i *aihwa-tundi* eg. 'hästeggning; t hvarmed man drifver på hästen; törne' : *tundnan* : fht. *zuntan* ıtzünden' (annorlunda tvekande Uhlenbeck Got. Etym. s. v.) h lat. *equus* o. s. v. Att förklara *iō-* från dat. pl. **ēom* > *ióm* en utväg, som man af flere skäl bör undvika. Ursprungligen r efter synkopen af obetonade ändelsevokaler och bortfallet *h* i in- och slutljud dat. sg. haft formen **ēu̯e* och pl. n. **ēu̯aR*, **ēu̯a*, a. **ēu̯a*[1]. Från dessa kasus har nybildats sg. n. **ēu̯R*, **ēu̯s*, a. **ēu̯*, hvilka så gifvit *iór*, *iós*, *ió*. — Vidare torde *ēu̯* ga till grund för fvn. n. a. pl. *trió* (< **trēu̯* med *u̯* analogice n gen. **treu̯a* t. ex.) = (?) nsv. dial. *try* 'Lonicera Xylosteum'.

Diftongen *īu̯* ser jag i fvn. *hiú* n. 'en af de til Husbondens milje eller Husstand hørende Personer'. Urg. **hīu̯a-*, jfr got. *iwa- (frauja)*, resulterar ljudlagsenligt i fvn. *hȳ-*, som föreligger *ȳbøle* o. s. v. Dat. sg. och g. pl. skulle däremot ge resp. *u̯e* och **hīu̯a*. Härifrån bildades genom utjämning sg. n. *u̯*, g. **hīu̯s*, a. **hīu̯*, jfr det i Exkurs II s. 61 nedan hos Sigatr påvisade *ivs (= ius)*, rimmande med *tívar*, för ljudlagsenl. Detta **hīu̯* > fvn. *hiú* — fsv. *Hioo* ortnamn, eg. 'familia' . Noreen, där *ō* väl förklaras genom påverkan från *hion* = t. **heiwōna*.

Öfvergången *ǣu̯*, *ēu̯*, *īu̯* > *i̯ō*, *i̯ū* är analog med den sam-diska behandlingen af kortdiftongen urn. *eu̯*, *iu̯* > *i̯ū* (jfr ırketorpsstenens *b(a)rutR* = *brȳtR* < **bri̯ūtiR*).

Kontraktionen af lång palatal vokal med icke palatal, där la elementen ursprungligen äro sonantiska d. v. s. ursprung-en tillhöra olika stafvelser, är välbekant och träffas ej blott i . utan äfven i fön. (fornöstnordiskan). Bland andra exempel följande anföras: fvn. *friáls* = fsv. *fræls* < **friáls* (got. *frei-ls*); fvn. *fiár* = fsv. *fiár*, *fiǽr* < äldre **fēar*; fsv. *siūng* < **sǣang* fvn. *sǽing* (= fsv. *sæng*) med införande af den med *-ing-*

[1] Den gängse meningen, att *-hu̯-* (got. *h;*, *hw*) bortfallit i intersonantisk lning t. ex. *sēa* < **sehu̯an-*, vederlägges af bl. a. pl. *mávar* af *mór* 'mås' *majhu̯ōR*; man må icke invända, att *mávar* kan återföras på en *h*-lös elform **mai(ʒ)u̯ōR*, som Kluge Et. Wb. tror sig finna i nht. *Möwe* m. m., urn. **maiu̯ōR* måste, såsom jag ofvan hoppas ha visat, resultera i ett *var*. Däremot är *sēa* analogibildning från pret. *sá* < **sāhu* och pres. *sēr*, *hu̯* ljudlagsenligt aflägsnats. Jfr också poet. *fyrvar* 'homines' < **firhu̯iōR* : . *fairhwus* 'lif'.

ofta växlande suffixformen *-ang-* (annorlunda Noreen Aschw. § 93, 1); fsv. *þrætighi* < **þriätighi* = fvn. *þriátigi*; jfr Noreen Aisl. Gr.[2] § 106, Aschw. Gr. § 93, Kock Sv. akcent II, 31; Ark. V, 383 f., XII 90 f. och XIV, 221.

Utvecklingsgången vid *æu̯* > *i̯ō* kan ha varit följande: hvilket stadium är bestyrkt ännu för tiden c:a 1035 genom Sighvats rim *ívs* : *tívar*, har närmast blifvit *æ̅u*, en sväfvande diftong med hvardera komponenten halflång. Detta *æ̅ū* har genom ett slags kvalitativ metates gett *ę̄ō*, hvarvid *u* genom påverkan af det föreg. *æ* blifvit *o* och *æ* själf ett slutnare ljud *e*; *ēō* har > *i̯ō*[1]. Denna utveckling är för västnordiskans vidkommande fullbordad c:a 1150, såsom framgår af Einarr Skúlasons rim *ómiós* : *liósi*, se Exkurs I s. 59. Förmodligen har processens historia varit densamma i östnordiskan. En parallel till ofvanstående framställning och bekräftelse af densamma ser jag i den öfver hela Norden lika utvecklingen af **ūarr*, *ōarr* > *u̯ārr* 'v... se Exkurs III!

Utvecklingen af *īu̯* synes däremot icke ha medfört förändr...

---

[1] Hultman anf. arbetet s. 121 söker åt fsv. *sior*, *snior*, *slior*, *mior* ... dicera ett ljudvärde *siǫr*, *sniǫr* o. s. v. Han gör detta för att vinna förkla... af nsv. motsättningen *sjø* etc. med progressivt *i*-omljud och *hjon*, *Hjo*, *J*... etc. utan sådant. Han finner den ursprungliga dubbelheten *siǫr* men *hiōn* ä... bevarad i östnyländskan, där det heter *mjåär*, hvilket enl. Hultman ej kan... utgått från en äldre form *miār*, men *hiōn*. Denna mening har bifallit... Noreen Aschw. Gr. § 99. Emot Hultmans antagande att fsv. *sior* etc. sk... ha ljudvärdet *siǫr*, tala dock flere — som mig synes — viktiga omständighe...

1. Det heter i fvn. med säkerhet *siór*, *snior*, *miór*, *slior*, *frió* o. s... Detta framgår af många fakta, bl. a.: Fisl. homilieboken skrifver *mió*, *m*... *sió* alltid men *ǫ́* 'amnis', *ǫ́rom*, *ǫ́ro* l. *ǫrum* 'sändebud' jämte *ór* 'anni'. Li... skiljer den fisl. handskriften Rímbegla (äldre delen) på *ǫ* och *ó* och där skri... regelbundet *sió* (*seó*). Under det att *ǫ* redan i början på 1200-talet ersätte... tecknet *á* på den grund att *ā* > *ǫ*, så bibehålles för *siór* etc. tecknet *ó* ä... ner till nisl. tid, hvilket visar att *ó* i *siór* hade annat ljudvärde än *ǫ*. Häre... må ej formerna *siár*, *sniár*, *miár* o. s. v. användas som inkast: de äro sällsyn... sidoformer, som äro uppkomna på helt annat sätt, se nedan s. 51.

2. I fsv. har jämväl *ǭ* förliterärt sammanfallit med *ā* och teckna... regel *ā*. Hvarför skall det då i *sior* etc. lika regelbundet tecknas *o*?

Jag kan icke här närmare undersöka, hvarpå motsättningen *sjö*, *snö* : *h*... beror. Sannolikt skall man finna förklaringen vid en mer ingående granskn... af svenska skriftspråkets historia: förmodligen föreligger här dialektblandn... eller lån från fornspråket (för *hjon*'s vidkommande).

) *u*>*o* t. ex. *hiú*)(*siór*; fsv. *Hioo* har väl sitt *o* från **hīuon* (jfr isl. *fióm*); jfr å andra sidan att i fvn. träffas ɪr *hión* genom inverkan från *hiú*.

nderstundom synes äfven *æu* utveckla sig till *iū*, se lsamlingen ofvan under *skiór, snió r, siór*; dock är detta n dialektalt och yngre än kontraktionen. Då f. ö. utveck- *æu*>*iō* icke är samnordisk utan jämförelsevis sen, är ;en icke heller den möjligheten utesluten, att kontraktions- et redan från början varit i någon mån växlande i olika er.

ommer jag så slutligen till förklaringen af formerna *siár, sliár* o. s. v. Dessa äro de senast framträdande af denna goris rika formskatt; de äro tillika de mest sporadiskt nmande. Det är då helt naturligt att derivera dem ur ner, som med dem i öfrigt förete största likheten: *siór, sliór*.

om de maskulina substantivens *ua*-stamsflexion — som r ett mycket begränsadt antal ord — träffas utom *siór iór* ännu ett ord, hvars nominativstam i den äldsta litterära ndades på långt betonadt *ō*: detta ord *mór* 'mås' visade ıdomlig böjning:

sg. n. *mór*
g. *mós*
d. *mávi*
a. *mó*
pl. n. *mávar* etc.

enom påverkan af detta öfver hela norden spridda ord ıtn. *mave*, analogibildning från pl. *mavar*) kom äfven *snió r* att fläcktals böjas *snió r sniós sniáve snió* o. s. v. Ge- jämning erhölls *sniár, sniás* o. s. v.

fven inom *ua*-stammarnes adjektivböjning möter hos ett *liór, mió r* nödvändigtvis associeradt adjektiv *hór* ack. 'hög'.

röfvostenen på ofvan framställda förklarings riktighet ger *frió*. Vid sidan af detta ges intet **friá*.

Exkurs I.

Om helrim bildadt af enbart lång vokal eller diftong i dróttkvǽtt.

Helrim (aðalhending) bildas som bekant af vokal (eller diftong) + konsonant eller konsonanter, Sievers Agerm. Metrik § 60, 7[1]. Som exempel kunna anföras:

gr*am* þann's gunni fr*am*ði Hallfred Vandr. Wisén s. 35
alld*ýr*r konungr st*ýr*i.

Emellertid skall — se Gislason Njála II 926 ff., Sievers l. c. a. 4 och Kahle Die Sprache der Skalden s. 23 f. — aðalhending kunna bildas enbart af en lång sonant eller diftong (utan följande konsonant alltså) i det fall, att efter denna följer *i̯* eller *v* (= *w* = *u̯*), d. v. m. a. o. s. att *i̯* och *u̯* äro likgiltiga för rimmet, t. ex.

hr*ǽ* þess konungs *ǽ*vi Sighvatr Wisén s. 41
m*ey* aftr Loki d*ey*ia þióðolfr från Hvin ib. s. 10

Orsaken till dessa rim söker Falk anf. arb. s. 126 på två håll: dels — och detta finner han sannolikast — kunna *i̯* och *u̯* såsom i vissa kasus bortfallande ha betraktats som icke tillhörande

[1] Falk har senare Ark. X 125 ff. närmare definierat regeln så, att rimmet endast skulle bildas af ordets stam. Att denna begränsning är felaktig, förefaller a priori sannolikt, då det ju är ljudmassor, som kongruera (rimma) och icke grammatiska abstraktioner, dessa må nu kallas stam, rot eller något annat. Påståendet står ock i bestämd strid med rim som t. ex. ***mǽ-r*** : ***vǽri*** Sighvat, ***þeir*** : ***fleiri*** Sighvat, *Hléseyiar* : *blésu* Einarr Skulason, ***brátt*** : ***átti*** Hallarstein, ***skers*** : ***hersa*** Sighvat, ***hrás*** : ***ási*** Bolverk. Exemplen kunna mångfaldigas. Jfr Brates framställning i Fornnord. Metrik Sthm 1898 § 34. Om man vill uppställa en allmän regel för rimmets förhållande till ordet, komme denna att lyda: Rimmet omfattar minst det enstafviga ordets rotvokal och på denna följande, till stammen hörande konsonant(er).

n — och enl. Falk är det ju endast inom ett ords stam
nmet faller —, dels kan stafvelsegränsen i t. ex. *dévi, deyia*
t framför *v* och *i*, i motsats till hvad förhållandet var med
ntersonantiska konsonanter, där stafvelsegränsen anses ha
ter konsonanten t. ex. *tala, vita* o. s. v. Det sista alterna-
nes litet sannolikt, då man icke kan se skäl till en olika
ling af stafvelsegränserna för *i* och *u*: i hvarje fall böra de
d minst lika stora skäl ha förts till förra stafvelsen som,
nparet *fialmennr*: *hialma*, *s* i *ram-snákr*: *kamsi*, *l* i *Is-
bislir* o. s. v.[1]. — Hvad Falks första alternativ beträffar,
det otillräckligt som förklaring af uppkomsten af rimmen
vi o. s. v. Detta framgår af hvad som ofvan sagts om
rimteori.

örklaringen är troligen att söka inom språkhistorien.
åtom oss nämligen något närmare granska de fall, där
k. eller diftong ensam synes bilda helassonans i dróttkvǽtt.

. Den saknade konsonanten är *i*.
islason och Kahle anföres eller åberopas ett ansenligt
ll. Dessa sönderfalla i två eller tre hufvudtyper:
. Före det bortfallna *i* går diftongen *ey*. T. ex.

m*ey* aftr Loki d*ey*ia Thiodolf hvin.
geirþ*ey* á Skán*ey*iu Hallfred vandr.

Gíslason — som i motsats till Kahle skiljer rimmet *ey*: *ey*
: *eyi* — torde minst några och trettio fall af detta rim
Ännu Sturla Thordsson assonerar

fl*ey*vangs til Ekr*ey*ia.

icke blott då det första *ey* står slutljudande, som vi finna
ey: *ey*, utan vi göra detta äfven då en konsonant följer,

Gǫndlar þ*ey*s ok *Ey*iar Hallarsteinn.

alk Ark. X s. 126 anför dessutom rimmen *þeys*: *meyiar*,
eyiu, *freyr*: *meyiar*.

[1] Öfver hufvud taget har man flere skäl att betvifla den på skalderim-
ndade uppfattningen, att stafvelsegränsen faller efter *l* och *t* i *tala*,
råkhistoriska skäl tala för motsatsen t. ex. *gefe þér* < *gefeð ér*, och
förda exempel bl. a. visa, att rim och stafvelse icke kongruera.

b. Före det bortfallna *i̯* går *ý*.
T. ex.

sk*ý*lauss rǫðull hl*ý*ia Sighvat.

Dessa fall äro fåtaligare än föregående. Äfven här finna vi genitiver på *-s* rimmande utan detta t. ex.

hiorva gn*ý*s ok sk*ý*ium Hallfred vandr.

c. Före det bortfallna *i̯* går *ǿ*.

Kahle anför ett från Torbiörn hornklofe hämtadt exempel:

l*ǿ*brautar varð fl*ǿ*ia,

såsom Gislason Njála II 387 gjort sannolikt, att versen bör läsas. Här utgår kanske, som Gislason utvecklat, *lø-* från en substantivstam **lø̄i̯a-* ∾ **lȳi̯a-* (hvaraf *lýr* 'fisk') liksom *bǿr* ∾ *býr*. Fallet är i någon mån osäkert, då man visserligen kan — ehuru utan stöd af handskrifterna — läsa

l*ý*brautar varð fl*ý*ia,

såsom t. ex. Wisén gör.

Vi finna af ofvanstående öfversikt, att *ey* rimmar med *ey*, *ý* med *ý* (och *ǿ* med *ǿ*), när *i̯* kvarstår efter andra rimleden och ett *i̯* är efter första rimleden i det handskriftliga språket försvunnet men af ordets historia förutsättes. Man kunde på grund häraf vara benägen att för skaldespråket förutsätta, att man hade att läsa

m*eyi̯* aftr Loki d*eyi*a,
Gǫndlar þ*eyi̯*s ok *Eyi*ar,
sk*ýi̯*lauss rǫðull hl*ýi*a,
hiorva gn*ýi̯*s ok sk*ýi*um.

Man finge i så fall rim af kvalitet som t. ex.

sikil*eyi*u gekk h*eyi*a Thiodolf skald,

där Gislason Njála II, 932 korrekt anser *eyi* rimma, under det att Kahle s. 282 f. uppfattar rimmet som *ey*. Formerna **meyi̯*, **þeyi̯s* o. s. v. få icke uppfattas som de former, ur hvilka de handskriftliga *mey þeys* etc. framgått och som i sin tur skulle återgå på urn. **mau̯i̯ō*, **þau̯i̯as* o. s. v. Dessa urnordiska former måste ljudlagsenligt ge **mā*, **þās*. Tvärtom måste **meyi̯*, **þeyi̯s* etc. betraktas som analogibildade former efter *meyi̯aʀ*, *meyi̯o* o. s. v., i och för sig lika möjliga som *mey*, *þeys*. De

supponerade formerna *meyį*, *þeyįs* stödjas af fno. Homiliebokens *flyiðo*, *flyiðu*, *fryiði*, om hvilka Wadstein Fno. Homb. Ljudlära § 6 h, γ förmodar, att de ha sitt *i* analogice från *flýia*, *frýia*. Jfr ock skrifningar som *nyie* ib. s. 72, 20, *epterlikiendr* s. 81, 9, 83, 18 m. fl.

Så enkelt ställer sig emellertid icke saken, att man blott har att öfverallt supplera det bortfallna *į* för att vinna ett rim efter helassonansens hufvudregel. Ty när vi hos Sturla Tordsson träffa versen

fl*ey*vang til Ekr*ey*ia,

är det i öfvervägande grad sannolikt, att vi ha att göra med rimmet *ey* : *ey*. Rimmen *freyr* : *dreyra* Glúmr Geirason, Kormak m. g., Haukr Valdísarson samt *vígskýs* : *lýsisk* Hallfredr Vandr. visa nämligen, att samtidigt och redan på 900-talet de literärt belagda *þeys* och *mey* funnits jämte de supponerade *þeyįs* *meyį*.

B. Den saknade konsonanten är *v* (= *u̯*, *w*).

a. Före det saknade *u̯* går *ǽ*.

De exempel jag funnit på detta rim äro följande [en del af dem äro anförda hos Gislason Njála II, 933 f., 939 och 940, jfr äfven Kahle Die Sprache d. Skald. s. 283, som emellertid i motsats till Gislason anser att helrimmet *ǽ* : *ǽ* förekommer jämväl i ett fall, som

unz hruns*ǽv*a hr*ǽv*a]:

fr*ǽ* Hákonar *ǽ*vi Eyvind skald. Hkr. I visa 98 (s. 226),

hr*ǽ*s es kømr at s*ǽ*vi Torbiörn thyna, Gislason Udvalg af oldnord. Skjaldekvad s. 10[1],

við m*ǽ*-ǫrum s*ǽ*var Eyvind skaldasp. Hkr. I visa 114 (s. 254)[2],

---

[1] Jfr hræs er kemr af sæfi þáttr Hrómundar halta Fms. III, 148; jfr Gislason Udvalg s. 72.

[2] Handskrifterna läsa við m*ǽ*-ǫrum. För att vinna fullgodt helrim har man gjort en omställning m*ǽ* við ǫrum, så t. ex. Gislason Njála II, 934 och Kahle Die Sprache d. Skalden. F. Jónsson har riktigt påpekat i Hkr. I, 254, att den ursprungliga läsningen sannolikt är

við m*ǽv*-ǫrum s*ǽv*ar,

och man vinner ju sålunda utan våld på hskternas text samma mål som med omställningen. Jfr *mǽv-* i kompositet *Mǽv-eið* Bugge Tskt f. Fil. o. Pæd. VI 4. — Till förklaring af versen se Bugge N. Fornkv. s. 320 not.

hræ þess konungs ævi Sighvat Tordsson Wisén s. 41,
hræ birtingum sævar Tind Halkelsson Fms. XI 138 not.[1],
glæheim skriðu mævar Tord Kolbeinson Hkr. I v. 147 (s. 330)[2],

---

[1] Texten (se af Petersens Jomsvik. Saga s. 83) har

hræ *ber* birtingum sen*ar*.

Versen förekommer endast i cod. Arn. Mag. 510: 4to och är liksom det öfriga af kvädet bevarad i synnerligen förvanskad form.

[2] Fagrskinna s. 48 har läsarten

glæheims skriðu máva,

där *mava* af utgifvarne ändras till *mávar*. Fsk. har därjämte liksom de flesta Hkr-handskr. (Kringla, Jofraskinna etc.) *skeiðar*, endast Fries. har *skeiðum*. Dessutom läser Jofrask. *glæheim*. Jag menar, att Jofraskinna här som ofta har den riktiga texten, (uppkomsten af läsarten glæheims skriðu förklaras lätt ur hörfel vid muntlig tradition)

En i gegn at gunni
glæheim skriðu mævar,
rendi langt með landi
leiðangr, Dana skeiðar,
þær es etc.

Den citerade halfstrofen följer i Fgs. s. 48 omedelbart efter två helstrofer. Den första af dessa säger, att den sköldbärande kämpen (= Erik l. Hakon Jarl) lät många snäckor, »knarrar» och långskepp brusa fram öfver böljande hafvet, då den väldige vapenslungaren (Sigvaldi Jarl) lät kransa sin faders länder (sjöfurstens länder = skeppen) med sköldar (= drog i härnad) och visade mången (afvog) sköld utanför Norges kust. Den andra strofen förmäler, att (Erik l. Hakon) Jarl, som väl kände den fara som hotade (ógnfróðr möjl. med Egilsson *pugnæ peritus*) och därför hade skepp i sjön, lät de höga stammarne resa sig mot Sigvalde. Så följer ofvanstående halfvers som jag tolkar:

Men emot (honom = Erik l. Hakon Jarl) till strid gledo Danernas skarpa (mævar) långskepp fram öfver vattenvärlden (hafvet : glæheim): en örlogsflotta ilade fram längs landets kust.

Här är för assonansens skull *mævar* den enda möjliga läsarten (detta mot Munck-Unger Fgs. som läsa *mávar*). *Mævar* synes icke kunna betyda *måsar* som Egilsson o. a. antaga. Dessutom synes »vattenvärldens (hafvets) mås» som kenning för skepp ej alltför tillfredsställande. Visserligen anför Egilsson en liknande nämligen *mǫrnar már* Fms. XI, 42, men trol. bör här läsas *á mar mǫrnar* för *á má mǫrnar*. Stället är osäkert: Fms. har läsningen *pa er sparnama mörnar*. Äfven Vigfusson s. *mjór* opponerar sig mot Egilssons tolkn. Han läser *mævar skeiðir* 'the slim, narrow ships'. Vidare är väl *mævar* här knappast att härleda från *mævi(r)*, *mæfi* 'regulus maritimus'. Med konstruktionen *skeiðar skriðu glæheim* kan jämföras: *Ormrinn langi skreið ýlna vang*

lǽ Hákonar *ǽvi* id. Hkr. I, visa 154 (s. 358),
slǽr þaut ulfr of hrǽvi Tord Sjareksson Hkr. II visa 101 (s. 366)[1],
hrǽgamms ara sǽvar Tjodolf (förmodl. Harald Hårdrådes skald) Sn. E. I, 488,
hrǽkost tírar ǽvi Arnor Jarlask. Fms. VI 68, jfr Gislason Njála II, 933,
hrǽgamms komit sǽvar Sturl.[1] II 56; Sturl.[2] I 244,
friðlǽ roðuls sǽvar Snorre Sturlason Hattatal 17.

b. Före det saknade *u̯* går *ī* (*ȳ*):
ýs sem kvikvir tívar Sighvatr Hkr. II s. 519; jfr nedan s. 60!

I de ofvan anförda exemplen, där *ǣ* rimmar med *ǣ* och *ī* med *ī*, följer efter det andra *ǣ* och *ī* alltid *v* och i de ord, m innehålla den första rimleden *ǣ* och *ī*, följde ett *u̯* i urnordisk l efter rotvokalen. Det är obehöfligt att i detalj påvisa detta stnämnda faktum för *frǽ, hrǽ, mǽ* (af *mǽr, miór*), *lǽ, ǽr* och *ýr*, då de ju alla äro kända och erkända *u̯a*-stammar. ndast *glǽ-* i *glǽheim* torde kräfva några ord till bevis för, att äfven r ett *u̯* en gång följt rotvokalen. Enl. Fr.[2] betyder *glǽr* haf. et hör gifvetvis samman med fno. *glǽa, gliá* 'glänsa', nno. *glæ* j. 'blegfarvet; gulbleg; tynd, vandagtig' Aasen. Betydelserhällandet dem emellan är det samma som mellan nsv. dial. *o* 'hafsvik' och *glo* 'glänsa' Men till *glǽa* 'glänsa' fins en sidorm *glǣv-*, som föreligger i ett bylgnaheiti, som anföres från nar Skulason af Sn. E. I, 500, *Himinglǽva*. Egilsson Lex. et. s. v. har riktigt sett sammanhanget med *glǽr, glóa* och versätter 'qvasi in coelum micans'. Stamformen *glǣv-* ligger ven till grund för nno. dial. *gljö* m. 'glöd' Ross, *gljōr* n. äxelform till *glōr*) 'glad, öppning, ljusning i skog'[2]. Dessa rmer kunna icke vara uppkomna ur *glō, glōr*; de äro ättlingar

ns. II, 299. Detta uttryck är fullt analogt med *renna dala døggótta, døkkvar hir* Helgakviða Hundingsbana I, 47.
En annan förklaring af denna halfstrof träffas hos Gislason Udvalg 148 f.; jfr ock nu F. Jónsson Hkr. h. 8, 88.
[1] Flatöb. II 281 har *slǽgr*, en annan mindre tillförlitlig handskrift, Fms. s. 20 omtalad som L, har *slǽfr*.
[2] Ordet trol. en *s*-stam, urn. **ʒlāu̯iR*.

af en stam *ʒlǣṷi-, som dels gifvit *glǽr* dels **gliór*, jfr *mǽr* ∾ *miór* <**mǣṷi-*, se ofvan s. 38 f. Roten *ʒlǣw- : *ʒlōw-, ags. *glówan* = got. *snēwum* : ags. *snówan* etc., Noreen Urg. Lautl. s. 41.

Men ha nu de förefintliga exemplen på rimmet *ǽ* : *ǽ*, *í* : *í* städse[1] stammar, där ett *v* (= *ṷ*, *w*) följer omedelbart på *ǽ*, skulle vi erhålla — här som vid *ey* : *meyiar* etc. — en historiskt tillfredsställande förklaring af det oregelbundna rimmet genom att antaga detta rim vara utveckladt ur fall som t. ex.

fr*ǽv* Hákonar *ǽv*i,

där vi så få samma fullgoda helrim som i

l*ǽv*i á til s*ǽv*ar Sn. E. II, 178 och
Himingl*ǽv*a þut s*ǽv*ar Sn. E. I, 500
etc.

Detta synes vara enda möjliga utvägen för det af handskrifterna bjudna

*ý*s sem kvikvir t*ív*ar

Fvn. *ýr* (<*īṷaR*) böjdes ursprungligen sg. n. *ýr* g. *ýs* d. *ívi* a. *ý* pl. *ívar*, jfr *týr* pl. *tívar*. Om stamformen *īṷ*- analogice öfverföres från sg. d. och pl., få vi sg. *ívs*, som bildar fullgodt helrim med *tívar*.

På detta sätt vinna vi ock den enklaste förklaringen af det mycket omdebatterade fallet

hinn's miótygil máva Brage

(se Gislason Nj. II, 933 och Gering Kvæðabrot Braga ens gamla). Här behöfver man endast för den yngre formen *mió*- insätta den äldre *mǽv*-.

I detta sammanhang möter oss ett nytt spörsmål: Är *frǽv* den gamla ur urn. **fraiṷaᵥ* direkt utvecklade formen, där sedermera *v* (= *w*) ljudlagsenligt bortföll, eller är den en senare genom analogisk återinföring af *v* från t. ex. dat. *frǽvi*, g. pl. *frǽva* o. s. v. på *frǽ* bildad form? Den konstanta formen *mǽr* 'puella', bestyrkt af rimmen *mǽr* : *bǽri*, *mǽr* : *vǽri* etc. Sighvat Tordsson m. fl., afgör saken till förmån för det senare alternativet: ty i *mǽr* <urn. **mǣṷiR* har *ṷ* (*u*) bortfallit senare än i nord. **fraiṷa*, se Kock IF. V, 158 ff.; och här funnos inga

[1] Jfr dock nedan s. 59.

kasus, där *u̯* bevarades och från hvilka det åter kunde genom analogi i *mǽr*.
ımmet

lǽbaugs at því hlǽia Hkr II, 379

att redan på 800—1000-talen funnits dubbelformer *frǽ* : *ǽR* : *sǽvR* o. s. v., hvilka båda ha analogin att tacka för aro. Dessa dubbelformer *frǽ* : *frǽv*, *sǽR* : *sǽvR* ha sin ighet i handskrifternas *frǽ* : *frió*, *sǽr* : *siór*, se ofvan

en funnos samtidigt jämte hvarandra formerna *frǽ* och å var därmed också villkoret för uppkomsten af rimmet r handen.

utligen vilja vi med några ord behandla frågan om, huru ormerna *frǽv*, *sǽvr* etc. existerat i språket. Äfven här ett skalderim terminus ad quem. Vi ha nyss nämt, att *ǽvr* i literär tid uppträda som *frió*, *siór*. Första gången, n *ió* här är styrkt, är hos Einarr Skúlason i hans c:a rfattade Geisli:

ómiós rǫðuls liósi Wisén C. N. p. 54.

Exkurs II.

Om behandlingen af urn. *u̯* i fvn. särskildt i intersonantisk ställning.

Aisl. Gr.[1] formulerar Noreen regeln för behandlingen af fvn. tid på följande sätt: »v (= *u̯*) geht allmählich in s *f* über und ist schon vor dem ende des 13 Jahrhunderts sem laute zusammengefallen (wie es scheint etwas früher ıngem vokal als in anderen stellungen). Dies geht aus ıngen wie *ǽfi* statt *ǽvi* 'leben' u. dgl. hervor. Dasselbe n neubildungen wie *vunnum* statt älterem *unnom* 'wir ıen'», jfr Kock Ark. V, 94. Gering PBB XIII, 202 ff. r genom granskning af allitterationen i Eddadikter till det

resultat, att det urg. *u̯* ännu på 900-talet bibehöll sin ursprungl. kvalitet. I Pauls Grundr.[1] I, 458 ändrar Noreen dels under hänvisning till Þorbiorn Dísarskalds helrim Sn. E. I, 260: S v *í v* ǫ r : l *í f* i (från 900-talet enl. Ind. generalis Sn. E. III, c:a 1000 F. Jónsson Lit.-historia I, 531) dels på grund af runsv. *faR* = *vaR* sin uppfattning af denna fråga därhän, att han anser *u̯* > (*ƀ* >) *v* redan vid slutet af vikingatiden i alla ställningar utom efter tautosyllabisk konsonant: i fall som *háfer* : *hór* 'hög' och *æfi* f. (got. *aiweins*) 'tid' skulle alltså *ƀ*-uttalet vara så gammalt som från 900-talet; däremot har i t. ex. *gervi* f. 'drägt' *u̯* öfvergått till *ƀ* först efter 1200. Jfr Noreen Aisl. Gr.[2] § 194 och Pauls Grundr.[2] Kahle Die Sprache d. Skalden s. 68 biträder denna Noreens mening och framdrar själf som stöd för den tidiga öfvergången *u̯* > *ƀ* ur sitt material fyra skalderim:

t *ý f* r a m r a : t *í v* a Þjóðolfr hvin. Wisén s. 9, v. 1, 5,
o f r a k : s *ǽ v* a r Ulfr Uggason » s. 30, v. 9, 3,
ý f s : t *í v* a r Sighvatr Þorðarson F. Jónsson Hkr. s. 519 samt
s v *á f* r á k : h *á v* a Hallfreðr vandr. Wisén s. 34, v. 3, 1.

Hvad — till att börja med — angår skrifningar som **faR** å runstenar, kan svårligen någon större vikt läggas vid dem, då de äro högst sällsynta (Brate Runversar s. 246) och helt säkert äro att betrakta som en onöjaktighet i stafningen af samma art som L. 118 **fita faÞum** = *huita vaÞum*, där det väl icke kan råda tvifvel om att *f* i *huita* betecknar *hu̯* eller — stenen är uppländsk — *u̯*.

De till försvar för en tidig spirantisering anförda skalderimmen må vi så något närmare granska. Det första af Kahle anförda t ý f r a m r a : t í v a möter hos Þjóðolfr hv. i en udda rad. Nu kan Þióðolfr sakna rim i sådan vers (F. Jónsson Ark VII, 312), hvarför det icke är säkert att halfrim här afsetts. Stället är alltså ej beviskraftigt. — Det samma gäller Ulfr Uggasons o f r a k : s æ v a r. — Sighvats ý f s : t í v a r har i alla Hkr.-handskrifterna och i de bästa handskrifterna af OHS formen *ýs*. Versen lyder där i sin helhet:

L ý g e k n e m a O l a f r e i g e
ý s s e m k v i k v i r t í v a r

gǿði ek helzt í hróðri
hárvǫxt konungs áru.

i prosan tal om ett af de underverk, som skedde efter
)lafs död: hans hår och naglar växte som på en lefvande
:a. Fms XII, 104 upptar läsarten *ýfs* från den unga
::a) cod. AM. 325 VI 4to (= Fms. VI G) — f. ö. den
andskrift som uttryckligen anges för denna läsart, OHS
ia 1853 åberopar »enkelte håndskrifter» — och upplöser:
:, nema Oláfr eigi ýfs áru sem kykvir tífar;
ði helzt hárvǫxt konungs í hróðri. Så ock OHS
ch Egilsson lex. poet. Härvid härledes *ýfs* af ett *ýf* n.
n, Riven' och *ýfs árr* tolkas med 'fricationis minister'
el) och *tívar* med 'menn'. Bägge öfversättningarna äro
sställande: *ýf* är ἁπ. λεγ. och *tívar* betyder icke 'män'
udar'. Det är f. ö. onödigt att för den sakkunnige
la, hvilka företräden ur tolkningssynpunkt F. Jónssons
Hkr. II s. 519 har:

Lýgk, nema Áleifr eigi
ýs sem kykvir tívar
(gǿðik helzt í hróðri)
hárvǫxt (konungs ǫ́ru) etc.

r här uppenbarligen samman *ýs* med *tífar* 'bågens gudar'
så en normal kenning för 'kämpar, män'. »Jag vill vara
are, om icke Olafs hår växer som på lefvande människor».
r formell synpunkt möter dock här något hos Sighvatr
ans fulländade versteknik oerhördt: rimlöshet i jämn vers:
n kykvir tívar. Nu är emellertid *ýs* en gammsl *u̯a*-stam
n *týr* pl. *tívar*. Böjningen har sålunda varit i sg. n. *ýr* g.
vi 1. *ý* a. *ý*. pl. *ívar* o. s. v. En utjämning, sådan jag
s. 58 påvisat hos ett antal *u̯a*-stammar med på lång vokal
lande rot (*sǽr*, *snǽr* o. s. v.), har gifvit n. **ívr* (läs *íu̯r*!)
o. s. v. Formen *ívs* föreligger här och ger helrim med
i båda fallen *v* = *u̯*). — I fråga om svá fræk : háva har
on Njála II, 931 framhållit att rimmet är *á* ej *áv (áf)*, ty
otänkbart, att man skulle ha läst *vrák* för *frák*. Att
ons uppfattning är riktig, bevisas bl. a. af Arnorr Jarlaskalds:
hlóð siklingr hávan (ib. s. 940 ff.). — Jag kommer

så slutligen till det tidigast anförda rimmet Svívǫr : lífi. De
står alldeles isoleradt som bevis för ṷ > ƀ. *Svívǫr* är namn
en jättekvinna. Visserligen känner man icke dess etymon, m
det är ju a priori sannolikt, att *Sví-* i första leden är = *Svi*
dvärgnamnet *Svíorr, Svíarr;* andra leden är det i kvinnonar
vanliga *-vǫr*: *Gunnvǫr, Hervǫr.* Men att det är *Sví-* som ing
är ju ingalunda säkert. På grund af det rimmande *lífi* kun
man ju ock tänka på *svífr* m. 'mare' och *svífr* adj. 'cleme
placidus'. Namnet skulle i så fall läsas *Svífor* med *-or* < *vǫ*
svagton, jfr *-orr, -urr* < *vǫrðr.*

Det som är anfördt till bevis för en tidigt (under 900-tal
försiggången spirantisering af urn. ṷ är alltså icke bärkrafti
Men det fins å andra sidan saker, som ge oss medel i händen
att tämligen noggrant bestämma, när öfvergången ṷ > ƀ försiggå

Ofvan s. 42 har jag framhållit, att det i de äldsta han
skrifterna heter t. ex. *hrǽom* med bortfallen labial konsona
liksom gammalt ṷ saknas äfven i uddljud för *ǒ ǔ* etc. Man syn
alltså ej böra allt för mycket fästa sig vid, att *ǽfi* o. dyl. o
stafvas med *f,* där man af en fonetisk stafning skulle vänta *v*
u. Likaledes heter det i cod. reg. af den poet. Eddan *hrǽo*
men *hrǽfi.* Skrifningen med *f* synes alltså icke kunna afgö
saken, ty det ligger i sakens natur, att så synnerligen lång t
icke kunde förlöpa efter det ṷ > ƀ, förrän formerna *hrǽfom, s*
fom o. s. v. skulle uppträda.

Af största vikt äro däremot ett antal skalderim. Kal
har i Die Sprache s. 69 påpekat, att hos Eysteinn Asgrimss
(† 1361) påfallande ofta möta rim som víf : ave, lífit : æv
óvarliga : prófar, ævinliga : gæfi etc. Han drar emeller
icke möjliga slutsatser ur denna sin iakttagelse. Rimmen bev
dock två saker: 1. att ṷ var ƀ (*v*) i förra hälften af 1300-tal
2. att denna öfvergång gifvit tillfälle till en mängd rimflätning
som förut ej varit använda men hvilka förut säkerligen sku
ha brukats, om de varit möjliga af fonetiska skäl. Då nu ing
det rikhaltiga material, som Kahle användt, ingen enda skald fr
1200-talet uppvisar dylika rim, torde man alltså icke ta
miste, om man säger, att öfvergången af icke tautosyll
biskt ṷ > ƀ, *v* är fullbordad i isländskan först på 120
talet. Härmed stämmer förträffligt det faktum, att det är und

tid, som skrifningar som *vunninn, svór*[1] och *mǽfr, slǽfr* e *unnenn, sór, mǽr, slǽr* börja blifva vanliga.

ngefär likartadt torde förhållandet ha varit i fsv., fno. I hvarje fall är öfvergången *u̯* > *ō* icke samnordisk, k, Ark. V, 94.

Exkurs III.

Pronominet *vārr*'s historia.

ontraktionen af *ǽu̯* > *i̯ó* vinner stöd af en tämligen ana-eteelse, nämligen öfvergången *ōa* eller *ūa* > *u̯á* (d. v. s. m — såsom jag nedan skall söka att visa — föreligger i v-pron. fvn. *várr* 'vår'. Detta pronomen synes vara egendomligt för de nordiska språken, som äfven i andra visa karakteristiska egenheter inom pronominalbildningen, *hann hōn, nakkvarr* o. a. I öfriga germ. språk uppträder kant en stamform *unsara-*: got. *unsar*, fht. *unsar*, mht. *ser* o. s. v.

de äldsta fvn. handskrifterna visar *várr* en hel del egen-eter i sin flexion, hvilka tyda på att ordet af gammalt åstvafvigt. Så t. ex. visa alla kasus hvars flexionsändelse på vokal en egen stamform *ōr-*[2], jfr *gaml-* i samma fall: vidare ändas acc. sg. m. *-n*: *várn*, ej på *-an* såsom hos pronom. med enstafvig stam[3]. Att *várr* verkligen en

---

fr härmed Eysteinns alliterationer st. 2 visan verði : vunnin, orrum várum : vorðin, str. 14 verðleikrinn víss : vyrði

Om sidoformen *ossir* o. s. v. vidare nedan.

Undantagen från regeln, att tvåstafviga adj. o. pron. ha *-n* i acc. sg. nstafviga *-an* äro följande: poss. pron. *minn, þinn, sinn* och *einn*, som af sin ofta svagtoniga ställning äro jämnställda med tvåstvafviga andra afseenden t. ex. *mitt*, jfr *heiðit* med assim. af genom synkope net *nt*; *hvárn* har fått sin ändelse från den äldre tvåstafviga formen *hvern* är nybildning efter *hvárn* eller svagtonig, den äldre formen träffas i gamla dikter och (1 g) i en af de äldsta handskrifterna;

gång varit tvåstafvigt, bevisas af nsv. dialektformer näml. nygutn. *ævar* < **ūar* Noreen Sv. Lm. I, 346 (pl. *åura* < fgutn. *ōrir*). Grundformen i samnord. tid skulle alltså vara **ūarr*, **ōarr* pl. *ōrer* (*ō* är nasaleradt: Noreen Ark. III, 15).

Alla forskare, som sysslat med utredningen af detta pronomens historia, ha kommit till den slutsats, att åtminstone vissa former böra återföras på den germ. stammen **unsara-*. Så Bugge, Hoffory T. f. Fil. o. Ped. N. R. III, 299, Paul PBB VI, 261; jfr ock Noreen Sv. Lm. I, 347. Enligt dessa forskare skulle den nordiska böjningen varit sg. nom. m. **úsarr*, dat. **ūrum (ōrum)* < **ūsrum* och senare skulle **ūsarr* ha ersatts med **ūarr* genom ombildning efter dativen. Jag behöfver icke framhålla, att denna förklaring i fråga om utvecklingen *ūsrum* (> **ūrum*, *ōrum*), som borde gett **ūstrum* (jfr *husfru* > **husru* > *hustru*) står i oförenlig motsats till vår nuvarande kännedom om nordisk språkhistoria. Men å andra sidan är denna förklaring tilltalande ur den synpunkten, att den ger en enhetlig historia åt det germ. pronominet i sin helhet och återför *várr* på den kända germanska stammen **unsara-*; det gäller då blott att få en tillfredsställande förklaring af stamformen *ōr-*, som, såsom Sn. E. *ó·rar* visar, har haft nasalerad vokal och som alltså närmast återgår på **unr-*. Denna förklaring har gifvits af Noreen, som Aisl. Gr.[2] § 83, 1 härleder *ōrer* < urn. *unRarēR* enligt Verners lag växlande med **unsarēR*; **unRareR* > senare **unnreR*, > **unreR* > *ó·rer*. Upptagande Bugges, Hofforys, Pauls och Noreens ofvan refererade åsikt och förbindande denna med Noreens förklaring af *o·rer* menar jag alltså, att flexionen i samnord. tid varit:

sg.	n. m.	**unnarr*
	d.	*ō·rum*
pl.	n.	*ō·rer*,

samt att det mot *ō·rum*, *ō·rer* starkt kontrasterande **unnarr* senare ersatts med **ō·arr* eller **ū·arr* (med vokal från **unnarr*) hvilket : *ōrum* = *yð(v)arr* : *yðrum*. Den senare samnord. böjningen blef alltså

---

gamlan o. s. v. är inflytande från de genom antalet öfverväldigande enstafviga stammarne. Tvåstafviga stammar på *-in* visa i fvn. den gamla ändelsen *-n*, liksom räkneord o. pronomina *anna(r)n*, *yðvarn*. I fsv. har *-an* som bekant gripit omkring sig än mera.

sg. n. m. *ō·arr, ū·arr*
d. *ō·rum*
pl. n. *ō·rer.*

ō·arr, ū·arr > u̯árr. Denna öfvergång är kanske sam-
k. Ty som redan Noreen Sv. Lm. I, 347 framhållit, kan
gutn. *œvar < ūarr* bero på en senare uppfriskning af två-
gheten hos pron. i analogi med de öfriga duala och plurala
pronomina.

Med denna förklaring blir det onödigt att tillgripa den
m i rotbildning, som Noreen antagit Ark. IV, 110 not. och
föreslår i Pauls Grundr.[2] I, s. 619 § 203, jfr ock Urg.
s. 215: stammen *vāra-* skall enligt honom utgå från den
ej i germ. språk[1] anträffade roten *u̯ē-*, som träffas i skt.
fsl. *vě* (dual.). Hvad gen. pl. af 1 pers. pron. *vár* för
dt **unnar* beträffar, så ansluter sig denna form äfven i
stycken nära till motsvarande poss. pronomen, så t. ex.
för *yðvar* genom anslutning till det analogibildade poss.-
yðarr för ljudlagsenligt *yðvarr.*

I synkoperande former af vårt pronomen möter i äldsta tid
jämväl en sällsynt stamform *oss-* : *ossum, ossir, ossa* o. s. v.
oss- torde kunna förklaras på följande sätt. Det utgår
stammen **ōsar-* (< urn. **unsara-*); då jämte personalprono-
ōs fanns en sidoform *oss,* ha vi genom inverkan härifrån
ossar-. Nu möta hos flere pronomina dubbla stamformer
þess- : *þessar-* (*þessir, þessar, þessom* : *þessarrar, þessarri,*
rra); så äfven i fsv. Efter detta och dylika mönster har
ssar- kunnat bildas ett *oss-*.

---

[1] Det senare isl. *vǽr* bör nämligen härledas ur den äldre formen *vér* på
af öfvergången *é > ǽ* efter *v*: Sievers PBB XVI, 243 ff.

Efterskrift.

Den fråga, som upptar hufvudparten af denna undersökning, växlingen *ǣ* : *iō* : *iā*, har synes det, efter att under en lång följd af år ha lämnats tämligen obeaktad, i dessa dagar blifvit i hög grad aktuell.

Mitt manuskript var redan i tryckfärdigt skick antaget af Kgl. Humanistiska Samfundet i Uppsala samt öfverlämnadt till tryckeriet och jag hade å härvarande Språkvetenskapliga Sällskaps sammanträde den 25 januari d. å redogjort för grunddragen af min uppfattning, då tredje häftet af Arkivets sjuttonde band kom mig tillhanda. Detta häfte innehåller å sidd. 209—219 en uppsats af mag. O. F. Hultman med titel: Växlingen *ǣ* : *iō* : *iā*. Större delen af min uppsats var redan färdigtryckt, då senaste häftet (det tjärde) af samma tidskrift och samma band brakte en ny artikel öfver samma ämne af professor Axel Kock. Jag har alltså icke kunnat taga vederbörlig hänsyn till dessa arbeten förr än i denna efterskrift, som dock måste i möjligaste måtto sammanträngas.

Mag. O. F. Hultmans uppfattning öfverensstämmer i vissa hufvuddrag med min, och i åtskilliga detaljer har jag glädjen att konstatera fullständig kongruens. Så menar han s. 210, att *iō* utvecklat sig ur *ǣu̯* samt konstaterar (jfr ofvan s. 44 not.) den ålderdomliga och (literärt) ursprungliga böjningen *siór, sǽvar* etc. i Rímbegla (s. 211). Likasom jag förklarar han *siár, sliár* såsom uppkomna ur *siór, sliór* genom analogisk ombildning efter *mór, mávar* och *hór, hávan*. Han anför härvid dessutom å s. 213 f. några ord, *hár* 'årtull', *hár* 'haj' samt *sár* 'så', hvilka han förmodar ha haft en ursprunglig böjning, som åtminstone i sg. öfverensstämde med böjningen af *mór*.

I andra och väsentliga punkter divergera våra meningar.

1. Hultman har icke observerat, att förbindelsen *-aiu-* i nord. språk blir i vissa fall *æu*, i andra *øy*, men däremot aldrig under hufvudton *ā(u)*. Han lämnar fvn. *ey* 'alltid' oförklaradt och fränkänner de gutn. *snoy* och *sloy(gur)* beviskraft, då de enligt hans mening äro lånord. Hvad utvecklingen *aiu-* > *æiu* > 1. *æu* och 2. *øy* beträffar, hänvisar jag till min framställning ofvan. Endast för de gutniska ordens vidkommande må ett par rader tilläggas: *Sloygur* o. *snoy* kunna svårligen förklaras som län från fastlandssvenskan af skäl, som jag ofvan s. 25 utvecklat. Hultman anser *g* i *sloygur* utaf särskild beviskraft för hans mening: detta återfinnes i fastlandsdialekters *sløg*. Nu kan emellertid *u* utvecklas till *g* äfven i gotl.: Noreen Sv. Lm. I, 319.

2. Sid. 210 lär Hultman, att *æu* före konsonant och i slutljud blir *iō* parallelt med att *īu* gaf *ȳ* och *āu* gaf *ǭ* (l. *ō*). Som Hultman själf anmärker, hade man allt skäl att vänta, att *æu* skulle ge *ǿ* med bortfall af *u*, ty man kan omöjligen inse, hvarför *u* här skulle få kvarstå under det att det i *īu* och *āu* bevisligen bortfallit. Enda förklaringen af detta fenomen vore den, att *æu* kontraherats till *iō* redan före det *u-(w)*-omljudet inträdt på omedelbart föregående lång vokal. Ofvan s. 59 har jag emellertid visat, att *æu* > *iō* icke kan bevisas ha inträdt förrän på 1100-talet, sål. långt efter det i fråga varande *u*-omljudets tid. Ofvan s. 30 har visats, att *æiu* > *øy* och *æiu* > *æu*; men det *æu* som ger *iō* är en yngre analogibildning, analog med den ags. ombildningen af *snā* till *snāw* efter gen. **snāwes* (s. 47).

3. Å sid. 215 vidhåller Hultman sin i Finl. Bidrag s. 121 framställda mening, att *ō* i *iō* haft ett öppnare uttal än *ō* i allmänhet och att detta varit orsaken till öfvergången *io* > *iø* i nsv. S. 49 ofvan har jag uttalat mina betänkligheter mot denna uppfattning.

Kocks bevisföring och resultat äro i hufvudsak följande.

Liksom got. pres. sg. *speiwis* fullständigt motsvaras af fvn. *spýr*, så motsvaras ock got. pret. *spaiw* af fvn. *spió*. Här är den vid *sǽr*, *siór* förefintliga möjligheten att förklara mellanformen (mellan *saiuiR* och *siór*) *sæuR* såsom uppkommen genom *i*-omljud utesluten: *spaiw* har utvecklat sig till **spæu* > **spió*. På

grund af utvecklingen i fsa. och fht. af urg. *snai̯u̯az, sai̯u̯iz* o. s. v. > *sneo, seo* o. s. v. anser han det sannolikt, att fonemet *ai̯u̯*, vare sig att det stod i urn. slutljud eller det kom att stå i slutljud eller före konsonant genom samnordisk synkope af ändelsevokalerna *a* (o. *i*), i nämnda ställningar skulle blifva *ǣu̯*. Å andra sidan anser Kock, att säkra fall finnas, där *ai̯u̯* blifvit *āu̯*, nämligen framför vokal. Denna olikhet i behandlingen af *ai̯u̯* förklaras ur en obenägenhet att ha *ai̯* i triftongen *ai̯u̯* alltför diftongiskt, under det att *ai-* i *ai̯-u̯i-* ur denna synpunkt kunde bibehållas. Jfr gutn. *tueir*)(*bain*! Så har urn. **ai̯u̯ī-* öfver **āu̯i* blifvit *ǽvi* genom *i*-omljud. Vidare är *vǿ* 'olycka', som äfven Kock för samman med finska lånordet *vaiva,* bevis för denna utveckling. Äfven anser K., att det formbrokiga *sál* 'själ' till hufvudmassan af sina former är inhemskt, ehuru han medger, att spec. *ā*-ljudet i *sál* kan bero på inflytande från ags. *sāw(o)l.*

I motsats till Hultman anser Kock, att *-ai̯u̯-* under vissa förhållanden i litterär tid representeras af *øy* i hufvudtonig stafvelse. Så i fvn. *ey øy,* nygutn. *sloygur* och *snoy*. Han förklarar *-øy-* så, att i samnord **ai̯u̯R, *ai̯u̯* dat. pl. **ai̯u̯um* > **aium* och därifrån *ai* åter införts för *ǣ* i de ljudlagsenligt utvecklade *ǣu̯R, ǣu̯*; dessa nybildade **ai̯u̯R, *ai̯u̯* ha så blifvit **æi̯u̯R, *æi̯u̯* > **øyR, øy.*

Kanske beror mitt omdöme därpå, att jag själf är förtrogen med den historiska utveckling af fonemet *ai̯u̯*, som jag i föregående undersökning sökt göra sannolik, men det förefaller mig som om Kocks ofvan konturerade uppfattning är alltför invecklad. Hvad hans ekvation *spió* = got. *spaiw* beträffar, så lider den af det felet, att den icke är bindande. Det är nämligen alltför möjligt, att *spió* kan härleda sig ur en form, som är genom analogibildning uppkommen; jfr ofvan s. 44.

Ofvan s. 22 har jag visat, att intet enda fall, som åberopats för öfvergången *ai̯u̯* > *āu̯*, är bevisande. Vidare har jag framhållit osannolikheten af, att de gamla förbind. *īu̯ (īu)* och *āu̯ (āu)* skulle ljudlagsenligt ha — såsom Kock i I. F. V bevisat — öfvergått till *ȳ* och *ǭ*, då *u̯ (u)* bortföll, men däremot *ǣu̯* och *ēu̯* (i *iór*: Kock Ark. XVII 362 not.) i samma fall blifvit *i̯ō*. Detta skulle endast i det fall vara tänkbart, om man kan

visa att kontraktionen af *ǣu̯* och *ēu̯ > īō* varit tidigare än *u̯*-omljudet i ofvan anförda fall. Dock kan man äfven i detta fall icke förstå, hvarför ej också *īu̯ (īu)* gifvit *i̯ō (i̯ū)*. Nu har jag emellertid ofvan s. 59 påpekat, att under det skalderna ännu i förra hälften af 1000-talet ha uttalet *īu̯s, sǣu̯R* o. s. v., så kan en kontraherad form *i̯ō* först påvisas vid 1100-talets midt. Man måste häraf sluta, att *i̯ō*-formerna äro jämförelsevis sena, och i hvarje fall mycket senare än *u̯*- *(u-)*omljudet. Men om så är, är det ock klart, att *siór, sniór* etc. ej kunna ha uppkommit ur **sǣu̯R, *snǣu̯R*, som återgå på urn. **sai̯u̯iR, *snai̯u̯aR* direkt, utan att dessa former **sǣu̯R, *snǣu̯R* äro senare uppkomna genom analogibildning. På detta sätt vinna vi ock en betydligt enklare förklaring af formerna, som uppvisa *-øy-*; se ofvan s. 30.

Förhållandet mellan formerna *siór* och *siár* förklarar äfven Kock på sådant sätt, att han lägger *siór* till grund och anser *siár* framgånget därur. Dock afböjer Kock Hultmans förklaring, att *siór* pl. *sióvar* ombildats efter *mór* pl. *mávar*. Han finner detta förslag litet tilltalande därför, att mönsterparadigmen, efter hvilka ombildningen skett, äro allt för få och därför att betydelseolikheten mellan mönstren och de ombildade orden är allt för stor. Intetdera af dessa skäl synes dock afgörande, i synnerhet som formen *siór* uppträder ganska sporadiskt. Man har exempel på att en ytterst fåtalig kategori attraherar en annan: så har t. ex. fvn. *nótt náttar* ombildat *smótt* (< **smuhti-*, jfr *ísmótt* 'das worin man schmiegt' Noreen Aisl. Gr.[2] § 55) *smóttar* till *smótt smáttar* hvaraf n. sg. *smátt*; vidare *bógr, bógar spónn spánar* till *spónn spónar* o. s. v. Vidare är det ej endast betydelselikhet, som förorsakar association af olika flexionssystem. Det är framförallt formlikhet: i detta fall rimmet *siór* : *mór, sliór* : *hór*.

Kock anser i stället, att *siór* g. *sióvar* ljudlagsenligt förändrats till *siór siávar* därigenom, att *a* i *sióvar* förändrat *o* till *a*, liksom fvn. *fiotrar* blifvit *fiatrar* och *fiolða fialða*. Det bör dock anmärkas, att denna förändring af en långdiftong *io* (jfr *skiór* f. 'skata' pl. *skiórar*) till *ia* endast för dessa fall är antagen. I *fiotrar* och *fiolða* är det ju en kortdiftong *io,* som förändras till *ia*.

I samband med dessa anmärkningar i anledning af Kocks undersökningar må det tillåtas mig att göra en rättelse. Ofvan s. 35 f. har jag behandlat den fno. formen *frœ* 'frö' och förklarat den såsom uppkommen af en genom utjämning från dat. *frǽu̯e* före labial-omljudets tid nybildad nom. **frǽu*. Emellertid påpekar Kock i ofvan refererade uppsatsen s. 367, att Hægstad i Gamalt Trøndermaal s. 1 och 59 visat, att formen *frœ*, som endast förekommer i dokument från Trøndalagen, helt enkelt kan förklaras ur *frió* : *frió* > **friǿ* > *frø*. Härmed bortfaller mitt enda stöd för, att *æi̯u̯* blifvit *ǽu̯* redan före labialomljudets äldsta skede. Jag har ofvan s. 44 förmodat att ljudlagen *æi̯u̯* > *ǽu̯* lefvat kvar ännu på en tid, då det nybildade **spæi̯u̯* > **spǽu̯*. Sedan *frœ* bortfaller, finnes intet, som talar mot, att ljudlagen *æi̯u̯* > *ǽu̯* inträdt först efter det **sai̯u̯iR* etc. blef **søyR*. Paradigmat var alltså en tid sg. n. **søyR*, g. **sæi̯u̯aR*, hvilket senare blef *sǽu̯aR*.

Ordregister.

Nordiska språk.

Fvn. (= fornvästnordiska) obetecknadt.

Vest- och Östgermanska språk.

Gotiska obetecknadt.

Öfriga språk.

Zusammenfassung.

I.

ach Hoffory Konsonantstudier 48 ff. und GGA 1885, 30 in den Verbindungen *u̯a*[x] und *i̯a*[x] durch gemeinnordische e des *a*[x] die diesem Element vorausgehenden *u̯* und *i̯* sch. Ich glaube weitere Stützen dieser Ansicht gefunden en.

Ohne diese Annahme lässt sich nicht begreifen, warum ts urnord. **lau̯na-* zu *lau̯n*, andererseits aber **mau̯iR* zu und dies zu *māR* geworden ist.

Aschw. ***nakudher*** ist auf Grundlage des Paradigmas Sg. *akuidr* Dat. ***nakuðum*** entstanden.

Die altwestgerm. Dialekte bieten ebenfalls dieselbe Ent- g.

II.

Die Gruppe *ai̯u̯*.

rnord. *ai̯u̯* ging in gemeinnord. Zeit über

zu *æi̯u̯* und dies zu *ǣu̯*, wenn *u̯* (handschriftlich *v, f*) sch unverändert blieb,

zu *æi̯u* und dies zu *øy*, wenn nach Synkope des folgen- onsonanten das *u̯* in Auslaut oder in antekonsonantische g trat.

ie landläufige Ansicht, dass sich *ai̯u̯* in *āu̯* wandelte, ist g. Denn die hierfur ins Feld geführten Wörter müssen ich anders erklärt werden. Am wichtigsten sind:

awn. *vǫ́* F. 'Schwierigkeit, Wunder' ist mit ahd. *wêwo* *áwa* 'Wehe, Schmerz, Leid' nicht verwandt, dafür aber s. *wóh* 'Krümmung, Irrtum' identisch.

2. awn. *sál* 'Seele' (= got. *saiwala*) ist dem Ags. entlel
3. awn. etc. *ská* 'quer' gehört nicht mit gr. σκαιός *scaeuus* sondern mit mhd. *schæhe* nhd. dial. (Schweiz) *schä* 'schielend' zusammen.

Den Wandel zu *æṷ* beweisen aber u. a. awn. *frǽ* 'Sa (< **fraịṷa-*), *slǽr* 'stumpf' (< **slaịṷa-*) und vor allem *snǽr* 'Sch (< **snaịṷaz*), welches in allen germ. Sprachen vorkommt überall, wie dies auch aussergerm. der Fall ist, nur als *a*-Sta belegt ist.

Nach der obigen Darstellung lautete also das Paradigma urgerm. **snaịṷaz* : Sg. Nom. **snøyR* Gen. **snøys* Dat. *snǣṷe*

Sichere Beispiele der Gruppe *øy* liegen vor in awn. 'immer', nschw. dial. *snoy, sloy(gur), froy.*

III.

Die Formen *snǽr sniór sniár* etc.

Das obige Paradigma wurde natürlich ausgeglichen, nach zwei Seiten hin erfolgen konnte: entweder zu *snǣR s snǣue snǣ* oder zu *snǣṷr snǣṷs snǣṷe snǣṷ*. Dass beide menreihen in der Sprache der Skalden neben einander stand weise ich im Excurs I nach: aus diesem Nebeneinander w der Vollreim *hrǽ* : *ǽvi* historisch erklärt. Während die Flex *snǽr* bei den Skalden sich im handschriftlichen *snǽr* wiederfin wird die andere *snǣṷR* vom litterarischen *sniór* fortgesetzt, ind *ǣṷ* um 1100 auslautend und antekonsonantisch zu *ió* kontrah wurde. So finden wir in der ältesten aisl. Handschrift (s. o. 44 N.), wo das Wort etwas öfter vorkommt, Sg. Nom. *siór* G *sǽvar* Dat. *sió* Acc. *sió*.

Die vereinzelt auftretenden Formen *siár, sniár* etc. s wie *sliár, miár* usw. analogische Umbildungen. Im Paradig Sg. *siór* Pl. *sióvar* (analogisch für *sǽvar*) trat nach dem laut setzlichen Paradigma Sg. *mór* Pl. *mávar* eine Umbildung *sióvar* zu *siávar* ein. Nach dem Muster *hór hávan* wurde Adj. *sliór slióvan* die letztere Form zu *sliávan*. Von *siávar* u *sliávan* aus sind später die Nom. *siár* und *sliár* neu entstand

---

utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII.3.

OM

UNINSKRIFTERNA

PÅ DE

NYFUNNA ARDRE-STENARNA

AF

HUGO PIPPING.

UPPSALA
DEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

1901.

UPPSALA 1901
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Under en vistelse i Visby, sommaren 1900, mottog jag (den 23 juni) af kand. O. W. Wennersten ett bref med underrättelse om att ett runfynd gjorts vid reparation af Ardre kyrka. Herr Wennerstens upplysning var för mig så mycket kärkomnare, som jag hade egnat språket på de gotländska runinskrifterna en rätt ingående granskning och därvid trott mig kunna konstatera förekomsten af en forngotländsk dialektklyfning. Hvarje nytt runfynd måste sålunda innebära hoppet om nytt och skarpare ljus öfver en fråga, hvars lösning låg mig nära om hjärtat.

Redan den 25 juni reste jag ned till Ardre och uppsökte till en början socknens dåvarande vice-pastor, numera kyrkoherden i Hejnum herr K. P. Kristiansson. Herr Kristiansson underrättade mig om att en stor bildsten utan runor blifvit funnen och tillvaratagits, samt att äfven runstenar upptäckts under kyrkgolfvet. Dessa senare vore dock svårätkomliga, emedan kyrkans inre belamrats med byggnadsställningar. Emellertid begaf jag mig till kyrkan. Den stora bildstenen var utburen på kyrkogården, och anstalter voro vidtagna för dess aftecknande. Inne i kyrkan fann jag golfvet aflyftadt och bara mullen synlig öfverallt där den ej täcktes af ställningar, som voro resta mot väggar och tak. I midten af kyrkan fanns en stor grop, angifvande den plats där bildstenen legat. Invid gropen låg framgräfdt ett runstensfragment, vänstra halfvan af runstenen n:o V (se fig. V). Af stenen n:o III, som låg norr om gropen med sidan *a* vänd uppåt och halfrunden mot öster, syntes endast en del. Resten var täckt af jord, och på mullen midt öfver stenen hvilade spetsen af en upprättstående stock, hörande till byggnadsställningarna. Medan jag var sysselsatt med att borsta stenarna och underkasta inskrifterna en förberedande granskning, infann sig i kyrkan en gårdshusbonde

från trakten. Då han såg mitt intresse för stenarna, hade han vänligheten att anskaffa redskap för att stötta den nyssnämnda stocken och gräfva fram den begrafna stenen. Kort därefter kommo äfven kyrkoherden Kristiansson och socknens skollärare herr Engström tillstädes. Under loppet af en kort förmiddagsstund framdrogos nu, utom den tidigare nämnda stenen III (klufven i två delar), de två fragment, som tillsammantagna bilda högra halfvan af stenen V, två bitar som bilda stenen VI, tva samhöriga bitar af den illa stympade stenen II, fragmentet I a samt stenen VII, hvilken, ehuru delad i fyra bitar, är komplett så när som på en del af fotstycket.

Fruktan för att byggnadsställningarna skulle rasa hindrade oss från att fortsätta våra letningar. De hade inskränkts till ett rätt obetydligt område i kyrkans midt.

Emellertid var jag tvungen att lämna Ardre utan att engång hafva hunnit fullständigt uppteckna de nyfunna inskrifterna. Längre fram på sommaren återvände jag dit i sällskap med kand. Wennersten. Alla stenarna rengjordes och kand. Wennersten tog fotografier af dem. Af inskriften på stenen VII tog jag ett par vaxafgnidningar.

Vid rengöringen af en af stenarna anträffade jag till min häpnad på densamma spår af rödfärg. Kand. Wennersten sammanställde genast min iakttagelse med den af Brate[1] uttalade hypotes, som fått ett synligt uttryck på Skansen, på hvars runstenar inristningarna äro förtydligade medels färg. Vid fortsatt granskning funno vi, att icke färre än tre af stenarna varit delvis betäckta med rödfärg, näml. V, VI och I a (om I b, som då ännu ej hittats, se nedan). Färgämnet hittades dels i de rännor, som bilda runstafvarna, dels på bottenfälten till ornamenterna. Stenarna i fråga äro arbetade enligt en metod, som synes hafva blifvit uttänkt just med hänsyn till färgningen. Figurerna på midtpartiet äro utförda i relief, runorna åter äro inhuggna i den upphöjda rand, som begränsar midtpartiets bottenfält, och ligga i samma plan som detta fält, från hvilket de löpa ut som vikar från ett haf. Runstafvarna löpa ingenstädes ända ut till kanten af stenen. Således, om man lägger

[1] E. Brate, *Skansens runstenar*. Meddelanden från Nordiska Museet 1897, s. 13.

. vågrätt och häller en röd vätska öfver densamma, sam-
g vätskan i fördjupningarna, och därvid komma runorna
amträda röda mot en bakgrund af stenens naturliga färg,
ı figurerna visa sig i naturfärg mot röd bakgrund.
Stenen II är huggen enligt samma metod som I, V och
ch har därför troligen äfven varit färgad; dock har jag ej
t finna något spår af färg bevarad på densamma[1].
Riksantikvarien H. Hildebrand har låtit afskrapa en bit
ıne och undersöka ämnet på kemisk väg. Färgen visade
ıra mönja.
På stenarna V och VI iakttogo kand. Wennersten och jag
gendomliga anordningen, att borrhål gående tvärs genom
ı varit anbragta i de båda öfre hörnen. Förhållandet kan
reras fullkomligt tydligt på stenen V, hvars ena öfre hörn
kadadt, medan af det andra en så stor bit afslagits, att
ın går just genom borrhålet. På stenen VI synes ett
ıl blott till höger, till vänster är ett stort stycke afslaget.
tvifvel hafva borrhålen anbragts, för att stenarna skulle
fästas stadigt vid en lodrät yta. Huruvida de rent af
upphängda på en vägg, såsom kand. Wennersten förmo-
ller stått med underkanten stödd mot ett golf, därom vill
cke uttala någon bestämd mening. Utomhus kunna ste-
I, II, V och VI knappast någonsin hafva stått, ty deras
tor visa ej minsta spår af vittring, utan äro så släta och
, som om de huggits i går. Äfven den på stenarna I, V
VI bevarade färgen talar för att dessa alltid förvarats in-
s[2].
För tredje gången besökte jag Ardre under dagarna 17—
t. Den 17 anlände jag dit i sällskap med d:r E. Eckhoff,
önskade undersöka en i kyrkan funnen äldre grundmur,
kand. Wennersten. Tvärtemot hvad vi på grund af er-

[1] Stenarna af den nyss beskrifna typen voro i allmänhet öfversmetade
urbruk. Jag har ej särskildt antecknat, huruvida detta var fallet med
men är dock böjd att tro det.

[2] Om ett fragment af en runsten, tillverkad väsentligen enligt den
eskrifna metoden, säger P. A. Säve: »Har väl varit en tafla, en pryd-
nder tak?» Jfr Upsala univ. bibl. R. 625. 12. *Guta-ord* XIII, 1877.

hållna uppgifter hade anledning att tro, voro ställningarna i kyrkan ännu ej nedtagna, och man uppgaf nu, att ingenting kunde göras förrän den 20. D:r Eckhoff begaf sig ännu samma dag åt annat håll, men kand. Wennersten och jag stannade kvar för att afvakta händelsernas gång. I själfva verket skedde nedtagningen redan den 18. Omedelbart därpå anställdes gräfningar och letningar, i hvilka utom kand. Wennersten och jag äfven skolläraren Engström och några medlemmar af kyrkorådet togo del. Resultatet blef, att kand. Wennersten anträffade fragmentet I b och patron Olsson i Petsarfve stenen IV. Fragmentet I b hör tvifvelsutan ihop med I a, är arbetadt enligt den ofvan beskrifna sinnrika metoden och visade tämligen rikliga spår af färg i fördjupningarna.

Vid tredje besöket i Ardre fördes anteckningar öfver stenarnas lägen då de anträffades. Vid mitt första besök var jag så upptagen af att rengöra och granska stenarna allt efter som de kommo i dagen, att jag icke gaf tillbörlig akt på platsen där de hittades och knappt engång visste af de senare fynden, förrän stenarna redan voro framtagna. Skolläraren herr Engström hade emellertid lagt fyndorterna på minnet, och tack vare de kompletterande upplysningar han lämnat, kan jag om stenarnas läge före uppgräfningen meddela följande, tämligen fullständiga uppgifter:

Alla stenarna lågo i kyrkans hufvudskepp, inom en rektangel som bildas af: *a.* den gamla grundmurens[1] norra sida, *b.* den gamla grundmurens södra sida, *c*, en grundmur som förenar *a* och *b* i trakten af predikstolen, nära gränsen mellan kyrkans hufvudskepp och koret, *d*, ett band af kalksten, som löpande parallellt med *c* förenat *a* och *b*. Om detta band tänktes utdraget i norr och söder, skulle det råka norra och södra portalernas östra vägg.

Den stora bildstenen låg ungefär i rektangelns midt, runstenen III mellan bildstenen och muren *a*, runstenarna V och VI mellan bildstenen och muren *b*, runstenen II låg öster, fragmentet I a väster om V och VI. Fragmentet I b låg vid midten af muren *c*, så tätt intill densamma, att märke efter stenen ännu

[1] Se sid. 5.

efter dess aflägsnande syntes på muren. Med ledning af detta märke fastställdes, att öfre ytan af I b legat cirka 25 cm. lägre än muren *c*:s öfre yta. Stenen IV låg infattad i murbruk[1] invid muren *a*, närmare till koret än stenen III. Nivåskillnaden mellan öfre ytan af stenen IV och muren *a* uppmättes innan stenen rubbats ur sitt läge, och befanns murens öfre yta ligga 30,5 cm högre.

Då stenarna I och IV äro i det närmaste lika tjocka och muren *c* något lägre än *a* och *b*, finner man att stenarna I b och IV legat i samma plan. Förmodligen har detta varit fallet med alla stenarna. De hafva lagts ned direkt på det, som det tycktes orörda, lager af svart mull, som utgjorde kyrkans botten åtminstone inom den nyssbeskrifna fyrkanten. Att detta var fallet med stenen IV iakttogs med full visshet. Då den stora bildstenen var tjockast af alla, måste dess öfre yta, om mina förmodanden äro riktiga, hafva legat högre än de öfrigas. Den visar i självfva verket fläckvis fullt tydliga spår af nötning, som angifva att den någon tid tjänat som golf. Af runstenarna är blott n:o VII något sliten.

N:o VII torde legat invid och söder om n:o IV, norr om kyrkans midtlinie.

Den stora bildstenen låg med bildsidan uppåt. Alla runstenarna med inskrift blott på den ena sidan vände inskriftsidan uppåt. Stenen III, som har inskrift på båda sidorna, vände uppåt den sida, som bär den dödes namn. Af runstenarna af bildstensform vände åtminstone III och IV halfrunden mot öster. Enligt uppgift af herr Engström var detta säkert fallet äfven med den stora bildstenen. En del omständigheter tala sålunda för att stenarna nedlagts af pietetsfulla händer[2]. Däremot antyder den på några stenar iakttagna öfversmetningen med murbruk, att de skulle användts blott som fyllnadsmaterial, och i samma riktning pekar äfven några stenars fragmentariska skick, samt framförallt den omständigheten, att två samhöriga fragment, I a och I b, ej hopfogats, utan placerats i olika delar af kyrkan.

Stenarnas läge innanför den gamla grundmuren är af vikt

[1] Ingen runsten af bildstenstyp hade de *plana* ytorna öfversmetade med murbruk.

[2] Jfr Liljegren, *Runlära*, sid. 146.

för deras datering. Muren i fråga är naturligtvis äldre än ky
kans nuvarande skepp, men är sannolikt samtidig med to
byggnaden. Hos Strelow[1] finnes en uppgift om att Ard
kyrka vore uppförd år 1166. Enligt benäget meddelande
d:r Eckhoff är denna datering icke absolut oförenlig med t
nets stil, dock skulle d:r Eckhoff på grund af byggnadens re
romanska karaktär snarast hafva förmodat, att den uppförts red
c:a 1130. Då man icke kan tänka sig, att någon af stenar
huggits för att omedelbart gräfvas ned, utan måste antag
att de minst under en half mansålder stått på annan plats, f
ner man lätt, att ingen af dem kan vara huggen senare än u
der förra hälften af 1100-talet. Och om man ej vill pressa a
tänkbara möjligheter till det yttersta, *kan man redan på gru
af fyndomständigheterna svårligen antaga, att någon af Ardr
stenarna vore gjord efter c:a 1100.*

Alla Ardre-stenarna äro förfärdigade af sandsten. Sten
måste vara importerad, ty sandsten finnes endast på sydspets
af Gotland (icke norr om Ronehamn)[2]. Gotländsk sandsten h
vare sig den importerats i block eller underkastats konstnär
behandling redan före transporten, kommit till användning
rätt stora afstånd från sandstensområdet. En grafsten i D
hem är gjord af sandsten[3]. Åkirkeby-dopfunten utgör ic
något enstaka bevis på den söderut gående exporten af g
ländsk sandsten, utan denna stenart kom till vidsträckt anvä
ning vid kyrkobyggnader i Tyskland[3]. Af de runstenar, s
tidigare hittats på Gotland, äro åtminstone tre af sandsten eh
funna utom sandstensområdet. (Säve 85, 146 och det s
5, not 2 omnämnda fragmentet).

Vid gården Petsarfve helt nära Ardre kyrka anträffad
en ituslagen sten af bildstensform. Den torde hafva använ
som trappsten och är till ytterlighet sliten, men bär omisskä
liga spår af runor.

---

[1] Strelow, *Cronica Guthilandorum,* s. 142. Oafsedt Strelows kä
otillförlitlighet, föreligger alltid den möjligheten, att här afses Ardre öde kyr

[2] G. Lindström, *Ueber die Schichtenfolge des Silur auf der Insel Gotla*
N. Jahrb. für Mineralogie 1888, Bd I, Taf. V.

[3] Jfr Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid* II, sid. 41.

Stenen n:o I.

Af denna sten hafva endast två fragment anträffats. De la bitarna passa fullständigt ihop och hafva tillsammans bil- stenens högra hälft. I a är den undre, I b den öfre delen. nen är arbetad enligt samma teknik, som utmärker stenarna V och VI och som redan i hufvudsak beskrifvits sid. 4—5. m och dimensioner äro dock icke desamma på alla dessa nar. Hvad formen beträffar, fäster man sig särskildt vid att narna I och II hafva en mycket starkare buktad öfverkant V och VI, samt endast *en* tagg vid det bevarade öfre hör- medan stenarna V och VI synbarligen haft *två* taggar vid rtdera af de öfre hörnen. Stenarna I och II sakna borrhål.

Dimensionerna på stenen äro följande:

Den raka sidokantens höjd: 59 cm.

Tjockleken: 4—5 cm.

Runornas höjd är 3,5—4 cm.

På båda bitarna hittades rödfärg i fördjupningarna (botten- och runor).

På midtfältet synas figurer föreställande:

1) Odin med ett svärd vid sidan, ridande på Sleipner, hvars fötter utan svårighet kunna urskiljas.

2) En man med svärd och spjut, som för ett horn till munnen.

3) En man som genomborras af ett spjut. Af den person för spjutet synas endast händerna.

4) Undre delen af människofigur.

Alfabetet är den yngre runradens, men blott 9 runtyper belagda. Stungna runor förekomma icke.

Inskriften lyder:

—*s* : auk : kaiʀuataʀ : **auk** : **liknuiaʀ**:

1) —*s*. S-runan, af hvilken blott en del är bevarad, har nolikt fungerat som genitivändelse i ett mansnamn.

2) och 4) *auk*. Konjunktionen *och*.

3) *kaiʀuataʀ*. G. sg. af egennamnet *Gaiʀuatr*. Namnet, rs sammansättningsleder motsvaras af isl. *geirr*, spjut och *tr*, flink, modig, är redan förut bekant från gotländska in- fter. (Säve 51, 63 och 124). En särskild förklaring kräf- genitivändelsen -*aʀ*. Enligt benäget meddelande af d:r E. H.

Lind hafva hos de västnord. egennamnen på *-(u)atr* vid sidan af hundratals genitiver på *-s* anträffats blott tre på *-ar* och dessa i fnorsk. [*Siguatar* DN II 108[30], Valdres 1316; *Tostein Seuathe son* DN X 166[24], Vardal 1456; *Ioon Gunnathasson* DN III 516[21], Bhl 1433]. Från fsv. har jag ur Lundgrens förteckning, *Sv. Landsm.* X 6, annoterat formerna *Girwatzson. Girwathsdotter* (s. 63), *Gunwatsson, Gunwatabothum* (s. 79), *Haltuatason*(?) s. 92. I fgotl. anträffas ingen genitiv på *(u)ats*, men till den här föreliggande gen. på *-aʀ* finnas paralleller. Boge-stenen[1] har *-uatar*, Säve 7 har *hehua(t)a*. Förklaringen till ordets olika böjningssätt är måhända att söka i följande omständigheter. Då adj. *huatr* genom sammansättning med ett annat ord fick sitt *h* placeradt i inljud, antog det formen *-uatr* (eller i vissa fall *-atr*, jfr Noreen, *Altschw. Gr.* § 252). Denna stympning innebar i fisl. ingen frestelse till deklinationsbyte, men annat torde förhållandet hafva varit i fsv. och isynnerhet i fgotl. Fisl. paradigmet *vǫttr* (ljudlagsenl. **vǫtr*) har i fsv. utjämnats i olika riktningar. Jfr *Ög.* ack. sg. *uat* (cod. B. *want*), *U.* ack. pl. *wantæ*, nysv. dial. *vott. Altschw. Gr.* § 65.6. I fgotl. är ordet ej belagdt. Enligt meddelande af kand. Wennersten har det i nygotl. i allmänhet undanträngts af *hanklä* men finnes dock bevaradt i det gamla rimmet: »Vanta-vän, hal in i kväll». Se P. A. Säve, *Hafvets och Fiskarens Sagor.* Visby 1892, sid. 16. I betraktande af *u*-omljudets sparsamma förekomst i fgotl. är det icke osannolikt att följande böjningsformer funnits: nom. sg. **uatr*, acc. sg. **uatt*, gen. sg. **uantaʀ*, eller genom utjämning **uattaʀ*. *uataʀ*. I anslutning till detta paradigm kunde ett namn på *-uatr* lätt antaga ändelsen *-aʀ* i gen. sg.

Det är ganska egendomligt att se, hurusom frekvensen af gen. *-uats* i förhållande till *-uataʀ* i likhet med *u*-omljudets verkningar aftager kontinuerligt i riktningen väster-öster.

Riktigheten af mina förmodanden bekräftas yttermera genom den långa kvantiteten hos *t* i gårdsnamnet *Botvatte* i Ala socken, förutsatt att formen är riktigt upptecknad[2] och ingen

[1] I Visby fornsal. Delvis felaktigt afbildad hos P. A. Säve, Ups. univ. bibl. R. 623.5 sid. 796, N:o 202. Omnämnd af Söderberg i *Ölands runinskrifter*, sid. 47.

[2] På generalstabens karta, i Gotlands länskalender, af A. Th. Snöbohm (*Gotlands land och folk*, Örebro 1871, sid. 361), af P. A. Säve (R. 623, 2, II, sid.

ındär förlängning föreligger. I ingen händelse får den i *chw. Gr.* § 298 (typen *dropi* - *blozdroppe*) framställda för-ningsregeln tillämpas på gotl. utan inskränkningar. Jag hän-r till ortsnamnen *Alskūte* (i Levide), *Guldrūpe* och de många nen på *-ūme*.

5) *liknuiaʀ*. Gen. sg. af ett kvinnligt egennamn. Namnets led är *likn*, f. barmhärtighet. Jfr *Liknatr*, Ardre III och *Liknuiþ*, Säve 122 och (med bortfall af *n* i trekonso-isk förbindelse) *Likraibr*. Ardre III, *Likbiarn*, Lilj. 132 och *Likuiþr*, Lilj. 190, *Licvidus*. Lindstr. II, s. 107, *Likmidus*. lstr. II 57 [2]. Omöjligt synes det mig vara att med full rhet afgöra, huruvida namnets senare del är *-ný* eller *-uí*. namnsluten förekomma i de nordiska språken. På Gotland namnen på *-ui* mycket vanliga (jfr *Runverser* sid. 357) jag känner intet gotländskt namn på *-ný*. Ljudförbin-n *-kny-* kan, ehuru ljudlagsvidrig, undantagsvis upprätt-s genom association med bekanta element (*Liknuiþ*, Säve Läsningen *Liknui* har sålunda vissa skäl för sig. Jag är obenägen att antaga, att här skulle föreligga en sällsynt, gsvidrig kombination, och föredrager läsningen *Líknýiaʀ*.

Jag transskriberar:

—s auk Gaiʀuat[t]aʀ auk Líknýiaʀ

öfversätter:

—s och Gaiʀuats och Liknys.

De tre koordinerade genitiverna tyda på att den person, hvilken stenen rests, stått i föräldra- eller syskonförhål- till *Gaiʀuatr* och *Likny*. De krigiska bilderna på midtfäl-kunna måhända berättiga oss att beteckna den aflidne som ıan. Men äfven stenarna V och VI bära rätt bistra figurer, hvardera är rest öfver en kvinna.

---

krifves *Botvatte*. En kopia af Hilfelings utdrag ur *Gautau-Minning*, till-Gotlands nation har genom felskrifning *Botwalta*. I en namnförteck-upprättad af konsistorienotarien M. Gustafsson c. 1820, står *Bothvatta* på ällen. Lemke, *Visby stifts herdaminne*, Örebo 1868, sid. 249, har *Botvatta*.

[2] Jfr gårdsnamnet *Likmide* i Björke.

Stenen n:o II,

af hvilken det finnes i behåll två fragment som passa ihop, har i allt väsentligt haft samma form som n:o I. Tjockleken är något mindre (endast 3—4 cm.). Huru hög den raka sidokanten varit, kan ej afgöras; om båda fragmenten fogas intill hvarandra, utgör den bevarade sträckan 38 cm. Runornas höjd varierar mellan knappa 4 och dryga 5 cm.

Reliefbilderna på midtfältet framställa en man, som med sin vänstra hand griper efter en obeväpnad flykting och med den högra måttar ett yxhugg åt honom. Förföljarens ena fot liksom stödjer sig på en annan mans hufvud.

Tolkningen af den fragmentariska stenen II är icke lätt, och äfven självfva läsningen är ställvis osäker.

Jag läser:

—*ʀ* : **i** : **karþum**[1] : **aʀ** : **uaʀ** : **ui***ue***meʀ** ∴ *h*—

Ordskillnadstecknen bestå i regeln af två punkter, ställda än i en lodrät linje, än i en lutande sådan, allt efter riktningen af de angränsande runornas bistafvar och utrymmets fordringar. Framför den sista runan hafva vi som ordskillnadstecken tre punkter ställda i triangel. Dessa punkter tjäna synbarligen äfven biändamålet att fylla den triangelformiga lucka, som uppstått därigenom, att hufvudstadstafven af *h* icke är parallell med den föregående runans hufvudstaf. Sistnämnda förhållande åter är troligen framkalladt däraf, att inskriften vid *h* gjort en böjning i rät vinkel mot sin förra riktning.

Det kan måhända icke med full säkerhet afgöras, huruvida ett ordskillnadstecken förekommit framför *m* i *meʀ*. Afståndet mellan hufvudstafven af *m* och närmast föregående hufvudstaf är knappt mindre än mellan hufvudstafvarna af inskriftens två första, af ordskillnadstecken åtskilda runor, och den afflagring, som förstört en del af föregående runa äfvensom af mellanrummet mellan denna och *m*, kan hafva borttagit äfven ett ordskillnadstecken. Men sannolikt synes mig ett dylikt antagande icke, ty undre delen af mellanrummet mellan *m* och föregående runa är

[1] *u* är måhända ändradt från *r*. De kursiverade runorna äro skadade.

och invid ett *m* skulle ordskillnadstecknet hafva sin na-
plats närmare runans fot, liksom det vid runan *R* ligger
ärmare toppen.
en runa som klyfves af sprickan mellan båda fragmen-
r utan tvifvel varit *u*. Om runan varit stungen eller ej
afgöras med ledning af dess nuvarande utseende, ty upp-
en mellan stafvarna är bortsprängd.
årast är läsningen af runan mellan *uiu* och *meR*. Så
är i alla fall säkert, att vi hafva framför oss en hufvud-
n går ända ned till undre raden och är stungen vid halfva
Runans öfre del är förstörd genom en afflagring. Om
nge från Åkirkeby-funtens alfabet, skulle de rester af ru-
om finnas kvar, kunna hänföras till hvilken som hälst af
e, n, l, d, ng. Valet af runan *n* kunde förefalla så mycket
estande, som afflagringen på den tvifvelaktiga runan ned-
ränsas af en inskärning, som åstadkommits med ett egg-
och som korsar hufvudstafven i samma vinkel som en
kulle gjort det. Huggmärket är visserligen något längre
normal *n*-staf, men den del af detsamma, som har den jäm-
nderkanten, har ungefär den riktiga längden; de öfver-
le delarna kunde hafva uppstått genom spjälkning. Emel-
nser jag det icke tillåtligt att vid tolkningen af en sten,
omkring år 1000 (se nedan), anticipera Åkirkeby-alfabetet,
måste hålla oss till det faktum, att de öfriga Ardre-
, af hvilka ingen med hänsyn till åldern differerar mycket
nna, känna blott en runa med stungen hufvudstaf, näml.
. Jag läser därför på detta ställe *e* och antar, att hug-
dt öfver hufvudstafven härrör af ett järnspett, handteradt
on våldsverkare. Stenens fragmentariska skick tyder på
omild behandling. Vill man uttrycka sig mycket försik-
n man ju lämna den möjligheten öppen, att ristaren först
ett *e* och sedan velat ändra runan till ett *n* eller
, men äfven under sådana förhållanden är läsningen *e*
ka plausibel som läsningen *n*.
rden *i karþum* tillåta en någorlunda säker öfversättning;
r tvist om deras rätta innebörd möjlig. I Stockholms
d för den 5 nov. 1900 har sign. F. L. gifvit öfversätt-
»i Gardarike» d. v. s. i Ryssland. Ur formell synpunkt

kan ingenting anmärkas mot denna öfversättning (jfr Lilj. 803 och 1307); men då Garda socken ligger blott en mil från Ardre, och de gotländska runstenarna ofta ange de omtalade personernas hemsocknar (Ardre n:o IV, Säve 35, 38, 74, 124, 164), anser jag för så godt som säkert att »i karþum» betyder: »i Garda socken». Till frånvaron af *u*-omljud jfr *Angum,* stenen IV, 11.

aR är pronomen relativum, och *uaR* 3. sg. pret. af verbet *ueRa*. *uiuemeR* kan jag icke tolka, om alla 7 runorna skola anses bilda ett ord. Men i händelse vi dela ordet i tu[1] och läsa *uiue meR*, så kunna vi få fram en tolkning, om också icke någon i allo tillfredsställande sådan.

Ordet *vi,* heligt ställe, finnes belagdt både i G. L. ($^{14}/_{6}$) och G. S. ($^{95}/_{27}$)[2]. En med detta ord besläktad maskul. *an*-stam återfinnes i got. *weiha,* präst. Det gotiska ordets nordiska motsvarighet igenkänna vi i namnet på Odins broder *Vé,* kontraheradt af **Vée,* samt enl. Bugge (*Rök.* II, sid. 58—59) äfven på Rökstenen och Glavendrupstenen. Enl. Kock (*Sv. Landsm.* X, 4, sid. 8) och Noreen (*Altschw. Gr.* § 103, 2) väntar man i fgotl. ett **vé,* gen. **vía,* som dock icke finnes belagdt.

Det är sålunda möjligt, att *uiue* är att utläsa *ui-ué* och betyder tempelpräst. Tautologien kan synas stötande, men utgör knappast någon instans emot min öfversättning, ty det saknas ej exempel på sammansatta ord af fullt lika tautologisk natur (jfr nysv. *dundyna*). Svårast är tolkningen af *meR*. Det urnordiska *mariR* (Thorsbiærg) skulle, alldenstund assimilationen af *rR* till *rr* är äldre än uppkomsten af den stungna runan för *e,* ljudlagsenligt icke kunna skrifvas *me(r)R,* men det finnes ju den möjligheten, att nom. sg. mask. af **mérr* (isl. *mærr*) antagit ändelsen *R* i analogi med de många nominativer som hade denna ändelse. Som stöd för ett dylikt antagande kunde anföras det kända faktum, att släktskapsorden redan på så gamla runstenar som Rök och Tryggevælde skrifvas med *R* i nom. sg. Jfr Bugge, *Rökst.* I sid. 113, *Norges Indskr.* sid. 109 och Wim-

[1] På Ardre-stenen III är, trots det i allmänhet omsorgsfulla utförandet, ordskillnadstecknet bortglömdt på ett ställe.

[2] Vokalen *i* ljudlagsenligt bevarad i dat. (Bugge *Ark.* IV, sid. 134).

mer, *Runenschrift* sid. 297. En ännu bättre analogi erbjuder måhända Slakastenens *uiʀ (= uerr)* [1]. Jfr äfven *Inkuaʀ* Lilj. 423.

Då jag vid den här föreslagna tolkningen gjort två obevisade antaganden, näml. 1) att ett ordskillnadstecken blifvit bortglömdt mellan *uiue* och *meʀ* och 2) att det fgotl. ord, som motsvarat fisl. *mærr,* genom inverkan från andra nom. antagit ändelsen ʀ i nom. sg., och då inskriftens fragmentariska skick beröfvar oss hvarje möjlighet att med stöd af sammanhanget bedöma förklaringen af de enskilda orden, så måste jag själf vara den förste att framhålla, huru osäkra mina förmodanden äro. Den som vid mina gissningar fäster större afseende än jag gör själf, kan transskribera och öfversätta inskriften på följande sätt:

—ʀ i Garðum, aʀ uaʀ uiue meʀʀ h—

—i Garda, som var en berömd tempelpräst—

I anslutning till denna min tolkning har kand. Wennersten föreslagit, att man skulle uppfatta bilden på midtfältet såsom föreställande en offerscen. Mannen med yxan vore i sådant fall en präst, den obeväpnade flyktingen hans offer.

Stenen n:o III.

Afbildad fig. III a och b.

Höjd: 84 cm. Den halfrunda delens största bredd: 50 cm. Tjocklek: 6 cm.

Sidan *a* visar på midtfältet reliefbilder föreställande två hopflätade drakar samt ett par mindre, ormliknande figurer. Midt emellan båda drakarna ses en mänsklig figur i sittande ställning med en ring i den ena handen och den andra hvilande på något underlag (ett städ?). I nedre hörnet till vänster ses en människa på knä med en boja om ena benet. Bojan löper tillsamman med den gränsvall som skiljer bildfältet från den med runor försedda randen.

I motsats till bilderna äro runorna icke utförda i relief, utan inhuggna. Runskriften är vackert inramad. Både ofvanför och under densamma möta vi först en pärlbandlik inhuggen linie och sedan en upphöjd kant. Runbandet begynner på vän-

[1] Bugge, *Rök.* I, s. 99 och 113.

stra sidan något nedom stenens halfva höjd, löper längs stenens rand upp till toppen och vidare nedåt längs högra sidan till jämnhöjd med utgångspunkten. Här brytes bandet i spetsig vinkel och löper i en riktning parallell med stenens bas tillbaka till sin utgångspunkt.

Ett kors af knappa 3 cms höjd, placeradt i nedre hörnet till vänster, anger runskriftens början. Ett något högre kors, som väl egentligen skulle beteckna inskriptionens slut, är för symmetrins skull placeradt i nedre hörnet till höger. Men då ej hela inskriften fått rum på den bågformiga delen af det för runor afsedda bandet, fortsättes densamma (bustrofedon) på tvärbalken, och den verkliga afslutningen angifves genom ett rättstående kors, något större än de som på denna sten användas i egenskap af ordskillnadstecken[1]. Runornas höjd är 2—3 cm på den bågformiga delen af bandet, på den rätliniga delen dryga 3 cm. Större delen af det rätliniga bandet är blankt.

Sidan *b* är huggen enligt samma principer som sidan *a*. Oafsedt inskrifternas olika lydelse har jag iakttagit följande afvikelser. Bilden på midtfältet föreställer blott *en* drake och har inga bifigurer. De större korsens placering tillfredsställer icke blott symmetrins fordringar, utan desamma fungera obestridligen såsom skiljetecken. Båda de satser, som inskriften innehåller, begynna vid det vänstra och sluta vid det högra korset; den ena satsen är skrifven på runbandets bågformiga del, den andra på tvärbalken. Skrifning »bustrofedon» förekommer icke. Tvärbalken är fullskrifven. Runorna på densamma nå ända till 4 centimeters höjd. Korset till vänster är något högre än på sid. *a*. Härmed sammanhänger den omständigheten, att den första runans hufvudstaf icke, såsom fallet är på sid. *a*, bildar en nästan omedelbar fortsättning af den ränna som utgör tvärbandets öfre gräns. Ordskillnadstecknet är bortglömdt på ett ställe.

Stenens alfabet är den vanliga yngre runraden. För *h* finnes på stenen ingen användning. Runan *óss* användes ej, utan ljudet *ó* är två gånger tecknadt med *úr*. (Sid. a: *utar* = *Óttarr*, sid. b: *kuþ* = *góð*). Af stungna runor användes *e* 4 ggr och *y* 1 gg, d. v. s. konsekvent, för så vidt statistikens

[1] De som ordskillnadstecken använda korsens höjd är en dryg cm.

et tillåter ett sådant omdöme. Inga andra stungna runor
ıma. Runan ᚼ är två gånger skrifven som vändruna (ᚼ).
ıskriften är på några ställen obetydligt skadad. Den
som klyfver stenen itu, berör på sidan *a* bistafven af
runan *(u)* och har rätt illa skadat *t*-runan i ordet *Lik-*
ordet *Kaiʀniautr* på sidan *b* är af runan *t* blott vänstra
en oskadad. Sista runan *r* är helt och hållet afslagen,
ın insättas med trygghet, emedan postkonsonantiskt ʀ ej
nmer på någon af Ardrestenarna. Genom *y* i *ybtir* går
ıa, som kan följas ända ut till stenens kant, bortom den
ıdlika fördjupningen.
ıg läser inskriften på följande sätt:

ır + ak + kaiʀuatr + ak + aiuatr + þaʀ + setu + stain
+ ebtir + liknat + faþur ✠ sen +

ıialbr + ak + kaiʀniau*t*[r] + þaiʀkiarþu + merki + kuþ
+ ybtir + man + snaran ✠

likraibr + risti + runaʀ

idan *a*:
. *utar*. Nom. sg. af ett mansnamn = fisl. *Óttarr*. Jfr
Lilj. 1137 och 1142 (Ögötl.) samt 1577 (Skåne).
och 4. *ak*. Konj. *och*. Om *ak* för vanligare *auk* se
Forsaringen, sid. 11 och 20, *Runverser* s. 119, Kock,
igra atona, s. 17, Noreen, *Altschw. Gr.* § 91, mom. 3. I
kan öfvergången *auk* > *ak* hafva inträffat icke blott som
d af accentförsvagning, utan äfven därigenom att diftongen
re sandhi ofta kom att stå framför dubbelkonsonant.
. *kaiʀuatr*. Se stenen I, 3.
. *aiuatr*. Nom. sg. af ett mansnamn. Senare leden densamma
Kaiʀuatr, se stenen I, 3. *Ai* (= fisl. *ei*, alltid) ingår äfven
ı fgotl. namn. *Aibiern*, Säve 84, *Ailikn*, Ardre n:o V.
. *þaʀ*. N. pl. m. af demonstr. pron. Formerna *þaiʀ* (Ar-
I b, 4), *þāʀ* och *þiʀ* (Sjonhem) representera tre olika be-
sgrader. Jfr *Altschw. Gr.* § 80.4 och § 91.2, samt (an-
þāʀ) Bugge, *Norges Indskr.*, sid. 80. En öfvergång
þaʀ kan på Gotland hafva uppkommit, då diftongen vid
sandhi kom att stå framför två konsonanter. Jfr *haþin*,

(G. L. 14/6) och *hapit* (G. S. 96/10) med *a* öfverfördt från de synkoperade formerna.

7. *setu*. Pret. 3. pl. af *setia*. I motsvarande form i fisl. anses *e*-vokalen hafva inkommit på analogisk väg. I en särskild uppsats skall jag söka uppvisa, att formen *settu* i fgotl. är ljudlagsenlig.

8. *stain*. Ack. sg.

9. *ebtir*. Prepos. Om skrifningen med *r*, icke *R* se längre fram.

10. *liknat*. Ack. sg. af ett kändt gotländskt mansnamn. På Ardre-stenen V förekommer genitiven *liknatar*. I den urkund, som innehåller hertig Henrik Lejonets fullmakt för Odelrice att vara tyskarnes på Gotland aduocatus eller fogde, är af en senare hand tillagdt: »Licnatus nominatus est nuncius Guttensium»[1]. Gotlands äldsta daterade grafsten (från år 1200), hvilar öfver *Licnatus de Stenstufu*[2]. *Licnatus de Biernwge* omtalas 1344 i Roma i ett diplom rörande Gotlands allmoge[3]. På en genitiv **LiknattaR* återgår äfven gårdsnamnet *Liknatte* i Stenkyrka[4], hos Neogard[5] skrifvet *Liknatta*[6]. Då Licnatus de Stenstufu är begrafven i Stenkyrka, och gårdarna Liknatte och Stenstugu ligga helt nära intill hvarandra, torde man kunna förmoda ett mycket nära samband mellan ortnamnet och personnamnet. Namnet *Likatr* (Säve 61) kan vara en variant af *Liknatr* bildad enl. analogien *Liknuiþr* (Säve 122) ~ *Likuiþr* (Lilj. 190). Säve, sid. 75 not 85, framkastar den tanken, att gårdsnamnet *Linhatta* (nu *Linhatte* i Vall, Hamra och Silte), som återfinnes på en Othem-sten (Säve 40: *linata*) äfven kunde föras hit. Säves förmodan är utan tvifvel riktig. Jag har af kand. Wennersten blifvit uppmärksamgjord på en anteckning hos *J. P. Kellgren*[7], enligt hvilken går-

[1] Lindström II, sid. 487.

[2] Lindström II, sid. 102.

[3] Lindström II, sid. 488. Diplom 3805. Liljegren läser *liknati de biernungi*.

[4] Se generalstabens karta och *Gotlands länskalender*, Visby 1895, sid. 117.

[5] *Gautau-Minning*. Citatet hämtadt ur *Hilfelings journal* (afskrift tillhörig Gotlands nation), där Neogards lista på hemmansnamnen finnes afskrifven.

[6] Formen *Liknhatta* hos Säve, *Gutn. Urk.* sid. 75 är väl icke att uppfatta som en bruklig uttalsform, utan som ett på etymologiska grunder upp-konstrueradt namn. Dock synes den vittna om att slutvokalen ännu på Säves tid var *a*, hvarigenom riktigheten af Neogards uppgift styrkes.

[7] *Gamla Gutiska ord och ortnamn* 1851. Upsala univ. bibl. cod. R. 633, 3.

den »*Lejnhattä*» (i Hamra) i äldre tider skulle hetat »*Lejknattä*». I den kopia af Hilfelings journal, som förvaras i Visby, finnes gården *Liknatte* i Stenkyrka omnämnd under formen *Lihnatte*.

Förra delen af namnet *Liknatr* utgöres utan tvifvel af subst. *likn* (jfr Ardre I, 5). På grund af de två *t*-na i gårdsnamnet *Liknatte* antog jag till en början, att den senare leden måste utgöras af ett ord innehållande långt *t*-ljud. Men sedan jag numera funnit (jfr Ardre I, 3) att namnen på *-(h)uatr* i fgotl. troligen kunde hafva en genitiv på *-uattaR*, är jag icke obenägen att acceptera en af prof. Noreen uttalad förmodan, att namnet vore sammansatt med *-huatr*. Mot etymologien **Likn-huatr* talar dock i viss mån den omständigheten, att namnet *Liknuiþr* (Säve 122) icke utvecklat sig till **Likniþr,* utan till *Likuiþr* (jfr *Likuiþr*, Lilj. 190 och *Licvidus,* Lindström II, sid. 107). Dock kan det hända, att *Likuiþr* är en ljudlagsvidrig form (*Altschw. Gr.* § 252, 2, mom. d), hvars *u* bevarats genom association med de många namnen på *-uiþr*.

11. *faþur*. Ack. sg.

12. *sen*. Ack. sg. mask. af refl. poss. pron. Jfr Wimmer *Åkirkeby,* sid. 52, där en (nästan fullständig) statistik öfver ordets böjning i cod. A af G. L. och G. S. lämnas. De fullständiga siffrorna äro följande: ack. sg. mask. heter i G. L. 10 ggr *senn,* 4 ggr *sen,* 1 gg *sinn,* 1 gg *sin,* i G. S. 1 gg *sin,* 1 gg *sinn*.

Sidan *b*:

1. *raþialbr*. Maskulint egennamn i nom. sg. Förra hälften af namnet är sannolikt subst. *ráð* n., jfr *Raþulfr,* Lilj. 262. Namnets senare del är troligen rotbesläktad med det kända namnet *þialfi* (Thors följeslagare på färden till Útgarðaloki, Lilj. 69 bis, 76, 371, 468, 820, 1131, 1237, 1452), samt med den förra beståndsdelen i namnet *þialfar* (Lilj. 1115), hvilket namn sannolikt är identiskt med Gutasagans *þieluar*[1]. Ackusativen *þialfr,* (Lilj. 40) är förmodligen felskrifven. Lilj. 253 har den obrutna formen *þelfi*.

För att rätt kunna bedöma betydelsen af skrifningen *b* på denna sten, borde man känna etymologien på orden *þialfi* och **þialfr*. Men jag känner icke någon acceptabel sådan. Jag för-

[1] Skrifningen med *u* utgör intet hinder för namnens identitet. Fisl. *kalfi* skrifves i G. L. 58/17 *calua* (gen.).

modar, att runanan *þ* betecknar tonlös spirant, bevarad genom association med det enkla **þialðr*.

2. *ak*. Se III, a 2.

3. *kairniautr*. Runan *n* läst såsom vändruna[1]. Om *kair* se I, 3. Namnleden *-niautr* är ej förr uppvisad på Gotland, men motsvarande fsv. form *-niutr* är känd från Lilj. 204, 269, 360, 589, 669, 806, 872.

4. *þair*. Jfr Ardre III a, 6. Ordskillnadstecknet mellan 4 och 5 bortlämnadt.

5. *kiarþu*. 3 pl. pret. ind. Jag uppfattar *i* som palatalinskott, framkalladt däraf, att *k* palataliserats framför *e* i de ljudlagsenliga presensformerna, och det palatala *k* spridt sig äfven till formerna med *a*-vokal.

6. *merki*. Ack. pl. Numerus framgår af attributet. Ord hörande till samma föreställningskrets som *merki (kumbl* och *vé)* synas hafva begagnats i olika numerus utan märkbar betydelseåtskillnad. Jfr Wimmer, *De danske Runemindesmærker*, sid. 61.

7. *kuþ*. Ack. pl. neutr. af *góðr*.

8. *ybtir*. Jämte prepositionen *eptir* förekommer på runperiodens grafstenar utan betydelseåtskillnad en annan, i hvilken vokalen *e* ersatts med labialvokal. Hangvar-stenen (Säve 17) har 3 ggr *ybtir*. Lilla Kyringe-stenen i Västmanland (*Runverser*, s. 222) har *yftir*, Sjörup- och Danevirke-stenarna (Wimmer, *De danske Runemindesmærker*, sid. 96 och 116) *huftir*, resp. *uftir*.

För min del uppfattar jag formen *ybtir* som en kontaminationsbildning, uppkommen därigenom att prepositionerna *eptir* och *yfir* ideligen användes alternerande med hvarandra i den stående frasen: N. N. reste sten öfver (efter) N. N. På de hos Säve förtecknade gotländska run-grafskrifterna förekommer *yfir (ufir yfr)* 37 ggr, *eptir* 9 ggr. Den omständigheten att Ardre-stenen III har *ebtir* på den ena sidan, *ybtir* på den andra, stöder i viss mån antagandet, att kontamination föreligger. I händelse vi hade att göra med en labialisering af *e* genom inverkan af följande labiala konsonant[2], skulle man närmast vänta, att en och samma

[1] Enligt förslag af doc. v. Friesen.

[2] Diskussion (pro et contra) af denna möjlighet finner man: Noreen, *Sv. Landsm.* I, s. 328—329, Kock, *Arkiv* VII, s. 305—306, Bugge, *Norges Indskr.* s. 106, Noreen, *Altschw. Gr.* § 107, anm. 2. Jfr äfven Noreen, *Urg. Lautl.* s. 67.

ı konsekvent hölle sig till den ena vokalen. Dock kan rierande betoning hafva spelat in.

Mot min kontaminationshypotes kunde visserligen å andra den invändningen göras, att prepositionen *yfir* synes örhärskande på de yngre gotländska stenarna, *eptir* på de Men det är måhända icke för djärft att antaga, att preonen *yfir,* hvilken i senare tid med få undantag ans i den ifrågavarande frasen, förekommit i denna funktion re, än de bevarade minnesmärkena gifva vid handen[1].

9. *man.* Ack. sg.

10. *snaran.* Ack. sg. mask. Andra runan läst som vänd Ordet *snarr* användes här utan tvifvel som ett vanligt ivum, men det är möjligt, att den begrafne *Liknatr* haft net *Snari,* och att ristaren velat alludera därpå. Namnet förekommer på en runinskrift (Lilj. 34) och är dessutom från danska historien *(Esbiern Snare).*

11. *likraibr.* Nom. sg. af ett egennamn. Namnets första r *líkn,* se I, 5. Den andra leden[2] är utan tvifvel identisk isl. *reifr,* glad. Så vidt jag vet är ingen etymologi på ord framställd. Enligt förslag af prof. Noreen har jag i öfvervägande, huruvida *reifr* kunde sammanställas med (hove)*rîbe* = hofdirne, se Lexer, *Mittelhochd. Handw.* Mot *rîbe* svarar ett fht. *hrîpa,* prostituta, se Schade, *Altdeut. Wörterbuch.* Vi skulle således, om de diskuterade orden amhöriga, hafva att vänta isl. *hreifr,* icke *reifr.* I själfva t upptar Vigfusson jämte fisl. *reifr* ett nyisl. adj. *hreifr.* Den formen kan mycket väl hafva uppkommit i sammansätt r sådana som *biórreifr, hugreifr, bǫðreifr, herreifr, hialdr-elreifr, folkreifr, gunnreifr, vígreifr.* Äfven fisl. adj. *rífr,* man ogärna vill skilja från *reifr,* ingår i flere sammansätt r: *dulrífr, giǫfrífr, hringrífr, boðrífr, hlauprífr.* Verbet

[1] Jag har icke förbisett, att vi stundom hafva *y* för väntadt *e* i sockennamnet *Eskelhem.* Jfr Säve n:o 35 och sid. 75, not 84, Lind- II, sid. 49 och 72, samt enl. uppgift af kand. Wennersten i en ännu lef- folkvisa. Men hellre än att söka förklaringen till Ardre- och Hangvar- as *ybtir* i en till vissa trakter af Gotland begränsad, eventuell öfver- > *y,* väljer jag en förklaring, som kan tillämpas äfven på motsvarande h fda. former.

[2] Jfr *Sihraifr,* Säve 146; *Sihrafn,* Åkirkeby.

reifa, glädja, rättar sig naturligtvis efter *reifr.* Jag ser intet formellt hinder för att sammanföra isl. *reifr* med mht. *-rîbe,* fht. *hrîpa.* Äfven betydelserna gå förträffligt ihop: *reifr,* glad; *hrîpa,* glädjeflicka. Jfr äfven betydelsevariationen hos fsv. adj. *kater.*

Sålunda hafva vi allt skäl att antaga, att runan *b* i *likraibr* betecknar ett ljud, uppkommet af gammalt *ƀ.* Tyvärr lämnar inskriften på denna sten intet exempel på behandlingen af gammalt inljudande *f* utom i orden *ebtir, ybtir.* Men i ställning framför *t* utvecklade sig gammalt inljudande *f* icke på vanligt sätt till tonande spirant, utan öfvergick till *p,* eller kvarstod som *f*[1]. Det kan ej afgöras med säkerhet, huruvida runristaren *Likraiƀr* i inljud gjorde skillnad på gammalt *ƀ* och gammalt *f* eller icke.

12. *risti.* 3 sg. pret. af svaga verbet *rista.*

13. *runaʀ.* Ack. pl.

Fonetisk transskription:

Óttarr ak Gaiʀuatr ak Aiuatr þáʀ settu stain eptir Líknat(t) faþur senn.

Ráþialƀr ak Gaiʀniautr paiʀ g(i)arðu merki góð yptir mann snaran.

Líkraiƀr risti rúnaʀ.

Öfversättning:

Ottarr och Gaiʀuatr och Aiuatr satte sten efter sin fader Liknatr.

Raþialbr och Gaiʀniautr gjorde goda minnestecken (ett godt minnesmärke) *efter den modige mannen.*

Likraibr ristade runorna.

Stenen n:o IV.

Afbildad fig. IV a och b.

Största höjd på den glatta ytan af sidan *a:* 74,5 cm.

Största höjd, om den sluttande nedre kanten tages med i beräkningen: 76,5 cm.

[1] Runan *b* i *ebtir, ybtir, hebtiʀ* på stenarna III, V och VII kan svårligen uppfattas annorlunda än som ett tecken för ljudet *p.* I G. L: skrifves alltid *eptir.* Hauggrän- och Sjonhems-stenarna, äfvensom Ardre-stenen IV hafva alla *eftiʀ, eftir* eller *iftir.*

Största bredd (de svagt sluttande kanterna medräknade): 53 cm.

Bredd vid halfrundens bas (kanterna medräknade): 49 cm.

Tjocklek: 5—5,5 cm.

Runornas höjd: 2 till dryga 3 cm.

Både runor och bilder äro inhuggna, icke utförda i relief.

Sidan *a* visar i midtfältet en drake. Fältet begränsas af en inhuggen linje, som löper på 3 cm:s afstånd från stenens kant, utom nedtill, där afståndet från basen utgör ungefär 30—31 cm. Utanför denna linje går en rad runor, som börjar i högra hörnet nedtill. Runorna läsas från vänster till höger, i det man vid läsningen tänkes vandra längs randen af stenen med blicken riktad mot dess centrum. Där runraden löper parallellt med stenens bas, är den helt och hållet inramad, i det den på öfre sidan begränsas af den nyssnämnda inhuggna linjen, på den undre åter af en annan inhuggen linje, som löper parallellt med stenens bas, från dess ena kant till den andra. Inskriften fyller ej hela den på detta sätt uppkomna tvärbalken, utan balkens högra hälft är blank.

Sidan *b* liknar mycket sidan *a* men visar följande afvikelser. På midtfältet afbildas *två* hopslingrade drakar. Tvärbalken är en smula bredare (4 cm). Midtfältets gränslinje är på högra sidan utdragen ända ned till tvärbalkens undre randlinje, som åter är kortare än på sidan *a*, i det den icke når till stenens högra kant. Ramen kring midtfältet är utfylld icke med runor, utan med en rad af *s*-formiga figurer.

Alfabetet på stenen IV är den yngre runradens. Runorna *h*, *l* och *R* äro dock icke belagda. Af stungna runor förekommer endast *e*. Af tecken för *y*-ljud har inskriften intet behof.

Som ordskillnadstecken användes i regeln två punkter. Framför första ordet på tvärbalken är ordskillnadstecknet bortlämnadt och i självfva verket öfverflödigt, då ordgränsen angifves genom runradens brytning i spetsig vinkel. Mellan de två sista orden är blott en svagt markerad punkt utsatt, men ungefär på samma höjd som den öfre af de parvis grupperade punkterna. För en undre punkt finnes knappast plats, emedan bistafvarna till de omgifvande runorna här komma hvarandra mycket nära.

Genom *a*-runan på vänstra sidan strax invid halfrunde bas går en felhuggen linje, som löper ut ifrån gränslinjen m lan runraden och midtfältet. Det kan icke gärna blifva tal c att betrakta strecket som afsiktligt ditsatt och läsa runan sc *o*. Därtill ligga både strecket i fråga och den verkliga bistafv för högt, vinkeln mellan strecket och hufvudstafven är orikt de båda linjer, hvilka skulle uppfattas som bistafvar, äro ej p rallella, *óss*-runan finnes på denna sten fem gånger med bist varna lutade åt höger nedåt, ingen gång ställda som *a*-runa bistaf. Slutligen vore omljudet i dativen *Angum* högst öfv raskande. Det enda analoga fall jag kunnat uppleta i hela fgc är formen *vestir:gortum* på en af Hafdhem-stenarna (Säve 15 Jag hade i somras tillfälle att se ifrågavarande sten och kc vid en, visserligen något flyktig granskning till den öfvertyg sen, att läsningen *o* är omtvistlig, och att vi måhända snara hafva att läsa *gartum*. Ardre-stenen II har utan gensaga *k þum*. Säve 198 har *garþum*.

Det synes mig knappast tvifvelaktigt, att vi här hafva läsa *Ankum*, icke *Onkum*. Hela inskriften läser jag på följan sätt:

Längs randen:

siba : raisti : stain : eftir : roþiauþ : kunu : sina : totur :
roþkais : i : ankum : to : unk

På tvärbalken:

fran · ofurmakum.

1. *siba*. Nom. sg. af ett mansnamn, såsom otvetydigt fra går af sammanhanget. Flere olika möjligheter för utläsandet detta namn kunna tänkas. Det på runstenar vanliga nam *Sibbe* kunde fresta oss att läsa *Sibba*, om också förklaring af vokalen *a* därvid ingalunda blefve lätt. Vid tanken på sk ningen *Likraiƀr* (stenen III) kunde man vara benägen att l *Siƀa*. Den rätta läsningen torde emellertid vara en tredje. grafsten i Visby, skrifven med majuskler, bär en inskrift [1] lydand

. . . . . VIRGIS : Ø : PETRUS : NI[colaus] SIBA : BE . . .

Då geminata i de latinska inskrifterna plägar dubbelsk vas eller antydas genom förkortningstecken, anser jag en l

[1] Lindström II, sid. 122.

ning *Sibba* för mindre sannolik. En labial spirant hade sannolikt icke tecknats med *b* i en latinsk inskrift. Återstår läsningen *Siba* med enkel explosiva. Någon etymologi på detta namn kan jag icke lämna, men anser det tillsvidare för sannolikt, att runstenarnas (jfr stenen n:o VII) och munkstenens *Siba* är samma namn.

Siba är icke det enda mansnamn på *-a* som anträffats på Gotland. Frånsedt det omtvistade namnet på Etelhem-spännet hafva vi att minnas Gutasagans *Ormica*, bi- eller tillnamnen *Charra*[1] (1200-talet), *Butta*[2] (1469 och 1489), *Kista*[3] och *Hyna*[4] (1376).

2. *raisti*. 3 sg. pret. af *raisa*.

3. *stain*. Ack. sg.

4. *eftir*. Prep. skrifves här med *ft*, icke med *pt* såsom på stenen III.

5. *roþiauþ*. Ack. sg. af ett kvinnonamn. Namnet återfinnes, ehuru förvanskadt, på en sten i Lärbro (Säve 21), samt under formen *Ruþiauþ* på Hejnum-stenen (Säve 51). Förra leden (= fisl. *hróðr*) af namnet *Roþiauþ* var icke mindre använd för namnbildning på Gotland än i den öfriga norden. De två bevarade Sjonhems-stenarna föreviga sex män, hvilkas namn begynna med *Roþ-*. *þiauþ* (= fisl. *þióð*) förekommer som senare led äfven i namnet *Boþiauþ* (Säve 164). Associationen med det enkla *þiauþ* kan hafva bevarat inljudande (tonlöst) *þ*.

6. *kunu*. Ack. sg.

7. *sina*. Ack. sg. fem. af poss. reflex. pron.

8. *totur*. Ack. sg.

9. *roþkais*. Gen. sg. af namnet *RoþgaiR* (= fisl. *Hróðgeirr*). Namnets beståndsdelar diskuterade under IV, 5 och I, 3. En särskild förklaring kräfver den omständigheten, att stammens *R* ej kommer till synes i den föreliggande formen. Kock anser (*Arkiv* XI, 323), att *R* faller framför *s* i infortisstafvelse. Noreen (*Altschw. Gr.* § 251) har utsträckt regeln till alla fall af kom-

[1] Lindström II, sid. 155.
[2] Lindström II, sid. 71 och 75.
[3] Lindström II, sid. 330.
[4] Lindström II, sid. 140.

binationen -*RS*. För min del är jag snarast böjd att antaga assimilation och icke bortfall af *R*.

10. *i*. Prepos.

11. *ankum*. Dat. af ett plur. tantum (sockennamn), hvars nominativform är obelagd. Det nuvarande namnet *Anga* är en plur. gen. form, som sannolikt förlorat ett *u̯* genom inflytande från dativen. Jfr *angua* Säve 72. Namnet sammanhänger förmodligen med got. *aggwus* trång.

12. *to*. 3 sg. pret. af verbet **doyia*. Formen belagd redan på Tjängvide-stenen *(tu)*.

13. *unk*. Nom. sg. fem. af adj. *ungr*.

14. *fran*. Prepos. Så alltid i G. L. (aldrig *fra*).

15. *ofurmakum*. Dat. pl. af **ofurmagi*[1] eller *oformagi* (G. L. $^{30}/_{17}$).

Jag transskriberar:

Siba raisti stain eftir Róþiauð kunu sína, dóttur Róðgaiss i Angum. Dó ung frán ófurmagum.

och öfversätter:

*Siba reste sten efter sin hustru Roþiauþ, dotter till Roþgai*R *i Anga. Hon dog ung från sina minderåriga barn.*

Inskriften är rörande i all sin enkelhet. Så vidt jag vet, känner Sveriges litteratur icke något äldre bevis på en enklings bekymmer för sina moderlösa barn.

Stenen n:o V.

Sönderslagen i fyra bitar, af hvilka en fattas. Höjden, vid midten 62 cm, aftager åt båda sidor markerande en våglinje. På 13 cm:s afstånd från högra kanten är höjden endast 47 cm. Härpå följa två cirka 2 cm höga, rätlinigt afstympade taggar, åtskilda af en halfcirkelformig inskärning. Vid högra kanten är stenens höjd 48,5 cm. Öfre hörnet till vänster är afslaget, men utan tvifvel har stenen varit symmetrisk. Bredden vid basen 81 cm, vid basen af figurerna 81,5 cm, upptill åter 81 cm. Tjock-

[1] Förbindelsen *u* + *r* + konsonant är, ehuru sällsynt, icke okänd i fgotl. Jfr *Curtil* (G. L. cod. A), *burgan* (cod. B), *burt* (Åkirkeby, cod. B), *burh* (Säve 144, 168), *burna* (Säve 158), *burnum* (Cod. B, se Schlyter sid. 45, not. 6).

—6 cm. Mot det insänkta bottenfältet på stenens midt
ar sig i relief ett system af skickligt hopflätade slingor.
systemets centrum afbildas en man med ett långt svärd.
ör hans hufvud synes, inflätad i drakslingorna, en uppåt-
spjutspets. Under honom synes en bild, som måhända
ller en kvinnlig figur. Borrhål nära båda hörnen. Spår
ärg på två ställen af bottenfältet och i en runa.
unorna äro 2,5—4,5 cm höga. De ligga i nivå med det
a midtfältet, från hvilket de springa ut (jfr sid. 4), de
huggna i den upphöjda rand, som begränsar midtfältet,
eras höjd rättar sig efter randens något växlande bredd,
tt de dock någonstädes nå ända ut till den yttersta kan-
Det första *u* i *kunu* synes hafva inhuggits, medan randen
ta ställe hade en något större bredd än nu, ty bistafven
t stycke in på midtfältet. Ristaren har, efter det *u* hug-
ien förrän det följande *n* höggs, beslutit sig för att låta
s undre kant löpa parallellt med den öfre äfven vid de
utbuktningarna. Randen under midtfältet är 12—15 cm
och innehåller inga runor. Inskriften läses från vänster
ger.
lfabetet är den yngre runradens. *f* och *h* äro icke be-
Af stungna runor förekomma *e* och *y*. Som ordskill-
ken och äfven såsom skiljetecken vid inskriftens början
ut användes två punkter, i regeln ställda i en linje, som
löpa parallellt med runornas hufvudstafvar, men på två
(i närheten af *m* eller ʀ, där utrymmet är trångt) i en
lutande linje. Mellan *kunu* och *koþa* hafva funnits två
nkter, ett vid slutet af den horisontala raden och ett vid
af den högra vertikala. De förra två punkterna äro emel-
delvis utstrukna, därigenom att de förbundits inbördes
en inhuggen rät linje, hvilken bildar en direkt fortsätt-
å midtfältets högra gränslinje.
ag läser[1]:

ʀ : likna*tar* [: litu : ki]*a***rua : merki : kut : ebtir : ailikni :**
kunu (:) : koþa : moþur :

sista stafvelsen af ordet *liknatar* är toppen af *t*-runan (i
het högra bistafven) skadad. Af *a*-runan fattas upptill en

[1] Skadade runor utmärkas genom kursiverade bokstäfver.

del af hufvudstafven, till höger en del af bistafven. Af ru synes blott hufvudstafvens nedersta del, men läsningen to alla fall vara säker. Sammanhanget visar, att valet ej ka mellan andra runor än *r* och *R*. Att läsa *R* går emeller för sig, emedan ingen bistaf synes nedtill till vänster om vudstafven, oaktadt stenen på detta ställe är fullkomligt osk Det första *a* i *[ki]arua* har bistafvens vänstra arm afs och hufvudstafven obetydligt skadad.

1. *syniR*. Nom. pl.

2. *liknatar*. Gen. sg. af ett mansnamn. Jfr stenen III

3. *litu*. 3 pl. af verbet *lata*. Jfr Kock, *Sv. Landsm.* sid. 6.

4. *kiarua*. Pres. inf. Vokalen *a* lånad från preterit merna; *i* är palatalinskott.

5. *merki*. Ack. sg.

6. *kut*. Ack. sg. n., i G. L. 43/11 och 67/1 skrifvet resp. *gutt*.

7. *ebtir*. Prep.

8. *ailikni*. Ack. sg. af ett kvinnonamn, sammansatt (jfr III, a, 5) och *likn* (jfr I, 5). Namnet har antagit *io*-s böjning efter mönstret af de många kvinnonamn, som denna deklination.

9. *kunu*. Ack. sg.

10. *koþa*. Ack. sg. fem.

11. *moþur*. Ack. sg.

Jag transskriberar och öfversätter:

SyniR Liknat(t)ar litu g(i)arua merki gutt eptir Ailikn kunu, góða móður.

Liknats söner läto göra ett godt minnesmärke efter hus Ailikn, sin goda moder.

Stenen n:o VI.

Sönderslagen i fyra delar, af hvilka två fattas. Sten uppenbarligen en syskonsten till n:o V, till storlek, form teknik ytterst nära öfverensstämmande med denna. En d rad beskrifning af stenen är sålunda öfverflödig; utöfver ru tens innehåll antecknar jag endast några få omständighete

öjd: 61,5 cm. Bredd vid basen: 82 cm. Tjocklek: 5—
. Runornas höjd: 3—4 cm. Runornas höjd varierar
mindre än på stenen V, men det är att märka, att
f de högsta och de lägsta runorna på n:o V äro belägna
örnen, där höjdvariationerna hos runorna betingas af
lens arkitektur. På stenen VI äro båda öfre hörnen af-
på vänstra sidan ett så stort stycke, att intet spår af
et synes. Randen under midtfältet är 10—15 cm bred.
ilderna på fältet framställa en man med ett barn på ryg-
pptill, något till vänster om midten) och (nedtill på mid-
man i halfliggande ställning, stödd på den högra arm-
och med det vänstra benet i vädret. Figurerna äro form-
ntrasslade i en härfva af djurslingor. Spår af rödfärg
såväl på bottenfältet som i en del runor.
skriftens början och slut, samt ordgränserna angifvas ge-
vå punkter. Af dessa står icke alltid den ena rätt öfver
dra. Mellan orden *aR* och *men* hafva de för vinnande
re utrymme anbragts på en linje, som tänkes löpa paral-
ed de närmast liggande bistafvarna. Mellan båda stafvarna
tionde runan från slutet *(u)* finnes en ringformig afflagring.
lfabetet är den vanliga yngre runradens. *o, b, l* och *R*
ce belagda. Af stungna runor förekommer blott *e*. Det
m har vänstra bistafven kortare än den högra.
g läser inskriften:

kuþa—[1] (plats för c. 17 runor[2]) —*n*[3] : **heni : auk :**
kieruantum : merki : m[4] (plats för c. 8 runor)
. ua[5] **: aR : men : sin :**

Ordet *kuþa-* är i stenens nuvarande skick oafslutadt. Efter *a* synes
skillnadstecken, men väl ett stycke af hufvudstafven till en runa, som
kan hafva haft någon bistaf åt vänster, emedan sträckan invid huf-
en är intakt, så när som på ett litet stycke upptill.
Skiljetecknen räknade som runor.
Af *n* synes blott bistafvens högra spets.
Efter *m* synes nedre ändan af en hufvudstaf. Runan kan ej hafva
on vänster-bistaf.
Fördjupningen framför *ua* är man väl tvungen att uppfatta som en
t skiljetecken. Om den vore en del af en höger-bistaf, borde foten af
ufvudstaf synas, ehuruväl den upphöjda randen är rätt starkt förtun-
rheten af brottstället.

Vid tolkningen är det lämpligast att börja med inskriftens midtparti, där en jämförelsevis lång sträcka är oskadad.

heni. Dat. sg. fem. af 3 pers. pron.

auk. Konjunktionen *och.*

kieruantum. Dat. pl. pres. part. Runan *i* betecknar palatalinskott.

merki. Ack. Omöjligt att afgöra om sg. eller pl.

Diskussionen af inskriftens slutord tager lämpligen sin början vid det allra sista.

Främst är man naturligtvis benägen att pröfva den möjligheten, huruvida *sin* kan uppfattas såsom reflex. poss. pron. Vi skulle i sådant fall ha att välja mellan nom., ack. sg. mask., nom. sg. fem. eller nom., ack. pl. neutr. Antagandet att en maskulin form skulle föreligga, är i alla fall jämförelsevis osannolikt i betraktande af att man då snarast väntar formen *senn* (jfr Ardre III a, 12). Och jag ser öfverhufvudtaget ingen möjlighet att förlika ett singulart (alltså maskulint eller feminint) *sin(n)* med ett föregående *men.* Däremot kan ett *sin,* uppfattadt som neutr. pl. mycket väl vara attribut till subst. *men,* smycke, i nom. eller ack. pl. Det föregående *aʀ* skulle då uppfattas som led af en sammansättning och betyda koppar (jfr *árhialmr,* Noreen, Aisl. Gr. § 57. 4 a). Om man väljer prof. Noreens förklaring af vokalisationen i nämnda sammansättning, bör man vänta skrifningen *aʀmen* (med *ʀ,* icke *r*), såsom stenen har. Föredrager man åter att betrakta formen *ár-* som ags. lån, kan den ej uppträda i runskrift såsom *aʀ* [1].

ua kan vara pret. sg. af *vega,* lyfta, väga.

Formellt möjlig är således läsningen:

uá áʀ-men sin = vägde sina kopparsmycken.

En annan sak är, att vi icke hafva anledning förmoda, att en runinskrift skulle innehålla några uppgifter om smycken. Det finnes visserligen exempel på, att runstenar tjänat som juridiska dokument (jfr Säve 50 och Lilj. 2009—2013). Men det är dock föga troligt, att bestämmelser rörande en aflidens lösegendom skulle förevigats på ett så pompöst sätt. Jag väljer därför obetingadt en annan utväg vid tolkningen, som

[1] Enligt benäget meddelande af d:r U. Lindelöf torde utvecklingsgången i *ags.* varit **aiz* > **air* > *ár.*

gits af prof. Noreen. Denna utväg består däri, att vi *in* såsom pres. konj. 3 pers. pl. De verb som här kunna a i fråga äro *sia* och *vera*. Af dem finnas i cod. A af och G. S. följande pres. konj.-former belagda:

Af verbet *vera* l. *wara:*

konj. pres.: 25 ggr *sei*, 2 ggr *sej*

konj. pres.: 7 ggr *sein*.

Af verbet *sia*:

konj. pres.: 1 gg *sii* (26/8).

Cod. B har

f verbet *wara*:

konj. pres. 17 ggr *ſi*, 1 gg *ſij*, (=*sii*), 1 gg *ſijr*, 5 ggr *ei*, 2 ggr *ſeij*.

konj. pres. 4 ggr *ſein*, 1 gg *ſiin*, 1 gg *ſi*.

f verbet *ſia:*

konj. pres. 1 gg *ſii* (ändradt till *ſo*) 26/8, 1 gg *ſie* 106/6.

Alla citaten ur cod. B äro hämtade ur dess yngre delar[1].

Att döma af formerna i cod. A skulle *sin* = *si(i)n* snara att uppfatta som 3 pl. konj. pres. af verbet *sia*, se.

Enl. prof. Noreens förslag skulle *aR men si(i)n* alltså be*som män månde se*, ett uttryck, framför hvilket man närväntar en superlativ.

Om icke spår af ordskillnadstecken framför *ua* funnes, jag föreslå att läsa inskriften:

þa [. . . . . .]*n* : *heni* : *auk* : *kieruantum* : *merki* : *m*[etst[2]: kier]*ua* : *aR* : *men* : *sin* :

Till försvar för denna läsning kunde anföras, att det finnes el på, att skiljetecken placeras inne i ord [*kr:istus*, Säve *arþ:i*, Säve 167], men i betraktande af den omsorg, med Ardre-stenarna äro huggna, har jag svårt att tro, att detta allet här.

Det finnes ännu hopp om att de felande bitarna skola åter- Men om detta hopp ej går i fullbordan, torde inskrif-

[1] Jag skall vid ett annat tillfälle visa, att cod. B går tillbaka på två f olika ålder.

[2] = fisl. *mæst*.

tens läsning alltid förblifva osäker[1]. Tillsvidare transskribe
jag de minst osäkra delarna på följande sätt:

—henni auk g(i)eruandum merki — — — aʀ menn sin.

och öfversätter:

åt henne och åt dem som göra (det) *ett minnesmärke — —
som män månde se.*

Runorna *kuþa-* uppfattar jag som början af ett namn, i
som en form af adj. *góðr*, ty stenen V, som utan tvifvel
VI mycket nära, skrifver *koþa*.

Det var ej ovanligt att man gjorde minnesmärken ö
sig själf *(gieruandum)*. Jfr Kärnbo-stenen (*Rök.* I, sid. 99) s
Lilj. 40, 292, 329, 403, 643, 645, 681, 683, 739, 1000.

Stenen n:o VII.

Afbildad fig. VII *a* och *b*.

Höjd: 72 cm. Bredd vid basen: 49 cm. Bredd vid
halfrunda styckets bas: 33 cm. Tjocklek: 3,5—6 cm.

Sidan *a*:

Mellan två inhuggna linjer löpa inhuggna runor. Runra
börjar på vänstra sidan, ungefär 10 cm. nedanför halfrun
bas, fortsätter längs randen af stenen först uppåt till ste
topp och sedan nedåt till utgångspunktens höjd. Dessa r
äro 4 cm höga. Inskriften löper därefter med 5 cm h
runor på en tvärbalk. Här är skriften upp och nedvänd
läses från höger till vänster (bustrofedon). Tvärbalkens
ram synes både på höger och vänster sida hafva sträckt
ända till randinskriftens yttre ram. Dock är den, troligen
följd af nötning, ej fullt lika tydlig i ändarna som vid mid
Tvärbalkens ändar begränsas af fortsättningen på randruno
yttre ram, som ständigt löper parallellt med stenens rand
till följd däraf är något utåtsvängd på de ifrågavarande ställ
Ramen vid den högra ändan af balken tjänar på samma s
som hufvudstaf för balkens första runa.

[1] *ua* kan vara pret. af *vega*, lyfta, väga eller af *vega*, slå ihjäl. (
kan slutligen vara subst. och betyda skada, olycka. Det finnes följakt
många sätt, på hvilka luckorna kunna fyllas.

Mellan tvenne angränsande ord utsättes ordskillnadstecknet regelbundet, dock icke vid öfvergången från randslingan till tvärbalken. Vid inskriftens början användes intet skiljetecken, vid slutet en punkt. Ordskillnadstecknet utgöres af ett snedt ställdt kors eller två punkter.

Alfabetet är den yngre runradens. *F* och *m* förekomma icke på stenen. För *s* användes, i motsats till hvad fallet är på de öfriga Ardre-stenarna, den förkortade typen (en half hufvudstaf, utgående från den öfre raden). *Óss*-runans bistafvar luta åt höger nedåt, liksom på stenen IV. Af stungna runor förekommer blott *e*, för *y* finnes ingen användning. Jfr *totuR*, sid. 35.

Sidan *b* visar liksom på stenen IV en rad af *s*-formiga figurer, anbragta på ett längs kanten löpande band och en tvärbalk, till storlek och läge nära öfverensstämmande med runbandet och balken på sid. *a*. Dock är att märka, att tvärbalkens undre rand på baksidan ligger ungefär 5 cm högre än på framsidan, att *s*-banden äro smalare än runbanden, samt att *s*-figurerna saknas på en sträcka af ungefär 20 cm vid stenens toppkant. Här bildar bandet vid stenens rand en del af ett system af drakslingor, som höjer sig öfver halfrundens midtfält, hvilket på sidan *b* är insänkt. De med *s*-figurer prydda banden äro liksom runraden på stenen III skilda från midtfältet genom en vall. Viktigt är, att randslingorna med *s*-figurer fortsättas nedanom tvärbalken, på vänstra sidan på en sträcka af 12 cm, på den högra ännu 2 cm lägre ned. Härefter följer en med några streck skisserad, men ej utförd tvärbalk.

Vi se här, att den ristare, som gjort stenen, plägade göra ett utkast med lätt hand, innan han påbegynte den definitiva huggningen. Och vidare är att märka, hurusom denna sten genom tvärbalkens olika anordning på fram- och baksidan bildar ett mellanled mellan tvenne olika typer af gotländska runstenar af bildstensform. Å ena sidan hafva vi Ardre-stenarna III och IV, där tvärbalken ligger ett godt stycke nedanom halfrundens bas och förbinder randinskriftens båda ändar. Å andra sidan hafva vi stenarna från Levide[1], Boge[2], Stenkumla, Hogrän och

[1] Säve 136, Stephens II, s. 743. *Sveriges Hist.* I, s. 313. Delen nedanom tvärbalken fattas.

[2] Se ofvan under I 3, sid. 10.

Sjonhem[1], där tvärbalken ligger tätt invid halfrundens bas, medan det svängda runbandet på båda sidor fortsättes till närheten af stenens undre kant, hvarefter de båda ändarna sammanlöpa i stenens midtlinje. Ardre-stenen VII öfverensstämmer på sidan *a* med den förra gruppen, på sidan *b* med den senare, såtillvida som tvärbalken på sidan *a* förenar randslingans ändpunkter, på sid. *b* dess mellanpartier. Bägge sidorna af VII utgöra mellanled mellan de båda grupperna, i det tvärbalken ligger högre än i den förra gruppen, men lägre än i den senare. Och äfven på denna punkt är det sid. *a*, som står närmare till Ardre-stenarna III och IV, i det balken här ligger längre ifrån halfrundens bas än på sid. *b*. Den endast skisserade undre tvärbalken på sid. *b* påminner om anordningen på Hogrän-gruppen.

Inskriften på sidan *a* läser jag på följande sätt:

Randrunorna:

siba : lit × kearua × stain × hebtiʀ × totuʀ × sina

Tvärbalkens runor:

auk × roþiauþar·

1. *siba*. Nom. sg. af ett mansnamn, se stenen IV, 1. Runorna i detta ord äro delvis mycket grunda till följd af nötning. Hvarje runa framträder dock tydligt på en af mig gjord vaxafgnidning, vid gynnsam belysning äfven på själfva stenen. På fotografien äro de nästan tydligare än i verkligheten.

2. *lit*. 3 sg. pret. af verbet *lata*. Hogrän har *let*, G. S. 99/16 har *lit*. Måhända har *i* haft dels lång, dels kort kvantitet. Jfr Kock, *Sv. Landsm*. X, 4, sid. 6—7 och Noreen, *Gesch. d. nord. Spr.*, s. 634.

3. *kearua*. Pres. inf. Runan *e* anger palatalinskott. Jfr stenen V, 4.

4. *stain*. Ack. sg.

5. *hebtiʀ*. Prepos. *H* tillagdt i uddljud framför vokal, jfr *hakergarn*, Dipl. 625, och *h*- bortfallet i *iear* (Säve 39) samt i

[1] Äfven Habblingbo-bildstenen (Säve 148, Stephens II, sid. 708, *Sveriges Hist.* I, sid. 336) har ett slags tvärbalk, liknande den på de sistnämnda stenarna, men denna tvärbalk saknar runor och tjänar som undre gräns för ett fält med figurer. Tvärbalk utan runor, ungef. vid stenens midt förekommer äfven på Tjängvide-stenen.

umbla (G. L. 13/12) och *afreki* (84/14). Ingen annan af Ardre-stenarna har -*R* i prep. *eptir*.

6. *totuR*. Ack. sg. Ingen annan af Ardre-stenarna har *R* i släktskapsorden. En afflagring mellan båda *u*-stafvarna bör ej uppfattas som tecken på stungen runa.

7. *sina*. Ack. sg. fem.

8. *auk*. Konj. *och*.

9. *roþiauþar*. Gen. sg. af ett kvinnonamn. Se stenen IV, 5.

Jag transskriberar och öfversätter:

Siba lit g(e)arua stain heptiR dóttuR sína auk Róþiauðar.

Siba lät göra sten efter sin och Roþiauþs dotter.

Stenen är utan tvifvel rest af den på stenen VII nämnde *Siba* öfver ett af de barn, som förrän de nått myndig ålder blefvo moderlösa genom Roþiauþs död.

Ardre-stenarnas kronologi.

I sitt stora arbete *De danske Runemindesmærker* har Wimmer fastställt tiden för de stungna runornas uppkomst i Danmark. Den större Jællinge-stenen från c. 980 har lika litet som någon bevisligen äldre sten en enda stungen runa. Blott en stungen runa (ett *g*) finnes på stenarna från Hällestad, Sjörup och Års, hvilka Wimmer förlägger till tiden 980—985. Af stenarna från 995—996 hafva Hedeby- och Danevirke-stenarna *e* och *g*, Århus I *g* men icke *e*. Stenen Århus II och Kolind-stenen dateras af Wimmer till år 1000; af dessa använder den förra *g* och *e*. Den första af de historiska danska stenarna, som använder tre stungna runor, *e*, *g* och *y*, är Sjælle-stenen, som af Wimmer anses tillhöra 1000-talets första decennium. På ingen af de nämnda stenarna är användningen af de stungna runorna konsekvent genomförd. Ej heller torde man få antaga, att bruket af stungna runor vid en och samma tidpunkt blef härskande öfver hela norden eller ens hela Danmark. Ny-Larsker-stenen från Bornholm, hvilken anses vara från c. 1050, har ingen stungen runa.

Studiet af de stungna runornas användning torde sålunda ej, utan att kombineras med andra iakttagelser, kunna leda till positiva dateringar af någon större precision. Däremot torde

man med tämligen stor trygghet kunna uppställa det negativa påståendet, att stenar, på hvilka stungna runor öfverhufvud förekomma, icke utan tvingande skäl böra föras längre tillbaka än till c. 990.

På Ardre-stenarna förekomma inga andra stungna runor än *e* och *y*, men dessa användas konsekvent, när något af de ljud skall betecknas, som i G. L. återgifvas med *e* eller *y*, dock icke på stenen I, där *Líknýia*ʀ[1] skrifves med ostunget *u*. Oaktadt stenen I i motsats till alla de öfriga Ardre-stenarna ej har någon stungen runa, få vi ej däraf draga den slutsatsen, att den som ristat stenen ej skulle känt till sådana. Tvärtom torde man nästan vara tvungen att antaga, att han känt till runan *e*. Ljudet *e* behöfde alls icke betecknas på stenen I, men stenen II, som till form och teknik visar en påfallande öfverensstämmelse med I, har runan *e*. Likheten mellan stenarna I och II berättigar oss måhända äfven till den förmodan, att ristaren af II icke begagnat den stungna runan *y*, eller åtminstone icke gjort det regelbundet.

Af det sagda sluter jag alltså: 1:o *att ingen af Ardre-stenarna torde vara huggen före år 990*, samt 2:o *att stenarna I och II med hänsyn till behandlingen af de stungna runorna kunna härstamma från 900-talets sista decennium.*

Mellan stenarna I och II kan jag ej konstatera någon åldersskillnad, men ställer I framför II, emedan I ger ett direkt stöd för antagandet, att dess ristare ej användt (stunget) *y*, medan II endast på grund af sin likhet med I förmodas hafva saknat denna runtyp.

Medan man å ena sidan icke får antaga, att hvarje steg i runalfabetets utveckling togs samtidigt i nordens alla länder, torde man dock vid jämförelser mellan stenar, funna i samma socken och på samma fläck, få anse, att stenarnas relativa ålder kan bestämmas med ledning af runtypernas. Jag är alltså böjd att anse stenen III med dess stungna *y* för yngre än stenarna I och II.

Jämföra vi III med de danska stenarna, finna vi, att den med hänsyn till behandlingen af de punkterade runorna *kan* vara lika gammal som Sjælle-stenen (1000—1010). Och det

[1] Om möjligheten af en läsning *Likn-uia*ʀ se ofvan sid. 11.

finnes beröringspunkter mellan stenarna från 900-talet och stenen III, med hänsyn till hvilka jag ogärna skulle göra stenen III nämnvärdt yngre. Så t. ex. visar skrifningen *Likraibr,* att ristaren antingen skilde mellan gammalt *ƀ* och gammalt *f,* eller ock, i händelse dessa ljud sammanfallit i hans uttal, använde runan *b* som tecken för båda.

Bland stenar, som skilja mellan *ƀ* och *f,* nämna Wimmer *Runenschr.* s. 293 och Noreen *Gesch. de nord. Spr.* sid. 525—526, Tryggevælde-, Rök-, Kärnbo- och den mindre Bække-stenen (den sistnämnda från c. 980, se Noreen loc. cit. sid. 522). *B* som tecken för *f* förekommer på den mindre Gunderup-stenen (c. 970). På ön Man förekomma inskrifter, i hvilka *b* står dels för gammalt *ƀ,* dels för gammalt *f.* Jfr Wimmer, *Runenschr.,* sid. 290 och 293, not. 1, Bugge, *Aarbøger* 1899, s. 236. Enl. Wimmer härstamma dessa stenar från 1000-talets senare hälft.

På Gotland hafva vi redan från 900-talet ett exempel på *f* som tecken för gammalt *ƀ* (*lifa,* Pilgårds-stenen, *Runv.,* sid. 354; läsn. *ub* på samma sten är mycket osäker). Men å andra sidan finnes det antydningar om bilabialt uttal af *v* (både <*ƀ* och <*f*) i mycket sen tid. Jfr *botolbar* (Säve 75)[1], *eleba* (Säve 142) samt uttalet *Habbdum* = Hafdhem. (P. A. Säve, Ups. Univ. bibl. R. 623, 2, II, s. 75. Carl Linnæi *Öländska och Gotländska resa,* Stockholm och Upsala 1745, sid. 274).

Ett ålderdomligt drag hos stenen III är afgjordt användningen af runan *úr* som tecken för långt *o.* Detta beteckningssätt återfinnes endast på Tjängvide-stenen (br*u*þur, t*u*), Stenkumla-stenarna (m*u*þiʀ, belagdt blott på den ena stenen) och sannolikt äfven på Pilgårds-stenen, ehuru de direkt bevisande fallen äro osäkra. Ett indirekt bevis är formen *siso,* af hvilken framgår, att *óss*-runan betecknade ett annat ljud än *ó.* Till dessa fyra stenar från 900- och 1000-talen sällar sig nu Ardre-stenen n:o III som den femte. I ingen annan gotländsk runinskrift förekommer *u* som tecken för långt *o.* Då detta påstående vid första ögonkastet kan synas djärft, ber jag att få tillfoga några ord till förklaring. De talrika namnen på *but-* och *ruþ-,* som finnas äfven i unga gotländska runinskrifter, jäfva icke mitt på-

---

[1] C. Säve har ej känt Hilfelings teckning. På en teckning af P. A. Säve (S. 170 II) läses *potolbar* under hänvisning till Hilfeling III, 139.

stående, ty det finnes många bevis på, att vi i dessa fall verk-
ligen kunna läsa *u*. Vi finna namn på *but-* och *ruþ-* i inskrifter
som använda *óss*-runnan som tecken för *o* (*butuiþr* men *olafr*
Säve 57; *ruþui* men *moþur*, Säve 114). I latinska inskrifter
finner man åtskilliga namn på *but-* (Lindström II, sid. 74, 80
95, 104), och bland de nuvarande hemmansnamnen icke blott
Botarfve, Boters, Botmunds, Botreps, utan äfven *Butede, Buters*
Butjerfve, Butreps, Butvier, icke blott *Rovalds,* utan äfven
Rudvier. Formen *iuan*[1] (Säve 14, 31, 54, 69, 104, 111, 126
137, 186, *iuhas* Säve 46) uppfattar jag som ultimabetonad med
kort penultima. I händelse läsningen *ula* på stenen 60 är rik-
tig (Säve har ej granskat inskriften), beror skrifningen *u* äfven
här på ultimabetoning och förkortning af penultima (Jfr Noreen
Altisl. Gr. § 57, 4 b).

Formen *ula* stödes i någon mån af skrifningen *oulufa*
Säve 34.

I *su* (Säve 3) torde *u* ej beteckna *ó*. Jfr *orar* i samma
inskrift.

Exempel på *ó* tecknadt med *óss*-runan finner man på omk.
80 gotländska runinskrifter, af hvilka nio äro från 1000-talet
näml. Boge, Hogrän, Sjonhem I, II och III, Ardre IV, V och
VII, samt Stånga-stenen (se bihang *d*). Ännu på en sten från
1000-talet, näml. Sanda-stenen (Stephens II, 777) användes *ó*
som tecken för *o*, men stenen lämnar intet belägg för skrifningen
af långt *o*. Min tro är, att *u* som tecken för *ó* icke brukades
på Gotland senare än på 1000-talet, och redan då kommer *óss*-
runan *i regeln* till användning för detta ändamål.

I olika trakter af Gotland kan *óss* såsom tecken för *ó* natur-
ligtvis hafva uppträdt på något olika tider, men så länge vi
inskränka oss till jämförelser mellan stenar från samma socken
torde vi kunna antaga, att de som använda *úr* såsom tecken
för *ó* äro äldst. Och om icke andra och starka skäl tala där-
emot, måste vi vara böjda att förlägga *u*-stenarna så nära 900-
talet som möjligt. Jag vågar påstå, att Ardre III är äldre än
IV, V och VII, samt att användningen af runan *u*, med större
bestämdhet än den tidigare diskuterade användningen af runan

[1] Men *ioan* (Säve 74), *ioans* (Säve 164) och *iohan* (Säve 146).

b som tecken för gammelt *b*, pekar hän mot en tidpunkt, som icke är mycket aflägsen från 900-talet.

Mellan stenarna IV och V kan jag icke med säkerhet uppvisa någon åldersskillnad. Om jag det oaktadt bestämt mig för att ställa IV före V, beror detta på två omständigheter. Drakslingorna på stenarna III och IV äro så ytterst lika hvarandra och deras anordning så likartad (två drakar på den ena sidan, en på den andra), att jag gärna vill föra dem så nära hvarandra som möjligt. Stenen V erbjuder i ordet *liknatar* exempel på öfvergången *R* > *r* efter vokal, hvilket icke är fallet med någon af stenarna I, II, III eller IV. Visserligen har blott stenen I att uppvisa former med vokal + *R* (*kaiRuataR*, *liknuiaR*), som äro fullt jämförliga med *liknatar* på stenen V, medan *runaR* på stenen III snarare är att jämföra med *syniR* på V. Men då det är osäkert, huruvida IV i behandlingen af *R* visar någon afvikelse från I, medan V otvifvelaktigt gör det, och då inga af mig iakttagna omständigheter tala för att V vore äldre än IV, synes mig den här uppställda ordningsföljden åtminstone tills vidare lämpligare än den motsatta.

I händelse den *Liknatr*, öfver hvilken stenen III är rest, är densamme[1], öfver hvars änka stenen V stått, är därmed bevisadt, att V är yngre än III. V har liksom III stunget *y* och visar sig därigenom vara äldre än I.

Mellan V och VI kan jag icke uppvisa någon olikhet, som skulle ange olika ålder. Likheten till form och storlek talar för att de äro väsentligen samtidiga. Att de äro yngre än I och II synes framgå af deras mera komplicerade form.

Af inskrifternas innehåll och formulering framgår tydligt, att VII är yngre än IV. Om icke den *Roþiauþ*, öfver hvilken stenen IV är rest, varit död, då stenen VII ristades, hade inskriften på VII utan tvifvel lydt: *Siba auk Roþiauþ litu* etc.

I språkligt afseende visar sig VII vara den yngsta af alla. Det är icke nog med att *R* öfvergått till *r* i genitiven *Roþiauþar* (likställd med *Liknatar* på stenen V), utan därtill kommer att formerna *totuR* och *hebtiR*, jämförda med *faþur* (III), *totur* (IV), *moþur* (V), *ebtir*, *ybtir* (III), *eftir* (IV) visa, hurusom de ursprungliga gränserna mellan *r* och *R* undergått en märkbar

[1] Om betänkligheter mot detta antagande se sid. 42.

rubbning. Det är visserligen sant, att skrifningen *totuR* och *hebtiR* kan tolkas på två sätt. Den kan ange, att skillnaden mellan *r* och *R* upphäfts, och att tecknet *R*, som blott lefde på sina traditioner, på måfå insattes af skrifvaren i slutet af ord, som ändades på *r*-ljud. Men vi kunna äfven och kanske hellre antaga, att -*R* på analogisk väg införts i släktskapsorden och i prepositionen *eftir*, en företeelse som i en del trakter bevisligen inträffat långt före sammanfallet af *R* och *r*[1].

En sådan analogibildning kan dyka upp på mycket olika tider och säger därför ingenting bestämdt om åldern hos den urkund, i hvilken den anträffas. Men då man har att göra med en grupp af stenar från samma ort, och majoriteten af dem visar de med afseende å *r*-et ljudlagsenliga formerna, *faþur, moþur, totur, ebtir, eftir, ybtir*, endast en de analogibildade *totuR, hebtiR*, synes det mig dock naturligast att anse den sistnämnda vara yngst.

Måhända är förekomsten af *h* i *hebtiR* på stenen VII äfven ett ungt drag. Ingen liknande företeelse anträffas på äldre stenar, men då icke många sådana finnas, kan detta bero på en tillfällighet.

De grunder, enligt hvilka jag uppställt Ardre-stenarnas inbördes kronologi, kunna i korthet sammanfattas på följande sätt:

I och II anser jag på grund af deras lika form och teknik vara samtidiga.

V och VI äro icke blott lika till form och teknik, utan i det närmaste kongruenta, och torde därför böra anses som samtidiga.

III och V äro yngre än I, emedan de i motsats till I visa stunget *y*.

IV, V och VII äro yngre än III, emedan de använda *óss* som tecken för *ó*, medan III för detta ändamål använder *úr*.

V och VI äro på grund af sin mera komplicerade form yngre än I och II.

V och VII äro på grund af sin behandling af ursprungligt *R (Liknatar, roþiauþar)* yngre än I *(kaiRuataR, liknuiaR)*.

V kan möjligen på grund af inskrifternas innehåll anses

---

[1] Jfr Bugge, *Norg. Indskr.*, s. 12, 29, 80, 109 och Noreen *Altschw. Gr.* § 320. Anm. 3.

vara yngre än III. VII kan på grund af innehållet nästan med visshet påstås vara yngre än IV.

VII kan på grund af formerna *totuR*, *heptiR* med ett visst berättigande anses vara yngre än III, IV och V.

För placeringen af VI efter V har jag icke anfört några skäl. I viss mån godtycklig är äfven placeringen af II efter I, samt af IV framför V och VI. Strängt taget bör jag alltså nöja mig med att uppställa fyra kronologiskt-ordnade grupper, innanför hvilka det icke lyckats mig att säkert uppvisa några tidsdifferenser. Grupp A omfattar stenarna I och II, grupp B stenen III, grupp C stenarna IV, V och VI, samt grupp D stenen VII. Bästa öfversikten öfver det hela ger måhända följande schema:

		R oförändradt		Ostunget *u* tecken för *y*	Långt *o* tecknadt med *u*	*R* infördt på analogisk väg i prep. *eptir* och i släktskapsorden	
		Eft. obetonad vok.	Eft. bitonig vok.				
Grupp A	I	ja (kaiRuata*R* liknuia*R*)	—	ja (likn*u*iaR)	—	—	Tafveltyp med *en* hörntagg, utan borrhål i hörnen.
	II	—	—	—	—	—	
Grupp B	III	—	ja (runa*R*)	nej (*y*btir)	ja (k*u*þ*u*tar)	nej (ebti*r*, ybti*r*, faþu*r*)	Bildstenstyp med tvärbalk nära stenens bas. Inga ornamenter nedanom tvärbalken.
Grupp C	IV	—	—	—	nej (r*o*þiauþ, r*o*þkais, t*o*tur, t*o*, *o*furmakum)	nej (efti*r* totu*r*)	
	V	nej (liknata*r*)	ja (syni*R*)	nej (syniR)	nej (k*o*þa)	nej (ebti*r*, moþu*r*)	Tafveltyp med *två* hörntaggar och borrhål i hörnen.
	VI	—	—	—	—	—	
Grupp D	VII	nej (roþiauþa*r*)	—	—	nej (r*o*þiauþar, t*o*tuR)	ja (hebti*R*, totu*R*)	Bildstenstyp med tvärbalken isynnerhet på den ena sidan rätt nära stenens hals. På ena sidan ornamenter nedanom tvärbalken.

Det är ofta en enkel uppgift att på grund af språkformerna bestämma en serie urkunders relativa ålder. Däremot är det omöjligt att taxera längden af den tid, som åtgått för genom-

förandet af de språkförändringar, som afspegla sig i en dylik serie, såvida man ej har fasta hållpunkter antingen i dokumentens innehåll eller i deras ornamentik.

Beträffande tidsskillnaden mellan Ardre-stenarna sakna vi icke dylika hållpunkter. Den säkraste bestämningen lämnar jämförelsen mellan stenarna IV och VII. *Sibas* och *Roþiauþs* dotter var född, men minderårig då stenen IV restes. Af de jämförelsevis anspråkslösa dimensionerna på hennes egen grafvård, samt däraf, att hon i inskriften ej nämnes vid namn, utan blott omtalas som sina föräldrars dotter, är jag benägen att draga den slutsatsen, att hon dog vid unga år. Jag skulle ogärna taxera tiden mellan stenarna IV och VII till mera än 20 år.

Om den *Liknatr*, som omtalas på stenen III, är densamme, hvars söner rest stenen V, synes det sannolikt, att tidsafståndet mellan stenarna III och V ej är längre än en half mansålder. Stenen III restes af *Liknats*. förmodligen vuxne söner, och i genomsnitt återstår väl icke hälften af en kvinnas lefnad, sedan hennes söner blifvit myndige män.

Jag kan dock ej med full trygghet antaga, att *Ailikn* på stenen V varit hustru till *Liknatr* på stenen III, ty man hade i sådant fall väntat, att hon skulle nämnts bland dem, som rest stenen öfver mannen.

Någon direkt måttstock på tidsskillnaden mellan andra stenar än IV och VII ser jag mig icke i stånd att lämna. Men en lycklig slump har gjort, att vi på indirekt väg med lätthet kunna vinna en mycket användbar maximibestämning. Denna indirekta bevisföring utgår från iakttagelser rörande spåren af kristet inflytande på de gotländska runstenarna. Bland dessa grafstenar röjer en öfverväldigande majoritet sitt ursprung från kristen tid genom fullt tydliga indicier.

Kyrkliga ord sådana som *Gud, Jesus, Guds moder, nåde, själ, synd* m. fl. återfinnas på följande hos Säve upptagna grafskrifter: N:ris 1—4, 7, 8, 10, 12, 14, 15, 18, 20—22, 24—27, 30, 34, 38—41, 46, 51, 58 (qvorum anime reqviescant in pace), 59 (cujus anima sit cum XPO), 63, 71—73, 80, 83, 84, 89—91 (fortlöpande text på alla tre stenarna; de kyrkliga orden stå på den första af dem. Såsom synes hos Sjöborg II, pl. 59, fig. 228 och 229 fyller på 89 och 90 ett stort kors midtfältet ofvan-

för tvärbalken; utan tvifvel har den nu förkomna tredje syskonstenen haft en liknande prydnad), 94, 96, 100, 106, 109, 110, 111, 115, 122, 123, 126, 129, 135 (jfr R. 623,4, sid. 260 och 264), 142, 144, 145, 149—154, 156, 158, 164, 165, 168, 169, 179, 180, 187, 196. Härtill kommer Boge-stenen[1], två stenar från Hamra (R. 623,4, s. 257 och 261), en från Vestergarn (R. 623,5 sid. 627, S. 170 II) och en från Klinte[2] (R. 623,4 sid. 264).

Till bevisen på kristet ursprung är jag äfven böjd att räkna orden *hin hilgi* samt *hiar huilis, hier ligr* (= *hic jacet*) som anträffas på stenarna 28, 45, 53, 54, 74, 81, 82. Af dessa hafva åtminstone fem (28, 53, 54, 81, 82) varit prydda med ett kors, som upptagit en stor del af midtfältet. Se P. A. Säve S. 170 II (för 81) Liljegr. och Brunius pl. XXXI[3], Stephens II s. 748, samt Liljegr. 1727 och 1728. Detsamma har troligen varit fallet med Säve 74, att döma af det korstecken, som föregår själfva inskriften både hos Säve och Liljegren.

Kruse-stenen (Stephens III, 317) bär som prydnad ett stort kors, upptagande stenens hela midtfält. Ett stort kors finnes på Norrlanda-stenen (Säve 65). Jfr Lilj. 1735 och en teckning[4] af P. A. Säve (S. 170 I). Likaså på Hejnum-stenen (Säve 52) enl. Stephens II, s. 712, på Viklau-stenen (Säve 93) enl. P. A. Säve S. 170 II och på Rute-stenen (Säve 11) enl. Lilj. 1698 samt Lilj. o. Brunius Pl. LXIV.

Inskriften 202 innehåller kyrkliga ord, men lämnas här åsido, emedan dess äkthet betviflas (jfr Säve, sid. 73).

Säve 105 är utan tvifvel samma sten som Säve 81, hvilken af Liljegren placerats i *Hejde* i st. f. i *Västerhejde*. C. Säve upptager 81 som nyfunnen, men har ej kunnat återfinna 105. Liljegrens beskrifning af 105 stämmer med P. A. Säves teckning af 81. Läsningarna afvika blott obetydligt från hvarandra.

Af de 86 ofvan uppräknade inskrifterna, som alla bära omisskänneliga spår af kyrkligt inflytande, härstamma enl. Hildebrand[5] åtminstone de, som hafva den s. k. bildstenstypen, ej

---

[1] Jfr sid. 10, not 1.
[2] Måhända identisk med Säve 112 eller 113.
[3] På denna plansch afbildas 83, som är en syskonsten till 82.
[4] På baksidan af en teckning af strandporten i Visby.
[5] Månadsblad 1887, sid. 179 ff.

från en senare tid än 1000-talets andra hälft. Af denna typ äro sju stycken, näml. Boge-stenen, de tre Sjonhems-stenarna, de båda Stenkumla-stenarna och Hogrän-stenen.

Vi finna sålunda, att det redan från och med senare hälften af 1000-talet var ytterst vanligt, att grafmonumenten genom kyrkliga ord, eller korsets symbol, eller båda delarna i förening vittnade om den härskande religionen. Nu uppställer sig för oss den intressanta frågan: Ges det exempel på, att en med runor skrifven grafskrift från tiden efter c. 1050 icke skulle burit, vare sig en inskrift innehållande ett kyrkligt ord, eller ett kors som centralt ornament?

Jag går att granska öfriga gotländska runinskrifter.

Helt och hållet på sidan om diskussionen stå naturligtvis de runinskrifter, som icke finnas på grafstenar. Sådana äro n:ris 5, 6, 9, 33, 35, 50, 62, 67—70, 75—79, 85, 86, 95, 101, 104, 107, 108, 132, 133, 137, 138, 147, 161—163, 195, en vägginskrift i Rone kyrka (se *Gotländska kyrkor* I, Visby 1897, sid. 62), en med runor försedd djurhufvudformig spännbuckla (Stephens II s. 581. Montelius, *Les temps préhistoriques*, s. 294), två inskrifter från Stenhuse i Sanda (jfr bihang *a*), en inskrift från Korpklint invid Visby (*Monumenta Danica* s. 451), två med runor försedda stenyxor (R. 625,9 sid. 122, från Stenstu i Kräklingbo; R. 625,12 sid. 142, från Gervalds i Vamlingbo[1]), ett spänne och en spännbucklebotten (Statens hist. mus. invent. 8329: 4 och 10739), två vägginskrifter från Lye kyrka (S. 170 II), en från Garda (R. 623,5 sid. 634), en från Alskog (R. 623,5 sid. 633), en inskrift från Lokrume (S. 170 I), en från Bunge (R. 623,5 sid. 631), en från Bro (Wallin, *Runographia* II s. 132), Dune-inskrifterna (Söderberg, *Om några nyfunna gotländska inskrifter*), de båda runkalendrarna (Ole Worm, *Fasti danici*, Säve 203 och P. A. Säve R. 623,4 sid. 334—337), samt en ristning på en spishäll i Eista (S. 170 II).

Ej heller kunna här komma i betraktande urnordiska inskrifter, 900-talets stenar (Tjängvide och Pilgårds, Säve 121, *Runverser* sid. 354 o. 356), stenar som äro defekta, eller som försvunnit utan att dessförinnan tillbörligen hafva granskats.

[1] Förvaras i Visby fornsal.

Från mitt undersökningsmaterial utgå sålunda yttermera Säve 13, 16, 17, 19, 23, 29, 31, 32, 36, 37, 42—44, 47—49, 55—57, 60, 61, 64, 66, 87, 88, 92, 97—99, 102, 112—114, 117—120, 124[1], 127, 128, 130, 131, 134, 136, 139, 141, 143, 146, 148, 157, 159, 160, 166, 167, 170—178, 181—185, 188—194, 198—201, tre fragment från Ekeby (S. 170 I; R. 623,5 sid, 740 o. 795; R. 625,11 sid. 192—193), af hvilka två förvaras i Visby fornsal (n:ris 15 o. 609), två från Eista[2] (R. 623,4 sid. 258, 259 o. 264; R. 623,5 sid. 795), två från Mästerby[3] (R. 623,4 sid. 258 o. 659), ett från Tingstäde (R. 623,4 sid. 262), ett från Vamlingbo (R. 623,4 sid. 258), ett fragment från ett graffält i Hemse[4], förvaradt i statens hist. mus. (n:o 4030), ett från Klinte[5] (R. 623,5 sid. 632 och 636. S. 170 II), ett från Hörsne (S. 170 II), två nästan oläsliga stenar från Tofta (S. 170 II), Stånga-stenen (se bihang *d*) och Petsarfve-stenen (sid. 8).

Om jag tills vidare lämnar ur räkningen en sten från Sanda, afbildad hos Stephens (II sid. 777) återstå blott 6 gotländska inskrifter, om hvilka vi kunna säga 1) att de tjänat som grafskrifter, 2) att de i sitt nuvarande skick icke innehålla något kyrkligt ord eller en kyrklig fras, 3) att de *måhända* äro kompletta eller blott obetydligt skadade, 4) att de sannolikt äro ristade efter 1050, 5) att vi icke veta, huruvida korset intar någon viktigare plats i deras ornamentik. Dessa 6 stenar äro Säve n:ris 116, 125, 140, 155, 186, 197. På 2 af dessa stenar finnes både hos Säve och hos Liljegren ett kors framför inskriften, hvilket ofta antyder, att stenens midt prydes af ett kors. Jfr Säve 28, 51, 53, 54, 81, 122, 126. Lilj. 1725—1728, 1749, 1763, 1764, Stephens II 712, 748, 752—3 och P. A. Säve, S. 170 II.

Endast om en sten från kristna tiden (Säve 103) finnes (hos P. A. Säve, S. 170 II) bestämd uppgift om, att midtfältet

[1] Enl. uppgift af P. A. Säve (S. 170 II) var blott ena ändan af stenen synlig, den andra var dold under en kyrkbänk.

[2] På det ena äro kyrkliga ord belagda.

[3] Måhända desamma som Säves stenar 98, 99?

[4] Enl. uppgift af doc. O. Almgren. P. A. Säve uppger oriktigt, att stenen funnits vid Svie i Alva. Jfr R. 623,5 sid. 806 och R. 625,12 sid. 36. Fragmentet är detsamma som omtalas sid. 5, not 2.

[5] Måhända identiskt med Säve 112 eller 113?

ej har något kors (det är fullständigt blankt), och att kyrkliga ord saknas.

Efter denna statistik tror jag mig kunna påstå, att en gotländsk runsten, afsedd att tjäna som grafvård, från och med 1000-talets midt i de allra flesta fall vittnade om sitt kristna ursprung, antingen genom något kyrkligt ord, eller genom att korset intog en hedersplats i ornamentiken.

Trots alla de olikheter, som Ardre-stenarna visa sinsemellan, är det dock klart, att de i stort sedt tillhöra samma utvecklingsskede. Tekniken är väsentligen densamma på I, II, V, VI. Stenarna IV och VII äro resta öfver mor och dotter, ornamenten på IV äro snart sagdt kopierade efter dem på III. När nu på sju samhöriga stenar, af hvilka fyra hafva så godt som fullständigt bevarade inskrifter, ej anträffas ett enda kristet ord, och korset, där det öfverhufvud förekommer, blott användes som skiljetecken, medan stenarnas hufvudfält prydas af Odin på Sleipner, af drakar och bilder af blodiga strider, kan jag med stöd af den ofvan lämnade statistiken ej undgå den slutsatsen, att dessa stenar äro äldre än bildstenarna från 1000-talets senare hälft, och att äfven den yngsta af dem sannolikt ej härstammar från en senare tid än 1000-talets midt. Tidigare hafva vi funnit, att den äldsta ej kan föras längre tillbaka i tiden än till cirka 990.

Genom dessa båda bestämningar hafva vi för den tidslängd utvecklingen från språkstadiet på stenen I till det på stenen VII kan hafva tagit i anspråk, funnit en maximibestämning så trång, att det knappt lönar mödan utfundera, huruvida den kunde göras ännu trängre.

Jag önskar ännu blott påpeka, hurusom min åsikt, att stenen III icke borde föras långt från 900-talet, genom de efteråt gjorda tidsbestämningarna vunnit en god bekräftelse. Ty om stenen VII ej är yngre än från cirka 1050, måste stenen III, som är skild från VII genom två märkbara trappsteg, skjutas tillbaka till 1000-talets första skede.

Sanda-stenen (Stephens II, 777), som förbigåtts i det tidigare förda resonemanget är måhända en grafsten, måhända icke. Jag anser den tillhöra samma tid som Ardre-stenarna.

Det har måhända väckt förvåning, att jag i det föregående
:ke tagit i betraktande de hållpunkter för dateringen, som
/ationer rörande det framåtverkande i-omljudet kunna lämna.
den för datering af runstenar så viktiga öfvergången ʀ > r
bserverats endast vid fastställandet af Ardre-stenarnas re-
ålder, men ej vid jämförelsen mellan dem och andra run-
. Denna min underlåtenhet är fullt afsiktlig och beror
, att enligt min mening båda öfvergångarna (*ia* > *ie* och
) skett oliktidigt i olika trakter af Gotland.
Wimmer framhåller i sitt arbete om Åkirkeby-dopfunten,
ı att Hogrän-stenen måste vara äldre än dopfunten. Men
enna Wimmers mening är riktig — och därpå tviflar väl
— huru skall man då förklara den omständigheten att
in har *ie*, men Åkirkeby *ia*? Granska vi språkmaterialet
re, skola vi finna, att en dialektklyfning ägt rum i fgotl.
Jag skall härnedan räkna upp några bevis, och eftersom
ången *ia* > *ie* utan tvifvel skett oliktidigt i olika ord[1],
Jag vid jämförelsen mellan två källor företrädesvis taga så-
ord i betraktande, som äro gemensamma för båda. Alla
kunder som jämföras med hvarandra, hafva en *e*-typ be-
sitt alfabet.
Åkirkeby (c. 1200) har ännu *hiar* (5 ggr).
Hogrän (slutet af 1000-talet) har redan *hier*.
Guldrupe-inskriften (Säve 76), daterad 1508, har ännu *hiar*
teckning hos P. A. Säve, S. 170 II).
Cod. A af G. L. (c. 1350) har redan *hier* (6 ggr, aldrig *hiar*).
Kullans spisstolpe (Säve 138), daterad 1487, har ännu
[2].
Cod. A af G. L. har undantagslöst *sielfr* (39 ggr).
Neogard (*Gautau-Minning*, 1700-talet) skrifver *hialplaus* och
aide, *jamlig*, *jamt u samt*, *mialk* (jämte *miälk*)[3]. Att
ej beror på felskrifning framgår däraf, att båda formerna

[1] Jfr Kock, *Arkiv* V s. 381, XIII s. 169. Tamm, *Uppsala-studier* sid. 25.
v betecknar här stungen *f*-runa. Jfr Sjöborg II, pl. 4 fig. 8. Jag har
t inskriften i Visby elementarläroverks museum. I förbigående må
att alla hittills publicerade läsningar äro mer eller mindre bristfälliga.
ila är riktigt läst, men uppenbarligen föreligger en felristning för *hita*
).
Om orsaken till dubbelformen se nedan.

upptagas i den alfabetiska ordlistan. *J. P. Kellgren* (Upsa univ. bibl. R. 633,3. häft. 1, Wamlingbo, sid. 5) skrifver 18 *kinnmjålk* = kärnmjölk.

G. L. cod. A skrifver konsekvent *iem(n)* (25 ggr), *mi* (3 ggr), *hielp* (1 gg). Hie*l*[bi] förekommer redan på 1000-ta (Hogrän).

Det är visserligen sant, att Neogard upptagit en del ur G. L., och att cod. B ej sällan har *ia*, där cod. A har Men det är icke sannolikt, att Neogard hämtat sin kunskap G. L. ur cod. B (Hadorphs upplaga grundar sig på cod. A), o för öfrigt förekomma i G. L. hvarken orden *hialplaus*, *hia raide* eller den synbarligen ur samtalsspråket hämtade fras *jamt u samt*.

Det är icke blott genom *ia*-formerna i sin ordförteckni utan äfven genom direkta upplysningar om en nygotl. diale klyfning, som Neogard lämnar ett viktigt stöd för min hypot

I *Gautau-Minning* § 24 »Om Pronominibus» säger N gard, efter att hafva angifvit böjningen af demonstr. pron. i plu

»All thenna orden äro Nomin. pl. betydande *The* och t the här i Södret intet annorlunda, *begynnande i Ardre sock* ther the tala rett wäl, flatt, ock gamult ock så sedan er Söder ut på landet.» Och strax ofvanför heter det: »E bruka somblige ännu i Södret, ther gamla språket bäst ä behåll säga —»

Häraf framgår, att ännu på Neogards tid[2] en dialektgrä gående genom Ardre socken, skilde södra Gotland från de n mast i norr liggande trakterna. Neogard bör hafva kunnat döma läget för språkgränsen med full sakkännedom, efters han hade tjänstgjort som komminister i själfva gränsområ (Ardre) och Ardre socken sannolikt hörde under Östergarn

[1] Kursiveradt af mig.

[2] Lars Nilsson Neogard * 1683 † 1758.

[3] Farfadern Laurentius Gardeus var kyrkoherde i Nygarn (= Ö garn), Gammalgarn och Ardre, och i denna stund bilda de tre socknarna enda pastorat. Men medan fadern, Nils Neogard, var pastor i Nygarn Gammalgarn, var Ardre socken en tid skild från de öfriga, och det är ej kant, när den tillfällige innehafvaren af Ardre pastorat, »svensken» He Castelius dog. Men då det uppgifves, att han var gammal redan år 167

hvilken socken han var kyrkoherde från 1725 till 1758. Släkten Neogard var hemma från södra Gotland. Farfadern var född i Garda socken, där hans far, Niels Lauritzen var kyrkoherde. Af det citerade yttrandet i *Gautau-Minning* framgår, att Lars Neogard ansåg sydgotländskan för den konservativaste och den bästa af Gotlands dialekter, samt att han säkert i någon mån, och måhända i främsta rummet tog hänsyn till densamma vid sina språkbeskrifningar. Då man i hans ordlista finner formerna *mialk* och *miälk* vid sidan af hvarandra, torde man få antaga, att de representera olika dialekter.

Innan jag går att upprätta en statistik öfver *ia-* och *ie-*formernas fyndorter, för att af desamma sluta mig till dialektgränsernas sträckning, vill jag förutskicka några anmärkningar rörande en del detaljer.

Formerna *ier, ieru* upptager jag alls icke till behandling, emedan de, såsom prof. Lidén längre fram kommer att uppvisa, kräfva en specialförklaring. På Hejnum-stenen (Säve 51) hafva några forskare läst *ianin, iarin. iaku*, men då läsningarna just på detta ställe variera rätt mycket, torde dessa former ej vara att bygga på.

Ordet *iakaupr* hade (på grund af ultimabetoning?) *ia*-vokalisation öfver hela Gotland, och än i dag finna vi i socknarna Eista, Näs och Rone hemmansnamnet *Jakobs*. Ordet utelämnas ur statistiken.

Barlingbo-dopfuntens *geari* (jfr bihang *b*) förbigås, emedan funten är af sandsten[1] och följaktligen lika väl kan vara gjord på södra Gotland som i Barlingbo.

Ljudförbindelsen *iā* synes relativt sent hafva öfvergått till *iē*[2]. I ordet *sial* är *iā* belagdt icke blott i de egentliga *ia*-områdena, utan det förekommer länge sida vid sida med *ie*-former. Så är fallet i G. L. cod. A, Säve 7 (*sial, hier*), Säve

---

det troligt, att Ardre socken åter lagts under Östergarn, innan Lars Neogard tillträdde pastoratet.

Uppgifterna om familjen Neogard och om pastoratsindelningen i äldre tider äro hämtade ur Lemke, *Visby stifts herdaminne*, sid. 238 ff.

[1] Brunius II sid. 194—195. *Gotländska kyrkor* (red. af kand. Wennersten) III, Visby 1900, sid. 138.

[2] Jfr Kock, *Arkiv* V sid. 381.

10 (*sial, sihielm*), Säve 72 (*sial, hier*). Men på 1400-talet uppträder formen *siel, siäl* i och på gränsen af *ie*-området (Gothem 1418, Björke 1443, Barlingbo 1483).

Endast för såvidt en *ia*-form, gående tillbaka på gammalt *iā*, bevisligen härstammar från en senare tid än c. 1400, kan den anses vara af afgörande betydelse för den fråga, som här skall undersökas. Jag utelämnar därför ur statistiken formerna *sniaual-* (Säve 45, jfr *sia* G. L. 76/16) och *iarnnaþi* (Säve 70).

För ordet *sial* upptages fullständig statistik, men jag kan ej nog kraftigt framhålla, att de många *sial*-former, som anträffas inom *ie*-området, ej i minsta mån tala mot min hypotes om dialektklyfningen. Äfven i *ie*-området var ända till c. 1400 *sial* den normala formen, och motsatsen mellan *ia*- och *ie*-områdena röjer sig i detta ord sålunda blott därutinnan, att *ia*-områdena endast känna till formen *sial*, *ie*-områdena däremot både formerna *sial* och *siel*.

Egendomligt är förhållandet med verbet *göra*, som i fgotl. heter *giera, giara, gera*[1], *gerra*[2] eller *gara*[3]. I cod. B läser jag på ett ställe (blad 3) *giora*, men det bör ihågkommas, att denna handskrift har att uppvisa en hel serie omärkliga öfvergångar mellan typerna *o* och *e*, samt att ordet *giora* är tillagdt ofvan raden och därför en smula hopträngdt.

I verbet *gera* hafva *i*-omljudda former växlat med icke omljudda. Genom utjämning i båda riktningarna hafva dubbelformer uppkommit. I *gera* palataliserades *g*, och då detta palatala *g* öfverfördes till *gara*, fick man genom palatalinskott *giara*. *Ie*-formerna åter kunna tänkas hafva uppkommit, dels genom palatalinskott infogadt i *gera*, dels genom en senare utveckling af *giara*, hvars *ia*, ehuru icke uppkommet genom brytning[4], dock kan hafva genomgått samma utveckling som brytningsdiftongen.

Af det sagda framgår, att vi icke kunna vänta oss en fullständigt enhetlig behandling af diftongen i ordet *giara, giera* inom ett gifvet språkområde. I en dialekt, där ett tidigt upp-

---

[1] Säve 14, 20, 22. 25, 54, 60, 158, 187, 197, 198.

[2] Säve 77 och 147. Sjöborg II, Pl. 4, fig. 8.

[3] Säve 15 och 65.

[4] Jfr dock Noreen, *Altschw. Gr.* § 96 och 118, Wimmer, *Åkirkebv*, sid. 46.

et *giara* redan öfvergått till *giera*, kan genom förnyad
kan exempelvis af pret. part. en *ia*-form åter uppdyka, och
lra sidan bör en genom palatalinskott uppkommen form
icke förvåna oss, om den anträffas inom ett *ia*-område.
Det faktiska förhållandet är emellertid, att *giara* med en
ande konsekvens uppträder tillsammans med brutna *ia*-
r, *giera* med brutna *ie*-former.
Den geografiska fördelningen af *ia*- och *ie*-formerna på Got-
ir följande:
Endast ia-former äro anträffade på Fårö.
*Så godt som endast ia-former äro anträffade på södra
nd.* *Ia*-områdets nordgräns går norr om socknarna Klinte
Guldrupe, söder om Sanda, Atlingbo, Viklau och Butle,
genom Ardre[1]. Gränsen löper sålunda i det närmaste
ellt med vägarna Roma—Västergarn och Roma---Östergarn
ndre än en mils afstånd från dem. Jfr kartan fig. IX.
På norra Gotland anträffas företrädesvis ie-former.
ag meddelar här nedan en statistik öfver alla hithörande
r, som jag annoterat.
I. *Fårö: hiar* (1)[2], *kiara* (1), *sial* (1, 2), *sialum* (1).
I. *Södra Gotland: hiar* 12 ggr (76, 142, 144, 145,
168, 169 samt 5 ggr på Åkirkeby-dopfunten[4]); *iak* 3 ggr
3 samt i en vägginskrift i Lye kyrka[5]); *hiak* (165); *kialera*
jfr *Månadsblad,* nästk. häfte); *þiaþan* (Åkirkeby); *ra*-
[6] (Ardre III); *sialvr* (138), *hialpi* (i en inskrift från Al-
R. 623,5, sid. 633); *giafit* (109); *sial* (seal, sealu, sialum)
r (76, 80, 106, 109 bis, 110, 115, 122, 123 bis, 126, 129,
142, 144 bis, 145, 149 bis, 151, 152, 156, 158, 164, 165,
69, 180, samt i inskrifter från Hamra, Klinte och Garda,

Jfr Neogards yttrande, citeradt sid. 48.
Siffrorna inom parentes angifva inskriftens nummer i C. Säves *Gut-
kunder.*
Skrifvet *hiear.*
Wimmer (*Åkirkeby* sid. 60) förmodar, att dopfunten är tillverkad i
socken. Materialet (sandsten) pekar på södra Gotland.
P. A. Säve, S. 170 II och R. 623,5 sid. 625.
På grund af stenens höga ålder bevisar *ia*-formen icke mycket.
Enl. en läsning meddelad af P. A. Säve, R. 623,4 sid. 260 och 264.

R. 623,4 s. 257 och 264, R. 623,5 s. 634); *giara* (kiara, geara, gieara[1] etc.) 33 ggr (114, 122, 125, 137 bis, 140, 142 bis, 143, 144, 145, 146 bis, 149, 151, 164, 167, 168 bis, 169, 178, 179, 180, 186, 195, 196, Ardre III, V och VII, Åkirkeby, 1 gg i en inskrift från Hamra, R. 623,4 sid. 257, samt 2 ggr på ett fragment från Mästerby, R. 623,4 sid. 258.

Endast följande 5 *ie*-former har jag antecknat:

1) *kicruantum* (Ardre VI) på själfva gränsen mellan *ia*- och *ie*-områdena. 2) *kier*- (156). 3) *giera* (123, daterad 1449). 4) *kiera* (135, enl. P. A. Säves läsning, R. 623,4 sid. 260 och 264). 5) *Sigielmus* på en majuskelsten i Hemse (Lindström II s. 83).

Den sistnämnda formen är den enda, som med ett sken af berättigande kan betraktas som en instans mot mitt påstående, att södra Gotland bildat ett sammanhängande *ia*-område. Och äfven den bör elimineras, ty den kan vid latiniseringen hafva påverkats af internationella namn på *-elmus*, främst *Vilhelmus*. I medlet af 1200-talet, på *Vilhelm af Sabinas* tid, torde få namn hafva varit mera bekanta i norden än just *Vilhelmus*. Det möter oss ständigt i diplomen, äfven i dem som röra Gotland. Jfr Dipl. 232, 233, 362, 529, 837.

Enl. benäget meddelande af prof. G. Lindström torde Hemsestenen (*Sigielmus*) härstamma från senare hälften af 1200-talet.

Stenen 105 har jag strukit på de grunder, som angifvits sid. 43. Hejde socken ligger för öfrigt på gränsen mellan *ia*- och *ie*-områdena, hvarför min hypotes alls icke beröres af frågan, huruvida stenen n:o 105 bör utelämnas eller ej.

III. *Mellersta och norra Gotland:*

hier 7 ggr (7, 26[2], 28, 72, 74, 81, 84); *biergi* (84); *bierhi* (26); *biergstafwa* (på en minuskelsten, Lindström II, 101); *botbiern* (91); *aibiern, sikbiern, roþbiern*[3] (84); *biernungi*[4] (Dipl. 3805, Roma år 1344); *Biernunghe* (*Annales fratrum minorum Visbyensium*, Lindström I 28 och II 492); *hielbi(n)* 3 ggr (84, 89,

[1] Säve 151, jfr *hiear*.

[2] Wallin, *Runographia* I s. 63 tecknar *hiar*, men transskriberar *hier*. Säve läser *hier*.

[3] Se bihanget *c*.

[4] Lindström I 47: *Biernungi*, men II, 488: *Biernwghe*.

stenen, jfr bihang *c*); *sihielm* (10); (k)*aiʀielmʀ* (88, P. A.
S. 170 II, Stephens II 712); *bie(r)tr* (84); *hiernum* (14);
biär, *stiälandis*, *sielwer*, *fierdung*, *giäwa* 3 ggr (Stadgar
t. Karins gille i Björke 1443, Klemming, *Småstycken på*
enska sid. 149 ff.); *hieg?* [*runaʀ*] på Tofte-stenen (96) enl.
ng af P. A. Säve S. 170 II. C. Säve och Liljegr. läsa
Hilfeling *saitid* [*runar*]; *boierm?* (93); *fiele* (gård i Anga,
ad i ett köpebref af år 1482, affattadt i Gothem, se Lind-
II, s. 443), *siel*, *siäl* 4 ggr (Gothem, minuskelsten af år
Barlingbo, minuskelsten af år 1483, jfr Lindström II sid.
ch 55, S:t Karins gillestadga, bis[1]); *giera* (kierua, gierþi
10 ggr (9, 10, 11, 13, 17, 84, 91 *Runographia* II s. 151,
[2], 96[3]).

Om formen *iar* på Fleringe-stenen (7) säger Wallin (*Ru-*
I sid. 61): Vocem *iar* distinximus, vocatur enim *Ar*
na pars paroeciæ Fleringe . . . . Jfr äfven generalstabens

ilgårds-stenens *hakbiarn* (*Runverser* s. 355) bevisar intet
nde gränserna mellan *ia-* och *ie*-områdena, detta dels på
af inskriftens höga ålder (900-talet), dels emedan dess
ej innehåller någon *e*-typ. Ej heller erbjuder formen
på den ena Stenkumla-stenen (83) någon egentlig svårig-
Stenen är väsentligen samtidig med de äldsta stenar, på
en brytningsdiftong *ie* öfverhufvud anträffats, näml. ste-
84, 88, 89, 91 samt Boge-stenen, och det finnes till
ned skäl att antaga en något högre ålder för Stenkumla-
na än för de öfriga[4].

ndifferenta äro formerna af ordet *sial* 34 ggr (7 bis; 8, 10,
5, 18, 20, 21 tre ggr, 22, 24[5], 26, 34, 38, 39, 40, 41, 46, 68, 71
bis, 73, 89, 94, 96 bis, 100 bis[6], 104, samt i en inskrift
Dalhem (Söderberg *Om några nyfunna gotländska run-*

Säve 14 och 24 ha *siel*, men Wallin, Liljegrens och Säves källa, har
Runographia I sid. 62 och 74.

Enl. Lilj. 1741. C. Säve har blott den ena formen.

kiella Lilj. 1742. P. A. Säve, S. 170 II.

Stenkumla har *nutþiʀ*, Hogrän *bro*, *botraif*, Sjonhem *roþfos* etc., Boge
roþuat. Halla-stenen (88) erbjuder intet exempel på *o*-ljudets teckning.

Jfr not 1.

Skrifvet *sail*, *saili*.

inskrifter sid. 13). Af verbet göra förekommer blott en form med *ia*, näml. *giara* (21).

Som verkliga undantag från *ie*-vokalisationen på norra Gotland *kunna* följande 6 former anses: *hiar* (51, 53, 54, 63), *icar* (39), *abiar* — —? (48).

Om jag på tidigare anförda grunder ser bort från formerna *hakbiarn* (Pilgårds), *snianal-* (45), *iarnnaþi* (70) och *geari* (85), ställer sig statistiken för de olika områdena på följande sätt:

	Fårö.		Södra Gotland.		Mellersta och Norra Gotland.	
	ia	ie	ia	ie	ia	ie (iä)
siäl	3	—	31	—	34	4
giara	1	—	33	4	1	10
öfriga ord .	1	—	22	1[1]	7	34

Det enda som i någon mån synes störa siffrornas endräkt är förekomsten af 7 *ia*-former på norra Gotland. Några af dessa kunna visserligen elimineras. Om formen *hialbi* på Stenkumla-stenen se sid. 53. Fole-stenens *abiar-* är i dubbel mening osäkert. Det ord som innehåller *ia* är defekt, och stenen var redan på Säves tid alldeles oläslig. Othem-stenens *iear* är måhända icke att uppfatta som en skrifning för *iar*, ehuru jag för konsekvensens skull gjort det [jfr *gieara*. *hiear* i Silte på södra Gotland]. Gothem-stenens *hiar* (Wallin, *Runographia* II s. 155,. P. A. Säve S. 170 II) är ej fullt säkert, emedan en afskrift (P. A. Säve R. 623,4 s. 262) ur *Analecta Gothlandensia Walliniana* har *hier*, och P. A. Säves teckningar (S. 170 II) visa ett något otydligt *a*. Säkra äro däremot de tre *hiar* i Hejnum. Jfr Säve 51, 53 och 54, Liljegren 1725, 1727 och 1728, samt P. A. Säve S. 170 II, R. 623,4 sid. 261 (afskrift ur *Analecta*) och R. 623,5 sid. 634. Betydelsen af sistnämnda *ia*-former kan icke gärna bortresoneras. De äro säkert yngre än en del *ie*-former på båda sidor om dem. (Sjonhem, Hogrän och Halla på den ena sidan, Boge på den andra). Möjligt är ju, att den senare

[1] Sigielmus.

en af diftongen *ie* icke var fullt likställd med ett *e*, utan
mellan *e* och *a* och därför någon gång kunde tecknas med
n för *a*. Men då frågar man sig, hvarför de 3—6
igen signifikativa *ia*-former, som anträffats på norra Got-
ligga i en klunga, åtskilda af inga *ie*-former och rundt
ring omgifna af idel *ie*-former? Detta *kan* ju bero på en
p, eftersom *ia*-formerna ej äro många, men sannolikheten
att slumpen skulle foga det så, är dock icke stor.

Jag kan ej underlåta att framhålla, att det ges en syn-
t, ur hvilken den skenbart nyckfulla fördelningen af *ia*- och
rmerna låter sig fullständigt förklaras. *Jag tror att ie-
erna, utgående från trakten Roma—Visby, spridt sig längs
tora färdvägarna på norra Gotland.* Alla de *ie*-former,
bevisligen utvecklats ur ett äldre *ia*, hafva anträffats an-
n inom den trehörning, som genomdrages af vägarna *Roma
istergarn, Roma—Visby* och *Roma—Östergarn* eller vid
nds nordspets. *Roma* var Gotlands gamla centralort; där
nanträdde *Gutnalþing*. Närmaste hamnar på västkusten
Visby, Västergarn och det strax söder om Västergarn
nde *Klintehamn*. Den naturliga utgångspunkten för re-
i österväg var *Östergarnsudden* med dess hamnar *(Katt-
narsvik* och *Sandviken)*. Hamnarna på Gotlands nordspets
pelshamn, Fårösund, Kyllej, St. Olofsholm, Slite) stodo
tvifvel i liflig förbindelse med Visby. Oberörda af öf-
ången *ia* > *ie* blefvo det afsides liggande *Fårö, södra Got-*
, samt ett litet område på norra Gotland, som omslöts, men
berördes af de stora trafiklederna. Om vi tänka oss att
område bestod af socknarna Hejnum, Fole, Bäl, Vallstena,
a Gothem och halfva Othem, kan fördelningen af *ia*- och
rmerna i korthet anges på följande sätt:

Ie-området utgöres af trakten mellan Östergarn i öster,
ergarn och Visby i väster, samt den med detta område
nanhängande[1] kuststräckan Visby—Kappelshamn—Fårösund
ite. I öfriga delar af Gotland var *ia* förhärskande.

[1] Mellan Visby och Hall finnas inga fullt afgörande former belagda.
en antydan, att trakten varit ett *ie*-område, kan man dock måhända be-
den omständigheten, att namnet *Biernunghe* (se sid. 52) troligen syftar
rden *Björnungs* i Lokrume. Jfr Lindström I, s. 47.

Om vi betrakta fördelningen af *ia*- och *ie*-formerna ur denna synpunkt, antager statistiken följande utseende:

Ie-området[1].

	ia	ie
siāl	30	4
giara	1	10
öfriga ord . . .	1[2]	34

Ia-områdena.

	Fårö.		Södra Gotland.		Norra Gotland.		Sammanlagdt.	
	ia	ie	ia	ie	ia	ie	ia	ie
siāl	3	—	31	—	4	—	38	—
giara	1	—	33	4	—	—	34	4
öfriga ord .	1	—	22	1[3]	6	—	29	1[3]

Docenten O. Almgren, som haft vänligheten intressera sig för min hypotes angående *ie*-formernas spridning längs de gamla färdvägarna, har kommit på den lyckliga tanken att sammanställa *ie*-formernas fyndorter med fyndorterna för icke-gotländska fornsaker från vikingatiden. Bihang *e* innehåller en af doc. Almgren i detta syfte upprättad förteckning. Ur förteckningen framgå följande omständigheter:

På högst sju kilometers afstånd[4] från vägen Visby—Roma—Östergarn, d. v. s. inom ett område, motsvarande knappt

[1] Se kartan fig. IX. Jag drar gränsen genom Gothem socken och räknar formen *hiar* (63) till *ia*-området, formen *siel* (Lindström II, sid. 78) till *ie*-området.

[2] Stenkumla *hialbi*.

[3] *Sigielmus*.

[4] *Buskevik* i Västerhejde ligger strax norrom Högklint.

Gotlands hela areal, hafva anträffats 10 föremål, fördelade
olika socknar (Östergarn, Kräklingbo, Norrlanda, Halla,
ck, Västerhejde, Visby). På de återstående $^3/_4$ af ön
anträffats 11 föremål, äfven de fördelade på sju socknar.
f dessa 11 föremål hafva 3 (Bro, Träskvälder, Furubjärs)
invid vägen Visby—Lärbro (vid bottnen af Kappels-
viken), ett vid Klintebys nära Klintehamn. De åter-
fynden (7 föremål från Habblingbo, Hemse, Eke och
antyda, att handelsvägar gått äfven öfver södra Gotland,
tgöra ingen instans emot min hypotes. Ty om trakten
—Visby var centralhärden för öfvergången *ia* > *ie*[1], är
t begripligt, att rörelsen kunde sprida sig från Roma till
arn och Västergarn, utan att gå vidare längs de vägar,
dde ännu längre söderut.

id bestämningen af tidpunkten för öfvergången *R* > *r* har
tt kämpa med två svårigheter. För det första äro C.
läsningar oanvändbara, emedan han, som bekant, i sin
ription ej gör skillnad mellan dessa runor. För det an-
materialet mycket litet, emedan de flesta gotländska run-
er äro affattade efter år 1300, eller en tidpunkt, vid hvil-
vergången *R* > *r* torde hafva varit fullständigt genomförd
immer, *Åkirkeby*, sid. 74). Men äfven det obetydliga
l, öfver hvilket vi förfoga, sätter oss i stånd att visa, att
ngen *R* > *r* icke kan hafva varit liktidig öfver hela
l.

edan trehörningen Östergarn—Visby—Västergarn, hvars
nkt är Gotlands gamla centralort Roma, synes hafva bil-
hufvudhärd för utvecklingen *ia* > *ie*, tyckes det, som om
samma trakt hade varit påfallande konservativ i behand-
af *R*.

isom ledning för bedömandet af utvecklingen *R* > *r* i
nejd tjänar en känd grupp af minnesmärken, näml. Hogrän-
Stenkumla-stenarna och Sjonhem-stenarna, hvilka alla

[1] Iakttagelsen att *ie*-formerna gruppera sig kring färdvägarna öfver Got-
de mig till en början på den tanken, att de kunde leda sitt ursprung
ergötland. Men mot denna förmodan har prof. Lidén med rätta an-
tt det framåtverkande *i*-omljudet synes hafva uppträdt förr på Got-
på svenska fastlandet.

anses härstamma från senare hälften af 1000-talet. På grund en teckning af P. A. Säve (S. 170 II; jfr äfven Stephens 712—713) är jag benägen att till denna grupp föra också ena Halla-fragmentet (Säve 88).

På alla dessa stenar är *R* bevaradt, utom i ställning e dental konsonant. Dock finnes på Sjonhem-stenarna intet ex pel på vare sig *r* eller *R* efter icke dental konsonant. Beläg äro följande[1]:

Stenkumla (82) *butmuntr, butraifR*.
» (83) *butmuntr, betr. uiR, butraifR*.
Hogrän (84) *sigmutr* (bis), *kaiRuiþr, kaiRlaifR, nemR, aR, sumaR ormaluR*.
Sjonhem (89) *roþfo(s)aR, aR*.
» (89) *tauþr, roþanþr, roþkutr, roþar, þiR, iRu*.
» (90) *utr, haitiR*[2].
Halla (88) *(k)aiRielmR*.

Bestämdt afvikande från förhållandena på nämnda g af stenar gestaltar sig behandlingen af *R* på Boge-stenen, på dre-stenarna och på Hemse-fragmentet. Boge-stenen är, j Stenkumla, Hogrän- och Sjonhem-stenarna, den enda någorl väl bevarade runsten af bildstenstyp med tvärbalk omedelbar der halfrundens bas och runor på tvärbalken: den måste i hufvudsak samtidig med dessa och är sannolikt äldre än Ho (Boge saknar stunget *k*). Emellertid förekommer *R* alls icke på d sten. Vi finna där i stället formerna *kuntraifr* och *-uatar* (g Ardre III är ett halfsekel äldre än Hogrän-gruppen, men h äfven efter icke-dental konsonant. Må man jämföra *Lik* och *kuþ* på Ardre III med *kaiRlaifR* och *bro* på Hogrän. nom behandlingen af gammalt *b* och beteckningen af *ō* be Ardre III sin högre ålder, likaså genom frånvaron af stung men i behandlingen af *R* har den hunnit framom Hogrän. på Ardre-stenarna V och VII, hvilka jag äfven anser vara än Hogrän, visa sig rubbningar af den gamla fördelningen och *r* till och med i ställning efter vokal. Ville man ar

[1] Jag ser bort från analogiskt ombildade former, sådana som *uuþiR*, *eftiR, furiR*.

[2] Wallin, *Runographia* II, sid. 151 läser: *iftir, han, haitiR*. Lil 1594 har genom felcitat: *iftiR, hon, haitir*.

:idig utveckling *R > r* finge man göra Ardre V—VII hela två
teg yngre än Hogrän, ett antagande, som synes mig vä-
äfven under förutsättning att kristendomen kom *något* ti-
till den stora färdvägen tvärs öfver Gotland än till byg-
på sidan om dem.

Hemse-fragmentet, som till sin teknik väsentligen öfver-
mmer med Ardre I, II, V och VI och som anträffats på
raffält från 900—1000-talen, har formen *kairalf*, alltså *r*
efter hufvudtonig vokal.

Från tre olika socknar (Boge, Ardre, Hemse) hafva vi så
vittnesbörd om en tidig öfvergång *R > r*, och med särskild
n till Hemse-fragmentet förefaller det, som om denna öf-
ng varit fullbordad i alla ställningar redan före år 1100.
dra sidan hafva vi från Romatrakten, som ju äfven i be-
ngen af brytningsdiftongen *ia* intog en särställning, vitt-
rd om bevaradt *R* i de flesta ställningar ännu under 1000-
senare del.

Ett något senare stadium än Halla-fragmentet Säve 88
Halla-fragmentet 87 representera. Vi finna där formerna
legiR, — *naR*, men *leybika(r?)*[1].

Säregen är behandlingen af *R* på Tofte-stenen (96).
Hos P. A. Säve (S. 170 II) finnas teckningar af densamma[2].
ı är en medeltida kristen grafsten af den sedvanliga rektan-
formen. På midtfältet synes en man, som bedjande sträc-
op händerna mot ett gloria-prydt helgon. Alfabetet visar
fallande öfverensstämmelse med Åkirkeby-dopfuntens. Dif-
erna bestå väsentligen däri, att Tofte-stenen ett par gånger
nsidig, åt höger vänd bistaf för *t* och *d*. Påfallande är
r båda inskrifterna gemensamma, sällsynta runan för *ng*,
kirkeby *kunungaR*, Tofte *sanktus*). Runan *R* finna vi på
stenen icke blott i formerna *runaR*[3], *miskunaR*, *friþgaiR*,
äfven i *alualdR*, *roþaiþR*, ja till och med i *kieRa*. Då *R* i
stnämnda ordet saknar hvarje etymologiskt berättigande,
efter dental på en sten med 1200-talets alfabet måste

---

[1] P. A. Säves teckning (S. 170 II) visar tydligt stunget *y*. C. Säve läser
r).

[2] En mindre god afbildning finnes hos *Sjöborg*, III, pl. 59, fig. 192.

[3] Liljegren har oriktigt *runar*.

betraktas som en grof anakronism, anser jag det sannolikt, att Tofte-stenens ristare ej känt skillnaden mellan de båda *r*-ljuden och begagnat runan *R* blott för att efterlikna vissa förebilder, dem han emellertid missuppfattat[1].

Liljegren 1707, Lärbro, har *botlikRRaR*, hvilket måste bero på felläsning. På Wallins afbildning (*Runographia* I sid. 62) motsvaras dessa *R* af en runtyp, bestående af hufvudstaf och en från midten af denna i båge åt höger nedåt gående bistaf. Samma typ användes för att beteckna *r* i *her*. Säve sid. 74, not. 80 föreslår läsningen *Botliknar*. Inskriften kan tills vidare icke lämna någon ledning vid bedömandet af behandlingen af *R*.

Icke vidare upplysande är användningen af *R* i följande fall: *--kaiR*, *iftiR* på Habblingbo-bildstenen, Stephens II 708, III 131, *Sveriges historia* I sid. 336 (Lilj. 1575 har *iftir*, P. A. Säve S. 170 II *eftiR*). Stenen torde vara ungefär samtidig med Ardre-stenarna. *—kiaR?* Lilj. 1574. *HuiliR* Lilj. 1727, men *huilis* enligt Säve 53. *GaiRuair* Wallin *Runographia* II s. 139, men *Geirvalr* Lilj. 1738. På ett fragment från Mästerby läses *uaR*, Säve 149 har *bateR*: *noster*. Jfr R. 623,4 sid. 258—259. På grund af stridiga läsningar har jag ej någon mening om användningen af *R* i Hejnum-inskriften Lilj. 1725, Säve 51. Lilj. 1773 *siRþu* är af Säve (142) ändradt till *snoþu*.

Inskriften på Hörsne dörren (70) skulle förtjäna en noggrann undersökning. Wallin[2] (*Runogr.* II s. 154) läser: *faR-naltr . iarnnaþi . tur*.

Den inhuggning, som Wallin uppfattat såsom den inre bistafven af ett *f*, har C. Säve[3] ansett vara en punkt i ett *k* (jfr

[1] För Lye-stenen (122) torde denna förklaring ej behöfva tagas i anspråk. P. A. Säves teckning, S. 170 II, öfverensstämmer visserligen (jfr Wimmer, *Akirkeby* sid. 73—74) med Stephens II 752, och måste framkalla läsningen *iakaupR* (eller *iakaupan*). Men, såsom Wimmer framhåller, skrifva de äldre auktorerna i allmänhet *iakaupr*. Till de af Wimmer citerade källorna kunna ännu fogas J. H. Schröders *Runographia Gothlandiæ revisa, aucta et illustrata*, Upsala 1835 och Linnés *Gotländska resa* sid. 236. Å andra sidan har Sjöborg II sid. 25 *iakaupR*, men detta betyder intet, emedan *R* missbrukas äfven på andra ställen i Sjöborgs läsning af denna inskrift.

[2] Liljegrens källa. Jfr Lilj. 1947.

[3] Likaså P. A. Säve enligt en teckning S. 170 II.

Säve 70 och not 25 sid. 69). Läsa vi *gaRualtr* ($<$ **GaiRualdr,* jfr *gairualtr,* Säve 81) är runan *R* riktigt anbragt. Läsa vi åter *faRualtr*[1] få vi antaga en felaktig användning af *R* liknande den på Tofte-stenen.

Hörsne-inskriften är anbragt på ett järnbeslag på dörren till sakristian[2].

Enligt en förteckning från medeltiden skall Hörsne kyrka vara uppförd år 1239[3]. Då dylika uppgifter, som bekant, ofta hänföra sig till reparationer af kyrkorna, får man ej fästa för stort afseende vid dem. Om byggnadsstilen säger Brunius (loc. cit.): »Tornet företer ren rundbågs-stil, hvadan det är äldre än skeppet, koret och sakristian, i hvilka förmärkes idel spetsbågs-stil.» Sid. 209 säges åter, att sakristian har ett tunnhvalf och ett litet rundbågigt fönster.

Järnbeslaget *kan* naturligtvis hafva tillhört kyrkan redan från första början, och vid ombyggnaden hafva anbragts på en ny dörr. De meddelade uppgifterna tillåta sålunda icke någon säker datering, men i det stora hela förefaller det dock sannolikt, att inskriften ej är äldre än från 1100-talet. Är läsningen *gaRualtr* riktig, skulle vi sålunda få en intressant motsats mellan Hemse-stenens *kairalf* från 1000-talet och Hörsne-beslagets *gaRualtr* från 1100-talet.

Hörsne ligger vid pass en mil från Halla, hvilken socken säkert hör till det i fråga om behandlingen af *R* konservativa området.

Skulle någon ännu tvifla på, att öfvergången *R* > *r* skett oliktidigt i olika trakter af Gotland, hänvisar jag till Åkirkeby-inskriften och till en jämförelse mellan denna och Ardre-stenarna.

Wimmer anser dopfunten vara förfärdigad c. 1280. Hildebrand har (*Månadsblad* 1887, sid. 179 ff.) utan tvifvel på goda skäl framhållit, att dopfunten måste vara äldre, och hänför den till 1200-talets första början. Det är ju tänkbart, att någon tredje forskare vill skjuta dess tillverkningsår ännu något längre tillbaka i tiden. Men från hvilken synpunkt vi än se saken, är

---

[1] Jfr *Farborn* på Sanda-bildstenen (Stephens II 777), *Farulfr* (Lilj. 602 m. fl.), *Farþign* (Lilj. 1071).

[2] Jfr Säve 70, Brunius II sid. 208.

[3] Brunius II, sid. 210.

det omöjligt att bestrida, att Åkirkeby-funten är ofantligt mycket yngre än Ardre-stenarna. Dessa äro hedniska eller tillhöra på sin höjd brytningstiden mellan hedendom och kristendom. Åkirkeby-funten är skapad under en kristendomens blomstringstid. Ardre-stenarna hafva blott två stungna runor; Åkirkeby-funten har ett ovanligt högt utveckladt system af stungna runor. Ardre-stenarna teckna spirantiskt *g* med *k* (*ofurmakum*, Ardre IV), Åkirkeby med *h* (*nehldu, sihrafR*)[1]. På Ardre III tecknas gammalt *b* med *b* (*likraibr*) och *ó* med *u* (*kuþ*) Åkirkeby använder för dessa ändamål *f* och *o* (*sihrafR, orum*).

Oaktadt dopfunten sålunda utan all gensägelse är vida yngre än Ardre-stenarna (skillnaden är äfven efter *lägsta* beräkning större än 100 år) använder Åkirkeby-inskriftens ristare med en konsekvens, som knappast tillåter oss att tänka på traditionell skrifning utan underlag i talspråket, *R* för gammalt *z* utom i ställning efter dental. Ardre-stenarna hafva däremot *aldrig* *R* för gammalt *z* efter konsonant och icke ens alltid efter vokal. Jag hänvisar särskildt till en jämförelse mellan följande former:

Ardre:	*likraibr*	*liknatar*
	raþialbr	*roþiauþar*
Åkirkeby:	*sihrafR*	*kunungaR* (bis).

Till mitt sista argument emot antagandet af en samtidig utveckling *R* > *r* öfver hela Gotland måste fogas en påminnelse om, att Åkirkeby-dopfunten finnes på icke-gotländskt område, och att inskriftens språk bär spår af att ristaren, ehuru utan tvifvel gotlänning till börden, varit utsatt för inflytanden från annat håll. Jag syftar på formen *leysti*. Digrafen *ey* kan vara en beteckning för det ljud, hvilket gotlänningarne substituera för ogutniske mäns långa *ö*-ljud. Detta ljud är, groft taget, att likställa med diftongen *öy* (jfr Noreen, *Sv. Landsm.* I, s. 350), men måste i fgotl. runskrift antaga formen *ey*, emedan det gotl. runalfabetet saknade tecken för *ö*-ljudet. G. L. cod. B skrifver däremot i ett liknande fall *öy* (*döyr*, Add. 2). Men det är ej omöjligt, att *i*-omljudet af *au* c. 1200 ännu mångenstädes utom Gotland uttaltes som *öy* (jfr *Altschw. Gr.* § 126,2), och att dopfuntens *(l)ey(sti)* direkt afspeglar detta uttal.

[1] Jfr Wimmer *Åkirkeby*, sid. 71.

hvilket fall som hälst finna vi, att den gotländska runinskrift,
gast af alla fasthåller vid bruket af *R*. d. v. s. Åkirkeby-
en, visar spår af ett uttal, som förekom på svenska fast-
. Den trakt af Gotland, i hvilken den i bruket af *R* kon-
a Hogrän-gruppen anträffats, genomkorsas af vägarna
Roma och närmaste hamnar. Är det icke tänkbart, att
kala konservatismen i behandlingen af *R* berodde på en
liflig förbindelse med fastlandet? Svaret på denna fråga
ej lämna utan att hafva ägnat de östgötska runstenarna
ående studium. Jag har icke velat fördröja publikationen
re-stenarnas inskrifter genom att ingå på detta ämne i
Men jag önskar framhålla följande fakta.
Det synes för hvar dag som går blifva klarare, att föstg.
otl. visa anmärkningsvärda paralleller med hvarandra[2]. Jag
r till följande kända fall: Rökstenen: *þiaurikR*. fgotl.
Rök: *satint*, G. L. *bierint*, *querrant*. Rökgruppens alfa-
ekommer på Gotland (Tjängvide, Pilgårds). I fråga om
ingen föreligga paralleller mellan vissa östgötska dialek-
fgotl. Jfr Noreen, *Altschw. Gr.* § 122, Bugge, *Rök*. I, sid.
. II, sid. 78—79, Kock, *Arkiv* XVII, sid. 175. Härtill
ännu fogas, att pron. *nakuar* är karaktäristiskt för Öster-
(Noreen, *Gesch. d. nord. Spr.* sid. 544) och cod. B af
Schlyters upplaga, sid 12, not. 28).
Man anser i allmänhet, att *R* hållit sig ovanligt länge i
ötland och Småland. Detta antagande utgör basen för den
förklaringen af de *r*-lösa ändelsernas ymnighet i östg.
mål. urkunder (Noreen, *Altschw. Gr.* § 321). I de hos
n förtecknade östg. och smål. runinskrifterna förekom-
19 ggr efter icke-dental konsonant, *r* en gång (Lilj. 1096
r är felcitat, Bautil har *HruRikR*). I Upland däremot
mer efter icke-dental konsonant *R* ej i 20 % af alla
r i öfver 80 %. Denna olikhet beror antagligen till en
på, att bruket att resa runstenar upphörde i Göta land
i Svealand. Men den *kan* också delvis bero på, att *R*
les längre i Östergötland och Småland än i Upland.

Sproge socken ligger på västkusten af Gotland (se sid. 51, not 4).
Vikten af mom. 1 framhölls, under hänvisning till formen *þiaurikR*,
Noreen på seminariemötet den 1 okt. 1900 i anslutning till min hy-
spår af östgötskt inflytande på gotländskan.

Bihang.

a. Om en ny metod för kopiering af runinskrifter.

Under min andra vistelse på Gotland föreslog kand. Wennersten, att vi skulle låta taga aftryck af några runstenar enligt den metod, som användes vid stereotypering. Jag fann förslaget mycket tilltalande. Närmare upplysningar om tillvägagåendet lämnades med stor beredvillighet af hr A. Danielson, redaktör för Gotlands Allehanda, och en hel serie afgjutningar togos af hr John Wengedahl, anställd vid nämnda tidning.

Metoden är följande:

Stenen beströs med talk. Öfver densamma bredes en fuktig skifva, sammansatt af följande olika beståndsdelar:

8 ark fint silkespapper (»india silk»).
2 ark mjukt filtrerpapper.
1 ark hårdt limmadt skrifpapper.
1 ark koppartryckpapper.

Mellan alla de olika papperen bredes ett tunt lager af klister.

Den sålunda sammansatta skifvan klappas med en härd borste, till dess den format sig efter stenen. Den kan strax aftagas, och om den torkas i stark värme, är den inom några minuter fullkomligt hård, lätt handterlig och alls icke ömtålig.

Äfven om den sten, som skall kopieras, har en något buktig yta, kan aftrycket göras plant, i det man före torkningen fattar pappersskifvan i två hörn och slår dess afvigsida mot en plan yta. Aftrycket på rätsidan lider ej af denna behandling.

En ännu solidare kopia än den hårdnade pappersmassan får man genom att begagna denna som negativ och taga en metallgjutning af densamma.

Hr John Wengedahl har för min räkning tagit två metallafgjutningar af Pilgärds-stenen (*Runverser*, sid. 354), samt ett par af hvardera Stenhuse-stenen. En afgjutning af Pilgårds-stenen och en af den ena Stenhuse-stenen tillhöra numera Statens historiska museum.

Stenhuse-stenarna finnas ingenstädes omtalade i den tryckta litteraturen. Min kunskap om dem härrör från kand. Wennersten, som haft kännedom om dem allt från sin barndom, och

dessutom fäst min uppmärksamhet vid, att de finnas om- och aftecknade i P. A. Säves efterlämnade papper (Up- niv. bibl. R. 625,12, s. 45 och R. 623,5 s. 795).

Stenhuse-stenarna hafva stått som dörrpost-stenar vid in- n till ett hus från 1600-talet, hörande till Stenhuse gård i socken. Huset refs sommaren 1900. Kort efteråt begaf jag sällskap med kand. Wennersten för att leta efter stenarna. ena anträffades liggande på en bakgård (hos Wetterlunds, use gårds mark). Den andra låg som trappsten vid Bot- gård (Kristianssons) invid Sanda station.

Aftrycket af sistnämnda sten lyckades ej väl, emedan in- n var svåråtkomlig.

Herr Wengedahls kopior af den andra Stenhuse-stenen erlunds) ha däremot lyckats förträffligt.

Ett tolkningsförsök af Stephens meddelas af P. A. Säve 3,5 s. 795.

b. Om inskriften på dopfunten i Barlingbo.

Afvikande från de hos C. Säve (85) meddelade läsningarna, ganska nära öfverensstämmelse med några anteckningar A. Säve (S. 170 I) läser jag på grund af autopsi på de ade personernas och sinnebildernas glorior (Mattheus-än- gloria är sönderslagen):

) **m*a*ri*a*** (med vändrunor), 2) **markus,** 3) **m*a***[ria], 4) — —, **anes,** 6) **luks last** : **geari** : **a** : **posuli.**

På hufvudstafven af *u* i *luks* synas två sneda streck, af det ena observerats af bröderna Säve och gifvit upphof ningen *lauks*. Emedan inskriften är öfverdragen med olje- kan jag ej afgöra, huruvida båda dessa streck äro inhuggna ens något af dem.

hvarje fall är det klart, att *luks* betyder *Lukas*[1]. För- ngen var nödvändig, emedan namnet är hopträngdt mel- ornen (öronen?) på apostla-symbolen. *last* kan jag ej man väntar på detta ställe stenhuggarens namn. *geari* dentallöst preteritum (Noreen, *Gesch. d. nord. Spr.* s. *a:posuli* uppfattar jag som ett ord. Det är ingalunda ovan- att ord på runstenar klyfvas itu genom ett inskjutet ord-

[1] Detta framhålles äfven af P. A. Säve, S. 170 I.

skillnadstecken. Jfr Säve 30 *Kr:istus,* Säve 75 *kaup:te*, Säve 167 *kiarþ:i.*

aposuli är trol. acc. pl. af ett ord, som betyder apostel. Söderwalls ordbok upptager bl. a. formerna: sg. *apostol, apostel. apostil, apostiill,* pl. *apostolar, apostlar, aposlar.* Ordet har sålunda i sin böjning vacklat mellan synkopering och icke-synkopering. I de synkoperade formerna borde *t* falla på grund af trekonsonantisk förbindelse, men i de osynkoperade borde *t* kvarstå. Genom utjämning har *t*, såsom formen *apostlar* visar, stundom inkommit i synkoperade former. Då är det ju rimligt, att utjämning skett äfven i motsatt riktning, och *t* försvunnit ur osynkoperade former. En ack. pl. **aposula* är sålunda ingalunda oväntad. Det enda som kunde frappera i formen *aposuli* är ändelsen *i*. Men i nygutniskan synes *i*-stamsböjningen haft en mycket stor utbredning på Neogards tid. Neogard säger (§ 19): »IR är terminatio plur. num. mask. gen. . . . . hestir, stutir . . . . hundir, sorkir . . . .»

c. Boge-, Hogrän- och Sjonhem-stenarna

(89, 90) har jag studerat i fornsalen i Visby samt med ledning af fotografier, tagna af kand. Wennersten. Studiet af Hogränstenen underlättas genom en på stenen uppklistrad läsning.

Den första Sjonhem-stenen (Säve 89) har efter min mening *hielbin*, icke *haelbin*. Linjen snedt öfver *i* utgår från runskriftens öfre ram och torde uppkommit genom att mejseln slintat vid inhuggningen af ramen. *A*-runan är belagd 17 ggr på denna sten, och ingenstädes når bistafven inskriftens ram. Till vänster om hufvudstafven har tvärlinjen på den förmenta *a*-runan större bredd än en vanlig staf.

Boge-stenens *heilbi* (P. A. Säve, R. 623,5 s. 796, har oriktigt *hailbi*) uppfattar jag som en felskrifning för *hielbi*.

Fotografier af *Stenkumla*-stenarna, som genom prof. Söderbergs välvilja varit tillgängliga för medlemmarna af nordiska seminariet i Upsala, hafva varit mig till icke ringa gagn.

d. Stånga-stenen.

I Stånga kyrka har kand. Wennersten funnit, undersökt och fotograferat ett runstensfragment af sandsten. Fig. VIII är

eproduktion af en teckning, utförd af artisten O. Sörling kand. Wennerstens fotografier. Med hänsyn till tekniken stenen stor likhet med Ardre-stenarna V och VI.

Tyvärr äro kanterna till stor del afslagna, så att blott ett runor äro oskadade.

Med ledning af fotografierna tycker jag mig kunna läsa

: —R au*k* : bo—

: —*a* · ni · u*iii*a—[1]

Dimensionerna äro enl. kand. Wennersten:

Största bredden 57,5 cm, största höjden 39 cm, tjockleken n.

Runan *a* i *auk* är 5 cm hög, runornas djup är 3 mm.

Bottenfältets djup är 6 mm.

Sidan *a* synes hafva varit helt öfverdragen med en mörk brun-röd färg, som i bottenfältet ljusnade vid skrapning.

På sidan *b* syntes svaga spår af rödaktig färg på två ställ- f bottenfältet. Denna sida var till stor del öfversmetad murbruk och angripen af vittring.

ågra på Gotland funna fornsaker från vikingatiden af säkert främmande ursprung.

(Förvarade i Statens historiska museum)[2].

Af

Oscar Almgren.

A) *Typer från svenska fastlandet.*

a) Ovala spännbucklor:

7814: 1, ungefär som Montelius, Svenska fornsaker, fig. 547: från ett graffält vid stranden strax söder om Visby.

6705, som Montelius 556: Klintebys i Klinte socken.

4078, två underskållor till bucklor som Montelius 551, 554 —556, ej fullt färdiggjorda: Smiss i Eke socken (se anm. 1).

[1] Bistafven till det sista *a* är rätt svagt markerad och framträder ej på II.

[2] Här upptagas ej några exemplar, för hvilka icke finnas närmare fynd- er än »Gotland».

b) Treflikigt spänne (jfr Montelius 552):

Inv. 4533: Apse i Burs socken.

c) Likarmade spännen (jfr Montelius 566):

» 4027: Träskvälder i Tingstäde socken.

» 10046: Furubjärs i samma socken.

» 10950: Snäckgärdet strax norr om Visby.

» 8920 : 2 (fragment): Unsarfve i Halla socken.

d) Små runda spännen (jfr Montelius 578):

» 4078, 3 stycken gjutna på en gång och ännu samm hängande: Smiss i Eke socken (se anm. 1).

» 7897: Hemse socken.

e) Större runda spännen (jfr Montelius 579):

» 1686: Bäcks i Akebäck socken.

» 10950: Snäckgärdet norr om Visby.

B) *Typer från länderna öster om Östersjön.*

a) Finska runda spännen som Aspelin, Antiquités du N finno-ougrien, n:r 1419:

» 5731: Buskevik i Västerhejde socken.

» 10365: Kräklingbo socken.

» 11137: Bro socken.

b) Oval spännbuckla af lifländsk typ (jfr Aspelin 2080

» 8064 : 117: Havor i Habblingbo socken.

c) Nålhufvud som Aspelin 2084, från Lifland eller Estl

» 9831: Västerhejde socken.

d) Nålhufvud som Aspelin 2063, från samma trakt:

» 9515: Petsarfve i Norrlanda socken.

e) Annat nålhufvud af rysk typ:

» 4078: Smiss i Eke socken.

Anm. 1. Fyndet inv. 4078 från Smiss i Eke socken inneh förutom de ofvan omtalade, ej fullt färdiggjorda fem spän af svenska fastlandstyper och nålhufvudet af rysk typ, åtsk föremål, hvilka otvetydigt gifva vid handen, att det utgjo metallarbetares förråd, som af någon anledning blifvit gör jorden (jfr Montelius, Svenska fornsaker, text till n:r 493 katalogen öfver Statens historiska museum, 6:te uppl., s. 4

Anm. 2. I Östergarns socken är funnet ett rundt sp

(inv. 8350: 22) af en för Gotland eljest främmande form, hvars härkomst dock f. n. ej kan närmare angifvas, och som möjligen är något äldre än vikingatiden.

Till sist ber jag att få uttala mina hjärtliga tacksägelser till *Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien*, professorerna *A. Noreen*, *E. Lidén* och *G. Lindström*, docenterna *O. Almgren*, *O. v. Friesen* och *U. Lindelöf*, d:r *E. H. Lind*, d:r *E. Eckhoff* och kand. *O. W. Wennersten*.

Vitterhetsakademien har ställt till mitt förfogande utmärkta fotografier af Ardre-stenarna. Dessa fotografier ligga till grund för de medföljande afbildningarna i autotypi.

Professor Noreen har tillåtit mig att under höstterminen 1900 i nordiska seminariet hålla två föredrag om Ardre-stenarna. Den diskussion, som följde på föredragen, och i hvilken främst prof. Noreen och doc. v. Friesen deltogo, har varit mig till allra största nytta.

Meddelanden af vikt har jag mottagit af alla de ofvannämnde forskarne.

Kand. Wennersten har bisprungit mig på mångahanda sätt under våra gemensamma färder, och vid utarbetandet af denna uppsats har hans noggranna kännedom af litteraturen om Gotland i hög grad underlättat och befordrat mitt arbete.

Härtill tio planscher och en karta.

Förkortningar.

Analecta Gothlandensia Walliniana, handskrift af Jör. Wallin i Kalmar läroverks bibliotek. Närmare hos W. Molér. Bidrag till en gotländsk bibliografi. Stockholm 1890, sid. 36. Tyvärr känner jag skriften blott genom utdrag, gjorda af P. A. Säve.

Brunius, C. G. Gotlands konsthistoria. Lund 1864—1866.

Gautau-Minning. Handskrift af Lars Neogard (jfr sid. 48). Afskrift i Visby allm. läroverks bibliotek, se Molér, sid. 19.

Hilfeling, C. G. G. Resejournaler och teckningar. Se Molér, sid. 46—48. Originalet tillhör Kgl. bibl. i Stockholm, men är utlånadt till Lund och har ej varit tillgängligt för mig. Afskrifter tillhöriga Visby allm. läroverks bibl. och Gotlands nation kunna ej ersätta originalet.

Liljegren och Brunius. Nordiska fornlemningar. Stockholm 1819—1823.

Lindström, G. Anteckningar om Gotlands medeltid, I, II. Stockholm 1892 och 1895.

Monumenta Danica af Ole Worm. København 1642.

R. 623 och 625, se *S. 170*.

Runographia Gothlandica I, II af G. Wallin. Acta Soc. Reg. Scient. Ups. ad 1743, sid. 55—80, samt 1744—1750 sid. 120—158.

Runverser af E. Brate och S. Bugge. Antiqvarisk Tidskrift för Sverige X. 1.

Rök I = S. Bugge. Tolkning af Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland. Antiqvarisk Tidskrift V.

Rök II = S. Bugge. Om Runeindskrifterne paa Rökstenen i Östergötland og paa Fonnaas-spænden fra Rendalen i Norge. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens handlingar 11: 3.

S. 170, I och II. R. 623 och 625 = signa för P. A. Säves efterlämnade anteckningar, förvarade i Upsala univ. bibliotek.

Sjöborg, N. H. Samlingar för nordens fornälskare. Stockholm 1822—1830.

Säve, C. Gutniska urkunder. Stockholm 1859.

Söderberg, Sven, Om några nyfunna gotländska runinskrifter. Filologiska sällskapets i Lund förhandlingar 1881—1888, sid. 8—14.

Åkirkeby, L. F. Wimmer, Døbefonten i Åkirkeby kirke. København 1887.

Rättelser.

Sid.		rad/not			står:		läs:
Sid.	9,	rad	13	nedifr.	står: af	läs:	af en
»	18,	not	3		» Liljegren	»	Hildebrand
»	24,	rad	12	»	» **ofurmakum.**	»	**ofurmakum**
»	24	»	3	»	» Ni[colaus]	»	Ni[colai]
»	30	»	17	»	» smycke	»	halssmycke
»	17	not	2		» elementarläroverks	»	högre allmänna läroverks

Über die Runeninschriften
auf den
Ardre-Steinen (Gotland).

Abriss des obigen Aufsatzes.

eim Umbau der Kirche in *Ardre* wurden im Sommer und 1900 mehrere mit Bildern und Runeninschriften versehene unter dem Fussboden gefunden. Die Steine werden jetzt atsmuseum in Stockholm aufbewahrt. Mit Ausnahme grossen Bildsteines ohne Runen werden sie unten (Fig. abgebildet, und zwar in chronologischer Reihenfolge. eine I und II halte ich wegen der ähnlichen Form für lterig, ebenso V und VI. Punktiertes *y* tritt erst auf teine III auf; *óss* (früher *úr*) als Zeichen für *ó* erst auf eine IV. Postkonsonantisches *R* ist auf keinem der Ardre- erhalten, auf I und II fehlen jedoch Beispiele. Nach item Vokal ist *R* erhalten auf I, nicht aber auf V und Analogisch eingeführtes *R* zeigt sich in der Präposition *hebtiR)* und in den Verwandtschaftswörtern *(totuR)* erst n jüngsten Steine (VII).

Der Stein I kann nicht älter sein als ungefähr vom 990, weil der mit ihm gleichalterige Stein II ein punktier- hat, eine Rune, die vor 995 nicht belegt ist; vor 980 ist upt keine punktierte Rune angetroffen worden. Keiner en Ardre-Steinen wird einer späteren Zeit angehören als itte des elften Jahrhunderts. Auf den mit Runen ver- n Bildsteinen aus der zweiten Hälfte des elften Jahrhun- Stenkumla, Boge, Sjonhem, Hogrän) finden sich oft kirch- hrasen, das Kreuz pflegt in der Ornamentik in den Vor- nd zu treten und tut es immer, wo die kirchlichen Phra-

sen fehlen. Auf den Ardre-steinen findet sich kein kirchliches Wort, und das Kreuz wird höchstens als Interpunktionszeichen gebraucht, während heidnische Figuren wie Odin auf dem Sleipner (I), Drachen und Kämpfer mit Axt, Schwert und Speer den grössten Raum der Bildflächen ausfüllen.

Auf dem Steine III finden wir *b* als Zeichen für altes *h*. *u* als Zeichen für langes *ó*. beides Erscheinungen, die im 10. Jahrhundert häufig vorkommen, später dagegen selten. Da der Stein III andererseits wegen der punktierten Runen *e* und *y* kaum älter sein kann als der Sjælle-Stein in Dänemark (1000—1010) vermute ich, dass er dem Anfang des 11. Jahrhunderts angehört, was ja auch mit der Datierung der ganzen Gruppe (c. 990—c. 1050) gut übereinstimmt.

Der Datierung der Ardre-Steine knüpfe ich einige Betrachtungen über den Eintritt des progressiven *i*-Umlautes *(ia > ie)* und den Uebergang R > *r* auf Gotland an. Ich versuche zu zeigen, dass das *ie* sich von der Gegend *Roma—Visby* aus längs den Verkehrsstrassen *Roma—Östergarn, Roma—Västergarn—Klintehamn*, und *Visby—Kappelshamn—Fårösund—Slite* verbreitet hat. Von der Entwickelung *ia > ie* unberührt blieben *Süd-Gotland, Fårö* und vielleicht die Gegend zwischen den Strassen *Visby—Roma—Östergarn* und *Visby—Kappelshamn—Slite*. Auf Süd-Gotland hat sich das *ia* in einigen Fällen bis in die Neuzeit erhalten. In dem *ie*-Gebiete wurde altes *iā* erst im 15. Jahrhundert durch *iė* verdrängt, während *iĕ (<iă)* schon im 11. Jahrh. auftritt.

Die Richtung der alten Verkehrsstrassen lässt sich ziemlich sicher beurteilen, weil es bekannt ist, das Roma der Centralort war (das *Gutnalþing* wurde dort abgehalten) und die Anzahl der guten Häfen auf Gotland sehr beschränkt ist. Ausserdem hat D:r O. Almgren gezeigt, dass, abgesehen von einigen Funden auf Süd-Gotland, nicht-gotländische Gegenstände aus der Vikingerzeit nur an den Strassen *Visby—Roma—Östergarn* und *Visby—Kappelshamn* und bei *Klintehamn* angetroffen worden sind.

Über die Ausdehnung des *ie*-Gebietes und die Fundorte fremder Gegenstände aus der Vikingerzeit giebt die Fig. IX Aufschluss.

Auch der Übergang R > *r* hat sich meines Erachtens in verschiedenen Gegenden Gotlands zu verschiedenen Zeiten voll-

zogen. Konservativ in Bezug auf das *R* ist eine Gruppe von Inschriften innerhalb des Dreiecks *Visby—Östergarn—Västergarn* und vor Allem die Inschrift auf dem Taufbecken von Åkirkeby, deren nichtgotländische Form *leysti* eine Sprachmischung andeutet. Ich vermute, dass der lokale Konservatismus in der Behandlung von *R* dem Verkehr mit dem Festlande, besonders Östergötland, zuzuschreiben ist.

Auf drei Steinen wurde in den Vertiefungen rother Farbstoff (Mennig) gefunden. Die Hypothese von Brate, wonach die Runen nicht nur geritzt, sondern auch gefärbt wurden, hat sich somit als richtig erwiesen.

Im Anhang *a* wird über eine neue Methode für die Abklatschung von Runeninschriften berichtet.

Der Fig. VIII abgebildete Runenstein ist im Kirchspiel *Stånga* gefunden worden.

Fig. I.

Ardre-stenen n:o I.

Fig. II.

Ardre-stenen n:o II.

Fig. III a.

Sidan a.

Ardre-stenen n:o III.

Fig. III b.

Sidan b.

Ardre-stenen n:o III.

Fig. IV a.

Sidan a.
Ardre-stenen n:o IV.

Fig. IV b.

Sidan b.

Ardre-stenen n:o IV.

Digitized by Google

Ardre-stenen n:o V.

Ardre-stenen n:o VI.

Fig. VII a.

Sidan a.
Ardre-stenen n:o VII.

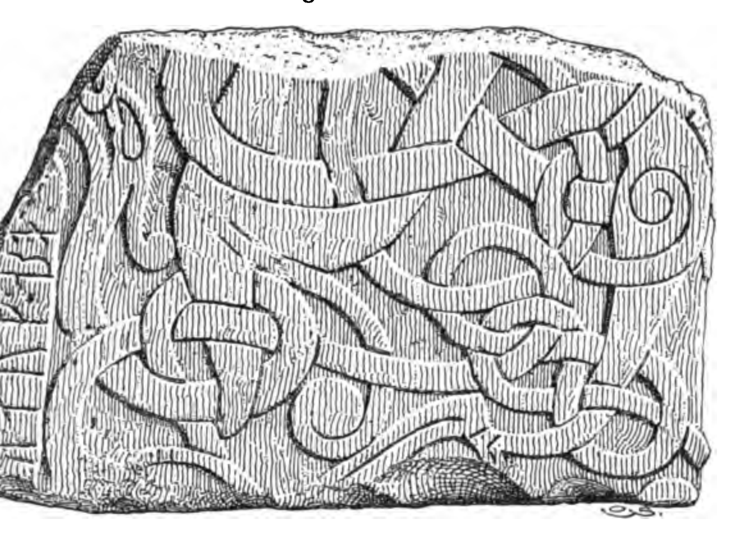
Fig. VII b.

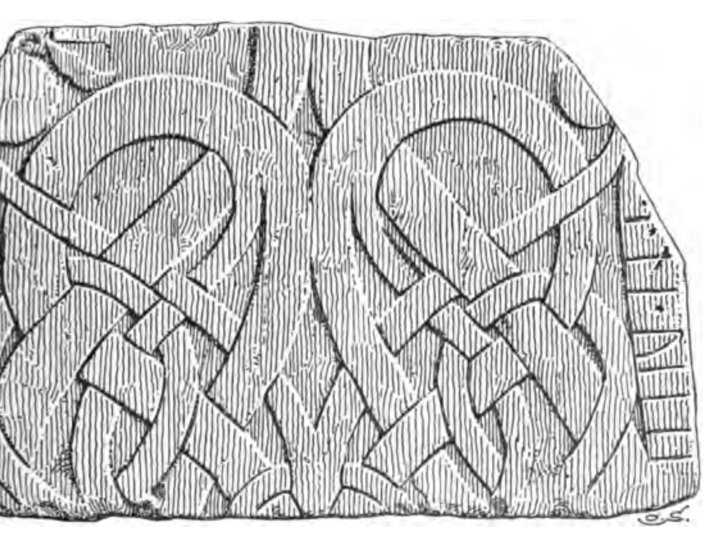
Sidan b.
Ardre-stenen n:o VII.

Fig. VIII.

Sidan a.

Sidan b.
Stånga-stenen.

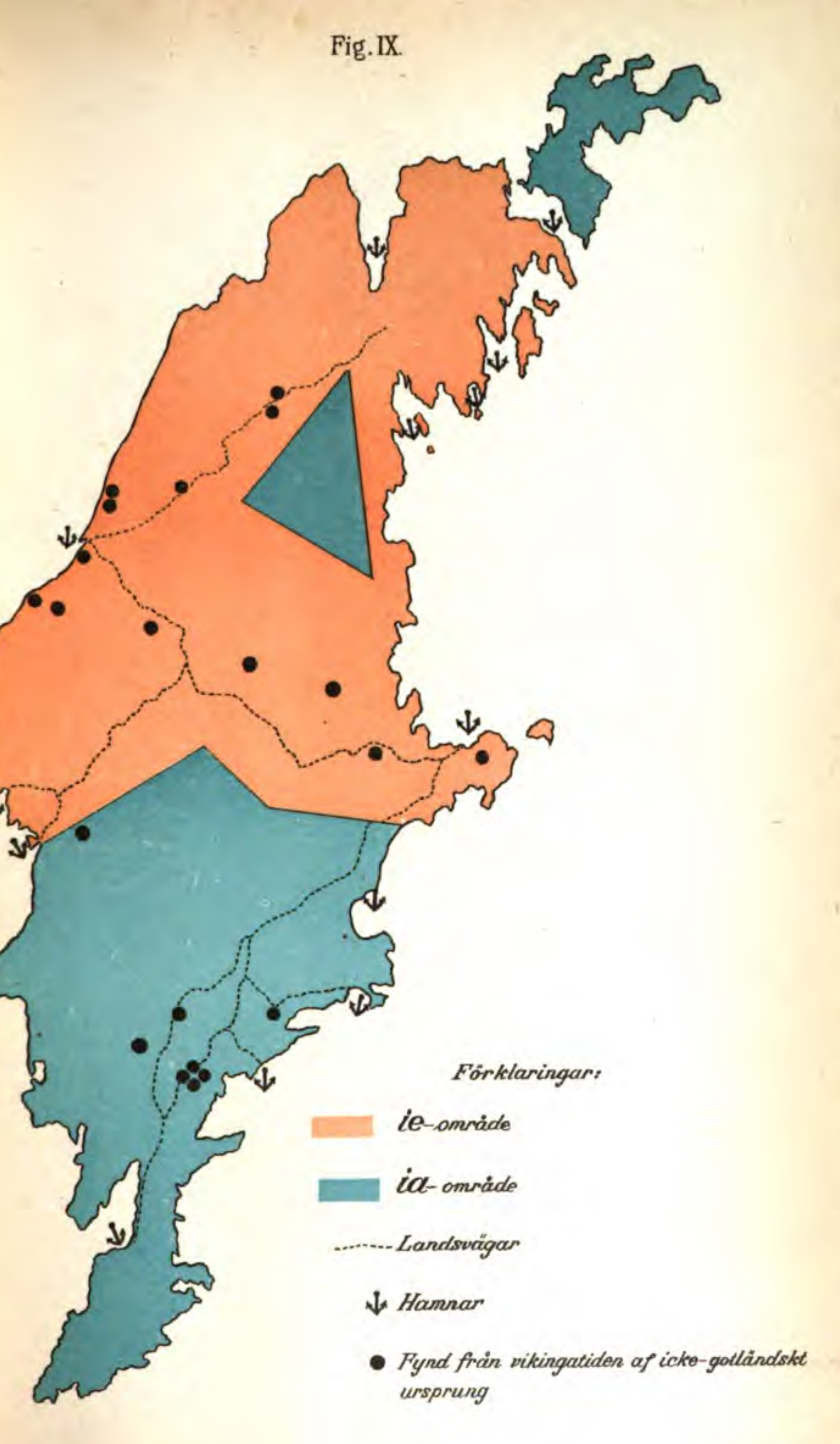

Förklaringar:
ie-område
ia-område
Landsvägar
Hamnar
Fynd från vikingatiden af icke-gotländskt ursprung

Fig. IX.

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 4.

GRANSKNING

AV

SVENSKA ORD

ETYMOLOGISKA OCK FORMHISTORISKA STUDIER

AV

FREDR. TAMM

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

19. 1

UPPSALA 1901
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Blaskig se *taskig*.

Brassa, ett i ordböcker icke upptaget subst. med bet. hop, mängd, massa saker, i uttr. *hela brassan, en hel brassa,* är en yngre, kanske efter *massa* i liknande uttryck bildad variant till det likbet. *brass* m. i dial. i Finland, lånat av lt. *brass* oordnad hop av värdelösa saker. Detta subst. hör till det förmodligen förr i lt. brukade verbet, ä. ndl. *brassen* blanda om hvartannat, härstammande från det franska *brasser* röra ihop, egentl. brygga (av keltisk stam?).

Bry v. med något reflexivt ord, t. ex. *sig, sitt huvud, sin hjärna* el. dyl. såsom objekt, till hvilket verb hör subst. *huvudbry,* är (något som icke beaktats i förf:s etymologiska ordbok) ursprungl. ett helt annat verb än det från lt. lånade *bry* göra förlägen, till hvilket hör subst. *bryderi;* nämligen liksom da. *bryde* i motsv. betydelse (*bryde sig om* o. s. v.) egentl. samma som sv. *bryta.* Detta kan man förstå av sådana med *huvudbry* synonyma ord som ä. nsv. *hiärnbrott* ock de till ett verb med bet. bryta hörande ndl. *hoofdbreken* ock t. *kopfbrechen* samt av nuv. sv. frasen *bråka sin hjärna* el. *sitt huvud* sl. m. sistnämda verb. Till sin uppkomst torde formen *bry* delvis kunna vara en inhemsk proklitisk form, i det *bryta sig om* med huvudaccent på *om* kanske blivit *bryt* ock vidare *bry sig om.* Men i sådana hithörande fraser där verbet haft ock har starkare satsaccent, kan *t* icke vara direkt bortfallet. Man får väl därföre också antaga främmande inflytelse, kanske på det sätt, att efter mönster av da. *bryde,* som motsvarade såväl sv. *bryta* som det från lt. *brüden, brüen* lånade sv. *bry* (o. äldre sv. *bryda*), det förra svenska verbet i den hithörande bildliga betydelsen, där det låg rätt nära *bry* (jfr *oroa, plåga* säsom stundom användbart för båda verben), antog detta verbs form även i starktonig ställning.

Bråspel se *spel.*

Bödel, bövel. Att dessa ord oaktat skillnaden i betydelse med full rätt ansetts identiska, det senare med sekundärt *v* (från *djävul*), kan bestyrkas med ett i Samlaren 1899 sid. 10 förekommande citat från början av 1600-talet med *böffuel* i bet. bödel: *the moste dräpa, om böffuelen än står strax medh swerdet baakom ryggen.* Möjligt är för övrigt, att *v*-ljudet icke insatts direkt för *d* i *bödel,* ty det fans på 1600-talet också sv. *bööl* (t. ex. i Syllabus 1649, art. *carnifex*), en form som är lik ndl. *beul,* men mycket väl kan ha bildats i svenskan så, att fsv. *þ, dh* fallit bort i plur. **bölar,* till hvilken plur. då möjligen även kunde ha bildats en ny tvåstavig sing. **böel,* hvarav *bövel* närmast kunde vara ombildat.

Cert ett fartygs typ (sort, klass), dess byggnadssätt o. storlek samt bestyckning (om det är krigsfartyg) o. dyl., egentl. hvad som är i kontrakt mellan redare ock byggmästare bestämt angående ett fartyg som bygges, är ett lånord av lt. *certe, zerte* i samma bet. i sjöspråket, av mlt *certe, tzerte, serte* kontrakt; lånat i sin ordning från ffra. *charte* (rätts-)urkund, skriftlig handling: av grek.-lat. *charta* papper. En i tyska sjöspråket vanligare variant är lt. *zerter,* mlt. *serter,* liksom eng. *charter* härstammande från ffra. formen *chartre* av lat demin. *chartula.*

Samma källa har ett annat sjömansord med mindre förändrad bet.: **Certeparti** fraktkontrakt, nht. (från lt.) *certepartie (zertepartei),* fra. *charte-partie,* eng. *charter-party* o. s. v., mlat. *charta partita* (kontrakts-)papper som delats itu ock hvarav hvardera kontrahenten fått behålla ett stycke.

Med avseende på begynnelseljudet, lt. *ts* ock därav uppkommet *s,* märkes, att detta synes hänvisa till det äldre uttal av *ch* i franskan som bevarats i det engelska *ch.* — I sammanhang härmed må omnämnas ett annat sv. lånord med *s* för fra. *ch*: **snilj** el. *snilja* av fra. *chenille.* Men om *s* här är fonetiskt-kronologiskt likställt med *s*-ljudet i *cert* eller möjligen i nyare tid substituerats direkt för franskt *sj*-ljud (här näst före *n*), må lämnas därhän, då lågtyskt mellanled ej är uppvisat, men väl kan hava funnits.

Diverse adj., liknande **respektive** därutinnan att det är
igt med endast plural användning ock av latinsk stam, har
fått sin svenska form på helt annan väg. Medan *respek-*
icke gärna kan vara annat än det från latinet i oförändrad
upptagna adverbet, som fått nyare attributiv användning
nskan, så är däremot *diverse* den tyska pluralen till t. adj.
s, som väl egentl. från tyska affärsuttryck sådana som *di-*
waaren, diverse sachen oförändrad upptagits i svenskt
språk ock sedan blivit enrådande i svenskan utan att få
sin sida någon efter svensk sed bildad form på *-a* (månne
uteblivande av denna form på *-a* medvärkat ett tidigare
kt uttal av *diverse* efter tyskan med akut accent på mel-
avelsen?).

I sammanhang härmed må beröras ett par adj. på *-ie* av
k stam, men icke så alldeles klara till sin bildning, näm-
:

Ordinarie: kanske delvis uppkommet i sådana uttryck som
arie tjänst (*befattning, ämbete, lön* o. s. v.) ock där be-
le på äldre *ordinarii*, genitiven till *ordinarius* i substanti-
bet. ordinarie tjänsteman. Jfr *ordinari löhnen* hos Grubb
sid. 358 (motsatt *accidentier och gåfwor*). Därjämte kunde
arius ock *extraordinarius* som substantiv hava rättat sig
andra subst., som fått form på *-arie* för *-arius*. Hos dessa
åter kan formen på *-e*, som i alla händelser tycks vara
isk (jfr tyska *-arius* o. ndl. *-aris* i sing.), delvis härröra
förledsform i sammansättning, t. ex. *bibliotekarie-(tjänst,*
a, -lön) o. s. v. av äldre *bibliothecarii-* o. s. v., men där-
väl vara nybildad till plur. på *-arier*, nyare form i sven-
för lat plur. på *-arii*.

Proprie i *pr. skuld, pr. borgen*: väl snarast för äldre *pro-*
såsom genitiv till det substantiviskt använda lat. neutr. *pro-*
i = det som man själv eger. Finge man förutsätta en lt.
på *-ie* såsom förebild, så kunde man kanske även tänka
al. *proprio*?

Droppe, fsv. *droppe* jämte *druppe* med *pp* vid sidan av
dropi, drupi, da. *draabe* o. s. v., bör kanske icke uteslutande
aras genom analogi från ordets ställning som efterled i

sammansättning (med *p* förlängt efter regeln i Noreens Altschw. Gramm. § 298), särskilt med hänsyn till att *pp* förekommer även t. ex. i fsv. *drupparum*. Då det fins en gammal form med urgerm. *pp*, beroende på förgerm. *bn*, i högtyskan: fht. *tropfo*, nht. *tropfen*, så kan ju även en motsvarande form delvis dölja sig i den fsv. formen med *pp*. — I samband härmed kan omnämnas såsom i viss mån paralell den hos verbet **tappa** förekommande dubbelbildningen fsv. *tappa* ock *tapa* (isl. *tapa*, da. *tabe;* jfr Noreen: Altschw. Gramm. § 298, Anm. 3). Även här får väl antagas, att *pp* beror på ett gammalt *n*-suffix. Enligt en av prof. E. Lidén meddelad förmodan är fsv. *tappa* utgånget från den stam med förgerm. form **dabno-* som fins i lat. subst. *damnum* förlust, skada.

Fan n. (på fjäder), ett ord som råkat bli uteglömt i förf:s etymologiska ordbok, är tydligtvis, då det tyska *fahne* kan hava denna bet., en yngre variant till sv. *fana* (mlt. *vane*), lånad från den nyare enstaviga lt. formen *fān*, motsv. ndl. *vaan*, hvilken form visserligen icke angives i lt. ordböcker i precis samma bet., men däremot i den närsläktade bet. svans på räv såsom jägaruttryck.

Fanera v. med subst. *faner* är, såsom framgår av likbet. ndl. *forneeren* o. nht. *fournieren, furnieren* med subst. ndl. *forneer, fourneer* n. (även *forneerhout* av *hout* trä) ock nht. *fournier, furnier* n., lånat av franska vb. *fournir*, ffra. *fornir* skaffa, förse (med), även fullända o. s. v. Verbet fick (förmodligen redan på fransk botten) såsom snickeriterm en speciell betydelse, hvilken man plägar härleda från bet. förse med, men som tycks nästan bättre kunna hänföras till bet. fullända, så att *fanera* egentl. skulle vara = att göra ett snickeriarbete fullständigt (genom det sista finare detaljarbetet, bestående i beläggning med tunnt trä). Den formförändring ordet företer i svenskan har nog försiggått, innan ordet här lånades. Förvandling av *o* i obetonad förstavelse till *a* (såsom t. ex. i sv. *kalas, kanin* av lat. *collatio*, resp. ffra. *conin*) tillhör äldre lt. eller ndl. dialekter. Även försvinnandet av *r* i *rn* torde ha skett före inlånandet till svenskan; till stöd därför synes kunna åberopas eng. *veneer* fanera, faner, hvilket, om också någon annan in-

flytelse av obekant art bör antagas med hänsyn till förstavelsen *ve-*, väl är väsentligen att härleda från en ndl. eller tysk form av det franska verbet, som i direkt lånad form givit eng. *furnish*.

Flen såsom gammalt folkspråkligt namn på en del plågsamma åkommor, såsom gikt, reumatism m. m., y. fsv. *flen*, *fleen-wærk*, är förmodligen helt enkelt samma ord som isl. *fleinn* m. sidopik på hvasst vapen el. dyl., även kastspjut el. pil. Ursprungliga meningen, då någon sade sig hava *flen(en)* i kroppen, var väl att han kände sådan värk, som om han blivit sårad med det slags vapen (eller spets på vapen) som kallades *flen*.

Frihult (plur. *frihultar* hos Serenius 1741), även *friholt*, ett sjömansord som i likhet med da. *friholt* fått ombildad förled, så att ordet tycks vara uppfattat såsom trä till att hålla fartyget fritt (från skada av kollision), är lånat av lt. *wrîfholt*, motsv. ndl. *wrijfhout* med egentlig bet. riv- eller skav-trä: av verbet lt. *wrîven*, ndl. *wrijven* riva. Efterledens svenska form *-hult* för *-holt* här ock även i andra sammansatta sjömansord torde knappast kunna förklaras därmed, att sv. *hult* i ock för sig är etymologiskt = lt. *holt;* ty ordet fins annars i svenskan endast i bet. skogsbacke ock dessutom med neutralt genus. Här torde formen med *u* för *o* bero på association med ett annat mycket brukat sjömansord, nämligen *bult* såsom den svenska formen för lt. *bolt*.

Futtig adj., lt. *futtig*, har väl intet att skaffa med det franska *futile* ock kanske icke häller med lt. *fuddig* i snarlik bet. (jfr förf:s etymologiska ordbok). Då i samma bet. fins lt. *fottsig*, tydligen avlett av lt. subst. *fottse* »cunnus, vulva», en variant, förmodligen egentl. högtysk, till lt. *fott* i samma bet., ock då även lt. *fott-* som förled i en del sammans. kan beteckna något lumpet, futtigt, strunt, samt då härtill kommer, att Westes uttalande i ordboken om sv. *futtig* ger anledning att förmoda, att ordet utgått från lägt pöbelspråk, så synes skäl finnas att förklara lt. *futtig* utan vidare som en avledning till samma tyska subst. i variantformen *futt*, hvilken form också finnes t. ex. i det tyska *hundsfutt*, en äldre variant till skällsordet lt. nht. *hundsfott*, hvarav lånats sv. *hundsvott*.

Gry n. är en nyare form för *gryt,* som upptages som variant ännu hos A. F. Dalin 1850 ock som normalform hos Weste 1807, där man finner exemplen *Där är godt gryt i honom* ock *Där är intet godt gryt i dem.* Formen utan *t* träffas (tidigast?) lexikaliskt antecknad hos Hof: Dial. Vestrog. s. 139, där det heter: »*Gry, gryt,* Sv. ämne, art: materia, indoles». Egentliga betydelsen hos *gryt* ock hos det avledda *gryte* n. (som förekommer i hithörande bet. hos Lind 1749) är sten såsom ämnesnamn eller kollektivt: samling av sten, småstenar eller grus, röse; jfr fsv. *gryt* n., motsv. isl. *griót,* no. *grjót* n. i lika bet. samt nht. *griess* n. grus, även smågryn (o. s. v.). I nutida svenska brukas *gryt* som jägarterm om bärgshåla som tillhåll för vissa djur; den avledda formen ingår i många ortnamn som t. ex. *Örgryte.* Men ordet kom också särskilt att användas om arten, den kvalitativa godheten hos ett mineral eller hos ett föremål av stèn, t. ex. en kvarnsten. I denna särskilda betydelse ock den därur härledda bet. anlag i fråga om personer uppkom en nyare form utan *t.* Denna synes icke kunna förklaras genom något slags rent fonetiskt bortfall av *t,* såsom t. ex. sjömansordet **spri** av äldre *sprit,* lånord av ndl. *spriet,* där *t* tycks ha försvunnit näst före *s* i sammansättning såsom *sprit-segel* (jfr *kalas* för äldre *kalats, collats*). Jag har tänkt mig som en möjlighet, att formen *gry* uppkommit i någon särskild dialekt (t. ex. bland arbetare vid ett större kvarnstensbrott el. dyl.), där man haft en av *uti* med förlorat obetonat *u* uppkommen prepositionsform *ti* (jfr nuv. sv. *på,* y. fsv. *pa* av *up a*) bruklig jämsides med *i,* så att man i frasen *det är godt gryt i honom* kunnat fatta *gryt i* såsom = *gry ti* ock sedan genom att för *ti* insätta det likvärdiga *i* få frasen i en ny form: *det är godt gry i honom* o. s. v. Sedermera, när *gry* väl kommit till allmännare användning särskilt i den överförda betydelsen, kan även association med verbet *gry* i bildlig mening t. ex. i partic. pres. *gryende* (*anlag, talang* o. s. v.) hava invärkat, så att den äldre formen *gryt* fullständigt undanträngdes i den överförda betydelsen.

Handplagg ock äldre *handplagga* av samma stam som äldre sv. verbet *plagga på* ge stryk (t. ex. hos Sahlstedt 1773) har Noreen i Svenska Etymologier s. 31, där substantivet an-

i formen *handplaggor* plur., velat förklara som dublett-
till *plåga,* i det han säger: »båda ytterst från lat. *plaga*
genom förmedling av mlt. *plage, plāge*». D. v. s. nsv.
a skulle i sammans. *handplagga* hava uppkommit av fsv.
a i bet. slag (se Söderwalls ordbok) ock detta sista skulle,
om den nyare formen har *a,* icke *å*-ljud, vara lånad från
lage i en senare tid än det fsv. *plagha* som ligger till grund
sv. *plåga.* Emellertid (frånsett att ordet i mlt. icke är
sat i bet. slag, hvilket kan bero på källornas otillräcklig-
finnas vissa lt. ock ndl. ord som häntyda på åtm. del-
nat ursprung. Sådana ord äro: ndl. *plak* f. (enligt Siche-
kvelds ordbok) ett förr i skolorna brukat linjalartat straff-
ıp, hvarmed man gav barnen slag på flata handen: till
b. *plakken* kladda, smeta (fast), klistra på, motsv. lt. (nht.)
n i samma bet., även lappa; mlt. *placke* m. med bet. lapp
smuts-)fläck, nht. *placken* m. i samma bet., även plåt; vi-
mlt. *plagge* med bet. lapp, stycke av en klädnad, i plur.
kläder, grundord till sv. *(klädes)plagg* (fsv. dat. pl. *plaggom*),
nte i bet. platt grästorva eller stycke bränntorv. Med av-
e på betydelsen av de sv. orden i förhållande till dessa
ord (bland hvilka verben kunna vara primära i förh. till
ntiven) kan man jämföra en del mer el. mindre vulgära
tryck, såsom *smita till, ge smörj, smörja på,* även *lappa*
k *torva till* m. fl. dyl. i bet. slå till, ge stryk.

Emellertid må medgivas, att någon påvärkan från lat.
kanske bör antagas därutinnan, att endast en stam *plagg-*,
cke något *plack-* fins i svenskan. Denna invärkan behöver
väl icke vara förmedlad av lågtyska, utan torde kunna ha
lika gärna direkt i skolspråk i Sverge. Ett till bet. snar-
mmalt skolord, *färla* av lat. *ferula,* är icke veterligen för-
t av lågtyska.

Något etymon på de lt. o. ndl. ordgrupperna är icke känt.
ena finnes även, enligt hvad man antager lånad från ndl.,
skan; t. ex. fra. *plaque* o. vb. *plaquer* med subst. *placard*
, ffra. *placart,* hvarav med omdaning till annan romansk
eform ndl. *plakkaat,* vidare lånat i t. ock sv. *plakat.*

Hulling. Detta ord förekommer i äldre ock nyare dial.
med *u* i ändelsen, t. ex. hos Lind 1749 *hull-unge,* skrivet

som sammansatt, *hullung* i finsk-svenska dial. (Rietz s. 237), samt med *ld,* t. ex. *huldunge* på Gotland om fårmärke i form av hulling (se Meddel. fr. Nord. Mus. 1898, s. 61), *hulding* hos Juslenius: Finsk Ordab. 1745. Ordets stam i äldre fsv. form kan således icke hava varit ett av urnord. **hulþ-* uppkommet **hull-* (sammanfört med sanskr. *kuṭhâra-* yxa och lat. *culter* kniv hos Noreen: Urg. Lautl. s. 119 ock Zupitza: Germ. Guttur. s. 107), utan måste haft formen **huld-*. Skulle denna stam kanske få hänföras till fsv. *huld* kött, nsv. *hull,* med tanke därpå, att hullingarna på ett kastspjut eller en pil fastnar i köttet på den som träffas därav?

Hydda är icke, såsom man utan särskild undersökning kanske gärna vill tro, samma ord som nht. *hütte* i samma bet. (i en från lt. lånad form, som skulle i avs. på *dd* vara likställd med vb. *rädda* av lt. *redden,* motsv. nht. *retten*). Det tyska ordet fins eljest i sin ht. form lånat i bärgsbrukstermen *hytta* ock med lt. mellanled i sjömansordet *hytt.* Men av en i lt. bruklig inhemsk form med *dd* träffas intet spår. Vårt ord är i själva värket ett helt annat gammalt nordiskt ord, samma som Gotlandsdialektens *hyddä* nisch nära spisen till torkning av strumpor o. dyl. (Rietz s. 274), fsv. *hydda* f. skjul, motsv. ä. da. *hydde* fängelsehåla, en variant med gammalt avlednings-*i* till sydsv. dial. *hodda, hudda* skjul, lider, fängelsehåla, sammans. *tjuvahodda* (Rietz s. 260), ä. da. *hodde* hydda o. *hudde* litet rum i fängelse (se Kalkar II s. 248, 282 o. 327). Dessa former äro, liksom verbet fsv. *hydda* gömma, avledda av den stam som ingår i isl. *hodd,* got. *huzd,* ags. fsax. *hord,* mht. *hort* förvarad skatt. Grundform till *hydda* är urgerm. **huzdiôn-* ock grundbet. är »gömsle, förvaringsställe»; den germ. rotformen *huzd-* samma som lat. *cust-* i *custos, custodia.*

Hyra i uttrycket *han har fått sin hyra* = »han har fått sig ett rus» fattas förmodligen allmänt såsom egentligen menat om hyra som en matros efter en sjöresa fått utbetald ock hvarmed han bekostar sig ett duktigt rus. Det kan dock ifrågasättas, om icke här ett annat ord ligger bakom, nämligen det gamla svenska i dialekter kvarlevande *hira* f. svindel, yrsel (hos A. F. Dalin 1850 i bet. »svindel hos kreatur, t. ex. får, kalfvar m. fl.»,

upptaget i ordlistorna av Lundell, som anger ordet som
at av finländska författare, ock Wenström-Jeurling samt hos
z s. 257), y. fsv. ock ä. nsv. *hira (hijra)* f. i samma bet.
a subst. torde kunna ha fått nyare form med *y* för *i* genom
ciation med det synonyma *yra*. Något etymon på *hira* är
funnet, men det fins ett samhörigt verb *hira* vara yr i hu-
t (så att man är nära att falla) med biform *hirra* vackla,
(om druckna personer enligt Rietz: anf. st., även hos We-
1807 *hirra* »chanceler»); jfr det norska vb. *hira* stå i slö
ksamhet, dåsa m. m. samt partic.-adj. *hiren* slö, dåsig, illa
ıgd m. m.

Härfågel tycks vara ett tämligen nytt ord, upptaget hos
stedt 1773, medan tidigare ordböcker hava för denna fågel
net *vipa* (se t. ex. art. *upupa* o. *epops* i Lex. Linc. 1640
Syllabus 1649 samt art. *wiedehopf* hos Lind 1749); jfr i
na bet. da. *hærfugl* (förr även *herrefugl*, se Kalkar II 344)
det äldre tyska, väl egentl. lt. *heervogel* (i Grimmska ordb.
Nemnich). Att fågeln fått namnet av det vanliga sv. *här*,
er med anledning av folktron, att dess läte skulle båda
, är troligen nyare gissning; sannolikare synes, att folktron
om framkallats av namnet, ock det dialektiska *ofresfågel* är
nybildat. Men icke häller lär man väl kunna nöja sig med
meningen, att t. *heervogel* skulle innehålla en förvanskad
av mht. *hor* träck. Än mindre torde man få tänka på
and med det egendomligt liknande finska *harja-lintu* här-
sammansatt med fi. *harja* kam (på ett fågelhuvud, en
o. dyl.), om icke möjligen på det sätt, att detta finska
som hos Lönnrot översättes med kungsfågel, ändrat bety-
efter det svenska ordet. I själva värket peka förhållandena
ågtysk härkomst som sannolikast. Månne icke *här-* i vårt
är ett mlt. **hêr-*, den lågtyska formen för nht. *häher*, som
amn på nötskrika, även blåkråka, samt ursprungl. samma
som isl. *héri* m. häger, en gammal variant till isl. *hegri*
ock sv. *häger*?

Hösa v., variant till *ösa* i helt skilda landsdelar, såsom
rmanland o. Upland (särskilt Upsala med omnäjd), Bohus-
Västerbotten, även upptagen i en del äldre ordböcker, så-

som Sahlstedt 1773, Weste 1807, har motsvarighet icke blott i de norska *hausa, høyse* (i s. ö. Norge, se Ross, art. *ausa*), utan även i ndl. *hoozen* (som nu tycks vara t. o. m. enda brukliga formen), hos Kilian *hoosen*, sidoform till ä. ndl. *oosen*, hvilket hör till samma stam som det likbet. mlt. *ôsen*, nlt. *osen* o. *ösen* samt sv. *ösa*, isl. no. *ausa*, da. *øse*, till en rot *aus*, som även ingår i grek. αὔω utgjuter (hos Hesych.). Möjligt är ju, att ett urgerm. **haus-* funnits jämte *aus-* (jfr Noreen: Urg. Lautl. s. 209, där med tvekan uppställes ett förgerm. **khaus-* som gemensam stam för sv. *hösa* o. lat. *haurire* ösa). Men det tycks ock kunna framställas en annan förklaring, ifall hvarken sv. *hösa* eller ndl. *hoozen* kan visas hava *h*-form av högre ålder. Skulle icke sv. *hösa* ursprungl. kunna vara en i sjömansspråket i bruk kommen sidoform till *ösa*, som fått *h* efter mönstret av ndl. *hoozen* såsom brukat hos holländska ock väl också nordtyska sjömän jämsides med de likbet. ndl. (äldre) ock lt. formerna utan *h*? Detta under förutsättning, att man riktigt förklarar *h* i det ndl. verbet genom nyare inflytelse från ett till betydelsen närstående ord med gammalt *h*. Se härom Franck: Etym. Woordenb. art. *hoozen*, där *h* förmodas härstamma från subst. *hoze* i dialektisk bet. kärl att ösa med, etymologiskt = ndl. *hoos*, mndl. *hose* ock det tyska *hose* med egentlig bet. benbeklädnad, men dialektiskt i tyskan (i Sachsen) också brukat om vissa slags rörformiga kärl för olika ändamål, såsom för att ösa eller hämta vatten, för att packa smör eller för att bära kol (se Grimmska ordboken).

Julp öppning framtill på byxor, ett ord som saknas hos A. F. Dalin 1850 (vid hvilken tid julp väl icke kommit i bruk, åtm. icke allmänt), är samma som lt. o. ndl. *gulp* i samma bet., egentl. väl med allmännare bet., synonymt med ock kanske noga taget blott en gammal variant till ndl. *glop* n. öppning, hål, gap, klyfta, hörande till samma rot som lt. *glûp* i uttr. *up de glûpe* på glänt, ndl. *op de gluip* i samma bet., ock lt. vb. *glûpen*. som bl. a. betyder glappa, stå på glänt, hvartill hör sv. partic. pres. *glupande*. Att ordet *julp* har fått *j* för normalt lt. *g*, synes visa, att det egentl. kommit från en lt. dialekt som är lik den i Berlin, hvilken är ökänd för sitt uttal av begynnande *g* som *j*, hvilket man plägar skämtvis illustrera med uttrycket: *ene jut jebratene jans is ene jute jabe Jottes.*

Kika se *titta*.

Kimrök för äldre *kinrök* (båda formerna finnas hos Lind
)), liksom ä. da. *kinrøg* lånat av lt. *kînrôk* (med sidoform
ôk, jfr ä. nsv. *könröök* i Spegels Gloss. s. 614 ock nuv.
kønrøg) av mlt. *kîn* (o. nlt. *kên*) kådig tallved, torrved (jfr
kienruss), är väl icke omtytt efter *kimmar* sidostycken av
kärl (se Kock: Om språkets förändr. s. 127), då sidostyckena
:ke äro alldeles samma sak som kärlet, däri kimröken är
ad. Snarare torde man ha tänkt på ett annat äldre sv.
(kimm) med bet. sot (se t. ex. Lex. Linc. 1640 o. Spegels
s. 1712), utan att låta sig hindras därav, att det nya ordet
en tavtologisk sammansättning.

Kirskål, i en del dial. *kerskål* (*kiers* hos Hof: Dial. Ve-
;.), är väl ett tämligen bekant, dock i de vanliga ordböckerna
gänget namn på umbellatväxten Aegopodium podagraria,
väl (jfr Fries: Ordb. öfver sv. växtn. o. Nord. Familjeb.)
nanhänger med det tyska, företrädesvis lt., *giersch (gîrs)*
ersch, mlt. *gers, gerskôl* med demin. *gersele;* jfr litau. *garszva*
. baltiska former, antagligen jämte polska *giersz* lånord från
Något försök till etymologi på det tyska ordet är icke be-
Anmärkas må endast, att växten på sina ställen kallats
Gerhardskraut (så i Schlesien enligt Pritzel-Jessen) o. på
herba S. Gerhardi (se Lindes polska ordbok under *gier-*
l), på tyska även *Gervasiuskraut* (se Booch-Arkossys polska
ok). Tydligtvis kan nu det svenska *kirs-* o. s. v. icke för-
s ensamt av den tyska formen. Då växten i flera länder
namn som häntyda på bladens likhet i form med getfötter,
n de tyska *geissfuss* o. *ziegenkraut,* de nederländska *geite-*
o. *geitevoet,* det polska *kozia stopa,* skulle man kanske få
a sig, att i Sverge fordom förekommit ett namn samman-
med gen. sing. av fsv. *kiþ* killing, som borde blivit ett
pråkligt **kiss-*, ock att detta blandat sig med det lågtyska
till ny form *kirs-* o. *kers-kål*?

Knodd, öknamn på bodbetjänt (upptaget hos Weste 1807),
ned väl egentligen menats en klumpig, tölpig pojke el. yng-
torde vara väsentl. = ndl. *knod, knodde* knöl; jfr det där-

med besläktade ock till egentlig bet. likartade tyska *knote*
lt. *knode(n)*, i nordöstra Tyskland, t. ex. i Stettin ock Kön
berg brukat som öknamn om handelsbetjänter, därjämte allm
nare i tyskt studentspråk om hantvärksgesäller ock lärlin
o. s. v. (se Grimmska ordboken, art. *knoten* 15, b). Ett n
stycke är det franska *courtaud*, egentl. kort ock tjock per
(även om djur: stubbsvans), använt i uttr. *courtaud de bouti*
om bodbetjänt. Jfr ock sv. *knöl* som öknamn (i Stockholm
dräng enligt Rietz s. 341). Att sv. *knodd* direkt kommit f
nederländskan, där motsvarande användning icke är påvisad,
icke särskilt sannolikt. Kanske har det förr funnits även en
variantform **knodde* eller kanske har sv. *knodd* utgått ur
sammansatt *bod-knodd* med vokalförkortning (såsom t. ex.
badd av *bad*, jfr Noreen: Svenska Etym. s. 31) för **-knod*
som efterled i sammansättning, detta lånat av lt. *knode*?

Kolstybb se *stoft*.

Kort n., uppvisat i nutida form med slutet *o* åtm. vid n
ten av 1600-talet (t. ex. *choort* hos Arvidi s. 73), men samtid
också i en äldre sidoform med *å*-ljud (t. ex. *kårt-spel* i Stie
hielms Herc. v. 18; jfr ock *kortt* hos Grubb s. 130, 426,
med samma uttal som adj. *kortt* t. ex. sid. 224), är i sin hist
ska formutveckling från grek.-lat. *charta* något oklart. Dock
knappast tvivelaktigt, att vi fått ordet närmast från dansk
kanske så, att av da. *kort*, uttalat med kort öppet *o*, ble
svenskan dels en enstavig form med kort *å*, dels böjda form
ss. de artikulerade *kortet* ock pl. *korten* med framför *rt* förlän
ock slutet *o*? Rörande da. *kort* åter får man kanske tänka
det, med förmedling antingen av ett äldre da. *kårt* med lång
(som blivit enstavigt efter nyare lågtyska; jfr den nyare lånf
men med *a* från lt., äldre nda. *kart* hos Kalkar II 488) eller ka
ske av ett äldre da. *korte* med kort *o*, vara uppkommet ur
yngre fda. *kårte* med långt *å* för äldre *kārte* med långt *a*, lån
av mlt. *kārte* (nlt. *kārt*), där likasom i ndl. *kaart* det gam
korta *a* förlängts framför *rt*.

Krås n. i bet. tarmkäx, innanmäte (hos Lind 1749 *kr*
även *kråts* med *t* väl endast i skrift eller analogiskt, samman
gås-krås, kalf-krås), motsv. da. o. no. *kraas*, sammanträffar t

bet. med lt. *krôs* o. ndl. *kroos* n. samt det avledda mht. *gekroese*, nht. *gekröse*, hvilka former förutsätta urgerm. *kraus-*. Emellertid identifieras i Söderwalls o. Jessens ordböcker det nynordiska ordet med det till grund för nsv. *kräslig*, *kräsmagad*, *kräsen* liggande fsv. *kras* f. läckerhet, isl. *krás* f. o. s. v., hvilket ord icke kan hava haft urgerm. *au*. Att antaga etymologiskt samband med sådan säregen formvariation som förekommer hos nsv. *dåre*, fsv. *dare*, isl. *dári* (med *ā* av *-awa-*?) gent emot mlt. *dôr(e)*, mht. *tôr(e)*, är man knappt berättigad, då likhet i grundbetydelse icke är bevisad, endast förmodad. Genus är dessutom olika. Det torde således vara rådligt att skilja nsv. *krås* n. tarmkäx från fsv. *kras* f. läckerhet ock förklara det förra som ett nyare lånord från lågtyska.

Krön n., ett nyare ord (icke t. ex. hos Weste 1807 eller Lindfors 1815), har en sådan konkret betydelse, att det icke gärna kan förklaras som nybildat till vb. *kröna*, utan snarare synes ställa sig mera direkt vid sidan av subst. *krona*. Också är ordet förmodligen lånat såsom byggnadskonstterm av ndl. *kruin* f. hjässa, topp, krön, av mndl. *crûne* f. hårkrans kring kal hjässa, tonsur, även (kal) hjässa: en form av det från lat. *corona* krans, krona härstammande germanska subst. som i den vanliga bet. krona fins i meng. *crûne*, neng. *crown* samt isl. *krúna* o. fsv. *kruna*. Att ndl. diftongen *ui* (uttalad *öi*) i svenskan utbytts mot *ö*, beror väl icke på direkt kontraktion, såsom i det långt tidigare lånade *fröken* av mlt. *vröiken*, eftersom andra nya lånord hava fått *öj*, ss. *vindböjtel*, *flöjt*, utan förmodligen på formassociation med vb. *kröna*.

Kvitto n., ett i svenskan vanligare ord än det synonyma *kvittens*, som brukas i andra språk, bildat av samma ursprungl. romanska stam, är icke, såsom det kunde ligga nära att tro, bildat med det italienska *-o*, som fins i åtskilliga affärstermer, t. ex. *banko*, *konto*, *porto*, *saldo*, adverben *brutto*, *netto* eller det som ett slags pronomen för ord av alla slag användbara *dito* el. äldre *ditto* o. s. v. I själva värket är *kvitto* med *-o* speciellt svenskt, närmast elliptiskt för *kvitto-brev*, fsv. *quitto bref*, jämte fsv. *quitta bref* försvenskat av mlt. *quite-brêf* på det i yngre

fsv. mycket vanliga sättet med insättande av någon av de svenska ändelsevokalerna *-o* el. *-a* för mlt. *-e*.

Själfva ordstammens etymon antages väl med allt skäl vara lat. adj. *quietus* stilla, lugn, fredlig. Dock synes nödvändigt, för att förstå dess form utan *e* ock med *t* i alla romanska språk, att man utgår från verbet *quietare* samt antager, att ordgruppen i hithörande betydelser egentl. tillhört italienskan eller det literära medellatinet.

Kyrka, fsv. *kyrkia* såsom gammal sidoform till fsv. *kirkia*, kan svårligen (jfr Noreen: Altschw. Gramm. § 108 : 1, Anm. 1) bero på ags. *cyrce, cyrice*, en sen västsaxisk form för ags. *cirice*, där *y* knappast uttalats med sådant ljud som skulle ge ett fsv. *y*. Ock frånvaron av *y* i isl. ock dess sällsynthet i fno. (där *y* kanske är tillfällig suecism?) tala avgjort emot formens engelska ursprung. Ännu mindre kan man förklara fsv. *y* ur det grekiska grundordet κυριακή, ty detta hade fått uttal med *i*-ljud långt innan lån till svenskan kunde ha egt rum. Efter min mening får här konstateras ett fall av *u*-omljud, värkat av ändelse-*u* på *i*. Man får m. a. o. antaga, att ordet en gång i fornsvenskan ljudlagsenligt böjdes så: sing. nom. *kirkia*, obl. *kyrkiu*, plur. nom. *kyrkiur*, gen. *kirkna*, dat. *kyrkium* o. s. v.

Angående ordets förhistoria i nordiska språken kan för övrigt anmärkas, att det palataliserade andra *k* i fornnord. *kirkia* tycks visa, att egentliga källan i första hand är icke fsax. *kirika*, utan ags. *cirice*, som har palatalt *c* näst före ändelsen *-e* (möjligen tillika en fornfrisisk form?).

Lägervall, ett egentl. sjöspråket tillhörande ord, som förekommer hos Serenius 1741 i uttr. *vara på lägerwall* ock i överförd bet. redan hos Grubb 1665 i uttr. *råka i lägro wall*, sid. 297 samt *han blijr altijdh i lägre wall*, sid. 459, tyckes i Nautisk Ordb. 1840 o. hos Dalin 1853 fattas som sammansatt med subst. *läger* i bet. läge för nära lä-land. Men detta subst. är nog abstraherat ur *lägervall*, som är lånat av lt. *legerwall*, motsv. ndl. *lagerwal*, däri ingår komparativen till adj. lt. *lêg*, mlt. *lêch, lêge*, ndl. *laag* låg = sv. *låg*. Ordet betyder således egentl. »lägre vall(en)», hvarmed menas strand åt läsidan, hvilken ett fartyg kommit för nära, så att det är i fara att stranda;

jfr mlt. ndl. *wal (wall-)* i sjöspråk = kust, strand, sv. *vall* enligt Naut. Ordb. = brant kust. Motsvarande uttryck för lovartstrand eller lovartsida är lt. *upperwall* samt ndl. *opperwal* (lånat tyska *opperwall*) el. ndl. *hoogerwal.* Uttrycken grunda sig på föreställningen om vindsidan såsom högre belägen än läsidan, liksom t. ex. *hålla upp i vinden, falla* m. fl. uttryck.

Lärospån, nu ofta använt som plur. (neutr.), kanske efter till bet. snarlika uttryck såsom *första grunder* el. dyl., men ännu hos Dalin 1853, där även träffas äldre form *lärspån*, endast mask. sing., finnes i y. fsv. *læra spaan* (väl egentl. för *lære-*, med variant *kenne spaan,* hvardera ordet blott en gång uppvisat) i bet. exempel, föredöme till lärdom för andra; men något motsvarande i annat språk är icke bekant. Kanske är *spån* här menat i den speciella bet. som angives hos Lind 1749 genom uttr. *spånar* (d. v. s. träskivor) *til bokpärmor?* Om så är, skulle *spån*, egentl. träpärm, i sammansättn. *lärospån* övergått att beteckna en i träpärmar inbunden bok för undervisning, vare sig skolbok eller kanske också (med hänsyn till den angivna bet. i fsv.) en bok innehållande berättelser, som efter medeltidens sed användes som undervisande exempel i predikningar; sedan även det hvari man undervisades i en sådan bok, elementarkunskap.

Manick, ett vulgärt ord, använt ungefär som *tingest, pjäs, figur, maskin* om föremål hvars rätta namn man icke känner eller för tillfället icke hittar på eller icke bryr sig om att använda: sannolikt tidigare med huvudaccenten placerad på första stavelsen (framflyttad under invärkan från *maskin* o. *figur* i liknande mening?), motsv. ä. da. *mannike*, som förekommer i ett par gamla glossar som dansk översättning till lat. *mannus* i bet. liten häst (men förmodligen kunnat användas i vidsträcktare bet.): lånord av lt. demin. till *mann* man, lt. *manneke, -ken* med varianter i olika lt. dial. *manntje*, *mannekc(n),* motsv. nht. *männchen*, brukat i bet. (manlig) figur el. docka, gubbe, särskilt ofta i plur. *mannekens* (o. s. v.) *maken* »göra gubbar»: dels om skuggfigurer på väggen, dels om lustiga åtbörder, krumsprång eller ansiktsminer. En variant till detta demin. är mndl. *mannekîn*,

-kijn, hvarav lånats fra. *mannequin* docka el. modellfigur med rörliga leder.

Ordinarie se *diverse*.

Palt, namn på en vanlig maträtt av blod ock mjöl, egentl. i form av klimpar, numera även om pudding, här med egentlig bet. »klimp» (ä. nsv. *palt* 1651 hos Arvidi s. 44 som rimord utan angivande av bet.), är ursprungl. en variant till sv. *palta* i bet. trasigt klädesplagg; jfr ä. da. *palt* ock med sekundärt *j* nuv. da. *pjalt* palta, samt det en gång uppvisade fsv. ack. pl. *palta* stycken av en sönderhuggen människokropp. Ordet är = lt. *palte*, *palt*, som betyder lapp, stycke, bit, t. ex. av kött el. bröd (enligt Dähnert ish. oskickligt avskuren skiva av sådant; även hos Kilian ss. lt.-fris. dialektord i ä. ndl. *palt*, *palt broods*), även klimp, t. ex. i vissa lt. dial. särskilt jordkoka el. kantigt avskuret stycke grästorva. I Östersjöprovinsernas tyska träffas plur. *palten* likasom lett. *paltas* o. finska *palttu* i den särskilda bet. klimpar av blod ock mjöl såsom maträtt.

En med *r* utvidgad stam med bet. palta, trasa fins i no. *paltre* m. o. *pjaltra* f., därjämte *piltra* f., samt i mlt. *polter-lappen*; dit hör ock eng. adj. *paltry* eländig, usel, lumpen, väl med äldre bet. trasig.

Hvar denna ordgrupp egentl. hör hemma, är ovisst. Något skäl emot germansk börd torde icke finnas. Snarare kunde för sådan möjligen anföras det en gång uppvisade fsv. *piælt* (ack. sing.) trasa samt dial. sydsv. *pjällter*, finl. *pjällto* hos Rietz sid. 494 (ock ä. nsv. *piälta* hos Arvidi sid. 92, om det hör hit), hvilka ord se ut som bildade med gammalt avljud (urnord. **pelta-*, den ursprungliga källan till den nyare danska formens *j* efter *p*?). Vidare kan (frånsett no. formen *piltra*, som kanske icke får tillmätas hög ålder) sättas i fråga, om icke en gammal variantstam med annan vokalism skulle kunna föreligga i ett gammalt nordiskt ord, nämligen:

Pilt, fsv. *pilter*, isl. *piltr*, da. *pilt*: möjligen med grundbet. »litet stycke, bit, stump» ock ursprungl. ett smekord av samma art som nuv. sv. *stumpa* om flicka (ock kanske även själva ordet *flicka*, om detta egentl. är det lt. *flicke* stycke eller annars sl. m. sv. *flik*)?

Piller (i Lex. Linc. 1640, där genus ej betecknas, *piller*
: i sing. ock plur.) har väl fått det neutrala genus genom
ıtning till *pulver,* som väl ofta förekommit sammanställt
ıed. Själva formen *piller,* hvars akuta accent röjer, att den
är en i svenskan bildad plur. på *-er,* är väl väsentl. att
ːda närmast från danska *piller* såsom plur. till da. *pille* c.,
t av lt. *pille* f. Men möjligt vore, att den tillika förutsät-
ːn äldre (låg-)tysk, kanske endast till följd av källornas ofull-
digliet icke påvisad form med slutande på dissimilation be-
de *-r* i stammen för *-l* vid sidan av det äldre tyska *pillel(e)*
egentl. härstammande från ital. *pillora* i folkspråket vid si-
av ital. *pillola,* lat. *pilula.*

Pilt se *palt.*

Pligg (hos Arvidi 1651, rimord till *pigg, wigg* o. s. v.)
e vara en från lt. *plügge* pligg, plugg lånad yngre sidoform
det likbet. äldre da. *pløg,* motsv. fsv. *træ-pløgger* träplugg
ɔck nuv. da. *pløk, sko-pløk* med *k* såsom lt. *pluck,* mlt. *pluk,*
plugg), för övrigt en variant till nsv. **plugg** av lt. *plugge*
i avs. på *i*-omljudet i lt. *plügge* nht. *pflöcke* som plur. till
k plugg). Det svenska *pligg* har väl således sekundärt *i*
v, möjligen närmast uppkommet i sammans. *sko-pligg* (utan
daccent), men kanske tillika väsentl. beroende på associa-
med det till betydelsen närstående *pigg* (ock möjligen
vigg?).

Pläter, egentl. betecknande med silver (el. guld) i form av
plåt överdragen koppar el. dyl., oegentligt även brukat om
galvanisk väg försilvrad metall, är, såsom tydligt framgår
et likbet. ndl. *plated* n., lånat av eng. *plated* adj. med bet.
pläter», t. ex. i uttr. *plated vessels* plätersaker o. dyl. I
skan, där ordet förmodligen från början mäst förekom som
d i sammansatta ord som betecknade föremål av pläter, har
engelska ändelsen *-ed* utbytts mot *-er,* tydligen efter *silver*
mmansatta uttryck för silversaker. Själva det eng. *plated*
artic. pass. till eng. vb. *plate* plätera, försilvra, denominativ
subst. *plate,* som kan betyda pläter, plätervaror (jfr da. *plet*
r, lånat härav), även bordsilver, men hvars ursprungliga
är platta, plåt av metall: ett lånord av ffra. *plate* platta,

plåt, tacka av silver el. guld, även brukat om silver som ämnesnamn. Till det därmed identiska spanska *plata* silver fins en avledning med deminutivform i sp. o. portug. *platina*, namnet på en först på 1700-talet upptäckt silverliknande metall (sv. *platina* gärna med accentuering efter engelskan). I tyskan användes för plätersaker ett på mera inhemskt sätt bildat uttryck: *plattierte sachen* av vb. *plattieren* plätera.

Proprie se *diverse*.

Prudentlig adj. (sent uppvisat i ordböcker, ännu icke hos Lindfors 1824) synes med hänsyn till betydelsen icke böra härledas från det till formen så näraliggande lat. adj. *prudens* el. adv. *prudenter*, utan hällre förklaras som en med tillägg av *-entlig* efter *ordentlig* ombildad kvarleva av det gamla adj. fsv. *prudher* ståtlig, grundordet till nsv. *pryda, prydlig, prydnad.* Att detta adj. kan hava dialektiskt levat kvar länge nog i svenskan, är väl icke så synnerligen vågat att förutsätta, då i danskan adj. *prud*, om ock föråldrat, ännu tycks förekomma, åtminstone i poesi.

Präja v. i bet. pungslå, uppskörta, taga oskäligt betalt av (upptaget hos Sahlstedt 1773) med subst. *präjeri* står i svenskan märkvärdigt isolerat utan känd förebild från kontinentalgermanska språk. Knappast kan det vara etymologiskt samma som **präja** ropa an (fartyg) på sjön, med äldre variant *praja* hos Serenius 1741, motsv. da. *praje*, ett lånord närmast av lt. *preien*, resp. av ndl. *praaien* el. ostfris. *praien* (det sista även utanför sjömansspråket: ropa an en person), som med el. utan förmedling av meng. *preien* bedja härstammar från ffra. *preier* bedja = nfra. *prier* av lat. *precari*.

För det förstnämda svenska verbet tycks endast erbjuda sig som möjligt etymon ffra. *preier* (*preer* m. m.) röva, plundra, till ffra. *preie* f. byte, rov, nfra. *proie:* av lat. vb. *prædari*, resp. subst. *præda*. Dock får denna härledning anses något osäker på grund av saknaden av mellanled i närliggande språk. Knappast tillfyllestgörande i detta avseende är det eng. *prey* röva, plundra, göra byte, emedan verbet alldeles saknas i danska o. norska.

Purjolök, äldre *purio* (t. ex. hos Lind 1749, *puriolök* ännu
Lindfors 1824) är en märklig form, då den icke har känd
ebild på närmare håll än i franskan, där den för övrigt min-
stämmer med de vanliga formerna *poireau, porreau* än med
dialektform *pour(r)iau* (från Berry enligt Littré). Däremot
iker den svenska formen mycket såväl från nht. *porree* o.
dl. *porreie,* nndl. *prei* av ffra. *por(r)ee* som från de av den
ledda stammen i lat. *porrus, porrum,* ital. *porro,* bildade for-
rna mlt. *por-lôk,* nht. *porre* o. äldre nht. *pforre* samt nordiska
ner med *u* av ovisst ursprung, y. fsv. *pur-løker* (*pur-lök* ännu
Lind 1749), da. *purre* o. *pur-løg.* Måhända är äldre sv.
- närmaste källan till *u* i den nyare formen *purio* (kanske
äldre **porio*?). Men i alla händelser är det ännu en olöst
a, på hvad väg den nuvarande svenska formen införts.

Pynta v., fsv. *pynta* ställa i ordning, sätta i gott skick,
lånat av ett likbet. mlt. verb, samma som (eller ifall *u* här
e betecknar *ü,* sidoform till) mlt. *punten* fastställa, bestämma,
ı hör till det subst. som ingår i mlt. uttr. *to punte maken*
a i skick ock fins i nlt. *pünte* f. ordentlig ock prydlig form
r ställning, sirligt skick (t. ex. på en huvudbonad eller
at klädedräktsföremål eller duk eller något annat som kan
ıs, vändas, vridas i olika ställning, ofta även om munnens,
parnas ställning). Detta subst. fins även i ett äldre svenskt
. *till pyntes sättia* ställa till rätta, korrigera (i Gust. II Adolfs
s. 69). I en mera ursprunglig bet. fins ostfris. *pünte, pünt*
, t. ex. på gaffel, ndl. *punt* udd, spetsigt utskjutande ände
tipp, fingerspets, udde o. s. v.), hvarav lånats da. *pynt* i liknande
ock sv. **pynt,** dels sjömansord i bet. spets på ankarfly,
dialektiskt i bet. bärgstopp. Källan till dessa ord är ffra.
nte, pointe f. spets, ofta använt i överförd bet. såsom t. ex.
fra. *(pour-)suivre sa pointe* fullfölja sin föresats, motsv. ital.
ta o. s. v. Delvis får kanske också antagas medvärkan från
point m. (= nfra. *point* punkt, prick o. s. v.), i överförd
förslag, plan, t. ex. i ffra. *mettre a point* bringa i ordning,
a (oroligheter). Man skulle kanske få tänka sig, att i forn-
ska förekommit en betydelse lik den gamla bet. av det tyska
ck, nämligen spik el. stift som prick på målskjutningstavla,

hvarur utvecklat sig en allmännare bet. mål, ögonmärke, ändamål?

Rafistulera, ett verb som saknar känd motsvarighet i alla närmare liggande språk ock som trots likheten i form icke tycks hava något att skaffa med det vulgära franska *rafistoler* sätta i stånd, laga (jfr franska *afistoler* »arranger, accommoder» enligt supplementet till Littrés ordbok), härstammar tydligen från äldre ital. *rovistolare,* en variant med iterativsuffix till ital. *rovistare* med äldre sidoform *ruvistare* ivrigt söka, leta, rota (t. ex. bland böcker, gamla papper el. dyl.). Källan till detta verb med dess avledda biform *rovistiare* anses, väl med rätta, vara lat. *revisitare,* som här väl får fattas i en bet. ånyo (upprepade gånger) bese, granska el. dyl.

Att verbet i svenskan förutsätter en äldre förlorad tysk form som mellanled, är väl troligt redan på grund av formförändringen. Kanske är denna egentligen en värkan av association med det tyska vb. *raffen* riva, rafsa?

Redd ankarplats, i nutida svenskan med sin korta vokal (*e*-ljud, såsom *redd* 1651 hos Arvidi s. 51, *reedd* i Synon. Lib. 1587, el. i uppsvenska även *ä*-ljud) avvikande från fsv. *redh* med långt *e* ock från andra språks former, såsom no. ock ä. da. *reid (rei-),* mlt. *rêde, reide, reid,* ndl. *reede, ree* o. s. v., synes icke kunna förklaras annorlunda än genom vokalförkortning i det sammansatta äldre *skepps-redd* (hos Serenius 1741 s. 281), *skeps-reedd* (i Synon. Lib. 1587), motsv. ä. da. *skibsrej* (Kalkar III s. 782), så att nsv. *redd* skulle vara likartat med de fall som anföras av Noreen i Svenska Etymologier s. 31 f. Man finge förutsätta, att ordet i äldre svenska särskilt ofta brukats i den sammansatta formen, ehuru en sådan form icke är uppvisad såsom bruklig i äldre lt. eller ndl. En anledning därtill kan hava varit, att de nordiska språken hade ett likformigt ord i bet. ridning, nämligen det i namn som *Redväg, Redbärgsliden* bevarade fsv. *redh* f., isl. *reið,* no. *reid,* hvarföre den med *skepp* sammansatta formen kunde varit behövlig för att fullt tydligt ange bet. ankarplats.

Angående den ursprungliga bet. av *redd* kan man med Jessen i Dansk Etym. Ordb. sätta i fråga, om den icke kunnat vara:

s där fartyg rida för ankar på vågorna. Annars antages
änt grundbet. vara utrustningsplats för fartyg. I senare
t skulle ordet väl snarast vara ett annat än det som ur-
ngl. betydde ridning (isl. *reið* f., o. s. v.) ock i stället här-
s från det fornnordiska ordet av samma rot, isl. *reiða* f.,
reþa f. tillrustning, som då skulle i forntiden lånats till mlt.
sedan som sjömansord återförts till nordiska språken.

Respektive se *diverse*.

Ribba (upptaget hos Lind 1749 under tyska *latte* med
npel: *lägga ribbor på et tak*) är tydligen lånat av lt. *ribbe*
egentlig bet. revben, motsv. ndl. o. eng. *rib*, nht. *rippe* f.,
ma ord som sv. *rev* i *revben*. Det är icke direkt påvisat,
mycket sannolikt, att lt. *ribbe* förr kunnat brukas om trä-
a eller en sådan för speciell användning, enär ndl. *rib* kan
indas om dörrkarm ock om bjälke i trossbotten. Annars
kommer ordet i lt. liksom i ht., ndl. ock eng. om flera slags
el. mindre revbenslikt danade jämförelsevis smala upphöj-
ar utanpå vissa föremål, t. ex. om spant i fartyg, om horisontelt
tvärträ på en slussport, om korsbåge eller stråle i ett takhvalv,
närv på ett blad, om s. k. bind på en bokrygg m. m. dyl.

Ryttare, ett från början av 1500-talet uppvisat lånord,
sv. da. *rytter* av mlt. *rûter* (d. v. s. *rüter* med långt *ü*),
s i svenskan icke vara lånat direkt från lt., då det icke fått
en **rytare* med långt *y*. Skulle också av en sådan form
kunnat på svensk botten uppkomma en biform *ryttare*.
. som efterled i sammansättning, så skulle väl denna biform
icke alldeles ha undanträngt huvudformen.

Man torde här få antaga förmedling av danskan, där för-
ning av lång vokal näst före *t* tillika med förlängning av *t*
egelmässig i sådana ord som äro av så ungt datum i dan-
, att *t* icke förvandlats till *d*. Jfr t. ex. da. vb. *bytte*, sv.
, av mlt. *bûten* (d. v. s. *büten* med långt *ü*); da. vb. *slutte*,
tte (det senare med äldre sidoform *sprude*) = sv. *sluta*, *spruta*,
slûten, *sprûten*; da. vb. *prutte* pruta (i danskan lånat från
ka el. svenska?) = sv. o. no. *pruta*; da. plur. *minutter* =
minuter o. s. v.

Rädisa se *rättika*.

Räffla v. ock med annat uttal *reffla*, hvartill subst. *räf* sammansatt *räffelbössa* ock äldre (t. ex. hos I. Holmström i b jan av 1700-talet) *räffelkrut* bösskrut, kan icke med da. *r* ock nht. *riefeln* härledas direkt från lt. vb. *rifeln* i samma b Däremot torde de svenska formerna kunna härstamma antin från nht. biformen *reifeln* (där lt. *i* synes blivit på analog väg ersatt med ht. *ei*, ifall icke denna ht. form skulle vara are lån från engelskan?) eller också från eng. *rifle*. Här sk således föreligga ett till jämförelsevis sen tid hörande fall utbyte av främmande diftong *ei (äi)* mot svenskt *ä*, resp. n svenskt *e*.

Räka, motsv. no. *rækja, ræka*, da.-no. *ræge*, da. *reje*, nordiskt ord utan motsvarighet ock utan kända släktingar i andra germanska språken, påminner om det slaviska namnet kräfta: fslav. *rakŭ*, allmänt nyslav. *rak* m. (även preuss. *ra* antagligen, då det icke fins i litau. o. lett., slaviskt låno Förutsättning för historiskt samband är emellertid, att det n diska ordet skulle vara en avledd form (= fsv. **rækia*) till forngermanskt ord med *â*, hvilket skulle i forntiden överfö genom lån antingen till eller från slaverna, men skulle på g manska området alldeles försvunnit, efter att hava frambrakt d nordiska avläggaren. Med avseende på olikheten i betyde fins en nära liggande paralell i förhållandet mellan å ena sid lt. *krevet* kräfta ock å andra sidan polska *krewet* räka o. frans *crevette* räka; jfr också tyska uttrycket *kleiner meerkrebs* *seekrebs* om räka.

Rättika o. **rädisa**, på olika vägar härstammande f lat. *radix (radicem)* rot, kunna förtjäna något närmare histori belysas. Det förra beror nog icke, såsom det kan ligga n att tro (ock såsom förf. förr framställt saken i: Om Främm. o förmedlade genom tyskan, sid. 12 f. o. 16), på lån från den h tyska formen, mht. *retich*, nht. *rettig* (icke ens med lågty mellanhand, ty *t*-form i lt. är icke uppvisad), utan bör härle från lågtysk-dansk källa, enär det fins redan vid början av 15 talet icke blott i formen *rætikkia*, utan även med *d*: *rædk*

rædikka; jfr da. *ræddike* samt mlt. *redik,* nlt. *reddik.* Ordet torde hava fått *t*-formen i svenskan egentl. genom ett slags analogisk försvenskning av danska formen, d. v. s. genom substitution av *t* såsom ofta motsvarande svenskt ljud för da. *t,* här troligen närmast med tanke på fsv. *ætikkia* ättika, som av naturliga skäl lätt associerats (märk sammanställningen av de båda orden hos P. Månsson sid. L: *starka hwita ætikkio, sappen aff rætikkio*), såsom motsvarande da. *eddike.*

Det andra ordet *rädisa* är lågtysk form för franska *radis,* som är uppvisat i bet. rädisa på 1500-talet, i franskan lånat från provençalska *raditz* rädisa (även med den allmännare bet. rot; jfr ital. demin. *radicetta* i bet. rädisa); från franskan lånat i ndl. *radijs* ock lt. *radîs,* som sedan fått, förmodligen genom association med lt. *reddik* rättika, sidoformen lt. *reddîs,* den närmaste källan till sv. *rädisa.*

Sjaskig se *taskig.*

Skydd vid sidan av det från början icke direkt samhöriga *skydds-* i sammansättning, ävensom vb. *skydda, beskydda* vid sidan av danska *beskytte,* giva exempel på, huru snarlika ord av skilt ursprung kunna sammanträffa ock alstra blandformer. Här föreligga tre historiskt skilda ordgrupper av tysk härkomst, därav dock tvänne etymologiskt identiska: med lt. *dd,* med lt. *tt* ock med ht. *tz.*

Till första gruppen hör mlt. vb. *beschüdden,* hvarav fsv. *beskydda* med subst. *beskyd* jämte nyare kanske efter högtyskan bildade svenska former utan prefixet *be-*. Egentl. samma verb är det fsv. *skydda* som förekommer likbetydande med fsv. *skudda* ock nsv. **skudda** (egentl. i bibelspråket) ävensom nht. *schütten* skaka jämte nht. *beschütten* ösa, skotta, hälla på ock *aufschütten* i liknande bet., sl. m. nht. subst. *schutt* grushög, byggnadsavfall. Vårt verb tycks således ursprungl. betyda skotta, kasta upp en vall av jord, grus el. dyl. till betäckning eller till avvärjande av yttre våld.

Till den andra gruppen höra mlt. vb. *beschütten,* hvarav lånats da. *beskytte,* samt subst. mlt. o. ndl. *schut* skydd. Till den härmed etymologiskt identiska tredje gruppen höra nht. *schutz* skydd ock vb. *schützen* skydda, det förra ordet lånat

med anpassning efter de förut lånade danska ock svenska v
ben i da. *skyts-* ock sv. *skydds-* såsom förled i sammansättni
Etymologien för dessa båda senare grupper kan omtvistas. M
ligen till en stam med urgerm. *tt*, beroende på ett gammalt
suffix, av samma rot som ingår i den första gruppen? E
(jfr Franck: Etym. Woordenb., art. *schut*) att hänföra till ro
för sv. vb. *skjuta* ock *skotta* o. s. v.? I alla händelser är
oriktigt att med Kluge utan hänsyn till lt. o. ndl. formerna h
leda det ht. vb. *schützen* från ett fht. **skutisôn*.

Smul, ett sjöspråkligt adj. i *smult vatten*, upptaget i N
Ordb. 1840, men icke hos Weste 1807, samt i det förmodli
nybildade *smul sjö* i samma bet., motsv. da *smul* adj. i *sn*
vande (som saknas i Molbechs ordbok), beror säkerligen, sås
Jessen i Dansk Etym. Ordb. tvekande gissar, på eng. *sm*
water i samma bet. Jag tänker, att *l* i nord. *smult* härle
sig från association med adj. *smal*, *smalt vatten*. Då ett fa
från hög sjö på öppna havet kommer in i smalt farvatten
får det ju gärna i ock med detsamma jämförelsevis stilla vat

Likställt med *smult* till sin nuvarande form är ett a
sjömansord, som troligen icke häller är från början svenskt n
på *t* av adj., nämligen:

Stillt, motsv. no. *stillt*. i svenskan endast brukat om h
väder, dels som predikativ i opersonlig sats, dels i *stillt vä*
troligen egentl. lånat av subst. lt. *stillte*, ndl. *stilte* f. still
vindstilla, lugn. Förlusten av *e* synes särskilt förklarlig i s
ning näst före vokal i obetonad preposition, t. ex. i ett sve
uttryck som *stillt(e) i luften* eller ett lt. *stillt(e) up see*,
stilte op zee, som kan hava direkt översatts till sv. *stillt på*
o. s. v. Sedan man hade fått *stillt* som predikativ likbet.
lugnt, övergick det lätt till attribut i *stillt väder*.

Snilja se *cert*.

Spackla v., nyare ord (ännu icke i Dalins ordböcker
o. 1868), motsvarar da. *spatle* ock är denominativverb till su
spattel spadformigt redskap till att breda ut plåster, färger,
el. dyl., motsv. da. *spatel* (jämte äldre sv. o. da. *spadel*, väl
d från *spade*) samt ndl. o. nht. *spatel* i samma bet., lånord av m

nska *spatula*, ital. *spatola* o. s. v., demin. till grek.-lat.
a rörslev, vävsked, även slags svärd: samma ord som är
i dels till sv. *spade*, mlt. *spade* o. s. v. i samma bet., fsax.
hacka, dels till det romanska ordet med bet. svärd el.
ital. *spada* o. s. v.

Emellertid kan sv. *spackla* icke gärna härledas fonetiskt ur
äldre *spattla*. Dylik övergång från *t* till *k* i vår tids sven-
vore väl exempellös. Men gåtan löses genom en högtysk
tform av substantivet: *spachtel*, brukad t. ex. i Bajern ock
motsvarighet i bömiska *špachtle* spattel. Huru formen skall
ras, är ovisst. Ett annat gåtfullt fall av samma art är mht.
it. *schachtel* ask = ital. *scatola* (hvarav i senare tid lånat t.
ll). Det svenska verbet står således för *spaktla* (antagli-
direkt lånat av ett tyskt vb. **spachteln*, som dock icke är
i ordböcker) med *t* förstummat emellan de båda konso-
rna.

Spel, sjömansord i *ankar-*, *brå-*, *gång-*, *vindspel*, har i sven-
fått samma form som det etymologiskt skilda *spel* »ludus»
anledning av de båda ordens formlikhet i da. *spil* ock nyare
ill. Men ordet i bet. »ludus» är = mlt. *spil* med form i
kasus *spēl-* av fornlt. *spĭl-* (jfr i denna bet. nuv. ndl. *spel*,
piel). Däremot är sjömansordet = mlt. *spille* f. axel, vals,
pel, motsv. likbet. mndl. *spille* (nuv. ndl. *spil*, nht. *spill*
t. el. ndl.) med egentlig bet. slända, spinnrocksten, motsv.
nht. *spille* f. i denna bet.: en variantform med *ll* av äldre
l mht. *spinnel* ock med sekundärt *d* mht. nht. *spindel* (i
örda olika bet. som teknisk term lånat i sv. *spindel*), mlt.
nmans. *spinel-sîde*, variant till *spille(n)-sîde* spinn-sida(n),
s. kvinnolinje(n).

En sammansatt form av sjömansordet *spel* är särskilt
ig:

Bråspel, ä. nsv. *brådspel* hos Serenius 1741, motsv. da.
pil, lånat av lt. *brâtspill*, ndl. *braadspil* i samma bet., en
ndl. *spil* spel ombildad form för ndl. äldre ock dial. i Nord-
d *braadspit* med egentlig bet. stekspett, men använt om
l formen liknande (liggande) vindspel. I svenskan märkes
brå(d)-, som, ifall ordet direkt härstammade från en med

långt *a* lånad form, skulle utvisa rätt tidigt lån. Men sv. *bråd-* kan vara substituerat efter analogi för lt. *brât-*, resp. da. *brad-*. Eller ett fsv. **braþspit* kan hava lånats i egentlig bet. stekspett ock först i senare tid efter utländskt mönster blivit sjömansord samt slutligen fått efterleden ändrad till *-spel*.

Spri se *gry*.

Stagkarnat, namnet på det främsta stagtaklet enligt Naut. Ordb. 1840, *stakenat* i Wenström-Jeurlings ordlista (där ordet säges vara förvrängt av *stagtackel*) är tydligen det lt. o. ndl. *staggarnaat* i samma bet. Att detta fått *k* för *g* i svenskan, får kanske förklaras så, att ordet upptagits i den nederländska uttalsformen med *g* såsom tonlös frikativa, som ersatts med svenskt *k*, liksom detta regelmässigt företräder låg- ock högtyskt *ch*; jfr t. ex. sv. *dock, prackare, rocka* för lt. *doch, pracher, roche*, vidare en mängd sv. ord med *kt* (åtskilliga redan i fsv.) för lt. *cht;* sv. *durk* för nht. *durch,* samt sv. *nack-* i *nackdel* (som icke bör förklaras som folketymologiskt, jfr Noreen: Spridda Studier s. 46) ock i äldre sv. *nackspel* (nu undanträngt av den rent tyska formen) för nht. *nach-* i *nachteil, nachspiel* o. s. v.

Hvad ordets senare del egentl. betyder, är icke utrönt. Ett likformigt ord, lt. ndl. *garnaat,* även ostfris. *gernât,* med åtskilliga variantformer, t. ex. lt. *garnêl(e)* o. ndl. *garnaal,* mndl. *geernaert,* tyska *granat* ock franska (dock endast i Flandern) *grenade* o. s. v., är det hos befolkningen utefter nordsjökusten allmänna namnet på räka. Att vi här hava detta ord med sådan grundbet., är väl icke troligt. Den något rimligare bet. krabba, som förekommer dialektiskt i Tyskland, tycks däremot vara alldeles främmande för nordsjökustens folk. Kanske skulle man i stället få tänka på, om icke ordet (med avseende på blockets form?) skulle kunna hava att göra med det mndl. *garnate, gaernate* som betyder granatäpple, den gamla ndl. formen med regelmässig *r*-metates (jämte mndl. *grenate*) för mlat. o. ital. *granata,* fra. *grenade* granatäpple?

Stillt se *smul*.

Stoft, i denna form på *t* endast känt i svenskan (redan i Syn. Lib. 1587 = lat. *pulvis*), måste vara förändrat lånord av

det likbet. mlt. *stof* n. (enstav. med kort *o,* i böjda former *stōv-* med förlängning av *o*), motsv. ndl. *stof* n., hvilket som avljudsform med kort vokal till nht. *staub,* fht. *stoub-, stoup,* står vid sidan av andra med urgerm. kort *u* bildade ord med samma bet. såsom got. *stubjus* ock det i sv. **stybb(e)**, *kolstybb* lånade lt. *stübbe,* mht. *ge-stüppe* n. Ett hithörande subst., vare sig med fornlågtyskt kort *o* eller möjligen med *ô* = ht. *ou, au,* är grundord till lt. vb. *stöven* med egentlig bet. damma, röra upp dam ock överförd bet. löpa, jaga med fart (jfr sv. *damma, ryka i väg*), hvarav subst. lt. *stöver* jakthund (nht. *stöber,* väl halft lågtysk form), lånat i sv. **stövare**.

Tillägget av *t* i sv. *stoft* kan förklaras genom association med *doft,* som i äldre tid brukades i samma bet., fsv. *doft* (*dopt, duft* m. fl. former).

Genom efterbildning efter *stoft* »pulvis» får man väl förklara ett annat ord av samma form:

Stoft, samma ord som *stoff* ämne, nht. *stoff* o. ndl. *stof* i bet. ämne eller tyg, lånord från romanska språk = ffra. *estoffe,* ital. *stoffa.* Formen med *t* förekommer här dels i *färgstoft,* motsv. da. *farvestof,* nht. *farb-* el. *färbe-stoff,* dels i plur. *stofter* om vissa slags tyger, motsv. da. *stoffer* för nht. *stoffe* el. ndl. *stoffen.*

Stramalj ock danska *stramaj* för nht. *stramin* ock ndl. *stramien,* som äro lånade med av oviss anledning (antagligen från något annat ord på *str-*) tillfogat *r* från ffra. *estamine* = nfra. *étamine* hårduk, silduk, motsv. ital. *stamigna* (till det lat. adj. *stamineus* av lat. *stamen* varp, spånad, tråd) få kanske förklaras sålunda. Av den äldre ndl. formen *stramijn,* en sidoform till *stamijn(e)* hos Kilian, med diftong *ij* av äldre långt *i*. kunde hava först lånats ett danskt **stramajn,* som sedan (fattat som artikulerad form?) tappade sitt *n,* ock detta *stramaj* kunde i svenskan hava ändrats till *stramalj,* emedan man trodde sig ha att göra med en fransk form med mouillerat *l,* likställd med *detalj, emalj* o. dyl. ord?

Ströva v., lånord av lt. *ströifen,* en från högtyskan härstammande variant till lt. *ströpen,* motsv. ndl. *stroopen* stryka, ströva (med grundform **straupian,* en annan bildning än det syno-

nyma nht. *streifen*, hvarav da. *strejfe*), är anmärkningsvärt
genom att *f*-ljudet utbytts mot *v* i svenskan, medan anna
relativt sent lånade ord icke blott *f* står kvar, utan även i
vokaliskt lt. *v* blivit *f*; jfr t. ex. sv. *roffa*, *ruff* (= ndl. *r*
räffla, *skiffer*, *skyffel*, *taffel*. *våffla* m. fl. lånord. Då man
Sahlstedt finner *ströfwa* översatt endast med »grassari, pr
tum vagari» jämte hänvisning till *röfwa* såsom likartat till
tydelsen, ligger den tanken nära, att det förra verbet fått
v i st. f. *f* just genom association med *röva*.

Stånka subst., i alla händelser till stammen *stånd-*
anka, *fränka* till *and*, *frände*) ock sl. m. mlt. *stande* = n
bred ock upptill smal bytta, tina eller dyl. kärl av trä,
om liknande tennkärl, motsv. mht. o. nht. *stande* f. med gr
bet. »stående kärl», synonymt med nht. *ständer* (ock i t
ordböcker förklarat med uttr. *stellfass*), är till sin närmare
ning något oklart. Av ett lt. demin. på *-ke(n)* till lt. *st*
skulle man snarast väntat en sv. form på *-ika* el. *-eka*, s
som y. fsv. *ladikka*, i Variar. 1538 *lådheka*, nsv. dial. *lo*
(hos Hof: Dial. Vestrog.) liten låda, eller hälst därjämte
i-omljud såsom nsv. *läddika* o. *fänika* till resp. *låda* o.
(jfr ock nht. *ständchen*, demin. till *stande*). Kanske får
ord därföre hällre förklaras som en svensk kortform för de
Lind 1749 som synonym till *stånka* upptagna *stånd-kann*
ledes till sin uppkomst likartat med, men senare bildat än *fr*
av fsv. *frændkona*)?

Stövare se *stoft*.

Sun- i sjömansorden *suntält*, *sunsegel* o. äldre *sun*
alla tre i bet. soltält på fartyg, får nog icke härledas från
sun (jfr Wenström-Jeurlings ordlista), ty i England bruk
motsvarande bet. icke sammans. av *sun*, utan sedan gam
ett helt annat uttryck *awning*. Ordet är det lt. *sunne* sol
sidoform i många lt. dial. *sünne*, *sün*); jfr nht. *sonnenzelt*,
sjömansord i motsv. betydelse.

Syrsa (*syrssa* i Syllabus 1649), liksom *syressa* i Lex.
1640 har väl sekundärt *y* för *i*, som fins i ä. nsv. *siressa*
i Variar.) ock i nsv. dial. *sirsa* ock även förutsättes såsom

långt *i* i Fårömålets *säirsa;* jfr i samma bet. no. *sirissa,* *a,* ä. da. *sirisse, zirridtze,* da. dial. *serrise.* Med anslut- till Aasens tydning av no. *siriksa* = »den idelig knirkende» Noreen i Sv. Landsm. I s. 343 konstruerat en samnordisk (isl.) *sí-hriksa* av *sí-* alltid ock hörande till verbet isl. *hrika* a, nyisl. *hrikta,* no. *riksa.* Men en sådan betydelse hos velsen *sí-,* om den värkligen funnits för folkmedvetandet, nog endast varit folketymologisk. I flera främmande språk namn på syrsa eller liknande mindre gräshoppa eller ock bildade med begynnande sibilant ock merendels ett *i* eller palatal vokal i första stavelsen, uppenbart onomatopoe- ord, avsedda att härma lätet av syrsor o. dyl. Sådana äro: tyska *zirke* i dial. o. *zirpe:* till verben *zirken* (mlt. *n*) o. *zirpen* låta som en syrsa; även äldre tyska *zirse;* *sirkka* med samhörigt verb *sirkottaa* låta som syrsa, kvittra nska *sirkku* om flera slags småfåglar, ss. sparv, fink, siska); *sirts;* lett. *tsirtsenis;* litau. *svirplys;* polska *świrk, świerk,* *cz;* böm. *svrček* o. *cvrček;* ryska *sverčok* o. s. v. Även nordiska ordet beror nog i sin helhet egentl. på försöket återgiva syrsans läte med **siris* el. dyl. Det kan väl då vara osäkert, om alla nordiska former nödvändigt skola das från en gammal form med ursprungl. långt *i* i första lsen.

Tappa se *droppe.*

Taskig adj. måste väl vara avledning av subst. *taska,* fsv. f. väska, påse (motsv. isl. *taska* samt fht. *tasca,* även ital. o. s. v. med obekant etymon), betydde väl således från försedd med påse (som en vandrande tiggare), sedan: har en tiggares utseende ock skick. Subst. *tasker* är an- en i alla händelser sekundärt eller på sin höjd paralellt i förhållande till adj. *taskig.*

I sammanhang med detta adj. må påpekas, att en del där- rimmande adjektiv som brukas vulgärt i föraktlig betydelse en äro blandningsformer mellan gamla adj. inom denna upp ock till betydelsen snarlika ord av annan form. Härpå ar exempel:

Blaskig i bet. slaskig (om väglag) är väl bildat efter *slaskig*

med begynnelsekonsonanten hämtad från *blöt*. Men då ma
också kan få höra *blaskig* i bet. urblekt, smutsigt blek, så
väl detta en värkan av ordets association dels med *daskig*, *gr*
daskig, dels med *black* ock *blek*.

Sjaskig, ehuruväl stammen *sjask-* delvis bör förklaras
annat sätt, då den fins även i danska *sjask-* (kanske med J
sen att förklara ur *slask-* med dialektisk mouillering av *l*?), k
dock i sin vanliga uppsvenska betydelse bero på rimbildni
efter *snaskig*, *taskig* o. dyl. med begynnelsekonsonanten fr
skit(ig). Överhuvud torde blandning av denna art hava alst
åtskilliga sådana vulgära föraktliga ord som börja med *sja-*
tja- (jfr förf:s Fonet. Kännet. på lånord sid. 9—11) som t.
verben *tjattra* o. *tjata*, tydligt rimbildade efter *snattra* o. *gn*
(jämte *prata*?) med *tj*-ljudet hämtat från andra verb sådana s
kälta, *käbbla*, *käxa* o. s. v.

Tillra v. hade förr allmännare användning likt *trilla*.
som synes av Sahlstedts exempel (1773): *tillra et klot* o. *kl*
tillrar. Att de två verben höra ihop, ock att *tillra* uppkom
med dissimilatoriskt bortfall av *r* ur ett äldre *trillra*, förhållar
sig till *trilla* såsom *vältra* till *välta*, tycks framgå av ett exe
pel hos Columbus: Sv. Ordeskötsel sid. 15: »Tårarne trilla» e
»*trillra* neer ur ögone på'n». Emellertid tycks redan på
tiden den äldre formen varit blott dialektisk; hos Arvidi
1651) sid. 62 upptages endast *tilra*.

Titta v., motsv. da. *titte*, förklaras fyndigt av Jessen i Da
Etym. Ordb. (art. *titte* o. *kige*) såsom en i tal till småbarn u
kommen form för da. *kikke*, sv. *kika*. Denna etymologi
stödjas därmed, att i svenskan fins uppvisad på 1600-talet (jä
titta 1651 hos Arvidi) en form med långt *i* i tvänne ordsp
hos Grubb (sid. 440, 626 ock väsentl. lika sid. 255): *Ondt t*
genom en gärdzgård, dher ingen tijtar emoot, samt (sid. 643
690): *Ondt Samweet tijtar vhr ögonen*. Det är just en såd
form som förutsättes för att Jessens etymologi skall med stö
sannolikhet kunna tillämpas på svenskan. Här har nämli
verbet *kika* endast form med långt *i* liksom dess källa lt. *kik*
medan danskan har äldre *kige* o. yngre *kikke*, av hvilka forn
endast den senare kan hava frambrakt ett da. *titte* på dan

de. Men tydligtvis bör Jessens etymologi preciseras så,
det nordiska verbet med *t* kanske är lånat av en redan i
skan av vb. *kîken* uppkommen barnspråksform **tîten*, hvarav
itte med förkortat *i* ock förlängt *t* efter dansk regel (jfr
art. *ryttare*). Visserligen saknas uppgift om ett sådant
skt verb med *t* för *k*, men om detta i själva lågtyskan
trängt utanför barnspråkets område, kan man knappast be-
att det skulle vara upptecknat i de vanliga lt. ordböckerna.
kan anmärkas, att lt. *kîken* ock sv. *titta* noga överensstämma
n användning, hvaremot sv. *kika* nu för tiden brukas myc-
nera begränsat.

Hvad angår nuv. sv. formen *titta*, så kunde den visserligen
lånad från danskan, men kan också förklaras ur det äldre
ita såsom proklitiskt näst före partikel med huvudaccent i
a uttryck som *titta fram, t. hit, t. in, t. upp, t. ut* o. s. v.

Tratt (så redan 1538 i Variar.) måste på något sätt här-
från lt. *trachter*, motsv. mht. *trahter*, fht. *trahtâri*, hvilket
med varianterna (norska *trett, tregt*) mlt. o. ndl. *trechter,
trehter* o. *trihter* härstammar från senlat. *trajectorium* (hvars
biform *tractarius* väl snarast är blott en latiniserad forn-
form). Huru den underliga svenska formen uppstått, är
. Dock må med tvekan framställas ett par gissningar.
allet av *-er* (jfr ä. nsv. biformen *tratter*), som på grund av
ragt kan förmodas hava från början egt rum i danskan,
möjligen kunna förklaras så, att fda. *tragter* använt i plu-
etydelse fattats som bildat med det plurala *-er* ock därföre
en ny sing. *tragt*. Rörande sv. *tratt(er)* i st. f. *trakter*
man möjligen tänka på analogiskt *tt* för *kt* (da. *gt*), resp.
lt. *cht*, efter sådana fall som fsv. *dræt* vid sidan av y. fsv.
t (med *kt* från mlt. *dracht*) eller som fsv. *dotter* gent emot
lochter m. fl. dyl. ord. Skulle man tillika kanske få antaga
nilatoriskt avlägsnande av *k* i någon sammansatt form så-
t. ex. ett fsv. **bliktrakter* blecktratt?

Vicker, väsentligen belyst redan av Kock i Sv. Akcent I
, kan förtjäna något ytterligare beröras med hänsyn till en
annan detalj. Att *vicker* egentl. varit pluralform, bestyrkes
en äldre sv. sing. *wick*, t. ex. i Variar. 1538 ock ännu hos

Lind 1749. Den vanliga användningen av *vicker* i nutida u
svenskan som sing. (med best. form *vickern*), statuerad re
hos Dalin 1853, men icke erkänd i åtskilliga nyare ordböc
beror sannolikt väsentl. på invärkan från ordet *klöver*, hvar
det helt säkert ofta koordinerats ock associerats. Mindre
kert är, om detta samma *klöver* föranlett den akuta acce
hos *vicker* i st. f. den äldre t. ex. hos Weste 1807 angi
grava accenten. Då ordet i alla fall är ett lånord av mlt. *w*
f. (detta = ett fornlt. **wikkia* av lat. *vicia*), hvars svenska f
på *-er* kanske egentl. kommit från danska plur. *vikker*, kan
till accentueringen hava rättat sig efter den tyska (lt.) p
wicken, hvilken tyska form även kunde oförändrad använd
äldre svenska (*wicken* fins, visserligen som sing., men i gen
el. kollektiv betydelse, jämsides med *wicker* som plur. i A. M
sons Örtabook av 1628, kap. 126). Om sålunda den a
accenten hos *vicker* kunde vara gammal, så kunde å andr
dan den grava accenten hos samma form i plural användn
hava uppkommit genom invärkan från *ärter*, som har grav ac
även enligt Weste.

Älmseld *(elmseld)*, ett gammalt sjömansuttryck för e
trisk utstrålning från masttoppar ock rånockar, tycks, ehur
etymon är i huvudsak känt, icke hava fått tillräcklig utred
i formhistoriskt avseende. Andra språks uttryck äro: da.
Elmsild; tyska *Elmsfeuer, St. Elmusfeuer*, även *Elmfeuer;*
(S:t) Elm's fire, Elmo's fire, Elm's light; franska *feu S*
Elme; ital. *fuoco (foco) di Sant' Elmo* (biform *Sant' Er*
spanska *fuego de sant' Elmo* eller, som nu gärna skrives
san Telmo, o. s. v.; mera avvikande tyska *Helmenfeuer;* vi
med *n:* ä. da. *sanct Ellen-ild, Elen-ild* (se Kalkar I 453); t
St. Helens- el. *Helenas-feuer*, även *Helenenfeuer*. Källan är
grek.-lat. *helena* hos Plinius, ett hos forntidens sjömän bru
namn på sådan älmseld som visade sig med enkel låga ock
ansågs båda olycka. Älmseld med dubbel låga, bådande
väder, hette däremot *Castor et Pollux*. Härav synes, att
helena menades namnet på den forngrekiska sagans bek
Helena, grek. Ἑλένη, dioskurernas syster. Men kanske d
sig egentl. bakom namnet det appellativa grek. ἑλένη i bet. fa

Hesych.)? I medeltiden hänfördes namnet, troligen rätt
till *Helena* såsom kristet helgon. Senare uppkom en (i
tid, som det tyckes, väsentl. romansk) form med *m* för
enna bildades kanske snarast på germanskt område: t. ex.
t en gammal tysk sammans. av ordet (med föregående form
t. adj. *sanctus* i fem.) **Helen-viur* genom assimilation av
l den labiala konsonanten gav ett *sanct (sant) helem-(elem-)*
el. dyl., vidare *san(c)t (h)elm-viur*, hvilket översatt till ro-
: form blev t. ex. ital. *fuoco de sant' Elmo*, hvarigenom
tillskapade ett nytt helgon av manligt kön med romanskt-
:t namn *Elmus*? En annan nyare omtydningsform (kanske
st av ett *Els-* för *Elms-*?) är det tyska *Eliasfeuer*, sv.
ld.

Tillägg.

Till **fan** (s. 6): Att ordet blivit neutr. i svenskan, beror
å anslutning till en grupp av kollektiva subst. med snarlik
hvartill höra sådana ord som *borst, dun, fjun, hår, skägg.*
Till **kort** (s. 14): Redan i Syn. Lib. 1587 skrives med *oo:*
koortbladh. Å andra sidan tycks ännu på 1600-talet även
enstavig form kunnat uttalas med kort *å*-ljud, ifall man
oggrannt rim i ordspråket hos Grubb, sid. 587: *När dhen*
tages bortt; Kommer näpligh en för port.

Résumé:

Untersuchung Schwedischer Wörter

von

Fredr. Tamm.

Der Aufsatz enthält 62 selbstständige Artikel über ver-
edene schwedischen Wörter (überwiegend Lehnwörter), die
ichtlich ihrer Etymologie oder, wo das Etymon (in be-
änkterem Verstande) bekannt ist, nach ihrer Form- oder Be-
ungsgeschichte untersucht werden.

Den Inhalt sämmtlicher Artikel zusammenzufassen, gestattet
Raum nicht. Nach der allgemeinen Bemerkung, dass ver-
nissmässig viele der Wörter durch Wortmischung, d. h.
h Contamination ähnlicher, aber etymologisch nicht ver-
dter Wörter, erklärt werden, mögen hier einige besonderen
open der betreffenden Wörter erwähnt werden.

1) Einige Nachträge zu des Verf:s Etymolog. Wörterb.,
—4, wie *Brass(a)* Haufe (vulg.-dial.): aus nd. *brass*. — *Bry*
nit reflex. Object, von dem sonstigen *bry* = nd. *brü(d)en*
chieden, nämlich eigentl. = schwed. *bryta*, dän. *bryde* brechen.
Bråspel Bratspill: aus dem nd. — *Cert* Zerter, Rang eines
ffes: aus nd. *zerte (certe)*, eigentl. Contract, dies aus franz.
te. — *Fan* n. Fahne an Federn: aus nd. *fān*. — *Faner(a)* =
forneer(en), altfranz. *fornir*. — *Frihult*, seemännisches Wort:
nd. *wrîfholt*, eigentl. »Reibeholz».

Ausserdem werden einige Artikel des Etymol. Wörterbuchs
nzt; *Bövel*, *Droppe* (*pp* uralt = hd. *pf*?), 2. *Flen* (ursprüngl.

wohl Schmerz, verursacht durch einen Stich mit der Waffe, die altnord. *fleinn* heisst), *Futtig* (zu nd. *futt, fott* »vulva»?).

2) Verschiedene sonstigen Wörter, die etymologisch erläutert werden, wie:

Handplagg Schläge auf die Hände als Schulstrafe: zu mnd. *plagge* Lappen (mit Variantform der Wurzel in ndl. *plak, plakken* u. s. w.).

Hydda Hütte: altes schwedisches Wort = urgerm. **huzdiôn-*, eigentl. Verwahrungsstelle.

Härfågel Wiedehopf, deutsch (eigentl. wohl nd.) *heervogel*, vielleicht eine Form (mnd. **hêr*) des Vogelnamens *häher* enthaltend?

Knodd Ladenschwengel, zunächst wohl aus dem nd., Nebenform zu nd. *knode(n)* und = ndl. *knodde, knod* Knoten, Knollen.

Manick (vulg.) Dingelchen: aus nd. *mannekе(n)* Männchen.

Palt Klösse oder Kuchen von Mehlteig mit Blut: aus nd. *palte* Lappen, Bisschen. Dazu mit Ablaut: *Pilt* Knabe (dieselbe Erklärung näher begründet von Johansson in Kuhn's Zeitschr. XXXVI 372, 377).

Pläter- plattiert(e Sachen): aus engl. *plated (vessels)*, im schwedischen nach *silver* Silber umgebildet.

Prudentlig zierlich (früher aus lat. *prudens, -enter* erklärt): aus altschwed. *prudher* stattlich, prächtig, nach neuschwed. *ordentlig* ordentlich umgeformt?

Präja prellen = altfranz. *preier* rauben? Dann wohl zunächst aus dem niederdeutschen, kaum aus engl. *prey*.

Pynta herausputzen: aus dem nd., zu nd. *pünte* zierliche Form, Geschick, Ordnung = franz. *pointe*, eigentl. Spitze.

Rafistulera eifrig nachsuchen: aus ital. *rovistolare* (*rovistare* wohl = lat. *revisitare*).

Stånka hölzerne Kanne: aus ält. schwed. *stånd-kanna*?

Tappa verlieren, alte schwed. Form neben gemein-altnord. *tapa*: mit *pp* aus vorgerm. *bn*, auch in lat. *damnum* aus **dabno-* (nach Lidén)?

Taskig schlumpig; eigentl. mit Bettelsack versehen, zu schwed. *taska* Tasche, Beutel?

3) Einige Wörter von besonderem Interesse in lautlicher Beziehung:

a) Zwei Wörter, wo, wie es scheint, für fremde Diphtonge
che Vocale in neuschwedischer Zeit eingetreten sind:

Räffla, auch *reffla* v. riefeln, wohl mit *ä*, *e* für *äi* entweder
ler hd. Nebenform *reifeln* oder vielleicht aus engl. *rifle*?

Krön n. der höchste Theil, z. B. einer Brustwehr, Kamm,
l: mit *ö* für *öi* aus ndl. *kruin*?

b) Ein Wort mit *j* aus norddeutschen Dialecten (wie in
n) für *g-*: *Julp* Hosenschlitz = nd. ndl. *gulp*.

c) Ein Wort, wie es scheint, mit schwed. *k* im Anlaute
zweiten Compositionsgliedes aus ndl. *g* als tonloser Frica-
Stag-karnat (auch vulgär *stakenat*) = ndl. *stag-garnaat*.

d) Mit *s* für franz. *ch* (vgl. oben *cert* mit *s*-Laut zunächst
d. *ts*): *Snilja* = franz. *chenille*.

4) Mit eigenartiger Endung *-o,* scheinbar dem ital. *-o* in
ern der Geschäftssprache gleich, aber im Schwedischen ent-
en:

Kvitto Quittenze, mit Ellipse aus altschwed. *quitto bref* =
quite-bref.

krifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII.5.

RÄFSTEN

MED

KARL XI:s FÖRMYNDARSTYRELSE

AF

OTTO VARENIUS

I.

Dechargens gifvande och återkallande

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

1901.

UPPSALA 1901
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Förord.

Då jag nu offentliggör en del af ett arbete, för hvilket jag
er en följd af år, hufvudsakligen på korta från tjänstegöromål
mellantider, samlat materialet, begagnar jag detta tillfälle, det
a, som stått mig till buds, att till ämbets- och tjänstemännen vid
lika bibliotek och arkiv i Upsala, Stockholm och Paris, som jag
at, hembära uttrycken af min uppriktiga tacksamhet. Särskildt
jag att få rikta den till bibliotekarien vid Upsala Universitet,
C. Annerstedt, hvilken vid mitt arbetes begynnelse gjorde
förtrogen med de rika källor för denna tids historia, som
ersitetsbibliotekets samlingar innesluta, och som sedermera vid
epade tillfällen för mig underlättat begagnandet af handlingar
andra arkiv; till lektor Emil Hildebrand och arkivarien
erin Bergh, hvilka på mångfaldigt sätt och med aldrig svikande
samhet gått mig till handa, samt till funktionärerna vid det
ska utrikesministeriets arkiv, herrar Farget och Espinas, för
tillmötesgående, som de låtit komma mig till del.

Till docenten vid Lunds universitet dr Nils Wimarson
nar jag i stor förbindelse för den vänliga beredvillighet, hvar-
han under sin vistelse i Paris utfört en efterforskning för
räkning.

Slutligen ber jag att få afbörda mig en gammal tacksam-
skuld, hvari jag står till kammarherren grefve M. Falkenberg
den utmärkta välvilja, hvarmed han ställt åtskilliga handskrifts-

volymer från arkivet på Brokind till min disposition att å Upsala bibliotek begagnas.

De otryckta handlingar, som i noterna åberopas, förvaras, där icke annorlunda angifvits, i det svenska riksarkivet. Datobeteckningen är den s. k. gamla stilens, där icke dubbelskrifning användts eller n. st. tillagts.

Upsala i mars 1901

Otto Varenius.

Innehållsöfversikt.

Förkortningar.

Följande arbeten citeras med angifvande endast af författare- eller utgifvarenamn:

Bexell, S. P. (Ahlqvist och Lignell): Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia, ur prestestândets arkiv, II; Stockholm 1835.

Carlson, F. F.: Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, II; Stockholm 1856.

Droysen, J. G.: Geschichte der preussischen Politik III, 3; Leipzig 1865.

Du Mont, J.: Corps universel diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités etc., VII, 1; Amsterdam 1731.

Erdmannsdörffer, B.: Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich's des Grossen, I (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. Herausgegeben von W. Oncken III, 7); Berlin 1892.

Fries, Ellen: Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider; Stockholm 1895.

Fåhræus, F. E.: Om riksdagen i Upsala 1675; Stockholm 1851.

Höjer, M.: Öfversikt af Sveriges yttre politik under åren 1676—1680; Upsala universitets årsskrift 1875; Upsala 1875.

Kjellén, R.: Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia; (Skrifter utg. af Human. Vetenskapssamfundet i Upsala IV, 1); Upsala 1895.

Köcher, A.: Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714, II, 1668—1674; Leipzig 1895.

Jörgensen, A. D.: Peter Schumacher Griffenfeld, II; Köpenhamn 1894.

Mignet, M.: Negociations rélatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV, III, IV; Paris 1842.

Moerner, Th. v.: Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700; Berlin 1867.

Rousset: Recherches sur les alliances et les intérêts entre la France et la Suède, Amsterdam 1745. Enligt Upsala universitets katalog af Aurivillius lär Arckenholtz vara den verklige författaren till detta arbete, ehuru Rousset's namn står på titelbladet.

Schönberg, A.: Historiska bref om det svenska regeringssättet, i äldre och nyare tider, I—III; Stockholm 1849—1851.
Sjögren, O.: Karl den elfte och svenska folket på hans tid: Stockholm 1897.
Stjernman, A. A. v.: Alla riksdagars och mötens beslut, I, II; Stockholm 1728—1729.
d:o : Bihang; Stockholm 1743.
Tham, W.: Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia, II; Stockholm 1847—1848.
Weibull, M.: Sveriges förbund med Frankrike 1672; Lund 1865; äfven i acta universitatis Lundensis I, Lund 1864.
Wilde, J.: Sueciæ historia pragmatica; Stockholm 1731.
Wimarson, N.: Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, I; Lund 1897.

Andra förkortningar:

Adelsprot. = Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll (XI, 1672; XII, 1675—1678), utgifna af Severin Bergh; Stockholm 1894, 1895.
Bondeska anekdoterna = Carl Trolle-Bonde: Anteckningar om Bondesläkten, kongliga Rådet och Ambassadören Grefve Carl Bonde II; Lund 1900.
Fryxell, berätt. = And. Fryxell: Berättelser ur svenska historien, XVI; Stockholm 1861.
Fryxell, handl. = Handlingar rörande Sveriges historia, ur utländska arkiver samlade och utgifna af And. Fryxell, I—IV; Stockholm 1836—1843.
De la Gardieska arkivet = De la Gardieska arkivet eller handlingar ur grefl. De la Gardieska arkivet på Löberöd, utg. af P. Wieselgren, VII; Lund 1836.
Lettres inédites = Lettres inédites des Feuquières, tirées des papiers de famille de Madame la duchesse Decazes et publiées par Etienne Gallois I—V; Paris 1845—1846.
Loenbom, handl. = Sam. Loenbom: Handlingar till konung Karl XI:s historia I—XV; Stockholm 1763—1774.
Loenbom, hist. märkv. = Sam. Loenbom: Historiska märkvärdigheter till upplysning af svenska häfder, I—IV; Stockholm 1767—1768.
Ranke, engl. Gesch. = L. v. Ranke: englische Geschichte vornehmlich im siebzehnten Jahrhundert I—IX, 3. Aufl.; Leipzig 1877—1879.
Ranke, französ. Gesch. = L. v. Ranke: französische Geschichte, vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert I—VI, 4. Aufl.; Leipzig 1876—1877.

Öfriga förkortningar torde icke behöfva särskild förklaring.

Inledning.

Omdömet öfver Karl XI:s förmyndare har i allmänhet utfallit ganska strängt. Man har påpekat slöseri i medelförvaltning, osjälfständighet i utrikespolitik, ombytlighet öfverhufvud i ärendenas ledning såsom karakteriserande denna styrelse, och man har konstaterat frånvaron i densamma af en sammanhållande kraft, sådan som Axel Oxenstierna utgjorde i Kristinas förmyndarregering.

I det stora hela må en dylik målning gärna erkännas såsom sann, och visst är, att Karl XI:s förmyndare mycket förlora på att sammanställas med Kristinas, men rättvisan fordrar dock det erkännandet, att tiderna väsentligt förändrats från 1644 till 1660 och att jämförelsen därföre i många stycken haltar.

Sålunda faller genast i ögonen det väsentligt ökade inflytande på styrelsen som 1660 års regeringsform tillerkänner rådet i förhållande till den af år 1634. Härigenom icke blott minskas riksförmyndarnes personliga ansvar, utan äfven förklaras till en god del den splittring och missämja, som så ofta rådde och hade ett vidsträckt spelrum inom en månghöfdad styrelse.

Djupare liggande och af mer genomgripande betydelse är dock den skillnad, som betingas af Sveriges förändrade politiska och sociala läge öfverhufvud. Axel Oxenstierna och hans män hade af Gustaf Adolf fått i arf icke blott ett europeiskt krig med dess bördor utan äfven en påbörjad politisk och social organisation af samhället åsyftande att mobilisera så väl dess ekonomiska som dess personliga resurser. Kronogodsafsöndring, adlande och adelsprivilegier äro olika uttryck

för denna sträfvan att dels göra de medel tillgängliga, som krigets nödtorft fordrade och dels — främst ur den med konungadömet nyss försonade adelns led — framalstra de krafter, hvilka skulle uppbära den civila och militära adminstration, som Sveriges brådmognande stormaktsställning kräfde. En senare tid fäster sig gärna vid de stora förmåner adeln, andra samhällsklasser till förfång, denna tid åtnjöt, men den glömmer ofta att lägga samma adels icke alltid så lätt fyllda plikt att uppfostra sina söner till konungens och kronans tjänst i krigets eller fredens värf, uti den andra vågskålen.

Dessa utvägar, som Axel Oxenstierna — och före honom Gustaf Adolf — tillgrep för att lösa den dem föreliggande uppgiften, voro sålunda på en gång af omständigheternas makt framkallade och öfverensstämmande med den tids uppfattningssätt, hvars kraf de skulle tillmötesgå. Men de användes också med sträng urskiljning och begränsning till statens oafvisliga behof samt till den verkliga förtjänstens billiga belöning. Annorlunda beskaffad blef som bekant regimen under Kristina. Ur hennes hejdlösa slöseri med kronogods och adelsbref framväxte snart de kännbaraste missförhållanden af så väl politisk som social natur. I en tid, då statens utgifter till stor del bestredos genom anvisningar på indelade hemmansräntor, måste dess finanser störtas i djup förvirring genom en så omfattande abalienation af kronojorden, som den under Kristina försiggångna. Det var icke blott kronans kapitaltillgång, som angreps; man undergräfde samtidigt en af grundvalarna för själfva hushållningssättet.

Men i samma mån, som gods och ränta genom köp eller pant, gåfva eller förläning öfvergingo ur kronans hand i adelns, sköt ock denna senare sig in som en mellanmakt mellan konungen och det öfriga folket. Till den adlige köparen skulle nu skattehemmansägare och kronoåbor inbetala de räntor staten afhändt sig, med adelsmannen hade de bönder, som kommit under frälset att öfverenskomma om den form, hvari de skulle gifva honom vederlag för de friheter i fråga om skatt och utskrifning, som de i sin nya ställning åtnjöto. Och ju snabbare frälseståndet ökades, ju större dess jordbesittning blef, desto tyngre föllo nyssnämnda bördor på de ofrälse.

Reduktion blef därföre lösen icke blott för de ofrälse utan
n för alla dem, som insågo nödvändigheten af att sätta kro-
; finanser på säkrare fötter. Med riktig blick bedömde ock
l Gustaf situationen, när han på sin första riksdag genomdref
utet om den reduktion, som efter en af sina bestämmelser
rit kallad fjärdepartsräfsten. Men då han omedelbart där-
· kastade sig och riket in i krig, som skulle komma att ut-
. hans återstående regeringstid, fick han snart erfara makten
e förhållanden, hvilka tvungit Gustaf Adolf och Axel Oxen-
na in på godsafsöndringens bana. Ju längre kriget fort-
d, dess mer afstannade den beslutna reduktionen, och 1659
den så långt från sin verkställighet, att intet af förmyndar-
ıs år har att uppvisa en så låg siffra af reducerad ränta[1].
När så Karl X Gustaf dött, och fred slutits med hans
ga fiender, stod den nytillträdande förmyndarstyrelsen vid
.fgörande vändpunkt. Sveriges stormaktsställning hade be-
ıts i Westfaliska freden, de naturliga gränserna hade nåtts
ɔm den nyligen döda konungens eröfringar, men det var
ɛnbart, att målet vunnits genom en öfveransträngning af
ɛts krafter. Nu gällde det att rikta uppmärksamheten på
nre förhållandena, att genom klok hushållning bota statens
ɔr och att genom sociala reformer utjämna klasstriden så
an frälse och ofrälse som mellan hög- och lågadel, — kort
lt, att konsolidera den svenska storstaten inom sig själf på
vidgade grundvalar och därigenom sätta den i stånd att
n föra en själfständig politik gent emot främmande makter.
Sådan var uppgiften. Den löstes en gång — sedan riket
förinnan vacklat vid undergångens brant — af den en-
ige Karl XI med järnhård konsekvens och under otaliga
ıden för den enskilde. Förmyndarräfst och reduktion hette
nedel, genom hvilka adelns — och framför allt högadelns —
t slogs ned och kronans ekonomi återupprättades. De
äna att bedömas icke blott från statsfinansiell utan äfven
minst lika mycket från social synpunkt, såsom befriande
svenska allmogen från den alltmer hotande faran af adelns

---

[1] Se tabellbilagan i red. koll. skrifv. till riksens ständer af ⁶/₈ 1680, i
kolleg. reg., Kamm. ark.

öfvervälde. I samband därmed bör särskildt framhållas Karl XI:s åtgärd att fixera den svenska jordens kamerala natur, hvarigenom verkningarna af den jordbesittande adelns tillväxt väsentligen neutraliserades, och möjlighet bereddes för ofrälse att komma i besittning af äfven privilegierad jord[1].

Men å andra sidan kan man knappast undra på, om en högadlig förmyndarstyrelse, hvars medlemmar vuxit upp under inverkan af systemet från trettioåriga krigets dagar, icke ägde den rätta blicken för en dylik uppgift eller självöfvervinnelse nog att gå i land med densamma. Den dref gärna den satsen, att intet välde kan bestå sine poena et proemiis och tillämpade den ty värr i icke ringa utsträckning äfven till förmån för sina egna ledamöter. Inom densamma höjde sig ock mäktiga stämmor för, att Sveriges framtida utveckling borde betryggas med samma medel, som de, genom hvilka dess krigiska storhet grundats. Man måste dock, när man hör en Wrangel yrka på krig, en Per Brahe på reduktionsverkets öfvergifvande, en Magnus Gabriel De la Gardie på en vidtsväfvande utrikespolitik och förbund med den franska eröfrarstaten, ihågkomma, att det är icke lika lätt för dem, hvilka lefva midt upp i händelserna, som för eftervärlden att bedöma, när ett system har spelat ut sin roll, och när utvecklingen bör länkas in på nya banor.

Så i ögonen fallande voro emellertid missförhållandena, att äfven inom denna adliga förmyndarstyrelse män framträdde, som yrkade på energiska åtgärder för deras afhjälpande. Riksskattmästaren Gustaf Bonde var deras främste målsman, och med hans namn[2] har man förknippat de grundsatser, som i detta syfte framställdes. Bonde yrkade sålunda först af allt

[1] Förut antog, när en person adlades, hans jord frälse natur, kom från skatten under frälset, och därmed i åtnjutande af de friheter adelsprivilegierna medförde. Sedan jordnaturen fixerats, ägde däremot icke någon dylik förförflyttning af de på jorden hvilande bördorna rum, utan denna behöll sin kamerala natur oberoende af ägarens stånd. Därföre blir det ock en viktig fråga vid senare privilegiers uppgörande, hur långt ned på den sociala skalan rätten att besitta privilegierad jord skulle utsträckas.

[2] I Ups. univ. bibl. E. 451 finns en afskrift af Bondes memorial härom af 1661.

fred för att vinna rådrum för det inre reformarbete, som
n hoppades skulle möjliggöra Sveriges oberoende af främ-
.nde makter.

Rikets utgifter borde begränsas på bästa sätt, tjänsternas
:al reduceras och aflöningen lämpas efter ämbetet, icke efter
rsonliga relationshänsyn. Å andra sidan borde inkomsterna
.s ökas genom ett konsekvent fullföljande af den 1655 be-
tade reduktionen, dels hållas uppe genom att — till åtlyd-
l af additamentets 12 § — iakttaga största sparsamhet med
ande och donationer. Frikostighet i fråga om adlande för-
d sig enligt honom icke blott med hänsyn till statens finan-
— enär kronans inkomster sjönko i samma mån sätesgår-
rnes antal ökades —, utan äfven från aristokratisk klassyn-
ıkt, emedan, när adeln alltför mycket tillväxte, förslogo gods
ı tjänster icke längre till dess underhåll. I samma anda
ock det af Bonde yrkade förbudet för ofrälse att besitta
lsegods.

Bondes hushållningsplan blef emellertid under förmyndar-
ns lopp på så godt som alla punkter bruten — ja Bonde
f mottog icke oväsentliga donationer, och finansförvaltningens
stånd blef vida skildt från hvad han åsyftat. Men äfven om
ına plan blifvit strängt genomförd, så skulle den näppeligen
rt ett nydaningsarbete snarlikt Karl XI:s öfverflödigt. Den
därtill alltför mycket palliativets prägel. Den afsåg att
ehålla den gamla adeln vid dess politiska ledareställning
ı sociala öfvervikt samt afgränsa densamma inom sig själf
ıom att försvåra nya medlemmars upptagande. Det gäl-
de sociala systemet skulle således bibehållas, ja till och
d göras mera exklusivt än förut. Det var endast dess värsta
ınomiska utväxter Bonde ville afskära genom en måttlig
uktion och genom att i samband därmed upphjälpa kro-
ıs finanser medelst noggrann hushållning i öfrigt.

Men så mycket hade Bondes grundsatser, om de efter-
s, säkerligen uträttat, att de väsentligen lindrat missförhål-
dena, att Sverige stått vida bättre rustadt mot fiendens anfall,
sedermera visade sig vara förhållandet, och att på så sätt
jlighet skulle beredts att utan svårare skakningar och tvära
kastningar leda fosterlandets utveckling in på en ny väg.

Dessutom stodo Bondes råd i närmaste samklang med, hvad gällande regeringsform och riksdagsbeslut kräfde. Tung föll ock efterräkningen, när de åsidosattes, öfver den aristokrati, som Bonde velat lära begränsningens konst och dymedelst upprätthålla såsom den svenska kronans främsta stöd.

1672 års allians mellan Sverige och Frankrike.

Inom Bondes system rådde sträng öfverenskommelse mel-
ın inre och yttre politik. Inre hushållning skulle möjliggöra
ttre oberoende. Då sedermera inom förmyndarstyrelsen
ristokratiens egna intressen och principer från trettioåriga
rigets tid vunno öfverhanden, yppade sig samma samband
m ock på annat sätt. Felstegen inom det ena området visade
n återverkan på det andra. Den inre misshushållningen för-
ıledde fikande efter subsidier, för att staten skulle bära sig,
ch den bäste subsidiebetalarcn hade största utsikten att vinna
ehör i den svenska regeringens rådslag. Rikets säkerhet blef
å så sätt äfventyrad och dess politik bunden vid andra in-
essen än dess egna [1]. Det mest i ögonen fallande exemplet
ärpå utgöres af den ödesdigra allians med Frankrike, som för-
ıyndarregeringen under sin sista tid ingick, och hvilket inne-
uter klaven till de följande händelserna: till det krig, som
lottade rikets tillstånd, och till den räfst med den afgångna
yrelsen, som denna upptäckt frammanade.

I början af 1671 kvarstod Sverige ännu i det allianssystem,
om betecknas af 1668 års trippelallians mellan Holland, Eng-
ınd och Sverige såsom hufvudmakter, med Spanien och —
isom man i allmänhet trodde — kejsaren såsom sekunderande [2].

---

[1] Detta samband har särskildt af Weibull med skärpa och klarhet fram-
illits, ss. 19 ff.

[2] Spanien hörde helt naturligt till systemet såsom varande den makt,
l hvilken de besittningar hörde, som trippelalliansen afsåg att skydda. Kej-
ıren åter räknades visserligen på grund af habsburgska familjeförbindelser
ch tyska riksintressen till samma sida men hade i själfva verket redan 1668

Danmark åter stod allt sedan 1663 i nära förbund med Frankrike. Då Ludvig XIV genom nyssnämnda allians hejdats i sitt eröfringståg mot spanska Nederländerna, riktade han i stället sina sträfvanden på att tillintetgöra den af de tre allierade, som stod honom mest i vägen, nämligen Holland, och började i detta syfte oförtöfvadt arbetet på att spränga den förbundskedja, som slutit sig kring honom. England vanns först, genom traktaten i Dover 1670. Kejsaren, som länge spelat en tvetydig roll [1], förband sig genom ett hemligt fördrag af 1 nov. (n. st.) 1671 till neutralitet under ett eventuellt franskt krig med Holland mot villkor, att tyska riket och den spanska monarkien däraf lämnades oberöda. Återstod Sverige, om hvars vänskap Ludvig var så angelägen, att han för dess vinnande var beredd att uppoffra den gamla danska förbindelsen [2]. En gammal kännare af svenska förhållanden, Marquis de Pomponne, skickades som utomordentligt sändebud till Stockholm för att genomföra verket.

Då Frankrikes anbud kom om förbund och rikliga subsidier, blef striden hård inom det svenska rådet. Å ena sidan stodo anhängare af den politik, som föranledt Sveriges anslutning till trippelalliansen, med Sten Bjelke och Johan Gyllenstierna som målsmän [3], det andra partiets talan fördes framför

---

indragits i det franska nätet genom en först i detta århundrade känd traktat om spanska monarkiens eventuella delning. Häri låg anledningen, dels till att han icke formligen biträdde trippelalliansen, dels till att han icke ratificerade det af Basserode 1668 med Sverige slutna fördraget. Se Ranke, französ. Gesch. 4 aufl. III 283, Erdmannsdörffer I, 519, 535.

[1] Se ofvanstående not och Weibull s. 33, Erdmannsdörffer I, 552.

[2] Vid sidan af dessa underhandlingar med intressenterna i trippelalliansen dref Ludvig äfven sådana med åtskilliga tyska riksfurstar, i syfte att därigenom underlätta sina truppers uppmarsch mot Holland. Han hade härvid god hjälp i den ovilja, som på många håll rådde mot den nederländska republiken dels på grund af dess handelsok dels med anledning af åtskilliga tvister om fästningar och landområden inom tyska riket, som holländarne sedan trettioåriga krigets tid höllo besatta. De viktigaste af de bundsförvandter, Ludvig på detta sätt vann, voro biskopen af Münster och kurfursten af Köln. Se den utförligare framställningen i det tredje kapitlet.

[3] Till trippelalliansens förkämpar hörde äfven Björnklo, men denna gång kom han icke mycket i tillfälle att verka för densamma. Han dog nämligen omedelbart efter förhandlingarnas början. Pomponne kom (enligt Mignet III 313)

af rikskansleren De la Gardie, hvilken med ifver grep detta
nsamma tillfälle att genomdrifva sina utrikespolitiska grund-
er och höja sitt anseende genom triumfen öfver de mot-

tockholm 30 juli; 7 aug. nämndes i rådet kommissarier att med honom
ndla, och 12 aug. (se Mignet III, 326) hölls den första konferensen. Bland
kommissarier var visserligen B., men osäkert torde vara, om hans hälso-
ind medgifvit honom att deltaga i konferensen d. 12. Faktiskt var han
närvarande i rådet d. 14 aug. (se Lindskölds rådsprot.), då redogörelse för
umma afgifves af de 2 andra kommissarierna, Sten Bjelke och Johan Gyl-
erna, och den 20 aug. dog han. Redan dessa data göra det mycket
iolikt, att Björnklo kunnat, som Weibull m. fl. uppgifva, vara författare till
not den franska alliansen riktade utlåtande, som d. 18 sept. skulle inlämnats i
(se Weibull s. 24, Cronholm i biogr. lex. II, 326) och hvilket är tryckt i fransk
sättning hos Rousset ss. 65 ff. Till stöd för denna uppgift kan visser-
åberopas, att så väl nämnda tryckta edition som två bland rådslag i riks-
förvarade afskrifter af samma handling (se meddel. från sv. riksark. III, 170)
erskriften angifva, att den inlämnats i rådet d. 18 sept. 1671. Men intet
rotokoll för denna dag finns bevaradt, och dessutom visar en närmare
kning af aktstyckets innehåll snart oriktigheten af detta datum. Dess
utgår från den allians, som Pomponne och Coventry föreslagit, men den
e kom först d. 2 okt. till Stockholm (se Mignet III, 331 och Francs
rot. 6 okt.). Han omnämner vidare, att alliansen blifvit efter vidlyftiga
rser projekterad och af de flesta rösterna gillad. Han skrifver således
d. 9 nov., (se s. 10 i texten). Därjämte är hela hans resonnemang
dt på förutsättningen af Sveriges neutralitet med offensiva förpliktelser
för den händelse lugnet stördes i Tyskland, ett alternativ, som väcktes
d. 7 okt. (se Weibull s. 25). Björnklo kan således icke vara författaren,
detta förmenta aktstycke af d. 18 sept. 1671 är säkerligen identiskt med den
st, som den 18 *dec.* s. å. af Bjelke inlämnades i rådet. Dels samman-
nämligen dess underskrifter med de namn, som i rådsprotokollet (Lillie-
ts) d. 18 dec. uppräknas som satta under protesten, dels finnes i Palmsköldska
ingen (N:o 1 tome XXIV s. 456) en afskrift af samma handling af 18 sept.,
här försedt med det riktiga datum af 18 dec. (»18 X bris») 1671. Någon
n protest af 18 dec. 1671 har jag däremot icke kunnat återfinna. Härtill
läggas, att af de 3 afskrifter af rådslaget af 18 sept. som finnes i riks-
et, äro endast 2 daterade, men de visa sig vid närmare undersökning för-
mindre vitord. Den ena är bevisligen en senare afskrift, enär på samma
där den slutar, följer en afskrift af en känd handling från tiden för 1675
iksdag, den andra åter är gjord med sådant slarf, att en dryg foliosida af
fullständiga texten öfverhoppats. Förklaringen blir sålunda den, att en
ifvare har, möjligtvis missledd af det latinska sättet att beteckna månaden,
t den felaktiga dateringen, och en sådan afskrift har då Rousset lagt till
d för sin edition.

ståndare, som några år förut gifvit Sveriges utrikespolitik en riktning, rent motsatt den, han ansåg för den rätta. Förhandlingarna förete tvenne hufvudskeden, af hvilka det första förflöt under hösten 1671 och afslöts genom en stor öfverläggning i rådet den 9 nov., hvari beslöts att ingå ett förbund af den hufvudsyftning, som Frankrike föreslagit. Sedermera uppsattes ett formligt senatusconsultum, affattadt efter flertalets mening, och blef den 11 dec. underskrifvet i rådet[1]. En vecka senare d. 18 december inlämnade minoriteten sin skriftliga protest, undertecknad af presidenten i Svea hofrätt, Johan Gyllenstierna (Nilsson), Sten Bjelke, K. Kurk, L. Fleming, Tord Bonde, Georg och Johan Gyllenstierna (Jöranssöner)[2].

Det var emellertid blott själfva principfrågan, som var afgjord. Detaljerna återstodo, hvilka måste klargöras, innan ett formligt fördrag kunde uppsättas, och framför allt den viktiga detalj, som rörde subsidiernas belopp. Striden härom blef så liflig, att den ej hann afslutas under detta skede af förhandlingarna. Den franske gesanten Pomponne hade nämligen under tiden blifvit utnämnd till Frankrikes utrikesminister och måste återvända för att öfvertaga sin nya befattning. Han medförde då blott ett utkast till en förbundsakt, hvari punkten om subsidierna lämnats öppen, hvaremot den svenska regeringen lofvade vidhålla de öfverenskommelser, som slutits, tills Frankrikes bestämda svar hunne anlända[3].

Under mellantiden inträdde en skiftning i Frankrikes håll-

---

[1] Ett odateradt, men med månadsbeteckning försedt, exemplar (kopia) förvaras bland rådslag i r. a. Underskrifterna, bland hvilka Sten Bjelkes namn förekommer, gifva ingen ledning vid bedömandet af rådsherrarnes röstgifning. Af rådsprot. $^{11}/_{12}$ och $^{18}/_{12}$ framgår nämligen, att alla närvarande ansågos skyldiga att skrifva under. Protokollet däremot förvarar deras vota.

[2] Dessa äro de underskrifter, som rådsprotokollet för d. 18 dec. — hvilket anger Johan Gyllenstierna Jöransson som närvarande — upptager. Jmfr f. ö. s. 8. not 3. Carlson — och efter honom Weibull — har en något afvikande namnförteckning, men utan angifvande af källan. Thams förteckning (II, 2, 107) åter sammanfaller med den här i titeln gifna. Däremot har jag icke i rådsprotokollel för den 8 dec. kunnat finna något spår af den debatt om protesten, som Tham på nyss anförda ställe förlägger till denna dag.

[3] Se Weibull ss. 28—32, Mignet III 338—347.

;, enär Ludvig på grund af sin diplomatiska framgång vid
enerhofvet (genom fördraget af 1/11 1671) blef mindre an-
igen om det svenska förbundet och beordrade Pomponnes
rträdare Courtin att bjuda endast 200,000 ecus i subsidier,
remot inga större pretentioner skulle ställas på Sverige än
hålla sig neutralt i det blifvande kriget mot Holland. Denna
ihet blef dock af öfvergående natur, och främsta anled-
;en härtill var säkerligen den diplomatiska motgång Ludvigs
tik led på annat sätt, nämligen i Brandenburg. Kurfurst
drik Vilhelm hade vid denna tid efter lång tvekan träffat
val mellan Frankrike och Holland till den senare maktens
nån, och i januari 1672 började han de förhandlingar med
s gesandter, som ledde till förbundsfördraget af 6 maj s. å.
to nödvändigare blef det, när sakerna i Berlin togo en oro-
kande vändning, att i Sverige vinna en motvikt till den
iske kurfursten[1]. Dess neutralitet var icke längre tillräcklig,
faran, att den svenska regeringen skulle, om det franska
sidieanbudet sjönk för lågt, vinnas af den motsatta sidan,
de sig nu så betydelsefull, att Courtin snart fick order att
ı det senaste förslaget tillbaka samt underhandla med Sverige
basen af de öfverenskommelser, som träffats i nov. 1671[2].
rmed inträda förhandlingarna i sitt andra hufvudskede, ett
:ke in på år 1672, hvilket afslutas med traktatens under-
knande den 4 april 1672.

Under dagarne 12—15 mars hölls den öfverläggning, som
orde den viktiga frågan[3]. Minoritetens antal kan icke denna
g på siffran bestämmas[4]; dess talan fördes framför allt af

[1] Se Erdmannsdörffer I, 565; Wimarson s. 10. Mignet III, 348 ff.

[2] Se Weibull s. 35 och Mignet III, 348. Carlson aliter II, 372.

[3] Tham II, 2, 131; Weibull s. 48 ff.

[4] Åtskilliga af de omröstande hänvisa nämligen till sina ej längre i be-
varande särskilda skriftliga vota utan att uttala sig om dessas syftning.
teringen deltogo, utom de 5 af regeringen, 18 rådsherrar. För alliansen
ıde: J. G. Stenbock, C. Rålamb, E. Ulfeld, G. Banér Carlsson, C. Stiern-
ld, Chr. Horn, N. Brahe, E. Fleming, A. Sparre, riksmarskalken grefve
riel Oxenstierna Gabrielsson, C. Tott, M. G. De la Gardie, G. O. Sten-
:, C. G. Wrangel, P. Brahe, änkedrottningen. Mot: Th. Bonde, J. Gyllen-
na Jöransson, L. Fleming, K. Kurk, S. Bjelke. Icke bestämbara: G. Sparre,
anér.

Johan Gyllenstierna. Den unge konungen var närvarande, men utan att yttra sig, änkedrottningen var ock tillstädes, likaledes utan att deltaga i diskussionen, men röstade på franska sidan.

Fördraget sönderföll i två, ett offentligt och ett hemligt [1], det förra beräknadt på 10 år det senare på 3 år. Det offentliga angaf som sitt hufvudsyfte att upprätthålla Westphaliska freden, och för detta ändamål utfäste sig de båda förbunden att, om kejsaren eller något riksstånd mot fredens bestämmelser [2] anföllo någondera af de båda kronorna eller lämnade hjälp åt någonderas fiender, gripa till vapen mot fredsstöraren, så framt han ej veke för fredlig deklaration. Af denna anledning förband sig konungen af Sverige att på tysk mark hålla en efter omständigheterna lämpad och vederbörligen utrustad krigsstyrka, till hvars underhåll konungen af Frankrike lofvade bidraga med subsidier afpassade efter härens storlek. Det hemliga fördraget tillämpade det offentligas mera allmänna bestämmelser på det särskilda fall, som nu förelåg. Sverige utlofvade här väpnad intervention, ifall kejsaren eller något riksstånd skulle bispringa Holland, och förband sig att i detta syfte under 3 år hålla 16,000 man rustade. Innan de användes, skulle dock fredliga medel i form af deklaration med 3 månaders varsel försökas i syfte att göra eventuell inblandning öfverflödig. Till gengäld lofvade Frankrike att förhjälpa Sverige till de handelsfriheter gent emot Holland, hvilkas afsaknad länge kännbart gjort sig gällande. Vidare skulle Danmark icke få utan Sveriges samtycke intagas i förbundet. Till sist — och detta var det viktigaste — beviljade Frankrike 400,000 ecus

[1] Det förra är tryckt (på tyska) i Theatrum europæum XI, 97 ff, det senare finnes (på franska) hos Mignet: III, 365 ff. Originalakterna i riksarkivet äro på latin. Jmfr äfven Weibull, ss. 57 ff., som utförligt redogör för deras innehåll.

[2] Härmed åsyftas den till sin innebörd mycket omtvistade 3 artikeln i Münsterfördraget, hvilken förbjöd kejsaren och rikets ständer att på något sätt bispringa Frankrikes fiender. Om dess formulering och de olika tolkningarna däraf se Weibull ss. 41 ff. En nyare lätt tillgänglig edition af Westfaliska freden erbjuder H. Vast, Les grands traités du règne de Louis XIV, vol. I (1648—1659), Paris 1893. Den ifrågavarande artikeln återfinnes där s. 16.

året i fredssubsidier; i fall af krig skulle summan höjas till
),000 ecus.

Förmyndarestyrelsen hade nu ändtligen fått de stora freds-
sidier, som den med sådan ifver redan under hösten före-
nde år fordrat. Däremot hade den icke lyckats uppdrifva
gssubsidierna så högt, som möjligt varit, ty Ludvig hade be-
ndigat sina sändebud att medgifva sådana ända till 720,000
s. Men för den svenska regeringen låg ock hufvudvikten
de förra, enär den invaggade sig i förhoppningen att kunna
lvika kriget.

Ungefär samtidigt slöts ett fördrag med England, hvari
na makt lofvade Sverige sitt bistånd mot Hollands handels-
itik och mot alla anfall, det kunde komma att lida på
nd af det franska förbundet.

Så var då den diplomatiska frontförändringen genomförd.
ss följder blefvo ödesdigra så för Sverige som för dess till-
ndare. Samtidens dom föll sträng och förkrossande öfver
1, och eftervärldens har, om den ock varierat i något olika
arter, i det stora hela icke varit mycket mildare. Det for-
s dock att mäta deras handlingssätt icke allenast efter ut-
gen, utan äfven efter hvad de med detsamma åsyftat, samt
d afseende fästadt på det mått af klokhet och förutseende,
1 af dem billigtvis kunnat vänta vid bedömandet af den
itiska situation, hvari de satts att verka.

Från beskyllningen, att af krigslystnad hafva drifvits till
franska förbundet, kan man lugnt frikänna förmyndaresty-
en[1]. Något verkligt krigsparti dominerade icke inom den-
ıma, och när Frankrike vid underhandlingarnas början yrkade
ett förbund af offensiv karaktär, fick det bestämdt afslag[2].
1 grunduppfattning, från hvilken majoritetens målsman, De la
rdie vid utrikespolitiska saklägets skärskådande utgick, var
, att Sverige icke kunde under då rådande allmänna rörelse
uropa utan största våda hålla sig alldeles utanför och sitta
a. Risken var framför allt den, att Frankrike skulle, om det

[1] Detta har på sätt och vis erkänts af Carlsson (II, 374); och ytterli-
betonats af Weibull, ss. 51, 67.

[2] Se excerpter ur rådsprotokollen aftryckta hos Weibull, s. 76.

afvisades af Sverige, ofelbart sluta närmare förbund med Danmark[1], hvarur lätteligen en storm kunde uppväxa i Tyskland och hota därvarande svenska besittningar. Afvisade man Frankrikes anbud, komme man med långt större sannolikhet i krig, än om man ginge med detsamma. Anhängarna af trippelalliansen och dess politik kunde han hänvisa till det faktum, att denna vore sprängd, då den engelska ambassadören i Stockholm arbetade gemensamt med den franska och till samma mål, och därjämte försvagad genom kejsarens kallsinnighet, hvarpå Sverige haft ett kännbart bevis i dennes vägran att ratificera den subsidietraktat, som det österrikiska sändebudet Basserade 1668 med detsamma slutit[2]. Till slut kunde han vädja till en känsla, som de flesta rådsherrarna delade, känslan af det önskvärda i, att Hollands makt något försvagades, så att Sverige kunde afkasta dess tryckande handelsvälde.

Beräkningen var sålunda den, att Holland skulle äga tillräcklig motståndskraft för att icke genast eller helt och hållet ligga under för Frankrikes anfall. Kriget tänktes skola draga ut på längden, och det svensk-franska förbundet skulle afskräcka kejsaren och de tyska furstarna från inblandning. På så sätt hoppades man kunna på en gång i lugn och ro njuta de höga fredssubsidierna och lokalisera kriget. Brast den senare förhoppningen, ämnade man icke därföre släppa den förra. Med Holland stod man nämligen fortfarande i alliansförhållande och hade alltså den bästa anledning att erbjuda sin medling. Skulle nu denna icke lyckas, skulle Ludvig segerstolt uppställa orimliga fredsvillkor, som alltför kännbart berörde tyska rikets intressen för att dess furstar däri skulle kunna finna sig, så vore Sverige icke förpliktadt att fortfarande följa Frankrike. Det egna intresset vore ytterst det afgörande, och detta »præsuppositum bryter traktaten»[3].

---

[1] Att denna farhågå ej var ogrundad synes af ett den danske gesandtens i Stockholm, Petkums bref af 4/11 1671, tryckt i utdrag hos Fryxell: handl. rör. Sveriges hist. I, 212.

[2] Carlson II, 367; Weibull, s. 32 jmfr. ock noten s. 8.

[3] De la Gardie i rådet 2 mars 1672, se Weibull bil. ss. 73, 74, 80.

Så resonnerade rikskanslern, och hans mening[1] vann flertalets bifall. Minoritetens uppfattning, sådan den formulerades af Johan Gyllenstierna gick däremot ut på följande. Ett fördrag sådant, som det föreliggande, måste nödvändigt allarmera kejsaren och de tyska riksfurstarna. Det sökte binda deras handlingsfrihet på det kännbaraste sätt, då det förbjöd dem bispringa Holland mot Frankrike, och detta skedde därigenom, att den offentliga fördragsurkunden statuerade en förklaring af Westphaliska freden gjord af tvenne bland parterna utan den tredjes hörande, fastän det var just dennes skinn det gällde[2] (»de illorum luditur corio»). På så sätt bure man olja till krig. Kejsaren, Kur-Brandenburg och andra flere sutte visserligen ännu stilla för att icke konungen af Frankrike måtte få anledning att först anfalla tyska riket, »men när han kommer i aktualiteter med Holland, då lära de först visa, hvad de ha i sinnet».[3] Det med kejsaren merendels förbundna Spanien hade redan förklarat sig för Holland, och på England vore icke att lita. Dess förbindelse med Frankrike torde icke blifva af lång varaktighet. Det därvarande svenska sändebudets bref gåfve vid handen, att konungen visserligen ville stå fast vid densamma, men att folket vore därmed illa tillfreds. Nu var det på grund af vårt stormaktsväldes maritima natur en maxim à 1600-talets svenska utrikespolitik att alltid stå väl med endera af sjömakterna. Med fullt fog kunde då Gyllenstierna under hänvisning härtill erinra om, att vi i fall af en brytning mellan England och Frankrike komme att stå utan en sådan förbindelse. Mot risken af en fransk sammansättning med Danmark, ifall Sverige nu sade nej, satte han den eventualiteten, att Holland skulle, om det alldeles stöttes för hufvudet, engagera Danmark samt därjämte »armera Kur-Brandenburg och Lüneburg, som kunna

[1] Om båda åsikterna se de belysande excerpter ur rådsprotokollen som Weibull aftryckt.

[2] Detta var sanning i dubbel måtto. Dels var det just denna tredje parts handlingsfrihet, som man ville inskränka, dels var attacken mot Holland, afsedd att gå genom tyska riket, inom hvars område holländarna som nämndt höllo icke få platser besatta.

[3] Se Weibull bil. ss. 76, 85 och passion.

falla in i H. M:ts provinser, när de vilja, helst när de bli understödde af imperatore». Han tillstyrkte därför; att se tiden an och icke binda sig på något håll utan hålla fria händer. Dock ansåg han icke, att vi skulle sitta alldeles stilla utan taga 100,000 eller 200,000 rdr (i subsidier) att värfva för och sedan sätta flottan i godt skick.[1]

Det profetiska i dessa yttranden vittnar om den skärpa och sundhet, hvarmed Johan Gyllenstierna bedömde den europeiska situationen, och träffande är den kritik, hvari han påvisar bräckligheten af de stöd, till hvilka motpartiet litade. Svagare är däremot — särskildt i betraktande af då rådande styrelsemaximer — den positiva operationsplan, han tillstyrker. Sverige seglade mellan Scylla och Charybdis, som Per Brahe sade[2], och det föreföll nog icke så lätt att säga, till hvilkendera sidan man skulle hålla sig. Därom vittnar bl. a. äfven den försynthet[3], med hvilken Gyllenstierna yttrade sig trots all seghet i häfdandet af själfva ståndpunkten. Men så mycket var visst, att ett afgörande måste träffas. Frankrike stod färdigrustadt, och några veckor efter den svensk-franska traktatens undertecknande, drogo dess härar i fält[4]. Det måste således, som det ock gjorde, fordra ett bestämdt svar. Ett uppskofsyrkande sådant, som det Gyllenstierna framställde, hade i realiteten blifvit detsamma som ett nej och gifvit signalen till det franska sändebudets afresa — till Köpenhamn. Å andra sidan vågade Gyllenstierna icke föreslå den svenska regeringen att bestämdt ställa sig på Hollands sida. Därtill var känslan af dess handelsok alltför lifligt, och man hade dessutom i frisk minne, huru litet Sverige verkligen fått ut af de subsidier, som lofvats det i samband med trippelalliansen. Resultatet skulle således blifvit

[1] Se Weibull bil. s. 86.

[2] Rådsprot. $^{27}/_{2}$, Weibull bil. s. 73.

[3] Ett yttrande i rådet d. $^{12}/_{3}$ afslutar han så: »hvilket jag dock oförgripeligen säger och utan förmätenhet att tro, att det ändteligen skal! vara rätt, som jag menar, ty jag har ingen annan förmätenhet än denna, att jag vet att det jag säger, det säger jag i en god intention och efter mitt bästa samvete».

[4] De första dagarna af juni. Ludvig ratificerade traktaten d. 26 april (6 maj n. st.) se Mignet III 375, och originalet i riksarkivet.

att Sverige kommit att stå utan vänner och framför allt —
ı subsidier.

Här var det just, som skon klämde, häri låg den driffjä-
förborgad, som förde rådets flertal öfver på den franska
n, fastän till och med en Magnus Gabriel De la Gardie hade
na att förneka dess tillvaro[1]. Hade Johan Gyllenstiernas
blifvit följt, så är det ju *möjligt,* att Ludvigs krig mot
land för tillfället blifvit inställdt, men säkert är, att den sven-
regeringen blifvit utan de subsidier, den så väl behöfde för
lindra statsverkets betryck.

Å andra sidan är det märkligt, att äfven De la Gardie
de, när det gällde att för Frankrike framhålla värdet af
riges medverkan vara nästan lika förutsägande och profetisk
Johan Gyllenstierna. Till det franska sändebudet kunde
sålunda säga, att England ingalunda vore att lita på, och
han ville vara en skälm om icke Tyskland, trots sina löften
ı ett år ställde 60,000 man mot Frankrike, som f. ö. hade
större planer än att bryta Hollands handelsvälde. Men i
t gjorde han sig icke till dessa synpunkters målsman, där
r han ingen tvekan, där är han den franska alliansens gifne
språkare mot alla inkast. Om han sålunda trots den klarhet,
hvilken han kunde framlägga skälen mot detta franska
und, det oaktadt mer än någon annan bidrog till dess af-
ınde, torde man icke därför vara berättigad att stämpla
om såsom den, där handlat mot bättre vetande. Så länge
motsatsen är bevisad, bör man antaga, att Magnus Gabriel
la Gardie, sedan han framlagt rationes pro et contra — en
t, hvari han var mästare — träffade sitt val för alliansen
Frankrike i den öfvertygelsen, att detta var för fädernes-
et bäst och nyttigast.

Men man gör honom säkerligen å andra sidan ingen
t, om man håller före, att med denna öfvertygelse blandade
medvetet eller omedvetet, tanken på, hvad hans egen för-
kräfde. De la Gardie var ingalunda Ludvigs oegennyttiga
blinda verktyg. Det anbud, denne genom hans förmedling
ställde, gaf honom ett kärkommet tillfälle att återvinna sin

[1] Rådsprot. $^{12}/_{3}$, Weibull bil. s. 76. Se ock Tham II, 2, s. 103.

forna ledareställning inom det svenska rådet, och förvisso har medvetandet häraf eggat hans ifver att se det franska förbundet i dess bästa ljus samt fördunklat blicken för dess skuggsidor. De la Gardie, som med sådan styrka kunde betona det egna statsintressets öfvervikt i vågskålen gent emot traktatens bokstaf, har tydligen icke haft ett rätt öga för samma intresses reella innebörd med afseende på hans eget fädernesland under föreliggande omständigheter. Han har bedömt detta intresse mera efter subsidiebehofvet än med blicken fästad på Sveriges egen maktställning och däraf betingade plats på det utrikespolitiska schackbrädet, och han har trott sig kunna finna ett skydd genom ett hemligt förbehåll, som i nödfall skulle eludera dess åtagna förpliktelser, utan tanke på, att det därigenom skulle nästa gång komma att stå isoleradt och misstrodt af alla. Han har glömt, att en stormakt sådan som Sverige då var, måste fatta sitt intresse i samband med och under noggrann värdering af andra makters; han har icke mäktat att från samma egoistiska intressesynpunkt, som han ville häfda för dess del, genomskåda den europeiska situationen, och därför innesluter hans nederlag en verklig nemesis för honom äfven såsom diplomat.

Han öfverskattade sålunda Hollands motståndskraft och underskattade Ludvigs maktställning på samma gång som betydelsen af de krafter hvilka, när den afslöjades, förr eller senare måste resa sig till motvärn. Här var det just detta egna statsintresse, som verkade sammanslutningen mot den hotande eröfraren och sönderslet som spindelväf de förbindelser Frankrikes diplomati knutit, men hvilka De la Gardie betraktat som fasta band, trots att de snart skulle visa sig i väsendtlig mån sakna det realpolitiska underlag, från hvilket han själf sade sig utgå vid ledningen af Sveriges utrikespolitik.

Denna svaghet delar han emellertid med alla dem, som röstade för den franska alliansen. De läto sig öfvertyga därom, att krig snarare skulle följa ur ett nej, än ur ett ja till Frankrikes anbud, och de lyssnade icke till Gyllenstiernas hänvisning [1], att Sverige under en följd af år haft fred och trygghet för sina tyska provinser utan aktuella förbindelser med Frankrike. Ge-

---

[1] Rådsprot. $^{18}/_{3}$; Weibull bil. s. 83.

mensamt drabbar dem ock ansvaret för att i strid eller åtminstone utan samband med de intressen, som utgingo från Sveriges egen maktställning[1], ha indragit sitt fädernesland i Ludvig XIV:s eröfringspolitik och att ha pålagt Sverige dessa till krig ledande förbindelser, under det att samtidigt rådde den mest trängande nöd i rikets drätsel och den djupaste förvirring i alla de förvaltningsgrenar, som af kriget skulle beröras[2]. Det är i sanning en egendomlig kretsgång, som gripit förmyndarstyrelsens politik. Därföre att man under *fredens* dagar hushållat, så att staten ej med rikets egna tillgångar kunde upprätthållas mottager man subsidier, åtföljda af förpliktelser, som eventuellt underkasta fäderneslandet *krigets* än svårare prof. Det är ock en slående skillnad mellan Johan Gyllenstierna, som tillstyrker uppskof för att vinna tid till, att *innan* man binder sina händer på något håll sätta krigsväsendet i ordning — och De la Gardie, som yrkar, att man skall »sluta» genast, för att *sedan,* i fall omständigheterna därtill föranleda, sammankalla ständerna och utrusta här och flotta. »Då lära vi känna oss själfva, och då få vi bäst se, om icke goda vänner äro oss nödige»[3], förklarade De la Gardie. Så skedde ock. Han fick sin vilja fram, och lärdomen gafs — på 1675 års riksdag!

1672 års allians torde sålunda icke rättvisligen kunna betraktas såsom ett utslag af vare sig personlig krigslystnad eller medveten egennytta. Dess rötter böra sökas i misshushållningen under fredsåren, hvarur den mognat fram som den skämda frukten på ett maskstunget träd, och därjämte vittnar den om, att dess upphofsmän icke varit vuxne värfvet att med oför-

[1] Härmed åsyftas icke blott Sveriges behof af fred och förbindelse med sjömakterna utan äfven de intressen, som sammanhängde med dess egenskap af tyskt riksstånd. Dessa fordrade för sitt tillvaratagande en politik, som sökte sina anknytningspunkter inom riket och respekterade dettas rättigheter. Nu däremot uppställde Sverige sig såsom Frankrikes soldenär *utom* och diktatoriskt *öfver* riket. Jmfr f. ö. Weibull ss. 40 ff.

[2] Det är med en viss förvåning, man ser den franska gesandt, som så ifrigt dref denna underhandling i sina depescher hem, gifva den skarpaste skildring af detta förhållande. Det var således närmast Sveriges fruktade krigare*namn,* om hvilket man köpslog som om en handelsvara.

[3] Weibull s. 54.

virrad blick styra det svenska statsskeppet genom den europeiska politikens blindskär och bränningar. Den är en akt icke af oredlig vilja, men väl af mänsklig svaghet, och på samma gång utgör den det sista uttrycket för ett urartadt system, som förlorat känningen af statens verkliga behof.

1672 års riksdag.

Det dröjde icke länge, innan det började mörkna på den politiska horisonten. Brandenburg hade, som förut (s. 11) nämnts, vid 1672 års början närmat sig Holland, och den 26 april s. å. slöt kurfurst Fredrik Wilhelm ett fördrag med Holland, hvari han tillförsäkrade det sin hjälp. När så underrättelsen kom om Ludvigs hastiga och oväntade framgångar mot den nederländska republiken under försommaren 1672, blef kejsaren orolig. Han hade liksom Sverige missräknat sig på Hollands motståndskraft och fann sig föranlåten att ändra hållning. Redan 13 juni ingingo han och kurfursten af Brandenburg ett förbund till upprätthållandet af westfaliska freden samt tyska rikets lugn och detta steg följdes snart af ett försök till bildandet af ett s. k. tredje parti genom den af kejsaren, Brandenburg och en del andra nordtyska furstar bestående ligan i Braunschweig[1]. Till denna slöt sig äfven Danmark[2], och i England blef folkstämningen alltmer fiendtlig mot konungens antinationella politik.

Medan den europeiska situationen sålunda slag i slag omgestaltades, väntade den franska traktaten ännu på sin ratifikation. Förmyndareregeringen hade således ännu en möjlighet till återtåg. Men de franska subsidierna beräknades från ratifikationsdagen, den franska gesanten erbjöd den första utbetalningen därå i samband med ratifikationen, och — man ratificerade[3].

---

[1] Jfr f. ö. framställningen ss. 63.

[2] Se Jørgensen II, 39.

[3] Enligt rådsprot. skedde detta d. 4 juli; Mignet har (III, 376) datum 3—13 juli. Om den gåfva af 20,000 ecus, som De la Gardie efter ratifikationen erhöll af Frankrike, fastän han icke varit formlig underhandlare å svenska sidan, se Weibull s. 66 not 5.

Samtidigt beslöts att erbjuda Holland och Frankrike sin medling, hvilken ock antogs såväl af dessa makter som af det med Frankrike ännu förbundna England.

Den tid var nu icke långt aflägsen, då ständerna skulle sammanträda. Detta skedde den 3 sept. 1672. Under förhandlingarna om den franska alliansen hade olika meningar uttalats om huruvida ständerna behöfde höras före dess afslutande eller ej, Johan Gyllenstierna hade uttalat sig *för* en sådan åtgärd, rikskansleren åter *emot*[1], förklarade densamma erforderlig, allenast när fråga vore om att skrida till öppna fiendtligheter[2]. Men nu, då ständerna samlats, meddelades dem emellertid en i allmänna ordalag hållen resumé af rikets yttre förhållanden[3]. Detaljerna förbehöllos sekreta utskottet, som denna riksdag nämndes af rådet[4]. Då utskottet sedermera — för att vinna större snabbhet i arbetet och nödig sekretess — delades i två afdelningar, en för utrikes, en för inrikes ärenden, var det äfven rådet, som verkställde denna fördelning, nämligen af de adliga ledamöterna. Prästerna fingo däremot göra fördelningen själfva[5].

Men bakom dessa åtgärder kan man ock ganska tydligt spåra förmyndarstyrelsens sträfvan att gifva utskottet en sammansättning, särskildt lämpad efter den ömtåliga utrikespolitiska fråga, som skulle föreläggas detsamma. Och försiktighetsmåtten voro säkerligen icke öfverflödiga. Man finner sålunda De la Gardie redan så tidigt som i juli 1672[6] klaga öfver att »ondskefullt och oförsvarligt folk» tadlade »H. M:s consilier» »med större oförskämdhet än i Holland vanligt är», hvilket »galna tal» in-

---

[1] Se Tham II, 2, s. 106, och Weibull s. 28 not 2.

[2] Att De la Gardies åsikt var den riktiga och vedertagna torde böra medgifvas. Det normerande lagbudet fanns i add. § 16, hvarmed bör i kraft af add. §§ 14 och 19 jämföras 1634 R. F. § 64. Jmfr f. ö. landslagens konungabalk § 2 och 1654 K. f. § 6. Taubenfelt uttalade dock en annan mening, 1672 års adelsprot. s. 149, sannolikt åsyftande konungens stadfästelserätt.

[3] Se K. M:s allmänna propos. (2 punkten) adelsprot. bil. ss. 337 ff.

[4] Detta skedde icke utan strid, i det röster höjdes så i rådet, som på riddarhuset för adelns rätt att själf utse sina medlemmar i utskottet. Se adelsprot. 5/10 s. 108. Se äfven Tham II, 2, ss. 186, 187.

[5] Se Tham II, 2, s. 190, adelsprot. 16/10 s. 143.

[6] Se Lindschölds prot. d. 15/7.

vit ministrarna m. fl. den föreställningen, att allt, som H. M. de slutit, skulle på den instundande riksdagen kastas öfverla. Dessa af kanslern uttryckta farhågor ansågos så pass varsamma, att rådet på hans yrkande beslöt uppsättandet af skrifvelse till öfverståthållaren och magistraten i Stockholm, ri dessa myndigheter ålades att vaksamt speja efter och till lerbörligt straff befordra dem, som förde »så ovettiga ommen». Framgången måtte emellertid varit ringa att döma af förnyade klagan, som De la Gardie d. 9 okt. förde i rådet er det vidriga tal, som vore gängse om regeringens utrikesitik. Med dessa kanslerns uttalanden bör man då ock samnställa rådets på hans bedrifvande fattade beslut, när sedan ga blef om, hvilka handlingar utskottet skulle meddelas, att ioritetens skrift[1] icke skulle utlämnas.

Den 15 okt. öfverlämnades K. M:s första proposition till reta utskottet[2], hvari bl. a. utrikespolitiken behandlas. Inledgsvis gafs tillkänna, att de ärenden, som däri vidrördes, vore ana, som »sedermera, såvida det af nöden pröfvas till samtl. ens ständers inrådande och approbation antingen till alla ikter eller till en del kunna vidare kommunicerade blifva r efter förra riksdagars bruk igenom inclusionen i riksdagset per generalem clausulam vinna sin kraft och fullbordan». var naturligtvis det senare behandlingssättet, som afsågs den franska alliansen, och redan följande dag utverkade dtmarskalken af ridderskapet och adeln bemyndigande för s utskott att med ståndets rätt besluta om de ärenden, K. M. samma förelade[3].

Propositionens innehåll gifver ganska tydligt vid handen, äl huru regeringen ville hafva sin senaste diplomatiska rift uppfattad, som de farhågor, den hyste för ett motsatt ömande. Det krig mot Holland, som regeringen med öppna

---

[1] Härmed torde afses de 7 rådsherrarnas protest af 18/12 1671. Jmfr m II 2, ss. 187—189 och första sekr. propositionen af 15/10. Af utskot- protokoll (se 15—21 okt.) synes icke heller framgå, att något annat ut- för mindre talets mening än Johan Gyllenstiernas votum (af 15/3 1672) it uppläst. Se adelsprot. s. 145.

[2] Adelsprot. bil. ss. 353 ff.

[3] Se adelsprot. s. 142.

ögon och berådt mod väsentligen befordrat genom att sluta det franska förbundet, stämplas här som »olyckligen uppvuxet», och fastän efter afslutandet af Brandenburgska fördragen af 26 april och 13 juni samt efter bildandet af ligan i Braunschweig casus foederis i själfva verket kunde synas nära förestående, drog man sig icke för att hänvisa till det franska fördraget med dess hemliga artiklar, »hvilket hvar och en öfvertyga bör om rätta sanningen, huruvida Sverige sig engagerat hafver eller icke».

Trots alla försäkringar och all försiktighet var dock stämningen inom utskottet just icke så gynnsam för regeringen[1]. Bland de adliga medlemmarna yttrade sig hofrådet Taubenfelt — således en af De la Gardies egna underlydande tjänstemän — ganska allvarsamt mot dess utrikespolitik. Han ansåg visserligen icke »rådligt grubbla något uti de passerade traktater med Frankrike och England, emedan det, som gjordt är, icke kan mera blifva ogjordt», men han motsåg framtiden med bekymmer. Utrikesaffärernas tillstånd hade, sedan traktaterna slötos, tämligen förändrats genom sammansättningen i Braunschweig, och man borde se till, »att vi icke förfalla i ett svårt krig, som man sedan icke så lätteligen kunde komma ur». Han tillstyrkte, att man skulle till K. M. hemställa om sådana åtgärders vidtagande, hvilka om möjligt förebyggde denna hotande fara.

Landtmarskalken grefve Gustaf Oxenstierna uppträdde naturligtvis såsom regeringens språkrör och sökte i ett inledande föredrag framställa dess åtgöranden i det bästa ljus. Han lyckades dock icke få sina ståndsbröder i utskottet öfver en neutral passivitet. Då Mauritz Posse frågade, om man skulle consentera till det, som skett, svarade genast Jakob Fleming: Hvarken consentera vi därtill eller intet, utan är bäst att tacka H. K. M. och förtro honom hela verket». Äfven de, hvilka uttalade sig välvilligast mot regeringen såsom landshöfding Anders Lilliehöök ansågo säkrast, att man hvarken approberade eller improberade det skedda, och sedan öfverste Sperling uttalat sig i samma riktning, ehuru i något mera förblommerade ordalag,

---

[1] Se adelsprot. ss. 146—157.

instämde alla de öfriga, hvarmed landtmarskalken fann sig föranlåten att förklara sig nöjd.

Detta var då resultatet af de adliga utskottsledamöternas enskilda öfverläggning den 22 okt. Ej bättre blef det, när präster och borgare kommo till två dagar senare. Ibland de förra hade biskopen i Linköping Johannes Elai Terserus blifvit insatt, och han uppträdde mycket bestämdt mot Frankrike och Sveriges beroende af detsamma. Understödd af ärkebiskop Stigzelius, sökte han visa, att Frankrike, som förgripit sig på westfaliska freden[1] och tyska riket, vore den rätta fridstöraren. Det vore enligt hans mening betänkligt att slå sig till dem, som söka ruinera Holland. Landtmarskalken och landshöfdingen Lilliehöök hade rätt mycket besvär med att bemöta de förargliga inkasten, men till slut formulerade Terserus sin mening därhän, att saken borde öfverlämnas till K. M. »med den ödmjukaste och underdånigste påminnelse, att H. M. således allt styrer, att den westfaliska freden ingaledes brytes, och att Holland icke går öfver ända». Och om samma mening förenade sig rådman Påhl å borgarnes vägnar.

Detta var den 24 oktober. Sedan fick frågan hvila flera veckor, hvarunder protokollen i denna sak endast hafva att förmäla om en del handlingars uppläsande[2], men den 25 nov. togs den före till afgörande och beslöts då på landtmarskalkens förslag och utan meningsskiljaktighet efter en kortare icke protokollförd diskussion att, på samma gång man hembar K. M. sitt tack för den kommunikation af utrikesärendenas tillstånd, som blifvit riksens ständer meddelad, öfverlämna dessa ärendens framtida skötsel i K. M:s händer.

Alldeles utan villkor skedde detta dock icke. Samtidigt beslöt man nämligen att uppsätta ett skriftligt svar i ämnet. Detta afgafs den 4 december[3], och alla artiga fraser till trots,

---

[1] Här spelar motsättningen mellan de olika tolkningarna af westfaliska fredens 3 art. ut eo sincerior åter in; jmfr s. 12.

[2] Efter all anledning har regeringen användt mellantiden till att söka stämma utskottet mildare genom att meddela hvilka åtgärder den tänkte vidtaga till fredens framtida bevarande. Punkt 1 af utskottets nedan nämnda betänkande af 4/12 tyder därpå.

[3] Adelsprot. bil. ss. 393 ff.

är dock dess innehåll till väsentliga delar bestämdt af Terseri anda. Den ödmjuka tacksägelsen för af K. M. gjorda kommunikationer finnes däri visserligen, men då därefter de aktstycken vidröras, som sammanhänga med den franska alliansen, heter det helt kort, att utskottet »däraf utförligen förnummit och intagit quo consilio det allt hittintill skedt är», och först sedan de åtgärder omnämnts, som regeringen vidtagit för fredsmäklingen, uttalar utskottet sin hugnad öfver »att sådana K. M:s högt importerande rådslag och förehafvande äro med lycka och framgång af Gud den allra högste intill denna stund mildeligen välsignade och upprätthållne vordne». Ännu tydligare karaktär af att endast gälla mediationen bär utskottets omedelbart i nästa punkt följande förklaring af det synnerliga nöje, hvarmed det försport den berömliga» omvårdnad, som K. M. genom det kommunicerade consilium allernådigast emot dem betygat hafver om detta så högt angelägne [freds]verkets ytterligare fullföljande».

Man måste verkligen beundra den skicklighet, med hviken utskottet i dessa artiga vändningar slingrar sig förbi den ömma punkten och gifver regeringen sitt erkännande *utan* att godkänna den franska alliansen. Detta erkännande har icke heller hindrat utskottet från att med afseende på utrikespolitikens framtida skötsel uttala önskningar, som trots den hofsamma form, hvari de kläddes, säkerligen föllo Terserus vida mer än De la Gardie på läppen. Regeringen anmodades nämligen att framför allt arbeta på, att fäderneslandet icke måtte invecklas i en »farlig och icke så snart utsläcklig krigsflamma, och att den med så mången kristens blods spillo dyrt förvärfvade westfaliska freden må uti sitt rätta ordaförstånd handhållas, besynnerligen ock att efter all görlighet förekomma Hollands ruin och undergång till sjömakternas och kommersiernas upprätthållande, hvaruppå ett så stort stöd och styrka af det evangeliska väsendet hänger». I detta syfte tillstyrker utskottet K. M. »isynnerhet att befästa sig med så många af romerska riksens ständers [för]bund och vänskap, som görligt vara kan».

Efter dessa mycket tydliga uttalanden kunde utskottet, utan att behöfva riskera att bli missförstådt, tillägga, att det icke heller önskade ett tillbakavisande af andra makters skäliga anbud, samt

sluta med att i underdånighet hemställa till K. M. att med dessa ärenden så lämpa, som H. K. M. pröfver lända till sitt och rikets sanna bästa.

Man ser klart nog, hvad utskottet ville och hoppades. Om dess önskemål voro möjliga att realisera med den utrikespolitiska situation till utgångspunkt, som skapats af det franska förbundet, var däremot en annan sak, och regeringens förmåga — för att icke säga vilja — att gå i land med den uppgiften skulle framtiden sätta på ett hårdt prof.

I riksdagsbeslutets andra punkt[1] inrycktes en förklaring liknande den i betänkandet af den 4 dec. afgifna. Ständerna säga sig hafva förnummit K. M:s berömliga rådslag till fredens bevarande, och som de icke tvifla på, att Gud skall främja ett så godt uppsåt med lycka och välsignelse, så tacka de K. K. underdånigst för dess omsorg om fäderneslandets bästa. Men på samma gång vittnar nämnda punkt ganska tydligt om, att riksdagsbeslutet denna tid uppsattes i konungens kansli. Där talas nämligen om, att K. M. icke velat inmänga sig i det då pågående kriget mot Holland och att »det med konungen af Frankrike förnyade(!) förbundet» endast lämpats »till den westfaliska fredens erhållande[2] och det tyska rikets säkerhet»[3], ord som långt trognare återspegla regeringens sträfvanden att leda ständernas opinion i den behagligaste riktningen än det verkliga sakläget.

* * *

[1] Stiernman II, 1664.

[2] Med dessa ord drefs åtskilligt spegelfäkteri. Här gömmer sig den franska i alliansfördraget fastslagna tolkningen af art. 3 bakom uttrycket; utskottets betänkande af $^{4}/_{12}$ åter inlägger i liknande ord den rakt motsatta uppfattningen. »Erhållande» (af det tyska erhalten) = bevarande.

[3] I ridderskapet och adelns samt krigsbefälets svar af 14 dec. på K. M:s allmänna proposition förekomma likartade ordalag. Af samma svar framgår emellertid äfven — hvad f. ö. ligger i sakens natur — att det är sekreta utskottets betänkande af 4 dec. hvilket äger vitsord såsom rätta uttrycket för ständernas mening. Där hänvisas nämligen till det slut, hvarom utskottet sig förenat och det stadfästes till samma kraft och verkan, som om det i svaret ord för ord vore inryckt. Se adelsprot. bil. s. 445.

Hvad som mer än något annat satte sin prägel på 1672 års riksdag var det regeringsskifte, som förestod och, som skulle flytta makten öfver från den förmyndarstyrelse, i hvars händer den så länge hvilat, till den unge myndig förklarade konungen. Naturligt nog anknöto sig härtill många planer och intressekombinationer. För de afgående maktinnehafvarne gällde det dels att bevara sin position genom att söka vinna inflytande hos monarken, dels att skydda sig mot eftertal genom de bestämmelser, som fattades vid regeringsfrånträdet. En riksdagsfråga, hvars behandling icke så litet färgades af dylika sträfvanden, var den, som rörde innehållet af den konungaförsäkran, Karl XI enligt gammal sed hade att afgifva.

I förslaget till densamma hade man nämligen ursprungligen upptagit åtskilliga stadganden, som icke funnos i Karl Gustafs försäkran. En ren nyhet var fordran, att konungen skulle för sin egen person förbinda sig till den rena evangeliska läran[1] och till att låta uppfostra sina barn i densamma. Från Kristinas försäkran hade hämtats bestämmelsen om konungens skyldighet att hålla riksens råd i tillbörlig vördnad och ära samt att icke illa upptaga gifna råd, äfven om de icke vore behagliga, »mycket mindre illa uttyda, hvar icke allt nådde den effekt, man intenderar och gärna önskar»[2]. Ur Gustaf Adolfs konungaförsäkran hade till sist upptagits denne konungs löfte att icke sätta tro till hemliga angifvelser, utan namngifva sagesmannen för den, som saken rörde, på det att han måtte få tillfälle att förklara sig.

Initiativet till dessa förändringar togs visserligen af adeln, där förslaget utarbetats af en trängre komité inom det utskott, som ståndet tillsatt öfver propositionens första punkt[3] (konungens

[1] Detta hade icke i föregående konungaförsäkringar upptagits, antagligen enär det ansågs självfallet och obehöfligt att trygga genom lagbud. I 1650 års riksdagsbeslut stadgas emellertid arffurstes skyldighet att låta uppfostra sina barn i den rena evangeliska läran. Se Stiernman II, 1170. Jfr ock landtmarskalkens ord i konferensen med rådet $^{2}/_{10}$ 1672. Se adelsprot. s. 86.

[2] Man har svårt att värja sig för den föreställningen att dessa ord nu insattes just med tanke på det olyckliga franska förbund, hvars följder syntes så osäkra.

[3] Se adelsprot. $^{24}/_{9}$, ss. 76 ff.

ringstillträde), men i denna komité satt landtmarskalken, det är mer än sannolikt, att han i denna sak liksom i fråga utrikespolitiken gick regeringens ärenden. Det är han, som ger fram de gamla försäkringarna och fäster uppmärksamheten på deras betydelse, det är vidare han, som genomver, att redigeringen af denna »delikata materia»[1] förbehålles trängre krets, och då sedermera adelns utskott d. 1 och 2 haft sin konferens i ämnet med rådet, hvarunder detta sagt tankar om förslaget, finner kanslern sig föranlåten att föra utskottet till tystlåtenhet väl icke med självfva det faktum, en konferens ägt rum, utan därmed att rådet redan nu, n medstånden sig yttrat, gifvit adeln sin mening tillkänna. skulle heta, att så icke var förhållandet.

Åtskilligt tyder sålunda på, att regeringen — och framallt kanslern — velat skjuta adeln framför sig. Innehållet två sista från 1644 och 1611 års konungaförsäkringar hämtilläggen var ock af natur att särskildt intressera rådet, däremot den öfriga adeln. De rönte icke heller något stånd från kanslerns sida[3], under det han däremot i tillägget religionen såg en onödig nyhet. Frågans senare utveck-

[1] Landtmarskalkens eget uttryck, adelsprot. s. 77.

[2] Härmed må sammanställas de meningsskiljaktigheter, som d. 29 sept., deln begärde konferensen uppstodo i rådet om huruvida denna skulle ta hela rådet eller blott en del, och huruvida den skulle äga rum i rådaren eller i kanslisalen. Bakom den senare tvisten låg frågan, om kon skulle bevista konferensen eller ej. Det förra blefve följden om rådaren, det senare om kanslisalen valdes till öfverläggningsrum. Johan nstierna, Sten Bjelke m. fl. ville det förra, De la Gardie det senare, hvilck blef rådets beslut. Däremot gick den förstnämnda tvistefrågan sanno-De la Gardie emot. Det beslöts nämligen att konferensen skulle äga rum hela senaten och man kan — ehuru protokollet naturligtvis ingenting förmäler — nog taga för gifvet, att rikskanslern icke skulle haft något att få utesluta en del besvärliga motståndare från öfverläggningen med Se Lindskölds rådsprot. 30/9. Jmfr äfven adelsprot. s. 81 och Tham s. 162.

[3] Då riksdrotsen tyckte, att punkten om angifvarne gärna kunde strykas, De la Gardie in med en fras om konungens dygd så tvetydigt affattad, en kunde tolkas vare sig för eller emot den ifrågasatta bestämmelsens lighet. Se adelsprot. s. 88.

ling visar ock ganska tydligt såväl den kraftmätning, hvilken därunder ägde rum, som hvarest man hade att söka förändringarnas egentliga tillskyndare.

Den 4 okt. voro samtliga ståndens utskottskontingenter samlade till öfverläggning om propositionens första punkt. Landtmarskalken endast antyder i försiktiga ordalag adelns ståndpunkt med hänsyn till konungaförsäkran[1] och frågar i stället medstånden om deras mening, liksom kännande sig för om situationen. Präster och borgare gåfvo ännu undvikande svar och vilja först än en gång konferera med sina ståndsbröder. »Taleman för böndren» eller »bonden», som han sedermera kallas, är däremot mindre förbehållsam. Han skjuter visserligen i förstone hela saken såsom varande öfver sitt förstånd hän under de andra stånden, men — tillägger han i ett senare yttrande — »som det höres skall sal. konung Karl Gustafs försäkring göra till fyllest», ord hvilka i all sin korthet förråda, att åtskilligt dunstat ut om de styrandes planer, och föranledt en motmanöver[2], hvars lösen var: förblifvande vid Karl Gustafs försäkran.

---

[1] Karaktäristiskt är, att när sedermera under sammanträdets lopp och på biskop Emporagrii hemställan adelns projekt uppläses, så stannar man vid 6 punkten. I den 7 fanns nämligen tillägget om angifvarne, och landtmarskalken fann antagligen stämningen icke gynnsam för dess meddelande. Och då landtmarskalken i följande dagsplenum redogör för konferensen, framhåller han såsom något betänkligt att villfara medståndens begäran om en kopia af projektet.

[2] Hvilka de voro, som drefvo densamma, är svårt att med visshet säga. I rådet var Johan Gyllenstierna den främste motståndaren till de ifrågasatta tilläggen, och osannolikt är icke, att han sällat sig till de rikskanslerns motståndare, som nu hos stånden sökte korsa dennes planer. Till dessas krets torde man antagligen äfven böra föra åtskilliga af den unge konungens personliga umgängesvänner och förtrogne — särskildt en del officerare och sekreterare i kansliet — hvilka torde uppfatta isynnerhet det tredje tillägget som en mot dem riktad spets. Hit har man brukat räkna Reutercrantz, Güntersberg, bröderna Wachtmeister, Olivecrantz, Hoghusen, Örnstedt, Lindsköld. Detta kunde ock i afseende på de två förstnämnda officerarna ske med så mycket större skäl, som de föregående höst blifvit ertappade med åtskilligt obetänksamt prat om förmyndarstyrelsens afsikter att lägga hinder i vägen för konungens regeringstillträde, och om de kraftåtgärder, som med anledning däraf tilltänktes. På riksdagen skulle adeln komma med 400 man och sätta konungens

Ännu tydligare blef ställningen vid nästa utskottssammanträde den 7 okt.[1] Då sade de tre ofrälse ståndens medlemmar rent ut ifrån, att de icke ville veta af några tillägg till 1654 års försäkran, och de läto sig icke af några föreställningar rubbas från denna ståndpunkt. Landtmarskalken föreslog konferens med rådet, hvilket icke måtte vunnit synnerlig genklang hos de ofrälse, ty Lagerfelt föll genast in med den spetsiga anmärkningen: »man vill intet annat förmoda, än att alla stånden tycka väl vara att konferera med senaten», hvarpå Emporagius gaf ett undvikande svar.

Sammanträdet innebär en synbar missräkning för landtmarskalken, hvilken efteråt utbrast: »I sen, gode herrar, huruledes de 3 ständerna hafva sammanknippat sig, och alldenstund jag strax kunde det märka, ty höll jag för onödigt att låta läsa upp vår uppsats», hvartill Mauritz Posse svarade med en hänvisning till ett i staden kringlöpande rykte om, att adeln ville binda händerna på konungen. Det ser nästan ut, som om

myndighetsförklaring igenom (se rådsprot. af 5/10 1671). Saken väckte stor uppståndelse och dryftades vidlyftigt i rådet. Drotsen uttalade sin lit till adeln: »där sitta så många ärliga män på riddarhuset, de skola icke lida sådan modum agendi, som denne är». Johan Gyllenstierna å sin sida förklarade, att beskyllningen om att icke vilja ha konungen till regementet vore den största, som kunde förevitas en, och änkedrottningen gaf tillkänna, att »konungen lärer fuller allaredan hafva fått sådana impressioner, men han säger icke något sådant för henne». Det hela stannade vid en allvarsam skrapa åt vederbörande, hvarjämte rikskanslern i rådet höll ett tal till konungen, hvari han redogjorde för saken och försäkrade om rådets trohet. Se Tham II, 2, 125 ff.; Carlson II, 364. Man förstår då, med dessa händelser till bakgrund, lätt såväl regeringens taktik, som att de föreslagna tilläggen skulle bli ett tvistefrö mellan stridiga krafter. En verksamt bidragande faktor till militärernas opposition var oviljan öfver grefvarnas anspråk på bördens företräde framför tjänst, eller för att tala med grefve Bonde i hans anekdoter (Ups. bibl. E. 126 d.) känslan af det orimliga i, »att pojkar och barn skulle meritera platsen för så gamla och meriterade män, som så många blodiga skjortor klädt hade för fäderneslandet». Dessa utslag af förmyndarstyrelsens högadliga regim hoppades man säkerligen få rättade under konungens egen regering.

[1] Under mellantiden hade de sinsemellan konfererat och prästeståndets prot. för d. 6 okt. redogör för en dylik konferens mellan präster och borgare, hvars hufvudinnehåll var, att man icke skulle medgifva några nyheter i försäkringen.

Taubenfelt häraf känt sig träffad och utpekad såsom den, där icke hållit tyst med hvad i utskottet förehades, ty han förmälde sig hafva blifvit i detta ämne tillfrågad af så väl präster som bönder, men hade »svarat dem som det sig bör»[1].

Landtmarskalken gaf nu spelet förloradt och i adelns nästa plenisammanträde den 9 okt. förklarade han, att sedan man nu hört de andra ståndens mening, vore det bäst att förblifva vid konung Karl Gustafs försäkran[2]. Sedermera synes saken ha fått hvila till d. 7 nov., då samtliga ståndens öfver propositionens första punkt nedsatta utskott voro församlade till konferens med regering och råd, och allesammans afgåfvo det svaret, att de icke vill affordra den unge konnngen några förbindelser utöfver dem, hans fader afgifvit[3], hvarjämte de uppdrogo åt riksens råd att uppsätta den nya försäkran.

Efter en stunds enskild öfverläggning inom rådet, svarade rikskanslären, att riksens råd skulle taga på sig detta bekymret och icke tviflade, »att H. M. ju gärna lärer sig inråda uti det, som så märkligen anser H. K. M:s egen samt rikets allmänna nytta»[4].

Uppriktigheten af detta tal kan dragas i tvifvelsmål. Snarare var det väl tanken på egen och ståndsbröders fördel och säkerhet, som här dref De la Gardie framåt, och de sväfvande orden antyda äfven, att han ännu icke ämnade släppa taget. Den 12 nov. tog han frågan upp i rådet[5], och trots envist mot-

---

[1] Äfven sedermera vid en annan frågas behandling (svaret på propos. § 3 om utskrifning och bevillning) fann Taubenfelt sig föranlåten att genom ett liknande uttalande söka fria sig från en dylik misstanke. Adelsprot. s. 128.

[2] En ytterligare konferens med rådet synes visserligen ha blifvit beslutad, men om den ägt rum eller ej är omöjligt att afgöra, då adelsprotokollet omedelbart efteråt företer en lucka.

[3] Detta enligt adelsprot. 7/11 ss. 167 ff., men af samma stånds prot. 8/11 vill synas, som om prästerna dock uttalat sig för det första af tilläggen, det om religionen. Rådsprot. 12/11 bekräftar denna uppgift (se Tham II, 2, s. 214), och likaså prästeståndets prot. 8/11 (se Bexell, II 83).

[4] Adelsprot. s. 168.

[5] Det sätt, hvarpå detta sker, och den noggranna kännedom kanslärn visar om meningsbrytningarna emellan stånden, afslöjar den nära samverkan mellan landtmarskalken och kanslern, som i denna fråga otvifvelaktigt ägt rum. Tham II, 2, ss. 212 ff.

nd från Johan Gyllenstierna beslöts att tillstyrka konungen i sin konungsförsäkran låta intaga de förenämnda tilläggen. t skulle, enligt kanslerns mening, icke begäras såsom en fördelse, utan taga formen af ett råd, som man gaf konungen själfmant erbjuda, hvad man icke längre fordrar af honom, n hvilket dock skulle, om det frivilligt gåfves, anses som välgärning[1].

Änkedrottningen erbjöd sig att tala med sin son om sa-, och anbudet emottogs. Konungen gick in på de två första ikterna, men vid den sista, den om angifvares behandling, rde han svårigheter och begärde att få tala med kanslern. ör denna yttrade han sig på samma sätt. De två första ikterna medgåfve han gärna, men den tredje ville han »helst lgå», och all De la Gardies vältalighet kunde icke rubba s beslut. »Han har det icke af sig själf» inföll J. G. Stenk[2] vid berättelsen därom i rådet.

Därmed var saken afgjord. De två första punkterna blefvo gna i Karl XI:s konungaförsäkran[3], den tredje icke. Hela ;an[4] äger sin märkvärdighet såsom visande icke blott la Gardies farhågor och de medel, genom hvilka han sökte

---

[1] Det klingar som en profetia, när De la Gardie, på Bjelkes fråga om uppdagandet af en sammansvärjning komme under den 3 punkten, sva-, att här afsåges blott de fall, då »någon hemligen angifver någon för t, som rörer konungens inkomsters försnillning eller dylikt, som angår ens ch ära». Tham II, 2, 217.

[2] Denne stod i hög gunst så väl hos änkedrottningen, hvars eko-i han ordnade, som hos konungen och hade antagligen god reda på hvad hofvet föreföll. Han nämndes 1673 till riksmarskalk efter Oxenstierna. Jggla: rådslängd V, 44; Carlson III, 381.

[3] Se §§ 1 och 5. Carlson annorlunda II, 381.

[4] Den fick ett efterspel på riddarhuset d. 5 dec. då Taubenfelt fram-e 3 klassens begäran, att 1654 och 1672 års försäkringar måtte kollatio-s, enär man befarade en afvikelse i den senare, hvilken skulle kunna binda ngens fria dispositionsrätt öfver ämbeten och tjänster. Saken vållade stor tåndelse, och rådet tog mycket illa vid sig. Den häftighet, med hvilken ildt rikskanslärn angrep T. för denna bagatell, som reducerades till en rens på en punkt och ett kolon, kan möjligen tyda på, att De la Gardie gnade detta tillfälle att vedergälla T. det afbräck, denne förut vållat ho-vid utrikesärendenas behandling (se s. 24) och sannolikt äfven i försäk-frågan (se s. 32) och i bevillningsfrågan (se s. 51 not 2).

aflägsna dem, utan äfven huru tidigt intrigerna började hvälfva sig kring den unge konungens person, och huru redan före hans regeringstillträde täflingskampen togs upp om det inflytande, som sjönk ur den afgående styrelsens hand.

* * *

I nära samband med frågan om den tillträdande regentens försäkran, stod frågan om decharge åt den afträdande styrelsen. Enahanda intressestrid spelar ock in i behandlingen af dem båda.

Förrän decharge kunde meddelas, måste naturligtvis redovisning i en eller annan form presteras, och Karl XI:s förmyndare hade äfven, efter föredömet af Kristinas, gått i författning om uppsättandet af en berättelse öfver sin förvaltning. Den är mycket vidlyftig i jämförelse med den, Axel Oxenstierna afgaf 1644, samt bär tydliga spår af De la Gardies frasrika stil och kringsväfvande framställningskonst[1]. Särskildt utförligt behandlas utrikes ärendena. De inre förhållandena åter skildras mera i allmänna drag och under hänvisning för detaljerna till åtskilliga bilagor, hvilka dock sedermera icke kunde återfinnas, och säkerligen icke alla voro färdiga, när relationen öfverlämnades.

Först redogöres däri för de omständigheter, under hvilka styrelsen öfvertogs vid Karl Gustafs frånfälle, huru regeringen i Göteborg interimistiskt uppdrogs åt änkedrottningen och samtliga riksens råd[2], huru sedan fred slöts med de fleste af rikets fiender, och huru därefter på riksdagen i Stockholm 1660 förmynderskapet definitivt ordnades och anförtroddes åt änkedrottningen med 2 röster samt åt de fem höge riksämbetsmännen. Med mycken försiktighet undvikes ett närmare ingående på den

---

[1] 1672 års berättelse är särskildt tryckt, Ups. 1771. En annan berättelse, utan samband med den förra officiella och stammande från Bengt Oxenstiernas papper, är tryckt i Loenbom: handl. IV. 67 ff. 1644 års relation är tryckt i skand. hand. XXI, 198 ff.

[2] Således icke särskildt åt de 5 höge riksämbetsmännen.

behandling, Karl Gustafs testamente erhöll. Relationen omnämner visserligen (s. 10), att man på riksdagen i Göteborg kom öfverens om att intill H. sal. K. M:s begrafning betrakta det som icke uppbrutet, men den förtiger, att det sedermera verkligen i viktiga punkter ändrades, och gifver i stället en skildring af förloppet, ägnad att ingifva den föreställningen, att förmyndarstyrelsen organiserades i full öfverensstämmelse med testamentet. Den döde konungens sista vilja framhålles nämligen i bredd med ständernas beslut och val, såsom det, hvilket bevekt änkedrottningen och riksämbetsmän att taga sig regementsbördan uppå (ss. 26, 27).

Såsom en omständighet, bidragande att häfva denna af förmyndarne starkt framhållna obenägenhet, anföres vidare deras »förhoppning och fasta tillförsikt», att E. K. M. skulle framdeles den tyngd och last, som den ålegat, »med affektion och nåder skäligen behjärta» och det i deras administration, som lyckligen och till rikes gagn aflupit »med behag och kunglig ynnest förmärka; men hvar ock annat funnes, som icke så alldeles efter önskan vore afgånget eller en och annan — — något hade att skrupulera uppå», så litade man på, att det skulle tillskrifvas tidernas svårigheter »och hellre uti blidhet och nåd till vår ursäkt uttydas, än efter illviljandes och afundsmäns suggestioner och åstundan med missnöje upptagas eller oss till ondo räknas och vändas». Känslan af det missnöje, som jäste på många håll, måste hafva varit bra liflig inom förmyndarstyrelsen, för att den skulle kunna finna med sin värdighet förenligt att i ett aktstycke af denna natur gifva uttryck åt sådana om allt annat än lugnt samvete vittnande farhågor[1].

Följer så den egentliga redogörelsen, fördelad i två hufvudafdelningar, behandlande den ena inrikes-, den andra utrikesförvaltningen. Den förra grupperar sig efter »de stycken,

---

[1] Det må visserligen sanningen likmätigt påpekas, att Karl XI:s förmyndare här vid lag följt föredömet af Kristinas, hvilka i sin redogörelse (skand. handl. XXI, 202) läto ett liknande uttalande inflyta, men dels voro de där använda ordalagen värdigare, dels — och framför allt — kunde de med helt andra och bättre skäl än den senare förmyndarstyrelsen åberopa tidernas svårigheter som förklaringsgrund.

som regeringsformen förnämligast pekar uppå», och skildrar sålunda i korta drag regeringens åtgärder för konungens uppfostran, religionens och undervisningens vård. Därefter genomlöper framställningen i sedvanlig ordning de fem rikskollegiernas verksamhetsfält och berör sedan reduktionens, kommerciernas och bergsbrukets utveckling under förmyndartiden.

Största intresset knyter sig ovillkorligen till skildringen af drätselns och reduktionens tillstånd och skötsel. Om det senare verket fattar relationen sig synnerligen kort, förklarande, att det fullföljts såsom tillförene i H. M:s herr faders lifstid, men att det, på grund af därmed förbundna svårigheter, ännu icke kunnat bringas till afslutning. Förmyndarna förmodade dock — med verklig siareblick — »att det nu under E. K. M:s lyckliga regemente snart nog skall kunna nå sin fullkomliga riktighet och fullbordan».

Vida utförligare behandlas kammarväsendet och med en viss känning af, att här förelåge en öm punkt. Den tämligen långvariga fred, riket njutit, gåfve visserligen anledning att förmoda väsentligt upphjälpta finanser, men verkligheten svarade dock icke däremot, och många svårigheter, hvilka varit »platt omöjliga att öfvervinna», anföras som förklaring härpå. »Icke desto mindre — försäkrar regeringen — hafva vi efter noga öfverläggande och flitigt rådslag det ena med det andra så jämkat, att riksens stat *i det närmaste* alla åren sig burit hafver [1], de betjänte, *så vida möjligt varit hafver,* nått deras löningar, de *nödigste* tarfvor blefve stoppade, en *konsiderabel* del af kronans gäld vorden afhulpen [2], och krediten *förmodligen* därigenom än vidare styrkt och underhållen [3]. Det sväfvande i

[1] Se relationen s. 67 ff. Jmfr ock Carlson II, 287.

[2] Värdet af denna försäkran förringas betydligt genom en strax efteråt skeende hänvisning till en »bifogad likvidation», utvisande »hvad gäld kronan år 1660 vore belastad med, hvad däraf är betaldt dessa åren och hvad gäld däremot är gjord vorden». Med De la Gardies sätt att uttrycka sig är det ganska sannolikt, att han »konsidererat», endast de gjorda afbetalningarna, däremot icke de nya lånen.

[3] Härmed förtjänar jämföras följande af De la Gardie i rådet d. 15 aug. 1672 just med anledning af relationen fällda yttrande: »Gud gifve att med förvaltningen af medlen vore riktigt, nämligen med staten, med gäldens betalning och utomordentliga utgifter». Se Tham II, 2, 143.

ycken behöfver knappast påpekas, och med de följande
s händelser för ögonen är det verkligen med blandade
lor, som man läser regeringens till denna målning knutna
oppning, att »under E. K. M:s nu angående regering, jämte
r lycka fäderneslandet sig ock häröfver lärer kunna fröjda,
de medel varda påfundne, hvarigenom riksens drätsel i
villkor må kunna bringas, att regementet däraf sin tillbörliga
och styrka kan hafva, *synnerligen om Gud detta forder-*
tillståndet behagar förunna»[1].

Vidare erkännes billigheten af, att det göres K. M. »en
ial och noga räkenskap för alla de medel och utgifter», som
under förmyndarstyrelsens disposition, i hvilket syfte hän-
dels för ordinarie statens vidkommande till 1662, 1668
1669 års arbeten däröfver, dels med afseende på gälden
här nedan i noten nämnda likvidation, dels slutligen be-
nde extra utgiftsposter till en särskild bilaga, »och skall
f ses både själfva kvantum såsom ock naturen af hvar
särdeles item tillfället därtill, och de omständigheter, som
os konkurrerat hafva, till hvilken ända detta arbetet af
deputerade kommissarier af E. K. M:s kansli och kam-
collegium är vordet noga utarbetadt och bragt till sin
titude och fullkommenhet». Med synnerlig ifver moti-
des de anmärkningar, man befarade skulle komma att riktas
den godsafsöndring, som under minorenniteten ägt rum,
hvarigenom kronans inkomster förminskats. Det förnekas,
len uppgått till några i förhållande till rikets utgifter afse-
a belopp. Visserligen hade en del af kronans gods blifvit
örlänade, men detta hade skett »med den cautel, som uti
ringsformen finnes» (add. § 12). Dessutom funnes »allenast
ne medel, hvarmed allt regemente styres och handhafves»,
igen belöningar och straff, och utan dessa båda hade för-
darne »icke heller kunnat utföra verket». Vidare hänvisa-

[1] När rådet behandlade ständernas svar på prop:s 3 punkt och öfverlade
nuru man skulle förmå de motsträfviga att bevilja nödiga kontributioner
De la Gardie ett mera oförblommeradt språk. Då heter det: »om K. M.
visthuset tomt och allestädes fattas, när han kommer till regeringen
han blifva mycket svårmodig». Se Tham II, 2, 244.

des till en speciell förteckning på alla donationer, å hvilken äfven de om ständigheter, under hvilka de blifvit gifna, sägas vara antecknade.

Då sådana försäkringar gifvits, var det onekligen ett för redogörelsen mycket besvärande faktum, att de där åberopade bilagorna sedermera icke kunde återfinnas.

Den andra hufvudafdelningen behandlar utrikesförhållandena, och framställningen grupperas dels efter länder, dels efter de utrikespolitiska frågornas inbördes sammanhang och utveckling. Särskildt intressant är redogörelsen för den franska alliansens uppkomst och betydelse. Oförbehållsamt erkännes här, hvad man velat sticka under stol med inför ständerna, att Frankrike begärt Sveriges understöd till ett anfallskrig mot Holland. Men det förbund, som slöts, säges mera skenfagert än med fullständig sanning åsyfta »en mutuell kronornas defension» (s. 169), hvarjämte den dubbeltydiga frasen om Westfaliska fredens konservation äfven här går igen. Däremot omtalas icke de villkor, som reglera Sveriges skyldighet till aktivt ingripande, men väl, att man förbehållit sig rätt till medling och erbjudande af bona officia, innan man »komme till något engagement». Med skärpa framhålles äfven (s. 145), att förbundet ej borde anses för Sverige bindande längre, än med dess nytta vore förenligt. Skulle Frankrike gå ifrån de gemensamma intressena och eftersträfva ett universalvälde eller katolicismens seger öfver de evangeliska eller dylikt, då vore det »inevitabelt för Sverige att sköta sina egna intressen och dem preferera för andras vänskap». Här återfinna vi således det »præsuppositum, som bryter traktaten».

Relationen afslutas »med förmodan och inständig bön, det E. K. M. efter föregången noga ransakning, om allt sig så befinner, som vi relaterat hafva, täcktes oss dess kongl. vittnesbörd gifva öfver vårt förhållande — — så att vi nu, och framdeles våra anhöriga, för allt vidare åtal och försvar måtte vara befriade».

Berättelsen underskrefs af änkedrottningen och de fem höge riksämbetsmännen. Detta skedde dock icke utan åtskillig strid, som, när relationen väl var färdig yppade, sig om formen

för dess afgifvande. Saken kom före i rådet d. 9 dec.[1], först på förmiddagen i närvaro af konungen, änkedrottningen, rikskanslern m. fl., men då mera i förbigående. Den egentliga behandlingen sparades till eftermiddagssammanträdet, vid hvilket konungen, sannolikt af grannlagenhetsskäl, icke infann sig. Däremot väcker det en viss förvåning att finna både änkedrottningen och rikskanslern frånvarande vid ett så viktigt tillfälle.

Rådsherrarna tycktes till en början ej vara fullt på det klara med, hvilken hållning de borde iakttaga. Först beslöts på förfrågan af riksskattmästaren, Sten Bjelke, att man skulle, samtidigt med att berättelsen lästes upp, göra den till föremål för den kritik, som kunde befinnas nödig, således ett beslut, hvilande på förutsättningen af rådets pröfningssätt och därmed förbundna delaktighet i redovisningsskyldigheten. Anmärkningar blefvo ock framställda, dels mot enstaka uttryck i relationen, dels mot dennas väl stora vidlyftighet, och det blef Johan Gyllenstierna, som i kanslerns frånvaro fick försvara kansliets arbete.

Men så råkade Bengt Horn framkasta den frågan, om läsningen skedde i det syftet, att hvar och en af rådet skulle efter bästa förstånd göra sina påminnelser. Johan Gyllenstierna uttalade då till en början någon osäkerhet om, huruvida berättelsen skulle afgifvas i regeringens namn allena eller äfven underskrifvas af riksens råd, men Knut Kurk förklarade nu genast och med stor bestämdhet, att rådet hade »intet att göra med denna skriften», då ständerna icke öfverflyttat regeringen på detsamma[2]. Förgäfves betonade riksamiralen, att regeringen fört styrelsen med riksens råds råde, förgäfves erinrade Bjelke om, att senaten under minorennitet vore mera intresserad i regeringen än under fullmyndig konung, enär enligt regeringsformen rådsherrar skulle »presidera i regeringens frånvaro». Med dessa ord åsyftade riksskattmästaren de mångfaldiga tillfällen, då vid förfall för riksämbetsman en rådsherre såsom hans närmaste

[1] Se Lillieflychts rådsprotokoll. Tham II, 2, 253 ff. har ett rätt utförligt referat af förhandlingarna.

[2] Detta var som bekant sanning med modifikation.

man och ställföreträdare inom kollegiet fyllt hans plats äfven i regeringen. Riksskattmästarens argument afvisades af Claes Rålamb med den förklaringen, att rådsherrarne således behöfde svara endast för denna sin vikariering, en anmärkning, riktig så till vida, att *ur den af Bjelke framdragna premissen* ingenting mera följer. Lika litet träffar G. O. Stenbocks anmärkning sakens kärna. Här gällde det icke rätten att råda, utan myndigheten att besluta. Äfven konungen regerade med rådsråde, på sätt landslagen föreskref, men detta innebar icke någon de rådgifvandes ansvarsskyldighet för hans beslut. Det är först långt senare, som en ministeransvarighet i modern mening blir erkänd i Sverige.

Johan Gyllenstierna tillstyrkte nu att iakttaga den praxis, som följdes af förra förmyndarstyrelsen, d. v. s., att regeringen ensam skulle skrifva under. Kurk förenade sig i detta yrkande, hvarur Gyllenstierna då utdrog den logiska konsekvensen med den förklaringen, att »om denna relation skall underskrifvas af regeringen allena, så har rådet intet att göra därmed. Då han därefter förklarade, att »som H. M. Änkedrottningen och regeringen redan hafva sett relationen, så är bäst, att hon skrifves ren», vann denna enkla utväg att komma ifrån saken rådets bifall. »Resolverades därefter och relationen blef icke utläst», heter det i protokollet.

I De la Gardies frånvaro hade sålunda den viktiga frågan afgjorts, och rådet undandragit sig både granskningen af och ansvaret för relationen. Rikskanslern var dock icke sinnad att utan vidare därvid låta bero, och han drog sig icke för att taga upp frågan vid det rådssammanträde, där berättelsen öfverlämnades till K. M., ehuru man kunde tycka, att all tvist om så väl dess form som dess innehåll bort dessförinnan vara undangjord. Den 16 dec. ägde detta öfverlämnande rum. Under förmiddagens rådssammanträde reste sig De la Gardie och höll till konungen ett tal, som han inledde med en *å samtliga riksens råds vägnar* uttalad tacksägelse till den högste, för att den högönskliga dagen nu vore kommen, då konungen själf kunde öfvertaga styrelsen. Med anledning häraf hade *riksens råd* låtit föranstalta en berättelse om regementsförvaltningen under omyndighetsåren, och då denna *af dem samtliga*

föredroges, så bådo de nu i underdånighet, att H. K. M. i nåder ville låta sig densamma föreläsas.

Rikskanslern hade således valt den taktiken att icke låtsa om resultatet af öfverläggningen sid. 9, utan uppträdde alldeles, som om denna icke existerat. Det gick till en tid, ingen protesterade, och uppläsningen begynte. Men den blef på åtskilliga sätt afbruten, bl. a. genom ankomsten af ett ridderskapets utskott. Det drog ut på tiden, och Bengt Oxenstierna fann sig till slut föranlåten att fråga, om det vore nödigt att längre uppehålla H. K. M. denna gång med relationens uppläsning, hvarefter Claes Rålamb yttrade sig i samma riktning. Men rikskanslern höll »icke allenast nödigt vara, att H. M. och hela rådet lätit sig föreläsa denna skriften, utan ock *att hon måtte blifva föredragen för riksens ständer,* om E. M:s höghet det tåla kunde. Eftersom vi ha haft så stort besvär någon tid bortåt, så förmode vi ock, att man lärer hafva en timmas tålamod». Relationen vore uppsatt icke blott för att öfverlefvereras utan äfven för att uppläsas, men om så behagade deras Exc:er riksens råd, kunde detta ske en annan gång inför H. M.,» eller ock kan ett utskott af ständerna uppkallas efter riksdagen». Det vore beklagligt, om man icke under 13 års tid skulle få tillfälle att uppläsa en relation om regeringen, men i alla händelser låge den ad acta.

Rålamb åter företrädde den meningen, att redovisningen borde afläggas inför H. M. själf, icke inför rådet och därföre vore det bäst, att H. M. läte uppläsningen ske inför honom en annan gång, när honom behagade. Rålamb låtsade således icke förstå, att här gällde det icke, hvem som skulle emottaga redovisningen, utan hvilken som skulle aflägga densamma, och detta spegelfäkteri tvang De la Gardie att bekänna kort med den frågan: »Bör relationen icke uppläsas i rådet, om hon af alla riksens råd skall underskrifvas?»

Nu var den ömtåliga punkten vidrörd, nu röjde ock motståndet sin rätta natur. Rålamb förklarade med största bestämdhet: »det veta vi icke af, att rådet skall skrifva under relationen», och Knut Kurk instämde, tilläggande, att »det, som i den förra regeringens tid skedde, detsamma kan man ock nu göra». Härpå kom emellertid denna gång det rätta svaret, när De la Gardie erinrade om den skillnad mellan förr och nu, som

låg däri, att Kristinas förmyndare styrde med råds råde, under det uti denna regeringen allt slutits »per pluralitatem och efter plägad kommunikation med rådet». Johan Gyllenstierna, med hvilken Knut Kurk instämde, fann sig då föranlåten till följande förklaring: protokollen utvisa allas vota, och hvar och en må svara för sitt voto».

Vid detta erkännande[1] lät rikskanslern det bero, och berättelsen blef, som nämndt, endast af regeringen underskrifven. Dess uppläsning skulle emellertid fortsättas e. m. samma dag. Så skedde ock, men när man kommit till slutet på framställningen af inrikesförvaltningen, tyckte De la Gardie, att det kunde vara nog, då utrikes ärendena på grund af nyligen hållna rådslag ännu vore i friskt minne. Denna mening vann genast bifall, och man gick direkt öfver till slutorden i relationen, som därefter med ett kort tal[2] af rikskanslern öfverlämnades till konungen.

Då vidare änkedrottningen uttalat sin önskan att nu taga afsked af rådet, så växlades därefter vissa ceremonier[3] mellan henne och de närvarande. Hon hade anmodat Bengt Oxenstierna att föra ordet för sig, och denne riktade då i hennes namn först till konungen några maningens ord sedan till rådet en tacksägelse för det långa och trogna samarbetet, samt uttalade till sist hennes välönskningar för konungens kommande regering. De la Gardie svarade först å konungens sedan å rådets vägnar.

Två dagar efteråt nedlade förmyndarna inför de på riks-

[1] Rätt tolkadt innefattade det ock allt, hvad regeringen billigtvis kunde begära. Rådets ansvarsskyldighet måste nämligen här anses erkänd icke blott i de jämförelsevis mera sällsynta tillfällen, då formlig votering anställdes, utan äfven i de fall då beslutet fattats i rådet utan att formlig omröstning ägt rum. De utaf de närvarande, som då icke reserverat sig till protokollet, borde naturligtvis anses med sina vota stå för beslutet, fastän samstämmigheten ansetts så gifven, att någon *räkning* af rösterna icke begärdes. Om innebörden af ofvannämnda ofta återkommande fras skulle emellertid meningarna framdeles bryta sig mot hvarandra.

[2] Han hänvisade däri äfven till de särskilda redogörelser, med hvilka hvarje kollegium skulle inkomma.

[3] Samtliga dessa tal äro aftryckta hos Loenbom handl. V, 81 ff.

salen församlade ständerna högtidligen styrelsen, konungen afgaf sin försäkran och förklarades myndig, hvarefter riksdagen afblåstes. I samband med dessa högtidligheter höllos återigen några tal[1], hvarvid rikskanslern, den egentliga officianten, begagnade tillfället att ända in i det sista markera sin uppfattning af regeringens och rådets inbördes ställning till förmynderskapet. I den »oration», hvarmed han hälsade konungens anträde till regementet, betonade han sålunda uttryckligen, att »Hennes Maj:t med de fem riksens ämbeten och hela riksens råd» haft förmyndarskapet, och i det tal, hvarmed han vänder sig till ständerna, använder han likbetydande uttryck[2]. Däremot uttalade konungen uti sitt svar sig i motsatt riktning. Den i ampla och erkännsamma ordalag affattade tacksägelse, han där ägnade den afgående styrelsen, skilde nämligen mellan *»den kongl. regeringen»*, som haft »förvaltningen af förmynderskapet och styrelsen af regementet» om händer, och *»riksens råd»*, som »förmedelst kloka och manliga råd» låtit sig vårda om rikets bästa. Tacksägelsen afslutades med, att konungen gaf änkedrottningen, regeringens öfriga ledamöter jämte samtliga rådsherrarna handen[3].

Enahanda uppfattning präglar ock det formliga kvittobref[4], han samma dag utfärdade åt sina förmyndare. Där angifvas nämligen såsom förmyndare, jämte änkedrottningen, endast de herrar, som under minorenniteten beklädt riksämbete och de riksråd, hvilka såsom kollegiiledamöter vid förfall för riksämbetsman fyllt dennes plats. Dessa sägas ha företrädt den sjukes eller frånvarandes stämma med samma auktoritet, som den ordinarie innehafvaren och betraktas tydligen såsom delaktige i

[1] Loenbom handl. V, 95 ff.

[2] Sambandet mellan Karl Gustafs testamente och förmyndarstyrelsens konstituering omnämnes äfven här på samma vilseledande sätt, som i relationen. Se ofvan s. 35.

[3] Denna sista omständighet kunde ju möjligen tolkas som ett bevis för, att konungen delar sin kanslers uppfattning. Betydelsen däraf är dock sannolikt endast, den att Karl XI velat på detta sätt bekräfta äfven sin tacksägelse för »råden». Dessutom är det att märka att i borgarståndets protokoll, som här är källan, äro orden »med samtliga riksens råd» tillskrifna ofvan raden.

[4] Tryckt hos Stiernman II, 1704.

ansvaret. Däremot finnes här intet spår till tanke på, att äfven det öfriga rådet skulle varit medansvarigt. Riksens regering och förmynderskapet för konungen sägas nämligen hafva varit uppdragna åt änkedrottningen och de fem höga riksämbetsmännen att föras »med riksens råds råde», hvarigenom angifves att endast rådets *hörande* varit erforderligt. Visserligen åtföljes nämnda uttryck omedelbart af en hänvisning till de bestämmelser om förmyndarnes befogenhet, som regeringsform och dess additament innehöllo, men *om* kvittobrefvets utställare verkligen haft klart för sig, att dessa lagbud kräfde något mer än rådets hörande, nämligen dess samtycke, så hade det varit en självmotsägelse att förutskicka uttrycket »med riksens råds råde» såsom karaktäristik af deras innebörd[1]. Hvarje tvifvel om konungens mening undanröjes dessutom genom formuleringen af själfva dechargen, hvilken tillägnas — förutom änkedrottningen — »*välbemälte* trogne män, höge ämbetsmän och riksråd», d. v. s. de i det föregående omnämnda personer, hvilka antingen innehaft riksämbete eller tillfälligtvis förestått ett sådant[2]. Till samma personalbegränsning anknöt sig likaledes såväl det tack, konungen i kvittobrefvet »respective sonkärligen och allernådigst» ägnade sina förmyndare, som ock hans löfte att vid tillfälle med nåd vedergälla deras hafda möda »emot dem, deras barn och efterkommande»[3].

Dechargen har följande lydelse: »ty kvittera vi härmed och i detta vårt öppna brefs kraft, samteligen och synnerligen

---

[1] Sant är visserligen att *uttrycket* »med riksens råds råde» förekommer i add. § 14, men det måste naturligtvis tolkas i samband med add. § 15, hvars både ord och tillämpning gåfvo rådet medbeslutanderätt.

[2] Att efter »höge ämbetsmän» orden »och riksråd» tilläggas, innebär således icke rådets inbegripande i dechargen, utan endast ett fullständigande af riksämbetsmännens titel. Till yttermera visso må påpekas, att uttrycket tydligen är hämtadt ur kvittobrefvet åt Kristinas förmyndarstyrelse, i förhållande till hvilken rådet, som bekant, icke intog ställningen af en medbeslutande kår, och således icke kunde bli föremål för dechargen. Stjernman bih. s. 323.

[3] Äfven i ett annat afseende innehåller kvittobrefvet en mot verkliga förhållandet stridande framställning och denna gång i en riktning, som otvifvelaktigt har af natur att tilltala både regeringen och rådspluraliteten. Det gällde behandlingen af Karl Gustafs testamente. I inledningen sägs nämligen om

ennes Maj:t vår högtärade älskeliga kära fru moder och våra lbemälte trogne män, höge ämbetsmän och riksråd, hvad er de aflidne äro och genom döden hädankallade eller ock nu i lefvandes lifvet, vårt förda förmynderskap och riksens gering, sägandes och görandes dem och deras husfruar, barn n efterkommande härmed fria och lediga för allt ytterligare tal af oss och riket eller andra å våra och riksens vägnar och till evärdliga tider.

Till yttermera visso, att detta således af oss gjordt är, och vilja, att vår högtärade älskeliga k. fru moder och välbemälte de herrar med sina hustrur, barn och efterkommande det lkomligen och oemotsägligen åtnjuta skola, ty hafva vi detta d vår egen hand underskrifvit och veterligen låtit sätta vårt ngl. sekret här nedanföre».

I fullständigare form kunde väl näppeligen dechargen ha vits. Och dock skulle icke fulla tre år förflyta, innan ett edt streck ströks öfver densamma, och en vidtutseende efterkning beslöts med denna nu så ampelt vitsordade styrelse. r man bakom de vackra orden och tillser, i hvad mån de pbäras af den förutgångna noggranna rannsakning, som ensam n motivera dem, så undrar man knappast på utgången. Särld uppmärksamhet förtjänar därjämte den omständigheten, både förmyndarnes redogörelse[1] och konungens kvittobref teckna äfven arfvingarna som delaktiga i den decharge, hvil-

relsens organisation, att »ändock där kunde vara åtskilliga betänkanden inna, huruledes allt väl beställas måtte, så är likväl funnet bäst, säkrast och ligast att följa Hans sal. Maj:ts förslag och intention efter», hvarigenom lvig Eleonora och de fem riksämbetsmännen blifvit förordnade till förmyndarering. Formuleringen innehåller icke en direkt osanning, men den ingifver k — i rak strid mot verkligheten — den föreställningen, att den aflidne konuns sista vilja blifvit åtlydd, och vore den icke ord för ord tagen från drottg Kristinas kvittobref af 1644 (Stiernman bih. s. 321), så kunde man tro, den blifvit enkom i dylikt syfte hopsatt. Nu föll det sig emellertid så dligt för den afgående styrelsen, att man hade att tillgå denna fras, hvilken serligen korrekt återgaf förloppet vid Kristinas förmyndarstyrelses konstitug, men på samma gång förträffligt ägnade sig att öfverskyla de ömtåliga kterna i motsvarande händelser 1660.

[1] Se ofvan s. 38.

ken af den ena parten utbads, af den andra meddelades[1]. Nu i dessa tackens och hedersbevisningens dagar höjde sig ingen röst mot ett dylikt betraktelsesätt. Först, när fråga blef om ansvarets utkräfvande, kom protesten.

I samband med sin redogörelse för medelförvaltningen hade förmyndarna till sin försäkran, att allt sig så förhölle, som i deras relation vore uppgifvet, anknytit en förklaring, att de »ingen sky bära, det ytterligare, där så hehöfves och E. K. M. påfordrandes varder med klara skäl så bevisligt göra, att intet däremot skall kunna sägas»[2]. Den beredvillighet till redovisning, hvilken här så ostentativt framhäfdes, var dock icke alldeles så förbehållslös, som de nyss anförda orden, i och för sig sedda, gifva vid handen. De böra nämligen sammanställas med relationens förut (s. 38) citerade slutkläm, hvari anhålles, att K. M. ville »*efter föregången noga ransakning*» gifva förmyndarna decharge och dymedelst befria dem från »*allt vidare åtal och försvar*»[3]. Det förstnämnda erbjudandet afser således endast de förklaringar, som ytterligare kunde pröfvas erforderliga, innan decharge gåfves, däremot icke en obegränsad redovisningsplikt[4].

»Efter föregången noga ransakning», så föllo orden. Huru blefvo de då i handling tillämpade och efterföljda? I hvilket förhållande stod det förfarande, som användes till hvad lagens bud och sakens egen natur kräfde? Undersökningen häraf låter sig lämpligen hänföra till tvenne hufvudstycken med afseende fästadt å dels *den myndighet,* som kräfde redovisning och med ledning däraf gaf decharge, dels det *sätt,* hvarpå rannsakningen sköttes.

Förmyndarnas relation var ställd till konungen, och någon redovisningsskyldighet inför annan myndighet finnes icke af dem där antydd. Af konungen ensam begära de ock där sin

---

[1] Detsamma skedde 1644. Se skand. handl. XXI s. 216 och Stjernman bil. s. 323.

[2] Relationen s. 62.

[3] Äfven här ha Karl XI:s förmyndare följt Kristinas i spåren, ungefär enahanda uttryck återfinnas i deras redogörelse, skand. handl. XXI ss. 205 och 216.

[4] En motsatt uppfattning är uttalad af Sjögren s. 105.

ıarge. Dennas uteslutande kompetens i dessa delar var
k allt annat än gifven sak. 1660 års add. § 14 stadgade
yckligen förmyndarregeringens ansvarsskyldighet »inför Gud,
K. M. och samtliga riksens ständer», och såväl riksdagsbe-
et i Stockholm af samma år, som förmyndarnas afgifna ed-
reverser innehålla likartade bestämmelser om ständernas
el i redovisningsrätten[1]. Man gör ock Karl XI:s förmyn-
orätt, om man med ledning endast af relationens affatt-
anser dem hafva glömt bort sitt ansvar äfven inför sist-
ında myndighet. Förut[2] är omnämndt, hurusom De la
die, när relationen upplästes inför konungen, dels ifrågasatte
hon måtte blifva föredragen för riksens ständer, om E. M:s
het det tåla kunde», dels väckte äfven ett annat alternativ,
ligen att efter riksdagen uppkalla ett ständernas utskott.
Ingendera af dessa framkastade tankar tillvann sig — af
okollets tystnad att döma — någon vidare uppmärksamhet
anslutning, och relationen blef hvarken i den ena eller andra
ıen ständerna underställd. Några bestämda tecken till, att
ıärigenom funnit sig tillbakasatta eller kränkta i sina rättig-
r, förete icke handlingarna från 1672 års riksdag. Visserligen
ıs i prästeståndet[3] vid öfverläggningen om svaret på propo-
nens första punkt, d. v. s. om konungens regeringstillträde, af
alare, Cajanus, att riksens regering skulle göra räkenskap för
tid, den haft kronans räntor om händer, och hans yttrande
ı åtskillig tillslutning, men detsamma uppställer blott fordran
att redovisning bör ske, angifver däremot icke, att den bör
ggas *inför ständerna*. Skulle åter häremot invändas, att den,
i ett riksstånds plenum reser kraf på redovisning därmed
angifver sig utgå från ståndets andel i redofordringsrätten,
förutsättning, så kan därtill i första hand svaras, att ett så-
samband ingalunda var själffallen sak på en tid, då gräns-
rna mellan konungens och representationens befogenhetsom-
n voro så sväfvande, så i hvarandra flytande, som på 1600-
. Cajani ord *kunna* således mycket väl tolkas såsom inne-

[1] Se Varenius, ansvarsbestäm. af 1634 och 1660, hist. tidskr. 1888 ss. 351 ff.
[2] Se s. 41.
[3] Bexell II, 78.

hållande endast en påminnelse om behöfligheten af en redovisning, utan att för ståndets räkning antyda några anspråk på andel i själfva pröfningen eller åsyfta några nyheter i den genom prejudikatet från 1644 stadgade formen för densamma. Men äfven om man antager ett motsatt förhållande, om man i det ifrågavarande yttrandet ser ett försök att häfda ståndens medbeslutanderätt, så har dock — och detta är hufvudsaken — denna tanke icke trängt igenom så, att den fått bestämda konturer, eller tagit form i ett mera utfördt yrkande. För att en ständernas redofordring skulle kunna tänkas, måste, då ju en sådan sak icke kunde skötas in pleno, ett utskott därtill förordnas att arbeta vare sig under riksdagen eller oberoende af densammas sessionstid. Häraf hördes emellertid i stånden intet.

Således, om en tanke sådan, som den nyssnämnda, verkligen funnits i stånden, var den dock icke fullgången. Det vore emellertid förhastadt, om man däraf slöte, att stånden betraktat redovisningen med likgiltighet eller invaggat sig i den tron, att allt vore väl beställdt. Ännu var emellertid regeringens inflytande så pass stort, att de yttringar af missnöje med dess förvaltning, som förekommo, togo en mera indirekt form.

Ett visst intresse i detta hänseende äger en episod, hvari kammarrådet Henrik Falkenberg, samme man, som på nästa riksdag skulle blifva en af efterräkningens främste målsmän, spelar hufvudrollen. Den 30 sept. var det utskott, som adeln tillsatt att förbereda dess svar på den kongl. propositionens första punkt (om konungens regeringstillträde), samladt på riddarhuset. Landtmarskalken stod just i begrepp att afsluta sammanträdet, då Falkenberg tog till orda för att påpeka en upptäckt, som gjorts. Det koncept till nämnda svar, som blifvit för ridderskapet och adeln in pleno uppläst, hade nämligen vid en denna dag företagen genomläsning befunnits försedt med en tillsats, och Falkenberg frågade nu indignerad, huru sekreteraren kunnat vara nog dristig att sätta något in däri, ridderskapet och adeln ovetande. Landtmarskalken svarade — som det vill synas icke utan en viss förlägenhet — att han befallt dess inflickande »provisionaliter», och han tillade, att svaret än en gång skulle komma att läsas upp för ståndet. Falkenberg svarade: »vi vilja icke veta däraf. Ridderskapet och adeln kunna icke förr tacka regeringen för dess förda

administration, än som K. M. hafver själf funnit den god; hvarföre tillåta vi icke, att den punkten blifver ståendes». Och »hela utskottet biföll hr Falkenbergs mening».

Här se vi således, hvad tillsatsen innehöll, och kunna från denna utgångspunkt bedöma det för de båda handlande personerna karakteristiska i uppträdandet. Landtmarskalken[1] söker bakom ståndets rygg smussla in ett förtroendevotum åt regeringen. Den förstuckne oppositionsmannen åter, hvilken säkerligen 1672 såsom i tjänst varande kammarråd hade lika liflig känsla af finansnöden som tre år senare, förflyttad på landshöfdingestolen, vågar icke nu, innan någon Fehrbellinsk katastrof med sina följder skakat regeringens auktoritet, göra anspråk på direkt granskningsrätt för ständernas räkning. Han inskränker sig till att skjuta konungen framför sig och vill lägga sordin på tacksamheten, tills dennes utslag fallit. Honom tillerkänner han således initiativ och ensam beslutanderätt. Ständerna hade blott att följa efter, där konungen gick före. Detta är den ståndpunkt med afseende på redofordringen, som Falkenberg markerade på denna riksdag.

Ständerna hade emellertid till sin disposition äfven en annan utväg, som möjliggjorde för dem att med vida större tydlighet gifva sin sinnesstämning tillkänna. På ett område, där deras beslutanderätt var odisputabel, nämligen bevillningens, kunde de röra sig med tillräcklig självständighet, och de gjorde äfven bruk af denna förmån. Regeringen hade i propositionens tredje punkt i allmänna ordalag uttryckt sin begäran om understöd med utskrifning och bevillning. Som motivering åberopades hufvudsakligen nödvändigheten af att i dessa oroliga tider, »när alla andra hafva ställt sig i vapen och krigsförfattningar», sörja för rikets säkerhet. Ständerna kunde nu med skäl tycka, att de stora subsidier, som från Frankrike erhållits, äfvensom de medel, som reduktionen, ordentligt genomförd[2], skulle skänka, borde förslå till dessa

[1] Om dennes verksamhet som regeringens förtroendeman se ofvan ss. 24, 29.

[2] I det yrkande härpå, som inflöt i riksdagsbeslutets tredje punkt, vill Wilde (s. 711) se ett af ständerna gjordt förbehåll för deras ytterligare redofordringsrätt gent emot förmyndarna. Åsikten hvilar på den, som sedermera skall visas,

försvarsändamål, och denna uppfattning satte äfven sin prägel på besluten. Tvenne utskrifningar (och en tredje i händelse af krig) blefvo visserligen beslutna, men samtliga stånden stodo fast vid att vägra bevillning[1], och icke ens adeln, till hvilken regeringen syntes hafva satt sin största förhoppning, lät sig af några landtmarskalkens föreställningar rubba från denna ståndpunkt.

Skarpa föllo ock orden i ståndet, såväl i plenum, som i utskott, öfver regeringens sätt att hushålla[2]. Som de mest talföre anmärkarne framstodo Henrik Falkenberg och Mauritz Posse[3]. Den förre, som ofta framförde andra klassens votum, betonade i ett sådant d. $^{11}/_{10}$, att statens tillstånd redan 1664 uppgifvits såsom godt, ehuru man då stod så nära de svåra krigsåren. Desto mera borde man nu kunna vänta, att allt stode ännu bättre till, som riket sedan dess åtnjutit god fred[4]. Om någon »oförmodlig händelse» tillstötte, så hade regeringen i stället för att begära kontribution i första hand att tillgripa de stora subsidierna, särskildt de, som innevarande år influtit, och hvilka vida öfvergingo ständernas bevillningar; vidare den krigshjälp, som näst föregående år utgjorts och slutligen de medel, som 1655 års beslut kunde skänka. Därför slutade han med ett yrkande, att reduktionen ordentligen måtte genomföras »såväl inom Sveriges gränser, som uti dess underliggande provinser»[5], och att »hvad emot

oriktiga förutsättning, att ständerna på denna riksdag godkänt förmyndarstyrelsens förvaltning. Men i alla händelser är det klart, att ett kraf på reduktionens genomförande icke i och för sig inverkar på gifven decharges giltighet. Därtill hade erfordrats, att reducerandet gjorts till uttryckligt villkor för dechargen, men så var här icke fallet. Ständerna endast svara på konungens anhållan om bevillning med en hänvisning till de medel, som reduktionen, »utan vidare uppskof och tidsspillan» genomförd så i det egentliga Sverige som dess utrikes provinser, kunde bereda.

1 Se riksdagsbeslutets tredje punkt, Stiernman II, 1665 ff.

2 Adelsprot. ss. 116—139, 275—284.

3 De sekunderades af bl. a. landshöfdingarna A. Ståhlarm och E. Creutz hrr M. Falkenberg, J. Fleming och Taubenfelt.

4 Falkenberg räknar tydligtvis icke något på det Bremiska kriget.

5 Om denna reduktionens utsträckning fördes d. $^{12}/_{10}$ och $^{14}/_{10}$ en het strid mellan grefve Axel Julius De la Gardie och landtmarskalken å ena sidan, H. Falkenberg och hans vänner å den andra. De la Gardie ansåg, att man ej kunde sitta här och besluta öfver Pommern och Lifland, som hade sina egna

1660 års regeringsform kunde skedt vara, åter måtte sättas i det stånd, som det efter dess slut vara bör[1].

Detta var det tema, som sedan af regeringens motståndare varierades i alla möjliga tonarter. Ernst Creutz ansåg att man borde »fråga efter orsakerna, hvarför reduktionen ej är ändad» och då sedan ett utskott tillsattes öfver propositionens tredje punkt, gaf Jakob Fleming där uttryck åt en än vidsträcktare granskningslust, då han, efter att ha påpekat skilnaden mellan tillståndet 1664 och nu[2], förklarade: »vi vilja gärna veta orsaken». Frågan var förarglig, och landtmarskalken hade ingen annan utväg än att afklippa den genom en påminnelse till Fleming, att de icke borde gå utom sin kommission. Allra skarpast uttryckte sig Posse, som en gång (11/10) rent ut förklarade, att om de skulle något kontribuera, så ville de göra det, sedan H. K. M. kommit till regementet. Vid en senare öfverläggning (d. 14/10) i samma sak tillät han sig följande närgångna fråga: »när de, som sitta vid styret, hafva sett sådan fara, hvarföre hafva de icke tillförene

landtdagar och betonade, att konungen »alltid handlat med dem a parte». Häremot framhöllo Falkenberg m. fl. den uttryckliga lydelsen af 1655 års riksdagsbeslut, d:o reduktionsstadga och 1660 års add. (§ 12), som medförde denna omfattning of reduktionen, och dessas mening segrade.

[1] Denna sista passus är tämligen tvetydig och kan lätt gifvas en vidsträckt bärvidd. Den § i additamentet, som afses, är den tolfte, och där åligges bl. a. regeringen att »caute ock sparsamt» omgås med adlande och donering. Af en senare diskussion mellan F. och landtmarskalken (adelsprot. s. 131) framgår dock en mindre tänjbar tolkning af orden som den rätta. F. åsyftar den punkt i § 12, som föreskrifver, att om gods och beneficier nödvändigt skola utdelas, så bör det ske efter K. M:s stadga om 1655 års riksdagsbeslut. Dettas bestämmelser om hvad, som skall anses såsom omistande gods, borde således enligt additamentets klara ord ha framåtverkande kraft och tillämpas äfven pa förmyndarstyrelsens donationsverksamhet.

[2] Härom hade Taubenfelt förklarat, »att K. M:s soldater, som kosta riket så mycket, de dö af hunger och vanskötsel bort. — — Gud vet, hvart medlen taga vägen; soldaten förfaller af hunger, och de andra betjänte få ingen lön». Då H. Falkenberg rekapitulerade detta af T. framburna »rykte» utan att egna det någon annan desavouering än den, som låg i självfva detta uttryck, inföll Duvall: »Ingen kan bättre än bror säga oss det och lärer bäst veta orsakerna», men F. parerade med den förklaringen: »Jag hafver gjort min ed; utom det kollegium, hvarest jag sitter, får jag icke säga sådant».

exekverat riksdagsbeslutet och stadgan med annat mera, som de hafva bort komma ihåg? Vi hinna icke mera att kontribuera».

Och dessa ord kunna icke betraktas som förflugna utfall af en eller annan bråkmakare. De fälldes af män, hvilkas mening segrande gick igenom i alla stånd, och de få då äfven anses till en viss grad återspegla de känslor, som drefvo fram beslutet. När i dessa fredens jämförelsevis lugna tider en enkel begäran om medelbevillning kunde framkalla en sådan stämning, förvånas man icke öfver den storm, som brast lös, när kriget kom, besannande alla farhågor och görande de offer, som man nu undandrog sig, till en obeveklig nödvändighet.

Som man ser, är steget icke synnerligen långt från 1672 till 1675. Missnöjet var enahanda vid båda riksdagarna, men de yttre anledningarna att göra det gällande förefunnos ej i lika hög grad på den förra, som på den senare, och därför kom det icke till samma kraftiga positiva uttryck 1672, som tre år efteråt.

Som det nu var, när från konungens sida ingen anmärkning förspordes, fick regeringen trots H. Falkenbergs förut (s. 48) omnämnda försiktighetsmått sin hedersbevisning äfven från ständerna. Den inrycktes i deras svar på den kongl. propositionens första punkt, och de olika uttrycken däraf sammanfattades sedan i motsvarande punkt af riksdagsbeslutet[1]. Orden föllo så: »Icke underlåtandes därjämte att hembära H. K. M. Riksens

[1] Stiernman II 1662—63. Adelns tacksägelse kan läsas i adelsprot. s. 440. Prästernas har följande hufvudsakliga lydelse: — — »Hvarföre ock högstbem. H. M. så ock högt förenämnde riksens höga ämbetsmän och råd, prästerskapet finner sig högt förpliktadt att ödmjukligen prisa och tacka med innerlig önskan, att Gud allsmäktig ville dem igen välsigna, vedergälla och ifrån allt ondt bevara». — Borgarnes: — — »Hvarföre H. K. M. samt deras Exc. näst tillbörlig ödmjuk gratulation öfver deras lyckliga och berömliga regemente, vi uti underdånighet hembära en ödmjuk tacksägelse; önskandes af hjärtat, att Gud den allra högste H. K. M. och deras Exc. för sådan hafd möda och gjord flit med all andelig och lekamlig välsignelse nådeligen vedergälla och rikligen belöna ville. Vi viljom och skolom efter vår underdånige plikt och skyldighet samma med högsta lof och beröm alltid ihågkomma och hos efterkommande veta beprisa» — — se de båda originalskrifv. i 1672 års riksdagsacta.

kedrottning samt de andre gode herrar, hvilkom förmynder-
ıpet och regeringen tillika hafver varit förtrodd vår skyldige
ksamhet för all den möda, flit, omsorg och trohet, med hvil-
ı de för H. K. M:s och fäderneslandets bästa alltid hafva
ˌat och sina höga ämbetes sysslor således utfört och iakttagit,
vi sådant städse berömma och vid tillfällen vedergöra vele
a oförgätne».

Den reella betydelsen af denna klingande harang kan efter
ı de bevis på misstroende[1], som ständerna — på sätt ofvan
visadt — ägnat regeringen, anses ungefär lika med noll. De
:kra orden voro höflighetsfraser, som man bestod, därföre att
n under de gifna förhållandena icke kunde annat.

Frågar man åter efter den formella betydelsen af ofvan
:rade uttryck i riksdagsbeslutet, uppställer man det spörsmå-
huruvida icke ständerna — deras inre öfvertygelse må hafva
it hvilken som helst — genom desamma bundit sina händer
ıt emot den afgående styrelsen, så måste härtill svaras ett
tämdt nej[2]. Om någon befrielse från det ansvar, hvartill för-
ndarne enligt additamentet m. fl. handlingar voro förbundna,
och kan icke här vara fråga af det enkla skäl, att någon
ovisning af de ansvarspliktiga icke inför ständerna aflagts, än
ıdre af dessa pröfvats. Orden äro en artighetsbetygelse,
ande så att säga till ceremonielet för dylika tillfällen[3], icke
decharge, som med hänsyn till ständerna hvarken begärdes
r gafs.

---

[1] Vi erinra om ständernas hållning gent emot regeringens utrikespolitik
säkringsfrågan och nu sist med hänsyn till den begärda kontributionen.
alla dessa mer eller mindre otvetydiga segrar för oppositionspartiet kan
n läggas den, som vanns i riksdagens början genom riksskattmästareämbe-
besättande med De la Gardies gamle motståndare Sten Bjelke. Detta slag
dock mera riktadt mot rikskanslern personligen än mot förmyndarstyrel-
som en helhet.

[2] Schönberg II, 305 ff. och än bestämdare Fryxell XVI, 234 äro af mot-
mening, dock utan att närmare undersöka saken.

[3] Likartad höflighet bevisades Kristinas förmyndare af 1644 års ständer,
ıvilka som bekant ej heller någon redovisning aflades. Se 1644 års riks-
beslut § 1; Stiernman II, 1067.

Det blef sålunda konungen, som ensam kom att uppbära den redofordrande myndigheten; den decharge, som han gaf, fick för tillfället gälla såsom tillfyllestgörande. Uppenbart är, att ett dylikt tillvägagående ej rätt väl stämde öfverens med de bestämmelser om förmyndarstyrelsens ansvar, som gåfvos 1660. Att det gick, som det gick, är dock icke oförklarligt. Ofta ser man — och särskildt i brytningstider — bestämmelser gifvas, hvilka liksom gripa framför sig i utvecklingen och principer uppställas, utan närmare tanke på, hvad som erfordras för att gifva dem form och tillämpning i det praktiska lifvet. Så hade redan 1634[1] förmyndarnes ansvarsskyldighet inför K. M. *och ständer* fastslagits, utan ingående på frågan, huru de därvid skulle förhålla sig till hvarandra[2], eller hvilka former f. ö. skulle användas. Och samma vida uttryckssätt upprepades 1660[3]. Konung och ständer stodo dessutom på 1600-talet icke i det inbördes motsatsförhållande, som sedermera utbildades. De framträdde ännu icke som två skarpt skilda, hvarandra motvägande, myndigheter, hvar och en med egna rättigheter, hvilka noga måste häfdas, utan som samverkande lemmar af en enda organism med gemensamma uppgifter att fylla. »Konung och ständer, högre och lägre» skulle, enligt Gustaf Adolfs bevingade ord »uti Guds stad» det konungsliga höga majestät företräda[4], och kring konungen grupperade sig det hela som den självskrifne ledaren, i förhållande till hvilken såväl, råd som ständer, intogo en deliberativ ställning.

[1] Se 1634 års riksdagsbeslut § 4, Stiernman II, 877. Se ock Varenius, ansvarsbestäm. etc., hist. tidskr. 1888 ss. 345 ff.

[2] Sannolikt tänkte man sig denna tid ständernas redofordringsmyndighet såsom inträdande, endast i fall af förhinder för konungadömet eller dess organ. Det är åtminstone den ståndpunkt, som angifves i den bekanta skriften från 1644 års riksdag: mestadels ständernas och gode patrioters betänkande om regimentsformen (adelsprot. ss. 409 ff.), där man yrkar rätt för ständerna att vid förfall för »H. K. M. eller dess höga ämbeten» genom sina deputerade få företaga den granskning af rikskollegiernas förvaltning, som 1634 R. F. § 38 stadgar, och åberopas till stöd härför billigheten af, »att ständerna, som kontribuera till riksens nytta, måtte veta hvart det tager vägen».

[3] Enda skillnaden är, att ansvarsstadgandet denna gång inrycktes äfven i regeringsformen, d. v. s. i dess additament, och att *samtliga* ständer angåfvos såsom berättigade till redofordring.

[4] Gustaf II Adolfs skrifter s. 94.

Han rådfrågade dem i olika former, i större eller mindre utsträckning allt efter riksärendenas vikt, allt efter det större eller mindre mått af stöd, han ansåg sig behöfva.

Fasthåller man denna nedärfda, om än småningom vikande grundåskådning, faller det sig ganska naturligt, att suveränen äfven denna gång liksom 1644 beslöt å rikets vägnar och med själftillräcklig myndighet gaf decharge, medan åt ständerna öfverlämnades att med underdåniga fraser sekundera hans beslut. Sannolikt har icke heller den form för ansvarsbefrielsen, som sålunda användes, inneburit något för regeringspartiet ovälkommet eller motbjudande. Det var nog icke ensamt omsorgen om »konungens höghet», som vållade, att De la Gardies löst framkastade tanke om redovisning äfven inför ständerna icke nu blef omsatt i handling. Stämningen på 1672 års riksdag var icke sådan, att förmyndarna kunde vara angelägna om att underställa sin förvaltning dessa ständers granskning, äfven om de eljest — hvad väl kan ifrågasättas — varit beredda att taga en dylik konsekvens af 1660 års bestämmelser. De förutsågo icke det bruk, som på nästa riksmöte skulle göras af denna uraktlåtenhet.

Återstår då att belysa själfva beskaffenheten för öfrigt af den pröfning, som förmyndarnes förvaltning underkastades, innan decharge gafs. Den 16 december öfverlämnades deras redogörelse till konungen, och två dagar senare utfärdades dennes kvittobref. Man behöfver knappast mera än sammanställa dessa båda fakta för att visa, huru det i tillämpningen slog ut med den »noga rannsakning», hvarom förmyndarne så stolt anhöllo. Det är uppenbart, att en så kort mellantid icke medgaf någon nämnvärd granskning af vare sig redogörelsen själf eller de bilagor, som däri åberopades. Dechargen gafs som ock konungen sjelf sedermera antydde på rak arm och i god tro. Man kan f. ö. sluta till saken äfven af den omständigheten, att just dessa bilagor, på hvilka relationen till väsentliga delar hvilade, icke förelågo färdiga — åtminstone icke alla — när denna öfverlämnades. Minsta försök till verklig granskning skulle naturligtvis genast ha afslöjat detta förhållande, som först omkring tre år senare, när redofordringsfrågan på allvar togs upp, kom i dagen.

Alldeles så utan strid, som man af de officiella handlingarnas tystnad skulle kunna sluta, har dock kanske icke dechargen blifvit meddelad; åtminstone icke, om man får tro hvad grefve Bonde härom berättar i sina anekdoter[1]. Enligt hans uppgift skulle bröderna Gyllenstierna och statssekreteraren Johan Paulin Olivecrantz[2] »i en half dags konferens vid Jakobsdal» uppbjudit »alla streck och medel» till att förhindra kvittobrefvets utfärdande, men utan att lyckas, ty konungens »innerliga respekt» för såväl sin moder; som de »många vackra och förnäma herrar», som förestått förmynderskapet och aldrig begått någon otrohet eller uppsåtligen handlat till hans förfång, föranledde honom att icke lyssna till sådana röster utan hellre, »där något fel och svaghet skulle vara förelupet, [det] generöst och efter stora konungars exempel eftergifva och pardonera än beifra»[3].

Berättelsen innehåller i sina hufvuddrag intet osannolikt, om än enstaka uttryck torde ha färgats af Bondes personliga

[1] Dessa ha kongl. rådet grefve Carl Bonde till författare. Förut tryckta blott i utdrag (Loenbom hist. märkv. IV, 69 ff.) ha de nu i fullständig form publicerats i den del af »Anteckningar om Bondeslägten», som grefve Carl Trolle-Bonde utgaf mot slutet af år 1900. Först under tryckningen af detta arbete har ifrågavarande förhållande kommit till min kännedom. De citat, som här förekomma, gå därföre i de flesta fall tillbaka till handskriften själf, hvilken jag för min 1897 utgifna afhandling om högförräderimålet mot M. G. De la Gardie begagnat. Det är ock genom af mig där anstälda efterforskningar, som dess å biblioteket efter Cederhjelmska samlingens slaktande okända signatur E, 126 d först blef angifven.

[2] Denne var måg till Björnklo och tillhörde såsom sådan De la Gardies motparti. Bonde bekräftar detta med den förklaringen, att O. var »genom affinitet sammanknippad med den Wivalliske (säkerligen skriffel för Walliske), släkten och så dess maximer och desseiner i drottning Kristinas tid insupit som ock det endaste propos fomenterade, huru han genom tidernas omväxling skulle uppkomma, de gamla dämpa och medelst de storas oenighet blifva högsta hanen i korgen, därför ej alien till herrar Gyllenstiernornas desseiner mot kanslern». Den Walliska släkten stammade från Laurentius Wallius, domprost i Uppsala, far till Karl XI:s betrodde man Lars Wallenstedt och morfar till Olivecrantz hustru, som var en dotter till Mathias Björnklo. Han var en lärd, men trätgirig man, stod emellertid väl hos Johan Skytte, Gyllenstiernornas morfar. Se a. st. s. 75; Annerstedt ss. 199, 226 ff.

[3] Se »Anteckningar om Bondeslägten, kongl. rådet och ambassadören grefve Carl Bonde» II, 77; Loenbom, hist. märkv. IV, 90.

uppfattning, bestämd af den utveckling, händelserna tagit efter 1672. Hvilka målsmännen för den segrande meningen varit, därom lämnar anekdoternas författare ingen bestämd upplysning, men man tager säkerligen icke miste, om man för deras råd medelbarligen eller omedelbarligen tillbaka till förmyndarnas egen krets.

Mellan 1672 och 1675 års riksdagar.

Karl XI förde sålunda nu styrelsen i eget namn. Men ung och oerfaren, litade han ännu till sina gamle rådgifvare och främst bland dessa till sin rikskansler, som, genom sitt gifte med konungen nära befryndad, hos honom stod högt i anseende. I besittning af en vida mer lysande än solid begåfning, ägde han dock en omfattande politisk erfarenhet, en flödande vältalighet och ett ovanligt representativt framträdande, allt egenskaper i hög grad ägnade att imponera på den i dessa hänseenden underlägsne monarken. Det var först, när motgångarna kommo, pröfvande karaktärens stål och viljans kraft, som de båda, konung och undersåte, framträdde i sitt rätta ljus och intogo den rätta ställningen till hvarandra. Än så länge låg ärendenas hufvudsakliga ledning i De la Gardies händer, och stödd på konungens myndighet, syntes han nu mäktigare än någonsin i förhållande till sina gamle motståndare i rådet, hvars röster han, sedan beslutanderätten flyttats ur dess händer, icke mera behöfde *räkna* vid frågornas afgörande. Det blef sålunda äfven hans lott att afveckla den utrikespolitiska situation, han mer än någon annan bidragit att skapa; på honom föll bördan att söka hålla det svenska statsskeppet vid den kurs, som hans egna förhoppningar och ständernas på senaste riksdagen afgifna betänkande utstakat. Det gällde sålunda att vid realiseringen af det franska förbundet icke låta sig drifvas utöfver fredssubsidieståndpunkten och att ställa det så, att man kunde uppbära den franske konungens pengar utan att behöfva utsätta sig för nödvändigheten att gifva honom den motprestation, för hvilken de ytterst voro afsedda.

Uppgiften var svår att fylla, och eftervärlden, som lättare kan öfverblicka de stora, drifvande faktorer, hvilka till sist fällde utslaget, och som gärna dömer efter den vändning, händelserna faktiskt tagit utan att räkna med de chanser till en motsatt utgång, hvilka kunna ha stått samtiden för ögonen, har förklarat den olöslig[1]. Orättvist vore dock att frånkänna det allianssystem, åt hvilket De la Gardie gaf sin anslutning, allt annat realpolitiskt underlag än den franska eröfringslustans och det franska guldets. Det nät, hvarmed Ludvigs diplomati sökte omsnärja Holland, var spunnet äfven af andra och fastare trådar än egennyttans och penningebegärets. Den långa diplomatiska strid, som — vid sidan af krigsrörelserna — utkämpades, innan de båda stora partierna ordnat sig i fasta led, och innan Sverige blef indraget i kriget, företer ock åtskilliga faser, då lyckan tyckes le mot den svenske rikskanslerens uppskofs- och subsidiepolitik. Man kommer sanningen närmast genom att karakterisera denna strid som en brottning, hvari en mängd mer eller mindre betydelsefulla faktorer till sist öfvervinnas af en enda, dem alla uppvägande, fruktan för Frankrikes utvidgningsbegär och supremati.

Trippelalliansen mellan Holland, England och Sverige anses i allmänhet inleda en ny fas af det europeiska jämnviktsystemets historia, kännetecknad därigenom, att det icke längre är mot det Habsburgska husets utan mot Frankrikes öfvervälde, som sammanslutningen sker. Det är ju ock i hög grad karakteristiskt att icke blott finna de båda vapenbröderna från trettioåriga krigets dagar, Sverige och Frankrike, i skilda läger utan äfven att se protestantismens tre hufvudmakter ena sig till skydd för katolicismens gamla bålverk, den habsburgsk-spanska monarkien. Det torde dock böra fasthållas, att denna nya gruppering icke får fattas som den mognade frukten af en fullfärdig politisk utveckling. Den hvilade icke på något af alla dess deltagare redan nu insedt och obetingadt erkändt politiskt behof eller på någon verklig samkänsla dem emellan. Den var snarare ett verk af tvenne framsynta statsmän, engelsmannen Temple och holländaren Johan de Witt, som skickligt grepo en gynnsam konjunktur — skapad genom ett franskt tillbakavisande af ett engelskt

[1] Carlson II, 373, Wimarson s. 3.

alliansförslag — än ett uttryck för en fast oeh målmedveten riktning hos de intresserade regeringarna[1]. Därför blef den ock så lätt att upplösa.

Det vacklande i *Sveriges* utrikespolitik är bekant, och dess orsaker ofvan antydda. Men äfven *Holland*, som under de Witts ledning skulle utgöra kärnan och den sammanhållande kraften i förbundet, var genom åtskilliga omständigheter mindre väl skickadt att fylla denna uppgift. Dess aristokratiska köpmansregemente hade icke en inre styrka, som motsvarade det yttre framträdandet. Splittringen mellan rådspensionären De Witts ännu härskande, men ej längre konsoliderade parti å ena sidan, det tillbakaträngda oraniska å den andra, försvagade landets krafter, hvartill kom, att de styrande dels af fredskärlek och malplacerad sparsamhetsanda, dels af fruktan för det oraniska husets anhängare, som i arméen hade ett starkt fotfäste, efter Aachenerfördraget 1668 företogo en betydande reduktion af dennas numerär. Att en sådan åtgärd vidtogs ungefär samtidigt med, att Ludvig XIV:s diplomatiska fälttåg mot Holland begynte, bådade allt annat än godt för upprätthållandet af De Witts verk. Därtill kom, att holländarnes egoistiska handelspolitik och ständiga gränstvister med grannarna väsentligen underlättade den franske konungens arbete på sin motståndares isolering.

Englands omsadling genom traktaten i Dover 1670 bör sålunda ingalunda uteslutande tillskrifvas Karl II:s personliga böjelser och behof af franska subsidier, eller ens hans sympatier för det i Holland undertryckta, med honom befryndade, oraniska huset. Äfven vägande statsskäl funnos, som ha inverkat på hans beslut. Mellan de båda rivalerna på sjön, England och Holland, hade alltifrån den Cromwellska navigationsaktens dagar en mer eller mindre starkt framträdande animositet rådt, och såväl konung som parlament, fullföljde en målmedveten sträfvan att på holländernes bekostnad höja England till en härskande sjö-, handels- och kolonialmakt. Med denna politik stå de fördrag[2], hvarigenom Karl II förpliktade sig till aktivt bistånd i Ludvigs blifvande an-

[1] Se Ranke, engl. Gesch. V, 57 ff., Ranke, französ. Gesch. III, 237 ff. Erdmansdörffer I, 520, 525.

[2] I Dover $^{22}/_{5}$ och Whitehall $^{21}/_{12}$ 1670. Se Mignet III, 187, 256.

fall mot Nederländerna, i full samklang. Till sist må anföras, att han denna tid allvarsamt umgicks med planer på att med fransk hjälp återinföra katolicismen i England.

Liknande förhållanden beredde Ludvigs politik insteg äfven i *Tyskland*. Äfven där hade den förr så dominerande religiösa synpunkten icke alldeles spelat ut sin roll, och den kunde på många håll vändas emot den nederländska republiken. De katolska riksstånden sågo icke ogärna, att denna kätterska makt något kvästes, de lutherskt-protestantiska åter voro ganska reserverade i sitt förhållande till de icke synnerligt populära kalvinska trosförvandterna. Här liksom i England rådde ett utbredt missnöje öfver holländarnas merkantila hänsynslöshet, och så godt som alla deras tyska grannar hade mer eller mindre bittra klagomål att anföra öfver republikens envishet att till eget skydd hålla åtskilliga områden besatta, till hvilka tyska riksstånd ansågo sig som rätta innehafvare.

Sådana synpunkter hade Ludvig att tacka det aktiva bistånd, han erhöll genom förbunden med biskopen af Münster och kurfursten af Köln[1] samt den mer eller mindre förmånliga neutralitet, hvarom han öfverenskom med kurfurstarna af Bayern och Trier, hertigen af Würtemberg, hertigarne af Braunschweig-Lüneburg m. fl. andra tyska furstar[2]. Genom dessa sina diplomatiska förbindelser hade Ludvig dels förvärfvat aktiva bundsförvandter, dels tryggat sin rygg och skapat sig en operationsbasis på vänstra Rhenstranden för den kringgående rörelse, genom hvilken han tänkte att, passerande vid sidan af de spanska Nederländerna, nedslå Holland.

Den, hvilken kanske mest af alla de tyska furstarna hade att beklaga sig öfver holländarne som grannar, var kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg[3], hvars besittningar i västra Tyskland högst väsentligt påverkades af deras inkräktningar. Ludvig XIV lade sig ock synnerlig vinn om att tillförsäkra sig

---

[1] Där slötos med den förre d. 18, med den senare d. 1 juli 1671.

[2] Kurfursten af Mainz förband sig nödd och tvungen till neutralitet, men sökte — naturligen förgäfves — rikta Ludvigs eröfringsplaner från Holland på Egypten.

[3] Se Erdmansdörffer I, 551; Droysen III, 3, 333 ff.

hans stöd eller åtminstone neutralitet. Den franske konungen hade ock en viss anledning att hoppas på framgång härvidlag i det vänskapliga förhållande, hvari han stått till Brandenburg, alltsedan det förbund slöts (dec. 1667), hvari kurfursten utlofvade sin neutralitet vid Ludvigs anfall på de spanska Nederländerna, mot att Frankrike lät sin kandidat i den då aktuella polska tronföljdsfrågan falla[1]. Och ett nytt fördrag af 21 dec. 1669 tycktes än bestämdare binda kurfursten vid Frankrikes politik, då han där, mot beviljandet af ganska väsentliga förmåner från medkontrahentens sida, lofvade denne sitt understöd, i händelse den spanska successionsfrågan blefve akut, och dessutom uttryckligen förband sig att hålla sig fjärran från den s. k. trippelalliansen[2]. Men Ludvig var icke sinnad att låta det bero vid denna för detta speciella fall betingade neutralitet. Han behöfde kurfurstens hjälp eller åtminstone stillasittande vid det företag mot Holland, som nu stod på dagordningen, och inledde i början af år 1670 genom sin besoldade drabant, den kurkölniske ministern furst Vilhelm von Fürstenberg som bulvan, underhandlingar med Brandenburg om en offensiv mot den nederländska republiken, mynnande ut i ingenting mindre än ett projekt om delning af dess besittningar. Förslaget framställdes i den kölniske kurherrens namn, men det var lätt att se, hvarifrån det egentligen stammade[3]. Att Fredrik Wilhelm på en tid, då både England och Sverige stodo kvar i Hollands förbund, icke lät binda sig vid sådana planer utan iakttog en afvaktande hållning, behöfver icke framhållas som bevis på någon särskild diplomatisk skarpblick. Vida värre blef ställningen, när Ludvig genom traktaten med England öppnat raden af sina diplomatiska framgångar och strax efteråt (aug. 1670) i stolt känsla af sin makt utan föregående krigsförklaring låtit sina trupper besätta det för hans förbindelser med Elsass så viktiga Lothringen. Hvad som nu skett, var i hög grad ägnadt att öppna ögonen för vådorna af Ludvigs vidare framryckande och belysa det perspektiv af politiskt, mili-

[1] Se Erdmansdörffer I, 518.
[2] Se Moerner, Kurbrandenburgs Staatsverträge 1601—1700, Berlin 1867, s. 335 ff., s. 691 ff., Droysen III, 3, 267 ff.
[3] Se Droysen III, 3, 335.

täriskt och ekonomiskt beroende, hvari det tyska riket skulle komma, ifall det lyckades den franske konungen att underlägga sig Holland och därigenom sätta sig i besittning af västra Tysklands viktigaste flodmynningar. Äfven de spanska nederländernas fall vore därefter endast en tidsfråga.

Men ju mer Ludvigs diplomatiska förbindelser vidgades, desto allvarsammare blef ock sakernas läge, desto svårare valet. Den äran kan icke heller frånkännas kurfurst Fredrik Vilhelm att hafva, ställd inför en minst lika brydsam situation, som den svenska förmyndarstyrelsens, med verklig framsynthet och säker känsla af hvad det ytterst gällde, fattat sitt beslut samt, alla franska anbud och erinringar om gamla oförrätter till trots, ställt sig på holländarnas sida. Det fördrag, som efter långa förhandlingar ändtligen afslöts den 26 april 1672[1], och hvari kurfursten förband sig att i händelse af anfall bispringa den nederländska republiken med 20,000 man, bildar ock i själfva verket en vändpunkt i de diplomatiska operationerna.

Hela dess betydelse framträdde dock icke genast. Under intrycket af Ludvigs snabba militäriska framgångar mot Holland på försommaren 1672 och af den revolution, som störtade de Witts regemente och samlade landets alla krafter under Vilhelms af Oranien ledning till strid för sitt oberoende, sökte visserligen Fredrik Vilhelm öfver allt att vinna bundsförvandter i sina sträfvanden för republikens undsättning, men framgången var allt annat än oblandad.

Mesta tillmötesgåendet fann han hos kejsaren. Denne fann det betänkligt att låta öfverflygla sig i sitt nit om rikets försvar mot Frankrikes öfvergrepp af den företagsamme kurfursten och slöt, oaktadt sina föregående förbindelser med Frankrike[2], fördraget af den 13 juni 1672[3], hvari de båda kontraherande parterna öfverenskommo om att upprätthålla Westfaliska m. fl. freder och att i nödfall med vapenmakt tillbakavisa hvarje försök att störa rikets fred. I en af fördragets hemliga artiklar åtog sig kurfursten att söka

[1] Se Moerner, s. 359 ff.
[3] Se ofvan s. 8.
[2] Se Moerner, s. 364 ff.

förvärfva Danmarks, Braunschweig-Lüneburgs, Hessen-Cassels m. fl:s tillträde till förbundet.

Detta visade sig emellertid icke görligt i den ursprungligen afsedda formen. Danmark under Peder Griffenfelds ledning förde en försiktig afvaktande politik[1] och hade ännu icke uppgifvit tanken på ett godt samförstånd med Sverige; af de lüneburgska hertigarne var Johan Fredrik af Hannover Frankrikes bestämde vän, och hertig Georg Vilhelm af Celle ville lika litet, som Danmark utan tillräckliga subsidier våga något till republikens hjälp. Men då holländarne icke ville medgifva, hvad som i detta hänseende begärdes, resulterade de öfverläggningar, som i aug. 1672 öppnats i Braunschweig, icke i någon anslutning till det kejserlig-brandenburgska förbundet, som ansågs allt för offensivt, utan i en särskild, uteslutande *defensiv*, allians af 12 sept. s. å. mellan kejsaren, Danmark, Brandenburg, hertigarne af Celle och Wolfenbüttel samt landtgrefvinnan af Hessen-Cassel till Westfaliska fredens bevarande och till gemensamt skydd för *kontrahenternas* besittningar[2]. Detta är den s. k. ligan i Braunschweig, för hvilken Taubenfelt uttalade sina farhågor i 1672 års riksdags sekreta utskott[3].

Dessa farhågor voro dock *för närvarande* öfverdrifna. Braunschweigerförbundets egentliga betydelse för tillfället låg däri, att det undandrog en viss intressesfär från det franska inflytandet och dymedelst beredde väg för bildandet af en sammansättning med bestämdare och mera positiva syften.

Det blef sålunda öfverlåtet åt kejsaren och Brandenburg att skydda Tyskland mot den franska invasionen. Det skedde genom det underliga höstfälttåg 1672, som fördes utan att någondera af de förbundna formligen förklarade Frankrike krig, och som hvarken afsåg eller åstadkom mer än ett nödtorftigt skydd för riket genom militärisk demonstration[4]. Så var det icke Fredrik Vilhelms mening att uppfylla sina den 26 april mot holländarne åtagna förpliktelser, men hans händer bundos genom

[1] Jörgensen II, 29 ff.
[2] Se Köcher II, 249—272, 592. Moerner, s. 367 ff. Jørgensen II, 39.
[3] Se ofvan s. 24.
[4] Erdmansdörffer I, 574.

öfverenskommelsen med kejsaren. Gång efter annan planlade han en mera energisk krigföring, men lika ofta förstod den medkommenderande kejserlige generalen Montemuli att reducera honom till defensiven. Det blef uppenbart, att hufvudmålet för den kejserliga politiken var icke Hollands räddning och Frankrikes bekämpande, utan i stället att hindra kurfursten att rycka till sig ledningen vid värnandet af rikets intressen och därigenom ställa kejsaren i skuggan. Syftet vanns, och i medio af februari 1673 uppgafs det resultatlösa fälttåget.

Holländarnes missnöje med en så beskaffad undsättning och deras brandenburgska bundsförvandts förargelse öfver den skefva ställning, hvari han råkat, voro båda lika förklarliga. Ur det ömsesidiga missnöje, som däraf föddes, resulterade Fredrik Vilhelms beslut att åter förlika sig med Frankrike, en tanke, som han ock utförde genom separatfreden i Vossem[1], hvari han dock förbehöll sig fria händer, därest riket blefve angripet.

De förhållanden, som nu skildrats, har man att fasthålla för ett rättvist bedömande af den svenska regeringens utrikespolitik. Rikskanslerens uppfattning af ställningen tycktes ju ha besannats, åt alla håll hade dess medlingsanbud gått[2], och från svensk sida hade påstötningen skett till de förhandlingar, som ledde till freden i Vossem[3]. De la Gardies uppskofs- och subsidiepolitik syntes formligen triumfera, då på sommaren 1673 en fredskongress af franska, engelska och holländska gesandter samlades i Köln för att under svensk bemedling söka bilägga stridigheterna.

Det hela visade sig dock småningom icke vara mycket att bygga på. Sverige arbetade visserligen oförtrutet på att förstärka medlingsutsikterna genom bildandet af ett »tredje parti» under dess ledning, med lutning således åt det franska i stället för det nederländska hållet, men det ville ej rätt lyckas med den utveckling, händelserna nu togo. Under intrycket af fransmännens framfart inom Tysklands gränser och den opinionsstorm,

[1] Slöts 6 juni 1673 (n. st.); se Moerner, s. 373.

[2] Klas Tott till Frankrike, Per Sparre till England, Edvard Ehrensten till Holland. Se Wimarson, s. 14. En hel del handlingar rörande mediationen äro tryckta hos Loenbom, handl. IV, 95—158.

[3] Se Droysen III, 3, 435.

som däraf framkallades, fann sig kejsaren nu[1] föranlåten att göra allvar af kriget. Han förnyade sommaren 1672[2] det gamla förbundet med Spanien, och båda förbundo sig samtidigt med den nederländska republiken. Krigsrörelserna fingo nu på hösten 1673 ett helt annat fält än föregående år. Holländarne blefvo naturligen genom detta nya stöd allt mer obenägna att göra sådana eftergifter, som kunde föra fredssträfvandena till något resultat, och konung Ludvig synes ej heller någonsin hafva upptagit förhandlingarna därom på fullt allvar. Han var ej sinnad att släppa sina eröfringsplaner.

Med det nyssnämnda förbundet som kärna växte emellertid koalitionen mot Frankrike snabbt[3]. Danmark vanns redan i november af kejsaren för densamme[4], ehuru själfva traktaten ej blef färdig förrän den 16 januari. De öfriga medlemmar af huset Lüneburg, som deltagit i 1672 års Braunschweigerliga, följde snart Danmarks exempel genom fördraget af 14 april 1674[5], och kurfurstarna af Pfalz, Sachsen och Trier gåfvo likaledes mer eller mindre bestämdt förbundet sin anslutning. I känslan af

---

[1] Den i preussisk anda skrifvande Droysen III, 3, 455 ser ett till detta beslut medverkande motiv däri, att kejsaren icke längre behöfde dela äran med Brandenburg. Därmed bör sammanställas det faktum, att samma kejsare följande sommar icke försmådde kurfurstens biträde, sedan dock genom den franskvänlige Johan Sobieskis val till polsk konung (maj 1674) behofvet däraf blifvit mera kännbart.

[2] Det spansk-holländska fördraget var af $^{20}/_{30}$ aug. se Ranke, engl. Gesch. V, 141. Du Mont VII, 1, 240. Samma dag är det fördrag undertecknadt, hvarigenom kejsaren och Nederländernas förenta stater förbinda sig med hvarandra, och den förres militära prestationer, de senares subsidier bestämmas. Du Mont VII, 1, 242. Dessa båda fördrag hade dock föregåtts af ett annat af mera inledande karaktär, slutet 1 juli (n. st.) i form af ett icke i alla detaljer utfördt vapenförbund mellan kejsaren, Spanien och Holland å ena sidan, den af Ludvig fördrifne hertigen af Lothringen (se ofvan s. 62) å den andra. Som dess syfte angafs att sätta bemälde hertig i stånd att genom truppers samlande göra sig nyttig för den gemensamma saken. Men subsidiernas belopp var ej bestämdt, och kejsarens hållning synes ännu ej ha varit fullt afgjord. Jfr Ranke, Französ. Gesch. III, 307; Mignet IV, 206.

[3] Se Ranke, Französ. Gesch. III, 308 ff. Erdmannsdörffer I, 589 ff.

[4] Se Jörgensen II, 100 ff. Traktaten, betitlad defensiv allians, återfinnes hos Du Mont VII, 1, 251.

[5] Se Köcher II, ss. 342 och 649.

sin sålunda på mångfaldigt sätt stärkta position, tog kejsaren ett steg, som blef liksom det yttre tecknet till den kölniska fredskongressens förestående upplösning, då han i själfva staden lät gripa kurfurstens ledande minister och Frankrikes ifrige vän, furst Vilhelm v. Fürstenberg (4/14 febr. 1674), och bortföra honom i fångenskap. Denna grofva kränkning af neutraliteten medförde, att konung Ludvig återkallade sina sändebud från en stad, där folkrättens bud ej respekterades, den ena gesandten efter den andra gjorde sammaledes, och i maj 1674 upplöste sig hela kongressen efter att på sista tiden hafva fört endast ett skenlif[1]. Den svenska fredsmedlingen var strandad.

Å andra sidan glesnade lika snabbt de franska bundsförvandternas skara. I England hade stämningen blifvit allt mer fientlig mot konungens franska förbindelser, hvari man nu såg en fara för landets religion och fria författning, och mot det holländska kriget, som kostade mer, än det inbragte. För trycket af parlamentets växande motstånd måste Karl gifva vika och slöt under spansk bemedling sin särskilda fred med Holland[2].

Närmast i raden kom biskopen af Münster. När Ludvig på grund af den förändrade situationen måste öfvergifva Holland och förlägga krigsskådeplatsen till spanska nederländerna, blef den krigiske biskopens ställning ohållbar. Han slöt rätt snart (12/22 april 1674) sin fred med republiken och ingick kort efteråt i koalition mot sin förra bundsförvandt. I maj s. å. slöt kurfursten af Köln sin fred med holländarne samt försonade sig med kejsaren, och strax efteråt (14/24 maj) förklarade den tyska riksdagen rikskriget emot Frankrike[3].

Af de tyska furstar, som Ludvig lyckats fästa vid sin politik, stodo nu endast kurfursten af Bayern och hertigen af Hannover kvar i hans förbund, och de hade icke utlofvat mer än en välvillig neutralitet. På Brandenburg var nämligen icke längre att räkna med den vändning, som sakerna nu tagit.

Det ligger i öppen dag, hur ofördelaktigt Sveriges ställning skulle påverkas af denna förändring. Ensamt var det för svagt

---

[1] Köcher II, 331.
[2] 9/19 febr. 1674. Du Mont VII, 1, 253. Se äfven Ranke V, 130 ff.
[3] Erdmannsdörffer I, 593; Mignet IV, 280 ff.

att föra fredsverket igenom och måste således söka samla ett s. k. tredje parti omkring sig. Detta försök var nu misslyckadt. I samma mån, som Ludvigs politik afslöjade sin hänsynslöshet och sina agressiva tendenser, reagerade den tyska nationalkänslan, och hos de enskilda furstarne trädde känslan af den fara för deras egen självständighet, som Frankrikes ohejdade maktutveckling kunde föra med sig, i förgrunden, och trängde tillbaka tanken på de tillfälliga fördelar, som ur förbundet med den franske konungen kunde inhöstas.

Hos de för Sveriges besittningar vid Elbe- och Wesermynningarna så betydelsefulla hertigarna af huset Lüneburg hade sålunda — frånsedt Hannover — den svenska regeringens ansträngningar korsats af den kejserliga diplomatien[1]. Danmark stod visserligen ännu på sommaren 1673 att vinna[2], men detta var ännu på den tid, då man i Stockholm hoppades stora ting af fredsmedlingen och ej var sinnad att dela äran med Danmark. Däremot var man högst angelägen om att draga det opålitliga Brandenburg öfver på sin sida. Förhandlingarna resulterade visserligen i ett fördrag af 1 dec. 1673 mellan Sverige och Brandenburg i defensivt och fredsmedlande syfte, men då en hemlig artikel stadgade rätt för hvardera kontrahenten att, om fredssträfvandena strandade, välja det parti honom syntes lämpligt, sedan han därom underrättat medparten, var det klart, att på en så urvattnad förbindelse ingenting kunde byggas, och kurfursten fann sig icke heller däraf hindrad att längre fram, när tiden var mogen, förnya sitt gamla förbund med kejsaren[3]. Det

[1] Köcher II, 321 ff.

[2] Se Jörgensen II, 87 ff.

[3] Den svenska regeringen framställde sedermera saken så, som om kurfursten icke iakttagit sin skyldighet enligt traktaten att i förväg underrätta sin medpart om ett beslut sådant som det ifrågavarande (se längre fram s. 94). Af Droysens framställning (III, 3, 480 ff.) jämförd med Wimarsons s. 55 ff. framgår dock, att detta påstående är hvad man kallar sanning med modifikation. Såväl svenska som franska sändebudet i Berlin voro underkunniga om de förhandlingar, som där fördes och ledde till förbundet af $^{21}/_{6}$. Dessutom afskickade kurfursten i god tid sitt sändebud Brandt till Stockholm för att fullgöra den meddelelse, som öfverenskommelsen med Sverige stadgade. Denne sjuknade emellertid på vägen, hvaraf blef en följd, att brefformen i stället

skedde, sedan tyska riket förklarat Frankrike krig. Kurfursten ansåg sig då såväl härigenom som genom de Ludvigs mått och steg, som till detta riksdagens beslut gifvit anledning — t. ex. det franska infallet i Pfaltz febr. 1674 — löst från freden i Vossem, då han ju däri uttryckligen förbehållit sig fria händer för en sådan eventualitet, som den nu inträffade.

Alltnog den 21 juni ingick Fredrik Vilhelm — alla svenska och franska föreställningar till trots — med kejsaren, Spanien och Holland ett mot Frankrike riktadt offensivförbund[1], åsyftande *verklig* gemensam krigsaktion mot den gemensamme fienden, och i augusti 1674 satte sig kurfurstens trupper i marsch mot öfre Rhen[2].

* * *

Med den utveckling händelserna togo under det senaste året, blef det för det allt mer isolerade Frankrike en bjudande nödvändighet att rycka Sverige ur dess afvaktande hållning och förmå det till aktivt deltagande i kriget. Men med Sveriges finansiella läge och dess regerings kända politik för ögonen, insåg Ludvig, att den häfstång, som han härvid framför allt hade att lita till, var penningens. I bref af 6/16 febr. 1674 gaf han sitt sändebud i Stockholm Feuquières order att höja de förra krigssubsidierna från 600,000 écus till en million[3]. Ludvig erinrade

måste anlitas, och att den skrifvelse, hvari kurfursten delgaf Karl XI sina afsikter, blef daterad först den 30 juni. Å andra sidan påstår De la Gardie (se De la Gardieska arkivet VII, 32) att Brandt, då han kom fram, ej visste något om denna sak. Hans påstående förtjänar dock knappast vitsord mot Droysens på preussiska primärkällor stödda framställning.

[1] Se Moerner s. 383 ff.

[2] Se Droysen III, 3, 485.

[3] Se Mignet IV, 337. Isac de Pas, Marquis de Feuquières, generallöjtnant och anförvandt till den franske utrikesministern Pomponne, hade i början af 1873 blifvit skickad som utomordentligt sändebud till Stockholm (hans instruktion af 7 okt. (n. st.) 1672 är tryckt i Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France etc., II Suède, par A. Geffroy, s. 126 ff.), för att där tillvaratiga sin monarks intressen. Han kom att på denna post kvarstanna i nära ett decennium och spelade därunder en högst betydlig roll.

om, att den i fördraget stipulerade förhöjningen af fredssubsidiernas 400,000 écus med ytterligare 200,000 écus skulle inträda sedan Sverige skridit till fientligheter, (»quand l'action serait commencée») och då nu en ytterligare förhöjning medgafs, öfverlämnade han samtidigt åt Feuquières att bedöma, hvilketdera vore bäst, att använda alltsammans till subsidier eller att reservera 200,000 livres[1] till att vinna personer, lämpade att befordra planens genomförande. Strax därefter, 13/23 februari, skref Pomponne till honom, att man icke nog förvånade sig öfver rikskanslerens sätt att alltjämt eludera de med Frankrike slutna traktaterna[2], och i ett senare bref af 9/19 april inskärper han att betalningen af de gratifikationer, som erbjudas, icke på något sätt får utlofvas, förrän förhandlingen var klar, och Sverige trädt i verklig aktion (qu'après l'entière conclusion de votre traité et que la Suède agira effectivement)[3]. Samma synpunkt går f. ö. oupphörligt igen[4].

De anförda orden angifva tydligt nog den bakgrund, mot hvilken Feuquières' hela följande subsidiepolitik bör ses. De gifva ock en antydan om beskaffenheten af det renommé, som Karl XI:s rådsherrar till en stor del åtnjöto. Af särskildt intresse är att granska Magnus Gabriel De la Gardies ställning till denna ömtåliga fråga. Den 11/21 april 1674 skref Feuquières till konung

---

[1] Mignet IV, 337, har förbisett, att i det bref, han citerar (n:o 46 af correspondance politique, Suède, i franska utrikesministeriets arkiv), står icke 200,000 écus utan 200,000 livres, hvilket, då tre livres gå på en écu reducerar den till mutning anslagna summan med två tredjedelar. Till subsidier ställas enligt detta alternativ 2,800,000 livres, summa 3,000,000, hvilket visar att uttrycket »livres» ej är felskrifning. Se anförda volym.

[2] Se Lettres inédites des Feuquières, utg. Paris 1845—46 genom E. Gallois II, 379.

[3] Correspondance politique, Suède n:o 46.

[4] Så t. ex. skrifver Pomponne 5 maj (n. st.) 1674 till Colbert om en under Feuquières' öfvervakning ställd subsidielikvid på 250,000 écus — förutom den reguliera i juli på 200,000 écus — att den icke får ske »que lorsque cette couronne [de Suède] sera entrée effectivement en guerre contre l'empereur (Corresp. etc. n:o 46). Alldeles samma villkor fäster Ludvig själf i en skrifvelse till Feuquières af 19/29 maj 1674 för utbetalningen af de utlöpande gratifikationerna. Corresp. etc. n:o 46.

Ludvig[1], att han lofvat kanslern 100,000 livres, och tillägger, att de öfriga gåfvorna torde belöpa sig till 20,000 écus (= 60,000 livres). I ett bref till Pomponne fyra dagar senare skrifver han vidare, sedan han inledningsvis betonat nödvändigheten af att i juli månad hafva 450,000 écus till hands för subsidielikviden, att till denna summa måste läggas 160,000 livres (= 100,000 + 60,000) för de gratifikationer[2], som konungen beviljat[3]. Man torde redan härigenom vara berättigad till den slutsatsen, att anbuden icke blifvit afböjda[4]. Från politisk synpunkt sedt, är ock detta

---

[1] »J'ai promis outre celà, sire, cent mille livres au Gd Chancelier, et les autres liberalités de V. M. pourront s'étendre à environ vingt mille écus.» Corresp. etc. n:o 46. Orig. skrifv.

[2] De la Gardieska arkivet (VII, 24 ff.) innehåller ett bref från rikskanslern till bankiren de Flon, adlad under namnet Adlercrona, genom hvilken likviden gick. Han erkänner däri, att han mottagit 33,000 rdr (= c. 100,000 livres) i flera poster, men påstår, att det skett med konungens tillåtelse, och att största delen däraf eller en däremot svarande summa användts till uppsättning af ett regemente, samt att resten skulle betraktas som lön med anvisning på en gård som säkerhet. Skrifvelsen är odaterad, men tydligen uppsatt, sedan efterräkningarna börjat. Det första påståendet undandrager sig hvarje kontroll, och med kännedom om De la Gardies egendomliga sätt att berätta, blir man föga böjd att gifva det vitsord (jfr ock s. 72, not 1). Det andra bevisets halt är lätt att ådagalägga. Sant är, att De la Gardie sedermera under kriget satte upp en truppstyrka på egen bekostnad. Feuquières berättar åtminstone därom. Men icke upphäfves det faktum, att De la Gardie 1674 tog franska pengar, ej heller borttages den skugga, som därigenom kastades öfver renheten i hans afsikter, af den omständigheten, att han ett par år efteråt i ett helt annat sammanhang underkastade sig uppoffringar för fäderneslandet. Något helt annat är, att man bör, om man vill fälla ett totalomdöme öfver den politiska personligheten, tillräkna honom det ena som fel, det andra som förtjänst. Jmfr ock Bondeska anekdoterna, a. st. s. 95; Loenbom hist. märkv. IV, 93.

[3] »A cette somme Monsieur il faut encore ajouter 160 mille livres pour les gratifications, que Sa Majté fait.» Orig. skrifv. ibidem.

[4] Tre hufvudföremål för denna konung Ludvigs »liberalité» nämnas, rikskanslern, marsken C. G. Wrangel och riksskattmästaren Sten Bjelke, som med prisvärd opartiskhet synes hafva tagit emot från båda hållen. Att åt Wrangel gafs 6,000 écus, säger Feuquières uttryckligen i bref till Ludvig XIV af 18/28 april 1674 (ibidem vol. 46). Och han framhåller vidare nyttan af att därutöfver gifva honom en pension på 4,000 à 5,000 écus, då han dels i Stockholm hade stor inverkan på besluten, dels som arméens befälhafvare kunde högeligen påskynda verkställigheten och vända den till fördel för konung Ludvig. Hans förslag vann ock dennes bifall, gifvet i ofvan (s. 70 not 4) anförda brefvet af den

hufvudsaken, däremot icke om pengarna verkligen bekommits. Att för hvarje enskild person utröna detta är visserligen svårt, men bestämda bevis finnas dock på, att i de flesta fallen utbetalningen verkligen gått för sig[1]. Å andra sidan droge man

19/29 maj på där föreskrifvet villkor. För Bjelke nämnes ingen viss summa. Feuquières fogar i stället vid hans namn den ironiska anmärkningen, att hans sjukdom kanske skall medföra en behållning. Se Feuquières' bref till Pomponne af 15/25 april 1674.

[1] Till hvad ur svensk källa är kändt om gratifikationen till De la Gardie må läggas följande ur Feuquières' korrespondens. Den 19/29 sept. 1674 skrifver han till Ludvig XIV: »Je ne dois pas, Sire, omettre en cet endroit, que le Gd Chancelier, et le Gd Connetable, tout en disant, qu'ils ne demandent rien, marquent pourtant, qu'ils n'ont pas oublié les gratifications, que je leur ai promises de la part de V. M.» (lettres inéd. III, 68). — 13/23 jan. 1675 meddelar Feuquières sin konung, att han från Vitry (den franske militärattachéen vid den svenska hären i Pommern) fått underrättelse om, att aktionen mot Brandenburg tagit sin början, och därefter fortsätter han: »J'ai Sire levé les mains pour les cent mille francs, que V. M. sait (= De la Gardies gratifikation), comme aussi pour cinq mille écus à Gripnielm (= Gripenhielm, om hvilken således detsamma synes gälla som om Bjelke), et il m'en a paru de tous les deux côtés une très grande reconnaissance. Je n'ai point encore parlé aux autres, j'espère, Sire, que le retardement des lettres de change n'empêchera pas, que les gratifications de V. M. ne soient acquittées ponctuellement» (corresp. n:o 48). Det vill ock synas, som om så skett, ty 2 febr. n. st. skrifver Feuquières till Pomponne: »Le S'. du Pré m'a donné avis d'une remise, qui revient à la somme des gratifications, et de cent mille écus de plus.» Och den 2 mars n. st. skrifver samme man till Pomponne (Lettres inéd. III, 188), att han ännu ej utbetalt alla pensionerna, emedan ej alla parterna voro tillstädes, och det vore svårt att få dukater. Om innebörden häraf se nedan. — Den 6/16 mars kan Feuquières till Pomponne inskicka en utförlig redogörelse för gratifikationerna, hvilken dock icke är så lätt tolkad, enär endast två personer äro namngifna, de öfriga markerade genom beskrifningar. Om Per Sparre, rikskanslerns svåger och svensk underhandlare vid franska hofvet, säges: »Je ne crois pas, qu'on trouve rien à redire aux dix mille écus, qu'il a reçus, puisqu'on lui a promis, que les vingt mille, qu'on lui donne par an, seraient payés très régulièrement.» Bengt Oxenstierna stämplas såsom den, »à qui il faut encore donner de l'argent outre les quarante deux mille écus, qu'il a si mal employés.» Därefter kommer följande för betalningsfrågan afgörande upplysning. »J'attendais pour rendre compte des gratifications de Sa Majte, quelles fussent faites. Il ne s'en manque plus qu'une, qui, je crois, le sera bientôt. Därefter kommer en lustig beskrifning på, huru de gratifierade förhålla sig, när affären skall afslutas. Förut har F. »pour agir honnêtement avec eux» icke vidrört, hvilken valuta, som påräknas för pengarna. Nu gör han det. »Apres celá ils ont tous dit, qu'ils auraient mauvaise grâce, les affaires allant

troligen en allt för vidtgående slutsats häraf, om man antoge, att alla ifrågavarande herrar ansåge sig hafva sålt sin öfver-

---

comme elles vont, de refuser les bienfaits de Sa Maj[té], et qu'au contraire ils les recevraient comme un honneur, quand ils en auraient la permission du Roi leur maitre. Nous leur avons repliqué à tous, qu'ils feraient comme il leur plairait, mais qu'ils m'obligeraient beaucoup de prier en même temps le Roi leur maître de n'en rien dire à personne, laissant entendre à celui, à qui nous parlions, qu'il était le seul, et que je craignais de me faire des ennemis parmi les autres. Ils nous ont tous promis très bénignement le secret, et pour n'y pas manquer ils m'ont témoigné, qu'ils seraient bien aise de recevoir leur sommes directement de nos mains sans entremise de tiers. Après celà Monsieur, nous leur avons donné des ducats, à mesure qu'il s'en est pu trouver.» Man ser tydligt, hur här en komedi uppfördes till att bevara skenet, samt hur klart Feuquières genomskådade sina motspelare och dref med dem. — Därefter öfvergår han till detaljerna. »Le plus gros de tous a fait le moins de façon. Il n'a pas voulu prendre un billet sur de Flon, qu'on lui presentait, disant, qu'il saurait bien, que de Flon ferait tout ce que je lui commanderais, et en effet l'affaire était déjà bien avancée, et elle est presque faite à cette heure. Le second, qui est du premier rang, est demeuré longtemps à la campagne, et a dit si fortement, qu'il voulait parler au Roi son maître, que je n'oserais lui présenter de l'argent, jusqu'à ce qu'il ait vraisemblablement vu ou pu voir ledit Roi son maître, car en cela il suffit(!) de la vraisemblance. Vous pouvez tenir cette affaire faite comme les autres. Le troisième, qui est aussi du premier rang, a témoigné et témoigne tous les jours sa reconnaissance par les termes les plus affectionnés du monde. Il m'a offert une quittance, mais je ne l'ai pas voulu prendre pour plusieurs raisons. Je ne l'estimais pas si honnête, je craignais, qu'après avoir donné une quittance, il ne se crût obligé d'en parler tout de bon au Roi son Maitre, et que cela ne se divulgât, ce qui aurait tiré à conséquence pour d'autres, et la principale raison c'est, qu'il m'a semblé, que quand il viendrait à nous manquer, il ne faudrait pourtant jamais lui en faire de reproches, parce que cela en rebuterait d'autres de s'engager avec nous. J'ai pourtant oüi dire, que c'était la maxime espagnole de prendre des écrits et tous les engagements, qu'ils peuvent, mais je ne trouve en cela ni honnêteté, ni sûreté ni prudence.» Här är tydligen fråga om Bjelke, hvilken såsom kammarens chef behöfde vinnas, men hade spanska förbindelser; beskrifningen på n:o 2 passar in på kanslern. Svårast att bestämma är n:o 1. Mot konjekturen Wrangel, som ligger närmast till hands (se ofvan) kan invändas, att han sedan hösten 1674 var i Tyskland. Något absolut hinder behöfver dock häri icke ligga, ty ombud kan ha användts. Åt några personer »d'un rang inférieur» gifvas 2,000 écus, och F. säger sig nu hos dem finna »un plus grand empressement qu'auparavant». Af De la Gardies sekreterare får en 500, en annan 200 écus. Således, gratifikationerna ha utbetalts, *sedan* villkoret om krigsaktionens begynnelse uppfyllts. Se s. 70, not 4. Orig. skrifv. i Corresp. etc. n:o 49; är äfven tryckt, fastän med diverse fel, i Lettres inéd. III, 210 ff.

tygelse. De resonnerade sannolikt som så, att den politik, som förordades med dess klingande argument, stämde med den öfvertygelse, de redan förut hade om, hvad för deras fädernesland vore bäst och nyttigast. Då man icke begärde något af dem, som de ansåge orätt, kunde de taga emot penningarne som belöning och som maning till fortsatt arbete i samma lofliga riktning. Företeelsen är så vanlig, att den måste hafva haft ett stöd i den tidens allmänna sätt att betrakta dylika frågor, men på samma gång torde böra medgifvas, att händelserna på 1675 års riksdag, de anklagelser, som där höjas, de försäkringar, hvarmed de besvaras och hela den följande räfsten först genom fasthållande af ifrågavarande fakta, framträda i full belysning.

Kompletteringsvis må äfven åberopas, hvad den österrikiska ministern i Stockholm, Sternberg, ungefär samtidigt skref till sitt hof om de årliga pensioner, som ur spansk pung skulle lämnas riksråden Sten Bjelke, Knut Kurk, Gripenhielm och Klas Rålamb[1]. Feuquières försummar icke heller att gifva ökadt eftertryck åt sina motsvarande framställningar till sin regering genom att framhålla, hurusom Frankrikes fiender, hvilka icke glömde att dela ut sina pengar åt enskilde, lätt kunde förekomma honom[2].

Den svenska regeringen var emellertid icke sinnad att låta drifva sig ur sin position, åtminstone icke så långt, som till ett fredsbrott. På att öfvergifva det franska förbundet och öfvergå till den motsatta sidan tänkte dock ingen, icke ens Johan

---

[1] Det vill synas, som om Sternberg vore säker på, att dessa herrar skulle mottaga pensionerna, ty de sättas i motsats till Johan Gyllenstierna, om hvilken sägs, att han på intet sätt vore att förmå därtill. Beloppen voro 6,000 thaler för den förstnämnde, 2,000 för Kurk och Gripenhielm; hur mycket Rålamb skulle få, sägs ej uttryckligen. Af ett senare bref framgår, att Bjelke formligen antagit pensionen, att hans hustru fått en ring, och att sekreteraren J. Örnstedt fått 100 dukater. Se Fryxell, handl. rörande Sveriges historia III, 120, 130. Bjelkes fru tyckes f. ö. hafva varit den viktigaste personen af de två, åtminstone när det gällde att få ut pengar ur »kammaren», om man får tro, hvad fru Katarina Ehrensten skrifver till sin man i sina egna angelägenheter. Se Fries s. 191 ff.

[2] »Les ennemis n'oublient rien, ils distribuent de l'argent aux particuliers et pourront bien nous prévenir». Feuquières till Pomponne 18/28 febr. 1674 ibidem n:o 46.

Gyllenstierna, den främste bekämparen af 1672 års allians. Nu, sedan Hollands självständighet ej längre stod på spel, utan Frankrike i stället hotades af en mäktig koalition med Österrike i spetsen, syntes det honom naturligt och med Sveriges intresse mest förenligt att kasta dess inflytande i vågskålen för jämviktens bibehållande, och alltså söka stödja konung Ludvig. Johan Gyllenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie möttes sålunda på den ståndpunkten, att Sverige borde sätta sig i en god krigsförfattning i Tyskland för att därigenom gifva eftertryck åt sin fredsmedling, men samtidigt noga akta sig för att låta sig indragas i kriget[1]. Detta var emellertid under då rådande finansnöd lättare sagdt, än gjordt; det skulle utgången bevisa.

I mars 1674 framställde nu Feuquières, enligt sin konungs order, yrkande på, att Sverige skulle göra allvar af sina krigsrustningar och sina ingångna förbindelser genom att uppställa en operationshär på 16,000 man, d. v. s. den styrka, som enligt 1672 års fördrag (heml. art. 11) redan vid början af samma sommar skulle varit färdig i Tyskland. Som fransk motprestation ställde han till en början i utsikt, att Sverige skulle få en del af de förut åt England gifna subsidierna. De svenska kommissarier, som förhandlade med honom voro N. Brahe, Johan Gyllenstierna, Gripenhielm, G. A. De la Gardie och Gabriel Oxenstierna samt sekreteraren Joel Örnstedt[2]. Men vid sidan häraf fördes muntliga konferenser mellan Feuquières och rikskansleren.

Den förre fann emellertid snart nödvändigheten af att lämna bestämdare anbud och lofvade då, följande sin suveräns vink, en subsidieförhöjning af 200,000 écus. Från svensk sida fann man dock detta icke nog, och innan man kom till någon öfverenskommelse, måste han äfven höja anbudet på så sätt, att förutom de till 800,000 écus förhöjda *årliga* krigssubsidierna utlofvades *för 1674* ett ytterligare tillägg af 100,000 écus. Dessa subsidievillkor blefvo af den svenska regeringen antagna, och förband sig denna å sin sida att öka sina stridskrafter i Tyskland till 22,000 man. Den 15 april, då det färdigskrifna beslutet föredrogs af rikskanslern i rådet, voro tjugo rådsherrar när-

---

[1] Se Wimarson, s. 34 ff. Jfr Fryxell, handl. III, 128.
[2] Se Fryxell, handl. III, 126. Wimarson, s. 46.

varande, bland dem Bengt Oxenstierna, Knut Kurk, Klas Rålamb och Johan Gyllenstierna. Vid uppläsningens slut yttrade kanslern: den som vill anmärka något, han göre det nu. Alla tego. Qui tacent consentire videntur, utropade De la Gardie, och därmed var saken afgjord[1].

Om innebörden af detta aftal uppstodo snart olika meningar. De slutliga villkoren synas ha blifvit bestämda genom mundtlig öfverenskommelse mellan rikskanslern och Feuquières, träffad i slutet af mars eller början af april, och De la Gardie synes hafva försummat att i bindande form fästa desamma på papperet. Sedermera erhölls visserligen en kopia af den redogörelse, som Feuquières 11/21 april sände sin konung, men dess innehåll tillfredsställde icke den svenska regeringen[2]. Enligt en af Bengt Oxenstierna år 1692 till Karl XI öfverlämnad, och sannolikt långt efter ifrågavarande händelser uppsatt relation, skulle han hafva fäst uppmärksamheten på vådan af, att Sverige skulle genom den beslutna trupptransporten blifva indraget i kriget, och på osäkerheten af den franska ambassadörens tal om, att syftet härmed endast vore att gifva eftertryck åt medlingen. Han hade därföre genomdrifvit, att Feuquières skulle affordras en skriftlig uppteckning på hvad han mundtligen lofvat K. M:s kommissarier[3]. Men då denna ändtligen lämnades, befanns den innehålla det uttryckliga villkoret, att ökningen utöfver fredssubsidiebeloppet vore medgifvet endast »en cas de rupture». Men »icke desto mindre gick expeditionen för sig».

Man kan visserligen ställa sig något skeptisk till denna Oxenstiernas långt efter de afgörande händelserna lämnade

[1] Mignet IV, 338. Fryxell, Berätt. ur sv. hist. 2 uppl. XV, 36. Han stöder denna dramatiska skildring på B. Oxenstiernas annot. (Bond. ark. Säfstaholm). Något rådsprot. för 15/4 1674 fins ej kvar, utan endast ett rådslag (orig.) af denna dag, underskrifvet af K. M. och 22 riksråd, bl. dem alla de af Fr. nämnda. Ståndpunkten var denna: man måste rusta för att gifva medlingen eftertryck, och ständerna ha begärt, att man skall sätta sig i god författning. Kanslern meddelar, att Feuquières ej begär, att K. M. nu strax träder till aktion, utan sätter sig i god författning, fullföljer mediationen, hvaraf lär följa, att antingen gör kejsaren fred, eller blir K. M. tvungen att verkligen agera. Och efter de orden togos de höjda subsidierna! Rådsprot. 12/3, 9/4, 10/4.

[2] Feuquières, Lettres inédites III, 3. Jmfr s. 77 not 1.

[3] Loenbom Handl. III, 65 ff. Se ibid. s. 77 ff., och Wimarson s. 46 not 2.

skildring af sin egen framsynthet, men i hans redogörelse för Feuquières svar ligger ingenting osannolikt. Det följer af dennes hela ståndpunkt och af de order, som gifvits honom, att han måste uppställa en dylik fordran. Och hur än den svenska regeringen sökte tolka det träffade aftalet[1], så visste dock det franska sändebudet att begagna sitt öfvertag därhän, att han fick sin vilja igenom.

Åtgärder för den i de tyska provinserna stående krigsstyrkans uppbringande till det utlofvade antalet[2] påbörjades

---

[1] Carlson (II, 417) redogör, utan angifvande af källa, för en annan nyans i uppfattningen af berörda öfverenskommelse. Klarare synes mig dock den redogörelse vara, som Wimarson (s. 68 not 1) lämnar efter ett kongl. bref till Clas Tott af 24/7 1674 (riksreg.). Där påstås, att Feuquières ursprungligen uppställt som villkor för subsidieförhöjningen, att Sverige skulle träda i »hostilitet» mot kejsaren. Då detta afvisades såsom stridande mot Sveriges medlareställning, så skulle Feuquières ändrat sitt yrkande därhän, att det vore nog, om Sverige för att gifva eftertryck åt fredsmedlingen förstärkte sina stridskrafter i Tyskland, utan att behöfva träda i aktion mot någon. På denna basis skulle öfverenskommelsen ha träffats, men efteråt inlämnade Feuquières en afskrift af en rapport, som skulle gå till konung Ludvig, och den afvek i åtskilliga punkter från hvad, som förut aftalats. Det oaktadt lät man därvid bero. Ur denna divergens mellan två i den hufvudsakliga punkten rakt motsatta uppfattningar, Feuquières' och den svenska regeringens, framgår blott ett som säkert, att *ifall* denna senare verkligen lyckats aflocka det franska sändebudet ett uttalande, som kunde tydas till ett sådant medgifvande, så har den dock icke lyckats erhålla papper därpå. Och därmed var under dåvarande sakläge dess nederlag gifvet. Det sannolika är, att de båda sluga herrarna, Feuquières och De la Gardie, med hala ord sökt öfverlista hvarandra, och att den senare, ställd i den ogynnsammare positionen, dragit det kortare strået. Naturligen har kanslern icke velat medgifva detta, och brefvet af den 24 juli innehåller försvaret för hans handlingssätt, men dess trovärdighet minskas därigenom, att den svenska regeringen, äfven sedan divergensen i uppfattning konstaterats, fortgår som förut och låter udda vara jämnt. Feuquières' uppträdande åter framgår följdriktigt ur hela hans position. Jmfr s. 76 not 1.

[2] Wimarson har s. 59 ff. en redogörelse för den svenska truppökningen i Tyskland efter 1672. Af hans där citerade bilaga II framgår, att den svenska styrkan därstädes skulle, befäl och artilleripersonal oberäknadt, vid 1673 års slut ha uppgått till omkr. 14,000 man. Frånräknadt fästningsartilleriet, anslår Wimarson det hela till ungefärligen 16,500 à 17,000 man, och i så fall kunde ju Sverige vid denna tid synas ha uppfyllt sin i 1672 års allians åtagna, mot fredssubsidierna svarande, förbindelse. Två omständigheter äro dock att taga i betraktande, den ena, att rullorna denna tid icke alltid motsvaras af en i verk-

strax efter sedan ofvannämnda beslut fattats, och i juni afgingo de första truppsändningarna till Tyskland[1]. Men på reda medel var stor brist, och det förskott på 30,000 écus, som Feuquières lämnade i maj, räckte icke långt. Men på alla framställningar om ytterligare försträckningar på subsidierna svarade han blankt nej, samtidigt gifvande tillkänna att 200,000 écus voro redo att lyfta, så snart samtliga trupperna landsatts i Tyskland. Det enda medgifvande han utlofvade, trots att Karl XI gaf honom sitt personliga löfte[2] om, att det öfverenskomna antalet trupper skulle före juli månads utgång stå på tysk mark. var att 50,000 écus skulle utbetalas, sedan en fjärdedel af den beramade styrkan skickats åstad, och att återstoden skulle utportioneras i den mån, de återstående tre fjärdedelarne afsändes till bestämmelseorten[3].

ligheten befintlig krigsduglig truppstyrka, den andra, att Sverige förpliktat sig att redan sommaren 1672 uppställa 16,000 man, *garnisonerna oberäknade* (1672 års hemliga art. 11, Mignet III, 371). Dessa båda faktorer torde ha haft tillräcklig betydelse för att motivera Frankrikes missnöje med sin bundsförvandts sätt att fullgöra de gifna löftena.

[1] Wimarson ss. 60, 65.

[2] De la Gardie hade vid denna tid (under juni månad) dragit sig tillbaka på sina gods. Häraf skulle, enligt Carlson (II, 420), Feuquières ha begagnat sig till att påskynda truppafsändningen vida mer, än hvad som legat i kanslerns plan. Carlson vill äfven i konungens ofvan anförda löfte se ett af honom självständigt taget steg, hvarigenom han i sin ungdom och oerfarenhet gifver händelserna en annan riktning, än hans rådgifvare och särskildt kanslern åsyftat. Skulden skulle således i ett afgörande moment kunna åtminstone delvis flyttas öfver på konungen personligen. För denna sin åsikt har dock Carlson icke anfört någon källhänvisning till stöd, och hans motivering kan icke heller anses fullt riktig. Enligt honom skulle denna konungens försäkran afgifvits med anledning af Feuquières klagomål öfver den nedan omnämnda Feuquières den 9 juli tillställda skrifvelse, hvari den svenska regeringen preciserade sin uppfattning af likvidationsfrågan. I själfva verket gafs det dock redan i juni, således före nyssnämnda skrifvelses afgifvande. Konungen berättar därom i bref till kanslern, af 23 juni, och hans åtgärd fattas enklast såsom ett led i de fruktlösa försök, som då gjordes att förmå Feuquières att öppna på pungen redan före trupptransportens verkställande. Något bevis på, att konungen härigenom på ett mot hans rådgifvares mening stridande sätt ingripit eller velat ingripa i händelsernas gång, kan icke anses ligga häruti. Dessutom är att märka, att trupptransporten först i okt. kan sägas hafva blifvit till sina väsentliga delar afslutad. Se Wimarson s. 75 not 1.

[3] Mignet IV, 338.

På så sätt forcerade han truppernas öfverförande till Tyskland. Men icke nog därmed. Äfven med afseende på deras kommande rörelser därstädes fullföljde han samma system. Den svenska regeringen ansåg sig berättigad att utfå de utlofvade 900,000 écus så, att 200,000 lämnades sedan halfva antalet trupper landstigit, 250,000 i augusti och resten 450,000 i januari följande år, och yrkade nu i början af juli[1] hos det franska sändebudet på likvid i öfverensstämmelse härmed. Men Feuquières åter vidhöll sin omedgörlighet i fråga om förskotten och var icke heller sinnad att gifva svenskarna medel att underhålla arméen i eget land och under tiden föra en af Frankrike oberoende politik. Han sade sig endast hafva lofvat 200,000 écus i mån af truppernas landstigning och förklarade, att resten skulle utfalla, *sedan de svenska trupperna trädt i fientlig aktion.* Han hade så mycket större anledning att ställa sig på den ståndpunkten, som 1672 års allians lopp ut i april 1675[2], och om Sverige blott kunde skaffa medel att till denna tidpunkt underhålla sin armé, vore det därefter löst från sin förbindelse och dess händer fria. En af De la Gardie 1676 utgifven försvarsskrift[3] utvisar ock, att dennes tankar gingo i den riktning, och Feuquières hade alltså alla skäl att vara försiktig. En viktig bidragande omständighet var ock Brandenburgs nyss skedda omsvängning. Vid denna tid blefvo ock kurfurstens rustningar bekanta[4], och då nu den makt, mot hvilken Frankrike just genom förbundet med Sverige sökt skapa en motvikt, bröt freden, blef det för konung Ludvigs sändebud naturligtvis en än mer trängande nödvändighet att tillse, att detta förbunds syfte verkligen blef realiseradt.

När man sålunda på allvar ställdes inför krigets perspektiv, fingo betänkligheterna lif inom den svenska regeringen. Den

---

[1] Riksreg. 1 juli innehåller skrifvelsen därom, men först d. 9 juli öfverlämnades den till Feuquières, se Wimarson s. 66, Carlson II, 421, Feuquières Lettres inédites III, 4.

[2] Jmfr ofvan ss. 12, 70. Sveriges i dess hemliga artiklar stadgade förpliktelse till intervention i Tyskland gällde för tre år. Se Mignet III, 365, 374.

[3] Tryckt Loenbom handl. I, 51 ff. (se ibid. s. 53); Wieselgren, De la Gardiska arkivet VII, 2 ff. (se ibid. s. 6).

[4] Wimarson s. 72 not 1.

23 juli hölls en stor öfverläggning i rådet, om trupptransporten skulle fortsättas[1]. Rålamb, själf frånvarande, ehuru f. n. öfverståthållare, afstyrkte detta på det kraftigaste i ett skriftligt votum, framhållande dels vådorna i den dåvarande utrikespolitiska ställningen, dels att förhållandena nu ej, som på Gustaf Adolfs tid, motiverade en Sveriges inblandning, då hvarken Tysklands frihet vore satt i fara af kejsaren, eller något tyskt riksstånd önskade Sveriges hjälp.

Huru riktig än kritiken kunde vara, kom den dock nu försent. De, som tystat sina betänkligheter i april och tegat, då det gällde att komma i åtnjutande af de förhöjda franska krigssubsidierna, de kunde knappast med fog begära, att deras tal nu, då konsekvenserna af det tagna steget började visa sig, skulle tagas för godt. Allra mest framträder det fruktlösa i ett dylikt försök hos Rålamb som från början varit den franska alliansens bestämde förespråkare.

Nu hade man gått för långt för att kunna vända om; en god del af trupperna voro redan öfverförda, och på transportens fortsättande hängde möjligheten att få medel till allas underhåll. De la Gardie vann ock en, om än knapp, majoritet för sin åsikt. Hur utvecklingen sedan fortgick i ständigt samband mellan subsidiekraf och löften om trupptransport, kan här förbigås. Slutet blef i alla fall det, att den svenska regeringen, i fullständig saknad af medel till härens underhåll, måste kapitulera inför Feuquières fordringar och gå in på en ny öfverkommelse, hvari denne fullständigt genomförde sitt program.

Den 19 sept. 1674 aflämnade de svenska kommissarierna Nils Brahe, Johan Gyllenstierna, E. Gripenhielm och G. A. De la Gardie en af dem undertecknad försäkran, att konungen af Sverige, i kraft af sitt fördrag med Frankrike af år 1672, gifvit sin här bestämda order att infalla i kurfurstens af Brandenburg, hertigarnas af Celle och Wolfenbüttel stater och förfara fientligt emot dem[2], mot att Frankrike genast betalade 100,000

[1] Carlson (II, 422) har det felaktiga datum $^{25}/_{7}$. Knut Kurk är ej närvarande, ej heller finnes något hans skriftliga votum vidfogadt protokollet.

[2] Denna försäkran är tryckt hos Feuquières; Lettres inédites III, 61. Se och Riksreg. $^{10}/_{9}$ 1674. Kommissarierna voro, så när som på Grefve Oxen-

écus i afräkning på subsidierna och förband sig att betala återstoden af de 250,000 écus[1] så snart armén inträngt i ofvannämnda furstars stater. Dessa sistnämnda ord hade man från svensk sida ursprungligen icke medtagit, i tydlig förhoppning, att kunna inför berörda tyska furstar, och speciellt kurfurst Fredrik Vilhelm, gifva infallet en karakter af fredlig genommarsch eller inkvartering. Men Feuquières genomdref deras insättande för att vara fullt säker på sin sak. I själfva verket blef det dock icke denna förbindelse på papperet, utan omständigheternas tvång, som ledde till uppfyllelse. Hela affären synes ursprungligen hafva blifvit i all tysthet uppgjord mellan rikskanslern och Feuquières, hvarvid ett par underordnade verktyg de La Piquetière och Cocq[2] tjänat som mellanhänder. Hufvudsaken var sålunda afgjord, när de officiella kommissariernas biträde anlitades. Enligt Feuquières hade jämte rikskanslern isynnerhet Per Brahe och Karl Gustaf Wrangel medverkat till beslutets fattande[3].

Kriget var alltså nu en afgjord sak. Den svenska regeringen sökte dock alltjämt att bortförklara detta faktum. I det ultimatum, som mot slutet af oktober afsändes till kurfursten, ställer sålunda konungen till honom en allvarlig uppmaning att draga sina trupper tillbaka från fälttåget mot Frankrike och foga sig efter den förklaring, som konungen låtit utgå, af innehåll, att en svensk armé stode beredd att till det allmänna lugnets återställande agera mot en hvar, som motsatte sig en billig fred. Då sedermera Karl XI:s bifall till den svenska härens inryckning i Brandenburg gafs, åtföljdes det af upprepade be-

---

stierna, de samma, som förut fört förhandlingarna med Feuquières. Jmfr ofvan s. 75. I lettres inédites står med uppenbart skriffel Nils Bjelke i stället för Nils Brahe.

[1] Detta torde böra tolkas så, att första halfårets subsidiesumma 450,000 écus fattats som ett gifvet helt, hvilket då utbetalts i följande 3 hufvudposter: 200,000 écus i mån af truppernas öfverförande, 100,000 écus vid öfverenskommelsen den 19 sept. och 150,000 écus efter härens inmarsch på det fiendtliga området.

[2] Den förra var Feuquières närmaste man, den senare var sannolikt någon af De la Gardis sekreterare.

[3] Feuquières, Lettres inédites III, 67.

fallningar, att inga fiendtligheter finge öfvas mot kurfurstens undersåtar, och Wrangel motiverade sitt inträngande därmed, att han hade ordres att inlogera sin här i kurfurstens land, men han försäkrade tillika, att han ofördröjligen skulle föra den därifrån, så snart kurfursten dragit sina trupper tillbaka från krigsskådeplatsen i västra Tyskland[1].

Man har velat i den unge konungens, af jämnårige officerare påverkade, krigslystnad se en till det nyssnämnda beslutet medverkande orsak[2]. Några verkligt bindande skäl för en sådan åsikt hafva dock knappast blifvit företedda. Att konungen såsom fullmyndig regent själf förklarat kriget, kan visserligen ej bestridas, men vid detta besluts fattande har han varit bunden vid in- och utrikespolitiska förutsättningar, som icke han utan förmyndarstyrelsen skapat, och äfven om han icke kunnat följa De la Gardie på alla hans slingrande vägar, så kan dock icke bevisas, att Karl XI självrådigt, utan samförstånd med sina ledande män, tagit något steg, som väsentligen bidragit till kriget. Hade däremot något sådant med fog kunnat sägas, så är det icke troligt att rådet på 1675 års riksdag självmant skulle ha påtagit sig ansvaret för detsamma.

* * *

Den europeiska situation, hvarunder Sverige lämnade sin afvaktande politik var så ogynnsam som möjligt[3]. Om Sveriges och Frankrikes fåfänga försök att afhålla Brandenburg från kejsarens förbund är förut taladt. Lika fruktlösa voro efter Kölnerkongressens upplösning den svenska regeringens sträfvanden att återställa freden eller åtminstone lokalisera kriget. Hur små utsikterna voro, framgår bäst af de utvägar, som val-

---

[1] Wimarson ss. 88, 111 ff.

[2] Fryxell, berätt. XV, 33, Wimarson s. 43. Fåhræus s. 7.

[3] En ljuspunkt var visserligen Johan Sobieskis val till polsk konung (maj 1674), hvilket ansågs som ett nederlag för den kejserliga politiken, men Sobieski var ännu några år framåt (till 1676) alltför mycket upptagen af sitt krig med turkarna för att kunna vara Sverige och Frankrike till någon verklig nytta.

des och deras bräckliga beskaffenhet. I det England, som Ludvig XIV icke kunnat med sina subsidier fasthålla i sitt förbund, hoppades De la Gardie vinna ett stöd, som för visso hade behöfts för tryggandet af Sveriges förbindelse med de tyska besittningarna nu, då den andra af de stora sjömakterna Holland, stod i det motsatta lägret. 1665 års försvarsförbund mellan Sverige och England var nära att utlöpa, och Per Sparre[1], rikskanslerns svåger fick (juli 1674) i uppdrag att söka få den förnyad. Han skulle därvid särskildt betona den fara för Östersjöns frihet, som en sammansättning mellan Holland och Danmark innebure[2].

Hvad positivt resultat, som häraf kunde väntas, är lätt att se. En traktat afslöts visserligen 30 sept./10 okt. 1674[3] till ömsesidigt försvar och handelns skydd, men dess platoniska karakter är i ögonen fallande och af de följande händelserna bekräftad. Än mindre verklig styrka var att hämta ur det andra medel, som De la Gardie tillgrep. Redan under sommaren 1674 förbereddes en ambassad till Wien under anförande af Bengt Oxenstierna, ehuru denna först i oktober s. å. anlände till sin bestämmelseort[4]. Trots finansnöden skulle denna beskickning, hvars offentliga mål fortfarande var fredsmedlingen, göras så lysande som möjligt för att imponera i Tyskland, stärka Sveriges anseende och afhålla mindre tyska furstar från anslutning till den kejserliga ligan. Åtgärden är betecknande för De la Gardies diplomatiska skaplynne[5].

Bättre framgång hade på sätt och vis förhandlingarna med Hannover. Redan på sommaren 1674 slöts ett försvarsförbund mellan Sverige och denna makt, och mot slutet af året fogades

[1] Efter Kölnerkongressens upplösning hade af därvarande svenska diplomater denne skickats till England, Tott till Frankrike och Gyldenstolpe till Haag, alla med denna fredsmedling till mål, hvars fruktlöshet den svenska regeringen tycks icke ha kunnat inse. Wimarson s. 41.

[2] Wimarson s. 65, 79.

[3] Du Mont VII, 1, 280.

[4] Wimarson ss. 42, 52.

[5] Denna beskickning föranledde sedermera indirekt åtskilliga obehagligheter för rikskanslern. På hösten 1675 uppstod uämligen en häftig strid mellan honom och Bengt Oxenstierna, hvilken senare påstod, att De la Gardie undan-

därtill en s. k. extensionstraktat, hvari hertig Johan Fredrik utlofvade sitt bistånd särskildt mot Brandenburg[1]. Men detta var före olyckan vid Fehrbellin. Efter densamma blef hertigens politik en helt annan[2].

Med Sachsen hade Sverige visserligen sedan början af år 1674 en defensivallians, men dess betydelselöshet framgick bäst däraf, att kurfurstens trupper samtidigt stredo vid de kejserligas sida mot Frankrike[3], och lika litet stöd för Sveriges tyska provinsers försvar innebar det defensiva fördrag, som i början af 1675 slöts med Frankrikes bundsförvandt Bayern[4].

Det genom Sverige ur Frankrikes allians uteslutna och äfven sedan af detsamma afvisade Danmark hade, medan dess gamle motståndare vacklande och osäker lät sig af en främmande makts sändebud drifvas fram mot ett krig, för hvilket han ej var rustad, allt bestämdare närmat sig dess fiender. På den defensiva alliansen af 16 jan. 1674 med kejsaren följde den 30 juni s. å. — således kort efter sedan Brandenburg ånyo tagit sitt parti mot Frankrike — ett fördrag mellan Danmark å ena sidan, kejsaren, Spanien och Holland å den andra. Det hade visserligen formen af ett defensiv-förbund[5], men att dess udd var riktad offensivt mot Sverige framgår klart af den bestämmelse däri, som stadgade, att om det nu pågående kriget antoge större proportioner därigenom, att en ny fiende anfölle de allierade, skulle Danmark vara skyldig att komma till hjälp så till lands som sjös.

Först nu, då Brandenburgs omsvängning lät Sveriges aktiva deltagande i kriget rycka upp i de närmaste framtidsmöjligheternas rad, och då i följd häraf behofvet att vara

hållit rådet depescher, som han hemskickat, och hvilka enligt hans mening innehöllo meddelanden, som kunnat gifva sakerna en annan vändning. Här är icke platsen för en närmare utredning af denna detalj, men öfverdriften i Oxenstiernas påståenden framgår tillräckligt af ställningen i det hela. Se rådsprot. 20 nov. 1675.

[1] Wimarson ss. 31, 51, 85, 119.

[2] Se i det följande s. 89.

[3] Wimarson s. 32.

[4] Du Mont VII, 1, 289.

[5] Du Mont VII, 1, 269 ff. Jörgensen II, 119 ff.

tryggad från den danska sidan blef allt mera trängande, först nu, då Danmark på flerfaldigt sätt bundit sig åt andra hållet, gjordes från fransk och svensk sida allvarliga försök att vinna det. Frankrike gick i teten, i aug. 1674 anmodande konung Kristian att öfvertaga den medlareroll, som han förut förgäfves eftersträfvat. Sveriges hållning var dock ännu i hög grad vacklande. I oktober 1674 beslöts visserligen att affärda grefve Nils Brahe som utomordentligt sändebud till Köpenhamn, men hans uppdrag skulle vara att affordra konung Kristian ett kategoriskt svar, huruvida han ville förblifva neutral eller icke[1]. De la Gardies tanke var denna gång att begagna den under riksmarskens K. G. Wrangels befäl i de tyska provinserna stående krigsstyrkan till att utöfva pression på Danmark och ställa detta inför utsikten, att, om det vägrade att afgifva den begärda förklaringen, Sverige skulle med vapen i hand bringa det till »raison», innan man inskrede mot Brandenburg.

Denna mot de till Feuquières d. 19 sept. gifna löftena direkt stridande vändning af den svenska politiken synes hafva blifvit besluten af konungen och De la Gardie ensamma, i det rådet först senare däröfver blef hördt[2]. För genomförandet af ett sådant politiskt schackdrag hade dock fordrats en regering med helt andra egna resurser och med en helt annan förmåga af snabb och energisk handling än den dåvarande svenska. Nils Brahes afresa blef genom åtskilliga omständigheter fördröjd[3], så att han först vid årsskiftet ankom till bestämmelseorten, och då hade ställningen väsentligen förändrats därigenom, att Wrangel, som saknade medel till härens underhåll måste begära sin regerings tillåtelse att börja aktionen mot Brandenburg[4]. Karl XI, som trodde, att saken nu ej kunde

[1] Wimarson s. 93 ff., se ock hans bil. V, som innehåller ett excerpt ur rådsprot. för 26 okt. 1674.
[2] Wimarson s. 94.
[3] Wimarson s. 104.
[4] Något bevis för, att tanken på det vid den franska gratifikationen fästa villkoret här spelat in, finnes icke. Tvärtom gifver allt vid handen, att det var kronans penningenöd och oförmåga att underhålla trupperna, som föranledde inmarschen, med hvilken följde rätt att lyfta ett i Hamburg liggande subsidiebelopp. Vitrys depescher, Corresp. etc. Se ock ofvan s. 70 not 4.

ändras, svarade jakande, och när Brahe kom fram till Köpenhamn, stod Wrangel med den svenska arméen redan på Brandenburgiskt område.

Nu blef det nödvändigt att tala i en annan ton till Danmark. Visserligen hade Brahe att utföra sin beskickning efter den gamla instruktionen från nov. 1674[1], hvari han ålades att söka utverka den danske konungens löfte att icke företaga något, »hvarigenom dessa nordiska kronorna uti en beklaglig oreda skulle råka», men utsikten att lyckas var nu mindre än någonsin. Hufvudsaken för Sverige var att få ryggen fri för sina operationer i Tyskland, och därför skulle Brahe begära Danmarks förklaring, att dess förut slutna allianser icke skulle lända Sverige till »læsion och prejudice»[2]. Först senare, när det visade sig, att den diplomatiska förhandlingen saknade utsikt att lyckas, fick Brahe i uppdrag att oberoende af traktaten för Karl XI:s räkning anhålla om prinsessan Ulrika Eleonoras hand[3].

I Köpenhamn kunde man nu taga saken lugnt och draga ut på tiden[4]. Griffenfeld synes visserligen fortfarande ha varit benägen för uppgörelse med Sverige, men man hade å ömse sidor gått för långt för att en tillbakagång skulle varit möjlig. Efter de svenska truppernas infall i Brandenburg hade Oxenstiernas medlingsförsök i Wien förlorat hvarje raison d'être, och Holland förklarade rent ut, att det ej längre kunde erkänna Sverige såsom medlare[5]. Vid ungefär samma tid sände ock republiken till Danmark sin rekvisition om hjälp enligt senaste traktaten, och kejsaren följde kort efteråt exemplet[6].

Den danska regeringens svar på Brahes propositioner var äfven lämpadt efter dessa förhållanden. Den erbjudna vänskapen afvisades visserligen icke, men å andra sidan ville konung Kristian ingalunda gå in på Sveriges begäran, att hans förut ingångna traktater skulle, försåvidt de kunde anses för Sverige

[1] Wimarson s. 101.
[2] Wimarson s. 129.
[3] Höjer s. 14.
[4] Jörgensen II, 129.
[5] Wimarson s. 131, se ock K. M:s propos. till 1675 års ständer, adelsprot. bil. s. 157.
[6] Jörgensen II, 135 ff.

prejudicerliga, förklaras kraftlösa[1]. I självfva verket önskade man både i Köpenhamn och Haag att en tid framåt kunna uppskjuta självfva krigsutbrottet; holländarna därföre, att de ännu hade en mängd varor och skepp kvar i de svenska farvattnen och behöfde ytterligare tid för att sätta dessa sina tillhörigheter i säkerhet. Danmark åter, som in i det sista hölls tillbaka af fruktan för de svenska vapen, hvilkas tyngd det så ofta fått känna, hyste föga förtroende för den opålitlige kurfursten af Brandenburg och ville gärna vänta, tills dennes mellanhafvande med svenskarne utvecklade sig till ett afgjordt och bestämdt krig.

Fredrik Vilhelm hade visserligen i början af maj lyckats samla Brandenburgs, Hollands och Braunschweigs gesandter kring en öfverenskommelse om, att kriget mot Sverige skulle förklaras den 5 nästkommande juni, och de danska sändebuden slöto under förbehåll af sin konungs stadfästelse en »koncert» om hans deltagande i detta krig, känd under namn af »koncerten i Haag»[2]. Men åtskilligt behöfdes ännu för att flytta denna öfverenskommelse från papperet öfver till de politiska realiteternas område, och kurfursten, som till fullo insåg detta, beredde sig äfven att på egen hand upptaga kampen, i välgrundad förhoppning om, att Danmark och Holland skulle vid första motgång för svenskarne göra ett med honom.

Underrättelsen om koncerten i Haag väckte icke heller, af ofvan antydda skäl, oblandad tillfredsställelse i Köpenhamn. Men så kommo underrättelser från Frankrike, som tyngde i vågskålen till koncertens förmån. Det i Köpenhamn väl tagna franska sändebudet därstädes, Terlon, hade nitiskt arbetat för ett närmande emellan de båda kronorna och i detta syfte gjort Danmark fördelaktiga subsidieanbud. Nu fick man emellertid veta, att Terlons tillvägagående i denna fråga skulle desavoueras och han själf tillbakakallas för att ersättas med en annan.

[1] Ståndpunkten vidhölls såväl i ett första projekt i mars som i ett ultimatum af 25 april. Se Wimarson s. 129; Jørgensen II, 219 ff.

[2] Jörgensen II, 223 ff.

Man tillskref detta Sveriges inflytande och konung Kristian beslöt redan den 11 maj att stadfästa koncerten[1].

Man rustade nu af alla krafter till kriget, och under intrycket häraf fann sig den svenska regeringen nödsakad att spela sin sista trumf och göra allvar af giftermålsförslaget[2]. Den 27 maj anhöll Brahe hos den danske rikskanslern, Griffenfeld, formligen å sin konungs vägnar om prinsessan Ulrika Eleonoras hand. Märkligt nog blef frieriet verkligen emottaget, och trolofningen kungjord. Denna utgång torde få tillskrifvas Griffenfelds inflytande. Denne har af hänsyn till sin beskyddarinna, änkedrottning Sofia Amalia, helt säkert gjort, hvad han kunnat för att befordra denna hennes älsklingsplan, och sannolikt har han därjämte velat på detta sätt ännu hålla fast en svag möjlighet till ett närmande emellan de båda grannarne. Hos Danmarks bundsförvandter verkade underrättelsen om denna händelse som en högst obehaglig öfverraskning. Konung Kristian lugnade dem dock snart med den försäkran, att denna familjeangelägenhet icke hade någon inverkan på hans politik, en förklaring, hvars riktighet den närmaste framtiden skulle besanna.

* * *

[1] Jörgensen II, 222 ff. Den svenske rikskanslern var däremot af rakt motsatt mening. Den 17 mars skref han från Leckö till kansliradet Örnstedt ett bref om den utrikespolitiska ställningen, som han fann högst brydsam. Han förundrade sig bl. a. öfver, att Frankrike lade så föga nit i dagen för framgången af Sveriges underhandling i Köpenhamn, och supponerade möjligheten af, att konung Ludvig icke så mycket önskat en närmare förbindelse mellan de båda nordiska kronorna eller ock, att han ansåg lämpligt att något minska Sveriges kredit i Tyskland. I lifliga ordalag betonas vådan af ett krig med Danmark, som under nuvarande omständigheter skulle vara »K. M:s armés och Sveriges krigsreputations ruin». Brandenburg skulle dock, hoppas De la Gardie, lugna sig, »om allenast Holland vill agera efter sitt veritabla intresse, hoc est söka med allvar freden». Förhoppningen var just icke välgrundad, och kanslern fick äfven klaga öfver de »olyckliga omdömen», som åter började utspridas från Stockholm, och hvilkas ondskefulle upphofsman han önskade, att Gud måtte uppenbara. Orig. i riksark., sv. mäns bref och manuskript. Karakteristiskt är att finna De la Gardie under sådana tider sitta kvar på sitt Leckö och anförtro sina bekymmer åt pennan i stället för att begifva sig till riksstyrelsens centrum och handla.

[2] Jörgensen II, 238 ff.

Under tiden hade krigsrörelserna i Brandenburg småningom mognat till ett afgörande. Den svenska hären, illa rustad och utan verklig enhet i ledningen, lät öfverrumpla sig af den snabbt framträngande kurfursten, och så kom det till sammandrabbning den 18 juni vid Fehrbellin. Det nederlag, de svenska vapnen där ledo, hade icke så stor militärisk betydelse, men dess politiska återverkan blef desto ödesdigrare. Svenskarnas gamla rykte för oöfvervinnelighet hade fått en svår knäck, och Sveriges många mer eller mindre hemliga fiender fingo nu mod att öppet framträda. Holland hade visserligen på uti Haagerkoncerten bestämd dag, den 5 juni — således före slaget vid Fehrbellin — utfärdat sin formliga krigsförklaring mot Sverige, men ännu hade icke dess flotta skickats till Östersjön. Det skedde först längre fram på sommaren i juli månad[1].

I Tyskland förmärktes snart verkningarna af kurfurstens seger. Biskopen af Münster, hertigarna af Celle och Wolfenbüttel, samt biskopen af Osnabrück skyndade att öka antalet af Sveriges fiender, och i juli förklarade äfven tyska riket krig. Den enda bundsförvandt, Sverige hade kvar i norra Tyskland, och på hvars bistånd den i händelse af framgång med skäl kunnat räkna, var hertigen af Hannover[2]. Som det nu gick, slöt han den 11 sept. ett fördrag med Danmark, Brandenburg och Münster, hvari han förband sig till att iakttaga fullständig neutralitet[3].

Den inverkan, svenskarnes nederlag hade på Kristian V:s politik, visade sig till en början i det sätt, hvarpå han nu tilltrodde sig att kunna behandla hertigen af Holstein-Gottorp, Karl XI:s släkting och bundsförvandt[4]. Vid ett besök, som denne den 26 juni gjorde konung Kristian i Rendsborg, blef han förklarad fånge, och för att återfå friheten måste han ingå en förlikning, hvars hufvudpunkter voro, att han öfverlämnade sina trupper och fästningar i Danmarks våld och anförtrodde

[1] Jörgensen II, 280.
[2] Se ofvan s. 83.
[3] Du Mont VII, 1, 305 ff. Moerner s. 386 ff. Jmfr ock Wimarson s. 208.
[4] Jörgensen II, 123.

sina länders styrelse och försvar åt konungen[1]. Härmed var hertigen för tillfället oskadliggjord, och hvarje utsikt för Sverige till hjälp från det hållet, i händelse af ett danskt fredsbrott, stängd. Detta lät emellertid ännu vänta på sig. Griffenfeld höll tillbaka i det längsta, men slutligen synes Brandenburgs föreställningar hafva framtvungit det afgörande steget. Den 11 augusti öppnades fientligheterna genom ett angrepp mot det svenska vaktskeppet på Elbe, och två dagar senare gick den förenade dansk-holländska flottan till segels från Köpenhamn. Men först den 2 sept. utfärdades Danmarks krigsförklaring[2].

Äfven förhållandet till Ryssland ansågs hotande, och det är mycket möjligt, att Sverige hade endast tsar Alexeis 1676 inträffade död att tacka för, att det icke i dessa pröfningarnas tider också blef hemsökt af ett krig med sin östra granne.

[1] Jörgensen II, 257 ff.
[2] Jörgensen II, 283 ff. Wimarson s. 199.

1675 års riksdag.

Kallelse till allmän riksdag i Upsala[1] hade utgått den 18 *juni*, samma dag, som slaget vid Fehrbellin stod. Meningen var att dels fira konungens kröning och inhämta ständernas samtycke till den ifrågasatta förmälningen med prinsessan Ulrika Eleonora, dels begära medel och manskap till krigets förande. Ständerna voro inkallade till den 15 aug., men riksdagen utblåstes först den 20[2].

Stämningen i landet var icke den bästa[3]. Allehanda rykten voro i omlopp, och den närmaste framtiden skulle få bevittna det föga uppbyggliga skådespelet af en partiernas inbördes kamp, å ömse sidor förd med allt annat än blanka vapen. I den bekanta rättegången mot rikshistoriografen Widikindi har man otvifvelaktigt att se en af rikskanslerns vänner mot bröderna Gyllenstierna och deras anhängare riktad mina. Öfver denna händelse hvilar ett dunkel, som sannolikt aldrig kan fullständigt

[1] Om denna riksdag finnes en monografi af F. E. Fåhræus, ventilerad i Upsala pro gradu 1851. Då framställningen i det följande öfverallt går tillbaka till de primära källorna och dessutom stödjer sig på åtskilligt för Fåhræus icke tillgängligt arkivmaterial, komma i regel icke några hänvisningar till hans arbete att göras.

[2] Adelsprot. s. 1.

[3] Om den osäkerhet i tänkesätt, som rådde, och om det De la Gardieska partiets onda aningar och fruktan för Johan Gyllenstierna vittnar ett bref, som G. A. De la Gardie d. 24 aug. från Upsala tillskref sin fader rikskanslern. Denne synes genom sjukdom varit hindrad att genast vid riksdagens början där infinna sig. Egenhändig, originalskrifvelse i Brokindarkivet fol. n:o 29. Öfver detta arkiv finns en katalog i histor. handlingar III, 394. Där katalogiserade fol. n:o 9 är numera i Upsala universitetsbiblioteks ägo (= dess handskriftssamling E. 545 h.) så när som på en enda handling, hvarom se s. 92 not. 2.

skingras. Så vidt af bevarade aktstycken kan slutas, synes det ha gått så till, att Widikindi inlockades på en källare i Stockholm, förplägades och under rusets inflytande förleddes att prata bredvid munnen i dagens politiska frågor, under det att gömda vittnen lyssnade på honom. Det hela var arrangeradt af rikskanslerns broder, riksrådet Pontus Fredrik De la Gardie, som var en af de dolda åhörarne. Den, som fungerade som värd vid den försåtliga bjudningen, var öfverste Per Örnklo [1], sedermera genom en underlig ödets tillskyndelse en af domarne i 1680 års stora kommission.

Får man tro Magnus Gabriel De la Gardie och hans bror [2], skulle meningen med de af Widikindi röjda planerna varit att först störta kanslern, för att, sedan konungen på så sätt beröfvats sitt trogna stöd, lättare kunna sätta skrankor för hans makt. Feuquières vet ock att berätta om, huru Widikindi, som bevakades med största stränghet, misstänktes för delaktighet i en kabal mot styrelsen, som skulle utbrista bland ständerna på riksdagen, och hade till syfte att förhindra kröningen, tills konungen afgifvit en försäkran att återbringa styrelsesättet till dess gamla form, ty man klagar — fortsätter Feuquières — öfver, att den kungliga myndigheten har mycket gripit omkring sig efter Gustaf I [3]. Han tillägger, att »man misstänker några rådsherrar, som voro Björnklos vänner, och bland de främsta nämnes Johan Gyllenstierna» [4]. Men Feuquières källa är säkerligen att söka hos riks-

[1] Feuquières 11/21 sept. 1674. Corresp. vol. 49.

[2] De från rikskanslern stammande källskrifterna finnas berörda i förf:s afhandling »högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie» i festskrift tillägnad C. G. Malmström, Stockholm 1897, s. 31 ff. P. F. De la Gardies ibid. not 4 omnämnda bref har jag tack vare Prof. A. Quennerstedts välvilliga bemedling sedermera lyckats få kännedom om. Det har af honom skänkts till Lunds universitetsbibliotek. Handlingarna, som utgöras af ett hufvudbref och tre bilagor, äro emellertid i hög grad svårlästa, och själfva den språkliga framställningen är mycket grumlig. Jfr f. ö. Fryxell berätt. XVI, 12 ff.

[3] Corresp. etc. N:o 49 25 aug./4 sept. samt 1/11 sept. Feuquières skrifver denna gång, som ofta under de följande åren, i form af en fortlöpande dagbok.

[4] Som hufvudmän för detta antifranska parti nämner Feuquières upprepade gånger i det följande äfven Knut Kurk och Klas Rålamb. Han gör

kanslern eller hans omgifning, och hans berättelse kan därföre i detta fall knappast tillmätas vitsord annat än så till vida, som den återspeglar uppfattningen i denna krets.

Den intrig, som man på detta egendomliga sätt sökte afslöja, skulle således ha sina rötter hos De la Gardies motparti i rådet, som icke kunde smälta sitt tillbakasättande genom kanslerns öfvermäktiga inflytande hos den unge konungen. På en drucken mans ord kunde emellertid antagligen ingenting byggas, angifvarne voro äfven vittnen [1] — alldeles som längre fram Kurk och Rålamb mot De la Gardie [2] — och förgäfves undersökte man Widikindis hus och papper; rättegången ledde icke till något resultat [3]. Vida större framgång hade däremot den kontramina, som De la Gardies motståndare längre fram under riksdagens lopp läto springa mot honom.

* * *

dock en skillnad mellan dem och Johan Gyllenstierna så till vida, som han räknar de förra till det kejserligt spanska partiet, under det den senare står oberoende.

[1] »On se trouve bien empêché à cause d'un défaut de formalité, qui est, que les témoins se sont rendus eux-mêmes denonciateurs», skrifver Feuquières den 11/21 sept. 1674. Corresp. vol. 49.

[2] Feuquières säger visserligen i en senare dagboksanteckning af 18/28 sept. följande: on parle d'élargir Vidikin, à cause que les témoins, qui ont déposé contre lui, ont perdu leur force en se rendant délateurs. Ces deux senateurs Rolamb et Kourk ont été plus fins, car ils ont rendu le G[d] Chanc[er] promoteur et ne se sont produits contre lui que par forme de révélation, à quoi ils disent, qu'il les a forcés lui même en se servant du mot de schelm, ne voulant pas passer pour tels auprès de lui, qui se peut souvenir de ce qu'il a dit. Et ils ont l'adresse d'ajouter à celà, qu'ils en sont bien maris, et qu'ils voudraient de bon coeur le pouvoir servir, pourvu que ce fut sans choquer la verité. Pour ce qui est des deux tesmoigns, qu'ils disent avoir, ce pourrait bien être une ruse pour embarrasser le G[d] Chancelier.» Men om befogenheten af dessa de båda herrarnes försök kunna tankarna ej gärna vara delade. Se Varenius, högförräderimålet etc. ss. 16, 26 ff., 36 ff.

[3] Det synes ej heller ha ländt Widikindi till men. 18/4 1670 skrifver sålunda Karl XI till kammaren om att skaffa medel till utgifvande af W:s historiska verk, hvilket under då rådande nöd bevisar rätt mycket. Widikindi själf omnämnes i nådiga ordalag.

Den 26 aug. försiggick riksdagens högtidliga öppnande inför konungen och rådet, hvarvid rikskanslern, som således nu ändtligen infunnit sig, höll ett glänsande tal[1]. Därefter upplästes och öfverlämnades den af kanslirådet Olivecrantz författade kongl. propositionen, som var afdelad i fem punkter, den första behandlande konungens kröning, den andra kyrkoordningen, den tredje lagrevisionen, den fjärde utrikespolitiken och den femte motiverade i allmänna ordalag K. M:s under dåvarande förhållanden lätt förklarliga begäran, att riksens ständer måtte »efter sakernas beskaffenhet gripa K. M. på det kraftigaste under armarna och i synnerhet icke låta tyngden af hela bördan komma på den utfattige»[2].

Särskild uppmärksamhet förtjänar fjärde punktens redogörelse för rikets förhållande till främmande makter, där man får inhämta, i hvilket ljus regeringen ville hafva denna ömtåliga fråga sedd. Framställningen präglas af samma benägenhet som 1672 att med skenfagra ord öfverskyla den obehagliga verkligheten. Inledningsvis erinras sålunda om, huru Sverige, på sätt vid förra riksdagen meddelades, afvisat konungarnas af Frankrike och England anbud att deltaga i kriget mot Holland och i stället ingått ett förbund med Frankrike »till befästande af den tyska freden». Därefter berättas, huru K. M. hade »den lyckan» att alla parter mottogo hans medling, och hur fredskongressen i Köln samlades. »Men — heter det vidare — där förefölllo likväl åtskilliga svårigheter», för hvilka i korta drag redogöres, från nyssnämnda kongress' upplösning till Brandenburgs fredsbrott med Frankrike. Då kurfursten skridit härtill utan att hafva, på sätt en af honom med Sverige i fredsmedlande syfte sluten traktat stadgade, därom öfverlagt med K. M.[3], då vidare Frankrike i kraft af 1672 års allians begärde hjälp af Sverige, och då slutligen »K. M. befann sig icke kunna undgå att fullgöra, hvad utlofvadt var och på den Westfaliska freden sig grundade», så — gaf K. M. riksfältherren förleden höst ordres att »med den krigsmakt, som K. M:t allt efter handen hade låtit

[1] Feuquières corresp. N:o 49 5 sept. (n. st.). Adelsprot. s. 6.
[2] Adelsprot. bil. s. 151 ff.
[3] Jmfr ofvan s. 68.

utgå, taga kvarter uti kurfurstens land, dock med den moderation, att icke vidare fientlighet föröfvas skulle[1], eftersom K. M:s förhoppning var, att kurfursten skulle däraf blifva bevekt till att draga sig tillbaka och åter sätta sig i rolighet igen». Men i stället samlar han en armé och öfverfaller därmed K. M:s krigsmakt, så att den nödgas draga sig tillbaka till Pommern, hvarjämte äfven Generalstaterna förklara krig.

Det skefva i denna skildring behöfver efter den utredning, som förut gifvits, knappast påpekas, men å andra sidan är det lätt att förstå, att regeringen i det längsta sökte kasta slöjan öfver den verkliga karakteren af dess förbindelser med Frankrike och af det saksammanhang, som framtvang infallet i Brandenburg, samt att rikskanslern, chefen för det ämbetsverk, hvarifrån den kungliga propositionen utgått, in i det sista sökte för ständerna framhålla den utrikespolitiska synvinkel, som han en gång uppställt, och hvilken han ej kunde låta falla utan att på samma gång desavouera den redogörelse, som lämnats i motsvarande aktstycken från 1672 års riksdag. I anslutning härtill har man då ock att fatta, hvad som i propositionen sägs om Sveriges förhållande till England och Frankrike. Med den förra makten »har K. M. än på några år förlängt det förbund, som tillförene till bägges inbördes säkerhet och försvar var slutet»[2] och förbundet med Frankrike hade K. M. »till dessa tiders beskaffenhet så lämpat, att förmodligen hvarken ovän eller vän skall annat kunna döma, än att en sådan allians innehåller de konditioner, som icke allenast för bägge rikena nyttiga utan ock att befrämja den förlorade freden i Europa högst nödiga och berömliga äro».

Det krigstillstånd, som inträdt mellan Sverige å ena sidan, Holland och Brandenburg å den andra blef erkändt, då det icke lät sig förneka. Annorlunda vis à vis Danmark. Om Sveriges förhållande till denna makt heter det i propositionen, att »K. M. icke allenast den sista upprättade freden noga låtit i akt taga utan ock gärna främjat alla medel, som hafva gifvits vid han-

---

[1] Jmfr förbindelsen till Feuquières s. 80.
[2] Se ofvan s. 83.

den till anstiftning af närmare förtrolighet»[1]. Visserligen har konung Kristian slutit förbund med Generalstaterna, Brandenburg och några flera furstar i Tyskland, men K. M. kan »icke veta, huruvida de kunna vara menta mot K. M., utan sakerna äro än i det stånd, att K. M. intet annat än godt därifrån förmoda vill.»

Redan följande dag blef det rikskanslerns obehagliga lott att delgifva ständernas underrättelsen om Danmarks fredsbrott. Meddelelsen gafs åt ett utskott af alla fyra stånden, som kl. 9 f. m. den 27 aug.[2] uppkallades i det församlade rådet på Upsala slott. De la Gardie höll nu ett anförande i den vanliga stilen, hvari han vidlyftigt utlade regeringens Danmark visade tillmötesgående och de försäkringar, som från dansk sida gifvits om godt naboskap, på hvilken grund man ock låtit insätta en passus därom i propositionen. Sedermera hade emellertid »K. M. förnummit, huruledes konungen i Danmark förhåller posten, låtit därjämte arrestera K. M:s ministrar samt anhåller de svenska farkoster; så kan K. M. nu därifrån intet annat än fientligt förvänta»[3]. Rikskanslern slutade med en förklaring, att K. M. hänsköt till riksens ständers öfverläggning, om man skulle förstärka armén i utrikesprovinserna och således föra kriget offensivt, eller om man endast skulle tänka på rikets försvar. Vidare begärdes ständernas betänkande, om kröningen nu skulle ske eller uppskjutas till en bekvämligare tid.

Det ödesdigra budskapet blef samma dag diskuteradt i stånden. Adeln ställde sig efter diskussionen genom alla tre klassernas uttalade vota[4] redan nu på den ståndpunkt, som sedermera med så stor seghet vidhölls, att ständerna måste af rådet erhålla upplysning om ställningen, innan de kunde gifva sitt »sentiment». Skarpast betonades denna fordran af andra klassens språkrör, den från 1672 års riksdag[5] bekante, nu till landshöf-

---

[1] Jmfr ofvan s. 85.
[2] Adelsprot. s. 8, prästeståndets prot. i riksark. för den 27 augusti.
[3] Adelsprot. s. 9 ff. Bexell II, 88 ff.
[4] Endast i första klassen synes någon meningsskiljaktighet ha rådt; adelsprot. s. 14.
[5] Se ofvan s. 48.

ding befordrade Henrik Falkenberg, som skulle på detta riksmöte komma att spela en än mer framträdande roll och jämte biskop Terserus, samt borgmästaren i Stockholm, Thegner, leda anfallet på det härskande rådspartiet. Han framhöll, att då ståndet ej kände arcana regni, måste man först söka kommunikation med rådet, innan man svarade. Och om något sentiment skulle afgifvas, måste man begära »particulariteter», d. v. s. speciella upplysningar, å ena sidan om hvad som behöfdes för de olika alternativen, offensiv och defensiv, å den andra om hvad som vore att tillgå. Först därefter kunde man bedöma, huruvida man vore mäktig att fylla bristen. Ärendets och öfverläggningens ömtåliga karakter framgår af den förmaning till tystlåtenhet, hvarmed landtmarskalken och landshöfdingen frih. Gustaf Duvall afslöt sammanträdet.

Liknande tankar rörde sig hos präster och borgare, ehuru de där togo sig uttryck i en mera allmänt hållen önskan om information öfver krigsmaktens tillstånd så in- som utrikes[1]. Det är lätt att förstå, hur allmän förbittringen skulle vara bland stånden, då man nu fann regeringen hafva invecklat riket i ett vidtutseende krig med flera mäktiga fiender, trots alla försäkringar om den fredliga karakteren af dess utrikespolitik. Denna stämning växte allt mer och mer samt fick en särskild skärpa, då tanken fästes på de offer af medel och manskap, som fordrades för att i denna tid af nöd och brist hålla verket uppe.

Till en början voro emellertid de ofrälse stånden ganska försiktiga i sina uttalanden, konfererade med hvarandra[2] och med adeln. Den 28 aug. fick sålunda adeln först besök af borgerskapets utskott ensamt och sedermera af detta i förening med de två öfriga ofrälse stånden. Om kröningen blef man snart ense. Alla stånden önskade, att den skulle ske så snart, som möjligt, adeln dock — på initiativ af H. Falkenberg — med uttryckt tillägg, att det enligt konungabalken i landslagen tillkomme konungen att själf bestämma tiden därför. Lika en-

[1] Se prästeståndets prot. 27 och 28 sept.

[2] Detta gäller närmast präster och borgare. Om böndernas hållning vet man mindre, enär några protokoll öfver detta stånds förhandlingar icke finnas från denna tid.

stämmigt beslöts att hos rådet söka närmare underrättelse om ställningen.

Ridderskapets och adelns sekreterare sändes sålunda upp till rådet för att anhålla om företräde för ständernas utskott. Denna begäran bifölls, och redan samma dag blefvo de fyra utskottskontingenterna mottagna. Landtmarskalken, som förde ordet, frambar dels ständernas tankar om kröningen, dels deras önskan »att få af riksens råd någon närmare information». Rikskanslern svarade, att rådet »låtit uppsätta en skriftlig relation om hela verkets beskaffenhet», hvilken han ock själf uppläste, därjämte utlofvande. att afskrift däraf skulle tillställas stånden. Därefter gaf han en mundtlig redogörelse för krigsväsendets tillstånd i Pommern och Bremen, som i det hela förklarades vara godt. Den förstnämnda provinsen kunde till och med lämna folk ifrån sig, om så behöfdes. Äfven i Bremen voro fästningarna med proviant och folk väl försedda, men osäkert vore dock, om det kunde motstå den öfvermakt, som uppstode, därest Danmark ej blefve sysselsatt på annat håll. Till sist sökte han afklippa vidare frågor genom meddelandet, att det skulle falla sig svårt att »gifva en närmare special information om tillståndet», då kollegierna och framför allt krigskollegiet här icke vore till hands.

Denna lilla exposé af provinsernas krigsförfattning, som endast i förbigående antyder de kraf, som aktionen från det egentliga Sverige kunde komma att medföra, lämnades antagligen därföre, att den omförmälda skriftliga relationen behandlade endast de diplomatiska förhållandena[1].

[1] Tryckt hos Loenbom, Handl. V. 130 ff. och i De la Gardieska arkivet VII, 26 ff. Den är uppsatt efter kanslerns vanliga metod att genom stora ord, halfsanna påståenden och förtegenheter söka bereda rum för den uppfattning, som med hans intresse var mest förenlig. Utskrifter af själfva handlingen finnas bland bilagorna till de tre högreståndens protokoll. På det adeln tillställda aktstycket står: »præsent. d. 30 aug. 1675». På baksidan af borgerskapets exemplar är skrifvet följande: »Anno 1675 den 30 augusti är denna skrift af hans Excellens Rikskanslerens utskickade mig (= ståndets sekreterare) öfverlefvererad hemma i mitt herberge och samma dag uppå rådhuset i Upsala för städernas utskickade och fullmäktige uppläsen.» De tryckta editionerna lida af vissa felaktigheter. De la Gardieska arkivet har sålunda på första raden »visa» i stället

Det *såg i början ut*, som om ridderskapet och adeln skulle vilja vid de lämnade upplysningar bero. På nästa sammanträde måndagen den 30 aug. yrkade visserligen några ståndsmedlemmar på akters meddelande till erhållande af ytterligare information dels om arméens tillstånd dels om rikets alliansförhållanden, men de flesta, äfven Henrik Falkenberg, talade däremot, betonande, att man borde med förtroende hemskjuta saken till K. M. med riksens råds råde, och denna åsikt vann äfven seger, trots att Melker Falkenberg slutligen tillgrep det argumentet, att de andra stånden möjligen icke skulle låta sig nöja med, hvad de fått veta, utan »begära vidare information af K. M.» Beslutet formulerades därhän, att ridderskapet och adeln hänsköte till K. M:s behag att med riksens råds råde handla till rikets säkerhet. Härmed skulle således den återstående af de två frågor, som K. M. genom kanslern den 27 aug. ställde till ständerna, frågan om krigets förande offensivt eller defensivt vara besvarad, och besvarad så, att valet lades i regeringens hand.

Eftervärlden, som känner de följande händelserna och den förtviflade strid, som måste utkämpas inom Sveriges egna landamären, har svårt att tänka sig, hur någon tvekan i valet kunde komma i fråga. Man måste för frågans rätta bedömande sätta sig in i ställningen, sådan den var, innan flottans oförmåga att upprätthålla förbindelsen med de tyska provinserna konstaterats, och innan den danska hären fått fast fot i Skåne, samt på en tid, då Karl Gustafs och Torstensons danska fälttåg lefde i friskt minne. Regeringen åter, som bättre kände, hvad ställningen kräfde och rikets tillgångar medgåfvo, stod i en obehaglig dilemma i förhållande till Frankrike, hvars sändebud utan klar uppfattning af hvad, som vore möjligt, och med sitt lands intressen ensidigt för ögonen, energiskt fordrade den kraftiga

för »irra», och som sista ord står »förändra» i stället för »förvärra». Loenbom har det senare felet men icke det förra. Jämte det exemplar, som finns bland akterna till prästerståndets protokoll för denna riksdag, finns äfven en senare med latinsk stil gjord afskrift, bärande årtalet 1672 (!) bland »diverse handlingar 1270—1693», Litt. 12, n:o 1, hörande till det forna prästerståndets nu i riksarkivet förvarade handlingar.

offensiv i Tyskland, för hvilken subsidierna betaldes, och med indignation betraktade hvarje sträfvan att koncentrera de svenska stridskrafterna mot Danmark till moderlandets skydd[1].

Härur förklarar sig osökt K. M:s ofvannämda fråga till ständerna den 27 aug. och lika naturligt är, att dess motståndare ej ville genom att uttala sig för det ena eller det andra alternativet sätta rikskanslern i tillfälle att flytta ansvaret från sina egna skuldror öfver på ständerna. Bestämde dessa sig för offensiven, fingo de naturligen taga konsekvenserna, när manskap och medel skulle beviljas; valde de, som De la Gardie sannolikt hoppades, defensivens alternativ, kunde han lugnt två sina händer inför Feuquières. I båda fallen hade regeringen kommit i en förmånlig efterhand, som riksdagsoppositionen förklarligt nog icke bereda den, och ur denna synpunkt har man då att fatta adelns svar och Henrik Falkenbergs ironiska anmärkning: Det är oss lofvadt uti propositionen, att få kommunikation af akterna. Men hvad skola vi därmed? Det är nog, att riksens råd hafva upptäckt (= upplyst) oss; den relation, vi hafva fått och nu är uppläst, är uttagen af akterna. Om vi nu få självfva akterna, så kunna vi icke göra mer än extrahera det samma. Är alltså vår mening att hemskjuta detta till H. K. M. med riksens råds råde»[2].

Denna ståndpunkt, som nu befanns opportun blef naturligen sedermera, då andra intressekombinationer framträdde, öfvergifven, och hur föga allvar, man hade med det myckna tal, som nu fördes om förtroende till regeringen, skulle snart visa sig. Ett utskott tillsattes nämligen, som skulle gå till alla de öfriga stånden och höra sig för om deras tankar samt, därest de ej ville utlåta sig, meddela dem adelns beslut. Hos prästerna hade Terserus, som förde ordet, ingenting emot det slut,

[1] Feuquières' corresp. n:o 49, 26 aug./7 sept., 11/21 sept., och f. ö. passim. Jfr äfven rådsprotokollet d. 10 sept. f. m. F. ställer sig skeptisk till de svenska uppgifterna och erkänner först $^{4}/_{11}$ (n. st.) det danska krigets oundviklighet.

[2] Se adelsprot., s. 24. I tillägget »med råds råde» ligger en spets fördold. Konungen skulle enligt landslagen regera med råds råde. Det behöfde således icke i detta fall inskärpas. Meningen är icke heller den att erinra konungen om hans plikt i berörda hänseende utan i stället att betona, att rådet, som genom sin politik skapat den nuvarande situationen, ock bör taga sin lott i ansvaret.

hvari adeln stannat, men för öfrigt stod man kvar vid sin förra mening[1], och borgarne svarade, att de ännu icke öfverlagt saken tillfyllest. Innebörden af dessa svar var, som sedermera skulle visa sig, icke någon annan än den, att båda stånden vidhöllo sin fordran om ytterligare information, hvilket icke hindrade prästerskapet att nu instämma i adelns mening om krigsalternativen. Borgarna synas däremot genom sitt svar ha velat behålla händerna fria äfven i detta senare hänseende[2].

Hela skillnaden uti hållning mellan dessa båda stånd och adeln torde sålunda ha legat däri, att de förra icke ansett nödigt att dölja sin afvoghet under sådana allmänna talesätt, som adeln fann lämpligt anslå, och äfven detta stånd lät snart masken falla. Det skedde, när det ömtåliga spörsmålet om kontribution af medel och manskap kom under behandling, således, när fråga blef om att afgifva svar på propositionens femte punkt.

Detta inträffade redan följande dag, den 31 aug. Nu är Henrik Falkenberg den gifne förespråkaren för konferering med rådet, förrän något slutes, och han beledsagar detta sitt yrkande med en synnerligen besk motivering af innehåll, att en sådan konferens vore så mycket mer af behofvet påkallad, som man af rådet måste få veta »hvad förslag de gode herrar hafva haft till detta oss öfverkomne verkets utförande, efter tvifvelsutan det är begynt med riksens råds tillskyndan och inrådande, och de således lära veta gifva oss vid handen de förslag, hvarmed de all påföljande fara hafva tänkt afböja och förbigå, genom hvilket kanske vi mycket lära finna oss lisade»[3].

Beslutet blef ock, att man om denna punkt skulle söka konferens med rådet förr än med de andra stånden, och då man strax efteråt fick besök af ett prästernas utskott, som frambar sitt stånds önskan om ytterligare underrättelse med anledning af propositionens fjärde punkt (utrikesärendena), gafs därpå ett undvikande svar.

Vid början af följande dags sammanträde kunde ock landtmarskalken redogöra för det samtal, han om nyssnämnda ärende

[1] Se prästest. prot. $^{30}/_{8}$ och adelsprot., s. 25.
[2] Se adelsprot., s. 31.
[3] Adelsprot., s. 29.

haft med rikskanslern. Denne hade svarat, att rådet i fråga om propositionens femte punkt väntade på förslag från riddersskapet och adeln, men då landtmarskalken invände, att hans stånd endast ville, efter hvad förut brukats, »söka riksens råds kommunikation såsom medlemmar af riddarhuset», så hade kansleren förklarat sig villig att fråga K. M. om tillstånd därtill. Samtidigt hade han emellertid gifvit till känna, att han fann det vara af behofvet påkalladt, att såväl adeln som de andra stånden »finge den information, som propositionens fjärde § gifver vid handen», något som han ock lofvade skola ske.

Härmed åsyftades den meddelelse af utrikesärendena belysande aktstycken, som enligt propositionen skulle komma ständerna till handa genom det (sekreta) utskott, som K. M. efter vanligheten därtill skulle utnämna[1]. Härigenom var ståndet till en viss grad lugnadt, så att det blef landtmarskalken möjligt att parera den påtryckning, som strax efteråt gjordes genom ett borgarnes utskott. Detta stånd, som redan nu under Thegners ledning lade sitt oppositionella nit i dagen, hade den 31 aug. känt sig för hos prästerna, om icke de ville göra gemensam sak med borgarståndet i yrkandet om ytterligare information. Præses, biskop Terserus, svarade till en början intet bestämdt härpå och lät sedermera visserligen genom ett utskott underrätta borgerskapet om, att »prästerskapet åstundade det utskott, som K. M. allernådigst hade lofvat»[2], men då hos borgarna svarades, att en skriftlig supplik i sådant syfte borde hos K. M. inläggas[3], beslöt prästeståndet försiktigtvis att härom först kommunicera med adeln. För denna beskicknings utgång är ofvan redogjordt; prästerskapet fick ingen ledning för sitt omdöme, och äfven dess protokoll för den 1 sept. har endast att omtala

[1] Adelsprot. bil., s. 159.

[2] Prästeståndet protokoll af den 31 augusti.

[3] Bland akterna till borgarståndets protokoll finns ock en dylik supplik till K. M., daterad den 31 augusti, hvari ståndet visserligen tackar för den underrättelse, som riksens råd dem gifvit, men samtidigt förklarar sig lämna deras relation »i sitt höga värde», och vidblifver sin förra anhållan om en sådan information, som K. M. i propositionens fjärde punkt utlofvat. Därföre bedjer ståndet, att K. M. ville nämna det utskott, genom hvilket en sådan information skulle ske.

förslagsvis framkastade meningar[1], utan att något visst beslut fattas.

Borgarståndet lät sig dock icke härigenom afhålla. Dess ofvannämnda utskott, som den 1 sept. besökte adeln för att delgifva den det svar på kanslerns hemställan af den 27 aug., som ståndet den 30 augusti ej varit beredt att lämna[2], förklarade nu, att kanslerns relation[3] varit ofullständig såsom afseende endast »det Brandenburgska väsendet», hvarföre information behöfdes om det, »som både förut och efter det är förelupet». Utskottets ordförande tillade, att prästerna och bönderna vore af samma mening.

Landtmarskalken lade emellertid en viss sordin på ifvern genom att hänvisa dels till den kungliga propositionens eget löfte om information, som man således hade att invänta, dels till adelns förut fattade beslut att lägga valet mellan krigets förande offensivt eller defensivt i konungens hand.

Samma dag kom ock till adeln underrättelsen om, att konungen låtit utse ett sekret utskott jämte förteckning på de ståndets ledamöter, som han bestämt till att ingå i detsamma[4]. Detta utskott, som vanligt bestående endast af ledamöter från de tre öfre stånden, fick ock genast en del akter sig till kännedom meddelade, och därmed fortsattes sedermera under riksdagens lopp, hvarigenom dock ingalunda det anfall, hvilket med sekreta utskottet som kärna riktades mot kanslern och hans anhängare, lät sig afböja.

Den 2 september f. m. kunde landtmarskalken underrätta sitt stånd om, att rikskanslern delgifvit honom K. M:s tillåtelse till den begärda konferensen mellan rådet samt ridderskapet och adeln. Den ägde rum redan samma dags eftermiddag då

[1] Däri heter sålunda: »till propositionens fjärde punkt sade M. Brodinus och M. Svebilius, att därpå kan intet svaras, innan vi först oss hos Olivecrantz förfråga, om ifrån K. M. vi något utskott hafva att förvänta, eller om vi skola oss själfva anbjuda att genom ett utskott oss informerade göras. Ty således kunde mycket förnimmas, som till fridens befrämjande leda måtte».

[2] Se ofvan ss. 98 och 101.

[3] Se sid. 98, not 1.

[4] Den 2 sept. kom motsvarande notifikation till prästerståndet.

ett ståndets utskott infann sig hos rådet på slottet[1]. Landtmarskalken gaf då i ödmjuka ordalag intryck åt ridderskapet och adelns önskan att, innan de slöte något öfver propositionens fjärde punkt, söka »nå den gunsten att få konferera med deras Excellentier» för att af dem »förnimma, hvad förslag» de »kunna hafva tänkt uppå om medels och folks anskaffande, hvilket ridderskapet förmoda deras Excellentier så mycket mera hafva gjort, som ridderskapet och adeln icke tvifla, att deras Excellentier icke länge sedan hafva sett denna faran».

Huru väl udden än var inlindad, kändes den dock högst obehaglig. Det märktes på åtskilligt. Riksdrotsen, den gamle grefve Per Brahe, svarade visserligen i allmänt hållna fraser om det förtroende, som adeln visat rådet, och om nödvändigheten af att komma K. M. till hjälp, men medan han talade, stego rikskanslern och de öfriga rådsherrarne upp och förde med sakta röst en stunds öfverläggning sins emellan. Att denna ej var af det angenäma slaget, är lätt att förstå. Resultatet blef ej heller stort. Det tillkännagafs af riksdrotsen med några ord om, att rådet ännu ej öfverlagt om, »på hvad sätt detta verket skall utföras» utan förmodade, att de gode herrar af adeln själfva därom rådplägat och sedan velat gå hit för att inhämta sina medbröders mening. Denna innefattade drotsen i den korta förmaningen: »vi måste gripa K. M. under armarna».

Då landtmarskalken höll i sig och med anledning af den kungliga propositionens begäran om manskap och medel gaf uttryck åt adelns önskan att »hafva af deras Excellentier den ringaste ouverture», svarade drotsen med en erinran om forna hårda tider och en uppmaning till adeln att handla de andra stånden till ett föredöme. Rikskanslern tog därefter till ordet, framhållande, att rådets och adelns intressen vore med hvarandra så nära förbundna, att de sammanfölle till ett, och ej kunde åtskiljas, men han betonade därjämte, att rådet i en sådan fråga, som denna, ville »blifva vid gamla vanan» och invänta adelns betänkande. Sedan detta afgifvits, skulle de gärna gå adeln med sina råd tillhanda. Han slutade med en upp-

[1] Adelsprot. s. 34 ff.

maning till utskottet att sins emellan öfverlägga, såsom ock rådet ville göra.

Så skedde äfven, och utskottet gick ut i ett yttre rum. Landtmarskalken tyckte nu, att man borde låta bero vid det svar, man fått, och taga det ad referendum, men detta var icke meningen hos utskottet, som beordrade honom att göra ännu ett försök i samma riktning, som förut. Utskottet gick således än en gång in till rådet, och än en gång frambar landtmarskalken ståndets begäran om »den ringaste ouverture», hvaremot han å andra sidan försäkrade deras Excellentier om adelns goda vilja »att kontribuera uti manskap och medel allt, det de kunna och förmå».

Svaret blef emellertid detsamma. Rikskanslern erkände, att rådet visserligen tagit denna allvarsamma fråga i öfvervägande, men betonade ånyo med skärpa, att det vore »helt obrukligt», att rådet härom gjorde proposition. Han slutade med den önskan, att adeln ju förr desto hellre afgåfve sitt svar, så att K. M. finge veta, hvad han hade att rätta sig efter. Och härmed var denna konferens till ända.

Ingendera parten hade direkt velat vidröra, hvad som var divergensens innersta kärna. Man gick omkring det som ett hett järn. Landtmarskalken har, som vanligt var på riksdagarna, sökt medla mellan regeringen och sitt stånd. Hvarje gång han å det senares vägnar går till anfall mot det förra, är han så blid i formen som möjligt, men alla veta hvad, som döljer sig bakom de sirligt fallande fraserna. Adeln behöfde ingen ytterligare upplysning om, att hvad, som af den äskades, var medel och manskap, och den visste godt besked om, i hvilka former en dylik bevillning skulle ställas. Men den hade lika klart för sig, att en bevillning, som skulle något förslå till fäderneslandets värn mot så många fiender, skulle bli vida mer kännbar än vanligt, och ansåg därjämte, att rådet egenmäktigt utan ständernas hörande inledt en politik, som i rak strid mot gifna försäkringar bragt riket i den öfverhängande krigsfara, för hvilken det nu var utsatt. Invasionen i Brandenburg betraktas som ett anfallskrig, till hvilket rådet styrkt konungen, trots att det förklarat sig åsyfta freden. Ur sådana förutsättningar framgick som osökt resultat den fordran, att rådet då ock måste ha varit

betänkt på att till ett sådant krigs förande skaffa medel — större eller mindre — oberoende af de bevillningar, som ständerna kunde komma att gifva, så att icke hela bördan måtte falla på dem. Som sådana tillgångar framställde sig helt naturligt de franska subsidierna och de besparingar, som en lång fredstid borde ha fört med sig. På hjälpkällor af dylik art syftar allt detta tal om »information» och »ouverture», men då regeringens misshushållning och statens finansnöd säkerligen var ständerna välbekant, så innebar detsamma ock en mot hela styrelsesystemet riktad offensivstöt af allvarligaste art.

Rådet åter sökte parera[1] genom att låtsa, som om de, icke märkte, hvad som låg bakom de skenbart hofsamma orden. Det hade inga särskilda tillgångar att lägga fram som disponibla, var då ock så mycket mindre benägen att höra på det örat, utan anvisade ständerna att gå, hvad det kallade, den vanliga vägen[2] vid bevillningsfrågors behandling, d. v. s. att sedan regeringen i allmänna ordalag omtalat behofvet, ständerna gåfvo sina olika förslag med afseende på kvantum och belopp, hvarpå regeringen allt efter omständigheterna förklarade sig nöjd med det, som beviljats, eller sökte utverka en förhöjning.

Adeln var sålunda hänvisad till att på egen hand uppgöra förslag till svar på propositionens femte punkt, och erhöll därjämte en ytterligare pådrifning från kanslern, som sände sin sekreterare till landtmarskalken med bud, att riksens råd väntade adelns svar till kl. 10[3] den 4 sept. Denna åtgärd synes visa, att De la Gardie underskattade farans vidd och den missstämning, som rådde. Ridderskapet och adeln togo emellertid saken genast före, om än bitterheten fick många uttryck. Jakob Fleming erinrade om rådets plikt att »låta veta den anstalt de hafva gjort», och Clas Fleming, den blifvande ordföranden i 1675 års granskningskommission och 1680 års reduk-

[1] Rådsprotokollen vid denna tid förete en lucka, räckande från den 1: aug. till den 8 sept. Hufvudkällan blir därföre här adelsprotokollet.

[2] Om dess vanlighet kan nog resonneras för och emot. Se t. ex. 1660 års riksdag i Göteborg, adelsprot., s. 15 ff., s. 210 ff.

[3] Se adelsprot. s. 38. Det står ej om därmed menas kl. 10 f. m. eller e. m. Sannolikast är det förra, ty meddelelsen sker ett på morgonsammanträde, och kl. 10 e. m. brukade man ej taga emot då för tiden.

tionskommission, höll före, att rådet ej kunde »undandraga sig att gifva oss den efterrättelsen».

Efter en längre diskussion skreds till omröstning särskildt om manskapet och särskildt om medlen. Hvar klass afgaf sitt votum för sig, men de beslut om utskrifning och bevillning, som fattades, voro så afpassade, att det var uppenbart, att regeringen ej kunde vara nöjd därmed. Landtmarskalken framhöll ock detta, men ståndpunkten var tydligen den, som Henrik Falkenberg[1] antydde, när han frambar andra klassens votum, med de orden, att nu i begynnelsen af kriget, sedan man sutit i 14 års fred borde det, som beviljats, förslå. Detta yttras närmast om utskrifningen, men samma tanke gäller helt säkert äfven medelbevillningen, ehuru den där icke direkt utsagts. Falkenbergs votum var f. ö. äfven ett principbetänkande, hvilket som sådant af alla klasserna antogs och i särskild handling skriftligen uppsattes samt upplästes inför rådet, när ett ridderskapets utskott samma dags eftermiddag delgaf detsamma de beslut, som fattats[2].

Däri uttalas först den förmodan, som adeln haft, att rådet skulle gifva något förslag till afvärjande af den från så många fiender öfverhängande krigsbördan, och att man trott sig kunna så mycket mer hoppas därpå, som man väl mindes hvad, som på förra riksdagen blef föreläst och af samtliga ständerna approberadt, »nämligen att allt skulle dirigeras till fred». Då nu det oaktadt ett krig befunnes »vara begynt utan ständernas convocation», hade adeln icke velat »följa den förra vanan att vid konferensen först utlåta» sig, utan hade hyst den tillförsikt, att icke »all last har varit ärnad att devolveras in på ständerna». Men då deras Excellentier vidhållit sin fordran på adelns initiativ, så hade klassen beslutat om utskrifning på sätt, som följer,

[1] Denne man, som på denna riksdag spelar en synnerligen stor roll som adelns egentlige banérförare, är den mest sympatiske af oppositionsledarne och förmår att förena bestämdhet i sak med hofsamhet och värdighet i form. Han var allmänt aktad och ansedd såsom en grundlig kännare af kammarverket, men stod enligt grefve Bondes uppgift (anekdot. s. 76) på spänd fot med kanslern, enär han efter riksskattmästaren Gustaf Bondes död var den, som främst sökte hålla dennes maximer uppe.

[2] Adelsprot., s. 40—43.

och så afslutades det hela med den ofvan omnämnda motiveringen, hvarföre det borde räcka till.

Detta ampra anförande[1] slungar utan några förskönande fraser rådet den bittra sanningen rakt i ansiktet och innehåller i självfva verket uppränningen till hela den följande skriftliga kampanjen. Det svar, som riksens råd gåfvo i själfva principfrågan, var kort och innehöll endast, att de toge den saken till referendum, tills deras medbröder hunne anlända. För öfrigt talades åtskilligt resonnemangsvis om ett par detaljer i besluten, utan att något bestämdt resultat däraf framgick.

Under tiden behandlade de ofrälse stånden propositionens femte punkt. Äfven de hade fått påstötning från K. M. om att skynda med svaret[2]. Därmed dröjde dock, ej heller var offervilligheten stor. Bönderna delgifva sålunda den 6 sept. prästerna sin mening, att de icke kunde kontribuera något till krigshjälp, och följande dag meddela de borgerskapet sina tankar om, hur denna deras egen bevillningsvägran skulle motvägas. Det skulle ske genom att taga från adeln »stora gärden salpeterhjälpen och andra sådana utlagor, som till krigshjälp allenast destinerade äro»[3]. Prästeståndet liksom adeln fäste sig vid, att krig börjats utan kommunikation med ständerna, och det ifrågasattes att i svaret till propositionens femte punkt inrycka ett uttalande om, att sådant icke finge ske. Krigshjälp beslöt man sig för att bevilja till likhet med hvad, som ägde rum på 1655 års riksdag, men om manshjälp, d. v. s. utskrifning skulle intet nämnas, utan man skulle »liksom af förgäten-

[1] Det är att märka, att landtmarskalken först ej ville fram med det, utan inskränkte sig till att delgifva rådet realia i adelns beslut. Men då detta därefter förklarade sig vilja härom öfverlägga allena, och utskottet fick gå ut i det yttre rummet, passade dess medlemmar på och förpliktade landtmarskalken att från papperen uppläsa andra klassens votum. Adelsprot. s. 42 ff.

[2] Se t. ex. borgarståndets prot. för 4 sept.

[3] D. v. s. dessa utlagor skulle af frälsets bönder icke enligt gällande tolkning af privilegierna utgöras till frälsemannen utan till kronan. Saken var tvistig. Se Ehrensten, oförgripliga bevis emot adelns rättighet öfver skattegods jämte bihang af Åke Rålambs deduktion, huru stora landtägsgärden olagligen gått från kronan under frälset; utg. Stockh. 1769. Borgarst. prot. $^{7}/_{9}$.

het» gå den alldeles förbi[1]. Blefve det uppmärksammadt, skulle man anhålla om befrielse från denna börda.

Stämningen var således på alla håll synnerligen gynnsam för en sammanslutning till ett anfall på rådet, och sekreta utskottet blef det lätt funna och villiga redskapet härför. Det hade under dessa dagar studerat handlingar, som det genom kansliråden Hoghusen och Örnstedt fått sig tillställda, och så uppstod den frågan, om utskottet skulle gifva sina medbröder del af hvad det förnummit, eller icke. I förra fallet behöfde K. M:s tillstånd inhämtas. Antagligen ansågs det osannolikt, att konungen skulle medgifva ett så ovanligt och riskabelt tillvägagående; allt nog, efter åtskillig diskussion vid flera olika sammanträden stannade utskottet trots åtskilliga försök i motsatt riktning från präster och borgare vid det slutet, att en sådan kommunikation icke skulle ifrågasättas, utan att i stället ståndens autorisation skulle sökas till, att utskottet skulle få besluta å deras vägnar, en anhållan, som ock blef af vederbörande plena bifallen[2].

Landtmarskalken fann nu tiden vara inne att taga propositionens femte punkt före, och erinrade om, huru K. M. »mante däruppå», men utskottet ansåg ett sådant sammanhang råda mellan den fjärde (om utrikesärendena) och den femte punkten, att intet »sentiment» öfver den senare kunde gifvas, förr än man erhållit »plenariam informationem» öfver den förra, och det lät sig icke rubba från denna ståndpunkt. Enhälligt beslöts, att anhålla hos herrar Hoghusen och Örnstedt om ytterligare kommunikation och specificerades särskildt, hvilka akter, som önskades. De viktigaste voro instruktionen för Nils Brahe på hans danska ambassad, Bengt Oxenstiernas relation öfver hans underhandlingar i Wien och senatens rationes pro et contra, d. v. s. rådsprotokollen öfver de sammanträden, där de afgörande besluten fattats. Till stöd för denna begäran åberopas den »anledning», som de båda kansliråden gifvit därtill. Dessa skulle således ha sökt blåsa under den ifver, hvaraf utskottet var behärskadt, och det ser onekligen underligt ut, att det råkat att begära bl. a.

[1] Prästeståndets prot. 6 o. 7 sept.
[2] Adelsprot. 7 och 8 sept.

just den relation, om hvars undanstickande så mycken tvist sedermera skulle föras[1].

Om nu herrar Hoghusen och Örnstedt verkligen gifvit några sådana löften, så skulle det snart visa sig, att de i så fall lofvat mer, än hvad de åtminstone för närvarande kunde hålla. Då utskottet tog dem på orden, funno de för godt att först referera dess begäran till rikskanslern, och denne visade dem till konungen, som alls icke var benägen att villfara den. Han tyckte, att ständerna i de vidrörda fallen fått information nog och rådsprotokollen ville han ej tro, att de understode sig att vilja se. Örnstedt gaf ock tillkänna, att konungen »funnit sig något sensibel öfver det, att ständerna sådana saker begärde»[2].

* * *

Det snöpliga resultatet meddelades utskottet på nästa sammanträde följande dag den 9 sept. De okuflige oppositionsmännen läto sig dock icke häraf nedslå. Landtmarskalkens förnyade uppmaning att gripa sig an med svaret på propositionen möttes af samma sega motstånd, som förut, ja det antog nu en mera förbittrad karaktär. Kansliråden få sitta emellan, för att de gått till konungen, något orättvist, synes det, då de blott åtlydt sin förmans befallning. För öfrigt komma de gamla argumenten igen om sambandet mellan propositionens fjärde och femte punkter, om fredsförsäkringarna vid förra riksdagen och om rådets plikt att tillhandahålla medel, så att icke lasten faller på ständerna och på de fattiga[3]. Landtmarskalkens föreställning om nödvändigheten af att taga svaret på propositionens femte punkt före, förklingade naturligen utan verkan, och då han bad utskottet betänka, att kriget vore, som K. M. visat, Sverige aftvunget, svarade Henrik Falkenberg med de skarpa orden: »för penningar bör intet krig begynnas». Slutet

[1] Se ofvan s. 83 not 5.

[2] Adelsprot. s. 52.

[3] Se adelsprot. ss. 55 ff. Jmfr ock referatet i prästeståndets prot. d. 9 sept., där med tydlig hänsyftning till propositionens ofvan (s. 94) anförda passus om de utfattige just denna synpunkt framhålles.

blef, att i enlighet med Thegners förslag en skrift uppsattes i form af ett protokollsutdrag, som skulle uppläsas vid en ny konferens med rådet[1].

Det är med denna handling, som man i allmänhet ansett, att attacken på rådet begynte[2]. Från ren innehållssynpunkt är detta dock knappast riktigt. Ifrågavarande aktstycke är helt och hållet kalkeradt på andra klassens den 4 sept. genom Henrik Falkenberg framburna och rådet samma dag delgifna votum. Samma tankegång, samma argumenter återfinnas i båda. Riksråden fingo således genom protokollsextraktet icke veta något nytt.

Och ändock var skillnaden högst väsentlig samt väl egnad att låta eftervärlden tillmäta det steg, som nu togs, en principierande betydelse. Henrik Falkenbergs kritik var ett hvasst sidohugg, gifvet i motiveringen till ett pro forma svar. Protokollsextraktet af den 9 sept. åter slutar med en förklaring, att erhållandet af sådana upplysningar, som nu ånyo begärdes vore ett nödvändigt villkor, för att ett svar skulle kunna gifvas[3]. Ännu mer betydde dock, att hvad som förut meddelats som ett enskildt stånds mening, det framträdde nu som samtliga ständers yrkande.

Angreppet förbereddes denna gång med synnerlig omsorg. Oppositionen ville tydligen nu, varnad af föregående motgångar, verka med allt det eftertryck, som var möjligt. Ehuru utskottet redan förut erhållit en generell autorisation att besluta å sina respektive stånds vägnar, ansåg man sig dock böra särskildt referera detta ärende för vederbörande plena. Samma dag den 9 september omnämnde sålunda landtmarskal-

---

[1] Adelsprot. ss. 58 ff. Är äfven tryckt i något fri återgifning hos Loenbom, hist. märkv. IV, 42 ff. Af själfva extraktet finnas flera exemplar. Ett är bifogadt rådsprotokollet för e. m. den 10 sept. 1675 och försedt med påskrift: Uppl. d. 10 sept. 1675 e. m. uti riksens råds och utskottet af samtliga riksens ständers närvaro. Ett annat finns bland 1675 års riksdagsakta.

[2] Carlson II 448, Fryxell, berätt. XVI, 235, Kjellén s. 122.

[3] Det heter: »I ty synes för ständerna nödvändigt vederbörligen af deras Excellentier begära blifva härom informerade, på det de sedan måge så mycket bättre proportionera och afpassa, hvad till detta verket af dem kontribueras och tilläggas bör».

ken, Terserus och Thegner, hvar och en för sitt stånd, utskottets afsikt att än en gång söka en konferens med rådet, och redogjorde för hufvudragen af den skrift, som därvid skulle föredragas, samt frågade till sist, om ståndet vore af samma mening, som dess delegerade. Då den skildring, som lämnades utan svårighet, kunde lämpas efter den i det särskilda ståndet rådande stämningen[1] och, där så ansågs lämpligt, begränsas inom ramen af en så naturlig och de skattdragande så tilltalande begäran, som den, att rådet måtte gifva anvisning på de medel, hvilka det haft i tankarna, när infallet i Brandenburg tillstyrktes, på det att ständerna icke måtte behöfva ensamma bära allt, var det icke svårt att förvärfva det åsyftade instämmandet. Alla tre stånden gåfvo det, borgarna in amplissima forma, äfven prästerna förbehållslöst; endast adeln gjorde en liten restriktion i den artiga formen, att ståndet förklarade sig icke tvifla på utskottets försiktighet[2].

Samma dag, den 9 kl. 3 e. m., samlades de olika utskottskontingenterna ånyo och delgåfvo hvarandra de nyss vunna resultaten. Försiktigheten ansågs emellertid bjuda att vid detta tillfälle försäkra sig äfven om böndernas understöd, och på förslag af Thegner[3], med hvilken Terserus och Henrik Falkenberg instämde, skickades bud till detta stånd, från hvilket ett

[1] Försiktigast uttalade sig landtmarskalken, Terserus, och isynnerhet Thegner bredde däremot på vida mer. I intet stånd blef själfva skriften vid detta ärendes föredragning uppläst. Det skedde knappast utan beräkning. Från för- till eftermiddagen hade extrakter nog kunnat uppsättas, om man hade velat. Hos borgarståndet upplästes aktstycket emellertid först d. 11 sept., således sedan saken redan var öfver. Hos prästerna föranledde motsvarande förhållanden en allvarsam tvist, hvarom mera längre fram. Hos adeln förelästes extraktet den 10 sept. f. m., således ändock *före* konferensen med rådet. Se adelsprot. s. 64. Se de olika ståndsprotokollen för 9—13 sept.

[2] Adelsprot. s. 61.

[3] Thegner afgaf till stöd för sitt förslag följande rätt karakteristiska yttrande: »De lära tycka mycket illa vara, om de gås förbi; vi behöfva icke säga bonden mer, än [att] vi vilja förnimma af riksens råd, på hvad medel de hafva begynt detta kriget, och att ständerna icke kunna draga all lasten». Noblare är Falkenbergs motivering: »Bonden är ett stånd i riket och drager största lasten; därföre måste vi konferera med dem». Af samma tankegång uppbäres Terseri yttrande: »det trycker honom mest, visst måste han gå med». Adelsprot. s. 62.

utskott snart också infann sig. Landtmarskalken begärde först att få veta, hur långt bönderna kommit med öfverläggningen om propositionens femte punkt, och sedan därtill svarats, att ännu intet visst slutits, omtalade Duvall utskottets afsikt att gå upp till rådet för att »förnimma af dem, på hvad medel de hafva begynt detta kriget», och då han, efter att ha betonat nödvändigheten af att hålla ihop, framställde frågan: »viljen i dannemän gå med oss upp till riksens råd och höra, hurudana förslag de gifva oss», svarade »bonden»: »Ja, vi vilja gärna gå med».

Landtmarskalken fick därefter, »sedan böndren voro utgångne», i uppdrag att för alla fyra ståndens räkning anhålla om audiens hos riksens råd. Häri måtte emellertid ändring sedermera ha skett, af någon okänd anledning — kanske litade man ej fullt på den konunganämnde landtmarskalken — ty följande dag befinnes ett särskildt utskott sköta om saken och medföra det beskedet, att rådet väntade utskottet samma dag, den 10 sept., kl. 3 e. m.[1]

Konferensen ägde rum på utsatt tid. Landtmarskalken höll en inledande harang med propositionens femte punkt som grundtema, och därefter fick riddarhussekreteraren, den sedermera så ryktbare Lars Wallenstedt, tillåtelse att läsa upp extraktet ur föregående dags utskottsprotokoll[2]. Rikskanslern svarade till en början, att i en sak af så stor vikt behöfde rådet tid att öfverlägga, hvarföre utskottet anmodades att för tillfället taga afträde. Så skedde, och utskottet fick vänta i ett yttre rum »vid pass en timma», innan det blef inkalladt ånyo.

Därinne hos rådsherrarna gingo under tiden harmens och bestörtningens vågor höga, som det denna gång till efterverldens kännedom bevarade rådsprotokollet tillfyllest utvisar[3].

[1] Underrättelsen härom kom på utskottets förmiddagssammanträde, hållet uti »mindre akademien». Det hade inledts med en berättelse af landtmarskalken om, huru han träffat konungen och inför honom ursäktat utskottets ofvan (s. 109) omförmälda begäran till kansliråden, hvarpå konungen »öfvermåttan väl utlåtit sig emot ständerna».

[2] Adelsprot. s. 64 ff.

[3] Med afseende på förra sammandrabbningen den 2 sept. är förhållandet annorlunda. Se s. 106 not 1.

Kanslern inledde debatten med den förklaringen, att hvad som nu timat vore ett exemplum sine exemplo, och detta dels emedan samtliga riksens ständer här förenat sig om att låta fatta sina tankar uti *ett* protokoll, dels på grund af de beskyllningar, som däri riktades mot rådet. Äfven i de lugnaste tider vore ett dylikt uppträdande en stor olycka för fäderneslandet, än mer i dessa stormiga, då fienderna satte icke ringa lit till svenskarnes oenighet. »Kommer detta — fortsatte han — af alla ständerna, så är det ett syndastraff, men om det förorsakas af någons instigation, så gör den samma emot sin ed och emot samvete och försvarar det aldrig för Gud, för världen och för riket, och Gud lärer visst uppenbara, hvem det är».

Äfven drotsen uttalade sig i samma riktning, sägande sig icke heller känna något exempel på ett tillvägagångssätt sådant som ständernas i föreliggande fall[1]. Däremot iakttogo kanslerns gamle motståndare en påfallande tystnad eller fåordighet. Den ende, som försökte ett inkast till ständernas försvar, var Sten Bjelke, som trodde deras mening endast vara »att få någon närmare information om sakerna, men kanslern svarade med skärpa: »Detta kommer icke af någon åstundan att blifva bättre informerad utan af hat och intention de perdre quelqu'un de nous, men jag fruktar, att med en sådan oenighet, afund och onda hjärtelag kastas fäderneslandet öfver ända».

Den tanken framkastades äfven, att ständernas afsikt vore att på detta sätt vinna den tillgång till rådsprotokollen, som förut nekats dem, då de valde vägen genom kansliråden, och De la Gardie förklarade, att därest K. M:s respekt kunde tåla, att de läste protokollen, så hade han för sin del ingenting däremot, då han nästföregående år skriftligen uppsatt sitt sentiment och låtit »förpitschera» det af H. M. drottningen.

[1] Kjellén (s. 122) vill i detta deras uppträdande finna »en formlig interpellation», som »drabbar rådet direkt i dess ministeriella karaktär». Det är otvifvelaktigt att se saken från alltför modern ståndpunkt. Den form, som användes, var ingen annan än den vanliga konferensens, som oupphörligt förekom och osökt härflöt ur den gamla uppfattningen om rådet som ett stånd i riket och om det nära sambandet mellan det och öfriga ständer, speciellt adeln. Det nya och uppseendeväckande ligger dels däri, att den spelar af mot ett skriftligt underlag, uppsatt af alla fyra stånden, dels i innehållets bittra beskaffenhet.

Härom blef emellertid denna gång ingenting beslutet, utan i stället resolverades enhälligt i öfverensstämmelse med ett af kanslern ursprungligen framställdt förslag, att rådet först skulle begära att på grund af sakens vikt och för bättre minnes skull få behålla det upplästa protokollsextraktet. Sedan man väl fått det i handom, skulle det svaras, att rådet för närvarande icke kunde inlåta sig i någon konferens med ständerna öfver denna fråga utan måste uppskjuta därmed, tills det fått sin plikt likmätigt referera det, som tilldragit sig för K. M.

I öfverensstämmelse härmed förfors ock[1]; utskottet inkallades, landtmarskalken fick aflämna extraktet till rikskanslern, och denne svarade på det öfverenskomna sättet. Det gör ett egendomligt intryck att läsa hur landtmarskalken vid afskedet frambar ständernas tack »för det gunstige tillträdet, de hos riksens råd hade njutit». Det klingar nästan som ironi, men var i själfva verket intet annat än den vanliga höflighetsfras, som vid dylika tillfällen måste egnas det ännu så lysande rådet. Duvall fann säkerligen så mycket mindre anledning att utelämna den, som han nog kunde märka, att det steg, som ständerna nu tagit, vida mer retat än skrämt den höga församlingen.

På olika håll satte rådet nu krafter i rörelse för att tillbakaslå det närgångna angreppet. I första hand söktes konungen, till hvilken riksens råd gingo in en kort stund efter konferensens slut[2]. Verkningarna af detta besök kunde man se i de allvarliga tillsägelser, de olika stånden nu erhöllo från konungen att skynda på med svaret på propositionen. Landtmarskalken har sålunda följande dag att berätta för sitt stånd, hurusom konungen frågat honom, om svaret vore färdigt, och då Duvall erinrade om, att stånden ännu ej fått svar från riksens råd på sitt senaste anbringande, genmälde konungen, att tiden därigenom droges långt ut. Till prästerna sändes Olivecrantz med bud, »att K. M. ofördröjligen vill hafva svar på propositionen och allra sist till måndagen (d. v. s. den 13 sept.),

[1] Så enligt rådsprotokollet. Af adelsprotokollets mera sammandragna redogörelse framgår icke, att extraktet lämnades förrän det egentliga beskedet erhållits.

[2] Rådsprot. den 10 sept. e. m.

då K. M. åter vill vara tillbaka från Stockholm»[1]. Liknande besked erhöllo ock borgarne, ehuru den i den där föredragande præses', Thegners, framställning fick en betydligt mildare form, sannolikt afpassad vida mer efter hvad den oppositionelle borgmästaren fann lämpligt meddela sina ståndsbröder än efter en korrekt redogörelses kraf.

Hvad konungen framför allt hade för ögonen, var att så fort som möjligt få de medel och manskap beviljade, som han behöfde för krigets energiska förande. Tiden var dyrbar, framför allt med hänsyn till nödvändigheten att få flottan snarast görligt färdigrustad, hvarpå utsikten att kunna bispringa de hotade tyska provinserna och eventuellt rikta ett slag mot Danmark berodde. Orubbligt fasthåller han midt i ståndssplitet denna synpunkt, opartiskt riktar han till såväl råd som representation sina maningar att i första hand tänka på rikets trängande behof.

I full öfverensstämmelse härmed finner man ock vid nästa rådssammanträde den 11 sept. kanslern börja behandlingen af den brännande frågan för dagen med det tillkännagifvandet, att konungen begärt, att rådet ville tala med ständerna i medelfrågan. De la Gardie sökte emellertid genast komma förbi den ömma punkt, till hvilken utskottet syftat nämligen regeringens misshushållning, genom att framhålla, hur svårt det är för riksens råd att »råda ständerna till någonting, så länge de äro hos dem suspecte», men Klas Rålamb är genast färdig med den spetsiga repliken: »Som konduiten är till, så kan ock utslaget bli uti detta väsendet. Riksens råd äro medlare mellan H. M. och ständerna, och eftersom rådet i denna skriften är angripet, så låt oss taga skulden uppå oss och icke inveckla H. M. däruti.»

Med den andel, som Rålamb sedermera skulle visa sig hafva i den mot den De la Gardieska regimen riktade rörelsen bland ständerna, var det lätt förklarligt, att han, öfvertygad som han var om sin egen skuldlöshet i de anmärkta afseendena[2], skulle yttra sig så, och lika naturligt var, att den franska alli-

---

[1] Prästeståndets prot. den 11 sept.
[2] Jfr ofvan s. 80.

ansens gamle motståndare Johan Gyllenstierna skulle sluta sig till samma åsikt. Men att De la Gardie, som mer än väl märkte, hur anfallet riktade sin spets just mot honom och hans politiska system[1], genast instämde i det Rålambska förslaget, förtjänar sitt särskilda erkännande.

Det skedde dock icke utan åtskilligt tal fram och tillbaka, om hur orättvist klandret var. Han ansåg sålunda vara bäst att genom ytterligare information visa ständerna, att man gjort allt hvad i människomakt stått och föreslog, att man skulle taga fram den skrift, som ständerna lade in på senaste riksdagen. »Om vi den efterföljt hafva, så hafva ständerna intet att säga»[2]. Meningen är tydlig, och det gör ett eget intryck att se den envishet, hvarmed De la Gardie fasthåller försöken att öfvertyga sig själf och andra om, att hans utrikespolitik stod i samklang med ständernas uttalade önskningar om fredens bevarande. Af enahanda optimism präglas hans vid samma tillfälle fällda yttrande, att »om medlens och H. M:s inkomsters administration kunde ständerna bäst blifva underrättade af bägge härvarande landshöfdingarne [Henrik] Falkenberg och [Jakob] Fleming, som bägge hafva varit kammarråd». Den senaste anmärkningen hade sin fulla riktighet, ehuru, som adelns protokoll kunna intyga, i en mening rakt motsatt den af De la Gardie åsyftade. Just därföre, att dessa båda herrar bättre än de flesta lärt känna statsfinansernas usla tillstånd, arbetade de i den riktning, hvaröfver den forne regeringsherren beklagade sig.

Till sist yttrade kanslern med tydlig hänsyftning på det hugg, som i protokollsextraktet af den 9 sept. riktats mot medlens förvaltning under de fjorton fredsåren, att han skulle önskat »att ständerna hade talat på sista riksdagen. Men protokollen och acta ligga ännu där». Detta sista påstående skulle snart visa sig icke hålla streck, och något allvarligt försök i den först antydda riktningen har De la Gardie icke gjort[3]. Yttrandets förnämsta betydelse ligger däri, att det innesluter kanslerns eget

[1] Jfr ofvan s. 114.

[2] Härmed åsyftas sekreta utskottets betänkande af den 4 dec. 1672, hvarom se ofvan s. 24 ff.

[3] Jfr ofvan s. 47.

erkännande af, att någon decharge för ständernas del icke kan anses hafva blifvit gifven på 1672 års riksdag[1].

Öfverläggningens resultat blef, att rådet skulle taga saken på sig och icke inveckla K. M. i »detta väsendet»[2]. Denna rådets mening skulle delgifvas K. M. med därtill fogad anhållan om »respit och rådrum att laga så, att det icke allenast blir ett godt förtroende emellan H. M. och ständerna, utan ock att ständerna fatta en god opinion om rådet», hvarefter tillades att »när riksens råd hafva gjort sig informerade utur akterna, vilja de ock gifva ständerna den information, som de ännu kunna behöfva»[3].

Om sålunda rådet i öfverensstämmelse med konungens önskan nu förklarade sig villigt att jämka på sin förra ståndpunkt, så vidhöllo däremot åtminstone tvenne stånd orubbligt sin. Såväl hos adel som hos borgare föranledde de kungliga uppmaningarna intet annat än ett förnyande af de gamla besluten[4].

Hos prästerna höll däremot saken på att taga en annan vändning. Den i detta stånd högt ansedde, gudfruktige gamle grefve Per Brahe hade här gjort sitt inflytande gällande. Till tvenne ståndets medlemmar, som den 11 sept. å dess vägnar i en riksdagsfråga uppvaktade honom, yttrade han sitt lifliga ogillande af det, som skett föregående dag. Han beklagade, att prästerna låtit sig af ridderskapet förleda till att på detta sätt angripa riksens råd, som däröfver blifvit högst bestörta, och befarade, att oenighet därigenom skulle uppväxa ständerna emellan. Denna skrift hade ock »tryckt tårar utaf ögonen» på Brahe, som »varit med tillförene på fyrtio riksdagar och med upplyfta händer åt himmelen betygade sig aldrig vetat sådant

[1] Jfr ock den utredning af denna fråga, som lämnats ofvan s. 55.

[2] Kanslern sammanfattar denna mening så: »Jag är ense med hr Klas Rålamb, att det säkraste är för oss, för H. M. själf och för ständerna att låta H. M. vara utur detta väsendet och icke inveckla H. M. däruti». Och Johan Gyllenstierna tillade: »De nämna icke heller H. M. uti deras skrift».

[3] Denna slutliga formulering gafs af dåvarande riksmarskalken grefve Johan Gabriel Stenbock.

[4] Se adelsprot. för den 11 sept., s. 66; borgarståndets protokoll för den 11 sept.

förelupet vara såsom nu skedt är»[1]. Till allt detta fogade han den förklaringen »att på detta ärendet, som fordrat ett synnerligt betänkande, kan intet svar gifvas, hvarken i dag eller öfvermorgon»[2].

Dessa uttalanden från den i så många värf pröfvade riksdrotsen gjorde synbarligen intryck[3], ty på nästa sammanträde

---

[1] Prästeståndets prot. den 11 sept. f. m.

[2] Morgondagen var söndag.

[3] Bland handlingar hörande till det gamla prästeståndets arkiv (rubrik: diverse handlingar 1270—1693, litt. K. n:o 1) finnas tvenne handlingar, som Per Brahe låtit tillställa prästeståndet. De äro båda odaterade och utan underskrift, men äro skrifna med samma stil, och den ena är försedd med Per Brahes egenhändiga tillägg i marginalen. Båda äro tryckta hos Loenbom, handl. V, 116 ff. När dessa aktstycken öfverlämnades kan icke med bestämdhet sägas; en möjlighet är, att det skedde nu i samband med den riksdrotsens hänvändning till ståndet, som är konstaterad, en annan, att det skedde längre fram, när förbittringen mot kanslern stod på sin höjdpunkt. Vissa uttryck (»annans ofärd») kunna tyda därpå, men behöfva dock icke göra det. Det ena kallas »underrättelse om dessa tiders besvärliga tillstånd, och af hvad tillfälle sådant händt är», innesluter således en mera allmänt hållen exposé af ställningen; det andra skildrar förnämligast drotsens egen personliga ställning till frågorna. Hufvudinnehållet är, att orsaken till kriget med Brandenburg är den, att K. M. själf såsom fullmyndig regent mot riksens råds råde fattat beslutet därom. Och detta på goda skäl, dels på grund af alliansen med Frankrike, dels emedan kurfursten därtill gifvit fullgiltig anledning genom sin trolösa politik. Dessa påståenden stödjas med en jämförelsevis rätt utförlig framställning af det utrikespolitiska sakläget, gjord i De la Gardies anda. Med uppenbar tanke på den franska alliansen och dess offensiva förpliktelser erinras om, hur det skulle gått, om Sverige suttit stilla, hur illvilliga grannar och främst Danmark säkerligen då hade sammansatt sig emot Sverige (jfr ofvan s. 14). Det hade visserligen icke lyckats så, som man hoppats, men konungen hade i sin försäkran utlofvat att icke illa uttyda, om det icke ginge så, som man det redligen menat. Vore däremot partiskhet begången, borde det lända till ansvar. Därjämte erinras om de stora förtjänster, regeringen inlade genom att efter konung Karl Gustafs död förvärfva riket en så hederlig fred med dess många fiender. (Erinringen härom är af Per Brahe egenhändigt tillfogad; förtjänsten var ju ock i främsta rummet hans.) Den yttersta grunden till den olycka, som nu drabbat fäderneslandet, finner han i »de grofva synder, som gå hos oss i svang», och hvilka han beskrifver som otacksamhet mot Gud, högfärd och framför allt den afundsjuka, som låter en känna förtrytelse öfver, att den ene har ett större stycke bröd än den andre; *»när en i större gunst hos sin öfverhet, afundas och beflitas* [de andra] *att kasta den öfver ända»* (understruket i handlingen). »Hvil-

den 13 sept. föllo skarpa ord från flera af ståndets mest betrodda ledamöter mot dem, som inledt detsamma i ett dylikt företag. Kyrkoherden i Jönköping Mellinus, — en af de två, som varit uppe hos drotsen —, gick härvid i spetsen och uttryckte sitt missnöje öfver, att man i alla ständernas namn inlämnat till riksens råd en skrift, som prästerskapet hvarken hört eller sett, än mindre samtliga därtill samtyckt. Detta hade nu af riksens råd så upptagits, som om hela ståndet varit med därom, »hvaraf lika visst en stor del intet veta». Förgäfves invände Terserus: »I hafven likväl samtyckt till självfa ärendet». Biskopen i Växjö Scarinius svarade: »jag var icke tillstädes, då detta utskott afgick», och superintendenten i Kalmar Henning Skytte gjorde det ampra tillägget: »hic me excipio». Först två dagar efteråt, sedan bladet ånyo vändt sig, trodde Terserus sig om att taga revanche för denna skarpa gensaga[1]. Propositionens femte punkt blef ock nu (den 13 sept.) upptagen till förnyad behandling utan afvaktan på rådets svar.

Det var, som synes, en ny stämning, som tog sig uttryck i ståndet, och den var desto farligare för oppositionens planer, som prästerne af gammalt stodo bönderna nära och lätt kunde draga dem med sig. I rådssammanträdet den 13 sept. visste ock kanslern att berätta, hurusom han »förnummit af cordate män», att ständerna med den ifrågavarande skriften, hvarken velat »beskylla eller förtreta riksens råd», och drotsen hade fått sig bekant, att »detta komme icke af ridderskapet utan af borgarne», och att »den skriften, som borgerskapet har projekterat», vore »mycket hårdare än den, som ständerna inlefvererat». Härtill genmälde emellertid Johan Gyllenstierna, att »ridderskapet

ken ärlig människa ifrån den högste till den nederste förtalas nu icke? Ja, man gläder sig öfver en annans ofärd.» För allt detta straffar nu Gud, och Brahe slutar med en allvarlig maning att kasta bort dessa synder och att göra bättring »så få vi med Jesu hjälp den förra nåd och Guds välgärning igen». Man ser det redliga uppsåtet, den skarpa blicken för motståndarnes fel men ock den högaristokratiska stormannens oförmåga att uppfatta hvad, som var berättigadt i den rörelse, mot hvilken han vände sig. Å andra sidan är det lätt att förstå, att inlägget skulle vara ägnadt att göra intryck särskildt i prästeståndet.

[1] Bexell II, 92.

lade först in och det nästan med flera expressioner än de, som uti denna skriften stå». Hvad som åsyftas, är naturligtvis andra klassens till rådet den 4 sept, öfverlämnade votum. Anmärkningen är emellertid ogrundad, ty båda aktstyckena äro, som ofvan antydts[1], hållna i samma ton, och i hvarje fall bevisar jämförelsen intet om hvad borgerskapets utkast, rörande hvilket f. ö. intet är till eftervärlden bevaradt, kunde innehålla. Drotsens utsago bestyrkes af detta ståndets hållning hela riksdagen igenom[2], och Johan Gyllenstiernas inlägg ser onekligen ut som ett försök att blanda bort korten.

Allt gaf vid handen, att man kommit till en afgörande vändpunkt i striden. Nu gällde det, hvilkendera af de två strömningar, som vid riksdagen brottats med hvarandra, skulle afgå med segern. Då var det, som De la Gardies motståndare läto den sista minan springa. Hos ridderskapet och adeln framdrogs den 13 sept. f. m. en anonym biljett af hufvudsakligt innehåll, att en stor man skulle till två riksråd ha yttrat, att det ej blefve godt, förrän den bussen, nämligen konungen, komme ur landet, och följande dags morgon hittades i prästeståndet en sedel af enahanda syftning. Man ser, hos hvilka stånd en de oppositionella krafternas förstärkning ansågs nödig. Hos det pålitliga borgarståndet hittas ingen sedel. Dagen därpå (den 15 sept.) gingo riksråden Knut Kurk och Klas Rålamb upp till konungen och berättade, att det var kanslern, som till dem yttrat de ord, hvilka funnos omnämnda i de båda sedlarna.

Om beskyllningens grundlöshet behöfver här icke närmare ordas[3]. I ögonen fallande är ock hela historiens karaktär af en intrig, åsyftande att störta De la Gardie och det högadliga styrelsesystem, han representerade. Man må tänka hvad som helst om det berättigade i en dylik sträfvan, man må klandra, hur

---

[1] Se s. 111.

[2] Jfr förf:s afhandling i högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie, ss. 22 och passim.

[3] För detaljerna af denna affär hänvisas till förf:s specialundersökning af af densamma i festskrift, tillägnad C. G. Malmström 2/11 1897. Där återfinnes motiveringen till det generella omdömet i texten. Inom denna afhandling tages hänsyn till denna fråga endast, för såvidt den inverkar på förmyndarräfstens utveckling öfverhufvud.

strängt man vill det förkastliga i de medel, som nu tillgrepos, ett faktum är i hvarje fall, att denna uppseendeväckande tilldragelse gaf oppositionen ny vind i seglen, befäste dess makt i stånden och lät det nya anfall, som nu företogs, krönas med framgång.

Nu råder ej längre någon tvekan om, att man måste fasthålla sin gamla ståndpunkt gentemot rådet, prästeståndet tager ad notam Olivecrantz'[1] råd, att, då K. M. så hastar med svaret, och då det ej kan gifvas, förrän rådets förklaring inkommit, sända deputerade af hvart stånd till riksens råd för att »mana på dem», och i sammanhang härmed afgår ock prästernas bud och förfrågan till adeln[2].

Där hade emellertid äfven borgarna hört sig för i samma syfte. Båda ståndens utskottskontingenter sammanträdde till frågans dryftning, och landtmarskalken omtalade då, att Olivecrantz infunnit sig hos adeln och uppgifvit, att riksens råd voro färdiga med svaret[3]. Duvall gjorde visserligen det oaktadt ett svagt försök att nu få propositionens femte punkt upp till behandling, men Thegner ville alls icke veta däraf, och utan vidare meningsskiljaktighet beslöts, att, med åberopande af K. M:s genom Olivecrantz uttalade önskan om snart svar på propositionen, hos rådet anhålla om upplysning, när dess svar på ständernas skrift vore att afhämta. Ett utskott, bestående af riddarhussekreteraren och deputerade från de tre[4] öfriga stånden afsändes, till fullgörande af detta uppdrag.

Utskottet erhöll det beskedet, att riksens råd hölle på med saken, men då denna var af stor vikt, torde ständerna icke taga illa upp, om med svaret något dröjdes. Deras Excellentier

[1] Hans officella uppdrag var det vanliga, att å konungens vägnar anhålla om snart svar å propositioner.

[2] Prästeståndets protokoll den 15 sept.

[3] Detta var helt enkelt osanning, som rådsprotokollet tillfyllest utvisar, trots att Olivecrantz åberopade konungen som hemul. Sammanställer man hans uppträdande denna dag i de båda högsta stånden med de påstötningar, som Hoghusen och Örnstedt förut gjort (se s. 109), blir det tydligt, att De la Gardie hade inom sitt eget embetsverk fiender, som arbetade riksdagsoppositionen i händerna.

[4] Så enligt rådsprot; enligt adelsprot. (s. 74) voro bönderna ej med.

hoppades dock, att ständerna under tiden icke skulle låta »hufvudverket stanna»[1].

Med anledning af detta svar och konungens förnyade påminnelser sammanträdde sekreta utskottet till öfverläggning. Landtmarskalken berättade, att konungen, oberoende af rådets dröjsmål, yrkade på svar, förklarande, att hvad han mest sökte, vore tiden. Ville ständerna icke svara, skulle han ändock resa sin väg, ty han kunde icke dröja längre. Men Terserus och framför allt Thegner stodo icke att rygga. De fasthöllo envist sin en gång utstakade operationsplan, och man höll just på med ett af Thegner väckt förslag, att ständerna skulle hos K. M. göra formlig undskyllan, med hänvisning på rådet, då underrättelse kom, att detta vore färdigt med sitt svar och väntade utskottet samma dag kl. 4 e. m.

Rådets förmiddagssammanträde bar icke prägeln af någon synnerlig brådska eller oro. De höge herrarne sysselsatte sig icke endast med ständernas skrift. De läto ock sig föredragas en resolution om »de röda talarer, som H. M. förordnat hafver, att deras Excellentier bruka skola vid allehanda publika akter», och »denna resolution approberades». Kontrasten mellan stundens vikt och detta öfverläggningsämnes art behöfver ingen kommentar. Friden var ock så till vida ännu obruten, som sedelaffärens rollbesättning ännu icke blifvit afslöjad. Först den 18 sept. kom Kurks och Rålambs angifvelse till rådets kännedom[2]. Hvad det nu i denna fråga visste, var endast, att sedlarne blifvit funna och till K. M. öfverlämnade, och dessa betraktade det som paskill[3]. Det stannade dock icke vid den påminnelse, som ständerna gifvit. Medan rådet lät handlingar, vota och protokoll sig föreläsas, steg kanslern upp och gick till konungen, hvarifrån han emellertid snart kom tillbaka med underrättelse, att »H. M. har begärt, det riksens råd ville snart låta följa något svar på ständernas skrift, emedan de hade låtit

[1] Så enligt rådsprotokollet, med hvilket referaten i präste- och borgarståndsprotokollen öfverensstämma. Adelsprotokollets referat är vida kortare och hållet i en delvis något afvikande ton.

[2] Se Varenius, Högförräderimålet etc., s. 14.

[3] Ibidem, s. 10.

sig förljuda, att de förr icke kunde svara på propositionen, än deras Excellentier uppå deras skrift hade svarat. Detta synes ha verkat, ty sammanträdet afslutades med den resolutionen, att ständerna skulle anmodas komma upp kl. 4 e. m.

Innan rådsherrarne skildes åt, hade de äfven dryftat möjligheten af att självmant råda K. M. till att låta rannsaka om medelförvaltningen, och det såg vid detta tillfälle ut, som om denna tanke skulle vinna anklang hos dem[1]. Däraf blef dock denna gång intet. Det var först längre fram, under förnyad våldsam påtryckning från ständernas sida och efter en hård strid inom rådet själft, som detta bekvämade sig till en dylik anhållan.

Sedan rådet ånyo sammanträdt efter middagen, antog det enhälligt efter en stunds öfverläggning det förslag till svar, som kanslern under pågående session nedskref[2]. Det är helt kort och grupperar innehållet i ständernas skrift under tre hufvudpunkter. Den första rör frågan, af hvad orsak riket, tvärt emot de på senaste riksdagen lämnade försäkringarna, nu utan föregående kommunikation med ständerna inledts i krig. Härtill svarar rådet med att helt enkelt betona sin rakt motsatta uppfattning. Det uppmanar ständerna att komma ihåg just hvad som på förra riksdagen blef dem genom deras utskott meddeladt och genom detsamma af dem gilladt. För hvad som sedan skett, hade utförlig redogörelse lämnats innevarande riksdags sekreta utskott, och torde ständerna således därigenom hafva kunnat förmärka, såväl regeringens sträfvan att bevara freden, som ock, »att allt, hvad sedan sista riksdagen passerat, allenast är en efterföljd af [den] förra med riksens ständer plägade kommunikation». Intet har således skedt ständerna ovetande, och att sammankalla dem »i en sådan hastig occurrence», (som före-

[1] »Deras Excellenser tycka, att de självfva hafva orsak att råda H. M. till att låta rannsaka om medlens administration.» Rådsprotokoll den 15 sept., f. m.

[2] När det kom till stycket, gick det således ganska fort. Det omtalas visserligen, att ett projekt, till svar på de två första punkterna i ständernas skrift, fanns uppsatt från föregående sammanträde, men det framgår ej af rådsprotokollet, att det blifvit begagnadt.

låg, när beslutet om infallet i Brandenburg måste fattas), var ogörligt.

Den andra punkten afser det »fundament» af medel, som rådet ansett sig hafva att tillgå, när det rådde till »rupturen» med Brandenburg. Rådets svar på denna fråga är fullkomligt likartadt med det, som gafs på den förra, endast mera allmänt hållet. Det hänvisar till samma skäl, som där anförts, och försäkrar, att riksens råd gått till väga med all möjlig försigtighet, som ock »riksens protokoll, senatus consulta och andra acta publica kunna bevittna».

Den tredje punkten innefattar anmärkningen om, att under de fjorton fredsåren åtskilligt borde vara samladt, »som nu kunde tjäna verket till sublevation och hjälp». Härtill genmäles, att riksens råd[1] vid K. M:s regeringstillträde till honom öfverlämnat »en fullkomlig relation i en bok» »med fullkomlig berättelse så om medlens disposition i alla år, som om allt annat, som regementsväsendet concernerar, hvilken boks bilagor såsom ock räkningarna i kammaren utvisa måste, huruvida möjligt varit något årligen att bespara».

Förklaringen afslutas med ett betonande af rådsherrarnes önskan, att riksens ständer ville bevara sin goda tanke om dem, och sin öfvertygelse, »att de (d. v. s. rådsherrarne) efter eds och trohets plikt deras yttersta åhåga till riksens tjänst och det allmännas bästa, hvarutinnan ständernas yttersta välfärd endast beror, gärna så härefter som härtill använda»[2].

Detta svar blef på utsatt tid samtliga ständernas utskott meddeladt[3]. Dess haltlöshet är i ögonen fallande. Det var *icke sant*, att 1672 års ständer godkänt den franska alliansen, hvars värde de tvärtom lämnat därhän[4], och än mindre hade de gillat en politik med sådana offensiva förpliktelser, som de, hvilka De la Gardie åsamkat riket, och som nu, gifvande alla

---

[1] Observera uttrycket »riksens råd». Det står ej »riksens regering» eller något dylikt. Det märks, att det är De la Gardie, som för pennan. Se ofvan s. 41 ff.

[2] Extraktet är tryckt dels hos Loenbom, hist. märkv. IV, 47 ff., dels i 1675 års adelsprot., bil., s. 175 ff.

[3] Se rådsprotokollet för denna dag.

[4] Se ofvan, s. 24. ff.

hans fredsförsäkringar dementi, bragt detsamma uti krig. Då den första premissen sålunda var falsk, förlorar ock hela den öfriga beviskedjan sitt fäste. Det enda, som var sant, af hvad däri berördes, var, att inga besparingar blifvit gjorda, hvilka nu kunde disponeras. Men i denna omständighet, som just utgjorde förmyndarstyrelsens stora fel och grundväsentliga svaghet, låg icke något *försvarsmedel* förborgadt, som rådet ock snart skulle få erfara.

Å andra sidan är det mer än väl möjligt, ja, sannolikt, att De la Gardie icke insåg det försåtliga i sin framställning; att han lyckats öfvertyga sig själf om, att hans politik verkligen var fredens; och att han, utgången till trots, fortfarande bibehöll denna sin öfvertygelse, benägen, som han alltid var, att kasta skulden för olyckorna på illviljan och ödet, och utan förmåga att inse det skefva och haltande i sitt eget uppträdande [1]. Men på samma gång måste ock medgifvas, att när regeringen en gång stält sig på den ståndpunkt, som i denna fråga häfdades inför 1672 års ständer, och som bestämt den följande utvecklingen, hade rådsherrarne knappast något annat val än att konsekvent vidhålla den. De märkte ju mer än väl, att det myckna talet om information var endast en form för angreppet, och att hvad ständerna ville, var icke att vinna rättelse i ett begånget misstag, utan i stället att komma rådsherrarne in på lifvet. Hellre än att underkasta sig en till intet tjänande förödmjukelse, urgerade de då ända in i det sista försvarligheten af hvad de gjort och renheten i sitt uppsåt. Hvad som däremot under inga omständigheter kan försvaras, var försöket att i ständernas svar på 1672 års riksdag finna ett *stöd* för regeringens eget utrikespolitiska system. På detta missgrepp skulle ock snart bakslaget följa.

De la Gardies motståndare i rådet hade naturligtvis ingenting emot denna det sega, men passiva motståndets taktik, som gjorde sammanstötningen oundviklig och lät rörelsen gå den väg, de själfva önskade. På så vis förklarar sig lätt den enhällighet, med hvilken kanslerns förslag till svar antogs.

* * *

[1] Se ofvan, s. 14 ff.

Nu var den af ständerna utslungade handsken ändtligen upptagen och — kastad tillbaka[1]. Dessa hade i själfva verket ingenting annat fått veta än sin egen medansvarighet i det olyckliga sakläge, hvaröfver de klagat. Voro de missnöjda förut, icke blef stämningen förbättrad härigenom. I sekreta utskottet, som sammanträdde den 16 sept., f. m.[2], tog harmen sig mycket starka uttryck. Den allmänna meningen var, att rådet ville vältra skulden öfver på ständerna, och att inga upplysningar lämnats[3]. »Vi äro lika kloka ännu», utbrast Thegner och fogade därtill den ironiska anmärkningen: »hafva riksens ständer beviljat kriget, så måste riksens ständer ock draga lasten». Henrik Falkenberg kan, i skenbar opposition härtill, icke uti riksdagsbeslutet finna, att ständerna hafva beviljat kriget. Jakob Fleming säger detsamma om 1672 års sekreta utskott, hvaraf han var ledamot, och Terserus ser uti rådets ord om, att hvad som sedan sista riksdagen passerat, är en efterföljd af förra med riksens ständer plägade kommunikation, rent af en beskyllning emot dem. Landtmarskalken söker förgäfves lugna de uppretade med en erinran om, att kriget vore H. M. aftvunget. Melker Falkenberg svarar genast? »Alla defensivkrig äro tillåtliga; kunde vårt krig bevisas vara sådant, vore en sak».

Men en väsentlig fördel hade utskottet vunnit genom rådets frampressade förklaring, nämligen en ny angreppspunkt, hvaraf det icke heller dröjde att begagna sig. Då rådet i sitt svar på den tredje punkten åberopat sig på konungens aflagda redovisning, föll det sig helt naturligt för Terserus att väcka förslag om, att ständerna skulle hos K. M. anhålla om att få

[1] Jmfr Carlson II, 451; Fryxell, berätt. XVI, 236. Skälen för min afvikande framställning torde vara tillräckligt klart angifna i texten.

[2] Af prästeståndets protokoll för denna dag framgår, att dess utskottskontingent för tillfället blifvit förstärkt, så att den bestod af »alla, som vid bordet sutto, episkopi, superintendenter och professorer samt en präst af hvart stift. Terserus har antagligen, varnad af det efterspel, den förra skriften drog med sig (se ofvan, s. 120), denna gång velat iakttaga större försiktighet.

[3] Så t. ex. H. Falkenberg: »Det tyckes, som samma extrakt vill devolvera skulden på riksens ständers samtycke, såväl begynnelsen som utgången. Men intet fullkomligt svar få vi på det, som vi uti vårt extrakt begära.» Adelsprot., s. 79.

kommunikation af denna »bok». Landtmarskalken söker bagatellisera det farliga uppslaget. »Det är allenast en relation om riksens styrelse och kan föga komma till detta», men Henrik Falkenberg, som väl visste, hvar skon klämde, tager fasta därpå, erinrande om, att hufvudsyftet f. n. vore att få reda på det, som verkligen behöfves, »och eftersom uti samma bok skall vara fullkomlig berättelse om medlens disposition, så tjänar oss att se samma bok». Thegner och Therserus instämma genast, och landtmarskalken går nu å den adliga utskottskontingentens vägnar äfven med därpå, samtidigt dock påpekande, att »tiden dröjer för länge, och konungen vill fort».

På det örat vill dock ingen höra. Den ständigt stridsfärdige Thegner yrkade, att man skulle sätta upp ytterligare en skrift i den gamla syftningen, och Henrik Falkenberg fann detta behöfligt äfven därför, att man ej kunde »låta skulden sitta på ständerna», hvarjämte Terserus anmärkte, att man måste vända sig till konungen, »ty gå vi till riksens råd igen, så går det långsamt». Landtmarskalken fortsatte dock ännu med sitt motstånd och invände, att konungen gifvit den afgångna styrelsen sitt »kvittobref och är väl nöjd med den relation, de hafva gjort. Huru skulle vi nu kunna inkvirera däruti.» Härtill genmälde Thegner: »H. M. lärer icke vidare hafva kvitterat, än det kan vid öfverseendet finnas rätt, ty icke lärer H. M. hafva gifvit sig tid att se den boken igenom.» Henrik Falkenberg instämde, fastän i en något försiktigare form[1], tilläggande, att om H. M. icke skulle hinna att öfverse boken, »så kunde H. M. förordna några vissa personer därtill».

I dessa yttranden se vi fröet till de följande efterräkningarne spira upp. Det ena ordet tager det andra, skenbart ser det hela ut som ett de tillfälliga impulsernas spel, men det säkra grepp, som ledarne visa sig hafva på sakens kärna, visar, att frågan var väl förberedd och hvarje steg, som togs, noga öfverlagdt. Ännu var det ej utsagdt, att de »vissa personer», hvilkas förordnande ifrågasattes, skulle tagas ibland ständerna,

[1] Hans yttrande lyder: »Vi kunna icke veta, om H. M. hafver gifvit sig tid att se öfver samma bok.» Meningen är nog att indirekt antyda, att han *icke* gjort det, ty annars skulle Falkenberg icke fortsatt så, som han gör.

men följande dag är äfven den tanken utsagd och härmed ett uppslag gifvet af genomgripande betydelse.

För denna dag beslöts emellertid endast att bland hvart och ett af de fyra stånden utse två personer, som skulle gemensamt uppsätta ett förslag till en skrifvelse af förut omhandladt innehåll[1], ständ till K. M.

Samma dag, sedan utskottet slutat sin öfverläggning, upptog adeln propositionens femte punkt till behandling och kom i afseende på »medlen», d. v. s. bevillningarna[2], redan nu till det resultat, som blef det slutliga. Man hade fått det svar från rådet, som man åsyftat. Denna gång underkastade adeln sig emellertid högst betydande uppoffringar, och då dess beslut följande dags förmiddag i en konferens meddelades rådet, gaf detta i ampla ordalag sin tillfredsställelse tillkänna[3].

Den öfverensstämmelse, som således i detta stycke nåtts mellan rikets första stånd och rådet, hejdade dock ingalunda attacken mot det senare. Samma dag, den 17 sept. på e. m., framlades inför sekreta utskottet den skrift, hvilken blifvit uppsatt för att, som det hette, »exculpera riksens ständer för de tillmälen, som dem påbördades uti det protokollsextraktet, som riksens råd hade dem öfvergifvit[4]». Landtmarskalken gjorde härvid ännu ett försök att bispringa rådet under formen af att yrka en mildring af vissa uttryck. Det var dock icke en blott redaktionsfråga, utan en realitet af största vikt, som han

[1] Adelns representanter voro Jakob Fleming och Nils Gripenhjelm, den senare insatt i stället för Henrik Falkenberg, som undanbad sig. Af prästerna utsågos biskopen i Skara, Bengt Baaz, och professor Erik Benzelius i Upsala, af borgarne rådhussekreteraren i Stockholm, Caméen, d:o i Nyköping, Hulthéen och borgmästaren i Malmö, Törnskär (således icke 2, utan 3 ledamöter) af bönderna Olof Ersson i Siende och Nils Larsson i Glanshammar. Adelsprot. s. 81 ff.

[2] Om »manskapet», d. v. s. utskrifningen, beslutes denna gång icke.

[3] »Deras Excellentzer lofvade, att såsom ridderskapet och adeln hade i detta stycke gripit sig mycket när an, och förstått [sig] till en helt ovanlig kontribution, att de ville ock sådant med beröm låta H. K. M. veta.»

[4] Adelsprot., s. 86. Öfverdriften i ett dylikt sätt att se saken behöfver knappast påpekas. Rådet har endast velat betona ständernas medansvarighet, men då äfven detta var obefogadt, blef det lätt för oppositionsledarne att vränga det på sätt, som skedde, för att gifva rörelsen än bättre fart.

vidrörde, då han mot orden »önskade vi[1], att E. K. M. allernådigst täcktes några vissa personer af ständerna härtill deputera», riktade den anmärkningen, att ingen torde finnas, »som sig skulle understå sådan inkvisition att antaga». Thegner svarade: »Den, som konungen varder därtill förordnandes, lärer ock understå sig det att göra. Borgerskapet hafver däruti intet att förändra; tycka skriften vara väl och som sig bör sammansatt». Och orden kommo in. Den enda ändring[2], som vidtogs, var att i uttrycket »uppspunne krigen» »uppspunne» ersattes med »uppsprungne»[3]. Sedan suppliken slutbehandlats, beslöts, att den skulle följande dag genom alla ständernas utskott uppbäras till K. M., med underdånig begäran, att den måtte blifva inför honom i utskottets närvaro högt uppläst och sedan lagd ad acta[4]. Därjämte uppdrogs åt landtmarskalken att hos konungen anhålla om audiensen. Vid utskottets öfverläggningar dessa båda dagar (den 16 o. 17 sept.), om hvad som borde göras med anledning af rådets svar, voro äfven representanter för bondeståndet närvarande[5], ehuru utan att protokollet förvarar något spår till deras deltagande i diskussionen. Samma skäl för deras närvaro gällde naturligtvis nu som den 10 september[6].

I den nu beslutna skriften[7] söka ständerna först inledningsvis förklara, hvarför de ännu icke kunnat inkomma med svar på propositionen. Det hade berott på behofvet af förhandling med rådet, och bedja de, att skulden icke må kastas på dem, liksom de ock hoppas, att konungen icke skulle taga illa upp,

---

[1] Så i själfva handlingen. I protokollet står »önskandes vi». Se Adelsprot. ss. 86, 179.

[2] Så enligt utskottets i följd med adelns uppsatta protokoll (s. 87), som intet har att förmäla rörande den omredigering, som Carlson (II, 151) efter Schönberg (II. 278) uppgifver hafva egt rum. Schönberg anför ingen källa.

[3] Uttrycket förekommer i samband med sedelaffären.

[4] Se Adelsprot., s. 87.

[5] Se Adelsprot., ss. 78, 88.

[6] Se ofvan, s. 112.

[7] Tryckt hos Loenbom, hist. märkv. IV, 50 ff.; 1675 års adelsprot. bil., s. 176 ff., Loenbom, handl. X, 109 ff.

om de nu nödgades något vidröra »de brister, som ifrån E. K. M:s minorennitet härflyta angående icke allenast det släta tillståndet i gemen, som nu i alla ting förspörjes, utan ock isynnerhet den alliansen, som äfven samma tid med Frankrike [blef] sluten». En sådan efterfrågan syftade allenast »till E. K. M:s verkliga tjänst och riksens nytta».

Efter dessa inledande ord upptages till behandling det svar, som »riksens råd efter åtskilliga dagars förlopp behagat gifva». Ständerna gruppera den underdåniga framställning, till hvilken de däraf föranledas, under två hufvudpunkter, den ena rörande förmyndarstyrelsens redovisning, den andra afseende den fransyska alliansen och dess följder [1].

I förstnämnda hänseendet förklara ständerna sig visserligen lämna den förmyndarredovisning, hvarpå riksens råd sig beropa, »fuller till sin ort», men de hade dock väntat, att då hufvudfrågan gällde de medel, hvarmed kriget skulle föras, rådet i första rummet skulle ha utlåtit sig däröfver. »Ty att nu efteråt vilja låta all lasten och bördan likasom ankomma uppå oss allena, sedan verket på förbemälte sätt är råkadt i denna svårhet och äfventyr, ville man ej förmodat.» Med blodig ironi säges om denna förmyndarstyrelsens förvaltning, hvaraf »det släta tillståndet nu synes vara flutet», att »den är fuller oss till ingen del mera kunnig, än af det, vi nu på alla orter hafva i händer».

Och därefter följer själfva klämmen: »Skulle deras Excellentier, riksens råd [2], hafva gjort E. K. M. därför allaredan någon räkenskap, så lämna vi den billigt under E. K. M:s egen censur, men fatta likväl till E. K. M. den underdånigste tillförsikt, att E. K. M. den samma förmedelst någon approbation eller kvittens intet annorlunda har velat gilla, än själfva omständig-

[1] Så enligt aktstycket självt. När dess innehåll i senare till riksdagen hörande handlingar refereras, uppdelas det så: 1) franska alliansen och kriget, 2) medelförvaltningen, 3) sedelaffären. Det beror antagligen därpå, att mom. 1 förekommer på två ställen, först som motivering till begäran om ransakning öfver medlen, sedan som föremål för ständernas egen förklaring.

[2] I afseende på detta uttryck följer således utskottet De la Gardie i spåren. Se ofvan, s. 125, not 1.

heterna vid nogare öfverseende kan gifva vid handen. Om nu E. K. M. hafver gifvit sig tid sådant att öfverse, det är oss icke kunnigt, och fördenskull [vi] det allt under E. K. M:s allernådigste godtfinnande lämna, men där E. K. M. dess höga person med sådant arbete icke skulle vilja belasta, önskade vi, att E. K. M. allernådigst täcktes några vissa personer af ständerna härtill deputera, som det noga kunde öfverse och tillika med jämföra 1662 års stat och det arbete, som riksens råd år 1668 gjort hafva[1].

Med afseende på den franska alliansen är åter ständernas ögonmärke att visa grundlösheten af rådets påstående, att den blifvit af dem gillad på 1672 års riksdag. Härvid erinras först om, att allianserna redan voro tryckta och publicerade, när de meddelades ständerna, och att de således icke kunde af dem approberas. Argumentet är svagt[2] ty dels skiljer det icke mellan det offentliga och det hemliga fördraget, dels utgör den omständigheten, att ett fördrag föreligger färdigt, icke ett hinder utan snarare en förutsättning för dess bekräftelse af representationen. Vida bättre halt har den andra invändningen, att regeringens politiska förbindelser blifvit för ständerna framställda som syftande allenast till fred och fredsmedling, hvilket ock af riksdagsbeslutet framginge. Den approbation, som gifvits[3], innehölle däremot, »att vi skulle sätta oss uti god författning, hvilket huruvida det är till E. K. M:s och fäderneslandets tjänst effektueradt, är oss än okunnigt». Nu befann sig riket emellertid i »ett mycket svårt och äfventyrligt krig», »utan att hafva någon främmande sjömakt att lita på», under det att »tillståndet här

[1] Härmed afses det arbete, hvars resultat är kändt under namn af blå boken, (tryckt hos Loenbom, historiskt archivum II, 30 ff.), och vid hvars behandling De la Gardie yttrade sin farhåga, att det vid konungens myndiga år kunde begagnas för att kalla de regerande till ansvar. Se Carlson II, 341—343. Det åberopas emellertid i förmyndarnes relation. Se ofvan s. 37.

[2] Det är hämtadt från ett löst yttrande af Henrik Falkenberg, hvilken icke var ledamot af 1672 års sekreta utskott. Se 1675 års adelsprot. s. 79, se ock ofvan s. 22.

[3] Härmed åsyftas sekreta utskottets betänkande af den 4 dec. 1672. Se 1672 års adelsprot. s. 396.

hemma förnimmes mycket slätare, än det efter fjorton års fred hade kunnat och bort förmodas»[1].

Skriften afslutas med en försäkran om ständernas beredvillighet att utan dröjsmål till K. M:s tjenst och fäderneslandets försvar »allt det våga och uppsätta, som i vår förmögenhet vara kan».

Följande dag kl. 7 f. m. infann sig »ett ansenligt utskott af alla riksens ständer»[2], som öfverenskommet var, anfördt af landtmarskalken på slottet. Vid pass en timma senare fingo de företräde hos konungen, och skriften blef, sedan tillstånd därtill gifvits, inför honom uppläst. Konungen tog själf emot den, utlofvade svar med det första, äfvensom att den skulle blifva tillvaratagen[3].

Efter återkomsten från slottet delgaf landtmarskalken sitt stånds plenum, hvad som tilldragit sig, och därefter upplästes i ett sammanhang hela skriftvexlingen, först protokollsextraktet af den 9 sept., så rådets svar af den 15 sept. och sist dagens supplik, hvars verba formalia således först nu, sedan man stod inför en fait accompli förelades ståndet såsom helhet. Men icke nog härmed. Icke ens om åtgärden i dess allmänna syftning synes — att döma af protokollets tystnad — någon meddelelse till plenum dessförinnan ha skett. Den hänsyn, som togs, när det gällde protokollsextraktet af den 9 sept.[4] ansägs således nu icke behöflig, ehuru flera af de framställningar, som nu gjordes — såsom t. ex. i sedelaffären och om den ifrågasatta kommissionen — ingalunda kunde anses som gifna konsekvenser af förenämnda handling. Utskottet handlade i kraft af sin generella autorisation, och det finns icke ett spår till, att adeln klandrat dess åtgärd. På enahanda sätt torde detta följdrika uppslag hafva behandlats äfven i de andra stånden. Sekretess an-

[1] Härefter följer som ett tredje parti en utförligt motiverad anhållan om rannsakning i sedelaffären, hvarom se Varenius, högförräderimålet etc. s. 13.

[2] Egenhändig anteckning af Wallenstedt på den i riddarhusarkivet förvarade kopian af suppliken. I prästerståndets protokoll för denna dag namngifvas de prästerliga utskottsledamöterna. De äro tjugo.

[3] Se adelsprot. s. 112.

[4] Se ofvan s. 112.

sågs troligen vara af nöden för att hindra motdrag från rådets sida[1].

Konungens första åtgärd var att bringa det steg, som ständerna genom sitt utskott tagit, till rådets kännedom och sätta detta i tillfälle att yttra sig öfver det honom tillställda märkliga aktstycket. Bland rådsherrarna blef bestörtningen nu om möjligt ännu större än förra gången (den 10 sept.) Men öfverlämnandet skedde efter allt att döma genom konungen personligen, och hans närvaro lade sordin på yttrandena. Somliga, som Sten Bjelke och Bengt Horn, inskränkte sig till att uttrycka sin förvåning öfver det, som inträffat, andra åter, såsom Johan Gabriel Stenbock, Johan Gyllenstierna och Klas Rålamb, anhöllo om undersöknings anställande, så att de kunde få rentvå sig från beskyllningarna[2]. Genom en egendomlig ödets tillskyndelse var kanslern på grund af opasslighet frånvarande vid detta kritiska tillfälle[3]. Det blef nu Johan Gyllenstierna, som fick till konungen frambära rådets tacksägelse för den nådiga meddelelsen och dess underdånigaste anhållan, »att de måtte få träda tillhopa och

[1] Detta kan synas för mycket sagdt, ty uti prästeståndets protokoll omtalas redan den 16 sept., att en supplik skulle uppsättas för att lämnas K. M. själf i handom. En närmare granskning af ifrågavarande skriftställe gifver dock vid handen, att här är till ett sammanfördt dels en redogörelse för ståndets utskottsdelegering (jfr ofvan s. 127, not 2) dels en berättelse för hvad i utskottet sig tilldrog. Detta fattades tydligen då icke såsom en fullt fristående och till sin sammansättning skarpt afgränsad institution med sitt särskilda protokoll. Dess personal utvidgas, när omständigheterna så påkalla, och det enskilda ståndets protokollsförare infogar i serien af pleniprotokoll äfven redogörelsen, för hvad i utskottet passerat. Riddarhussekreteraren angifver dock tydligt, hvad som hör till utskott och hvad till plenum, men lika ordentligt praktiseras ej hos de ofrälse stånden vid denna riksdag. Något spår till, att ifrågavarande skrift blifvit prästeståndets plenum föredragen, innehåller ej heller protokollet för den 18 sept. Samma anmärkning gäller äfven borgarståndets protokoll, ehuru frågan där på grund af dettas abrupta beskaffenhet är svårare att bedöma.

[2] »Gref Johan Stenbock. Jag för min person kan icke hafva någon ro, förrän jag får purgera mig för det, som oss vid detta bordet så högt angår, ty en sådan supplik, som denna, är nyligen icke uppläst vorden. Hr Johan Gyllenstierna idem. Hr Klas Rålamb idem, tycker väl vara, att riksens råd få svara för sig nu, medan de lefva». Rådsprot.

[3] Jfr ett liknande fall s. 40.

öfverväga, huru de kunna försvara deras förda conduite, och hvad de till deras exculpation hos posteriteten hafva att säga».

Denna begäran bifölls, konungen steg upp, en del af rådsherrarna beledsagade honom till hans rum, och sedan de återkommit började öfverläggningen på allvar. Nu gäfvo känslorna sig luft. Drotsen gjorde början med en förklaring, att på 150 år hade ingenting dylikt inträffat. Om rådslagen skola dömas efter utgången, så vore det ej godt att vara i rådet, men drotsen ville trösta sig med grefve Totts ord: »vi hafva icke svurit att vara kloka utan att vara trogna». »Man beskyller oss för detta kriget, kanske om vi förr hade slagit till, hade det varit bättre. Hvad lärer Frankrike nu tänka, hvad frukt lärer detta väsendet skaffa hos arméen. Här äro så många tusen människor i landet, och däribland både papister och kalvinister, den anda grasserar i Norlanden[1], nu kommer ock detta därtill, låt oss då laga så, att vi sä skiljas åt, att vi behålla äran». Sten Bjelke, det hittills härskande partiets gamle motståndare, svarade med den afkylande anmärkningen, att hvad man nu hade att öfverlägga om, vore, huru »saken skall gripas an».

Denna sak ansågs enhälligt bestå af tre moment: 1) frågan om orsaken till kriget med Brandenburg, 2) begäran om rannsakning öfver medlen, 3) sedelaffären. Om detta sista talades visserligen något, men beslöts intet, tydligen emedan det uppfattades som konungens ensak, hvari man afvaktade hans beslut[2]. Annorlunda var förhållandet med de båda andra punkterna, som direkt berörde rådet som institution. Om hvad som därvid borde beslutas, yppade sig snart två väsentligt skilda ståndpunkter. Den ena hvilade på den grundåskådningen, att »när man råder efter sitt bästa samvete, är det svårt, att man sedan måste svara för det, att det icke lyckas», och för den kämpade drotsen så godt som ensam. Som dess praktiska konsekvens i föreliggande fall, förordade han ett helt kort svar till

---

[1] Förkortning för nordanlanden. Jfr Brahes ofvan (s. 119 not 3) citerade skrift. Loenbom handl. V, 127. Se äfven Carlson II, 452.

[2] Jfr ock nedan s. 143, not 4. Det ser ut, som om själfva den personliga demaskeringen ännu ej skett, ty först på eftermiddagssammanträdet kommer frågan från denna synpunkt upp i rådet. Se Varenius, högförräderimålet, s. 14.

ständerna af innehåll, att rådsherrarna ville försvara sig som ärliga män och visa, att de hade godt samvete.

Den andra åsikten var den, att då hvar och en svarade endast för sina vota, borde man ock därtill vara beredd och självmant anhålla att få på detta sätt rättfärdiga sig. Det är lätt att se, att *principiellt taget* intet verkligt motsatsförhållande råder mellan de båda meningarna, då ju å den ena sidan ett ansvar för vota icke utesluter, att vid pröfningen däraf den billiga hänsyn tages, som Brahe påyrkar, och då å den andra den af honom framdragna synpunkten ingalunda räcker till att styrka rättvisan af ansvarslöshet i sådana fall, som t. ex. just misshushållning med kronans medel. Men här fördes icke en vetenskaplig diskussion, här kämpades en politisk strid, där den ena eller den andra åsiktens seger betydde ett till- eller afstyrkande af ständernas anhållan om rannsakning öfver förmyndarstyrelsens medelförvaltning.

I den striden satt oppositionen inne med många trumf på hand. Alla kände rikets nöd och farliga belägenhet. Om ock ingen formligen erkände rådets skuld däri, så måste dock enhvar ha berörts af de faktiska omständigheternas tryck och insett, i huru hög grad motståndet mot ständernas begäran genom detsamma försvårades. De la Gardies fiender, som så många gånger nedvoterats i kampen mot hans nu anfallna grundsatser och förr så öfvermäktiga inflytande, trodde sig icke bättre kunna begära, än att hvar och en skulle få svara för sina vota. Men därtill kom ock den personliga stoltheten och självkänslan, som bjöd att icke låta på heder och ära gående beskyllningar, utslungade från så autoritativt håll som ständernas, få stå oemotsagda, och dref rådsherrarna oberoende af politisk färg[1] att erbjuda sig till redovisning.

En till utgången sannolikt rätt väsentligt bidragande omständighet låg i kanslerns frånvaro. Med sin slagfärdiga tunga, sin uppfinningsrikedom och vidsträckta kännedom om ärendena, hade han mycket väl kunnat gifva frågan en annan vändning. Som det nu var, kom mycket litet af det, som kunde anföras till

[1] Rikskanslerns egen bror Pontus Fredrik De la Gardie »tror icke, att någon är ibland rådet, som sig det (= att svara) undandrager».

stöd för ett afslag på ständersuppliken, fram i full belysning, icke ens en så viktig omständighet, som konungens, knappa tre år förut, gifna decharge[1], och den gamle drotsen fick så godt som ensam kämpa sin ojämna kamp med så talföre motståndare som Johan Gyllenstierna, Sten Bjelke och Klas Rålamb. Man skulle väntat, att ett ärende af sådan vikt, som det ifrågavarande, skulle föranledt en budskickning till kanslern, förhandlingarnas vanlige ledare, med anmodan att om möjligt infinna sig, men däraf förmärkes intet. När De la Gardie sedan på eftermiddagen en kort stund kom upp i rådet, var det försent, och dessutom var hans handlingskraft då nedsatt äfven genom annat än sjukdom, ty då hade han fått kännedom om den Kurk-Rålambska angifvelsen. Till slut får man räkna med den knappa tiden som en medverkande faktor. Bengt Horn hade nämligen att berätta, att »K. M. har låtit sig förljuda att vilja i morgon låta blåsa om och sluta riksdagen»[2].

Man skulle väntat att se den nya ansvars*form*, som nu var å bane, upptagen till pröfning. Ehuru i additament och riksdagsbeslut var stadgadt, att förmyndarstyrelsen skulle ansvara jämväl inför ständerna[3], så torde dock den rannsakning af medelförvaltningen genom en ständernas kommission, som i deras supplik ifrågasattes, ha inneburit en så pass uppseendeväckande tillämpning af principen, att de, hvilkas skinn det gällde, mer än väl skulle kunna ha känt sig manade att upptaga dess behörighet till pröfning[4].

Däraf förspörjes åtminstone till en början icke det minsta. De, hvilka icke som drotsen utgå från anklagelsens materiella

[1] Först i det anförande, hvarmed Ernst Creutz sökte upprifva det redan fattade beslutet, gafs en antydan därom. Se i det följande s. 140.

[2] Detta är ingenting annat än ett nytt bevis på konungens vid upprepade tillfällen ådagalagda ifver att snarast möjligt få de medel och manskap beviljade, som han behöfde för rustningarnas fullföljande. Bengt Horn endast berättar härom, och i hans yttrande finns intet spår af en sådan tankegång, som att ständersupplikens inlämnande vore någonting så oerhördt, att riksdagen därföre måste afblåsas. Jfr Carlson II, 452.

[3] Se Varenius, ansvarsbestämmelserna för förmyndarstyrelse af 1634 och 1660, hist. tidskr. 1888, ss. 345, 351.

[4] Jfr ofvan s. 47 ff. och här nedan s. 160 ff.

orimlighet utan förklara sig villiga att ingå i svaromål, ha icke heller något att invända mot den för dess afgifvande föreslagna formen. De tyckas finna det naturligt, att då klandret kommit från ständerna, är det ock dem, som man har att upplysa om dess oriktighet genom att inför dem eller deras deputerade aflägga redovisning. Om någon tillämpning af regeringsformens bud om riksrätt[1] är icke det minsta tal, ty till möjligheten af en sådan konsekvens som ett domfällande hade man synnerligen ännu icke sträckt sina tankar. Annorlunda blef det fem år senare efter nedsättandet af 1680 års *dömande* kommission. Mången, som nu talade så stort om sin villighet att inför ständerna[2] svara för sina vota, kom då på helt andra tankar. Det vill f. ö. synas, som om rådsherrarna med sitt tal om protokollens framläggande och om ansvar för vota närmast haft den franska aliansen och beslutet om infallet i Brandenburg för ögonen. Satsens tillämpning på medelförvaltningens detaljer ingick nog icke i beräkningen; här tänkte man sig, som sedermera (1680) skulle visa sig, regeringsherrarna, hvilka ensamma underskrifvit relationen, såsom de egentligen redoskyldige. (Jfr s. 143 not 3.)

Den ende, som anför någon särskild motivering, för att redovisningen bör afläggas inför ständerna, är Sten Bjelke, men hvad han anför, är oriktigt. Han förklarar sig nämligen villig att svara för sitt votum »varandes allas vår skyldighet att råda H. K. M., som oss svarligt är både för Gudi och mannom, betydandes detta ordet mannom intet annat än riksens ständer». Härmed åsyftar han, som af ett hans senare yttrande framgår, rådseden, men han förblandar — som med rätta blifvit påpekadt[3] — två olika moment i densamma, *det andra,* hvari rådsherren förbinder sig att »H. K. M. rätta lydno hålla, och bud H. K. M:s fullkomna i allo thy mig svarligit är, både för Gudi och mannom»[4], och *det femte,* som regelbinder självfva rådandets plikt och således är det för detta fall konstitutiva, men där ut-

[1] 1634 års R. F. § 9.

[2] Det bör kanske erinras om den tänjbara betydelse, detta uttryck har i denna tids språk. Med detsamma kan åsyftas icke blott riksens ständer in pleno utan äfven deras mer eller mindre talrika utskott och deputerade.

[3] E. Hildebrand, sv. statsförf:s hist. utveckl. s. 274 not 1.

[4] Stjernman I, 727.

lofvar han att råda H. K. M. det, som han »vet för Gudi, H. K. M. och H. K. M:s land och konungarike nyttigt och gagnligt vara, det ej låta för våld, frändsämjo, mågsämjo eller vänskap skull».

Indirekt kom emellertid spörsmålet om ständernas behörighet såsom granskande myndighet på tal, nämligen när fråga blef om, huruvida rådsprotokollen skulle utlämnas eller icke. Här rörde man vid ett moment af den mest påtagliga praktiska politiska betydelse, här lågo konsekvenserna klara för allas ögon, vid denna punkt är det, som motståndet framför allt hakar sig fast, och striden om den går som en röd tråd igenom hela debatten. Man fäste sig således mera vid, att ständerna skulle få se rådsprotokollen, än vid att redovisning skulle afläggas inför en ständermyndighet, ehuru onekligen den senare frågan är af vida mer principiell natur än den förra, liksom den ock fick långt större praktisk bärvidd.

Det ligger i öppen dag, att de, hvilka fasthöllo rådsherrarnas plikt att svara för sina vota, också måste yrka på protokollens framläggande. Huru skulle eljest dessa vota kunna bedömas i afseende på de två brännande frågorna medelförvaltningen och kriget med Brandenburg[1]. Rålamb fastslog ock genast denna ståndpunkt genom att påpeka, att protokollen fördes just, »för att de skola ligga till rådets försvar». På drotsens försmädliga fråga, hvad nöje ständerna kunde ha utaf att få se protokollen, gaf Johan Gyllenstierna det skarpa och träffande svaret: »Det vore väl, vi kunde så laga, att både de måtte hafva sitt nöje, och vi själfva måtte vara i våra samveten förnöjde».

[1] Om detta sistnämnda innehåller det rådsprotokoll, som i texten behandlas bl. a. följande: »Gr. Gustaf De la Gardie reflekterar däruppå, att mycket är resolveradt utan föregången ordentlig votering och på blotta diskurser, som till exempel den resolution att gå in uti Mark Brandenburg etc.» Häraf har Fryxell gjort ett stort nummer (berätt. XVI, 18 f.), ehuru det är uppenbart, att under konungens egen regering hade rådet ingen rätt att genom votering bestämma beslutet. Därjämte är att märka, att ständerna klandra icke direkt själfva invasionen; de fråga blott, hvar äro medlen till utförandet? För öfrigt måste man vid bedömandet af ansvaret för fredsbrottet tänka icke blott på inryckningsordern utan äfven och framför allt på de många föregående åtgärder, af hvilka denna sista endast var en oundviklig konsekvens. Gustaf De la Gardie, som var en af de kommissarier, som förhandlat med Feuquières, torde bättre än de flesta ha vetat besked härom. Se ofvan s. 75.

Den invändningen framkastades, att det vore en skillnad mellan de protokoll, som afsågo minorenniteten, och dem, som förts efter konungens eget öfvertagande af regeringen, men Johan Gyllenstierna erinrar då om, att den fransyska alliansen slöts, »förrän H. K. M. trädde till regementet». Då drotsen återkommer till denna synpunkt och finner det betänkligt att tillåta protokollsmeddelelse, »emedan det skulle hafva ett sådant anseende, likasom H. K. M. vore obligerad att låta alla se det, som H. K. M. har resolverat», genmäla Johan Gyllenstierna och Klas Rålamb, att de redan från början angifvit som sin mening, att ständerna icke skulle få se andra protokoll än de, som hållits före konungens tillträde till regementet. Brahe undrade visserligen, hvad annat däruppå kunde följa, än att ständerna förklarade såsom sin tanke, att om man hade följt den eller den meningen, så hade det gått bättre, men då han därefter förtrytsamt sporde: »till hvad ända skall det dem tillåtas?» svarade Johan Gyllenstierna: »när det sker, så är jag åtminstone för min person i mitt samvete trygg».

När så drotsen till sist frågade, »om någon är emot denna meningen angående protokollen och medlens administration, så fick han intet annat svar än Bengt Horns: »vi ha ju intet annat än våra vota att försvara oss med». Drotsen fortsatte: »när skall då det ena och det andra ske?» Johan Gyllenstierna svarade: »det ena kan ske nu strax, om allenast en eller två af rådet finge gå upp till H. K. M. och begära lof därtill».

Debatten syntes afslutad och frågan afgjord, men den togs upp igen därigenom, att en bland de yngsta rådsherrarna Ernst Creutz öfvervann sina betänkligheter och höll ett långt anförande mot den mening, som nyss segrat. Äfven han tog protokollsfrågan till utgångspunkt och anhöll att blifva »bättre underrättad om, hvad skäl riksens råd kunna hafva till att visa protokollen, och huru de förmena det kunna ske utan læsion af H. K. M:s egen höga person». En sådan åtgärd syntes honom »löpa både emot regeringsformen och emot Sveriges lag, ty den eden, som riksens råd svärja, obligerar dem således att råda[1],

[1] Som citat betraktadt är ej heller detta riktigt, men det stämmer dock vida bättre med edens tankegång än Bjelkes förut framlagda argument.

att de kunna stå till svars för konungen; nu regerar H. K. M. själf riket och är icke förbunden till någon pluralitatem votorum, utan till det allena, som H. K. M. själf sig och sitt rike gagneligt och hälsosamt pröfvar. Skulle nu riksens råd göra någon annan besked för deras råd än konungen, så var det emot deras ed».

Därpå upptager han samma synpunkt, som förut drotsen velat häfda, att när riksens råd handlat efter sitt bästa förstånd och samvete, så »kan intet mer af dem begäras, de äro människor och kunna icke [alltid] ha råkat uppå det målet, som de ha syftat efter; skulle nu riksens ständer därföre få se protokollen, så vore det mycket betänkligt, ja ständerna torde därigenom få anledning att begära ändå mera sådant orimligt». Men han tager ett steg utöfver Brahe och går in på självfva principfrågans område, då han betonar att äfven »om uti minorenniteten så farliga rådslag skulle varit förda, så borde likväl ständerna betänka, att H. K. M. som en myndig regerande konung bäst själf har kunnat se, hvad för riket säkert eller farligt vore[1], men att riksens ständer nu tala därpå och vilja se protokollen, det hafver ett sådant anseende, likasom de ville säga, att de vilja vara konungens förmyndare. Sammaledes skulle ock ständerna en alltför stor auktoritet tillväxa, om uppå deras gjorda påminnelse en ny rannsakning om medlens administration tillåtas skulle, ja det skulle bli hos oss likasom en ochlokrati, där vi likväl intet veta af någon annan öfverhet än vår nådigste konung. Jag skulle alltså oförgripligen tycka rådligast vara [att] hemställa H. K. M:s eget allernådigste behag, om någon ny räkenskap för medlen göras skall, och ifall den funnes nödig, om den icke bör göras för H. K. M. själf och icke för ständerna».

Anförandet är visserligen ensidigt, men äfven om viktiga erinringar kunna göras mot dess premisser[2], så var det dock, från principiell synpunkt sedt, det ojämförligt mest betydande af dem, som under hela denna debatt presterades, och genom det

[1] Genom denna motivering har Creutz skyddat sig mot det argument, som förut med framgång gjorts gällande mot Brahe, att det endast vore fråga om protokollen från minorennitetstiden. Då argumentet sedan upprepas af Posse, visar detta endast, att han icke satt sig in i hvad Creutz menat, och hans inpass föranleder icke något svar.

[2] Jfr ofvan s. 137 och i det följande s. 160 ff.

yrkande, hvari det utmynnade, satte Creutz skickligt fingret på den ömma punkten i oppositionens taktiska operationsplan. Som ett väsentligt moment ingick tydligen uti denna, att rådet skulle genom att frivilligt erbjuda sig till redovisning hjälpa konungen förbi den stötesten, som hans eget en gång gifna ord lade i vägen för ett bifall till ständernas begäran[1]. Och nu kommer Creutz och vill helt och hållet lägga afgörandet i konungens hand. Vid intet tillfälle under öfverläggningens gång kan man mera tydligt än här spåra den samverkan, som otvifvelaktigt förelåg mellan oppositionen i stånden och i rådet. Den förra hade fyllt sitt värf, den senare trodde sig stå vid målet, och nu blir den så att säga känd på pulsen i sista stund.

Det är med synbar förlägenhet, som Sten Bjelke tar till ordet för att bemöta detta yttrande, som så skarpt ställt hänsynen till konungens höghet i förgrunden. Han har icke heller annat att komma med än dels den tomma frasen, att »det, som nu så väl deduceras af hr R. R. Creutz, är allaredan nogsamt taget i betänkande», dels en erinran om, att, då rådet i sitt svar till ständerna af den 15 sept. åberopat sig på protokollen, så läte det sig ej väl göra annat än framlägga dem. Creutz invänder med fullt fog, att där afgafs endast en förklaring, att protokollen funnes, så att de *kunde* visas, men ingalunda ett löfte, att så skulle ske. Bjelke ville ej höra på det örat; det följer af sig själf, säger han, och upprepar sitt gamla argument om det uti rådseden stadgade ansvaret för Gudi och mannom. Denna gången får det dock ett bemötande, om än icke det rätta. Creutz invänder nämligen, att de anförda orden gälla endast hvar enskild rådsherre, men stadgar icke någon skyldighet för rådet såsom helhet, en anmärkning, som visserligen är sann, men saknar hvarje beviskraft mot dem, hvilkas ståndpunkt var, att enhvar skulle svara för sitt votum. Bjelke inskränker sig ock till ett enkelt bejakande af dess riktighet.

[1] Se de Bondeska anekdoterna s. 154 och i utdrag Loenbom hist. märkv. IV, 108. Tankegången är helt säkert riktig, om än den af misstag anknutits till ett senare moment i utvecklingen, nämligen de fjorton rådsherrarnas skrifvelse af den 23 sept., hvarom mera i det följande. Härpå har sedan Fryxell bygt och vidare broderat ut sin oriktiga framställning, berätt. XVI, 238. Äfven Schönberg (II, 344) har af samma källa blifvit förledd till samma misstag.

Drotsen fann emellertid tydligen i hvad Creutz yttrat en anledning till att göra ett försök att omstämma rådet. Han uppmanade nämligen rådet att »väl reflektera på det, som hr Ernst Creutz har talat». Men därtill var icke Klas Rålamb sinnad. »Vi ha — förklarade han betecknande nog — redan lagt ett godt fundament med det, att vi vilja taga skulden på oss och icke committera H. M. med ständerna» [1]. Drotsen svarade häftigt: »Aldrig är ett sådant exempel passeradt sedan konung Kristians tid [2]; så mycket lärer däraf hända, att» — — —

Han fick icke fullfölja meningen. Han afbröts af Rålamb med de hänsynslösa orden: »Det lärer hända, att om vi icke purgera oss, så passera vi för H. K. M:s otrogne män.»

Därhän hade således partiförbittringen stigit, att det öppna hotet fick göra tjänst som sista och afgörande argument. Drotsen tystnade, och det beslöts att förblifva vid den förra resolutionen [3].

I öfverensstämmelse härmed utsågos herrar Sten Bjelke, Gustaf Soop, Johan Gabriel Stenbock, Krister Horn, Axel Sparre och Klas Rålamb att gå upp till konungen och dels »anhålla att, emedan det, som uti R. ständers skrifts tvenne första punkter förmäles, icke angår H. K. M. själf, utan riksens råd, och de intet annat hafva att försvara sig med än deras vota, dem alltså måtte tillåtas visa ständerna protokollen», dels »föredraga i underdånighet, hurusom riksens råd självfva begära, att H. K. M. ville låta hålla en rannsakning om administrationen af medlen» [4].

---

[1] Äfven detta var ett sätt att taga hänsyn till K. M., ehuru rakt motsatt det, som Creutz ville tillämpa.

[2] Jfr Fryxell, berätt. XVI, 25.

[3] Som ett argumentum icke ad rem utan ad hominem må anmärkas, att detta beslut — mot den ende närvarande regeringsherrens (Sten Bjelkes korta tid af några veckor förtjänar icke att medräknas) bestridande — nu genomdrefs af dem, som 1672 genomdrifvit, att regeringsherrarne ensamma skulle ikläda sig det ansvar, som följde med underskrifvandet af den redovisningsberättelse, hvars riktighet nu skulle pröfvas (se s. 39 ff.). I sak betydde denna anmärkning mindre, ty i det följande fick rådsherrarnes redan 1672 uppställda och nu upprepade sats en tillämpning, som svarade mot deras verkliga andel i styrelsen.

[4] Formuleringen är den, som gjordes vid det första beslutet, hvartill andra gången hänvisades. Den är uppsatt af Johan Gyllenstierna, som däri inflickade

De sex herrarna gingo bort, föredragningen stannade af, och »en liten stund därefter kommo de tillbaka med det svaret ifrån H. K. M. 1) angående protokollen, att de måge väl visas åt ständerna, 2) att H. K. M. ville låta anställa en ny rannsakning om medlens administration, hafvandes H. K. M. lofvat att kalla upp capita af ständerna till sig och dem det notificera».

Så hastigt gick det. Om detta berodde på, att frågan var förberedd äfven hos K. M., eller därpå, att denne utan vidare ansåg svaret gifvet, då båda intressenterna, redofordrande och redoskyldige, enat sig i samma begäran, är icke godt att säga[1]. Men ett är visst; saken var afgjord — i De la Gardies frånvaro!

äfven ett tredje moment, nämligen att rådet skulle anhålla att få veta K. M:s nådiga vilja i sedelaffären. När resolutionen för andra gången underställdes rådet, godkändes först de två förenämnda punkterna. Johan Gyllenstierna ville hafva äfven den tredje med, men presidenten i Svea hofrätt Bengt Horn kritiserade ned förslaget, så att intet därom blef beslutet för den gången. Ständerna hade nämligen i sin suppliks tredje afdelning användt den mer poetiska än juridiskt bevisande frasen: »Vi hafva det löftet i Guds ord, att foglarna under himlen föra dess röst, och de där vingar hafva, säga det efter, när man konungarne i sitt hjärta bannar; så må ock detta ryktet åtminstone så högt aktas som ett foglarop och i ett så högt mål icke skattas utan värde.» Härom säger Horn: »Om det är ett kraftigt argument nog, vet jag icke», och han tillägger: »det är eljest en gemen regla (= allmän regel), att suspicio non cadit in bonum virum». Det anförda kan emellertid läggas som än ett sannolikhetsbevis till de många, som tyda på, att Johan Gyllenstierna var en af dem, som bakom kulisserna höllo i rörelsens trådar. Jfr Varenius, högförräderimålet etc. s. 30 ff.

[1] Feuquières skrifver härom (Corresp. etc. n:o 49 18/28 sept.): »Le mal est jusqu'ici, que le Roi ne s'en avise point, qu'il n'y a personne pour lui proposer et qu'il a pris quelque engagement contraire avec les états, lesquels ne se desistent point de leur poursuite.» Om detta påstående är riktigt, skulle således en förbindelse ha ägt rum mellan konungen och oppositionen i stånden, i så fall sannolikt förmedlad genom sekreterarne (Olivecrantz, Hoghusen, Örnstedt; se i det följande s. 163). Det låter ju ock mycket väl tänka sig, att då konungen pressar på svar till propositionens femte punkt, ha ståndens ledare låtit honom förstå, hvarthän de egentligen syftade och lofvat honom allt det understöd af manskap och medel, som han önskade, så snart rannsakning öfver förmyndarförvaltningen blifvit ständerna medgifven, och att konungen, på detta sätt förberedd, så mycket lättare gått in på rådets hemställan. För antagandet af ett pactum turpe, sådant som, att konungen skulle mot egen öfvertygelse lofvat prisgifva sina förmyndare för att få ständernas bevillningar, gifva Feuquières' ord icke tillräcklig hemul.

På eftermiddagen samma dag sammanträdde rådet ånyo, och då kom äfven kanslern tillstädes. Att han icke förblifvit i okunnighet om det, som förut under dagens lopp passerat, framgår af ett förslag till skrifvelse, som han lät föreläsa, och hvilket gick därpå ut, att rådet skulle till K. M. ingå med en anhållan om, att en instruktion affattad i öfverensstämmelse med utkastet blefve fastställd att lända till efterrättelse vid protokollens delgifning. Rådet befanns emellertid icke villigt att besluta något därom[1]. De la Gardie inskränkte sig då till en kort muntlig förklaring öfver ständernas skrift af innehåll, att han hvad det ena momentet (= alliansen med Frankrike och orsaken till kriget) vidkommer, vore beredd att svara för sina vota, hvilka nogsamt skulle utvisa hans »osparda möda att hålla H. K. M. ur kriget», och beträffande den andra punkten (om medlens administration) vore han beredd att, så långt den honom anginge,

[1] Förslaget finnes bilagdt rådsprotokollet. Det är för De la Gardies dåvarande stämning i hög grad karaktäristiskt och lyder som följer: Efftersom Rijksens Senat, exemplo inaudito skall iustificera in för Rijksens Ständer, derass förda Consilia och gifne vota angående alt hwadh i några åhr passerat är, angående slutne Alliancer och deliberationer de pace et bello; Altså holler Jag nödigt, at Rijksens Rådh först hoos Kongl. Maij:tt medh een vnderdånig Supplication inkomma, och däri begära: 1) Att för än protocollen opläses, Secreterarne, som hafva hollit protocollen, måge göra deras Eedh, at hafwa alt Redheligen protocollerat, ingens begäran eller intalande däri defererat, icke det ringaste på någons . . . . . . ändrat, icke något medh weth och willia vthelåtit och at de alla protocollen integra fide extradera. 2) Att alla Senatus Consulta, ræpresentationer och raisonementer och acta publica blifva vpläste, som i förra Rijkzdagh vplästes för Ständren. 3) Att K. M:tz Ministrers bref, Uthrijkes ifrån, så legaters som andras, och deras Consilia vpläsas. 4) Att CantzlijRåden och alla Secreterarna, som några bref och ordres expedierat, eller af K. M:tz Ministrers bref bekommit, dem bona fide extradera. 5) Alle wederbörande Cantzlij betiente i gemehn på eedh berätta, om de något annat af någon annan sport, än hwad i desse acter befinnes. 6) Att widh protocollens vpläsande Cantzlij Råden alla 4 måge wara tillstädes, och desslijkest HofRåden. 7) Ante omnia, att Ständren eij måge stana någonstäns i vpläsandet, sålunda att de nu mehna hafwa information nog, Uthan at dee alt in till ändan läsa, vthan något at gå förbij af alt. Desse momenta skattar Jagh mycket nödige förvth hoos K. M:tt at erholla såsom en Instruction, hwarefter denne inquisitions acten anställes; och moste man considerera, at ett så stort och alldrigh förr hört wärk, icke moste företagas perfunctorie eller confust, vthan medh nödigh tijdh och ordenteligheet; Emedan detta angår Senatens lijf och ähra.

rättfärdiga sin conduite, förmodandes att de öfriga skulle göra detsamma. Återstoden af hans anförande rör sedelaffären[1] och kan här förbigås.

Rådet stannade för denna dag i det beslutet att hos K. M. anhålla om några dagars uppskof med riksdagens afblåsande, »på det att deras Excell:r måtte hafva tid och rådrum att fullkomligen purgera sig». Hvarifrån de skulle purgera sig är icke direkt utsagdt. Att det syftas på ständersuppliken är visserligen tydligt, men om dennas tredje moment äfven skulle anses i framställningen innefattadt, så blefvo riksråden snart upplysta om obehöfligheten däraf. De fem rådsherrar, som till konungen framförde rådets begäran, fingo redan samma dag jämte hans bifallande svar i öfrigt, äfven medföra det beskedet, att saken mellan kanslern å ena sidan, Kurk och Rålamb å den andra, vore »en partikulier tvist, som lagligen kunde utföras». Den förklaringsplikt, hvilken ålåg rådet som institution, hade således blifvit inskränkt till ofvan berörda suppliks två första moment. Förklaringen i fråga blef emellertid först en tid efter riksdagens slut färdig[2].

Samma eftermiddag, som rådet höll denna öfverläggning, blefvo ock ståndens deputerade enligt löfte[3] uppkallade till konungen för att erhålla svar på den samma dags morgon inlämnade suppliken. Konungen meddelade nu i afseende på första punkten, att rådet hölle på med att söka efter de handlingar, på hvilka de ämnade stödja sitt försvar. Med afseende på den andra punkten gaf konungen ständerna i uppdrag att, då han själf ej hade tid därmed, utse vissa deputerade till att »öfverse räkningarna»[4]. Till sista punkten svarade han endast, att han fått kännedom om, hvilken den person vore, som sedlarna åsyftade, och att han redan gått i författning om rannsaknings anställande däröfver, samt att ständerna om några dagar skulle få närmare besked[5]. Vid samma tillfälle uppvaktades

---

[1] Se Varenius högförräderimålet etc., s. 14 ff.
[2] Se i det följande s. 175 ff.
[3] Se ofvan ss. 133, 144.
[4] Adelsprot., s. 95.
[5] Se Varenius, högförräderimålet etc., s. 18.

äfven änkedrottningen, som föregående dags afton kommit till staden, antagligen för att öfvervara konungens kröning. Nu fick hon äfven på ort och ställe bevittna, huru räfsten inleddes med den styrelse, i hvilken hon under så många år suttit som dess till namnet främsta ledamot.

* * *

I och med konungens svar på suppliken af den 18 sept. voro dock icke de där berörda frågorna slutbehandlade för denna riksdag. Ständerna hade ännu, som naturligt var, mycket att därmed beställa, och åtskilliga budskickningar växlades dem emellan om, hur löftet att få se protokollen skulle realiseras, om den blifvande kommissionens autorisation[1] m. m. Som de egentligen intresserade framträda adel och borgare, hvaremot prästerna börja visa sig allt mer ovilliga, kanske under inflytande af Brahes föreställningar[2].

Den 22 sept. f. m. väckte landtmarskalken fråga om, hur vid rådsprotokollens läsning förfaras skulle med änkedrottningens »tal om mening». På Henrik Falkenbergs förslag beslöts enhälligt, att hennes diskurser och vota icke skulle läsas »utan gås förbi, hvilket ock expresse skulle sägas H. K. M.» Tills vidare måste emellertid hela läsningen uppskjutas, ty den 22 sept e. m. gaf konungen för landtmarskalken tillkänna, att han icke toge emot något utskott förr, än han erhållit svar på propositionen[3], d. v. s. fått veta, hvilka utskrifningar och bevillningar ständerna beslutit. Svar, i hög grad vittnande om ständernas beredvillighet att bispringa konung och fäderneslaud[4], inkommo då snart, så att riksdagsbeslutet redan den 25 sept. kunde underskrifvas och riksdagen följande dag afblåsas. Detta medförde dock icke ständernas omedelbara åtskiljande. De skulle öfvervara konungens kröning, som försiggick den 28 sept., och hade äfven andra uppgifter kvar att fylla.

[1] Framför allt drefs på sedelfrågan. Se Varenius, högförräderimålet s. 19 ff.
[2] Se ofvan s. 119, not 3.
[3] Se adelsprot. s. 120.
[4] Jfr ofvan ss. 107 och 129.

Dit hörde läsningen af rådsprotokollen. Den 24 sept. e. m. infann sig landtmarskalken, sedan det kungliga villkoret nu var uppfyldt, i spetsen för ett utskott af alla fyra stånden[1] hos konungen för att inhämta ytterligare besked om de olika moment, som berörts i suppliken af den 18 sept. Duvall meddelade då också, att hans stånd förordnat sekreta utskottet till att läsa protokollen och taga därur den kännedom, som konungen fann nödig att gifva ständerna. Konungen hänvisade i sitt svar till de kansliråd, som i ett tidigare skede af riksdagen meddelat samma utskott en del aktstycken rörande rikets utrikespolitik[2]. Den 26 sept. får ock utskottet bud från K. M. om, att det följande morgon kl. 7 kunde komma upp på slottet och läsa protokollen. Men då riddarhussekreteraren den 27 f. m. skickades upp till kansliradet Hoghusen för att erhålla besked om, när utskottet finge infinna sig, svarade denne, att såväl han som Örnstedt vore hindrade genom rådssammanträde, hvaremot saken kunde gå för sig på eftermiddagen. Det är möjligt, att så ock skedde[3], men det finnes ingen bestämd uppgift, som bestyrker, att utskottets beramade protokollsläsning verkligen gått för sig vare sig den dagen eller senare, och om den företagits, har den i alla händelser icke lämnat några spår efter sig. Denna så mycket fruktade sak lopp således skonligt af, för så vidt det gällde protokollsgranskning i den nu ifrågasatta formen. Dess opraktiska beskaffenhet ligger ock i öppen dag. Så mycket, som rörande utrikespolitiken lämpligen kunde meddelas sekreta utskottet, hade detta långt förut fått se, och konung Karl, som alltid strängt höll på sekretess i dessa ärenden[4], var sannolikt vid närmare betänkande icke så synnerligen angelägen om att ytterligare utsträcka »informationens» räckvidd. Skulle åter »det

---

[1] Se borgareståndets protokoll för denna dag.

[2] Adelsprot. s. 136. Jfr ofvan ss. 103, 109.

[3] Borgarståndets prot. 27 sept. innehåller, att bud kommer från landtmarskalken om, att K. M. för honom tillkännagifvit, att sekreta utskottet skulle få komma upp och läsa protokollen, och skulle landtmarskalken sedan gifva närmare besked om timmen. Detta bestyrker dock lika litet som de motsvarande uppgifterna i adelsprotokollet, att uppläsningen verkligen ägt rum. Jfr Sjögren, s. 152, där en annan mening uttalas.

[4] Se ofvan s. 110 och i det följande ss. 174, 183.

fundament af medel», som legat till grund för beslutet om brytning med Brandenburg, studeras med stöd af rådsprotokollen, så var uppenbarligen ett på den korta riksdagen i Upsala fungerande utskott icke det rätta organet för ett sådant värf. Till dess fyllande fordrades en i hufvudstaden arbetande, för längre tid samlad kommission. På denna punkt i ständersupplikens redofordringskraf föll ock hufvudvikten, när fråga blef om verkställigheten.

Konungen hade i sitt svar den 18 sept. anmodat ständen att nämna vissa deputerade till »räkningarnas» öfverseende. Den 22 sept. skred adeln för sin del till fullgörandet af detta uppdrag, och utsågos af 3 klassen herrar Melker Falkenberg och Bengt Reenfelt; af 2 klassen hr Arvid Ifvarsson[1] [Natt och Dag], med rätt för honom att, om hans sjukdom så påfordrade, själf sätta en annan i sitt ställe, och hr Lennart Ribbing Svensson; af 1 klassen herrar Klas Fleming och Johan Rosenhane. Henrik Falkenberg sökte man länge och väl öfvertala till att emottaga det föga angenäma förtroendeuppdrag, hvars tillkomst han i så hög grad bidragit att främja; han sade nej upprepade gånger, men lät slutligen förmå sig till ett villkorligt åtagande, därest hans ämbetes tjänst det medgåfve[2]. Därjämte lämnades K. M. öppen rätt att konstituera flera ledamöter, om han funne lämpligt. Sedermera inrymde ståndet honom än större handlingsfrihet. Det utskott, som den 24 sept. e. m., uppvaktade konungen[3], hade äfven i uppdrag att för adelns del anhålla om hans autorisation af dess deputerade. Landtmarskalken meddelade då, att adeln »utvalt sex personer till att öfverse medlens administration; om K. M. behagade agreera samma sex personer eller sätta andra, det ställes uti H. K. M:s nådiga behag»[4]. Konungen svarade, att när han finge se förteckningen på de sex personerna, ville han

[1] Vice president i Svea hofrätt och några år senare inveckład i en celeber rättegång med bröderna Gyllenstierna. Jmfr om honom de Bondeska anekdoterna, a. st., s. 75.

[2] Meningen är tydligen den, att han eventuellt skall ingå som ersättningsman för Arvid Ifvarsson.

[3] Se ofvan, s. 148.

[4] Adelsprot., s. 136.

»draga det bekymret, att det skall till nästa riksdag vara färdigt». Det ansågs emellertid nödigt, att söka äfven ständernas autorisation, hvarför Klas Fleming vid adelns sammanträde den 27 sept. för de adliga deputerades del anhöll om en sådan åtgärd från ståndets sida. Hans begäran beviljades, men verkställighet synes icke genast hafva följt därpå, ty två dagar senare förnyar Fleming sin framställning, samtidigt påpekande behofvet af att erhålla K. M:s befallning till kollegierna att gå de deputerade »tillhanda med all nödig information och upplysning»[1]. Nu blef fullmakten genast uppsatt och ståndet förelagd. Uppdraget säges där gälla, »att öfverse den räkenskap för medlens administration uti K. M:s omyndige år, som vid K. M:s lyckliga anträde till regementet H. K. M. öfvergifven är», och ståndet förklarar sig »in optima forma befullmäktiga och autorisera bemälte gode herrar[2] ofvanrörde verk sig att företaga, erkännandes för godt och gillt, hvad som de således till deras underrättelse och information göra och låta»[3].

Hos borgarne sköttes ärendet på ungefär enahanda sätt. Kanske var detta stånd, att döma af dess många försök att sätta prästerna i raskare fart, det ifrigaste att få såväl denna sak i gång, som rådsprotokollen lästa. Sina deputerade utsågo borgarne samma dag som adeln, och föll deras val främst på deras ordförande, den skarpe oppositionsledaren Thegner; vidare utsågos borgmästaren i Nyköping, Anders Bergius, assesssorn i kammarrevisionen, Petter Snack, rådmännen i Stockholm Sven Törner och Lars Franc, samt Stockholms stads sekreterare, Daniel Caméen, af hvilka åtminstone de två sistnämnda voro ansedda som Thegners meningsfränder och medhjälpare[4].

Vid samma tillfälle, som adeln[5] hos konungen anhöll om

[1] Adelsprot., s. 147. Denna senare anhållan kunde naturligen icke till någon direkt ståndernas åtgärd föranleda och syftade väl snarast att bana väg för en liknande framställning till K. M.

[2] De samma, som de, hvilka valdes den 22 sept.

[3] Tryckt i adelsprot. bil., s. 208 ff.

[4] De la Gardie påstår i en uppsats, förvarad i Ups. univ. bibl., att Widikindi (se ofvan s. 92) bl. a. förutsagt, att Terserus, Thegner, Caméen och Frank skulle hos de ofrälse stånden leda rörelsen mot honom. Ibid. E. 545 h.

[5] Se ofvan, ss. 148, 149.

sina deputerades autorisation, var borgerskapets utskott med, och landtmarskalken förde efter all anledning ordet äfven å dess vägnar[1]. Den 30 sept. kommer saken emellertid ånyo upp i ståndet, och då föres därom en öfverläggning, hvari Fleming deltog, men hvars innehåll, på grund af luckorna i konceptprotokollet, ej kan till alla delar fixeras. Den rör sig bl. a. om en instruktion för de deputerade, och meningarna tyckas vara delade om, huruvida den skulle utfärdas af K. M. eller icke, huruvida en skriftlig sådan behöfdes, eller om man, på grund af tidens knapphet, kunde nöja sig med muntlig föreskrift.

Någon hjälp till utfyllandet af protokollets bristfälligheter kan man möjligen hämta från en jämförelse mellan de två olika fullmaktslydelser, som finnas bevarade. Den ena, och vidlyftigare, är ett koncept, som börjar med de högtidliga orden: »Vi efterskrifne Sveriges rikes ständers till denna riksdag fullmäktige[2] gjorde, göre veterligt», och fortsätter sedan i samma stil. Sådana deputerade skulle utses, som de »tilltro kunna med den sorgfällighet, nit och allvarsamhet, som sig bör och ärendets viktighet fordrar, igenomse och noga sig erkundiga låta om allt, hvad som angår den räkenskap, deras Excellentier Riksens Råd och Regering *för administrationen* den tid, H. K. M. till regementet anträdde, gjort hafver». Därpå följer namnen på dem, som borgerskapet velat »förordna och tilltro»[3], och så kommer afslutningsfrasen: »skolandes de pliktiga vara efter den instruktion, som H. K. M. dem *tillika med de öfriga ständernas deputerade uppå vårt underdåniga anhållande* gifvandes varder, att förrätta samma importanta verk, som de kunna för Gud, H. K. M. samt oss till svars stånda, som de ock pliktige äro nästkommande riksdag vid Gud oss om allt detta, *där H. K. M. allernådigst skulle behaga*, en pertinent relation göra, viljandes vi allt, hvad

[1] Jmfr präste- och borgarståndens prot. den 24 sept.

[2] Konceptet synes således ursprungligen hafva varit afsedt att uppsättas i flera stånds, troligen samtliga ståndens, namn. (jmfr nedan s. 152 not 3), ehuru det sedermera, som af personalbeteckningen framgår, kom att åsyfta endast borgerskapet. De här i texten kursiverade orden äro i handlingen tillskrifna i marginalen.

[3] De äro desamma som de den 22 sept. valda.

de i detta ärende tillgöra, för så giltigt hålla, som vi själfva närvarande det förrättade»[1].

Det nitiska borgarståndet har här tydligen afsett att genom det skarpa betonandet af ständernas redofordringsrätt äfven gent emot sina deputerade gifva det största möjliga eftertryck åt deras granskning. Det har därjämte velat sätta sin egen myndighet såsom redofordrande stånd i förgrunden. Det stannade dock vid blotta ansatsen, och konceptet förblef hvad det var. Den fullmakt, som verkligen utfärdades, hade en vida anspråkslösare karaktär och säger helt enkelt: »Desse efterskrefne gode män äro af riksens borgerskap och samtl. städernas fullmäktige förordnade till räkenskapens ..... öfverseende», hvarpå de sex namnen följa[2]. Borgerskapet nöjde sig således till sist, liksom adel och präster, med att kort och godt namngifva de personer, hvilka de för sin del bemyndigat, och öfverlämnade sedan åt K. M. ledningen af det hela[3].

[1] Handlingens tids- och ortbestämning är Upsala den sept. A:o 1675. Den finnes bland koncepter, bilagda borgarståndets numera i riksarkivet förvarade protokoll för denna riksdag.

[2] Samma personer fingo ock i uppdrag att öfverse kyrkoordningen och lagen, och fingo rätt att för *denna* sin uppgift adjungera medhjälpare. Skrifvelsen är »uppå samtl. städernas fullmäktiges vägnar» undertecknad af Thomas Lohrman, hvilken då var Upsala stads sekreterare och för tillfället fungerade som ståndets sekreterare, eftersom Caméen, hvilken eljest förde pennan, var bland dem, som skulle befullmäktigas. Den finns i original bland 1675 års riksdagsakta och har öfverst i hörnet en kanslipåteckning »1 okt. 1675», och a tergo »Riksens borgerskap angående deras utskott». Konceptet till denna handling är emellertid, liksom det förra vidlyftigare, af Caméens hand. Se ibidem.

[3] Bland handlingarna till 1675 års borgarstånds protokoll finnes ännu ett slags fullmaktskoncept af en rätt egendomlig och intressant komposition. Aktstycket är stiliseradt som en i samtliga riksens ständers namn till K. M. ställd skrifvelse. Innehållet utgör en blandning af inställsamhet i förhållande till konungen och af en smått generad undskyllan för ständernas attack på förmyndarstyrelsen, parad med en undertryckt belåtenhet med det skedda. Inledningsvis omnämnes konungens befallning till ständerna att själfva utse deputerade till räkenskapens öfverseende. Därefter hembäres K. M. ett vördnadsfullt tack för att han »allernådigst har behagat reflektera uppå våra underdånige och väl intentionerade påminnelser, som allenast till det mål syftat hafva, att E. K. M. må härefter desto säkrare kunna judicera och döma om dess stat, såsom ock hvad riksens inkomster i förflutna fredliga tider varit, där de till E. K. M:s och

I prästeståndet rådde en helt annan stämning än hos borgarne. Det ser ut, som om man, sedan slaget väl fallit, började bli ångerköpt. Gång efter annan framträda tecken, som tyda på, att man vill, så godt man kan, draga sig undan vid fullföljandet af ständersupplikens tre räfstepunkter. Ståndet hemsökes af den ena budskickningen efter den andra från såväl adel som borgerskap, och Terserus har åtskillig möda att förekomma öppen splittring[1]. En metod, som tillämpades, var att söka för-

fäderneslandets nytta äro vordne använde; hvilket, ehuruväl vi förmoda skedt vara (!), men skulle ock tilläfventyrs verket synas annorlunda beskaffadt, kunna deras Exc. få tillfälle sin förda administration medan de än i lifvet äro justificera». Efter att hafva uttryckligen erkänt, att deras Exc. inför konungen allena vore skyldiga att göra reda och räkenskap, förklaras — med uppenbar inkonsekvens — »H. K. M. änkedrottningen entskyllad för allt det, som tillgjordt vara kan», så att, som det strax nedanför efter en kort motivering heter, »vi ock kunna på vår sida förklara H. K. M. för allt ansvar och tilltal, ehvad namn det ock hafva kan, och förmynderskapet samt riksregeringen angår, alldeles kvitt och entledigad, nu och evärdligen; hållandes icke dess mindre deras Exc:s plikt vara [att] svara för deras förda höga ämbete. Och hafva alltså vi till detta ofvantalda ärendets bättre befordrande visse män af hvart stånd utnämnt, som bifogade lista utvisar.» Om dessas redlighet vore ständerna öfvertygade och anhölle därföre för dem om konungens autorisation och om hans befallning till kammaren att tillhandahålla dem allt, som anginge detta »importanta verk». Skrifvelsen har sedan genom strykningar och tillägg ändrats till att representera endast borgerskapets underdåniga tankar, och namnen på dess deputerade hafva sålunda tillskrifvits i kanten i stället för orden »som bifogade lista utvisar». Det ser alltså ut, som om borgarne sökt få detta utkast fram som en samtliga ståndens skrifvelse, men icke lyckats, och då tagit det för egen del. De ha kanske trott sig känna en annan stämning ligga i luften och ansett sig böra något släta öfver häftigheten i sitt uppträdande. Möjligt är då, att de andra stånden, som hade mindre på sitt samvete, icke funno ett sådant återtåg behöfligt eller med sin värdighet öfverensstämmande. Det kan ock sättas ifråga, omdechargen åt änkedrottningen här ansågs ha fått den lämpligaste formen (jämför nedan s. 169 not 2). Huruvida borgarståndet för sin del fullföljt den inslagna stråten och verkligen inlämnat en skrifvelse af den ifrågavarande lydelsen, är omöjligt att säga. Blotta tillvaron af den fullmakt, som Lohrman skref ut den 1 okt., utesluter icke denna möjlighet, ty ståndet kan mycket väl vid sidan däraf ha till K. M. inlämnat en skrifvelse, hvari det, jämte angifvande af sina tankar i ämnet, äfven berättat, hvilka deputerade de utvalt.

[1] Se Varenius, högförräderimålet, s. 21. Den diskussion, som där refereras, rör supplikens alla tre punkter, icke blott sedelaffären.

hala saken. Så t. ex. den 22 sept., då adeln får det svaret, att man bör vänta med ytterligare framställningar, tills man blifvit underkunnig om K. M:s mening härvidlag. Försiktighetsmåttet var äfven fullt befogadt, som ofvan visadt är[1]. Sedan skjuter man kröningen och den knappa tiden framför sig, för att undgå ett bindande uttalande[2]. Vid uppvaktningen den 24 sept. e. m., hos konungen äro parterna visserligen med, därför att de icke kunde annat, men om deras verkliga tankar upplyser borgarståndets protokoll för samma dag, där det heter, att »prästerskapet utlät sig först icke hafva haft i sinnet att göra denna vidlyftighet, men som de äro tillsagda, alltså vilja de kl. 2 vara tillstädes. Men hvad själfva momenterna angår om räkenskapen och administrationen i H. M:s minorennitet, höllo [de] betänkligt något däri skrupulera»[3].

Den 23 sept. hade prästerskapet företagit val af ledamöter i den blifvande kommissionen och därtill utsett superintendenten i Kalmar, Henning Skytte, pastor primarius i Stockholm, Svebilius, professorn i Åbo Bong, kyrkoherdarne Edelius och Cythræus, och skulle dessa sitta icke blott öfver »räkningarna», utan äfven öfver lagen och kyrkoordningen. Men det första uppdraget måtte befunnits oangenämt, ty den 2 okt. ingifver Skytte sin bestämda gensaga mot, att han utnämnts »att blifva en af dem, som räkningarna genomse skola, eftersom hans lägenhet ej tillsäga kunde, att öfver samma ärende vara», och hvarken han eller någon annan af de först valda ingingo i den slutliga uppsättningen. Strax efteråt under nyss nämnda sammanträde ankom ett utskott från borgerskapet för att bland annat konferera om de deputerades autorisation, men præses Terserus svarade, att »hvad räkningarna vidkommer, eftersom

[1] S. 147.

[2] Prästeståndets prot. den 24 sept.

[3] Yttrandet kan synas tvetydigt, men får sin rätta belysning genom att sammansättas med motsvarande referat i prästeståndets protokoll, där det heter: »Autoriseringen af K. M. synes mycket nödig vara, men för tidens korthets skull sker näppeligen den förrän uti Stockholm. Men hvad de tvenne andra punkter vidkommer, håller prästerskapet orådligt om dem röra nu för tiden, ty därigenom kunde K. M:s kröning hindrad blifva.» Det är præses Terserus, som ger detta svar.

den saken synes ej så stort lända till vårt forum, kunna vi icke så mycket taga oss däraf»[1].

Så lätt skulle dock ståndet icke komma ifrån konsekvenserna af sin föregående medverkan. Den 4 okt. berättar Terserus, att »K. M. vill hafva anteckning på deras namn, som öfver kyrkoordningen, lagen och räkningarna blifva skola». Då således ett beslut måste fattas, ansägs nu, att ej flera deputerade öfver »räkningarna uti kammaren» behöfdes, än kyrkoherdarne i Maria, Katarina och Kungsholmen, Carl Carlson[2], Magnus Duræus och Jon Lille[3], men i den dagen efteråt utfärdade fullmakten[4] är antalet reduceradt till två. Duræus är icke upptagen, möjligen på grund af afsägelse. I så fall har han emellertid ändrat sig, ty det slutliga konstitutorialet upptager äfven hans namn jämte de två andras.

Man tager säkerligen icke fel, om man söker orsaken till prästernas förändrade hållning i den vördnad, som ännu fanns kvar för den höga rådsförsamlingen, och i det inflytande, som åtskilliga af dess mest ansedda medlemmar, och särskildt Per Brahe, kunde utöfva[5]. Å andra sidan förtjänar den ännu icke tjugoårige konungens lugna fasthet sitt erkännande. Under det partilidelsernas svall går högt rundt omkring honom, behåller han orubbligt hufvudfrågan, fäderneslandets försvar, i ögnasikte. Räfsterörelsen har i honom ingen tillskyndare, om

[1] I borgarståndets protokoll heter det härom endast: »Prästerskapet vore icke ense angående räkenskapen».

[2] Sedermera biskop i Vesterås.

[3] Öfver lagen och kyrkoordningen skulle några flera deputeras.

[4] Den är uppsatt i form af en till de båda utsedda ställd skrifvelse och innehåller, att då K. M. »för godt och rådsamt eraktat hafver den förordning göra, att några personer af hvart stånd i riket utnämnas måtte, som sig företaga att öfverse räkningarna öfver riksens medel, som uti Högstbem:te K. M:s minorennitet kunna fallna och inkomna vara», så hafva prästeståndets fullmäktige icke kunnat utse »några, som bekvämligare detta verkets bevistande uti allas vårt namn förtros måtte, än» förenämnde (i Stockholm boende) personer, förmodandes, att de »sig härutinnan icke undandragandes varda, utan K. M. till underdånig hörsamhet härvid förrätta å allas våra vägnar, hvad själfva ärendet fordra kan». Skrifvelsen är å ståndets vägnar undertecknad af Terserus, Upsala den 5 okt. 1675. Orig. i 1675 års riksdagsakta.

[5] Jmfr Varenius, högförräderimålet etc., s. 35.

han än icke motsätter sig en begäran, för hvilken så många billighetsskäl kunde anföras. Tvärtom är det han, som håller den inom behöriga gränser, men när beslutet väl är fattadt, vill han också, att det skall utföras.

Det kungliga konstitutorialet för kommissionen gafs Stockholm den 12 oktober[1]. Till utgångspunkt tager konungen helt naturligt den anhållan, som ständerna »i betraktande af det släta tillstånd, som för tiden öfverallt verkligen förspörjes», föranledts att till honom på senaste riksdagen ingifva, och hvilken gick därpå ut, att »det måtte blifva dem förunt och efterlåtet sig att företaga och efterse, huruvida oss vid vårt anträde af vårt konungsliga regemente kan för sådant vara gjord räkenskap, eller ock den, som gjord vore, må i anseende af själfva omständigheterna, gillas och bestå kunna». Visserligen hade »H. M. vår högtärade kära fru moder samt de andra gode herrar, som förmynderskapet och regeringen för detta förestått vid bemälte vårt anträdande till regementet, deras under varande vår omyndighet förde administration förmedelst en särdeles till oss öfverlämnad relation utförligen upprepat, men vi» kunde den då icke »igenomse, mycket mindre till sina omständigheter nöjakteligen öfverväga», utan »dem (= förmyndarne) strax såvida därföre kvittera månde, som de igenom samma relation oss om sin förda regering och förmynderskap hade förvissat». Under sådana förhållanden anser konungen sig »numera icke hafva kunnat eller bort utslå och förvägra riksens ständer sin förberörda underdåniga begäran, men [har] tillfölje däraf i nåder beviljat, förunt och samtyckt, icke allenast att låta dem öfverse den räkenskap, som oss kan gjord vara, och däraf inhämta orsaken af vårt närvarande rikes och dess underliggande provinsers tillstånd, utan ock själf ibland sig utnämna och oss föreslå de personer, som de kunde skatta bekväma och tjänliga därtill att bruka, hvilket de ock hafva gjort, utnämnt och föreslagit», hvarpå namnen följa[2]. »För den

[1] Tryckt hos Loenbom, handl. X, 119 ff. Finns i riksreg. för den 12 okt.

[2] Personalen är densamma, som förut omnämnts i samband med de särskilda ståndens val. Enda skilnaden är, att Arvid Ifvarsson för sjuklighets skull ersättes med Henrik Falkenberg. Se ofvan, s. 149.

skull hafva vi bemälde personers utnämnande låtit oss i nåder behaga — — jämväl till följe däraf dessa förbenämnde personer förordna och autorisera velat, som vi härmed och i kraft af detta vårt öppna bref dem förordna och autorisera, ofvantalte räkenskap sig att företaga och öfverse.» »1662 och 1668 års statsverk» omnämnas såsom de, där kunna tjäna till ledning, och kollegierna anbefallas att lämna kommissionens ledamöter all nödig »assistans och handräckning», äfvensom att tillställa dem alla de handlingar, som de anse sig behöfva, skolande å andra sidan de deputerade »vara förpliktade att hålla alla saker tysta och hemliga — — och i det öfriga allt härvid företaga, göra och låta, som de det pröfvandes varda oss och vårt rike till tjänst och säkerhet nu och framdeles lända kunna, och de inför Gud, oss och riksens ständer tryggeligen ansvara vilja och skola.»

Kastar man nu blicken tillbaka på de konstitutiva momenten i den rörelse, som gaf anledning till detta aktstycke, så finner man, att ständerna den 18 sept begärde, att *K. M.* »täcktes några vissa personer *af ständerna* härtill deputera»; att vidare rådet samma dag anhöllo, »att *H. K. M.* ville låta hålla en rannsakning om administration af medlen», hvilket icke — allraminst efter den debatt, som föregått beslutet — behöfver innebära något hinder för konungen att inrymma ständerna medbeslutanderätt vid den rannsakande myndighetens konstituering; — och till sist, att konungen i sitt svar till ständerna anmodade *dem* att utse de deputerade.

Det slutliga resultatet blef, att ständerna föreslogo och konungen bekräftade de föreslagna i förtroendet genom sin autorisation. Det vore helt visst orätt att häri se en kompromiss mellan stridiga meningar. Det är i stället en sammansmältning till ett af de olika moment, bland hvilka hvarje intressent framhåller det, som från hans utgångspunkt framträder som det väsentliga, men hvilka säkerligen ingen af dem har tänkt sig skola förverkligas annat än i det inbördes samband, som sedermera kom till stånd. Den nyhet, som låg i ständernas initiativ, förde med sig som en självfallen konsekvens, att personvalet lades i deras händer. Konungens häfdvunna ledareställning åter gaf lika naturligt den förra åtgärden *förslagets*

karaktär, och af hela det sätt, hvarpå denna tid tänkte sig förhållandet mellan konung, råd och ständer, som lemmarnes i *en* statskropp, följde ock osökt, att det blef den förstnämnde, som förlänade myndigheten och öfvervakade verket.

I detta sammanhang förtjänar anmärkas, att bondeståndet ej är representeradt i kommissionen. Det hade dock varit med om de framställningar, som ledde till dennas nedsättande. Äfven bönderna voro ett stånd i riket, och konungens svar på supplikén gälde således äfven dem. Det utkast till en *samtliga* riksens ständers skrifvelse till K. M., som s. 152, not 3, omnämnts, och hvari talas om vissa »af *hvart* stånd» utnämnde deputerade, ådagalägger äfven, att tanken på ett böndernas deltagande i detta granskningsverk icke varit för 1675 års ständer alldeles främmande. Den blef emellertid icke fullföljd, osäkert af hvad anledning.

Afslutningskapitel.

Karl XI har af åtskilliga författare blifvit strängt klandrad för sitt bifall till nedsättandet af 1675 års granskande kommission[1]. Man har i denna hans åtgärd sett ett bestämdt och groft löftesbrott. Anmärkningen är riktig så till vida, som det icke kan bestridas, att den år 1672 gifna dechargen nu blef upprifven. Men däraf följer icke med nödvändighet, att klandret är befogadt. Monarken, som har ett rikes väl att sörja för, kan icke i den mening göras till sina ords slaf, att honom skulle vara betagen rätten att omgöra sina beslut, i fall han finner sig hafva blifvit vilseledd genom oriktiga framställningar eller aflockad sitt ord i förtid, eller i fall omständigheter yppa sig, som äga ett väsentligt samband med beslutet, men det oaktadt vid dess fattande icke kommit till sin rätt. Allt detta förelåg här och förtjänar att tagas i betraktande vid bedömandet.

Så liflig var ock känslan af den nöd, som rådde, så skarp kontrasten mellan den skildring af ställningen, som lämnades 1672, och den verklighet, som nu afslöjades, så starkt slutligen det tryck, som på grund häraf riktades mot de styrande, att den myndighet, som klandret gällde[2], rådet, själft hemställde om bifall till ständernas begäran. Kan man då undra på, att konungen medgaf, att en *undersökning* finge ske om riktigheten af den redovisning, han emottagit[3].

---

[1] Fryxell, berätt. XVI, 237; Schönberg II, 343. Jfr äfven Kjellén s. 123.

[2] Jfr s. 143, not 3.

[3] Om någon hans »inre strid» härvidlag har intet säkert vittnesbörd till eftervärlden bevarats. Det några veckor efter beslutets fattande utfärdade och

Därtill kommer, att denna fråga, rätteligen sedd, icke var hans ensak utan berörde äfven ständernas beslutandeområde. Denna omständighet hade för tre år sedan icke blifvit nog beaktad för att göra sig gällande. Nu kom den igen med en helt annan styrka. Ständernas på 1660 års additaments och riksdagsbesluts klara bokstaf stödda medbeslutanderätt har emellertid med åtskilliga skäl och bevis blifvit bestridd[1]. Argumentationen går därpå ut, att om konungens förmyndare under pågående minderårighet anmäldes för fel borde de enligt 1634 års R. F. §§ 9 och 41 ställas inför den riksrätt, som där föreskrefves. Sedan konungen förklarats myndig hade däremot ständernas rätt enligt additamentet att utkräfva ansvar upphört, och det vore denne, som ensam därom ägde att besluta.

Frågan om riksrättens tillämplighet eller icke på berörda fall kan här lämnas alldeles å sido såsom för tidigt väckt. Här var icke fråga om *anklagelse* och *dom* utan om en anhållan, att *undersökning* måtte ske, låt vara, att blotta framställandet af en sådan begäran, och än mer de ordalag, i hvilka det skedde, måste för dem, det gällde, kännas som synnerligen kränkande. Först med tillsättandet af 1680 års dömande kommission träder förmyndarräfsten in i ett skede, som förtjänar belysas genom sammanställning med nyss åberopade lagrum.

Lika ohållbart är äfven det andra påståendet om, att ständernas redofordringsrätt skulle ha utslocknat efter konungens myndighetsförklaring. Man skulle väntat att här se åberopadt det argumentet, att regeringsform och additament år 1660 begränsades till att gälla minorenniteten. Men så sker icke, utan dessa betraktas såsom fortfarande förbindande[2], och i så fall kommer man till den slutsatsen, att den § i additamentet, den

troligen af en kanslitjänsteman uppsatta konstitutorialet för kommissionen kan icke anses ägnadt att gifva ledning för bedömandet af den frågan. Där finner man i stället motiveringen för beslutet.

[1] Schönberg II, 341. Den väl långt drifna kritik af ständernas redofordringsrätt, som Schönberg här anställer, torde finna sin förklaring i det färska intryck, han hade af frihetstiden med dess många in casu rannsakande och dömande ständerkommissioner. Se ibid. s. 343.

[2] Schönberg II, 342.

fjortonde, som stadgar förmyndarstyrelsens ansvarighet inför »H. K. M. och samtliga riksens ständer», skulle *under* minoren-niteten skänka redofordringsrätt åt båda dessa myndigheter, men *efter* densamma blott åt den ena, åt konungen. Mera behöfver knappast sägas för att uppvisa ståndpunktens orimlighet.

Men å andra sidan kan det frågas: När regeringsform och additament fått sin giltighetsperiod så bestämd, förlorar icke då efter dess utgång äfven nyss förmälda § 14 sin gällande kraft och därmed såväl konung som ständer sin redofordringsrätt? Härvid är då först att märka, att vid sidan af nyss anförda an-svarsbestämmelse funnos äfven andra, medförande samma för-pliktelse, i 1660 års riksdagsbeslut och i afgifna edliga reverser[1], hvilkas förbindande kraft icke af ett sådant resonnemang be-röres. Dessutom är detta resonnemang oriktigt. Ett är, att den myndig förklarade konungen ej är bunden af regerings-formen, ett annat, att den styrelse, som i kraft af densamma och med ledning af dess bud blifvit förd, skall, när den af-slutats, efter samma författnings bestämmelser pröfvas och be-dömas[2]. Men erkännes detta, så måste naturligtvis redofordrings-rätten däri inbegripas. I annat fall komme man till det resultatet, att när förmyndarne efter slutadt värf skulle aflägga redovisning, funnes ingen myndighet med rättslig befogenhet att mottaga den till pröfning, ingen, inför hvilken de vore ansvarsskyldiga, för-såvidt denna deras skyldighet skulle normeras af samma lag som den, hvilken regelband deras förhållande i öfrigt. I själfva verket är det uppenbart, att ansvarsbestämmelsen i additamentets fjortonde para-graf är skrifven just med det fall för ögonen, att förmyndarne efter fyldt värf aflade redovisning. Men därmed är ock ständernas redo-fordringsrätt gifven. Och enär något verkligt stöd för, att den år 1675 borde anses preskriberad, icke lär kunna påvisas[3], fanns den då äfven kvar.

Att ständerna i sin supplik hemställa saken till konungen och anhålla om hans medverkan, behöfver icke innebära ett un-derkännande af egen rätt i berörda afseende. Det var endast

[1] Varenius ansvarsbestäm. etc., hist. tidskr. 1888, ss. 346, 351, 355.
[2] Detta är ock Schönbergs mening, se III, 136. Se äfven Kjellén, s. 136.
[3] Se ofvan s. 53.

en form, som naturligen följde af hela den ställning, som den tidens ständer intogo till konungadömet[1]. Snarare skulle man kunna säga, att de i en så allvarsam sak som denna icke skulle ha uppträdt så, som de gjorde, därest de icke vetat, att de haft en på lag grundad rätt bakom sig. Det hvilar nämligen en helt annan prägel öfver rörelsen än på motsvarande företeelser från den forna ständerdomens tid. Det är ej längre konungen, hvilken använder ständerna som ett redskap till att drabba sina politiska motståndare. Det är ständerna, som taga initiativet och förmå konungen att göra gemensam sak med dem. Då vidare denne i sitt konstitutorial för kommissionen säger sig »icke hafva kunnat eller bort utslå eller förvägra riksens ständer» deras begäran, kan detta ock fattas som en antydan om, att äfven han erkände samma rätts förefintlighet. I de Bondeska anekdoterna sägs uttryckligen, att då det i regeringsformen stod, att rådet skulle föra styrelsen så, »som de det för Gud, konungen och ständerna kunde försvara», så ägde ock ständerna »frihet att begära underrättelse, huru styrelsen vore förd»[2]. Man har ingen anledning att betvifla riktigheten af denna uppfattning, äfven om en mängd misstag i anekdoternas detaljer kunna påvisas, lätt förklarliga hos en författare, som skrifver långt efter händelserna och utan stöd af primära källor[3].

* * *

I de ord, som nyss citerats, beröres kärnpunkten i hela räfsterörelsen, sådan som den framträder på 1675 års riksdag. Dess hufvudsyfte var att träffa förmyndarnes medelförvaltning, och detta har helt visst hos ledarne varit klart fattadt, äfven om det först småningom afslöjar sig, i samma mån som aktionen fortskrider och planerna träda i verket. Den åsikt, som blifvit framställd[4], att kriget med Brandenburg varit det medel, hvarmed man ursprungligen velat drabba den rädande högadliga regimen och dess främste man De la Gardie, och att man sedermera,

---

[1] Jfr Kjellén, s. 123.
[2] Se a. a. s. 153; Loenbom hist. märkv. IV, 108.
[3] Se i det följande s. 168.
[4] Fryxell, berätt. XVI, 18 ff., 234 ff.

när det visat sig, att det var konungen, som här fattat beslutet, svängt om och tagit upp finansnöden som drifvande motiv, bestyrkes icke af källornas vittnesbörd. Det är icke kriget i och för sig, som framkallar förbittringen, utan det dåliga sätt, hvarpå det förberedts, den brist och den misshushållning, som genom detsamma ställts för allas ögon. Därur härflyter den taktik, som genast från början användes, att neka bevillning af manskap och medel, tills man tvungit fram frågan om förmyndarstyrelsens redovisning; därför påpekar ock Johan Gyllenstierna, som antagligen här kunde tala med mera sakkännedom än de flesta, i rådet den 11 sept., att ständerna icke nämna K. M. i sin dagen förut inlämnade skrift.

Att segern vanns genom en samverkan mellan oppositionen i stånden och i rådet, torde med full klarhet framgå af den förut lämnade historiska framställningen. Henrik Falkenberg, Terserus och Thegner framträda med öppet visir såsom rörelsens ledare å förra hållet. De la Gardies motståndare i rådet måste gå försiktigare till väga. Men protokollen tala dock med allt för stor tydlighet om den hållning, en Johan Gyllenstierna, en Sten Bjelke, en Klas Rålamb intogo, framför allt vid den afgörande sammandrabbningen uti rådssessionen den 18 sept. f. m., för att man skulle behöfva tveka om den roll, de spelat, och i hvilket läger de ställt sig. Den ingående kännedom om regeringens svaga punkter, som ständernas framställningar utvisa[1], förråder ock, att de haft synnerligen väl underrättade tillskyndare. Och så till sist aflägger sedelaffären ett talande om än föga vackert vittnesbörd om det förbund, som slutits.

Det bör icke heller glömmas, att åtskilliga af de s. k. sekreterarne visade ganska tydliga tendenser att gå oppositionens ärenden. Hoghusen och Örnstedt egga med löften om handlingars meddelande, som de icke kunna infria[2]; Olivecrantz[3] begagnar de budskickningar till ständer, som regeringen anför-

[1] Se t. ex. om Bengt Oxenstiernas relation (s. 109), om konungens bristfälliga pröfning af 1672 års relation, om 1662 års stat och 1668 års arbete (s. 128) etc.

[2] Se ofvan s. 109 ff.

[3] Om denne se s. 56, not 2.

tror honom, till meddelelser, hvilkas absoluta tillförlitlighet understundom var ganska tvifvelaktig, men hvilkas pådrifvande syftning var fullt klar[1].

Många voro således de krafter, som förenat sig till anfall på De la Gardie, hans anhängare och hans styrelseprinciper. Motiven voro helt säkert af blandad art. Om än rådsoppositionen och sekreterarne möttes i samma sträfvan att bryta kanslerens öfvermakt, så torde dock spekulationerna för framtiden ha divergerat. Den af sekreterarne, som närmast skördade vinsten, för såvidt man verkligen här kan tala om någon sådan[2], var den, som icke alls syntes i aktionen, nämligen Lindsköld. Af frondörerna i rådet fingo de flesta lefva tillräckligt länge för att se, hur grundligt de missräknat sig, om de trott, att deras vapenbrödraskap med högadelns fiender i stånden, skulle stäcka det allenastyrande, som De la Gardie inaugurerat, och återställa rådets gamla inflytande[3]. År 1680, om icke förr, måste de ha kommit till insikt om, att ett anfall på förmyndarstyrelsen, sådant som det, för hvilket de nu bröto väg, i längden icke kunde blifva utan återverkan på rådets ställning som institution.

Den, som sent omsider under en kort men betydelsefull period af makt och ära blef De la Gardies verklige arftagare, var Johan Gyllenstierna[4]. Samtiden såg i honom den man, som höll intrigens alla trådar i sin hand. Det är ock möjligt, att han spelat *ledarens* roll för oppositionen på 1675 års riksdag, men några verkligt bindande bevis därpå ha hittills icke kunnat företes, hur tydligt det än är, att han tillhör De la Gardies mot-

---

[1] Se ofvan s. 122. Se ock borgarståndets protokoll 22 sept. f. m.

[2] Se nedan s. 180. Om Lindsköld och Örnstedt se Katarina Ehrenstens uttalanden, hos Fries, s. 187.

[3] Detta påpekar ock grefve Bonde i sina anekdoter (s. 153), icke utan en anstrykning af skadeglädje. Från sin gammaldags högadliga ståndpunkt bedömde han med skarp blick felen hos denna tids räfsteifrare. Däremot kan man knappast undra på, om han ej hade lika öppet öga för det berättigade i en rörelse, som kostat honom hans familj och ståndsbröder så mycket. Jfr ock s. 152, not.

[4] Se de Bondeska anekdoterna ss. 57 ff., 63, 65 ff., 74 ff. »Det första och största mobile af allt detta verket tillskrefs riksrådet Jan Gyllenstierna med dess broder, hvilka med de nyss uppkomne familier detta så väl hade projekterat som ock nu påbegynte och sedermera fullbordade.» Ibid. s. 154.

parti[1]. Om hans planer voro många rykten i omlopp, de flesta allt för orimliga för att förtjäna tilltro. Vid detta tillfälle kan man dock utan att säga för mycket antaga, att han funnit riktigt att lämna sin medverkan till attacken på ett styrelsesystem, hvars svaghet och haltlöshet han kanske bättre än någon annan kände och kunde bedöma. Till hans hållning har säkerligen äfven bidragit medvetandet om egen kraft att sätta något bättre i stället[2]. Vid sträfvandet att förverkliga denna sin förhoppning har han sannolikt icke bundit sina händer på något håll utan hållit sig de vägar öppna, som kunde erbjuda sig för honom att verka till fäderneslandets båtnad. Den närmaste tiden arbetade han i godt samförstånd med rådet; längre fram blef han sin konungs högst betrodde man, men att i denna öfvergång till en ny verksamhetsform se ett af klandervärd ärelystnad förestafvadt affall från forna grundsatser torde vara förhastadt. I hvarje fall, hur man än söker leta sig till driffjädrarna för de enskilda personernas uppträdande, måste det dock fasthållas, att de motiv af mindre lofvärd art, som i vissa fall kunna påvisas, ingalunda kunna sägas hafva varit de, som fällt utslaget. De hade visserligen en resonnansbotten i spänningen mellan adel och ofrälse, mellan hög- och lågadel, men hvad som slöt alla dessa olika viljor och intressen samman i gemensam handling och lät denna krönas med framgång, var i främsta rummet det allmänna medvetandet af, att de män, som i så många år suttit vid statens roder, icke varit sitt värf vuxna och icke be-

[1] Se Varenius, högförräderimålet s. 30 ff. Feuquières skrifver 18/28 sept. (corresp. n:o 49) till sin regering följande: »J'ai appris, que depuis plusieurs jours sept senateurs s'assemblent la nuit chez Clas Rolamb, savoir lui les deux Guldenstern, les deux Kourk, Soop et Gripenhielm. Je ne les ai nommé à personne et ai bien pris garde en tout cas de ne point faire ennemis, qui pourraient demeurer les maîtres.» Hos Feuquières är det egentligen Rålamb och Kurk, hvilka framträda som det »spanska» d. v. s. det antifranska och anti-De la Gardieska partiets chefer (jfr ock s. 174, not 2). Att Johan Gyllenstierna är kanslerns bestämde motståndare har Feuquières klart för sig, men f. ö. vet han ej rätt, hvar han har honom.

[2] Jfr Katarina Ehrenstens uttalanden om honom, referade hos Fries, s. 187.

hörigen rustat sitt land för den allvarsamma situation, hvari de försatt det. Häri ligger ytterst förklaringen till det genombrott, som skedde.

* * *

Den 18 sept. hade rådet, som ofvan nämndt är[1], begärt några dagars uppskof med det svaromål, som det ansåg ständernas supplik nödvändiggöra. Därmed drog emellertid ut på tiden, och De la Gardies motståndare i rådet, som dels funno nödigt att söka skydda eget skinn vid kommande efterräkning, dels nog icke hade något emot att ytterligare blåsa under rörelsen i stånden[2], satte därföre oförtöfvadt upp en skrift, afsedd att främja dessa sina enskilda intressen. Dess innehåll grupperar sig kring supplikens tre punkter. Till den första svaras, att undertecknarne[3] »dels utaf begynnelsen varit emot den franska alliansen, dels ock den icke utan under villkor af riksens trygg- och säkerhet samt fredens bibehållande samtyckt och allt framgent uti alla våra diskurser samt förda votis alla de händelser sökt att afstyra och bemöta, som till vidlyftighet af krig oss har synts kunna draga»[4]. Med hänsyn till det andra momentet förklaras, att den blifvande undersökningen nogsamt skulle gifva vid handen, med hvad allvar de sökt bringa 1662 års stat och 1668

[1] Se s. 146.

[2] Se Varenius, högförräderimålet etc., s. 17. Feuquières skrifver härom (corresp. n:o 49, 25 sept./5 okt.), att konungen nu börjar förakta anklagelserna, och att man då »comme par désespoir» tillgripit en list, som dock icke lyckats, medelst en skrift, som 14 rådsherrar tillställt ständerna.

[3] De voro: Sten Bjelke, Gustaf Banér (Persson), Axel Sparre, Gustaf Soop, Erik Fleming, Knut Kurk, Gustaf Posse, Gustaf Kurk, Klas Rålamb, Georg Gyllenstierna, Johan Gabriel Stenbock, Tord Bonde, Edmund Gripenhjelm, Johan Gyllenstierna.

[4] Denna långa och af förbehåll uppfyllda motivering var väl behöflig, ty af de 14 herrarne hade 4 (Sparre, Fleming, J. G. Stenbock och Rålamb) röstat för alliansen, 5 (Banér Persson, Soóp, Posse, G. Kurk och G. Gyllenstierna) icke deltagit i omröstningen, och endast 4 (Bjelke, K. Kurk, Bonde och J. Gyllenstierna) röstat mot alliansen. Gripenhjelm blef först 1673 rådsherre. Jfr s. 11, not 4.

års arbete till afsedd effekt. För öfrigt betona de, att de uti »administrationen och däraf flytande räkenskap» »icke vidare än med sitt inrådande konkurrera», i hvilket yttrande man kan se den första antydningen till de invändningar, medelst hvilka rådsherrarna sedermera, när räfsten på skarpaste allvar tog sin början, sökte bortresonera betydelsen af sin nu så högtidligt erkända sats om ansvar pro votis[1]. Skriften sägs vara afgifven med K. M:s nådiga tillstånd, men detta är knappast med verkliga förhållandet öfverensstämmande. Sedan den blifvit den 23 sept. till adeln öfverlämnad, låter nämligen konungen genom grefve G. A. Banér samma dags e. m. hämta upp den till sig, för att få se den, och hvad detta innebar får sin belysning genom en af rikskanslern uppsatt skrifvelse[2], som en del af rådet den 15 okt. inlämnat till konungen, och hvari det uttryckligen heter, att ofvan nämnda rådsherrar »sig till vår icke ringa prejudice och E. K. M. själf oveterligen a parte med riksens ständer inlåtit». Därsammastädes uppgifves ock, att underskrifterna till aktstycket af den 23 sept. erhållits »igenom persuasioner här och där i husen med oförsvarliga och mycket eftertänkliga remonstrationer». Därjämte anklagas de fjorton herrarne för att hafva ställt skriften i senatens namn utan samtlige riksens råds vetskap och bevillning. Beskyllningen äger så till vida någon grund, som i nämnda skrift inledningsvis nämnes, att »R. Råd i gemen» tagit ständernas supplik i öfvervägande och af konungen »erhållit den nåden», att sakens sammanhang skulle ur själfva protokollen ständerna kommuniceras. Meningen var naturligtvis att för ständerna antyda den utmärkta handräckning, som rådsherrarna gifvit dem hos konungen. Men den därpå följande ofvan refererade framställningen är uttryckligen stiliserad i undertecknarnes namn, och endast i deras.

Det är med denna skrift af den 23 sept., som författaren till de Bondeska anekdoterna förknippar uppgiften, att som »större

[1] Om svaret till det tredje momentet, se Varenius a. st. s. 17. Skriften är tryckt hos Loenbom. hist. märkv. IV, 63 ff. och i adelsprot. s. 183 ff.

[2] Koncept i Ups. univ. bibl. E 545 h., med den De la Gardies egenhändiga påskrift a tergo, som finnes anförd i det följande, s. 171, not 1.

delen af rådet i lika måtto var inbillad att accompagnera med deras supplik denna ständernas begäran och den igenom riksrådet Gripenhjelm öfvergåfvo, emporterade [de] konungen att därtill condescendera»[1]. Här har uppenbarligen en förväxling ägt rum mellan denna skrifvelse och den begäran i samma syfte, som af riksråden muntligen framställdes till konungen den 18 sept., och så har ett i det stora hela riktigt saksammanhang[2] blifvit kringväfdt med en mängd oriktigheter i detaljerna. Skrifvelsen af den 23 sept. innehåller sålunda icke en begäran om ett sådant samtycke och kan icke heller rimligtvis göra det, då detta samtycke redan fem dagar förut var gifvet, den är icke ställd till konungen utan till ständerna, och den frambars icke af Gripenhielm till Karl XI, utan det var Sten Bjelke, som öfverlämnade den till riddarhussekreteraren för vidare befordran till hans stånd[3]. Anekdotförfattarens därpå följande påstående, att Gripenhielm till följd af detta sitt åtgörande skulle råkat i konungens onåd och däröfver sörjt sig till döds, förlorar därigenom hvarje fotfäste. Tvärtom innehålla handlingarna äfven efter denna tid flerfaldiga bevis på den ynnest, hvarmed konungen hugnade denne sin forne lärare[4].

---

[1] Bondeska anekd. s. 154. Ett »och» är där feltryckt för »att».

[2] Se ofvan s. 142 not 1.

[3] Se adelsprot., s. 128.

[4] Så t. ex. förvarar kammarens registratur en konungens skrifvelse af $^{15}/_{10}$ 1675, hvari Gripenhielm beviljas den då för tiden ganska ovanliga förmånen att »vid påfordran och ovägerligen» få ut hela sin lön jämte andra förmåner. När han blef sjuk, uttryckte konungen i bref af $^{10}/_{12}$ 1675 till Lindsköld sin oro öfver hans hälsotillstånd och ålade denne att därom underrätta konungen samt försäkra Gripenhielm om denne senares stadiga omsorg om honom själf och hans familj. (Riksreg.; äfven tryckt i Knös afhandling: historia de latinis poetis Vestrogothiæ II, 56). Efter hans död gaf ock konungen i lifliga ordalag uttryck åt sin sorg öfver förlusten. Men Gripenhielm var en uppkomling, som icke stod väl hos den gamla adel, hvars tänkesätt de Bondeska anekdoterna afspegla. Hans rikedom och öfriga framgång ådrog honom äfven afundsjuka. Den förstnämnda synes till god del hafva förvärfvats genom hans giftermål med Klas Rålambs äldsta dotter. Malisen påstod, att Gripenhielm till tack härför skaffat sin svärfar öfverståthållarsysslan. Denna släktskap kan ju ock i sin mån ha bidragit till, att Gripenhielms namn kom under suppliken i fråga (jfr s. 166, not 3). Se Katarina Ehrenstens brefväxling med sin man, hos Fries, s. 187. Jfr ock Bondeska anekdoterna, s. 64, 72.

Den ledamot af förmyndarstyrelsen, som hastigast och, såvidt man vet, utan något besvär för egen person fick sin ställning till räfsterörelsen klargjord, var änkedrottningen. Det skedde genom ett af konungen den 1 okt 1675 i Upsala utfärdadt bref[1], hvari han med anledning af den på ständernas anhållan beslutna rannsakningen uttryckligen förklarar, att hon »icke är eller skall i någon måtto vara ment eller förstånden under detta öfverseende och reviderande». Som motiv anföres, dels att hon icke borde behöfva befara, att hennes under konungens omyndiga år visade trohet, flit och vaksamhet droges i tvifvelsmål, dels att hon med skäl kunde undskyllas därmed, att hon icke som de andra blifvit från ungdomen uppöfvad »uti regementssysslor».

Åtgärden har blifvit föremål för åtskilligt delvis mycket obefogadt klander[2]. Vill man sätta sig in i förhållandena, sådana som de förelågo, måste man dock medgifva, att Karl XI hade svårt att handla annorlunda, än han gjorde. Som son och som

---

[1] Tryckt hos Stjernman II, 1746.

[2] Fryxell, (berätt. XVI, 239) söker göra troligt, att hennes frikallelse af regeringsherrarnas motparti »beslutits» (!) för att därigenom undanröja ett väntadt hinder mot företaget. Någon källa åberopas icke till stöd för detta högst osannolika påstående. Mot detsamma talar den omständigheten, att kvittobrefvet utfärdats så långt efter, sedan konungen gifvit sitt svar på ständernas supplik. Detta kan visserligen tänkas vara postdateradt, men det är icke troligt, att änkedrottningen, om hon velat och kunnat göra något för att gifva saken en annan vändning, skulle låtit afhålla sig därifrån genom någon henne af berörda parti meddelad muntlig dispensförsäkran. Det kan ock sättas ifråga, huru konungen skulle upptagit en sådan meddelelse, och om han icke i själfva verket ansåg sig befogad att, oberoende af detta partis tankar, besluta som han gjorde. Till sist må erinras om, att änkedrottningen först på aftonen den 17 sept. kom till Upsala (se ofvan s. 147). Det ena af de argument, som konungen åberopar till sitt stöd för frikallelsen, kritiserar Fryxell på ett sätt, som visar, att han icke gjort dess innebörd klar för sig. Konungen har icke velat säga något så orimligt, som att den ålder man nått vid öfvertagande af regeringsvärfvet, på så sätt skulle tjäna till mätare af de duglighetskraf, som borde ställas, att detta kraf skulle skärpas ju yngre man var vid inträdet i kallet. Tvärtom åsyftar han det förhållandet, att regeringsherrarna — till skillnad från änkedrottningen — trädde till förmyndarskapet stödde på en genom mångårig utbildning i offentliga värf vunnen fond af insikter och erfarenhet. De ålderssiffror Fryxell anför, bevisa således raka motsatsen till det, som han med dem vill bevisa. Jfr ofvan s. 152 not 3.

konung hade han ett dubbelt intresse i att befria delägarinnan i hans faders kungliga värdighet från den förödmjukelse, som låg i att underkastas en rannsakning sådan som den nu beslutna med dess vidtutseende följder. Det oansvariga konungadömet var visserligen ännu icke formligen proklameradt, men dess principer lågo så att säga i luften. Ehuru själfva den form af undantagsförmån, som användes, tydligt nog utvisar, att här icke är fråga om någon änkedrottningen som sådan tillkommande *rätt,* torde man dock kunna våga det påståendet, att en åtgärd sådan som att sätta Hedvig Eleonora sida vid sida med hennes forna kolleger i förmyndarstyrelsen på de redoskyldiges bänk, icke skulle motsvarat den tidens uppfattning af, hvad henne såsom »riksens änkedrottning»[1] tillkom. Förut är ock anfördt ett bevis på, att åtminstone ridderskapet och adeln såg saken på detta sätt[2].

Det anförda kan naturligen icke bortförklara det faktum, att Hedvig Eleonora haft presidium och tvenne röster i förmyndarregeringen[3] med däraf flytande rättsverkningar. Men äfven om man från formell synpunkt icke kan annat än frånse det *faktiska* förhållandet, att Hedvig Eleonora i det stora hela spelade en ganska passiv roll i förmyndarstyrelsen samt satt där öfvervägande honoris causa och för att tillgodose sin sons rent personliga intressen, så måste dock erkännas, att hennes *rättsliga* ställning så till vida var en annan än de öfriga ledamöternas, som någon ställföreträdare icke var erforderlig i händelse af förfall för henne[4]. Ej heller var hennes underskrift ett villkor för expeditionens formella giltighet, utan de fem höga riksämbetsmännens eller deras ställföreträdare, gjorde tillfyllest[5]. Därjämte bör ihågkommas, att den materiella rättens

[1] 1660 års additament passim.

[2] Se ofvan s. 147.

[3] 1660 års riksdagsbeslut § IV; Stjernman II, 1366.

[4] Wilde (s. 713 ff.) framhåller äfven, att änkedrottningen ej som förmyndarstyrelsens öfriga ledamöter förband sig med ed. Då denna skillnad (enligt 1660 års riksdagsbeslut § 3, Stjernman II, 1363) endast bestod däri, att hon aflade edlig revers, de öfriga åter så munt- som skriftligen gjorde sin ed, bevisar den icke mycket.

[5] 1660 års addit. § 15.

fordringar sedermera, när ansvaret utkräfdes, blefvo uppfyllda på så sätt, att i alla de fall, då beslut, hvari änkedrottningen deltagit, föranledde ersättningsskyldighet, efterskänktes så stort belopp, som motsvarade hennes genom de två rösterna utöfvade andel däri.

Den, hvilken försvaret i främsta rummet ålåg, var naturligtvis den, som attacken egentligen gällde, nämligen kanslern. Sedan den första bestörtningen lagt sig, och modet börjat återkomma, tog han äfven itu med saken. Hvad som mer än något annat — frånsedt sedelaffären — synes hafva retat honom, var de fjorton herrarnas skrift, och det är ju mindre att undra på. Men äfven i rådet slog stämningen om, sedan man något hämtat sig från den öfverrumpling, som kuppen af den 18 september medfört. Det är ock mer än sannolikt, att de fjorton herrarnes inlaga till ständerna öppnat mångas ögon för det rätta sammanhanget med hela affären, hvilken säkerligen nu för de flesta af rådsherrarna tedde sig som en intrigs verk.

Alltnog, den skrift, som kanslern uppsatte, och hvilken den 15 okt. inlämnades till konungen, synes ha samlat åtskilliga underskrifter[1]. Den är ytterst skarp i formen och vittnar

---

[1] Koncept i Ups. univ. bibl. E, 545 h., försedt med De la Gardies egenhändiga påskrift a tergo: »D. 15 okt. projekt af den skrift en del af rådet till E. M. ingifvit». Ett annat konceptexemplar af samma handling finns i Brokind arkivet n:o 29, och är försedt med siffror (1—15) utvisande de olika platserna för underskrifterna. Men dessa siffror äro skrifna med blyerts, och det kan väl frågas, om det kan vara möjligt, att de kunnat bibehålla sig så lång tid, att de kunna anses samtida med handlingen. Vare härmed huru som helst, själfva slutsumman har ett stöd i en till Brokindexemplaret fogad bilaga, som är af synnerligt intresse för bedömandet af partiställningen i rådet. Kanslern var visserligen optimist och fallen för att skarfva, men han kände dock personförhållandena i rådet bättre än de flesta, och hans framställning däraf kan därföre icke helt och hållet frånkännas vitsord. Han förtecknar till en början rådets ledamöter (genom blyertstecken är angifvet, hvilka som voro närvarande i Upsala). Därefter nanmgifver han de »riksens råd, som ingen del hafva i den förra skriften» (drotsen, kanslern, H. Stake, Chr. Horn, B. Horn, Lorentz Creutz, Gustaf Banér Carlsson, P. F. De la Gardie, G. Sparre, A. Torstenson, G. A. De la Gardie, Ernst Creutz = 12 st.); så »riksens råd, som förledde den förra skriften underskrifvit, men nu förmodligen träda därifrån» (Fältmarskalk G. Banér Persson, A. Sparre, G. Soop, G. Posse, G. Kurk, »om hvilken dock tviflas», J. G. Stenbock, E. Gripenhjelm = 7 st.); så »riksens råd från-

sålunda om allt annat än nedslagenhet. Den börjar med en anhållan om ursäkt för det dröjsmål med dess inlämnande, som ägt rum. Därefter tackas K. M. för den tillåtelse, han gifvit rådsherrarna, att träda tillsammans i senaten och öfverlägga om sin »nödtorft i anseende af den mycket eftertänkliga skrift, som riksens ständer, samtliga riksens råd angående, till E. K. M. inlagt hade». Men när de skulle skrida till verkställigheten, måste de »beklagligen då strax förnimma», att »en del af rådet alldeles emot samtliga vår mening och åstundan hade gått en annan väg och sig till vår icke ringa prejudice, och E. K. M. själf oveterligt, a parte med riksens ständer inlåtit». »Detta väsendet» hade de ingalunda kunnat gilla, utan kände det i stället som en plikt att inför K. M. betyga sin oskuld däri och genom denna underdåniga skrift klarlägga, hur ogärna de sett »denna separation ibland senaten». De ville ingalunda ursäkta, än mindre samtycka till, att »E. K. M:s höga kungliga namn och autoritet är sålunda, som skedt är, missbrukadt vordet emot dess höga kungliga vilja», liksom de ock beklagade, att »en del af rådet hafva sig påtagit att ställa skriften i senatens namn, utan samtliga riksens råds vetskap och bevillning». Den hade förfärdigats »in loco incompetenti och utom rådskammaren» med påtryckningar mot enskilda[1], »hvilket ett farligt utseende hafver».

Konsekvensen af det sagda sammanfattas i följande principförklaring: »Det kompeterar riksens råd i ingen måtto sig till ständerna att adressera, nisi jussu et scitu principis, och

varande, som dock visst varda med consenterandes till subskriptionen af denna skrift, när de hemkomma (riksamiralen, N. Brahe, C. Stjernsköld = 3 st.). Därefter summerar han ihop de tre grupperna och får så »22 st., som förmodas, att de subskribera denna skriften, som nu K. M. presenteras». Drager man härifrån de sju, som »förmodligen» skulle träda ifrån den förra skriften, får man på de säkra just siffran 15. En särskild rubrik upptager Lars Fleming, »som än intet resolverat», och till sist komma »de herrar, som man menar blifva vid förra mening» (riksskattmästaren, G. Fleming, K. Kurk, K. Rålamb, Jöran Gyllenstierna, Johan Gyllenstierna, T. Bonde = 7 st.). Riksråd, hvilka icke alls medräknas, förmodligen emedan deras återkomst skulle dröja för länge, för att man skulle kunnat vänta på deras underskrift, äro riksfältherren, Helmfelt och Axel Julius De la Gardie, yngste bror till rikskanslern.

[1] Se verba formalia s. 167.

därföre synes oss detta vara af ett stort eftertänkande, i hvilket vi ingen part vilja hafva». Och så utdrages klämmen med dessa ord: »ty bedja E. K. M. vi underdånigst, att senaten måtte ifrån ett sådant prejudicerligt omdöme befrias, som både dessa och tillkommande tycks lätteligen af detta tillfälle oss kunde med belasta; men särdeles, hvilket oss ock mest är om hjärtat, att E. K. M. ej ville fatta några onådiga tankar om senatens trogna hjärtelag, utan därföre ville låta in autorem eller autores af denna aktion inkvirera, att den eller de tillbörligen måtte till svars stånda, och vår oskyldighet sålunda inför E. K. M. och hela riket framkomma, såsom ock deras, hvilka, af andra persuaderade till subskription, icke mindre än vi, som alldeles däraf ej vetat, detta faktum disapprobera, och därföre bemälde skrifts annihilation alla samtliga mycket åstunda».

Af denna supplik framgår med full tydlighet icke blott det omslag, som skett inom rådskretsen, utan äfven, hvad viktigare är, det missnöje, som skriften af den 23 sept. framkallat hos konungen. Man kan visserligen taga för gifvet, att De la Gardie och hans meningsfränder icke ogärna fritogo sig från delaktighet i de fjorton herrarnas skrift, och att de icke sparade på färgen, när det gällde att måla det »prejudicerliga omdöme», som ur en sådan delaktighet kunde härledas. Men de skulle dock icke vågat att uttrycka sig så, som de gjorde, därest de icke varit förvissade om själfva grunduppfattningens riktighet. Som det nu var, utgör deras skrift ett schackdrag som kanslern med skicklighet och, som det vill synas, äfven med framgång riktar mot sina fiender i rådet[1].

Konungens vrede är ock lätt förklarlig. Till en början var det helt visst en fullt befogad kritik, som supplikanterna

[1] Feuquières skrifver härom (corresp. n:o 49, 25 sept./5 okt.): »Les états ont donné ce mémoire (= skriften af den 23 sept.) au Roi, qui s'est fort indigné de la hardiesse, d'avoir employé son nom sans sa permission. Et le Gd Chancer a pris son temps habilement pour faire voir la malice aussi bien que l'insolence de ses ennemis, qui n'en veulent pas seulement à sa personne particulière mais à l'état, en confondant tellement la haine, qu'ils lui portent, avec la partialité, qu'ils ont pour l'Espagne, qu'on ne saurait juger, laquelle de ces deux passions les emporte».

af den 15 oktober rikta mot de fjorton frondörernas sätt att bakom hans och rådets rygg med föregifvande af erhållet kungligt tillstånd offentliggöra hufvuddragen af de förhandlingar, som dem emellan förts med anledning af ständernas begäran. Men icke nog härmed. Om såväl utrikesärendena som om medelförvaltningen och De la Gardies enskilda tvist med de två rådsherrarna meddelas här åt *ståndens plena* upplysningar, som dels gå konungens eget svar i förväg[1], dels röra frågor, hvilkas pröfning alltid brukade förbehållas ett sekret utskott. Än större blef helt säkert Karl XI:s förbittring, då Knut Kurk och Klas Rålamb företogo sig att offentliggöra[2] skriften i fråga, så att den blef spridd och känd öfver hela riket, vållande hos trupperna uppstudsighet och kritik öfver regeringens åtgärder.

Allt detta gick stick i stäf mot Karl XI:s vid många tillfällen ådagalagda uppfattning af, huru sådana frågor skulle skötas, och om den tystlåtenhet, som han ägde att i rikets angelägenheter fordra af sina rådgifvare. Här påträffar man antagligen ock den kärna af sanning, som ligger innesluten i den Bondeska utbroderingen om konungens hållning mot Gripenhjelm[3]. Då originalexemplaret af ifrågavarande skrifvelse icke, såvidt kändt är, längre finnes[4] kvar, så kan detta med stor sannolikhet förklaras så, att Karl XI, sedan han genom Banér

---

[1] Se Varenius, högförräderimålet ss. 18—22.

[2] Feuquières skrifver härom (corresp. n:o 49) den 6/16 okt. 1675 följande: Ils (Rålamb och Kurk) ont eu la hardiesse de publier l'écrit des quatorze senateurs contre l'alliance de France, dont j'ai fait mention ci-dessus, et il se repand à cette heure dans tout le royaume avec scandale car Axel Sparre, qui commande des troupes assez près d'Upsal, a dit au Roi, que depuis celà les soldats ne sont plus si obeissants, et s'informent des raisons de la guerre. Il ne faut pas douter, que la cabale (härmed åsyftas de båda herrarnes tvist med De la Gardie) ne soit forte tant contre le Gd Chancer que contre la France». Det vill af detta meddelande synas, som om Kurk och Rålamb varit de ledande i fråga om skriften af den 23 sept. Den stämmer ock vida bättre med deras konstaterade hänsynslöshet än med Johan Gyllenstiernas beräknande klokhet. Om Knut Kurk och Klas Rålamb se Bondeska anekdoterna s. 64 ff.

[3] Se ofvan s. 139.

[4] I riddarhusarkivet såväl som i riksarkivet finnas blott afskrifter däraf, se adelsprot. bil. s. 183.

låtit hemta upp detsamma till sig på slottet[1], icke lämnat den tillbaka utan följt den uppmaning, hvarmed supplikanterna af den 15 okt. sluta, och förstört den.

Genom schackdraget af den 23 sept. hade De la Gardies fiender i rådet skjutit öfver målet och stodo nu längre än någonsin från konungens gunst. Men deras misstag utöfvade ingen återverkan på räfstens gång i det hela. Då Karl XI en gång gifvit sitt samtycke till ständernas begäran, stod han ock fast därvid. Hvad han svarat de rådsherrar, som supplikerade den 15 okt., är icke kändt, men så mycket framgår af rådsprotokollen, att han icke ansåg deras denna dag inlagda skrifvelse göra den förklaring öfver ständernas supplik, som rådet själft en gång begärt att få afgifva, öfverflödig.

Därmed hade dragit ut på tiden, och det är antagligen af den anledningen, som drotsen omkring den 18 okt.[2] får i uppdrag att hos konungen anhålla om tillstånd att få genom någon af sina medbröder till honom öfverlämna det svar på ständernas skrift, som rådet »till följe af H. M:s nådiga permission» hölle på med att uppsätta. Konungen tyckte kanske, att rådsherrarna voro vida snabbare med sina skrifvelser, när det gällde att hugga in på hvarandra, än när de hade att försvara rådets handlingssätt som sådant. Man kan åtminstone spåra en antydan om något sådant i den helsning, som Erik Fleming, en af de säkre[3] bland de fjorton, framförde från honom till rådet, af innehåll, att »de alla samtliga komma tillhopa» för att utarbeta svaret på ständernas skrift.

Dagen därpå tages ock saken före. Ständernas inlagor uppläsas, kanslern föredrager ärendet, skyller dröjsmålet på kröningen och åtskilliga andra affärer samt erinrar om, att rådet därföre förnyat sin anhållan hos K. M. att få till sitt försvar afgifva och till handlingarna lägga en förklaring öfver dessa skrifter. Om ständernas tillvägagående säger han, att det skulle vara »sine exemplo, om det likväl skall tillskrifvas

---

[1] Se ofvan s. 167.
[2] Se redogörelsen i rådsprot. för denna dag.
[3] Se s. 171 not 1.

ständerna, och om icke de snarare som menlösa lam äro anförda af andra. Men Gud, som är rättvis, lärer uppenbara i sinom tid dem, som hafva styrkt ständerna därtill».

Den debatt, som uppstår, är kort och yttrandena knapphändiga, så att man har svårt att få ett klart begrepp om, huru de sins emellan så fiendtliga partierna ställde sig till den uppgift, som de nu hade att gemensamt lösa. Man märker, hurusom de allvarsamma tilldragelser, hvilka nyligen timat, på samma gång de vidgat klyftan kämparna emellan, nu sedan den första uppbrusningen gått öfver, lade en viss sordin öfver anförandena. Särskildt förefalla de utaf de fjorton frondörerna från den 23 sept., som äro närvarande, en smula generade. De hade ju redan tvått sina händer, och nu kommer från högsta ort tillsägelsen, att »alla samtliga» skola ena sig om svaret.

Först kommer på tal frågan, till hvem detta svar skall ställas, till konungen eller till ständerna. Det förra är drotsens och de fleste talarnes mening. Bengt Horn stryker under den med förklaringen, att riksens råd icke kunna »hafva appogio (= appuy = stöd) af någon annan än af H. K. M.». Knut Kurk å andra sidan beklagar, att man icke svarat redan för tre veckor sedan, och hans bror Gustaf lyfter litet mera på slöjan genom orden: »för tre veckor sedan hade vi intet betänkande att svara, ty då voro ständerna tillhopa, men nu är riksdagen ändad och ständerna borta». Rikskanslern afklipper emellertid alla planer i den riktningen genom den upplysningen, att H. K. M. icke vill, »att svaret skall dirigeras till ständerna utan till H. K. M. själf». Klas Rålamb gaf då tillkänna, att därest det befanns nödigt att ett svar afgåfves, så skulle han för sin person ock väl vara därmed tillfreds».

Det beslöts därefter, att ett förslag till svar skulle uppsättas, och drotsen[1] frågade först kanslern, om han vore villig att åtaga sig detta uppdrag. Denne krusade något med en anhållan om att blifva därifrån förskonad, men han tillade genast, att han redan i Upsala hade satt upp ett projekt, som han vore villig att ställa till disposition. Han föreslog därjämte, att några rådsherrar skulle utses att närmare granska det.

Så skedde. Projektet upplästes, och Bengt Horn, Gustaf Sparre, Lars Fleming, Ernst Creutz och Johan Gyllenstierna

anmodades att gemensamt med kanslern taga saken före. Men Johan Gyllenstierna »ursäktade sig», åberopande, att han stode på resande fot.

Det De la Gardiska konceptet[1], bar emellertid i hela sin redigering alltför märkbara spår af att vara tillkommet i första hettan. En del onödigt starka uttryck förekommo där; De la Gardies enskilda, på sedelhistorien hvilande, affär var inblandad, och hela framställningen var utdragen samt behäftad med omsägningar. Därjämte funnos åtskilliga påståenden, hvilkas riktighet kunde vara rätt mycket tvifvel underkastad, medan andra åter hänförde sig till de vitala tvistepunkterna, där meningarna stodo som skarpast mot hvarandra. Den franska alliansens motståndare voro kanske numera icke sinnade att underskrifva en förklaring, hvilken karakteriserade regeringens utrikespolitik som innebärande allenast en efterföljd af »den enhälligt agreerade scopum och modum agendi»[2]. Hos alla dem, som hoppades vältra det egentliga ansvaret öfver på regeringsherrarna, vann säkerligen en passus föga anklang, som framhöll, att alla dispositioner af medlen företagits så, som hvars och ens till protokollet afgifna votum utvisade, hvilka vota rådsherrarna vore så villiga som skyldiga att försvara. Försiktigheten bjöd tilläfventyrs ock att icke tala så stora ord om den »fullkomliga berättelse», som lämnats konungen vid hans regeringstillträde, »med de partikulariteter och alla dokumenter — — så att näppeligen dess exempel tillförene kan finnas». Forskaren, som känner utgången, är åtminstone böjd för att söka den förklaringen.

Det svar, som efter all anledning är det, som slutligen ingafs[3], är mycket kortare och vida försiktigare hållet. Först resumeras ständersupplikens trenne ärenden: kriget, regementsadministrationen och de utströdda sedlarna. I samma

[1] Upsala univ. bibl. E, 545 h.

[2] Därmed åsyftas de meddelanden, som växlades mellan regeringen och sekreta utskottet på 1672 års riksdag. Se ofvan s. 23 ff.

[3] Kopia i 1675 års riksdagsacta. Full visshet om, att det är just detta, som ingifvits, finns visserligen icke, ty aktstycket saknar hvarje påteckning. Men denna handling är den enda af sådant innehåll, som befunnits lagd ad acta, och detta innehåll är af den natur, att det jämfördt med hvad som f. ö. är i saken bekant, gör slutsatsen ganska säker.

ordning upptagas de till ett bemötande, som genomgående uppbäres af grundsatsen att göra en dygd af nödvändigheten. Till den första punkten svara sålunda rådsherrarna, att de samtliga af hjärtat hugna sig att kunna »nå den lycksaligheten att få inför E. K. M. visa, med hvad trohet, flit och allvarsamhet hvar och en för sig efter bästa och tryggaste samvete, som han det inför Gud, E. K. M. och hvar redlig man kan försvara, alla de ärenden och isynnerhet detta hafva förvaltat, som oss, antingen af E. K. M. själf eller å dess vägnar uti minorenniteten, hafva varit anförtrodde». Sin plikt likmätigt vore de beredda att inför H. K. M. aflägga räkenskap, när helst honom så behagade, och skrede med så mycket större jämnmod därtill, som ingen kunde om detta viktiga ärende »fatta något mognare eller högre gällande omdöme» än H. K. M. själf, i hvars höga närvaro det blifvit afhandladt och beslutet på sätt »protokollen bredare kunna bevittna».

»Hvad regementsadministrationen vidkommer, och isynnerhet huru riksens inkomster och drätsel uti minorenniteten kunna vara förvaltade», anmärka rådsherrarna, att då H. K. M. funnit godt att efterlåta riksens ständers fullmäktige att undersöka samma ärende, så torde de, åt hvilka »detta importanta verket» blir anförtrodt, ur själfva handlingarna finna, hvad hvar och en efter sitt ämbetes plikt »funnit nyttigt till K. M:s och riksens tjänst välment att göra och inråda».

I det tredje ärendet yttras endast, att då det vore hänskjutet till hofrätten, så vore det onödigt, att vidare röra därom. Förklaringen afslutas med en underdånig anhållan, »att E. K. M. behagade oss med nåder omfatta, då vi ock förhoppas, att samtliga riksens ständer måge hafva orsak om oss sådana tankar [att] fatta, som hvars och ens af oss redliga och ärliga förhållande kan meritera och förskylla».

Med säker och varsam hand hade här formulerats en förklaring, väl egnad att samla alla under en hatt. På samma gång rådet med värdighet häfdat sin ståndpunkt, hade det frimodigt erinrat konungen om hans egen andel i beslutet. Skada blott, att de faktiska förhållandena icke i allo motsvarade den uppfattning däraf, som rådet lade i dagen.

När denna skrift inlämnades, kan icke alldeles bestämdt

angifvas. Så mycket är klart, att det skedde före den 17 november 1675, ty denna dag utfärdade Karl XI från Vänersborg ett bref[1], hvari han besvarade densamma. Svaret är alls icke ogunstigt utan hållet i en visserligen något afmätt, men dock vänlig ton. Konungen sade sig sålunda nu själf i nåder komma i håg, att med de saker, hvaröfver ständerna klagade, så sig förhölle, som rådet i sin förklaring anfört, och han uttalade äfven sitt synnerliga nöje öfver, att rådsherrarna »däruti hafva varit så alldeles ense». Härtill anknöt han den förhoppningen, att de hans och rikets tjänst skulle med samma enighet iakttaga, särdeles i nuvarande svåra och farliga tider, då rådets trogna medverkan så öfvermåttan väl behöfdes, hvarom konungen ock förklarade sig vara alldeles försäkrad. Själf sade han sig alltid skola uti ett tacksamt och erkännsamt minne bevara samma deras »goda assistans» och visa dem den kungliga ynnest och nåd, som de utaf honom kunde åstunda.

Den 26 nov. upplästes detta bref i rådet[2], men föranledde icke, såvidt af protokollen framgår, något meningsutbyte.

* * *

Härmed kan på sätt och vis ett skede af förmyndarräfsten anses afslutadt. Hvad som gifver detsamma dess särskilda prägel och karaktär, är det initiativ, som tages i syfte att få den decharge, som meddelats förmyndarstyrelsen, återkallad och en undersökning af dennas förvaltning inledd. Detta det närmaste målet vanns tack vare en gynnsam situation och en skickligt planlagd kupp, hvars omedelbara inverkan på de politiska maktförhållandena dock icke får öfverskattas. Rörelsens egentliga resultat var, att en fråga blifvit uppställd, på hvilken ett svar måste gifvas, men den sak, som frågan gällde, var af en sådan vikt och omfattning, att det kräfdes år af förberedelse, innan man blef färdig med svaret. Räfstens andra skede, det tystaste och minst kända, blir då den preliminära

[1] Se riksregistraturet; afskrift finns äfven i 1675 års riksdagsacta. Skrifvelsen är ställd till »vårt och vårt rikes nu för tiden i Stockholm varande råd».
[2] Se rådsprotokollet för denna dag.

undersökningens, representeradt af 1675 års granskande kommission. Men jämnsides härmed löper en annan undersökning af samma föremål, icke förd med böcker, räkenskaper och siffror, utan omsatt i lefvande tillämpning på det politiska lifvets olika områden, med erfarenhetens bittra lärdomar som mätare på resultaten. Under intrycket af den åskådningsundervisningen mognade Sverige för den kris, hvarur det karolinska enväldet framgick, och med hvilken förmyndarräfsten inträdde i sitt sista, sitt afgörande skede.

Eftervärlden, som har den slutliga utgången för ögonen, blir lätt böjd att förlägga den tidpunkt, då den öfverblick öfver sakernas inre sammanhang, som den själf besitter, också gjorde sig gällande hos samtiden, längre tillbaka, än de faktiska förhållandena verkligen berättiga till. Åtskilliga tecknare af detta tidehvarf hafva sålunda i sin skildring liksom gått utvecklingen i förväg och sökt göra troligt, att med räfstefrågans uppställande på 1675 års riksdag också de dels personliga, dels allmänt politiska biafsikter, som därvid spelade in, hemburit segern. Rådsmaktens nedsättande till en tom form skulle alltså redan nu hafva begynt, och särskildt skulle De la Gardies onåd och fall från sin inflytelserika ställning vara direkt föranledt af händelserna under detta riksmöte[1] och framför allt af sedelaffären. Hvarken det ena eller det andra kan anses af källornas vittnesbörd styrkt.

Hufvudstödet för uppfattningen af förhållandet mellan De la Gardie och konungen har utgjorts af den berättelse, som Carlson efter Feuquières meddelar, enligt hvilken Karl XI skulle från och med den Kurk-Rålambska angifvelsen fortfarit att behandla kanslern med en köld, som äfven meddelade sig åt änkedrottningen[2].

De upplysningar, som hithörande svenska källor kunna lämna, göra emellertid, som å annat ställe visats[3], detta resultat

[1] Fryxell, berätt. XVI, 28. Äfven de mera allmänt och försiktigt hållna uttalandena hos Carlson (II, 456) gå i samma riktning. Se ock Sjögren, s. 153 ff.

[2] Carlson II, 450.

[3] Varenius, högförräderimålet etc., ss. 15, 34 ff. Jfr sedermera Sjögren, s. 513 ff.

i hög grad osannolikt. Den undersökning af Feuquières brefväxling, som förf. sedermera kommit i tillfälle att vidtaga, bestyrker ock till fullo riktigheten af denna skepticism. Den dagboksanteckning, hvarom här är fråga[1], har nedskrifvits den 18/28 sept. och bevisar således för den därefter följande tiden intet om den köld, hvarmed konungen skulle *fortfarit* att behandla De la Gardie. Men icke nog därmed. Feuquières har i sin följande brefväxling på mångfaldiga ställen uttalat sig på ett sätt, som visar, att han rätt snart kom på helt andra tankar. Den 25 sept. skrifver han sålunda, att kanslern åter börjat att fatta mod och hans fiender att förvånas öfver, att konungen talar till honom på samma sätt, som förut[2], och strax efteråt tillägger han under samma datum, att affären icke var illa planlagd för den händelse, att konungen hade gått obetänksamt till väga (si ce Prince y eut procédé légèrement). Och då sedermera De la Gardie vid kröningståget råkat ut för det olycksödet att bli afkastad från hästen, berättar Feuquières, att såväl konungen, som änkedrottningen, visat honom mycket deltagande så väl nu som i anledning af hans rättegång[3]. I ett följande bref säger han rent ut, att kanslern är försäkrad om sin herres vänskap[4].

---

[1] Stället i fråga lyder: »Le Roi ne répondit rien (till de båda rådsherrarnas angifvelse) et rapport le tout au G^d Chancer avec beaucoup de froideur. Le G^d Chancer se mit aux genoux, demanda moyen de se justifier par les formes ordinaires, ce qui lui fut accordé. Mais cette froideur dure encore et s'est communiquée à la Reine. Ensuite les états ont renouvelès leurs instances avec un soutenement quasi général, et il y a présentement une grande tristesse dans la maison du G^d Chancer». Dagboksanteckningens datum är samedi 27 sept., men en jämförelse med Feuquières' öfriga närliggande dag och datobeteckningar visar, att här föreligger en felskrifning för den 28 september (n. st.). Då änkedrottningen först d. 17 på aftonen kom till Upsala, och kanslern sannolikt först den 18 på f. m. fick kännedom om de båda rådsherrarnas angifvelser, framgår äfven häraf, att ett skriffel måste föreligga.

[2] »Le chancelier a commencé ces jours ici à prendre vigueur et les ennemis à s'étonner de ce, que le Roi lui parle à l'ordinaire et a résolu pour aujourd'hui la separation des états, témoignant à cette heure mépriser leur accusation.» Feuquières, corresp. n:o 49, 25 sept./5 okt.

[3] »Le Roi et la Reine de Suède lui ont témoigné en ces deux occasions de son procès et de sa chute beaucoup de tendresse.» Feuquières, corresp. etc. n:o 49 6/16 okt.

[4] Feuquières till konung Ludvig XIV, 24 okt./3 nov. Corresp. etc. n:o 50.

Dessa meddelanden äro talande nog. Kanske ändå tydligare ådagalägges Feuquières verkliga mening af det faktum, att han äfven efter dessa händelser en tid bortåt ser i rikskanslern det förnämsta stödet för upprätthållandet af Frankrikes intressen i Sverige. Han blott beklagar, att denne, på grund af sin obeslutsamhet och sin benägenhet att vistas på sina gods, ej gör sitt inflytande så gällande, som han kunde och borde. På denna grund anser Feuquières försiktigheten bjuda att icke stöta sig med hans motståndare.

Sin ursprungliga berättelse, den vid hvilken Carlson fäst sig, har Feuquières fått närmast af rikskanslerns son Gustaf Adolf De la Gardie [1] omedelbart efter katastrofen. Den bär ock vittne om den veklagan och nedslagenhet, åt hvilken den ömtålige De la Gardie i motgångens dagar så lätt öfverlämnade sig. Men stormen lade sig småningom, besinningen började återkomma, och med den äfven kraften till motvärn. Jämnsides härmed ändrar ock Feuquières sin uppfattning. Han anser visserligen säkert, att »kabalen», d. v. s. den antifranska ligan med Kurk och Rålamb i têten, har sökt hänföra ständerna till någon ytterlighet, men att konungen alls icke velat gå in därpå (n'y a point donné de lieu [2]), och att ständerna, som endast handlat under tillskyndan af andra, i själfva verket icke hyste någon motvilja mot kanslern. Redan så tidigt, som den 18 sept. uttalar Feuquières den mening, som sedan verkligen blef häfdad [3], att konungen borde af egen myndighet lösa konfliken mellan kanslern och hans båda vederdelomän genom att befalla processens nedläggande. Längre fram delgaf han konungen sin uppfattning, hvilken denne gillade. Han hade, berättar Feuquières, redan från början insett sakens konsekvenser, och velat genast ställa den till rätta, men funnit sig böra »temporisera» för att tillfredsställa ständerna, som ifrigt yrkat på rättegång. Nu hade han emellertid lärt känna dessas verkliga afsikter och

[1] Som sagesman därjämte nämner Feuquières en viss Klairk (= Klerker), som var en af kanslerns sekreterare.

[2] Feuquières, corresp. n:o 49, $^{13}/_{23}$ okt.

[3] Se Varenius, högförräderimålet etc., s. 41 ff.

beslutit använda sin myndighet till att gifva kanslern upprättelse[1].

Att skildra De la Gardie såsom redan nu beröfvad sin konungs förtroende vore således förhastadt[2]. Det är först flera år senare, som han kommer i verklig onåd, och då på grund af en lösmunthet i riksviktiga angelägenheter, liknande den, som nu riktade det kungliga missnöjet mot de fjorton undertecknarna af inlagan till ständerna den 23 september. Å andra sidan är det oförnekeligt, att kanslerns inflytande från denna tid allt mer aftager för att till sist utmynna i fullkomlig politisk betydelselöshet, men detta beror icke på någon af 1675 års riksdagshändelser framkallad ogunst, utan på hans egen bristande energi och oförmåga att under de nya förhållanden, som nu inträdde, bevara sin position. I de hårda tider, som stundade, behöfdes det män af annat virke och med annan handlingskraft, än den smidige, frasrike, ostadige diplomaten De la Gardie för att göra rikets tjänst under en konung sådan som Karl XI.

Det vore dock orätt att kasta all skuld på den mot sin ålders höst lutande, af sjukdom ofta anfäktade kanslern. Enahanda är förhållandet med det råd, hvars förhandlingar han så länge ledt med öfverlägsen formtalang. Icke heller det hade hos sin konung råkat i någon misskredit, som kunnat hindrat det att fylla sitt kall på ett sätt ägnadt att tillvinna det hans gehör och bevara dess inflytande. Förvisso var dess ställning efter 1675 års riksdag en annan än förut, nämligen så tillvida, att den unge knappt tjuguårige konungen nu för första gången framträdt på egen hand. Han hade sett sina främste män söka

[1] »A cette heure, qu'il a reconnu le fond de l'intention des états, il a résolu d'employer son autorité avec la satisfaction du Gd Chancer.» Feuquières, corresp. etc. n:o 49, 22 okt./1 nov. Samtalet måste ha ägt rum några dagar förut, ty den 18 okt. reste konungen från Stockholm och kom icke tillbaka förrän i början af mars följande år. Se Nordin, konung Karl XI:s dagbok.

[2] Grefve Bonde säger ock härom i sina anekdoter (s. 153): »Upphofsmännens utseende (= afsikt) var annat och var stora stråtvägen till allas totala undergång, och kanslern vardt ändå konserverad och mera benådad än straffad; som sannar det gamla ordspråket, att ingen skall gräfva en grop för en annan, efter gemenligen Guds rättvisa kastar den däruti, som henne uppgräfvit.»

hans skydd, hört sitt rikes ständer begära hans utslag. Ensam hade han stått midt i härfvan af stridiga krafter och intressen som den bestämmande[1]. Han hade pröfvat sin makt och ämnade helt visst ej släppa den ifrån sig. Men vid sidan af hans beslutande myndighet fanns ännu rum för en understödjande och rådgifvande verksamhet. Det var just om en sådan, han anhöll i det ofvan anförda bref af den 17 nov., hvari han uppmanade rådet till den endräkt, som tidens allvar mer än någonsin kräfde.

Maningen förklingade ohörd. Den ena rådstvisten aflöste den andra samtidigt med, att olyckorna på alla håll bröto in öfver riket, visande, hur illa det var rustadt till den strid, som börjat. På konungen föll arbetet att godtgöra, hvad den föregående styrelsen försummat, och han fick kämpa icke blott mot yttre fienders våld, icke blott mot nöd och brist i det inre, utan äfven mot all den oreda och slapphet, som inrotat sig i hela det förvaltningsmaskineri, som grenade ut sig ifrån rådet som kärna. Det var de erfarenheter, som härunder vunnos, icke krisen på 1675 års riksdag, som afgjorde rådets öde.

[1] Huru Feuquières denna tid uppfattar honom, framlyser ur följande passus i ett dennes bref till Ludvig XIV af 24 okt./3 nov. (corresp. n:o 50: »En tout ce que j'ai vu Sire, j'ai toujours reconnu au Roi de Suède une fermeté inébranlable pour l'alliance de Vre Majté. Il s'est démêlé avec adresse et jugement des brouilleries, qu'on a vouler faire dans les états, qui étaient prémeditées de longtemps, comme il se découvre à cette heure».

Résumé de l'étude

Le procès des régents de Charles XI, I

par

Otto Varenius.

Introduction. Les guerres qui, pendant la première moitié du XVIIe siècle, avaient valu à la Suède la position extérieure de grande puissance, avaient en même temps sérieusement compromis la situation intérieure du royaume à l'égard des finances de l'État comme au point de vue social en général. Par suite de l'aliénation des terres et des rentes de la couronne, les finances de l'État étaient devenues fort embarrassées; par suite de fréquents anoblissements les charges des impôts et de la conscription pesaient de plus en plus sur les roturiers. Tant que durèrent les guerres, il fut pourtant difficile de se passer de ces ressources et de ces récompenses du mérite personnel, mais lorsque, après la mort de Charles X Gustave, le pays entra dans une période de paix, l'occasion se présentait de réaliser un changement de régime. Le conseil de régence, composé de membres de la haute noblesse, qui, pendant la minorité de son fils, Charles XI, gouvernait le pays, manquait pourtant de la force et de l'abnégation nécessaires pour mener à bout une pareille tâche. A tout prendre, on ne sortit pas des anciennes ornières, et il en résulta que la situation financière empira.

Chap. I. Cette situation financière exerça une influence capitale sur la politique étrangère de la Régence. Ainsi le désir de recevoir même en temps de paix les subsides qu'offrait la France, fut sans doute l'un des principaux motifs de l'acceptation par la Régence du traité d'alliance du $^{4}/_{14}$ avril 1672. Par ce traité, conclu sous la direction du grand-chancelier Magnus Gabriel De la Gardie, homme brillant mais faible de carac-

tère, la Régence s'engagea à intervenir militairement en Allemagne au cas où l'empereur ou quelque état secourrait la Hollande contre la France, toute médiation préliminaire ayant échoué. Mais d'autres faits encore contribuèrent sans doute à provoquer cette résolution, tels le danger qu'il y avait à rester immobile, pendant que la politique de Louis XIV divisait l'Europe en deux grands camps ennemis et la nécessité où se trouvait la Suède de prendre parti. L'espoir de trouver dans la France l'appui le plus sûr et le désir de jouir en même temps des subsides versés ponctuellement par ce pays, tout en évitant de participer activement à la guerre — voilà des considérations qui n'ont pas non plus été sans influence sur le choix déterminé par les circonstances déjà indiquées.

Chap. II. A la Diète de 1672, le traité d'alliance avec la France fut communiqué aux États, qui le discutèrent et confièrent les questions de détail à une commission secrète armée de pleins-pouvoirs. Les conclusions de cette commission furent plus tard approuvées en quelques mots de portée générale dans la résolution de la Diète. Ces conclusions ne comportaient pas, comme le gouvernement chercha plus tard à le faire croire, l'approbation de sa politique. Les États se bornèrent, sans approuver ni désapprouver l'alliance, à s'en rapporter au roi et à exprimer leur désir que tout fût fait en vue du maintien de la paix.

A la même Diète, Charles XI fut déclaré majeur, et il prit lui-même le gouvernement en main. Pourtant ses tuteurs avaient d'abord à rendre compte de leur administration. Bien que la constitution ainsi que d'autres dispositions légales les rendissent responsables devant le roi et les États, ils ne rendirent de compte qu'au roi, et lui seul accorda décharge. Les États n'eurent qu'à confirmer sa résolution en quelques phrases soumises.

Chap. III. La situation diplomatique fut cependant réglée, après de nombreuses hésitations, tout autrement que le gouvernement ne l'avait calculé. Plus les desseins de Louis XIV se dévoilaient dans toute leur étendue et dans leur vrai caractère, plus la résistance contre ces desseins devenait forte. Mais à mesure que la coalition contre la France s'étendait et se fortifiait et que les rangs des alliés de la France s'éclaircissaient, le roi

Louis se voyait dans la nécessité de forcer la Suède à participer activement à la guerre. Les essais de médiation avaient échoué, le congrès de paix réuni à Cologne en 1673 ayant été dissous sans résultat au mois de mai de l'année suivante; au cours de cette année, la France parvint à entraîner la Suède dans la guerre. Cela se fit peu à peu et en employant l'argent comme levier. L'état toujours misérable des finances poussa le gouvernement suédois à accepter une augmentation des subsides contre l'engagement de former sur le territoire allemand des troupes d'une certaine force, sous prétexte de rendre la médiation plus efficace. Mais on payait les subsides en versements échelonnés, et l'ambassadeur français à Stockholm, le marquis I. de Feuquières, ne versait, dans l'intérêt de son pays, ces sommes qu'à mesure que les préparatifs sérieux de la Suède pour la guerre avançaient. Ainsi l'on imposa successivement comme conditions du versement le transport des troupes dans les provinces allemandes de la Suède et leur entrée sur le territoire de l'ennemi. Pendant les derniers jours de l'année 1674, l'armée suédoise s'avança sur le territoire du Brandebourg sous prétexte de forcer l'électeur Frédéric Guillaume, qui au mois de juin s'était joint à la coalition contre la France, à rappeler ses troupes et à consentir à des négociations de paix. Le résultat fut autre: les Suédois furent battus par l'électeur à Fehrbellin en juin 1675. Cette bataille fut sans importance au point de vue militaire, mais ses conséquences politiques furent d'autant plus graves que les nombreux ennemis plus ou moins dissimulés de la Suède eurent par là une occasion d'apparaître. La Hollande avait déjà déclaré la guerre, et à ce pays se joignirent alors le Danemark, l'empire allemand et quelques princes allemands.

Chap. IV. Au mois d'août 1675, les États se réunirent à Upsal. Ils avaient été convoqués pour discuter le couronnement imminent du roi et son mariage projeté. Mais ce furent les questions de la guerre et des préparatifs qu'elle nécessitait qui furent les objets principaux des débats. La misère qui régnait partout, provoqua à cette Diète une grande animosité contre le gouvernement qui, à l'encontre des assurances qu'il avait données de ses intentions paisibles, avait engagé la Suède dans une guerre pour laquelle le pays n'était pas suffisamment préparé;

les nombreux ennemis et détracteurs du conseil de régence, dont les membres, appartenant tous à la haute noblesse, étaient maintenant hors de fonctions, en profitèrent pour chercher à combattre ses principes de gouvernement et à lui enlever l'influence que jusqu'ici il avait conservée sur le jeune roi, encore peu expérimenté. Surtout le grand-chancelier M. G. De la Gardie fut l'objet d'une hostilité qui n'hésitait pas à recourir perfidement à la calomnie pour l'accuser de machinations contre la couronne et la vie du roi. Tout en échouant elle-même, cette intrigue entraîna pourtant les États et contribua ainsi essentiellement à provoquer l'attaque contre la Régence toute entière.

Le mot d'ordre à cette occasion fut de forcer le Sénat à s'expliquer franchement sur son administration des finances, en refusant la conscription et les impôts nécessaires à la continuation de la guerre, tant que le Sénat, qui avait conseillé la guerre n'aurait pas montré les ressources qu'il avait eues en réserve pour la mener. Pendant quatorze ans de paix, on devait avoir fait des économies. Cette opinion est exprimée d'une façon particulièrement nette dans un extrait du procès-verbal du 9 septembre de la Commission secrète. La déclaration du Sénat du 15 sept. était peu significative; on prétendait y montrer que la guerre n'était que la conséquence de la politique approuvée par la Diète précédente et que l'on avait rendu compte de l'administration devant le roi à son avènement au trône. Les États répondirent le 18 sept. dans une supplique au roi en protestant contre la première de ces assertions, en demandant à l'égard de la seconde un examen plus détaillé du compte rendu et en priant le roi de déléguer, s'il ne voulait pas le faire lui-même, certaines personnes parmi les États pour ce travail.

Le roi communiqua immédiatement la supplique au sénat; celui-ci résolut après d'orageux débats de demander lui-même à Sa Majesté de prescrire une enquête sur l'administration des finances, après quoi le roi chargea les États de choisir des députés pour ce travail. C'est ce qui eut lieu: les trois ordres supérieurs, noblesse, clergé, bourgeoisie, proposèrent des députes, leur proposition fut soumise au roi et approuvée par lui. L'autorisation qu'il accorda à cette commission d'enquête fut promulguée au château de Stockholm le 12 octobre 1675.

Dans le *Chap. final,* l'auteur rend compte des circonstances qui justifient le retrait par le roi de la décharge déjà accordée et montre la nécessité où l'on se trouvait, de prendre en considération les droits des États. Il examine la vraie nature de ces droits. Puis il passe à une appréciation générale du but et de la tactique du parti revisionniste et de ses chefs dans la Diète, après quoi il rend compte des mesures de défense prises par ceux qu'ils attaquaient. Enfin il montre en s'appuyant surtout sur des documents français (les dépêches de Feuquiéres qui sont conservées dans les Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la France) comment on a exagéré l'importance qu'avait la crise de la Diète de 1675 à l'égard de la situation politique intérieure. Ce ne furent ni les accusations ni les bruyantes demandes d'enquête de la Diète qui enlevèrent à De la Gardie et au Sénat leur influence. Ils la perdirent eux-mêmes peu à peu par suite de leurs discordes et de leur défaut d'énergie.

Rättelser.

S. 33	not	2		*står:*	Carlson III, 381;	*läs:* Carlson II, 381
„ 66	rad	2	uppifr.	„	1672	„ 1673
„ 127	„	14	nedifr.	„	åberopat sig på konungens; *läs:* åberopat sin för konungen	
„ 132	„	9	uppifr.	„	hafva [1].	*läs:* hafva.» [1]
„ 143	„	6	nedifr.	„	betydde;	„ betyder
„ 174	not	3		„	s. 139;	„ s. 168

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 6.

STUDIER I 1600-TALETS SVENSKA

ANTECKNINGAR

AF

ELOF HELLQUIST

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

UPPSALA 1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Innehållsförteckning.

[1] På grund af detta kapitels relativt stora omfång lämnas här en något utförligare innehållsöfversikt.

Den uppfattningen torde icke vara så sällsynt, att 1600-talet inom vårt språks utveckling bildar ett slags öfvergångsperiod, under hvilken den inom språkets värld ständigt fortgående kampen mellan nytt och gammalt rasat häftigare än annars och under hvilken till följd häraf vårt språk i grammatiskt afseende uppvisar en större oregelbundenhet än någonsin annars varit fallet.

Denna mening innehåller en sanning med modifikation. Så anser jag det t. ex. obestridligt, att en hel mängd af de egenheter, som utmärka vårt nuvarande talspråk, utbildats först under 1600-talet, om ock ursprunget till många af dem kan ledas tillbaka till de närmast föregående århundradena. Af skäl, som nedan anföras, betraktar jag 1680-talet som en viktig milstolpe i det svenska talspråkets utveckling: hos de vid denna tid uppträdande författare, som ansluta sig till talspråket, finner man, att många nyheter inom detsamma då lyckats kämpa sig fram till seger.

Men i öfrigt är den oregelbundenhet, som frapperar vid ett mera ytligt iakttagande af 1600-talets språkbruk, ofta blott skenbar. Vi behöfva ej uppehålla oss vid nödvändigheten af att icke utan vidare jämföra detsamma från allt för aflägsna perioder inom århundradet, t. ex. från dess början och slut. Men äfven om man så gör, finner man på vissa punkter en förvånande konstanthet. Så t. ex. stodo under hela seklet de starka verbens afljudsklasser kvar på ungefär samma ståndpunkt. Vidare har man att tillse, inom hvilken stilart författaren rör sig. Om man exempelvis jämför arbeten från 1600-talets midt, skrifna på hvad man kunde kalla »historisk normalprosa», har man endast att konstatera en regelbundenhet i språkbruket, som icke står mycket efter våra moderna histori-

ska författares. Mången gång, då t. ex. i vanlig normalprosa en något arkaisk böjningsform uppträder, såsom en verbform på *-om*, ett substantiv i best. form på *-sens*, *-na*, visar det sig bero på en tydlig sträfvan att förläna framställningen en högtidligare prägel; i åtskilliga fall äro dessutom dylika ålderdomliga ändelser knutna vid vissa bestämda ord, hvilket visar, att här verkliga arkaismer föreligga, alltså fixa från fornspråket nedärfda uttryck, och icke lefvande paradigmformer. I monografier öfver 1600-talets språkbruk tages i allmänhet för liten hänsyn till dylika omständigheter: genom att anföra en ack. sing. fem. såsom *trona* från 1650-talet har man naturligtvis icke ådagalagt, att ack. sing. fem. best. form vid denna tid ändades på *-na*; hvad ordet *trona* särskildt beträffar, är det ett lån från det religiösa språket.

Men härtill kommer ännu en synpunkt, en mycket viktig sådan. Det är bekant, att man under 1600-talet åtminstone från språklig synpunkt icke lade så sträng kapson på författare-individualiteten som nu. I själfva verket bilda de språklager, inom hvilka den tidens skriftställare rörde sig, en mycket brokig karta med allehanda färgnyanser. Det hvita fältet upptages af författare, som skrefvo sina arbeten på den mest opersonliga, korrekta och enformiga högprosa (t. ex. Girs). Men vid sidan af dessa märkas andra, hvilka flitigt öst ur sin samtids vulgära talspråk och dessutom upptagit ord, ordformer och vändningar ur deras resp. hemortsdialekter på ett sätt, som ingen nutida skriftställare skulle våga tillåta sig (t. ex. Columbus, Lindschöld). Mellan dessa stå t. ex. en skara dramatiska författare, hvilkas arbeten i allmänhet afspegla tidens mera vårdade talspråk, såsom Messenius, Brasck och Chronander; men icke heller dessas språkbruk är från stilartens synpunkt enhetligt, det växlar rätt mycket efter den samhällsställning, som de uppträdande personerna intaga. Slutligen har man att räkna med medvetna försök att upplifva fornspråkets ord och böjningsformer (t. ex. Stiernhielm, Jesper Svedberg).

Det är klart, att en grammatik öfver en periods språk, som icke tager någon hänsyn till här i korthet antydda faktorer, skall blifva ganska brokig och — opålitlig. Men bemödar man sig att skilja de olika språklagren, torde det visa sig, att

dessa under 1600-talet — sedda hvar för sig — icke uppvisa större variationer eller växlingar än fallet är med den moderna nysvenskan.

I det följande har jag gjort ett försök i den antydda riktningen genom att i ett särskildt kapitel behandla de företeelser, som hufvudsakligen eller uteslutande tillhörde talspråket[1], hvarförutom jag i fråga om tvifvelaktiga former eller uttryck anfört den person, i hvars mun de lagts. Jag har dessutom vid hvarje citat anfört författare och beläggsställe, så att mina läsare självfva må kunna skaffa sig en föreställning om dess ålder och den miljö, i hvilken det uppträder.

Om arbetets uppkomst anser jag mig böra meddela följande.

Under det jag sedan ganska lång tid tillbaka då och då på lediga stunder roat mig med läsningen af 1600-talets svenska dramatiska litteratur, kunde jag icke undgå att märka, hvilka rika skatter den gömmer för såväl kulturhistorikern som språkmannen. Just en af dess förnämsta brister från estetisk synpunkt — nämligen den totala frånvaro af historisk lokalfärg, som karaktäriserar de flesta af dessa litterära alster — gör dem nämligen till ovärderliga källor för kännedomen om 1600-talets Sverige och framförallt många sidor af dess hvardagslif och hvardagsspråk, beträffande hvilka den samtida politiska eller lyriska diktningen lämnar oss i sticket. Några af dessa komedier hafva visserligen — som bekant — uppvisats vara efterbildningar af utländska mönster; men deras värde som språkliga dokument torde därigenom icke i någon nämnvärd grad ha reducerats.

Det är först och främst de anteckningar, jag fört vid läsningen af denna litteratur, som här nedan meddelas.

I en större afhandling[2] har Lundell behandlat de folkliga beståndsdelarna i det svenska skoldramat. Hvad där förekommer har naturligtvis här förbigåtts, det språkliga så mycket

[1] För sammanhangets skull har jag dock där äfven afhandlat sådana, som karakterisera vårt nuvarande talspråk, men då ännu icke fått en dylik exklusiv karaktär, t. ex. best. formen af personnamn o. d.

[2] Sv. landsm. Bih. I 1.

hellre, som jag i föreliggande arbete i allmänhet endast haft riksspråket för ögonen[1].

Stommen i detta arbete består dock icke blott af de ofvannämnda anteckningar, som jag hufvudsakligen i kulturhistoriskt och lexikaliskt intresse fört vid läsningen af 1600-talets dramatiska litteratur. Särskildt i afhandlingens sista och mest omfattande del har jag nämligen äfven tillgodogjort mig det arbete, jag för en hel del år sedan nedlade på excerperingen af Messeni dramer i afsikt att utarbeta en monografi öfver deras språk. Då jag excerperat c:a 70 sidor, blef emellertid arbetet afbrutet af andra sysselsättningar och har sedermera icke fortsatts. I betraktande af det ringa ordnade material, som från 1600-talet står språkforskaren till buds, syntes det mig dock lämpligt att begagna det tillfälle, som nu erbjöd sig, att publicera nämnda samlingar, som jag sedermera kompletterat från mina öfriga — nedan angifna — källor.

Vid denna komplettering ansåg jag mig — kanske med orätt — böra använda först och främst samma källor, som legat till grund för afhandlingens första del; och häraf kom det sig, att bl. a. äfven Hansellis i rent ortografiskt hänseende otillfredsställande upplagor (hvilka utan minsta olägenhet kunde brukas för den fraseologiska afdelningen) kommit att lämna en del af materialet äfven till ljud- och formläran. Vid en jämförelse med originalupplagorna visar det sig emellertid, att Hansellis — tydligen oftast fullt medvetna — inadvertenser mestadels bestå däri, att han ofta användt små begynnelsebokstäfver, där originalet har majuskler, *d* för *dh* (t. ex. *det*), *g* för *gh* (t. ex. *mig*), *j* för *i* (t. ex. *jag*), *k* för *ki* (t. ex. *käring*), *i* för *ij* (t. ex. *win*) o. d., hvarjämte normalisering ägt rum i fråga om kommateringen. För de punkter af ljudläran, som ej beröras af denna normalisering äfvensom för formläran är Hanselli en rätt användbar källa[2], och för syntaxen samt fraseologien en god sådan.

[1] I fråga om afhandlingens lexikaliska del — stående uttryckssätt och fraser, svordomar, skymford o. d. — har det emellertid visat sig olämpligt eller ogörligt att skilja mellan riksspråk och dialekt; dock har ofta meddelats, när sådana lagts i munnen på allmogefolk.

[2] Dock icke — som af det ofvan sagda framgår — när det gäller undersökningar af en mera spröd natur.

Dock har jag undvikit att omtala eller bygga något på de former, som af en eller annan anledning syntes mig misstänkta, ehuruväl jag mycket sällan hos Hanselli funnit någon felaktighet, som kunnat äga någon betydelse för de syften, i hvilka han af mig i detta arbete användts. Huru som helst står saken numera icke att ändra: dels äro mig alla originalupplagorna f. n. icke tillgängliga, dels uppvägde den oerhörda tidsförlust, som skulle blifva följden af en ny revision, säkerligen icke vinsten af de rättelser, som däraf kunde blifva en följd.

För att åskådliggöra utvecklingen ha för öfrigt källorna valts från 1600-talets olika skeden. De citeras vanligen i kronologisk ordning.

Jag har undvikit att anföra blott de från nsv. synpunkt abnorma eller ovanliga formerna: vid dessa ha äfven biformerna meddelats, och där det varit mig möjligt, har också angifvits, hvilken af dem, som oftast förekommit.

För att med större bestämdhet kunna utskilja de företeelser, som karakterisera talspråket, har jag äfvenledes genomgått åtskilliga, särskildt historiska arbeten, som kunnat anses som typiska för tidehvarfvets normalprosa.

Samtliga här förekommande citat grunda sig — utom i några få särskildt angifna fall — på egna anteckningar från litteraturstudier, sålunda äfven i fråga om fsv. och främmande språk. Möjligen har jag någon gång kommit att anföra en och annan fras, ett och annat uttryck, som redan förekommer i lexikaliska arbeten; jag har ej alltid ansett det löna mödan att genomgå långa ordboksartiklar för att förvissa mig därom.

Svenska akademiens ordbokssamlingar, hvilka annars stått mig till förfogande, har jag för detta arbete icke användt af det skäl, att jag på ofvan angifna grunder ansett det nödvändigt att känna den miljö, i hvilken formen eller uttrycket förekommer[1], och detta har endast kunnat ske genom att själf under sammanhängande läsning excerpera de olika författarna.

Den bredare framställningsformen i afhandlingens förra och egentliga del har valts med hänsyn till den något större publik, som här skulle kunna påräknas. Däremot är det sista

[1] Ett talande bevis härför är t. ex. från vokalkvantitetens synpunkt Gustaf II Adolfs skrifter; se nedan.

kapitlet inskränkt inom en proportionsvis betydligt trängre ram; så ha sådana förklaringar af språkföreteelser, som kunnat förutsättas som bekanta för flertalet fackmän, här i regel icke refererats, utan jag nöjt mig att hänvisa till vederbörande litteratur; en och annan belysande anmärkning, som säkerligen icke innehåller något nytt för specialisten af facket, har emellertid inskjutits med hänsyn därtill, att arbetet äfven skulle komma att begagnas af studerande.

De källor, som i första rummet legat till grund för dessa anteckningar, äro:

Johannes Messenius samlade dramer, utgifna af Henrik Schück 1886—1888: Disa (1611), Signill (1612), cit. Sign., Swanhuita (1613), Blanckamäreta (1614), cit. BM., Christmannus, cit. Chr.

Rondeletius Judas redivivus (1614), Stockholm 1871, Klemmings antiqvariat, cit. Rondeletius l. Rond. JR[1].

A. J. Prytz Comoedia om . . Konung Gustaf then första (1622), Sv. landsm. Bih. I. 1, cit. Prytz G. 1. (Obs. af de i Landsm. förekommande dubbla pagineringarna har jag valt den å den inre mariginalen angifna; möjligen har jag icke alltid lyckats vara konsekvent härutinnan).

S. Brasck Filius Prodigus . . Thet är een comoedia om then förlorade sonen, Linköping 1645, i Hansellis Samlade Vitterhetsarbeten 22 : 1—103, cit. Brasck FP.

S. Brasck Acta et martyria apostolorum, Thet är een tragico-comoedia om apostlarnas gärningar etc., Linköping 1648 (Hanselli 22 : 105—213), cit. Brasck Ap. g.

S. Brasck Mars germanicus victus etc., Linköping 1649 (Hanselli 22 : 215—303), cit. Brasck MGV.

J. Chronander Surge eller Flijt- och oflijtighetz Skodespegel etc., Åbo 1647 (Hanselli 23 : 1—91), cit. Chronander Surge.

---

[1] Språket i detta bibeldrama, som i allmänhet företer den åldrigaste prägeln af de här uppräknade arbetena från 1600-talet, ger t. o. m. anledning till den förmodan, att vissa former och uttryck direkt lånats från något äldre stycke. Ett sådant ligger sannolikt — äfven af andra skäl — till grund för detsamma; se Schück (o. Warburg) Ill. sv. litt.-hist. 1: 221.

J. Chronander Bele-snack etc., Åbo 1649 (Hanselli 23 : 93—200), cit. Chronander Belesn. eller Bel.

J. Cherberus Andelig Prosopodeiæ dickt, Wästerås 1642, Hanselli 23 : 205—235.

P. Laurbecchius Simon Magus, Linköping 1652 (Hanselli 23 : 241—255).

E. Kolmodin Genesis Aetherea etc., Åbo 1659 (Hanselli 23 : 261—317), cit. Kolmodin Gen. Aeth.

J. Beronius Rebecka, Linköping 1674 (Hanselli 23 : 323—376), cit. Beronius Reb.

Chr. Moræus Vitulus, 1685? (Hanselli 23 : 381—472).

J. Celsius Comoedia de Disa, Upsala 1687 (Samlaren 13 : 21—46), cit. Disa 1687.

Den olyckeligen gifte Putzdrummel (Samlaren 13 : 72—90; jfr Schück ib. s. 19 följ.), cit. Putzdrummel.

Börk Darius, drama (uppfördt 1688), utgifvet af K. F. Karlson, Sthm 1874, cit. Börk Dar., en synnerligen viktig källa för kännedomen om talspråket under 1600-talets senare årtionden.

J. Celsius Tragedien om Orpheus och Eurydice (uppförd 1687), utgifven af Preben Nodermann, Lund 1901, cit. Orf. o. Euryd., intressant för sin i flere punkter konsekvent genomförda fonetiska stafning;

samt särskildt för arbetets senare del:

Gustaf II Adolfs Skrifter, utgifna af C. G. Styffe 1861,

Girs Konung Gustaffs then äldres historia och Konung Erichz then fiortondes historia (förf. o. 1630), Sthlm 1670, hvilka båda senare arbeten utmärka sig för en dialektfri och för inflytelser från talspråket främmande, ren och korrekt svenska, hvarför de här betraktats som typiska för (den bättre) normalprosan under 1600-talets förra hälft.

Af öfriga arbeten, som mer eller mindre ofta anlitats och citerats, må anföras:

från 1600-talet (och de första åren af 1700-talet):

D. Hansson Hund Konung Erik XIV:s Krönika (c. 1604), utgifven af F. A. Dahlgren (citerad efter stroferna),

J. Sigfridi Gåås Kong (1619),

I. Erici Coleri Oeconomia, förf. c. 1640, utgifven 1683,

Stiernhielm Valda skrifter, utgivna af Fr. Tamm,

Sanfärdig beskrijffning om Konungarijket Siam (1675), Berättelse om Wästindien (1675),

P. Lagerlöf (Hanselli 4),

Columbus Bibliske Werld (1687),

Columbus En svensk ordeskötsel, utg. af Stjernström och Noreen,

E. Lindschöld, E., N. och C. Gripenhjelm (Hanselli 4),

N. Tiällmann Grammatica suecana 1696,

En lijten Språck- och Ord-Boock uthaff fyra Tungemåhl, Stockholm u. Hamburg 1703, stundom citerad Parlör 1703[1];

dessutom Lucidor och Dahlstierna, vanligen efter Norelii uppsatser i Ark. f. nord. filologi I, II, Salberg efter A. Anderssons afhandling samt de utdrag ur 1600-talets litteratur, som förekomma i Valda stycken af svenska författare 1526—1732, utgifna af Noreen och Meyer;

från 1500-talet:

Thet nyia testamentit 1526 (Nya test., NT 1526),

Biblia 1541 (Bib. 1541),

O. Petri Svensk Krönika (c. 1540), utgifven af G. E. Klemming (O. Petri kr.),

P. Svart Gustaf I:s krönika (1561), utg. af G. E. Klemming (P. Svart kr.),

Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika, utgifven af Otto Ahnfelt 1, Lund 1896, 2, Lund 1897 (förf. c. 1585), cit. P. Brahes krön.,

Holofernes och Judit, ett drama från reformationstiden, utgifvet af Otto Sylwan (Skrifter utg. af Svenska literatursällskapet 16), förf. c. 1599, cit. Hol. eller Holof.

I synnerhet då fråga varit om jämförelse mellan 16- och 1700-talets talspråk har jag anlitat Bellman (citerad efter Carléns upplaga). För normalprosan under 1700-talets förra hälft har Dalins Argus (1733—1734, 2 uppl.) fått tjäna som typ. Vidare ha bl. a. andra användts: A. Sahlstedt Försök till en swensk grammatika 1747, Swensk Grammatika 1769 (citerade Sahlstedt (Gramm.) 1747, 1769), Botin Svenska språket i tal och skrift 1777.

[1] Boken vimlar af tryckfel, men kan trots sitt halftyska ursprung med tillförsikt användas i fraseologiskt intresse.

Af äldre danska källor ha bl. a. anlitats:

Tobiæ Komedie, Et dansk Skuespil (o. 1600), utg. af S. Birket Smith (Univ.-jubil. danske Samfund. Nr 36),

Peder Hegelund's Susanna[1] og Calumnia, utg. af S. Birket Smith (Univ.-jub. danske Samfund. Nr 45, 53),

Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil og Fuglevise, udg. af S. Birket Smith: Kong Salomons Hylding (1585), Samsons Fængsel (1599), Karrig Niding (uppl. 1664; dock betydligt tidigare författad),

Comoedia de mundo et paupere (från början af 1600-talet), utg. af S. Birket Smith (Univ.-jub. danske Samfund. Nr 41),

Ældre danske Digtere. Et Udvalg af C. I. Brandt, I, Kjøbenhavn 1862.

Detta arbete består sålunda af anteckningar, som jag under årens lopp gjort vid studiet af 1600-talets författare och som jag på grund af det ringa material, som från denna tid står språkforskaren till buds, ansett mig böra sammanföra till ett helt samt — om också med en viss tvekan — öfverlämna åt offentligheten.

Afsikten med detsamma är icke att ensamt ersätta en grammatik öfver 1600-talets svenska, men att tillsammans med öfriga monografier i ämnet (Andersson Salb. gramm., Noreen Col. Ordesk., Norelii uppsatser jämte Kocks och Es. Tegnérs språkhistoriska undersökningar) lämna material till en sådan. Min bok gör dock anspråk på att hafva — om också blott flyktigt[2] — vidrört eller förtecknat de viktigaste och mest typiska af århundradets språkliga företeelser. Dessutom afser den att i någon mån gagna Svenska akademiens stora ordboksföretag, i hvilket jag åtskilliga år deltagit.

---

[1] 1578.

[2] Stundom endast genom hänvisningar till den grammatiska litteraturen.

Strödda språkliga anteckningar till 1600-talets kulturhistoria.

Hälsning, tilltalsord o. d.

Den vanliga hälsningen, då personer träffas, är under första hälften af 1600-talet den urgamla — för hela Norden gemensamma — *häll säll*[1] eller *häll och säll*[2], motsvarande det samtida ä. danska *Hilsæl*[3]. Typiska sådana uttryck äro:

Häll säll Pelarge, min wän godh.
(Brasck FP s. 7).
Hel säl Magila, huru står ths till.
(Rondeletius JR s. 12).

Samma välönskan användes äfven vid afsked, t. ex.:

Gudh låte tigh wara hell och sell.
(Brasck FP s. 17).

samt i annat sammanhang, såsom

Wackta tigh för ondt selskap wäll,
Om tu wilt wara häl och säll.
(Brasck FP s. 16).

Andra varianter af samma hälsningsformel äro: *Heel min sköne pige och terne små* (Holof. s. 43) och *Jag önsker eder*

[1] T. ex. *hälsäl* Messenius s. 15, 217, *häll säll* ib. s. 44, Brasck FP s. 7, *Hälsel* Mess. s. 65, *Häl säll* Brasck FP s. 62.

[2] T. ex. Brasck FP s. 17, 38, 71, Ap. g. s. 133, 148.

[3] Om de fsv. och isl. motsvarigheterna se Söderwall Ordb. o. Fritzner Ordb.[2].

wara säll (Brasck FP s. 31). Mera enstaka uppträder formen *Var sund och säll* (Chronander Surge s. 25) eller endast *War säll* (Bel. s. 147).

Dessutom förekommer vid möte — men liksom än i dag aldrig som afskedshälsning — det nu mest brukliga *goddag*, dock vanligen redupliceradt: *Godh dagh, godh dagh*[1] eller också ingående i fullständiga satser, t. ex.

Monsieur jagh önsker ehr godh dagh.
(Brasck FP s. 34).

Med *goddag* växlar *guds fred* (l. *frid*) och *gud signe*, t. ex.

Gudz frid, Gudz fridh, god vnger man.
(Rond. JR s. 63).

Gudz fredh, godh dagh, j gode män[2].
(Brasck Ap. g. s. 139; jfr Rond. JR s. 83).

Gudh edher signe doctor höglärde.
(Brasck FP s. 45).

Gud signe, i skolen wara wälkommen[2]!
(Beronius Reb. s. 352).

Jfr: *Fredh wari Edher* (Brasck Ap. g. s. 148) och *Fridh min kiäre herre* (Rond. JR s. 20).

För öfrigt har jag af liknande uttryck antecknat (såsom afskedshälsningar) *bjuda god natt* (Brasck Ap. g. s. 182), *Gudh gifwe god natt* (Chronander Belesn. s. 134) samt (som möteshälsning) *Jagh önskar en godh Morgonstund* (Mess. Signill s. 61). Mera enstaka uppträda hälsningsformerna *tigh ske hälsa* (Mess. s. 222) och *Ganska kär är migh tin helsa* (Chronander Surge s. 35), båda använda vid möte.

Vid afsked säger man för öfrigt ofta *farväl*. Numera har detta uttryck en viss dialektisk eller landtlig färgning samt begagnas dessutom — särskildt i södra och västra Sverige — med förkärlek af personer med en bestämd religiös läggning (t. ex. schartauaner, nyevangelister). Under 1600-talet är uttrycket mycket vanligare än nu. Det har ännu icke sammansmält till ett ord, utan bibehåller sin verbala karaktär:

---

[1] T. ex. Brasck FP s. 44, 74, 80.

[2] Om samma uttryck som skålformler se nedan.

Så farer nu wäll och bliffwer i fridh.
(Rond. JR s. 32).
Derföre granne faar nu wäll.
(Brasck FP s. 12; jfr s. 17).
Monsieur farer ock wäll i fridh.
(Brasck FP s. 43; jfr s. 48).
Jagh . . Nu biuder eder fara wäl.
(Brasck FP s. 47).

Acolastus:

Far wäl min hiertans käre fadher.
Far ock så wäll min käre broder[1].

Nicolaus:

Far ock så wäll min ende broder.

Strax därefter utbrister emellertid Acolastus:

Adieu, adieu, j alle samman,
Adieu, till mycken frögd och gamman,

hvilket visar, att det franska *adjö* redan vid denna tid inträngt i vårt språk.

Samma uttryck använder äfven Acolastus vid sitt afsked till Philautus:

Adieu, adieu, Gudh tigh bewara[2].

Som en allmän regel om detta slags uttryck liksom om de nedan anförda skålformerna gäller, att deras egentliga innebörd stod mycket mera lefvande för 1600-talets människor än för oss: detta framgår bl. a. däraf, att de icke ännu stelnat till fixa fraser, utan på mångfaldigt sätt varieras och ofta ingå i fullständiga satser (med *bjuda, önska* o. s. v.)[3]. Till de redan nämnda kan läggas *Gudh edher signe* (Brasck FP s. 45), nsv. dial. *gussinne*, samt *Gudh wälsigne eder Måltijdh*,

[1] Ib. s. 19. Jfr äfven s. 36, t. ex. *Far wäll mäster i medler tijdh* = farväl (adjö) så länge.

[2] Ib. s. 17.

[3] Här må blott erinras om Gustaf Adolfs bekanta hälsning till Ebba Brahe, där han önskar henne »många mål 100,000 goda nätter» (s. 584).

en tjänares hälsning, då han skickad af sin husbonde inträder till en familj under middagsmåltiden (En lijten Språck- och Ord-Boock 1703, s. 91). Det förefaller mig mycket sannolikt, att i denna och andra hälsnings- och välönskningsformler, i hvilka Guds namn förekomma, äfven det i dem ursprungligen ingående rent religiösa momentet ännu kändes och uppfattades af de talande. I det stora hela förläna dessa många gamla vackra hälsningar och därmed jämförliga talesätt, som vid denna tid brukade växlas vid möte och afsked samt för öfrigt i umgänget människor emellan, åt skildringarna af 1600-talets samlif en prägel af trohjärtenhet och innerlighet, som försonar en med mångt och mycket af den råhet, som annars ofta kommer till uttryck. Ännu i den ofvannämnda parlören från 1703 hälsar värdshuspigan, när hon stänger dörren för den främmade gästen, som hon lyst upp på hans »kammar», med orden:

Sofwer i Guds Nampn. Gudh gifwe edher een godh Natt[1].

Samma komedi lämnar oss äfven upplysningar om tilltalsordens användning vid denna tid. Pelargus kallar sin son *du*, så äfven Nicolaus sin bror (s. 19), men fadern tilltalas af sonen med *I* (s. 18). Detta senare pronomen brukas äfven af drängen Nisse i hans samtal med husbonden (s. 18) samt är för öfrigt det vanliga mellan mindre förtroligt bekanta personer (s. 33). I öfrigt nöjer jag mig att hänvisa till E. Tegnérs framställning af tilltalsordens bruk under 1600-talet i Ark. 5: 305 följ.

Predikatsorden styras — åtminstone under 1600-talets första hälft — i pluralis, t. ex. (till en person):

J skolen ther om wäl wisse bliffwa.
(Rond. JR s. 13).

I äre heder och beröm werde.
(Brasck FP s. 45).

I ären vnga, lustiga och helbregda.
(Chronander Belesn. s. 188).

---

[1] S. 195.

Warer snare. (ib. s. 145).

Predikatsfyllnaden står dock stundom i sing., t. ex.

Gud signe, i skolen wara wälkommen!
(Beronius Reb. s. 352).

Först från Disa 1687 (s. 38) och Putzdrummel (t. ex. s. 74) har jag antecknat *Ni*; jfr Columbus (Noreen s. XXIV). Från förra hälften af 1600-talet är detta tilltalsord mig alldeles obekant. Under 1680-talet har det vunnit burskap i talspråket, men är under hela århundradet alldeles främmande för normalprosan, hvarom mera nedan. I ofvannämnda parlör från 1703, som tydligen följer (det vårdade) talspråket, är *I* det enda använda tilltalsordet och i Karl Gyllenborgs komedi Svenska sprätthöken (enl. Tegnér Ark. 5: 306) det vanliga. Se för öfrigt Tegnér anf. st.

Öfver hufvud taget äro pronominella tilltalsord, som motsvara nsv. *Ni*, betydligt vanligare än nu. Hvad vi skulle kunna kalla för »titlarna», stå vanligen appositionellt.

Det är därvid en egenhet för 1600-talets språk, att poss. pron. *min* i tilltal då var mycket vanligare än i nsv. Ex. *junker min* (drängen Jösse, Brasck FP s. 20 m. fl.), *min Torsten* (Disa 1687, s. 32), *min Jungfru* (drängen Pickelhäring ib. 37, jämte enbart *Jungfru* ib. 37), *min Disa* (ib. s. 44), *Min herre* (dock åtföljdt af poss. pron. *hans* Putzdrummel s. 78). Minnen af denna rent af folkliga användning af *min* — hvilken dock kan hafva uppstått på grund af tyskt inflytande — äro sådana nuv. uttryck som *min gubbe (lilla)*, *min gosse*, *min vän*, skånska *min påg*. Däremot ha uttrycken *min herre*, *min fröken*, *min fru* aldrig känt sig rätt hemmastadda i vårt språk: f. n. synas de hufvudsakligen komma till användning i öfversättningslitteraturen.

Relativt ganska ovanligt är det nsv. på den inrotade antipatin för pronominella tilltalsord (med undantag för *du*) beroende bruket af appellativa tilltalsord (med predikatet i singularis). Jag har dock antecknat ett par.

Nsv. *herrn* i tilltal motsvaras af den längre formen *herren* (Putzdrummel s. 78: *Will herren oss något förähra*), numera

blott i bygdemålsfärgadt, hufvudsakligen sydsvenskt tal. Ordet står här som subjekt; men dessutom förekommer, som ofvan nämnts, *min herre* appositionellt till ett pronominellt subjekt.

Såsom *herren* användes äfven *jungfrun* (i bet. 'fröken') (t. ex. Chronander Bel. s. 157: *Jungfrwn wil iagh så klädha och födha*); men äfven här är ett appositionellt uttryck vanligare.

Då i Braseks FP — för att nu återvända till och följa denna i detta afseende lärorika komedi — vännerna Philautus och Acolastus tala om den senares far, gifva de honom båda det i liknande användning — såsom ett uttryck för förtrolighet, dock med en bismak af ringaktning — fullt moderna epitetet *gubben* (s. 12, 13). Samma ord begagnas äfven, liksom också nu för tiden, af hustrur till deras män, så t. ex. *gubbe käre* som en omväxling mellan alla skymforden af Canthara till hennes man Coræbus (Moræus Vit. s. 399), så ock *min käre gubbe* af Sostrata till hennes man (ib. s. 445).

Goda vänner kalla hvarandra sins emellan som än i dag[1] *bror, broder* (Prytz G. I s. 19, Brasck FP s. 17 flera ggr). Vanligt är äfven *stal(l)broder, stalbroor* (Prytz G. I s. 19, Brasck FP s. 27, Ap. g. s. 135), hvilket ord numera uteslutande användes i mer eller mindre nedsättande eller föraktlig betydelse.

Kära far (käre faar, käre fader) kallas — som än i dag — bönder (Brasck FP s. 90). *Kära mor* förekommer hos Chronander Belesn. s. 188 som tilltal till en gammal gumma.

Dessutom begagnas dessa uttryck synnerligen ofta i barnens tilltal till föräldrarna, alltså i egentlig betydelse. Vanligen har dock adjektivet ställts efter hufvudordet, möjligen ursprungligen i svag form, *fadhir kære, modher kæra*[2], hvarur *far kär* och *mor kär* uppstått på sätt, som nedan omtalas. Det förra har jag antecknat från Rond. JR s. 53, Chronander Belesn. s. 171, 174 flera ggr, det senare från JR s. 44, 52, 57, Messenius

[1] Dock må anmärkas, att bruket af detta ord vänner emellan numera afgjordt är på retur inom de yngre generationerna, för hvilka det i allmänhet blott torde vara fullt kurant såsom inledning till bref: *Broder, Bäste broder* (B. B.), *Hedersbror* o. s. v.

[2] Dock må häremot framhållas ett ex. hos Rond. JR s. 44: *Nu wele wij emoot far kiäran gåå.* Kanske har växling af starka och svaga former ägt rum; jfr t. ex. *lille – liten: Judas lille* (Rond. JR s. 52), *stackar liten.*

Sign. s. 42, 43, Prytz G. I s. 23. Att här är fråga om i det dagliga talet förekommande stående uttryck, framgår däraf, att de flera gånger uppträda i prosascenerna i Chronanders Belesn. samt en gång t. o. m. i Girs G. I:s hist. s. 4. Från A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 3: 15 har jag antecknat *Morkära Fru Margareta,* från Columbus (Saml. 21: 41) *Astrildz Morkär.* Den senare ledens ursprungliga betydelse har så förbleknat, att stundom samma adjektiv ännu en gång kan tillfogas. *Käre morkiär* finnes sålunda hos Prytz G. I s. 23 och *käre far kär* i Rond. JR S. 53 och 57 *(Käre far kär, sij mor kär kommer)*[1].

I detta sammanhang må nämnas, att inom mycket högättade familjer *herrfar* och *frumor* ersätta dessa uttryck. Exempel bland de många äro: *Frwmoor*, hvarmed Habor tilltalar sin egen moder (Messenius s. 63)[2], *min Herfar* (Mess. s. 128), *Hennes Härfar* (Mess. s. 172), *Tin Härfar* (Mess. s. 199), hvarest öfverallt är tal om furstliga personer.

Här må äfven i förbigående omnämnas, att Rebecka fägnar sin fästman Isak med den i våra öron mindre poetiskt klingande benämningen *min lilla fahr* (Beronius Reb. s. 368).

Till husmodern säga tjänarinnorna vanligen *kära fru* (*-e*, *-a*, se t. ex. Rond. JR s. 28, 29); mera enstaka och väl uteslutande till förnäma personer *eders frudom* (ib. s. 28).

Ett numera obrukligt uttryck, hvarmed på 1600-talet tjänstefolket och äfven andra betecknade och tilltalade »unge herrn» i huset, är *junker*. Jösse kallar Acolastus än *Käre* och än *Edle junker* (Brasck FP s. 19), än *junker min* (ib. s. 20, jfr s. 27, 28, 37 o. s. v., s. 39: *junckaren*). Glorela använder till Judas uttrycket *Junckherre käre* (Rond. JR s. 72). Dock torde denna benämning uteslutande hafva tillkommit unga adelssöner. Judas (Rond. JR s. 51) anser emellertid titeln icke nog respektfull, utan upplyser om, att han är friherre.

[1] Adj. *kär* tillägges äfven annars synnerligen ofta hufvudordet. Ex.: *min herre kär* (Brasck Ap. g. s. 161), *Junckherre käre* (Rond. JR s. 72), *min son kär* (flera ggr). Dock kan här stundom adjektivet af metriska skäl ha erhållit denna plats.

[2] Detta ord har i 1600-talets språk öfvergått till ett stående epitet: så kallas drottning Ulrika Eleonora i Dahlstiernas Kunga-Skald för landets »*fru-moor*».

En liten son i husbondens familj omtalas af »drängen», d. v. s. betjänten, som *lille herren* (Rond. JR s. 44). Fadern gifver honom smeknamnet *min lilla grijss* (ib. s. 45).

Betjänterna kallas som nämndt *drängar*, men tilltalas och omtalas ofta äfven med *pojkar* (Brasck FP s. 21, 22, 28, 71, Ap. g. 162, 166, 170 m. fl.).

En landshöfding tituleras *wälborne herre* (Brasck Ap. g. s. 148, 169, 170) såsom äfven Gustaf Eriksson (Vasa) i Prytz G. I s. 15.

Tvenne profosser (»lorarii») använda i tilltal till hvarandra fr. *monsieur*, hvilket — under formerna *munsjör* och *mossjö* — åtminstone under förra hälften af 1800-talet begagnades till handtverksgesäller samt — af en äldre generation väl ännu — under formen *munsjör* äfven skämtsamt i betydelsen 'gynnare' o. d.[1]

I tilltal begagnas numera af damer icke så sällan adj. *söt*, t. ex. *söta du*, hvilket uttryck dock kommit i någon misskredit, *söta snälla Karl, gör mig den lilla tjänsten*. Under 1600-talet hade ordet i likartade fall en vidsträcktare användning. Så kan i Messenii Disa s. 23 (bonden) Sigfrid inleda en bön till en af konungens män med orden *O söte Siwold.*

Mat och dryck, gästabud o. d.

I dramat Holofernes och Judit förekommer bl. a. en ytterst liflig och målande gästabudsscen[2]. Ehuru stycket, som Sylwan uppvisat, har utländska förebilder och särskildt denna scen är en ordagrann öfversättning från Greff samt dessutom dramat härstammar från reformationstiden, kan jag ej underlåta att här äfven citera detta, då säkerligen de flesta dragen lika väl kunnat förekomma i ett svenskt gästabud på 1600-talet.

»Marskalken» Assur säger sig hafva *bestelt itt welligt panceet* och uppmanar[3] dem, som skola *skencke och stå för bord*, d. v. s. »småsvennerna», att laga så, att allt blir väl gjordt.

[1] Ordet förekommer också i våra källor från 1600-talet någon gång såsom appellativum, t. ex *rijk munseur* (Chronander Surge s. 71).

[2] Ss. 42—50.

[3] S. 41.

Ingenting får fattas: husbonden vill ha fullt upp med *wijn, miöd* och *must, Både stegt och sudhit och annen kost.* Man skall alltså *duka (»ducka») bordet* och sätta därpå *Credentzer* och *kannor, både stoore och små.*

Innan Judit och Holofernes sätta sig *(»går»)* till bords, tvätta de händerna.

Holofernes ber så småsvennerna skänka i och hälsar Judit med orden:

Gått åår, alra käriste hierte mijn[1],

hvarpå Judit svarar:

Min hiertans herre, iag wil thet gerne anamme!

Jfr senare Judits skål:

Nu dricker iag tig itt gått år till[2]

och Holofernes svar:

Wel bekomme tig, iag thet gerne haffua will.

Samma scen upprepas strax därefter *(Gott år min käriste)*, hvaraf man kan sluta till, att här en vid skålande vanlig procedur är skildrad.

Något varierad är Judits skål[3]:

Med itt wenligit gått år iag kommer til tig,

till hvilket H. svarar[4]:

Aff hiertat iag thet gerne haffua will.

Uttrycket *godt år*, utveckladt ur längre fraser, sådana som de ofvan anförda[5], är under 1600-talet mycket vanligt.

Från Messenius har jag antecknat: *Gått åhr Stadil medh Habors Skåål* (s. 74) och *Gått åhr, Hallandh och Skånes skåål* (s. 197).

I anslutning till dessa exempel må inskjutas en anmärk-

---

[1] S. 46.
[2] S. 47.
[3] S. 48.
[4] S. 49.
[5] Dessa synas i sin tur ha tyska anor; se E. Tegnér Ark. 5: 161.

ning om uppkomsten af det nsv. *skål!*[1]. Ordet användes i fsv. *(skal)*[2] och äfven i nsv.[3] i betydelsen 'dryckesbägare'. *Habors Skåål* betyder sålunda den skål eller bägare, som tömdes för Habors välgång, alltså ett slags genitivus commodi[4]. Andra exempel äro: *Good tåår, Negligensas skåål* (Chronander Surge s. 21), *alla vackra pijgors skåål går ännu omkring* (Lindschöld 1670, Hans. 4: 150)[5], *Alla wackra flickors skål will wij där i affton dricka* (Columbus); jfr det bekanta *din skål, min skål och alla vackra flickors skål*[6]. När skålen gällde en närvarande person, till hvilken man direkt vände sig, sade man sålunda *din, er skål* o. s. v. *Din och min skål,* hvilket synes ha varit ett stående uttryck, förekommmer t. ex. hos Bellman, som därjämte ofta brukar *gutår.* Ur dylika längre uttryck har det nsv. *skål!* uppstått; tidigast har jag funnit det hos Bellman 4: 423. Det betyder sålunda 'din (välgångs)skål'. Ett analogt skämtsamt uttryck är det i studentslang icke ovanliga *glas!*

Det kan slutligen anmärkas, att den bildliga användningen af ordet *skål* redan är uppvisad i den yngsta fsv.: *som gernä saaghä at jach giordhä then samma skaalän räth, som her knwth eskilson . . nw nyligä tildrucken är* (1501 enl. Söderwall Ordb.). Uttrycket kommer igen hos Holof.: *Gör mig nu rett thenne här skåål;* se nedan.

Vi återvända så till uttrycket *godt år.*

Hos Prytz G. I s. 19 (1622) har det redan smält ihop till

---

[1] Några rader ägnas ordet af Geete Ordklyfverier s. 40.

[2] T. ex. Didrik af Bern.

[3] T. ex. Chronander Surge s. 21.

[4] Jfr från ä. da. (Karrig Niding s. 328):

Jep Skald:

Skienck flux i Skaalen, bær dem ind . . .

Beengiær:

Hør, Niding, drick nu, mens du gid . . .
Nu dricker Niding vor Moders Skaal.

[5] Uttrycket är att förstå efter orden. Äfven vid denna tid, då säkerligen redan i allmänhet ett tillräckligt antal glas och bägare funnos, gick sannolikt vid dylika tillfällen dryckesskålen rundt. Jfr Troels Lund Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede 14: 499. I alla händelser är uttrycket ett minne från den tid, då en dylik sed härskade.

[6] Uttrycket citeras ofta af tyskar: möjligen är det i Tyskland ett minne från beröringen med svenskar under krigen från de förra århundradena.

ett ord: *Gåthår, gåthår, stalbroor*, hvarpå svaras: *Gothår, bror*. Tillvägagångssättet är här alltså betydligt förenkladt och fullt modernt. Jfr: *Skål! — Skål, bror.*

Chronander Surge s. 21 (1647) och Moræus Vit. s. 433 (1685) ha däremot den genom felaktig etymologi uppkomna formen *Go(o)d tå(å)r*. I båda fallen är det bondfolk, som talar. Dock uppträder den äfven två ggr hos Lindschöld Hans. 4: 212.

Den ljudlagsenliga utvecklingen af *godt år* är det i nsv. mera ovanliga, men särskildt från Bellman kända *gutår*, hvarom se Kock Sv. akc. 2: 414, Ark. 4: 178. *Guttåhr* uppträder redan hos Lucidor (Norelius Ark. 1: 231). Det gamla *gått åhr* har jag senast anträffat i en soldatvisa från 1705 (Sv. landsm. 6: CXIX).

Emellertid existerade äfven andra former för att dricka någon till. Från Brascks FP s. 54 må anföras:

Hospes:
Det skal til eder sundheet wara[1].

Acolastus:
Gudh signe eder och beware,
Jagh dricker eder til igen.

Från Moræus Vit. s. 412:

Bacchis, jag tig dricker till,
Beder att tu swara will.

Bacchis:
Thet tig wäl bekomme,
Min Coræbus fromme!

Beträffande detta senare uttryck erinras om Holofernes ofvan anförda svar på Judits skål: *Wel bekomme tig;* jfr da. *vel bekomme*, ty. *wohl bekomm's* (i ä. ty. liksom i ä. sv. fullständigare: *es soll dir wohl bekommen*); se äfven SAOB under *bekomma*.

I öfrigt påpekar jag den religiösa färgningen af Acolasti

[1] Jfr ty. *auf Ihre Gesundheit*.

svar på skålen — inom parentes en antydan om, att dylika ceremonier liksom de ofvan omtalade hälsningsformerna i äldre tider hade en djupare betydelse än nu. Ännu i den ofvan omtalade parlören från 1703 svaras (s. 81) på en skål med orden: *Aff Hiertat gerna, dricker i Gudz Namn.*

Uppmaning att dricka är vanlig bl. a. under den omtalade formen *Gör mig nu rett thenne här skåål!* eller endast *Gör mig rett,* hvarmed Holofernes vänder sig till Judit (s. 49; jfr Moræus Vit. s. 416). Denna afböjer med ett *iag förmår icke meer*..

Ett annat mycket gängse uttryck är *göra någon besked,* t. ex. *Tu giör beskedh och war ey seen* (Prytz G. 1 s. 19), *I lähren göra migh beskeed* (En lijten Språck- och Ord-Boock 1703, s. 81) = ty. *Ihr werdet mir Bescheid thun.*

Dessutom sade man helt enkelt: *Dricker migh til* (ib. s. 87).

Mot det i tyska studentkretsar ännu brukliga *ich komme dir einen halben* svarar *En halff dricker jag tig till. Om tu therpå swara will* (Moræus Vit. s. 416; jfr äfven ib. s. 419).

Öfver hufvud visa dessa komedier, att hos oss i äldre tider ceremoniellet vid dryckeslag varit betydligt omständligare än nu. Särskildt erbjuda sig osökta jämförelser med det bland de tyska studenterna gällande »biercomment», där gamla medeltida plägseder kvarlefva[1].

En rätt god inblick i denna punkt lämnar dialogen i En lijten Språck- och Ord-Boock 1703, särskildt s. 87 o. följ. Däraf framgår bland annat, att äfven vid pokulerande på två man hand det kunde uppfattas som en ohöflighet och ge anledning till osämja, om man underläte att dricka sin kamrat till.

Vi återvända så till gästabudet hos Holofernes. Om ock skildringen af det tilltagande ruset hos denne och hofmännen betingas af den i den bibliska berättelsen gifna situationen, är den dock af vikt för oss på grund af de fullt genuina, säkerligen direkt ur lifvet gripna inhemska uttryck, hvaraf den öfverflödar.

På Holofernes' uppmaning till hofmännen att taga för sig, svarar Bagao, att han är *druckin,* och Rabsaces, att han är

[1] I vissa fall torde dock öfverensstämmelserna bero på direkta tyska förebilder till de ifrågavarande dramerna.

ret smellende full (s. 48). Det senare uttrycket förhåller sig till *smälla,* 'slå' liksom det vanliga sv. *smäckande full* (jfr Rietz s. 632, 633) till *smäcka* med samma betydelse. I finländska dialekter förekommer ännu i dag ett *smällfull* (Rz s. 637) liksom vid sidan af *smäckande full* ett *smäckfull* uppträder[1]. Uttrycket i dramat är sålunda genuint.

Holofernes bekänner, att han är *rett frögde full* (s. 47) samt sedermera att han druckit sig *ret öffuer full* (s. 49). I Rondeletii JR s. 15 skildrar Ruben, hurusom deras borgmästare varit så *öffwerfull,* att han lagt sig omkull öfver en timmerhög, hvarmed han inför hustrun söker ursäkta sig, att äfven han — som endast var rådman — tagit sig ett rus. En liknande bildning föreligger i Moræi *öffwerst full* (Vit. s. 426)[2].

Ett mera bekant och tyvärr mycket inhemskt uttryck från samma område finna vi i Lisias' dock allt annat än ogillande[3] skildring af Kalnach, där det bl. a. omtalas, att *The wore alle druckne som itt swin* (s. 51), hvarmed kan sammanhållas Prytz G. I s. 16: *En part liggia druckna som swyn.*

Af hithörande lindrigare beteckningar för 'drucken' erinras om det hos Brasck FP s. 79 förekommande *beständkt.*

Följderna af dylika backanaliska orgier angifvas med uttryck, som erinra om i språket ännu lefvande. I den ytterst råa, men språkligt och kulturhistoriskt intressanta bondescenen i Beronii Rebecka s. 372 omtalar Tore, att han hade *ondt i hufvud och hår;* jfr nsv. *ha ondt i håret* 'ha kopparslagare'. Hans tillstånd betecknas af Marie som det *gamble öhloset*[4]. I Rondeletii JR s. 14 förmenar Ruben, att hustrurna ej gärna pläga ömka *ölsiwkan*; jfr vulgär nsv. *fyllesjuk(a).* Som botemedel mot en dylik åkomma begagnas bl. a. *en godh spicke sill* (Rondeletius JR s. 18).

---

[1] En liknande bildning är äfven *döranne full* (pigan Helfred, Brasck FP s. 92).

[2] En motsvarighet till nsv. *blixt full* är *blitzfuller* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 126).

[3] *Wij haffuom fått så skönt itt rws.*

[4] Den här skildrade repartiseringen eller »salningen» kallas inom parentes »*σκιτα i kula*» (s. 373).

Galanteri o. d.

De smeknamn, som fästmannen eller älskaren består sin utvalda, äro i regeln de i synnerhet i vår folkliga poesi så omtyckta och ännu i skillingslitteraturen florerande *ros* och *lilja* eller förbindelser med dessa ord, t. ex.

Warer wälkommen min Ädele Roos.
(Messenius Disa s. 24).

Ack lilie green och sköne roos!
(Chronander Surge s. 25).

Min roos weet wäl wår kärleek stoor.
(ib. s. 70).

Tu äst blifwen min ähra,
Min roos och liliegren.
(Beronius Reb. s. 368).

O. tu Bacchis, hiertans roos.
(Moræus Vit. s. 417).

Jfr: *mijn Tröst och Rosengreen* (Messenius Sign. s. 50), *min Roos* (Mess. Svanhv. s. 137), *min lilia* (Chronander Belesn. s. 140), *min lilia och roos* (ib. s. 144), *min lilie roos* (ib.), *min hiertans lillia* (ib. s. 140).

Mera påfallande för oss är, att den unga flickan kunde använda dylika smeknamn till sin utkorade. Hos Messenius Sign. s. 49 kallar Signill Habor *Mijn sköne Rooss och störste Tröst,* s. 50 för *mitt Hierta och Lilia sköön,* och i Svanhv. s. 135 tilltalar Svanhvita sin fästman med *Min bäste wen och roos så rödh!* Äfven Märeta består hertig Birger med samma poetiska epitet (Messenius BM s. 157).

Egendomligt nog har i en särskild förbindelse rosen kommit att användas i en nedsättande betydelse: *een läcker roos och ödersku* (Belesn. s. 164, 197) utmärker nämligen en slösaktig och fåfäng kvinna.

Af hithörande uttryck erinras äfven om *mit blomster* (Chronander Surge s. 37).

Flera af dessa, särskildt *ros,* ha utan tvifvel, ehuru ur-

sprungligen blott hemmahörande i den samtida lyriken, under 1600-talet varit mycket gängse[1], icke blott i skrift, där de å kärleksbrefven så småningom trängde ned till samhällets bredare lager, utan också — att döma af deras stora spridning i 1600-talets komedier — i åtminstone de högre klassernas galanta samtalsspråk. Från 1700-talet må anföras ett exempel från Bellman: *min ros* kallas Ulla Winblad af Jensen (Carléns uppl. 2: 165). Jfr för öfr. nedan.

Dessutom hämtas med förkärlek i samma syfte bilder ur mineralriket. Ett ypperligt prof på tidens smak inom detta område lämnar Circeii långa tal till Virgo (Surge s. 26), ur hvilket vi anföra:

> *Som stiernor tin ögon skijna,*
> *Ansiktet rubiner fijna,*
> *I hwar tin kind är een roos rödh* — — —
> *Tin mun är sötare än socker*
> *Tin fingrar är små gulddocker,*
> *Som Hesperus på himmelen stäår*
> *Pryda tigh läppar och ögnehäår.*
> *Tin hals är som hwijt elphenbeen,*
> *Brysten som alabastersteen.* — — —
> *Ehwar tu trääder, strax een roos*
> *Uprinner, som en skön turkoos* — —
>
> o. s. v., o. s. v.

Denna stil parodieras af Putzdrummel (Saml. 13: 80) då han kallar Sclumpa och Drunta för '*I aldraskiöneste twå alabasterstenar, som uppå konstcammaren satta och högre än skurit glas skattas skulle*'[3].

---

[1] Jfr folkvisans *o ädela ros och förgyllande skrin.* En motsvarighet till det senare uttrycket är *minn gyldenn skrin* (Dalila till Samson, Samsons Fængsel s. 209).

[2] Det ord, som i ä. danskan tycks kunna mäta sig med dessa uttryck i popularitet, är det synnerligen vanliga *Lilievand* 'liljestängel' hvilket i Tobiæ Komedie en gång t. o. m. förekommer synonymt med kvinna, hustru. — *(Hierthenns) lille vannd* (Samsons Fængsel s. 197) bör därför utan tvifvel förstås som *lilievand.*

[3] Äfven annorstädes gycklas här med marininismen; se särskildt s. 76.

Som exempel på fall, där dylika benämningar uppträda i tilltal, må anföras:

Så kär holler iagh tigh, coral.
(Chronander Surge s. 37).
War wälkommen tu dyrbare torkoos.
(Chron. Belesn. s. 168).

Om verkligen dylika uttryck kunnat förekomma i talspråket — och det finnes, så vidt jag kan se, intet, som bestämdt talar däremot — äro äfven de att betrakta som lån från tidens lyriska poesi, hvilken är synnerligen rik på sådana. Jfr t. ex.

Min hiertans Tröst och Lilia,
Tu ende Roos,
Ädle Turkoos.
(Wiwallius 2: 55).
Adjeu min Roos, Min ädla Turkoos.
(visa från 1683, Saml. 13: 57).

Stundom möta vi emellertid äfven — åtminstone från vår synpunkt — mera folkliga uttryck såsom *mitt hierta fijna* (Rond. JR s. 44), *mitt hiärta* (Messenius BM s. 170) — vanligt äfven i ä. da. —, *mitt lilla hiertekorn*[1] (Chron. Surge s. 28), *min docka lill* (Chron. Belesn. s. 140), *min docka* (Surge s. 36, Belesn. s. 157), *min hiertans dåcka* (Moræus Vit. s. 417), ja, t. o. m. *min lilla grijss* (Sardelius till sin hustru, Rond. JR s. 45)[2]. Äfven må anföras *min hiertans lust* (Chronander Surge s. 71). Det är dock troligt, för att icke säga sannolikt, att dessa smeknamn vid den tid, hvarom här är fråga, icke stodo synnerligen mycket lägre på rangskalan än de ofvan anförda *korall, turkos, liljegren* o. s. v. Liksom dessa hafva de säkerligen sitt ursprung i tidens kärlekslyrik och ha därifrån trängt

---

[1] Jfr nsv. *hjärtegryn.*

[2] Jfr ä. da. *min lile griss* (Samson till Dalila, Samsons Fængsel s 184). Andra äro: *Minn lile glut* (s. 185), *lille . . kludt* (ib.), *minn lille katt* (ib.), *min pude* (s. 186), *minn lille bette* (s. 191), *lille røde mund* (ib.), *min senge ro* (s. 190). Dalila kallar Samson bl. a. *min hierthens lille barnn* (s. 185), *lille noss* (s. 186), *min sengi netter god* (s. 192). I allmänhet ha de danska smekorden en mera »gemytlig» och mindre svärmiskt-poetisk prägel än de svenska.

in i talspråket, där de — till följd af sin mera folkliga natur — kunnat hålla sig kvar till våra dagar. Ädelstenarna däremot försvunno med den smakriktning, som fört dem in i poesiens språk. Mycket djupare rötter hade rosorna och liljor slagit, och ännu i dag torde de tillhöra det poetiska ordförråd, hvarmed någon efterblifven romantiker bland våra handtverksgesäller smyckar sina skriftliga utgjutelser till kärestan[1].

Frieri o. d.

Beronii skildring (Reb. s. 355 f.) af Isaks frieri till Rebecka är visserligen påverkad af den bibliska historien, men synes i det stora hela vara ganska genuint svensk.

Så påminner Eleasars uppträdande i mångt och mycket om en svensk »bönemans». Det må i detta sammanhang anföras, att enligt kyrkoherde Gaslanders gamla beskrifning af allmogens seder i Västbo härad, Smål. (Sv. landsm. Bih. I. 3: 159) man vid frieri och förlofning i denna landsända under 1700-talet följde Eleasars exempel att ej slå sig ned eller smaka någon välfägnad, förrän ordföranden i ett kort tal framfört sitt ärende.

Redan Betuels fryntliga uppmaning till de främmande att gå in och se »hvad mor har lagat» försätter oss i en atmosfär af gammal svensk hemtrefnad och trohjärtenhet, till hvilken matoset från köket hör som en nödvändig ingrediens.

Genuina förefalla äfven de få rader, med hvilka trolofningen skildras.

Bethuel:

Gack til mannen, tag honom i hand,
Ock fäst tig Isaac til tin ächta man.
Gud gifwe dem lycka och altijdh må wäl
Han dem bewara til lijf och siäl.

[1] Ett vältaligt vittnesbörd om den välförtjänta popularitet, som dessa blommor åtnjutit, afgifva de talrika familjenamn, hvari deras namn ingå: *Ros, Lilja, Rosengren, -kvist, Rosvall, Liljeblad, -gren, -kvist* o. s. v. Men äfven på detta område visar sig samma förskjutning, som den ofvan antydts. Bland de mera bildade klasserna skapas numera näppeligen sådana familjenamn — nybildningar af detta slag ha liksom en viss doft af förlegad romantisk sentimentalitet, som i allmänhet ej tilltalar vår tids människor — men om vi få höra, att en skomakare eller skräddare ute på landsbygden antagit namnet *Rosenlund*, finna vi det utan tvifvel ganska naturligt.

Dock torde i normala fall fästmannen själf ha varit närvarande.

Efter detta lilla tal menar B., att det *»är tijd och see om det är kokat»* och inviterar de närvarande att följa honom till bords.

Men icke alla frierier aflöpa i de gamla komedierna lika lyckligt som Isaks. Vid en olycklig utgång af sådana spela — utom den ännu gängse *korgen* — *kalfskinnet* en stor roll. Äfvenledes talas om, att den afspisade ungersvennen begåfvas med en *hvit hatt.*

Virgo:

Tagh til fawour thenna här korg,
Ther i kan tu läggia din sorg,
Bind honom strax vppå tin rygg.

Circeius (friaren):

Här i ligger och itt kalffskin.
Twy ware nu kisslinkan min.

Virgo:

Ha, ha, see frijaren sköna
Bär kalffskin och korg til löna.

(Chronander Surge s. 72).

Twenne här (d. v. s. i komedien) *och een jungfrw begära,*
Then ene måste korg och kalfskin bära.

(Chronander Belesn. s. 100).

Tilbaka skalt tu bära een stoor korg,
Theri skal liggia kalffskin tigh til sorg.

(ib. s. 153).

Lijkwäl skal ey korgen wara tig trång.

(ib. s. 158).

Han fåår kalfskin, hwijt hatt och korg.

(ib. s. 170).

S. 175 har af kalfskinnet blifvit *kalfskins stöflor.*

Andra ex. anföras af Es. Tegnér Hemmets ord s. 64 följ., till hvilken framställning för öfrigt hänvisas.

Uttrycket *få korgen* förklaras där som bekant bero på

den medeltida sagan om Virgilius, som hissas upp till sin käresta i en korg, i hvilken han dock blef lämnad åt sitt öde, sedan han hunnit halfvägs upp till fönstret. Enligt en annan version, till hvilken uttrycket *falla genom korgen* (Messenius) ansluter sig,. skall korgens botten hafva lossnat och älskaren sålunda störtat ned till marken[1]. Något annorlunda skildras förloppet i den danska Tobiæ komedie (o. 1600):

Sligen er iomfru i sin troe,
Alt som mand træder paa tryske bro:
Du mener, du gaar paa broen tryg,
Du ligger i vandet paa din ryg,
Du falder igennem kurffuen plat,
Saa maat du vell haffue det for dat,
De beggi tu en gamel hatt[2].

Äfven här omnämnes hatten, ehuru sammanhanget är dunkelt: det är här fästeparet *(De beggi tu)*, som ställes i en något mystisk förbindelse till »en gammal hatt», under det att annars den afvisade fästmannen erhåller en hvit sådan.

Den hvita hatten omtalas äfven Chronander Belesn. s. 158, 175 m. fl. ställen. Det är väl sannolikt, att detta uttryck i betydelsen 'korg, afslag på frieri' på ett eller annat sätt sammanhänger med en passus hos Rondeletius JR s. 95, där Pilati tjänare Syrus utbrister om Judas:

Stackar tu Juda, så litet tu weet
Hwadh för bröllop tigh är beredd.
Får Pilatus tina hustru fatt
Tå gör han tigh till een hwit hatt.

---

[1] Det är kanske icke för svenska läsare bekant, att vårt uttryck *falla igenom* (i en examen), ty. *durchfallen*, har alldeles samma ursprung. I Zeitschr. f. d. Wortforsch. 1: 69 följ. meddelar Creizenach ett citat från »Historia vom Reichen man vnd armen Lazaro» (1555) om en student, som ämnade aflägga examen:

Da ich nun meint zu promovirn
Setzt mich in Korb, lies mir hoffiern
Pletsch fiel ich durch den Korb hinweg
Vnd lag hinieden in dem Dreck.

Se äfven Grimms Wb. under *Korb* II 4 n.

[2] Angående uttr. *falla genom korgen* jfr Grubb Penu Proverb. s. 426 vid ordspråket *Korgen ökar sorgen.* F. Tamm.

Af sammanhanget framgår tydligt, att det sistnämnda uttrycket afser att säga detsamma som nsv. 'sätta horn på någon', 'göra någon till hanräj', ja, uttrycket *een hwit hatt* har här rent af betydelsen 'hanräj'. Äfven i ä. ty. är enligt Grimms Wörterbuch under *Hut* en bredskyggig hatt ett tecken på detsamma.

Slutligen må anmärkas, att Mats friares uttryck *Kålfaat får jagh ey vth om döör* (Messenius BM s. 194) synes vara liktydigt med 'korgen får jag säkerligen icke', samt att ett liknande uttryck *Hon laghar tu får kålfaat vthom disk* (Mess. Sign. s. 79) tydligen bör öfversättas med 'hon styr om, att du får korgen'. Vi hafva sålunda för friares afvisande äfven ägt en inhemsk beteckning, hvars innebörd är den, att älskaren utanför dörren får njuta af den välfägnad, som han hoppats inomhus skulle bjudas honom. *Bära kålfat för någon* i betydelsen 'undfägna någon (som gäst)' förekommer för öfrigt i helt annat sammanhang Mess. s. 109.

En synnerligen målande framställning af det cirklade och omständliga sätt, på hvilket ett regelrätt frieri under 1600-talet gick af stapeln inom de mera bildade samhällsklasserna, lämnas oss i Chronanders ofvan ofta citerade komedi Belesnack s. 175 följ. (akt 5, scen 2, på prosa).

Några bröllopsscener förekomma icke i våra komedier. En synnerligen liffull och med stor realistisk kraft framförd skildring af ett bröllop på landet lämnar oss emellertid Stiernhielm i sin bekanta, äfven ur kulturhistorisk och språklig synpunkt högst intressanta dikt Brölopps-Beswärs Ihugkommelse, hvilken dock är alltför känd för att här behöfva refereras. Äfvenså hänvisas till en dikt af Lucidor Helicons Blomster s. E3.

Anständighet och sedlighet.

Naturligtvis lämna oss våra källor åtskilliga drag, som tjäna till belysning af den under 1600-talet inom de olika klasserna rådande umgängestonen, äfvensom om den sedliga nivå, på hvilken den tidens svenskar kunde anses befinna sig. Dock är materialet för otillräckligt för att på detta kunna bygga en grundligare utredning häraf, något som för öfrigt icke ingår i

planen för detta arbete, hvilket i första rummet afser att redogöra för de språkliga företeelserna; här meddelas alltså endast några spridda anteckningar.

Tydligt är emellertid, att uppfattningen hos den tidens människor af hvad som var passande och anständigt hade helt andra gränser än nu.

Ett betecknande drag förekommer i Messenii Signill, som uppfördes på Stockholms slott för att illustrera hertig Johans af Östergötland och prinsessan Maria Elisabets bröllop. Då prinsessan Signill säger sig[1] första natten helst påklädd vilja sofva tillsammans med konungadottern Elska (den förklädde Habor), »ty för ondt är man rädder», förklarar denne, att han »inga frantzoser[2] har».

Belysande i denna punkt är äfven de snart sagdt otaliga okvädinsorden, som vid denna tid voro i svang och af hvilka en del nedan behandlas, de i komedierna ständigt återkommande slagsmålsscenerna samt den mångfald af stående talesätt för att piska upp sin nästa, som där förekomma (se nedan), vidare hvad ofvan anförts om skick och bruk vid gästabuden, där omåttlighet i mat och framförallt i dryck ansågs som en dygd.

Rätt ofta förekomma antydningar om bordeller o. d. och skildringar från sådana. Drängen 'Dromo' klagar i Judas Redivivus (s. 64) öfver att Judas trots sin ungdom redan gick i »horehws». Där förtärdes väldiga kvantiteter af öl och vin, och en eller annan af gästerna plundrades eller blef föremål för något annat spratt från de kvinnors sida, som deltogo i orgierna. Så t. ex. i Brascks Förlorade sonen (s. 79 följ.), där scenen visserligen är förlagd till Paris, men säkerligen skildrar inhemska förhållanden. Vidare må framhållas några scener i Moræi Vitulus (s. 404 följ.).

Trots den råhet och sinnlighet, som onekligen är ett utmärkande drag för tiden, kan man emellertid säga, att då icke lidelser och drifter — starkare än nutidsmänniskans — bragte det lättrörliga blodet i svallning, samlifvet i det stora hela vid

---

[1] S. 67.

[2] Ännu vanligt uttryck i sv. dial. för 'syfilis'; jfr det likbetydande mlgt. *walsche pochen*.

denna tid präglades af en viss fromhet och vänlighet, som tog sig allehanda, delvis ofvan antydda, vackra uttryck.

Öknamn, skymford o. d.

Dylika äro under 1600-talet synnerligen vanliga, och det är icke blott de i komedierna uppträdande personerna af de s. k. lägre samhällsklasserna, som utmärka sig för ett rikhaltigt förråd af sådana.

Ofta förekomma sammansättningar med *-hund*. Ex.[1]: *blodhund* (Prytz G. I s. 4), *bälghund* (Brasck FP s. 67), *fyllehund* (Chronander Surge s. 79[2]), *fähunder* (Beronius Reb.; jfr nedan), *lathund* (Chronander Surge s. 68), *lusahund* (Rond. JR s. 51), *mashund* (*maas-*, *mass-*, Brasck FP s. 13, Chronander Surge s. 48)[3], kvar i sv. dial. (Rietz), *skinthund* (*tin gamble sk.* Chronander Surge s. 22), *skulehund* (Brasck FP s. 92, 93), *snålhunder* (Beronius Reb. s. 374)[4].

Ordet *fähund(er)* är väl dock som smädeord snarast direkt upptaget från det i ä. nsv. icke ovanliga *fähund* i betydelsen 'vallhund' (= isl. *fjárhundr*). Jfr t. ex. den dubbla användningen af ordet *spårhund*. Möjligen har ordet *fähund* i någon mån bidragit till, att *hund* så ofta kommit att ingå i dylika benämningar. Emellertid är, som bekant, det enkla *hund* vanligt som skymford både i fsv. och isl. Från ä. nsv. har jag antecknat: *du falske hundh* (Messenius BM s. 181), *tin ledde hundh* (Brasck Ap. g. s. 195).

På *-hane* förekomma två, nämligen

snushane (*snuss-* Chronander Belesn. s. 153). Ordet, som ett par gånger har attributet *ung*, har jag äldst funnit under formen *snusshan*[5] som egennamn hos Messenius Svanhv. s. 132 och stafvadt *snutzhan* i en visa från 1642. Det är lånadt från lågty. och sammansatt med mlgt. *snutse, snusse* 'schnauze'. Be-

[1] Stafningen har jag i denna och liknande exempelsamlingar normaliserat.

[2] Jfr *fylle kalk* Rondeletius JR s. 75.

[3] Jfr *masgråt* nedan.

[4] Jfr. *snåltarmer* från 1700-talet.

[5] De stora begynnelsebokstäfverna har jag i exempel, som bestå af enstaka ord, lämnat utan afseende.

tydelsen synes vara ungefär densamma som i sv. 'tuppkyckling' i öfverflyttad bemärkelse. Folketymologiskt har ordet sedermera anknutits till *snus*. — En annan liknande från ty. inkommen bildning är *snapphane*, ty. *schnapphahn*, t. ex. hos Hans Sachs i den äldre[1] betydelsen af 'stråtröfvare'.

väderhane, egentligen 'vindflöjel'. Detta ord får dock med afseende på sin uppkomst ej alldeles likställas med föreg.: det är egentligen ett bildlikt uttryck af alldeles samma art som just det nämnda 'vindflöjel', hvilket ju också i nsv. användes om personer i nedsättande betydelse.

Äfven den i sv. icke sällsynta öknamnstypen på *-bak* 'rygg' är representerad genom ordet *långbak: thesse tre långbaaka* (Brasck Ap. g. s. 197). Jfr fsv. *aghnabaker* 'sädestjuf', isl. *grábak* = ä. nsv. *gråbak*, fsv. *(lax, lax) lerbak*, sv. *dröback*, *slöback*[2] o. s. v. samt i fråga om betydelsen äfven *ynkrygg*, *latrygg*.

Till ungefär samma kategori kunna räknas:

plössmun (Brasck Ap. g. s. 179), sammansatt med stammen i verbet *plösa* 'fylla, stoppa' (*I thetta lijfwet jagh min buuk plöser* ib s. 194, *fylla och plösa* Brasck MGV s. 293, *plösa och göda kroppen* ib. s. 294), hvilket senare i samma betydelse ännu förekommer i sv. dial. enl. Rz s. 507;

stormun[3] (Brasck FP s. 62, Ap. g. s. 187), jfr i fråga om dessa båda bildningar isl. *gapa-*, *holmunnr*;

snorslef (Messenius Disa s. 15, Brasck Ap. g. s. 124);

snortut (Brasck FP s. 28, Ap. g. s. 206), de båda senare ännu i bruk; jfr *snorhorn*, *snorhyfvel*.

Som skymford användes vid denna tid äfven *vrak*, hvilket man skulle vara frestad att tillerkänna ett relativt ungt ursprung; se ett språkprof från SAOB (under *as*, sbst.[2]) från Växjö domkapitels akter (1675).

En särskild grupp bilda nomina agentis på *-are* af samma art som t. ex. nsv. *skojare*.

---

[1] Jfr Pauls D. Wbch.

[2] Dessa ord äro icke bildade af den i studentslang vanliga ändelsen *-back*, t. ex. *puback*, 'punsch' o. d.

[3] Med afseende på stafningen i exempel, som icke kunna betraktas som citat, se s. 31 not 1.

grotspråkare (Chronander Belesn. s. 153) 'storskräflare' (: lgt. *grot* 'gross'),

hutlare (Brasck Ap. g. s. 149, 186), motsv. sv. dial. *huttlare* 'bedragare, opålitlig person' (Rietz s. 269), till det i komedierna äfven förekommande *hutla*, nsv. *huttla*,

landlöpare (Brasck Ap. g. s. 184) 'landsstrykare',

matljugare (Chronander Belesn. s. 135) 'matfriare',

prackare (Brasck Ap. g. s. 149, 187, Moræus Vit. s. 422), ä. da. *prakkere* 'krämare, fattiglapp', ty. *pracker*,

rackare (Brasck Ap. g. s. 149),

skvallrare (*sqwalrare* Brasck Ap. g. s. 159) i betydelsen 'pratmakare', af *sqwalra,* som hos Brasck ib. s. 165 betyder 'prata, sladdra' liksom äfven fsv. *sqvaldra* och isl. *skvaldra* och således saknar den i nsv. vanliga bibetydelsen [1],

säckieryckare (Brasck Ap. g. s. 187).

Att *hutlare* och *prackare* begagnats just som öknamn framgår af ett språkprof från Växiö domkapitels akter (1675), i SAOB anfördt under *as,* sbst., där äfven ett annat på *-are: lappare* förekommer.

Mycket talrikare är den grupp af öknamn på *-er,* som ännu är ymnigt företrädd inom vårt språk och hvaraf vi redan anfört ett par på *-hunder:*

bofver (*Een sielfwijs b.* Brasck FP s. 7). Jfr: *Såå bör man späkia den styfwa boff* (ib. s. 75), *Kom fram din boff* (Brasck Ap. g. s. 127). Ordet har i de exempel jag anträffat icke fullt så nedsättande betydelse som i den yngre nsv., något som man också på grund af dess ursprung (ty. *bube*) har anledning att vänta;

bofvelsmater (Moræus Vit. s. 392), se *boffel* och *galgemater* nedan;

bondesiker, se *siker*;

danker (Brasck FP s. 90), som det synes, ungefär detsamma som 'landsstrykare' l. dyl.; jfr: *Så danckar jagh medh* 'så går jag med' (Brasck Ap. g. s. 188) och nsv. *slå dank* [2];

fnatter (*Lille f.* Columbus Saml. 21: 42); jfr från 1700-talet *fnutter*; härtill nsv. adj. *fnattig, fnuttig*;

[1] Jfr däremot *skvallerkråka* nedan.

[2] *slå danck* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 111).

fnusker (Moræus Vit. s. 391), jfr nsv. *fnasker*[1];

galgemater 'galgfågel' (Moræus Vit. s. 393, 444), väl eg. 'galgföda', hvaraf efterbildningen *bofvelsmater* (: *bofver* eller *böfvel?*); knappast till mlgt. *mat(e)* 'kamrat';

gaster (*tin g.* Moræus Vit. s. 399); äfven i ä. da.;

gloper (Brasck FP s. 9), jfr: *tu gloop* (Chronander Surge s. 33) och *then glopen* (Prytz G. 1 s. 6); isl. *glópr.* I fråga om vokalen förhåller sig *glop* till nsv. dial. *glåper* 'glop', no. *glaap* 'olycksfågel, lätting' = got. *wōpjan: våp* nedan;

knotter (Rondeletius JR s. 34), jfr (?) ty. *knoten* i nedsättande betydelse;

lufver (i skogen) (Brasck Ap. g. s. 178) jämte *luf (min granne, den luffwen* Beronius Reb. s. 340);

mjölpunger (*-i-* Rondeletius JR s. 34), till en dräng;

phantaster (Moræus Vit. s. 399); därjämte är *phantast* ganska vanligt;

räfver (Messenius Svanhv. s. 102, Chronander Surge s. 50);

siker (t. ex. *tu snåle sijker*; Chronander Surge s. 21, 22, 79), ännu brukligt i dial. i samma betydelse af 'snål eller illmarig människa' som här; se Rietz s. 564. Äfven under formen *sik* hos Chronander Surge s. 55; jfr da. dial. *sik.* Hos Moræus Vit. s. 392, 405 förekomma dessutom sammansättningarna *dröpsik* och *bondesiker.* Det förra af dessa ord innehåller sv. dial. *dröpa* 'vara senfärdig l. långsam'; jfr i fråga om betydelsen *drön, drös* nedan. Hvad *siker* beträffar är det möjligen icke identiskt med det vanliga, äfven i fsv. förekommande fisknamnet *siker,* hvilket däremot nog föreligger i det fsv. tillnamnet *siker*; jfr namnen fsv. *Gädda, Simpa,* ä. nsv. *Girs,* nsv. *Mört* m. fl. Kanske på ett eller annat sätt sammanhang äger rum med germ. roten *sik* 'rinna smått o. sakta', hvaraf no. *sika* o. a. ord, anförda af förf. Ark. 14: 150. Dock må påpekas, att ordet kan ha undergått samma betydelseutveckling som det nedan anförda *mas,* hvilket användes om snåla personer, men dock ursprungligen synes ha betydt 'latmask'; jfr *masa sig* 'vara lat, trög'. I så fall är det snarast fisknamnet man har att utgå från. Fiskarna betraktas ofta som dumma och tröga[2] (det förra

[1] *Fnusker: fnasker = fnutter: fnatter.*

[2] Så torsken, simpan, flundran m. fl.

snarast på grund af deras stirrande, utstående ögon). Säkerligen är bl. a. äfven *gösen* ett exempel härpå trots de afvikande meningar, som framställts om uppkomsten till uttrycket 'dummer gös'[1];

skalker (*tin skalcker* Chronander Belesn. s. 189); vanligare dock *skal(c)k* (t. ex. Brasck Ap. g. s. 130, 171, 182); ty. *schalk* 'skälm', jfr *bösewicht* och *skälmer* nedan;

skälmer (Messenius s. 60, Moræus Vit. s. 444); äfven i ä. da.;

sleker (Chronander Surge s. 57);

slunker (Chronander Surge s. 15), ännu brukligt i dial. i betydelsen 'dagdrifvare' (Rietz s. 624): *slinka*; jfr nsv. *slinker*;

slusker (Moræus Vit. s. 391);

smeker (Brasck Ap. g.[2]) med betydelse af 'mes, alltför medgörlig person', jfr *Magnus Smek* samt *smeek* hos Stiernhielm s. 24;

speckhöker (Chronander Belesn. s. 154), jfr *glödehök* nedan;

toker (Brasck FP s. 27), jfr: *een took* (ib. s. 85), *itt stoort tock* (ib. s. 27).

Ändelsen *-er* i dessa ord är naturligtvis egentligen den gamla maskulina starka nominativändelsen. Så småningom har den emellertid kommit att uppfattas som en afledningsändelse, hvarmed nya liknande bildningar danats. Om denna ordgrupp hänvisas för öfrigt till Ljungberg Sv. spr. redighet s. 58 (se förf. Ark. 4: 313), Tamm Om avledningsändelser hos sv. subst. s. 49.

Vi öfvergå nu till att i alfabetisk ordning anföra öfriga öknamn och skymford, som icke kunna inrangeras i ofvan behandlade grupper.

agnamärr (*tin a.* Rondeletius JR s. 40); se SAOB;

apa (Moræus Vit. s. 395);

as (*titt långa aas* Chronander Surge s. 21, *titt aas* Moræus Vit. s. 450);

best (*tin beest* Moræus Vit. s. 469);

björkeflana (*bi-* Rondeletius JR s. 34), till en man; jfr *flane* nedan;

bock (*then rutne båck* Mess. s. 60);

---

[1] Se senast Hjelmqvist Ark. 16: 177, 18: 128.

[2] Anteckningen om sida förkommen.

bof (*du dolska boof* Stiernhielm s. 24);

boffel (*tijn b.* Rond. JR s. 50); jfr *bofvelsmater* s. 53;

brackefnes (*-fnees* Rond. JR s. 83); jfr nsv. skymfordet *bracka* samt se *skinnbrok* nedan[1];

bängel (Brasck Ap. g. s. 179, MGV s. 272);

bösewicht (Moræus Vit. s. 401);

drög (*then näsewise drögh* (Brasck Ap. g. s. 124), jfr sv. dial. *drög*, m. och n., se Rietz s. 102; jfr för öfrigt Falk o. Torp Et. ordb.;

drön (*-öö-* Brasck Ap. g. s. 188), jfr nsv. *drönare* och ä. nsv. (pl.) *dröngöther*, hvarmed Gustaf Vasa karakteriserade svenskarna;

dröpsik, se *siker*;

drös (*-öö-* Chronander Belesn. s. 145), till en kvinna; af sv. dial. *drösa* 'vara långsam', hvartill äfven *dröse*, om män, enl. Rietz s. 102;

dynga (*O hur dyngian snarkar här* Moræus Vit. s. 424), om en man;

flane (*en vng f.* Prytz G. I s. 41, om daljunkaren); jfr *björkeflana* ofvan samt ä. da., da. dial. *flane* 'fjant (äfven om kvinnor)' (Feilberg), till ett verb, motsvarande sv. dial. *flana* 'vara ostadig, på opassande sätt glädtig'; jfr det likbetydande sv. dial. *flaka*, hvartill *flok* f. 'ostadig, lättsinnig kvinna'; se Rietz;

flaska (*tu gamble F.* Messenius Disa s. 12);

flep (*tin fleep* Moræus Vit. s. 397, 413), besläktadt med ä. nsv. *flipa* 'gråta' (t. ex. *flijpar* Chronander Bel. s. 131), fsv. *flipa* ds. *Flep* förhåller sig till *flipa* liksom *flök: flaka* ofvan; jfr äfven Rietz under *flabb*. Med afseende på såväl betydelse som bildning erinras för öfrigt om *-gråt* (i *mas-*, *smulgråt*) och *våp*, hvarom nedan;

fåne (Moræus Vit. s. 391);

fälthora (Brasck MGV s. 244);

glödehök (*stoore glödehööker* Brasck FP s. 34), ännu kvar i sv. dial under formerna *glöhök(er)*, *gluhök* i betydelsen 'spefågel, öfversittare' (Rietz s. 202). Nämnde författare ställer ordet tilltalande till *gly* 'gäckeri, gyckel', en etymologi, som

[1] *n*-et i *fnees* har säkerligen inkommit af eufemistiska hänsyn.

dock blir osäker genom det här anförda *glödehöök*. Jfr *speck-höker* ofvan;

glöt (Moræus Vit. s. 465) för jag till sv. *glöta* 'titta, snoka' (hvarom Noreen Sv. etymol. s. 30); jfr med afseende på bildning och betydelse sv. *(tull)snok*;

gäck (*tijn råttne Gäck* Messenius s. 15, 60, Moræus Vit. s. 395, 429), af ty. *geck*;

horejäger (*Tu, tin gambla horejäger* Moræus Vit. s. 393); äfven i ä. da.;

horetjäll (*hooretiäll* Chronander Belesn. s. 191), om en kvinna, möjligen af ett **horkærla*: fsv. *horkarl, -kal, -kalla,* jfr fsv. *horkona* och isl. *hórkerling*; kanske dock ordet snarare bör sammanhållas med ä. da. *O, falsk vnder tield* (Samsons Fængsel s. 190), tydligen ett skymford *undertiæld,* användt af Dalila till Samson, öfver hvars falskhet hon beklagar sig;

horevärdinna (Chronander Belesn. s. 167), till Venus;

Julkus (*min J.* Rond. JR s. 53) användes af Sardelius som smeknamn till hans son Judas. Jag fattar det som *julkuse* 'ett slags julbulle eller julkaka';

kakell (*then . . högfärdige k.* Brasck Ap. g. s. 179), motsvarande ä. da. *kakel* (*en hofferdig k.* Peder Syv; i ordlistan *kakel* potte) Kalkar; se äfven Grimm Wbch under *Kachel.* Jfr de nsv. okvädinsorden *potta, kruka* (se nedan);

klem (*den klemen släte* Moræus Vit. s. 400). Jfr ib. s. 461, där ordet har betydelsen 'mes'[1]. Se följ.;

klemmedalk (Brasck MGV s. 242), väl af sv. dial. *klema* 'stryka, smörja' samt i öfverflyttad bemärkelse såsom i rspr. 'behandla med alltför stor ömhet och omsorg' och *dalk* 'klimp' samt i öfverförd betydelse 'stackare' (jfr Rz s. 83, 326);

klosterlasse (Brasck Ap. g. s. 203), till en munk;

kojon (*-y-* Brasck Ap. g. s. 178) 'kujon';

kona som okvädinsord till kvinnor (Brasck MGV s. 224 m. fl.). I god betydelse — med epitetet *ä(h)rlig(h)* — ib. s. 262;

kruka (*then leeda k.* Moræus Vit. s. 439); om en man; jfr *kakell* ofvan;

krycka (*tin arma fleep och kryckia* Moræus Vit. s. 413);

[1] Ordet användes t. ex. äfven af Lindschöld (Hans. 4: 147).

lapp (*En lapp migh kalla om thet skeer* Messenius Sign. s. 77);

lur (*din Luur* Stiernhielm s. 24);

lurant (Messenius Sign. s. 60) 'lurifax';

masgråt (*maas-* Putzdrummel s. 72) i samma betydelse som det analogt bildade sv. *smulgråt*. Första leden återfinnes i det likbetydande *mas* hos Lucidor Hel. Bl. Ss 3: *Bödlen må wara Maass* samt i *mashund* ofvan. Ordet bör nog sammanhållas med det af Rietz från Västbo anförda *mass* 'mån, begärlig efter'. *Masgråt* förhåller sig till det likbetydande *mas* hos Lucidor som *smulgråt(er)* till sv. dial. *smuler* (Rietz). Dessutom är ordet säkerligen identiskt med sv. dial. *mas* 'trög, lat människa': *masa sig* 'vara lat, trög', och denna betydelse är den ursprungliga; i fråga om utvecklingen se *siker* ofvan;

mähä (*itt mähää* Brasck FP s. 62) 'mes, fåra', ännu vanligt i nsv.; se närmare Rietz s. 453;

märr (Moræus Vit. s. 419), om en kvinna; jfr *agnamärr* ofvan; *mær* är som skymford till kvinnor vanligt äfven i de ä. danska komedierna;

narr (Rondeletius JR s. 64);

pack (Brasck Ap. g. s. 202);

padda (Brasck FP s. 27, MGV s. 236, Chronander Surge s. 48, Moræus Vit. s. 433; i flera ordspråk hos Grubb Penu Prov. s. 663 enl. F. Tamm), ännu användt i liknande betydelse; jfr af som skymford använda djurnamn: *apa, bock, hund, märr, räfver, skvallerkråka, stut* (?) samt sammansättningarna med *hane, hund* och *hök(er)*;

rakeplätt (Brasck Ap. g. s. 198), om präster och munkar. Benämningen betyder egentligen 'tonsur' och är sålunda ett slags metonymiskt uttryck. Den förekommer i samma betydelse äfven annorstädes i ä. nsv. samt i ä. da.;

riddarröd (*Riddaröö* Messenius s. 55, *Ridderrödh* ib. s. 57, 60, *riddar röö* Brasck MGV s. 281, *ridder röö* ib. s. 282, *Eleasar, den ridder röö* Beronius Reb. s. 360, äfven hos Lindschöld[1] m. fl.), användt som smädenamn för personer, som an-

[1] *Een falsk riddar rö*
I hofvet hålles kiär.

(Hans. 4: 191).

sågos vara falska och illistiga. Ordet synes vara oböjligt; jfr *mänge Ridder rödh* (Mess. s. 57). I 1500-talets svenska litteratur talas om *röde riddare* i samma betydelse. Uttrycket har tyskt ursprung; se Bugge Ark. 1: 10. Rödhåriga personer hafva, som bekant, i folktron ännu i dag rykte om sig för bakslughet och illmarighet; se närmare Nyrop Om ordenes liv s. 121;

sik, se *siker*;

skalk, se *skalker*;

skinnbrok (*skinbrook* Brasck FP s. 77). Ordet har epitetet *sijde* (sida, nedhängande) och användes af en ung herreman till en skomakare. Tydligen föreligger här ett skymford med samma användning som det besläktade *bracka*[1], hvilket — i något äldre svenska — växlar med *skinnbracka*. Jfr *brackefnes* ofvan samt med afseende på bildningen *beckbyxa*;

skratte (Chronander Surge s. 52) 'narr', ännu brukligt i samma betydelse i sv. dial. (se Rietz s. 597); egentligen identiskt med isl. *skratti*, ett slags trollväsen;

skvallerkråka (*Faar, låter flyga then Squaller kråka* Messenius Disa s. 13), om en man, i fullt modern betydelse[2], ehuru den mening, i hvilken ordet förekommer, ännu erinrar om dettas egenskap af ett fågelnamn;

slaggfat (Chronander Belesn. s 145), till en kvinna; *slagg* betydde vid denna tid äfven 'drägg, bottensats';

slok? (*titt förbannadhe slock* Rondeletius JR s. 22; rim: *kock*), till en kvinna; i källor från 1700-talet äfven *sloker*;

slyna (Brasck MGV s. 239, 265); i ä. nsv. (redan under 1600-talet) äfven *sluna*, kvar i dial. < mlgt. *slune*; möjligen till ty. dial. *schlaunen*, mlgt. *slûnen* 'eg. vara snabb, skynda, påskynda'[3]; i fråga om betydelseutvecklingen erinras om sv. dial. *flånga*, okvädinsord för liderlig kvinnsperson, af *flånga* 'flänga, hasta'[4]; jfr äfven Kocks härledning af *flicka* Ant. tidskr. 16, nr 3, s. 1 följ. 'Slyna' heter i flera sv. dial. äfven *slyng(j)a*, hvilket är en analog bildning af *slyngja* 'slänga'; jfr äfven

[1] Om det etymologiska förhållandet mellan *bracka* och *brok* se senast Schrader i Zeitschr. f. d. Wortforschung 1: 239.

[2] Jfr däremot *skvallrare* ofvan.

[3] Jfr dock Schiller-Lübben.

[4] Vendell Ordbok öfver Pedersöre-Purmo-målet.

flickslänga. Möjligen är *slyna* en kontaminationsbildning af det inhemska *slynga* och det från mlgt. lånade, analogt uppkomna *sluna*;

stubbe (*rutne s.* Moræus Vit. s. 415 m. fl.), i fsv. användt som tillnamn (Sdw.);

stut (Prytz G. I s. 35), med sammansättningen *ölstut* (Rondeletius JR s. 20), jfr nsv. *gubbstut*; *stuter* brukas i fsv. som tillnamn; ordet användes i no. som benämning på en tvär och frånstötande person (Aa), säkerligen dess äldsta öfverförda betydelse, hvilken ännu skimrar igenom: nord. *stut-* 'stut, tjur'; jfr *tjurig*, *tjurskalle* o. d.;

svin (*Ditt fulla swijn* Putzdrummel s. 90);

taska (*tin rutne T.* Messenius Disa s. 12);

toka (Chronander Belesn s. 145);

vetvilling (Moræus Vit. s. 396);

våp (Chronander Surge s. 22, Belesn. s. 145); om och till båda könen; *våp* är vid denna tid äfven mask.: *den våpen* (Lindschöld, Hans. 4: 108 [1669]); jfr växlingen af *en tok(er)* och *ett tok*. Ordet ställes af Noreen Sv. etymol. s. 73 till sv. dial. *väpa* 'sladdra' = **wāpian* ~ isl. *ópa* 'ropa'. Jfr med afseende på bildningen *-gråt* i *smulgråt*, *masgråt* : *gråta* och *flep* : *flipa*, hvarom ofvan;

ök (*tijn förbannade öök* Rondeletius JR s. 42);

ölstut, se *stut*.

Ytterst vanliga äro dylika tillmälen äfven i de äldre danska komedierna, t. ex. — utom de ofvan anförda parallellerna — *hud*, *lus*, *sæck* (om liderliga kvinnor), *øg* 'ök' (brukligt i nsv.), *løin puosse* 'lögnpåse'.

Om det i dessa okvädinsord synnerligen ofta förekommande possessivpronominet — hvilket dock, såsom framgår af ofvanstående, ofta växlar med personliga pronomina — se Kock Ark. 16: 241 och där citerad litteratur. Ett exempel, som kan ha sin lilla betydelse för Kocks teori, är Rondeletius JR s. 64: *Jagh skall pressa tin förbannadhe narr*: det är det enda fall jag känner, där dylika uttryck stå som ackusativobjekt, alltså ett mellanstadium mellan vändningar sådana som *Jag skall basa tin tiuffwa kropp* och *j. s. b. dig, din tjuf*.

Slutligen må omnämnas, att uttrycket *bedja någon veta hut* bl. a. förekommer hos Brasck Ap. g. s. 197.

Svordomar o. d.

På mer eller mindre mustiga eder lämna våra komedier rikligt med exempel, hvilka visa, att bruket att med sådana färga sitt tal eller bekräfta sina yttranden under 1600-talet stod högt i flor.

Det öfvervägande antalet af eder innehåller mer eller mindre tydliga omskrifningar för benämningen på afgrundsfursten eller hans boning. De flesta af dessa torde hafva uppstått under reformationstiden. Under medeltiden åkallade man däremot vid liknande tillfällen vanligast Kristus eller helgonen i allmänhet eller något af dem; man svor ofta äfven vid Kristi död, hans kors, hans sår o. s. v.; en hel mängd innehålla dessutom Guds namn. Under 15- och 1600-talet uppstå, så vidt jag kan se, inga nya dylika eder; men de gamla lefva kvar och afslipas till oigenkännelighet[1]. Utan tvifvel står denna märkliga omkastning på detta område i nära samband med trosförändringen och särskildt med den oerhörda tillväxt i styrka och betydelse, som i och genom densamma djäfvulstron erhöll i folkets föreställningslif. Huru densamma under det sextonde århundradets senare hälft fullständigt genomsyrade det mänskliga lifvet i alla dess faser, har öfvertygande uppvisats af Troels Lund i hans bekanta arbete Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Under 1600-talet, med hvilket vi här närmast sysselsätta oss, har dock den egentliga, om jag så får säga, religiösa innebörden i dessa eder redan börjat försvinna.

De viktigaste och allmännaste hithörande uttrycken äro följande.

djäfvul:

Een diefla lärdom.

(Chronander Surge s. 112).

Det har sitt särskilda intresse att se, huru ytterst sparsamt speciellt detta ord förekommer i våra källor i förhållande till andra likbetydande ord. Man kan däraf draga den slutsatsen,

[1] Ex. se nedan.

att det vid denna tid ansågs som den mest expressiva benämningen på föremålet i fråga. Men djäfvulen har man i alla tider helst undvikit — väl icke att åkalla (därför har man åtminstone icke i Sverige dragit sig), men — att nämna vid hans rätta namn. Man har i stället sökt att hjälpa sig med s. k. eufemistiska uttryck och tydligen för länge sedan glömt, att ordet *djäfvul* självt varit ett sådant (= gr. διάβολος 'förtalare'). Om dylika eufemismer, på hvilka nedan många prof anföras, hänvisas för öfrigt till Kock Om språkets förändring s. 76, 110, Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 54, Nyrop Ordenes Liv s. 14 följ.

Till ordet *djäfvul* ansluta sig:

böfvel(n):

Een böfwel bonde lengre wara vill.
(Chronander Surge s. 14).
Å herre Gudh giftwe böffwelen haan.
(ib. s. 78).
Nog böweln är han feet och trin.
(Moræus Vit. s. 432).

Ordet har som bekant uppkommit ur *bödel* genom påverkan af *djäfvul*; jfr ty. *zum Henker*; se Kock Sv. landsm. X. 3: 8, Tamm Et. ordb., Granskning af sv. ord s. 4. Den äldre formen *bödel* förekommer för öfrigt såsom svordom hos Lucidor Hel. Bl. Ss 3: *Bödlen må wara Maass.*

knäfvel(n):

Om tre knäflar wore ther.
Sku the uth, jag thetta swär.
(Moræus Vit. s. 446).

Ordet uppträder redan i Holof. s. 13: *Hwadh siw twsende knefflar.* Jfr ä. da. *kneffuel* t. ex. Com. de mund. et paupere s. 54. Svordomen har lånats från lågty., där *knäwel* bl. a. betecknar en grobian, skurk o. d., t. ex. *'n knäwel van Jung, van 'n Peerd*[1]. Ordet betyder äfven 'träkloss o. d.'

[1] Berghaus Der Sprachschatz der Sassen; se äfven Grimm Wbch *knebel* 12.

samt 'ung, duktig karl', och betydelseutvecklingen är sålunda ungefär densamma som i *drummel, lurk* o. a.[1]. Ur sådana fraser som *en knäfvel till pojke* o. d. har väl dess användning i svordomar uppkommit. I alla händelser har det i svenskan uppfattats och användts som en eufemism för *djäfvul* på samma sätt som *böfvel* och *snäfvel*.

Om detta senare ord erinrar jag äfven i detta samman-hang. Det förekommer hos Hund E. XIV:s kr. str. 180: (öfversten) *swor altidh och mante them fram / I alle the onde snäffler nampn*. *Snäfvel* är att bedöma som de föreg. Udd-ljudet kan bero på anslutning till ett ord, motsvarande sv. dial. *snyffel, snöffel* o. s. v. 'bängel o. d.' (det senare anfördt af Rietz under *snavla*).

Af de likaledes från ordet *djäfvul* utgående nsv. eufemis-merna *jä(c)keln, jä(c)ken* har jag ej funnit några spår i våra källor. De böra enligt mitt förmenande förklaras som konta-minationer af *djäfvul* och det likaledes som svordom använda *näcken*, hvarom nedan[2]. Relativt ungt ursprung har sannolikt nsv. *jädran(s)*, särskildt populärt genom Strix, och naturligtvis det ännu mycket oskyldigare *järnvägen*, den sista länken i den eufemismkedja, hvars första länk är gr. διάβολος.

En eufemism är ursprungligen äfven själfva ordet *fan*, hvilket numera tyckes oss gå så rakt på saken som gärna möj-ligt. Det är nämligen som Kock visat ett lånord, hvars ytter-sta grund utgöres af ffris. *fandiand* 'frestaren'. Exempel med *fan(n)*. *fanders*[3] o. s. v. äro:

Huilken faanen haffuer honnom åtspordt.
(Holof. s. 12 [c. 1580]).

Thz weet fanen och han wånda.
(Rondeletius JR s. 20).

[1] Se exempelsamlingarna hos v. Friesen Germ. mediagem. s. 58 följ., K. F. Johansson KZ 36: 374 följ., till hvilka detta ord kan läggas.

[2] Jfr dock Falk o. Torp. Etymol. ordb. under *dægeren*: lågty. *deiker*.

[3] Möjligen beror formen *fanners (fanders)* på en kontamination af *fan(en)* och fsv. *fænners* (sammandragning af *fæm unders* fem sårs). Om *fænners* se Ihre Gloss. Swiogot. under *fænners*, Rietz s. 780; jfr nedan.

Tigh skall nu fanen tiäna meer. (ib. s. 25).
Jagh fåår dask, och siu fanerss skam.
(Brasck FP s. 37).
Påwen skulle jagh gifwa fanen. (ib. s. 39).
Then samme faanen som förde ehr hijt,
Han före ehr hädhan och tijt.
(Brasck Ap. g. s. 183).
Itt fahners moth skall tu strax få.
(ib. s. 191; jfr s. 147)[1].
The läso öfwer migh een faaners text.
(ib. s. 197).
Een faaners badstuwu war nu thet. (ib. s. 205).
Thet måtte wara itt faners puss.
(Brasck MGV s. 241).
Nu ska du fara en fanners fääl (d. v. s. färd; jfr *fälknäpp, fälnubb* samt se nedan).
(Beronius Reb. s. 374).
Thet war en fanners drick.
(Chronander Surge s. 23).

Fanners(s) förekommer äfven Rond. JR s. 34, 38 m. fl. och synes jämte biformen *fåners* ha varit den vanligaste af de varianter, i hvilka denna svordom uppträder. Formen *fanen,* som lefde ganska länge i språket, har utvecklats till *faen* eller *fân* på samma sätt som i vissa dial. *månen* till *måen, mån̂* (jfr Noreen Col. s. XXIII). I vissa trakter, där uttalet är *fan* (utan circumflex), kan dock den kortare formen ha sitt ursprung i den missuppfattningen, att ändelsen *-en*, ett minne af participändelsen *-and*, varit bestämd slutartikel.

Den moderna diminutivformen *fanken* förekommer ej i våra källor. Från de sista decennierna härstammar eufemismen *fanjunkaren*[2], hvilken kan sägas förhålla sig till det ffris. *fandiand* ungefär som det hypermoderna *järnvägen* till det gr. διάβολος.

Af öfriga såsom onda uppfattade väsen åkallas:

[1] Jfr: *Saa sand faa Niding en Fandens-Mod!* Karrig Niding s. 277.
[2] T. ex. Portnyckeln 1901, s. 23: *hvem fanjunkaren . . .*

näcken:

Necken han må så handla meer.
(Brasck Ap. g. s. 342).

Näcken haa'n båd' heel och half.
(Moræus Vit. s. 445).

Näcken taa the skiökor twå.
(ib. s. 457).

Senare också hos Bellman [1].

Jfr nsv. *jä(c)ken,* som sannolikt är en kompromissform mellan *näcken* och *djäfvulen* [2]. Eufemismen *näcken* kan jämföras med eng. *Old Nick,* om djäfvulen; något direkt sammanhang existerar dock säkerligen icke, utan den svenska svordomen *näcken* utgår helt visst från det inhemska *näck.*

Perchil:

Sielfwa Perchil, fuul och stygg.
(Moræus Vit. s. 442).

Thor förbiude . . Att han någon Perchil är.
(ib. s. 443).

Jfr sv. dial. *pärkel* (t. ex. i Ög.) 'den onde'. Ordet är egentligen ett finskt lånord, hvars yttersta källa väl är litauiska gudanamnet *Perkunas,* hvars nordiska etymologiska motsvarighet är isl. gudanamnet *Fjǫrgyn(n).*

Innan vi lämna dessa slags eder, torde böra anmärkas, att ordet *satan* icke synes förekomma — i alla händelser är det sällsynt — i 1600-talets svenska litteratur, n. b. som svordom. Däremot uppträder det i den samtida danska dramatiska litteraturen, t. ex. *løb du hen Sathan i Vold!* (Kong Salomons Hylding s. 113).

I detta sammanhang må äfven omnämnas eder, som innehålla ordet

pocker o. d.:

Hwem påcker ha fört edher hijt?
(Brasck Ap. g. s. 183).

[1] *Här må väl näcken längre stå* 4: 85.

[2] Falk o. Torp Etym. ordb. (under *dægeren*) anse, att direkt samband iger rum med lågty. *deiker.*

Ther kastade the vpp een påckers läx.
(ib. s. 197).

Å pocker köpe titt slanterikant.
(Chronander Surge s. 23).

Packa tigh pocker emoot.
(ib. s. 71).

Ordet, fsv. *pocker, pokkor* pl., är som bekant lånadt från mlgt. *pocke* 'koppa'. Bruket att svärja vid denna sjukdom[1] har antagligen åtminstone till en väsentlig del sitt ursprung i de hemska koppepidemier, som under 1500-talet drogo fram öfver Norden. Spanska pockor omtalas från Danmark 1556[2]. Men säkerligen har svordomen äfven användts med hänsyftning på de i den mlgt. litteraturen omnämnda »välska pockorna» *(de walschen pochen)*, d. v. s. 'syfilis', för hvilken sjukdom den vanliga beteckningen i Sverige och Danmark dock var *Frantzoser* (se ofvan). Från Samsons Fængsel s. 207 må t. ex. citeras uttrycket *Frandzosser oc hin fremmede pocker*. Tydligare än i de ofvan anförda sv. uttrycken framträder den egentliga betydelsen af svordomen i den äldre danskans stående *saa faa hand* (*de* o. s. v.) *pock*[3] och i det ännu fullständigare exemplet från Comoedia de mundo et paupere s. 57:

Saa schall wij bancke den schielms krop,
At hand schall faa di valsche poch.

Sedermera har möjligen anslutning till det gamla *puke* 'djäfvul' ägt rum[4]. I den ofvan citerade danska skolkomedien Karrig Niding hållas dock ännu dessa ord i sär: jämte det förut omtalade *saa faa hand Pock* (t. ex. s. 277) förekommer s. 301: *Tag hen de Staffve i Pugens Naffn.* Huru som helst fattades ordet i Sverige antagligen redan under 1600 talet som benämning på afgrundsfursten.

Slutligen må i förbigående anmärkas, att i Karrig Niding s.

---

[1] Jfr äfv. eng. *what a pox* (Henry IV, 1: 2).

[2] Se Troels Lund Hälsobegrepp i Norden under sextonde årh., öfvers. af G. Geete, s. 57.

[3] T. ex. Tobiæ Komedie, Kong Salomons Hylding, Karrig Niding.

[4] Jfr Hj. Falk Vanskabninger i det norske sprog s. 4.

315 förekommer ett *hvem Knocker*, som man väl har att förklara som en kontaminationsform af ett *pocker* och *kneffuel* (= sv. *knäfvel*); se ofvan.

Af hithörande från adjektiv utgående eufemistiska omskrifningar finnas i våra källor två:

hin håle o. d.:

Det weet den hååle (Brasck FP s. 71).

..*Bee dhe Hin Håle ränna i skogen som kunna.*
(Beronius Reb. s. 344).

raggen:

Så höre tigh raggen.
(Brasck Ap. g. s. 176)[1].

Om detta ord, som är en substantivering af fsv. *ragher* 'feg', se närmare Kock Om språkets förändring s. 77. En fullt analog bildning är äfven ä. nsv. *ljoten* (*hljoten, hioten* Columbus, Kolmodin)[2], egentligen 'den fule': isl. *ljótr*[2], hvaraf äfven dalmålets *ljoting* 'hin onde', bildadt som nsv. *fulingen* i samma användning[3].

Vidare några bekanta beteckningar för lokaliteter:

hälvete:

The läso öfwer migh een faaners text
Och sadhe jagh skulle i helfwetet blifwa.
(Brasck Ap. g. s. 198).

Med detta ord ägde alltså samma förhållande rum som med ordet *djäfvul*: det ersättes helst af andra med likartad betydelse. Under 1600-talet var det egentligen blott två, som kommo i fråga:

blåkulla:

Om tu tigh ått blåkulla ey packar.
(Rond. JR s. 63; till Glorela).

[1] Senare också hos Bellman: *för raggen i våld* (4: 103).
[2] Se s. 48. Jfr Rydqvist SSL 6: 271.
[3] Från isl. erinras om substantiveringen *gramer, gryin* (pl.): adj. *gramr* 'vredgad, fiendtlig', t. ex. *gramer hafe Gunnar*.

Far till Blåkulla medh tin förähring.
(Chronander Surge s. 23).
Hwart han reeser tijt reese wij fort,
Hwadh häller dät gäller åth Blåkulla bort.
(Brasck Ap. g. s. 135).

Af uttrycket *i heeta Blåkulla* (Brasck Ap. g. s. 194) framgår tydligt, att ordet användes som en omskrifning för hälvete. Jfr: *Hvad i Blåkulla* (Bellman 3: 8). Ordet betecknar som bekant i den nutida folktron det ställe, dit vissa dagar af året — särskildt onsdagen i påskveckan — trollkäringarna stämma möte och där de fira sina orgier: det är möjligt, att någonstädes i Sverige denna plats tänkes som ett berg; i alla händelser är detta fallet i Danmark och Tyskland, där vissa bestämda berg angifvas som häxornas mötesplatser; jfr äfven *Häcklefjäll* nedan. Det ligger alltså nära till hands att antaga, att *Blåkulla* — såsom man också förmenat — betyder 'svartkullen', 'svartberget' och t. o. m. möjligtvis ursprungligen betecknat en bestämd höjd; jfr *Blåkulla* i Kalmarsund och vid Marstrand. För egen del lutar jag snarast åt denna uppfattning. *Blåkulla* kom emellertid snart att användas som omskrifning för hälvete — alldeles som *Häcklefjäll* (se nedan). Häraf blef följden, att namnet började konstrueras med prep. *i* — sannolikt fattades det dessutom rätt tidigt som ett ortnamn af samma art som *Högkulla* o. d., där ju samma konstruktion förekommer, ehuru man af etymologiska skäl väntar sig *på*. *Blåkula* (Sahlstedt 1773 m. fl.) 'svarthålan' beror sålunda på folketymologisk ombildning. Kock Sv. landsm. XV. 8: 3 följ. anser däremot förhållandet ha varit motsatt, och det är ju möjligt att han har rätt. Emellertid må framhållas, att från 1600-talet inga former på *kula* äro kända — sådana uppträda först under 1700-talets senare hälft; vidare påminnes om analogien med *häcklefjäll* (nedan). Den omständigheten, att intet **Blåkulle* är uppvisadt, betyder föga: detsamma är ju ock fallet med öfriga ortnamn på *-kulla*. som dock måste innehålla ordet *kulle*. Med detta ord har det åtminstone associerats redan af Kolmodin Qv.-sp. 2: 122: *Fru Lusta har en lund, på Hiotens grund belägen, Bort åt blå kullens gräns*, hvarmed kan sammanhållas Columbus:

Hvar ästu afund kommen frå? . . *Från Blåkulla, af Hliotens stam*[1]. *Hlioten* är 'den onde' (se s. 47). Enligt Noreen Sv. landsm. VI. 5: 6 skulle ordet vara en ombildning af ty. *Blocksberg*, såsom i norra Tyskland de berg kallas, där häxornas sammankomster äga rum. Hos Chronander Belesn. s. 188 förekommer en svordom *så the blåckz*, som starkt erinrar om detta namn: emellertid är det väl snarast en förkortning af *blåkulla*, jfr Bellmans *till blåkull's*.

En eufemism af *blåkulla* är *Blå porten*, egentligen ett utvärdshus i Stockholm, hvars namn användes som svordom i Harald Molanders stockholmsbild »På Kornhamnstorg» (Sv. landsm. 1: 615).

häcklefjäll o. d.; *Häkla:*

Du må boo på hiäcklefiäll.
(Brasck Ap. g. s. 183).

Til Häckle fiäl.
(Chronander Belesn. s. 113).

Gudh gifwe tu wore på Häcklefiäll.
(ib. s. 191).

Jfr: *Faren på fiällen medh edher Christ.*
(Brasck Ap. g. s. 183).

Uttrycket, som äfven förekommer i da., har enligt Tamm sin upprinnelse i mlt. *na Hekelvelde (varen)* 'åt hälvete' (Schiller-Lübben 2: 229). Det har dock här i Norden anslutit sig till bergnamnet *Häkla* (Island), hvilket framgår af ex.: *Häkla ta then som först swijker* (Messenius Sign. s. 73). Enligt Mogk Pauls Grundr.[2] 3: 277 är det också detta berg, som åsyftas med det da. *Hekkelfjeld*, dit da. folksagor förlägga häxornas samlingsplats. Månne icke emellertid det yttersta ursprunget till samtliga uttrycken är att söka i det i Hessen förekommande häxberget *Hechelberg*[2]?

[1] Enligt SAOB:s samlingar.

[2] De här behandlade svordomarna, som innehålla en uppmaning att *fara till Blåkulla, Häcklefjäll* och dylika samlingsorter för trollkäringarna, kasta ljus öfver Karicks ord till häxan Glorela: *Far som Jwl och Påska foor!* (Rond. JR s. 40). Meningen kan icke gärna vara någon annan än den, att hon skall

Möjligen har öfverensstämmelsen mellan uddljuden i *hälvete* och *häcklefjäll* bidragit till, att detta senare namn kommit att användas i svordomar liktydigt med det förra[1]. Tydliga eufemismer af *hälvete* äro däremot de sannolikt unga *hälsike* och *hälsinge*, som ytterligare förmildrats till *Hälsingland*[2]. Ja, till och med detta har af mången befunnits för tydligt, och den södra grannprovinsen *Gästrikland* får därför ofta tjänstgöra i stället. På samma sätt bör möjligen det i vissa trakter vanliga *jästringen* förklaras som en anslutning till namnet å innebyggarna i denna provins: det har kanske sin närmaste utgångspunkt i det ofvan anförda *hälsinge*[3].

Vi återvända så till 1600-talets svordomar. En liten grupp för sig bilda sådana, i hvilka orden *skam* och *trå* ingå och som tydligen ha medeltida anor.

skam:

Skam taa den som honom fölier.
(Brasck FP s. 39).

Det weete nu skam hwart vth han wil.
(ib. s. 50; jfr s. 62).

Hwar skam är han wägen tagen?
(Brasck Ap. g. s. 155).

Skam ta mig seer han ey uth
Rätt som en wäl giödder stuth.
(Moræus Vit. s. 426).

fara, såsom hon och hennes gelikar bruka vid nämnda tider af året. Som bekant är det i den svenska folktron särskildt under natten till skärtorsdagen, som trollpackorna resa till Blåkulla.

[1] Så äfven i ä. da., t. ex. komedien Samsons Fængsel 1599: *Til Heckelfeld oc Helffuedis Glød!* (Birket Smiths uppl. s. 263).

[2] Jfr den — enligt en i tidningarna synlig anekdot — från högt uppsatt håll härrörande förändringen af ett bekant binamn (för att icke säga smeknamn) på en populär stockholmare till *S. i Hälsingland.* Denna eufemism fanns åtminstone redan på 1690-talet; se Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 77.

[3] Jfr dock formen *jestingen* (t. ex. Lea Tant Ullas ant. 2: 29), väl snarast en eufemism för *Jesus*, af samma slag som *jestes*. Om dylika svordomar på *-ingen* se för öfrigt Cederschiöld Om grundtalen s. 57, Å. W:son Munthe Stud. i modern språkvetenskap 2: 76 följ.

Särskildt vanligt är uttrycket *få skam* (t. ex. Beronius Reb. s. 361), där den abstrakta betydelsen ännu kvarlefver. Nu för tiden har under inflytande af sådana eder som de ofvan angifna ordet öfvergått till ett nomen proprium af samma slag som *raggen, hin håle* o. s. v.[1]

trå:

Å tråå du så migh haar hijat!
(Rondeletius JR s. 25).

Trå digh Frumor.
(Messenius BM s. 200).

Trå wåle titt pass.
(Chronander Surge s. 22).

Trå then book, Circeius köper.
(ib. s. 51).

Se för öfr. ib. s. 67, Bel s. 116 m. fl. samt jfr sv. dial. *trå vale* o. s. v. (Rietz s. 747). Detta ord har felaktigt förklarats som sammanhängande med sv. dial. *tram,* isl. *trami,* ond ande. Här föreligger emellertid en säkerligen urgammal och inhemsk förbannelseformel, ett fsv. **þra þær, *þra warþe*[2], hvars första led enligt min åsikt är fsv. *þrā* f. 'trånad' = isl. *þrá,* hvilket som bekant ingår i ett af den äldre eddans trollformulär. Tanken är sålunda densamma som i de ord, hvilka trollkvinnan Glorela i vredesmod utslungar till Karick:

Tråne tu bådhe i södher och nörr,
I öster och wäster tu aldrigh triwes.
(Rondeletius JR s. 36).

Äfven här spåra vi en liknande formel. *Tråna* är som bekant en afledning af stammen i det nyssnämnda *trå.*

En sammansättning med samma ord uppträder hos Rondeletius JR s. 83: *J eena förbanckade tråfärdh,* hvilket uttryck

[1] Om *skam* i svordomar se numera utförligt Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 93.

[2] Jfr det analoga *tvi vale* (t. ex. Bellman och nsv. lägre språk), *twij warde* (Rond. JR s. 79).

är af intresse äfven därför, att vi här finna den ännu brukliga eufemismen *förbankad* för *förbannad.*

Äfvenledes tycks det ingå i Acolasti utrop *tråbens förr* (Chronander Bel. s. 192), hvilket jag för öfrigt ej kan tyda.

I detta sammanhang må nämnas, att i bondescenerna i Moræi Vit. hednaguden Tor ofta åkallas. Så t. ex. s. 431: *Thoor han hielpe,* s. 443: *Thor förbiude, bewar' mig* (jfr äfven s. 444, 445), s. 447: *Thor han tröste mig för san* m. fl. Detsamma förekommer flerestädes i Messenii Signill (t. ex. s. 62), men kan ju här bero på sträfvan att gifva framställningen hednisk lokalfärg. I Rondeletii JR s. 66 svär trollkvinnan Glorela vid *Thore Gudz män* och s. 69 vid *Oden.* Att det förstnämnda uttrycket är genuint, framgår af svordomen *(Ey) thoremen* (ib. s. 74). Denna har en motsvarighet i *Thormån,* tydligen tryckfel för *-män,* yttradt af en dansk (Mess. s. 94). Det ligger nu ytterst nära till hands att härur härleda den ä. da. svordomen *Tremmen,* och denna etymologi torde också träffa det riktiga. Att detta ord åtminstone stundom är en beteckning för den onde, framgår af sammanhanget t. ex. i följande exempel från Karrig Niding s. 273:

> *I Tremmens Naffn tog jeg mig Kone,*
> *Thi hinder følger en Fandens Vane.*

samt af uttrycket *Gach thremind i vold,* d. v. s. 'fan i våld' (Comoedia de mundo et paupere s. 93).

Äfven i da. dial. förekommer ett likbetydande *tremmind.* Detta *tremmen* o. s. v. skulle då på grund af hufvudaccentens läge på sista stafvelsen vara utveckladt ur *t(o)remænd.*

Emellertid uppträder samma ord i ä. da. äfven i en alldeles motsatt betydelse, nämligen i förbindelse med Guds namn: *Gudtz thremend vere med dig, dannemand guod* (Comædia de mundo et paupere s. 17), hvarmed för öfrigt kan jämföras det ofvan anförda *Thore Gudz män.* För denna användning får man väl antaga en yngre anslutning till de tre vise männen eller till de tre gudomspersonerna: i alla händelser måste väl *Thor(e)män* vara den ursprungliga formen. Huru som helst har, synes mig, den i våra svenska komedier en gång förekommande svordomen *terementen* (Beronius Reb. s. 374) sitt ursprung

i dessa uttryck. I fråga om senare sammansättningsleden *mænd* må för öfrigt det bekanta da. *hillemænd* jämföras, ä. da. *hillig Mænd.*

I det hos Rond. JR s. 70 förekommande *Å hielp then helien* föreligger möjligen ett fsv. *þæn hæl(a)ghe ande* 'den helige ande', jfr fsv. *helliandh* i denna betydelse. Man kunde dock kanske snarare tänka på ett **þøn hælghon* 'de heliga, hälgonen'. En direkt ä. dansk motsvarighet finnes i Comoedia de mundo et paupere s. 69: *den hellen*; äfvenså har jag antecknat svordomen *alle Helgen* från Karrig Niding s. 280. Vidare erinrar uttrycket om det nämnda da. *hillemænd,* i viss mån också om den nedan omtalade da. svordomen *hielp, helige fem* (om Jesu fem sår).

Till dessa svordomar ansluta sig uttryck sådana som:

Så wil iagh wara en skelm och häranson i Holof.[1], hvarmed må sammanhållas bestämmelsen i Skråordningar[2]: *HVilken broder som kallar nager sin brodher tywff schalk eller herransson* etc. Se för öfrigt Söderwall Ordb. under *härians son* samt Fritzner under *herjansson.* I y. fsv. synes ordet ha tolkats som 'skökoson'; jfr Skråordn. s. 257, där det motsvaras af *Hooreson eller skiökie Son.*

Detta ord har jag emellertid ej funnit i 1600-talets litteratur. Ej heller uppträder där någon motsvarighet till den i Holof.[3] förekommande svordomen:

Jag tor wel giffue honnom siw 1000 onde åår.

En särskild grupp bilda sådana likaledes från medeltiden nedstammande eder som:

Ey Gudz män (Rondeletius JR s. 14), jfr de ofvan omtalade *Thore Gudz män* (ib. s. 66) och *thoremen* (ib. s. 74).

Potz fälten, Potzfälten (Prytz G. I s. 19, Brasck Ap. g. s. 163), *Boss felten, Botz fälten, bos fälten* (Brasck Ap. g. s. 155, Moræus Vit. s. 417), *box fälten* (Beronius Reb. s. 340). Den första beståndsdelen är den från tyskan lånade eufemismen *potz* (o. s. v.) för ä. ty. *gotz (Gott(e)s)* i det ännu brukliga *potz don-*

---

[1] S. 13.
[2] SFS 27: 79.
[3] S. 12.

nerwetter o. s. v. Varianten *gudz felten* förekommer också (i Holof. s. 15). Dylika svordomar äro i den ä. tyska litteraturen synnerligen vanliga. *Potz felten, sanfelten* lägges (Messenius Sign. s. 53, 59) i munnen på en tysk[1]. Från några »fastlagsspel» af Hans Sachs har jag antecknat: *botz ader, potz dreck, potz grind, botz hoden, potz laus, poz leichnam angst, potz marter, botz mist,* från Murners Schelmenzunft *botz darm, botz lung.* Jfr äfven Grimm Wb. under *botz, potz,* Deutsche Mythologie[3] s. 14, Nachträge s. 9. I den äldre svenska litteraturen skämtas smått med tyskarnas förkärlek för dessa slags eder. Om tysken Hildegissel säges hos Messenius Sign. s. 52: *Han swäär Potzdunner i hwart Ord;* jfr Hund E. XIV:s kr. str. 249: *The swore om alle Potzmarter thå, The wille eij mehre skermytzle så.* Men äfven i Sverige vunno de, som nedan kan ses, en vidsträckt utbredning; i synnerhet begagnades de af allmogen. Af alla dylika uttryck blef emellertid *potz fälten* det mest populära i Sverige. En förvrängning häraf ser jag i *Hwas blätten* (bonden Tore hos Beronius Reb. s. 374)[2].

Gudz blom (Prytz G. I s. 10, 27), *Box blom* (Beronius Reb. s. 343, användt af en bonde) = ä. da. *Godz blaam* (i folkskriften Dødedansen, äfvenledes lagdt i en bondes mun, Brandt s. 38).

Gudz blott digh (Prytz G. I s. 14) = **Guðs blod at dig?* Bugge i Sv. landsm. Bih. I. 1: 73. Jfr eng. *'s blood* (Shakspere Henry IV).

Box giök (Beronius Reb. s. 373). Jfr (?) ty. *zum Kuckuck. Box* är lån från ty. *bocks,* en i anslutning till *bock* uppkommen variant till *botz*; se Grimm Wb. under *bock.*

Gudz hunglade (Prytz G. I s. 27). Enligt Bugge i Sv. landsm. Bih. I. 1: 71 möjligen af ett *Guðs sun signaðe.* Dock synes mig en dylik svordom något egendomligt bildad. Jag förmodar ett **Guds ängla dö(d),* hvarvid *ängla* öfvergått till *(h)ungla* på grund af inverkan från *u*-et i *Guds.* Med afseende

[1] Jfr: *jagte sie damit für alle Sanct Velten hinweg* (Simplicissimus). *Sanct Velten* är den helige Valentin, skyddspatron mot pest och fallandesot, vid hvars sår och bulor *(wunden, beulen)* man brukade svärja så på hög- som lågtyska; se Grimm Wb. under *botz, beule,* Schiller-Lübben under *Velten.*

[2] Om det i svordomar vanliga *(h)wass* se Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 87.

på senare leden erinras om *vassärra de* eller *dö* = **wars hærra dødh* 'vår härres död', *bittra dö*, skånska *hille dö*[1] (jfr da. *hillemænd* ofvan) samt Olaus Petri Predican emoot the gruffuelige eeder (1539): *sweria tusende gonger om wor herres harda och bittra dödh*[2].

Gudz lander (Kolmodin Gen. Aeth. s. 284). Jfr (?): *Gudz (fem)undh* (d. v. s. sår), en dansk svordom, som omtalas hos Hund E. XIV:s kr. str. 300; i annan form str. 316: *hielp, helige fem*; sv. dial. *vass-fam-under* 'vår (herres) fem sår'[3].

Gudz troo (Kolmodin Gen. Aeth. s. 312); jfr Hund E. XIV:s kr. str. 300.

Oklart till sin upprinnelse är den hos Brasck MGV s. 248 förekommande svordomen *Dastij*.

I öfrigt hänvisas i fråga om flera af dessa och liknande eder till Å. W:son Munthes intressanta uppsats i Stud. i modern språkvetenskap 2:73, hvilken blef mig tillgänglig först sedan ofvanstående kapitel förelåg utarbetadt i manuskript.

Slagsmål o. d.

Vårt språk är liksom öfriga språk, om hvilka jag har någon kännedom, synnerligen rikt på uttryck för 'stryk, smörj' och utdelandet af sådan. De allra flesta af dessa äro metaforiska. Denna deras natur framträder emellertid numera icke så tydligt. Så är den rätt förbleknad i t. ex. *basa, klå* eg. 'klia', *smörja* och motsvarande substantiver[4], men dessa äro icke desto mindre ursprungligen bildliga uttryck såväl som t. ex. *munfisk, ryggkonfekt* o. a.

Denna rikedom på metaforer, som kan konstateras på detta område, sammanhänger tydligtvis därmed, att af helt naturliga skäl det är vulgärspråket, de lägre klassernas språk, där behofvet af uttryck för detta slags verksamhet starkast gör sig

[1] E. Wigström Sv. landsm. XIII. 10: 7.

[2] Det senare citatet hämtadt från Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 76.

[3] Om denna gamla edsformel och däraf härledda svordomar se Rietz under *und*, Å. W:son Munthe i Stud. i mod. språkvetenskap. 2: 88.

[4] Se förf. Ark. 15: 236 följ.

gällande, och som Nyrop Ordenes Liv s. 129 framhåller, äro just dessa språklager de bildrikaste af alla.

Följande mera stående uttryck må här anföras[1]:

anrätta ett kalas (*collas Mz hugg mz slag och baas,* Kolmodin Gen. Aeth. s. 310). Jfr ib. s. 305: *anrätta en dryck (drick) för någon.*

bota någon för snufva (l. † *kvarka*).

> *Iagh skal boota tigh för snufwa.*
> (Chronander Surge s. 56).
> *Hon lär bota mig för qwarcka.*
> (Moræus Vit. s. 392).

† *bota någons rygg* (Brasck Ap. g. s. 121).

bära († *draga*) *en blodig skjorta* (Brasck MGV s. 235, Ap. g. s. 191), blifva slagen blodig. Jfr nsv.: *kläda blodig skjorta för sitt fädernesland*[2] samt † *skära någon en röd kappa* nedan.

† *draga, klämma, piska, rista, slå* (o. s. v.) *någon så, att tarmarna skola skvala ur magen* (Brask MGV s. 241 m. fl.), *att ögonen skola krypa ur hösen* (ib. s. 241), *att hostan skulle bak till utbrista* (Chronander Belesn. s. 135).

Dylika uttryck, där bisatsen — ofta med mycken öfverdrift — anger följden af slaget, finnas i mängd i vårt slangspråk och våra dialekter. Några från Vrml. anföras af E. H. Lind Sv. landsm. XI. 2: 40—43 passim.

fet, om örfilar o. d. se under *få.*

† *finsla någon* (Brasck Ap. g. s. 206) i förbindelsen 'finsla och basa'.

† *fresta köpet* (Brasck MGV s. 239, 298), smaka på, om stryk o. d.

† *få ett risbad* (Rondeletius JR s. 44), få en risbastu; jfr *kvastbad (qwastebadh)* och *karbad* nedan.

† *få ett skönt karbad* (Chronander Surge s. 57), få duktigt med stryk. Jfr *få en bastu* o. d. Ett liknande uttryck förekommer Chronander Belesn. s. 131: *nu kommer tu i annat karbaadh* 'nu får du smaka på annat'.

---

[1] Om stafningen af dessa fraser se s. 61 not 1.

[2] Jfr Lindschöld s. 111 (Hansellis uppl.): *gå i fält, slijta ont och der kläda blodiga siortor* samt Börk Dar. s. 6.

†*få, gifva feta,* (ngn gg) *goda slag, slängar, örfilar* o. d. (Chronander Surge s. 14, 22, 56, 57, 66, 79, Belesn. s. 183). *En kindpust* kallas *fe(e)t* hos Moræus Vit. s. 393. Epitetet *feta* kommer väl från sådana uttryck som *uppäta feta klimpar,* hvarom nedan.

†*få hosta till snufvan* (Chronander Belesn. s. 180), få ännu mera stryk?

†*gifva någon att äta hårdt »kakubröd»* (Rondeletius JR s. 88), gifva någon stryk; se nedan. Jfr: *Tijn Kaka skal bliffua strax warm* (Messenius Sign. s. 59) och ä. da. *Vi acter att bage dig en kage* (Samsons Fængsel s. 210), *bager oss . . enn aske kage* (ib. s. 160).

†*gifva någon en drasut* (Brasck Ap. g. s. 200), d. v. s. ett slag. Jfr sv. dial. *dra(s)ut(t)* i betydelsen 'slag, stryk' Rz s. 96.

†*gifva någon »een godan påskaskräkkia»* (Brasck Ap. g. s. 204), d. v. s. fastlagsris, hvilken betydelse *påskäskräkkä, påskaskräkka* enligt Rz s. 496 ännu har på Gotl. och i Häls. Detta ord är sammansatt med sv. dial. *skräcka* f. 'spö, ris' (Rz s. 604).

gå med någon i »bastugu» (Rondeletius JR s. 57), gifva någon risbastu.

handh i håår och kniff i strupe (Brasck Ap. g. s. 223)[1] = nsv.

kaka, se under *gifva.*

klämma någon (Brasck Ap. g. s. 121, 190, MGV s. 266) 'klämma åt någon', 'sätta åt någon', ännu brukligt. Uttycket förekommer äfven i Hunds Erik XIV:s kr.

knopa någon (Brasck MGV s. 253), slå; jfr *omknopat hans goda lugg* (Brasck FP s. 65). Ordet finnes ännu i sv. dial., men med en obsken betydelse (se Rz s. 338), hvarvid utvecklingen varit densamma som i åtskilliga af Ljungstedt Anm. t. det starka pret. i germ. spr. s. 67 noten anförda ord. Jfr äfven SAOB under *basa* 5).

knostra och plocka någon (Rondeletius JR s. 52) = föreg.

[1] Jfr den mera folkliga varianten i Putzdrummel s. 76: *(de tör komma för ehra ägodelar med hwar an) hand i hår och knif i strupa.*

† *knåpa om någons päls* (Brasck MGV s. 282) 'ge någon på pälsen'.

† *krista* (eder) *som kråkungar* (Brasck MGV s. 241). Jfr ib. s. 253.

† *köpa en karbas* (Rondeletius JR s. 43), få stryk.

† *leka »juleklubba» med någon* (Brasck Ap. g. s. 200), med afseende på stryk o. d. Ordet *julclubba* har kanske betydelsen 'julkubb' och hela uttrycket sålunda 'leka att ngn är julkubb'.

†?, *leka med någon* (Brasck MGV s. 240), om stryk.

† *lära lathundarne äta lax*, d. v. s. 'lära mores, veta hut'.

Slå på med påken strax
Och lära laathundarna nu ähta lax.
(Chronander Surge s. 68).

Att uttrycket ej är enstaka, framgår af Putzdrummels yttrande (Saml. 13: 76): *Så skall man lära hundar äta lax och narra palt i almogen.* Det har sitt ursprung i ä. da. *få lax* 'få stryk, prygel' och ty. (thür., meissn.) *lachse kriegen* i samma betydelse; jfr Kalkar, Grimm Wb. under *lachs*. Äfven erinras om det likbetydande *fische kriegen*; jfr ty. *klopffisch*, sv. *munfisk*.

† *lära någon få katt* (Brasck Ap. g. s. 201).

† *lära någon spinna kärnmjölk* (Brasck MGV s. 245).

omlägga någon (Brasck Ap. g. s. 197: *jagh them omlade*), i vulgärspråket ännu brukligt under formen *lägga om*, klå upp.

† *plocka en stek* (Brasck Ap. g. s. 86) 'ge någon sin hyra', grundligt piska någon. Äfven absolut hos Brasck MGV s. 271, 283.

† *plocka någons rygghud* (Rondeletius JR s. 81); jfr i de ä. da. komedierna *plucke ngns trøy(e)*, d. v. s. tröja.

† *skära någon en röd kappa*, prygla någon, så blodet spricker fram.

Bonde, bonde, war ey munwijdh,
Jag tigh skiär en rödh kappa sijdh.
(Chronander Surge s. 56).

Samma fras förekommer äfven hos Messenius Sign. s. 59.

Skæra användes som bekant i fsv. om tillverkning af kläder t. ex. *sidhan lot hon mik klædhe skæra* (Iwan v. 205).

† *slita någon med räckespaden* (Brasck FP s. 77; användt af en skomakare). Uttrycket är möjligen tillfälligt: *Räckespa(d)* finns ännu i sv. dial. enligt Rietz s. 550 och betyder 'ett slags knif eller skafjärn, som begagnas af dem, hvilka bereda och sämska skinn'. Äfven hos Brasck Ap. g. s. 197 är det som nämndt en skomakare, som tar till sin »räckespade» för att därmed »lägga om» några misshagliga personer. Verbet *slita* användes absolut i betydelsen 'slå, prygla' hos Brasck MGV s. 240.

smörja någon om näsan (Brasck FP s. 34), smörja upp, klå upp.

stryka någon med »skäfftöxen» (Chronander Surge s. 69). *Stryka* : *stryk* = *smörja* (se ofvan) : *smörj* o. s. v.

taga någon vid örat (Brasck FP s. 77).

† *uppäta en örfil* (Brasck Ap. g. s. 206); se nedan.

† *uppäta feta klimpar* (Brasck Ap. g. s. 204), få duktigt med stryk; se nedan. Jfr *få feta slag, slängar*. För öfrigt må detta såväl som föregående uttryck sammanhållas med följande ställe hos Rondeletius JR s. 70: *Käringh gaack hädhan strax ifrå, / Om tu willt må wel till tin kropp / Och icke äta en sabbel upp.*

Vi öfvergå nu till enstaka bildningar med betydelsen 'stryk o. d.'. Åtskilliga sådana, af verb uppkomna, har jag behandlat i Ark. 15: 236, såsom *badd, bas, bask, dalj, dask, däng,* (dial.) *klå, pisk, smisk, smörj, stryk.* Dessa förekomma i allmänhet icke i den litteratur, som legat till grund för denna uppsats, men väl flera af de verb, af hvilka de bildats. Om ett annat hithörande ord, *badstuga, badstufwa* [1] (*få, ge ngn en b.* o. s. v.), se SAOB under *badstuga*. Samma bild föreligger i det hos Prytz G. I s. 21 förekommande *qwastebadh* [2] samt i det ofvan omnämnda *risbad*.

---

[1] Brasck Ap. g. s. 205, MGV s. 226, s. 229 *(Een blodigh badstugu)*, s. 280 *(Een påckers badstugu)*.

[2] Redan i fsv. t. ex. *Ther monde Knutt Posse them itt ondt quastbad . . tillredhe* i Tillägg till gamla rimkrönikan.

Utprägladt metaforiskt är bonden Tores tal hos Beronius Reb. s. 340:

Der plä wanka rätter båe blå och gröna,
Ryggie confect och munfiska skiöna.

Ordet *munfisk* lefver ännu kvar i språket; se närmare ofvan under uttr. *lära lathundarna äta lax.* Man kan äfven jämföra nsv. *rammelbuljong* 'stryk' och de ty. orden för 'örfil' *dachtel* (äldre form af *dattel* 'dadel') och *ohrfeige* (ombildadt med anslutning till *feige* 'fikon' af ett ord, hvars senare led betyder 'slag, hugg' [1]). Däremot hör *kopfnüsse* icke till *nuss* 'nöt' [1]. Om ryggkonfekten erinras vi i det nedan anförda citatet från Wivallius.

Dessa slags bilder äro under 1600-talet mycket omtyckta. Hos Brasck Ap. g. s. 205 frågar Harpax, då han pryglar en kristen, om det icke är *een sööt rijsgröter.*

»I sådan leeker», säger Apollonius (Chronander Belesn. s. 179) till en person, som blifvit illa åtgången, *»får man sådana rätter och steeker».* S. 181 tackar den slagne Acolastus för *god välplägning.* Jfr för öfrigt *anrätta ett kalas* o. d. ofvan samt det i den danska folkboken om Broder Rus i liknande sammanhang använda *reda nogens Mad* [2], hvilket erinrar om det i nsv. vanliga *ge någon, få sin varma mat.*

I enlighet härmed talas det också om att få *uppäta feta klimpar, uppäta en örfil* o. s. v., *gifva någon att äta hårdt »kakubröd», lära lathundarna äta lax* o. s. v., hvarom ofvan. I nsv. användas sådana uttryck som *traktera* (någon med stryk o. d.) [3]. Här inlägges numera betydelsen 'undfägna, förpläga', men möjligtvis är det den gamla bemärkelsen 'handtera, behandla', som ännu lefver kvar. Jfr Wivallius 2: 76: *Wed thet Pancquet i Sachsenland / blefstu* (nämligen kejsar Ferdinand) *illa tracterat.* Skalden fortsätter dock så, att tydningen 'undfägna' på detta ställe blir minst lika trolig: *Gustaff konung aff Swea land / Lät tig Confect vpbära, / Swr Marcipan, som han war wan, / På Prijssisk wiss att bära fram.*

[1] Se Kluge Et. Wb.
[2] Brandt s. 11.
[3] Så för öfrigt redan hos Girs G. I:s hist. s. 107: *medh hugg och slagh tractera.*

Öfriga stående talesätt, ordstäf o. d.[1].

† *alla* (hustrur) *ystas i ett kar* (Chronander Bel. s. 108), d. v. s. 'äro stöpta i en form', 'lika goda'.

† *bereda sig till böneboken* (Chronander Surge s. 78), d. v. s. att taga till bönboken.

† *bjuda någon kragen:*

> *Jagh* (friaren) *gaff henne* (flickan) *guldkiedier rödh,*
> *Een kragha hon migh igen bödh.*
> (Chronander Surge s. 73).

Alltså: han fick stå med lång näsa, »*fick kragen*» för att använda ett i mellersta Sverige och kanske särskildt i Stockholm vanligt slanguttryck[2], till hvilket således en direkt motsvarighet förekommer redan från midten af 1600-talet[3].

blifva bussa(r) (Chronander Surge s. 72), blifva såta vänner.

blöta något på krogen (Chronander Belesn. s. 145).

blöta sitt skägg 'dricka':

> *Mitt gambla skägg iagh dagligh blöter.*
> (Chronander Surge s. 20)

† *bruka sin harfot* (*Hara foot,* Messenius Svanhv. s. 101) 'stryka öfver med hartassen'.

† *byta ko i värre nöt* (Messenius Chr. s. 250).

† *bära kålfat för någon* (Messenius Svanhv. s. 109), undfägna någon. Jfr ofvan s. 29.

bära lyckan i säcken (Chronander Belesn. s. 154).

dansa på rosor:

> *På rooser han cy dantza får.*
> (Chronander Surge s. 90).

---

[1] I de fraser, som ej kunnat ordagrannt återges, har såsom i föreg. kap. i regel stafningen normaliserats.

[2] Se t. ex. Sv. landsm. 1: 623.

[3] Sannolikt föreligger här en ordlek: s. 36 får friaren verkligen en krage af fästmön som gengåfva. Möjligt är sålunda äfven att fatta citatet ofvan alldeles efter orden.

det är ej strax guld, fast det glimmar (Chronander Belesn. s. 166); jfr liknande uttryck i nsv.

† *det är elak hund, som en skall till skogen köra* (Beronius Reb. s. 344).

† *draga stacken* kallar (Mess. s. 22) bonden Biörn det säkerligen urgamla bruket att låta slumpen fälla ett utslag medelst dragning af olika långa (halm)strån.

dricka som en varg (Chronander Surge s. 21).

† *dölja sin skalk:*

Han weet wäl hwar han sin skalck dölier.
(Brasck FP s. 39).

Tocka landlöpare . . / Som sin skalck intet kunna döllia.
(Brasck Ap. g. s. 184).

Uttrycket är hämtadt från ty.; jfr Hans Sachs: *Die kueten kan den schalck wol pergen.* Man kunde äfven erinra om det sv. uttr. *ha en skälm bakom örat* eller — ännu närmare — ä. ty. *eynen schalk hinder seyn oren haben* (jfr t. ex. Murners Schelmenzunft) samt liknande nytyska fraser. Orden *skalk, skälm* anses i dessa uttryck i äldsta tider hafva syftat på ett verkligt demoniskt väsen [1].

efter löje plägar ofta komma ve (Brasck MGV s. 253).

ej kunna räkna till fem; se under *sälja smöret* o. s. v. Jfr nsv.: *han ser ut, som om han inte skulle kunna räkna till fem* [2].

en god krok skall krökas i tid (Rondeletius JR s. 41).

† *fara en elak färd* (Brasck Ap. g. s. 186), *fara en ond färd* (*fäl* Prytz G. I s. 7) 'råka illa ut'. Jfr: *the twingades . . elaack fäll* (Prytz G. I s. 3).

---

[1] Jfr Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 11.

[2] Vi »räkna» sålunda »till fem» liksom spanjorerna *(non sabe cuantos son cinco)*, danskarna *tælle til ti;* jfr Nyrop Ordenes Liv s. 133. Uttrycken, som säkerligen ha urgamla anor, afse naturligtvis fingrarnas antal å ena resp. båda händerna, hvilket vid räkning spelade en viktig roll i äldsta tider; jfr släktskapen mellan *finger* och det indoeur. ordet för 'fem': *penqe,* vidare den forntida indelningen af veckorna i fem dagar (*»fiolþ vm vidrir a fimm dægom, enn meira a manaði»* Háv.; jfr Troels Lund Livsbelysning$_2$ s. 14), uttrycket *det är så säkert som fem* o. s. v.

†*från fot till topp* (Chronander Belesn. s. 192) 'från topp till tå'.

†*få en annan nöt att bita (på)* (Brasck Ap. g. s. 129, 178) 'få en annan nöt att knäcka', 'smaka på ngt annat', 'se på en annan dans'; *få en hård nöt att bita på* (Brasck MGV s. 279).

få en lång näsa (Chronander Belesn. s. 153).

†*få loppan i örat* (Gustaf II Adolf s. 491); jfr ty. *einen Floh in's Ohr setzen* 'oroa ngn'.

få med af soppan, här: af stryken:

> *Wij måtte nu laaga oss härifrå,*
> *Eller wij något medh aff soppan fåå.*
> (Brasck FP s. 84).

få sin kaka bakad (Brasck Ap. g. s. 186, MGV s. 271), få hvad man förtjänar, här om stryk.

†*få stekta starar:*

> *Sitt stilla och troo på Jesum Christ,*
> *Så får tu steeckta staarar wist.*
> (Brasck Ap. g. s. 193).

Jfr Disa 1687, s. 37 och nsv. uttrycket *stekta sparfvar* (som flyga i munnen på någon).

†*fälla sin bog på en annan (annor) kosa* (Prytz G. I s. 33) 'slå in på en annan bog'. Jfr under *slå* nedan.

†*grina som varg(e)ungar* (Brasck Ap. g. s. 135); jfr nsv. *grina som solvargar.*

gå April (Moræus Vit. s. 409), på skämt blifva narrad att gå ett ärende l. dyl.

göra en god marknad (Brasck Ap. g. s. 137, MGV s. 237), här: en god fångst, ett godt byte.

†*göra en marknad* (Brasck MGV s. 228), ungefär detsamma som 'ställa till ett spektakel'.

†*göra ett exempel på någon* (Brasck Ap. g. s. 124), statuera ett exempel på någon.

göra någon het om öra(t) (Brasck MGV s. 270).

†*har han väl kokat, må kan väl äta* (Brasck Ap. g s. 83). Jfr nsv.: *som han kokat får han supa (äta).*

hvar och en rosar af sitt kräm (Chronander Belesn. s. 165); jfr motsvarande uttryck i nsv., t. ex. *hvar och en skryter (skräpper) med sin vattvälling.*

inte akta något mera än »lort, skarn och blåå leer» (Rondeletius JR s. 37).

inte vara mors minsta gris (Putzdrummel s. 85).

† *klifva någon på nacken* (Brasck FP s. 29) ung. 'rida ngn på näsan'.

† *klå någons taska* (Chronander Surge s. 77), »klå» eller skinna någon på pängar.

† *klämma sig i dörren* (Chronander Belesn. s. 152), misslyckas i sitt företag, 'komma af sig vid ingången (?)'.

knyta till pungen (Chronander Surge s. 30), vara snål eller sparsam.

komma öfver bäcken (Chronander Belesn. s. 154), lyckas i sitt företag.

† *leda någon vid näsan* (Messenius Svanhv. s. 117) 'draga någon vid näsan' = ä. da. *lede en ved næsen*; jfr ty. *einen an der nase herum führen.* Se närmare Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 32.

ligga och lapa solsken (Brasck Ap. g. s. 155), om en person, som ligger och 'kiftar', drager efter andan, möjligen ungefär detsamma som 'vända näsan i vädret'.

lofva rundt och hålla tunnt (Moræus Vit. s. 405); jfr *loffua och hålla tunt* (Rond. JR s. 21).

lukta krut och brändt horn (Messenius BM s. 181).

lura bönder:

> *Aldrigh skal tu meera lura bönder.*
>
> (Chronander Surge s. 57).

låta någon koxa i kortet för sig (Putzdrummel s. 77); jfr nsv.

låta riksdaler springa (Chronander Surge s. 37).

† *lägga lök på någon* 'spela öfversittare':

> (De) *äre doch stoore glödehööker,*
> *Wille vppå alla läggia lööker.*
>
> (Brasck FP s. 34).

Dessutom förekommer uttrycket *lägga lök på ngt* i betydelsen 'göra ngt värre' (Lindschöld Hans. 4: 156). Med afseende på betydelseutvecklingen erinrar jag om ty. *zwiebeln* 'pina, plåga' : *zwiebel* 'lök'.

† *med horn och klafve*[1] 'med hull och hår':

> *Fougden taar koonan medh horn och klafwa.*
> (Chronander Surge s. 15).

mången älskar trullet (d. v. s. trollet), *om han därmed kan bekomma gullet* (Chronander Belesn. s. 145).

om Nimmer(s)mässe (Chronander Belesn. s. 148, 158), aldrig; jfr ty. *nimmer*.

på ett bräde:

> *Men straxt skall tu pengar reda*
> *På ett bräde för oss breda.*
> (Moræus Vit. s. 433).

Jfr nsv. *betala allt på ett bräde.*

† *rida med någon i rågen, att det värker och svider* (Brasck MGV s. 275), fara fram med någon.

† *ro med de åror man har* (*wij måste roo med the årer wij hafwom* Gustaf II Adolf s. 511), d. v. s. använda de medel, som stå en till buds.

rosa markna(de)n (Moræus Vit. s. 401); jfr *skräppa af marknan* (ib. s. 429). Det förra uttrycket, som ej tyckes förekomma i fsv., har jag tidigast antecknat från år 1547.

se genom fingrarna (med):

> *Abboten seer ey genom finger.*
> (Chronander Belesn. s. 120).

se (på) *något* (här: källaren) *som en ko på en ny fähusdörr* (Chronander Surge s. 46).

† *sitta vid mors (moders) brödkorg* (Brasck FP s. 11) 'sitta hemma vid köksspiseln'.

Jfr: *sittia bak ugnen i mugg, steka päron och äple* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 113).

[1] Fsv. *klavi* m., sv. *klafve* m. 'halsband, hvarmed boskapen är bunden vid båsen'.

† *skrifva X för V:*

> *Fem kannor togh han, iag skref siu.*
> *Så skall man skriffwa X för V.*
> (Chron. Surge s. 30; jfr Asteroph. Tisbe s. 19).
> *V och X när iagh ombyter,*
> *Mångens taska iagh tå snyter.*
> (ib. s. 61).

Den romerska siffran V skall här utläsas *u*. Motsvarande uttryck finnas i da. *at gjøre en et x for et u, sætte x for u og seks for sju*, ty. *einem ein X für ein U machen*. Den egentliga betydelsen är naturligtvis att skrifva (o. s. v.) 10 för 5: V betecknade under medeltiden såväl *u* som *5*. Se Falk Sprogets visne blomster s. 21. I nsv. talar man om 'sju för tu'.

slita ut barnskorna:

> *Nu haar iagh mine barne skoo / Slijtit.*
> (Brasck FP s. 8).

† *slå fast på en annan bog* (Messenius BM s. 191) 'slå in på en annan bog'. I fsv. förekommer uttrycket *falla på en annan bog* (*thz full all paa en annan bogh* Rimkr. 3: v. 2858 [Sturekr.]). Jfr: *I will haa mig på galen Bog* (Lucidor Hel. Bl. s. P p 4 b).

slå lurar för någon:

> *Jagh slår tå them många lurar före,*
> *At the ey weeta hwadh the sku göra.*
> (Brasck Ap. g. s. 46).

† »*slå tillijka tuu slag med en hammar*» (Gustaf II Adolf s. 128) 'slå två flugor i en smäll'.

† *släppa hjärnan i sina byxor* (Chronander Surge s. 57), blifva utom sig af rädsla. Jfr: *I broken hoos tigh bäffuan boor* (Messenius Sign. s. 59) och *hiertat låg i brook* (Moræus Vit. s. 457). Liknande uttryck förekomma äfven i ty. *(das herz ist ihm in die hosen gefallen)* och i vulgär nsv. Här har man väl ock att söka grunden till sv. *byxångest*, i studentslang förkortadt till *byxis*.

spinna silke:

> *Wandringsmän icke silcke spinna.*
> (Brasck FP s. 97).

sticka pipan i säcken (Chronander Bel. s. 112), motsvarande da. *stikke piben i sæk,* ty. *die pfeife im sack halten*; egentligen om säckpipan[1].

sticka under stol (med något) (Rondeletius JR s. 48); jfr *stinga under någon stol* (Gustaf I:s registr. 11: 380 [1537]).

stoppa till munnen på någon:

> *Tå een disputax fram komma will,*
> *Jagh stoppar honom strax munden till.*
> (Brasck Ap. g. s. 46).

† *stugukylan (kiölan) och hafsnöden äro lika* (Rondeletius JR s. 42).

† *ställa freden på foten* (Brasck MGV s. 276), åstadkomma fred. Jfr nsv. *på fredsfot.*

säga sju för tu (Chronander Belesn. s. 173); jfr ofvan s. 66.

sälja smöret och tappa pängarna:

> *Han kom så meckta snöpligh heem,*
> *Som han ey kunne räkna til fem.*
> *Jagh troor rätt förwist han har smöret sålt*
> *Och tappat alla peningar bort.*
> (Brasck FP s. 64).

Vanligt i nsv. är: *Han ser ut, som han sålt smöret och tappat pängarna.*

taga bot, där man får sot:

> *Jagh skall taga bot ther iagh fick soot*
> *Om thz än wore Påwen emoot.*
> (Rondeletius JR s. 18).

taga dagen som han kommer (Chronander Surge s. 60).

taga land någonstädes:

> *Jagh weet thet taar någorstädz lan.*
> (Prytz G. I s. 33).

v. s. 'det blir väl någon råd'.

[1] Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 5.

Jfr nsv.: *hvar(t) skall det ta' land?* 'hvar skall det ta hus?' 'hur skall det sluta?'.

† *taga till sig högre flögen samt husbondekastet* (Chronander Bel. s. 133), om hustru: taga kommandot i huset.

tappa bort sina vantar (Chronander Belesn. s. 177). Uttrycket är ännu brukligt, t. ex. *Han har alldeles tappat vantarna*; jfr *förlora* l. *tappa koncepterna*.

»Then Räff bijter intet min Gååss» (Messenius Disa s. 16) = nsv.

† *»Timbermannen har glömt een sparra i dät där Doctorhufwud»* (Putzdrummel s. 79). Uttrycket är så till vida intressant, som det synes kasta ljus öfver det ty. *einen sparren zu viel haben* 'ha en skruf lös'.

† *torka sig med en tegelsten:*

> *Lijpa fritt, aldrigh kommer iagh åter.*
> *Tycker tigh at tu lijdher något meen,*
> *Så torcka tigh wäl medh een tegelsteen.*
> (Chronander Bel. s. 140).

Då här är fråga om tårar, erinrar man sig osökt uttrycket: *skall jag gå efter en tegelsten?* (scil. att torka bort tårarna med), hvilket användes till barn, som gråta, och särskildt (?) sådana som tvinga sig därtill.

† *utföra hebreiska*, d. v. s. 'tala hebreiska', här: 'utföra l göra underverk':

> *Een kanna i drycken tagher jagh vth,*
> *Äntå een .. / Tå kan jagh hebraiska vthföra.*
> (Brasck Ap. g. s. 164).

Äfven i nsv. *det är hebreiska för mig* har ordet en liknande betydelse, här af något synnerligen svårt eller märkvärdigt; jfr motsvarande uttryck i danskan och franskan.

† *vara den främste i korg:*

> *Der som the andre medh störste sorgh*
> *See migh wara then främste i korgh.*
> (Brasck FP s. 36).

Jfr ä. nsv. *vara »then ypperste i Korgen»* (Schroderus Om

hoflefv. s. N [1675]) och nsv. *vara högsta hönset i korgen,* ty. *der hahn im korbe sein.*

† *vara någon så kär som sju yxhammarsslag* (Chronander Bel. s. 145), d. v. s. 'som ett slag för örat', 'som tandvärk', *som haren åt trumman* (ib. s. 158; jfr s. 189).

vara stadd i giftermålsbalken (Chronander Belesn. s. 149) 'vara ute i friareärender'.

Anteckningar om 1600-talets talspråk och därmed sammanhängande frågor.

I sin bok Grunddragen af modersmålets historia s. 128 framhåller Ljungstedt, att vid slutet af den yngre fornsvenska tiden det lefvande, oreflekterade umgängesspråket sannolikt i stort sedt redan var ganska lika vårt nuvarande hvardagsspråk.

Med ännu större visshet torde man kunna fälla ett dylikt omdöme om 1600-talets hvardagsspråk, och hvad våra »komedier» i detta fall har att lära oss, jäfvar icke ett dylikt påstående.

I själfva verket förefaller det snarare mången gång, som om det mera bildade umgängesspråket då för tiden visat en fördragsamhet gent emot en mängd redan då uppkomna talspråksformer, som numera ej i samma grad kommer dem till del.

I detta kapitel kommer jag nu att meddela dels former, som efter all sannolikhet under 1600-talet tillhörde talspråket, vare sig de numera kvarstå inom detta språklager eller ej, dels former, som i vår tid betraktas som hvardagliga, men då obehindradt kunde förekomma i skriftspråket; vidare behandlas här företeelser, hvilka på ett eller annat sätt stå i närmare samband med dem, som egentligen falla inom området för vårt ämne.

Däremot har jag undvikit att här taga hänsyn till de partier i mina källor, hvilkas språk synes mig vara mer eller mindre starkt färgadt af bygdemål, så t. ex. i Moræus Vit., herdescenerna i Kolmodin Gen. Aeth. o. d.

Vi börja med några fall, som — åtminstone från det nsv. skriftspråkets synpunkt — kunna sammanfattas under rubriken stafvelsesynkopering.

En vanlig form är t. ex. *plä* för *pläga* eller *plägar*.

I Brascks FP s. 29 säger junker Acolastus till sin dräng: *War ey, som tu plä wara, seen*, s. 43 monsieur Beranger: *Tree ricksdaler jagh taga plä* (rim: *dät*), s. 47 återigen Acolastus: *Jagh plä gerna om morgonen sofwa*, och ib. doktor Sporck: *Hundrade rijksdaler at gifwa, Plä de som wilia perfect blifwa*. Jfr vidare Caiphas hos Brasck Ap. g. s. 115 3 pers. sg., Petrus hos Brasck MGV s. 253 i samma person o. s. v.[1] När personer af ringare stånd tala, förekomma ofta samma former[2]. Hit böra väl snarast räknas Pickelhering i Disa 1687, s. 38 (3 p. sg.) och Putzdrummel s. 74 (3 p. sg.), hvilken senare dock — intressant nog — öfvergår till *plägar*, då han s. 81 skall parodiera det fina språket: *O du Delicate Hackebräde, hwar uppå man stora stångkorfwar hacka plägar*.

Öfvergången af *plägha(r)* till *plä* beror därpå, att ordet oftast uppträdde i relativt oaccentuerad ställning framför annat verb. Accentförlusten, resp. accentlösheten har äfven åstadkommit *r*-bortfallet, se nedan. Jag kan icke påminna mig, att jag i den litteratur, som här behandlas, en enda gång anträffat en form *plär* förrän i Börks Darius (s. 29), däremot *pläger* (t. ex. Messenius s. 18).

På samma sätt som *plä* af *pläga* kan äfven *ta* af *taga* förklaras, ehuru man här äfven kan tänka på en analogisk ombildning med pret. *tog* som utgångspunkt efter mönstret af fsv. *sla — slogh* o. d.[3] *Taas* för *tagas* (inf.) har jag antecknat från Prytz G. I s. 4, imp. *taa* från Brasck FP s. 58, inf. *taa upp* från Disa 1687, s. 34. Hos Börk Dar. är inf. *ta* synnerligen vanlig. Pres. *ta(a)r* förekommer t. ex. Brasck FP s. 59, Chronander Bel. s. 113. Jfr Columbus (Noreen Col. s. x).

---

[1] Från 1700-talets första årtionden t. ex. hos Geisler Hans. 4: 376, 381 (1 p. pl., 1 p. sg.).

[2] Till språket i de här och där inströdda bondescenerna har jag i denna framställning icke tagit hänsyn.

[3] Jfr Cederschiöld Om sv. som skriftspr. s. 249.

Hit hör äfven det ganska vanliga *dra (ifrån)* för *draga*, t. ex. Putzdrummel s. 80, Orf. o. Euryd. s. 101.

Ett analogt fall är äfven *nå* (af *någo*, *någe* < *nogodh*, se nedan) för *något*. S. 30 i Brascks FP säger Acolastus, att han skall *nå litet recreera sig*. Samma form *nå li(j)tet* använder han äfven s. 44, den förekommer dessutom s. 37 (drängen Pelle), vidare, brukad af aposteln Paulus, i Brascks Ap. g. s. 148 samt lägges i Hercules' mun i samme författares MGV s. 258. Jag har icke antecknat *nå* i betydelsen *något* från någon annan förbindelse före c:a 1680. Men i ett »Nachspiel» från denna tid (aftryckt af Schück Saml. 13: 69) frågas: *har du nå Brennewijn*, Börk Dar. s. 34 (1688), en utmärkt källa för talspråket under 1600-talets senare årtionden, skrifver: *Han har ey saknat nå'*. s. 32 *nå* . . *Slut*; se äfven Putzdrummel s. 72.

Inf.- och pres.-formerna *ble* och *bli(j)* uppträda stundom för *blifva*. Så *ble(e)* i Börks Dar. flera ggr samt i Disa 1687 (s. 41, 44, 46), då Disa och Pickelhering samtala. *Blij* är tidigare: jag har antecknat det från Prytz G. I s. 47, Brasck MGV s. 277, Disa 1687, s. 37, 39; jfr Lindschöld 1672 (Hanselli 4: 140), Lagerlöf 1685 (Hans. 4: 62) samt Columbus (Noreen s. XVII). *E*-et i *ble* beror sannolikt på ordets obetonade ställning, hvilken haft till följd, att det ursprungligen slutna *i*-et först blifvit öppet och sedermera utvecklats såsom t. ex. *ve* 'vid (prep.)' hos Columbus, Putzdrummel s. 72[1]. Hit hör äfven pres. *bli(j)r*, som t. ex. förekommer Disa 1687, s. 31 och är vanligt i Lagerlöfs och Edm. Gripenhielms diktning; därjämte *bler* (Börk Dar. s. 32). Sup. *blith* förekommer hos Börk Dar. s. 28 2 ggr[2]. Om ipf. *ble'* 'blef' (ib. s. 8) se nedan. Såsom synes är det först under 1600-talets senare årtionden, som dessa liksom många andra här behandlade förkortade former vunnit burskap.

Under samma tid förekommer äfven *g(i)e* för *gifva* och *ha(a)* för *hafva*.

Gee (inf. o. pres. pl.) finnes Disa 1687, s. 31, *gie* hos Börk Dar. s. 30, *gi* Lucidor Hel. Bl. s. P p. På 1680-talet har *ge(e)* full-

[1] Man kunde dock äfven tänka på inverkan från former sådana som *blef*, *blefven*.

[2] Vanlig är samma form i en dikt, som år 1719 af J. T. Geisler tillägnades drottning Ulrika Eleonora (Hans. 4: 368, 370, 371, 372). I da. har formen som bekant blifvit allenahärskande i skriftspråket.

ständigt trängt igenom; i en dikt af Lindschöld (Hans. 4) förekommer formen s. 197 sju ggr. Härtill ipf. *ga'* 'gaf' (Börk Dar. s. 37) och sup. *gett* (Brasck Ap. g. s. 155, Orf. o. Euryd. s. 90), p. pf. *gätt* (Beronius Reb. s. 331); se nedan. *E*-vokalen i *ge* har väl samma ursprung som den i *ble*; se ofvan. Jag erinrar i detta sammanhang om den t. ex. i G. I:s reg. förekommande presensformen *geffuer* samt om uttrycket *Gudh geeff ehr* (Brasck FP s. 62).

Ha(a) (inf. o. pres. plur.) har jag antecknat från Messenius t. ex. s. 62, 150, 177 (flera ggr), 199 (flera ggr), Sigfridi Gåås Kong C 3 (1619), Chronander Bel. s. 134, Disa 1687, s. 32. Betydligt tidigare uppträder pres. *har* (Kon. Styr. och från 1503; se Sdw.) och för öfrigt Messenius (t. ex. s. 62 flera ggr, 117, 132 o. s. v.), där dock växlande med *haffuer* (t. ex. s. 132). Sällan förekommer dock *ha(a)r* i st. f. den längre formen i 2 p. pl. imper., såsom Asteroph. Tisbe s. 67, Mess. s. 185. *I haan* har jag antecknat från Kolmodin Gen. Aeth. Om ipf. *ha* se nedan.

På analogt sätt förklaras inf. *biu* 'bjuda', som jag först funnit hos Börk Dar. s. 9; *rå* 'råda' ib. s. 16, Putzdrummel s. 72 'skaffa', Orf. o. Euryd. s. 91, hvartill pres. *rår* något tidigare hos Lindschöld. Äfven *be* 'bedja' torde vid denna tid ha varit vanligt: pres. *beer* finnes hos Brasck FP s. 5, *bes* hos Börk Dar. s. 36.

Hit höra ipf. *ha* 'hade', *la* 'lade', *sa* 'sade'.

Ipf. *ha* har jag blott funnit i konj., nämligen Disa 1687, s. 36 2 ggr.

Ipf. *la* 'lade' förekommer i Putzdrummel s. 72 *(la af)*; äfven hos Lucidor.

Ipf. *sa* 'sade' har jag tidigast anträffat hos Sigfridi Gåås Kong s. L 3 (1619), Prytz G. I s. 10 (*saa*; lagdt i munnen på en »fougdekarl») samt senare Brasck FP s. 54[1].

Af samma slag äro formerna *bå* för *både* (Putzdrummel s. 77), Lucidor *båå, go (herrarna)* 'goda h.' (Putzdrummel s. 90), jfr nsv. *go herrar*[2], *go vänner*[3] — men de personer, i

[1] Det är ju äfven möjligt att förklara *sa* ur fsv. ipf. *saghe*, jfr Kock Ark. 6: 33 noten, 11: 337.

[2] Men i högre stil: *gode herrar och svenske män.*

[3] T. ex. Bellman; jfr *gunsti' herrarnas* (ib. 1: 359).

hvilkas mun de läggas, hafva ett språk, som äfven på den tiden måste hafva ansetts mindre vårdadt. Hvad formerna med *go* beträffar, må anmärkas, att adj. *god* mycket länge vid hälsning och tilltal ingått liknande förbindelser, t. ex. *welkompne, godemen* (Didr. af Bern s. 64), *gode wenner hwat skall iak gøra* (ib. s. 118), ur hvilka ljudlagsenligt *go* uppstått.

I Putzdrummel förekomma äfven ofta imperfektformer på *-a*, såsom *wancka, bota* (s. 72), *hacka, skubba* (s. 75), *kosta* (s. 77). I våra öfriga källor äro de mera sällsynta — dock har Rond. JR s. 71 *böria*, s. 36 *kasta*, Messenius BM s. 171 *tacka* 'tackade' [1], Chr. s. 221 *begynna*, Chronander Bel. s. 167 *boola*, s. 181 *klappa, trötna, swara*, s. 192 *hämpta* [2].

Vanliga hos Börk Dar. äro part. pret. på *-a* för *-ade*, t. ex. *oförfära'* (s. 28), *förwilla'* (s. 30, 31).

Mycket ofta uppträder vid midten af 1600-talet pluralformen *sku* 'skola', hvilken numera försvunnit, men är oss bekant från Bellman; *sku j* Brasck FP s. 25, *the sku* ib. s. 46, Ap. g. s. 121, *wij sku* FP s. 66, *j sku* ib. s. 67, *sku wij* Ap. g. s. 121, synnerligen ofta hos Brasck MGV, Putzdrummel s. 86 (jämte *ska* s. 86), Börk Dar. s. 7 (jämte *ska'*), *skun I* (Lindschöld, Hans. 4: 138 2 ggr). Tidigare förekommer formen hos Prytz G. I s. 8, 22, 24, 37, 38, 41, 44, 46 m. fl., men jag har icke funnit den hos Messenius. Den har uppstått ur det obetonade *skula* (t. ex. i G. I:s registratur [1527], Chronander Surge s. 44 i en bondescen) på samma sätt som *plä* ur *pläga, nå* ur *något* o. s. v. Jfr *sku* redan 1503 (Noreen Aschw. gr. § 316).

Om sing. *ska* se nedan.

I detta sammanhang må en förkortad form anföras, som numera icke torde förekomma, nämligen *ärkebisp*, t. ex. *Herre Erckiebisp, Her Erckebisp* (Prytz G. I s. 7, 8), *Ärchibisper* (Messenius Chr. s. 248), *ärchibispers* (ib. s. 253), *Ärchibisperna* (ib. s. 257). Därjämte *Ärchibiskop* (ib. s. 249 m. fl.), *Ärchbiskop* (ib. s. 250 m. fl.). Det enkla *bisp*, best. *bispen*, är äfvenledes mycket vanligare i den äldre än den yngre nysvenskan, där

[1] Dylika former äro möjligen ännu mycket tidigare; se Beckman Sv. Landsm. XIII. 3: 22.

[2] Senare — under 1700-talet — ytterst vanliga hos Bellman (förf. Ark. 4: 316), Ristell 1787 (Grip i Språk o. stil 1: 149).

ordet har en afgjordt hvardaglig prägel. Ex.: *Bisper* (Messenius Chr. s. 251, 257), *Bispernes* (ib. s. 252), *bispens* (ib.), *bisp* (Chronander Surge s. 33). Därjämte *Biskop* (Messenius Chr. s. 252).

Äfven dessa former ha som bekant uppstått i obetonad eller mindre betonad ställning framför namn, t. ex. *bisp Karl* (Mess. Chr. s. 252), *bisp pär* (ib. 254). Båda formerna finnas redan under 1500-talets första hälft och den närmast följande litteraturen. Synnerligen vanliga äro de i den unga handskriften Rimkr. III. 4 (1452—1520): 145 följ.; se t. ex. s. 145, 149, 150. Däremot förekomma de, så vidt jag kan se, icke en enda gång i Rimkr. III. 1 (1452—1470): 1 följ., där orden annars minst ett tjog gånger uppträda. Från P. Svarts krönika har jag antecknat *Erchebispen* s. 23 och *bispen* s. 122; i O. Petri krön. äro båda formerna synnerligen vanliga. Det är sålunda tydligt, att dessa former då icke hade någon anstrykning af förtrolighet eller hvardaglighet.

Den synkoperade formen *kärng* för *käring* (acc. 32) eller *kärring* (acc. 40), fsv. *kærling*, användes af bonden Coræbus i Moræi Vit. s. 408. Jfr Columbi *kär'ng* (Noreen Col. s. XI), Lucidors *Kierngar* (Norelius Ark. 1: 229); äfven *käringar, kiäringer* hos Carl Gripenhielm (Hanselli 4: 303) måste på grund af metern läsas tvåstafvigt. Formen har numera en vulgärare anstrykning än de tvåstafviga orden.

Alla dessa fall kunna fattas som beroende på en eller flera ljudlagar af samma slag som den i fsv. tid gällande, enligt hvilken af två på hvarandra följande stafvelser den synkoperas, som står närmast den starktonade (se Noreen Aschw. gr. § 156). Emellertid äro naturligtvis andra möjligheter tänkbara. Beträffande imperfektformerna på *-a*, som af Beckman Landsm. XIII. 3: 23 eventuellt fattas på ofvan angifna sätt, se Kock ib. XV. 5: 19 följ., särsk. 21 o. 26, samt i fråga om sådana former som *bå, la, sa,* hvilka Beckman Ark. 11: 220 förklarar på samma sätt som imperfekterna på *-de,* se Kock anf. afh. s. 28. Jfr nedan s. 77.

Huru som helst är det höjdt öfver allt tvifvel, att de här angifna förändringarna ytterst bero på ordens eller stafvelsernas relativt oaccentuerade ställning. De tillhöra, som af det före-

gående synes, i allmänhet 1600-talets senare hälft: dessförinnan uppträda de blott sporadiskt, och en stor del äro före denna tid alls icke belagda.

Särskildt synes mig 1680-talet i detta afseende vara en viktig märkespunkt i det svenska talspråkets utvecklingshistoria. Men äfven en hel del af de öfriga egenheter, som karakterisera dettas senare skede, tyckas först då hafva fullständigt trängt igenom. Enligt mitt förmenande bör alltså den yngre nysvenskans talspråk icke såsom dess skrift- och högspråk räknas från och med Dalin, utan lämpligen sättas tillbaka en 50 år i tiden, till c. 1680. Det må i detta sammanhang omnämnas, att först vid denna tid äfven *du, dig* o. s. v. har segrat öfver *tu, tig*, och att nu äfven tilltalsordet *Ni* uppträder.

En annan stafvelsesynkope, som äfven i detta sammanhang må anföras, äro *gran'stru* 'grannhustru' (Moræus Vit. s. 469), hvilken form tydligen också uteslutande tillhört talspråket.

Vi öfvergå nu till att redogöra för de viktigaste fall af konsonantbortfall, som tyckas utmärka 1600-talets talspråk.

Karakteristiskt för denna tid är försvinnandet af äldre *dh, ð* i slutljud, hvilket sannolikt beror på en ljudlag, som varit verksam under det föregående århundradet. Ännu i Holofernes och Judit (c. 1599) saknas dock belägg för detta bortfall. Exempel, hufvudsakligen hämtade från Messenius, äro:

bröö, bröö skiffua (Mess. s. 8) jämte *Brödh* ib. (här är det dock bondfolk, som talar), *dö(ö)* (s. 13, 24, 60) 'död', *glö* (s. 20 m. fl.) 'glöd', *beskee* (s. 25) 'besked' (jfr *beskie* Kolmodin Gen. Aeth. s. 294, *beskee* Lindschöld Hanselli 4: 126), *strij* (Mess. s. 28) 'strid', *Mädelpa* (s. 32), *råå* (s. 44, 45) i betydelsen 'consilium'[1], *nöö* (*i all lust och nöö* s. 49, 68) 'nöd', *Eders*

[1] Detta ord har sålunda äfven i denna betydelse rönt inverkan af den nämnda ljudlagen och kan sålunda icke tjäna som stöd för Kocks Om språkets förändring s. 143 följ. framställda uppfattning om betydelsens inflytande på ett ords ljudgestalt. Också i dag förekommer för öfrigt i lägre talspråk uttrycket *ett godt rå*. Formen *råd* beror väl snarast på inverkan från best. sing. och plur., delvis äfven från skriften. Att däremot *d*-et oftare är bortfallet i uttrycket *go(d) rå(d)*, sammanhänger därmed, att här någon dylik inverkan ej kunde göra sig gällande, samt för öfrigt därmed, att detta i den ljudlagsenliga formen fixerats till en stående term, som mera stod skyddad mot påverkan från skriftspråket.

Nåå (s. 52), *Riddaröö* (s. 55; jfr ofvan), *tråå* (Rondeletius JR s. 59).

Liknande ex. se Noreen Col. s. VIII. Ungt är bortfallet i part. perf. och adj. såsom *bedröfwa'*, *beröfwa'* (Börk Darius s. 8); jfr Bellman *förvåna'* (2: 165).

I flera af dessa fall har numera *d*-et återinsatts äfven i otvunget talspråk, och utan undantag gäller detta i part. och adjektiv, där *d*-et bortfallit efter svagbetonad vokal. Af allt att döma var detta *d*-bortfall under 1600-talet mera tolereradt i talspråket än nu. Af det egentliga skriftspråket (normalprosan) accepterades det dock aldrig, och det är hufvudsakligen härifrån, som i nyare tid *d*-formerna åter trängt ut åtminstone till talspråkets högre lager[1]. Att verkligen *d*-bortfallet ansågs vara ett karakteristikum just för talspråket, synes framgå äfven däraf, att dylika former ymnigast uppträda i scener, där afsikten att återge detta är uppenbar. Så t. ex. hos Kolmodin Gen. Aeth. *sta, go* o. s. v. (s. 287 i herdarnas samtal), i Putzdrummel, t. ex. *giästbo* (s. 72), *we* 'vid' (prep., ib.), *iag weet rå* (ib.), *penningmarckna* (s. 73), *mä* 'med' (ib.), *wre* 'vred' (ipf.) (s. 74), *loo* 'lod' (ib., jfr Lindschöld 1669, Hans. 4: 111), *hwa* (*i hwa mätto* s. 79)[2].

Till samma kategori må äfven räknas *månen* 'månaden':

(Junker) Acolastus:
Men jagh will nu gerna weeta fåå,
Hwad j om månen begära må?
(Brasck FP s. 35).

[1] I det nsv. skriftspråket märker man ännu mera sällan än förr några spår af denna ljudlag, och då endast i fall, där det etymologiska ursprunget alldeles fördunklats, såsom i *ökänd* = isl. *auðkendr* 'lätt att igenkänna' — ett tydligt bevis på den motvilja, hvarmed de *d*-lösa formerna möttes från detta håll. Vanligare är då det alldeles motsatta, men vanligen utan framgång pröfvade förfaringssättet: att insätta ett *d*, där det icke har något etymologiskt berättigande. Jfr några ex. från litteraturspråket, anförda af Kock Landsm. XV. 5: 23, samt de från de obildade klasserna härstammande *broden* för *bro(e)n*, *blåda* för *blåa*, *snöden* för *snö(e)n* (i visan *Det gingo två gossar i snöden*) o. s. v. I själfva verket bildar detta *d*-bortfall i talspråket en af de viktigaste skiljaktigheterna å ljudlärans område mellan detta och skriftspråket.

[2] Om förhållandet under 1700-talets senare årtionden se Grip i Språk o. stil 1: 150, förf. Ark. 4: 298.

I modern svenska förekommer i ledigare umgängesspråk ofta *i månan* i samma betydelse; jfr *måne* 'månad' (Ristell 1787)[1].

Pluralformen *månar* har jag antecknat från Messenius Signill s. 64, Svanhv. s. 101, Brasck FP s. 32 och 40.

Dessa former bero ytterst på bortfall af det slutljudande *dh* i y. fsv. *manadh(er)*. Till det så uppkomna *måna* äro *måne* och *månar* nybildningar. Jag fattar utvecklingen hellre så än — i anslutning till Kock Landsm. XV. 5: 24 — såsom utgående från *ð*-ets förlust i best. *månadhen*. Det synes mig nämligen osäkert, om den af honom uppställda ljudlagen (ib. s. 23), att »*ð* förloras mellan en vokal med semifortis eller levis och en följande vokal med levissimus», är riktigt affattad. I alla händelser äro sådana öfvergångsformer som **månaen* okända i skriftspråket.

Mellan två vokaler synes *d*-bortfall nästan uteslutande förekomma i lägre eller dialektiskt talspråk; så *glaa* för *glada* hos Kolmodin Gen. Aeth. s. 286 (herdescenerna), *goa* för *goda* Putzdr. s. 79 (efter *gla, go*); dock har Chronander Bel. s. 136 och Börk Dar. s. 41 *bija* 'bida'.

Dialektiskt har i y. fsv. och ä. nsv. *dh* under vissa omständigheter i slutljud öfvergått till (*þ* >) *t*; se Kock Ark. 16: 265 och där citerad litteratur; jfr nedan. Naturligtvis har, därest min förklaring af *månen, månar* är riktig, dessa former icke kunnat uppstå i dialekter, där *skilnadh* blifvit *skilnat* och *svulnadh* öfvergått till *svulnat*.

Här må äfven omnämnas *Bröör, brör* för *bröder* hos Messenius s. 68, 224; jfr Lucidors *Bröer* (Norelius Ark. 1: 228). En mycket vanlig form vid denna tid är äfven *klä(ä)r* 'kläder (pl.)', jfr också *heer* 'heder' Lindschöld 1669 (Hans. 4: 123). Däremot torde *fiäär* 'tjäder' (Mess. s. 59) icke uteslutande ha tillhört talspråket. Se härom närmare nedan.

Hit höra äfven sådana fall, där det ser ut, som om ett *t* försvunnit, ehuru i själfva verket det närmaste förstadiet är *dh*, som uppstått i relativt obetonadt slutljud. Företeelsen är fsv., allmän i obetonad stafvelse, dialektiskt äfven slutljudande efter

[1] Grip i Språk o. stil 1: 147.

svagt bitonig vokal (se Noreen Pauls Grundr.[2] 1: 602 och där citerad litteratur).

Dylikt bortfall uppträder ganska tidigt, såsom redan i Holof. s. 2: *någe*, hvilket bör sammanhållas med *någo* i Putzdrummel s. 72, 75. Den närmast föregående utvecklingsformen representeras af *nogodh* (t. ex. G. Horn i A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 8: 123 [1633]). Det är detta *någe, någo*, som sedermera i obetonad ställning blifvit *nå*, hvarom ofvan. Nsv. *inte* kan delvis utgå från ett *intedh* (jfr *inthed* Prytz G. I s. 39; därjämte *inthet* ib.).

Här är det dock hufvudsakligen 1600-talets senare hälft och särskildt det mycket otvungna språket i Putzdrummel, som lämnar material: *mycke* (s. 72), *lega* (s. 75) 'legat', *önska* (s. 80) 'önskat' samt det äfvenledes på talspråk affattade dramat Darius af Börk, t. ex. *löna*' (s. 22), *fäkta*' (s. 28), *töwa*' (s. 44). Med afseende på verbformerna erinras om Columbi *kommi* (Noreen s. XVI). Förstadiet på *dh* representeras af Messenii *kluffuedh* (s. 7), det mellansvenska *klufve*.

Fålkedh (best. f. Mess. s. 6), *huffuedh* (best. f. ib. s. 21), utgöra förstadiet till det mellansvenska *folke, hufve*. Dylika former såsom *namne, folke* uppträda redan hos Columbus (Noreen s. XVI); tidigast har jag dock funnit ett dylikt neutr. *lijfwe* hos Prytz G. I s. 37; jfr sedermera äfven *sinne* (Pickelhering, Disa 1687, s. 39). Dock bör anmärkas, att *huffuedh* äfven finnes Mess. s. 7 i obest. f., hvarför ju möjligen äfven å förstnämnda ställe sådan föreligger. Hos Chronander Belesn. s. 104 förekommer den mera vårdade och numera allmänna talspråksformen *hufwudt*.

På grund af obetonad ställning har redan i fsv. *þæt* utvecklats till *dädh* (jfr *däd*, vanligt hos Columbus och den normala formen i Börks Darius, *dedh* G. Horn A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 8: 123 [1633] samt med afseende på slutljudet *tädh* Rǫnd. JR s. 103)[1]. Häraf *dä* (t. ex. Putzdrummel s. 89 och annorstädes i lägre talspråk).

Däremot faller icke det likbetydande *hä* (bonden Jeppe, Mess. s. 12, herden Lasse, Kolmodin Gen. Aeth. s. 286) inom

[1] Om uttalet se Noreen Col. s. VIII.

området för denna afhandling. *Hä* 'det' är nämligen såsom än i dag uteslutande dialektiskt. Jfr Noreen Col. s. XVI.

G(h) har bortfallit t. ex. i *näplij* 'näppligen' (Beronius Reb. s. 331); *aldri* 'aldrig' (Putzdrummel 72), *ynkli* 'ynkligt' (adv.) (Börk Darius s. 5); jfr Columbus (Noreen s. X)[1]. Vidare i *dagli't* (Börk ib. s. 15)[2]. Detta bortfall — som är synnerligen vanligt hos Börk — uppträder sålunda först under 1600-talets senare hälft.

'Och' heter i Orf. o. Euryd. regelbundet *åg*. Denna form, som sålunda tycks ha varit vanlig i det bildade talspråket, har i det lägre talspråket redan blifvit *å* (Pickelhering, Disa 1687, s. 38).

Svag betoning eller obetoning har äfven vållat förlust af andra konsonantljud.

I det föregående har *plä* för *plär* omtalats. Om *r*-bortfall i dylik ställning se Kock Akc. 2: 431, Ljunggren Ark. 13: 229.

Äfven presens af *hafva* saknar emellanåt slutkonsonant, dock — enligt mina anteckningar — mera ofta först frampå 1680-talet, t. ex. Prytz G I. s. 42: *iagh ha*, i Disa 1687: *ha* (3 p. sg. s. 30, 33, 36 2 ggr, 1 p. sg. s. 35, 36, 38), Börk Darius s. 46 (1688): *ha'* (3 p. sg.) samt i en visa (i dialogform) 1683 (Saml. 13: 48): *Haa* (3 p. sg.). I vissa af dessa fall kan man dock fatta formerna som konjunktiver. Så är äfven fallet med Messenius s. 10: *om tu förmå*. S. 62: *thet iagh förmå* innehåller sannolikt den direkta fortsättningen af fsv. *forma* (1 o. 3 p. sg. pres. ind.; se Sdw.). Hvad nu *ha* för *har* beträffar, förekommer denna form hos Sven Hof (Beckman Ark. 11: 215) samt ännu i Sv. akad. grammatik (1836) — i alla dessa fall som hjälpverb, se Kock Ark. 13: 190.

Formen *ä* 'är, äro', som jag tidigast känner från Columbus, är den normala i hela pres. sg. i Börks Darius, som nämndt

---

[1] I de hos Grip i Språk o. stil 1: 151 från Ristell 1787 anförda adv. *ändeli, fasli* har icke »både *g* och *t* fallit», utan formerna utgå från ändelselösa bildningar, jfr från våra 1600-talets källor *ändeligh, faseligh*. Icke häller anser jag det nödvändigt att med Beckman Ark. 11: 220 härleda dylika former ur adv. på *-liga*. Adv. på *-lig* äro under 1600- och 1700-talet (ännu hos Bellman) ytterst vanliga vid sidan af de på *-ligen, -ligan, -liga* och synas mig till en del bero på tyskt inflytande.

[2] Jfr från 1700-talet Grip i Språk o. stil 1: 151.

en utmärkt källa för tidens talspråk[1]. Den skrifves alltid *ä'*. I våra öfriga komedier uppträder det blott någon gång, då afsikten att återge lägre eller vulgära talspråksformer är uppenbar, t. ex. Kolmodin Gen. Aeth. s. 286, 287. Att emellertid *ä* på 1680-talet tillhört det bildade talspråket, kan man sluta däraf, att formen användes hos Börk, jfr Cederschiöld anf. st.[2].

Ipf. *wa* uppträder likaledes i detta skådespel (s. 46 f.; jämte *war*). *Wa* förekommer äfven hos Columbus[3].

Af samma anledning bortfaller äfven slutljudande *l*. *Skaa* (3 p. sg.) 'skall' har jag antecknat från Brasck FP s. 57 samt *ska* Disa 1687 (Saml. 13: 35) och Putzdrummel s. 82—87 å flera ställen i sg. och plur. I Börks Darius är detta i presens den regelbundna formen, skrifven *ska'*. Däremot har jag icke funnit denna form under första hälften af 1600-talet. Från fsv. anför Söderwall ett ex. i 3 p. sg., Kock två sådana Ark. 6: 33 (noten).

Att jämföra är *te* 'till', fsv. *tel* (Cod. Bur.), *til*. Här som ofta annars lämna oss af våra källor herdescenerna i Kolmodins Gen. Aeth. (1659) det första exemplet: *tee* (s. 286).

L är redan i fsv. stundom försvunnet i *kar(l)*. *Ka(a)r(en)* förekommer hos Mess. s. 52, Asteroph. Tisbe s. 51, Rond. JR s. 85.

Ett *v*-ljud har möjligen bortfallit i *ble'* 'blef' (Börk Dar. s. 8); jfr nsv. *ga* 'gaf'. Dock kan ipf. *ble* äfven fattas som en nybildning till *bli*.

Ett säkert hithörande fall är däremot *braa* 'bra' (Moræus Vit. s. 407); jfr *braff, brafwa* (Brasck) nedan.

I alla tider har det svenska talspråket sträfvat att aflägsna konsonanter, som omgåfvos af andra konsonantljud. Af exempel härpå må anföras:

d: *förornat* 'förordnat' (Mess. s. 218);

g (j): *fölt* 'följt' (Gustaf II Adolf s. 153), men *förfölgdt* (ib. s. 144);

---

[1] Jfr härom Cederschiöld: Om svenskan som skriftspråk s. 259 följ.

[2] Under 1700-talet uppträder formen synnerligen ofta i poesi. Ex.: Geisler *ä'* (pl., Hans. 4: 372, 384), t. o. m. *ä'n I* (ib. s. 384), samt längre fram hos Bellman.

[3] Om detta *r*-bortfall c:a 100 år senare (Ristell 1787) se Grip i Språk o. stil 1: 153.

k: *frist* 'friskt' (*modh* Brasck MGV s. 298, Ap. g. s. 116, 117), men ib. s. 168: *friskt; start* 'starkt' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 284, i en betydligt dialektfärgad dialog mellan tvänne herdar, Leyonstedt Hans. 5: 16); vidare: *Franst* 'franskt', *Renst* 'renskt', *Spanst* 'spanskt' (Stiernhielm Herc., Tamms uppl. s. 42), *Tyss't* 'tyskt', *Dans't* 'danskt', *Latinst, Fransyst* (Columbus, Noreen s. XIII); jfr fsv. *swænst* 'svenskt', *smalænzt* 'småländskt' (1347) och ä. da. *beest* 'beskt'. Mellan *s* och *t* synes alltså *k* regelbundet ha bortfallit såsom i nsv. talspråk. *Start* är däremot snarast en dialektform, hvilken har sin motsvarighet i nsv. bygdemålsfärgadt tal;

p: *skart* 'skarpt' (Saulus, Brasck Ap. g. s. 137);

t: *Ösgöthan* 'östgötarna' (Prytz G. I s. 25); jfr redan i fsv. *Osgøta* (MELL), *ösgöta* (Lilla rimkr.) samt längre fram *Ösgötte* Per Brahes krön. (Ahnfelts uppl. s. 33); men *östgöthom* (Mess. s. 248); vidare *fasna* 'fastna' (Stiernhielm Herc. v. 257).

Vi öfvergå nu till en annan grupp af jämförelsepunkter, som på ljudlärans område erbjuda sig mellan 1600-talets och vårt moderna talspråk, nämligen förändring af konsonanternas kvalitet.

Såsom Columbus upplyser (s. 44; jfr Noreen s. XIII) förekom i 1600-talets svenska det s. k. »tjocka» *l*-et bland annat i stället för *rd*, hoffolket undvek det dock och ersatte det med »tunnt» *l*. Exempel från våra här anlitade källor äro:

bool 'bord' (Mess. s. 66); *fiälingzmannen, fiälingzkar* (Rond. JR s. 34), men *fiärdingz mannen* (ib.)[1]; *fä(ä)l* 'färd' (Mess. s. 71, 202, Prytz G. I s. 7, 8, 22, 24)[2], *bortfäl* (Mess. s. 40); *gåål* 'gård' (Mess. s. 15, 68, 70, 190 m. fl.), men någon gg *gårdar*; *jolarna* 'gjordarna (på ett ämbar)' (tjänstekvinnan Helfred, Brasck FP s. 92); från Putzdrummel, hvars språk är vulgärare än våra öfriga källors: *giohle* 'gjorde' (s. 72), *wåla* 'vårda' i *så mycket wåla de oss som en gammal gryta* (s. 77), alltså just i den be-

[1] *rd*- och *l*-formerna användas af samme man, en »hofmästare».

[2] I allmänhet förekomma *l*-formerna blott i öfverflyttad bemärkelse: *fara en elak fäl, achte sigh för Brunckes fääl*, d. v. s. 'öde' o. d. Jfr nsv. *fälas* (med ngn) (redan i Spegels Guds verk o. hvila), men *färdas* (i egentlig betydelse).

tydelse af 'bry sig om', i hvilken verbet *vårda* ännu i talspråk och sv. dial. (t. ex. östgötskan[1]) ofta har formen *våla*.

I v. *fola* 'transportera, frakta, befordra' (*fohlade* Girs E. XIV s. 87) = fsv. *forþa* torde formen med *rd(h)* rent af ha råkat i glömska, hvarför här icke *l*-formen kan betraktas som uteslutande tillhörig talspråket.

Här må äfven erinras om *Collmolen* 'Kolmården' (Schmedeman från år 1647) samt *häle* (R. Foss 1621) i betydelsen 'bonddräng', hvilket motsvarar nsv. *härde* (mindre vanligt), under det att sv. (dial.) *here* har samma vokalljud som *herde;* jfr med afseende på växlingen *l* och *r vulen* och *vuren, i fjol* och *i fjor.*

Om den för det nsv. vulgärare talspråket vanliga öfvergången af *p* till *f* före *t* se Columbus Ordesk. s. IX. Exempel uppträda sporadiskt under hela århundradets lopp, såsom *förtaft, skaft* (Forsius, Noreen-Meyer s. 78); *knaft* för *knappt* förekommer hos U. Hiärne Strat. (Noreen-Meyer s. 139). Företeelsen har gamla anor; se Noreen Aschw. gr. § 265. Att dylika former trots Forsius, Columbus och Hiärne redan under 1600-talet fått en ganska vulgär prägel, synes framgå däraf, att i de sällsynta fall, där de i våra komedier uppträda, de läggas i munnen på allmogefolk eller personer af lågt stånd.

De pronominala formerna *mäj, däj* och *säj* sakna icke motsvarigheter i 1600-talets språk. Putzdrummel s. 73 har *mey,* Kolmodin Gen. Aeth. s. 285 *dey;* men i båda dessa fall är det folk af ringare stånd som talar. Äfven Columbus har *mei, meij* (Noreen Col. s. XI). Sannolikast uttalades vid denna tid dessa ord med *e*-vokal, hvilken sedermera framför *j*-ljudet öfvergick till *ä*. Det närmaste förstadiet till *mej* var *meg* (synnerligen ofta t. ex. i Rimkr. 3: 145 följ. [forts. af nya krön.]). *E*-vokalen har naturligtvis uppstått på grund af ordets obetonade ställning, såsom i *ble* 'blifva', *ve* 'vid (prep.)', *te* 'till' o. s. v. Samma grund har enligt Kock Ark. 11: 331 äfven *j*-ljudet, hvilket sannolikt först uppträdt i nysvensk tid. Jfr *wey* 'väg' Börk Dar. s. 21.

Af verbala språkformer, som numera undanträngts genom analogibildningar, må anföras: *Wija klockor* (Prytz G. I s. 37), *wijas* (Messenius Chr. s. 257), *sammanwijas* (Chronander Bel.

[1] Jfr (östgöten) Lindschöld: *Jag pijgor föga vålar* (Hans. 4: 211) samt Börk Dar. s. 24.

s. 149), där verbet är en ljudlagsenlig[1] utveckling af fsv. *wighia*. Det motsvarande *via* (utveckladt som *stia* af fsv. *stighia*) förekommer numera t. ex. i småländska dialekter. Nsv. *viga* beror på inflytande från t. ex. ipf., p. pf. och från skriften. Det kan för öfrigt ha sitt intresse, att de motsvarande formerna *sija* och *tija* (Prytz G. I s. 6), af fsv. *sighia* 'säga' och *þighia* 'tiga', just läggas i munnen på två småländska bönder; jfr småländska *sia* och *tia*. Emellertid uppträder den förstnämnda formen äfven annorstädes, t. ex. *tiya* hos Rondeletius JR s. 30, 55. Hit hör äfven *blyes* 'blyges' (Brasck Ap. g. s. 146 samt i Holgeri Troijenborgh); jfr y. fsv. *blyias, blyas* o. s. v. (Sdw.) till ä. fsv. *blyghias*. Den ofvannämnda formen *blyes* bör snarast läsas *blyjes*, såsom Swedbergs ordbok har, och beror på inverkan från inf. och pres. plur. 1 och 3 pers.

Smya (Putzdrummel s. 72) motsvaras däremot af fsv. *smygha* (äldre *smiugha*) och icke af något *smyghia*. Det bör väl alltså förklaras som beroende på en yngre öfvergång *gh* > *j* mellan två vokaler — en utveckling, som enligt min mening dock icke förekommit i riksspråksdialekterna annat än framför *i*. Ett sådant fall är talspråksformen *slaijes* 'slagits' (Chronander Surge s. 50); jfr *slaje* 'slagit' (Ristell 1787)[2] och mellansvenska *taji, draji* o. s. v.

Den normala formen af *säga* är under denna tid *säja*. Jfr t. ex. Messenius s. 26 *(seya)*, s. 28, 185 *(seija)*, s. 40 *(säija)*, Rondeletius JR s. 7 *(säija)*. Se äfven Noreen Col. s. XII. Äfven af sing. pres. förekomma *j*-former, t. ex. *tillseyer* (Messenius s. 23); men här liksom i imper. är vid midten af århundradet *g*-et ännu nästan enarådande, åtminstone i skriften, t. ex. *sägh* (Chronander Belesn. s. 191), *säg(h)er* (ib. s. 191, Brasck FP s. 54, 55, Beronius Reb. s. 355). Däremot förekommer *j*-formen regelbundet i Orf. o. Euryd. (1687). Formen *säja (säyja)* är som bekant fsv.; se t. ex. Rimkr. 3: v. 4039 m. fl.

Rörande dessa former i den öfriga ä. nsv. se Andersson Salbergs Gramm. s. 58 följ.; om *säga* se särskildt s. 60.

Om öfvergången af *t* till *dh* (hvilket sedan bortföll) se ofvan s. 77 f.

---

[1] Se Kock Ark. 11: 328.

[2] Grip i Språk o. stil 1: 147.

Tillsats af *g* förekommer i *stogo* 'stode' (Gustaf II Adolf s. 121, i ett tal från 1615), *stog* 'stod' (Putzdrummel s. 74 liksom enl. Noreen s. X äfven hos Columbus) samt beror som bekant på analogibildning. Formen uppträder senare stundom i sådant skriftspråk, som närmar sig talspråket, t. ex. Bellman 3: 74, men är numera inskränkt till det senare.

Ett utmärkande drag för i synnerhet de lägre arterna af det nysvenska talspråket är vissa assimilationer, som ej tillåtas i skriftspråk eller det mera vårdade umgängesspråket. I detta afseende har sedan 1600-talet — säkerligen under inflytande af konservativare skriftformer — en tydlig reaktion gjort sig gällande. Af dylika, oftast från fsv. härstammande uttalslättnader, som under denna tid synes hafva varit betydligt mera tolererade än nu äfven inom språkets något högre lager, framhåller jag särskildt *ll* för *ld*, *nn* för *nd* och *ss* för *ds, ts*[1].

Exempel på *ll* af fsv. *ld* (eller i vissa fall urgermanskt *lþ*[2]) äro:

ell 'eld' (Mess. s. 74) jämte *eeld* (s. 77); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

gul(l) 'guld' (Mess. s. 5, 25, 47, 54, 69), i sammansättningar t. ex. s. 25; fsv. *-ld-* och *-ll-*;

hull 'huld' (Mess. s. 47, 54, 56, 57, 58, 63, 69); samma uttal får väl förutsättas för *huld* (ib. s. 25), som rimmar med *gull (Gul)*, hvarvid dock uttryckligen må betonas, att man på grund af rimmen i dessa komedier icke kan bygga något i fråga om finare nyanser af uttalet; fsv. *-ld-* och *-ll-*;

mill 'mild', skrifves *mil* (Mess. s. 22), rimmande med *wil* 'vill' (af 'vilja'); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

oskylligt 'oskyldigt' (Mess. s. 240); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

skull 'skuld' (Mess. s. 148, Rond. JR s. 37); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

will 'vild' (*the diwr wille* Mess. s. 132); fsv. *-ld-* och *-ll-*.

Dessa former torde ha varit de normala under denna tid; i nsv. talspråk äro fortfarande formerna *gull, skull* och — i något mindre grad — *ell* ännu vanliga.

---

[1] De flesta exemplen rörande ljudläran äro hämtade från Messenius. Hansellis upplagor har jag för detta ändamål ansett vara mindre lämpligt att anlita.

[2] Sådana fall kunna tyvärr ej alltid säkert skiljas från de öfriga.

För öfrigt har jag antecknat: *bålla* (*örter* Mess. s. 33; rim: *hålla*) : fsv. *balder* 'förträfflig', *öfuerwåll* (ib. s. 253). Men hos Mess. s. 70 förekommer äfven såväl *båld (then Jungfrw Båld)* som *wåld* och s. 25 *Disa bold* och *wold*[1]; Rond. JR s. 81 har *siälffzwold.*

Om denna assimilation se för öfrigt förf. Ark 4: 300 och där citerad litteratur.

Assimilationen *nn* af *nd* (resp. *nþ*) förekommer t. ex. i följande fall:

blan 'bland' (Mess. s. 255), fsv. *bland* och *blan*;

blinne 'blinda' (Mess. s. 11), *blinn* (s. 55), fsv. *blinder*;

brann 'brand' (Prytz G. I s. 13), fsv. *brander* och *bran*;

bunne 'bundna' (Mess. s. 20), *bunnit* 'bundit' (Orf. o. Euryd. s. 71), fsv. pl. *bunnä* (se Sdw.);

ennesta 'endaste' (Rond. JR s. 71), om till fsv. *endast*; kanske dock snarare motsvarande fsv. *enister*, se nedan;

han(n) 'hand' (Mess. s. 50, 70, 150, 240), fsv. *hand* och *han*;

Hillebran 'Hildebrand' (Mess. s. 17);

hinner 'hindar' (Lex. Linc. 1640, Ber. om Wästindien s. 19 m. fl.), jfr äfven ä. nht. *hinn(e)*; jfr Andersson Salbergs Gramm. s. 45; fsv. *hind*;

kinner 'kinder' (Chronander Surge s. 30), fsv. *-nd-* och *-nn-*;

kunne 'kunde' (Mess. s. 25, 43, synnerligen ofta hos Brasck FP), äfven *kunde* (Mess. s. 43); här kan urgammal växling föreligga;

lan(n) 'land' (Mess. s. 43, 44, 51, 63, 65, 150, 198), äfven *land(h)* (s. 30, 39; rim: *man, han*); pl. *länner* (ib. s. 41); fsv. *land*;

linna 'linda' (Mess. s. 42);

runneligh 'rundligt' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281) jämte *rundeligh* (Chronander Surge s. 73);

skynna 'skynda' (Rond. JR s. 30), jämte *tillskyndar* (s. 31); fsv. *-nd-* och *-nn-*;

strann 'strand' (Mess. s. 49), jämte *strandh* (Rond. JR s. 49); fsv. *strander*;

[1] Jfr äfven s. 44. Sannolikt var dock äfven här uttalet *båll, våll.* Jag kan erinra om y. fsv.: *Iomffru märitta heet then iomffru båll* / *som kong Erich aff danmark gaff honum i wåll* (Rimkr.).

stunn 'stund' (Börk Dar. s. 11 m. fl.), fsv. *stund* och *stwn*;

sänna 'sända' (Mess. s. 63), fsv. *sända*, ipf. *senne* (enl. Sdw. 1 gg);

trinna 'trinda' (Börk Dar. s. 15), fsv. *-nd-* och *-nn*;

vnderstunnom 'understundom' (Asteroph. Tisbe s. 19);

wnnan 'undan' (Mess. s. 221);

wänna 'vända' (Mess. s. 57); därjämte *afwända* (Mess.; rim: *tillkenna*);

åstunna 'åstunda' (ib. s. 45), därjämte *åstunda* (s. 63; rim: *förkunna*);

änna 'ände' (ib. s. 78).

I detta sammanhang må äfven anföras några ex. på assimilationen *d(h)n* > *nn*: *klännigh* (Mess. s. 198), motsvarande nsv. *klänning*, vanligen skrifvet *klädning*, såsom ordet äfven skrifves hos Rond. JR s. 56, fsv. *klädhning; minatz dagg* (Lindschöld 1669, Hans. 4: 109), fsv. *minnat* 'midnatt'; *rånnan* 'rodnaden' (Börk Dar. s. 9), vid denna tid vanlig form [1], jfr nsv. talspråksformen *ronna* (= *rånna* Werwing Hans. 4: 328) 'rodna'; jfr nsv. *dronning* < **drod(h)ning*. Numera tillhöra dessa ljudlagsenliga former (utom *klänning*) hufvudsakligen talspråket; under 1600-talet torde de ha stått ett trappsteg högre på rangskalan. Däremot ha i *stanna* (< fsv. *stadhna*) de assimilerade formerna blifvit allenarådande, beroende därpå, att här det yngre språket saknat ord med *d* i stammen, med hvilka *stanna* kunnat associeras [2]. Se för öfrigt Kock Ark. 5: 68 noten.

Assimilationen *ts* (stundom af *ds*) > *ss* förekomma i:

båssman 'båtsman' (Rond. JR s. 56), *båsman* (ib. s. 55); jfr *Båås-Man* hos Lucidor enl. Norelius Ark. 1: 231; ännu vanligt i (i synnerhet mindre vårdadt) talspråk;

häsk 'hätsk' (Mess. s. 171, Brasck FP s. 7), men Arvidi: *hätsk*;

Mass 'Mats' (Mess. s. 148);

masseck 'matsäck' (herden Hans, Kolmodin Gen. Aeth. s. 287) [3]; vanligt i nsv. talspråk;

---

[1] Jfr Bellman: *morgonronnan*. Om de växlande formerna för 'rodnad' i ä. nsv. se förf. Ark. 4: 301.

[2] Om *stanna* jfr äfven nedan.

[3] Språket i denna dialog är dialektfärgadt.

[*skiussning* 'skjutsning' (bonden Sven, Brasck FP s. 89);]

sposkeligh 'spotsk' (Brasck FP s. 9); *sposk* 'spotsk' (Chronander Bel. s. 141)[1], fsv. *spotsker*;

tross 'trots' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 293), *tråssa* 'trotsa' (Orf. o. Euryd. s. 83); jfr Lucidor Hel. Bl.: *tross* och Bellman: *trossa*. Möjligen har ordet redan på utländsk botten haft *ss* och hör då snarast till de nedan uppräknade. Orden *trots* och *trotsa* tillhöra numera icke det lediga samtalsspråket, hvilket förklarar, att de hvardagliga och som sagdt ännu hos Bellman förekommande formerna med *ss* äro främmande för den moderna nsv.; jfr Cederschiöld Om sv. som skriftspr. s. 245;

upstussighe 'uppstudsiga' (Rond. JR s. 93).

Till dessa fall kan äfven läggas *kress* 'krets' hos Lucidor. Se för öfrigt förf. Ark. 4: 302.

Däremot har *ss* sannolikt utländskt ursprung i följande fall, som i detta sammanhang må anföras:

hissa (Mess. s. 55) 'hetsa'; se Andersson Salb. gr. s. 64;

plassen (Mess. s. 249) 'platsen'; så ock *plass* hos Columbus (Noreen s. XVI); däremot *platsen* (Mess. s. 59); jfr mlgt. *plas* jämte *platz*;

puss (ganska regelbundet: Brasck FP s. 48, Chronander Bel. s. 135, Börk Dar. s. 29) 'puts'; jfr *småpusser* (Rond. JR s. 52); se äfven Andersson Salb. gr. s. 87;

spassera (Asteroph. Tisbe s. 31, Brasck MGV s. 259, Chronander Surge s. 41, Börk Dar. s. 21) 'spatsera'; däremot *spatzera* (Rond. JR s. 49); jfr lågty. *spasseren*;

spissfundigh 'spetsfundig' (Chronander Bel. s. 137); jfr Kluge Et. Wb. under *spiess*.

Spassera är vanligt äfven i nsv. talspråk; så — ehuru i mindre grad — äfven *hissa* 'hetsa'; *plass* förekommer numera endast i lägre talspråk. Utdödt är *puss* 'puts'.

De i nysvenskt, särskildt lägre, talspråk vanliga formerna *till fress, till ress* finnas i herdescenerna s. 287 i Kolmodins Gen. Aeth. (annars *til fredz, til reedz*, t. ex. Brasck FP s. 5). Det språk, som där återgifvits, synes åtminstone på 1680-talet ha vunnit burskap bland de bildade: det öfverensstämmer näm-

[1] Därjämte *spåttisk* (Gustaf II Adolf s. 248).

ligen i väsentliga punkter med det i Börks sorgespel Darius förekommande.

Däremot har nsv. talspråkets *låss* 'låtsar' icke ännu trängt igenom. Rond. JR s. 77 har *latz*, liksom ännu Bellman 3: 159 *låts*.

Här må äfven nämnas *Wastena* (Messenius BM s. 194, Chr. s. 255). Denna form finnes redan i fsv., t. ex. Tillägg till Lilla rimkrön. 6: v. 9 (Rimkr. 1: 237). Jfr för öfrigt rimkrönikornas *vadzstena*[1], *watzsteen* o. s. v.

Om denna assimilation hänvisar jag i öfrigt till Tamm Fon. kännet. s. 42 följ.

Assimilationen af *lk* till *kk* i vissa proklitiskt brukade ord förekom dialektiskt redan i y. fsv. (Noreen Pauls Grundr.[2] 1: 603), så t. ex. *thokken, hwikken, huken*. I mina källor har jag hufvudsakligen funnit det förstnämnda ordet, dock endast i lägre eller dialektiskt färgadt språk. Bonden Pålwel i Rond. JR s. 35 använder formen *tocka* (fem. sg.) och Putzdrummel s. 73 *tåcken*. Jfr Columbus *tåcken* (Noreen s. XIV) och nedan. Från 1700-talets litteratur äro dylika former bäst bekanta från Bellman, t. ex. *Tockna baler gör vår ruin*. Det indirekt frågande *hockendera* har jag antecknat från ett bref af Gustaf II Adolf (1622, s. 491), *håcken* från Asteroph. Tisbe s. 45.

Här kan också lämpligen formen *håmman* (med hufvudtonen på senare stafvelsen[2]) omtalas (bonden Tubbe, Chronander Surge s. 20, i betydelsen 'soldat'?, möjligen här ett dialektord). Ordet *homman (hofman)* förekommer redan i y. fsv.; jfr *hommesterinna* (Noreen Aschw. Leseb. s. 111). Från det nsv. talspråket erinras om motsvarande assimilation i *stymmor* 'styfmor'.

Beträffande vokalkvantiteten må anmärkas, att det i nsv. talspråk vanliga *doter* förekommer Mess. s. 69 (rim: *hoter*)[3]; denna form hade dock vid denna tid säkerligen ingen talspråksmässig karaktär. Öfriga exempel på vokallängd, där nsv. förkortat vokalen, falla inom området för följ. kapitel.

---

[1] Så äfven O. Petri krön., Per Brahes krön. s. 35.

[2] *Jagh fruktar ey håmman, ey kneckten blåå.*

[3] Jfr från 1700-talet *doter* hos Ristell 1787, Grip i Språk o. stil 1: 148.

I fråga om vokalernas kvalitet har jag föga att säga utom hvad som ofvan i annat sammanhang anförts.

Om *e* i *ble* 'bli', *ge*, *te* 'till', *ve* 'vid' har ofvan talats; äfvensom om vokalen i *mäj*, *däj* o. s. v.

E motsvarar nsv. *e* i *gänom* 'genom' (Putzdrummel s. 74). Uteslutande talspråket tillhör numera *gönom*, men denna form, under 1600-talet ganska vanlig (särskildt hos Mess.), stod då tydligen högre på rangskalan; se nedan.

O står för nsv. *u* i *bordus* 'burdus' (Putzdrummel s. 75).

Vi vända oss så till *formläran*.

I fråga om substantivböjningen är det icke alltid lätt att för denna tid afskilja talspråk och normalprosa. Till det förra området måste väl dock räknas plur. *fahrar* 'fäder (till oäkta barn)' (Chronander Bel. s. 192). Formen lefver i samma betydelse kvar i smål. dial. *barnafar*, hvartill plur. *barnafarar*. Hit kunde man äfven vara böjd att föra *köör* 'kor' (Glorela och Karick, Rond. JR s. 37, 60) = fsv., som ännu i dag är vanligt i dial.; dock har äfven Vallenius *kör*. Pluralformen *köö* användes af bonden Sven i Brascks FP s. 89. Annars är *koor* den normala pluralformen (t. ex. Mess. s. 132).

I detta sammanhang må nämnas några ord, hvilkas best. slutartikel har en form, som tyder på lån från talspråket, resp. dialekterna.

Den af rådmannen Ruben använda formen *på handan* (Rond. JR s. 11) betraktar jag som en öfvergångsform till nsv. *hanna*, best. form af *hann*, vidare *döran* (Diogenius, Chronander Belesn. s. 103) och *saakan* (Pelargus, Brasck FP s. 10) såsom sådana till nsv. *döra* 'dörren', *saka* 'saken'. Från A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 3: 397 har jag antecknat *en slengh aff lunghsootan*. Kanske afses, att med *-an* återgifva nasalt *a*. Jfr om dylika företeelser Beckman Sv. landsm. XIII. 3. På samma sätt har man att fatta *wärldan* (en bonde hos Mess. s. 31), jfr sv. dial. *vära*, best. form af *vär(ld)*, och *pälsagiälan* 'pälsgärden, pälsskatten' (bonden Styrbiörn i Chronander Surge s. 43). I samma scen förekommer äfven formen *sänga* (s. 44); jfr *moora* 'modren', *kär'nga* 'käringen' (Noreen Col. s. XXIII) och ännu tidigare ex. Beckman Sv. landsm. XIII. 3: 17 följ. Vi märka, att samtliga dessa ord äro fem. På analogt sätt förklarar jag

hendran 'händerna' (Bengt riddare, Mess. BM s. 182), *Ösgöthan* 'östgötarna' (Prytz G. I s. 25), *Juthan* 'jutarna' (ib. s. 26), *daghan* (s. 9), *grijsan* 'grisarna' (pigan Helfred, Brasck FP s. 93, jämte *grijserna* ib.) som förstadier till nsv. lägre och dialektiska talspråksformerna *hänn(e)ra, ösgöta* o. s. v.[1]. Det förstnämnda *hendran* utgår närmast från *händren* (t. ex. Lindschöld 4: 213), till hvilken form med bortfallen slutändelse motstycken finnas i y. fsv., såsom *bøndren*; jfr Schagerström Sv. landsm. II. 4: 59 samt äfven Beckman ib. XIII. 3: 10 följ. Dylika former — hvilka egentligen falla under följande afsnitt, där skriftspråket och normalprosan behandlas — äro vanliga långt in i nyaste tid. Jfr från 1600-talets slut: *händren* och *ländren* (Börk Dar. s. 32), från 1700-talet: *afgifftren* J. T. Geisler Hans. 4: 372 (1719), *gästren* (ib. s. 377), *nättren* (ib. s. 381), *brödren* (Bellman 1: 245) och från 1800-talet, Tegnérs Svea: *Fädren, som skåda hur striden sig vänder, / klappa från högen i dimmiga händer.* Andra anföras af Kock Sv. landsm. XV. 5: 35 följ., där de väl med rätta uppfattas som analogibildningar.

Om sådana talspråksformer som *lijfwe* 'lifvet' se ofvan s. 78.

En talspråksform (dock möjligen med vulgär anstrykning) är vidare *kläna* 'kläderna' (Putzdrummel s. 72). Det mera vårdade språket har ännu hos Rond. JR *kläden*; senare uppträder *kläderna*, hvarom nedan. Denna senare form användes också af Putzdrummel s. 79, då han skämtsamt ger sitt tal en högre lyftning.

Vidare må erinras om några pronominalformer, som då liksom nu säkerligen uteslutande tillhörde talspråket, nämligen *di(j)* och *dom*. Båda har jag anträffat hos Putzdrummel (1687). *Di(j)* förekommer i ack. s. 72[2]. Ännu mycket tidigare uppträder den gamla dativformen *dom*, fsv. *þom*, nämligen hos Rondeletius JR s. 48.

Om *mej, dej* se s. 82.

Om tilltalsordet *ni* har redan talats. Det konstrueras i Putzdrummel vanligen med verbformen i 3 p. pl.: *Ni kunde,*

[1] En sådan form är *qwälla* 'kvällarna' (Chronander Bel. s. 179).

[2] Jfr — från 1700-talet — *di* genomgående hos Ristell 1787, Grip i Språk o. stil 1: 147.

nij skola, nij wilia, nij ska, nij skiuta (s. 74; alla till en person), *ni komma* (s. 89; till flere); men s. 74: *ni wil* och Disa 1687, s. 38 *är nij* (till en person). Därjämte förekommer äfven *I*: *Är I* (Putzdrummel s. 73), *haa I* (s. 85), *i klaga* (Disa 1687, s. 39), allt till en person; *menen I, ären I* (Putzdr. s. 78), till två personer. Här växla alltså *I* och *Ni*, och bruket af det senare kan sålunda ej anses vara säkert stadgadt: utan tvifvel tillhörde *Ni* ännu det mera ovårdade språket och betraktades snarast som en felaktig form.

Till talspråket bör möjligen också räknas pers. pron. *Ehr* (Mess. s. 147, Prytz G. I s. 23), hvarjämte vanligare *Edher* förekommer.

I nsv. har funnits en tendens att bilda genitiver af pronominella dativer i pluralis. Endast en af dessa former har vunnit burskap i skriftspråket, nämligen *hvems* (från 1700-talet). Det lägre talspråket, särskildt i Stockholm, nyttjar äfven *doms*, hvaraf slangspråkets *domses* och *domseses*. Från våra källor har jag antecknat *hwilkoms* (Messenius s. 203) och *mångoms* (Mess. s. 7), hvilka dock aldrig tyckas ha vunnit någon terräng.

Någ(h)en (t. ex. Mess. s. 21 m. fl., *nogen* Rond. JR s. 72) höll under 1600-talet på att undantränga *någon*; Andersson Salb. gramm. s. 52 omtalar, att i nämnda skrift t. o. m. *något* korrigerats till *någet*. Särskildt *någet* är hos Brasck FP synnerligen vanligt, ja, den normala formen. Nu har som bekant i skriftspråket *o*-formen segrat; men *någen* uppträder ofta i nsv. talspråk[1]. Något vulgärare klang hade *nån* i samma betydelse. Denna form finnes i herdescenen i Kolmodins Gen. Aeth. s. 286, Putzdrummel s. 72, Börk Darius s. 22, Noreen Col. s. X. I bildadt talspråk har den sålunda vunnit burskap på 1680-talet: Börks sorgespel, hvars språk nämligen måste anses tillhöra detta lager[2], uppfördes år 1688. Jag har dessutom antecknat den från en allvarlig dikt af C. Gripenhielm Hanselli 4: 273, 275 (1684), där äfven *nonsin* (s. 273) förekommer.

Om *någo* 'något' se s. 78, om *nå* i samma betydelse se s. 71.

[1] Jfr Cederschiöld Om svenskan som skriftspråk s. 239.
[2] Jfr anf. arb. s. 259 följ.

E(e)n i betydelsen 'man' användes af Habor, Mess. s. 48, studenten Circeius i Chronander Surge s. 34 samt af fogden Torkel i Disa 1687, s. 46.

Nästan uteslutande det hvardagliga eller dialektiskt färgade språket tillhör numera det neutrala obestämda pronominet *somt,* hvilket under 1600-talet icke synes ha haft denna karaktär. Jag har antecknat det från Prytz G. I s. 40, Beronius Reb. s. 346. Det förekommer flera ggr hos Gustaf II Adolf och Stiernhielm.

Det indef. pron. *tocken,* pl. *tocka* (fsv. *þolkin*) förekommer numera uteslutande i lägre talspråk och i dialektiskt färgadt språk. Samma inskränkning måste göras för 1600-talet. Hos Rondeletius JR användes uttrycket *Tocka herragästningh* af en bonde (s. 35), *tåcken* uppträder i Putzdrummel s. 73, hos Columbus (Noreen s. XIV); se för öfrigt s. 88.

'Hvar annan' har i Putzdrummel s. 76 formen *hwar an*; om de fullare formerna se nedan; jfr *halfan.*

Räkneordet 'halfannan' heter i Putzdrummel s. 75 *halfan* (gång).

Beträffande verbböjningen anmärkes följande.

I följande kapitel, där »normalprosan» behandlas, anföras en mängd ipf.-former på *-te, -de,* där nsv. nu har *-ade.* Flera af dessa göra på oss ett mer eller mindre hvardagligt eller dialektiskt intryck; men det torde enbart därför ej vara skäl att äfven för 1600-talets vidkommande hänvisa dem uteslutande till talspråkets område: de flesta af dem ha också motsvarigheter i fsv. och förekomma utom hos våra komediförfattare äfven hos skriftställare, hvilkas språk icke synes ha rönt starkare inflytande från det lägre talspråket.

Däremot uppträda under 1600-talet hos vissa författare mången gång mera isolerade ipf.-former på *-te* och *-de,* som sakna motsvarigheter i fsv. och hos samtida skriftställare med vårdad språkbehandling. Dessa torde i allmänhet uteslutande ha tillhört det lägre språket. Sådana äro t. ex.

hällste 'hälsade' (Columbus Bibl. Werld. s. B),

träffte 'träffade' (Columbus Saml. 21: 42).

Härmed mä sammanhållas det analoga förhållandet med sup. och p. pf. på *-t* för nsv. *-a(d)t,* hvarom nedan.

En talspråket tillkommande svag ipf.-form, där högspråket har stark sådan, är *tillbiudde* 'tillbjöd' (Börk Dar. s. 14); jfr *siungde* 'sjöng' (Runius 1712). Däremot ha de under 1600-talet rätt vanliga formerna *hinde* och *hinte* 'hann' jämte *hint* 'hunnit' icke uteslutande tillhört talspråket.

Om ipf. *ble* 'blef' se s. 71, om *ga* 'gaf', *ha, la, sa* s. 72, om *stog* 'stod' s. 84.

Supin- och participformer, som säkerligen icke tillhört den vårdade normalprosan, äro *brukt* 'brukat' (Börk Dar. s. 22), *kråsta* 'krossade' (ib. s. 15), *wi(j)st* 'vetat' (Mess. s. 57, Disa 1687, s. 36), *wurdti* 'blifvit' (Columbus, se Noreen s. XXIV), väl också *gått* 'gånget' (Mess. s. 185, Rond. JR s. 82) samt *hiälpt* 'hjälpt' (Börk Dar. s. 22), hvars motsvarighet i högspråket var det starka *hulpit*. Nedan anföras en mängd supina och p. pf. på *-t*, där nsv. högspråket har *-a(d)t*: åtskilliga af dem förekomma ännu i hvardagsspråket, t. ex. *lönt, skapt, tappt, vist* (visat). Beträffande dessa former, hvilka i regel äga motsvarigheter i fsv. [1], finnes däremot ingen anledning att förmoda, det de under 1600-talet skulle ha varit talspråkets uteslutande tillhörighet [2]. — Om *blit(h)* 'blifvit', *gett, gätt* 'gifvit' se ofvan s. 71, 72.

Redan nu visa sig spår till det i nsv. talspråk vanliga bruket att i supinum af starka verb, tillhörande andra afljudsserien, låta stamvokalen rätta sig efter infinitiven: *krypit* 'krupit' (Brasck MGV s. 241). Jfr nsv. talspråksformerna *brytit* 'brutit', *rykit* 'rukit, rykt'. — Om *wänt* 'vant' se nedan.

Om de förkortade infinitiverna *bli, ge, gi, ha, dra, ta, biu, rå* jämte därtill bildade former (*blir* o. s. v.) se s. 71 följ. Den regelbundna böjningen i talspråket af *blifva, gifva* var alltså o. 1680: *bli, blir, ble, blit, ge (gi), ger, ga, gett* eller *gätt*.

Redan hos Messenius finnas exempel på den i nsv. talspråk fullt genomförda utjämningen i presensparadigmet, hvarigenom singularens ändelser också antagits af pluralen: 3 pers. pl. *haffuer* (s. 7), *skal* (s. 20, 71), *är* (s. 59), *pleghar* (s. 64) — de enda fall jag funnit på de 71 första sidorna. Från Brasck

---

[1] Detta är däremot ej fallet med de här som endast talspråksformer betecknade.

[2] Jfr det analoga förhållandet med ipf. ofvan.

Ap. g. s. 32 har jag antecknat *j är*, från Chronander Bel. s. 121 *i sön* 'I vägren', från Kolmodin Gen. Aeth. s. 300 *låts* (3 p. pl.) för *låtas* i bet. 'låtsa'. Vanliga äro sådana former hos Börk Dar. t. ex. *lär i* (s. 12), *I wet* (s. 28), *I som .. synnes* (ib.), *Wj kan* (s. 30), *wij wet* (s. 31), *will de* (s. 34). Se äfven ex. med subj. *Ni* och *I* från med Börk samtidig dramatisk litteratur ofvan s. 91. — Beträffande imperfektum (af de starkt böjda verben) har jag från de 64 första sidorna i Mess. antecknat endast två former i 3 p. pl. af samma slag: *dogh* och *logh* mot 17 på *-o* och *-e*; från Börk Dar. s. 12 *bar I*[1].

I fråga om verben må till slut anmärkas, att jag i Moræi Vit. s. 405 (1685) först funnit formen *låtsa(s)*, lagd i skökan Bacchis' mun. Säkerligen tillhörde detta nya verb vid denna tid uteslutande talspråket. Om de normala uttryckssätten för 'låtsa' se nedan.

Det i nsv. dialekter och i dialektiskt färgadt språk (i sht i Västerg.) förekommande adverbet *lel(l)* 'likväl' stod under 1600-talet säkerligen högre på rangskalan än nu. Det användes af jungfru Maria hos Kolmodin Gen. Aeth. s. 274; vidare förekommer det i Urban Hiärnes Rosimunda 1665 (Noreen-Meyer s. 131), i Columbi Mål-roo (ib. s. 149), hos Lucidor (ib. s. 182). Men till normalprosan synes formen icke ha trängt.

En talspråksform är äfven *fälle* 'nog, alltid' (Eulalia uxor, Brasck Ap. g. s. 124), vanlig i nsv. dial., liksom också *fulle* (Disa 1687, s. 46).

Genom felaktig upplösning af *ut i* har *ti* (Prytz G. I s. 45, 61) uppstått; jfr Lucidor Hel. Bl. *ti* ett par ggr samt Columbus *ti* och *tå* (Noreen s. XVII). *Ti* och *tå* 'utaf' äro vanliga i norrländska dialekter, *ti* äfven i norska bygdemål. Analogt ursprung har som bekant tilltalsordet *Ni* (uppkommet genom felaktig uppdelning af *kunnen I* o. s. v.), i mina källor först hos Disa (1687) och Putzdrummel passim.

Af konjunktionsformer, som uteslutande tillhört talspråket, har jag blott antecknat *för'n, förn'* 'förrän' (Columbus s. 41, Börk Dar. flera ggr, Orf. o. Euryd. s. 70), *mäns* 'medan' (Börk Dar. s. 13).

Af hithörande *syntaktiska* drag må följande omnämnas.

[1] Om förhållandet under en senare tid se Beckman Ark. 11: 251.

Bruket att lägga bestämda slutartikeln till personnamn förekommer nu för tiden endast i hvardagsspråket och innebär alltid en viss förtrolighet med eller närmare kännedom om personen i fråga. Det är framförallt enstafviga familjenamn, som lämpa sig för en dylik behandling, t. ex. *Borgen* för *Borg*, *Böösen*, *Holmen*, *Kocken*, *Malmen*, *Strömmen*, *Tammen*, *Wulffen*; dock icke alla: man kan icke säga *Bernen* för *Bern*, *Jonnen* för *Jonn*. Af sammansatta familjenamn kunna hälst — dock icke alltid så lätt som de förra — de på *-blom*, *-bäck*, *-dal*, *-fors*, *-kvist*, *-ros*, *-skog*, *-stedt*, *-ström* erhålla samma tillägg, icke så gärna — åtminstone i mitt språkbruk — t. ex. de på *-berg*, *-gren*, *-man*, *-vall*. Bland afledda namn, som kunna få bestämd slutartikel, må nämnas de på *-ing*, t. ex. *Billing*. Omöjliga att på detta sätt böja äro sådana, som ha hufvudbetonad slutstafvelse såsom *Pontén*, *Lundell*, *Thulin*, *Wranér*, eller de på *-el*, *-er*, *-ers*, *-on*, *-or* o. s. v. med hufvudtonvikten på penultima, t. ex. *Wrangel*, *Möller*, *Wikander*, *Evers*, *Morton*, *Hector*, vidare de på *-son* samt för öfrigt de flesta flerstafviga namn af utländskt ursprung.

I den äldre nsv. hade denna böjning icke samma hvardagliga karaktär som nu[1]. Synnerligen vanligt är t. ex. *Dacken*[2], *Sturen*[3] äfven i normalprosan. Från Hunds Erik XIV:s krön. har jag antecknat *Baggen* 'Bagge' (flera ggr t. ex. str. 44, 46, 47)[4], *Gadden* 'Gadde' (str. 442), från Gustaf II Adolfs skrifter *Skytten* (s. 480, 485), *Baneren* (s. 548). Hos Prytz G. I s. 18 förekommer *Biuggen* för *Biugg*. Våra komedier lämna icke något material i denna fråga. Från ett bref af Johan Ekeblad har jag antecknat *den sköna Sparren* (om en kvinna)[5]. Ännu 1807 kunde emellertid grefve De la Gardie i ett tal till Gustaf IV Adolf tala om Stenbocken[6].

Under 15- och 1600-talen gällde icke samma regler för

---

[1] Jfr äfven Cederschiöld Om sv. som skriftspr. s. 283.
[2] P. Svarts krön. s. 119, P. Brahes krön. s. 33, Girs G. I regelbundet.
[3] Girs G. I s. 140.
[4] Äfven ofta hos Girs G. I (t. ex. s. 202) och E. XIV (s. 40, 41).
[5] Schücks o. Warburgs litteraturhist. 1: 227.
[6] Elof Tegnér Från farfarsfars o. farfars tid s. 83.

detta slags utbildning som de, hvilka ofvan angifvits för nsv. Så kallas Peder Sunnanväder för *Synnanwederen* (P. Svarts krön. s. 112, 113); jfr *Synnanwedrens breff* (ib. s. 112); formen *Baneren* från Gustaf II Adolf har redan omtalats.

I detta sammanhang kan erinras om ortnamnen *Blekingen* (Mess. s. 148, 196)[1], *wärenden*, best. f. af *Värend* (Mess. s. 236), jämte obest. *wärend* (s. 234), *Mallmöön* (Prytz G. I s. 34), *floden Wolgan* (Gustaf II Adolf s. 180), *Wistelen* 'Weichsel' (ib. s. 301), *Oderen* 'Oder' (1636), *Sveriget* (Gyllenius 1648, Noreen-Meyer s. 125), jfr *Sverjet* Geisler Hans. 4: 369 (1719), *Norget* (Bellman), nsv. *Turkiet, Lombardiet* o. s. v.[2]

På det äfven i nsv. talspråk förekommande bruket att medelst ett personligt pronomen upprepa subjektet (eller objektet) förekomma ex. hos Brasck FP s. 6: *Ty tå min son han wexte vpp*, hos Chronander Surge s. 24: *Om någon han disputerar*, hos Kolmodin Gen. Aeth. s. 273: *min rygg han wärcker så*, hos Putzdrummel s. 80: *att pigorna dee binda up håret med*. Som synes kunde en dylik upprepning inträda såväl i hufvud- som bisatser. I vanligt nsv. talspråk är den däremot endast tillåtlig i det förstnämnda fallet[3]; i skånskt (lägre) talspråk brukas den dock synnerligen ofta äfven i bisatser. Om motsvarande företeelse i fno. och ä. da. se Falk o. Torp Dansknorskens synt. s. 276. På samma sätt upprepas subjektet synnerligen ofta i mht., t. ex. i Der Nibelunge nôt: *des vater der hiez Sigemunt, der wirt der hiez dô sidelen, die .. degene die .., der wirt der bat ez lâzen* o. s. v.

Liksom i nsv. talspråk sättes stundom subjektet sist i satsen, medan dess egentliga plats intages af ett personligt pronomen: *Det måste vara En mycket klook menniskia wår Drottningh* (Disa 1687, s. 46); i nsv. snarare *hon*.

I nysvenskt hvardagsspråk förekomma som bekant sådana

[1] Formen *Ble(c)kingen* synes under 1600-talet vara den normala; jfr not 2.

[2] I fsv. har jag funnit t. ex. *Bernen* 'Bern' (Didr. af Bern s. 58, 62). Här är det dock enl. Tamm det tyska *-en* i *Thüringen, Egypten* o. s. v. (dat. plur.), som uppträder. T. anser det möjligt, att *-en* i *Blekingen* har samma ursprung: ordet är enl. Weste neutr.

[3] Jfr t. ex. *studenten han* (Sv. landsm. V. 2: 12), *handlaren han* (s. 17), *björnen han* (s. 20), *björnstackarn han* (ib.).

uttryck som *ja(g) såg'en, såg'na, såg'et,* där personliga pronomina, fsv. ack. *han, hana* och *þæt,* uppträda enklitiskt. Dylika förbindelser stodo under 1600-talet säkerligen en grad högre på rangskalan än nu. Exemplen från vår dramatiska litteratur äro ganska många. Här anföras några: *hämptan* (Messenius Chr. s. 249), *ledan* (Rondeletius JR s. 20), *lätan* (ib. s. 58) 'låta honom', *anklagan* (Brasck Ap. g. s. 168), *straffan* (ib.), *getten* (ib. s. 155), *korsfästan* (ib. s. 179), *säyat* (Sus. Bil. s. 41), *vpläsat* (Rondeletius JR s. 27), *tänckiat* (Brasck FP s. 59). Af 1700-talets författare synes Bellman oftast ha användt denna konstruktion, t. ex. *krama'n* (3: 391), *väga'na* (3: 40) m. fl. m. fl. Den förekommer dock äfven annars (i poesi) t. ex. Geisler Hans. 4: 382: *böja'n.*

Utdöda äro sådana uttryck som *lät komman* (Brasck MGV s. 253) 'låt honom komma'; jfr Bellmans *lät liggan, lät fallan* (förf. Ark. 4: 315)[1]. Vidare: *vnnanom* (Rondeletius JR s. 84) 'unna honom', hvarom Kock Ark. 16: 279: dock bevisar denna form föga för högspråket; det är nämligen här en bonde som talar. I *ledan* (Messenius Disa s. 21) 'leda henne' har den maskulina formen öfverförts till ett femininum. Likaledes föråldrade äro sådana uttryck, där pronominet står i nominativus, såsom: *dy måstet ske* (Messenius Chr. s. 248) 'måste det', *Äret icke han; han äret jw* (Rond. JR s. 15; jfr *äret* ib. s. 49, 52, 53), *bestält skalet bliffwa* (ib. s. 100), *lyckasset* 'lyckas det' (Gustaf II Adolf s. 257) samt Lucidor *yr'et.* I åtminstone vissa norrländska dial. lefver dock konstruktionen kvar, t. ex. *fekk'n, for'n* 'fick han, for han' o. d.

Exempel på dylika pronominalformer i förbindelse med andra ord än verb finnas hos Börk Dar.: *För'n iag'en sänder hem* (s. 47; svårligen genuint uttryck) och *mäd'en (handla)* (s. 46), motsvarande nsv. lägre talspråk *mä'n* 'med honom'. Jfr Lucidor: *hur'et* och senare Bellman: *Sätt på'n peruken* (3: 8), *söp han inte ur'n* (2: 23).

Mera ovanliga äro sådana med det indefinita pron. *en* såsom: *smickra medh en i Ansichtet, men på ryggen bijtan* (Schroderus Om hoflefv. s. 210 uppl. 1675).

[1] Möjliga i talspråk äro emellertid uttr. *låt blin, låt blit.*

Det sista exemplet visar oss att detta slags konstruktioner under 1600-talet ingalunda äro inskränkta till talspråket. Från den historiska litteraturen kan anföras: *späkian* 'späka honom' (Girs E. XIV s. 77), *sättian* (Dens. G. I s. 143), *hämptan* (ib. s. 146).

Om dessa företeelser samt deras nuvarande och forna rangplats inom vårt språk se för öfrigt Cederschiöld Om svenskan som skriftspråk s. 277 följ. samt om deras morfologi Kock Ark. 11: 124, 16: 275 följ.

I nsv. talspråk uppträder ganska ofta en attraktion mellan supinformen och den af denna styrda infinitiven, hvilken yttrar sig därutinnan, att denna äfven sättes i supinum. Företeelsen har fsv. anor och är ganska talrikt representerad såväl under 1500- som 1600-talet.

Från det sistnämnda århundradet har jag antecknat följande fall: *Han hade welet flere förgiort* (Hund. E. XIV:s kr. str. 469), *Hwarföre haffue j här skutit tordt* (Mess. s. 26), *Danske Kungen har .. honom welat bijståndh giordt* (ib. s. 150), *kunnet syntz* (Rond. JR s. 3), *hafwer måst mist* (Gustaf II Adolf s. 176), *skolat kunnat .. twinga* (ib. s. 181), *Jagh hade aldrigh kunnat trodt* (Brasck FP s. 59)[1], *Wij hadhe welat honom dömt* (Brasck Ap. g. s. 168), *Sådant haar Mars ey kunnat tänkt* (Brasck MGV s. 258), *Aldrigh har jag kunnat tänckt* (Beronius Reb. s. 365), *dät än har kunnat räkt* (Orf. o. Euryd. s. 89), *kunnat fylt* (Rudbeck Atl., Noreen-Meyer s. 155), *hade iagh gärna welat warit aff medh* (Chronander Bel. s. 190), *Diit ingen dödlig tänkt, wij nånsin skolat Hunnit* (Börk Dar. s. 28), *skullat kallat, skullat gifvit* (Johan Ekeblad, Schück o. Warburg Ill. sv. litteraturhist. 1: 227), *kunde fått mött* (U. Hiärne, Noreen-Meyer s. 136).

Från 1500-talet må anföras: *welet hafft, vilit giordt* (Een nyttwgh Wnderwijsning, A. Andersson s. CLXXXII), *achtadt stormadt* (P. Svart Kr. s. 69), *mått bliffuet* (P. Brahes kr. s. 40; andra ex. ib. s. 23, 54, 67 2 ggr).

Särskildt vanliga synas alltså dessa konstruktioner ha varit vid v. *vilja* och *kunna*.

Andra liknande fall se Beckman Ark. 11: 257, Lennart

[1] Däremot innehåller: *Hade jagh någen sin kunnat tänkiat för* (ib.) naturligtvis ett neutralt pronominellt objekt till *tänkia*.

Hennings En polemik rörande språket i Daniel Fallströms dikter s. 14 samt från ä. da. Falk o. Torp Da.-no. syntax s. 211.

Med afseende på konjunktionernas bruk må meddelas, att den i nsv. talspråk vanliga användningen af *för* i st. f. *ty* uppträder i Putzdrummel s. 75. Samma betydelse har för öfrigt ordet redan i fsv.; se Söderwall Ordb. *for* C).

Ordföljden har synts mig lämpligast att behandla i ett sammanhang, särskildt därför att det ofta varit svårt att här draga upp gränsen mellan talspråk och normalprosa. Jag hänvisar alltså i denna punkt till följ. kap.

Äfven några andra talspråksföreteelser inom syntaxens område ha af samma anledning behandlats i följande kapitel.

Dem, som för öfrigt vilja skaffa sig en konkret bild af talspråket — dock i dess lägre facer — under den senare hälften af 1600-talet hänvisar jag till den här ofta citerade lilla farsen Den olyckligen gifte Putzdrummel (Saml. 13: 72), hvars språk i mycket väsentliga punkter stämmer med Columbi Ordeskötsel. Till Noreens på detta arbete baserade redogörelse för 1600-talets språkbruk är ofvanstående framställning snarast afsedd att utgöra ett — på andra källor grundadt — komplement.

Öfriga viktigare företeelser inom 1600-talets språk[1].

1. Till ljudläran[2].

A motsvarar nsv. *e* i *junkar* 'junker' (Rond. JR s. 51), men *junker* (Brasck FP s. 67); *riddarsman* (Mess. s. 255), jfr fsv.

[1] Här tages sålunda i regel hänsyn endast till sådana företeelser, som äfven karakterisera 1600-talets normalprosa och sålunda icke falla inom området för föregående kapitel (talspråket).

[2] Vid framställningen af de ä. nsv. ljudförhållandena har jag i regel utgått från skriften; de olägenheter, som detta förfaringssätt stundom kan vålla, har jag sökt förekomma genom korshänvisningar. — Sådana från nsv. afvikande ljudförhållanden, som bero på förändring inom deklinationens och konjugationens område, behandlas här endast undantagsvis.

riddarman, därjämte *riddersman* (Mess. s. 151); *Påland* 'Polen' (ib. s. 41; jfr Columbus s. XXII)[1]; *tiander* 'tidender' (Brasck MGV s. 259), fsv. *tiþande,* men *tidend* (Rond. JR s. 60), om bortfallet af *dh* se nedan. — Om de talspråket tillhörande bestämda formerna *döran, handan, saakan* samt *hendran* o. s. v. se ofvan s. 89.

a motsvarar nsv. (kort öppet) *o* i *cantoor* 'kantor' (Mess. s. 197), lånadt från lgt. *kantoor,* kvar i smål. dial.; men *conthoor* (Mess. s. 23).

I några fall motsvaras *a* af nsv. *o,* utan att någon dylik öfvergång för den skull bör antagas. Messenius har *til god(h)a* s. 15, 26 *(tagh, håld)*[2] jämte *til godhe* (s. 7) och *medh godho* (s. 71); jfr *till godho* (Rondeletius JR s. 4, 9, 11); vidare *förwissa* 'för visso' (Mess. s. 72); jfr äfven *medh alla* (Prytz G. I s. 49), motsv. fsv. *medh allo.* Om förhållandet mellan dylika *a*- och *o*-former, hvilka redan i y. fsv. växlade, se Noreen Aschw. gr. § 148: sannolikt bero de förra på obetoning och sådana som *till godo* på anslutning till det enkla *godo.* Jfr t. ex. *falla till föga,* men *fögho* (Wivallius 2: 95). Se för öfr. nedan i formläran.

a motsvarar nsv. *å* i *stand(h)* 'stånd', hvilken under 1600-talet synes vara den n o r m a l a formen. Den förekommer regelbundet hos Rond. JR t. ex. s. 46, vidare Mess. s. 132, 133, 153, 158, 183 m. fl., Chronander Surge s. 10, 11, 18, 61, 62, 70, Bel. s. 115, 116, 187 2 ggr, från andra källor: t. ex. (1500-talet) P. Svarts krön. och (1600-talet) Sigfridi (1619), Stiernhielm (Tamm Gloss.), Tiällmann s. 172, 178. Mera sällsynt är *stånd(h)* (P. Brahes krön. s. 67, Mess. s. 161, Chronander Surge s. 62). Sannolikt beror *a*-formen på yngre tyskt inflytande. — *Wartekn* 'vårdtecken' (Chronander Surge s. 29) är att på bekant sätt förklara som *varnagel,* hvilket ord under denna form äfvenledes förekommer i mina källor, som ortnamnet *Varberg* m. fl. På obetoning eller svag betoning beror äfven *latz* 'låtsar' (Rond.

[1] För öfrigt en vanlig form i 15- och 1600-talets svenska, t. ex. O. Petri. Dock har Girs E. XIV s. 39, 40: *Pohl(e)n,* jfr fsv. *Paalen* t. ex. Rkr. 3: 529 (jämte *pullerna land* Didr. af Bern s. 20, *pollerna land* ib. s. 23). — *Påland* har jag antecknat från så sen tid som 1748. Jfr eng. *Poland.*

[2] Äfven annorstädes ss. Girs E. XIV s. 109, J. T. Geisler Hans. 4: 377.

JR s. 77), af *lata* 'låta' (jfr *later* 1617, förf. Ark. 4: 316) = da. *lade*, jfr nedan.

a motsvarar nsv. *ä* i åtskilliga fall, där dock ingen ljudlig öfvergång får antagas: *arffwa* 'ärfva' (Chronander Surge s. 61), ombildning af *ärfva* i anslutning till *arf*, jfr äfven *ärffwer* (ib. s. 81); *andra* 'ändra' (Orf. o. Euryd. s. 84), *förandras* 'förändras' (Prytz G. I s. 21), vanlig form vid denna tid (t. ex. A. Oxenstierna), I. Erici Oecon. s. 382 har *förandring*, jfr fsv. *forandra* i annan betydelse; *isslandsk* (Mess. s. 65), nybildning af *Island*[1], *ölandingar* (ib. s. 215) af *Öland*; *prachtight* 'präktigt' (Mess. s. 160), tryckfel eller nybildning af *pracht*, ett vid denna tid tämligen nyss inkommet lånord; *warma* 'värme' (obl. kasus, Börk Dar. s. 41), gammal *an*-stam eller nybildning af *warm*, jfr *värme* < **warmian-*, om dylika parallellformer se förf. Ark. 7: 12, 59; *warn* 'värn' (Prytz G. I s. 51), oomljudd biform (= isl. *vǫrn* f., gen. *varnar*) till fsv. *wærn*.

Fad(h)erland (Mess. s. 19, 153, 154) är naturligtvis ett annat ord än det hos Messenius äfven några gånger förekommande *fädherneslandh*. Det får dock icke anses vara en fortsättning af fsv. *fadhurland* (Stadslagen), ty detta ombildades i y. fsv. till *fadhersland*, utan är ett af de många vid denna tid uppträdande ty. lånorden; jfr mlt. *vaderlant*, ty. *vaterland*.

Gamla anor har *a*-et i *ärande* (Mess.), *tusan(d)* 'tusen'. Om den talrikt representerade adverbstypen på *-an*, t. ex. *nyligan*, se nedan under formläran (adverben).

I *penningasumma*[2] (Chronander Surge s. 51) lefver den gamla plurala genitivändelsen *a* ännu kvar; nsv. har *penningesumma* eller *penningsumma*. I åtskilliga fall, där första leden varit tvåstafvig, saknar det genitiviska *a*-et, som stundom äfven är en lämning af gen. sing. på *-a(r)*, motsvarighet i det nsv. högspråket — däremot lefver det med friskt lif i en mängd dialekter; t. ex. *drängiarätt* (Brasck FP s. 100), *hundabäll* 'hundskall' (Mess. s. 43), *lusahund* (Rond. JR s. 51), *låttakastning* (Mess. s. 224), *narraspeel* (Mess. s. 203), *siöghastrandh* (Rond.

[1] Jfr det analogt bildade *hållanskt* 'holländskt' (Stiernhielm s. 42).

[2] Vid den vanliga särskrifningen af sammansättningslederna har jag här ej fäst afseende, ej heller vid förekomsten af stora begynnelsebekstäfver (såvida ej en hel sats eller ett längre uttryck citerats).

JR s. 49), *skalkaseedh* (Chronander Surge s. 40), *sonason* (Mess. s. 201), *örnagåt* 'örngott' (ib. s. 42).

Bortfallet af *a* i *gudhinn* (Mess. s. 9) beror på tyskt inflytande; jfr däremot *gudhinna* s. 8 = fsv. Så ock i *hoffmästerin* (Mess.) i förhållande till fsv. *hofmästarinna*, *pijn* 'pina' (Chronander Surge s. 65) jämfördt med fsv. *pina*. — *Sammalundh* (Mess. flera ggr), *hurulundh* (s. 28) motsvara i fråga om senare leden fsv. *sam-*, *hurulund*; därjämte äfven *sammalunda* (s. 48) = fsv. *samulunda*; jfr vidare *ingalund* (Chronander Surge s. 71); se för öfrigt under adverben. *Skaar* (Mess. s. 19; vanligt i tidens språk) är fsv. *skar*. Icke heller har naturligtvis något *a* bortfallit i uttrycket *komma till kort* (Brasck FP s. 16); jfr lgt. *to kort kommen*, ty. *zu kurz kommen*.

E motsvarar nsv. *a* t. ex. i de adverbiella uttrycken *medh rätte* (Mess. s. 1, 148; jämte *medh rätta* s. 150, Brasck Ap. g. s. 122 och *medh retto* nedan), jfr det s. 103 omtalade *til godhe* (s. 7), se formläran under adverben; i *tilkänne* (Mess. s. 49), *mere* (s. 43) och *bårte* (s. 59; jfr *bårto* Rond. JR s. 51); ofta, särskildt hos Mess., i *ôn*-stammar såsom *quinne* flera ggr, *crone* (Mess. s. 39), *olycke* (s. 58; jämte *olycka* samma sida); ofta, särskildt hos Mess., i inf. och 1, 3 p. pl. pres. (se formläran) samt i svagt betonade stafvelser såsom *hoffmästerinn*, *stådholleres*, *undersåtere*, *undantagendes*, *utrasende*, *endeste* — alla hos Mess. —, *alffversam*, *alffversampt* (Disa 1687, s. 37, 39). *Käller* 'källare, värdshus' (Brasck FP s. 63, 65) är väl en af de många högtyska former, som vid denna tid uppträda och af hvilka vi redan påträffat några; jfr däremot fsv. *källar(e)*. Hos Mess. s. 67 förekommer *gerdinet* 'gardinen', men Kolmodin Gen. Aeth. s. 308 har *gardinet* och Mess. s. 68 *cortinan* (= mlat., ital. *cortina*); formen med *-e-* kan jag ej förklara. — I *Byrger Jerl* (Mess. s. 253) har *e*-et uttalats som *ä*. *Jerl* finnes äfven hos Olaus Magnus (Lidén Ark. 13: 35) och Columbus. Se för öfrigt under *ä*.

e motsvarar af känd anledning nsv. *i* i *ketlar* 'kittlar' (Chronander Bel. s. 132), *smeckrande* (Gustaf II Adolf s. 150), fsv. *smekra* och *smik(k)ra*; i part. perf. af starka verb såsom *bleffne*, *förledne*, *steget* m. fl. m. fl.; vidare i adj. på *-isk-*: *grekesk* (Mess. s. 28), fsv. däremot *gresker*, *judeesk* (Brasck Ap. g. s. 134), fsv.

iudhisker, *nordesk* (Disa 1687, s. 43), *påfwesk* (Gustaf II Adolf s. 128), *turkesk* (Chronander Bel. s. 153)[1], däremot *gästrisk* (Mess. s. 32); ofta i prep. *wedh* (mycket vanlig hos Mess.), växlande med *widh*; ofta i *wela* 'vilja' (Mess. s. 217), *welom* (s. 209), *welen* (Prytz G. I s. 49; samma sida äfven *willien*), *welat* (Chronander Bel. s. 190) m. fl. former, jfr under *j*.

En grupp för sig bilda: *bedreffter* 'bedrifter' (Rond. JR s. 59), vanlig form under 15- o. 1600-talen (se SAOB), *greft* 'grift' (Mess. s. 104), *runeskrefft* 'runskrift' (ib.), *skrefter* (ib. s. 213), *förskreft* 'föreskrift' (ib. s. 226), jfr y. fsv. *skreft* (Noreen Aschw. gr. § 115, 2 anm. 1[2]).

En enstaka gång uppträder äfven *glemmar* 'glimmar' (Chronander Surge s. 26; rim: *lemmar*), rätt vanlig form i Bib. 1540; en motsvarighet till norrl. dial. *glemma*, no. *glima* (med kort *i*); däremot *glimmer* (Bel. s. 166).

e motsvarar nsv. *o* i *til godhe* (Mess. s. 7), *deste* 'desto' (s. 41), *lyckesamme* (s. 48); ofta hos Mess. i plur. af svaga femininer såsom *gudhinner*, *qwinner* (se formläran); om *någhen* se föreg. kap. s. 91.

Om förhållandet mellan *almen* (*almene torg* Chronander Bel. s. 162) och *allmän* se SAOB.

Utan motsvarighet i nsv. förekommer *e* i sådana bildningar på *-lig-*[3] som t. ex. *andeligh* (Rond. JR s. 100), *bedrägelige* (Mess. s. 22), *bedröfweligh* (Chronander Surge s. 13), *behagelig* (Bel. s. 154), *dag(h)elig(h)* (Mess. s. 25, Chronander Bel. s. 156), *eenfaldeligh* (Surge s. 9), *elskelige* (Mess. s. 25), *faseligh* (Rond. JR s. 11), *fulkomeligh* (Mess. s. 24), *fåfängeligh* (Chronander Bel. s. 133), *grundelig* (ib. s. 115), *hasteligh* (Surge s. 9), *hateligt* (Brasck MGV s. 223), *hårdeligha* (Rond. JR s. 100), *kräseligh* (ib. s. 101, Chronander Bel. s. 133, 156), *lykkelig* (Börk Dar. s. 51), *odugheligh* (Chronander Surge s. 10), *odrägeligh* (ib. s. 74), *ovtsägheligh* (ib.), *orimmeligh* (Brasck Ap. g. s. 122), *prächteligh* (Chronander Bel. s. 133), *redeligh* (ib. s. 156), *rijkeligh* (Surge s. 10), *runneligh* 'rundligt' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281), *rådeligt* (Mess. s. 20), *rätteligheen* (Rond. JR s. 100), *skammeligh*

---

[1] Jfr från fsv.: *lybesker*. Möjligen beror *e*-et på mlt. inverkan; jfr mlt. *dudesch*, *romesch* o. s. v.

[2] Jfr däremot *bedrifft* och *runeskrifft* (Mess. s. 58).

[3] Här medtagas äfven några nu utdöda adj. o. adv.

(Chronander Surge s. 13, Bel. s. 113, Brasck Ap. g. s. 197), *timmeligh* (Chron. Bel. s. 165), *täckeligh* (ib.), *wanskapeligh* (ib.), *widlöfteligh* (ib. s. 163), *ynkelig(h)* (Surge s. 51, Brasck MGV s. 274 m. fl.), *ändeligh* (Mess. s. 21), *ödmiukeligh* (Chronander Surge s. 34). Därjämte äfven, ehuru mycket mindre vanligt, utan *e*, t. ex. *behagligh, dagligh, liufligh* (Chronander Surge s. 165), *kortligha* (ib. s. 154). Andra ex. på *-eligh-* se under formläran (adverben).

Detta *e* framför afledningsändelsen *-lik-* i adj. och adv. har olika ursprung. Stundom är det ursprungligt och härstammar då från sbst.- eller verbstammar, af hvilka orden bildats, t. ex. fsv. *andeliker* > ä. nsv. *andeligh,* fsv. *skapaliker* > ä. nsv. *skadeligh,* eller från mlt., t. ex. mlt. *bequemelik* > fsv. *bekvæmeliker*. Analogiskt har det sedermera inträngt i en hel mängd ord, där det ursprungligen ej hör hemma, t. ex. *daghliker,* ä. nsv. *dagh(e)ligh,* fsv. *guþliker,* ä. nsv. *gudheligh* o. s. v. Om dylika bildningars öden och utveckling i nsv. se för öfrigt Kock Sv. landsm. XIII. 11: 18 följ.

Vidare förekommer *e* utan motsvarighet i nsv. i t. ex. *anderum* (Brasck MGV s. 268), *födekrok* (Brasck Ap. g. s. 136), *näsewijs* (Mess. flera st.), *påskefäst* (s. 254), *rönnebär* (Chronander Bel. s. 177), *skinkefaat* (Rond. JR s. 12), *skolemästaren* (s. 52), *ökeståck* (Girs G. I s. 107), *örefijl* (Brasck Ap. g. s. 206, 208); i *dansemästaren, fäcktemästaren* (Brasck FP s. 50), *fyllehund* (Chronander Surge s. 79, användt af en bonde), *metekrook* (Rond. JR s. 51), *spelemän* (Chronander Surge s. 24)[1], *tärepenningar* (Bel. s. 140); i *armeband* (Surge s. 29), *borgemästare* (Rond. JR s. 15), *brudeskatt* (Chronander Bel. s. 161), *fästemö* (Mess. s. 191), *munckeswärmar* (ib. s. 246), *prästegårdh* (Girs G. I s. 107), *wargeungar* (Brasck Ap. g. s. 135), *wedeträä* (Girs E. XIV s. 95); vidare i nom. propr. *Grekelandh* (Mess. s. 30), *Ängeland* (ib. s. 207), *Jöneköping* (Girs G. I s. 109), fsv. *Iuna-*[2].

Om *e* i best. art. t. ex. *fruen, siöen* o. s. v. se formläran.

e saknas i *poick* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 296), hvarjämte dock vanligare *poi(c)ke* (t. ex. Chronander Surge s. 37), *kammar*

[1] Därjämte: *speelmän* (ib. s. 37).

[2] Om denna sammansättningstyp under 1700-talet se Beckman Ark. 11: 255; om dess utveckling i nsv. Kock Sv. landsm. XIII. 11: 18 följ.

'kammare' (Mess. s. 31), *tienar* 'tjänare' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281); vidare, beroende på ty. inflytande, i *hielt* (ofta t. ex. Mess. s. 27), *hält* (Mess. s. 229), ty. *held,* jämte *hielte* (Chronander Surge s. 27), *wärd* 'värde' (Prytz G. I s. 43), ty. *wert,* ä. ty. äfven *werd, ångst* 'ångest' (Mess. s. 162), ty. *angst,* jämte *ångest* (Chronander Bel. s. 128), *älend* 'elände' (Mess. s. 20), ty. *elend.* — 'Stackare' heter regelbundet ännu *stackar* (*tijn stackar* Rond. JR s. 52, *stackar tu Juda* ib. s. 95); redan y. fsv. dock *stakkere* (1502, Sdw.; ä. fsv.* *stafkarl*). — Vidare har *e* synkoperats i *hwarst* 'hvarest' (Rond. JR s. 68). — Nsv. *annorledes, således* o. d. motsvaras i regel af *annorledz, såledz.*

I motsvarar af olika anledningar nsv. *e* i åtskilliga fall: i *hissa* 'hetsa, dial. äfven hissa (upp)' (Mess. s. 55), jämte *hitsa* den vanligaste formen vid denna tid, jfr *hitzig* Stiernhielm = ty., se äfven Andersson Salb. gr. s. 64; *illakt, illacka, ilaka* (Brasck FP s. 36, 59, Beronius Reb. s. 329, Brasck Ap. g. s. 197)[1] jämte *elackt* (Brasck Ap. g. s. 124), se äfven Andersson Salb. gr. s. 67, *i*-formen förekommer regelbundet i Lindschölds dikter; pron. *ider* (Mess. s. 67), *idart* (Rond. JR s. 45), se forml., fsv. *iþar, iþart*; obest. art. och räkneordet *itt* (Mess. s. 47 m. fl., Rond. JR regelbundet t. ex. s. 18, 66, Prytz G. I s. 8, Chronander Surge regelbundet, Brasck Ap. g. s. 168), men *ett* t. ex. Mess. s. 247, 253, 254 m. fl.[2]; *nidher* 'ned' (Rond. JR s. 77), vanligt är vid denna tid äfven *nidh* 'ned' (t. ex. Girs G. I s. 145 2 ggr), = fsv. *niþer, niþ*; *nidrig* 'låg' (Mess. s. 202), ty. lån; *skipparen* 'skepparen' (Rond. JR s. 55), jfr *skepper Erich* (Girs G. I s. 145, 146), den normala formen vid denna tid är *-e-*; *swijk* 'svek' (Mess. s. 216), fsv. *svik* och *svek*; *til fridz* 'till freds' (Mess. s. 63, Prytz G. I flera ggr), jfr dock *til fredz* (Prytz G. I s. 49) och *till fress* ofvan, jfr fsv. (bl. a.) *fridhs, fredz, fres*; *til skips* (Mess. s. 71), ett under förra hälften af 1600-talet stående uttryck; *tridie* 'tredje' (Prytz G. I s. 46), fsv. *þriþi*; *wijkor* 'veckor' (Mess. s. 128), jfr för öfr. nedan; slutligen ofta i ändelser,

[1] Möjligen redan nu talspråksformer, i hvilket fall de höra till föreg. kap. Jfr *ilak* (Ristell 1776, Grip i Språk o. stil 1: 147).

[2] Äfven i andra skrifter, som icke närmast ligga till grund för vår undersökning, är *itt* den normala formen, så i Hund E. XIV:s kr., I. Erici Oecon., Beskr. om Konungarijket Siam. Se för öfrigt Andersson Salb. gr. s. 66.

hvarom Andersson Salb. gr. s. 65, såsom i *eghit* 'eget', den normala formen i 1600-talets svenska (dock *eghet* [Mess. s. 52]), *my(c)kin, formykit* o. d. (t. ex. Mess. s. 44, 45, 46, 48, 49, 51 2 ggr, 59 2 ggr, 61 2 ggr), däremot *myken, myket* regelbundet i Mess. Disa; *wari* 'vare' regelbundet i sådana uttryck som *Ära wari Gudh, Gudh wari lof, Fredh wari* (jfr äfven Mess. s. 26, Brasck Ap. g. s. 120, MGV s. 278, Lucidor m. fl.).

i motsvarar nsv. *y* i *stijff* 'styf' (Rond. JR s. 54, jfr Brasck FP s. 15), men *styff* (FP s. 57), *stijffmoder* 'styfmor' (Mess. s. 119), jfr mht. *stîf*, det sv. ordet är dock sannolikt lånadt från ett mlt. **stif*. *Drick* 'dryck' förekommer Rond. JR s. 19, Chronander Surge s. 12, 60 liksom senare ofta under 1700-talet och i nsv. dialektiskt färgadt språk; äfven i fsv. växlar i detta ord *i* med *y*.

i motsvarar nsv. *ä* i *millan* 'mällan' (Chronander Bel. s. 181), *emillan* (Prytz G. I s. 146), fsv. *millan, millom* jämte *mællom*; *sigh* 'säg' (Mess. s. 9) = fsv. *sigh*, därjämte *segh* (s. 14); *Swirge* 'Svärige' (Gustaf II Adolf s. 516 m. fl. st.), förklaring?

Utan motsvarighet i nsv. är *i*-et i *sliunga* 'slunga' (Mess. s. 44) = fsv. och i en mängd adj. på *-isk*, där nsv. har *sk*, hvarom nedan.

Jfr äfven under *j*.

O motsvarar nsv. *a* i *collas* 'kalas' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 310), *collatz* (Brasck FP s. 87), mht. *collacie*, af lat. *collatio*, jfr orddubletten *kollation* : *kalas* (= *lektion* : *läxa* = *diakon* : *djäkne*); se Tamm Om främmande ord, förmedlade gm ty. s. 18, Noreen Språkvet. sällsk. förh. 1882—85 s. 85. Den nsv. *a*-formen fanns dock redan vid denna tid, t. ex. Gustaf II Adolf s. 244: *kallas*; hos Beronius Reb. s. 372 talar bonden Tore om ett *carlass*. I detta ord synes öfvergången *o* > *a* i obetonad ställning vara inhemsk, hvilket däremot ej är fallet med dial. *kantor* 'kontor', hvarom under *a*. — Gamla från fsv. härstammande former äro: *allaredo* (Rond. JR s. 64), jfr *alreda* (Mess. s. 240); *bårto, borto* (Rond. JR s. 51, 78, Brasck FP s. 96, 97, Ap. g. s. 146, 202), i våra yngre källor äfven och oftare *borta* (t. ex. Chronander Bel. s. 163); *fögo* (Rond. JR s. 49, 55), *medh retto* (ib. s. 3; jfr ofvan). — Vidare motsvaras *o* af nsv. *a* i några fall framför *ll* och *nn (nd)*; i detta sammanhang behandlas äfven de etymologiskt identiska skrifningarna med *å*: *kåll(hiertheet)* (Gustaf II

Adolf s. 219), vanligen dock *kall*; *wåll* 'vall' (Rond. JR s. 77), sannolikt *u*-omljud, motsvarande isl. *vǫllr*; *grånd* 'grand' (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 131); *hond* 'hand' (Gustaf II Adolf s. 250, jfr Holof. s. 32), jämte *hand* G. II A. ib., *tillhånda* 'tillhanda' (Rond. JR s. 21). Regelbundet uppträder dock annars framför *nd (n[n])* vokalen *a*; ex. se ofvan s. 85. Om denna förlängning se närmare t. ex. Noreen Aschw. gr. § 129, 1.

o motsvarar nsv. *u* i *toll* 'tull' (*Qwarnetollen* Gustaf II Adolf s. 219), jfr *-tullen* ib. s. 218, fsv. *-o-* och *-u-*; *toppen* 'tuppen' (Moræus Vit. s. 465 m. fl. st.), *toppe* 'tupp' (Beronius Reb. s. 344), ännu kvar i dial.; djurnamnets grundord är som bekant *topp*; betydelsen alltså: 'försedd med *topp*, d. v. s. tuppkam'. Hund E. XIV:s kr. str. 383, Girs G. I s. 113 och Moræus Vit. s. 461 ha *hustro*[1] jämte *hustru(n)*. Vanlig under denna tid är växlingen *kong* (Mess. s. 17, 56) och *kung* (ib. s. 17): den förra formen förekommer dock hos Mess. betydligt oftare. — För öfrigt erinras om participformer sådana som *borne* 'födda' (Mess. s. 51), men *buren* 'född' (ib. s. 21), *oomskorne* (Brasck Ap. g. s. 128, 129), *sworne* o. d. — 'Husbonde' heter hos Brasck Ap. g. s. 135 2 ggr *hoosbonde*, men s. 136 *hwsbonde*.

Försorgde (Girs G. I s. 101) är ty. *versorgt*.

o (uttaladt: kort öppet *å*) motsvarar nsv. *ö* i några fall; för öfversiktens skull medtagas här äfven skrifningarna med *å*; i intet fall föreligger naturligtvis någon öfvergång *o* > *ö*. Vi ha antecknat: *tors(s)* 'tör, vågar' (Mess. s. 150, 175), *thor, thår* 'tör, torde' (Hund E. XIV:s kr. str. 34, Mess. s. 136) = fsv. *þor* : fsv. *þora*, jämte det vanliga *tör* och *törs* 'vågar' = fsv. *tör(s)*; *torsta* 'törsta' (Brasck FP s. 11), *tårst* 'törst' (Börk Dar. s. 39), *torst, torstig* (Salberg), ännu hos Bellman vanliga former, se närmare Andersson s. 86; *trått* 'trött' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 274), *trotnar* 'tröttnar' (Rond. JR s. 44, Rudbeck Atl. enl. Noreen-Meyer s. 155), *trottnar* ds. (Lindschöld 1669, Hans. 4: 119), därjämte vanligen *tröt(t)* (t. ex. Prytz G. I s. 31, Chronander Surge s. 75): *trött* är fsv. *þrötter*, isl. *þreyttr*, *trotna* är fsv. *throtna*, isl. *þrotna*, af denna form har analogiskt *trått* uppstått, ännu kvarlefvande i Ög., liksom omvändt adj. *þrötter* gifvit upphof till fsv. *thrötna*, sv. *tröttna*.

[1] Äfven i ä. da. t. ex. Hegelund Sus. s. 132, 133.

U (stundom skrifvet *v, w*) motsvarar nsv. (kort, öppet) *o* i *suppa* 'soppa' (Mess. s. 198); *trullman* (Mess. s. 22; användt af en bonde), *Trullwijsa* (ib. s. 61; nom. propr.), *trwllet* (Chronander Bel. s. 145), *bärgstrwll* (ib. s. 163), jfr *trulla* (Arvidi), därjämte *troll* (Rond. JR s. 38), fsv. *trol, trul*; *rustigh* 'rostig' (Chronander Surge s. 67); i pref. *um*: *vmbracht* 'bragt om lifvet' (Mess. s. 70), *umsorgh* (Prytz G. I s. 45).

Hosor 'byxor, strumpor' heter hos Brasck FP s. 67, 68: *hwser*; redan fsv. växling.

u motsvarar nsv. *ö* i *munstra* 'mönstra', t. ex. *vthmunstrade* (Girs G. I s. 137), jfr mlt. *munsteren*; jfr dock fsv. *utmönstra*.

Den gamla brutna formen *stiung* 'stygn' (Brasck FP s. 46, Arvidi) = östg. *sjung(en)* 'fästing' lefver kvar jämte *styng* (Girs E. XIV s. 93).

u är synkoperadt i *diäfwlens* (Mess. s. 222), såsom ofta i fsv.

Y motsvarar nsv. *i* i *Byrger Jerl* (Mess. s. 253), sannolikt arkaiserande; fsv. (*Birgher* >) *Byrgher* > ä. nsv. *Börier* (t. ex. P. Brahes kr. s. 20)[1] > nsv. *Börje*.

y motsvarar nsv. *ö* i flera fall framför *rd*: *byrda* 'börda' (Prytz G. I s. 31, Chronander Bel. s. 173), fsv. *byrþa*, jämte *børþe*; *myrdt* 'mördat' (flera ggr), fsv. *myrdha*, därjämte *mörde* (Mess. s. 245), *mördt* (Rond. JR s. 79), *mördat* (Prytz G. I s. 36); *wyrdigt* 'vördigt' (Rond. JR s. 4), *wyrdig(h)(e)* 'vördige' (ib. s. 99, Prytz G. I s. 23, Brasck Ap. g. s. 197)[2], *wyrda* 'vörda' (Prytz G. I s. 31), men *wördighe* (Rond. JR s. 102)[3], *wördat* (Prytz G. I s. 36), jfr redan y. fsv. *wördhningh* (t. ex. Hel. Mechth. upp., SFS s. 105). Möjligen beror den ortografiska växlingen därpå, att *ö*-et framför *rd* ännu vid denna tid var mycket slutet. Emellertid kan i vissa fall inverkan ha ägt rum från de dialekter — hufvudsakligen från Götaland — där *y* framför *rd(h)* (åtminstone + vokal) icke öfvergått till *ö*; jfr östg. *byla* 'börda', *myla* 'gräfva ner (i hemlighet)', båda med tjockt *l*, smål. *byra*,

---

[1] Jfr *Börie* (P. Brahes kr. s. 20), *Börger*; *Börge*, *Börje* (Joh. Magni krön. 1620) jämte det väl äfven där arkaiska *Birger*; se Norelius Ark. 1: 218, Noreen Språkv. sällsk. förh. 1882—85 s. 104.

[2] Äfven Stiernhielm har *wyrdig* (Tamms uppl. s. 9).

[3] Härtill dialektformerna *owölige, högwölige* (*fadher* Rusticus Niels, Brasck Ap. g. s. 198).

myra (och *myla*). — För öfrigt motsvaras nsv. *ö* af *y* i *bryst* 'bröst' (Rond. JR s. 29, Chronander Surge s. 26), *brystgänges* (Brasck MGV s. 258), om förhållandet till *bröst* se Kock Ark. 9: 172; *byssa* 'bössa' (Brasck Ap. g. s. 120)[1], ty. *büchse*; *yppet* 'öppet' (Mess. s. 58), fsv. *ypit*.

Formen *frøyken* (= ä. da. *frøjken*) förekommer Mess. s. 54, 55, 60, 64, 67; men *fröken* s. 60: sannolikt ingen uttalsskillnad.

A motsvarar nsv. *a* i *Ålingz åâss* 'Alingsås' (Girs E. XIV s. 81), där växlingen af *å* och *a* har samma orsaker som den i nsv. *Varberg* vid sidan af ä. *Wårdh-*. Se för öfrigt under *o*.

å motsvarar nsv. (slutet) *o* i *skåla* (*skålom* o. s. v.) 'skola' (verb) regelbundet i Messenii Christmannus t. ex. s. 210, 212, 216, 222, 248, 256; jfr *skålen* 'skolen' Visb. 5: 77. Här föreligga ursprungligen betonade former; se Kock Sv. landsm. XI. 8: 7, Noreen Sv. etym. s. 63. Det obetonade fsv. *skola* har utvecklats till *skola* (med slutet *o*). För öfrigt må anföras *wåre* (Mess. s. 119) 'voro'.

å motsvarar nsv. *u* i *gåålt*[2] *(håår)* Mess. s. 42, men omedelbart förut *gwl (kind)*, redan fsv. växling; vidare *dågher* (Rond. JR s. 14) 'duger', jfr *dogde* (ib. s. 53), *dogher* (Chronander Bel. s. 159), motsv. fsv. *dogha* o. s. v.; *målna* 'mulna' (Börk Dar. s. 41), fsv. *molna*, no. *molnast*, men *mulnar* (Orf. o. Euryd. s. 79).

å motsvarar nsv. *ä* i *beståndigh* 'beständig' (Mess. s. 85) = fsv. *bestandogher*, oomljudd form i förhållande till fsv. *bestendugher*, nsv. *beständig*; *långe* (ib. s. 56, 70, 86), annan bildning än nsv. *länge*; *låto, låte* (ib. s. 29, 56), likaledes på annat sätt bildadt än nsv. *lät(o)*, samt *trådha* (*i hans kall* Mess. s. 50), i afljudsförhållande till nsv. *träda*.

å motsvarar nsv. *ö* i flera fall; se under *o*.

Ä motsvarar nsv. *a* i flera fall, där dock ingen ljudlig utveckling till *a* försiggått. Här blott några exempel. Mycket vanliga äro former med *ä* af *befalla*, hvarom närmare SAOB. Ex.: *befäl* (Mess. s. 30), *befält* (s. 18, 31 m. fl.), *befältz* (s. 17), *befälles* (ib.), men *befalt* (s. 18, 24; rim: *alt*), *befallade*

[1] Äfven annorstädes vid denna tid ofta förekommande form: Lindschöld Hans. 4: 196 har den 7 ggr (rim: *kyssa*), s. 197 dock äfven *bössa*; från 1500-talet har jag endast sett formen *byssa*.

[2] Äfven hos Stiernhielm *(gull-gåhl-)*.

(s. 18). Den regelbundna imperativformen af *låta* är under 1600-talet *lät*, t. ex. Mess. s. 25, 26, 29, 63, hos Börk Dar. är den likaledes enarådande, *läter* (2 p. pl. imp. Rond. JR s. 103), jfr Columbus; *ärffuinger* (Mess. s. 24) uppvisar omljuds-*ä* i förhållande till nsv. *arfvingar*; *bekänd* (s. 65) är en försvenskning af *bekant*; pron. *hwär* (s. 150) 'hvar, hvarje' = fsv. *hwær* (ej *hwar*); *järl* 'jarl' (s. 214), jfr *Byrger Jerl* s. 253, om *jarl* se Noreen Col. s. XVIII, jfr äfven under *e*; *kämme, -a* (Mess. 23, 69) motsvarar det gamla v. *kæmba*, som förhåller sig till nybildningen *kamma* som t. ex. *läsa* till *låsa*; *städ* (*frå städ* Kolmodin Gen. Aeth. s. 301) är en omljudsform till *stad*, jfr da. *Sted*; *wärit* (Mess. s. 155) likaledes en sådan i förhållande till nsv. *varit*, jfr da. *været*. Andra fall se under formläran.

ä motsvarar nsv. *e* i

frästa 'fresta' (Börk Dar. s. 34), så dialektiskt ännu i nsv.; fsv. *fresta* o. *frästa*;

förträtt (Prytz G. I s. 13), *förträt* 'förtret' (Brasck Ap. g. s. 120, MGV s. 257), *förträteligt* 'förtretligt' (Brasck FP s. 71), jfr *förtrööt* nedan;

kädia (*kädior, guld-* o. s. v.) 'kedja' (Mess. s. 23 2 ggr, 25 2 ggr, 72 2 ggr, Rond. JR s. 103, Prytz G. I 1 gg, Chronander Bel. s. 145, 172, 173, 177; äfven annorstädes vanligt vid denna tid, t. ex. i skillingstryck från 1683, 1685), sannolikt under 1600-talet den normala formen; stundom dock äfven *-e-* t. ex. Chronander Bel. s. 145, 172;

mäd(h) 'med' (Mess. s. 247, Kolmodin Gen. Aeth. s. 301);

mädan (Mess. s. 199 m. fl. ggr, Brasck MGV s. 228), *emädan* (Chronander Bel. s. 174, Kolmodin Gen. Aeth. s. 277);

Mädelpa (Mess. s. 32);

nädan (Mess. åtminstone 4 ggr);

säd(h)an ([Holof. s. 25], Mess. s. 185, 188, 193 3 ggr, 198, 212, 213 m. fl. ggr, Rond. JR s. 26, Brasck Ap. g. s. 121, Beronius Reb. s. 347, Laurbecchius Simon Magus s. 249, Kolmodin Gen. Aeth. s. 274) — under 1600-talet sannolikt den normala formen —, *säden* (Mess. s. 253), *sän* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 274). Men *sed(h)an* (Mess. s. 43, 203, Brasck Ap. g. s. 121);

säger (*sägren, sägeren*) ([Holof. s. 37], Mess. s. 188, 210, 249 m. fl.); jfr y. fsv. *säger* (Rimkr. 1: 243);

swätt 'blod' (*Den röda s.* Kolmodin Gen. Aeth. s. 303), jfr *swättas* 'svettas.' I. Erici Oecon. s. 107;

ägen, ägit (Mess. s. 252, Orf. o. Euryd. s. 100);

älend (Mess. s. 20), *älendigh(e)* (s. 57, 60); *ä* i dessa ord är under 1600-talet mycket vanligt;

äwigt (Orf. o. Euryd. s. 98 och för öfrigt regelbundet i samma källa), jfr Columbus *ävig* (Noreen s. XVIII); enl. Kristensen Ark. 17: 88 beror motsvarande da. form på en ljudlagsenlig öfvergång af *e* > *ä* framför *v*. Dock förekommer vanligen *e(f)wig(h)* t. ex. Rond. JR s. 15, 68, 99, Brasck MGV s. 277; jfr äfven Girs G. I s. 142 m. fl.

Hit hör äfven *bälätte* (Mess. s. 213), hvarjämte *beläte(n)*.

Däremot är *gänom* (Putzdrummel s. 74) säkerligen uteslutande en talspråksform. Hit hör ej heller *skäpnar* 'öde' (Mess. s. 22), *skäpna(n)* (ib. s. 62, 63) = fsv. *skäpna*, da. *skjæbne*. Jag tillåter mig i detta sammanhang påpeka, att detta ord af lexikograferna med orätt brukar föras till *skapa*. Det är nämligen klart, att det närmast utgår från v. *skipa* 'ordna, bestämma' och förutsätter ett urgerm. **skip(x)nôn* > **skep-*. Ej heller är det utan vidare afgjordt, att ordet är identiskt med isl. *skepna*, fsv. *skäpna* i betydelsen 'skapnad' och (för isl.) 'skapad varelse': detta senare kan nämligen återgå på ett urgerm. **skap(x)niôn* : *skapa*; dock talar fsv. *skipnadher*, nsv. *skepnad* snarare för, att det verkligen är formellt identiskt med fsv. *skäpna* 'öde' och att det af v. *skipa* förutsätter en annan ej uppvisad betydelse 'skapa'[1]. I alla händelser äro ä. nsv. *skäpna* och nsv. *skepnad* två olika bildningar, af hvilka den förra numera är utdöd och ersatts med nsv. 'öde'.

Ö motsvarar nsv. *e* i *förtrööt* 'förtret' (Prytz G. I s. 5) jämte *förträtt* (s. 13), hvarom ofvan s. 110; här föreligger naturligtvis ingen utveckling af *e* till *ö*, utan *förtrööt* är sannolikt en nybildning till *förtryta*, ipf. *-tröt*; *förträtt, förtreet* motsvarar mlt. *verdrêt* med *t* i anslutning till *förtryta*; därjämte fanns under 1500-talet ett *förtrått* (P. Brahes krön. s. 59), som på samma sätt förhåller sig till mlt. *verdrot*. — Vidare: *gönom* 'genom' (hos Mess. mycket vanligt, t. ex. BM s. 180 och för öfrigt regelbundet, Chr. s. 238, 240, 252, 254, 256), ännu vanligt i ovårdadt talspråk; om *gänom* (Putzdrummel s. 74) se ofvan.

[1] »Rotvariationen» *skap* ∼ *skip* är sålunda säkert bestyrkt.

ö motsvarar nsv. (kort, öppet) *o* i *aftörka* 'aftorka' (Börk Dar. s. 43), jfr fsv. *forthørka* samt t. ex. da. *tør*, omljudd biform till *torr*; *clöster, -t(e)ret* 'kloster, klostret' (Rond. JR s. 98 3 ggr, 99, 101, 103, Mess. s. 182[1]), fsv. *kløster*, hvarjämte *klåstren* (Mess. s. 246), *klostret* (Brasck Ap. g. s. 203), fsv. *kloster*[2]; *förhöpningh* 'förhoppning' (Mess. Disa); *nörr* 'norr' (Rond. JR s. 36, 42), jfr fsv. *nør* 'norr' (se Sdw. under *nor*, adv.), *nörre* 'norra'.

ö motsvarar nsv. *u* i *förster* 'furstar' (Mess. s. 39), *förstinna* (ib.), af en omljudd stam *fyrst-*; *tönnor* 'tunnor' (Chronander Bel. s. 132), af fsv. *tynna*, men *tunnor* (Mess. s. 104).

ö motsvarar nsv. *y* i *böx'* 'byxa' (Chronander Bel. s. 135), jfr Bellman: *böxa*, om växlingen *ö—y* se Kock Ark. 9: 82; *gröm(t)* 'grym(t)' (Mess. s. 133, 182), *ö*-ljud någon gång redan i y. fsv., se för öfrigt Kock Ark. 9: 65 och där citerad litteratur; *knöpla* 'knyppla' (Mess. s. 66), jfr ty. *klöppeln*, hvaraf sv. *kn-* genom dissimilation; *löcka* 'lyckas' (Rond. JR s. 74), jfr *löckan* (Tob. com.), sannolikt dialektformer, d. v. s. lån från de dialekter, som icke i väsentlig grad legat till grund för det nuvarande riksspråket, annars regelbundet *lycka, -e* t. ex. Mess., Prytz; *löster* 'lyster' (Rond. JR s. 47, 48), men *lyster* (ib. s. 28 samt hos Brasck Ap. g. s. 199, 200, 202); äfven *löster* fattar jag som en dialektform af samma art som *löcka*; *ohöflat* 'ohyflad' (Mess. s. 26); *borttröma* (ib. s. 115), *römde, borttrömde* (ib. s. 148, 156, 221) = y. fsv. *römde*; *skrömterij* 'skrymteri' (ib. s. 230), jfr fsv. *skrymta* och *skrömta*.

B förekommer under första hälften af 1600-talet icke sällan inskjutet mellan *m* och *l*, såsom *gamble* (Mess.), *förnämblige* (Brasck), *mumbla* (Chronander). Inskottet är som bekant karakteristiskt redan för den äldsta fsv.; på 1600-talet hade det dock sannolikt försvunnit i uttalet. Knappast heller hördes *b*-et ännu i *lamb* (Brasck Ap. g. s. 118).

D kvarstår i *i fiord* 'i fjor, i fjol' (Gustaf II Adolf s. 117).

d har inkommit i inf. och pres. part. af *förebrå*, fsv. *for-*

---

[1] *Clöstret* äfven Girs G. I s. 148.

[2] *kløster* = feng. *clauster* (eller lat. *claustrum*), *kloster* = mht. *klôster*; se Björkman Sv. landsm. XI. 5: 13.

bra : *förbrådandes* (Girs G. I s. 21), sannolikt genom analogi från fsv. ipf. *forbradhe* 'förebrådde'[1].

D motsvarar nsv. *t* åtskilliga gånger i *dy* (Mess. s. 23, 217, 220, 221, 246, Börk Dar. s. 13, vanligt hos Lindschöld), *för dy* (Mess. s. 202, Disa 1687, s. 39), i obetonad ställning uppkommen och numera försvunnen[2] biform till *ty* (jfr *du* ~ *tu*, *då* ~ *tå* o. s. v. under *t*); *ty* förekommer regelbundet hos Rond. JR. — 'Ändtligen, slutligen' heter Mess. s. 21 och Rond. JR s. 23, 48 *ändeligh (ende-)*, jfr Salb. *ändeligen* och *ändteligen* (Andersson s. 42); *handtverk* har hos Brasck FP s. 93 formen *handwärck*, jfr *handwärkzmän* (Chronander Surge s. 62). — Om *d* i *täd, däd* se ofvan s. 78. — Ipf. af *förmå* heter ännu, äfven mot århundradets slut, *förmåtte* (t. ex. Orf. o. Euryd. s. 97) = fsv. *formatte*.

Bortfallet af *dh* i *tiender* (Brasck Ap. g. s. 133, MGV s. 294, A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 3: 373), *tyender* (Asteroph. Tisbe s. 15, 16, men *tid-* ib. s. 16), *tiander* (Brasck MGV s. 259) är redan fsv.; jfr fsv. *tyande* o. s. v., se Sdw. Ordb.[3].

I *fiäär* 'fjäder' (Mess. s. 59) har *d* bortfallit framför *r* t. ex. i best. f. *fiädhren*, pl. *fiädhrar*; jfr da. *fjær*; andra ex. se förf. Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 87, till hvilka kunna läggas sv. *merafton* : fsv. *miþer aptan* (jämte *miþaptan*), sv. dial. *vergå* 'vidgå', fsv. *wiþerganga*. Däremot torde de förut omnämnda *brӧӧr* 'bröder', *klään* 'kläder', *heer* 'heder' uteslutande ha tillhört talspråket, och förlusten af *d* i dessa ord beror snarast på ett denna språkart tillkommande, under vissa förhållanden inträffande konsonantbortfall mellan två vokaler; se ofvan s. 77.

Om det vanliga, hufvudsakligen i talspråket uppträdande bortfallet af *d(h)* i slutljud se ofvan s. 75 f., mellan två konsonanter s. 77, om assimilationen *nd* > *nn*, *dn* > *nn* s. 85 f.

F, väl uttaladt *v*, förekommer ännu i *braff* (Brasck Ap. g. s. 206), nsv. *bra*. Pl. *brafwa* (Brasck FP s. 41). Om formen *braa* (skökan Bacchis, Moræus Vit. s. 407) se ofvan s. 80.

---

[1] Äfven i den fsv. infinitiven *forbrodz* 'förebrås', som jag antecknat från Speculum virginum (SFS s. 217), synes ett *d* analogiskt ha inträngt, kanske dock blott i ortografin?

[2] Etymologiskt identiskt med *dy(medelst)*.

[3] Jag anför här i förbigående *gniare* 'gnidare' Dalin Argus 1: 57 (2 uppl.), väl anslutning till *gni* 'gnida'?

f står utan synbar etymologisk anledning i *lifsmare* 'lismare' (Chronander Bel. s. 135) = fsv. *lismare*.

Om *f* för *p* framför *t* se ofvan s. 82.

G motsvarar *j* i *lögor* 'löjor' (Rond. JR s. 51), fisken kallas ännu i flera dial. *löga*; jfr Andersson Salb. gr. s. 60. Däremot har *gh* i *mögheligh* 'möjligt' (Rond. JR s. 22) vid denna tid uttalats som *j*; jfr *omöyelighit* (ib. s. 95)[1] samt under *j*.

g motsvarar nsv. *v*-ljud i *sogel* 'sofvel' (Mess. Disa), ännu vanligt i dial., däremot *sofwel* (Gustaf II Adolf s. 513); jfr fsv. *sufl, sughl* och Noreen Aschw. gr. § 273, 2.

g uppträder utan motsvarighet i nsv. i *fruger* (Mess. s. 27, 39, 42), *jungfruger* (ib. 39, 42), hvarjämte dock äfven *jungfruer, jungfrwr*; *skråger* 'skrån' (Gustaf II Adolf s. 277 2 ggr). Rond. JR s. 49 har *siögha strand* 'sjöstrand', Gustaf II Adolf s. 184, Orf. o. Euryd. s. 98 *siögar* 'sjöar', af ä. **siø(w)a(r)strandh, sioastrandh,* och **siø(w)ar, sioar*. Om detta »*g*-inskott» se Noreen Ark. 1: 156, Aschw. gr. § 273, Andersson Salb. gramm. s. 62 och där citerad litteratur. Om *stog* 'stod' se ofvan s. 84.

Den normala formen för 'dock' är hos Mess. *dogh,* mera undantagsvis *doch* (t. ex. s. 51, 61, 64, 67). Detta *dogh* har i nsv. blifvit *då,* hvilket numera icke kan skiljas från det tonlösa adv. *då*[2]. På samma sätt är *åg,* som i Orf. o. Euryd. regelbundet förekommer för *och*[3], förstadiet till nsv. *å*. Formen *åg* måste snarast betraktas som en talspråksform och hör sålunda egentligen hemma i föreg. kap.

Om talspråket tillkommande bortfall af *g(h)* i slutljud se s. 79.

För öfrigt hänvisas i fråga om uttalet af bokstafven *g* till Andersson Salb. gramm. s. 54 följ.

H uppträder utan etymologisk grund och nsv. motsvarighet i *härholt* (Mess. s. 24), *herhold, här-* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 297, 300, 304 m. fl.)[4], men *härolt* (Mess. s. 25), nu

[1] I den under 15- och 1600-talen icke ovanliga skrifningen *eigen, eigit* 'egen, eget' ser jag ett beteckningssätt för *j*-ljudet (uttal: *ejen*); *g*-et i nsv. beror på anslutning till de böjda formerna.

[2] Jfr t. ex. *Släpper migh doch* 'släpp mig då' (Brasck MGV s. 239).

[3] Jfr äfven Bure (1611), Sv. Hof; se Beckman Ark. 11: 177, 214.

[4] Jfr Bellman: *härhåld*.

härold (se nedan s. 120); om ordet jfr för öfrigt Andersson Salb. s. 63.

Beträffande uttalet af *ch* i sådana ord som *prachtigh, macht* o. s. v. nöjer jag mig att hänvisa till Kock Fsv. ljudl. s. 69 följ., Hagfors Sv. landsm. XII. 2: 76 samt Schagerström Lånord med *kt* s. 91, Andersson Salb. s. 80, Noreen Col. s. XIII, Beckman Ark. 11: 165 och där citerad ä. nysvensk grammatisk litteratur. Här må blott påpekas, att äfven inhemskt *kt* stundom skrifves med *cht*, såsom *lächt, spächt* (Chronander Bel. s. 121).

Till belysning af *h*-bortfallet i förbindelsen *hj* må anföras *jwl* 'hjul, rota' (Mess. Sign. s. 119) — alltså från 1613. Skrifningen *hiern* 'järn' förekommer Chronander Surge s. 68. I några dialekter synes *h*-et ha bortfallit redan under 1400-talet; se Noreen Aschw. gr. § 312, 3. Jfr Noreen Col. s. XI.

Af intresse för kännedomen om tiden för *h*-bortfallet i förbindelsen *hw* äro skrifningarna *vilka* 'hvilka' (O. Rudbeck Bref 1: 42 [1666]), *hwetha* 'veta' (Carl XI i Hist. handl. XVIII. 2: 2 [1677]), *hwjda* 'vida' (Börk Dar. s. 46), *hvilkor* 'villkor' (Disa 1687, s. 43). I några dialekter tycks *h* ha försvunnit redan på 1400-talet; se Noreen Aschw. gr. § 312, 3. Å andra sidan har å vissa håll *h*-et kvarlefvat ännu på Aurivillii tid; se Noreen Col. s. X.

Då i adv. *häller h*-et stundom bortfallit, beror detta på sammanblandning med konj. *eller*, t. ex. *eij äller, icke äller* (Mess. s. 216, 225[1]), *ey meera eller* (Brasck FP s. 70); jfr *hwadh eller* 'vare sig' (Brasck Ap. g. s. 134) = fsv. *hwat hælder*: kanske har dock *h*-förlusten tagit sin början i detta senare mycket vanliga uttryck.

Omvändt förekommer i ä. nsv. *häller (-e-)* i stället för *eller*, t. ex. Gustaf II Adolf s. 238, 248, 538[2], vidare: *om — heller om* (Girs E. XIV s. 94), *anten — heller* (ib. s. 68).

J (ofta skrifvet *y*) uppträder regelbundet i *däjlig* (*deijelig* Mess. s. 30, *deylig; -heet* Chronander Bel. s. 163 m. fl.), fsv. *dægheliker*. — Om *j* i *wija* 'viga' o. d., *säja, slaijes* 'slagits' se ofvan s. 82 följ.

---

[1] Så äfven *icke eller* Salb. (Andersson s. 64).

[2] Ex. härpå äro hos Gustaf II Adolf synnerligen talrika.

Nästan regelbundet förekommer det, skrifvet *i* — under 1600-talets förra hälft i sbst. och verb — vanligen med stammen på *g* eller *k* — som i fsv. haft *i* i ändelsen, såsom (Messenius:) *dyrkia* (fsv. bl. a. *dörkia*), *försökia, hängia, kränckia, liggia, läggia (-e-), ryckia, sittia, skänkia, sättia, sänckia, tyckia, tänckia; drängiar, kyrkia, slängiar;* (Rond. JR:) *fiskia, liggia;* (Chronander Bel.:) *kryckian, skökian; täckia;* (Brasck Ap. g.:) *afskräckia, späkia.* Se utförligare Noreen Col. s. XII, Andersson Salb. s. 69. Därjämte *ligga* (Rond. JR s. 15).

Dessutom förekommer *j* — sedan fsv. tid — nästan regelbundet inskjutet mellan *i* och vokalerna *a, o,* t. ex. *nijo* (Mess. s. 209), *giffwa dija* (Rond. JR s. 30), *frija* 'fria (adj.)' (Prytz G. I s. 39). Under de senare årtiondena synes det dock ha bortfallit, åtminstone i talspråket, t. ex. *fyratio* (Putzdrummel s. 77). Jfr äfven *nyjaste* (Disa 1687 s. 37). Se om detta inskott Noreen Aschw. gr. § 328, 1 b, Col. s. XII. Samma ljud har i liknande fall antagligen funnits ännu i Hofs språk; se Beckman Ark. 11: 214.

I *öijar,* uttaladt *öjar* (Mess. s. 218), har *j*-et utvecklats ur det konsonantiska *i*-et i fsv. *øiar,* af ä. **øyiar* (Noreen Aschw. gr. § 126, 2 anm. 3). Jfr *möjor* (Tegnér): fsv. *møiar.*

Af v. *vilja* växla i pres. och inf. rätt ofta former med och utan *j,* t. ex. *willa* (Brasck MGV s. 270; rim: *förspilla*), *wille* (FP s. 63, MGV s. 299 och tidigare Mess. s. 55, Rond. s. 17), *willen* (Rond. JR s. 29 2 ggr, 31), men *willia* (Rond. JR s. 50), *willie* (Brasck FP s. 63, MGV s. 270), *willien* (Rond. JR s. 46). Jfr Lucidor (Norelius Ark. 1: 229). Om *wela* o. s. v. se under *e.*

j saknas i *cavaleer* 'kavaljer' = da. *kavaler,* motsvarande ett mlt. *kavaler* (jfr hos Berghaus 2: 102 plur. *kawwelleeren*[1]); *kesar(en), kesars* 'kejsare(n) o. s. v.' (Mess. s. 214, 215, 216, 218)[2] = fsv. *kesar*; vidare i *ne* 'nej' (Mess. s. 18), en annan bildning än *nej* (hvarom Kock Ark. 11: 139—140), som för öfrigt ensamt användes.

K saknas i den under förra hälften af 1600-talet mycket vanliga formen *napt* 'knappt' (Mess. s. 16). Om det hufvud-

[1] Påpekadt för mig af prof. F. Tamm.

[2] Den normala formen under 1600-talet är dock *käysare* t. ex. I. Erici Oecon. s. 296 (»276»).

sakligen i talspråket förekommande bortfallet af *k* mellan två konsonanter se ofvan s. 81.

Den gamla fsv. imperativformen *henk* 'häng', där *g* i samnordisk tid öfvergått till *k*, finnes ännu hos Messenius (s. 25: *henck*); se forml. Nsv. *g* motsvaras äfvenledes af *k* i *nook* 'nog, tillräckligt' (Mess. s. 57); jfr äfven *nock* (bonden Biörn ib. s. 32), däremot *nogh* (Truls ib.), jfr fsv. *nok, naak* (Sdw.) och Noreen Aschw. gr. § 261 anm.

L motsvarar nsv. *r* i *balberare* 'barberare'; om ordet se Andersson Salb. s. 42, SAOB.

Om *l* af *rd(h)* se s. 81; *ll* af *ld* se s. 84; om bortfallet af *l* i *kar* se s. 80 samt i *ska, te* 'till' se s. 80. Dessa företeelser tillhöra öfvervägande talspråket.

N motsvaras af nsv. *m* i *sanka* 'samka' (Börk Dar. s. 11), fsv. *samka, sanka*, nsv. (hvard.) *sanka*; *ynka* 'ömkan' (ib. s. 48).

Nästan regelbundet förekommer *frå, ifrå* (= fsv. *frā*); *från* dock t. ex. Mess. s. 55[1].

Den gamla formen *antigen* (utan *n*) lefver kvar ännu hos Gustaf II Adolf (s. 248 [1621]); i SAOB anförd senast från 1578.

Om assimilationen *nd* > *nn* se s. 85.

P förekommer ännu under första hälften af 1600-talet rätt ofta inskjutet mellan *m* och *n, t,* t. ex. *fampn* (Mess. s. 50), *nampn* (ib. s. 28, 55, 57), *nämpnd, stämpnd* (ib. s. 58), *wälkompne* (ib. s. 55), *fämpton* (ib. s. 41), *nogsampt* (ib. s. 28), *sömpn* (Rond. JR s. 14). Sannolikt har *p*-et i denna ställning just vid denna tid försvunnit. Jfr Mess. s. 79 *warmt*. Chronander Belesn. s. 99 (1649) har *vpkomne*, s. 115 *gömdt*; men därjämte *fampn, nampn* och *nogsampt* — som det synes regelbundet. Att åtminstone under senare hälften *p*-et var stumt i förbindelserna *mpn, mpt* framgår af grammaticis vittnesbörd; jfr Noreen Col. s. XV. Om växlingen *mpn* ~ *mn* i ä. nsv. se för öfrigt Kock Ark. 16: 258 följ.

p saknas i *trumetare* 'trumpetare' (Mess. s. 105), vanligt vid denna tid, t. ex. Salberg (Andersson s. 82) och tidigare i Bib. 1541; jfr mht. *trumet* 'trumpet'; därjämte *trompetare* Col. Ännu Bellman har *trummeta*[2]. Om bortfallet af *p* i *skart* 'skarpt' se s. 81.

[1] Om förhållandet mellan *frå* och *från* se Kock Ark. 6: 31, 11: 131.

[2] Om dessa och hithörande ord se Prellwitz Bezz. Beitr. 22: 106 f.

R finns ännu kvar i *morster* 'moster' (Brasck MGV s. 239), af fsv. *modhirsyster, Westeråhrs* 'Västerås' (Prytz G. I s. 42), fsv. *Wæstra Aros*; jfr äfven *fästerman* 'fästman' (Asteroph. Tisbe s. 44), fsv. *fæsteman,* men isl. *festarmaðr* och fsv. *festirkona* SML. I *nabor* 'nabo, granne' (Mess. s. 7) = fsv. *nabor* beror det på mlt. *naber, nabur*; *nabo* är däremot fsv. *naboe.*

Utan motsvarighet i nsv. förekommer det äfven i *grannerligh* 'granneligen' (Mess. s. 202)[1], jfr y. fsv. *granneliga, rederligen* (Chronander Surge s. 11), jfr fsv. *redhelika*; jfr från 1500-talet: *grannerliga* (P. Brahes kr. s. 21) och *mannerligen* (ib. s. 12), men y. fsv. *mannelighen.* Däremot saknas det i *wisseligh* 'visserligen' (Rond. JR s. 65), jfr y. fsv. *wisseliga*; dock förekommer i våra källor (t. ex. ib.) äfven *wisserligh,* hvarom nedan i formläran under adverben. Detta inskott, som äfven i fsv. tid var mycket vanligt i ord på *-liker, -lika,* beror tydligen på inverkan från sådana bildningar som *faþer-, innerliker* o. s. v.; se Noreen Aschw. gr. § 333 anm. Minnen häraf äro i nsv. *evinnerligen, sannerligen* samt det nyss omnämnda *visserligen.*

r har genom dissimilation bortfallit i *fodra(r)* 'fordra(r)' (Chronander Surge s. 62 och ofta äfven annorstädes, t. ex. Stiernhielm); så också i nsv. talspråk.

Om ett talspråket utmärkande, i obetonad ställning uppkommet *r*-bortfall i *ä, va, ha, plä* se ofvan s. 79 följ.

S saknas oftast i det substantiv, som styres af prep.-uttrycket *för — skul(l),* t. ex. *för hunger skul* (Mess. s. 11), *för theras Syster skul* (ib. s. 44); jfr Andersson Salb. s. 48.

T motsvarar nsv. *d* i uddljudet af flera pronomina och adverb, som i urnord. börjat på *þ,* hvilket i betonad ställning blifvit fsv. *þ,* (ä.) nsv. *t,* i obetonad fsv. *ð,* skrifvet *þ,* nsv. *d*: *tu* 'du' (vanligt hos Mess., tämligen regelbundet hos Rond. JR[2]), men *du (dw)* Mess. s. 50, 66 samt regelbundet senare i Orf. o. Euryd.; *tig(h)* (Mess. flera ggr, Rond. JR regelbundet, *tig* ännu i Orf. o. Euryd. s. 95); *tin* 'din' (Mess. flera ggr); *tå* 'då' (Mess. flera ggr, regelbundet hos Rond. JR och Prytz G. I), men *då* Mess. s. 39; *täd(h)an* 'dädan' (Mess. flera ggr, Rond.

[1] Dock vid denna tid äfven *granneliga,* t. ex. I. Erici c. 1640.

[2] Af andra 1600-tals skrifter, där samma förhållande äger rum: Sigfridi Gåås Kong (1619), Schroderus Om hoflefv. (uppl. 1675).

JR s. 41); *tij(d)t* (Mess. Disa[1], Rond. JR s. 41, 67, 68), men *dijt* (Mess. s. 177, 217). Jfr Noreen Col. s. XVI[2].

Om formerna *thet (thz), the, them, then, thenna* har jag icke fört utförliga anteckningar. De äro emellertid de regelbundna hos Rond. JR och Messenius.

Den ofvan (s. 77) omtalade redan i y. fsv. uppträdande öfvergången af *ð (dh)* till (*th* och) *t*[3] är synnerligen talrikt representerad, ja, *t*-formerna synas betydligt öfverväga de på *-d(h)*. Ex. från Mess.: *öffuat* (s. 1), *celebrerat* (ib.), *tilsport* (s. 14), *sendt, sändt* (s. 15, 59), *kastat* (s. 24), *ohöflat* 'ohyflad' (s. 26), *förstört* (s. 28), *kallat* (s. 55), *hördt* (s. 60), *åtskilnat* (s. 191), *warnat* (s. 203), *hugnat* 'hugnad (sbst.)' (s. 204), *förbannat* (s. 253; jfr Brasck Ap. g. s. 120), *klädebonat* (Mess. s. 255); från Rond. JR: *loffwat* (s. 41), *bastat* (s. 79), *hängdt* (s. 105) m. fl. m. fl.; Brasck Ap. g.: *förwillat* (s. 113), *förblindat* (ib.), *lossat* (s. 114), *marknat* (s. 202)[4]; Brasck MGV: *plågat* (s. 257), *ährat* (s. 278); Chronander Bel.: *oskrymptat* (s. 171), *omwårdnat* (s. 189), *antastat, fastnadt* (s. 192); Putzdrummel: *lööslifwat, godhiertat* (s. 73); Börk Dar.: *lefnadt, trefnadt* (s. 46), *wyrdnat* (s. 48). Därjämte förekomma dock af samma ord stundom former på *-d(h)*. Formerna på *-t* voro vanliga långt in på 1700-talet, t. ex. hos Hof (Beckman Ark. 11: 215) och Bellman. Som synes äro de enstafviga orden på *-t* för *-d(h)* mera sällsynta: ofvan ha *sändt, hördt* och *hängdt* anförts; de måste väl betraktas som påverkade af de flerstafviga, där *ð* stått i relativt obetonad ställning. Däremot äro *fält* 'fälld' (Chronander Surge s. 73) och *stält* (Mess. s. 39) icke att föra hit: de motsvara fsv. *fellt(er)*, hvarjämte *-der*, och *stællt(er)*; se nedan. I detta sammanhang må äfven omnämnas sbst. *bordt* 'bord' (Mess. s. 24), *frögdt* 'fröjd' (ib. s. 29, 30); jfr liknande ex. Noreen Aschw. gr. § 260, 7 anm. 6.

---

[1] Sida ej antecknad.

[2] Ännu i dag växlar i t. ex. det finnländska Pargasmålet *t* och *d* efter ofvan angifna ljudlag; se Thurman Sv. landsm. XV. 4: 18, där öfrig litteratur i frågan finnes förtecknad.

[3] Se Noreen Aschw. gr. §§ 257, 2, 260, 7 och där citerad litteratur.

[4] Därjämte *marcknadh* (Mess. s. 24).

Om *härholt* (Mess. s. 24), *härolt* (s. 25) har i annat sammanhang talats s. 114, 115.

Om *t*-et i imper. *bindt, hålt,* ipf. *galt, hölt, wölt, bant,* som har urnordiska anor, och det analogiskt inkomna i *fant, want* se nedan under formläran (verben).

Formen *plattrar* 'pladdrar' (Brasck Ap. g. s. 206) beror väl på ordets onomatopoetiska karaktär.

t kvarstår ännu i *watzlan* 'vasslan' (Rond. JR s. 37, 40 m. fl.), fsv. *vatle*; samt i de ofvan nämnda *bindt, bant* o. s. v. — Utan motsvarighet i nsv. uppträder det i *longst, långst* 'långs, längs efter' (Gustaf II Adolf s. 255, 256); bildningen är af samma art som *äljest* och *straxt* i förhållande till ä. *äljes, strax.*

t saknas i *tissel* 'tistelstång' (Mess. s. 51) = isl. *þisl, tisl* Spegel, östg. *tisel,* se för öfrigt Lindgren Sv. landsm. XII. 1: 157. Om bortfallet af *t* i *Ösgöthan* se ofvan s. 81, om assimilationen af *ts* > *ss* s. 86.

V (w) motsvarar nsv. *b* i *drawant* 'drabant' (Gustaf II Adolf s. 250), mlt. *dravant.*

v (w) finnes utan nysvensk motsvarighet i *Jesuviter, Jesuviten* (Brasck MGV s. 259, 272); jfr *Jesuwiter* i ett skillingstryck från 1634; *v*-et härstammar från ä. ty. *Iesuwiten.*

Med afseende på växlingen af formerna *stuga* och *stufva,* den senare och ursprungliga numera blott dialektisk, har jag antecknat: *frustuffmö* (Mess. s. 15), *stenstuffuan* (ib. s. 21), *frustuffua* (ib. s. 27), men *frwstugun* (ib. s. 43).

Om *ble* 'blef', *ga* 'gaf' se s. 80.

Lång vokal för nsv. kort sådan uppvisa:

framför *k*-ljud:

blek, bleek 'bläck' (Mess. s. 39, 137; rim: *leek*), *bleekhoorn* (Rond. JR s. 51); folketymologisk ombildning?; fsv. *blæk*;

streek '(streck) slag' (Sutor Nicolaus, Brasck Ap. g. s. 200); jfr mlt. *streke* m. ds.;

weekan 'veckan' (Brasck Ap. g. s. 203), *wijkor* (Mess. s. 128);[1]

ögnebleek 'ögonblick' (Mess. s. 61);

framför *m*-ljud (jfr härtill Noreen Col. s. XX):

borttröma 'rymma bort' (Mess. s. 115);

[1] Därjämte stundom *wicka*; citat se Grip Sv. landsm. XVIII. 6: 43.

göma 'gömma' (Mess. s. 115);

heeman, heema 'hemma' (Brasck FP s. 7, 9) jämte *hemma* (ib. s. 11) och *hemman,* se nedan under adverben;

skräma 'skrämma' (Börk Dar. s. 32) jämte *skremma* (Mess. s. 27);

skäma 'skämma' (Mess. s. 119), men *skämma* ib. s. 71;

(be)swijmer 'svimmar' (Mess. s. 71) jämte *swimmar* (Börk Dar. s. 41);

tijma(n) 'timme(n)' (Mess. Disa, Girs G. I s. 140, Börk Dar. s. 31), *timar* (Rond. JR s. 32), jfr Noreen Col. s. XX [1];

framför *n*-ljud:

ween 'vän' (Mess. s. 134; rim: *seen*);

framför *p*-ljud:

dråpar 'droppar' (Chronander Bel. s. 148);

skepen 'skeppen' (Rond. JR s. 50), *skeep* (Brasck FP s. 94), vanlig form vid denna tid, se förf. Ark. 4: 297;

taapar 'tappar' (Mess. s. 193), vanligt i nsv. dial.; därjämte *tappat* hos A. Oxenstierna;

framför *r*-ljud:

döör 'dörr' (Mess. s. 31), *dör* (ib.), *dören* (ib. s. 70, Börk Dar. s. 14), vanlig form i ä. nsv., se förf. Ark. 4: 297;

näscbåårar 'näsborrar' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 167), fsv. *næsaborar*;

spårar, sporar 'sporrar' (Mess. s. 43, Chronander Bel. s. 158), vanlig form i ä. nsv.;

framför *s*-ljud:

nyys 'nyss' (Girs E. XIV s. 82); kanske dock arkaiserande stafning;

framför *t*-ljud:

heeta 'hetta' (Moræus Vit. s. 407), men *hettan* (Börk Dar. s. 40) [2];

skoot 'skott' (Mess. 27), osäkert;

---

[1] Formen synes vara den normala under 1600-talet. Någon gång uppträder dock äfven en form med *mm,* t. ex. *timmen* (Brasck Ap. g. s. 111).

[2] Den långvokaliska formen synes under 1600-talet ha varit den normala i skriftspråket; *hetta(n)* är vid sitt första uppträdande möjligen att betrakta som en blott talspråksform.

sweth 'svett' (Börk Dar. s. 10) jämte *swätt* (Kolmodin, se under *ä*);

weet 'vett' (Mess. s. 44, Prytz G. I s. 49 m. fl.), *weth* (Börk Dar. s. 10), vanligt i nsv. dial.

En under 1600-talet vanlig form var *stana* 'stanna', t. ex. *stana* (Gustaf II Adolf s. 257 m. fl. st.; Spegel Guds verk s. 154, rim: *mana*), äfven på början af 1700-talet: *stahna* (Geisler Hans. 4: 339 [1709]; rim: *bahn-*); *stanat* (Orf. o. Euryd. s. 97), andra ex. se Andersson Salb. s. 44. Däremot *stadnom* (Brasck Ap. g. s. 123), hvars *d* dock vid denna tid ej uttalats, *stanna* (Orf. o. Euryd. s. 99). Sannolikt föreligga här representanter för två skilda dialektgrupper, där *-dhn-* utvecklats på olika sätt. Kanske har *stana* uppkommit af ett yngre (dialektiskt) p. pf. **stain* med intervokaliskt bortfallet *dh*; jfr t. ex. *tiender* ofvan?

Dessutom kvarstår sedan äldre tid fördubbling af vokaler i en mängd fall, där säkerligen uttalet redan nu var det nysvenska, t. ex. *een* (obest. art.), nästan regelbundet hos Mess., *heem* : *reem* (Mess. s. 43), *tijn* (mask. o. fem., vanligt hos Mess.), *troodt* (ib. s. 56) o. s. v.

Om *doter* se ofvan s. 88.

Lång vokal i andra stafvelsen har i motsättning till nsv. äfven *sammeet* (Mess. s. 63) — jfr *samet* Rond. JR s. 56 — med hufvudtonen på ultima. I *sammetz pung* (Rond. JR s. 28) fordrar metern den nuvarande accenten.

Kort vokal för nsv. lång sådan uppvisa:

framför *b*-ljud:

sabbel (Brasck Ap. g. s. 134, 136), så äfven i Arwidssons Sv. folksånger, jfr Noreen Col. s. XX; Bellman har en gång *kabbel* 'kabel';

framför *k*-ljud:

backa 'baka' (Ber. om Wästindien s. 25); jfr SAOB;

dieckne 'djäkne' (Prytz G. I s. 58);

räcknad (Chronander Bel. s. 165), *räcknar* (ib. s. 137)[1], *vpräcknar, -ch-* (ib. s. 164, 172), *räcknas* (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 139), *räckningar* (Ber. om Wästindien s. 23)[2];

---

[1] Äfven hos Lucidor (Norelius Ark. 1: 232).

[2] Jfr från 1500-talet: *uthräckna* P. Brahe Oecon. s. 51 (1585).

siuckdom (Mess. s. 4), *siuck* (Mess. s. 219, 220), *siuckna* (I Erici s. 382);

steckte 'stekta' (Rond. JR s. 67);

säckre 'säkra' (Brasck Ap. g. s. 167);

uppwackna (Rond. JR s. 103);

åcker 'åker (sbst.)' (Brasck Ap. g.).

Om vokalförkortningen i slika fall se Kock Fsv. ljudl. s. 390.

framför *l*-ljud:

skolle 'skola (v.)' (Mess. s. 20), *skollen* 'skolen' (Rond. JR s. 8, 18, 32, 46); mycket vanliga former i Holof. o. Jud. (c. 1599); jfr Schacktafvelslek *I skollen*;

skäll 'skäl' (Rond. JR s. 35, Brasck Ap. g. s. 167, 168) jämte *skääl* 'vett, förstånd' (Rond. JR s. 11);

wäll 'väl' (ytterst vanligt hos Rond. JR t. ex. från bokens första hälft s. 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17 2 ggr, 18, 19, 20, 22, 25, 29, 32 2 ggr, 33 2 ggr, 40, 41, 45, 59, Mess. s. 117, Brasck MGV s. 258, Chronander Surge s. 16, 17 m. fl. ggr, Kolmodin Gen. Aeth. s. 276, 281, 282, 293), *farwäll* (Rond. JR s. 40 2 ggr), *fa(a)r(a), -er . . wäll* (Rond. JR s. 32, Brasck FP s. 12, 19, 43, Ap. g. s. 207 m. fl.), *lijkwäll* (Brasck Ap. g. s. 205); dock äfven *wäl, wel,* ehuru ej så ofta, t. ex. Rond. JR s. 13 2 ggr, 15, 40, 41;

framför *m*-ljud (jfr härtill Noreen Col. s. XX):

damm 'dam, fruntimmer' (Chronander Bel. s. 140, Putzdrummel s. 81); jfr *damme* Chronander Surge s. 25 (rim: *samme*);

gammar 'gamar' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 164);

grämmer 'grämer' (Prytz G. I s. 34);

lam, adj. (Mess. s. 22; rim: *skam*), *lamme* 'lama' (Mess. Disa), *lamman* (ack. sg. ib. s. 22); under 1600-talet vanlig förkortning, se förf. Ark. 4: 296, där andra ex. anföras; om utvecklingen af kvantitetsförhållandena i den fsv. ljudförbindelsen kort *a* + *m* se Kock Sv. landsm. XI. 8: 42 följ.;

framför *n*-ljud:

ennesta 'endaste' (Rond. JR s. 71), till fsv. *enister*[1]; jfr dock äfven *eneste* ib. s. 43;

honnig 'honing' (Ber. om Wästindien s. 25); jfr fsv. *honnog(h)* några ggr enl. Sdw.;

[1] Eller möjligen *enaster*; se nedan.

sonn 'son' (Asteroph. Tisbe s. 14), jämte *son*; jfr Noreen Col. s. XIX;

synnas 'synas' (Börk Darius s. 32), *synnes* 'synes' (ib. s. 4, 5, 43). På grund af dessa former ser det ut, som om det hos Stiernhielm förekommande *synnes*, hvilket af Tamm s. 45 förses med ett (!), icke bör betraktas som skriffel;

jfr *förmånn* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 124);

framför *p*-ljud:

luppit 'lupit' (Girs E. XIV s. 71), *afluppen* (Gustaf II Adolf s. 156)[1];

wappen 'vapen' (Gustaf II Adolf s. 205[1], Börk Dar. s. 29 2 ggr), jfr Noreen Col. s. XX;

jfr *skippa rätt* Lindschöld (Hans. 4: 146), där väl *pp* uppkommit i svagbetonad ställning (i uttryck sådana som det, i hvilket verbet här uppträder); äfven Gustaf II Adolf (s. 156) har *skippa lagh och rätt*; dock synas de hos honom förekommande dubbelskrifningarna litet bevisande, hvarom s. 125;

framför *s*-ljud:

läder-påsse 'läderpåse' (Dahlstierna Hans. 6: 104 [1691]); jfr *possen* 'påsen' Holof. s. 33, 52[2]; formen har dock sannolikt uppkommit i sammansättningar, se Noreen Sv. etym. s. 31;

tössan 'tösen?' (Dahlstierna Hans. 6: 104 [1691]); ordet är = no. *taus*; se för öfr. närmare B. Magnússon Ólsen Ark. 18: 199 följ.;

framför *t*-ljud:

flättande 'flätande' (Mess. s. 28), fsv. *flätta*, isl. *flétta*; därjämte *flläätade* (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 166);

trätta, sbst., *trätto*, *trättor* (Mess. s. 29, 55, 56, 57, 148, Brasck MGV s. 223, 226, Chronander Surge s. 13), *trätta*, verb (Brasck MGV s. 223), fsv. *þrætta*; se förf. Ark. 11: 348, Kock 13: 164; därjämte *träta* v. (Chronander Bel. s. 193; rim dock: *rätta*).

---

[1] Om dubbelskrifningarne hos G. II A. se dock s. 125.

[2] Emellertid kräfver kvantiteten o. ortografin en särskild liten undersökning; jfr t. ex. *ducka* 'duka' s. 41; *skolle* 'skola', *skollom*, *skollen* s. 4, 6 3 ggr, 27, 31; *görre* 'göra', *görrom*, *görren* s. 6, 7, 9, 18, 27, 30, 33, 41, 45, 48 m. fl., men *göre* s. 6, *görenn* s. 39; *warra* 'vara' s. 46, men *warer* s. 48. Nsv. *nn* motsvaras stundom af *n* t. ex. *wunit* 'vunnit' s. 9, *mone* 'månne' s. 10, *saningen* s. 18.

På grund af obetonad ställning har vokalen förkortats i:

låtta 'låta' (Mess. s. 222)[1], men vanligen *låta*; *lätte* 'läte' (Chronander Surge s. 19); jfr imper. *lätt* nedan;

wetta 'veta' (Hund E. XIV vanligt, t. ex. str. 465: *wette*, Mess. s. 51, 70 m. fl., Gustaf II Adolf vanligt, t. ex. s. 480, Prytz G. I s. 20), *wettat* (Börk Dar. s. 4), men *weta* (Mess. s. 71); vokalförkortningen i detta ord är under 1600-talet ganska vanlig, se Noreen Col. s. XX, förf. Ark. 4: 296[2];

lätt 'låt (imper.)' (Rond. JR s. 37, 51, Chronander Bel. s. 186, 187 [men s. 187 äfven *lät see*], Surge s. 19, 31[3]), eljes i regel *lät*; *lätt* 'lät (ipf.)' (Girs G. I s. 19) jämte *lät* ib.;

mott 'mot' (Mess. s. 190, 258), jfr *emott* i y. fsv. (t. ex. Rimkr.), P. Brahes kr. s. 6, 33, annars vanligen *mot, emot*;

ått 'åt' (Rond. JR s. 12 2 ggr, 15, 77, 79: *frågher honom ått*, 98), vanlig form, *heem ått* (ib. s. 16, 36); därjämte *(å)åt* (s. 16, 24, Mess. s. 71 m. fl.).

Jfr från fsv. tid t. ex. *utt* (Upl. L. WB 7: 2 flera ggr).

Dessutom uppträder kort vokal i:

bälätte 'beläte' (Mess. s. 213), hvarjämte *beläte(n)*;

bråttar 'bråtar' (Girs G. I s. 199);

förträtt 'förtret' (Prytz G. I s. 13), jfr s. 110;

nött 'nöt, nux' (Brasck MGV s. 279);

skutte 'sköto' (Hund E. XIV str. 314) jämte *skute* (ib. str. 356); *skutten* 'skjuten' (Girs G. I) jämte *skutne* (ib. s. 144).

Särskildt i Gustaf II Adolfs skrifter är lång konsonant, där nsv. har kort sådan, mycket vanlig[4], men denna punkt i Gustaf Adolfs språk eller ortografi fordrar en särskild undersökning,

---

[1] Så ofta äfven under 1500-talet, t. ex. P. Brahes kr. s. 3, 56. Emellertid är dubbelskrifning i denna källa mindre bevisande; jfr t. ex. formerna *olicka, tall* 'tal', *vanne, farritt, warridt, gatturna* ib. s. 54.

[2] Så äfvenledes under 1500-talet, t. ex. P. Brahes kr. s. 3, 40, 54; jfr not 1.

[3] Jfr äfven Lindschöld Hans. 4: 145 många ggr.

[4] *ricke* 'rike' s. 113, *Pannekacka* s. 257, *Åcke* 'Åke' ib., *licka* 'lika' s. 258, *beweeka* s. 480, *brucka* 'bruka' s. 490 2 ggr, *förorsackas* s. 482, *förlickas* s. 490, *orsacken* ib.; *tallat* 'talat' s. 482; *förrelöpper* s. 484, *skrappas* s. 283; *förlenner* 'förlänas' s. 256, *terminnens* s. 482, jämte *förlener* s. 258; *förrestå* 'förestå' s. 257, *ärrender* s. 476, *warra* 'vara' s. 482, *ärret* 'är det' ib.; *bytte* 'byte' s. 258, *Statterne* s. 476. Härmed bör sammanhållas Gustaf Adolfs tyska ortografi: *gewessen, disses, vormutten* (s. 448) o. s. v.

hvarför lösryckta exempel här endast skulle åstadkomma förvirring: dylika ha här därför uteslutande anförts, när de styrkas genom belägg från andra håll. Ett liknande förhållande äger som nämndt för 1500-talets vidkommande äfven rum med Per Brahes kr.

Beträffande accenten må nämnas, att hufvudtonen låg (eller kunde ligga) på första stafvelsen i *förnäm* (Lindschöld Hans. 4: 157), *patron* (Börk Dar. s. 14, 22) = vissa nsv. dialekter; på slutstafvelsen i *pappir* (Mess. s. 137), jfr ty. *papier, tobaak* (Chronander Bel. s. 153).

I en hel mängd fall låg, i motsats till bruket i nsv., hufvudtonen på senare leden af ett sammansatt ord. Ex.: *förmaak* (Mess. s. 27), *syskrijn* (s. 67), *systool* (s. 66), *syylspeet* (s. 61), *trooheet* (s. 63), *åtråå* (s. 62), *framgångh* (s. 159), *samweet* (Chronander Surge s. 12, Brasck Ap. g. s. 123)[1]. Dock synes i analogt bildade ord hufvudtonvikten äfven ha kunnat hvila på första stafvelsen. Om dessa under 1600-talet vanliga betoningsförhållanden se Kock TfF NR 3: 247, Sv. akcent 2: 247 följ., Noreen Col. s. XXI.

2. Till formläran.

Substantiven.

a) starka deklinationen sing.

Nom. sg. på *-er* af starka maskuliner förekommer — utom i skymford och dylika nedsättande benämningar, där denna ändelse är mycket vanlig (se ofvan) — sporadiskt isynnerhet under förra hälften af århundradet. Ex.: *seder* 'sed' (Mess. s. 24, 67), *konungher* (s. 25, men i vokativus *konungh* samma sida 3 ggr), *een annan låter* 'låt' (Brasck FP s. 64), *tyranner* (eg. obj., ib. s. 68), *måger* (Ap. g. s. 113). Jfr Columbus *hooper* (ännu vanligt i lägre talspråk); se Noreen s. XXII[2]. — Stundom har *-er* inträngt i fem., t. ex. *en ringa tidher* (Mess. s. 225). Jfr slutligen *til Dagher liwss* (Mess. s. 48) och gen. *presters* 'prästs' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 299).

[1] Om kvantitetsförhållandet i detta och liknande ord se Kock Sv. landsm. XI. 8: 41.

[2] En vanlig form vid denna tid är äfven *qväller* : *hvar qväller, mot qväller* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 117, 121).

Dat. sg. på *-e* förekommer af *tron* : *throne* (Mess. s. 39; i högtidlig framställning), af *rosenlund* : *rosenlunde* (s. 53; i en visa), af *mod* : *medh wäldigt modhe* (Chronander Bel. s. 190), af *lif* : *i lijfwe* (Brasck FP s. 97) eller best. form (jfr s. 78)?

Här må tilläggas en anmärkning om att nom. propr. på *-s* stundom få genitivändelsen *-es*, t. ex. *Biskop Månsses Tal* (Girs G. I s. 112).

b) svaga deklinationen sing.

Här har fornböjningen visat sig betydligt lifskraftigare.

Hjärna heter ännu *hierne* (Brasck Ap. g. s. 130) jämte *hierna* (ib. s. 135); *skugga* ännu *skugge* (Mess. s. 152).

Ex. på oblik kasus på *-a(n)* af gamla svaga maskuliner äro: *bog(h)an* (Mess. s. 27, 44), *dåra* (s. 40), *släda* (s. 19), dessutom *makan*, *näffua*[1]; *galga* (Rond. JR s. 8), *granna* (s. 18), *landzherran* (s. 8), *naffla* (s. 19), *kragha* (Chronander Surge s. 73). *Skadhe* och *skadha* förekomma hos Mess. omväxlande i oblik kasus. Ib. s. 55: ack. *wredha* (: fsv. *wreþi* f.). Stundom har *a* trängt upp i nom., t. ex. *staka* (Mess. s. 59).

Gen. på *-as* är mycket sällsynt; ex. blott från den för sitt ålderdomliga språk bekanta JR: *wår grannas hws* (s. 15).

Ex. på oblik kasus på *-o(n)*, *-u(n)* af gamla svaga feminer äro: *frwstugun* (Mess. s. 43), *frustugun* (Girs E. XIV s. 71, Putzdrummel s. 79), *födo* (Mess. s. 30), *hwijlo* (s. 245), *lycko* (s. 34, 204), *trätto* (s. 56), dessutom har jag från Mess. antecknat *nytto* 3 ggr; *gatun* (Rond. JR s. 52, Brasck FP s. 44, 67, 76, Ap. g. s. 143 m. fl.), *kanno* (JR s. 13), *mödho* (s. 42), *panno* (s. 13), *snaron* (s. 8), *tiäro* (s. 67), *ä(h)ro* (s. 46, Chronander Bel. s. 109), *gulkädio* (JR s. 73), *rättwijso* (Prytz G. I s. 4). Redan under 1600-talets första årtionden finner man dock betydligt oftare nominativformen på *-a* i oblik kasus, t. ex. *föda*, *kronan*, *lycka*, *plåga* (Mess.). Framför allt föredragas *a*-formerna i best. form. Stundom har den oblika formen trängt upp i nom., t. ex. *ladu* (Mess. s. 150), *willo* 'villa' (Gustaf II Adolf s. 504).

[1] Utan antecknande af sida. Den oblika formen *näfva* har gifvit upphof till den sporadiskt uppträdande plur. *näfvor* (t. ex. J. Lindestolpe Tanckar om Skörbugg s. 46 [1721]) — hvilken dock ej segrade öfver den på *-ar*, såsom fallet var med *hjässor*, *hjärnor* o. a.

Formerna på *e* lämnar jag här ur räkningen, då det är svårt att afgöra, om *e*-et utgår från fsv. *i (e)* eller utgör en försvagning af *a, o.* Ex. (såväl *an-* som *ôn-* och *în*-stammar) äro (från Mess.) i nom. sg.: *lycke, olycke, wil(l)ie* (jämte *wilia*), *yxe*; i oblik kasus: *crone* (jämte *krona[n]* ofvan), *gröde, mödhe, olycke, quinne, skadhe* (jämte *mödhe, skadha* ofvan), *wilie.*

c) pluralis.

Från nsv. afvikande pluralformer äro:

drickar 'drycker' (Chronander Surge s. 12) jämte *dricker* (ib. s. 60); *punctar* 'punkter' (Brasck MGV s. 279 2 ggr), men *punc(h)ter* (Prytz G. I s. 49, Gustaf II Adolf s. 490), äfven fsv. har här växling mellan *-ar* och *-er*; *skattar* 'skatter' (Stiernhielm s. 36, Lagerlöf Hans. 4: 48), fsv. *-ar* och *-ir*;

mästrar 'mästare' (Brasck FP s. 36), *lärarers* 'lärares' (Mess. s. 237);

officerer 'officerare' (Gustaf II Adolf);

scholar 'skolor' (Columbus Ordesk. s. 34); *vågar* jämte *våger, vågor* 'undæ', se förf. Ark. 4: 311; *ådrar* 'ådror' (Börk Dar. s. 39);

strander 'stränder' (Orf. o. Euryd. s. 98) = fsv. *strandher*;

handklöfwer 'handklofvar' (Brasck Ap. g. s. 137); men *handklofwar* (Girs G. I s. 192);

råer 'rådjur' (I. Erici s. 75), *skråger* 'skrån' (Gustaf II Adolf s. 277);

färgor 'färger' (Chronander Bel. s. 108), se närmare förf. Ark. 4: 311; *gränssor* 'gränser' (Disa 1687, s. 23)[1], se förf. ib. s. 312; *gångor* 'gånger' (Girs G. I s. 123), till fsv. *ganga*, vanlig form, ännu bruklig i finnländskan; *reglor* 'regler' (Rond. JR s. 100), vanligt långt in på 1800-talet, jfr Rydqvist SSL 2: 214;

skyflor 'skyfflar' (Gustaf II Adolf s. 256, 257), *stöflor* 'stöflar' (Mess. s. 43, Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 62);

öror(na) 'öron(en)' (Girs G. I s. 139);

halmstrå 'halmstrån' (Mess. s. 23) = fsv. pl. *halmstra*; *knää* 'knän' (Chronander Bel. s. 121) = fsv.; jfr *bij* 'bin' I. Erici Oecon. s. 382 och ännu 1728;

---

[1] Därjämte: *gräntzar* Lindschöld (Hans. 4: 149) m. fl. från ungefär samma tid.

kläde 'kläder' (Mess. s. 220), dock i den gamla förbindelsen *kläde och föda* = fsv. *klæþe ok føþa*; *kläden* (Rond. JR s. 57 r. 5) är sannolikt obestämd form, däremot s. 56 best.; en tredje plural är *klädher* (Chronander Bel. s. 153); hit hör vidare *äple* 'äpplen' (Rond. JR s. 87) = fsv. pl. *æple*;

rådher 'råd (abstr.)' (Mess. s. 39), fsv. däremot *raþ*;

beläter 'beläten' (Girs G. I s. 231); *gulsmycker* 'guldsmycken' (Mess. s. 25); *sinner* 'sinnen' (ib. s. 16); *snörer* 'snören' (Mess.); *stycker* 'stycken' (Mess. s. 72, Rond. JR s. 103), redan y. fsv. *stykker*, men *stycken* hos Brasck FP s. 67, Col.; *ärender* 'ärenden' (Rond. JR s. 71); jfr *rijker* 'riken' (Girs G. I flera ggr) och Söderwall Hufvudep. s. 85, Noreen Col. s. XXII;

skoo 'skor' (Brasck FP s. 8) = fsv., jfr best. *skoona* nedan.

Af *nytta* förekommer pl. *nyttor* 'fördelar' (Brasck FP s. 103), äfven hos Stiernhielm Föret. till Fateb., af *mil(a)* pl. *mijhler* (Girs E. XIV s. 86), af *nöd* : *nöder* (Gustaf II Adolf s. 479), se nedan, af *wänskap* : *wänskaper* (ib. s. 210), af *skärmytsel* : *skiärmyslor* (ib. s. 188), af *flärd* : *flärder* (Asteroph. Tisbe s. 27).

Om *fahrar* 'fäder', *köö(r)* 'kor' se ofvan s. 89.

Vanligt är *-er*, där nsv. har *-ar* eller *-or*. Ex. äro *drömmer*, *förster*, *ärffuinger* (samtliga från Mess.), *gudinner*, *tunger* (Chronander Surge) jämte *gudinnor*, *quinnor* (Chronander Bel.), *höner*, *matroner*, *skoler* (Mess.), *spegloser*, *spåner* (Chronander Bel.).

Pluraländelsen *-ur* är vanlig blott i *gatur* (t. ex. Girs E. XIV s. 62)[1], vidare förekommer den i *insagur* (Gustaf II Adolf s. 218), *ladhur* (ib. s. 632), *wekur* (Girs G. I s. 23); efter ursprungligen lång stafvelse har jag endast funnit den i *hoorur* (Chronander Bel. s. 116).

Pluralformerna *svenskar*, *danskar* synas ännu icke ha uppkommit[2]. Däremot förekommer naturligtvis singularis: *(hwar) Swensk* (Mess. s. 90). Den substantiverade pluralen af *svensk*,

[1] Jfr den vanliga formen *gatun* ofvan; *gatun* synes liksom *frustugun* ha varit den normala oblika formen åtminstone till midten af 1600-talet.

[2] Prof. F. Tamm påpekar emellertid för mig den analoga formen *Tyskerna* (Gustaf II Adolf s. 584). Dessutom har jag funnit *Tyskerne* och *Tyskarna* s. 280; men därjämte *Tyske* s. 281. Någon motsvarande pluralform af *svensk* och *dansk* är mig emellertid som nämndt icke bekant.

dansk o. s. v. lyder i regeln i hela den mig till buds stående litteraturen:

i obest. form *Swenske, -a, Danske, -a* (= fsv. *danska*), dat. *swenskom* (Mess. s. 247) o. s. v.;

i best. form *the Swenska, -e, the Danska, -e,* dat. *them Swenskom* (t. ex. Mess. s. 90, 91, Girs G. I s. 141), *them Danskom* (t. ex. Mess. s. 150, Girs G. I s. 143), *them Lübeskom* (Girs G. I s. 161); men i samma betydelse förekommer äfven utan fristående artikel t. ex. *Danske* (t. ex. Mess. s. 90), *Swenskom* (ib. s. 130) o. s. v., hvarom närmare under syntaxen.

Den gamla dativen på *-om* är tämligen sällsynt. Ex.: *gudom* (Mess. s. 209), *hedningom* (ib. s. 208), *östgöthom* (ib. s. 248), *herrom* (Rond. JR s. 62), *föräldrom* (Brasck FP s. 6), *sonom, döttrom* (Chronander Bel. s. 115). På gränsen mellan substantiv och adjektiv stå *christnom* 'de kristna' (Mess. s. 247), *Swenskom* 'svenskarna' (ib. s. 130) (jämte *them Swenskom,* hvarom ofvan), *swenskom* 'svenskar' (ib. s. 247).

Den fsv. ackus. på *-a* kvarlefver i några fall, t. ex. *granna* (Mess. s. 10), *dagha* (ib. s. 14)[1], *kniffua* (ib. s. 32; formen använd af en bonde), *tåra* (Chronander Bel. s. 122; rim: *swåra*). — Nom. på *-a* uppträder i frasen *blifva bussa* 'b. (goda) bussar' (Chronander Surge s. 72), vidare i *dåra* 'dårar' (Prytz G. I s. 44).

I det ett par gånger förekommande *(ut)aff nödha* (t. ex. *frelste a. n.* Prytz G. I s. 50; rim: *mödha*) föreligger fsv. plur. *nødha, nødhar* (: *nødh* fem.), ä. nsv. *nöder* (Gustaf II Adolf s. 479).

En gammal plural genitivform är *wägna* (*på min Brors* Mess. s. 227), nsv. *vägnar,* hvarjämte dock äfven *wägnar* (Girs G. I s. 114[2]); så ock *tacka* i uttrycket *till tacka,* hvarom nedan under adv.

d) bestämda formen.

Bestämda artikelns *e*-vokal bibehålles i en mängd fall, där den i nsv. försvunnit, t. ex. *bödelens* (Mess. s. 22), *fadheren* (Rond. JR s. 33), *fosteret* (ib. s. 19), *kiortelen* (ib. s. 51), *ålderen* (Chronander Surge s. 18), *fruen, frwen* (Rond. JR s. 48, 77),

[1] Ännu hos Lindschöld 1669 (Hans. 4: 118).

[2] I min upplaga af boken förekomma två sidor med denna paginering.

sjöen (ib. s. 15), *adelen* (Girs G. I s. 148). Dylika former äro vid 1600-talets midt de normala. Dock förekommer äfven *adlen* (Prytz G. I s. 44), och längre fram: *handeln* (Disa 1687, s. 33).

mask. och neutr. gen. sing. på *-sens* kvarlefver hufvudsakligen (icke uteslutande) i högtidlig eller religiös stil samt i gamla stående förbindelser, t. ex. *dopsens* (Mess. s. 245), *folksens* (Mess.[1]), *haffsens* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273), *landzens* (*fader* Mess. s. 159), *liffzens* (Chronander Bel. s. 108), *mansens* (ib. s. 165), *rijksens* (*rådh* Mess.[1]), *sonsens* (Brasck FP s. 5), *watsens* (*badh* Brasck Ap. g. s. 123), *ålderdomsens* (Chronander Surge s. 10). I *werldzens* (Mess. 2 ggr[1]) har maskulinändelsen analogiskt inkommit (därjämte i högtidlig stil *werldenes*); så ock i *nattsens* (Stiernhielm s. 25), *natursens* (ib. s. 26).

fem. sing. gen. på *-(e)nes*, y. fsv. *-(e)n(n)es*, med analogiskt inkommet *-s*, ä. fsv. *-(i)n(n)a(r)*, t. ex. *jungfrunes, drotningenes* (Mess.); på *-nas*: *tronas* 'trons' (Mess. s. 221), jfr *trona* nedan.

mask. sing. dat. på *-enom*: *mannenom* (Ber. om Wästind. s 20).

fem. sing. dat. på *-en(n)e*: (är) *af(f) nöd(h)en(n)e* (Mess. s. 153; Gustaf II Adolf s. 488, i bref), *aff högdenne* (Prytz G. I s. 3), sannolikt från bibelspråket, *på jordene* (Chronander Bel. s. 115), *på marckene* (Brasck FP s. 94). En ackus. fem. sing. på *-enne* är *solenne* 'solen' (Brasck Ap. g. s. 150).

fem. sing. ack. på *-na*: *trona* 'tron' (Mess. s. 245), *troona* (Girs G. I s. 73), väl lån från den religiösa stilen; dock förekommer samma form i annat sammanhang (ib. s. 98), men äfven här kan man tänka på ett skämtsamt lån från bibelspråket; ack. sing. *tron* förekommer Mess. s. 228.

mask. plur. på *-arnar* förekommer sporadiskt i våra äldre källor: *tiänerenar* (Hund E. XIV:s kr. str. 359), *ökenar* 'öken' (Asteroph. Tisbe s. 56), *gudarnar* (Mess. s. 118) jämte *-a* (s. 95), *prentarenar, skriffwarenar* (Rond. JR s. 4), *ständernar* (Prytz G. I s. 48, 49[2]); därjämte gen. *gudharnars* (Mess. s. 95), *herrarnars* (Girs E. XIV s. 97) med analogiskt inkommet *r*; typen

[1] Sida ej antecknad. *Folcksens* förekommer i ett bref af Gustaf II Adolf från 1621 (s. 487) om trupperna.

[2] Samma sidor äfven *ständerna*.

gudharna, *-as* är dock i öfrigt enarådande redan under förra hälften af 1600-talet (jfr Söderwall Hufvudep. s. 86).

dat. plur. *prestomen* (Prytz G. I s. 39).

Af *sko* heter best. pl. hos Mess. s. 40 *skoona*[1] (jfr obest. *skoo* ofvan), men Rond. JR s. 61 *skonar*.

Den fsv. best. pluralformen på *-n* förekommer hos Rond. JR s. 56, 57 r. 15: *kläd(h)en* 'kläderna', men *kläderna* senare hos Chronander Bel. s. 153[2]. 'Hufvudena' heter hos Mess. s. 235, Girs G. I s. 113 *hufuuden* (*-w-*).

Om sådan best. böjning, som kan anses uteslutande ha tillhört talspråket, se ofvan s. 89, där — för sammanhangets skull — äfven best. pluraler såsom *föttren* o. s. v. omtalas.

I annat sammanhang har nämnts, att sådana ord som *östgöthom* (Mess. s. 248), *gudom* (s. 209), *hedningom* (s. 208), *christnom* (ib. s. 247) och ofta *Swenske, Danske, Swenskom*, äfven då de icke äro försedda med best. fristående artikel, hafva betydelse af bestämda former (de kristna, svenskarna o. s. v.).

e) genus.

Blod är mask. (t. ex. Mess. s. 209); så stundom i fsv., ofta hos författare från 16- och 1700-talen (förf. Ark. 4: 307) och i nsv. talspråk.

Af *twång* växlar maskulint och neutralt kön; mask.: Mess. s. 10, 71, 133, Prytz G. I s. 3; neutr.: Mess. s. 39, 159, Prytz G. I s. 3; jfr ty. *zwang* m. *Våp* kan jämte neutr. äfven vara mask., t. ex. Lindschöld Hans. 4: 108.

Chronander Bel. s. 153 har *een halfföre*, Börk Dar. s. 10 *een öfwerdåd*.

Neutra äro: *daat* (*ridderligit d.* Mess. s. 44); *disputaas* 'disputation', se nedan; *förträt* 'förtret' (Brasck Ap. g. s. 120); *gardin(et)* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 308), *gerdinet* (Mess. s. 67), jfr *cortinan* ofvan s. 102; *giäld(h)* 'gäld, skuld' (n. pl. Gustaf II Adolf s. 530, 531[3]), äfven i fsv. oftast n. pl.; *phantasij* (Brasck Ap. g. s. 156); *pracht* (Mess. s. 43); *took. tock* (ib. s. 44, Brasck FP

[1] Så redan i fsv., hos Bellman, Sahlstedt (angifven som den normala formen) och ännu hvard.

[2] Jfr ofvan under plur. En talspråksform är däremot *kläna* (se ofvan).

[3] Samma sida äfven ett *giälden*, som dock kan tolkas som fem. best. form.

s. 27) jämte mask. (Brasck FP s. 85); märk äfven *thenna älend* (Mess. s. 20); från andra källor: *frost(et)* 'frost(en)' (t. ex. Wivallius, I. Erici), *theatret* (Lindschöld Hans. 4: 157).

Slutligen må anmärkas, att *tid* under 1600-talet liksom äfven i fsv. ofta föregås af adj. med maskulin ändelse: *allan, dyran, långan, rättan tid(h)*; se nedan. Om nom. *tidher* har redan talats.

Adjektiven.

Nom. sing. mask. på *-er* är ännu rätt vanlig, men anses onödig af Tiällmann s. 222. Ex.: *falsker* (Mess. s. 183), *klädder* (s. 67), *lijker* (s. 43), *lustigher* (s. 25), *nögder* (s. 65), *rädder* (s. 67), *slemmer och ledher* (Rond. JR s. 11), *qwicker* (Brasck FP s. 8), *onder* (Ap. g. s. 129), *bekanter* (Chronander Bel. s. 139), *warmer* (Börk Dar. s. 31). Den har äfven trängt in i oblik kasus mask.: *medh Swensker Man* (Mess. s. 57), *till liuser dagh* (Chronander Surge s. 12), där nsv. har arkaismen *(till) ljusan dag, fläter gröner crans* (M. Stenbock Hans. 22: 348). Som attribut till fem. uppträda adj. på *-er* i våra källor rätt sent: *een twärer Hand* (Börk Dar. s. 32, jfr s. 42), *en korter Tijd* (ib. s. 34)[1] samt i oblik kasus: *med lärder listighet* (ib. s. 7), *i een Mörker dimma* (ib. s. 41), *i döfwer hwila* (Orf. o. Euryd. s. 97).

Nominativändelsen *-er* uppträder dessutom i sammansättningen *ungerswänn* (Mess. s. 42).

Dat. sing. på *-om* förekommer enstaka i Rond. JR, hvars språk har många ganska ålderdomliga drag: *enom föddom* (s. 45).

Ganska vanlig, i synnerhet under 1600-talets förra hälft, är ännu ack. sing. mask. på *-an*: *slå hwar annan lamman* (Mess. s. 22), men . . *lam* (ib.), *vthi fullan snwss* (s. 48), *en godhan dagh* (s. 54, 88), *aff hårdan Eek* (s. 105), *en hårdan dödh* (s. 132), *een så hårdan dröm* (Rond. JR s. 10), *widh allan maat* (s. 13), *een sötan lull* (s. 14)[2], *een feetan kock* (s. 23), *på halffwan*

[1] Under 1700-talet blifva ex. härpå talrikare, t. ex. *finsker skuta* (Bellman 3: 390). — Som predikatsfyllnad förekommer adj. på *-er* flera ggr i fem. i Stiernhielm Herc., t. ex. *spaker* (om Lättia), *köner* (om Kättia), *flater* (om Flättia) samt ännu tidigare: *liten och onder är mins elendes tijdh* (1 Mos. 47: 9, Bib. 1541).

[2] Jfr *under sötan Sönn* Columbus Bibl. Werld s. A 3 a.

siöö (s. 36), *emoot far käran* (s. 44), *en ondan enda* (s. 66), *en grymman Kung* (Prytz G. I s. 28), *påå een så höghan pall* (s. 31), *(brände . .) i fullan låga* (Gustaf II Adolf s. 88), *min göddan kalff* (Brasck FP s. 100), *på baran kropp* (Chronander Bel. s. 118), *medh starckan arm* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281), *en långan wäg* (s. 301), *gå rättan gång* (Lindschöld 1669, Hans. 4: 120), *på sannan kärleek* (ib. s. 125), *med varman blijda* (ib. s. 128), *på rättan wäg* (Orf. o. Euryd. s. 78)[1]; dessutom på *-en*: *een fränen Bock* (Mess. s. 32), *näffwa så storen som trull* (Rond. JR s. 25). I alla dessa fall står ordet i oblik kasus: är ackusativobjekt, »innehållsackusativ», objektiv predikatsfyllnad eller styrdt af prep. (äfven sådana, t. ex. *medh*, som i fornspråket vanligen styrde dativus).

Ändelsen *-an (-en)* har äfven inträngt i ack. sing. fem.: *en långan stundh* (Hund E. XIV:s kr. str. 29), *i rättan tijdh* (Mess. s. 98), så redan i Nya test. 1526, ännu vanligt, *så långan tijd* (Rond. JR s. 46 och annorstädes)[2], *i . . godan roo* (Brasck MGV s. 298), ännu vanligt, jämte *i godh roo* (Mess. s. 98), *vti allan lust* (Chronander Surge s. 37), *i . . godan tuckt* (s. 39), *fräckan dam* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 127), *wänan möö* (Lindschöld, Noreen-Meyer s. 177); jfr äfven nsv. *argan list* (se nedan). Hit får äfven räknas *ståthelighen dräckt* (Mess. s. 27).

Någon gång uppträder *-an* äfven i nom. sing. mask.: *een storan gloper* (Brasck FP s. 9)[3] och fem.: *dyran tijd* (Moræus Vit. s. 407).

Af det ofvanstående synes framgå, att ändelsen *-an* under 1600-talets förra hälft var ett fullt lefvande böjningselement. Ännu i nsv. uppträder det (utom i vissa stående förbindelser) stundom i poetisk stil, t. o. m. i neutr. t. ex. *öfver saltan haf* (Schultén Sången om Roland s. 17[4]); jfr *saltan sjö*.

[1] Ett gammalt hithörande adjektiv föreligger sannolikt äfven i *lokan skogh* (Rond. JR s. 20: *iagh skall ledan i lokan skogh*). Månne ett fsv. **löker*, i afljudsförhållande till fsv. *läker*, isl. *lákr*, no. *laak* 'dålig, motbjudande, besvärlig'?

[2] Jfr *så långan tijd* Dahlstierna Kunga-Skald, *på föresagdan Tijdh* (Girs G. I s. 121), *i allan tijdh* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 120).

[3] Ex. på att *-an* inträngt i nom. sing. finnas undantagsvis redan i fsv.; se Noreen Aschw. gr. § 453, 1 anm. 1.

[4] Schück Världslitteraturen II.

Betydligt mera sällsynt är ack. sing. fem. på *-a*. Denna ändelse förekommer blott enstaka, t. ex. *medh arga list* (Mess. s. 99), jfr nsv. *argan list, i swarta mull* (s. 116), *ölkannan* . ., *Then iagh* .. *haffwer hafft så kiära* (Rond. JR s. 19), (få) *ena* . . *hastigha färdh* (s. 62), (gifva) *En godha gulkädio* (s. 73), (få) *Een. lijka badstufwa* (Brasck Ap. g. s. 154).

Ovanlig är äfven ändelsen för dat. plur. *-om*: *them vngom herrom, them gamblom* (Rond. JR s. 62), *them fattigom* (Mess. 2 ggr); jfr *them Swenskom, Danskom* ofvan s. 130 och Stiernhielm Herc.: *them betrycktom*. Denna ändelse förekommer alltså — med undantag af till hälften substantiverade adj. såsom *swenskom, danskom, christnom* — blott i best. formen af adj. efter artikeln *them*, där den ursprungligen ej hör hemma [1].

Icke ovanligt är, att neutr. plur. saknar ändelse liksom i fsv., i ä. nsv. dock stundom äfven i best. form, t. ex. *the smädeligh ordh* (Mess. s. 16), *kosteligh ting* (s. 134), *ond råd* (Brasck FP s. 67), *medh godh ord* (Chronander Surge s. 20); jfr enahanda förhållande med pronomina nedan.

Någon gång saknas äfven den singulära neutraländelsen *-t*, t. ex. *ett ewigh prijs* (Mess. s. 24), *stor wälde* (ib. s. 29).

Ändelsen *-e* är i sing. och plur. alla genera — åtminstone under 1600-talets förra hälft [2] — vanligare än *-a* [3]; samma förhållande äger rum beträffande pronomina. Om ändelsevokalerna *e* och *a* i ä. nsv. se för öfrigt Kock Sv. landsm. XI. 8: 9.

Beträffande komparationen (af adj. och adverb) må anföras:

Komparativer: *fägre* 'fagrare' (Columbus Ordesk. s. 3) = fsv.;

Adv. *nämre* 'närmare' (Börk. Dar. s. 40) = fsv. *næmbre*. Formen är vid denna tid vanlig äfven å annat håll, t. ex. *nämbre* Lindschöld (Hans. 4: 148). Den mera vårdade formen synes

[1] Jfr Noreen Aschw. gr. § 459, 2 anm. 3.

[2] Hos Börk Dar. står däremot *e* afgjordt i minoritet.

[3] Ex.: *mäktige kungh* (vok. Mess. s. 222), *Swenske Kongar* (vok. ib. s. 118), *tijn förtiänte lön* (ib. s. 76), *dän långe längtan* (Börk Dar. s. 5), *Dän Mörke tyste Skog* (Orf. o. Euryd. s. 91); *den edle Tisbe* (Asteroph. Tisbe s. 6), *then vnge Möö* (Mess. s. 77), *then gröne Heedh* (ib.); *thet Finske togh* (ib. s. 160); *late och onyttige Munckar* (Girs G. I s. 65), *De wilde Stigar* (Orf. o. Euryd. s. 91); *några Edle Frwer* (Girs G. I s. 127), *Danske Drotningar* (Mess. s. 161); *mine Barn* (ib. s. 76).

dock ha varit *närmare* (t. ex. Girs E. XIV s. 61). Jfr det ovanliga *närmeer* nedan.

Vanliga komparativformer äro adv. *bätter* 'bättre' (t. ex. Mess. s. 119, Börk Dar. s. 42) = fsv. *bæter*; *länger* 'längre' (t. ex. Brasck FP s. 6) = fsv. *længer* samt *(intet) häller* 'hällre' (Brasck Ap. g. s. 134) = fsv. *hælder*, isl. *heldr*. Därjämte förekomma dock äfven *bättre, längre, hällre*.

I adv. *närmeer* 'närmare' (Rond. JR s. 74) är komparativen bildad medelst adv. *mer*, jfr fsv. *nærmēr* (Noreen Aschw. gr. s. 374).

Superlativer på äldre *-(i)st* äro *the fägerste* 'de fagraste' (Rond. JR s. 101), fsv. *fæghirster* 'fagrast'; *nempst* 'närmast' (Brasck FP s. 60), fsv. *næmst*, hvarjämte *nermbst* 'närmast, närmst' (Beronius Reb. s. 332), en kontaminationsbildning af *nämst* och *närmast*. Jfr äfven *(huar) eneste (dagh), (therass) ennesta (tröst)* (Rond. JR s. 43, 71), sannolikt till fsv. *enister*, knappast till *enaster* (eller *endast*).

Ofta uppträda äfven superlativer på *-est*, där fsv. har *-ast*, t. ex. *ädleste jungfrwns* (Chronander Bel. s. 143); *den klokeste menniskia* (Disa 1687, s. 35); *det käresta* (ib.), som dock äfven kan utgå från fsv. *kæraster*; *på thet argesta* (Girs G. I s. 134); *thet ringesta* (Chronander Bel. s. 189), jämte *thet ringaste Ord* (Girs E. XIV s. 94); *det snaresta* (Disa 1687, s. 44); jfr Kock Sv. landsm. XV. 5: 3 följ. Som synes är det i enlighet med Kocks teori hufvudsakligen i fem. och neutr. som *-esta* uppträder; i det adverbiella *thet ringesta* finna vi, såsom man väntar sig, den ljudlagsenliga formen; *thet ringaste (Ord)* beror på systemtvånget. Jfr däremot maskulinerna: *Tin edlaste skatt* (Chronander Bel. s. 127), *käraste wän* (ib. s. 133).

(Then) högeste (Gudh) (Gustaf II Adolf s. 176) motsvarar fsv. *höghester, höghaster* (belägg se Sdw.).

En annan upprinnelse ha sådana bildningar som *Nådigsta* (*Herre* Prytz G. I s. 49), *then skönsta* (*skatten* Lagerlöf Hans. 4: 48), ytterst vanlig form vid denna tid, *som hastigst* (Börk Dar. s. 16); se Kock Sv. landsm. XV. 5: 17.

Min kärsta har hos Chronander Bel. s. 144, 188, Kolmodin Gen. Aeth. s. 274 betydelsen 'min käresta, min fästmö'; jfr *kierstan min* (Lindschöld, Noreen-Meyer s. 178); i samma be-

tydelse förekommer dock äfven *min kiäresta* (Putzdrummel s. 89). Dessutom uppträder en gång formen *min kiärast* (Pyramus om Tisbe, Asteroph. s. 54). Hos Chronander Bel. s. 141 användes *edher käraste* om mannen.

Pronomina (och pronominella adverb).

personliga:

Gen. sing. m. (af *jag*) *min* en enstaka gång: *fölia migh hem till min* (Asteroph. Tisbe s. 8); jfr *hem til wår* nedan!

Gen. sing. f. *hennes* (*till h.* Asteroph. Tisbe s 2).

Gen. sing. neutr. *thess* (*Thess tackar iagh* Laurbecchius s. 252).

Ack. sing. mask. *han* 'honom' (*medh han* Hund E. XIV str. 379, rimmande med *man*), men i str. 380 in i täxten i samma fras: *medh honom*.

Gen. plur. af *wi* en enstaka gång *wår* (*hem til wår* Mess. s. 194) = fsv. *war*; jfr *hem till min* ofvan!

Gen. plur. *(aff) thera* '(af) dem' (Chronander Bel. s. 100) = fsv. *þera*, till *þe(r)* 'de'; annars regelbundet *(af) them*.

Om tilltalsordet *I* se s. 13, 91, om *Ni, Ehr* s. 14, 90, 91.

'Sinsemellan' heter ännu hos Gustaf II Adolf s. 509: *sin emellom*.

possessiva:

Gen. sing. mask. *sins fars* (Mess. s. 213), *sins mans* m. fl. (Chronander Bel. s. 110), ännu hos Börk Dar. s. 5 *sines kropp*; annars *sin*.

Gen. sing. mask. *hennas* 'hennes' (Chronander Surge s. 19), snarast blott talspråksform, y. fsv. *hennas*; annars i regel *hennes*.

Dat. sing. mask.: *minom man* (Rond. JR s. 14), *wårom Junckar* (ib. s. 75), *wårom frijare* (Chronander Bel. s. 135); annars *min, wår*.

Dat. sing. fem.: *minne hustru* (Rond. JR s. 14); annars *min*.

Ack. sing. fem.: *för mina skuldh* (Mess. s. 155), *sine färdh* (Brasck FP s. 5), *på mina skola* (ib. s. 35).

Vanligt är i plur. neutr. *min* (o. s. v.) för *mine, mina* (o. s. v.), t. ex. *min öron* (Asteroph. Tisbe s. 39), *min been* (Mess. s. 24), *dijn ord* (ib. s. 43), *wår Åhr* (ib. s. 159), *tin Barn* (Prytz G. I s. 4), *min låår och been* (Brasck Ap. g. s. 119), *tin ögon* (Chro-

nander Surge s. 26), *wår grå håår* (ib. s. 65), *sin låår* (Bel. s. 198) jämte *mine lår* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273), *min ögon* ännu Disa 1687, s. 23.

Denna form, *min* o. s. v., har icke sällan inträngt i mask. och fem., t. ex. *mijn artiklar* (Prytz G. I s. 43), *wår lansmän* (ib. s. 14), *sin bojor* (Börk Dar. s. 38)[1].

Eder(t) heter i neutr. sing. *idart* (Asteroph. Tisbe s. 21, Rond. JR s. 45), *ed(h)art* (ib. s. 12, Chronander Bel. s. 159, 160, 161); formen med *-a-* är icke sällsynt så sent som o. 1750; jfr äfven förf. Ark. 4: 315. Därjämte dock oftast *edhert* (t. ex. Mess. s. 136).

Dat. sing. neutr. *idro rådhe* endast hos Rond. JR s. 99.

Ack. sing. mask. *idran* endast hos Rond. JR; likaså *idra daghar* (ib. s. 93).

Ack. sing. fem. *wid edhra ähro* hos Rond. JR s. 73.

Ed(h)ers i olika kasus, alltså snarast att betrakta som gen. till pron. *I*: *Edhers Fromheeter* (Mess. s. 1), *Edhers tre lijke* (s. 30), *edhers Modhers* (s. 42), *eders wilie* (s. 51), *edhers Faars* (s. 55), *edhers godhz* (Rond. JR s. 93), *edhers begär* (Prytz G. I s. 48).

demonstrativa:

Gen. sing. af *then*: *thens maka* 'dess, hennes' (Gustaf II Adolf s. 488), jämte *thes puncter* (ib. s. 490).

Stundom uppträder af demonstrativpron. *denne* pl. *thenne*, *thenna*, t. ex. *thenne .. anslagen* (Gustaf II Adolf s. 150), *thenne ordh* (Brasck FP s. 9), *thenne skuler* Brasck FP s. 92), *mennerne thenna* (Brasck Ap. g. s. 126), *thenne* 'dessa' (I. Erici s. 75); jfr fsv. *þenna*, ack. plur. mask., fem., nom. plur. fem. (se Lidén Ark. 4: 112 följ.).

Dat. sing. i *thässo brefue* (Mess. s. 216) är en arkaism.

Den gamla pronominalformen *swadana*, som i fsv. förekommer jämte *swadan*, lefver kvar i *En sådana dödh* (Chærberus s. 222); den finnes äfven hos Stiernhielm (Tamm Gloss.).

relativa:

Dat. sing. neutr.: *mz hwilko* (Rond. JR s. 10), *af hwilko* (Stiernhielm s. 37).

[1] Jfr nsv. *aldrig i sin dar* (Sv. landsm. V. 2: 9).

Dat. plur.: *aff hwilkom* (Mess.), men *medh hwilka* (Brasck FP s. 62).

Om gen. plur. *hwilkoms* se s. 91.

Hwars, gen., 'hvilkens', syftande på person, hos t. ex. Chronander Bel. s. 115; äfven *hwilkens* (t. ex. Mess. s. 15, 161); se närmare syntaxen.

Som relativt adverb användes *hvij* 'hvarför' ännu hos Disa 1687, s. 37.

interrogativa:

Ho(o) 'hvem' (Asteroph. Tisbe s. 16, Rond. JR s. 62, 68, Chronander Surge s. 28 m. fl.) jämte *hwem* (Mess. s. 49, Prytz G. I s. 25).

Om gen. *hwems* (Aurivillius) se E. Tegnér Ark. 5: 337; i fråga om bildningen jfr *hwilkoms, mångoms* (Mess.) samt nsv. *doms(eses),* hvarom s. 91.

Som interrogativt adverb i bet. 'hvarför' användes *hwi(j),* t. ex. Gustaf II Adolf s. 90 (indirekt), Chronander Surge s. 62 (direkt).

indefinita:

Dat. sing. mask.: *hwariom och enom* (Mess. s. 159).

Dat. sing. neutr.: (mz) *allo* (flijt) (Rond. JR s. 79); *flit* var i fornspråket äfven neutr.

Neutr. plur.: (i så) *mång* (åhr) (Rond. JR s. 41); jfr *annor* nedan. Stundom inträngde den ändelselösa formen äfven i mask., t. ex. *mång Muncker* (Prytz G. I s. 44), senare dock vanligen *månge*. Dessa pluralformer höra som bekant till fsv. *manger* 'mången', hvars neutr. *mangh* lefver kvar i *mångt* 'månget' (Mess. s. 58).

En anmärkningsvärd pluralform är *bådhen (tw, tu)* (Rond. JR s. 31, Hund E. XIV:s kr. str. 5), hos Rond. användt om man och hustru på samma sätt som det motsvarande fsv. neutr. *baþin* kan brukas om två personer af motsatt kön, t. ex. *ato þen baþen han ok hans mö* (Sdw.). Annars regelbundet *bådhe* t. ex. Mess. s. 58 om två män, Rond. JR s. 14 om tvenne kvinnor.

Dat. plur. *allom,* ytterst vanlig form vid 1600-talets midt, *bådom, mångom* (Mess. m. fl. passim); om gen. plur. *mångoms* se ofvan s. 91.

Ett särskildt omnämnande förtjäna *annan* och *någon*:

annar mask. sing. (Rond. JR s. 71); *annor* fem. sing., nom. och ack. (*löön* Mess. s. 85, *nööt* Brasck Ap. g. s. 129, *konst* FP s. 149, *röst* s. 83) = fsv.; *annor* neutr. plur. (*land* Brasck FP s. 96, *stycker* Ap. g. s. 157, *stand* Chronander Surge s. 18) = fsv.; äfven som attribut till mask. sing., nom. och ack. (*lärdom* Mess. s. 85, *dagh* Brasck FP s. 65, *leeker* ib. s. 67, *gång* ib. s. 82), hvartill intet motstycke finnes i fsv., jfr nsv. (arkaistiskt) *annor man*[1]; *annars* gen. sing. mask. 'annans' (Chronander Bel. s. 172, Lindschöld Hans. 4: 108, Orf. o. Euryd. s. 69), jfr *hwars annars* nedan; *annors* gen. sing. mask. (Brasck FP s. 67), *ens annors* (fem.? Orf. o. Euryd. s. 72), utan motstycke i fsv., *inthet annars* 'intet annat' (Prytz G. I s. 49), där *annars* är gen. sing. neutr. (partitivus), kvar i nsv. adv. *annars*; *androm* dat. plur. (Mess.); se för öfr. SAOB;

hvarannan förekommer (om två personer): *The slå hwar annan dödh* (Mess. s. 56); gen. *hwars annars* 'hvarannans' (Mess. s. 100 2 ggr, Girs G. I s. 142, Orf. o. Euryd. s. 93), äfven *hwar annars*, också i fsv. finnas båda formerna; se för öfrigt närmare i syntaxen; om talspråksformen *hwar an* se s. 92;

någ(h)or, no- 'någon' (*råå* 'råd' neutr. plur.? Mess. s. 61, *j n. qwala* ib. s. 70, *byy* Gustaf II Adolf s. 542, *sin* 'gång' ack. mask. [eller neutr.?] Kolmodin Gen. Aeth. s. 292; självständigt nom. sing. mask. Asteroph. Tisbe s. 22, Mess. s. 247, Rond. JR s. 103) = fsv. *nokor, noghor*; *någors* 'någons' (Mess. s. 70) = fsv. *naghors*; en enstaka form vid denna tid är *någhro åhr* (Rond. JR s. 28); för öfrigt *någhon*[2] o. s. v. eller vanligen *någhen*; om andra, hufvudsakligen eller delvis talspråket tillkommande former af *någon* såsom *nån*, neutr. *någe, nå* o. s. v. se ofvan s. 91.

Hwär 'hvarje' (*man* Mess. s. 150, *wrå* ib.) = fsv. *hwær* (den regelbundna formen är *hwar*).

Hwår 'hvarje' (*dräng* Mess. s. 152) är möjligen = isl. *hvárr*, fsv. *hwār*; kanske dock tryckfel för *hwär*.

[1] Se Kock Ark. 8: 273 noten.

[2] Märk n. pl. *någon öron* (Asteroph. Tisbe s. 39).

Hwar (självständigt) 'hvar och en' (Chronander Bel. s. 151 [»152»], Girs E. XIV s. 72) = fsv. *hwar*.

Om *en* 'man', *somt, tocken* se ofvan s. 92.

artikeln:

Obest. artikeln har i ack. sing. fem. stundom ännu *-a*, t. ex. *ena quinno* (Rond. JR s. 19), *ena* .. *hastigha färdh* (s. 62), *ena* .. *radh* (Brasck Ap. g. s. 132); den regelbundna formen är dock *e(e)n*.

En mycket gammal form af best. artikeln neutr. plur. skulle föreligga i uttr. *(Å hielp) then helien*, om man här har att söka ett *þøn hælghon*; se dock ofvan s. 53.

För öfrigt erinras om dat. pl. *them* i *them Swenskom, them Danskom, them fattigom, them gamblom* o. s. v., hvarom ofvan s. 130.

Räkneorden.

kardinaltal:

1: *itt*, se ofvan s. 105, ännu i en parlör från 1703, s. 257 upptagen som den regelbundna formen; 2: *twå*; i neutr. ofta äfven *tu*[1]; Tiällmann blott *twå*; 3: *tre*; i neutr. ofta äfven *try* (t. ex. Rond. JR s. 35, Gustaf II Adolf s. 175, Kolmodin Gen. Aeth. s. 299), därjämte stundom *tri(j)* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 537); 9, 10: *nijo, tijo*, om hvars *j* se ofvan; parlör 1703: *nije, tije*; 18: *adertan* är den normala formen; *ådortan* (Mess. s. 231), andra former med *-or-* se SAOB; 40: *fyratio* (Putzdrummel s. 77, *-tije* Tiällmann s. 197), men *fyrtije* (parlör 1703, s. 257); 70: *siutije* (Mess. s. 186); 80: *ottatije* (Girs G. I s. 150), men *ottetije* (parlör 1703, s. 257); 1000: *tusand, tusan, tusend, tusen*.

Såväl i skrift- som talspråk förekomma vid tiotalen vanligast de längre formerna med *och*, t. ex. *några och fyratio* (Putzdrummel s. 77), *fyra och Tjugu* (ib.).

Om *både* se ofvan s. 139.

Beträffande ordinaltalen kan anmärkas, att 'den andra' hos Mess. s. 246 heter *annan*: *Then första swärm Aluastra fick; / men annan till warnahem gick*; jfr fsv. *annar, annan* i samma användning.

[1] Jfr Bellman *tuan* 'tvåan'.

Verben.

ändelser, konjugation:

presens ind.:

Beträffande sing. må anmärkas, att 2 pers. sing. af preterito-presentierna omväxlande ha kvar sin gamla ändelse *t* eller sakna ändelse, t. ex. *tu kant* eller *kan*[1] såsom i fsv.; af *kunna* stundom äfven *kanst* (Chronander Bel. s. 136), liksom äfven under 1500-talet (G. I:s reg., O. Petri). Ändelsen *t* i dessa ord är ett minne af deras böjning som preterita; de egentliga starka ipf. ha under 1600-talet *-st* eller sakna ändelse; se nedan. Af *vara*: *tu äst* eller *är*; den förra formen synes vara öfvervägande hos Mess.[2] Under senare hälften af 1600-talet tyckas formerna utan *t (st)* ha tagit öfverhand; *ästu* förekommer dock ännu i Orf. o. Euryd. (s. 99), hvilket drama synes troget följa (det vårdade) talspråket.

I fråga om anmärkningsvärda singulara presensformer må för öfrigt anföras:

α) I urnordisk, resp. ä. fsv. tid assimilerades *l, n, r, s* med följande *R* till *ll, nn, rr, ss*, hvilka geminator sedermera i vissa fall förkortades. Minnen häraf äro följande presensformer: *qwäll* 'kväljer' (Rond. JR s. 11) = fsv. *kwæl(l)*, men senare *qvälier, qwelier, kwällier* (Chronander Surge s. 19, Beronius Reb. s. 330, Orf. o. Euryd. s. 99); *spiärn* 'sparkar, spjärnar' (Mess. s. 72) = fsv. **spiærn*. *sön* 'vägrar' (2 p. pl. Chronander Bel. s. 121) = fsv. *syn*, till inf. *sönia*, fsv. *synia*[3]; *(om)smör* 'smörjer' (Rond. JR s. 26) = fsv. *smør*, *snär* 'snärjer' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 294) = fsv., *spör* 'spörjer' (Asteroph. Tisbe regelbundet, Mess. vanligt), *spörs* 'spörjes' (Chronander Surge s. 25) jämte *spöries*

[1] Ex. (hufvudsakligen från de 71 första sidorna hos Mess.): *skalt tu* (Mess. s. 14, 29), *tu (Du) skalt* (ib. s. 51, Asteroph. Tisbe s. 17, Rond. JR s. 67), men *skal tu* (Mess. s. 21, 22, 29, 64, 65, 71) och *tu skal* (ib. s. 32); *wilt tu* (ib. s. 29), *tu wil(l)t* (ib. s. 65, Rond. JR s. 70), men *wil tu* (Mess. s. 44, 71), *tu wil* (ib. s. 46); *kant tu* (ib. s. 32, Chronander Surge s. 63), *tu kant* (Mess. s. 56, 71, Chronander Surge s. 62), men *tu kan* (Mess. s. 62).

[2] Ex. (från de 71 första sidorna hos Mess.): *äst* s. 31, 43, 48, 60, 65, 71, *är* s. 30, 46, 54, 65.

[3] I detta sammanhang må från andra källor erinras om *skijn* 'skiner' (Stiernhielm Herc.) = fsv.

(Bel. s. 117), *spör* är fsv. *spyr, spør, spörs* lefver hufvudsakligen kvar i det hvard. *det spörs* (om); *blå(å)s* 'blåser' (I. Erici s. 78, Lindschöld Hans. 4: 174), jfr fsv. *blæs* jämte *blæser*, *fryyss* 'fryser' (t. ex. Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), fsv. *frys, läs(s), lääs* 'läser' (Chronander Surge s. 27, 33, 61, Bel. s. 114) = fsv. *læs*.

Efter sådana verb som *sön* 'vägrar' har äfven *rön* 'röner' (Brasck FP s. 98; rim: *bön*) rättat sig; jfr däremot fsv. och nsv. *röner*, hvilket äfven i våra källor är den normala formen, t. ex. Mess. s. 117.

β) Verb, som böjdes efter typen *døma*, hade i fsv. regelbundet singularändelsen *-er, -ir*, hvilken hos verb med stammen på *r* nästan alldeles försvunnit i den yngsta nsv. I mina källor från 1600-talet äro de gamla formerna på *-er*, såvidt jag kunnat se, ännu allenarådande. Antecknade äro *(begärer), förer, förstörer, hörer, körer, lärer* 'undervisar, lär', *styrer*. Äfven 'lär, torde' heter vid denna tid genom analogi stundom *lärer* (t. ex. Rond. JR s. 59) jämte *ler* (Gustaf II Adolf s. 489), *lär* (Columbus Ordesk. s. 3); jfr däremot fsv. **lær* (*ler* 1495 enl. Söderwall Ordb.). På analogi efter dessa verb beror också *fahrer* 'far' (Girs G. I s. 72), fsv. *far*.

γ) *J* har ännu ej inträngt i *tämer* 'tämjer' (Columbus Saml. 21: 41)[1] = fsv. *tæmbir*; jfr imper. *förtäll, wän*, ipf. *wände*, p. pf. *skölder* o. s. v. nedan.

δ) Presensformen *thår* 'tör, torde' förekommer Mess. s. 136 = fsv. *þor*. *Tår* i samma betydelse finnes ock i Stiernhielms Bröl. ihugkomm. *Tors(s)* 'törs, vågar' uppträder hos Mess. s. 150, 175 = *tårs* i samma betydelse hos Stiernhielm Bröl. ihugkomm. (som variant till *törs*; se Tamm Gloss.) = fsv. *torss*.

Anmärkningsvärd på grund af sin stamvokal är vidare formen *åger* 'eger' (Orf. o. Euryd. s. 92) = fsv. *āgher*, jämte *ägher* (Prytz G. I s. 46) = fsv. *ægher*; jfr inf. *åga* (Orf. o. Euryd. s. 108) och ipf. *åtte* nedan.

ε) Konjugationsväxling (i jämförelse med nsv.) uppvisa presensformerna:

begynnar 'begynner' (Mess. s. 160), se för öfrigt SAOB; *begärar* 'begär' (2 p. sg. Rond. JR s. 25) jämte *begärer* (Chro-

[1] Jfr *tamde* Sahlstedt Gramm. 1769, s. 62.

nander Bel. s. 171), jfr imper. *begiära*, ipf. *begäradhe* (= fsv.) nedan; *förspillar* 'förspiller' (Beronius Reb. s. 332), hvilken form sålunda styrker det tre ggr uppvisade fsv. *spillar* (Sdw.) jämte *spiller*; *glänsar* 'glänser' (Beronius Reb. s. 331) = *gläntsar* Stiernhielm s. 3, båda gångerna i förening med *glimmar*; *qwijdhar* 'kvider, jämrar sig' (Rond. JR s. 9), men *qwijder* (Brasck FP s. 87), fsv. *kwiþir*; *slutar* 'sluter, tillsluter' (Orf. o. Euryd. s. 79), *slutar til* ds. (Girs G. I s. 150). — Omvändt (i förhållande till *qwijdhar*): *wåller* 'vållar' (Rond. JR s. 59), ännu hos Bellman, = fsv., jfr ipf. *wölt*, sup. *wullit* nedan, hvarjämte dock äfven det svaga ipf. *wolte*.

1 pers. plur. ändas i det dramatiska språket redan under seklets första årtionden i allmänhet på *-a* eller *-e* (resp. —), och *-(o)m* är där redan ganska sällsynt: Asteroph. Tisbe s. 67 har *tackom*, Mess. s. 217 *tackom, resom, bediom*, Rond. JR s. 44 *seem*; tämligen vanlig är däremot denna ändelse hos Prytz G. I, t. ex. s. 29 *haffuom* (men samma sida *haa, förmodhe*), s. 31 *wågom*, s. 37 *wiliom*, s. 47, 50 *kunnom*; dock står den äfven här i betydlig minoritet; i den ett par årtionden tidigare komedien Holof. (c. 1599) är däremot *-(o)m* ännu r e g e l. Ännu oftare än hos Prytz uppträder *-om* i Gustaf II Adolfs samtida tal och i allmänhet i mera högtidlig stil. På den olika graden af högtidlighet i framställningen beror i allmänhet växlingen af *-(o)m* och de öfriga ändelserna längre fram under 1600-talet, så t. ex. i Braseks FP: i prologen s. 3 *önskom, tackom*, men strax nedanför *förhandle*, samt i epilogen s. 101 *betackom, lofwom*, men s. 102 *haffwe*. Det torde äfven bero på ämnets natur, att ännu i ett födelsedagspoem till Karl XI (1670)[1] af Lindschöld 1 p. pl. pres. ind. flera gånger ändas på *-om*[2]. Tiällmann s. 209 upptar endast *vi älska*. — För *äro, äre* förekommer ibland *ä(h)ra*, t. ex. Chronander Surge s. 28, Kolmodin Gen. Aeth. s. 305; jfr under 3 pers. pl.

2 pers. plur. ändas på *-en, -e* eller *-a* (resp. —, t. ex. det

[1] Hans. 4: 147 följ.

[2] Det må äfven anmärkas, att i de många fall, där *-om* förekommer, betydelsen har en anstrykning af uppmaning (låtom oss, må vi). Särskildt vanligt är *wi tackom* t. ex. Asteroph., Mess., Brasck.

vanliga *i ha*)[1]. Hos Prytz G. I synes *-en* vara nästan allenarådande (ex. på *-e bäre* s. 46), hos Rond. JR liksom senare Stiernhielm, Brasck och Chronander öfvervägande; hos Mess. och Gustaf II Adolf tyckas *-en* och *-e* ungefär jämnställda; *-en* och *-e* växla äfven hos Asteroph. Tisbe. Icke ovanlig, om ock väl oftast i minoritet, är under hela seklet ändelsen *-a* (redan i y. fsv., t. ex. ofta i Didr. af Bern); den griper märkbart omkring sig ju längre fram i tiden vi komma[2] — ja, hos Tiällmann (1696) är den ensamt upptagen. Ännu Molander Preludium Grammaticale (1753) har 2 p. pl. pers. o. ipf. lika med 1 och 3 p., men hos Sahlstedt 1769 och Botin Svenska språket i tal och skrift 1777 kommer *-en* ledsamt nog igen samt har sedan hållit sig, åtminstone i våra grammatikor.

3 pers. plur. ändas på *-a* eller *-e* eller har i några fall antagit singularens ändelse (hvarom föreg. kap. s. 93). De 33 första sidorna hos Mess. ha c:a 50 *e*-former mot c:a 40 *a*-former. Men denna öfvervikt för *e* försvinner, om man frånräknar verbet *skola,* som hos Mess. liksom i allmänhet under denna tid (t. ex. A. Oxenstierna, Stiernhielm) högst ogärna antager ändelsen *a* i 3 p. pl.: i de ofvan angifna siffrorna ingå 18 *skol(l)e* mot 1 *skola.* Äfven af *vilja* är såväl hos Mess. som Prytz den stående pluralformen i (1 och) 3 pers. pres. pl. *wele*: dock förekommer äfven någon gång *wela* hos Mess. liksom *wilia* hos Prytz s. 35. I allmänhet tyckas preteritopresentia afgjordt föredraga *-e* för *-a*; dessa *e*-former utgå från fsv. *mono, skulo* o. s. v. Icke inräknad är naturligtvis formen *äre,* hvilken är

[1] Är möjligen *I plågan* (Brasck Ap. g. s. 200) en fjärde typ eller föreligger här tryckfel för *-en*?

[2] Ex.: från Asteroph.: *i Swara* s. 7, *I wilia* s. 8, *i bedröfua* s. 22, *om i .. migh undfalla* s. 47 m. fl.; från Mess.: *bära* s. 24, *begära* s. 62, *åstunda* s. 63 — de enda på 72 sidor; från Rond. JR: *liggia* s. 15 (jämte *i willien* och *i ligge* å samma sida); från Prytz G. I: *slächtas* s. 13, *braska* s. 38, *löna* s. 45 m. fl.; från Gustaf II Adolf: *i indraga* s. 539, *i säija* ib., *I sambla* s. 547 m. fl. — de flesta ex. i brefven; från Brasck FP: *komma* s. 30, *ackta* s. 32, *begära* s. 35, 43, *bekomma* s. 41, *informera* s. 45; från Chronander Surge. *böra* s. 78, *bättra* s. 79; från Chronander Bel.: *försmädha, hädha, lydha* s. 116, *begära* s. 161, *skoona* s. 179, *vthlofwa, hålla* s. 189, *lura, tagha* s. 190; från Kolmodin Gen. Aeth.: *komma* s. 276, 302, *bringa* s. 301, *weta* s. 302; från U. Hiärne Rosimunda: *i inbilla* (Noreen-Meyer s. 133); från Börk Dar.: *i hafwa* s. 12.

mycket vanlig: från de 60 första sidorna af Mess. har jag emellertid antecknat 2 *ära* (s. 59), af hvilka ett står i 3:dje och ett i 2:dra pers. plur.; dessutom förekommer *ära* sporadiskt under hela seklet, t. ex. 3 p. pl. Chronander Surge s. 16, Belesn. s. 116, 177, 2 p. pl. ib. s. 116. Äfven hos Prytz är *ä(h)re* den rådande formen; s. 44 förekommer dock äfven *ähro*. Hvad nu *e*-formerna vidare beträffar, är ju möjligt, att vissa af dem äro konjunktiver.

Framemot midten af 1600-talet blifva *a*-formerna i 3 p. pl. vanligare: å de första tjugo sidorna i Brascks FP är *a*-et nästan allenarådande; detsamma synes gälla för Chronander Surge. Men äfven här märka vi *skole* (t. ex. Brasck FP s. 14) samt *äre*. *Äro* tycks fortfarande vara sällsynt; det uppträder dock t. ex. Chronander Surge s. 69, Kolmodin Gen. Aeth. s. 284. I Tiällmanns grammatika (1696) anföres blott *de älska, de skola älska* (s. 209), men kuriöst nog skiljer längre fram Sahlstedt Gramm. 1747 på *vi älske* och *de älska*.

Dessutom förekomma som nämndt flera fall, där plur. är lika med sing.: dessa äro att betrakta som talspråksformer, som längre fram — t. ex. hos Börk — blifva mycket vanligare; de behandlas i föreg. kap. s. 93.

pres. konj.:

Sing. ändas — af sådana verb, som kunna antaga ändelse — i regel på *-e*, t. ex. *giffue* (Mess. s. 6), *haffue* (s. 24); någon gång på *-a*, t. ex. *bewara* (Mess. s. 67); nästan regelbundet *wari* i *Gudi wari lof, Ära wari Gud, Fredh wari* o. s. v.; af verb, hvilkas stam sluta på vokal: *(thet) stå (sin fahra)* 'må stå' (Prytz G. I s. 47).

1 pers. plur. ändas på *-om*, t. ex. *säyom* (Prytz G. I s. 47, väl konj.?), *stigom* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 294) samt — vanligare — *e*.

2 pers. plur. ändas på *-e*, (stundom) *-a*, resp. —; intet *-en* har antecknats; t. ex. *giöre* (Mess. s. 23), *vptage* (s. 25), *hämpnes* (s. 58); *stöta, spierna* (s. 23); *fåå* (s. 59).

3 pers. plur. ändas på *-e*, (stundom) *-a*, resp. —.

imperativus:

2 pers. sing. ändas hos I konj. af svaga verb på *-a*, t. ex.

skona (Mess. s. 12), *förskaffa* (ib. s. 17), och saknar inom de öfriga konjugationerna ändelse.

Anmärkningsvärda imperativformer, 2 pers. sing., äro:

α) till I konjugationen[1] af svaga verb, där nsv. böjer efter III[1]:

begiära 'begär' (Mess. s. 18), jfr *begärade* nedan; *begynna* 'begynna' (Mess. s. 18), jfr *begynnade* nedan; därjämte äfven *begyn* (Mess. s. 25);

β) till III konjugationen af svaga verb, där nsv. böjer efter I, eller till starka konj., där nsv. böjer svagt:

bewar 'bevara' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 282); *bewijs* 'bevisa' (Mess. s. 48) = fsv.; *lijt* 'lita' (Chronander Bel. s. 153 [»152»]), jfr fsv. ipf. *litte*; *spiern* 'spjärna' (Brasck Ap. g. s. 184); *twing* 'tvinga' (Mess.), i fsv. äfvenledes starkt böjdt, men pres. *twingar* (Prytz G. I s. 13); *vnn* 'unna' (Mess. s. 154), jfr ipf. *vndte*, sup. *vnt* nedan;

γ) åtskilliga former, hvilkas ändelser *t*, *k* ljudlagsenligt uppkommit ur resp. *d*, *g*, då dessa stamkonsonanter i urnordisk tid stodo i slutljud (se närmare under ipf. af starka verb nedan):

bindt 'bind' (Mess. s. 53 m. fl.) = fsv. *bint*, jfr ipf. *bant* nedan; därjämte *bind* (Stiernhielm s. 23); *gack* 'gå' (Mess. s. 63) = fsv. *gak* < **gank* < **gang* till *ganga*, jämte *gåå* (Mess. ib.), *gak* förekommer ännu hos Börk Dar. s. 9, hvilket säkerligen visar, att formen då ännu äfven tillhörde talspråket; *henck* 'häng' (Mess. s. 25) = fsv. *hænk*; *hålt* 'håll' (Mess. s. 26, 48, 59, 71, Chronander Bel. s. 112 m. fl.) = fsv. *holt*, jfr ipf. *hölt* nedan; *sta(d)t* 'stå' (Mess. s. 69, Chronander Surge s. 68[2]) = fsv. *stat* < **stant* < **stand* till *standa*; *wän(d)t* 'vänd' (Asteroph. Tisbe s. 27, Mess. s. 120, Chronander Bel. s. 151, Orf. o. Euryd. s. 108), *went* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 132) = fsv. *wænt*, formen synes vara den normala under 1600-talet;

δ) *j* har ännu ej inträngt i *döll* 'dölj' (Asteroph. Tisbe s. 28), fsv. *dyl*, *förtäll* 'förtälj' (Brasck FP s. 8); *smör* 'smörj' (Rond. JR s. 26) = fsv.; *spöör* 'spörj' (Chronander Bel. s. 108), jfr pres.; *wän* 'vänj' (I. Erici s. 88) = fsv.; jfr pres.;

ε) i fråga om stamvokalen: *lät* 'låt' (ytterst vanligt) jämte *lätt* (se ofvan), *lät* ännu hos Bellman (förf. Ark. 4: 316) och i

[1] Efter Brates o. Sundéns terminologi. [2] Jämte *sta* ib.

dialektiskt färgad nsv., *låt (oss)* har jag antecknat från Mess. s. 118, Stiernhielm s. 27 (jämte *lät*); *sigh* 'säg' (Mess. s. 9) = fsv.

1 pers. plur. imper. ändas regelbundet på *-(o)m*, t. ex. *sättiom oss* (Mess. s. 7), *gångom*, *seem till* (Brasck MGV s. 270), *drifwom* (Ap. g. s. 129), *slåm* (ib.), *bärom* (Putzdrummel s. 87); pass. *föllioms* (Mess. s. 228). Denna form är i bruk ännu hos Bellman: *bugom oss*; numera förekommer den blott i högtidlig eller parodisk stil. Däremot är under 1600-talet omskrifningen med *låta* sällsynt; emellertid förekommer Mess. s. 68 *Läter oss*, s. 100 *Lät oss* och s. 118 *Låt oss*.

2 pers. plur. imper. ändas under 1600-talet oftast på *-(e)r*[1]. I Gustaf II Adolfs skrifter har jag endast påträffat denna ändelse. Från 57 sidor i Mess. har jag antecknat 33 ex. på *-er*, däribland regelbundet *läter* (med *ä*-vokal)[2]. Därnäst komma från samma område följande på *-e*, resp. —: *gå* (s. 27), *driffue* (s. 50, till en person, tilltalad med *I*), *försöke* (s. 57), *tijghe* (ib.); jfr *förmärkie* (Brasck FP s. 4). Vidare uppträder någon gång *-ar*: *spelar op* (Mess. s. 25), *hwilar* (s. 27, 28), *förkunnar* (s. 28), *skaffar* (Chronander Surge s. 69). På *-en* har jag från samma sidor i Mess. anträffat blott ett ex.: *haffuen* (s. 30), däremot längre fram *hafuen*, *giören* (ib. s. 220); sedermera blir ändelsen vanligare, t. ex. *slijten* (Brasck MGV s. 299), *waren* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 282), *hafwen* (Orf. o. Euryd. s. 108), och särskildt hos Börk Dar. såsom *giömmen* (s. 16), *akten*, *rikten*, *stikten* (s. 25). Slutligen användes i denna person äfven ändelsen *-a*, t. ex. *Rädens nu alla*, *skiälfwa och bäfwa* (Chronander Surge s. 75), *Hielpa migh Helgon* (Chronander Bel. s. 119), *betrackta, affwittra* (Brasck FP s. 9, Acolastus till sin far, som han i samma mening kallar *I*).

imperfektum ind.:

starka verb:

2 pers. sing. ändas under förra hälften af 1600 talet och vid midten af detsamma icke så sällan på *-st*. Af de ex. jag antecknat härleda sig dock många från i komedierna uppträ-

[1] I Holof. (c. 1599) är däremot ännu *-en* betydligt vanligare.

[2] Däremot är *låt(h)er* mycket sällsynt, t. ex. Prytz G. I s. 43, Brasck Ap. g. s. 153.

dande bönder eller personer af ringare stånd (sådana ha här betecknats med †): † *tu lögst* 'du ljög', *lögstu* (Mess. s. 15, 22[1], Rond. JR s. 63), *togstu* (Rond. JR s. 55), *tu stackst* (Mess. s. 57), † *sågstu* (Rond. JR s. 20, 65), *sågst tu* (Chronander Bel. s. 157, jfr s. 109), *tu bleffst* (ib. s. 157), *tu komst* (ib. s. 154), *tu wast* 'du var' (Brasck FP s. 100), *du stalst, tu fikst* (Stiernhielm s. 24); hit hör äfven *west,* 2 p. sg. pres. af *veta*: Asteroph. Tisbe s. 46 *(du, som west)*, Mess. s. 61, Rond. JR s. 63 (†), Chronander Surge s. 33, 48, Bel. s. 175; om *äst* se ofvan. Därjämte är 2 pers. sg. under denna tid ofta utan ändelse, t. ex. *tu badh* (Rond. JR s. 21).

I den äldre fsv. uppträder som bekant *-st* endast, då verbstammen slutar på *-t*; den normala ändelsen för 2 pers. sg. ipf. af starka verb är annars *t*, t. ex. *tu gaft.* Detta *t* lefver under 1600-talet kvar blott i preterito-presentia, hvarom ofvan under presens. Se för öfrigt Rydqvist SSL 1: 330, hvars hypotes om uppkomsten af *st* genom dansk-tysk inverkan dock knappast torde vara riktig.

Anmärkningsvärda ipf.-former i sing., i regel bevarade från fsv. tid, äro för öfrigt[2]:

efftcrleet 'såg efter' (Mess. s. 44) = isl. *leit*; *leet* 'litade' (ib. s. 63), fsv. däremot *litte,* isl. *hlitte,* nsv. *litade,* men hvard. äfven *let,* jfr sup. *lijtit* nedan; — *bödh* 'bjöd' (regelbundet, t. ex. Prytz G. I s. 13) = fsv. *bøþ,* om den senare utvecklingen af detta verb se nedan under participerna; *lög(h)* 'ljög' (Rond. JR s. 95, Tiällmann s. 214) = fsv. *løgh*; *nöt* 'njöt' (Tiällmann s. 212) = fsv., men *niöt* (Orf. o. Euryd. s. 100), se nämare nedan; *skröt* = nsv. (Tiällmann s. 213), men sup. *skrytt* ib., jfr äfven *skrytat* nedan, ordet, som ej finnes i fsv., har tydligen ännu ej stadgat sin böjning; *snöt* = nsv. (Tiällmann s. 213), men sup. *snytt* (= fsv.), se nedan; *södh* 'kokade, sjöd' (Rond. JR s. 18) = fsv. *søþ*; *töt* 'tjöt' (Tiällmann s. 212) = fsv., men sup. *tiutet* ib.; — *sank* 'sjönk' (Tiällmann s. 214) = fsv. *sank*; *sång* 'sjöng' (ib.), *sang* Columbus Mål-roo (Noreen-Meyer s. 151) = fsv. *sang*[3]; — *galt*

[1] För ett ex. är sida ej antecknad.

[2] Dessa liksom nedan behandlade starka verbformer äro ordnade efter afljudsklasserna, hvilka här såsom vid pluralformen åtskilts med —, vid ipf. konj.- och supinformerna med semikolon.

[3] Om uppkomsten af ä. nsv. *sönk, söng* se bl. a. Kock Ark. 10: 321. — Ännu Botin 1777 upptager *sang, sång* och *sank* som hufvudformer och varnar för *söng* l. *sjöng, sönk* l. *sjönk,* »som illa af många brukas».

'gällde' (Chronander Surge s. 28, Gyllenius 1650, Noreen-Meyer s. 126), *galdt* (Girs E. XIV s. 95) = fsv. *galt* (om *t* se nedan), men *gall* (Tiällmann s. 214); *gnall* 'gnällde' (ib. s. 214) = isl. *gnall*; *halp* 'hjälpte' (Mess. s. 212, Tiällmann s. 214) = fsv. *halp*; *krall* 'krällde' (Tiällmann s. 214); *stalp* 'stupade' (Girs E. XIV s. 66, Tiällmann s. 214) = fsv. *stalp*; *wark* 'värkte' (Mess. s. 183), jfr sv. dial. (Rietz s. 814); — *förgat* (Tiällmann s. 214) = fsv. *forgat*; *laas* 'läste' (Chronander Bel. s. 110), ännu hos Bellman = fsv. *las*; *vog* 'vägde' (Tiällmann s. 212); — *gnog* 'gnagde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *gnogh*; *mol* 'malde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *mol*; *oock* 'åkte' (Mess. s. 19) = fsv. *ok*; *skof* 'skafde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *skof*; *skoop* 'skapade' (Brasck Ap. g. s. 134) = fsv. *skoop*, jfr *skapte* nedan = fsv. *skapte*; *vof* 'väfde' (Tiällmann s. 212) = t. ex. skå. *vo*; — *do* 'dog' (Mess. s. 194, 255)[1] = fsv. *do(o)* jämte *dödhe*; *hof* 'häfde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *hof*; — *full* 'föll' (Rond. JR s. 79, 80) = fsv. jämte *föll* (Tiällmann s. 213); *heet* 'hette' (Mess. s. 224) = fsv., dock *hette* redan i P. Brahes krön. s. 33; [*hångh* 'hängde' Gyllenius 1652, Noreen-Meyer s. 127 är en dialektform]; *lop* 'sprang, lopp' (Mess. s. 43), *lopp* (Tiällmann s. 214)[2]; *lät* 'lät' (i regel) jämte *låt* (Mess. s. 88, 89); *wölt* 'vållade' (Brasck Ap. g.), jfr fsv. *walt*, äfven *wolte* (se nedan). Jfr ytterligare Noreen, Columbus Ordesk. s. XXIV och — för ståndpunkten vid tidehvarfvets slut — några former hos Tiällmann s. 212 följ.

Dessa verbformer ha anförts från synpunkten af den konjugationsklass, till hvilken de höra. Vi finna då, att *gälla, gnälla, stjälpa, läsa, gnaga, mala, skafva, skapa, åka, häfva, löpa, vålla* ännu böjdes eller kunde böjas starkt och att *lita* ('förlita' o. d.) redan hade antagit den starka böjning, som det i nsv. hvardagsspråk ännu bibehåller. *Värka* böjes starkt hos Mess.

Ett särskildt omnämnande förtjäna vissa former på *-t*, hvilken ändelse i vissa fall ljudlagsenligt uppkommit, då *d*-et i urnordisk tid stod i slutljud[3]: *galt* 'gällde' (se ofvan), *hölt* 'höll'

[1] Oftast dock *wardt* eller *blef död*, stundom äfven *dödde*.

[2] Under slutet af 1500-talet uppträder äfven *löp* (P. Br. kr.), pl. *löpo* (ib.).

[3] Se Noreen Pauls Grundr.[2] I: 571; An. gr. I, § 180; II, § 222.

(vanligt)[1], *höltz* ännu i Disa 1687, s. 28 = fsv. *holt, wölt* se ofvan, jfr fsv. *walt*; *bant* 'band' (Mess. s. 7), fsv. *bant* (men *band* Tiällmann s. 213); däremot ha *fant* 'fann' (Disa 1687, s. 33) och *want* 'vann' (Brasck FP s. 61, 64 m. fl.) erhållit sitt *t* i analogi med *bant* o. d.[2], fsv. har ännu *fann, wann.*

Utjämningsformer af typen *bjöd, bjödo (bjudit)* hafva ännu ej uppträdt[3]; undantag bildar blott *niöt* (Orf. o. Euryd. s. 100), hvartill *niuto, niutit* nedan; se särskildt s. 151.

Besynnerlig är formen *roop* 'ropade (eller ropar?)' Mess. s. 235.

Om talspråksformen *ga* 'gaf' se s. 172, *wa* 'var' se s. 80.

1 pers. plur. ändas vanligen på *-o* eller *-a,* i de äldre källorna stundom äfven på *-(o)m.* Ex.: *wij gingom,* men *wij fingo* (Mess. s. 250), *wij höllom* (Gustaf II Adolf s. 487, i bref).

2 pers. plur. ändas vanligen på *-e,* t. ex. *finge j* (Mess. s. 42), *droge j* (ib. s. 43); någon enstaka gång på *-o*: *i höllo* (Chronander Bel. s. 198). Se för öfrigt under presens.

3 pers. plur. ändas på *-o* eller *-e.* Ex. på *-o*: *bodo, drogho, togho* (Mess. s. 45), *låto* (s. 29), *sågho* (s. 58), *wåro* (s. 211), *kommo, wunno* (Brasck FP s. 65), *såto* (MGV s. 223), *fohro, tilhulpo, wordo* (Girs G. I s. 107); på *-e*: *wåre* 'voro' (Mess. s. 4), *wore* (s. 33), *sloges* (s. 40), *sloge* (ib.), *droge* (ib.), *finge* (s. 44), *ginge* (Brasck FP s. 65), *struke* (MGV s. 269), *blefve* (Chronander Surge s. 19), *stode, slute* (Börk Dar. s. 14), *drefwes* (Girs G. I s. 106). Enligt Tiällmann s. 213 ändas pret. pl. af starka verb på *-o* »äller rättare äfter andre verba på *e*».

Anmärkningsvärda pluralformer äro: *bodo* 'bjödo' (Mess. s. 45), *budo* (Tiällmann s. 213), men *bödo* (Girs G. I s. 198), *bruto* 'bröto' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 298), men *bröto* (Tiällmann s. 213), *skut(t)e* 'sköte' (Hund E. XIV str. 314, 356), men *sköto* (Tiällmann s. 212), *sluto, slute* 'slöto' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 301, Börk Dar. s. 14), men *slöto* (Tiällmann s. 212), *struke* 'ströko' (Brasck MGV s. 269), men *ströko* (Tiällmann s. 213), Tiällmann har sålunda inom denna klass ofta *ö,* dock ännu *u* i

[1] Den normala formen vid midten af 1600-talet, t. ex. Girs G. I, E. XIV; däremot har Tiällmann s. 213: *höll.*

[2] Jfr Noreen Col. s. XVI.

[3] Ännu Dalin Argus har regelbundet *böd* o. s. v.

budo, drupo, strupo; ännu Botin 1777 anger som hufvudformer: *drupo, fluto, guto, klufvo*; — *hulpo* 'hjälpte', *wordo* 'blefvo' (Girs G. I s. 107) jämte *worte* (Hund E. XIV str. 305), jfr konj. *wordte* nedan; — *kommo* (vanligt) jämte *kummo* (Gustaf II Adolf s. 151) = fsv. *kumo*; — *skåro* 'skuro' (Tiällmann s. 214); *dråpo* (Chronander Bel. s. 109)[1], *såto* 'sutto' (Brasck MGV s. 223, Tiällmann s. 213) jämte *sutto* (Gustaf II Adolf s. 92), *wåre* 'voro' (Mess. s. 4), men *voro* (Tiällmann s. 214); *läso* 'läste' (Brasck Ap. g. s. 197); *wogho* 'vägde' (Schroderus Uss. D 4 v [1626]) = fsv.; — *hugge* 'höggo' (Hund E. XIV str. 307), men *höggo* (Tiällmann s. 212), dock ännu Botin 1777 *huggo* (denne förf. synes emellertid i sin uppfattning af språkriktighet intaga en alltför konservativt-historisk ståndpunkt), *hulle* 'höllo' (Hund E. XIV str. 25) jämte *hölle* (ib. str. 307), *höllo* (Tiällmann s. 213), *lupo* (Girs E. XIV s. 70), *låto* 'läto' (Mess. s. 29, 213). För ställningen vid seklets slut anser jag mig i öfrigt kunna nöja mig med att hänvisa till Tiällmann s. 212. Jfr äfven de denna lista kompletterande konjunktivformerna nedan.

Ett särskildt omnämnande förtjänar *niuto* 'njöto' (Girs E. XIV s. 114), där sålunda sporadiskt *i*-et redan inträngt, under det att *u*-et bibehålles; därjämte dock *åtnöte* 'åtnjöten' (Börk Dar. s. 22), *nöto* (Tiällmann s. 212) (men Botin 1777 *nuto*!); jfr *niöt* och *nöt* ofvan samt *niutit* nedan, där denna företeelse ytterligare granskas.

svaga verb (forts. af ipf. ind.):

Ändelserna i sing. äro desamma som i nsv.

1 pers. plur. ändas på *-e*. I våra äldre källor förekommer någon gång *-(o)m*, t. ex. *hadhom* (Rond. JR s. 56), *ladom* (Gustaf II Adolf s. 487).

2 pers. plur. ändas på *-e*, t. ex. *i sade* (Rond. JR s. 73), *i hörde* (Chronander Surge s. 14), *tiänte i* (Börk Dar. s. 12); väl också på *-en*.

3 pers. plur. ändas på *-e*. En enstaka gång förekommer *-o*: *giordo* (Prytz G. I), fsv. *giordho*.

---

[1] Därjämte dock äfven *dräpte(n)* (Chronander Bel. s. 108), hvilken form — enligt Söderwall Hufvudep. s. 93 — förekommer redan i Nya test. 1526 (jämte *dråpen* Bib. 1541).

Anmärkningsvärda imperfektformer äro:

I konjugationen[1]:

befällade (Mess. s. 18) jämte *befalte* (Mess.); den senare formen kvar i nsv. talspråk, i nsv. annars *befallde*; fsv. *-te*, *-de*; se för öfrigt SAOB;

begynnade (Rudbeckius 3 Pred. C 3 b [1622]); jfr imper. *begynna* ofvan och SAOB;

begärade (Chronander Surge s. 81, Bel. s. 161, 170, 171), vanligt i ä. nsv., t. ex. O. Petri; jfr pres. *-ar* och imper. *-a* ofvan; ipf. därjämte *begärte* (Mess. s. 52); nsv. blott *begärde*; se för öfrigt SAOB;

lystade 'lyste' (Asteroph. Tisbe s. 48, Girs E. XIV s. 67) jämte annorstädes *lyste* och *löste* (Hund E. XIV str. 2), fsv. *lyste*;

ländede 'lände' (Gustaf II Adolf s. 217), fsv. *-adhe* jämte *-de*, jfr sup. *ländat* nedan;

närade 'närde' (*närade och merade* U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138), fsv. III konj.;

öfwerwägade 'öfvervägde' (Gustaf II Adolf s. 114).

II, III konjugationen:

α) *-te* för nsv. *-de*:

befalte, *begärte*, hvarom ofvan; *beskyldte* 'beskyllde' (Girs G. I s. 110), jfr fsv. *skylte*, *-de*; *felte*, *fäl(l)te* 'fällde' (Rond. JR s. 56, Chronander Surge s. 27, Tiällmann s. 213), jfr p. pf. *fält* 'fälld' nedan, fsv. *-te* eller *-de*; *fylte* 'fyllde' (Asteroph. Tisbe s. 3) = fsv.; *näntes* (Tiällmann s. 216); *stälte*, *stelte* 'ställde' (Mess. s. 29, Chronander Surge s. 81), jfr Columbus: *ställte* (Noreen Col. s. XXIV) och p. pf. *stält* 'ställd' nedan, fsv. *-te*;

β) *-te*, resp. *-(d)de* för nsv. (högspråk) *-ade*:

delte 'delade' (Orf. o. Euryd. s. 77), kvar i nsv. hvardagsspråk, fsv. *-de* och *-adhe*; *didde* 'diade' (Mess. s. 32), fsv. *didhe*; *dödde* 'dödade' (ib. s. 114), men fsv. p. pf. *-adher*; *gäste* 'gästade' (ib. s. 177, Brasck Ap. g. s. 152) = fsv.; *hwijlte* 'hvilade' (Mess. s. 62), fsv. *-te*, *-de*, *-adhe*; *hällste* 'hälsade' (Columbus Bibl. Werld s. B), har jag betraktat som en uteslutande talspråksform, se ofvan; *koste* 'kostade' (Gyllenius 1650, Noreen-Meyer s. 126),

[1] Efter Brates och Sundéns terminologi.

fsv. *-adhe,* kanske talspråksform; *lette* 'letade' (Gustaf II Adolf s. 129), fsv. *lette* och *letadhe,* formen *lette* lefver kvar i nsv. hvardagsspråk; *loffde* 'lofvade' (Brasck Ap. g. s. 128) = fsv. *(lofwde)* (jämte *-edhe*), kvar i nsv. dialektiskt färgadt tal; *länte* 'lånade' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 275) = fsv., kvar i nsv. dialektiskt färgadt språk; *lönte* 'lönade' (Hund E. XIV str. 364) = fsv. *lønte* jämte p. pf. *lønter* och *lønadher,* nsv. *lönte* är hvardagligt, jfr *lönt* nedan; *meente* 'menade' (Mess. s. 55) = fsv. *mente* jämte *-aþe, -adhe, mente* lefver kvar i nsv. hvardagstal och poetiskt språk; *mörde* 'mördade' (Mess. s. 245) = fsv. *myrdhe,* jfr sup. *mördt* nedan; *roopte* 'ropade' (t. ex. Columbus) = fsv. jämte det vanligare *-adhe, ropte* brukas ännu hvardagligt; *skapte* 'skapade' (Chronander Bel. s. 108, 113, Columbus Bibl. Werld s. A) = fsv. jämte *-aþe* och *skoop* (= *skoop* Brasck, se ofvan), *skapte* lefver kvar i nsv. hvardagstal, jfr *skapt* nedan; *skonte* 'skonade' (Hund E. XIV str. 364), jfr *förskondh* o. s. v. nedan, fsv. har dock ipf. *skonadhe,* hvartill pres. *skonar* (Rond. JR s. 82), *skonte* brukas ännu hvard. och poet.; *skräände* 'skränade, skrek' (Mess. s. 42), *skränte* (Rond. JR s. 23); *sonte* 'sonade, sonte' (Mess. s. 212), numera blott poetiskt; *talte* 'talade' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 277), formen stämplas af Tiällmann s. 207 som oriktig, i fsv. blott *-aþe, talte* är ytterst vanligt i nsv. hvardagsspråk samt i poetisk stil; *träffte* 'träffade' (Columbus Saml. 21: 42), möjligen dock blott en talspråksform; *tröste* '(ungef.) tröstade' (Brasck Ap. g. s. 128) = fsv., nsv. dial.; *vndte* 'unnade' (Mess. s. 89), jfr imper. *vnn* ofvan och p. pf. *vndt* nedan; *wijste* 'visade' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 275) = fsv., kvar i nsv. hvardagsspråk, jfr *vist* nedan; *wolte* 'vållade' (Rond. JR s. 80) = fsv. (Didr. af Bern), jfr ipf. *wölt* ofvan, *vålte* lefver kvar i nsv. lägre hvardagligt och dialektiskt färgadt tal; *wente* 'väntade' (Asteroph. Tisbe s. 57), *(för)wäntes* 'väntades' (Gustaf II Adolf s. 145), *(för)wänte* 'väntade' (Girs E. XIV s. 87), jfr *wendt* nedan; *yrkte* 'yrkade' (U. Hiärne Strat., Noreen o. Meyer s. 139); *ökte* 'ökade' (Lagerlöf Hans. 4: 51) = fsv., kvar i nsv. talspråk; *önskte* 'önskade' (Mess. s. 53, Chronander Bel. s. 141) jämte *önskade* (Chronander Surge s. 69), fsv. *-te,* kvar i dialektiskt färgadt språk. Denna lista bör för öfrigt jämföras med motsvarande afsnitt i

föreg. kapitel (om talspråket) samt med de nedan s. 160 anförda supin- och participformerna på *-d, -t* för nsv. (högspråk) *-ad, -a(d)t*.

Som af det ofvanstående framgår, lefva de flesta här omtalade former på *-te (-de)* kvar i nsv. talspråk, men ha däremot i högspråket försvunnit. Utdöda äro blott få, såsom *gäste, hvilte, mörde, skrände, tröste*. Den allmänna öfvergång af III konjugationens verb till typen *kalla*, som man för skriftspråkets vidkommande har att konstatera, synes sålunda först under 1700-talet (och 1800-talet?) ha försiggått.

γ) omljudd stamvokal, där nsv. har oomljudd:

gläddes 'gladdes' (Mess. s. 218), fsv. *glædde(s)*; *länte* 'lånade, lånte' (jfr β); *läste* 'låste' (Rond. JR s. 56) = fsv., kvar i nsv. hvardagsspråk; *wäände* 'vande' (Mess. s. 42), analogisk nybildning, fsv. har oomljudd vokal; andra ex. se Noreen Col. s. XXV.

oomljudd stamvokal, där nsv. har omljudd:

folgde 'följde' (Brasck FP s. 8, 88) = fsv. *folgde*, däremot *fölgde* (Chronander Surge s. 81) = fsv. *følgþe*, jfr *folgde* Girs G. I s. 141 2 ggr, *fulfolgde* ib. s. 144 samt *förfolgt* Brasck, hvarom nedan; *förtalte* 'förtäljde' (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138); *kraf(f)de* 'kräfde' (Girs G. I s. 122, Tiällmann s. 212) = fsv.; *warde* 'värjde' (Girs E. XIV s. 95) = fsv., hvarjämte *wärde* (Mess. s. 249, Girs E. XIV s. 70); *öffwerhulde* 'öfverhöljde' (Hund E. XIV str. 374) = fsv. *hulde*. Ännu hos Sahlstedt Gramm. 1769, s. 62 anföras *qwafde* 'kväfde' och *tamde* 'tämjde' som normalformer.

δ) *-de, -te, -dde* för nsv. stark böjning:

hinde 'hann' (1634, 1639), *hinte* (Gustaf II Adolf s. 498, Orf. o. Euryd. s. 89), vanliga former äfven under 1700-talen[1], fsv. *hinte*, jfr sup. *hint* nedan och ofvan s. 93; *lidde* 'led' (Mess. s. 32), användt af en allmogeman, fsv. *leþ*; *spriddes* 'spriddes, spreds' (ib. s. 88), jfr fsv. *spre(e)dde*. Här kan äfven erinras om talspråksformerna *siungde* 'sjöng' (Runius 1712) och *tillbiudde* 'tillbjöd' (Börk Dar.), hvarom s. 92.

ε) *kunne* 'kunde', nästan regelbundet under 1600-talets förra

---

[1] Jfr t. ex. *hinde* Dalin Argus 1: 103 (2 uppl.).

hälft (jfr ofvan s. 85); *åtte* 'egde' (ipf. konj. Rond. JR s. 9, Girs G. I s. 179) = fsv. *at(t)e*.

ζ) *j* har ännu ej inträngt i *wärde* 'värjde' (Mess. s. 249, Girs E. XIV s. 70); jfr p. pf. *skölder* nedan. Ännu hos Sahlstedt Gramm. 1769, s. 62: *tamde* 'tämjde'; jfr *tämer* ofvan.

η) Om talspråksformerna *la* 'lade', *sa* 'sade' se s. 72, 93.

imperfektum konj. af starka verb:

Under förra hälften af seklet rivalisera i alla personerna ändelserna *o* och *e*; sedermera blir emellertid *o*-et allt sällsyntare: det förekommer dock ännu i Dalins Argus t. ex. 1: 57 (2 uppl.). Ändelsen *o* har jag antecknat i följande fall: *bleffvo* (3 pl. Disa 1687, s. 31), *bodo* 'bjöde' (1 sg. Rond. JR s. 11), *boro* 'bure' (2 sg. ib. s. 11, 3 sg. s. 73), *fingo* (3 sg. ib. s. 48, 50, 65, 1 sg. s. 69, 3 pl. Disa 1687, s. 41), *funno* (1 sg. ib. s. 50), *gullo* 'gällde' (3 sg. ib. s. 65), *gåffwo* (3 sg. ib. s. 19), *kommo* (3 sg. Chronander Surge s. 28, Disa 1687, s. 31), *lågho* (3 sg. Rond. JR s. 22), *sammanskuto* 'sammansköte' (3 pl. Disa 1687, s. 26), *stodo* (3 sg. ib. s. 41), *suto* (3 sg. Wivallius 2: 87), *sworo* (3 sg. Girs E. XIV s. 6), *togo* (3 sg. Wivallius 2: 98, Girs E. XIV s. 61), *wordo* (3 sg. Girs ib.), *woro* (3 sg. Gustaf II Adolf s. 203, Brasck FP s. 7, 95, Chronander Bel. s. 171, Disa 1687, s. 33, 2 pl. Rond. JR s. 70, 3 pl. Girs E. XIV s. 40). Former på *-e* äro bland de många: *affginge* (3 sg. Rond. JR s. 19), *fore* (3 sg. Chronander Surge s. 19), *ginge* (2 sg. Rond. JR s. 65), *gulle* 'gällde' (3 pl. Gustaf II Adolf s. 510), *lätte* 'läte' (3 pl. Chronander Surge s. 19), *sköte* (1 sg. ib. s. 27), *såtte* 'sutte' (3 sg. Rond. JR s. 22), *vprunne* (3 sg. Chronander Surge s. 27), *wor(d)te* 'blefve' (3 pl. Rond. JR s. 50), *wore* (2 sg. ib. s. 11, 3 sg. s. 18, 64, 66, Brasck FP s. 8, Chronander Surge s. 19, Girs G. I s. 114[1]), *wunne* (1 sg. Chronander Surge s. 27).

Till *skola* finnes däremot intet *skullo*.

2 pers. plur. kan utom de nämnda ändelserna *-o* (t. ex. *woro* Rond. JR s. 70) och *-e* (t. ex. *wore* Chronander Bel. s. 177) äfven få *-en* (t. ex. *skullen* Rond. JR s. 15, 22).

Af hithörande konjunktivformer må från stamvokalens synpunkt framhållas: *bodo* 'bjöde', *skuto* 'sköte' jämte *sköte*; *gullo*

[1] Märk den felaktiga pagineringen!

'gällde', *wordte* 'blefve'[1]; *boro* 'bure'; *såtto* 'sutte'[2] jämte *suto*; *lätte* 'läte'. Beläggställena ha ofvan anförts. Med dessa former böra de förut behandlade plurala indikativformerna jämföras.

supinum och part. perf.:

starka verb:

Supinum ändas på:

a) *-it*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse, t. ex. *äthit* (Mess.[3]), *taghit* (ib. s. 23), *warit* (ib. s. 24; vanlig form), *skutit* (ib. s. 26 2 ggr), *gutit* (ib. s. 89), *gifuit* (ib. s. 152), *sudit* (Rond. JR s. 18), *nutit* (ib. s. 28), *dräpit* (ib. s. 69), *slijtit* (Brasck FP s. 8), *uthgutit* (Brasck MGV s. 299); β) efter lång rotstafvelse, t. ex. *låtit* (Mess.[3]), *hulpit* (ib. s. 26, Rond. JR s. 41), *wunnit* (Mess. s. 27), *gullit* (Brasck Ap. g. s. 120, Lindschöld 1669, Hans. 4: 113), *sungit, twungit* (Chronander Bel. s. 118), *siunkit* (ib. s. 177), *wållit* (Börk Dar. s. 5), *fullit* 'fallit' (ib. s. 43);

b) *-et*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse: *kulslaghet* (Mess.[3]), *beslutet* (ib. 2 ggr[3], Girs G. I s. 141), *riffuet* (Mess. s. 22), *lughet* (ib. s. 58), *läset* (ib. s. 85), *slaghet* (ib. s. 99), *sofwet* (ib. s. 152), *wäghet* 'dräpt' (Rond. JR[3]), *taget* (Orf. o. Euryd. s. 80), *waret* (ib. s. 76); β) efter lång rotstafvelse: *wunnet* (Mess. s. 28), *bundet* (ib. s. 43), *lätet* (ib. s. 152), *fånget* (ib. s. 162), *förnummet* (Brasck FP s. 7), *brunnet* (Chronander Bel. s. 177).

Part. perf. neutr. ändas på:

a) *-it*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse: *scriffuit* (Mess. 3 ggr på de första 30 sidorna), *affskutit* (Girs E. XIV s. 66), *beslutit* (Orf. o. Euryd. s. 69); β) efter lång rotstafvelse: *nidhuggit* (Girs E. XIV s. 70);

b) *-et*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse: *giffuet* (Mess. s. 20); β) efter lång rotstafvelse: *kommet* (Mess.[3]), *wordet* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 301).

Någon bestämd regel i fråga om användningen af *-it* och *-et* kan icke dragas ur ex. från de 70 första sidorna hos Mess.,

[1] Jfr *worto* 'blefvo' Holof. s. 1, 20 (c. 1599); *t*-et härstammar från ipf. ind. sing.

[2] Det af Noreen Ark. 3: 38 omnämnda *sotte* har säkerligen icke *ō*-vokal, utan bör identifieras med det här anförda *såtto*; jfr äfven Kock Arkiv 5: 57.

[3] Sida ej antecknad.

hvilka jag från denna synpunkt genomgått. Om denna växling se för öfrigt den hos förf. Ark. 4: 291 anförda litteraturen samt mina anteckningar ib. noten om förhållandet i detta afseende hos åtskilliga författare från 1500—1700-talen.

Af hithörande starka former må framhållas[1]: *lijtit* 'litat' (Gustaf II Adolf s. 200), jfr ipf. *leet* ofvan, fsv. svagt; *beslutet*[1], *budne* (Chronander Bel. s. 116), *gutit* (Mess. s. 89), men *giutet* (Tiällmann s. 212), *luget* (ännu hos Tiällmann s. 214), *nutit* (Rond. JR s. 28), *nutet* (Tiällmann s. 212), men *niutit* (Orf. o. Euryd. s. 97, ja, redan i ett språkprof från 1594), hvarom närmare nedan, *skutit*[1]. *skutet* (Tiällmann s. 212), *skutne* (Girs G. I s. 144), *skutten* (ib., sida ej antecknad), jfr förf. Ark. 4: 297, *slutit* 'slutat' (Orf. o. Euryd. s. 82), *strupet* 'strypt' (Tiällmann s. 214), *sudit*[1], *sudet* (Tiällmann s. 212), *tiutet* (ib.); *sungit*[1]. *sunget* (Tiällmann s. 214), *sunket* (ib.); *twungit* (Chronander Bel. s. 118), jfr s. 147; *gullit*[1], *gullet* (Tiällmann s. 214), *hulpit*[1], *hulpet* (Tiällmann s. 214) jämte *hiälpt* (Börk Dar. s. 22), hvilken form vid denna tid sannolikt blott tillhörde talspråket (se ofvan), samt för öfrigt från Tiällmann s. 214: *gnullet* 'gnällt', *krullet* 'krällt', *smullet* 'smällt', *stulpet* 'stjälpt'; *suttet* (C. Gripenhielm Hans. 4: 288), *bidit* 'bedt' (Gustaf II Adolf s. 144), *bedet* (Tiällmann s. 213), *dräpit*[1], *leget* (Tiällmann s. 213), *läset*[1], *wäghit*[1]; *swårit* 'svurit' (Gustaf II Adolf s. 252), *sworit* (Girs G. I s. 111); *gnaget, grafet, malet. skafet* (Tiällmann s. 212); *fullit* 'fallit' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 166, Börk Dar.[1]), *fullet* (Tiällmann s. 213; med tillägget: rättare *fallet*), jämte det vanligare *fallit, -et; fånget* 'fått'[1]; *wullit* 'vållat'[1] (jfr ipf. *wölt* och *wolte* ofvan).

Krypit (Brasck MGV s. 241) bör däremot betraktas som en talspråket uteslutande tillkommande form; jfr *krupet* (Tiällmann s. 213).

Om dessa former jämföras med de s. 149 f., 156 anförda, finner man, att åtminstone under 1600-talets förra hälft och vid dess midt de fsv. starka konjugationerna kvarlefde i hufvudsak oförändrade (t. ex. *gälla, galt. gullo, gullit*); de nsv. utjämningsformerna *bjöd(o), bjudit* o. d. synas ännu ej ha uppstått, denna

[1] De som här icke förses med beläggställen, ha ofvan omnämnts.

konjugationstyps utveckling faller inom följande skede (se Söderwall Hufvudep. s. 112). Ett undantag härifrån bildar emellertid först och främst v. *njuta,* hvilket tycks hafva varit det, som i ipf. och sup. först antagit *j*-et. Redan förut har jag anfört *niöt* från Orf. och Euryd. samt *niuto* från Girs (dock jämte *åtnöte* från Börk). Härtill kommer sup. *njutit* (1594) och *niutit* (Orf. o. Euryd. s. 97). Att just *niuta* först drabbats af denna ombildningstendens, beror naturligtvis därpå att öfriga (mera vanliga) starka verb med *-ut-* i stammen vid denna tid på grund af ljudlagsenlig utveckling erhållit samma uddljud i inf. och ipf., såsom *giuta, skiuta,* hvilka redan nu böjdes *juta, jöt, ſuta, ſöt* o. s. v. Till *niutit* sluta sig också nybildningarna *tiutet* och *giutet* hos Tiällmann; ipf. heter däremot hos denne förf. ännu *töt.* Bland verben med *-ud-* i stammen fanns, såvidt jag kan se, intet sådant, som kunde ge anledning till en dylik ombildning; de komma också mycket riktigt långt efter i utvecklingsprocessen. Af verb med *-ud-* dyka visserligen *j*-former upp under 1700-talet; men åtminstone i vissa af dem kunna dessa icke anses ha segrat förrän under 1700-talets senare hälft. Så torde det t. ex. icke lyckas att uppvisa något *bjöd* eller *bjudit* före 1740. Hos Mörk (1744) förekommer ett enstaka *biödo.* Men längre fram på 1700-talet blifva dylika former något vanligare: så t. ex. hos författare, som närma sig eller återge talspråket (men blott sådana!) såsom Bellman och Envallsson, där *bjöd* och *böd* växla. Botin anser sig emellertid s. 168 (1777) böra varna mot formerna *bjöd(o), bjuden. Böd* är också förhärskande (eller kanske enarådande?) hos Kellgren, Leopold, Franzén samt ännu Geijer; däremot användes *bjöd* mycket ofta hos Tegnér. Ungefär vid denna tid börja också grammatici att sätta formerna med *j* i första rummet, så P. Moberg s. 237 (1815) och s. 243 (1825); *böd* o. s. v. betecknas med »äf(ven)». Hos Dalin (1850) angifves däremot böjningen *bjuda, bjöd, bjudit* som den normala, och formerna utan *j* anföras som blott stundom förekommande. Dock begagnades de — åtminstone *böd* — såvidt jag kunnat se regelbundet af Odhner i dennes historiska läroböcker från 1870-talet.

svaga verb (forts. af sup. o. part. perf.):

Om part. perf. mask. o. fem. på *-(ad)t* för *-(a)d* se ofvan s. 119.

Anmärkningsvärda supin- och part.-(perf.)former äro:

I konjugationen:

begärat 'begärt' (Rond. JR s. 69 m. fl.), jfr ofvan s. 153; *beskärat* 'beskärt' (ib. s. 69; rim: *begärat*), fsv. p. pf. *-dher* l. *-adher*; *förförat* 'förfört' (ib. s. 9); *ländat, lendat* 'ländt' (Gustaf II Adolf s. 120, 210), jfr ipf. *-ede* ofvan;

II (III) konjugationen:

α) *-t* för nsv. *-d*: *fält* 'fälld' (Chronander Surge s. 73) = fsv. *fællt(er)*. hvarjämte *fællder*, jfr *fälte* ofvan; *stält* 'ställd' (Mess. s. 39) = fsv. *stællter*, jfr *stälte* ofvan;

β) *-(d)t* för nsv. (högspråk) *-ad, -a(d)t*:

beroste 'rosade' (Gustaf II Adolf s. 187), fsv. *rosadher*, men *rosar* (ib.); *brukt* 'brukat' (Börk Dar. s. 22), sannolikt dock blott en talspråksform såsom i nsv., där den uteslutande tillhör det lägre talspråket, därjämte och vanligen *brukat* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 128), fsv. *-adher*; *döft* 'döfvat' (Orf. o. Euryd. s. 81), fsv. *døfdher*; *förmant* 'förmanat, uppmanat' (Gustaf II Adolf s. 188), ännu kvar i hvardagsspråket, fsv. *-adher*; *förmodt* 'förmodat' (Mess. s. 56) = fsv. *formot* p. pf. n., jfr *oförmodd* 'oförmodadt' (Mess. s. 249), men ipf. *förmodade* (Girs G. I s. 74); *förskondh* 'förskonad' (Mess. s. 155), *förskont* ds. (Girs E. XIV s. 61, 94), motsvarande ipf. *skonte* ofvan, därjämte *skonat* (Gustaf II Adolf s. 146); *förslöst* 'förslösat' (ett par ggr); *hylt* 'hyllat' (Mess. s. 185), jfr fsv. ipf. *hulde* jämte *hulladhe*; *hämdt* 'hämnadt' (Mess. s. 235) = fsv., men i ipf. *hämnade(s)* (Mess. s. 250), jfr fsv. *hæmnadhe* och *hæm(p)de*; *hämpt* 'hämtat' (ib. s. 60), men ipf. *hämptade* (Girs G. I s. 140), jfr fsv. p. pf. *hæmter* jämte *-adher*; *lijst* 'lisat' (Lagerlöf Hans. 4: 51), fsv. dock *-at*; *lånt* 'lånat' (Chronander Bel. s. 173), vanligt i nsv. hvardagsspråk; *lönt* 'lönadt' (Mess. s. 119) = fsv., kvar i nsv. talspråk, jfr *lönte* ofvan, därjämte dock äfven mask. *lönat* (Orf. o. Euryd. s. 83); *mördt* 'mördat' (Rond. JR s. 79), *mör't* (Börk Dar. s. 12) jämte *mördat* 'mördade (pl.)' (Prytz G. I s. 36), jfr *mörde* ofvan; *neckt* 'nekadt' (Gustaf II Adolf s. 247), *nekter* 'nekad' (Börk Dar.), men *nekat* 'nekat' (Börk Dar. s. 19), fsv. ipf. *-aþe* och *nekthe*,

böjningen *nekte, nekt* lefver kvar i nsv. talspråk; *rynkt* 'rynkad' (Börk Dar. s. 13), fsv. *rynkter.* jämte *rynkiader,* jfr Bellman: pres. *rynker*; *råäkt* 'råkat' (Rond. JR s. 58), kvar i nsv. talspråk, fsv. däremot *-adher,* jfr *råckat* (Gustaf II Adolf s. 547); *skapt* 'skapat' (Mess. s. 211) jämte *skapat* (ib. s. 216), fsv. *skapter* jämte *-aþer,* jfr *skapte* ofvan; *skendt* '(skändat,) skymfat' (Mess. s. 15) = fsv.; *-skont,* se *för-*; *stympte* 'stympade (p. pf. pl.)' (Stiernhielm s. 24); *stört* 'störtad' (Börk Dar. s. 19), fsv. *størt* n.; *tapt* 'tappat' (Chronander Bel. s. 177), *borttapt* (Hund E. XIV str. 295), jämte *tappat* (t. ex. A. Oxenstierna), fsv. *tapt* jämte *-at,* da. *tabt*[1]; *vndt* 'unnadt' (Girs G. I s. 161) = fsv. *unt*[2], jfr *förunt* 'förunnat' (Orf. o. Euryd. s. 108) och *vndte* ofvan; *vist* 'visat' = fsv., *bewijst* (Girs G. I s. 161), jfr *viste* ofvan; *wendt* 'väntat' (Mess. s. 180), *vänt* (Lindschöld Hans. 4: 138), jfr *förwänte* ofvan; *endh* 'ändad' (Rond. JR s. 30) = fsv. *ændh, ändt* 'ändat, slutat' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273), *fuländt* (Mess. s. 162) = fsv. *ænt,* men samtidigt *endat* (Gustaf II Adolf s. 167). Som uteslutande talspråksformer böra sannolikt betraktas de ofvan s. 93 omtalade *kråsta* 'krossade', *wi(j)st* 'vetat'.

Supinum af *bringa* heter Disa 1687, s. 34 såväl *bringat* som *bracht.*

Här kan äfven anföras adj. *sint* 'sinnad' (Rond. JR s. 95), kvar i nsv. talspråk, jfr *ondsint* och *sint* 'ond, rasande' i mera dialektiskt färgadt språk[3].

Om man med dessa former jämför de ofvan s. 153 anförda ipf.-formerna med *-te, -de* för nsv. *-ade,* visar det sig, att ett ganska stort antal verb, som i fsv. böjdes efter II, III konjugationen, men nu tillhöra den första, vid denna tid ännu stodo kvar på fornspråkets ståndpunkt. Den öfvergång till I konjugationen, som man — åtminstone för skriftspråket — kan konstatera i fråga om en mängd af dessa verb, synes alltså väsentligen falla inom 1700-talet. Talspråket har i detta fall visat sig betydligt mera konservativt.

γ) oomljudd vokal för nsv. omljudd uppvisar: *förfolgt* 'förföljt' (Brasck Ap. g. s. 132), jfr fsv. *folkt, fulght* (jämte

[1] Jfr *gifwit tapt* (Brasck Ap. g. s. 170), nsv. *ge tappt* eg. 'ge förloradt'.
[2] Kvar i nsv. *det är dig väl undt.*
[3] *Björnen vardt flygande sint* (Sv. landsm. V. 2: 21).

følg[h]t) och ipf. *folgde* ofvan; däremot *förfölgdt* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 144). Här kan äfven erinras om *försorgde* (Girs G. I s. 101) = ty. *versorgt*; ordet finnes ej i fsv.

omljudd vokal för nsv. oomljudd uppvisar: *wänt* 'vant' (Orf. o. Euryd. s. 108), möjligen en talspråket uteslutande tillhörig nybildning.

δ) svag böjning för nsv. stark uppvisa: *gått* 'gånget' (Rond. JR s. 82) = fsv. *gaat* jämte *gångit* (Gustaf II Adolf s. 537) = fsv. *gangit*; *hint* 'hunnit' (Lucidor Hel. Bl. s. T 4 a; U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 139), rätt vanligt äfven under 1700-talet, jfr ipf. *hinde, hinte* samt ofvan s. 93; *skrytt* 'skrutit' (Mess. s. 254, Tiällmann s. 213)[1] jämte *skrytat* (*och prålat* Nya Aviser 1656), ordet finns ej i fsv.; *snytt* 'snutit' (Tiällmann s. 213)[1] = fsv. *snytter*; jfr äfven *lät* för *låtit* (Mess.).

ε) Som en talspråksform bör vid denna tid *gett* 'gifvit, gett' (Brasck Ap. g. s. 155), *gätt* 'gifvit' (Beronius Reb. s. 331) uppfattas; se föreg. kap. s. 72, 93; vanligen annars *giffuit* (ex. ofvan). Den analogt bildade supinformen *blit(h)* 'blifvit' har likaledes behandlats som en talspråksform i föreg. kap.

ζ) *j* har ännu ej inträngt i *höld* 'höljd' (Rosenhane Wenerid, Noreen-Meyer s. 158); *skölder* 'sköljd' (I. Erici s. 143); jfr under pres., imper., ipf. ofvan.

Af det ofvanstående samt af hvad jag i öfrigt funnit vid studiet af 1600-talets litteratur synes mig framgå, att konjugationssystemen vid 1600-talets midt i allt väsentligt kvarstodo på den yngre fornsvenskans ståndpunkt. Däremot förete ändelserna för de olika personerna rätt stora afvikelser.

Infinitiven ändas hos Mess. vanligen på *-a*; men *-e* är icke sällsynt; äfven hos Girs förekommer, fast ganska sällan, *-e* (t. ex. E. XIV s. 97). — För öfrigt erinras om inf. *läta* 'låta' (Rond. JR s. 58), *måtta* 'nödgas' (Gustaf II Adolf s. 199) = *må*[2].

Om infinitivformerna *dra, ha, plä, ta, bli, ge, biu, rå* o. s. v. se ofvan s. 70 följ.

Det passiva hjälpverbet är omväxlande *blifva* och *warda*. I Holof. (c. 1599) användes däremot uteslutande det senare. Ännu i Girs G. I och E. XIV är *warda* ganska vanligt.

[1] Men ipf. *skröt, snöt* ib.

[2] Jfr norrl. och finnl. dial. *måsta* 'vara tvungen'.

Nsv. *dö* omskrifves i regel med *blifva död* (t. ex. Girs G. I s. 99).

Om bildningen af sammansatta tempora se syntaxen, där äfven några ord nämnas om part. pres. på *-s*.

* * *

Ett särskildt omnämnande förtjänar det gammalsvenska verbet för *låtsa*. Detta verb är under 1600-talet icke ännu gängse: jag har, som i föreg. kapitel nämnts, först funnit det 1685 i Moræi Vit. (s. 405), nämligen under formen *låtsas* (3 p. pl.), samt hos Carl Gripenhielm († 1694, ungefär 40 år gammal) Hanselli 4: 304: *lossar*[1]; säkerligen tillhörde det vid denna tid nästan uteslutande talspråket. I stället förekomma under 15- och 1600-talen former af det deponentiella *låtas*, motsvarande fsv. *latas* (ipf. *lætz*, *lædz*):

pres.:

latz 'låtsar' (1 p. sg. Rond. JR s. 77), se s. 100; *låtz* (1 p. sg. Kolmodin Gen. Aeth. s. 292), *låts* (3 p. pl. ib. s. 300), jfr *låts* (imper. Bellman 3: 159), nsv. (hvard.) *låss*; häraf närmast inf. *låtsa*;

imperf.:

starka former: *lätz* 'låtsade' (3 p. sg. P. Brahes kr. s. 66, 1 p. sg. Rond. JR s. 77) = fsv.; från andra källor: *lotz*;

svaga former: *låttades* (3 p. pl. P. Brahes kr. s. 39); *lättedes* (3 p. pl. ib.); *låttes* (3 p. sg. Hund E. XIV:s kr. str. 374); *lådd's* (3 p. sg. Kolmodin Gen. Aeth. s. 275), *låddes* (1 p. sg. Gustaf II Adolf s. 537 [1629], 3 p. sg. Bellman 3: 14, nsv. hvard.);

supinum:

låtz 'låtsat' (Stiernhielm s. 24);

futurum:

jagh skall låtas 'jag skall låtsa' (Rond. JR s. 78);

infin.:

lätes 'låtsa' (Brasck FP s. 13); *låtas* (Disa 1687, s. 41); *lådas* Hof. Dial. (Beckman Ark. 11: 213), ännu vanligt i dialektiskt färgad nsv.; *låtz* (Börk Dar. s. 23).

D-formerna bero sannolikt — liksom faktiskt den ofta upp-

[1] = Dalin Argus; se s. 164 not 2.

trädande *a*-vokalen — på ordets obetonade ställning. Visserligen kunde man äfven som orsak tänka sig en falsk ljudsubstitution, härledande sig från sådana former som *låts*, uttaladt *låss* (så redan hos O. Rudbeck), efter analogien af t. ex. *till fress*: *fred*, *guss* : *gud* o. d., men därvidlag bör märkas, att *d*-formerna äro ganska gamla. Enl. Sv. akademiens ordbokssamlingar förekomma flera sådana redan i Reineke Fosz (1621).

Vi se sålunda, att de fordom fullt skriftspråksmässiga formerna *låts*, *låddes* o. s. v. så småningom nedsjönko till hvardagsspråkets nivå[1] och t. o. m. numera ofta uppfattas som i viss mån inkorrekta och ovårdade, medan nybildningen *låtsa* och däraf uppkomna verbformer, hvilka mot 1600-talets slut säkerligen betraktades som djärfva uppkomlingar[2], numera vunnit ett obestridt burskap inom språkets öfverklass, ja, t. o. m. på grund af jämförelsen med *låss*, *låddes* erhållit en omisskännelig prägel af aristokratisk förnämhet.

Icke heller verbet *lyssna* synes ännu ha varit vanligt. I stället användes det gamla *lydha*, t. ex. *lyder på then fagre sångh* (Mess. s. 157), *Om iagh här vthe lyder på* (ib. s. 192), *lyder på wårt . . snack* (Nachspiel, Samlaren 13: 70), hvartill ipf. *lydde* (t. ex. Asteroph. Tisbe s. 39), och därjämte dep. *lydhas*, hvartill pres. *lyds*, *lyss*, ipf. *lyddes*. Af pres. *lyss* är *lyssna* bildadt: verbet uppträder redan under 1600-talet, men är mycket sällsynt.

Slutligen må i detta sammanhang anmärkas, att för *ledsna* brukas *ledas*, t. ex. Gustaf II Adolf s. 528. Formen *ledsna* synes först ha uppkommit mot slutet af 1600-talet och under 1700-talet allmännare börjat begagnas.

Adverben.

a) afledda:

på *-lig(h)en*, t. ex. *fliteligheen* (Mess.[3]), *hårdeligen* (Gustaf II Adolf s. 167), *högheliighen* (Rond. JR s. 9), *ohöfligen* (Mess. s. 26), *nyligen* (s. 60), *rätteliighen* (Rond. JR s. 100), *storligen* (Beronius Reb. s. 346), *wisserlighen* (Mess. s. 29), *ährlighen* (s. 22);

[1] *Låss, låddes* betecknas i SAOL[7] såsom 'hvard.'

[2] Några årtionden senare synes dock ordet fått sin ställning tryggad: *lossar* 'låtsar' har jag antecknat från Dalins Argus 1: 265 (2 uppl.).

[3] Sida ej antecknad.

på *-lig(h)a,* t. ex. *gruffweligha* (Rond. JR s. 9), *hierteligha* (ib. s. 56), *hårdeligha* (s. 100), *storliga* (Beronius Reb. s. 346); jfr fsv. *visselika* (yngre *-ligha*) o. d.;

på *-lig(h)an,* t. ex. *faderligan* (Brasck FP s. 4), *gemenligan* (Mess. s. 203), *manligan* (s. 28), *nyligan* (ib. flera ggr), *storlighan* (s. 26), *wisserligan* (s. 203, Prytz G. I[1]), *ynkeligan* (Mess. s. 188); jfr y. fsv. *nylekan, nyligan* o. d.; formen har uppkommit genom kontamination af mlt. adv. på *-liken* och fsv. på *-lika, -lig(h)a,* hvarom Tamm Tränne tyska ändelser s. 28 följ.

Här må för jämförelsens skull äfven anföras de på *-lig(h),* t. ex. *hemligh* (Asteroph. Tisbe s. 45), *underdåneligh, hierteligh* (ib. s. 47 och för öfrigt, som det synes, regelbundet), *fliteligh* (Mess.[1]), *försichteligh* (s. 44), *högeligh* (s. 27), *lönligh* (s. 40), *nämligh, nembligh* (Mess.[1], Beronius Reb. s. 346), *passeligh* (Rond. JR s. 93), *wisserligh* (Mess. s. 29 2 ggr, 64, 67, 71, Rond. JR s. 65), *wisseligh* (Rond. JR s. 65), *åhrligh* (s. 65). Under 1600-talets senare hälft bortfaller i talspråket ofta *g(h),* hvarom ofvan s. 79. Denna typ finns enl. Tamm i sv. redan tidigt på 1400-talet i formen *-lik,* åtminstone i versslut. »Redan i mlt. måste ha brukats adverb på *-lik* (i talspråk)»[2]. Dock anser Tamm, att *-li(g)* kan vara en rent svensk form; jfr i nutida talspråk *fasli lärd* o. d.

Som af exempelsamlingen framgår, förekommer stundom ett adverb under olika former å samma sida; så t. ex. *wisserligh* och *wisserlighen, storliga* och *storligen.*

på *-a,* t. ex. *hemma, heema* 'hemma' (passim; jfr *hem[m]an* nedan); hit höra äfven de på *-lunda* (jfr s. 166), på *-lig(h)a* ofvan, på *-la*: *arla och särla* (Chronander Bel. s. 110); *reda* 'redan' (Disa 1687, s. 34), fsv. *redha* jämte *redho,* är en försvenskning af mlt. *rêde*; om denna typ se Noreen Aschw. gr. § 471. 1;

på *-an*: dessa äro i regel riktningsadverb, som svara på frågan 'hvarifrån?', t. ex. *hwadhan* 'hvarifrån' (Prytz G. I s. 42), *hädhan* 'härifrån' (ib. s. 45); men stundom uppträda äfven andra betydelser, såsom *hemman* 'hemma' (Rond. JR s. 14, 32), *heeman* i samma betydelse (Brasck FP s. 7) jämte *heema* (s. 9), *nordan vth* 'norr ut' (Mess. s. 7) jämte *nordh vth* (ib. s. 19), jfr fsv.

[1] Sida ej antecknad.
[2] Tamm enl. skriftligt meddelande.

norþan, som utom 'norr ifrån' betyder 'i norr' (Sdw. 2); om denna typ på *-an* se Noreen Aschw. gr. § 471. 2;

på *-s, -as, -nas*: *i sommars* 'i somras' (Gustaf II Adolf s. 130)[1], *til bakas* 'tillbaka' (Chronander Bel. s. 175), jfr *tilbakars* (Asteroph. Tisbe s. 42, Lindschöld) och *tilbakar* nedan s. 163; *rättnun(n)as* 'nyss'[2] (Columbus Ordesk. s. 22, Börk Dar. s. 22), kvar t. ex. i östgötadial., jfr isl. *núna* och sv. dial. *nunna* samt med afseende på afledningen äfven isl. *hérna* och ä. nsv. *där bortnas* (Bellman, förf. Ark. 4: 317)[3]; om adverbsuffixet *s* se Noreen Aschw. gr. § 471. 6.

b) innehållande gamla kasusformer, t. ex.

annars(s), annerss 'på annat sätt' (Rond. JR s. 93, Hund E. XIV str. 41) = fsv. Sdw. 1), gen. sing. till *annar*; *annars* är nu likbetydande med 'i annat fall, eljes';

borto, bårto (jämte *borta, borte*; se s. 106), fsv. *borto,* dat. sing. fem.; se Noreen Aschw. gr. § 470. 2 anm. 6; hit hör väl äfven *fögo* (se s. 106);

hurulundh, ingalund(h), sammalundh (se s. 102), ack. sing. af fsv. *lund* 'sätt'; *heem* 'hem' (t. ex. Rond. JR s. 32), fsv. *h(e)em*; *hos* 'bredvid' (Mess. s. 151) = fsv., jfr nsv. (arkaiserande) *därhos* och prep. *hos* 'vid' nedan; se för öfrigt Noreen Aschw. gr. § 470. 4;

ingalundom 'ingalunda' (Rond. JR s. 9), dat. plur. till det ofvannämnda sbst. *lund*; om dylika adverb se Noreen Aschw. gr. § 470. 3 a;

förra 'förr' (Asteroph. Tisbe s. 19 m. fl., Rond. JR s. 31, Brasck Ap. g. s. 115), fsv. *fyrra,* ack. sing. neutr. på *-a,* svaga deklinationen; se Noreen Aschw. gr. § 470. 6.

I *gemeen* 'vanligen' (Mess. s. 28), *ewigh* 'evigt' (ib. s. 29) ser jag tyskt inflytande. Dessa adverb böra sålunda ej förbindas med de nominalt bildade fsv. adverben utan *t,* som omtalas Noreen Aschw. gr. § 454. 1 c, 470. 5.

Här må äfven omnämnas sådana af preposition styrda adverbiella uttryck som:

[1] Se Schagerström Ark. 4: 358 f., Kock Ant. tidskr. 16, nr 3, s. 15.

[2] Samma betydelse har äfven *rättnu* (Disa 1687, s. 33), hvilket i nsv. endast användes om framtid; se nedan.

[3] Jfr äfven dalmålet **hjou?*, hvarom Bugge hos Noreen Ordl. öfver dalm. s. 76.

till anckars (*gick t. a.* Gustaf II Adolf s. 487);
til arfz (*t. a. . . få* Beronius Reb. s. 346);
till bottens (*t. b. wet* Gustaf II Adolf s. 208);
tilbytes (*få t.* Girs E. XIV s. 71);
till dricks (Moræus Vit. s. 462), *til dryckz* (*besökia* Girs G. I s. 116);
til döds (Mess.); men *slå til döda* (Mess. ett par ggr, Girs E. XIV s. 95 m. fl.), jfr fsv. *slo . . til dødha* (Sdw.): *døþe* m., äfven i ä. da. *til døde* (Falk o. Torp Da.-no. syntax s. 41);
til fots (Mess.), därjämte *falla til foot* (Mess. s. 132), där (arkaiserande) nsv. har *till fota,* samt *regementen till foot* (Gustaf II Adolf s. 487). Jfr *till fota* i uttr. *Smöria tigh wäl ifrån hand till fota* (Chronander Bel. s. 181);
till fångs (*swåre t. f.* Siam s. 54, jfr Gustaf II Adolf s. 541);
til grafva (Dahlstierna Kunga-Skald) = fsv. *tel graua*;
til handelz (*woro t. h.* Girs G. I s. 114;
til herbergz (*t. H. . . beledsagade* Girs G. I s. 231);
till hälwetes (Mess. s. 211);
til hielps (komma t. h.) (1686, Noreen-Meyer s. 173);
till knijffz (*bär thz . . t. k.* Rond. JR s. 35);
till knäs (*snön stog dem t. k.* Putzdrummel s. 75);
til krigs (Mess.);
til köpstadz (*t. k. faar* Lindschöld Hans. 4: 174);
till lagz (*bära t. l.* Rond. JR s. 28);
till leekz (*gå t. l.* I. Erici s. 79);
till lyfz 'till lifs' (*hulpo . . t. l.* Asteroph. Tisbe s. 3);
til mangels (*wara t. m.* Girs E. XIV s. 79);
til meens (*war . . t. m.* Girs G. I s. 98);
til misstyckes (*taga t. m.* Brasck FP s. 67);
til måltijdz (*t. m. . . beledsagade* Girs G. I s. 231, *gå, komma t. M.* parlör 1703, s. 175);
til möthes (Girs G. I s. 72);
til offers (Mess.);
till roffs (*blifwer . . t. r.* Moræus Vit. s. 408);
till rådz (*wart . . t. r.* Gustaf II Adolf s. 487, *ginge t. r.* Girs E. XIV s. 3);
til samtals (*satte . . sigh . . t. s.* Girs G. I s. 181);
till segels (*gick . . t. s.* Gustaf II Adolf s. 487);

til(l) siös (vanligt);

til skips (Mess.); *til skepz* (*steeg t. S.* Girs G. I s. 143);

til slagz 'till slaktning' (*kommo .. t. s.* Girs G. I s. 72);

til speels (*Bär den t. s.* Brasck FP s. 64);

till stads 'till staden' (*komma* Moræus Vit. s. 407);

til storms (*gingo t. S.* Girs G. I s. 147);

til sängs (Mess.) = fsv. *till sengx,* jämte det äldre *till säng(i)a* (Moræus Vit. s. 407, 429), *til(l) sänge* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 276 samt från 168 2, 1685) = fsv. *(gaa) til senga* (g. sg. *s[i]ængar*);

til sömns (*begifwit sigh t. S.* Girs G. I s. 20);

til tals och föreenings (*komma t. t. o. f.* Girs E. XIV s. 98);

till wattns (Gustaf II Adolf s. 487);

til witnes (*taga t. w.* Gustaf II Adolf s. 177, jfr Disa 1687, s. 23);

til wrackz (*lämnat Skeppen .. t. w.* Girs G. I s. 157);

til wägs (Mess.), *gå .. till Wägz* (Börk Dar. s. 7);

därjämte utan *-s* (utom det nämnda *til foot*): *til by, til fält, til häst, til modh, til ordh* 'till orda', *til tingh,* samtliga från Mess., *till landh* (Gustaf II Adolf s. 487); jfr däremot nsv. *till byss, lands, mods, tings.*

Den gamla gen. plur. af *tack,* fsv. *þak,* lefver kvar i *til tacka* (*Hans Nådh t. t.* Mess. s. 25), därjämte *tagha til tack* (ib. s. 13), jfr da. *tage til takke*; vidare af *hof* i det vanliga *til hofwa.*

Gamla gen. plur. lefva naturligtvis äfven kvar i adv. *tilbaka,* hvarjämte utvidgningarna *til bakas, tillbakar* (Gustaf II Adolf s. 219)[1], *tilbakars* (se ofvan s. 166), samt *tilhoopa.*

Om *til god(h)a* jämte *til(l) godho, til godhe* se ofvan s. 100; om *medh retto* jämte *medh rätta, medh rätte* se s. 102, 106; *medh all* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 294) jämte *medh allo.*

I detta sammanhang må äfven omnämnas:

försan 'försann' (Brasck Ap. g. s. 132); *(bekiänner iagh) uppå min san* (Asteroph. Tisbe s. 36), *på mijn sann* 'minsann' (Holof. s. 48) = fsv. *a mina san,* samtliga innehållande fsv. *san*

[1] Denna bildning företer en egendomlig prägel. Då det mig veterligen icke finnes något adverb, till hvilket det i fråga om sitt *r* kunnat osökt ansluta sig, kan det knappast förklaras annorlunda än som innehållande pl. *bakar*; jfr den gen. pl., som ingår i *tilbaka.*

f. 'sanning, sannfärdighet', motsvarande *min san* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 293) utan preposition[1];

på stan 'strax, om en stund' (Asteroph. Tisbe s. 42, Rond. JR s. 7, Prytz G. I s. 19), jfr tidigare *på stann* (Holof. s. 13), *på staann* (ib. s. 35) och nsv. dial. *på stann* i samma betydelse; af fsv. **(pa) stadhin* : *stadher* 'ställe'; se närmare Rietz s. 668.

Ett par gånger förekommer *(ut)aff nödha* (t. ex. *frelste* Prytz G. I s. 50), innehållande pl. af *nøþ*; se ofvan s. 130.

Om sådana uttryck som *innan-, inom-, utom-, utomland* se *innan* och *utan* nedan.

'Åtminstone' heter hos Gustaf II Adolf stundom *åt minsta* (s. 547) = fsv. *at minsto*, eg. 'till (det) minst(a)'; jfr *til minsto* (Girs G. I s. 72) och sv. dial. *teminstingen*.

Det vanliga nekande adverbet är *intet* (t. ex. Mess. s. 225).

Kanske har ännu icke alltid sammansmält till ett adverb; jfr *kan doch skee* (Chronander Bel. s. 132). Adv. *kanske* förekommer dock redan i fsv.; se Sdw. Om ordföljden vid *kanske* se nedan.

Om *eller, äller* för *häller* se s. 115.

Om de förallmänligande adv. *ehwar* o. s. v. se formläran under indef. pron.

Om adverbens komparation se s. 135.

3. Till syntaxen.

I den följande framställningen har jag för vissa partier måst med en viss försiktighet begagna mig af det material, som mina metriska källor erbjuda, då ju det i många fall kan vara synnerligen svårt att bestämma den inverkan, som hänsyn till rytmiken kunnat utöfva på ordställning, val af konstruktion o. d. Mina hufvudkällor för vissa afdelningar ha därför utgjorts af de i inledningen citerade prosaarbetena eller de partier af 1600-talets dramer, som äro affattade på prosa.

Best. slutartikeln användes ofta af person- och ortnamn, hvarom ofvan s. 95.

Dessutom förekommer den i uttryck, sådana som *stick*

[1] Jfr *a mina tro* ds. = nsv. (försäkrande) *min tro*.

ellen vppå wår bwr 'stick eld på' (Mess. s. 74; jfr s. 73), *stucko . . Elden på Skeppen* (Girs E. XIV s. 60), *sattes Elden på Gången* (Girs G. I s. 21), *tände Elden aff sigh* (Girs E. XIV s. 70), jfr fsv. *tända eldhen pa, uti* Rimkr., *stickade . . eelden på slottet* O. Petri kr. s. 177; *beddes Nåden* 'bådo om nåd' (Girs G. I s. 125); *bringer å banen* 'bringar å bane' (Stiernhielm s. 31), se för öfrigt SAOB; *fåå til lönen* 'få till lön' (Brasck Ap. g. s. 129).

Här må äfven påpekas ett uttryck från Gustaf II Adolf s. 539: *huar wij krijgetz säthe, på Tyske bottnen sättia kundhe*, där vi skulle ha talat om att 'förflytta kriget på tysk botten'.

Såsom exempel på best. slutartikeln i titlar före namn må anföras: *(Wij hafue bekommidt eder skrifuelse . .) medh Maiorn Anders Matzson* (Gustaf II Adolf s. 538).

Bestämda slutartikeln saknas oftast i de ålderdomliga dativerna på *-om*, t. ex. *gudom* (Mess. s. 209), *hedningom* (ib. 208), *östgöthom* (ib. s. 248).

Vidare stundom vid namn på hälgdagar o. d., t. ex. *på Nyåhrs Dagh* (Girs G. I s. 147). Ännu kan man säga *han dog Palmsönda(g)* ([140]), *det hände Allhelgonada(g) i år*. Samtliga fallen äro minnen från den tid, då de nuvarande första leden ännu voro självständiga genitiver (jfr fsv. *palma sunnodagher*), hvarom accenten [140] ännu bär vittne, alltså af samma art som de ännu lefvande *Fastlags söndag* (jämte *Fastlagssöndagen*), *Kristi himmelsfärdsdag* (jämte *Kristihimmelsfärdsdagen*).

Bestämda fristående artikeln förekommer ofta framför folkslagsnamn o. d., såsom *the Rysser* (Mess. s. 161), *the jämptar* (ib. s. 241), *the Ryssers* (Girs E. XIV s. 2), *the Cassaner och Astracaner och Siberier* (Gustaf II Adolf s. 159), *the Dalekarlar* (Girs G. I s. 123), men samma sida *Dalekarlarne(s)* 3 ggr, *the Hollendare* (ib. s. 135), *the Dantzigkers* (ib. s. 149), *the Smålenninger, the Östgöther* (ib. s. 188), *the Pohler* (Girs E. XIV s. 85), *de Romare eller Americaner eller Indianer eller Africaner* (Columbus Ordesk. s. 3); jfr från 1500-talet *the Skåningar* (O. Petri kr. s. 187), *the Edomeer* (1 Mos. kap. 36, Bib. 1541), *the Egyptier* (2 Mos. kap. 12 ib.). Uttryck af detta slag ha icke blott varit inskränkta till skriftspråket: *the Spanier* begagnas t. ex. i en parlör från 1703 (En lijten Spräck- och Ord-Boock s. 99). Detta bruk beror på tysk inverkan (se Teg-

nér Ark. 5: 325), möjligen också underhjälpt af inflytande från de ofta substantiverade adj. *the Swenske, the Danske, the Lübeske* o. s. v. Dock uppträder *the* stundom äfven i andra ord, t. ex. *the Dråpare* 'dråparna' (Girs E. XIV s. 95), där man väl under alla omständigheter måste antaga tyskt inflytande.

Omvändt saknas ofta just i dylika substantiverade adjektiv som *the Swenske* o. s. v. den bestämda fristående artikeln, äfven då af sammanhanget tydligt framgår, att ordet fungerar som bestämd form, t. ex. *Danske* 'danskarna' (Mess. s. 90 m. fl.), *Swenskom* 'svenskarna' (ib. s. 130)[1]; jfr äfven *christnom* 'de kristne' (Mess. s. 247). Från 1500-talet har jag antecknat *Tydske* 'tyskarna', *Fransiske* 'fransmännen', *Beehmske* 'bömarna', *Engelske* 'engelsmännen' (P. Svart kr. s. 101); i fsv. användes i samma funktion *svenska* 'svenskarne'; se för öfrigt nedan.

Vidare uppträder icke sällan best. fristående artikeln mot bruket i nsv. framför substantiv-attribut, t. ex. *thet ordet Häredh* (Gustaf II Adolf s. 2), i synnerhet vid nomina propria såsom *then provintien Polotsko* (ib. s. 176), *den fienden Ryssen* (ib. s. 179), *dhen strömmen Nyen* (ib. s. 182), *thet fästet Krokem* (Girs G. I s. 157), *thet Munckeklöstret Padis* (Girs E. XIV s. 13—14), *thet Huuset Lode* (ib. s. 38), *then Ohrten Pitam* (Ber. om Wästindien s. 21). Så ock under 1500-talet, t. ex. *thet landet Gosen* (1 Mos. kap. 45, Bib. 1541), *then öknen Sinaj* (2 Mos. kap. 19, ib.), *Then försten Theman* (1 Mos. kap. 36, ib.). Därjämte dock äfven: *sjön Peibas* (Gustaf II Adolf s. 183), *Staden Arensborg* (Girs E. XIV s. 83), *Ekesiöö Stadh* (ib. s. 103).

Äfvenså förekommer stundom best. fristående artikeln framför substantiv med följande prepositionsattribut, t. ex. *vthi then Belägringen för Florentz* (Girs G. I s. 72).

I båda fallen ha vi kanske att konstatera tysk inverkan. Dock synes det mig äfven möjligt att förklara förekomsten af *then, thet* ur den determinitiva betydelse, som man här kan inlägga i dessa pronomina: 'det land(et), som hette Gosen', 'den belägring(en), för hvilken Florens var utsatt' o. s. v. I alla händelser måste denna förklaring tillgripas i ex.: *gaf lycka ther till att thet slaget wans wedh Linköping som skedde Anno 1598*

[1] Jämte *them Swenskom* (Mess. s. 90, Girs G. I s. 141), *the Dansk(e)s* (Mess. s. 91, 131).

(Gustaf II Adolf s. 170), där *som* betyder 'något som' och således icke syftar på *thet slaget.* Meningen är alltså: 'att det slag vanns, som stod vid Linköping, hvilket l. något som ägde rum 1598'. Ur dylika fall anser jag snarast, att sådana uttryck som *then Belägringen för Florentz* utvecklats.

Obestämda artikeln brukas framför den subjektiva predikatfyllnaden, då denna betecknar ämbete, yrke, titel o. d., t. ex. *en öffwerste ware* (Hund E. XIV:s kr. str. 387), *Han är en Förste til Brunsswijk* (Mess. s. 50), *iag är nu en Doctor* (Putzdrummel s. 81), *få heta en Doctor* (ib. s. 74), *Gud hade mig låtit födas en förste* (Gustaf II Adolf s. 194); jfr mlt., ty. och eng. Härmed må sammanhållas: *min Jungfru är een af adel, iag som en af Adel* (Putzdrummel s. 81); samma uttryck finnes äfven i P. Brahes kr. s. 40.

Under 1500-talet är i liknande fall den obest. artikeln ännu vanligare, t. ex. *at han icke hade lätit gripa honom såsom en biscop* (O. Petri kr. s. 229).

Särskildt ofta brukas såväl under 15- som 1600-talet den obestämda artikeln efter *såsom* samt efter det *för,* som då kunde ersätta nsv. *såsom*; t. ex. *brukat* . . *för een stallmästare* (Gustaf II Adolf s. 128), *låta sigh, såsom en Arffherre* . . *hylla* (Girs G. I s. 117), *tiänt Knut Andersson för en Stalldrängh* (ib. s. 73), *samtycht honom för en Konungh* 'erkänt honom såsom k.' (ib. s. 158); jfr *honom* . . *för en Bespeijare beskyldte* (ib. s. 110).

Pluralis af tillnamn förekommer t. ex. hos Gustaf II Adolf s. 114: *Hinric och Efwert Horner,* d. v. s. *Horn.* Detta bruk är under 1600-talet mycket vanligt. Jfr från 1700-talet *Grefwarne O. och C. Gyllenborgar* (Beckman Ark. 11: 256).

Till kasusläran.

Konstruktionen *Konung Oskars af Sverige gemål* var äfven under 1600-talet den vanliga i skriftspråket, t. ex. *Hertigh Philips til Pommern Befalningzman* (Girs E. XIV s. 60), äfven i sådana uttryck som *Grefwe Johans von Höijen Huusfru* (Girs G. I s. 109). Jfr härtill Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 44.

En gammal genitivus partitivus föreligger som bekant i det ännu brukliga *så dags,* t. ex. *Thz är doch nu ey än så dagz* (Rond. JR s. 29).

Såsom ett slags genitivus partitivus bör väl äfven *wägz* uppfattas i *han sigh ey fördrijstade någon wägz at fahra* (Girs G. I s. 99). Uttrycket bör möjligen sammanställas med gen. i t. ex. isl. *fara leiðar sinnar, fór ferðar sinnar*, ty. *geh deines weges*. På direkt tysk inverkan beror under alla omständigheter *ett stycke vägs* (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138) = ty. *ein stück weges*.

Däremot saknas genitivändelse stundom i sådana måttbestämningar som *någre Mijhl Wäg* 'några mils väg' (Ber. om Wästindien s. 21); jfr fsv. *fæmtighi miler wægh* (: *mil*) jämte gen. *iij mila wæg* (: *mila*, Sdw.).

I åtskilliga fall lefva gamla prepositionslösa konstruktioner ännu kvar, där nsv. använder omskrifningar med prep.

En egenhet — åtminstone för Gustaf II Adolfs språk — är bruket af genitivus i åtskilliga fall, där nsv. använder prepositionsattribut, t. ex. *til min meningz bewijs* (s. 151) d. v. s. 'bevis för min mening'.

Genitivus af sak vid v. *fröjda sig, tacka* lefver kvar i uttrycken *Thess frögdar migh* (Rond. JR s. 31), *Thess tackar iagh E. Maj:tt* (Laurbecchius s. 252)[1], nsv. 'för det'.

Samma genitivform uppträder äfven i *thes insegel och pant* (ib.), nsv. 'på det'.

Under 1500-talet voro dylika gamla vändningar ännu mycket vanligare, t. ex. *tess mechtig* (O. Petri kr. s. 208, 232), eg. 'mäktig till det'; jfr fsv. *tæss mæktugher, tess plichtock, thess war*.

Indirekt objekt, där nsv. har prepositionsuttryck, förekommer under 1600-talet ganska ofta; t. ex.:

mitt . . Blodh migh . . förrinner (Mess. s. 57), jfr ty. *entrinnt mir*;

migh alla lemmar wärkia (Rond JR s. 31), d. v. s. 'på mig', jfr ty.;

Som stå mig daglig Wakt (Börk Dar. s. 43), d. v. s. 'åt mig';

till döden mig ha' släkt mitt lifwes lius (Börk Dar. s. 49), d. v. s. 'för mig';

[1] *Thess* i denna användning har i de nordiska språken gärna framhäfts genom att ställas i början af satsen; jfr t. ex. isl. *þess vil ek biðja þik, Atli mágr, at þú* o. s. v.

Har .. Orpheus Lykka / Så Sårat dig titt Etterbröst? (Orf. o. Euryd. s. 82);

skulle man än them hoppet ökie (Gustaf II Adolf s. 543), d. v. s. 'för dem';

Thz kan ju mig icke slå fehl (Rond. JR s. 59), d. v. s. 'för mig';

anslagh, / Som ingen ähre til mishagh (Mess. s. 169), d. v. s. 'icke — för någon';

vidare vid adjektiv, som uttrycka vänlig eller ovänlig sinnesstämning, nytta eller skada, farlighet o. d., t. ex.:

blid: *war them så blidh* (Mess. s. 252);

gunstig: *han migh ey så gunstigh är* (Chronander Surge s. 89);

huld: *om tu är migh hull* (Mess. s. 54), kvar i nsv. mera högtidlig stil;

kär 'kär, förälskad i': *Åhr thet länge, hon blef honom så kiär?* (Asteroph. Tisbe s. 33), *Hon ähr honom så kiär och hull, / Att hon och dö will för hans skull* (ib.); därjämte *kär åt* i samma betydelse, se under *åt*;

mild: *blef .. oss mill* (Mess. s. 232), d. v. s. '(mild,) vänligt stämd mot'; jfr nsv. *blifva någon bevågen*;

ond: *Försterne ondt* (Mess. s. 162), d. v. s. 'ond på furstarna';

vred: *iag ä' Besso wreder* (Börk Dar. s. 49), d. v. s. 'vred, ond på';

skadlig: *huru skadeligh drögsmållen wår stat är* (Gustaf II Adolf s. 494), d. v. s. 'för vår stat';

farlig: *thenne .. oss fahrlige anslagen* (Gustaf II Adolf s. 150), *att han mig farlig war* (Orf. o. Euryd. s. 77), d. v. s. 'farlig(a) för';

onödig: *oss .. onödige* (Tiällmann s. 228), d. v. s. 'onödiga för oss';

slutligen vid v. *råda*: *råder alla Ting* (Börk Dar. s. 46), d. v. s. 'öfver l. för alla ting'.

Konstruktionen *böta sin halfwa månadt sold the fattige* (Gustaf II Adolf s. 243) kvarlefver i svordomar, såsom *ge någon fan* o. d.

Motsvarande fall i ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 35.

Ackusativus för nsv. prepositionsuttryck uppträder i: *Werlden haar iagh ey meer behoff* (Mess. s. 57), nsv. *af världen*; jfr fsv. . . *bröder nyan olderman behof hade* (Sdw.); dock förekom i fsv. äfven gen. Hit hör vidare: *thz förra wan* (Asteroph. Tisbe s. 57), nsv. 'van vid ngt'.

På latinskt inflytande beror väl konstruktionen: *alla trä och buskar gratulerade honom hans medhgång* (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138); jfr lat. *ei recuperatam libertatem est gratulatus* (Cic.).

Adjektiven.

Såsom predikatsfyllnad är adjektivet — åtminstone hos Mess. — ganska ofta oböjdt. Ex. se Mess. s. 3, 22, 28, 30, 33, 40.

Stark böjning för nsv. svag har adj. ofta efter personliga pronomina i sådana uttryck som *ah iagh osäll!* (Rond. JR s. 98), *O iagh arm, och elendigh möö* (Mess. s. 195), *ach tu lätfärdigh* (Chronander Surge s. 71), *tu oförskämd* (Bel. s. 112), *Ah! mig äländig* (Börk Dar. s. 14). Enahanda förhållande äger rum i ty. samt i fsv. (se Sdw. under *o*). Dock har redan Mess. s. 48 *o iagh lyckesamme Man* och Chronander Surge s. 74 äfven *Ach, ach migh nu elendighe man.*

För öfrigt förekommer någon gång adjektivet oböjdt i sådana uttryck som *Nådigh kung* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 298), vanligen dock *-e*.

Adj. *kvitt* har ännu böjda former, t. ex. *blifwa the Danska quitte* (Girs E. XIV s. 86); så äfven *kvar*, hvartill neutr. *qvart* ännu hos C. Gripenhielm (Hans. 4: 293), pl. *qwara* (Girs E. XIV s. 103).

Såsom adjektivattribut hade vid denna tid adverbet *serla* en vidsträcktare användning än nu, t. ex. *din serla böön* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 131); numera blott i poetisk stil i vissa stående uttryck såsom *i särla aftonstund* o. d. I samma ställning uppträder någon gång äfven *fordom*, t. ex. *En foordom courtisan* (J. G. Beijer Hans. 9: 391); jfr den analoga användningen af sv. *för detta*, hvilket som bekant egentligen är liktydigt med nämnda adverb.

Pronomina.

Liksom i nsv. användes oblik kasus af personliga pronomina i uttryck sådana som *we migh* 've mig' o. d. (jfr fsv. *we ær them, we wardher idher*, mlt. *we my*, ty. *weh mir*), *Twij tigh* (Mess. s. 78), *Twij wårom frijare* (Chronander Bel. s. 135), *twy ehr gåssar* (Disa 1687, s. 40), det senare väl numera blott i dialektiskt färgadt språk, jfr västg. *tvimme*, hvilket Rietz öfversätter med *tvi i mig*, men som väl snarare återger ett äldre *tvi migh*, hvarvid *warde* utelämnats (jfr *twij warde* Rond. JR s. 79, *tvi vale* Bellman o. s. v.).

I anslutning till dessa uttryck ha uppstått: *Ach tigh, min broder kiär* (Asteroph. Tisbe s. 28), *Ach migh qwinna* (Chronander Surge s. 65), *Ack mig* (U. Hiärne Rosimunda, Noreen-Meyer s. 135), *Ach, ach migh nu elendighe man* (Chronander Surge s. 74), *Ah! mig äländig* 'jag eländige' (Börk Dar. s. 14), hvarjämte dock äfven *ach tu lätfärdigh* (Chronander Surge s. 71) förekommer; jfr ä. da. *ak, o mig arme mand*, hvarför nu vanligen nominativ, eng. *ah me*.

I ett sådant uttryck som *o iagh lyckesamme Man* (Mess. s. 48) står däremot, som man väntar sig, nominativus.

Ännu i dag får man i något bygdemålsfärgadt tal höra: *stackare dej*, motsvarande da. *stakkels dig*, dock — så vidt jag kunnat finna — blott, då detta uttryck haft en betydelse, som närmat sig de ofvannämnda *ve dig* o. d., t. ex. *stackare dej, om du låtsar om något sådant*. Hos Asteroph. Tisbe s. 45 förekommer däremot *Stackare du* i en liknande användning. Jfr för öfrigt Falk o. Torp Dansk-norskens syntax s. 33.

Om användningen af tilltalsorden *I, Ni* se ofvan s. 13 följ.

Om bruket af pers. pron. i sådana uttryck som *Om någon han disputerar* se ofvan s. 96.

I samma kapitel (s. 96) har jag äfven behandlat de enklitiska pronominalformerna *-en, -na, -et* m. fl.

I fråga om bruket af *den*-kön i stället för *han* och *hon* under 1600-talet hänvisas till Esaias Tegnérs bekanta afhandling Om genus i svenskan, särskildt s. 183—186 (= SAH från 1886 6: 393—397). I vissa dramer är — som äfven där framhålles — *den* i denna användning ytterst sällsynt.

Det saknas icke sällan som subjekt i bisatser i vissa uttryck, om predikatsfyllnaden går före verbet, t. ex. *när mörkt blifuer* (Asteroph. Tisbe s. 37), *om Natten tå mörckt är* (I. Erici s. 66), *i affton då skumt bliffver* (Disa 1687, s. 38), *När tijdh blijffwer* (Rond. JR s. 67), *tå siöhögd ähr* (Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), *När illa gåår, glädher iagh migh* (Asteroph. Tisbe s. 51), *När väl skal gå til* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 63). Jfr Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 4. Stundom saknas det äfven i andra opersonliga uttryck, t. ex. *wachta medan stormas* (Gustaf II Adolf s. 254), *ther stormas skal han stana* (ib. s. 255), *om behöfwes* (ib. s. 256).

I stället för nsv. reflexivpronominet *sin* användes, då ägarna äro flera, synnerligen ofta *deras*, t. ex. hos Gustaf II Adolf och Girs. Om detta bruk nöjer jag mig att hänvisa till C. A. Ljunggren Om bruket af sig och sin i svenskan (Växiö läroverksredogörelse 1900—1901) samt Susy Silfverbrand i Språk och stil 1: 110 f.

Omvändt förekommer någon gång reflexivpronomen, där i nsv. skulle ha användts personligt pronomen, t. ex. *Wij tacka wår fadher .. För sine wälgärningar* (Chronander Bel. s. 127). Andra ex. från olika perioder af vårt språk se C. A. Ljunggren anf. arb. s. 47 följ.

Possessivt pronomen användes utan motsvarighet i nsv. i: *stijgher iagh til min häst* (Mess. s. 58), jfr fsv. *the .. stigho .. til sinna hästa* (Sdw.), *lyffte .. theras Anckar* (Girs E. XIV s. 79), jfr *lyffte .. sin ankar* hos L. Petri enl. SAOB I 1 a β[1].

Det demonstrativa pronominet *sådan* uppträder liksom i nsv. i utrop o. d. för att uttrycka en hög grad af en egenskap, t. ex. *Han är een sådan ölstut* (Rond. JR s. 20). I fsv. synes ordet ännu icke brukas i denna betydelse. På den analoga användningen af *så* framför adj. har jag ej i mina källor funnit något ex.; i stället brukas *huru*; se nedan.

Relativpronominet utelämnas icke sällan såsom subjekt i s. k. nödvändiga relativbisatser, t. ex.

efter *allt*: *alt Folck i Småland lågh* (Girs G. I s. 72);

efter determinativpronomen *den, det*: *the migh haa skämpt*

[1] Om den för 1600-talet karakteristiska användningen af poss. pron. *min* vid tilltal, såsom *min jungfru, junker min* se ofvan s. 16.

'dem som' (Mess. s. 60), *The här mot stå* (ib. s. 252), *Konungen, eller the sådant rychte vthspridde* (Girs G. I s. 73), *thet Folck ther vthi liggiandes bleff* (ib. s. 19), *the Köpmansskep ifrån Swerige komma skulle* (Girs E. XIV s. 69).

Om motsvarande fall i ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 245. Äfven i fsv. är samma företeelse ytterst vanlig, t. ex. *þa giöri þæn sik orþiuffwæ kiöpt hawær mæþ kiöpwitnum* (UL MB 47).

Relativpronominet *som* saknas dessutom ofta som subjekt, när i bisatsen *heta* är predikat: *en heet Engelbrecht* (Hund E. XIV:s kr. str. 379), *en fougde het Jon Hälsing* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 65), *en klåsterwoningh . ., heet Munckebo* (Mess. s. 224), *een by hette Blisendorp* (Gustaf II Adolf s. 91). Denna konstruktion är vid detta verb äfven under 1500-talet mycket vanlig, t. ex. *en gård hetter Grissebacka* (P. Brahes kr. s. 24), *ehn hette Måns Holm* (ib. s. 34), *en kyrkio hette Leena* (ib.), *en hett Peder Nielsonn* (ib. s. 40); likaså i fsv. t. ex. *ena . . dotter het hilleswidh* (Didr. af Bern, SFS s. 1)[1], vid *hede* i ä. da. och vid *heizen* stundom i ä. ty. Samma konstruktion förekommer äfven sporadiskt i nsv. talspråk. Här föreligga dock i själfva verket historiskt sedt sidoordnade hufvudsatser. Se Falk o. Torp Dansk-norskens syntax s. 246. — I ä. nsv. förekommer dock äfven *som*: *en, som heet Maxmilian* (Hund E. XIV str. 384).

I detta sammanhang må äfven anföras satsen: *Så mykit behöfues* (Asteroph. Tisbe s. 18) i betydelsen 'så mycket s o m behöfves'.

Stundom förekommer *som* såsom relativt adverb (= där, hvarest), t. ex. *på then platz som grefwen ståt hafwer* (Gustaf II Adolf s. 257).

Som relativpronomen fungerar stundom *såsom*, t. ex. *The Fattighe såsom ther vthe stå* (Mess. s. 9), *Habors Brödher såsom här gåå* (ib. s. 54), *andra olägenheter, såsom här dageligen infalla* (Gustaf II Adolf s. 117). Samma användning har ofta äfven fsv. *swa sum* (Sdw. B 2); jfr från 1500-talet: *huad rättig-*

[1] Å samma sida äfven: *en jarll . . som rodger het.* Därjämte förekommer fullständig hufvudsats: *haffde en annan son han het tetmar* (ib. s. 7); jfr Asteroph. Tisbe s. 56: *lagh haar en granne, han heter Daan.*

hett ssåsom greffue Edzartt .. schulle haffue (P. Brahes kr. s. 64). Naturligtvis har ordet i dylika förbindelser äldst betydt 'sådan som', 'så beskaffad som', alltså för att använda exemplet från Gustaf Adolf: 'sådana olägenheter af annat slag som ..', ty. *Unannehmlichkeiten* w i e s i e *hier täglich vorkommen.*

Relativsatser (*som äro* o. d.) användas vanligen för att inleda uppräkningar o. d., motsvarande nsv. *nämligen, dessa äro* l. dyl., t. ex. *allahanda Materier .. som äro: Steen, Tegel, Kalck* (o. s. v.) (I. Erici s. 138), *Dackens Folck och Capitainer .. som woro Lille Jösse* (m. fl.) (Girs G. I s. 189) samt från 1500-talet: *twå Swenska riddare .., som wore ..* (O. Petri kr. s. 191). Sådana satser förekomma numera blott i kanslistil; däremot uppvisar fsv. många dylika vändningar (se t. ex. Svenska kyrkobruk under medeltiden, SFS s. 4).

Som relativpronomen brukas stundom *hvem*, t. ex. *Alexander .. Till hwem Darius Wj ha tänkt ath fängzlig skikka* (Börk Dar. s. 6).

Genitivus sing. af relativpronominet uttryckes äfven efter personbeteckningar ofta med *hvars*, t. ex. *Jöran Pederson .. hwars Rådh* (Girs E. XIV s. 105), *påwen .. Hwars lag* (Chronander Bel. s. 115). Bruket var som bekant allmänt i fsv.; i nsv. har det på grund af ovist pedagogiskt nit något inskränkts af *hvilkens*. *Hwilkens* förekommer i samma användning Mess. s. 15, 161. — Såsom syftande på ett pluralt ord har jag funnit *hvars* endast hos Börk Dar.: *de hwars mull du ser* (s. 10); det är ju möjligt, att denna senare användning uteslutande förekom i talspråket.

S. k. icke-nödvändiga relativa bisatser inledas ofta med demonstrativa pronomina eller adv., t. ex. *thet* 'hvilket' (Girs G. I s. 144), *the* 'hvilka' (ib. s. 122), *medh them* 'med hvilka' (ib. s. 157), *ther aff* 'hvaraf' (ib. s. 21), *ther igenom* 'hvarigenom' (Girs E. XIV s. 96), *ther medh* 'hvarmed' (ib. s. 59), *tädan* 'hvarifrån' (ib.), *fördhenskuld, fördenskull* 'för hvilken skull, på grund hvaraf' (ib. s. 68 r. 5 nedifr., Disa 1687, s. 28).

Icke sällan förekommer också *den där* o. s. v. i betydelsen 'som, hvilken', t. ex. *the ther* (Ber. om Wästindien s. 41). Se närmare E. Tegnér Ark. 5: 333 följ.

I betydelsen 'den som' användes rätt ofta pron. *den* (o. s. v.), t. ex. *Then ey hans budh satte* (Girs E. XIV s. 6).

Omvändt uppträder stundom det relativa adverbet *hwarföre* liksom i fsv. i betydelsen 'därför', t. ex. *Hwarföre hade han Skadeståndet hoos Kongen i Danmarck at sökia* (Girs G. I s. 100), *Hwarföre wil iagh* (Chronander Bel. s. 172).

Satsfogningar, där relativet för båda bisatserna är gemensamt, förbindas ofta på annat sätt än i nsv., t. ex. *Til thet Möthet, som .. bleff i Arboga bewilliat, at hållas skulle .. i Wardberg* (Girs G. I s. 121), nsv. snarast 'bestämdt skulle hållas l. att hållas'. Ett fullt analogt ex. från förspråket till N. test. 1526 citeras af A. Malmstedt Sur les »propositions relatives doubles», Stud. i mod. språkvet. 2: 48, till hvilken afhandling för öfrigt hänvisas i fråga om denna företeelse.

Latinska förebilder ha väl satsfogningar sådana som: *Hvilken, när Celadon henne sågh, ach, huru bleef han* (U. Hiärne, Noreen-Meyer s. 135), lat. *quam quum videret, vppenbar feighde, hwilcken at draga, Swirges Crona alt för swår falla wil* (Gustaf II Adolf s. 516), *hwilcke hwar wij dem icke medh stadigheet och dygdh förswara, skole wij .. ingen frucht niuta* (Gustaf II Adolf s. 176).

Beträffande de interrogativa pronomina bör anmärkas, att i direkta frågesatser *hvad* stundom användes för nsv. 'hvarför', t. ex. *hwad trängiens I här* (Gustaf II Adolf s. 185), *hwad dröijer Iag?* (Orf. och Euryd. s. 77); jfr fsv. *hwat höghfärdhas thu* (Bonaventura enl. Sdw.) och ty. *was*.

Hvad förekommer betydligt oftare än i nsv. attributivt i betydelsen 'hvad för (en), hvilken, hvilka', t. ex. *weeta / Huadh ungerswän i migh willen vpleeta* (Rond. JR s. 29), *hwad rådh thå skal tagas* (Gustaf II Adolf s. 478), *på hwad conditioner thet och helst wore* (ib.), *vthi hwad terminis han medh oss står* (ib.); men *hvadh för omdöme* (Disa 1687, s. 32).

I st. f. det indefinita pronomen *någon* brukas efter *aldrigh* stundom *ingen*, t. ex. *Aldrigh ingen jungfrw* (Chronander Bel. s. 140); se SAOB.

Ingen är äfven vanligt för nsv. *icke — någon*, t. ex. *han sågh, at Fædor fick inga barn* (Gustaf II Adolf s. 129); jfr enahanda förhållande i de ä. nord. språken och i ty.

Hwar (självst.) i bet. 'hvar och en' finnes Girs E. XIV s. 102.

Om böjningen af *hvarannan* har ofvan talats. Till belysning af ordets konstruktion må följande exempel anföras: *hwar skulle wara medh annan tilfridz* (Girs G. I s. 135) d. v. s. '(eg. den ene skulle vara nöjd med den andre) de skulle vara nöjda med hvarandra'; *Then Compromiss pœna, som hwar aff annan fordrade* (ib. s. 122), d. v. s. 'som de fordrade af hvarandra', om Sverige och Danmark; *den hiort och hind, / Som iagh .. sågh döda hoos huar annan lågh* (Asteroph. Tisbe s. 61); *The slå hwar annan dödh,* om två personer (Mess. s. 56), nsv. 'hvarandra'; *hämpnas hwars annars dödh,* om två personer (Mess. s. 100), nsv. 'hvarandras'; *hwars annars fördärff,* om två personer (ib.), nsv. 'hvarandras'; *Hwars annars Fiende*, om två (Girs G. I s. 142).

Det visar sig sålunda, att i fråga om två parter bruket af plur. *hvarandra* ännu icke var gängse.

Verben, infinitivmärket o. d.

Om verbets ställning i satsen se nedan under ordföljden.

Predikatsverbet står stundom i pluralis, då ett kollektivt ord är subjekt, t. ex. *Titt Folk aff Hunger i graffuen falla* (Mess. s. 9), *Alt thz goda iagh medh honom haar / Komma hanss sleckt och riffwa migh frå* (Rond. JR s. 28), *Ther till komma resten af alla edre argument* (Gustaf II Adolf s. 530), *Effter en godh tijdz belägring slogh Borgerskapet sigh åter ifrån Meijeren, och vpgåfwo Staden* (Girs G. I s. 151), *Tå folcket .. förnummo* (Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), *En part föregiffva* (ib.)[1].

Om predikatsverbet i singularis efter pluralt subjekt se kap. om talspråket s. 93. Ett ex. från Girs G. I förekommer s. 123. Särskildt ofta inträffar, att verbet i dylika fall får singular form, när det föregår subjektet, t. ex. *thär gick stoora siukdommar i svangh* (Gyllenius 1650, Noreen-Meyer s. 126).

I fråga om kongruensen mellan subjekt och predikat må för öfrigt anföras ex. *Det lögst din skelm och geck* (Asteroph. Tisbe s. 65), där verbet konstrueras så som om pronominet *du* stått utsatt. I uttr. *du, som west* (ib. s. 46) rättar sig predikatet till person efter relativpronominets korrelat.

[1] Jfr *bleffue en .. partt dömbde* (P. Br. kr. s. 6).

Med afseende på bildningen af de sammansatta tempora bör framhållas, att omskrifningen med *vara* och part, perf. i st. f. *hafva* och supinum var betydligt vanligare än nu, t. ex. *När* .. (de) *woro* .. *komne til Stockholm* (Girs E. XIV s. 96), d. v. s. 'hade kommit'.

Futurum bildas under 1600-talet i regel med hjälpverbet *skola* [1]. *Warda,* som är normalformen i Holof. (c. 1599), förekommer dock några gånger hos Mess., t. ex. *warder* .. *Hämpnas* (s. 57), *warder tilgåå* (s. 58), *warder* .. *fåå* (s. 73). Stundom brukas äfven *vilja*, t. ex. *i wetta at inthet mehra wil fattas än sofwel* (Gustaf II Adolf s. 501). Dessutom användes för att uttrycka futurum, hufvudsakligen i högtidligare stil och i s. k. normalprosa, ofta omskrifning med part. pres. pass., hvarvid hjälpvärbet i äldre tider är *warda* (t. ex. *meddelandes warder* Mess. s. 86, Prytz passim, Gustaf II Adolf s. 184), i yngre *blifva* (t. ex. *Hwadh han är, blij wij förnimmandes* Brasck FP s. 99). Se om denna konstruktion Kock Sv. landsm. XV. 5: 58.

Aktiv form motsvarar nsv. deponens i:

lyda (på) 'lyss' (*lyder* Mess. s. 157, 192, Nachspiel, Samlaren 13: 70) = fsv. *lydha,* se ofvan s. 164; *nalka* 'nalkas' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 166) = fsv. *nalka*; jfr *nalka tigh* nedan och *nalkas* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 312); *om gå(å)* 'umgås' (Rond. JR s. 50, *med små skalkheeter* ib. s. 61); *torde* 'tordes, vågade' (Mess. s. 225), *tordt* 'torts, vågat' (ib. s. 150); men i pres. både *tör* och *tors(s)* (ib. s. 150, 175), se ofvan s. 107; ännu vanliga former i dialektiskt språk med motsvarigheter i fsv.; *wan(c)ka* 'vankas', vanligt, t. ex. *I Norbotn vanka lijtet varghar* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 66), *här wanckar skugga* (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 62).

Reflexiv form motsvarar nsv. deponens i:

nalka tigh 'nalkas, närma dig' (Rond. JR s. 69), fsv. *nalka sik* 'nalkas' jämte *nalkas* och *nalka* (båda äfven i ä. nsv., se ofvan).

Som bekant äro våra deponentia ursprungligen äfvenledes reflexiva verbformer, hvilka när deras reflexiva karaktär började utplånas stundom ersatts af nya reflexiver.

---

[1] Ex. på *skal, skalt, skola* o. s. v. se ofvan passim. Dock böra naturligtvis, då fråga här är om futurum, de talrika fall undantagas, där verbet har modal betydelse.

Reflexiv form motsvarar nsv. aktiv:

frukta sig 'frukta' (Börk Dar. s. 45), ty. *sich fürchten*; *klagha sig* 'klaga' (Rond. JR s. 19) = fsv. *klagha sik*, jfr sv. *beklaga sig*; *tåga sigh* (Girs E. XIV s. 61), där emellertid den refl. användningen beror på betydelsen 'draga sig', ty. *sich ziehen*; *undra sig(h)* 'undra' (Asteroph. Tisbe s. 19, Gustaf II Adolf s. 92, Börk Dar. s. 44), ty. *sich wundern*, jfr nsv. *förundra sig*. Därjämte förekommer abs. personligt *iagh undrar* och opersonligt *migh undrar*, se nedan.

Passiv form med aktiv betydelse uppvisa följande fordom reflexiva verb: *bedhas* 'anhålla om, begära' (*j kunne ey förundra, Att jagh ey något bedhes vnder* Brasck FP s. 41) = fsv. *beþas*; *begynnas* 'begynna, börja' (Mess. s. 148) = fsv.; *blåmstras* 'blomstra' (Mess. s. 80, *-o-* Stiernhielm) = fsv. *blomstras*, ä. da. *blomstres*, jfr äfven isl. *blómgask*; *grönskas* 'grönska' (Stiernhielm) = fsv. *grønskas*, jfr äfven isl. *grónask*, da. *grønnes*; *hwijlas* 'hvila' (Mess. s. 239, 245) = fsv., ä. da. (jfr Tiällmann s. 215); *mognas* 'mogna' (I Erici) = fsv.; *omkommas* 'omkomma' (Börk Dar. s. 42[1]); *slutas* 'sluta' (Börk Dar. s. 23); *swältas (i hiäl)* (Mess. s. 182), snarare dock pass. till trans. v. *svälta*; *torkas bort* 'torka bort' (I. Erici s. 143), ännu vanligt i något dialektiskt färgadt språk; *tynas af* 'aftyna' (Stiernhielm). — *Glädhias* 'glädja sig' (Mess. s. 218) = fsv. återges nu helst reflexivt.

Passivum för nsv. omskrifning med p. pf. förekommer i *förbannes* 'förbannad vare' (*then dagh, time* Rond. JR s. 68, 70).

Opersonliga uttryck äro:

migh bör, ännu hos Bellman (se närmare förf. Ark. 4: 317). Konstruktionen är under 1600-talet afgjordt den normala, men någon gång uppträder äfven personsubjekt, t. ex. *han bör* I. Erici s. 214; = fsv. *mik bør*;

migh drömdhe (Rond. JR s. 11), jfr fsv. och ty.;

migh lyster, synnerligen vanligt; = fsv. *mik lystir* (inhemsk bildning), motsvarande mlt. *my lustet*; men *tu .. lyster (att fresta)* (Rond. JR s. 28), *Jagh löster (at see)* (ib. 47), *Jagh löster (at weeta)* (ib. s. 48);

mig tyck(i)er är det regelbundna uttrycket under 1600-

[1] Här snarast trans.: bringas om lifvet.

talets förra hälft (t. ex. Asteroph. Tisbe s. 47, Chronander Bel. s. 140); hos Disa 1687 växlar den opersonliga konstruktionen med den personliga, t. ex. *oss tycker* (s. 29), men *han tychte* (s. 28); = fsv. *hanum þykkir* (inhemskt uttryck), motsvarande mlt. *my duncket,* ty. *mich (mir) dünkt* o. s. v.;

migh täckes är vanligt. Vid infinitiver förekomma dock äfven personlig konstruktion: Brasck FP s. 40 har såväl *Ehr täcktes .. hafwa* som *j täcktes .. komma*;

migh undrar (Asteroph. Tisbe s. 43), jfr *iagh vndrar* (ib. s. 10) och *vndrar iagh migh* (ib. s. 19), jfr ofvan s. 183;

migh ångrar (Asteroph. Tisbe s. 31).

Äfvenså lefver den opersonliga konstruktionen af *behaga,* som i fsv. (i bet. 1 hos Sdw.) är allenarådande, ännu kvar, t. ex. *behagar tigh* (Chronander Bel. s. 177). Men därjämte: *som han behagar* (Beronius Reb. s. 330).

Verbet *hopas* konstrueras i fsv. såväl personligt som opersonligt. Ännu hos Holof. s. 2 (c. 1599) förekommer *mig hoppes.* Men Mess. s. 68 har *iagh hoppas.*

Samma dubbelkonstruktion har i fsv. äfven *koma i hugh* 'komma ihåg, komma att tänka på'. Från våra källor har jag antecknat *det kommer mig ihugh* (Disa 1687, s. 32). Däremot: *jagh .. kommit ihugh* (ib. s. 30), *du will sedan komma mig ihog* (Putzdrummel s. 76).

Omvändt ersättes vid *förtryta* personobjektet ofta med personsubjekt: *Sådant förtryter jagh* (Brasck FP s. 95), *the .. måtte wäl förtryta* (Girs G. I s. 123). Därjämte förekommer dock personobjekt: *Haffua warit fången henne förtrööt* (Mess. s. 148).

S k i l j b a r sammansättning, där nsv. (uteslutande eller vanligast) har o s k i l j b a r uppvisa (i vissa fall saknas dock direkt motsvarighet i nsv.):

led af 'afled' (Börk Dar. s. 42); *lupo aff* 'aflöpte' (Girs E. XIV s. 83); *skaffade af* 'afskaffade' (Gustaf II Adolf s. 83); *stå af* (imper.) 'afstå' (C. Gripenhielm Hans. 4: 303); *sägher aff* (pres. ind.) afsäger (sig) (*rijket* Prytz G. I s. 45); *träder aff* (imper.) 'tagen afträde' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 299); — *faller an* (pres. ind.) 'anfaller' (Mess. s. 131); *grijper an* (pres. ind.) 'angriper' (Girs G. I s. 111), *gripas an* (inf.) 'angripas' (Börk s. 29); *går an(n)* (pres. ind.) 1) 'angår, rör' (Disa 1687, s. 29), 2)

'börjar' (Putzdrummel s. 76), jfr *gick an* 'började' (Girs E. XIV s. 33); *håller an* 'anhäller' (Orf. o. Euryd. s. 99); *klagade ahn* 'anklagade' (Hund E. XIV str. 353); *kommer an(n)* (pres. ind.) 'ankommer' (Mess. s. 100, 131); *seer digh .. ahnn* (pres. ind.) 'ser på dig' (Mess. s. 46), jfr ty. *sehe dir an*; *stellat an* (inf.) 'ställa till det' (Rond. JR s. 61), *ställa an* ds. Lindschöld 1669 (Hans. 4: 102), jfr *anställa*; *stodh ann* 'anstod, passade' (Disa 1687, s. 28—29); *sättia an* (inf.) (Girs E. XIV s. 59); *tag(h)er an* (pres. ind.) (*Regerningen* Mess. s. 119, *tienst* Chronander Bel. s. 139), jfr nsv. *taga sig an*; *tasta ann* (inf.) 'antasta' (Disa 1687, s. 28); *teckna an* (imp.) 'anteckna' (Asteroph. Tisbe s. 41); *träder an* (pres. ind.) 'kommer' (Brasck FP s. 30); *wända an(n)* (inf.) 'använda' (Börk Dar. s. 26, 45); — *faller bij* (pres. ind.) 'bifaller' (Disa 1687, s. 26), *föll bij* 'bistod' (Girs G. I s. 158); — *billat in* 'inbillat' (Börk Dar. s. 6); *ställa min resa inn* (inf.) (Disa 1687, s. 37); — *geer med* (pres. ind.) 'medger' Lindschöld 1669 (Hans. 4: 124); — *kommit om* 'omkommit' (Börk Dar. s. 35); *wändes om* 'omvändes (till kristendomen)' (Mess. s. 207), jämte *omwändes* (ib. s. 217); — *gifwer til* (imper.) 'tillgifven, förlåten' (Mess. s. 133), men *tilgifwa* (inf.) ib.; *gee tigh till* (inf.) (Disa 1687, s. 36); *låtit till* 'tillåtit' (Asteroph. Tisbe s. 44); *städier till* (pres. ind.) 'tillstädjer' (Börk Dar. s. 29), *stadde till* (Asteroph. Tisbe s. 27); *tala till* (inf.) 'tilltala (jurid.)' (Börk Dar. s. 9); — *togh vp* 'upptog, mottog' (Girs G. I s. 21), jfr *taa upp* (inf.), om ett yttrande (Disa 1687, s. 34) = nsv.; — *föra uth* (inf.) 'utföra' (Disa 1687, s. 34).

Om förbindelser sådana som *hålla med, veta af* se tillägget till framställningen om prepositionerna.

I fråga om hjälpverben kan anmärkas följande.

Skola brukas redan vid midten af 1600-talet betydligt oftare än *warda* för att uttrycka tillkommande tid; det förekommer för öfrigt i denna funktion icke sällan, då nsv. har presens, t. ex. *(och skal jagh intet wända åther,) förr änn konungen skal här om få weta* (Disa 1687, s. 30).

Men dessutom har *skola* en vidsträcktare användning än nu såsom modalt hjälpverb, dels för att (ensamt) beteckna en bestämmelse, beroende af en annans vilja, (bestämdt) löfte o. d., t. ex. *skal både hon och hennes Fader dyrt Betahla sin*

Envijsshet 'skall (skola) .. få' (Disa 1687, s. 33), *I skola see, hwadh frögd då blifuer* (Asteroph. Tisbe s. 69), där äfvenledes nsv. helst inskjuter ett *få*; dels i ipf. konj. i betydelsen 'borde', t. ex. *min man skulle thz jw förstå* (Rond. JR s. 58), *Jagh skulle wärian vthi tigh stööta* (ib. s. 65); jfr ty. resp. *soll* och *sollte*.

Mot bruket i nsv. förekommer *skola* stundom i bisatser, beroende af verb med betydelsen 'icke veta, undra o. d.', där nsv. har *kan* och ä. nsv., som jag tror, vanligen *må*: *iagh undrar, hwadh thz wara skall* (Asteroph. Tisbe s. 24), *Iagh undrar, huem thetta skall vara* (ib. s. 44).

Härmed sammanhänger, att *skola*, liksom äfven *må*, stundom användes i (retoriska) frågor för att uttrycka rådlöshet o. d., t. ex. *hwadh skal wara för en man, ! Som så häfftigt migh träder an?* (Brasck FP s. 71), *Hur skall iag lefwa, seen som i Ert lefwa lykte?* (Börk Dar. s. 15), *Hur skall Jag rätt förstå ..?* (Orf. o. Euryd. s. 96); jfr motsvarande användning af ty. *soll*. Denna senare användning af *skola* torde ännu förekomma i nordsvenska dialekter. Jfr: *åcken skulle förstå sig på sådant* (1757, Dalarna, Sv. landsm. XIII. 6: 61). I nsv. riksspråket inskjutes i liknande fall ett *kunna*.

Vid uppmaningar i 1 pers. plur. användes i nsv. talspråk *skola* (i stället för den högtidligare stilens *låtom oss, må vi*). Under 1600-talet förekom jämte imper. på *-om* regelbundet hjälpverbet *vilja*, t. ex. *Så wilia wy oss .. fördölia* (Asteroph. Tisbe s. 45), *wele wij i Saalen gå* 'låt(om) oss gå in i salen' (Mess. s. 13), *Wij wille* (d. v. s. vilja) *nu strax moot them fijka* (Brasck FP s. 62), *Sedan wille wij picquet speela* (ib. s. 63), *Så willie wij gifwa oss på reesan vth* (Brasck Ap. g. s. 137), *I synagogen willie wij gåå* (ib. s. 153). På alldeles samma sätt användes som bekant ty. *wollen*.

Någon gång förekommer *vilja* äfven för att uttrycka en modest uppmaning till andra personer, sannolikt med bibetydelse af förvissning om att ens önskan går i uppfyllelse, t. ex. *I welen thät eij förgäte* (Mess. s. 219).

Vidare användes *vilja* likbetydande med nsv. *skola* och ä. nsv. *må* i 1 p. pl. i frågor för att beteckna rådlöshet o. d.: *Hwadh wele wij göra* (Mess. s. 56); jfr *huem will thz troo?* (Asteroph. Tisbe s. 69), ungefär 'kan'.

I öfrigt förekommer *vilja,* dock mera sällan, för att uttrycka rent futurum. Dock har Asteroph. Tisbe s. 4: *Klockan will nu snart 10 slå* och ib. s. 7: *Iagh vndrar, huru thetta will tillgåå,* vidare Rondeletii ålderdomliga drama: *Then fromme altijdh förachtass will* (s. 95), där *will* är lika med 'kommer att'; hit hör väl ock: *Jagh förnimmer .. thz will wara sant / Om then dröm i migh giordhe bekant* (ib. s. 17). Med denna användning sammanhänger väl det stundom uppträdande bruket af *vilja* i bisatser såsom *handlade .. medh Bönderne at the ey wille falla ifrån Kong Christiern* (Girs G. I s. 17).

Må har åtskilliga betydelser och användningar, såsom:

'kunna; hafva anledning l. tillfälle', t. ex. *Wij må nu frögdas medh godh skäl* (Brasck Ap. g. s. 151), *Tijt som wij watn finna må* (ib.), *Dät hwijta lät* (d. v. s. lätt) *besmittas må* (Nachspiel 1685, Saml. 13: 61); jfr fsv. *magha* Sdw. 3). — Hit hör också snarast uttrycket *iagh må undra* (t. ex. Asteroph. Tisbe s. 14: *i. u. m.*), hvilket i nsv. kvarlefver endast i vissa trakter (t. ex. Vg.) samt isynnerhet hos den äldre generationen, ofta under formen *jag mundra* eller t. o. m. *mundrar,* men vanligen ersättes af *jag kan undra* eller *jag undrar*;

'få, måste', t. ex. *huru må ther then fromme fara* 'huru illa får ej den fromme fara där' (Rond. JR s. 95);

i uppmaningar o. d.: 'få', t. ex. (Maria:) *Ey må i. Joseph, här förtryta, / At i nu barnet litet syta* (d. v. s. sköta om) (Kolmodin Gen. Aeth. s. 282); jfr den motsvarande användningen i önskebisatser nedan. — Härmed sammanhänger äfven bruket af *må* i parentetiska satser som *Thet war så fast, i wette må* (Hund E. XIV:s kr. str. 280). Detta uttryck, förkortadt till *må vet(t)a,* lefver ännu kvar i dial. samt i dialektiskt färgadt språk; fullt riksspråkligt är däremot det likbetydande *må ni tro*;

'böra', t. ex. *en må intet låta manfolcken alt för mycket koxa i kortet för sig* (Putzdrummel s. 77); jfr fsv. *magha* Sdw. 7);

i satser, som uttrycka ett medgifvande, motsvarande nsv. *(det) må vara,* isl. *má þat,* ty. *(das) mag sein,* särskildt där nsv. efter *må* kan inskjuta ett 'gärna för mig' l. dyl., t. ex. *Han må det göra som han behagar* (Beronius Reb. s. 330), *tu må wäl hafwa thet diuret* (Chronander Bel. s. 177), *Tu må nu åthniuta, hvadh tu har förtiänt* (Disa 1687, s. 35); jfr nsv. *nu må du ha*

det som du kokat åt dig och ty. *nun mag er es haben.* I Rond. JR, hvars språk bär en i många afseenden synnerligen ålderdomlig prägel, förekommer i samma betydelse den till samma verb hörande äldre plur. *måghe*[1]: *The måghe sigh omsee sielffwa* (s. 59). Denna fras har sannolikt mlt. ursprung; jfr: *Krech he do wat, dar mach he vmme seen* (Reinke de vos);

'ha rättighet, vara berättigad, må', alltså i stadganden o. d. liksom i fsv. och nsv., hvartill i oratio obliqua *måtte*: *Ingen Förste måtte på en tijdh samman kalla* (o. s. v.) (Girs E. XIV s. 6);

'få, få lof o. d.', t. ex. *Ach wee, hade iagh mått döö för tigh* (Asteroph. Tisbe s. 54);

'torde, måtte', för att uttrycka en förmodan o. d.: *Detta iagh annars ey kan förstå, / än att han ursinnigh wara må* (Asteroph. Tisbe s. 24), *Hui rädes i så för migh? / Iagh må icke wara så underligh* (ib. s. 34); jfr fsv. *magha* Sdw. 5) och nsv. *måhända,* ä. nsv. *måske*, da. *maaske*;

i frågesatser, där *må* snarast har betydelsen 'månne': *Hwar troo Amatus wara må* (Asteroph. Tisbe s. 31), *Må Pyramus wara slagen ihiel. / Som war migh kiärare än min Siäl?* (ib. s. 46), *Huru må thz ms tigh till ståå* (Rond. JR s. 100); jfr fsv. *magha* Sdw. 5) slutet samt analoga satser med *mon* nedan s. 190;

härmed sammanhänger, att *må* äfven stundom uppträder:

dels i frågande utrop för att uttrycka rådlöshet o. d., t. ex. *hwart må Iag ut? .. hur må Iag Skynda fort?* (Orf. o. Euryd. s. 96); dock äfven *skall* (= ty. *soll*), t. ex. i fortsättningen: *Hur skall Iag rätt förstå ..?*, hvarom ofvan s. 186,

dels i bisatser i liknande betydelse, t. ex. *iagh undra må, Ho må migh hafua så uptändt* (Asteroph. Tisbe s. 15)[2], *Hwadh nu på ferde wara må, / vndrar iagh migh* (ib. s. 19), *Jag weet ey hwarst iagh bliffwa må* (Rond. JR s. 68), *Ey weet iag hwad ehr ängzla må* (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 58); äfven i detta fall förekommer *skola,* se ofvan s. 186;

i bisatser för att uttrycka en önskan, t. ex. *önskar alt må wäl gå fort* (Mess. s. 91), nsv. vanligen *måtte* eller pres. af huf-

[1] Formen är icke ovanlig i »normalprosan» under förra hälften af 1600-talet, men sällsynt i komedierna.

[2] Om hufvudsatsens *må* se ofvan.

vudverbet; jfr fsv. *magha* Sdw. 9); om användningen af *må* i satser, som innehålla en uppmaning se ofvan;

i bisatser för att uttrycka en afsikt l. vilja, tillsammans med en följande inf., t. ex. *På thet wij ther nu predika må* (Brask Ap. g. s. 153); jfr fsv. *magha* Sdw. 10). I dylika satser uppträder dock stundom äfven *kan*: *på thet tu migh kan giffua mere prijs* (Mess. s. 43). I nsv. skulle, om det högtidliga *på det (att)* användts, denna sats ha lydt: *på det att du må kunna*; däremot är i satser, inledda med det vanliga *så att*, *kan* i dylika fall nästan det enda brukliga. Här må äfven anföras från Gustaf II Adolf: *på det han Boris tyrannij undwijka kunde* (s. 130), nsv. 'måtte l. skulle kunna'.

Måtte, ipf. till *må*, hade ofta liksom fsv. *mate* betydelsen 'måste, får lof, är tvungen', alltså betydelse af presens, t. ex. *Får iagh ey maat måtte iagh döö* (Mess. s. 10), *sedh har warit .. At någhon .. Motte offras* (ib. s. 92), *Derföre måtte jagh swälta nu* (Brasck PF s. 61), *I måtte betaala på stunden* (ib. s. 82), *Jagh måtte åter see på wårt gagn* (ib. s. 95), *the, som icke willia moder lyda, / Motte för styffmoder sörja och qwida* (ib.), *Nu måtte hvar ok en bekänna* (Columbus Ordesk. s. 3). Jfr: *Du motte och en gång weeta hut* (ib. s. 59); möjligen dock till följ. Denna användning är i nsv. högspråk utdöd, men förekommer med bet. af ipf. på på 1700-talet, t. ex. hos Fabricius (Hans. 22: 365), samt ännu i dialektiskt färgadt tal. Se äfven Noreen-Meyer Sv. förf. s. 287.

Måtte uppträder vidare mot bruket i nsv. i s. k. retoriska frågor i betydelsen 'kunde (möjligen)', t. ex. *Men någon måtte seya at the Dantzicker sådant icke skulle tilstedie?* (Gustaf II Adolf s. 516), samt stundom i satser, som uttrycka ett medgifvande, där nsv. har *må*, t. ex. *Thet måtte nu kosta ondt eller godt* (Disa 1687, s. 30).

Dessutom användes *måtte* i betydelsen 'skulle' i *att*-satser efter verb, som betyda 'frukta' o. d., t. ex. *befahrade Konung Erich at the .. måtte hafwa något wijdare infall vthi vpsåth* (Girs E. XIV s. 82), *befahrade, at han .. måtte* (ib. s. 94), *befahrades at Fienden måtte* (ib. s. 101); vidare i temporala bisatser, t. ex. *til thes Daniel Rantzau .. måtte komma* (ib. s. 83).

I det nyare språket förekommer *måtte* dels för att uttrycka en önskan, en förhoppning och dels i bisatser, som återge en vilja eller afsikt. Äfven dessa betydelser, som härstamma från fsv. tid, äro representerade i våra källor, t. ex. *intet häller önske wij, Än wij måtte then dagen see* (Brasck Ap. g. s. 134), *på thet hennes Son motte ärfwa Rijket* (Mess. s. 89). *Han måtte wäl i Blyy badha* (ib. s. 56) skulle i nsv. ha uttryckts: *måtte han få bada.* Vidare: *begärte .. at ..* (deras) *Oskyldigheet måtte öfwer hela Rijket kungöres* (Girs E. XIV s. 97), *förbiuda, at ingen om them något annat tala måtte* (ib.).

I uttrycket *Ach, måtte iagh kyssa eder röda mun!* (Asteroph. Tisbe s. 69) skulle verbet på nsv. återges med 'finge'.

För det frågande *månne* med hufvudverbet i finit modus användes under 1600-talet:

för att uttrycka presens dels 1) *mon* med hufvudverbet antingen i infinitivus[1], t. ex. *huadh mon nu på färde wara* (Asteroph. Tisbe s. 5), *Hwadh mon nu jagh för röst här höra* (Brasck FP s. 99), *Jagh vndrar fast hwilka the mon wara* (Brasck MGV s. 296), *hvadh mon det wara* (Disa 1687, s. 34), *hwadh mån de orter heta* (Orf. o. Euryd. s. 95) = fsv.; eller i presens, t. ex. *mon Kongen will* (Mess. s. 219), *Mon det intet är .. Bättre* (Disa 1687, s. 30), ett yngre drag; denna senare konstruktion förekommer ännu i nsv., men har en gammaldags prägel; dels 2) *månde* med hufvudverbet i infinitivus, t. ex. *hwad månde wara för en helig man* 'hvad är det månne ..' (Brasck FP s. 71), motsvarande nsv. *månde* i arkaiserade uttryck, såsom *hvad månde detta betyda?, hvad månde blifva af det barnet?*, således äfven med infinitivus[2];

för att uttrycka imperfektum brukas *månde* med hufvudverbet i infinitivus, t. ex. *Huru månde I honom lyda?* (Brasck Ap. g. s. 129) = 'huru lydden I honom (månne)?', alltså utan direkt motsvarighet i nsv. I fsv. användes imperfektformerna *monne* och *mondhe* (jfr *kunne - kundhe*) utan åtskillnad.

[1] Jfr nsv. *mantro.* I detta sammanhang kan nämnas, att detta adv. i Asteroph. Tisbe återges med endast *tro(o),* t. ex. *Hwar troo han hafuer nu wägen tagit* (s. 30), *Huar troo iagh skall finna honom igen?* (s. 31), I uttrycket *Hwar troo Amatus wara må?* (ib.) ersättes *mon* af hjälpverbet *må;* se ofvan.

[2] Dessutom dock, ehuru ovanligt: *hvad månde detta betyder?*

Månde användes dessutom såsom synnerligen ofta i de fsv. rimverken (se Sdw. *mona* 7)), i folkvisorna och dikter i dessas tonart för att omskrifva ipf., t. ex. *Laghen, som Gudh månde ehr gifwa* (Brasck Ap g. s. 129) = 'som Gud gaf Er', *See hwilket breff, jagh månde bekomma* (ib. s. 136), *Tå jagh emoth Christum månde strijda* (ib. s. 146). Ytterst vanligt är *månde* i denna funktion hos Hund E. XIV. — Stundom förekommer i denna användning äfven växelformen *monne*, t. ex. *Mycket Folk han til dödz monne Stånga* (Mess. s. 7), d. v. s. 'stångade han'. Hit kan äfven föras: *lät migh få höra / hwadh Elias monne giöra?* (Mess. s. 228). Detta uttryck bör kanske emellertid öfversättas med 'hvad månne E. gjorde', i hvilket fall det står mycket nära det ofvan anförda *Huru månde I honom lyda*. I alla händelser äro sådana fraser som dessa två det närmaste förstadiet till nsv. uttryck, där *månne* förekommer inuti satsen.

Då *månde* brukas att omskrifva ipf., väntar man sig en motsvarande användning af pres. *mon*. En sådan förekommer också stundom under 1600-talets förra hälft, t. ex. *Krampen mon migh hardt spänna* (Forsius 1620, Noreen-Meyer s. 79), i betydelsen 'krampen ansätter mig hårdt'; jfr *mon* från ungefär samma tid såsom omskrifvande futurum nedan.

Månde brukas vidare för att uttrycka framtid, men är modestare än *skall, skola*, t. ex. *Medh migh månde the illa fara* (Brasck Ap. g. s. 154), d. v. s. 'med mig komma de antagligen (nog, torde de komma) att fara illa'.

I fsv. användes i motsvarande fall pres. *mon*, pl. *mono, -a*; *monde, munde* betyder '(antagligen) skulle (komma att)'. Men äfven i våra källor förekommer ex. på *mon* i denna användning, alltså likbetydande med *månde* ofvan, dock så vidt jag märkt endast i Rond. JR, där man kan ha skäl att misstänka inflytande från en äldre förebild: *thz mon ey minom man behaga* (s. 58) 'det kommer antagligen ej att behaga', *Pa honom mon han alzinthet got spara* (s. 69) m. fl.

Måste betyder i n e k a n d e satser ofta 'få(r), få(r) lof', t. ex. *så måste ingen olydno .. ibland oss gälla* (Girs E. XIV s. 72), *Armt folck wij icke vndfly moste* (Brasck FP s. 99) (moralisk nödvändighet), *Det måste intet skee* (Lindschöld Hans. 4: 167), *måste man intet wara så strängh* (Disa 1687, s. 32), *du måste*

äy än stanna Än måste du gå fort (Orf. o. Euryd. s. 99) (en af förhållandena betingad nödvändighet). Äfven i ty. användes i motsvarande fall stundom *müssen* (vanligast dock *dürfen*), ett bruk, som har mycket gamla anor; jfr fht: *See dîne gungirun tuoant daz sie ni môzun tuoan an fîratagum* (Mat. 12: 2, Monsee-Wiener fragm.).

I jakande satser har *måste* samma betydelsenyanser som i nsv. Ex.: *Det måste wara hennes Ungdomss fehl* 'det är säkert' (Disa 1687, s. 32).

I ä. nsv. är dock som nämndt bruket af *måste* något inskränkt genom *måtte*.

I betydelsen 'torde' är pres. *tör (thår)* mycket vanligare än nu, t. ex. *han tör då flyta up* (Asteroph. Tisbe s. 45), *Som nedh på handen falla thår* (Mess. s. 136), *hon tör wäl wrijdha näsan på sneedh* (Chronander Bel. s. 131), *Kosta så gierna något på nu, så tör ni få en wacker son af Putzdrummel med tiden* (Putzdrummel s. 76). *Tör* förekommer i denna användning numera hufvudsakligen i ålderdomligt eller dialektfärgadt sprak; *torde* är nästan uteslutande inskränkt till skriftspråket.

Samma betydelse af 'torde' tillkommer äfven pres. *lärer*[1], motsvarande fsv. *lær*, nsv. *lär* (om formen se ofvan). Ex. från de båda polerna af våra källor äro: *Jagh lärer ther aff och få min deel* (Rond. JR s. 59), *Jag lärer lee öfwerliudt, när det skälmerij går an* (Putzdrummel s. 76). I båda fallen har nsv. helst 'kommer nog att'. Stundom är betydelsen, synes det, rent futural, t. ex. *Om i icke lären sanna min ordh* (Rond. JR s. 58). Den här omtalade användningen af *lär* är i nsv. afgjordt på retur; men bl. a. just i den ofvan exemplifierade förbindelsen med *sanna någons ord* är den ganska vanlig bland en äldre generation. Hufvudbetydelsen af ordet är numera 'påstås, säges', 'skall efter hvad det säges'; men denna har jag ej från denna tid sett exemplifierad.

Beträffande tempora i temporala bisatser må anmärkas, att under 1600-talet *sedan* stundom uppträder med ipf., där nsv. skulle ha användt plusqvamperf., t. ex. *Sedan the fingo wiss kundskap .. wända the sigh in åth Swenska Skären* (Girs E. XIV s. 67).

[1] Därjämte *lär* (Columbus); se formläran.

I fråga om användningen under 1600-talet af modus och tempus i konditionala satsfogningar må först anmärkas, att en viss böjelse för det s. k. irreala fallet gör sig märkbar, där nsv. föredrager pres. och indikativen. Ex.: *förmanar iag eder .. att om icke alt ginge effter wåhr willia att doch I icke släppa modet* (Gustaf II Adolf s. 546); *på minner migh om någåt wore förgettit* (ib. s. 497), nsv. 'om något är glömdt'; (Man skall) *lägga thet affsijdes vthi god förwaring, at om något ginge sönder eller förkomme, han tå måtte hafwa annat i förråd* (I. Erici s. 88), nsv. 'går sönder'; *Man skal icke dricka Watn i thenna Månad vtan thet wore sudit* (ib. s. 44); *Erter trijfwas bäst, icke på Leerjord, vtan tå fölle mycket rägn, vthan på löfjord och swartmylla* (ib. s. 99), nsv. 'utom då det faller'. Härtill sluter sig följande exempel från Gustaf II Adolf (s. 258): *Grefwen af Mandsfeld skal .. wara bered at logera sig så högt på breschen som han kan, ther han någon oförmodeligh afsnit för sigh funne*[1]. Samma egenhet karakteriserar äfven y. fsv., t. ex. *om nogher broder budh finge* 'får bud' (Skråordn. s. 196); så ock ä. da., hvarom Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 188, där bl. a. ett ex. just inledt med *vden* anföres. Dock kan — åtminstone i y. fsv. — äfven pres. ind. förekomma i dylika satser, t. ex. *vtan ath hustrvn fore hanom i drycken är* (Skråordn. s. 199).

Pres konj. för nsv. pres. ind. användes stundom i konditionala bisatser i vissa stående vändningar, t. ex. *om tigh så tycke* 'om du så tycker' (Mess. s. 51). Annars är redan nu ind. regel, t. ex. *om tu är migh hull* (Mess. s. 54).

Att indikativus förekommer i den koncessiva bisatsen *han är aldrigh så starck* 'han må vara a. s. s.' (Mess. s. 168) är ett fsv. drag; se ex. hos Sdw. under *aldrigh*.

Ackusativus med inf. förekommer mot bruket i nsv. t. ex.:

efter *bevisa* (*Huru bewijsar tu .. The som sig giffta wara orena* Chronander Bel. s. 114); efter *förstå* (*I haffuen .. förståt / Min dödh wara för dören brått* Mess. s. 153), *hoppas* (*iagh hoppas oss .. Länge leffua* ib. s. 68).

---

[1] Ett liknande ex. i *att*-sats är: *Så at therutaf wäl kunde dömmas at wår stat så god wore som han någonsin warit hafwer* (Gustaf II Adolf s. 209); jfr Girs G. I s. 140. Båda fallen äro att betrakta som indirekta anföranden.

Oftare än nu förekommer (icke reflexiv) ack. med inf. efter verb, som betyda säga, påstå, tro, mena o. d., t. ex. efter:

berätta (Mess. s. 79); *döma* 'anse' (Asteroph. Tisbe s. 3); *förkunna* (Mess. s. 17); *mena* (Mess. s. 117), men = *iagh menar reesan blifwer* .. (Chærberus s. 222); *säga* (Gustaf II Adolf s. 537); *troo* (Mess. s. 43, Girs E. XIV s. 71); *täncka* (Asteroph. Tisbe s. 53).

Äfven i talspråk, t. ex. *så länge* .. *saa iag mig aldrig wara öfwer fyra och Tiugu åhr* (Putzdrummel s. 77), där dock konstruktionen är reflexiv;

vidare efter verb, som betyda förnimma, höra, se, märka o. d., veta:

förnimma (Girs E. XIV s. 36, 72); men med *att-(thet)*-sats Girs G. I s. 186; *se* (Asteroph. Tisbe s. 19, Girs G. I s. 22); *spörja* 'erfara, höra' (Mess. s. 19—20); *veta* (Girs E. XIV s. 95).

Infinitivmärket *att* saknas vid flera tillfällen, då det i nsv. skulle ha begagnats. t. ex.:

lenger dröja tiänar icke (Gustaf II Adolf s. 493); *Sådant är tröstligt höra* (Mess. s. 159); *förplichtat uti Krijgztider föra och fölia sit Laghmansdöme til feldt* (Gustaf II Adolf s. 2); *ey blifwer nu swårt frija* (Chronander Bel. s. 142); *iagh haar* .. *orsaak klagha* (ib. s. 114); *iagh haar ey tijdh mehra taala* (ib. s. 151); *ey hafwer beflijtat sig om något gott lära* (ib. s. 172); *thet är ey annat än medh een förgylt krook een fånga* (ib. s. 173); *få loff liggia* (ib. s. 178, blott talspråk?); *hwadh hafver tu här beställa* (ib. s. 179), *huadh hafuer du beställa här?* (Asteroph. Tisbe s. 44); *Jagh haffuer intet frögdas åth* (Mess. s. 170); *Meer hafue wy inthet mz eder tala* (Asteroph. Tisbe s. 7); *iagh hafuer något göra* (ib. s. 8); *Jag hafwer något nytt gee honom i mandat* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 304); *sielfdött kött doger intet äta* (Columbus Ordesk. s. 23); *Han sparde inthet läta hengia tiuvarna* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2:66); *Dalekarlarne leddes* .. *gå* .. *vthi Wapn* (Girs G. I s. 125); *Pålackarne* .. *skemmas freden tiggia* (Gustaf II Adolf s. 500); *Så är Jag tillfridz mig låta kröna* (ib. s. 154); *kommandes* .. *tagha Doomprobsten fången* (Girs G. I s. 107);

särskildt ofta saknas *att* vid v. *hjälpa*, t. ex. *hielp migh sticka och slå!* (Asteroph. Tisbe s. 44), *tå skal fougden hiälpa*

kyrkeherdan straffa them (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 63), *them hielpa förrestå och regera* (Gustaf II Adolf s. 257); i fsv. tycks däremot infinitivmärket i regel vara utsatt vid detta verb.

Som vi se, kan infinitiven sakna *att* i allehanda ställningar: såsom subjekt, attribut, objekt och adverbial. Med det sista ex. från Girs kan jämföras fsv. *nidhersende sin son saman sanka lifuandes stena* (Svenska kyrkobruk under medelt., SFS s. 240), *gingo lata widike in* (Didr. af Bern s. 180). Äfven som subjekt kan i fsv. infinitiven sakna *at*, t. ex. *Sannelika scrifftinna känna är adams biltlagdoms lykta* (Speculum virginum, SFS s. 497). Från 1500-talet må exempelvis anföras ett fall, där infinitiven står som objekt: *Gudh haffuer i sinnet förderffua tigh* (2 Krön. kap. 25, Bib. 1541).

Infinitivmärket *att* uppträder någon gång utan motsvarighet i nsv., t. ex. vid *vilja*: *Til ting och stämpna wil iagh at gå* (Forsius 1620, Noreen-Meyer s. 78), *dän lykkligt vill att Wärden wandra fram* (Börk Dar. s. 4); vid *böra*: *som böör at wara* (Lemwig 1673, Noreen-Meyer s. 141, jfr s. 142 2 ggr), jfr fsv. *som tära hwstru bördo at ärffwa* (Sdw.); vid *tyckas*: *Tykz Talet äran din att alt för nära syffta?* (Börk Dar. s. 24). Jfr ä. da. *I afften i schuollen at vere min giest* (Com. de mundo et paupere s. 119).

Konjunktionen *och* saknas efter v. *gå* i uttryck som *gåå spökia i hwset* 'gå och spöka' (Chronander Bel. s. 186), *gåå lätjas* 'gå och lata sig' (Surge s. 41), *Hwi går tu så migh förförer* (ib. s. 47). Då denna konstruktion just uppträder vid verbet *gå*, ligger det onekligen nära till hands att sammanställa den med sådana uttryck som ty. *schlafen gehen*, hvilkas ursprung går tillbaka till samgermansk tid; jfr Falk o. Torp Da.-no. syntax s. 194.

I uttrycket *Stå icke iagh här och höra tina speegloser* (d. v. s. må jag icke stå här för att höra, Chronander Bel. s. 178) beror *och* på det bekanta sammanfallet af *å* = 1) *att* och 2) *och*.

I fråga om infinitiven må slutligen anmärkas,

dels att pres. inf. stundom brukas, där vårdad nysvenska skulle kräfva ett uttryck för framtiden, t. ex. *ther the trodde them bliffwa behåldna* (Girs E. XIV s. 71), nsv. 'dem skola l. att de skulle',

dels att aktiv infinitiv, föregången af *till att*, stundom användes i förbindelse med former af v. *vara*, där nsv. bl. a. har *kunna* med passiv inf., t. ex. *hwilcket än ey är til at wetta* (Gustaf II Adolf s. 478). Konstruktionen, som sannolikt beror på tyskt inflytande (jfr t. ex. ty. *das ist nicht zu ertragen*), är vanlig i skånskt färgadt riksspråk, t. ex. *det är icke till att lida, att förstå*. Jfr: *hwad älliest står til at giöra* (Gustaf II Adolf s. 478) = nsv.

Vanligare än i nsv. är part. pres. på *-s*. Den förekommer i de fall, som af Kock Sv. landsm. XV. 5: 50 följ. angifvas som typiska, t. ex. *förmätandes tigh bättre Rådh giffua kunne* (Mess. s. 16), *Ey vndantagendes en Man* (ib. s. 20), *Hon kommer nw gångandes* (ib. s. 21), *swälg migh leffuandes op* (ib. s. 62).

Ett särskildt omnämnande förtjäna ett par fall.

Part. pres. pass. förekommer stundom som attribut i aktiv betydelse, t. ex. *På föliandes Åhret* (Girs G. I s. 183). Analoga fall i fno. och ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 215; jfr äfven Kock Sv. landsm. XV. 5: 58—59.

Rätt vanlig i allvarligare eller mera vårdad framställning är ett slags gerundivkonstruktion med *vara* och pres. part. pass., t. ex. *icke äro the altijd troendes* 'icke böra de alltid tros' (Chronander Bel. s. 173), *Om Tijden til at såå är wetandes* (I. Erici s. 142). Se för öfrigt Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 217, Kock Sv. Landsm. XV. 5: 53.

En gerundivisk betydelse har också det aktiva participiet i uttryck såsom *ätande Wahrur* (Girs G. I s. 179), hvilka ha sin förebild i ty. böjda infinitiver; jfr ty. *essende ware*. Fsv. har *ætans* jämte *ætandis wara*; se Kock Sv. landsm. XV. 5: 60.

Part. perf. för nsv. supinum uppträder ännu några enstaka gånger, t. ex. *min son then iagh haffwer född* (Rond. JR s. 96), *sijn . . hoop som han hade lemnad vthi hinderhåld* (Girs G. I s. 23); jfr t. ex. fsv. *tha iak hafdhe ridhin een litin stund* (Ivan Lejonr.).

Part. perf. för nsv. inf. förekommer i uttr. *fåår Ladislaus thetta Sport* (Asteroph. Tisbe s. 44), *Förr än han meera ondt får giordt* 'får göra' (Rond. JR s. 69), *thet Folck som han fick behållit* (Girs E. XIV s. 82); jfr Sdw. Ordb. under *fa* 9).

Om attraktionen mellan inf. och supinformer se s. 98.

Adverben (negationer o. d.).

I nekande satser, isynnerhet sådana som föregås af ett *icke tvifla, lider intet tvifvel,* uppträder ännu ofta[1] adv. *ju,* där nsv. vanligen har ett nekande adv., t. ex. *Ingen .. twiflar ther om, att wij ju hafwe en mechtig fiende* (Gustaf II Adolf s. 177), *är intet twifwel at Fienden ju snart skal ångra sigh* (Girs E XIV s. 72), *Iag twiflar intet åm, Att dät Iu äwen plågat* (Orf. o. Euryd. s. 92), motsvarande fsv. *thet mich .. alz inthet twiffler i jo gerne göre* (Sdw.). Liknande ex. ännu i Dalins Arg., t. ex. 2: 168 (2 uppl.).

En »pleonastisk» negation uppträder stundom i bisatser, som styras af verb med betydelsen 'hindra', 'förbjuda' o. d., t. ex. *förhindrar nu .., at man then aff Ständerne icke bekomma kan* (Gustaf II Adolf s. 116).

Den i nsv. i med *huru* inledda utropssatser förekommande negationen uteblir stundom i 1600-talets språk, t. ex. *huru bleef han lijka såsom medh een liungeeld slagen* (U. Hiärne Straton., Noreen-Meyer s. 135), *Hur snart försmälter snön så hwijt?* (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 61). Konstruktionen, som ännu förekommer i poetisk stil, har sin motsvarighet i ty. — I vissa af detta slags satser användes i nsv. vanligen *så* i st. f. *huru*[2]; men i ä. nsv. synes *huru* vara så godt som allenarådande, t. ex. *ewige gudh, huru bleek hon ähr!* (Asteroph. Tisbe s. 20), *Ach, huru math ähr iagh?* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 132).

Om negationens plats se nedan under ordföljden.

Vanligare än i nsv. var adv. *ock,* där numera, åtminstone i mera otvungen stil, *också* eller *äfven* föredragas. Ex.: *affärdades .. G. O. och F. K., som ock kommo igen med Hertigh Christians höge förplichtelse* (Girs G. I s. 150)[3], *Til Hertigh Christian affärdades ock nu Sendebud* (ib. s. 151).

Ock eij (ey, icke) betyder ofta (t. ex. Rond. JR s. 13, Girs G. I s. 151,. Gustaf II Adolf s. 537) liksom fsv. *ok eigh* samt ty. *auch nicht* 'ej heller'.

---

[1] Kanske t. o. m. alltid?

[2] Från mina källor har jag ej funnit något ex. på *så* i denna betydelse; däremot förekommer *sådan* i liknande användning (se ofvan s. 177).

[3] Som synes skilde redan Girs i ortografien mellan konj. och adv. *ock.*

I st. f. *något så när* kunde man på 1600-talet säga och skrifva *något nä(h)r* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 208, 481, 482).

Prepositionerna.

af:

sin lijke Aff skönheet 'like i (fråga om) skönhet' (Mess. s. 44); jfr SAOB *af* 12 a;

(bekomma) kundskap aff (ngt), d. v. s. 'om' (Girs G. I s. 22);

mätt aff (ngn) 'mätt på någon' (Mess. s. 60); jfr fsv. *mætter af n.* och ännu nsv. i högtidlig stil *mätt af år*;

rosa aff (ngt) 'rosa ngt' (*Ey skal tu rosa aff then fäl,* d. v. s. färd, Mess. s. 71); jfr SAOB *af* 9 b β β' och y. fsv. (t. ex. Didr. af Bern s. 150);

uppstå af sin säng (*När jagh vthaff min säng vpståår* Brasck FP s. 96).

emellom, mellom '(e)mellan' är eg. en dat. pl. till adjektivstammen *miþil-*[1] (t. ex. Gustaf II Adolf s. 479, 537). Med genitivus i arkaismen *sin emellom* (ib. s. 509) 'sinsemellan'. För öfrigt förekommer vanligen *emellan* (t. ex. Girs G. I s. 140), *emillan* (ib. s. 230).

för:

synnerligen vanligt i bet. 'såsom', t. ex. *för Nunna giffuas in I wastena* (Mess. s. 194), *brukat .. för een stallmästare* (Gustaf II Adolf s. 128; jfr ib. s. 509 och N. av. 1657, Noreen-Meyer s. 130), *för storfurste behålla* (Gustaf II Adolf s. 129), *Berycktadh för en ram trulkarl* (Laurbecchius s. 248), *för en Gudh vthropa* (ib. s. 249), *mig för moder blifwer* (Moræus Vit. s. 406), *samtycht honom för en Konungh* (Girs G. I s. 158)[2], *helsade honom för Konung* (Girs E. XIV s. 99), *Annamma för een gåfwa* (Brasck MGV s. 296), *geer För en moderligh gåfwa* (ib. s. 297),

eller i bet. 'till', t. ex. *antagit för theras* (d. v. s. sin) *Öfwerste* (Girs G. I s. 143), *Få honom rådstughan för jungfrwbwr* (Chronander Bel. s. 135).

Ännu oftare förekommer prep. *för* i denna betydelse under 1500-talet, t. ex. i O. Petri kr. *Toogho .. E. för en höffuitzman*

[1] Närmare Noreen Ark. 6: 362 f..

[2] Jfr fsv. *samtyckias for een fulkomeligen Companijs broder* (Skråordn. s. 191).

(s. 168), *ther sette han Claes Lång för höffuidzman* (s. 187), *beropat och beskriyat . . för kättare* (s. 241), P. Svart kr. *helsadt . . för Sweriges Förste* (s. 72).

Därjämte uppträder dock under 1600-talet äfven *såsom* i liknande uttryck, t. ex. *sigh såsom hans Wän förklarat hafwer* (Girs E. XIV s. 84); så ock *till*, t. ex. *togo sigh til Höfwitzman* (Girs G. I s. 109).

Konstruktionen går tillbaka till fsv., t. ex. *the togo . . sampson for sin høffuitzman* (Didr. af Bern, SFS s. 6), *the . . hylla hanum for sin herra* (ib.), *som nw for borgamestara sittia* (Skråordn. s. 191); andra ex. se Söderwall Ordb.

På tysk inverkan beror uttrycket *Iagh brenner räth för törst* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 132), ty. *vor durst.*

hos:

hos mitt säte 'i min residensstad' (Mess. s. 9); *hoos Signils sijdha* 'vid Signills sida' (ib. s. 40); *hoos sydan eder* 'vid eder sida' (Asteroph. Tisbe s. 56); *byggiat . . hos kyrkian* 'bygga det vid kyrkan' (Mess. s. 220); *hade bo hos swanwikz kyrkia* (ib. s. 236); *bedia hoos alla kyrkior* 'i alla kyrkor' (Chronander Bel. s. 186).

Betydelsen 'vid' om opersonliga föremål förekom äfven i fsv.; se Sdw. 2). I nsv. användes prep. *hos* endast om personer.

i:

vid tidsbestämningar för att utmärka den tid, på hvilken ngt kan uträttas, t. ex. *i thenne tijdh* (*giöre expenser till förswar* Gustaf II Adolf s. 154), (göra ngt) *i een weeko* (Brasck FP s. 40), (uträtta ngt) *i månar tree* (ib.); jfr motsvarande konstruktion i ty.; vidare: vid tidsbestämningar, isynnerhet framför årstiders namn på frågan 'när', äfven då attribut föregår, t. ex. *i tillkommande år* (Gustaf II Adolf s. 531), nsv. 'under', (*mig låta kröna) i tillkommande sommar* (ib. s. 154), *I thenna dagh* (Chronander Bel. s. 114), nsv. 'på' l. utan prep.; nsv. har *tillkommande, följande sommar,* men (utan attribut) *i sommar*; jfr fsv. *i vinther* (Sdw.).

Ofta vid *ankomma* för att beteckna ankomststället, t. ex. *komne nys i danmarck an* (Mess. s. 233), *vthi Swerige ankomne* (Girs G. I s. 122); jfr ty. *in einer stadt ankommen.*

Dessutom förekommer *i* i följande uttryck:

gifva i befallning 'gifva befallning' (Girs G. I s. 230, Disa 1687, s. 33), jfr nsv. *gifva i uppdrag*;

gå i krogen, d. v. s. 'på krogen' (Asteroph. Tisbe s. 18), jfr: *Iagh gåår Så länge i en krogh* (ib. s. 38); men däremot: *gå på en källare*, t. ex. *på een käller gåå* (Brasck FP s. 63), *ginge the på en käller bort* (ib. s. 65);

»*gåå i then gröne Heedh*» d. v. s. 'till' (Mess. s. 77);

hafva i meningen 'hafva för afsikt' (Rond. JR s. 41); jfr ä. nsv. *hafva i akt* i samma bet. (1568 o. s. v.; se SAOB under *akt*, sbst. [3], 8 a α), *warit i den tankan* (Columbus s. 44);

spe(e)la i bräde och kort 'spela bräde och kort' (Brasck FP s. 65); jfr ä. ty. *in karten spielen*; Stiernhielm har emellertid (s. 45) *spelar kort*;

stå i vakt d. v. s. 'på vakt' (Asteroph. Tisbe s. 44).

Jfr *(sätta) sitt lijff i spelet* 'på spel' (skillingstryck från 1600-talet).

innan:

1) vid rumsbestämningar: inom, innanför, t. ex. *innan täckiet* (Mess. s. 11) = fsv.

Jfr *innanbordz*, om skepp (Girs G. I s. 144) < fsv. *jnnan borz*, jfr nsv. *inombords*; *innanlandz* 'inomlands' (Mess. s. 231) < fsv. *innan landz* jämte *innom landes* (Gustaf II Adolf s. 209).

2) vid tidsbestämningar: inom, inom loppet af, t. ex. *Innan få Åhr* (Mess. s. 6), *jnnan kårt tidh* (ib. s. 218) = fsv. Jfr det adverbiella *innan kort* 'inom kort' (Gustaf II Adolf s. 488, 509, Chronander Bel. s. 131).

inom, se innan.

kring(h) om 'omkring':

kringh om Landet (Mess. s. 3), *kring om Kyrkian* (ib. s. 4) = fsv. *kring um*.

med:

1) 'på'.

medh leek 'på lek' (Mess. s. 15).

2) 'till'.

medh mitt . . fördärff 'till m. f.' (Mess. s. 50),

medh min skadha 'till m. s.' (*iagh förnimmer m. m. s.* Chronander Bel. s. 177).

3) i förb. *ut med*:
(bor) *Vth medh Mälarens .. strand* (Mess. s. 45).
4) utan motsvarighet i nsv. i uttr. *courtisera medh en Jungfru* (1683, Samlaren 13: 48).

I detta sammanhang må äfven erinras om förbindelserna *iempte med* 'tillika med' (Gustaf II Adolf s. 282) och det vanliga *sam(p)t med.*

om:

om förekommer ganska regelbundet vid beteckningar för delar af dygnet, äfven då fråga icke är om upprepad handling, alltså då nsv. använder *på*, t. ex. *om morgonen*, *om afftonen*, motsvarande fsv. och isl. *um*; jfr *om Luciæ Natt föddes .. Hertigh Erich* (Girs G. I s. 140).

Vid åldersbestämningar användes *om* i uttryck som: *Hertigh Carl som tå war en Ung Herre om sina 17. Åhr* (Girs E. XIV s. 101).

Utan motsvarighet i nsv. uppträder ofta *om* i sådana uttryck som: *om en natt* (*mötas .. O. e. n.* Asteroph. Tisbe s. 3, *tvenne bönder gingo vth o. e. n.* Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), *Om en morgonstundh* (*han kom* Hund E. XIV str. 388), *sent om en affton* (Columbus Ordesk. s. 40).

Med *om* konstrueras i neutr. i opersonlig sats *rychtbar* i betydelsen 'bekant, känd': *Tå först wardt om Mordet rychtbart* (Girs E. XIV s. 95—96); jfr ä. nsv. *bekant om* (se SAOB).

Vidare må erinras om uttr. *komma om sitt lif* (Mess. s. 230) = ty. *um sein leben kommen*; *tvifla om* 'tvifla på' (Gustaf II Adolf s. 177 m. fl. st., Orf. o. Euryd. s. 76); *göra ngt om intet* 'för intet' (Asteroph. Tisbe s. 16).

på:

Med *på* konstrueras uttryck för skicklighet o. d., t. ex. *På werldzens sätt och maneer kundigh* (Brasck FP s. 9); *Perfect jagh och så på paduaner* (en dans) *är / På baletter fins ey min mäster här* (ib. s. 34)[1]; *der på* (d. v. s. »fransöska») *perfect* (ib. s. 42); *på Tungan färdigh* (Girs G. I s. 74).

För öfrigt står *på* för nsv. *i*: *på huset ingåå* (Rond. JR,

[1] Jfr: *På läflerij du mästar äst* (Mess. s. 191); men därjämte ib.: *Hwilken i den konst mästar är.* Med afseende på dessa uttr. kan jämföras nsv. *virtuos på flöjt, mästare på fiol* o. d.

hvarom nedan), *(gå) på mina skola* (Brasck FP s. 35), jfr: *(komma) i min skola* (ib. s. 42) och *(gå) vthi scholen* (Chronander Surge s. 61); 'steg i land' heter hos Girs G. I s. 181 *steegh på Landet*; *öfwa sig .. på Dantzande* (Ber. om Wästindien s. 20); *tijt han på några Gifftermåhls wärff hade warit förskickat* (Girs G. I s. 109), jfr: *Wij wandre nw hwar på sitt wärff* (Mess. s. 47); se äfven fraserna nedan.

på för nsv. *till*: *På tigh ena står min tillijt* (Rond. JR s. 60); däremot: *til tigh sätter iagh lijt* (Mess. s. 47).

på för nsv. *under* eller utan nsv. motsvarighet vid beteckningar för år, årstider, dagar o. s. v.: *på näst förledne Åhret 1563* (Girs E. XIV s. 38; vanligt), motsvarande fsv. *a*; *vppå thenna Sommaren* (ib. s. 81), motsvarande isl. *á einu sumri*.

På förekommer utan motsvarighet i nsv. i *på thenna gången* 'denna gång' (Girs G. I s. 109), *på en dagh* 'en dag' (Gyllenius 1652, Noreen-Meyer s. 127 [1]).

Liksom i nsv. konstrueras ord, som beteckna slott, herresäten och större egendomar, med *(vp) på*, då fråga är om befintlighet o. d., t. ex. *På theras Säthegårdh Bielbo* (Mess. s. 170), *på Håtuna huuss* (ib. s. 171), *föddes .. vppå Grimsholm Slott* (Girs E. XIV s. 78), *Arffuedh Nielsson på Midhammar* (ib. s. 106) (men *Herr Nilss i Hwalstadh* Girs G. I s. 110; om en präst); jfr *bleeff han dödh på Helsingborgh* (O. Petri kr. s. 208), hvarom nedan under prep. *under*. Då under 1600-talet namn på städer förekomma med samma konstruktion, bör möjligen ett likbetydande ord underförstås, t. ex. *som tå stadde woro på Eskilstuna* (Girs E. XIV s. 105) [2], *sigh .. tildrogh på Eskilstunna* (ib. s. 106); jfr *på Vpsala huus* (Hund E. XIV str. 25), fsv. *a nyköpunge* (Rkr. 1: 4266) [3] jämte *a nyköpungs hws* (Rkr. 1: 1283) [3]. På nsv. säger man *De Geer på Leufsta*, men *Petersson i Boestad*.

För att uttrycka riktning användes *på* i uttr. *wele wij nu på huset ingå* (Rond. JR s. 47, jfr samma uttr. s. 33), d. v. s. in i boningshuset [4]; jfr nsv. *gå på huset* i prägnant betydelse,

[1] I detta ex. hade man snarare väntat sig prep. *om;* jfr ofvan s. 201.

[2] Jfr: *som tå war stadd på Wadstena Slott* (ib. s. 71).

[3] Sdw. under *a*.

[4] Då fsv. i dylika förbindelser har *(in) i*, är det möjligt, att *på* här användes, emedan *hus* i detta sammanhang kan anses vara liktydigt med 'borg, slott'; jfr ofvan.

gå på råd-, stadshuset, på operan, teatern, krogen (där ä. nsv. äfven har *i*) o. s. v.

Vidare må anföras uttrycken:

bringa l. *föra någon på olycka, -o* (Asteroph. Tisbe s. 10, 22, Chronander Bel. s. 133), nsv. 'i olycka', *bruka en slem mun på någon* (Mess. s. 55), *bära tvifvelsmål på något* 'hysa tvifvelsmål om' (*Thär på intet twifuelsmål bähr* Mess. s. 233), *frambära skäl på något* 'anföra skäl för' (Mess. s. 247), *försäkrat ther vppå at* 'försäkrad om att' (Girs G. I s. 150), *komma på gång* 'komma i gång' (*när thet kommer på gångh* Gustaf II Adolf s. 86), *tadla på något* (Disa 1687, s. 32), jfr sv. *anmärka på*, ty. *an etwas aussetzen, äfwentyra på sådant beskedh* (*p. s. b. icke ä.* Girs E. XIV s. 39).

Vidare af alltigenom föråldrade uttryck t. ex. *bedrifva en skada på ngn* (Girs G. I s. 100—101), *där på iagh mykit förvndrar migh* 'undrar' (Asteroph. Tisbe s. 31).

I st. f. *vid pass* förekommer hos Asteroph. Tisbe s. 50: *på pass (om en half stund)*; däremot *widh pass vthi tree Wekur* Girs G. I s. 23.

till:

Om användningen af denna preposition i en mängd adverbiella uttryck se ofvan under formläran (adverben). De flesta af dem innehålla gamla genitivformer. *Til sängs* är en yngre analogibildning vid sidan af *til sänga, -e,* som utgår från den fsv. gen. på *-a(r)*. För öfrigt bevaras minnet af prepositionens rektion i *til thes* 'till dess' (Mess. s. 56), *tilbaka, tilhoopa* o. s. v. (se ofvan) samt i det af mig en gång anträffade *til wår* 'till oss' (Mess. s. 194).

Någon gång användas dylika adverbiella uttryck med *till*, där nsv. konstruerar med annan preposition, såsom *sättia til Landz* 'sätta i land' (Girs E. XIV s. 60), *föra och fölia sit Laghmansdöme til feldt och strijdz* (Gustaf II Adolf s. 2), nsv. 'i fält', *till bottens wet* (ib. s. 208), nsv. 'i botten'.

Med *till* eller *af* konstruerades det prepositionsattribut, som vid en regents namn betecknade landet eller riket, t. ex. *Hertigh Philips til Pommern* (Girs E. XIV s. 60)[1], nsv. 'af',

[1] Jfr *Hertig Philippus til Pomeren* (1545) Bureus Saml. (Sv. landsm. Bih. I. 2: 5).

men samma sida äfven *aff Pommern*. Den senare prepositionen är betydligt vanligare, t. ex. Girs G. I s. 145 3 ggr.

Till användes stundom vid måttsbestämningar, styrda af adj., t. ex. *en Skogh til Fyra och Tiugu Mijhler Wägh långh* (Girs E. XIV s. 86), *til Tutusend starck* (Girs G. I s. 198), *wärde til Fämtusend Gylden* (ib. s. 122); jfr *låter Knechtarne til Ottatije Personer vpstijga* (ib. s. 150).

I dylika uttryck har prep. äldst betecknat en begränsning, och det är ju möjligt, att något af denna betydelse ännu häftade vid densamma.

Vidare förekommer *till* i stället för nsv. 'för' i *til thet andra, tridie* o. s. v. (Gustaf II Adolf s. 506); i stället för nsv. 'på' i *til det högsta* (ib. s. 144).

För öfrigt märkas uttr. *affstodo til at fordra* (Girs G. I s. 98), d. v. s. 'upphörde med', där dock *til* snarare får betraktas som tillhörande inf. än styrdt af *afstå*, jfr samma konstr. i ett ex. i SAOB under *afstå* II 1 c slutet; *bot till* (*finna boot / Til tin hunger* Brasck Ap. g. s. 185), nsv. 'för'[1]; *slogh them .. til flychten* (Girs G. I s. 19), d. v. s. 'på flykten', *gåfwo sigh til flychten* (Girs E. XIV s. 103), jfr fsv. *gaffwo the sik til flykt* (Sdw.).

Prep. *till* saknas i uttr. *taga flychten* (Girs E. XIV s. 85, 104) = fsv. *(gripa) taga flyktena* (Sdw.).

under:

wnder Flensbårgh 'i F.' (Mess. s. 226). Denna användning af *under* beror antagligen på att prep. här är förbunden med ett ortnamn på *-burg* (borg). Af liknande anledning heter det i O. Petri kr. s. 208, att konung Kristoffer *bleeff dödh på Helsingborgh*; jfr nsv. *på Stockholms slott* o. s. v.; se ofvan under *på*.

Dessutom förekommer *under* som beteckning för den plats, där skepp och flottor anlöpa, t. ex. *satte the under Bodhwijk på Öland* (Girs E. XIV s. 79). Härmed sammanhänger konstruktionen med *under* i sådana uttryck som: *När wij kommo* (seglande) *vnder Danmark* (Mess. s. 194).

ur: 'från', t. ex. *vthur Swirge hafwer Jagh fått diverse bref* (Gustaf II Adolf s. 509), *vthur Swerige* (Girs G. I s. 140).

[1] Jfr en tredje konstruktion hos Rond. JR s. 71: *Ther kan än nu finnas boot ther på.*

utan:

ingen .. *Wthan them* 'ingen utom (l. med undantag af) dem' (Rond. JR s. 61),

förvthan 'förutom' (Girs G. I s. 123).

'Utomlands' heter eller kan under århundradets förra hälft heta *utanlands,* t. ex. *wtanlandz* (Mess. s. 247), jfr *vtan landz* (O. Petri kr. s. 241); däremot senare: *vthom land* (Brasck FP s. 33), *vthom Landz* (1683, Samlaren 13: 50).

En annan förbindelse med gen. är *twifwels vthan* (Gustaf II Adolf s. 490), men här föreligger ty. förebild, jfr nämligen *zweifelsohne.*

utom:

Denna prep. synes ännu ofta ha uppfattats såsom delad i dess ursprungliga beståndsdelar *ut* och *om,* t. ex. *låcka the Swenska vth om Udden* (Girs E. XIV s. 79—80).

Om uttr. *utomlands* se ofvan.

vid *(wed(h))*:

'af': *så är icke Iagh wed samma meningh* (Gustaf II Adolf s. 516),

'med': *giffta honom wid landzens möör* (Beronius Reb. s. 332), fsv. dativus samt vid *giptas* äfven *mædh,*

'på': *wijdh thetta sätt* 'på detta sätt' (Rond. JR s. 82).

åt:

'till', t. ex. *iagh ååt Frwstugun lop* (Mess. s. 43). Dessutom nästan regelbundet framför ortnamn, t. ex. *rymbde* .. *åth Norige* (Girs G. I s. 74), *begifwa sigh åth Swerige* (ib. s. 144), *löpa* .. *åth Dantzigk* (ib. s. 145), *åth Upsala* (parlör 1703, s. 155); motsvarande fsv. *a(a)t(h),* t. ex. *leetho aath danmark gliidha* (Rkr.). Konstruktionen kvarlefver i svordomar såsom t. ex. *dra åt skogen, åt fanders* samt dessutom i förbindelse med *till,* t. ex. *han for åt Malmö(hållet) till.*

Därjämte förekommer dock äfven i samma användning *till,* t. ex. Girs E. XIV s. 14 (ett par ggr) samt från föregående århundrade O. Petri kr. s. 188 flera ggr.

Vidare må framhållas konstruktionen *kiär åt* 'kär, förtjust, förälskad i' (Asteroph. Tisbe s. 33, 39, Börk Dar. s. 5), jfr motsvarande förbindelse i fsv., isl. och ä. da.; därjämte Asteroph. Tisbe s. 33: *Hon ähr honom så kiär och hull* i samma bet.; se

ofvan s. 174. 'Låta sig nöja med ngt' heter hos Asteroph. Tisbe s. 45 *l. s. n. åt.*

Prep. *åt* förekommer stundom äfven vid det opers. *lyster,* t. ex. *Åth sådant badh oss ey lyster* (Mess. s. 171); jfr fsv. *hwar aat swa mykyt honom lyste* (Sdw.).

I nsv. finnas en mängd stående förbindelser mellan ett verb och en prep., som i uttrycket uppbär hufvudtonen, sådana som *veta af, hålla med, känna till*[1]. På grund af ordställningen kan man sluta sig till, att under 1600-talet åtminstone vissa af dessa ännu ej uppstått eller åtminstone, att jämte dem uttryck existerade, där hufvudaccenten hvilade på verbet, t. ex. *hålla af någon* (Rond. JR s. 23: *At hon inthet aff thz barnet . . håller*), *hålla med ngn* (Asteroph. Tisbe s. 23, Gustaf II Adolf s. 128: *som medh them hålla skulle*; jfr O. Petri kr. s. 240), *veta af ngn* (Girs E. XIV s. 83: *som ännu aff intet Krijgh . . wetat hade*)[1]. I fsv. synes nsv. *kännas vid* ha motsvarats af ett *kænnas wiþ,* t. ex. UL MB 46: *ok wiþ drap kiænnis* (betydelserna äro dock ej fullt identiska).

Konjunktioner och *konjunktionssatser; indirekta frågesatser.*

Samordnande:

disjunktiva:

anten — eller 'antingen — eller' (Brasck Ap. g. s. 154);

anten — heller ds. (Girs E. XIV s. 68), om *heller* se ofvan s. 115;

hwarken — eller = nsv. (Girs G. I s. 100).

adversativa:

allenast 'dock' (Mess. s. 50).

---

[1] Om denna företeelse se äfven Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 346.

[2] På samma sätt har t. ex. *icke veta till sig* (= isl. *vita ekki till sin*) sin upprinnelse i sådana uttr. som isl. *vita ekki til manna, þeir vissu ekki till landa* (Eyrb). Jfr *klappa om* ~ isl. *þóroddr klappaði um hann* (Eyrb.), *lägga till ngn med ngt* ~ isl. *(þorleifr tók spjót . . ok) lagði til þórðar bligs* (Eyrb.) o. s. v.

konklusiva:
ty, dy (ex. s. 113); stundom adverb med bet. 'därför'.
En egendomlighet för 1600-talets språk är, att *hwarföre* ofta användes som konklusivt adverb, likbetydande med *därför*; se ofvan.

Underordnande:

det allmänt underordnade *att* (och *det*).
I stället för *att* förekommer ofta *thet*, t. ex. Gustaf II Adolf s. 186, 481, Girs E. XIV s. 4. Konstruktionerna med *att* och *det* äro etymologiskt och semasiologiskt sedt identiska, då som bekant konjunktionen *att* åtminstone väsentligen är en i satssammanhanget uppkommen biform till *þat*, växelform till *þæt*[1]. *Þat, þæt* o. s. v. ha ursprungligen fungerat som objekt till den styrande satsens subjekt: *jag tror det: han kommer* > *jag tror, det (att) han kommer.*

Häraf framgår, att man sålunda historiskt sedt ej kan tala om ett utelämnande af konj. *att*, då denna — såsom i ä. nsv. ofta, oftare än nu för tiden, är fallet — saknas. Hos Mess. s. 7 förekommer t. ex. *Thet är migh mycket kiärt iagh tigh här fan.* I ä. nsv. kunde säkerligen också ett *att* här ha inskjutits, men i äldsta tider hade något sådant icke gått för sig, då ett hänvisande *thet* redan förekommer i satsen. Andra exempel bland de många äro: *Kräffuer iagh skal* .. (ib. s. 10), *Toor giffue iagh kunne mijn Moorkär nåå* (ib. s. 43), *Jagh hörer tu är een maatliugare* (Chronander Bel. s. 135). Om motsvarande företeelse i ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 249 f.

Ett särskildt omnämnande förtjänar det förkortade uttrycket: *Til ewentyrs at i migh beswijka* (Chronander Bel. s. 143), d. v. s. 'kanske att', 'kanske Ni ..'.

komparativa:

Det komparativa *som* 'såsom' användes ganska ofta efter *än* utan motsvarighet i nsv.: *Han waar wärre än som thet förra Diur* (Mess. s. 7), *Hon kan bättre dricka aff skåål / Än som knöpla* (ib. s. 66), *allt, änn som Naturens Lag ok Rätt* (Börk Dar. s. 7), d. v. s. 'allt annat än', *bättre tijga stilla, änn som tahla* (Disa 1687, s. 30, jfr ett annat ex. ib.). Ex. utan *som*

[1] Se närmare Kock Ark. 11: 117.

Brask MGV s. 257. Analogt har ty. stundom *er ist grösser als wie ich.*

'Liksom om, som om' heter hos Girs G. I s. 140 *lijka såsom,* hos Gustaf II Adolf s. 154 *lijka som.*

temporala:

då 'dă', om enstaka handling;

emedhan 'så länge som' (Rond. JR s. 52);

för 'innan, förrän' (Mess. s. 50), utan motsvarighet i fsv.;

först 'så snart som' (Chronander Bel. s. 141);

för än 'förrän' (Mess. s. 50); om talspråksformen *för'n* se s. 94;

för(r) än som 'förrän' (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 131, Börk Dar. s. 30);

medhan 'medan' (vanligt);

mäns 'medan' (Börk Dar. s. 13) = da. *medens* har säkerligen uteslutande tillhört talspråket; se s. 94;

när användes liksom i fsv. både om enstaka (t. ex. Girs G. I s. 186) som om upprepad handling (t. ex. ib. s. 42); i nydanskan brukas däremot *naar* endast i det senare fallet (Falk o. Torp Dansk-norskens synt. s. 256;

när som = nsv. (Gustaf II Adolf s. 478, Columbus Ordesk. s. 22, Chronander Bel. s. 109, 141);

när såsom = föreg. (Chronander Bel. s. 109);

sed(h)an 'alltsedan' (Mess. s. 49); 'då, när (med kausal anstrykning)' (Girs G. I s. 140), jfr fsv. *siþan* bl. a. 'då, när' och 'emedan';

sedan som 'sedan' (Beronius Reb. s. 331); i da. alltid utan *som* enl. Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 234;

som '(i detsamma) som' (Gustaf II Adolf s. 258, 497), jfr fsv. *sum, som* i samma betydelse;

straxt 'så snart som' (Girs E. XIV s. 61, 63); samma betydelse har *strax* äfven i O. Petri kr. s. 240; jfr motsvarande användning af *strax* och *genast* i nsv.;

så lenge 'medan' (Mess. s. 7). I O. Petri kr. s. 209, 233 betyder *så lenge -ä-* 'till dess';

så länge som = nsv. (Mess. s. 155);

så snart = nsv. (Gustaf II Adolf s. 497, Girs G. I s. 230);

såsom 'medan, under det att' (Gustaf II Adolf s. 497), jfr fsv. *sva sum* i samma betydelse;

till 'tills, till dess' (Börk Dar. s. 49); *tills* (ib. s. 11); antagligt är, att dessa konj. vid denna tid hufvudsakligen tillhörde talspråket och sålunda böra ställas vid sidan af de s. 94 anförda *förn, mäns*;

tills des 'till dess' (Börk. Dar. s. 48);

til thes 'till dess' (Mess. s. 56).

Dessutom användes det generaliserande *enär* 'när helst som' (t. ex. *enär honom syntes* Girs E. XIV s. 5); jfr de analogt bildade *ehwar, ehwad* o. s. v. under de koncessiva generaliserande konjunktionerna; dessutom förekommer den modärna betydelsen, hvarom nedan.

deskriptiv:

i thet 'i det, i det att, därigenom att' (Chronander Bel. s. 172); jfr ty. *indem.*

konsekutiv:

så att = nsv. (Rond. JR s. 19).

finala:

på thet 'på det att' (Mess. s. 43, Brasck Ap. g. s. 153); om predikatsverbet i dylika satser se ofvan s. 189;

på thet at = nsv. (Gustaf II Adolf s. 480).

kausala:

aldenstund 'alldenstund' (Mess. s. 150), utan motsvarighet i fsv., se närmare SAOB;

alldenstundh at 'alldenstund' (Gustaf II Adolf s. 205);

allenast 'om blott' (Beronius Reb. s. 328), utan motsvarighet i fsv. (som konj.);

derföre at = nsv. (Columbus Ordesk. s. 41);

ef(f)ter 'eftersom' (Chronander Bel. s. 171, Girs E. XIV s. 105);

effter det 'eftersom' (Ber. om Wästindien s. 42); jfr *epter thet at* i samma betydelse O. Petri kr. s. 169;

efter dy at 'alldenstund, då nu' (Mess. s. 23), jfr fsv. *æptir þvi at*;

efter som = nsv. (Columbus Ordesk. s. 41);

emedan, -ä- 'emedan' (vanligt), 'alldenstund, då ju' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 277 2 ggr), *helst emedan* 'så mycket mer som, helst som, då ju' (Beronius Reb. s 321);

emädan som 'emedan' (Brasck FP s. 102); jfr fsv. *medhan som* i samma betydelse;

enär = nsv. (Nya aviser 1657, Noreen-Meyer s. 130); dessutom förekommer betydelsen 'när helst som', hvarom ofvan;

för then skuld at 'på grund af att' (Gustaf II Adolf s. 501);

med(h)an 'emedan, eftersom' (Rond. JR s. 14, Gustaf II Adolf s. 218, Girs E. XIV ofta, t. ex. s. 84, 100);

när = nsv. (Orf. o. Euryd. s. 95);

såsom 'som, eftersom' (Girs E. XIV s. 70: *såsom aff Quinfolck* (o. s. v.) .. *intet skadeligit befahrades, altså öfwades ey heller moot them någon Blodz vthgiutelse*). Ordet har dock här kvar rätt mycket af sin komparativa betydelse. I ännu högre grad är detta fallet i ett ex. ib. s. 72: *såsom wij Swenska Göthamanna Nampn bära, så låtom oss och ther om wårda.* Språkprofven äro i alla händelser belysande för utvecklingen af den kausala konjunktionen *som*.

konditionala:

Såsom sådana användas, utom det vanliga *om*

allenast 'om blott' (Putzdrummel s. 79);

hwar 'om, därest' (Gustaf II Adolf s. 177, Girs G. I s. 100, Laurbecchius s. 251) = fsv.; denna konj. är ytterst vanlig hos Gustaf II Adolf (äfven i brefven) och Girs, men mycket sällsynt i komedierna, hvaraf man känner sig frestad till den slutsatsen, att den icke kände sig hemma i det mera otvungna språket; jfr *ther* i samma betydelse nedan;

medh mindre 'så vida icke' (Gustaf II Adolf s. 482: *medh mindre hans vtskickade wore förwissat,* d. v. s. 'äro');

om = nsv. (Mess. s. 18, 19, Rond. JR s. 157, Gustaf II Adolf s. 482, 531, 546); om tempus och modus i konditionala *om*-satser se ofvan;

så framp(t) = nsv. (Girs G. I s. 98, Börk Dar. s. 16);

så framt at 'såframt' (Gustaf II Adolf s. 478);

så wijda = nsv. (Columbus Ordesk. s. 3);

ther 'om, ifall' (Gustaf II Adolf s. 481, Chronander Bel. s. 172), jfr nsv. *därest* och *hwar* ofvan;

utan (vthan) 'såvida icke' (Mess. s. 10);

vthi fall, ther 'ifall (att)' (Chronander Bel. s. 173).

koncessiva:

De koncessiva konjunktionerna kunna indelas i två slag, allt eftersom

a) bisatsen uttrycker något verkligt, då den inledes af:

ehuru .. och 'ehuruväl' (Rond. JR s. 15);

ehuru wäl = nsv. (Gustaf II Adolf s. 146); jfr däremot *ehuru* 'huru än' nedan; äfven *ehuru wäl* 'ehuru' har naturligtvis utvecklats ur betydelsen 'huru (väl) än' liksom t. ex. nsv. *ehuru han är sjuk* egentligen varit liktydigt med 'huru sjuk han än är';

fast 'ehuru, fast, fastän' (Chronander Bel. s. 152, Kolmodin Gen. Aeth. s. 299); dessutom mot bruket i nsv. till b);

fast än = nsv. (Brasck Ap. g. s. 194); dessutom till b);

oachtadt at 'oaktadt' (Gustaf II Adolf s. 144);

oansedt 'fastän, ehuru' (t. ex. *Oanseedt iagh war aldrigh satt på häst* Mess. s. 43) = ä. da. *uanseet*;

oansedt at(t) = föreg. (Gustaf II Adolf s. 193, 218);

omskiönt 'ehuru' (Spegel Guds verk o. hvila) = ä. da. *omskiønt*;

skiönt 'änskönt' (vanligt hos Börk Dar. t. ex. s. 40) = da. *skjønt*; om denna och föregående konjunktions uppkomst, hvilken faller inom reformationstidehvarfvet, se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 236; *skiönt* har som bekant uppkommit i anslutning till ty. *obschon* o. d.; jfr *om änskiönt* nedan;

ändoch, endoch 'ehuru' (t. ex. *endoch Jagh migh præparerar* Gustaf II Adolf s. 530, jfr s. 531, *ändoch Öfwerstarne gåfwo sigh in vthi Ryttare Lägret* Girs E. XIV s. 102) = fsv. *ændogh*, ä. da. *endog*;

ändoch at 'ehuru' (Gustaf II Adolf s. 146); jfr det äldre sv. *än thå at* O. Petri kr. s. 186, fsv. *æn tho at, æn tha at.*

b) bisatsen uttrycker något blott tänkt eller möjligt, då den inledes af:

fast 'äfven om, om också' (t. ex. *Fast thet wore keysaren af Rom* Brasck FP s. 99, *fast tu wilt bedia eller påcka* Chronander Bel. s. 135), i nsv. blott till a), hvilken användning äfvenledes förekommer vid denna tid; ordet saknas som konj. i fsv.[1], men fanns äfven i ä. da., dock blott i bet. b). Obrukligt är numera ordet i förkortade satser som *fast huru kärt* 'huru kärt det än hade varit' (Chronander Bel. s. 140);

[1] Det är som bekant identiskt med adv. *fast* 'mycket'.

fast om 'äfven om, om också' (t. ex. *Fast om tu hade siu ther til* Chronander Surge s. 67; jfr Bel. s. 145)[1] = ä. da.;

fast än 'äfven om, om också' (t. ex. *fast än i wore twå gånger så rijker* Chronander Bel. s. 177); så ännu hos Dalin Argus 2: 168 (2 uppl.); i nsv. har däremot *fastän* alltid afseende på något verkligt; jfr a);

fast .. än ds. (*Fast I än oss förmörda* Brasck Ap. g. s. 191, *Tu skalt affbedia, fast hon än bryter* Chronander Bel. s. 133, *Fast wij än wiste det* Orf. o. Euryd. s. 95); jfr a);

fast om än ds. (Gustaf II Adolf s. 251);

hwadh häller 'äfven om, om också' (t. ex. *Hwadh häller dät gäller åth Blåkulla bort* Brasck Ap. g. s. 135); jfr *hwadh eller — eller* nedan;

om — ock (*Åm .. åg* Orf. o. Euryd. s. 95);

om — än = nsv. (t. ex. *Om jagh än hadhe hennes särck begärt* Chronander Bel. s. 140);

ther — än 'om än' (t. ex. *ther än frid med honom giöres* Gustaf II Adolf s. 145).

I en numera föråldrad användning förekommer *änskönt* hos Gustaf II Adolf s. 507: *at man ifrån Estland och om änskiönt helt ifrå Refle vphandlade några tusend tunnor,* där *om änskiönt* tycks betyda 'till och med (om det så skulle vara)' och *änskiönt* sålunda ännu har kvar en ålderdomligare adverbiell funktion.

Af tvåledade koncessiva konjunktioner må nämnas:

anten — eller 'vare sig — eller' (Girs G. I s. 231);

antigen — heller ds. (Gustaf II Adolf s. 248);

antingen — heller ds. (ib. s. 283);

hwadh eller — eller 'vare sig — eller' (t. ex. *Hwadh eller han är högh eller lågh* Brasck Ap. g. s. 134); jfr fsv. *hwat hælder — ælla* i samma bet.; om formen *eller* se ofvan s. 115;

hvadh — eller ds. (t. ex. *tå skal iagh in hvadh jagh vill eller äij* Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 65); jfr fsv. *hwat — ælla* (l. *eller*).

I detta sammanhang må äfven nämnas några ord om de generaliserande relativa pronomina och adverben, såsom:

ehoo hälst 'hvem helst (som), hvem än' (Brasck FP s. 94); *hälst ehoo* ds. (ib. s. 102);

[1] Tre ex. från Lucidor se Noreen-Meyer s. 183.

ehoo som hälst ds. (ib. s. 102);
ehwem 'hvem helst' (indir. obj. Kolmodin Gen. Aeth. s. 299);
ehwadh 'hvad helst, hvad än' (Chronander Bel. s. 186);
ehwar 'hvar helst än' (Mess. s. 19);
ehwarest — hälst 'hvar helst än' (Orf. o. Euryd. s. 99);
hwarest som hälst ds. (Girs G. I s. 98);
ehuru 'huru än' (Chronander Bel. s. 155, Spegel Guds verk o. hvila s. 92), *ehuru — och* ds. (*ehuru stoor flijt man och giör* Gustaf II Adolf s. 116); jfr däremot *ehuru wäl* 'ehuru' ofvan.

Om *enär* i betydelsen 'när helst som' se ofvan s. 209.

Stundom är den koncessiva konjunktionen (skenbart) utelämnad: *han är aldrigh så starck* 'om han är aldrig så stark' (Mess. 168); se nedan under ordföljden.

Som indirekt frågande konjunktion eller adverb brukas: *om* 'om, huruvida' (t. ex. Gustaf II Adolf s. 482).

Såsom indirekt frågande konjunktion l. adverb användes i tvåledade bisatser:

anten, t. ex. *förklara skulle, anten han sigh hålla wille heller til sin Swåger .. än til sin Broder* (Girs E. XIV s. 106), d. v. s. 'om han hellre .. än', ursprungligen 'ett af två, ettdera';

hwart (— eller), t. ex. *jagh icke weth Hwart jagh går galit eller rätt* (Brasck Ap. g. s. 150), d. v. s. 'om, huruvida .. eller'; jfr fsv. *hwart — eller* i samma användning; ordet är naturligtvis egentligen neutr. till *hwar* (= isl. *hvár*) 'hvilken af två', jfr *anten* ofvan.

När i en konjunktionsbisats en annan bisats inskjutes strax efter konjunktionen, upprepas stundom denna, t. ex. *holler althingh til redo, at när Jagh kan komma til eder at I thå med ärrender icke öfwerhoppas* (Gustaf II Adolf s. 511).

Ordföljden.

Här har i allmänhet uteslutande hänsyn kunnat tagas till de på prosa affattade partierna. Af dessa ha de utvalts, som synas mig vara affattade på normalprosa. Äfven företeelser från det mindre vårdade talspråket ha emellertid för sammanhangets skull behandlats i detta afsnitt; men om de särskilda stilarterna kunnat skiljas, har detta anförts: där åter ingen inskränkning göres, åsyftar jag normalprosan. Vidare må uttryck-

ligen framhållas, att de regler här meddelas gälla — då intet annat nämnes — 1600-talets midt. Redan »komedien» Disa från 1687, hvars språk dock annars står på samma rangskala som de nedan använda scenerna från Chronander, har betydligt närmat sig de nsv. förhållandena med afseende på ordföljden, men de gamla konstruktionerna lefva därjämte kvar, om de också ej längre alltid ha öfverhanden.

Om fall, där adj. placerats efter sitt hufvudord, såsom *farkär, morkär* se s. 15, *bonde grå, knekten blå* se s. 227.

Possessiva pronomina som attribut stå stundom efter sitt hufvudord, t. ex. *barnen hennes* (Chronander Bel. s. 186), *skinpälsen hennes* (ib. s. 190), *drängen sin* (Columbus Ordesk. s. 41). I fsv. är denna ordställning, särskildt i lagspråket, mycket vanlig[1]. Däremot torde den under 1600-talet liksom numera hufvudsakligen ha hört hemma i talspråket, där den särskildt ofta uppträder i vissa stående uttryck för släktskapsförhållande, såsom *far min, mor min, bror min* o. d.[2]. Dock förekomma ex. äfven hos Gustaf II Adolf, t. ex. *förde .. wapn .. på fäderneslandet sitt* (s. 197). I genitivus får blott pronominet böjningsändelse; så redan hos Bellman *hustru mins* (3: 11).

Objekt och andra bestämningar stå äfven i normalprosa och (mera vårdadt) talspråk i regel framför infinitiven, t. ex. *oss att öfwerfalla* (Gustaf II Adolf s. 210), *at iagh ey redeligen kan mitt hwss uppehålla* (Chronander Bel. s. 186 i Hilarii monolog om Decrepita), *hon skal .. gälden betaala* (ib.), *så skall hon inthet mycket rådha* (ib.), *bort skal iagh them sända* (ib.), *hörer .. sant wara* (ib. s. 172), *ther måste .. toompt blifwa* (s. 173), ännu hos Disa 1687: *hafft der medh att göra* (s. 29).

Däremot äfven: *att the båda skola bekomma swar* (Chronander Bel. s. 171).

Särskildt afvikande från yngre tiders språkbruk är att låta bestämningen föregå infinitivmärket, t. ex. *sit regemente .. at*

[1] Den är dock icke allenahärskande, jfr t. ex. UL MB 47 *j o læstum husum hans,* men ib. äfven *j hans o læstum husum.*

[2] Särskildt vanlig är denna ordföljd i dialektiskt färgadt språk: så på c:a 20 sidor af Sagor, sägner ock visor (Sv. landsm. V. 2): *hustru hans* (s. 5), *dotter hans* (s. 7), *far hännes* (s. 11), *fadren hans* (ib.), *döttrarna hans* (s. 13), *modren sin* (s. 15), men *hännes far* (s. 14): mindre ofta om annat än släktskapsförhållanden, t. ex. *kornet hans* (s. 21).

beställa (Gustaf II Adolf s. 1), *ther at besökia Fienden* (Girs E. XIV s. 69), *Thet til at fort ställa* (ib.).

På samma sätt stå bestämningar till participia, adjektiver o. d., som fungera såsom predikatsfyllnader framför dessa, t. ex. *om personen .. är .. med laster bekajat* (Chronander Bel. s. 172), *the äro både Gudz försyyn, eeld, watn och tiufwar vnderkastade* (ib. s. 173), *at han är .. aff ringa slächt vthkommen* (ib. s. 174), *bleff .. medh spåtska Ordh affwijst* (Girs E. XIV s. 69).

Det finita verbet sättes i bisatser sist isynnerhet i mera högtidlig stil (samt då sådan parodieras[3]) och i mera vårdad normalprosa; dock förekommer denna ordställning äfven annorstädes synnerligen ofta. Ex.: *om wi sakerne icke så til ända föra kunde* (Gustaf II Adolf s. 210), *hwilket min högsta tröst är* (Chronander Bel. s. 186), *som .. tigh til ächta .. begärade* (ib. s. 170), *hwilken thera tig bäst behagar* (ib. s. 171), *hwadh iagh them swarar* (ib.) *at the .. sigh vthi echtenskap .. inlåta* (ib.), samt ännu hos Disa 1687: *som tu .. oss affsade* (s. 29), *som jagh henne gaff* (s. 34), *att jagh så oskyldigh bliffver* (ib.) m. fl. m. fl.

Då relativpronominet är utelämnadt, står i regeln predikatsverbet sist; i alla händelser kan det finita verbet ej stå närmast den plats, som subjektet skulle ha intagit. Exempel anföras ofvan s. 177 f.

Om det finita verbet — vanligen ett modalt hjälpverb — styr en infinitiv, står däremot ofta infinitiven sist[1], t. ex. *at Fienden intet .. skulle mehra vthkomma* (Girs E. XIV s. 69), *effter mitt förstånd sig icke än så widt kan sträckia* (Chronander Bel. s. 171), *hwad .. fadher tycker migh rådeligast wara* (ib.)[2]. Icke heller står i allmänhet det finita verbet sist i sammansatta tidsformer med *vara*: *hwar aff iagh är twehogse blifwen* (ib. s. 174), *at han är .. aff ringa slächt vthkommen* (ib.). Ett annat undantag bilda också de fall, då bestämningarna äro korrelat till följande relativsatser, såsom *är ey häller rådeligit at föräldrarna twingia, hoota eller för mycket locka sina döttrar til the*

[1] T. ex. Putzdrummel s. 80, 81.

[2] Infinitivens bestämningar komma, som ofvan nämnts, i allmänhet före denna.

[3] Participiets bestämningar intaga samma plats som infinitivens; se ofvan.

personer, som .. (ib. s. 171), *i thet han migh förähra wille een stoor skön guldkedia, aff hwilken* .. (ib. s. 172). Vidare fordrar stundom välljudet — bestämningarnas längd — att predikatet flyttas fram i satsen, t. ex. *at the för alt beflijta sigh om een oskrymptat och liufligh kärleek i begynnelsen* (ib. s. 171), *at tu vprächnar hans lustigkeet* (sic!), *förnämbliga slächt, hans stora rijkedomar och sköne guldkädior* (ib. s. 172).

Bisatser, som sakna objekt, kunna någon gång afslutas med subjektet självt, t. ex. *eliest är fruchtandes* .. *at på fölia wil ett olyckosampt echtenskap* (Chronander Bel. s. 171).

Minnen af det gamla bruket att i bisatser placera predikatsverbet sist äro i nsv. uttryck såsom *om du så tycker, om du det kan, hvad detta vidkommer l. beträffar.*

I nsv. står i bisatser negationen framför predikatsverbet. Dock förekomma i nsv. talspråk anakolutiska vändningar såsom: *Han sa', att han hade visst inte tänkt (å) såra honom.* Under 1600-talet var en dylik ordställning vanligare än nu, t. ex. *oansedt at lijknelsen war icke så godh* (Gustaf II Adolf s. 193), *Jagh hoppas och* .. *at hon lefwer ey länge* (Chronander Bel. s. 186), *medan han stodh icke heller wäl medh the Pohler* (Girs. E. XIV s. 39); jfr äfven *han sågh, at Fæder fick inga barn med sin hustru* (Gustaf II Adolf s. 129), nsv. *icke fick några* eller hvard. *inga barn fick*[1]. Dock äfven: *effter sådant ey* .. *finnes* (Chronander Bel. s. 186).

I fsv. rådde växling. Däremot synes i isl. negationen i bisatser alltid ha stått efter det enkla predikatsverbet. Om förhållandet i ä. da. se Falk o. Torp Dansk-norskens synt. s. 302.

Beaktansvärd är ordställningen: *Barnen hennes hwad widkommer* 'hvad beträffar hennes barn' (Chronander Bel. s. 186).

Vidare några ord om användningen af inversion.

Sådan inträffar liksom i nsv. i hufvudsatser, som inledas med ett annat ord än subjektet. Ord, som särskildt eftertryck hvilar på, sättas gärna först i satsen: *bort skal iagh them sända, men aldrig skola the komma til baaka* (Chronander Bel. s. 186). Jfr hvad ofvan yttrats om *thess.*

[1] I finländskan lefver däremot denna konstruktion ännu kvar; t. ex. »*trysta* klämma, som har ingenting att göra med nsv. *krysta*» (Thurman Sv. landsm. XV. 4: 18).

Enligt ofvanstående regel hade man därför väntat sig omvänd ordföljd i ex.: *til äwentyrs han tör wäl säya* (Chronander Bel. s. 173). Sannolikt föreligger här emellertid inverkan från den efter *kanske, kanhända* öfliga konstruktionen: *kanske han säger,* hvilken naturligtvis beror på dessa adverbs verbala ursprung. Strax nedanför förekommer: *kan ske han hadhe lånt guldkädian.* Jfr Stiernhielm s. 45: *kan hända thet är wäl somt*[1]. Att i uttrycket *fördenskull wij och hälst blij dher wijdh* (Disa 1687, s. 28) ordföljden är rak, beror på att *fördenskull* här är lika med *för hvilken skull, hvarför.*

Karakteristiskt för hela tidehvarfvet är det draget, att satser, som medelst *och* förbindas med en föregående mening, få omvänd ordföljd, t. ex. *och lärer det* (Disa 1687, s. 29), *och skal tu få höra* (ib. s. 33), *och skal både hon* .. (ib.). Detta bruk är ännu fullt gängse i kanslistilen och i affärsspråket[2]. När konstruktionen för öfrigt uppträder, såsom i tidningar eller bref, verkar den stötande och gör intryck af uppstyltning.

Inversion uppträder äfven ofta vid *ty,* beroende därpå, att detta ord ännu, ehuru blott i början af satser, kunde fungera som adverb med betydelsen 'därför', t. ex. *Ty årkar iagh ock nu eij* (Rond. JR s. 13).

Utan att inversion kan sägas inträda, sättes det egentliga subjektet stundom sist i satsen, nämligen i talspråk i sådana satser som *Det måste vara En mycket klook menniskia wår Drottningh*; se ofvan s. 96.

I konditionala bisatser med utelämnad konjunktion är liksom i nsv. ordföljden omvänd; dessa bisatser stå dock oftare än i nsv. efter hufvudsatsen, något som emellertid i vissa fall kan ha metriska skäl: *Men komme fritt är han een booff* (Rond. JR s. 95), d. v. s. 'han kan komma obehindradt, om han är en bof'. Äfven i fsv. kommo i dylika fall bisatser ofta efter hufvudsatsen, då t. o. m. bestämningarna till predikatet kunde gå före detta, t. ex. i Upplandslagens bekanta stadgande: *Land skulu mæþ laghum byggiæs* .. *þy at þa standæ land wæl laghum fylghis* (WB 1).

Ordföljden i *han är aldrigh så starck* 'om han är .. '

[1] I nsv. växlar vid *kanske* och *kanhända* rak ordföljd med omvänd.
[2] Så äfven i da.-no.; se Falk o. Torp Dansk-norskens syntax s. 288.

(Mess. s. 168) beror på sådana uttryck (med predikatsverbet i konj.) som: *ingen Ström han ware aller så hög* (Rudbeck enl. SAOB under *aldrig*). I fsv. förekommer i dylika satser omvänd ordföljd, t. ex. *ey är hon saa lithin* 'om hon (den) är aldrig så liten' (Speculum virginum, SFS s. 385).

Slutligen må nämnas, att det i nsv. talspråk vanliga uttrycket *vet jag* som förstärkande eller bekräftande tillägg till ett påstående redan nu är i bruk: *det kostar och intet meer än ett par fyrckar sminck weet iag* (Putzdrummel s. 79). Inversionen beror naturligtvis därpå, att den föregående satsen egentligen är en objektsbisats till *vet*, ehuru känslan för detta sammanhang numera försvunnit. En fullständig sats med liknande betydelse förekommer hos Mess. s. 195: *Gönom barns födho salighet / Bekommer qwinnan, iagh thet weet.*

R a k o r d f ö l j d, där nsv. har o m v ä n d, uppträder stundom i sådana eftersatser som: *Huad ärtter och gryn anlanger thet är gåt at i them tilwega komma* (Gustaf II Adolf s. 507); däremot ib. s. 510: *Hwad kopparmyntet anlangar thet måste I wäl deducera,* ib. s. 530: *hwadh som Eder mening wedkommer så kan Jagh then eij gilla.*

Härtill må knytas några strödda småanmärkningar beträffande ordföljden.

Adv. *än tå* 'ändå, ändock' intager ofta en ställning, som afviker från bruket i nsv., t. ex. *kom thet til sådant Besluut: At .. Frijdh och Sämia Rijkerne emillan* (skole) *främias; Och Wijken lyde än tå i Sex Åhr vnder Swerige* (Girs G. I s. 122); jfr *Slottet behölt M. inne, än tå öfwer ett halfft Åhr* (ib. s. 151), *althenstundh thet ähr änthå licka när* (ib. s. 481), nsv. 'det ändå är'. Däremot ib.: *hwar summan än thå icke kan fylles* med modärn ordställning.

Vid *nog* står det styrda ordet stundom framför: *ändoch iagh hafwer Gudz gåfwor nog* (Chronander Bel. s. 187).

Ordställningen i uttrycket .. *och andra Städer flera* (Girs E. XIV s. 61) beror väl på tysk inverkan; jfr *und andere mehr.* Dock erinras därom, att äfven fsv. *flere* (i användningen 3 Sdw.) stundom står efter sitt hufvudord.

Prep. *längs åt* synes stå efter sitt hufvudord, t. ex. *Smidiegatan långz åth* (Girs G. I s. 18), jfr ty. *der Strasse entlang* samt sv. *hela gatan utefter.*

Det adverbiella uttrycket *widh pass* står ofta genom prepositioner skildt från tids- eller måttsbeteckningen, t. ex. *kom Staffan .. widh pass medh Fämtijo til Häst* (Girs G. I s. 23), *widh pass vthi tree Wekur* (ib.).

* * *

Som en stilistisk egenhet må slutligen påpekas bruket att upprepa en tanke med ett likbetydande, men negeradt uttryck, t. ex. *Skal them gå illa, och ey wäll* (Mess. s. 117), *Försterne ondt och aldrigh mildh* (ib. s. 162), *Så gör han gaalit och aldrigh rätt* (Brasck FP s. 93). Dylika vändningar voro vanliga äfven i fsv. tid; särskildt har jag märkt flera sådana i Rimkr. och Ivan Lejonriddaren, t. ex. *han war snar och ekke seen* (Rimkr. 3: 3051), vidare Didr. af Bern s. 141: *en tidende som mik tykker stor wara oc ekke litin.*

4. **Till ordbildningsläran.**

Om skymforden på *-er, -are* se ofvan s. 32 f.

Undersåtare förekommer Disa 1687, s. 22.

Femininbildningar äro:

biörna 'björninna' (Rond. JR s. 9) = no., nybildning af *biörn*; jfr fsv. o. isl. *birna* (< **bernįôn*) och isl. *bera* (: fht. *bëro*); se förf. Ark. 7: 44;

leyinna 'lejonninna' (Chronander Surge s. 70);

mördarinn' 'mörderska' (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 133).

Den gamla *-în*-stammen *mänge* 'mängd' (= fsv. *mænge*, isl. *mengi*) lefver ännu kvar (Prytz G. I s. 29).

Utdöda ord på *-eri(j)* äro:

dwalerij 'dåsig sysslolöshet?' (Stiernhielm s. 31);

glijsnerij 'hyckleri' (Stiernhielm s. 36) = ty. *gleisnerei*;

gästerij 'gästabud' (Stiernhielm s. 27);

löfierij 'trolldom' (Stiernhielm s. 30);

pluderij 'pladder' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 299);

poeterij 'poesi' (vanligt, t. ex. U. Hiärne);

ribalderij 'landsvägsstrykande' (Girs G. I s. 103): fsv. *ribbalde* (se Sdw.);

skytterij 'skjutning o. d.' (Dalius Comoed. Hecast. 1681, Hans. 9: 46);
skälmerij 'skälmstycke' (Putzdrummel s. 76);
smekerij 'inställsamhet, smicker' (Stiernhielm s. 30);
speyerij 'späjande' (Girs G. I s. 110).

Af bildningar på *-ing* må anföras: *snapping* (*Ty fåår iagh och een snapping ther före* Rond. JR s. 19). Ordet är till sin betydelse dunkelt. Jag antager, att här ett myntnamn föreligger och att det uppkommit ur en motsvarighet till mlt. *snaphane*, hvilket bl. a. betyder ett slags mynt med bilden af en ryttare (5 à 6 »stüber»)[1]. *Snapping* är ett »kurzname» häraf, bildadt som myntnamnen *skilling, batting, tioöring*, fht. *pfenting* 'pfennig', ags. *silfring* o. s. v.

Nu utdöda bildningar på *-ning* äro *planterningh* 'plantering' (Mess. s. 225), *regerning* 'regering' (Mess. s. 119); på *-ling*: *ströf(f)ling* 'ett slags damasker' (Chronander Bel. s. 140), ombildning af ty. *streifling, strömlingh* 'strömming' (Gustaf II Adolf s. 489), jfr mlt. *stromelink* ds. samt i fråga om afl. fisknamnen *grönlingh, huitlingh* (Asteroph. Tisbe s. 18); därjämte *strömitg* Bureus Suml.[2].

Nu obrukliga bildningar på *-sel* äro:
dödsel (-z-) 'död' (Börk Dar. s. 8, 15, 41),
hööärgsel -(bärgzlen) 'höbärgning' (I. Erici s. 273),
rörsel 'rörelse' (Börk Dar. s. 43);
ängzel 'ängslan' (ib.);
på *-sle*: *fängzle* 'fängsel, fängelse' (Börk Dar. s. 43).

Substantiveradt adjektiv är:
vthlänsken 'utlännningen' (Mess. s. 45).

I detta sammanhang må nämnas, att flera nu brukliga folkslagsbenämningar ännu icke synas ha uppstått eller i alla händelser icke varit så gängse som nu. Förut har (s. 129) omtalats, att pluralerna *svenskar(na)* och *danskar(na)* under 1600-talet icke användas[3] (dock *Tyskerna* hos Gustaf II Adolf s. 584), icke heller best. *svänsken, dansken*. För *lybeckare* sades och skrefs *(the) Lübeska* (t. ex. Girs G. I s. 48), för *engelsmän*

[1] = det kända ordet *snapphane* 'landsvägsriddare o. d.'; jfr s. 32.
[2] Sv. landsm. Bih. I. 2: 46.
[3] Jfr t. ex. *några Swenska och Finska* (Gustaf II Adolf s. 489).

stundom *(wij) Engelska* (Mess. s. 232), därjämte dock *Engelsman* (ib. s. 236), 'några tyskar' heter hos Girs G. I s. 150 *några Tyska,* 'några finnar' hos Gustaf II Adolf s. 489 *några . . Finska.* Det synes mig af denna grund osannolikt, att fsv. pluralformen *franska* med Söderwall Ordb. förutsätter en substantivbildning *franskar*: säkerligen ha vi i stället att göra med en pluralis af samma art som *Fransöske* 'fransmännen', *Engelske* 'engelsmännen' (P. Svart kr. s. 101) eller som *swenska, danska* vid sidan af *the swenska, the danska,* hvarom ofvan s. 171. Bildningar sådana som *norskar, franskar* o. s. v. synas ha varit betydligt yngre.

'Likar' heter hos Mess. s. 30 *lijke (Edhers tre l.)*, men däremot substantiveradt *lijkar* hos Brasck Ap. g. s. 51.

Adjektivbildningar på

-ig: *förrig* 'föregående' (*Mitt förriga taal* Chronander Bel. s. 112), kvar i nsv. dial.; här kan äfven erinras om adv. *bittigt* 'bittida' (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 60);

på *-og(er), ug(er)*: se Andersson Salb. s. 85. Tillägg: *fiädrugh* 'full af fjäder' (Brasck FP s. 67), ej i fsv.; *owilliog* 'ovillig' (Gustaf II Adolf s. 540); *paltuger* 'klädd i paltor' (ib. s. 98), ej i fsv.; *ymnogt* (Girs E. XIV s. 86);

på *-ot-, -ut*: se Andersson Salb. s. 93. Tillägg: *krookryggiot* (Chronander Bel. s. 137), *skallot* 'skallig' (Mess. s. 7), *wåpot* 'våpig' (Spegel Guds verk s. 70);

-aktig, t. ex. *grund-, kall-, warmachtig* (Ber. om Västindien s. 41); *prålachtigh* (Rond. JR s. 46); se för öfr. SAOB;

-isk (esk) för nsv. *-sk*: *catholisk* 'katolsk' (Brasck MGV s. 274, 282) = *catholisch*; *françösesk* 'fransysk, fransk' (A. Oxenstierna Bref 4: 454) = ty. *französisch,* däremot fsv. *franzesk* och *fransk.* 1500-talet *fransösk*; *kätterisk* 'kättersk' (Girs G. I s. »113»; eg. 115) = ty. *ketzerisch*; *lottringisk* (Girs E. XIV s. 78); *lutherisk* 'luttersk' (Brasck MGV s. 282, Girs G. I s. 107) = ty. *lutherisch*; *nederländisk* 'nederländsk' (Siam s. 54) = ty. *niederländisch*; *norrisk* 'norsk' (Girs E. XIV s. 86), fsv. *norisker* jämte *norsker*; *norländisk* 'från norden' (Brasck MGV s. 274), jämte *-sk* (ib. s. 275); *pohlnisk* 'polsk' (Girs E. XIV s. 85) = ty. *polnisch,* dock äfven *pohlnsk* (ib.), hvaraf genom bortfall af *n* i konsonantgrupp sv. *polsk*; *skånisk* 'skånsk' (Girs G. I s. 144),

fsv. *skanisker* jämte *skansker*; *spåttisk* 'spotsk' (Gustaf II Adolf s. 248), jfr ty. *spöttisch*, därjämte *sposk* (Chronander), fsv. *spotsker*, se ofvan s. 87; *stockholmisk* 'stockholmsk' (*Ordinarie Stockholmiske posttijdender* 1686); *vthländisk* 'utländsk' (ib. s. 114), jfr ty. *ausländisch* jämte *vthlänsk* Mess.; *östgötisk(the Östgötiske)* 'östgötsk' (Girs ib. s. »113»; eg. 115).

I de flesta af dessa bildningar har sålunda tyskt inflytande gjort sig gällande. Ännu i dag användas af en äldre generation stundom formerna *germanisk(a)*, *romanisk(a språk)* — ja, jag ser i ett nyutkommet häfte af Varia, att t. o. m. Jane Gernandt-Claine brukar det sistnämnda uttrycket[1].

Bildningarna på *-sen* ha ännu ej trängt igenom. Ex.: *harmse* (Börk Dar. s. 26), *sorgse* (vanligt), äfven som attribut, t. ex. *min sårgse Siäl* (Orf. o. Euryd. s. 98), *twehogse* (Chronander Bel. s. 174); se för öfrigt Andersson Salb. s. 83 och förf. Ark. 7: 158, där andra ex. anföras.

Participliknande adjektivbildningar på *-ande (anne)* äro de ofvan (s. 22) behandlade *döranne full*, *smellende full*; jfr nsv. *smäckande full*. Här kan äfven erinras om *sprickande mätt* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 126).

5. Lexikaliskt[2].

a) Substantiv[3]:

blåkulla i bet. 'hälvete', hvarom ofvan s. 47, förekommer äfven Asteroph. Tisbe s. 64.

bonde '(äkta) man' (Rond. JR s. 50) = fsv. *bonde* 6) Sdw.

by 'stad' (*Ubsala by* Mess. s. 3) = fsv., nda.

disputaas 'disputation' (neutr. Brasck Ap. g. s. 156), ännu vanligt i studentslang, men med den-kön; tidigast har jag funnit ordet, äfvenledes som neutr., under formen *disputadz* hos P. Svart kr. s. 99 = ä. da. *disputatz*.

dräng 'yngling, ung man' (Brasck FP s. 89).

[1] Varia 5: 119.

[2] När ordet citeras inom källparentesen, har jag ansett mig kunna normalisera själfva stickordsformen. — Särskildt ha här de ord och betydelser undvikits, som redan förekomma i Noreen-Meyers Svenska förf. 1526—1732.

[3] Här inskjutas äfven några tillägg till kap. om eder, skymford, slagsmål o. d.

fara 'farhåga' (*iagh bär stoor fara* Asteroph. Tisbe s. 44).

feel 'brist' (*På lust och löye blijffuer intet feel* Mess. s. 149).

frijs (*hwadh ästu för een frijs* Mess. s. 15) är sannolikt det bekanta folkslagsnamnet, fsv. *fri(i)s*, hvilket kommit att användas i betydelsen 'fräck, påflugen sälle'; jfr fsv. *garper*.

frod 'frodighet', här: 'blomstring' (Orf. o. Euryd. s. 86); se besläktade ord hos Tamm. Et. ordb. under *frodig*.

fröd 'groda', pl. *fröder* (Brasck Ap. g. s. 134), fsv. *frødh(er)*, nsv. dial. *frö*; jfr *frö* Noreen-Meyer s. 216.

gosse (pl. *Gossar* Mess. 119); som synonymer brukas i sammanhanget *pilt*, *pojke*.

gumma (Rond. JR s. 14; där användt som tilltalsord: *Dågher ey thz åt gumman ..?*).

han eller hona 'hanne eller hona' (Rond. JR s. 38); om *hanne*, *hona* se Tegnér Ark. 5: 317 följ.

hitta 'fynd, hittegods' (Rond. JR s. 27) = fsv., sv. dial.

hjälte har kanske ännu icke alltid den modärna betydelsen (jfr *hielt* Mess. s. 27, *hielte* Chronander Surge s. 27). I alla händelser betyder *(Niels Dacke med sina) hieltar* (Per Brahes kr. s. 36) naturligtvis 'stridsmän, soldater'.

komhär (*sine komhär och lijkar* Brasck FP s. 51). Ordet fanns äfven i ä. da. t. ex. Karrig Niding s. 286: *Ja, Herre, jeg er eders rette Kom her*. Därjämte förekommer i Comedia de mundo et paupere äfven *Komherre*. Ordet öfversättes af Kalkar med 'tjenere' och fattas som sammansatt med *herre*. Att i alla händelser en anslutning till detta ord ägt rum, är tydligt af formen *komherre*; man kunde ifråga om bildningen jämföra ä. nsv. *jaherre*, fsv. *iahærra*. Men den svenska pluralformen *komhär* äfvensom det ä. da. *kom her* synes ge vid handen, att man egentligen har att utgå från en substantivering af den ty. imperativen *komm her!* Betydelsen synes vara 'en som följer vid första eller minsta vink'.

krokmickel i uttr. *gå som en 'krockmijckel'* 'gå krokig' (Brasck MGV s. 257).

käringa skroop 'käringprat' (Rond. JR s. 12); jfr *skråp* 'skräfvel' Stiernhielm (se Tamms Gloss.).

minne 'vilja' (Brasck FP s. 10) = fsv. Sdw. 4), nsv. *göra ngt med ngns goda minne*.

morsgrijs (= nsv.) (Mess. s. 42).

mugga 'rädd stackare (om kvinna)' (Mess. s. 18); möjligen samma ord som det af Rietz anförda *mugga* 'litet och fult fruntimmer'.

mågar 'fränder, släktingar' (*Folket äter sina mågar* Mess. s. 11); jfr fsv. *magher* i samma betydelse Sdw. 3). Den modärna betydelsen 'svärson' har ordet däremot hos Chronander Bel. s. 154, Beronius Reb. s. 331.

mölia, sannolikt något slags mjölröra (Asteroph. Tisbe s. 31, Rond. JR s. 43); i nsv. dial. betyder ordet 'blandning' eller 'röra'. Jfr: *Iagh lop ifrån så godt i möliefaat* (Asteroph. Tisbe s. 31). Ordet användes äfven metaforiskt om stryk o. d., t. ex. *Tu riddar röö skall een gång höra, / Hwadh möllia jagh för tigh skall röra* (Brasck MGV s. 281), hvilket uttryck kan läggas till de s. 60 anförda.

nativitet 'horoskop' (*stella N.* Mess. s. 6).

not 'melodi' (*siunga på Tysk noot* Mess. s. 157); jfr fsv. *not* 'ton' Sdw.

pappepar 'kvinnobröst' (Nachspiel c. 1685, Saml. 13: 67); jfr sv. dial. *pappe* ds. Rz.

Pers 'perser' (Börk Dar. s. 11), pl. *Perser* ib.

pijgha, till en tjänstflicka (Chronander Surge s. 72). Samma ord användes äfven som beteckning för flicka i allmänhet; jfr *I unga pigor, gentor, stintor, Fäntor* (Putzdrummel s. 78). Jfr Noreen-Meyer s. 290.

pilt (Mess. s. 118); som synonymer brukas *gosse*, *pojke*.

pocker i bet. 'fransoser', hvarom s. 30, 46, förekommer äfven hos Asteroph. Tisbe s. 10.

pojke (pl. *Poyckar* Mess. s. 118).

puke 'ond ande, djäfvul' (pl. *pukar* Brasck Ap. g. s. 149); jfr s. 46 samt Nordlander Sv. fornm.-för. tidskr. 4: 31.

pussmunken 'kyss, puss' (*få en p.* Moræus Vit. s. 417, 429 m. fl.): lågty. *munken* 'liten mun'. Om första leden se K. F. Johansson KZ 36: 355; sv. *puss* betyder sannolikt egentligen 'mun', och *pussmunken* är sålunda historiskt sedt en tavtologisk bildning.

skammel 'liten bänk, pall' (Mess. s. 61) = sydsv. dial. *skammel* Rz. da. *skammel*, lån från lågty. *schamel*, jfr isl. *skemill*, ytterst af lat. *scamellum*.

skäpna är det r e g e l b u n d n a uttrycket för 'öde, schicksal' (t. ex. Mess. s. 118); mot slutet af århundradet uppträder dock *ödh* (Orf. o. Euryd. s. 86), *öde* (ib. s. 111); det senare enl. Tamm redan hos Grubb Penu Proverb. s. 82, 391 (1665); jfr Schagerström Ark. 1: 36.

snapping (Rond. JR s. 19); ett förklaringsförsök se ofvan s. 219.

snus 'snarkning' (*Soffuer .. vthi fullan snwss* Mess. s. 48); jfr nsv. *snusa* 'snarka (lindrigt)'.

spanhake, användt som skymford (*Din gamble spanhake* Asteroph. Tisbe s. 39), att lägga till de ofvan (s. 31 f.) anförda; härtill adj. *spanhakug,* om hvilket se Tamm Ark. 16: 158.

spächt 'tukt' (Mess. s. 118).

sqwaller 'prat' (Chronander Bel. s. 132).

stallbroder 'kamrat, broder' (Brasck FP s. 27), alltså utan den nedsättande bibetydelse ordet har i nsv.; jfr *Kiära stalbroder* (Asteroph. Tisbe s. 45).

strömming och *välling.* Att 'äta strömingh och wällingh huar eneste dagh' anser 'drängen' Dromo (Rond. JR s. 43) vara 'effter herragårdz lagh'; i motsättning mot denna läckrare kost nämnes 'mölia' och 'flesket'.

Swea 'Sverige' (Mess. s. 4, *Swea Fruger* s. 27); jfr *Swealandh* (ib. s. 5); jfr Tegnér Språkets makt öfver tanken s. 43, Norelius Ark. 1: 226.

swåger, beteckning för släktskapsförhållandet mellan två svärfäder (Beronius Reb. s. 331); jfr ty. (dial.) *schwäher, schwieger* o. s. v., hvarom Karl Scheffler Zeitschr. f. d. Wortforschung 2: 329 och där citerad litteratur. Äfven i Sverige synes alltså en beteckning för relationsförhållandet mellan svärföräldrar ha existerat.

swärdsbreff, ett slags (skrifven) trollformel, som gjorde ägaren 'hård' (d. v. s. osårbar) (*s. . . skrifwa, At folck så hårdhe som steenar blifwa* Brasck Ap. g. s. 149), mlt. *swertbref.*

säck förekommer om liderliga kvinnor icke blott i ä. da., hvarom s. 40, utan äfven i ä. nsv., t. ex. Asteroph. Tisbe s. 11, 51, *i skamsäcker båda* ib. s. 65, *den lösa säcken* Putzdrummel s. 89.

sälle i god betydelse (*troowärdiga sällar* Brasck Ap. g. s.

127). Den modärna betydelsen har framkallats genom ordets förekomst i sådana uttryck som *öffwerdådigha sällar* (Chronander Surge s. 46), *en oroligh selle* (Beronius Reb. s. 328).

tack 'tacka vet jag' (Mess. s. 44).

tidningar 'nyheter' (Disa 1687, s. 23); tidigare i här använda källor blott *tidender* (*tiander* o. s. v.). Ordet *tidning* har ytterst sin grund i mlt. *tidinge* f.[1]; med afseende på afledningen *-ning* må jämföras *slaktning*: ä. nsv. *slakting* (O. Petri), ä. nsv. *regerning*: *regering*, ä. nsv. *behörning*: *behöring* o. s. v.

tittor 'kvinnobröst' (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 66); jfr ög. *titt* m. 'spene', ty. *zitze*.

trut (*huru flotigh ähr han om sin trvt!* Asteroph. Tisbe s. 31).

wilie (få någons w.) användes hos Brasck MGV s. 245 i samma bemärkelse som t. ex. y. fsv. *wili* (*hafde sin wilia mz henne* Didr. af Bern s. 54), mht. *wille* (*uns daz ir beider wille ergie* Gottfried von Strassburg Tristan v. 1321), »eine edele dichterische Wendung für die Erreichung des Liebeziels».

välling, se under *strömming*.

väst 'västanvind' (Nachspiel c. 1685, Saml. 13: 65).

Tavtologier äro:

muntrut (*-trwt* Chronander Bel. s. 153),

skrattlöje (Chærberus s. 234).

b) Adjektiv.

blööt 'mjuk' (Brasck FP s. 50, om bädd) = fsv. *bløter* i samma bet.

bång 'rädd, ängslig' (Brasck FP s. 61) = fsv. *banger*.

evig 'enda' i uttr. *huar ewige dagh* (Asteroph. Tisbe s. 40), *huar ewige man* (ib. s. 41), jfr nsv.

fatt 'beskaffad' (*så fatt* Gustaf II Adolf s. 151) = fsv.

foss 'katig' (Brasck FP s. 86, Ap. g. s. 149), ännu vanligt i dial. (se Rz s. 172); se om ordet Kock Ark. 15: 325 noten.

from 'vänligt l. välvilligt stämd' (Brasck FP s. 99); jfr fsv. *wenner froma* 'goda, såta vänner' Sdw.; andra betydelser af ordet från ä. nsv. se Noreen-Meyer Reg.

gunstig brukades icke sällan i tilltal framför titlar, t. ex. *Gunstige her Cantzler* (Asteroph. Tisbe s. 4), *gunstige Iunker* (ib. s. 25); jfr *gunstig herr värd, gunsti herrarnes* (Bellman).

[1] Se Tamm Avl. hos subst. s. 60.

Minnen af denna adjektivets användning äro sådana halft skämtsamma uttryck som *min gunstige herre* och *gunstig herrn*.

hål 'ihålig' (*dän håle Skog* Orf. o. Euryd. s. 95); jfr (?) fsv. *Holawiþer* 'Hålaveden'.

**löker*, se ofvan s. 134.

mödh 'trött' (Mess. s. 7), lån från mlt.

owetigh 'oförståndig' (Chronander Bel. s. 113).

ram 'svår?' (*en ram trulkarl* Laurbecchius s. 248), jfr fsv. *ramber* 2) Sdw., = nsv. *ram* (i *rama allvaret, rama bondlandet*), som numera snarast har betydelsen 'riktig, verklig'.

rojal 'regäl' (*een rojal afräkning medh them* Gustaf II Adolf s. 540).

sijd 'sen' (*på sijda Hösten* Girs E. XIV s. 82).

skön i öfverflyttad ironisk bemärkelse: *tu äst skön thz ärendet at gåå* (Rond. JR s. 22), jfr nsv. 'du är just skön att uträtta ärenden'.

spa(a)k, spaker 1) 'förståndig, klok' (Mess. s. 18, 23) = fsv. 2) 'spak' (Mess. s. 7) = fsv.

träghen 'fiken, lysten (enträgen?)' (Mess. s. 46).

usel 'olycklig, stackars' (*tu usle matrona* Rond. JR s. 96; Börk Dar. s. 42); jfr fsv. i samma betydelse.

En särskild uppmärksamhet förtjäna några färgadjektiv, som användas i vissa fixa förbindelser.

Bönderna kallas *gråa* efter färgen på sina vadmalskläder. Ex.: *en bonde graa* (danska) (Mess. s. 109), *een bonde gråå* (Brasck FP s. 89), *en gammal bonde grå* (Moræus Vit. s. 432), *bonde grå(å)* (Brasck FP s. 89, Chronander Surge s. 57); jfr *tu sijker grå* (till en bonde, ib. s. 79), *Gråhielm* (som öknamn på en bonde, ib. s. 67), *Coræbus grå* (en bonde, Moræus Vit. s. 385), *min Coræbum, gubbe grå* (ib. s. 466); jfr äfv. ib. s. 453[1].

Soldaterna äro i motsats härtill *blå*: *kneckten blåå* (Chronander Surge s. 20); ib. s. 44 kallas soldaten för *blårocken*.

Om det vanliga skymfordet *riddar röd* se s. 38.

c) Verb.

bida är det vanliga uttrycket för 'vänta' (*Bijda litet* Chro-

---

[1] Jfr ur en gammal dansvisa:

Grårocken å och blårocken på,
Bonddräng i fjor och nämndeman i år,
Och nästa år så är jag herre.

nander Bel. s. 178; *bjder* 'väntar' Börk Dar. s. 34); en mera hvardaglig karaktär synes *töfwa* ha haft (Putzdrummel s. 73).

bohaga 'slå sig ned, taga härbärge' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 277).

bångas 'väsnas, bråka' (Brasck FP s. 83), jfr nsv. *buller och bång*.

fijka 'skynda' (Brasck FP s. 62, Ap. g. s. 132 m. fl. m. fl.).

forka ung. 'tala för', »plädera» (Rond. JR s. 35) = sv. dial. (se Rz.); iterativbildning på *k* af prep. *for*; jfr förf. Ark. 14: 21.

fånga 'få' i ex. *Om i skullen thz weeta fånga* (Rond. JR s. 31).

förlägga 'vederlägga' (*skäl* Mess. s. 248).

förslämma 'slösa bort, förskingra' (Brasck Ap. g. s. 135).

gena 'gagna' (Mess. s. 49), motsv. isl. *gegna*; se Tamm Et. ordb. under *gagn*.

hangla ung. 'hänga' (Moræus Vit. s. 468), jfr nsv. *(gå och) hangla*.

giffta 'förgifta' (p. pf. Brasck Ap. g. s. 134).

gifva sigh på resan 'begifva sig på resa (Mess. s. 224).

gälla 'ljuda starkt' (Rond. JR s. 102) = fsv.

göra af med ngn 'döda' (Brasck Ap. g. s. 130) = nsv.

klagha sigh 'beklaga sig' (Chronander Bel. s. 141).

le(e) 'skratta' (Putzdrummel s. 76).

läfla 'tala inställsamt', »kuttra» (Chronander Bel. s. 118, 177) = da. *lefle*, af lgt. *leevelen* = ty. *liebeln*.

mangla 'fattas' (Moræus Vit. s. 468).

missfälla 'misshaga' (Prytz G. I s. 44).

musla '(smått) taga; pilla' (Chronander Bel. s. 118) = no. dial.; jfr sv. dial. *mussla* Rz s. 449.

mörda i hiäl (Rond. JR s. 23).

nasla 'oförmärkt och försiktigt borttaga' (Brasck FP s. 80).

ni(j)ga 'buga (om män)' (Mess s. 9, 247, Rond. JR s. 44) = mlt., mht. *nîgen*.

nämnas 'våga, nännas' (Asteroph. Tisbe s. 43); ännu brukligt t. ex. i Vg. (äfven bland bildade personer) samt i Fryksdalsmålet [1]. Ordet är en folketymologisk ombildning af fsv. *nænnas*, sannolikt beroende på att former af *nämna(s)* och *nänna(s)* i vissa dial. sammanfallit.

[1] Noreen Fryksd.-m. ljudl. s. 46.

pruta trans. 'opponera sig mot, göra invändningar mot' (Disa 1687, s. 33) = no. dial. (Aa.).

pusla 'lirka' (Chronander Bel. s. 118) = sv., no. dial.

påstå (ngt) 'framhärda i' (Disa 1687, s. 35).

ränna är vid denna tid rätt vanligt i betydelsen 'springa' (Mess. s. 114); jfr *rännekäringar* (Asteroph. Tisbe s. 19) i bet. 'hjälpgummor'.

skytla 'skaka' (Brasck FP s. 50), af ty. *schütteln*.

skända 'skymfa, klandra o. d.' (*skendt* Mess. s. 15) = fsv., se Sdw. 4).

slämma och dämma 'lefva i sus och dus' = ä. ty. *schlemmen und temen* (Hans Sachs); se för öfr. Falk o. Torp. Etym. ordb. under *demme.*

sönia 'vägra' (Rond. JR s. 66) = fsv. *synia*; *i*-formen af detta verb lefde alltså kvar vid denna tid; jfr Tamms fråga om förekomsten af *i*-formen i ä. nsv. Ark. 16: 152.

tildriffua 'tillfoga' (Mess. s. 118).

upstudza 'göra uppstudsig' (Disa 1687, s. 34).

utslå 'afslå' (*Vthslagit mijn bön* Mess. s. 54); jfr ty. *ausschlagen.*

utspe (vthspee) 'göra spe af, skämma ut' (Mess. s. 52).

vattlas 'vattnas' (*Min mun han w.* Nachspiel c. 1685, Saml. 13: 66).

weka 'beveka' (Börk Dar. s. 41).

wreesa 'krångla; vara ond l. vresig' (Chronander Surge s. 67) = sv. dial. *vresa* (Rietz s. 818).

wålla i *(Spörier henne till,) hwadh henne wåller* 'hvad som kommer åt henne l. går åt henne' (Asteroph. Tisbe s. 19).

wärfwa 'fria' (*w. till* Chronander Bel. s. 174).

ägna sig 'tillägna sig' (Börk Dar. s. 34).

d) Adverb.

doch 'då' (tonlöst), se ofvan s. 114.

ens 'en gång (i framtiden)' (Gustaf II Adolf s. 185), af lgt. *ens,* ä. ty. *eins*; alltså att skilja från det inhemska, etymologiskt identiska *ens.*

ja men, män 'ja' (Prytz G. I s. 44, 48), *jo män* (Börk Dar. s. 18, 40); *ney män* (ib. s. 18, 45) 'nej'; vanligt i nsv. talspråk (i vissa trakter).

medhan 'under tiden' (Mess. s. 50; jfr P. Brahes kr. s. 5) = fsv. o. i nsv. bygdemålsfärgadt talspråk.

nog(h)[1], om pris (*thet är nogh* '(för) mycket' Brasck FP s. 41, *förnogh* 'för mycket' ib. s. 25); jfr i annan användning: *så nogh* 'så mycket' (Brasck FP s. 49) och nsv. *det var nog* 'det var mycket, inte litet'; jfr fsv. *nogh* 'mycket'.

nästan 'ungefär' (*Orsakerna* .. *woro nästan thesse* Girs E. XIV s. 105).

omsunst 'förgäfves' (Mess. s. 54), *umbsonst* (skillingstryck från 1688), jfr Linder S. Möre s. 121, af ty. *umbsonst, omsyss* ds. (Brasck Ap. g. s. 152).

rätt 'just' (*Rätt du!* Putzdrummel s. 73) = fsv. Samma betydelse ingår i

rättnu 'nyss' (Disa 1687, s. 33), numera användt blott om framtid, t. ex. *han kommer nog rättnu*; jfr *rättnunnas* 'nyss', om hvars bildning se ofvan. I fråga om framtid förekommer *rätt nu*, skrifvet i två ord, äfven i våra källor, t. ex. *Vthmana them til Kamp* .. *Rätt nu strax* Mess. s. 56; vidare Börk Dar. s. 34; jfr nsv. *rätt snart*. Ett förstadium till adv. *rättnu* föreligger i P. Brahes kr. s. 60: *tå hade aldrig warridt någen bätter legenhett ther thill ähn rätt nu*, d. v. s. 'just nu', där ännu ej *rätt* och *nu* sammansmält till ett ord.

sedan mer ungefär 'ens så mycket som, ens' (Gustaf II Adolf s. 183), jfr sv. dial. *senna mer* 'så mycket mindre', fsv. *sidhermer* 'än mindre'.

vthe 'slut' (*Til thess wår act är vthe blifwen* Brasck MGV s. 302); jfr nsv. *det är ute med honom*.

widh pass förekommer ofta åtföljdt af prep., t. ex. Girs G. I s. 23; se ofvan.

ändå betyder stundom 'till och med', t. ex. *han wille icke allenast, inge rådh gifwa migh, uthan ändå frågade hwadh Jagh medh keysaren hade till att göra* (Gustaf II Adolf s. 538).

e) Konjunktioner: se ofvan s. 206.

f) Interjektioner.

ah wæ, ach wæ, ah immer wæ (Rond. JR s. 68).

ay 'usch' (*Ay, twij, twij* Chronander Surge s. 71).

ey 'ack' (Stiernhielm s. 31) = ä. da. *ei* ds.

[1] Ordet kunde möjligen äfven ha upptagits bland adjektiverna.

eya, utrop af glädje eller förtjusning (Rond. JR s. 27), *eia* ds. (Tiällmann s. 229); jfr fsv. *eya* ack! (vid önskan eller uppmaning) Sdw.

hey 'å (l. dyl.)' (Chronander Bel. s. 109, 123(?)); 'aj, o' (ib. s. 190); 'ack' (ib. s. 192); däremot synes ordet ej förekomma i den nu brukliga användningen, såsom *hej, hvad det gick* o. d.

hoi 'aj' (Rond. JR s. 27), *hoy, hoy (hoy)* 'aj, aj' (Brasck FP s. 68, Ap. g. s. 130).

holla, som glädjerop (Lindschöld Hans. 4: 126); jfr *hwip hålla* nedan.

hwipp 'hej, hör hit' (Rond. JR s. 59); jfr *hvipp hey* som uttryck för glädje (i ett dryckesgille) (Lindschöld Hans. 4: 126) samt *hwip hålla* (Asteroph. Tisbe s. 43) i en liknande situation.

hå 'å' (*Hå, huilken glädie på slottet ähr!* Asteroph. Tisbe s. 69).

nå, nå, lugnande (Disa 1687, s. 39).

o 'o, ack' (Brasck FP s. 99).

oi, oi 'oj, aj' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273); *oy, oy* 'ack' (Brasck FP s. 99).

pytt 'pytt' (Chronander Surge s. 16, Bel. s. 119), väl eg. sbst. *pytt* i bet. 'hälvete', se Tamm Supplement s. 11. Ordet finns äfven som interjektion i ä. da.

Se äfven Tiällmann s. 229.

Lexikaliska anmärkningar till Gustaf II Adolfs skrifter ha för öfrigt publicerats af Schagerström Upp.-stud. s. 37 följ.

* * *

Af lånorden har ett större antal romanskt ursprung; de äro i allmänhet komna till oss öfver Tyskland. Ex.: *affecter* 'sinnesrörelser; temperament' (Chronander Bel. s. 133), *brawera* (Chronander Surge s. 41), *celebrera* 'fira, uppföra' (Mess. s. 147), *contentera* 'nöja' (Brasck FP s. 85), *facilitera* 'underlätta' (Gustaf II Adolf s. 256), *favera* 'gynna' (Chronander Surge s. 71), *fixera* 'lura, bedraga' (ib. s. 32) = ty. *vexieren, florera* = nsv. (Gustaf II Adolf s. 1), *habijt* 'dräkt' (Lindschöld Hans. 4: 157), *intent* 'afsikt' (Mess. s. 161), *junckerera* 'spela junker' (Chronander Bel. s. 185), *lucrera* 'vinna' (Chronander Surge s. 32), *presentera* (sig) ungefär = nsv. (Mess. s. 237), *progress* 'förkofran, framsteg' (Chronander Surge s. 34), *promovera* 'befordra' (Chronander Bel. s.

111), *prosperitet* 'lycka' (ib. s. 175), *resolverad* 'besluten' (Laurbecchius s. 251), *rumor* 'upproriskhet' (Mess. s. 180), *success* 'framgång' (Chronander Surge s. 34), *sentens* 'dom' (Mess. s. 133, 163), *sollennitet* = nsv. (ib. s. 253), *vppancketera* 'festa upp' (Chronander Bel. s. 185), *vthstoffera* refl. 'styra ut sig' (Mess. s. 134).

Särskildt vanligt är att finna de utländska orden koordinerade med ett inhemskt synonym, t. ex. *funderede och grundlagde* (Gustaf II Adolf s. 1), *regeres och förestås* (ib.), *prognosticera och spå* (ib. s. 209), *stilla och appeisera* (ib. s. 117), *practiquer och anslagh* (ib. s. 150), *fullgiöra och præstera* (ib. s. 193), *eedh och jurament* (ib. s. 201).

Rena högtyska lånord äro t. ex. *begägna* 'möta' (Stiernhielm s. 31), ty. *begegnen*; *erskijna* 'uppträda, visa sig' (Stiernhelm s. 31), ty. *erscheinen*; *vohnung* 'boning' Lindschöld 1669 (Hans. 4: 129), ty. *wohnung*; *zier* 'prydnad' (Lagerlöf Hans. 4: 49), ty. *zier*; *örtra* 'orda om' Lindschöld 1670 (Hans. 4: 148), jfr ty. *erörtern*.

Tillägg.

Till s. 6 (källförteckningen): En lwstigh Comædia vidh nampn Tisbe (1610), utgifven af C. Eichhorn, Upsala 1863. — Till s. 15: jämte *far* förekommer ännu som tilltalsord, ehuru sällan, den längre formen *fadher* (Chronander Bel. s. 171). — Till s. 16: *fru-mor* brukades ännu på slutet af 1700-talet, t. ex. fru Lenngren Fröken Juliana (med hufvudaccenten på första stafvelsen). — Till s. 92: en ipf.-form af samma art som *hällste, träffte* är *sparckte* 'sparkade' (bonden Tubbe, Chronander Surge). — Till s. 98: *At i ey skole orkat gåt eller ståt* (bonden Tubbe, Chronander Surge s. 67). — Till s. 161: *omringde* 'omringade (p. pf. pl.)' (Girs G. I s. 230), ty. *umringt*. — Till s. 174 (adj. med indirekt obj.): *from* (jfr s. 226; i uttr. *O woro migh min fader from* Brasck FP s. 99). — Till s. 196 (p. pf. för nsv. inf. vid *få*): konstruktionen kvarlefver ännu i nsv. i sådana uttr. som *Får fienden porten lest* (Gustaf II Adolf s. 256).

Rättelser.

S. 43 r. 1 n. läs: suiogot. — S. 171 r. 12 n.: *Fransöske*.

Resumé.

Da die Art und Beschaffenheit dieser Abhandlung es fast unmöglich macht, ein Resumé derselben im gewöhnlichen Sinn des Wortes zu geben, muss ich mich auf eine etwas erweiterte Wiedergabe des Inhaltsverzeichnisses S. III beschränken, und erlaube mir, daneben aus dem Inhalt hier und da einige Einzelheiten herauszugreifen.

Das Buch, das hauptsächlich auf Notizen basiert ist, die ich bei der Lektüre gemacht habe, zerfällt in drei Abschnitte:

I. *Zerstreute sprachliche Aufzeichnungen zur Kulturgeschichte des 17:ten Jahrhunderts.*

Grussformeln, Anrede u. dergl. Die Grussformeln waren im allgemeinen noch nicht zu festen Redensarten erstarrt: sie werden in mannigfacher Weise variiert und bilden oft notwendige Bestandteile der Perioden. Ihr ursprünglicher, oft religiöser Sinn wird stärker gefühlt als heutzutage. Eine der gewöhnlichsten Grussformeln während der ersten Hälfte des 17:ten Jahrhunderts ist das uralte, im Norden jetzt verschollene *häll säll* (z. B. *var h. och s., Gud låte dig vara h. och s.* u. s. w.).

Die pronominalen Anredewörter, die dem nschw. *Ni* entsprechen, sind in den Komödien, welche die gewöhnliche Umgangssprache wiedergeben, ungleich häufiger als jetzt. Die Titel stehen im allgemeinen appositionell. Doch habe ich einige Beispiele verzeichnet, wo *herren, jungfrun* als Anredewörter vorkommen.

Essen und Trinken. Verschiedene Formen des Zutrinkens; die Entstehung des Ausdruckes *skål* in der Bedeutung

'prosit'. Der eigentliche Sinn derartiger Ausdrücke stand damals mehr oder weniger deutlich vor dem Bewusstsein. Das Ceremoniell bei Trinkgelagen war weit umständlicher als jetzt; in mehreren Punkten erinnert es an das Biercomment der deutschen Studenten.

Galanterie. Die Kosenamen, die zwischen Liebenden gewechselt werden; die dänischen trugen ein gemütlicheres, weniger romantisch-schwärmisches Gepräge als die schwedischen.

Werbung. Eine einheimische Bezeichnung für 'einen Korb bekommen' war *få kålfat utom dörr, utom disk.*

Schimpfwörter u. a.: auf *-hund, -hane, -mun* u. dergl., *-are, -er* u. s. w. Tiernamen, wie *apa, bock, märr, räf* u. a., sind in dieser Anwendung sehr gebräuchlich. Etwas ausführlicher werden behandelt: *siker, masgråt, slyna* (vielleicht eine Kontaminationsbildung von *sluna* < mnd. *slune* [: mnd. *slûnen* 'schnell sein, eilen', d. Dial. *schlaunen*] und schw. Dial. *slyng(j)a* [: *slyngja* 'schlenkern']).

Flüche kommen im Gespräch sehr oft vor. Die überwiegende Zahl bezieht sich auf den Teufel oder seine Wohnung. Die meisten dürften in der Reformationszeit entstanden sein. Im Mittelalter rief man dagegen gewöhnlich Christus oder die Heiligen an; man schwur bei Christi Tod, seinem Kreuz, seinen Wunden u. s. w.; eine grosse Menge Flüche giebt es auch, die den Namen Gottes enthalten. In den 16:ten und 17:ten Jahrhunderten entstehen keine derartigen Flüche. Dies hängt mit der Religionsveränderung zusammen und besonders mit dem ungeheuren Zuwachs an Stärke und Bedeutung, der in dieser Zeit dem Teufelsglauben zu teil wurde.

Einzelnes: *Blåkulla* bedeutet 'schwarzer Hügel' (vgl. *Häcklefjäll*), nicht 'schwarze Höhle'. Die schw. und dän. Flüche, in welchen *Häcklefjäll* u. s. w. vorkommen, gehen möglicherweise in letzter Hand auf den hessischen Hexenberg *Hechelberg* zurück. In *trå wåle* liegt eine uralte Verwünschungsformel vor: aschw. **þra warþe (þær)*, die aschw. *þra* 'Sehnsucht' enthält = isl. *þrá*[1]. *Guds hunglade* ist nicht, wie man vermutet hat, =

[1] S. 51 Z. 20 ist zu streichen.

Guðs sun signaðe, sondern entspricht **Guds ängla dö(d)*; vgl. schw. Dial. *vassära dö, bittra dö* u. s. w.

Schlägerei u. dergl. Die meisten Ausdrücke für 'Hiebe (bekommen)' sind metaphorisch. In einigen, die noch am Leben sind, ist aber die Grundbedeutung jetzt verblasst, z. B *basa, smörja* eig. 'schmieren', *klå* eig. 'jucken' (Verf. Ark. f. nord. Fil. 15: 236). Eine grosse Menge in der Litteratur des 17:ten Jahrh. auftretender Redensarten dieser Art beziehen sich auf Essen und Trinken, z. B. die, welche 'blaue und grüne Speise', 'Rückenkonfekt', 'Mundfische' u. dergl. bedeuten.

Übrige feste Redensarten, Sprichwörter u. ä. (u. a. *bjuda någon kragen,* vgl. den mittelschwedischen vulgären Ausdruck *få kragen,* eig. 'den Kragen bekommen', d. h. 'mit langer Nase abziehen'; *Timbermannen har glömt een sparra i dät där Doctorhufwud,* vgl. d. *einen Sparren zu viel haben;* verschiedene Ausdrücke, die über nschw. *byxångest* (vulg.) Licht werfen).

II. Bemerkungen zur Umgangssprache des 17:ten Jahrhunderts und damit zusammenhängenden Fragen. Zur Lautlehre: Die Konversationssprache des s. g. jüngeren Nschw. ist am ehesten von c. 1680 an zu rechnen. Silbensynkope (Formen wie *plä, nå* 'etwas', *bli, ge, ha, biu* u. s. w. treten im allgemeinen in der späteren Hälfte des 17:ten Jahrh. auf und gehören anfangs der Konversationssprache an). Konsonantenschwund. Konsonantenqualität. Analogischer Einschuss von Konsonanten (*stog(o)* für *stod(o)*). Assimilation. Konsonanten- und Vokalquantität. Vokalqualität. — Zur Formenlehre: Deklination der Substantive. Der bestimmte suffigierte Artikel (Formen wie *handan, saakan, hendran,* entsprechend nschw. *hannra, saka, hännera,* sind nicht gerade selten). Pronominalformen, Zahlwörter, Konjugation, Adverbien, Präpositionen, Konjunktionen. — Zur Syntax: Der bestimmte suffigierte Artikel in Eigennamen (jetzt nur familiär, im 17:ten Jahrh. auch in der »Normalprosa»; zum Teil galten früher andere Regeln als jetzt für die Anfügung des Artikels an Eigennamen: Formen wie *Bannéren, Synnanwederen* sind heut zu Tage unmöglich). Die Pronomina (Wie in der jüngeren nschw. Konversationssprache wird oft das Subjekt oder das Objekt durch ein persönliches Prono-

men wiederholt; im 17:ten Jahrhundert konnte dies, wie noch jetzt in Schonen in der niedrigeren Sprache, auch in Nebensätzen vorkommen, z. B. *Ty då min son han wexte vpp.* Ausdrücke wie *anklagan* 'ihn anklagen', *lät komman* 'lass ihn kommen', *måstet ske* 'muss es geschehen'). Die Verben (Die Attraktion *kunnat trott* u. ä., d. h. Supinum + Inf. > Sup. + Sup., ist sehr gewöhnlich). Die Konjunktionen. Die Wortfolge.

III. *Übrige wichtigere Erscheinungen in der Sprache des 17:ten Jahrhunderts.*

1. *Zur Lautlehre.* Die Qualität der Vokale. Die Qualität der Konsonanten. Langer Vokal für nschw. kurzen. Kurzer Vokal für nschw. langen. Accent.

2. *Zur Formenlehre.* Die Substantive: Deklination. Die bestimmte Form. Genus. — Die Adjektive. — Die Pronomina. — Die Zahlwörter. — Die Verben: Endungen, Konjugation (Im grossen und ganzen steht die Konjugation, wenigstens in der ersten Hälfte des Jahrhunderts, noch auf dem Standpunkt des späteren Aschw. Einen für die damalige Sprache charakteristischen Zug bilden die vielen, im allgemeinen vom Altschw. vererbten Formen auf *-de*, *-te* (Ipf.) und *-(d)t* (Sup. u. P. Pf.), wo die nschw. Hochsprache *-ade*, *-a(d)t* bevorzugt; die nschw. Ausgleichungsformen *bjöd(o)*, *bjudit* sind noch nicht entstanden; eine Ausnahme: *njuta*, welches Verb das erste zu sein scheint, das im Imperf. u. Sup. das *j* angenommen hat; *njutit* schon 1594. Die nschw. Verben *låtsa* und *lyssna* treten erst am Ende des Jahrhunderts auf und gehören im Anfange ihres Daseins zu der Konversationssprache [1]). — Die Adverbien.

3. *Zur Syntax.* Der bestimmte suffigierte Artikel. Der bestimmte freistehende Artikel. Der unbestimmte Artikel (vor dem Prädikativ, um eine Würde, einen Beruf u. dergl. zu bezeichnen; vgl. Deutsch und Englisch). — Plural von Eigennamen (*Hinrich och Efwert Horner*). Zur Kasuslehre. — Die Adjektive: u. a.: Starke Flexion für schwache im Nschw. (*tu oförskämd* u. s. w.). — Die Pronomina: u. a.: Ausdrücke wie *Ach tigh* u. dergl. *Det* fehlt nicht selten als Subjekt in Nebensätzen

[1] Hier mag hinzugefügt werden, dass in Modées Komödie Håkan Smulgråt (1738) schon *låssa* die einzig auftretende Form ist.

in gewissen Ausdrücken, wo das Prädikativ dem Verbum vorangeht, z. B. *när mörkt blifver,* — Die Verben: u. a.: aktive Form gegen depon. im Nschw., reflexive Form gegen depon. oder gegen aktive im Nschw., passive Form mit aktivischer Bedeutung in mehreren früher reflexiven Verben; unpersönliche Ausdrücke; trennbare Zusammensetzung gegen untrennbare im Nschw.; die modalen Hilfsverben; in der Sprache des 17:ten Jahrh. herrscht eine gewisse Neigung für den irrealen Fall, wo das Nschw. Präs. und Ind. gebraucht; das Infinitivzeichen *att* fehlt oft, wo es im Nschw. vorkommt, und tritt in einigen Fällen auf (z. B. nach *vilja, böra, tyckas*), wo es im Nschw. wegfällt. — Die Adverbien, Negationen u. ä.: u. a.: in negierenden Sätzen, denen Ausdrücke wie *icke tvifla, lider intet tvifvel* vorangehen, erscheint, wie im Aschw., oft ein *ju* 'ja', wo im Nschw. ein negierendes Adverb steht; in Ausrufen, die mit *huru* 'wie' eingeleitet werden, fehlt bisweilen die Negation, vgl. Deutsch. — Die Präpositionen. Die Wortstellung lässt bisweilen darauf schliessen, dass in mehreren Verbindungen von einem Verbum und einer Präposition, wo in der jetzigen Sprache die Präposition den Hauptton trägt, der Druck noch auf dem Verbum ruhte, z. B. *hålla af, hålla med, veta af.* — Die Konjunktionen und Konjunktionssätze; die indirekten Fragesätze. — Die Wortstellung. — Als ein stilistisches Curiosum wird der Gebrauch erwähnt, einen Gedanken durch einen gleichbedeutenden, aber negierten Ausdruck zu wiederholen, z. B. *Skal them gå illa, och ey wäll.*

4. *Zur Wortbildungslehre*: u. a. *Snapping* (Rond. JR s. 19) ist wahrscheinlich ein Münzenname, ein Kurzname zu mnd. *snaphana* '5 bis 6 Stüber', gebildet wie *skilling, batting*, ahd. *phenting* u. s. w. Entstehung der substantivierten Völkernamen auf *-sk,* Pl. *-skar*. Sehr häufig sind Bildungen auf *-isk,* wo nschw. Adjektive auf *-sk* gebraucht werden.

5. *Lexikalisches*: u. a.: *frijs* 'ein frecher Patron' = der Völkername aschw. *fris*; *komhär* ist ursprünglich eine Substantivierung des deutschen Imper. *komm her*; Tautologien: *muntrut, skrattlöje*.

Af Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala utgifna skrifter.

I kommission hos Akademiska Bokhandeln (C. J. Lundström) i *Uppsala* och Otto Harrassowitz i *Leipzig*.

Band I (pris 10 kr. = 12 Mk).

ERDMANN, A., Über die Heimat und den Namen der Angeln.
PIEHL, K., Om betydelsen af termen kanon och lämpligheten af dess användning inom den egyptiska konstens historia.
ERDMANN, A., Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen, nebst einem Exkurse.
BURMAN, E. O., Die Transscendentalphilosophie Fichte's und Schelling's dargestellt und erläutert.
NORDWALL, J. E., Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf.

Band II (pris 10 kr. = 12 Mk).

GÖDEL, V., Katalog öfver Upsala Universitets Biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter.
NYLANDER, K. U., Inledning till Psaltaren.
ALMKVIST, H., Mechilta Bo Pesachtraktaten med textkritiska noter, parallelställen ur Talmud och Midrasch, samt inledning och glossar.
DANIELSSON, O. A., De voce ΑΙΖΗΟΣ quaestio etymologica.
PERSSON, P., Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Band III (pris 10 kr. = 12 Mk).

STAVE, E., Om källorna till 1526 års öfversättning af Nya Testamentet
ALMKVIST, H., Ein türkisches Dragoman-Diplom aus dem vorigen Jahrhundert, in Faksimile herausgegeben und übersetzt.
BURMAN, E. O., Om Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes sedeläror.
PERSSON, P., De origine ac vi primigenia gerundii et gerundivi latini.
WADSTEIN, E., Der umlaut von **a** bei nicht synkopiertem **u** im altnorwegischen.
LUNDSTRÖM, V., Ein Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrhundert.

Band IV (pris 10 kr. = 12 Mk).

KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia.
STAVE, E., Om källorna till 1541 års öfversättning af Nya Testamentet.
WAHLUND, C., Die altfranzösische Prosaübersetzung von Brendans Meerfahrt, nach der Pariser Hdschr. Nat.-Bibl. fr. 1553 von neuem mit Einleitung, lat. und altfrz. Parallel-Texten, Anmerkungen und Glossar herausgegeben.

Band V (pris 10 kr. = 12 Mk).

SAHLIN, C. Y., Om den etiska seden.
ALMKVIST, H., Ein samaritanischer Brief an König Oscar, in Faksimile herausgegeben und übersetzt. Mit einer Schrifttafel von J. Euting.
NOREEN, A., Svenska etymologier.
TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia ock nutida förekomst.
SUNDÉN, J. M., De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones.
LANDTMANSON, I. S., Träldomens sista skede i Sverige. Ett kapitel ur vår äldre rätts historia.

JOHANSSON, K. F., Bidrag till Rigvedas tolkning.
WAHLUND, C., La belle Dame sans mercy. En fransk dikt.
EDFELDT, H., Om bevisen för Guds verklighet.
PIEHL, K., Quelques petites inscriptions provenant du temple d'Horus à Edfou.
RIBBING, S., Prof. Chr. Jac. Boströms Föreläsningar i etiken, efter det muntliga föredraget upptecknade och redigerade.
PERSSON, P., Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag.
v. SCHÉELE, F., Finnes det ett omedvetet själslif?
GEIJER, P. A., Historisk öfverblick af latinets *qui* och *qualis* fortsatta som relativpronomina i de romanska språken.
HJÄRNE, H., Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.
DANIELSSON, O. A., Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos.

Band VI (pris 10 kr. = 12 Mk).

LIDÉN, E., Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte.
LUNDSTRÖM, V., Prolegomena in Eunapii uitas philosophorum et sophistarum.
WADSTEIN, E., Runinskriften på Forsaringen. Vårt älsta lagstadgande.
HALLENDORFF, C., Konung Augusts politik åren 1700—01. Ett bidrag.
AHLENIUS, K., Till kännedomen om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft.
EKLUND, J. A., Nirvāṇa. En religionshistorisk undersökning.
WADSTEIN, E., The Clermont Runic Casket. With five plates.
TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska adjektiv, deras historia ock nutida förekomst.
TAMM, F., Om ändelser hos adverb ock arkaiskt bildade prepositionsuttryck i svenskan.

Band VII (pris 10 kr. = 12 Mk).

TAMM, F., Sammansatta ord i nutida svenskan undersökta med hänsyn till bildning av förleder.
v. FRIESEN, O., Till den nordiska språkhistorien.
PIPPING, H., Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna.
TAMM, F., Granskning av svenska ord. Etymologiska ock formhistoriska studier.
VARENIUS, O., Räfsten med Karl XI:s Förmyndarstyrelse. I. Dechargens gifvande och återkallande.
HELLQUIST, E., Studier i 1600-talets svenska.

Band VIII, däraf utkommit:

SAMUELSSON, J., Ad Apollonium Rhodium adversaria.
EDÉN, N., Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634).

Flertalet af de i banden ingående skrifterna kunna äfven erhållas i särtryck.

BYGDÉN, L., Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms Stads historiskt-topografiska beskrifning, förnämligast hämtade ur Westinska samlingarne i Upsala Universitets Bibliotek. Pris 3 kr.

Uppsala 1903. Almqvist & Wiksells Boktr.-Aktieb.

